İMÂM GAZÂLÎ

İHYÂ'U ULÛM'İD-DÎN

بسم الله الرحمن الرحيم

Yayına Hazırlayan

Dücane Cündioğlu

Tercüme

Ali Arslan

Redaksiyon

Dücane Cündioğlu

Ertuğrul Özalp

Hakan Özalp

Tashih

Ahmet Kaçan

Dizgi

Bahar Dizgi

Arapça Dizgi

Ebu Hamza

Film

Mustafa Dinsever

20 Mayıs 1985 Tarihli 2188 sayılı Tebliğler Dergisi'nde **Orta Öğretim Öğrencilerine tavsiye edilmiştir.**

İmam Gazâlî

İHYA-İ ULÛM'İD-DİN

احياء علوم الدين

لإمام محمد أبي حامد الغزالي

Tercüme

ALİ ARSLAN

1. Cilt

**MERVE BASIN YAYIN DAĞITIM
SAN. ve TİC. LTD. ŞTİ.**

Suterazisi Sokak Bayülken İş Hanı
No: 6/1 Sultanahmet - İSTANBUL
Tel: (0212) 638 69 96-97 Fax:638 08 45

Yayıncıdan

Sadece müslüman olmayan ülkelerde değil, müslüman ülkelerde de fikrî ve ahlâkî bir düşüşün, hatta sükûtun yaşandığı, neredeyse bir kangren hâlini aldığı şu günümüzde, yeryüzü sâkinlerinin güzel bir ahlâkın mümessilleri ve tabii ki sağlıklı bir düşünce yapısının sahipleri olabilmeleri için, rablerini hatırlamaya ve hesap günü'nün dehşetiyle uyarılmaya, dolayısıyla İslâm'ın irşadına olan ihtiyaçları ortadadır.

Allah'ı unutanları, Allah'ın unutacağı Kur'anî bir düstûrdur. Bu bakımdan unutanların unutulacağı bir dünyada, unutulanların inzârı/uyarılmaları vazifesi, pek tabiidir ki İslâm davasının mümessillerince deruhde edilecektir. Nitekim güzel ahlâkı tamamlamakla görevli bir peygamberin ümmeti içerisinde, bu vazifeyi deruhde etmiş, sadece müslümanlara değil, gayri müslimlere dahi güzel ahlâkın fikren ve amelen bir numûne-i imtisali olmuş nice İslâm âliminin yetiştiği ve bu âlimlerin gerek sözleriyle, gerekse eserleriyle insanlığı İslâm'ın pak ve temiz yoluna irşad ederek insanlığın vicdanında müstesna bir mevkii işgal ettikleri de tarihen sabit bir hakîkattir.

Yunan felsefesinin tesiriyle yeni doktrinlerin gelişerek, zevk ve sefahata müheyya kitleler nezdinde itibar kazandıkları, ulema ve hukemadan kendilerine rehberler buldukları, yozlaşmış ve kuru bir fıkıh anlayışının mal-mülk edinme vasıtası haline getirilerek dinin istikâmetinin gereği olan ahiret bilincinin dumura uğradığı, batınîlerin siyasî destek ve maksatlar yoluyla dehşet saçtıkları ve nihayet İslâmî ilimlerin kuru ezber ve tekrarlarla medrese temrinleri ötesinde bir mânâ ifade etmediği bir dönemde; evet İslâm'ın maksadını/maksatlarını yeni bir ruh ve ihlaslı bir solukla dile getirecek, günümüzdeki batılılaşma/modernleşme sadmesine benzer helenistik bir sadmeye göğüs gerecek ve âdeta *ölmüş* olan İslâmî ilimleri, yeniden ihya edecek bir mütefekkire, bir müceddide ihtiyaç bulunduğu bir zamanda İslâm ümmeti içerisinden *İmam Gazâlî* adında bir zat zuhûr etmişti ve fakir bir

ailenin çocuğu olarak büyümüş ve küçük yaşta yetim olarak tahsilini sürdürmüş bu deha, İslâm âleminin vicdanına tercüman olarak ümmetin makus talihini -hiç değilse bir süre- tersine çevirmişti.

İşte şu anda elinizde tuttuğunuz *İhya-i Ulûm'id-Din* (İslâmî İlimlerin Canlandırılması) adlı kıymetli eserin müellifi olan bu mümtaz âlim -hayatının, görüşlerinin ve eserlerinin anlatıldığı bölümde de görüleceği üzere- devasa bir külliyâtın sahibidir ve *İhya-i Ulûm'id-Din* adlı eserinin bu külliyât içerisinde müstesna bir mevkîi ihraz ettiği de bir vakıadır.

Âdeta tek başına tüm İslâmî ilimlerin bir ansiklopedisi mahiyetindeki bu esere olan ihtiyacın öneminin idrakinde olan yayınevimiz, çeyrek yüzyılı aşkın bir süre önce bu eserin tercüme edilip, yayınlanmasına öncülük etmiş, 5 ve 10 ciltlik düzenlemelerle okuyucuya ulaşmasını sağlamıştı.

İhya'nın Zebidî tarafından yapılan ünlü *İthaf'us-Saade* adlı şerhinden istifadeyle gerçekleştirilen tercümenin dilinin günümüz Türkçesine nazaran eski kalması, Arapça metinlerin dizdirilmeyip hattata yazdırılma-sından dolayı metnin tertib ve tanziminde ortaya çıkan mizanpaj güçlüklerinin yol açtığı sorunlar ve buna benzer bazı nedenlerden dolayı eserin redakte ve tashih edilip, daha anlaşılır, daha güzel ve daha titiz bir düzenlemeyle yeniden neşredilmesi bir ihtiyaç ve hatta bir zorunluluk halini almıştı.

Bu sebeplerden ötürü yayınevimiz okuyucularının teveccühüne lâyık olabilmek için eserin daha temiz ve anlaşılır bir Türkçeyle, daha güzel ve daha titiz bir düzenlemeyle yeniden basımını kararlaştırarak, Dücane Cündioğlu'nun editörlüğünde eserin redaksiyonu ve yeniden düzenlenmesi için hummalı bir çalışma başlattı ve modern basım teknikleriyle hiçbir masraftan kaçınılmadan yapılan ve uzun bir süre alan çalışmalardan sonra elinizdeki eser yeni hâliyle ortaya çıkmış oldu.

Eserin neşrinde gerçekten büyük hizmetleri geçmiş olan sayın Dücane Cündioğlu'na, Ertuğrul ve Hakan Özalp'e, Arapça metinlerin dizgi ve tashihini yapan Ebu Hamza'ya, eserin dizgi ve mizanpajında sabır ve tahammül göstererek büyük bir titizlikle çalışan Bahar Dizgi mensuplarına bu vesileyle şükranlarımızı sunmayı bir borç telâkki eder ve son olarak, siz okuyucularımızın teveccühleri doğrultusunda çalışmalarımızı şevkle ve sorumluluğumuzun bilincinde olarak sürdüreceğimizi bildiririz. Gayret bizden, tevfîk Allah'tandır!

25 Yıl Sonra!

Yıllar sonra *İhya-i' Ulûm'id-Din*'in yeni neşrini siz kıymetli okuyuculara sunarken, önce Allah Teâlâ'ya hamd eder, Rasûlü'ne, onun mümtaz âline ve ashabına salât ve selâm ederim!

Aziz okuyucular! Elinizde tuttuğunuz bu eseri yaklaşık 30 sene önce tercüme etmiş ve o günün şartları ve teknik imkânlarının elverdiği ölçüde elimden geleni yaparak Allah'ın izniyle neşretmiştim. O günleri müdrik olanlar gayet iyi bilirler ki o dönemde matbaalar hantal makinelerden ibaretti ve bir kitabı ancak uzun uğraşlardan sonra yayınlayabilmek mümkün olabiliyordu. Öyle ki 10 ciltlik bir eserin dizilip-basılmasının, ciltlenip piyasaya arzedilmesinin aylar değil, yıllar aldığını söyleyecek olursak hiç de mübalağa etmiş olmayız! Hele benim gibi eserin hem tercümesini ve tashihini yapıp, hem cildiyle, hem de tab'ıyla meşgul olan, üstelik satışıyla da uğraşmak durumunda kalan bir kimsenin ne denli müşkilatlara maruz kalacağını, ne türden meşakkatler çekeceğini takdir edersiniz.

O zamanlar -şimdi olduğu gibi- modern ve gelişmiş bir şekilde, eserlerde geçen ayet ve hadîslerin asıllarının Arap harfleriyle dizdirilmek imkânı yoktu. Bu bakımdan biz de *İhya*'da geçen ayet ve hadîslerin arapçalarını bir hattat kardeşimize yazdırmış, ancak çuvallarla taşınabilecek miktardaki klişeler yoluyla eseri tab'ederek ve herşeye rağmen pes etmeden bu kıymetli eseri sizlere ulaştırabilmiştik.

Bütün bunların benim güç ve kuvvetimle olmadığının idrakindeyim. Mevlâmın lütuf ve keremi olmasaydı, benim gibi maaşından başka bir geliri olmayan, İstanbul gibi büyük bir metropolde oniki nüfusun maişetini deruhte eden aciz bir kul bu denli zorlu bir işte muvaffak olabilir miydi? Evet, gerçekten de Allah Teâlâ'nın bir lütfu, bir fazlı idi o hummalı gayret, o zevkli uğraş!..

Bugün ise -Allah'a hamdolsun!- çocuklarım büyümüş ve işin başına geçmiş bulunuyorlar. Allah'ın izni ve bereketiyle -en

azından yıllar önce çektiğimiz teknik sıkıntılara maruz kalmaksızın- şimdi yayıncılık faaliyetlerini onlar sürdürüyorlar. Müslüman olmanın gerektirdiği İslâmî şuur ve hassasiyeti müdrik olarak, yayınlanacak eserlerin gerek muhteviyatı, gerekse basımı konusunda gerekli titizliği göstereceklerine ve İslâmî sahada yayıncılık yapmanın ciddi bir iş olduğunun ehemmiyetini unutmadan kıymetli eserler neşredeceklerine inanıyor ve bu yoldaki çabalarında yüce rabbimden kendilerini muvaffak kılmasını ve onları sırat-ı müstakimden ayırmamasını niyaz ediyorum!

Bir ekip çalışmasıyla uzun çabalar sonucunda ve ellerinden geleni yaparak *İhya*'nın bu yeni basımını gerçekleştirdiler ve *İhya*'nın bugünkü mümtaz ve müstesna tertib, tanzim, cilt ve baskısıyla yepyeni, taptaze ve zevkle okunabilecek bir eser ortaya çıkardılar. Allah hayırlı kılsın ve devamını nasip etsin!

Bu yeni baskısında eserin editörlüğünü ve redaksiyonunu deruhde eden Dücane Cündioğlu kardeşime ve ayrıca Ertuğrul ve Hakan Özalp'e, Arapça metinlerin dizgi ve tashihini yapan Ebu Hamza kardeşime, eserin ortaya çıkmasında emeği geçen herkese teşekkür eder, kendilerini can u gönülden tebrik ederim! Allah hepsinden razı olsun, saadet-i dareyn'e nail olsunlar!

Ali Arslan
27/11/1992

ÖNSÖZ

Gazâlî Kimdir?

Subkî *Tabakat*'ında Gazâlî'yi şöyle anlatır: Aslen Tûs şehrinden olan Gazâlî'nin adı, Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed, künyesi *Ebu Hâmid el-Gazâlî*, lâkabı ise *Hüccet'ül-İslâm*'dır.

O İslâm dininin, insanoğlunu *Dâr'üs-Selâm*'a (Cennet'e) götüren bir delil ve burhânı idi. İlmin çeşitli dallarında söz sahibi olan Gazâlî, *mantık* ve *mefhum* ilminde çok geniş bir bilgiye sahipti.

Muâsırlarından yıldızlara ulaşan hasımlarını, mücadele edilmesi gittikçe güçleşen bid'atçıları; yerle yeksân edecek dereceye yükselen Gazâlî, bidayet ve nihayet erbabının hedefine eksiksiz bir şekilde varmıştır. O, huzurunda başka arslanlara yer bulunmayan bir arslan idi. O ondördünde parlayan bir ay idi. Fakat ayın gündüz parlamadığını herkes bilmektedir.

O da, herkes gibi bir beşer, fakat kocaman dağ gibi bir beşer...

O, halktan bir parça, fakat dizilmiş inci taşlarının parçası.

Hicretin beşyüzüncü senelerinde, karanlık gecelerin yıldızlara ihtiyacından daha fazla ihtiyaç duyulan bir insan olmuş ve felsefî saçmalıklara karşı durarak âdeta bütün müslümanların imdadına yetişmiştir.

Hayatı boyunca, İslâm dîninin hakîkatlerini bütün insanlara pervasızca bildirmiştir. İslâm korusunu, mızrağının ucunu dahi lekelemeden saldırganların saldırısından muhafaza etmeye muvaffak olmuştur. Kalemi sayesinde, dinin hakikî hüviyetini örtmeye çalışan şüphecilik bulutları dağılmış, hakîkatler olduğu gibi herkese görünmeye başlamıştır. Bütün bu ilmî çalışmalar yanında, kalbi de takva ile dolu idi. Halvethanesinde *tevhid* denizine dalmış ve ibadetten başka hiçbir şeyi kendisine arkadaş edinmemişti. Dünyaya metelik vermezdi, her bakımdan alışverişini Allah ile yapmıştı.

İmam Münâvî de Gazâlî hakkında şöyle der: O bir denizdi. Öyle bir deniz ki, ondaki inciler hiçbir denizde bulunmaz. Semalardan daha yüce bir allâme idi. Onun kalbindeki ilim yıldızlarının kıymeti nerede, gökteki yıldızların kıymeti nerede?

O, dünyanın bütün bahçelerinden daha üstün bir ilim bahçesidir. Onun ortaya döktüğü değerli inciler sayesinde İslâm milletinin gerdanlığı intizam bulmuştur. İlimlerin engin denizlerine dalıp, bid'atçıları geri püskürtmek için gereken çalışmayı yapmaktan bir an bile geri kalmamıştı.

Ebû İbrahim Feth b. Ali el-Bağdâdî, *Bağdad Tarihi*'nin zeylinde Gazâlî için şöyle demektedir: 'O öyle bir kimse idi ki, gözler onun gibi konuşan, onun gibi zeki ve anlayışlı kimseyi görmemişti'.

İbn Mukrî *Tuhfet'ül-İrşâd ilâ Sebîl'ir-Reşâd* adlı eserinde Gazâlî için aynen şöyle der: 'Onun mübarek ismiyle göğüsler inşirah bulup kabarır, nefisler sevinir. Onu ağzına alan büyük âlimler övülür ve kitaplar şöhret bulur. Onun namının yayıldığı yerde sesler alçalır ve başlar eğilir'.

İbn Asâkir, *Tarih*'inde Gazâlî için uzun malûmat vermekte ve medh ü senâsını yapmaktadır. Hafız b. Semanî de aynı şeyi yapmıştır.

Hafız Muhibbiddin b. Neccar el-Hanbelî, *Bağdad Tarihi*'ne yazdığı zeylde şöyle demektedir: *Gazâlî her sahada fakîh ve imamlara önderdir.*

Bütün âlimlerin ittifakı ile ümmetin rabbânîsidir. Zamanının müctehidi, önderi ve müceddididir. Bütün bir memleket ondan bahsetmiş, fazileti halk arasında haklı olarak yayılmıştır. Her meslek ve meşreb erbabı tarafından, ilim sahasındaki büyüklüğü itiraf ve otoritesi kabul edilmiştir.

Sapık bid'atçılar kendisinden korktuğu gibi, cedelciler de onun getirdiği deliller karşısında sönüp perişan olmuştur. Dakik ve ince çalışmaları sayesinde, bid'atçıların ve ehl-i sünnet'e muhalif olanların maskeleri alaşağı edilmiş ve yırtılmıştır. Bütün hayatında, sünnet-i seniye ve dine yardımdan başka bir hedefi olmayan Gazâlî'nin kitapları, güzellik ve mânevî cemâlde güneş ışığının yeryüzüne yayılışı gibi yayılmıştır. Muvafık ve muhalif herkes kendisini otorite kabul etmiştir.

Doğumu ve Yetişmesi

Gazâlî, Tûs şehrinde H. 450 senesinde doğmuştur. Babası kendi dükkânında yün eğirerek ve satarak geçinirdi. Ölüm döşeğinde iken oğulları Muhammed ile Ahmed'i arkadaşlarından mutasavvıf bir zata teslim ederek, kendisinden şöyle ricada bulunmuştur:

> Hattatlığa (yazı yazmaya) çok merak ettiğim halde maalesef bunu öğrenemedim. Fakat benim yapamadığım bu işi şu iki yavruma yaptırmak azminde idim. Ne yazık ki Allah'ın ezelî fermanı gelip çatmış ve benim için ona icabet etmekten başka çıkar yol kalmamıştır. Artık Allah yolunda dostum ve bir kardeşim olarak yavrularımı sana emanet ediyorum.

Babalarının ölümünden sonra vasîleri onları büyüttü, yazı öğretti ve ilim öğrenmelerine azamî dikkati sarfetti. Babalarından kalmış olan pek az miktardaki malları bitince, eğitim ve öğretimleri baba dostuna zor gelmeye başladı. Bunun üzerine baba dostu kendilerine şöyle dedi:

> Sizin malınızın tamamını size sarfettim ve bitirdim. Ben ise dünyadan alâkasını kesmiş bir kimseyim; onun için bir servetim yoktur ki, sizin için sarfedebileyim. Bu nedenle sizin için en uygun şey, ilim talebesi olmanız hasebiyle herşeyinizi karşılayacak bir medreseye yazılmanızdır. Böylece vaktinizi çok kıymetli birşeyle değerlendirmiş olursunuz.

Bu tavsiye üzerine, onlar da bir medreseye yazılarak tahsillerine devam ettiler. İşte yükselmelerinin temeli burada atılmıştır.

Gazâlî, zaman zaman bu duruma şöyle işaret ederdi: 'Biz ilmi Allah için değil, başka şeyler için okuduk. Fakat Allah sonradan kendine çevirdi'.

İlme Başlaması

Çocukluğunda memleketin âlimlerinden Ahmed b. Muhammed er-Razikânî'den fıkıh dersleri almıştır. Daha sonra Cürcan şehrinde bulunan âlim Ebu Nasr el-İsmailî'den okuyup, hocasına kitabının kenarlarına hâşiye ve notlar yazdırtmış ve memleketine dönmüştür.

İmam Esad el-Muhaynî şöyle der: Gazâlî'den bizzat dinledim:

Cürcan'dan memleketime dönerken yolda harâmîler yolumuzu kesmişti. Birlikte bulunduğumuz kafilede ne varsa hepsini aldılar. Hiç olmazsa gasbedilen kitaplarımı almak için arkalarından yürüdüm. Reisleri bana dönerek 'Geriye dön, yoksa seni öldürürüz!' dedi. Reise yalvarıp, kendisinden Allah rızası için mallarımı geri vermesini rica ettim. Onların kendi işlerine yaramayacağını söyledim. Bana şöyle dedi:

- Malların neler?

- Şu torbada bulunan kitaplar. O kitapları dinlemek, öğrenmek ve yazmak için diyar-ı gurbete gittim.

Bu sözlere katıla katıla güldü ve dedi ki: "Sen nasıl oluyor da 'Bu kitaplarda bulunanı öğrendim' diyebiliyorsun? Kitapları aldığımız için bütün bilgilerin kayboldu. Kitapların yok olduğu için ilmin de yok olmuş". Bunları söyledikten sonra arkadaşlarına, kitapları bana vermelerini söyledi. Bu çete reisini, beni irşad etmesi için Allah konuşturmuştu. Tûs'a döndüğüm zaman üç sene durmadan çalışıp hocamdan öğrendiklerimi ve kitabımın kenarına yazdıklarını tamamen ezberledim. Öyle bir hale gelmiştim ki, artık biri yolumu keser de kitaplarımı alırsa, ilimsiz kalmayacaktım.

Gazâlî, bu üç senelik hummalı çalışmadan sonra Nişabur şehrine giderek orada İmam-ı Harameyn Abdülmelik el-Cüveynî'nin (1028-1085) derslerine devam etti. Onun önünde diz çökerek ilmini ilerletti. *Mezheb*, *Hilâfiyat*, *Cedel*, *Usûl-ü Fıkıh*, *Usûl-ü Hadîs* ve *Mantık* ilimlerinde tam olarak yetişti. Bütün bu ilimleri tam mânâsıyla öğrendikten sonradır ki, bu ilim erbabının sözlerini de iyice anlamıştı.

Bu ilimleri yok etmeye çalışanların dâvalarını; ilmî delillerle redde çalıştı, bu işte de büyük bir başarı gösterdi. Bu ilimlerin her dalına ait kitaplar tertip ve telif etti.

Zekâsı son derece parlak ve sezgisi son derece gelişmiş idi. Gayet acaip bir yaratılışa sahipti. İdrâki son derece ileriydi. Hafızası çok kuvvetli; ince ve derin mânâları ortaya çıkarmakta

son derece mahir idi. İlimde bir zirve ve münazarada aşılmaz bir geçitti.

İmam-ı Harameyn talebelerini şöyle tarif ederdi: '*Gazâlî* bütün âlemi kaplayan bir denizdir. *el-Kiya* delici bir arslandır. *el-Hevâfîl* de yakıcı bir ateştir'.

Varmış Olduğu Derece

İmam-ı Harameyn vefat ettikten sonra Gazâlî, Nişabur'u terkedip âlimlerin ve ilim erbabının toplanmış olduğu vezir Nizamülmülk'ün Müasker'deki meclisine gitti. Oradaki âlimlerle ve imamlarla ilmî münazaralara girişti. Bu münazaralar sırasında hasımlarını mağlup etti. Hepsi de onun ilmini ve fazlını kabul etmek zorunda kaldılar. Vezir Nizamülmülk, ona lâyık olduğu hürmeti gösterdi. Az bir zamanda ismi her tarafta duyuldu; şöhreti memleketin her tarafına yayıldı.

Nizamülmülk, kendi adına inşa ettirdiği Bağdad'daki *Nizamiye* medresesine Gazâlî'yi *başmüderris* (rektör) tayin etti. H. 484 senesinde otuzdört yaşında bulunan bu genç âlim, Bağdad'a büyük bir debdebe içinde girdi. Bağdadlılar onu bağırlarına bastılar. Vezirleri, melikleri ve emîrleri gölgede bırakacak bir şöhrete sahip olmuştu, bir dediği iki edilmiyordu.

Nizamiye medresesinde uzun bir süre ilim neşrine devam etmiş, fetva vermekle ve telif yapmakla uğraşmış, fakat bir müddet sonra dünya rezaletlerinden, geçici zevk ve safalardan nefret edip, içinde yüzdüğü debdebeli hayatı elinin tersiyle itmiş ve Allah'ın yüce beytine gitmek üzere yola koyulmuştu. Kardeşini yerine vekil tayin ederek H. 488'de ve Zilkâde ayında yola çıktı, bir sene sonra Şam'a ulaştı. Şam'da, birkaç gün kaldıktan sonra Kudüs'e gitmek için yola çıktı. Orada da bir müddet kaldıktan sonra tekrar Şam'a döndü. Şam'da bulunan *Emevî Camii*'nde îtikâfa girdi.

Zehebî'nin naklettiğine göre, Gazâlî zamanının çoğunu Şeyh Makdisî'nin *Mescid-i Emevî*'deki zaviyesinde geçiriyordu. (O zâviye bugün *Gazâlî Zâviyesi* olarak anılır).

İbn Asâkir'in rivayetine göre Gazâlî, *Şam*'da on seneye yakın bir zaman kalmıştır.

Zehebî'nin anlattığına göre, Gazâlî Şam'daki *Medreset'ul-Eminîye*'yi ziyarete gittiği bir sırada, tesadüfen oranın müderrisi

'Gazâlî şöyle demiştir' diye söze başlar. İşte bu hâdise nedeniyle gurura kapılmaktan korkan Gazâlî Şam'ı terkeder. Şam'dan ayrıldıktan sonra memleketi gezmeye başlar. Bu arada Mısır'a, oradan da İskenderiye'ye gider. Bir süre de orada kaldıktan sonra, Mağrib sultanı Yusuf b. Taşfin'in âdil bir padişah olduğunu ışittiği için onu ziyaret etmeyi tasarlar. Fakat, tam bu sıralarda sultanının ölüm haberi Mısır'a kadar ulaşır.

Ülkeleri gezmeye devam ederek türbeleri, camileri ve yatırları ziyaret eder. Ebrar'ın terbiyesiyle nefsini terbiye etmek için zorluklara katlanarak bazen çöllerde ve tenha yerlerde kalırdı. İbâdetlerin ağır yükünü taşımaya tahammül göstererek nefsinin terbiyesine çalışırdı.

Varlıkların kutbu, her mevcuda rahmet olacak bir seviyeye gelinceye kadar bu çalışmalara devam etti. Rahmân'ın rıza yoluna ve imanın merkezine ulaştıracak bir rehber oldu. Hac farîzasını edâ edip Bağdad'a döndüğü zaman va'z ve nasihata koyuldu. Ehl-i hakîkatin diliyle konuşmalar yapmaya başladı. İşte tam bu sıralarda *İhyâ* adlı meşhur eserini te'lif etti.

Bazı eserler, Gazâlî'nin seyahat ve zühdünün sebebini şu şekilde anlatır:

Bir gün halka va'z verirken, kardeşi Ahmed içeri girer ve şu şiiri okur:

> Halkı zayıf görünce kendini kuvvetli saydın, kuvvetlenmeleri için gayret sarfettin;
>
> Onlar kuvvetlenip yol alınca yorgunluk seni geride bıraktı.
>
> Hidâyet edici oldun, fakat kendin hidâyetten uzak kaldın.
>
> Halka va'z ve nasihat ediyorsun; fakat neden kendin işitmez oldun?
>
> Ey keskinletici taş! Ne zamana kadar demirleri keskinleştirip, kendin kör ve kesmez olarak kalacaksın?

İşte bu şiir Gazâlî'nin dünya zevklerinden ilgisini kesmesine sebep oldu.

Nişabur'un hatîbi Abdülgaffar b. İsmail el-Fârisî, Gazâlî'nin üstün vasıflarını anlattıktan sonra sözlerine şöyle devam eder: 'Dünyanın geçici zevklerini terkedip zühd ve takvaya daldı. Hacca

giderken Şam'a uğradı ve orada on seneye yakın bir zaman kaldı. Burada bulunduğu sıralarda gezer ve ziyaretler yapardı'.

İhyâ-i Ulûm'id-Dîn gibi emsâli görülmemiş bir eseri, *el-Erbaîn* gibi -çap bakımından- küçük kitaplarını yazdı. Bu kitapları tedkîk edenlere Gazâlî'nin ilmî kıymetinden bahsetmek mânâsız bir iştir.

Nefsinin temizlenmesine, ahlâkının gelişmesine, dünya ve ahiret saadeti için bütün zamanını sarfetti. Halkı hidâyete çağırdı; âhireti güzel, dünyaya tapmayı çirkin olarak göstermeye çalıştı. Âhiret yolculuğunun tedbirine, bu yolun rehberlerine hürmet etmeye çağırdı. Bu sahada tam olarak yetiştikten sonra memleketine döndü. Evine kapanarak düşünce deryasına daldı. Vakitlerini ibâdetlerle değerlendirdi. Bu hâli bir süre devam etti. Bu esnada birçok kitap yazdı. Fakat hiçbir yazar Gazâlî'nin yolunu tenkîd edemedi. Onun gidişâtına dil uzatamadı.

Şehidler Gülü diye anılan Nizâmülmülk'ün oğlu Fahrülmülk vezir oluncaya kadar Gazâlî uzlet köşesinden ayrılmadı. Bu büyük vezirin zamanında Horasan illeri dünyanın en ileri diyarı hâline geldi. Fahrülmülk'e, Gazâlî'nin fazileti, ilmî derecesi, sağlam akîdesi ve temiz yaşantısı anlatıldı. Bunun üzerine vezir, Gazâlî'nin huzuruna giderek; va'z u nasihatını dinledikten sonra Gazâlî'ye 'İlminden, faziletinden ve nasihatlerinden mutlaka istifade edilmelidir. Herkesin istifade etmesi için de halvetten çıkıp, herkese ders ve nasihat vermen gerekir' deyince, Gazâlî müsbet cevap vererek derhal Nişabur'a gitti. Orada *Meymunet'un-Nizamiye* adlı medresede yeniden ders vermeye başladı.

Gazâlî, devlet idarecilerinden yakasını kurtaramadığı için yeniden müderrisliğe başlamıştı. Onun için, okuttuğu derslerden öğrencilerin faydalanmalarını niyet ederek böylece çalışmasını değerlendirdi. Eskiden yaşadığı debdebeli hayata dönmeyi hiç ama hiç aklından geçirmiyordu. Rütbeden şiddetle kaçıyordu. Aleyhinde nice ihbarlar yapıldı, fakat bunların hiçbirini kaale almadı, ehemmiyet vermedi. Aleyhinde bulunanlara tenezzül edip, cevap dahi vermedi. Onu defalarca ziyaret ettiğim halde kendisinde eski haşinliğin ve kibrin zerresini dahi görmedim. Daha önceleri geniş ilmiyle, halk arasındaki itibarıyla, ibâdeti ve derecesi ile o derece mağrur idi ki, her gelene hakaret bakışları yağdırırdı. Fakat şimdi tam tersi bir insana rastlamıştım....

O kibir ve gururun yerini yüce bir ahlâk ve tertemiz, berrak sıfatlar doldurmuştu. Onun aldatıcı bir elbiseye büründüğünü zannederdim. Derin tedkik ve teftişten sonra, bunun bir gösterişten ibaret olmadığına kesinlikle karar verdim. Anladım ki tam mânâsıyla uyanmış, ilimlerde derinleştikten sonra Allah Teâlâ'nın kendisine ihsan ettiği istidâdiyle irfanların tahsiline koyulmuştu.

Muamele ilminin dışında kalan garip ilimlerin tahsilini başarıyla tamamladı. Sonunu düşünerek kendisini ahirette mes'ud edecek yolları aradı. Farmedî'nin sohbetine devam ederek önündeki yolun açılmasını istedi. Mürşidinin kendisine yapmasını tavsiye ettiği nafile namazları, zikirleri ve evradı titizlikle yerine getirdi. Zikirlere ve tefekküre çok büyük önem verdi. Onun için sâliklerin geçmeye mecbur olduğu bütün geçitleri hızla geçti.

Bundan sonra ilmin çeşitli dallarına daldı; ince mânâlı ilim kitapları üzerinde çok derin tedkiklerde bulundu. Bu çalışmasının semeresi olarak kendisine o ilimlerin kapısı ardına kadar açıldı. Bir müddet delillerin mukayesesini yaparak, meseleleri etraflıca çözmeye uğraştı. Daha sonra kendisini herşeyden meneden ve Allah'tan başka herşeyden uzaklaştıran bir korku hâli kendisinde belirmeye başladı. Bundan dolayı mâsivadan elini eteğini çekmek onun için çok kolay oldu.

Gazâlî bu devrelerden geçe geçe nefis terbiyesinin bütün devrelerini tamamladı. Hakîkatler kendisine bütün açıklığı ile görünmeye başladı. Artık bizim kanaatimize göre, o gelecek saâdete bihakkın ulaşmıştı.

Kendisinden vezir Fahrülmülk'ün dâvetini kabul ederek Nişabur'a gelmeyi nasıl kabul ettiğini sorduğumuz zaman bize şöyle cevap verdi: 'İslâm'a dâvetten geri kalmayı ve ilim talep edenlere faydalı olmamayı dînen caiz görmediğim, hakkı haykırmak vaktinin geldiğine inandığım için vezirin dâvetini kabul ettim. Onun için bu dâvete uymakta mâzurum'.

Sonradan *Nişabur Medresesi*'nin müderrisliğini terkederek tekrar evine çekildi. Fakat bu seferki çekiliş öncekilere benzemedi. Tam evinin bitişiğinde talebelere bir *medrese* ve sûfîlere de bir *tekke* yaptırdı. Vaktinin bir kısmını Kur'an'ı öğretmeye tahsis etti; bir kısmını da ehl-i kalb'in sohbetine ve diğer kısmını da talebelerin dersine hasretti. Ne kendisinin ve ne de yanındakilerin bir da-

kikası bile boşa geçmezdi. Onun meclisinde ilimden başka hiçbir şey konuşulmazdı.

Gazâlî Hakkında Neler Söylendi?

İmam Subkî ârif-i billâh Şeyh Ebu'l-Hasen eş-Şâzelî'den şöyle nakleder: "Gazâlî zamanının efendisi, dili ve bereketi idi. Ben rüyamda Allah'ın Râsûlü'nü gördüm, Hz. Musa ve Hz. İsa'ya soruyordu: 'Sizin ümetinizde İmam Gazâlî gibi biri var mıdır?' Onlar 'hayır' diye cevap verdiler".

Zamanının efendisi Ebu'l-Abbas el-Mersî'den Gazâlî hakkında sorulduğu zaman şöyle cevap verdi: 'Ben Gazâlî'nin sıddîklara mahsus en yüksek makama çıktığına şehâdet ederim'.

Kutûblar üçtür:

1. İlimlerin kutbu (Gazâlî)

2. Hâllerin kutbu (Beyazıd-ı Bistâmî)

3. Makamların kutbu (Abdülkadir Geylânî)

Bu hüküm *el-Kasd ve's-Sâdâd* adlı eserde yazılıdır. Aynı eserde şu satırlar da yer almaktadır: 'Bu elbiseyi Gazâlî ördü; Abdülkadir (veya Şârânî) giydi. Biz de ona gereken nakşı işledik; fakat giyecek insan nerede?'

Bu sözde, Gazâlî'nin ve Şârânî'nin *ledünnî* ilimlerde çok ileride olduklarına işaret vardır.

Abdüllâtif el-Mutrî bir mektubunda İmam Subkî'ye Gazâlî'yi sorunca şu cevabı almıştır: 'Gazâlî hakkında insan ne söyleyebilir? Onun ismi ve fazileti bütün dünyayı kaplamıştır. Onun sohbetini dinleyen ve kitaplarını okuyan, hakikî değerinin, isminden çok daha üstün olduğunu görür'.

Gazâlî'nin talebesi Muhammed b. Yahya en-Nişâburî şöyle der: 'Aklı kemâl derecesinde olanlar ancak Gazâlî'nin fazilet ve ilmini takdir edebilirler'.

Vefatı

İmam Gazâlî H. 505 senesinin Cemaziyulevvel ayına kadar vakitlerini taksim eder; bir kısmını Kur'an, bir kısmını kalp ehliyle

sohbet ve bir kısmını da derslerde geçirirdi. Gündüzleri oruca, geceleri ise teheccüd namazına devam ederdi. Kardeşi Ahmed'in ifadesine göre adı geçen ayın bir pazartesi gününde sabah namazı için abdest aldı ve namazını kıldıktan sonra kefenini istedi; kefen gelince öptü, başına ve gözünün üzerine koydu ve şunları söyledi: 'Allahım! Emrin başım üzere...' Bunları söyledikten sonra mübarek yüzünü kıbleye çevirerek ayaklarını uzattı ve sabahın alaca karanlığında Hakkın rahmetine kavuştu'.

Cemaziyulevvel ayının ondördüncü günü (pazartesi) H. 505 senesinde Allah Teâlâ'nın 'Ey itminanın zirvesinde bulunan nefis! Rabbinin rahmetinden doya doya tatmak için dön!' emrine icâbet etti. Âlem-i İslâm bu ölümle büyük bir müceddidini daha kaybetti.

Taberan kasabasının bir kenarında defnedildi. Kızlarına yetecek kadar miras bıraktı. Erkek evlâdı yoktu. Taberan kasabasında bulunan Gazâlî'nin türbesi mütevazi bir mezardır. Vasiyetine uyularak üzerine hiçbir şey yapılmamıştır.

Gazâlî için çok kimse tarafından mersiyeler yazılmıştır. Nitekim Kadı Abdülmelik b. Ahmed b. Muhammed b. el-Muafî şöyle der:

> Kalbi şaşkın ve hayran olan bir gözle, hak aşıkların sevgilisi olan bir kimse için ağladım.
>
> Senelerden beri hapsettiğim ve başkası için asla dökmediğim göz yaşlarımı sel gibi akıttım.
>
> Kirpiklerimden Gazâlî için değil de, ya kim için hayretten dona kalıp gözyaşı akıtacaktım?
>
> Ebu Hâmid, ilimleri diriltmiş ve canlı sözleriyle İslâm'a yeniden can vermiştir.

Gazâlî'nin Bazı Mektupları

Musullu Ebu Hâmid Ahmed b. Selâme'ye yazmış olduğu bir mektubunda şu ibareler yer almaktadır:

> Va'z ve nasihat yapmak ise, ben böyle birşeye nefsimi lâyık görmüyorum. Çünkü vâizin zekât nisâbına mâlik olması için verdiği va'z ve nasihati nefsinde tatbik etmesi şarttır. Nisaba sahip olmayan bir kimse nasıl zekât verebilir? Ancak avret yerini örtecek kadar bir elbiseye sahip olan bir kimse,

nasıl olur da başkalarının avret yerlerini kapatmaya kalkar? Eğri bir ağacın gölgesinin doğru olması mümkün müdür?

Allah Teâlâ Hz. İsa'ya şöyle vahyetmiştir: 'Evvelâ nefsine va'z et, eğer nefsin kabul eder de, ıslâh olursa ondan sonra başkalarına va'z et. Aksi halde benden utan!'

Ebu Nasr Fazl b. Hasan b. Ali el-Mukrî der ki: Ebu Hâmid Muhammed Gazâlî'nin huzuruna vedâ etmek için vardım. Bana şöyle dedi: 'Bu mektubumu el-Beyhakî'ye götür. Mektupta Tûs şehrinin evkaf müdürü olan Aziz'den şikayet var'.

Şikâyet edilen Aziz el-Muin'in yeğeni idi. Onun için kendisine şunu söyledim: 'Muin bir zamanlar bu yeğenini vazifeden tard etmişti. Fakat Herat'ta Muin'in yanında bulunduğum bir zaman zat-ı âlînizin imzasını taşıyan bir medhiye ile el-Ummânî et-Tûsî, Aziz için şefaata geldi. İmzalı kâğıtta sizin Aziz'i medh edişinizi okuyunca onu affetti'. Bu sözlerimden sonra Gazâlî şöyle dedi: 'Mektubumu Muin'e verdikten sonra kendisine şu mısraları oku:

Bizim başımıza gelen zulmün bir benzerini görmüş değiliz;

Bize kötülük yapıldığı halde şükretmeye zorlanıyoruz.

Gazâlî'nin çağdaşlarına hitaben kaleme aldığı mektuplardan biri ise şudur:

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla başlarım.

Âlemlerin rabbine hamdolsun. Takva ehline güzel sonuçlar, zâlimlere ise, Allah'ın düşmanlığı olsun! Rasûllerin efendisi Muhammed Mustafa'ya, onun âline ve ashabına salât ve selâm olsun!

Büyük kadı Mervan vasıtası ile Emir'ud-Devle Mutemed'ul-Mülk ile aramda büyük bir dostluk oluşmuştur. Bu dostluk, yakınlık ve karabet yerine geçmiş ve yaklaşmamıza vesile olmuştur. O akrabama takdim edeceğim en büyük hediyem şübhesiz kendisini Allah'a yaklaştıran, cennet-i âlâya girmesine vesile olan bir nasihattır. Çünkü âlim kişilerin nasihattan başka verebilecek hiçbir hediyesi olamaz.

Onun da buna karşılık olarak bana yapacağı en büyük hizmet, takdim edeceği en güzel hediye dünya zulmetlerinden uzak bir kalp ile o nasihatımı dinlemesidir. Kendisini ikaz ederim:

Yanında kalp erbabından olan insanların hürleri ayrıldığı zaman, kerîm ve akıllılar zümresini tercih etsin. Onlardan olmaya gayret sarfetsin.

Allah Rasûlü'ne en şerefli insanın kim olduğu sorulduğu zaman 'En müttaki olan'; 'O halde en akıllıları kimdir?' sualine de 'Ölümü en çok hatırlayan' diye cevap vermiştir.

Başka bir hadîste de şöyle buyurulur: 'Akıllı o kimseye denir ki, nefsini hesaba çeker ve ölümden sonraki âlem için azık hazırlamaya bakar. Ahmak o kimsedir ki, nefsinin dizginini salıverir ve bütün kötülüklerine rağmen Allah'ın affını ümit eder'.

İnsanların en ahmağı, en cahili ve en nâdânı o kimsedir ki, ölüm anında elinden alınan, elinde bırakılmayan dünya işlerine ihtimam ve önem gösterir. Fakat cennetlik midir, yoksa cehennemlik mi? Buna ehemmiyet vermez. Oysa Allah Teâlâ Kur'an'da cennetlikleri de, cehennemlikleri de bildirmiştir:

> Muhakkak ebrar (iyiler) naim cennetindedirler ve fâcirler (kâfirler) de cehennemdedirler.
>
> (İnfitar/13)
>
> Artık kim azgınlık edip kâfir olmuş ve dünya hayatını ahiret hayatına tercih etmişse onun sığınağı cehennemdir.
>
> (Nâziât/37-38)
>
> Dünya ve onun ziynetini isteyene dünyada yaptıklarının karşılığını veririz. Bu hususta onlara noksanlık yapılmaz.
>
> (Hûd/15)

Ben Emir'ud-Devle'nin himmetini bu önemli meseleye sarfetmesini tavsiye ederim.

Hesaba çekilmeden evvel nefsini hesaba çekmesini, zâhirini ve bâtınını kontrol etmesini, kastını ve niyetini kontrol, fiillerini, sözlerini, çıkışını ve girişini tedkik edip, kendisini Allah'a yaklaştırıp ebedî saadete vardıracak nitelikte mi, yoksa yalnız dünyaya ait işleri yapmak niteliğinde mi olduğunu bilmeye gayret sarfetmelidir. Eğer kasdı ve niyeti elem ve ızdırapla dopdolu dünyasının kederinden kurtulup, yaşanılacak hâle getirilmesi ve sonunda hayat defterinin günah ve kötülükle kapanıp gitmesi ise, o zaman durmadan ve vakit geçirmeden derhal Allah'ın dergâh-ı izzetine

sığınmalı, basîret gözünü açmalı ve yarını için ne hazırladığına dikkat etmelidir.

O günde nefsine şefkat ve merhamet edecek O'ndan başka hiçbir şeyin olmadığını bilmelidir. Yaptıklarını ve yapmak istediklerini dikkatle kontrol etmeli... Eğer dünya evinin imarına çalışıyorsa, nice zâlimlerin evleri ile birlikte nasıl helâk olduklarına bir bakmalıdır.

Yahut şu kimse gibisini (görmedin mi) ki, duvarları, çatıları üstüne yığılmış (alt-üst olmuş) ıssız bir kasabaya uğramıştı.

(Bakara/259)

Eğer bir su getirmek ve bir nehrin faydalı bir hâle getirilmesine çalışarak faydalı iş yapma havasına bürünmüşse, daha nice muattal kuyular ve kanallar olduğuna dikkat etmelidir.

Nice memleketler vardır ki zulüm yaparken biz onları helâk ettik de, damları çökmüş, duvarları üzerlerine yıkılmıştır; nice kullanılmaz olmuş kuyu ve nice (ıssız kalmış) sağlam köşk vardır!

(Hac/45)

Eğer bir bina yapmak azminde ise, hassasiyetle tamir edildiği halde sakinlerinin bölük bölük göç edip gitmeleriyle boş kalmış ve içinde fanilik rüzgârı kalmış nice kuvvetli temellere sahip binaların olduğunu görmelidir. O sarayın etrafındaki bağların ve bostanların bakımı ile meşgul ise, o zaman şu ayet-i kerîmeye kulak vermelidir.

Böylece biz onları (Firavun'u ve kavmini) bostanlardan ve pınarlardan; hazinelerden ve o güzel yerden çıkardık.

(Şuarâ/57-58)

Gördün ya, biz onları senelerce yaşatsak, sonra tehdit edildikleri (azab) kendilerine gelse, o yaşadıkları zevkin kendilerine hiçbir faydası olmayacaktır.

(Şuarâ/205-207)

Allah korusun, kişi eğer zâlim bir sultanın hizmetindeyse, şu hadîs-i şerîfe kulak vermelidir:

Kıyamet gününde Allah'ın tellâli şöyle çağırır: 'Zâlimler ve onların yardımcıları neredediler?' O zâlimlerle, dünyada onlara divit uzatan veya kalemlerinin ucunu sivrilten veya daha başka hizmetlerinde bulunan herkes huzura getirilir. Hepsini ateşten yapılmış bir tabuta korlar ve cehenneme atarlar.

Sonuç olarak Allah'ın koruduğu kimseler hariç bütün insanlar Allah'ı unuttukları için Allah tarafından da unutulmuşlardır. Ahirete hazırlık yapmaktan yüzçevirmişler ve bütün gayeleri mülk edinmek, makamlara konmaktır. Demek ki Mutemid'ul-Mülk Emir'ud-Devle makam ve servet hevesinde ise muhakkak hadîs-i şerîfte varid olan şu mânâya kulak vermelidir.

Emirler ve reisler, kıyamet gününde küçücük karıncalar gibi haşrolunacaklar ve mahşer ehlinin ayakları altında ezilecek ve ezdirileceklerdir. Halk üzerlerine basa basa geçip gideceklerdir.

Yine Allah Teâlâ'nın zâlimler ve mütekebbirler hakkında Kur'an'da ki ayetlerini dikkat ve hassasiyetle izlemelidir!

Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

Kişi aile efradının arasında bile emirlik isterse Allah nezdinde *mütekebbir* ve *cebbâr* olarak yazılır.

Koyun ağılına düşen iki aç kurdun koyunlara verdiği zarar, hiçbir zaman riyaset sevdasındaki kişinin, dinine verdiği zarar ve tahribat kadar olamaz. Bu riyaset malın toplanması hususunda olsa bile...

Emîr'ud-Devle'nin Allah'ın yüce peygamberi Hz. İsa'nın şu mübarek sözüne de dikkat etmesini isterim: 'Ey havariler! Dünyanın her sevgisi ahiretten bir kayıptır. Kesinlikle dünyaperest zenginler semâvâtın melekût âlemine giremezler'.

Hz. Peygamber de şöyle buyurmuştur:

Zenginler dört grup halinde haşrolunurlar: 1. Haramdan kazanmış ve haramdan harcamış grup ki bunlar için 'cehenneme götürün' emri verilir. 2. Haramdan kazanmış, fakat helâlde sarfetmiş grup ki bunlar için de 'cehenneme götürün' emri verilir. 3. Helâlden kazanmış fakat harama

sarfetmiş grup ki bunlar için de 'cehenneme götürün' emri verilir. 4. Helâl kazanmış ve helâle sarfetmiş olan grup ki bunlar için sâdır olan ferman şudur: 'Bunları durdurun ve kendilerine sorun. Belki de zenginlikleri yüzünden farzları ihmal etmiş ve ibâdetlerini geçirmişlerdir. Belki namazında veya abdestinde kusur yapmış, huzur ve huşûunda kusur etmişlerdir'.

- Helâlden derledim, helâle sarfettim. Farzları da hiç ihmal etmeden hepsini tastamam edâ ettim.

- Belki malınla iftihar edip, süslü ve debdebeli elbiseler içinde yaşamışsındır.

- Ey rabbim! Malımla mağrur olmadım ve ancak ihtiyacım olan elbiseyi giydim. İftihar ve gurur duymak için elbise giymedim.

- Belki de sıla-ı rahimde ihmalkârlık yapmış, fakirlerin hak ve hukukunu gözetmemişsindir. Bir derece gerideki hak sahibini bir derece ilerideki hak sahibinden daha üstün tutmuş ve haktan ayrılmış olabilirsin!

Kul ile rabbi arasında bu muhasebe cereyan ederken, birden hak sahipleri bu zenginlerin etrafını sarar ve 'Ey rabbimiz! Sen aramızda bunları zengin ettin ve bizleri bunlara muhtaç kıldın; fakat bunlar hakkımızı gözetmediler' deyip şikâyette bulunurlar.

Zerre kadar kusur görünürse derhal cehenneme gönderilmesi emrolunur. Şayet kusur görülmez ise o kula 'Burada dur ve nimetin şükrünü edâ eyle, her yudum suyun, her lokma ekmeğin, her lezzetin karşılığını ver' denir.

Sorular ve cevaplar böylece sürüp gider.

Salih, muslih ve Allah'ın hak ve hukukunu kılı kırk yararcasına yerine getiren zenginlerin hâli *Arasat* meydanında böyle olunca, acaba o aşırı gidenlerin hâli nice olacaktır? Harama dalmış ve bol bol şüpheli kaynaklardan mal elde eden ve şehvetlerine esir olanların hâli nasıl olacaktır? O haram yiyenlere şöyle denilir:

Mal çoğaltma hırsınız ta kabirlere varıncaya kadar sizi (Allah'a ibâdetten) meşgul etti.

(Tekâsür/1-2)

Halkın kalbini istilâ edip onları şeytanın maskarası yapan işte bu kötü gayelerdir.

Emir'üd-Devle ve onun gibi bilmeyerek bizzat nefsine düşmanlık yapan herkese, kalpleri kasıp kavuran bu gibi hastalıkların ilacını öğrenmek gerekir. Çünkü kalplerin mânevî hastalıklarının ilacının, hastalıklı bedenlerin ilacından daha önemli olduğu basiret ehlinin malûmudur.

Allah'ın huzuruna ancak sapasağlam bir kalple gelen kurtulur. Hasta bir kalbin iki çeşit tedavi şekli vardır:

1. Daima ölümü hatırlamak ve ölümü uzun uzun düşünmek; dünyanın geçici hükümdarlarının ve zenginlerinin sonlarını ibretle seyretmek; nasıl mal topladıklarını, büyük büyük kâşâneleri ve binaları nasıl inşa ettiklerini, dünyaya nasıl aldandıklarını, bütün bunlardan sonra bu köşk ve binaların nasıl kabre döndüklerini, topladıkları malların nasıl kasırganın önündeki toz haline geldiğini bilip takdir etmeli ve Allah Teâlâ'nın şu ayetleri üzerinde düşünmelidirler.

Allah'ın emri olup bitmiş birşeydir.

(Ahzab/38)

(Bugün) meskenlerinde gez(ip gör)dükleri, kendilerinden önce (gelip geçmiş) nice nesilleri yok edişimiz, onları hâlâ yola getirmedi mi? Elbette bunda akıl sahipleri için ibretler vardır.

(Tâhâ/128)

Onların köşkleri, mülkleri ve meskenleri dilsiz ve ıssız kalmıştır. Fakat hâl diliyle kendilerini yapanların gururlarına şahitlik ederler. İşte şimdi, onların topladıklarına bak! Acaba onlardan bir kıpırtı hisseder misin veya bir çıt olsun işitebilir misin?

2. Allah'ın kitabını dikkatle okumalı ve yüksek hakîkatlarını düşünmelidir. Çünkü Allah Teâlâ, kitabının bütün âleme bir şifa

olduğunu beyan buyuruyor. Hz. Peygamber de bu iki tedavi usulüne başvurmamızı tavsiye etmiştir:

> Size iki vâiz bıraktım. Biri konuşmadan vâizlik yapar ki bu vâiz ölümdür. Öbürü ise konuşur ki o da Kur'an'dır.

İnsanların çoğu her ne kadar diri iseler de Allah indinde birer ölüdürler. Dilleriyle her ne kadar konuşurlarsa da hakîkatte dilsiz sayılırlar. Her ne kadar dinliyor gözüküyorlarsa da sağırların ta kendileridirler. Mushaflara baktıkları zaman her ne kadar görüyor iseler de acaib ve garâibini görmekten kör, yazdıkları tefsirlerinde Kur'an'ı tefsir ederlerse de sır ve hikmetlerinden yoksundurlar.

Bunların arasında olmaktan sakın! Hem emrini ve hem de nasıl pişman olup hasret çekeceğini bile düşünmeyenlerin işlerini ve sonuçlarını düşün! Ölüm döşeğinde nasıl mahrum ve zararlı olacağını düşünmeye vakit bulamayanlara ve kendi nefsinin işlerine dikkat et!

Allah'ın kitabında ki bir ayetle yetin! Çünkü o ayette basîret sahibi herkes için ikna edici ve doyurucu bir ruh ve hakîkat vardır.

> Ey îman edenler! Sizi ne mallarınız ve ne de çocuklarınız Allah'ı anmaktan alıkoymasın. Her kim bunu yaparsa, işte onlar hüsrana düşenlerdir.
>
> (Münafikûn/9)

Sakın mal toplamak için vaktini zâyi etme! Çünkü onunla fazla uğraşman ve sevinmen sana ahireti unutturur; imanın zevkini kalbinden söküp atar.

Allah'ın kulu ve râsûlü İsa (a.s) şöyle demiştir: 'Ehl-i dünyanın mallarına göz dikmeyin! Çünkü îmanınızın saflığını, amellerinizin ihlasını silip süpürür!'

Mücerret bir bakışın neticesi bu olunca, acaba o malları toplamanın ve onunla aşırılıklara sapmanın neticesi ne olabilir?

Büyük kadı, İmam Mervan'a gelince, Allah onun gibileri ilim ehli arasında çoğaltsın. Çünkü o gözlerin nûrudur; ilim ve takva gibi iki büyük fazîleti bir araya getirmiştir. Fakat tamamlamanın tek âmili devamlılıktır, bunu hiçbir zaman unutmamak gerekir. Devam etmek ise ancak bir taraftan yardım görmeye bağlıdır.

Faziletlerin kemâle ermesi ve bu kemâlin devam etmesi için bir taraftan destek alınması gereklidir. Böyle necib bir evlâdın ona verilmesi Allah'ın en büyük nimetlerindendir. Bu bakımdan bu evladını ahiretine azık yapması ve Allah'a ulaştıran bir vesile sayması gerekir.

Bu evladının kalbini Allah'ın ibâdetine lâyık bir şekle getirmeye çalışması zarurî ve şefkatli bir babaya uygun olan en güzel hareket olduğu gibi, Allah'a giden yolu da hiçbir zaman kapatmamalıdır.

Allah'a götüren yolun başlangıcı helâlı talep edip, yetecek kadarı ile yetinmek, tevâzuu kendisine meşrep edinmek, şeytanın avlama âletleri olan dünya ehlinin ahmakça mücadele ve münakaşalarından uzaklaşmaktır. Bütün bunlarla beraber, zâlim emirler ve sultanlardan kaçmak, onların zulümlerine yardımcı ve destekçi olmamak da başta gelen vazifelerdendir.

Bir hadîs-i şerîfte Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmaktadır:

> Fakîhler, dünyaya dalmadıkça Allah'ın yeryüzünde emin kullarıdırlar. Fakat ne zaman dünyaya meylederlerse o zaman dininiz hususunda onlara güvenmeyin ve ihtiyatlı davranın.

Bunlar bazı işlerdir ki Allah Teâlâ lûtfu ile o necîb evlada ihsan buyurmuş ve onları ona kolaylaştırmıştır. Dolayısıyla babaya düşen vazife; oğlundan razı olmak, dua ile yardımda bulunmaktır. Çünkü dünya ve ahirette en büyük azık babanın duasıdır.

Babanın vazifelerinden biri de bu büyük evlada uymaktır. Gerçi uyulması gereken kişi babadır, ama bazen ilimde evlat babayı geçer ve uyulmaya hak kazanır. İşte bu sırra binaendir ki Hz. İbrahim (a.s) babasına şöyle demiştir:

> Ey babacığım! Bana sana gelmeyen bir bilgi geldi; bana uy, seni düzgün bir yola ileteyim.
>
> (Meryem/43)

Ciğerinin bir parçası olan evladına hürmet etmek suretiyle kusurlarını telâfiye çalışsın. Kıyamet gününde yakın bir şefaatçısı bulunmayan âsi müslüman, cehennem ehlinin hasret yönünden en şiddetlisidir.

Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

Bugün burada onun için candan bir dost yoktur!

(Hâkka/35)

Allah nezdinde değersiz olan dünyayı onun gözünde küçültmesini Allah Teâlâ'dan temenni ve niyaz ederim. Allah Teâlâ'dan nezd-i ilâhîsinde büyük ve kıymetli olanı, onun gözünde büyütmesini, kıymetli yapmasını tazarru ve niyaz ederim. Bizi ve onu rızasına muvaffak kılmasını Allah'tan dilediğimiz gibi, nimet ve keremiyle cennetlerinden Firdevs-i Âlâ'ya yerleştirmesini niyaz ederek mektubumuza son veririz!

Fetvalarından Bazıları

Soru: Kâfir bir kimse hakkında gıybet yapmak helâl midir, haram mıdır? *Zımmî* olan kâfir ile *Harbî* olan kâfir arasında bu meselede bir fark var mıdır? Bir bid'atçıyı bid'atından dolayı değil de başka hususiyetlerinden dolayı gıybet etme hakkındaki hüküm nedir?

Cevap: Allah'tan bizi başarılı kılmasını niyaz eder ve söze başlarız.

Kur'an'da yasaklanan gıybet, kişiyi, dinlediği takdirde kırılacağı bir tarzda zikretmektir. Velev ki bu söyledikleri doğru olsun...

Gıybet, müslüman kişinin hakkında üç illetten dolayı mahzurlu ve haramdır.

1. İşittiği zaman eziyet görür ve rahatsız olur. İşitmediği takdirde de gıybet sebebiyle darlığa düşer, işleri bozulur.

2. Gıybette, Allah'ın yaptığı eksik olarak görülür. Zira halkın yaratıcısı Allah olduğu gibi onların sıfatlarının, fiillerinin ve ahlâklarının yaratıcısı da Allah'dır. Hatta bu illet ve sebepten ötürü, basit yemeklerin aleyhinde konuşmak ve onları eksik görmek, şârî tarafından yasaklanmıştır.

3. Gıybet, insanın vaktini mâlâyâni ile zâyi eder ve boşa geçirir. İnsanı sahih ve doğru bir hedefi olmayan konuşmaya daldırır.

Birinci illet ve sebep, gıybetin *haram* olmasını gerektirir. Çünkü müslümana eziyet haramdır.

İkinci illet ve sebep, keraheti gerektirir. *Mekruh* olan gıybet hayvanlar ve yemekler hakkında da geçerlidir.

Üçüncü illet ve sebep ise, gıybeti terketmesinin *daha evlâ* olmasını gerektirir.

Bu mânâ Hz. Peygamber'in şu hadîsinden alınmıştır:

> Kişinin mâlâyâniyi terketmesi, iyi bir müslüman olduğuna işaret eder.

Müslüman hakkındaki gıybetin ne olduğu anlaşıldıktan sonra deriz ki, eğer kâfir *harbî* ise ona eziyet vermek haram değildir. Çünkü onun hak ve hukukunun gözetilmesi sözkonusu değildir. Çünkü ona eziyet edilmesini haram eden illet ve sebep ortadan kalkmıştır. Ancak ortada Allah'ın yaratma sıfatının tenkîsi bahis konusudur. Bu bakımdan gıybetle o kâfirin yaratılışı değil, onun kötü ahlâklarını zemmedip, ancak küfürden dolayı ona bu eziyetler yapılmıştır kanaatını izhar ederse; yani 'şu kötülükleri, küfür ve dalâlet içinde olması ona kazandırmıştır' deyip, küfürden sakındırmak ve korkutmak maksadı güderse, böyle bir gıybetin keraheti yoktur. Eğer bu gaye ile olmazsa ve bu gayeyi gösteren ibarenin ilâvesi bulunmazsa, küfrün tahzîr ve küfrün tahkîri gibi ifadeler de mevcut değilse, o zaman hafif bir kerahet vardır.

Nefsin burada keraheti hissetmemesi, bu gıybetin küfrün zemmedilmesi zannından olsa gerek! Nitekim buna işaret de edildi. Bu bakımdan böyle bir gıybette bir sakınca yoktur. Hatta böyle bir gıybetin *mendub* olması, *mekruh* olmasından ana prensiplere daha uygundur.

Kâfirin yaratılışını gıybet etmekte kerahet varsa da, yemekler ve hayvanları gıybet etmekten daha hayırlıdır. Çünkü kâfir eziyete müstahaktır. Kâfirin cezaya ve ezâya müstehak olması ve dolayısı ile gıybetinin yapılabilmesi, bazen de dalâletin çirkinliğinden doğup küfründen ötürü hak ettiği bir azap olmuş olur.

İslâm bayrağı altında yaşayan gayr-i müslim vatandaşlara *zımmî* denir. O müslüman fertlere benzer. Onun için ona eziyet etmek şer'an yasaktır. Kanları ve malları şeriat tarafından teminat altında olduğu gibi, haysiyetleri de teminat altındadır.

Bid'atçıya gelince onun gıybetini yaparak eziyet vermek iki kısımda incelenebilir:

1. Bid'atı ile küfür ehlinden olur. Böyle olunca müslümanlarla harbeden kâfirler gibidir. Eziyet edilmesi ve gıybeti yapılması tıpkı *harbî* kâfire tatbik edilen hüküm gibidir.

2. Bid'atıyla dinden çıkmamıştır, ancak günahkâr olmuştur. Böyle bir müslüman hakkında gıybet etmek, normal bir müslüman hakkında gıybet etmek gibidir. Fakat sadece bid'atını halka anlatıp, halkı ikaz etmek mekruh değildir. Bid'atından dolayı kötüleşen diğer huylarını da konuşmakta bir sakınca yoktur. Fakat her tarafıyla kötülenmesine de cevaz yoktur.

En doğrusunu Allah bilir!

Soru: Şehir dışında bayram namazgâhı olarak yapılan yer, cami hükmünde olur mu? Eğer değilse neden olmasın? Oysa orası da namaz için yapılan bir yerdir.

Cevap: Doğruyu bulup söylemek ancak Allah'ın yardımıyla olur. Bayram namazgâhı, îtikâfa girmek, cünüp bir kimsenin oradan geçmesi, durması ve buna benzer durumlarda cami hükmünde değildir. Çünkü cami, namazların beş vaktine tahsis edilen ve onun dışında herhangi bir maksat için kullanılmayan mâbede denir. Oysa bayram namazgâhları aynı zamanda toplantı yeri ve kervanların konağıdır. Orada yarışlar yapılır, çocuklar böylesi yerlerde oynarlar.

Selef'ten hiç kimse bayram namazgâhlarının bu işlerde kullanılmasını yasaklamamıştır. Eğer *mescid* olarak kabul etseydiler, muhakkak böyle şeyleri orada yaptırmazlardı. Ayrıca orada bayram namazından başka namazları da kılarlardı.

Bayram namazı (İmam Şâfiî'ye göre) sünnettir, senede iki kere kılınır. O halde orası namaz için değil, toplanma için yapılmıştır. Bu bakımdan orada namaz kılmak tâli derecede kalır.

En doğrusunu Allah bilir!

'Gazâlî' Kelimesinin Tahlili

Tuhfet'ul-İrşad müellifinin nakline göre İmam Nevevî *Gazâlî* kelimesinin şeddeli olduğunu söylemiştir.

İbn'ul-Esîr de aynı kanaattedir. Fakat Nevevî *et-Tibyân* adlı eserinde şeddesiz olarak nakledip 'Gazal, Tûs'a bağlı bir köydür ve Gazâlî bu köyde doğmuştur' der.

Bazı kimselere göre Gazâlî, Ka'b-ul-Ahbar'ın kızı Gazale'nin soyundan gelmektedir. Bundan dolayı da kendisine *Gazâlî* ismi nisbet edilmiştir.

Tarih âlimlerinin nezdinde itimat edilecek rivayet İbn'ul-Esîr'in rivayetidir. Bu görüşe göre *Gazâlî* kelimesi *şedde* ile (*Gazzâlî* şeklinde) okunur. Fakat memleketimizde her nedense tahfif ile (*Gazâlî* şeklinde) okunuyor olduğundan, biz de kelimeyi şeddesiz olarak kullanıyoruz. En doğrusunu Allah bilir!

Gazâlî'nin Hocaları

Daha önce de kaydettiğimiz gibi, Gazâlî'nin ilk hocası Ebu Hâmid Ahmed b. Muhammed er-Râzikanî et-Tûsî'dir. Bundan sonra, Ebu Nasr el-İsmailî ve daha sonra da İmam Harameyn gelir.

İlk hocasının yanında *Tûs*'da, ikincisinin yanında *Curcan*'da, üçüncüsünün yanında ise *Nişabur*'da okumuştur.

Tasavvuf'ta hocası, zühdüyle mâruf İmam Ebu Ali el-Farmedî et-Tûsî'dir. Bu zat *Risale-i Kuşeyrî*'nin müellifi Ebu Kasım'ın talebelerindendir. H. 477 senesinde Tûs'da Allah'ın rahmetine kavuşmuştur. Gazâlî, Yusuf es-Succan'dan da tasavvuf dersleri almıştır.

Hadîs ilminde hocaları şunlardır: Ebu Sehl Muhammed b. Ahmed b. Ubeydullah el-Hafsî el-Meruzî, el-Hakîm Ebu Hasr b. Ali b. Ahmed el-Hakîm et-Tûsî, Ebu Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Ahmed el-Havâri, Muhammed b. Yahya b. Muhammed es-Sucâî ez-Zevzânî, Hâfız Ebu Futyan Ömer b. Ebu Hasan er-Rusayî ed-Dehistanî el-Makdisî...

Bu sonuncusunun, Gazâlî'nin hocası olması, meşhur muhaddis Zehebî'nin rivayetine göredir. Başka muhaddislere göre Gazâlî, Dehistanî'ye yetişememiştir.

Kelâm ve *Cedel* ilmini kimden okuduğu bilinmemektedir.

Felsefe ilimlerini ise, *el-Munkızu min'ed-Dalâl* adlı eserinde açıkca söylediği gibi, hocasız öğrenmiştir.

İmam Gazâlî, memleketi Tûs'a dönünce bütün gayretini hadîs ilmini öğrenmeye hasretmiş, muhaddislerin meclislerine gitmiş ve onlardan hadîs dinleyerek, dinlediklerini yazmıştır.

Hadîs hâfızı Ebu Futyan'ı Tûs'a dâvet etti. Sonsuz hürmet gösterdi ve kendisine ikramlarda bulundu. *Buhârî* ve *Müslim'i* ondan okudu.

Zebîdî, şerhinde şöyle demektedir: 'Gazâlî'nin hadîs rivayet ettiğini zannetmem. Şayet rivayet etmiş ise de azdır. Çünkü kendisinden hiçbir hadîs rivayeti yapılmamıştır'.

Meşhur muhaddislerden İbn Asâkîr, Gazâlî'nin *Sahih-i Buhârî*'yi Ebu İsmail el-Hafsî'den dinlediğini yazar.

İbn Neccar *Tarih*'inde, Gazâlî'nin hadîs ilminde isnad sahibi olmadığını ve hadîsten de birşey araştırmadığını, ancak kendisinden bir tek hadîs rivayet edildiğini kaydeder.

Zebîdî'ye göre, İbn Neccar'ın hükmü Gazâlî'nin ilk zamanlarına işarettir. Çünkü görüldüğü gibi Gazâlî başlangıçta başka ilimlere ihtimam göstermiştir.

Zehebî şöyle anlatır: 'Gazâlî meşhur seferinden Bağdad'a döndüğü zaman va'z ve nasihat meclisleri düzenledi; bu meclislerde ehl-i hakîkat diliyle konuşmalar yaptı. *İhyâ* adlı eserini bu meclislerde okudu'.

Abdülgaffar ise şöyle anlatır: Gazâlî son zamanında Hz. Peygamber'in hadîslerini dinlemek için bütün vakitlerini sarfederek ilim ehlinin meclislerine devam ettiği gibi, *Buhârî* ve *Müslim*'in hadîslerini de inceliyordu. Biraz daha yaşasaydı hadîs ilminde büyük bir otorite olur ve bu ilimde de bütün ulemayı geçerdi. Biraz daha yaşasaydı bütün vakitlerini hadîs öğrenmeye hasreder ve büyük bir muhaddis olurdu. Eskiden beri hadîs ilmine vâkıf idi. Çok hadîs dinlemiş ve hayatının son devresinde bu ilimde oldukça ilerlemişti.

Hadîs rivayet etmemesi onun için bir noksanlık değildir. Geride bıraktığı usûl, fürû ve sair ilimlere dair kitapları onun adını kıyamete kadar anmaya yetmez mi? Kitaplarını tedkik edenler onun gibi eser telif edebilen bir insanın az bulunduğunu ikrar etmek zorunda kalırlar.

Zebîdî 'Onun, Ebu Dâvud'un sünenini Ebu Feth el-Hakîm et-Tûsî'den dinlediğini işittim' der ve devamla 'Fakihlerin fetvalarına delil kabul ettikleri çeşitli hadîs-i şerîfleri de dinlemiştir' der.

Gazâlî'nin Seçme Sözleri

1. Dünya ahiretin tarlası ve hidâyet konaklarından bir konaktır. Kendisine, mahiyetine uygun bir ifade olarak *dünya* denmiştir.

2. Bazı kimseler nefislerinde bir yakınlık hissederek ibâdetinde ve meclislerinde Allah'a yakın olduklarını zannederler. Böylece kendilerinden başka meclislerinde bulunan herkesin bağışlanacağı fikrine saplanırlar. Eğer bu tür kimseye, bu şekilde sû-i edebinden dolayı Allah Teâlâ, müstahak olduğu muameleyi yapmış olsaydı, hemen o anda helâk olurdu.

3. Her sâlik, bulunduğu menzil ile geçtiği makamlar hakkında konuşabilir. Kendisinin ulaşamadığı makamlar, ihâta edemediği menziller hakkında ise hiçbir şekilde konuşamaz. Ancak onlara gaybî bir şekilde inanır.

4. Allah Teâlâ ilim nurlarını insanoğlundan esirgememiştir; Allah Teâlâ, cimrilik illetinden münezzehdir. İlim nurlarının kalplere akmamasının sebebi, o kalpleri doldurmuş bulunan bulanıklık ve kötülüklerdir. Çünkü kalpler kaplara benzer; bir kap su ile dolu ise, havanın o kaba girmesine imkân yoktur. Kalp mâsiva ile dolu oldukça Allah'ın celâl mârifeti oraya girmez.

5. İlimlerin içinde en şerefli olanı Allah'ın sıfat ve fiillerini bildiren ilimdir. İnsan bu ilimle kemâle ulaşır. Kâmil olmanın saadetini duyar. İnsanoğlu, Allah'ın *celâl* ve *kemâl* sıfatlarının komşuluğuna ulaştığı zaman, bu komşuluğun ona büyük saadetler kazandıracağı muhakkaktır.

6. Kalplerin ve insan basîretinin cilası zikirdir. Zikri ancak muttakî kullar yapabilir. Öyleyse takva zikrin kapısı; zikir keşfin kapısı, keşif ise büyük zafere açılan kapının ta kendisidir.

7. Kalbiyle arasındaki perdeler aralanan bir kimseye, mülk ve melekûtun tecellisi görünür. Böyle bir kimse, genişliği yerle gökleri içine alan cenneti müşahede eder.

8. İbadetlerin esası kalbin tezkiyesidir. Kalbin tasfiyesi de mârifet nûrunun orada doğması ile mümkündür.

9. İman üç mertebedir: a) Avam halkın imanı olan mukallidlerin imanı, b) Birtakım kelâmî delillere dayanan kelâmcıların imanı, c) Yakîn nuruyla görerek iman eden âriflerin imanı.

10. Aklî ilimlerin şer'î ilimlere zıt olduğunu ve bu ilimlerin bir arada bulunamayacağını, bulunmalarının mümkün olmadığını zanneden bir kimsenin bu zannı, basiretsizliğinden ve körlüğünden ileri gelir. Basiretsizlikten Allah'a sığınırız.

Aklî ilimler iki kısma ayrılır: a) Dünyevî, b) Uhrevî

Dünyevî olanlar, tıp, matematik, kozmoğrafya, sanat ve fen ilimleridir. *Uhrevî* olanlar ise, kalbin hâllerini, amellerin âfetini, Allah'ın sıfat ve fiillerini bildiren ilimdir. İşte aklî ilimlerin bu iki grubu birbirine zıttır. Bütün gayretini bu iki kısımdan birisine sarfedip o sahada derinleşen bir kimse, genellikle öbür kısımda eksik kalır.

11. Akılcılar tarafından inkâr edilen dinî ve gaybî birşey işittiğin zaman, onların bu inkârları sakın seni şaşırtmasın; zira şarkta bulunan bir insanın garbdaki hakîkati bilmesi imkansızdır.

12. Etrafta ilâhî rüzgârlar esiyor; kalp gözlerini örten perdeleri açıyor. İşte bu gözler *Levh-i Mahfuz*'da yazılı olan birtakım hakîkatleri görürler.

13. Ehl-i tasavvuf, çalışmakla elde edilen ilimlerden ziyade ilhamla öğrenilen ilimlere meyleder. Onun için musannîflerin yazdıkları ilimlere eğilmeye, oradaki sözleri ve delilleri araştırmaya önem vermemişlerdir.

14. *Takva*, çok secdeden ötürü alında iz bırakma veya oruç tutmaktan sararma veya secde ve rükûdan belin bükülme hâli değildir. Eğilen boyunda veya sarkıtılan eteklerde takva aranmaz. Takva, kalplerdeki vera' hâlidir. Güler yüzle karşıladığın kimse, seni asık bir yüzle karşılar ve bilgileriyle sana mihnet yüklerse, Allah böyle kimselerin sayılarını artırmasın!

15. Mü'minin kalbi ölmez, ilmi, ölüm anında silinip gitmez. Kalbindeki berraklık kesinlikle sönmez.

Hasan Basrî de bu mânâya şöyle işaret etmiştir: 'Toprak iman merkezini yeyip bitiremez'.

16. *Bâtın* ilmi Allah'ın sırlarından bir sırdır. Allah Teâlâ o sırrını dilediği kulunun kalbine ilhamı eder.

17. Kur'an takvanın, hidâyetin ve keşfin anahtarı olduğunu açıkça beyan eder. *Takva* ise, öğretmen olmadan elde edilen ilimdir.

18. Kalbe herhangi birşey geldiği zaman, ondan önceki hakîkatler kaçışır ve yerlerini son gelene bırakır.

19. *Muamele* ilminin en yüksek zirvesi, nefsin hilelerine ve şeytanın desiselerine vâkıf olmaktır. Böyle bir ilme vâkıf olmak her insana *farz-ı ayn*'dır. Fakat ne kadar yazık ki halk bu farzı terketmiş ve vesveselere sebep olan birtakım fuzulî ilimlerle uğraşır olmuştur. İşte bu ilimleri vesile ederek şeytan onları yoldan çıkarmaktadır.

20. Âlimlerin birbirlerine hücum ettiklerini, birbirlerine hased ettiklerini ve anlaşamadıklarını gördüğün zaman, onların dünya hayatına karşılık ahiretlerini sattıklarına hükmet! Acaba bu kişilerden daha fazla aldanan satıcı var mıdır?

21. Bir kimse herhangi bir imamın mezhebinde olduğunu söyler, fakat o imamın yolundan gitmez ise, onun en büyük hasmı bağlı olduğunu söylediği imamın ta kendisidir. O imam Allah'ın huzurunda şöyle der: 'Benim mezhebim, istihrac ettiğim ahkâm ile amel etmektir. Dil ile 'Ben şu mezhebe bağlıyım' demek değildir. Dil çalışmak içindir, hezeyan için değildir. O halde, mademki sen benim mezhebimden olduğunu iddia ediyorsun, öyleyse neden amel ve ahlâkta bana muhalefet ettin? Oysa ona uyarak Allah'a yaklaşmayı düşündüğün mezhebin esası amel ve ahlâk idi. Bir de utanmadan benim mezhebimden olduğunu iddia ettin. Böyle bir iddia şeytanın kalbe girmesine yardım eden kapılardan biridir. Birçok âlim bu kapının açılması sebebiyle helâk olup gitmişlerdir'.

22. Ahmaklıkta en ileri gitmiş olan kimse, nefsinin fazîletine en çok inanan kimsedir. Akılda en ileri olan kimseler ise, nefsini en çok itham edenlerdir.

23. Halk tabakasından biri zina eder veya hırsızlık yaparsa, onun bu suçu ilimle ilgili konuşmasından daha hafiftir. Çünkü Allah'ın dininin inceliklerini bilmeyen bir kimsenin, bu konularda

söz söylemesi zamanla kendisini küfre sürükler. Aynen yüzme bilmeyen kimsenin kendisini denize atması gibi... Böyle bir kimse muhakkak boğulur.

24. İnsanların en muttakîsi ve en âlimi, insanlara aynı gözle bakmayandır. Çünkü bazı insanlara rıza ve bazı kimselere de gazab gözüyle bakmak gerekir. Eğer gazab gözüyle bakılması gereken kişiye, rıza gözüyle bakarsan onun ayıplarını göremezsin; zira rıza, insanın gözlerindeki görme hâssasını zayıflatır.

25. Allah hakkındaki zannı kötü olan ve insanların ayıplarını araştıran bir kimseyi gördüğün zaman, bil ki böyle bir insanın kalbi hastadır. Mü'min kişi ise, bütün halk nazarında kalbi sağlam olan kimsedir.

26. Kalp, takva ve iyi amellerle süslenip, kötü sıfatlardan arınmadıkça, o kalpte zikrin hakîkatı bulunmaz. Aksi takdirde, zikirden dem vurmak nefsin konuşması olup, bu konuşmada kalbin dahli yoktur. Böyle olunca da şeytanın kalpten sürülmesi mümkün değildir.

27. Ruh *rabbânî* bir emirdir. *Rabbânî* demek, onun mükâşefe, ilimlerinin sırlarından birisi olması demektir. Bu sırrı ifşa etmek salâhiyeti hiç kimseye verilmemiştir. Çünkü Allah'ın en sevgili kulu olan Allah'ın Râsûlü dahi bu sırrı açıklamamıştır.

28. Şehvet kalbe gâlip geldiği zaman, kalbin en derin hücrelerine nüfuz edemese dahi, şeytan orada istikrar bulur. Kötü sıfatlardan uzak olan kalplere gelince, o kalplerde şehvet olduğu için değil, zikirden gaflet edildiği zaman şeytan o kalplerin kapısını çalar. Fakat o kalpler zikre sarıldıkça şeytan geri çekilir.

29. Duanın şartları yerine getirilmediği zaman nasıl geri çevrilirse, zikrin şartları da yerine getirilmediği takdirde böyle bir zikir şeytanı kaçırmaz.

30. Şeytanlar tek tek bir araya gelerek toplanmış ordulardır. Günahların her çeşidinin bir şeytanı vardır. Her günah kendi şeytanının dâvetiyle işlenir.

31. Melekût âleminde sûretler sıfata tâbidir. Öyleyse kötü mânâ, kötü sûrette görünür. Demek ki Şeytan, köpek, kurbağa ve domuz sûretinde görünür. Bu sûretler mânâların etiketidirler ve mânâların doğruluğunu aksettirirler. Bu sırra binaen rüyada

maymun ve domuz görmek, kötü insana işaret ettiği gibi, koyun da iç âlemi geniş insana işaret eder. Her rüya bu ölçüye göre tefsir edilir.

32. Uyku kalbi öldürür ve kurutur. Ancak bundan zarurî olan miktar hariçtir. Yetecek kadar uyumak, gayb sırlarının keşfine vesile olur.

34. Allah yolunun yolcusuna gereken şey, hassalarını kontrol altına almaktır. Bu kontrol karanlık bir yere çekilip düşünmekle ve başını önüne eğmekle, herhangi bir örtüye bürünmekle elde edilir. Bu vaziyetler hakkın sesini dinlemek ve rubûbiyet huzurunun azametine işaret etmek için alınır. Görmez misin, Allah'ın Râsûlü'ne bu vaziyetteyken nidâ gelmiş ve o nidâ 'Ey örtülere bürünen! Kalk ve uyar' demiştir?

35. Mide ile ferc, ateşe açılan kapılardan birer kapıdır. Çünkü onun aslı tatmin olup doymaktır. Zillet ve inkisar ise cennetin kapılarından birer kapıdır. Çünkü onun aslı acımaktır. Cehennem kapılarından birini kilitleyen, cennet kapılarından birini açmış sayılır. Çünkü bu ikisi, birbirinin zıddıdır. Birisine yaklaşmak öbüründen uzaklaşmaktır.

36. Kişinin kendi nefsine hâkim olması, saâdetin tamamı; şehvetin ve nefsin kişiye hâkim olması, şekavetin tamamıdır.

37. Fazla doymak ibâdetten alıkoyar, ibâdeti, kalbin parlaklığını ve düşünceyi kararttığı gibi bunlara bağlı olan hayatı da dumura uğratır. Aç kalmak ise, bütün bu menfi hâlleri müsbete çevirir. Çünkü az yemek bedenin sağlığını koruduğu gibi, çok yemek ve mideyi karışık yiyeceklerle doldurmak damarlarda karışıklık meydana getirir.

38. Dînen yasaklanmış olan cidal ve tartışmanın sonucu, başkasından dinlediklerine *yanlıştır* diyerek itiraz etmektir. Mücadelenin sonucu ise, başkasını susturmak, aciz bırakmak, konuşmasını çürütmek ve kendisine cehalet nisbet etmektir.

39. Nefsini Allah'ın celâl ve azametini, yer ve gökteki saltanatını düşünmeye alıştıran bir kimse için bu şekilde melekûtun garip ve acaip sanatına bakmaktan duyulan lezzet; zâhirî gözle cennetin bağlarına ve meyvalarına bakmaktan duyulan lezzetten daha üstündür. İşte düşünürlerin dünyadaki hâlleri budur...

Acaba ahirette bütün perdeler kalktığı zaman durumları ne olacaktır?

40. Şayet sen Allah'ın mârifetine aşık değil isen mâzursun! Çünkü cimâ yapmaya iktidarı olmayan bir kimse evlenmeye, çocuklar da saltanat tahtına ve tacına hevesli değildirler. Şevk ancak zevkten sonra hâsıl olacak olan bir hâldir. Zevk almayan bunu anlamaz. Anlamayan da aşık olmaz. Aşık olmayan ise istemez. İstemeyen ise idrâk edemez ve idrâk etmeyen ise *esfel-i sâfilîn*'de bulunan mahrumlardan olur.

41. Dinde, yücelmişlerin mertebesine erişmeyen kimselerin elinden onları sevmenin sevabı alınmış değildir. İstediği zaman onları sever ve bu sevgilerinden ötürü büyük sevaplara nail olurlar.

42. Hased, helâllik istenecek bir zulüm değildir. Seninle Allah arasındaki bir günahkârlıktır. Helâllik ancak azalardan çıkıp başkasına zarar veren fiillerde vâcibdir.

43. Dünya ve ahiret, kalbin durumlarından iki durumdur. O durumların ölümden önce ve geçici olanına dünya, ondan sonraki kısma ahiret deniliyor. Ahiret ölümden sonra olandır. Ölümden evvel acil bir şehvet veya bir payın içinde bulunduğu herşey senin için bir dünyadır.

44. Ölüm anında insanda şu üç sıfattan başka hiçbir şey kalmaz:

1. Kalbin dünya kirinden temizlenmesi

2. Kalbin Allah'ın zikriyle yakınlık kurması

3. Kalbin Allah sevgisiyle neşeye garkolması

Kalbin temizlenmesi, ancak dünya şehvetlerinden kaçınmakla mümkün olur. Zikre yakın olmak ise, ancak çok zikir yapmakla mümkün olur. Allah sevgisi ise, ancak mârifetle elde edilir. Allah'ın mârifeti ise daima zikir yapılmadıkça bilinemez.

45. Ölüm, dünyaya bağlı olanların zannettiği gibi yokluk değildir. Ölüm, sevgilinin huzuruna varman için geçmek zorunda olduğun engelden kurtulmaktar.

46. Kibirlilik kulun Allah'ın azabından emin olduğunu gösterir. Azaptan emin olmak ise felâketlerin en büyüğüdür. Tevazû ise

Allah'tan korkmayı ifade eder. Bu korku ise, saadetin rehberi ve âletidir.

Kibrin ilaçlarından biri, emsâliyle toplantılarda bulunduğu zaman onları öne geçirmek ve onların aşağısında oturmaktır. Fakat burada şeytanın bir kurnazlığı vardır. Şöyle ki: Kişinin ayakkabılarının yanında oturması veya emsâlleriyle arasında ne idüğü belirsiz kimselerin oturtulması ve böylece kendini mütevazi zannetmesidir. Oysa böylesi, kibrin ta kendisidir. Çünkü kalbine 'lâyık olduğum yeri başkasına terkettim ve tevazû gösterdim' gibi vesveseler gelir ki; işte bu vehim, kibrin ta kendisidir. Kendisine düşen vazife akranını öne alıp, onların altında oturup ayakkabılığa düşmemektir.

47. Saadetlerin esası akıl, anlayış ve zekâdır. Akıl nimetinin sıhhatli olması, Allah'ın fıtrat dünyasında büyük bir nimettir. Bu bakımdan eğer akıl, hamakat ve belâdetle ölüp dumura uğrarsa, o zaman herşeyden önce onu elde etmeye çalışman gerekir.

48. Cin şeytanlarından emin olabilirsin. Fakat, insan şeytanlarından şiddetle korun! Çünkü insan şeytanları, cin şeytanlarından iğva ve idlâl vazifesini almışlar ve böylece cin şeytanlarını istirahate göndermişlerdir.

49. Allah'ın, kendilerine verdiği akıldan razı olmayan kimse yoktur. Fakat akılsızların en aşağılığı aklıyla övünen kişidir.

50. Ahiret âlimleri, yüzlerindeki sükûnet, Allah'a karşı zillet ve tevâzu ile bilinirler. Huni gibi açılıp kapanan ve gülerken kulaklara kadar yayılan ağızların sahipleri, hareketlerinde ve konuşmalarında hiddetli olan kimseler ise, onların bu şiddet ve hiddetleri gafletlerinden ileri gelmektedir. Böyle hareketler dünyaperestlerin âdetidir.

51. İhtiyacı olan bir kimsenin o ihtiyaca ulaşması için ilk şart, o ihtiyacı sabahtan akşama kadar elde etmedikçe yememesidir.

52. Kötü sonu hazırlayan birtakım günahlar vardır. Onlardan birisi de velî olmadığı halde velîlik iddia etmektir.

53. Herkesin kalbi vardır zannedilmesin!

Gazâlî'ye Yapılan İtirazlar ve Cevapları

İbn Asâkir şöyle der: Bir kısım âlimler, Gazâlî'nin ifadelerinde nahvî hataların bulunduğunu iddia etmişler, nitekim kendisine bu hususta müracaat edildiği zaman, gramer ilmine pek fazla dalmadığını ve bu hususta kusurlu olabileceğini çekinmeden itiraf ettiği gibi, gramerden ancak ihtiyacı kadarı ile yetindiğini söylediğini de sözlerine ilave etmişlerdir. Bununla birlikte hutbeler okuyup, kitaplara, en fasîh edibleri bile hayrete ve acze düşürecek derecede güzel ifadelerle dolu şerhler yazardı. Kitaplarını inceleyip, ifadelerinde yanlışlık bulanlara kendisini mâzur görmelerini ve ibarelerini tashih etmeye izinli olduklarını söylerdi. Çünkü onun gayesi kelimeleri değil, mânâları deşmek ve ortaya dökmekti.

Gazâlî'nin bu hususta aldığı tenkidler daha çok *Kimyâ-yı Saâdet* ismiyle Farsça yazmış olduğu eser sebebiyledir. Bu da Farsça'nın sevimsiz kelimelerinden kaynaklanmıştır. Aynı eserde veya daha başka eserlerinde şeriatın merasimlerine ve İslâm kaidelerinin zâhirlerine uygun düşmeyen birtakım ilimleri zikreder. Birtakım suret meselelerinin izahına girişir. İşte bu sebeple tenkide uğramıştır.

Söylenilmesi en uygun şey hakkın kendisidir. Bu nedenle Gazâlî *Kimyâ-yı Saâdet* gibi telifleri ve bu teliflerde açıkladığı birtakım meseleleri terketseydi, çok daha iyi yapmış olurdu. Çünkü halk tabakası çoğu zaman -akaid esaslarını delilleriyle bilmedikleri için- bu şekilde telif edilmiş eserleri okudukları zaman sapıklığa düşebilirler. Bu gibi şeyleri dinledikleri zaman akide ve inançlarına zarar veren şeyleri selef-i sâlihînin mezhebi ve meşrebi zannederler. Buna rağmen zeki ve insaf sahibi bir kimse Gazâlî'nin teliflerinde aklına ve vicdanına müracaat eder ve zekâsını bu kitapların ne demek istediğini anlamaya yöneltirse görür ki, onun ifade etmek istediği esasların hepsi şeriat ilminin esaslarına işaret etmektedir. Fakat şu kadar var ki, onları açıklamaktan ve avâma mâletmekten sakındırmıştır.

Ayrıca Gazâlî'nin kitaplarında zikrettiği hakîkatlerin benzerini, hakîkat sahiplerinin kitaplarında da bulabiliriz. Onların kimi zımnen, kimi de açıkça ifade etmektedir. Kimi derli toplu ve irtibatlı, kimi de ayrı ayrı yerlerde ve dağınık bir şekilde zikretmektedir. Gazâlî'nin bu gibi sözlerini itham edenlerin iddialarına göre,

mânâsı meçhul olduğu gibi, sünnet ve cemaat ehline uygun düşecek te'vil ve ihtimalleri de vardır. Öyleyse bir sözü hakka yormak mümkün iken, başka mânâlara yormak haksızlık olur. Fakat bütün bunlara rağmen, şüpheye düşürücü ve menfî düşüncelere götürücü sözleri terketmek daha iyi, onları açıklamamak ise, Allah'ın rızasına daha uygun düşer. En doğrusunu Allah bilir!

Meşhur âlim İbn Salâh, Gazâlî'nin *el-Mustasfa* adlı eserinin giriş bölümündeki 'Bu, bütün ilimlerin başıdır. Onun için bütün ilimlere vâkıf olmayanların malümatına güvenilemez' sözlerine hücum etmektedir. Yine aynı şekilde İbn Kayyım da *Miftâhu Dâr'is-Saâde* adlı eserinde, Gazâlî'yi yukarıdaki sözünden dolayı şiddetle kınamaktadır.

Takıyyüddin Subkî ise, bu iki âlime karşı Gazâlî'yi savunmuş ve onlara çeşitli cevaplar vermiştir. (Bkz. Subkî, *Tabakat'uş-Şâfiiyye*)

Gazâlî'nin *İhyâ* adlı eserine yapılan saldırılara ve verilen cevaplara gelince, bu hususu biraz ileride uzun uzun tartışıp okuyucularımızın bilgilerine arzedeceğiz.

Mâzurî, Gazâlî'ye yaptığı tenkidler çerçevesinde şunları söylemiştir:

> Bahsedilen kişinin kitabını henüz okumadım. Fakat onun talebelerini ve sadık arkadaşlarını görüp konuştum. Bana her biri onun hâlinden ve yolundan birşeyler nakletti. Bana söylenen bu hikâyelerle onun sîretini ve mezhebini iyice kavramış olduğuma inanıyorum. Adeta kendisini gözümle görmüş gibi tanımaktayım. Bu bakımdan, onun kitabının durumunu tevhidciler, felsefeciler, sûfîler ve işaret sahiplerinin mezheblerinden alınan birkaç cümle ile kısaca zikredeyim. Çünkü Gazâlî'nin kitabı bu gruplar arasında kıvranıp durmakta ve bütün bu grupların iddialarının dışına çıkamamaktadır. Kısaca bunu zikrettikten sonra; bir mezheb sahibinin diğer mezheblere nasıl hücum ettiğini, aldanmanın yollarını beyan edip, bâtıl olan düşüncelerin bütün yanlarını göstereceğim ki, hiçbir müslüman bu bâtıl avcılarının tuzağına düşmesin...

Mâzurî bunları söyledikten sonra sözlerine şöyle devam etmiştir:

Gazâlî usûl-i fıkıh'dan çok, fıkhı bilen bir kişidir. Dinin usûlü olan Kelâm'da da eser yazmış ise de, o ilimde hiç de derin değildir. Derin olmadığını şu şekilde anladım: O *Usûl'üd-Din* ilminde derinleşmeden önce, felsefe ona mânâlara saldırma cür'etini kazandırmış ve böylece hakîkatlara saldırması kendisi için kolaylaşmıştır. Çünkü felsefeciler fikirleriyle birlikte yürümekte, yayılmasını istedikleri bir şeriat hükmü de kendileri için herhangi bir hedef teşkil etmemektedir. Üstelik Gazâlî bağlı olduğu imamlara muhalefetten de çekinmemektedir. Gazâlî'nin arkadaşlarından bazıları Gazâlî'nin *İhvân'us-Safâ* risalelerini çokça okuduğunu söylemişlerdir. Ellibir risaleden ibaret olan bu kitapların filozoflar tarafından yazılmış oldukları bir gerçektir.

Gazâlî bu arada şeriat ve nakil ilimlerine dalmış, iki ilmi birbirine karıştırmış; felsefeden nakiller yapmış ve şeriatçıların kalbine felsefeden naklettiği meseleleri kendine göre birtakım ayet ve hadîslerle yerleştirmeye çalışmıştır. Daha sonra son zamanlarda zuhur eden İbn Sîna adlı filozof, dünyayı felsefenin tesiri altına sokmuş ve kendisi bu sahada büyük önderlerden birisi olmuştur. Felsefedeki kuvveti, İslâm inançlarının esaslarını felsefî tâbirlere ve o ilmin kisvesine bürümüş ve insanlara böylece takdim ederek kabul ettirebilmiştir. Böylece hiç kimseye nasip olmayan bir makam elde etmiştir. Ben İbn Sîna'nın kitaplarından bir kısmını gördüm ve anladım ki Gazâlî felsefeyi tamamen İbn Sîna'dan almıştır. Almış olduğu bu ilme de kitaplarında işaret etmiştir.

Mâzurî sözlerine şöyle devam eder: 'Gazâlî'nin sûfîlerin mezhebinde kime güvenip dayandığını da bilmiyorum'.

Bunu söyledikten sonra, Ebu Hayyan et-Tevhidî'ye dayandığını zannettiğini söyleyerek, *İhyâ* adlı eserinde kullandığı hadîslerin çoğunun asılsız olduğunu ileri sürer. Kendisi daha sonra sözlerine şunları ilâve etmiştir: 'Ehl-i takvanın âdeti, kendilerince malûm olmayan meselelere dokunmamaktadır. Nerede kaldı 'Hz. Peygamber şunu söyledi' şeklinde Allah Râsûlü'ne hüküm isnad etmek?'

Bu hükmü zikrettikten sonra Gazâlî'nin, asılsız ve hiçbir şekilde hakîkata dayanmayan iddialarını hak ve doğru olarak göstermeye teşebbüs ettiğini iddia etmiş ve misâl olarak da şunu delil göstermiştir:

> Tırnakların kesilmesine şehâdet parmağından başlamalıdır. Çünkü o tesbih ve şehâdet parmağı olduğu için diğer parmaklardan daha üstündür.

Mâzurî der ki: 'Gazâlî bunu söylemekle kalmıyor, bu iddiasını bir de hadîs getirerek pekiştirmeye çalışıyor'.

> Erginlik çağından sonra bir kimse, Allah'ın ezelî olduğunu bilmeden öldüğü takdirde, ulemanın icmâı ile mü'min olarak ölmüştür.

Mâzurî der ki: 'Bu meselede Gazâlî'ye göre âlimlerin icmâı vardır. Oysa, durum bunun tam aksinedir. Bu bakımdan Gazâlî'nin hiçbir nakline itimad etmemek gerekir'.

> Benim bu kitaplarımda, yazılması caiz olmayan ilimlerden de bahsedilmiştir.

Mâzurî der ki: Gazâlî'nin bu iddiasının doğru olup olmadığını keşke bilseydim. Eğer yanlış ise mesele yoktur. Fakat Gazâlî'nin iddiası doğru ise, ki doğru olduğunu iddia etmektedir. Öyle ise neden bu ilimler kitaplara yazılmasın? Çok derin ve ince meseleler olduklarından dolayı mı? Eğer Gazâlî 'Evet, derin ve ince meselelerdir' diyecek olursa, ona deriz ki: 'Bütün ince meseleleri sadece sen mi biliyorsun; başkaları bilmiyor mu?'

Mâzurî'den önce onun bu itirazlarına yakın itirazları Mâlikî mezhebine bağlı Ebu Velid et-Tertuşî de yapmıştır. Tertuşî, İbn Muzaffer'e yazmış olduğu bir mektupta şöyle demektedir:

> Gazâlî hakkındaki sözlerine gelince, ben Gazâlî'yi bizzat gördüm ve konuştum. Onu ilim ehli olarak tanıdım. O fazîletlerin kalesi idi. Onda akıl ve anlayış bir araya gelmişti. Bütün ömrünce çeşitli ilimlere vâkıf olmak için çalışmıştı. Çok uzun bir müddet ilimlerle meşgul olmuştu. Bütün bu çalışmalardan sonra o ulemanın yollarından ayrılmış, sûfîlerin karanlık ve bulanık dünyalarına kaymıştır. Daha sonra kendisini tamamen tasavvufa vererek âlimlerin yolunu büsbütün terketmiştir. Tamamen şeytanın vesvesele-

rine ve kâl erbabının hatarâtına dalmıştır. Daha sonra bütün bunları felsefecilerin görüşleri ve Hallac'ın hâlleriyle karıştırdı. Fakihlere ve kelâmcılara şiddetle hücum etti. Az kalsın dinden çıkacaktı. *İhyâ* adlı eserini yazdığı zaman, sahası olmayan sûfî remizlerinden ve hâl ilimlerinden bahsetmeye koyuldu. Bunları da iyice bilmediği için tepetaklak düştü. *İhyâ* adlı eserini ise *uydurma* hadîslerle doldurdu.

Bu iki itirazcının yapmış oldukları tenkidlere İbn Subkî şöyle cevap vermiştir:

Ben bu iki itirazcıyla birlikte, daha nice itirazcılara cevap vermeden önce, herkese hakkı ve insafı elden bırakmayacağımı ilan etmek isterim. Ne Gazâlî ve ne de ona saldıranlar benim çağdaşım değildir. Onların asırlarına yakın bir asırda da yaşamış değilim. Aramızdaki alâka ve bağ ancak ilim ve halkı Allah'a dâvet etmekten ibarettir. Bu nedenle önce Mâzurî'nin îtirazlarına cevap vermeye çalışacağız:

Mâzurî'nin Mağrib âlimlerinin en büyüklerinden olduğu su götürmez bir gerçektir. Zekâ ve ilimde çok ileri bir kişi idi. Zekâsı sayesinde İmam-ı Harameyn'in *el-Burhan* adlı kitabını şerhetmiştir. Bu eserin yanına ancak mânâ denizlerini aşmış çok zeki kimseler yanaşabilmiştir. Mâzurî ilim sahasında büyük bir otoritedir; zira öyle olmasaydı, *el-Burhan*'ı şerhetmesi mümkün olamazdı.

Mâzurî aynı zamanda Ebu Hasan el-Eş'arî'nin mezhebine sımsıkı sarılmış, onun fikirlerini bütünüyle benimsemiş ve ondan bir adım ayrılmamıştır. Ondan ayrılanlara ise şiddetle hücum etmiştir. Bununla beraber Mâlikî mezhebine bağlıdır ve bağlı olduğu bu mezhebi her yerde müdafaa etmiştir.

Gerek Gazâlî ve gerekse hocası İmam-ı Harameyn tahkikte ve ilimde öyle bir dereceye varmışlardır ki; her insaf sahibi onlardan sonra gelenlerin onların mertebesine ulaşamadığını kabul etmek zorunda kalır. Onlar birçok hususlarda Eş'arî'nin kelâm ve görüşlerinden ayrılmaktadırlar. Onların bu durumu, özellikle Mağrib âlimleri tarafından hazmedilememektedir. Mağribliler -Mâzurî de

onlara dahildir- Eş'arî'nin en küçük bir fikrine karşı muhalefeti bile büyük bir reaksiyonla karşılamaktadırlar. Hatta o kadar ki, Eş'arî ekolü uğruna, mensubu oldukları Mâlikî mezhebini bile zayıf sayabiliyorlardı. Meselâ *mesâlih-i mürsele*'de Ebu Hasan el-Eş'arî'ye muhalif olduğu için, Mâlikîlerden ayrılıyorlardı. Mezhepler arasındaki *tercih* meselesinde de böyledirler. İşte bu iki durumdan dolayı Mâzurî, İmam-ı Harameyn ve İmam Gazâlî'den hoşlanmamaktadır.

Çeşitli yollara bağlanmış kişiler hemen hemen daima böyledirler. Kendi yolundan gayrı yolları kötü görmeyen insana hemen hemen hiç rastlanmaz. Bu büyük felâketten ancak mârifet ve temkin sahibi olanlar kurtulmaktadır ki, bunların sayıları da bir hayli azdır. Ben bu durumu, tarikat büyüklerinde bile müşahede etmişimdir. Hiç kimseden gizli olmayan husus, Gazâlî'nin meşrebi tasavvufî hakîkatlere dalmak ve mutasavvıfların hâllerini sevmektir. Mâzurî'nin meşrebi ise, zâhir ibarelere önem vererek onlardan kıl payı ayrılmamaktır. Allah'a şükürler olsun ki, ikisinin durumu da haktır, doğrudur, güzeldir. Ancak başka meşrebler ve yolları ifade etmektedir. İki kalbin arasındaki farkı açıkça ilân etmektedir.

Mâzurî ile Gazâlî arasında bir mizac farkı bulunduğu kadar, mezheb ayrılıkları da vardır. Mâzurî, Gazâlî'nin Eş'arî'den ayrıldığını ve hatta ayrılmakla kalmayıp aynı zamanda hücum ettiğini vehmederek ona saldırmıştır. Hatta *Burhan*'ın şerhinde İmam-ı Harameyn'e 'Musannıf'ın zikrettiği bu kaide muteber değildir. Ebu Hasan Eş'arî'yi yanlışlıkla itham eden kişi yanılmaktadır' dediği bile yazılıdır. İsteyen oraya müracaat edebilir.

Burhan adlı eserin başlangıcında İmam-ı Harameyn aklın mahiyetinden bahsederek "Eş'arî'den aklın, ilmin bizâtihî kendisi olduğu rivayet edilmekte ise de, aklın en doğru tarifi Hâris el-Muhasibî'nin 'Akıl insanda yaratılmış bir tabiattır' şeklindeki tarifidir" demesini hazmedemeyerek, 'İmam-ı Harameyn, Muhasibî'nin tarifine hayatının sonunda, yani felsefecilerin kapısını çaldıktan sonra itibar etmiştir' diyerek onu itham etmiştir.

Keşke Mâzurî'yi İmam Harameyn'e saldırtan delilin ne olduğunu bilseydim. Oysa bizzat Mâzurî bahsi geçen kitabının sonunda İmam Harameyn'in felsefecilerin yolunda olmadığını itiraf etmekte, onun çok kuvvetli bir âlim olduğunu kaydetmektedir.

İşte Mâzurî bu şekilde bazen fevrî saldırılar yapan bir kişidir. Oysa âlimler bu gibi durumlardan uzak kalmalı ve itidal yolunu bırakmamalıdırlar. Mâzurî gibi bir âlim bu yola tevessül etmemeliydi.

Demek ki Mâzurî'nin iddiaları çok açık bir delille açığa kavuşturulduğu zaman, ilim ehli bu iddiaları kaale alabilir. Böyle söylediğimize bakanlar, bizim Mâzurî'nin büyük ilmini inkâr ettiğimiz zehabına kapılmasınlar. Onun hakkını inkâr ettiğimizi hiçbir şekilde düşünmesinler. Allah'a yemin ederim ki; bunları söylemekte hakkı ifade etmek gayretinden başka hiçbir gayem yoktur! Böyle olduğu için de Mâzurî'nin hükümlerinde, mâzur olduğunu söylemekten geri durmadık. Zira insan, başka bir insan hakkında su-i zanna kapıldığı zaman, artık onun eserlerini objektif bir gözle incelemeye tâbi tutamaz. En basit bir hatayı büyütür, o hatadan dolayı eser sahibini yerden yere vurur. Bu hâlden ancak Allah Teâlâ'nın lûtfuna mazhar olarak hüsn-ü zanla donanmış ve dinlediği her kelimeyi ince ince düşünerek hükmünü veren büyük insanlar kurtulmuştur. Ne yapalım ki Mâzurî bu iki imama karşı insaflı değildir. Onun *mesâil-i mürsele* meselesinde İmam Harameyn'e nasıl saldırdığını, İmam Harameyn'in ibarelerine nasıl herkesten başka türlü mânâlar verdiğini, hatta ters mânâlar çıkardığını ben bizzat müşahede ettim. Bu mesele böylece anlaşıldıktan sonra, sıra Mâzurî'nin Gazâlî'ye yaptığı itirazlara cevap vermeye geldi:

1. Gazâlî'nin mezhebini gözüyle görmüş gibi bildiğini söylemektedir. Bu iddia çok acaip ve yersizdir. Çünkü biz değil Gazâlî'nin, hiçbir kimsenin inancı hakkında bu hükmü veremeyiz. Zira insanın içindeki inanca ancak Allah (c.c) vâkıf olabilir. Karîne, nakil ve haberlerle bir insanın inançlarının ne olduğunu kestirmek mümkün değildir.

Biz Gazâlî'nin eserlerinin hemen hemen hepsini okuduk. Onun sohbetinde bulunan ve ondan hükümler nakleden talebelerinin kitaplarını da inceledik. O talebeler, Gazâlî'yi Mâzurî'den daha iyi tanıdıkları halde, Mâzurî'yi haklı çıkaracak hiçbir şey nakletmemektedirler. Kitapları inceledikten sonra Gazâlî hakkında edindiğimiz intiba şudur: 'Gazâlî akide bakımından Eş'arî'ye bağlıdır; ancak tasavvufa dalmış bir kimsedir'.

2. Mâzurî'nin 'Gazâlî muvahhidlerin, felsefecilerin, mutasavvıfların ve işarîlerin mezheplerinden pasajlar zikretmiştir' şeklindeki iddiasına gelince, eğer muvahhidlerden, *Allah'ı bir olarak bilenler* kastediliyorsa; bu gruba yalnız Gazâlî değil, müslüman olan herkes dahildir. Sûfîleri müslümanlardan ayırıp, onlara başka mezhep sahipleriymiş gibi bakması ve hatta öyle göstermesi, maâzallah bütün ehl-i tasavvuf'un müslüman olmadığı zannını uyandırıyor. Şayet muvahhidlerden *Allah'a tevekkül eden kişiler* kastediliyorsa, o zaman bu kişiler halk arasında en hayırlı ve sûfîler arasında en ileri kişiler sayılır. Demek ki ikinci bir kere sûfîleri muvahhidler üzerine atfetmenin hiçbir mânâsı yoktur. Eğer muvahhidlerden vahdet-i vücuda ve mutlak tevhide meyledenler kastediliyorsa -ki bunlardan birçoğu ittihad ve hulûl sahipleridir- bundan Allah'a sığınırız. Çünkü bunlar kâfirlerin ta kendileridir. Gazâlî'de ise böyle bir hâl asla yoktur. Tam aksine Gazâlî eserlerinde bu küfür ehlini açıkca tenkide tâbi tutmaktadır. Gazâlî'nin *İhyâ*'sında bunların inançlarına dair az veya çok hiçbir bahis yoktur... Aksini iddia edenler var ise buyursun meydana çıksın!..

3. Mâzurî'nin 'Gazâli *Kelâm İlmi*'nde tam salâhiyet sahibi değildir' şeklindeki iddiasına gelince, ben de kendisiyle aynı kanaati paylaşıyorum. Ne var ki şunu da ilave etmeliyim ki Gazâlî Kelâm ilminde rusuh kesbetmiş bir kimseydi. Fakat bu ilme dair bilgisi diğer ilimlere nisbetle zayıftı. Zannım ve kanaatim budur.

4. Mâzurî'nin 'Gazâlî usûl ilimlerinde derinleşmeden önce felsefe ile iştigal etmiştir' iddiası ise, tamamen yanlıştır. Çünkü Gazâlî usûl ilimlerinde derinleştikten sonra felsefeye

el atmıştır. İsterseniz Gazâlî'nin kaleminden hep birlikte bu hususu izleyelim: O, *el-Munkizu min'ed-Dalâl* adlı eserinde 'Ben felsefeye el atmadan önce kelâm ilmine el atmıştım' diyor. Bu hususta daha fazla bilgi almak isteyenler adı geçen esere müracaat edebilirler.

5. Mâzurî'nin 'Gazâlî usûl ilmini güzelce okumadan, felsefe ilmini okudu' şeklindeki iddiası ile 'usûlde derin bilgi sahibi değildi' iddiası arasında çelişki vardır. Bir yerde felsefe okuduktan sonra Kelâm ilminde derinleştiğini söylüyor; bir başka yerde ise, Kelâm ilminde derin olmadığını iddia ediyor.

6. Mâzurî'nin 'Gazâlî mânâlara, cür'etli bir şekilde saldırırdı' şeklindeki iddiasına gelince, Gazâlî ancak şeriatın vermiş olduğu cesarete sahipti. Bunun aksini iddia eden, onu tanımamakta ve kimin hakkında konuştuğunu bile bilmemektedir.

7. Mâzurî'nin 'Gazâlî, Ebu Hayyan et-Tevhidî'nin kitaplarına itimat etti' şeklinde ileri sürdüğü iddiası asılsızdır. Çünkü Gazâlî'nin *İhyâ*'daki ilim ve marifetinden sonra, ancak Ebu Tâlib el-Mekkî'nin *Kut'ul-Kulûb* adlı eseriyle, Üstad Ebu Kasım Kuşeyrî'nin meşhur *Risale-i Kuşeyrî* adlı eserine itimat etmiştir. Bu iki zatın fazileti ve ilmî büyüklükleri herkesin malûmudur.

8. Gazâlî'nin İbn Sina'dan etkilenmesi meselesine gelince, Gazâlî eserlerinde açık bir dille İbni Sina'yı tekfir etmektedir. Nasıl oluyor da açık bir dille tekfir ettiği insanın tesirinde olur, onun fikirlerine uyar? Ayrıca Gazâlî *el-Munkizu min'ed-Dalâl* isimli eserinde, felsefe ilminde üstadının bulunmadığını ve *Bağdad*'da ders ve irşad vazifesiyle meşgul bulunduğu halde, çok kısa zamanda felsefî kitapları da inceleyip bu ilme dair bilgi edindiğini yazıyor.

9. Mâzurî'nin 'Gazâlî'nin *Tasavvuf*'ta kime itimat ettiğini bilmiyorum' şeklindeki beyanı hakkında da şöyle deriz: Gazâlî *tasavvuf* konusunda *Kut'ul-Kulûb* ve *Risale-i Kuşeyrî* ve şeyhi Ebu Ali el-Farmedî ve benzeri zatlardan; kendi tefekkürü ile Hz. Peygamber'in sözlerinden çıkardığı mânâlara itimat etmiştir.

Benim zannıma göre, *İhyâ*'da bu gibi fikirler büyük bir yekûn tutmaktadır. Felsefecilerin herhangi bir fikri *İhyâ*'da yoktur. Çünkü Gazâlî felsefecilerin iddialarını çürüttükten ve onların kitaplarını incelemenin *haram* olduğunu söyledikten sonra *İhyâ*'yı telif etmiştir. Nitekim bizzat Gazâlî bunu *İhyâ*'da ve *el-Munkiz*'de yazmaktadır. Gazâlî, bütün dünya felsefecilerinin küfürde olduğunu ilan eden bir kimsedir. Felsefecilerin ağızlarını hakîkatlerle tıkayan kişidir. Kalpleri çeken sözlerle İslâm'ın harîminden felsefecilerin kirli ellerini uzaklaştıran bir kimsedir. Allah aşkına söyleyiniz ey müslümanlar! Bu sıfatlara sahip olan bir kimse nasıl olur da kitabını felsefecilere dayanarak yazmış olabilir? Din büyüklerine leke sürmeye götürecek aşırılıklardan Allah'a sığınırız.

10. Mâzurî'nin '*İhyâ* baştan sona kadar zayıf hadîslerle doludur' iddiasına gelince, onu böyle itham etmeye ne lüzum var? Bunu bizzat Gazâlî kendisi söylemektedir. Hadîs hususunda büyük bir derinliğe sahip olmadığını ve *İhyâ*'daki hadîslerin hemen hemen tamamını sûfîlerin ve fakîhlerin kitaplarından derlediğini ve bir tek hadîsi bile rivayet etmediğini, çekinmeden ve ilim ehline yakışan bir tavır içinde ilan eder. Bununla beraber Şâfiî ulemasından bazıları *İhyâ*'daki hadîsleri tedkik etmişler ve çok azının *şazz* olduğuna hükmetmişlerdir.

11. *Tırnaklar* hususunda ileri sürdüğü iddianın asılsız olduğu fikrine gelince, bunun hakkındaki rivayet Hz. Ali'ye isnad edilmiş, fakat sabit olmamıştır. Ama Gazâlî'nin burada yanılmış olması pek önemli birşey değildir. Ayrıca *tırnaklar*, hakkında öyle hüküm vermesi, herhangi bir şer'î hükümle de çatışmamaktadır.

12. Mâzurî'nin "Ehl-i takvanın âdeti, kendilerince kesin bir şekilde sabit olmayan birşeyi 'Mâlik şunu dedi, Şâfiî bunu söyledi' diyerek pekiştirmeye çalışmazlar" şeklindeki iddiasına gelince, Gazâlî hemen hemen hiç denecek kadar az bir yerde 'Allah'ın Râsûlü şöyle dedi' şeklinde kesinlik bildiren ifadeler kullanmıştır. Dikkat edildiği zaman Gazâlî'nin çoğunlukla 'Allah'ın Rasûlü'nden şöyle rivayet edilir' dediği görülür. Kesinlik ifade eder şekilde zikrettiği hadîs, onun

kanaatine göre mutlaka hadîstir ve onun için kesinlikle ifade etmiştir. Eğer onun kanaatine göre bir hadîs kesinlik taşımasaydı, asla o hadîsi kesinlik ifadesi içinde zikretmezdi. Gazâlî bu konuda tenkide tâbi tutulursa ancak şöyle denilebilir: 'Emir ve hükümler zan temeli üzerine bina edilemez'.

13. Allah'ın *kadîm* sıfatını bilmeyerek ölen kimsenin meselesine gelince, burada bir incelik vardır. *Kadîm*'i bilmemekle, *kadîm* olduğuna inanmamak arasında bir fark vardır. İnsanı, *kadîm*'e inanmaması küfre sokar. Öyleyse bir kimsenin aklına *kadîm* sıfatı gelir de ona inanmazsa, 'Allah'ın böyle bir sıfatı olmaz!' derse veya böyle bir sıfatın yok olduğunu zannederse veya bu hususta şüpheye düşerse böyle bir kimse kâfir olur. Allah'ın varlığına inanan, fakat cehaletinden dolayı onun *kadîm* olduğunu bilmeyen bir kimse böyle değildir. İşte Gazâlî böyle bir kimsenin icmalen mü'min olduğuna ve icmalî iman bakımından kurtulduğuna hükmetmiştir. Kanaatime göre, *Gazâlî'nin nakillerine îtimad edilemez* demek en büyük belâlardan biridir. Bu belâya düşmüş bir kimsenin hangi yüzle Allah'ın huzuruna gideceğini doğrusu bilemiyorum.

14. Mâzurî'nin; Gazâlî'nin, kitaplarında yasaktır dediği ilimleri taksim edip, o ilim ya bâtıldır veya haktır şeklindeki yorumuna gelince, ben de Gazâlî'nin böyle birşey söylememesini isterdim. Söylemeseydi Mâzurî de böyle bir şüpheye düşmemiş olurdu. Fakat ne yazık ki, Gazâlî bunu söylemiş ve Mâzurî de şüpheye düşmüş bulunmaktadır. Mâzurî zeki bir insan olduğu için bu konularda şüpheye düşeceğine ihtimal vermezdim. Halk tabakası şüpheye düşmesin diye âlimler için yasak bölge ilân edilen ilimlerin inceliklerinin olduğunu bilmemesine de ihtimal vermem. Fakat Mâzurî'de zannımın tam aksi tecelli etmiştir. Acaba Mâzurî'den şöyle bir sual sorsak ne cevap verecektir?

Ancak ehl-i zevk tarafından bilinen ve bunları tatmayanlara ibarelerle bir türlü anlatılamayan zevklerin varlığına inanmaz mısın?

Bu soruya karşı ne cevap verecektir? Bal yemeyen bir kimseye balın tadı ibarelerle anlatılabilir mi? Bir de Mâzurî,

İmam Buhârî'nin *sahih* olarak Tufeylî'den ve Hz. Ali'den rivayet ettiği şu hadîse ne diyebilir? 'Halkın anlayabileceği şeyleri söyleyiniz. Halkın anlayış seviyesinden yüksek söz söylemek suretiyle halkı Allah'ı ve Râsûlü'nü yalanlamaya zorlamayı ister misiniz?' Nice meseleler vardır ki, halk onları anlamayacakları için âlimler onları yasak etmişlerdir. Çoğu zaman dinleyenler şüpheye düşmesinler diye bazı ilmî meseleler sükûtla geçiştirilmiştir. Buna sayılamayacak kadar misâl getirmek mümkündür.

Tartuşî'nin (1059-1126) tenkidlerine gelince, delilsiz iddialardan başka hiçbir değeri yoktur. Yalnız anlamadığım şey, Tartuşî gibi müslüman bir âlimin, Gazâlî gibi büyük bir âlim için nasıl 'Şeytanın vesveselerine kapıldı' diyebildiğidir!

Yine aklımın ermediği bir husus da Tartuşî'nin 'Gazâlî'nin fikirleri felsefecilerin fikirleriyle ve Hallac'ın hâlleriyle karışmıştır' sözleridir. Bu hükmü nasıl çıkarmaktadır bir türlü anlayamadım! Ben *İhyâ*'yı başından sonuna kadar inceledim. Orada ârif kişilerin tasvip ettiği sûfî işaretlerinden başka, ne Hallac-ı Mansur'a ve ne de felsefecilere ait hiçbir işarete rastlamadım.

Tartuşî'nin 'Gazâlî sûfîlerin ilmiyle yakınlık kuramamıştı' sözüne gelince, bu konuşma hiçbir mânâsı olmayan soğuk bir iddiadır. Zira her düşünen kişi bilmektedir ki, Gazâlî tasavvufta rüsuh sahibi bir insandır. Keşke Gazâlî'nin bilmediği tasavvufu kimin bildiğini bir bilsem!..

Tartuşî'nin 'Gazâlî tepetaklak düştü' sözüne gelince, bu söz delilsiz ve mesnedsiz bir tarzda âlimlere saldırmaktan başka bir değer taşımamaktadır. Çünkü Gazâlî'nin neden tepetaklak düştüğünü ispatlayan bir delil yoktur. Allah bizi ve Tartuşî'yi taassubun felâketlerinden korusun.

Tartuşî'nin 'Gazâlî'nin kitapları uydurma hadîslerle doludur' sözü de bana garip görünmektedir. Keşke bu hadîslerin sahibinin Tartuşî mi, yoksa Hz. Peygamber mi olduğunu bir bilseydim. Çünkü bu hadîslerin Hz. Peygamber'e ait olmadığını iddia edebilmek herkesin haddi değildir. Dolayısıyla Gazâlî'ye bu konuda saldırmak ne kadar yersiz-

dir. Taassup ve kuru iddialardan öte bir kıymet ifade etmemektedir. Onun için ilim sahibi hiçbir kimse böyle iddiaları dikkate almaz.

Gazâlî'nin aleyhinde bulunanların isimlerini şöylece sıralıyabiliriz: İbn Salâh, Yusuf ed-Dimeşkî, Mâzurî, Tartuşî, İbn Teymiye, İbn Kayyım İbn'ul-Cevzî, torunu Ebu Muzaffer ve Kadı İyaz...

Kadı İyaz meşhur rüyasından sonra Gazâlî hakkında konuşmaktan vazgeçmiştir. İbn Teymiye ve İbn'ul-Cevzî ise, eserlerinde Gazâlî'nin hadîs ilminde zayıf olduğunu ileri sürmüşler ve onu bu hususta tenkide tâbi tutmuşlardır. Gazâlî'ye hücum eden İbn Salâh fıkıh, hadîs ve sair din ilimlerinde emsâli az bulunan otoritelerden biri idi ve niyeti de hâlistir. Fakat her işin erbabı ayrıdır. Gazâlî'nin sahasında söz söyleyemezdi. Mâzurî'nin yüksek derecesi ve ilmi inkâr edilemez. Fakat o hâller, ancak o zevke varanlar tarafından bilinir.

Eğer *İhyâ*'da tenkid edilecek bazı şeyler var ise de, başka eserlerde bulunmayan değerli meselelerini ve güzelliğini hiç kimse inkâr edemez. (İbn Sübkî, *Tabakât'uş-Şafiîye*)

Gazâlî'ye iki noktadan saldırılır:

1. Kendi sözlerinden dolayı

2. Başkasından nakledip, sükût etmek suretiyle tasdik ettiği nakillerinden dolayı

Gazâlî'ye çeşitli mezhep ve gruplara bağlı birçok insan methiyeler düzdüğü kadar, ona itiraz edenler de bir hayli yekûn tutmaktadır. Kendisini tenkid eden Mağribîlerin başında İbn Arabî, Mâzurî, Tartuşî, Kadı İyaz ve İbn Münir gelmektedir. Şarklılardan ise, İbn Salâh, Yusuf ed-Dimeşkî, Zerkeşî ve Burhan el-Bukaî onu tenkid etmişlerdir.

Bunların itirazlarına tatmin edici cevaplar verilmiştir. Tafsilâtı uzun süreceği için, burada kısa kestik. Allah hepsinin kusurunu affetsin, Gazâlî'nin de makamını cennet eylesin... Âmin!

İhyâ'ya Hizmet Edenler

İhyâ'yı şerhedeni görmediğim gibi, onun o güzel siyâkını izah etmeye kalkışanı da görmedim. Sadece Gazâlî'nin hayatında *İhyâ*'ya yapılan itirazlara cevap olarak kendi kaleminden çıkan *el-İmlâ an'il-İhyâ* adlı küçük bir risalesini gördüm.

H. 751 senelerinde hadîs hâfızı İmam Zeyneddin Ebü'l-Fadl Abdurrahim b. Hüseyin el-Irâkî, *İhyâ* hadîslerini iki kitap halinde derleyip tedkik etti. Onlardan biri birkaç cilt tutan büyük bir kitaptır. Fakat *İhyâ*'nın bir kısım hadîslerinin durumunu bu kitapta açığa kavuşturamadığı için, H. 760 senesinde daha önce durumuna vâkıf olmadığı hadîslerin birçoğunu bulup tedkik etmiştir. Bunun üzerine sözü edilen kitabını kısaltıp bir cilt halinde yazdı. Kitabına *el-Muğnî an Haml'il-Esfar* ismini verdi.

Bu kitabında Irâkî şu hususlara dikkat çekmiştir:

1. Hadîsin geliş yolu

2. Hadîsi rivayet eden sahabî ve râvîsi

3. Rivâyetin sıhhati

4. Rivâyetin zayıflığı

5. Birkaç kere tekrar edilen hadîsi bir defa zikretmekle yetinmiştir. Eğer tekrar ederse, mutlak bir sebebe binaen tekrar etmiştir.

Irâkî'den sonra talebesi meşhur muhaddis Şihabeddin İbn Hacer el-Askalânî hocasının gözünden kaçan hadîsleri tedkik ederek bir cilt içinde toplamıştır.

Hanefî ulemasından Kasım b. Kutlubağa da *Tuhfet-ul-Ehyâ fîma Fâte min Tahrîci Ehâdîsi İhyâ* adlı bir eser yazıp *İhyâ*'daki hadîslerin kaynaklarını göstermiştir.

İbn Subkî'nin *Tabakât*'ının sonunda *İhyâ*'nın itiraz edilen hadîslerinin tedkikine dair bir bahis vardır.

İhyâ'nın Özetleri

İhyâ'yı ilk defa kısaltan, Gazâlî'nin kardeşi Ebu Feth Ahmed b. Muhammed el-Gazâlî'dir. Kısalttığı kitaba *Lübab'ul-İhyâ* adını

vermiştir. Daha sonra H. 622 senesinde vefat eden Ahmed b. Musa el-Musulî de aynı işi yapmıştır.

Üçüncü olarak Muhammed b. Said el-Yemenî; ondan sonra Yahya b. Ebu'l-Hayr el-Yemenî; ondan sonra Muhammed b. Ömer b. Osman el-Belhî *İhyâ*'yı kısaltmış ve kitabına *Ayn'ul İlim* ismini vermiştir.

Abdülvahhab b. Ali el-Merağî de İhyâ'yı kısaltarak *Lubab'ul-İhyâ* ismiyle yayınlamıştır. İhyâ'yı ihtisar edenlerden biri de eş-Şems Muhammed b. Ali b. Cafer el-Aclunî'dir. Bu zat el-Bilâlî mahlasıyla şöhret bulmuştu. Mısır'da *Said'us-Suâdâ* tekkesinin şeyhi idi. H. 820 senesinde vefat etmiştir.

Hâfız Sehavî, eş-Şems Muhammed b. Ali'nin ihtisar ettiği kitabın bütün *İhyâ* muhtasarlarından daha iyi olduğunu söylemiştir.

Celâleddin es-Suyutî de *İhyâ*'yı ihtisar edenlerdendir.

Gazâlî'nin Eserleri

İmam Münavî, Nevevî'den; o da şeyhi Tığlisî'den şöyle nakleder: 'Gazâlî'nin telif ettiği eserleri saydım ve ömrüne taksim ettim. Gördüm ki her gününe dört cüz isabet etmektedir'.

Benim kanaatime göre, bu durum olsa olsa Allah Teâlâ'nın, zaman içinde zaman yaratarak kuluna verdiği ihsandan başka birşey değildir. Ulemânın en büyük kerametlerinden biri de budur. Bu söz yalnız Gazâlî için değil, aynı zamanda İbn Cerir Taberî, İbn Şahin, İbn Nakib, İmam Nevevî, Subkî ve Suyûtî için de söylenmiştir.

Gazâlî hemen hemen her ilim dalında eser telif etmiştir. Hatta harf ilimlerinde, ruhânî sırlarda, âdetlerin hususiyetlerinde, ilâhî isimlerin lâtifelerinde ve simya ilminde bile çeşitli eserler telif etmiştir. Gazâlî'nin en büyük eseri ise şu anda elinizde bulunan *İhyâ-i Ulûm'id-Din* adlı eseridir.

Gazâlî'nin eserlerini harf sırasına göre zikrederek bu işe girişelim. *İhyâ*'nın baş harfi *elif* olduğundan ve ahiret ilimlerinden bahsettiği için diğer kitaplarından da 'Bütün kitaplar yakılsa da yalnız *İhyâ* kalsa hepsinin yerini tutar' denilecek derecede üstün olduğundan *İhyâ* adlı eserini başa alıyoruz:

İhyâ dört bölümden ibarettir:

1. İbadât
2. Âdât
3. Mühlikât
4. Münciyât

Her bölümde on kitap bulunmaktadır ve *İhyâ*'nın tamamı kırk kitaptan teşekkül etmiştir.

Şârânî *el-Münen* adlı eserinde Ebu Hasen Şâzelî'den şöyle rivayet eder: '*İhyâ* insana ilim, ruh gıdası ve nûr verir'.

Subkî de şöyle der: 'Müslümanların itina ile okuyacağı ve halk tabakasının hidâyeti için yayabileceği bir eser varsa o da *İhyâ*'dır'.

Devamla şöyle demiştir: '*İhyâ*'yı inceleyen mutlaka intibaha gelir. Şayet ehl-i ilim tarafından telif edilen eserlerin hiçbiri olmasaydı ve yalnız *İhya* kalsaydı, bu kitap tek başına halkın ihtiyacına yeterdi. Kitaplarında nakil, düşünce ve eserleri bir araya getiren fakîhlerin kitaplarında *İhyâ*'ya benzeyen bir kitap tanımıyorum'.

Gazâlî'nin *İhyâ*'sı Mağrib memleketine gittiği zaman birçok Mağribli âlim *İhyâ*'yı zayıf hadîslerle dolu olduğundan ötürü okumamayı öğütlediler. Şiddetle aleyhinde bulundular. İbn Teymiyye ve talebesi İbn Kayyım da Gazâlî'nin hadîs ilminde çok zayıf bir kişi olduğunu ileri sürdüler. Hatta İbn'ul-Cevzî *İ'lâm ul-Ehyâ bi Eğlat-i İhyâ* adlı bir eser yazarak, kendi anlayışına göre *İhyâ*'daki bütün yanlışları bu kitapta bir araya getirdi. İddialarının bir kısmını da *Telbis'ul-İblis* adlı eserinde zikretti.

İbn'ul-Cevzî'nin torunu olan Muzaffer de *İhyâ* hakkında şunları söylemiştir: 'Gazâlî *İhyâ* adlı eserini sûfîlerin meşrebine göre yazmış ve bu kitabı yazarken fıkıh kaidelerini büsbütün terketmiştir'.

Mevlâ b. Hayr şöyle der: '*İhyâ*'da *sahih* olmayan hadîs var diye Gazâlî'ye hücum edilmemelidir. Çünkü Gazâlî o hadîsleri *teşvik* ve *tergîb* için zikretmiştir'.

Nitekim *Keşf-i Zunûn*'un müellifi şöyle demiştir: '*Uydurma* olmamak şartı ile *sahih* olmayan hadîsler teşvik ve tergîb maksadı ile zikredilebilir'.

Zebidî ise şöyle der: '*Keşf-i Zunûn*'da zikredilen hüküm doğrudur. Çünkü Gazâlî'nin zikrettiği hadîslerin bazıları Buhârî ve Müslim'in ittifak ettiği hadîslerdir. Bazıları *hasen* ve bazıları da *sahih*'tir. Aralarında *zayıf*, *şaz*, *münker* ve *mevzû* hadîsler de vardır. Nitekim *İhyâ*'yı tedkik eden kimseler bu hadîslerin durumunu açıkça müşâhede edeceklerdir'.

Gazâlî'nin diğer eserlerinin listesi ise şöyledir:

1. el-İmlâ alâ Müşkil'il-İhyâ
2. el-Erbaîn
3. Kitab'ul-Esmâ'il-Hüsnâ
4. el-İktisad fi'l-İtikad
5. İlcam'ul-Avam an İlm'il-Kelâm
6. Esraru Muamelât'id-Din
7. Esraru Envar'il-İlâhiyye
8. Ahlâk'ul-Ebrar
9. Esraru İttiba'is-Sünne
10. Esraru Hurûf'il Kelimât
11. Eyyühe'l-Veled (Farsça)
12. Bidâyet'ül-Hidâye
13. el-Basît
14. Beyan'ul-Kavleyn li'ş-Şâfiî
15. Fezayih'ul-İbahiye
16. Bedâyi'ul-Usûl
17. Tenbih'ul-Gâfilîn
18. Telbîs'ul-İblis
19. Tehâfüt'ül-Felâsife
20. Tahsîl'ul-Meâhız
21. et-Talîke
22. Tahsîl'ul-Edille

23. Tefsîr'ul-Kur'an'il-Azîm
24. Faysal'ut-Tefrika Beyne'l-İslâm ve'z-Zandaka
25. Cevahir'ul-Kur'an
26. Huccet'ul-Hak
27. Hakîkat'ur-Ruh
28. Hakîkat'ul Kavleyn
29. Hulâsat'ul-Resâil ilâ İlm'il-Mesâil
30. Risâlet'ul-Aktab
31. Risalet'ut-Tayr
32. er-Reddu alâ Men Taan
33. er-Risalet'ul-Kudsiyye
34. es-Sırr'ul-Mesun
35. Şerh'ul Daireti Ali b. Ebî Tâlib (Nuhbet'ul-Esmâ)
36. Şifâ'ul-Galil
37. Akîdet'ul-Misbah
38. Acâib'ul-Sun'ullah
39. Unkud'ul-Muhtasar
40. Gayet'ul-Gavr fî Mesâil'id-Devr
41. Gavr'ud-Devr
42. el-Fetâvâ
43. el-Kanun'ul-Küllî
44. Kanun'ur-Rasûl
45. el-Kurbet ilâllah
46. el-Kıstas'ul-Müstakîm
47. Kimyâ-yı Saâdet (Farsça)
48. Küçük Kimyâ-yı Saâdet (Arapça)
49. Keşfu Ulûm'il-Âhire
50. Kenz'ul-Udde

51. el Münteha fi'l-Cedel
52. el-Mustasfa fî Usûl'il-Fıkh
53. el-Menhül fi'l-Usûl
54. el-Meâhız'ul-Hilâfiyât
55. el-Mebâdi ve'l-Gayât
56. el-Mecâlis'ul-Gazalîye
57. Mekasıd'ul-İlim
58. el-Munkiz min'ed-Dalâl
59. Mi'yar'un-Nazar
60. Mi'yar'ul-İlim
61. Mahallu'n-Nazar
62. Mişkât'ul-Envar
63. el-Müstezherâ
64. Mîzân'ul-Amel
65. Mevâhim'ul-Bâtıniyye
66. el-Menhec'ul-A'lâ
67. Mi'rac'üs-Sâlikîn
68. el-Meknûn
69. Müslîm'us-Selâtîn
70. Müfesser'ul-Hilâf
71. Minhâc'ul-Abidîn
72. Nasihat'ul-Âbidîn
72. Nasihat'ul-Mülûk (Farsça)
73. el-Vecîz
74. Yâkutu Te'vil fi Tefsîr'it-Tenzil (Kırk cüzdür)

Gazâlî'ye nisbet edilen, fakat hakîkatte Gazâlî'nin eseri olmayan kitaplar ise şunlardır:

1. es-Sırr-ul-Mektûm fî Esrâr'in-Nücûm (Bu kitap aynı zamanda Fahreddin Râzî'ye de nisbet edilmiştir)

2. Tahsin'uz-Zünûn

3. Kitab'un-Nefh ve't-Tasviye

4. Mednûn bih alâ Gayri Ehlihi

Bu kitaplar Gazâlî'nin olmadığı halde kendisine nisbet edilmiştir. İncelendikleri zaman küfürle ve şeriata muhalif fikirlerle dolu oldukları görülür. Gazâlî ise bu tür fikirleri öne sürmekten uzak bir kimsedir. Nitekim bu kitapların Gazâlî'ye ait olmadığını İbn Subkî mufassal delillerle ispat etmiştir. İsteyen İbn Subkî'nin eserlerine müracaat edebilir. İbn Subkî gibi Muhyiddin Arabî ve *Tuhtef'ul-İrşâd* müellifi de bu kitapların Gazâlî'nin kaleminden çıkmadığına dair mufassal bilgi vermişlerdir.

(*Önsöz*'ün başından buraya kadar olan bu malûmat, Zebidî'nin *İhyâ*'nın şerhi olan *İthaf'us-Saade* adlı eserinden alınmıştır).

Gazâlî hakkındaki bu mukaddimeyi bitirirken bilmeyerek yaptığımız bir hata varsa Allah Teâlâ'dan affımızı diler, Gazâlî'nin ruhundan da özür dileriz. Gazâlî'nin en büyük eseri olan *İhyâ-i Ulûm'id-Din*'in -imkânımız nisbetinde- sadık bir tercümesini ilme hizmet amacıyla sayın okuyucularımıza arzetmeyi bir vazife telâkki ettik.

İmam Gazâlî, Şâfiî mezhebinden olduğu için fıkhî meseleleri tahlil ederken daima Şafiî mezhebine göre tahlil etmiş, bazen de şahsî ictihadıyla tahliller yapmıştır. Mümkün olduğunca ihtilâflı yerleri parantezler yoluyla veya dipnotlar vermek suretiyle göstermeye çalıştık. Şimdiden kusurlu olduğumuzu itiraf ederek muhterem okuyuculardan özür diler ve insaflı bir şekilde hatalarımızı düzeltmeye kendilerini yetkili kılarız.

Sizi şimdi Gazâlî ile başbaşa bırakıyor ve cümlemize Allah'tan hidâyet, idrâk ve iz'an talep ederek hayır dualarınızı istiyoruz!.

Ali Arslan

Ramazan 1390/1 Kasım 1970

MUKADDİME

Önce azamet-i rabbanîyesi önünde bütün kâinatın hamdi küçük kalan Allah Teâlâ'ya sonsuz hamd ve senâlar ederim!

Başta beşerin efendisi olmak üzere bütün peygamberlere salât ve selâm eder ve dinî ilimleri ihya etmek gayesiyle bir kitap yazmak için coşmuş bulunan azmimin bana müsbet neticeler kazandırmasını Allah Teâlâ'dan niyaz ve tazarrû ederim.

Ey inkârcılar zümresi arasında aşırı bir şekilde ayıplayan! Ey inkârcı gafillerin arasında en şiddetli saldıran müfrit! Senin gururunu ve büyüklüğünü yerle bir etmek için muâraza ve mücadeleye hazırlanmış bulunuyorum.

Apaçık olan hakkı görmeyip, bâtıla yardım etmen, cehaleti güzel görmen, halkın merasiminden yüzçeviren, kalbin ıslahı ve nefsinin tezkiyesi için Allah'ın kendisine yüklediği kulluk şerefine nâil olmak gayesinde bulunan; ilmin gerektirdiği tarzda, şekilcilikten vazgeçip hakikî amele yönelen, boşuna sarfedilen hayatının zararlarından bir kısmını telâfi etmek isteyen kimselere haksız yere saldırman, konuşmayı boynuma borç yaptı. Senin nifaktaki şirretliğin benim dilimi çözdü!

Buna rağmen, geçmişteki kusurlarımı affettirecek kadar sâlim bir eser yazıp yazamıyacağımdan endişe duymaktayım.

Hz. Peygamber'in haklarında şöyle buyurduğu kimselerin sapkın-lığından uzaklaşmak için yazıyorum:

أَشَدُّ النَّاسِ عَذَابًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَالِمٌ لَمْ يَنْفَعْهُ اللّٰهُ بِعِلْمِهِ.

Kıyamette insanların azap yönünden en şiddetlisi o âlimdir ki, bildiği ilminden Allah onu faydalandırmamıştır.[1]

Yemin ederim ki, inkâr ve gururda gösterdiğin inatçılık ancak bu işin zirvesini düşünmekten aciz, sonucun feci ve korkunç

---

1) Taberânî, *Mu'cem'us-Sağir*; Beyhakî, *Şuab'ul-İman*, (Ebu Hüreyre'den)

oluşundan habersiz, tehlikenin büyüklüğünü idrâk etmemek, dünyanın her an akıp giderek yerine ahiretin geldiğini görmemek; ecelin her an yakında oluşunu, seferin çok uzun ve korkunç olduğunu, elindeki azığın ise çok az olduğunu, buna karşılık tehlike çeşitlerinin bir hayli kabarık olduğunu, yolun tıkalı olduğunu görmemekten ileri geliyor. Allah rızası için istenmeyen ilmin ve o ilimle yapılan amelin hakikî âlimler tarafından hoş karşılanmadığını; delil ve arkadaş olmadan; uzun ahiret yolunun çok yorucu olacağını bilmeyen cemaatları yakalayan bu hastalık, her kötülüğün geliş kaynağıdır. Kılavuzu olmayan insan, çok büyük zorluklarla karşılaşır!

Bu yolun kılavuzları ise, peygamberlerin varisleri olan ve ilmi ile amel eden âlimlerdir. Bu âlimler ise, yeryüzünde hemen hemen hiç kalmamıştır! Ancak ortalığı *âlim* kisvesine bürünmüş birçok insan kaplamıştır. Bunların çoğu da, şeytana mağlûp olup tuğyana, gaflete ve bâtıla dalmıştır.

Onların herbiri geçici dünya malını toplamakla meşguldür. Onun içindir ki Allah'ın iyi dediğini kötü, kötü dediğini iyi görürler. Neredeyse din ilimleri ortadan kalkacak duruma gelmiştir. Yeryüzünden âdeta hidâyet alâmetleri silinmiştir. İçinde yaşadığımız şu dönemde halka sadece kadılarca bilinmesi gereken *cidal ilmi* verilmeye çalışılmaktadır. Mücadele edenlerin hasımlarını susturmak için kullandıkları *cedel ilmi* veya halkın tesir altına alınması için va'z kürsülerinde vaizlerin kullandıkları *kafiye ilimleri* sadece *ilim* sayılmaktadır. Çünkü bu ilimlerden başkasıyla halkın malını haram yoldan almanın imkânı yoktur! Dünyalık kazandıran başka bir ilim mecut değildir. Kur'an-ı Kerîm'de *rüşd*, *hidâyet*, *nûr*, *ziya*, *ilim*, *hikmet* ve *fıkıh* diye adlandırılan ve selef-i salihînin ahiret yolunda kılavuz olarak kullandıkları ilme gelince, o ilim günümüzde halkın arasından çekilip gitmiş, âdeta bir daha hatırlanmamak üzere zihinlerden silinmiştir. Ahiret yolunda yürümeyi kolaylaştıran bu ilimlerin unutulması, dinde açılan en büyük yara ve uçurumdur. Onun için bu kitabı yazmayı bir zaruret olarak görmekteyim.

Elinizdeki bu kitabı, dinî ilimlerin ihyası, geçmiş imamların yolunun gösterilmesi, peygamberlerin ve onlara tâbi olanların faydalı buldukları ve fayda gördükleri ilimlerin mahiyetini izah etmek için kaleme alıyorum.

Elinizdeki bu kitabı dört temel (rub'/çeyrek) üzerine bina ettim:

I. İbadât

II. Âdât

III. Mühlikât

IV. Münciyât

Kitabın başına *İlim* bölümünü koydum; zira *ilim* insan için en önemli meseledir. Allah Teâlâ'nın, Hz. Peygamber'in (s.a) lisanıyla herkesten istediği ilmi izah etmek için *İlim* bölümünü kitabın başına aldım!

Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurur:

طَلَبُ الْعِلْمِ فَرِيضَةٌ عَلٰى كُلِّ مُسْلِمٍ.

İlim öğrenmek (kadın-erkek) her müslümana farzdır.[2]

İlim bölümünü kitabın başına almamın sebeplerinden biri de, insana fayda temin eden ilimle, zarar veren ilmi ayırdetmek istememdir; zira Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmaktadır:

نَعُوذُ بِاللّٰهِ مِنْ عِلْمٍ لَايَنْفَعُ.

Fayda vermeyen ilimden Allah'a sığınırız.[3]

Devrimde yaşayanların doğruluktan ayrıldıklarını, hayalî şeylerin arkasından koştuklarını, hakîkatın özüyle meşgul olmayıp, herşeyin kabuğu ile uğraştıklarını ispat etmek de, bu bölümü başa almamın nedenlerinden biridir.

İbadât (İbâdetler) kısmı (1. cilt) on bölümden ibarettir

1. Kitab'ul-İlim
2. İnanç Esasları
3. Temizliğin Sırları

---

2) İbn Mâce, (Câbir'den)

3) İbn Mâce, (Enes'den). İmam Ahmed, Beyhakî ve bazı muhaddisler bu hadisin *zayıf* olduğunu söylemişlerdir.

4. Namazın Sırları
5. Zekâtın Sırları
6. Orucun Sırları
7. Haccın Sırları
8. Kur'an Okumanın Âdâbı
9. Zikirler ve Dualar
10. Virdlerin Tertibi

Adât (Âdetler) kısmı (2. cilt) on bölümden ibarettir

1. Yemek Âdâbı
2. Nikâh Âdâbı
3. Çalışma Hükümleri
4. Helâller ve Haramlar
5. Sohbet ve Muaşeret Âdâbı
6. Uzlet
7. Yolculuk Âdâbı
8. Semâ Âdâbı
9. İyiliği Emretmek, Kötülükten Sakındırmak
10. Geçim Âdâbı ve Nübüvvet Ahlâkı

Mühlikât (Helâk Edici Hususlar) kısmı da (3. cilt) on bölümden ibarettir.

1. Kalbin Acâib Hâlleri
2. Nefsi Terbiye Etmenin Yolları
3. Mideye ve Cinsî Münasebete Düşkünlüğün Mahzurları
4. Dilin Âfetleri
5. Hased, Kin ve Gazabın Âfetleri
6. Dünyanın Kötülüğü
7. Mala Düşkünlüğün ve Cimriliğin Kötülüğü
8. Dünyevî Mertebelere Düşkünlüğün ve Riyakârlığın Kötülüğü

9. Kibir ve Ucb'un (Kendini Beğenmişliğin) Kötülüğü

10. Gururun Kötülüğü

Münciyât (Helâkten Kurtarıcı Hususlar) kısmı da (4.cilt) on bölümden ibarettir.

1. Tevbe
2. Sabır ve Şükür
3. Korku ve Ümid
4. Fakr ve Zühd
5. Tevhid ve Tevekkül
6. Muhabbet, Şevk, Ünsiyet ve Rıza
7. Niyet, Sıdk ve İhlâs
8. Murakabe ve Muhasebe
9. Tefekkür
10. Ölümü Hatırlamak

İbâdetler bölümünde ilmi ile amel eden âlimlerin; muhtaç olduğu mânâ ve sırların hikmetlerini, sünnetin inceliklerini ve ibâdetin gizli mânâlarını anlatacağım; zira, bu anlatacağım incelikleri bilmeyen âlim, ahiret âlimi olamaz! Zikredeceğim hususların çoğu fıkıh ilminde ihmal edilen noktalardır.

Âdetler bölümünde halk arasında yürürlükte olan muamelelerin sırlarını, derinliklerini, sünnetlerin inceliklerini, dindar bir insanın o muameleleri yaptığı zaman muhtaç olduğu gizli yolları açıklayacağız!

Mühlikât bölümünde Kur'an'ı Kerîm'de; silinmesi, nefsin ve kalbin kendisinden temizlenmesi emredilen kötü hâlleri teker teker beyan edeceğiz! Bu bölümde, her kötü ahlâkı açıklayacak, bunların herbirinin ayrı ayrı tarifini yapıp, hakikî mahiyetlerini belirteceğiz.

Kötü ahlâkları doğuran sebepleri, o sebeplerin de sebeplerini, âfetlerini ve onların çirkinliğini gösteren alâmetleri, bu kötü ahlâklardan kurtulmanın yollarını, ayet-i celîle, hadîs-i şerif ve selef-i salihînden gelen rivayetlerle açık bir şekilde ortaya koyacağız.

Münciyât bölümünde ise; güzel ahlâkı, kulu Allah'a yaklaşt: sıddîkların, mukarriblerin rağbet edilen haslet ve sıfatlarınd herbirini açık bir şekilde ortaya koyacağız!

Her hasletin târifini ve hakîkatini, elde etmek için gereken ' sileleri, neticesini, bilinmesine yardımcı olan alâmetleri, geçe olmasına vesile olan faziletini şer'î ve aklî delillerle açık bir şekil ortaya koyacağız.

Daha önce bazı müellifler bu hususları beyan eden bazı kita lar yazmışlar ise de, elinizdeki bu kitap, kendinden önceki kita lardan beş hususta ayrılmaktadır:

1. Onların muğlak bıraktığı her meseleye açıklık kazandırı kısa olarak aldığı her meseleyi ise çok geniş bir şekilde izah kavuşturur.

2. Onların dağınık olarak ele aldığı meseleleri bir tasnife tâk tutarak tedkîk eder.

3. Onların uzattığı bazı kısımları ise kısaltır, zabt u rabt altın: alır.

4. Tekrar tekrar ele aldıklarını atar, delili olmayan iddiaları de lile bağlar.

5. Hiçbir kitapta halline imkân bulunmayan, zihinlere anlaşılması zor gelen meseleleri tedkik edip açığa kavuşturur, anlaşılır hâle sokar.

Gerçi her âlim aynı şeyleri yapmaya çalışmıştır, fakat her sâlikin kendisine hoş gelen meseleyi ele alması ve arkadaşlarının o meseleden habersiz olması; veya o meselelerden habersiz değil de kitaplarına o meseleyi yazmayı unutması veya unutmamış olsa bile, o meseleden perdeyi kaldırmak için başka engeller bulunması, ihtimâl dahilinde olan keyfiyetler arasındadır.

Zâhir ve bâtın ilimlerinin tümünü birden ihâta eden elinizdeki kitabın özellikleri işte bunlardır.

Beni, bu kitabı dört ana bölüme ayırmaya zorlayan başlıca iki sebep vardır:

1. Böyle bir tertip âdeta zarurîdir; zira âhiret âlemine yarayan ilim, *muamele* ve *mükâşefe* diye iki kısma ayrılır.

Mükâşefe ilmi derken demek istediğim şey, sadece bilinmesi gereken şeylerin bilinmesini temin eden ilimdir.

Muamele ilmi derken anlatmak istediğim şey, bilinmesiyle birlikte, amel edilmesi için de aranan ilimdir.

Bu kitapta kasdolunan mânâ sadece *muamele ilmi*'dir. Kitaplara yazılması yasak olan *mükâşefe ilmi* ise, her ne kadar taliplerin aradığı gaye, sıddîkların hedefi ise de; bu kitapta anlatılacak olan, o olmadığı için zikredilmemiştir.

Muamele ilmi, *Mükâşefe* ilmine giden ilimdir; *mükâşefe* ilmine *muamele* ilminden geçilir. Peygamberler (a.s) halka ancak yol gösterdiler, irşad ettiler; *mükâşefe* ilminden ise sadece remiz yoluyla bahsettiler. Teşbihlerle anlatmaya çalıştılar, daima kısa icmaller yaptılar. Onun için, onların yolundan giden âlimler de aynen onları taklid ederek bu ilim hakkında fazla teferruata dalmazlar, hatta mümkünse hiç bahsetmezler. Arasıra temsil ve teşbih getirerek bahsetmeye ise ruhsat vardır.

Muamele ilmi, *zâhir* ve *bâtın* olarak ikiye ayrılır:

a. *Zâhir* ilminden maksat, âzalarımızın hareketlerini bildiren ilimdir. Âzaların hareketleri de ya ibadettir veya âdettir.

b. *Bâtın* ilimden maksat ise, kalplerin nasıl olması gerektiğini bildiren ilimdir. Hislerin perdesi mesabesinde olan kalplere, melekût âleminden gelenler de ya güzel ya da çirkindir.

Bu nedenle ilmin *bâtın* ve *zâhir* olarak ikiye ayrılması bir zarurettir. Azalarla ilgili ilim de yukarıda ifade ettiğimiz gibi, *ibadât* ve *âdât* olarak ikiye ayrılır.

Nefsin durumu, kalbin hâlleri ile ilgili ilimler de *iyi* ve *kötü* diye iki kısma ayrılır. Bunun tamamı birden dört bölüm olur ki, *muamele* ilmine çevrilen nazar bu dört bölümden başkasını görmez.

2. Bu kitabı bu tertip üzere meydana getirmemin ikinci sebebi ise şudur: Gördüm ki ilme tâlip olanların, Allah'tan korkmayanların iyice bildiği, böbürlenmeye vesile ettiği, birbirlerine duydukları hasedden dolayı yaptıkları mücadelede yerlerini korumak ve itibarlarını devam ettirmek için hep fıkha rağbet etmektedirler. Bu ilim ise dört bölümdür: *İbadât, Muamelât, Münakehât* ve *Ukubât.*

'Sevgilinin kisvesine bürünen, onun rengiyle boyanan, onunla süslenen sevgilinin kendisidir' denilmiştir. Bu bakımdan kitabımın bir fıkıh kitabına benzemesinin büyük faydalar temin edeceğinden eminim; zira böylelikle kalpleri İslâm'a daha çok ısındıracağını ümit ediyorum. Nitekim bazı kimselerin kalbini tıp ilmine ısındırmak isteyen bazı tabipler tabâbet üzerindeki bilgilerini yıldız takvimine çevirmişler ve cetvellere ve rakamlara bölerek adını 'Sıhhat Takvimi' koymuşlardır. Halkın takvimleri okumak suretiyle tabâbet ilmini anlatan kitaplara yönelmeleri için bu külfete katlanmışlardır.

Beden sağlığına faydası dokunan tıp ilmine böyle ince bir hile ile kalpleri çekmekten daha yararlı olanı, kalpleri ebedî hayatta faydalı olan ilme çekmektir. Ebedî hayatta faydalı olan ilmin semeresi; kalpleri ve ruhları tedavi edip sağlamlaştırmak ve bu sayede ebedî hayata kavuşturmaktır. Zarurî olarak çok yakında ölüme mahkûm olan bedenlerin tedavisinde kullanılan tıp ilmi nerede, ebedî hayatı düzenleyen dinî ilimler nerede?

Ortağı bulunmayan Allah Teâlâ'dan bizleri doğruya ulaştırmasını dileriz. Hiç kuşkusuz O, kulunun isteğini daha istemeden bilir. O kerîm ve cömert olandır!

Rub'ul-İbâdât

(İbadetler Bölümü)

Birinci Kitab

KİTAB'UL-İLİM

1. İlm'in, İlim Öğretme'nin ve İlim Öğrenme'nin Fazileti ve Bunlara Dair Aklî ve Naklî Deliller

2. Övülen (Mahmûd) ve Yerilen (Mezmûm) İlimler ile Bu İlimlerin Kısımları ve Hükümleri, Farz-ı Ayn ve Farz-ı Kifaye Olan İlimler, Şer'î İlimlerden Fıkıh ile Kelâm'ın Hududları ve Beyanı, Âhiret İlimlerinin Diğer Bütün İlimlerden Daha Üstün Olduğunun İsbatı

3. Halkın Makbul İlimler Arasında Kabul Ettiği, Fakat Gerçekte Makbul Olmayan İlimler, Bir Kısım İlimlerin Mezmûm Sayılmasına Neden Olan Faktörler, *Fıkıh*, *İlim*, *Tevhid*, *Tezkir* ve *Hikmet* Gibi Terimlerin Anlamı ve Bugün Aslî Mânâlarına Uygun Bir Şekilde Kullanılmadıklarının Beyanı, Şer'î İlimlerin Makbul ve Mezmûm Olanları; Ne Kadarının Makbul ve Ne Kadarının Mezmûm Olduğu

4. Halkın İlm-i Hilâf'a Yönelmesinin Nedenleri, Cedel ve Münazaranın Âfetleri ve Mübah Olmasının Şartları

5. Hoca ve Talebenin Riayet Edeceği Âdab

6. İlmin Âfetleri, İyi ve Kötü Âlimlerin Alâmetleri

7. Akıl, Aklın Şerefi, Hakîkati ve Kısımları

I. Kitab'ul-İlim

BİRİNCİ BÖLÜM

İlmin, İlim Öğretme'nin ve İlim Öğrenme'nin Fazileti ve Bunlara Dair Aklî ve Naklî Deliller

İlmin Fazileti

Ayetler

﴿شَهِدَ اللّٰهُ اَنَّهُ لَاۤ اِلٰهَ اِلَّا هُوَ وَالْمَلٰۤئِكَةُ وَاُولُوا الْعِلْمِ قَاۤئِمًا بِالْقِسْطِ﴾

Allah kendisinden başka ilah olmadığına adaletle şehadet etti. Melekler ve ilim sahipleri de O'ndan başka ilah olmadığına şehadet ettiler.[1]
(Âlu İmran/18)

Dikkat edildiğinde görülecektir ki, bu ayette Allah Teâlâ (c.c) önce zât-ı ulûhiyetinden başlayarak birliğine şehadet etmekte, ikinci olarak melekleri, üçüncü olarak da âlimleri bu gerçeğe şahid göstermektedir. Bu ise, ilmin ve âlimin yüceliğini gösteren çok büyük bir delildir. Bu şeref âlimlerin faziletini anlatmak hususunda yeterli ise de, biz delil getirmeye devam edeceğiz.

﴿يَرْفَعِ اللّٰهُ الَّذِينَ اٰمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ اُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ﴾.

---

1) Bazı müfessirler, ayette geçen 'kâimen bi'l-kıst' tâbirini *âlimler* lafzına atfederek ayete şu şekilde bir mânâ vermişlerdir: 'Âlimler de Allah'tan başka ilah olmadığına adaletle şehadet ettiler'.

Allah da sizden inananları kendilerine ilim verilenleri derecelerle yükseltsin.
(Mücadele/11)

﴿هَلْ يَسْتَوِى الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لاَيَعْلَمُونَ﴾

Âlimlerle cahiller hiç bir olur mu? Bunu ancak akl-ı selim sahipleri düşünürler.
(Zümer/9)

﴿اِنَّمَا يَخْشَى اللّٰهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ﴾

Allah'tan tam mânâsıyla ancak âlimler korkar.
(Fâtır/28)

﴿قُلْ كَفٰى بِاللّٰهِ شَهِيدًا بَيْنِى وَبَيْنَكُمْ وَمَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ﴾

De ki: 'Benimle sizin aranızda Allah Teâlâ'nın ve Kitab'ın ilmine sahip olanların şahidlik etmesi yeter'.
(Ra'd/43)

﴿قَالَ الَّذِى عِنْدَهُ عِلْمٌ مِنَ الْكِتَابِ اَنَا اٰتِيكَ بِهِ﴾

Kitab'dan bir ilme mazhar olan zat 'Sen gözünü kapayıp açıncaya kadar ben sana onu (Belkıs'ın tahtını) getiririm' dedi.
(Neml/40)

Kitab'dan bir ilme mazhar olan zat, ilmin nelere kâdir olduğunu göstermek için Hz. Süleyman'a böyle hitap etmiştir.

﴿وَقَالَ الَّذِينَ اُوتُوا الْعِلْمَ وَيْلَكُمْ ثَوَابُ اللّٰهِ خَيْرٌ لِمَنْ اٰمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا﴾

İlim ve irfana mazhar olanlar ise şöyle dediler: 'Yazıklar olsun sizlere! İman edip, salih ameller işleyen kimseler için Allah'ın sevap ve mükâfatı daha hayırlıdır'.
(Kasas/80)

Allah Teâlâ bu ayette âhiretin kıymetinin ancak ilimle bilineceğini anlatmaktadır.

﴿وَتِلْكَ الْاَمْثَالُ نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ وَمَا يَعْقِلُهَا اِلاَّ الْعَالِمُونَ﴾

Biz bu misalleri insanlara beyan ve îrad ediyoruz. Bunları hakkıyla ancak ilim ve iz'an sahipleri idrâk ederler.[2]

(Ankebût/43)

﴿وَلَوْ رَدُّوهُ اِلَى الرَّسُولِ وَاِلٰى اُولِى الْاَمْرِ مِنْهُمْ لَعَلِمَهُ الَّذِينَ يَسْتَنْبِطُونَهُ مِنْهُمْ﴾

Eğer aldıkları malûmatı peygambere, emir sahiplerine (âlimlere) bildirseydiler, onlar vâkıaları tedkik ve tahkik ederek, bunların açıklamaya veya gizlemeye layık olup olmadıklarını bilirlerdi.

(Nisâ/81)

Allah Teâlâ bu ayette olayların yorumunu âlimlerin istihrac ve istinbatına bırakmakta ve böylece onların mertebelerinin ne denli büyük olduğunu ve bu mertebenin peygamberler mertebesine nasıl ilhak olunduğunu bildirmektedir.

﴿يَا بَنِى اٰدَمَ قَدْ اَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا يُوَارِى سَوْاٰتِكُمْ وَرِيشًا وَلِبَاسُ التَّقْوٰى ذٰلِكَ خَيْرٌ﴾

Ey Âdemoğulları! Sizler için avret yerlerinizi örtecek elbise ve ziynet eşyası varettik. Ancak takvâ elbisesi daha hayırlıdır.

(A'raf/27)

Bazı âlimler bu ayette geçen *avret yerini örten elbise* ile ilmin, *ziynet* ile yakîn mertebesinin, *takvâ elbisesi* ile de hayat mertebesinin kastedildiğini söylemişlerdir.

﴿وَلَقَدْ جِئْنَاهُمْ بِكِتَابٍ فَصَّلْنَاهُ عَلٰى عِلْمٍ﴾

2) Kur'an'da kırk küsür darb-ı mesel vardır. Bazı selef âlimleri Kur'an'ın bu darb-ı mesellerinden birini okuyup anlamadıkları zaman ağlarlar ve 'Eyvah demek ki ben âlimlerden değilim' diye üzülürlerdi. (Zebîdî)

Onlara ilim üzere tafsil ettiğimiz bir kitab getirdik. (A'raf/52)

﴿فَلَنَقُصَّنَّ عَلَيْهِمْ بِعِلْمٍ﴾

Elbette herşeyi bilerek onlara nakledip haber vereceğiz! (A'raf/7)

﴿بَلْ هُوَ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ فِى صُدُورِ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ﴾

Hayır! O (Kur'an), kendilerine ilim verilenlerin göğüslerinde bulunan açık açık ayetlerdir. (Ankebût/49)

﴿خَلَقَ الْاِنْسَانَ عَلَّمَهُ الْبَيَانَ﴾

Rahman olan Allah, Kur'an'ı öğretti, insanı yarattı, ona beyanı öğretti. (Rahman/1-4)

Allah Teâlâ bu hakîkati insana minnet etmek kabilinden böylece ifade buyurmuştur.

Hadîsler

Allah'ın Rasûlü şöyle buyurmuştur:

مَنْ يُرِدِ اللّٰهُ بِهِ خَيْرًا يُفَقِّهْهُ فِى الدِّينِ وَيُلْهِمْهُ رُشْدَهُ.

Allah bir kulu için hayrı murad ettiğinde, onu dinde Allah'tan korkan bir âlim yapar. Ona kendisini doğru yola götürecek akıl ve idrâk verir.[3]

اَلْعُلَمَاءُ وَرَثَةُ الْاَنْبِيَاءِ.

---

3) Buharî ve Müslim, (Muaviye'den); Tirmizî ve İmam Ahmed (İbn Abbas'dan); İbn Mâce (Ebu Hüreyre'den)

Âlimler peygamberlerin varisleridir.[4]

Peygamberlik derecesinden daha üstün bir mertebenin bulunmadığı herkesin malûmudur. Demek ki bu mertebeye vâris olmak, şereflerin en büyüğüdür.

يَسْتَغْفِرُ لِلْعَالِمِ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ.

Yerlerde ve göklerde bulunan bütün mahlûkat, âlim bir kimsenin affedilmesi için Allah'a yalvarırlar.[5]

Yerlerde ve göklerdeki tüm mahlûkatın kendisi için Allah'tan af dilediği bir kimsenin mertebesini bir düşünün! Bundan daha büyük bir mertebeye ulaşması mümkün mü insanoğlunun?

Âlim kendi işleriyle meşgul olduğu halde, yerlerin ve göklerin sâkinleri de onun affı için istiğfar etmekle meşgul olmaktadırlar. Bir insan için bundan daha büyük bir şeref düşünülebilir mi?

اِنَّ الْحِكْمَةَ تَزِيدُ الشَّرِيفَ شَرَفًا، وَتَرْفَعُ الْمَمْلُوكَ حَتّٰى يُدْرِكَ مَدَارِكَ الْمُلُوكِ.

Hikmet (ilim), şerefli bir insanın şerefine öyle büyük bir paye ilâve eder ki köleleri, sultanların seviyesine çıkarıncaya değin yükseltir.[6]

Hz. Peygamber'in 'Köleleri sultanların seviyesine çıkarır' buyurmakla ilme nasıl bir paye verdiğini görüyorsunuz! İlmin bu dünyada vereceği neticeler bile bu kadar değerlidir. Dünyada kazandırdıkları ahiret hayatına nisbetle bir hiçtir. Çünkü ahiret hem dünyadan sayısız derecelerle daha üstündür, hem de ebedîdir.

خَصْلَتَانِ لَايَكُونَانِ فِى مُنَافِقٍ: حُسْنُ سَمْتٍ وَفِقْهٌ فِى الدِّينِ.

4) Ebu Dâvud, Tirmizî, İbn Mâce ve İbn Hibban, (Ebu Derdâ'dan)

5) Irakî, bu hadîsi daha önceki hadîsin bir parçası kabul etmektedir. Aynı hadîs başka yollardan da rivayet edilmiştir.

6) Ebu Nuaym, *Hilye*; İbn Abdilberr *İlim*; Abdülganî el-Ezdî *Muhaddislerin Adâbı*, (Enes'den *zayıf* bir senedle)

İki iyi haslet vardır ki, bu hasletler hiçbir münafıkta bulunmaz: Birincisi güzel ahlâk, ikincisi dinde derin bilgi (fıkıh) sahibi olmak.[7]

Günümüzün bazı fakihlerinin münafıklığı, sizleri bu hadîs hakkında şüpheye düşürmemelidir; zira Hz. Peygamber, günümüzdeki anlamıyla fıkıhtan söz ediyor değildir. Onun *fıkıh* ile kastettiği anlam, günümüzdeki anlamından çok uzaktır. Nitekim kitabımızın ilerideki bölümlerinde bu anlam ortaya konacaktır. *Fıkh*'ın en küçük derecesi, ahiretin dünyadan daha hayırlı olduğunu bilip, bu gerçeğe göre hareket etmektir. Fakih olan kimsede bu türden bir vasıf olduğu takdirde; bilgileri doğru olur, üzerinden her türlü riya hâli kalkar ve nifak tehlikesinden kurtulur.

اَفْضَلُ النَّاسِ: اَلْمُؤْمِنُ الْعَالِمُ الَّذِى اِنِ احْتِيجَ اِلَيْهِ نَفَعَ وَاِنِ اسْتُغْنِىَ عَنْهُ اَغْنَى نَفْسَهُ.

İnsanların en faziletlisi o mü'min âlimdir ki, kendisine ihtiyaç olduğunda yardım eder. Halk kendisinden kaçtığında ilmiyle yetinerek vakarlı davranır.[8]

اَلاِيمَانُ عُرْيَانٌ وَلِبَاسُهُ التَّقْوٰى وَزِينَتُهُ الْحَيَاءُ وَثَمَرَتُهُ الْعِلْمُ.

İman çıplaktır; onun örtüsü *takva*, süsü *hayâ* ve meyvesi *ilim*'dir.[9]

اَقْرَبُ النَّاسِ مِنْ دَرَجَةِ النُّبُوَّةِ اَهْلُ الْعِلْمِ وَالْجِهَادِ، اَمَّا اَهْلُ الْعِلْمِ فَدَلُّوا النَّاسَ عَلٰى مَا جَاءَتْ بِهِ الرُّسُلُ، وَاَمَّا اَهْلُ الْجِهَادِ فَجَاهَدُوا بِاَسْيَافِهِمْ عَلٰى مَا جَاءَتْ بِهِ الرُّسُلُ.

İnsanlar arasında *nübüvvet* makamına en yakın kimseler, *ilim* ve *cihad* ehli olan kimselerdir. İlim ehli olanlar, halkı peygamberlerin getirdiği ilahî nizâma yönelttiler. Cihad ehli

---

7) Tirmizî, (Ebu Hüreyre'den) ; hadîsin *garib* olduğunu söylemiştir.

8) Hâkim, *Nişâbur Tarihi*, (Ebu Derdâ'dan); hadîsin isnadının *zayıf* olduğunu söylemiştir.

9) Beyhakî, *Şuab'il-İman*, (Ebu Derdâ'dan *zayıf* isnadla)

olanlar ise, peygamberlerin getirdiği bu ilahî nizâmı kılıçlarıyla korumak için cihad ettiler.[10]

لَمَوْتُ قَبِيلَةٍ اَيْسَرُ مِنْ مَوْتِ عَالِمٍ.

Bir kabilenin ölümü, bir âlimin ölümünden ehvendir.[11]

اَلنَّاسُ مَعَادِنُ كَمَعَادِنِ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ فَخِيَارُهُمْ فِى الْجَاهِلِيَّةِ خِيَارُهُمْ فِى الْاِسْلَامِ اِذَا فَقِهُوا.

İnsanlar, altın ve gümüş gibi farklı değerler taşıyan madenlere benzerler. Dinde derin ilim (fıkıh) sahibi olmak şartıyla; cahiliye döneminde hayırlı olanları, İslâm'a girdikten sonra da (insanların) hayırlılarıdır.[12]

يُوزَنُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مِدَادُ الْعُلَمَاءِ بِدَمِ الشُّهَدَاءِ.

Kıyamet gününde âlimlerin mürekkebi, şehidlerin kanıyla tartılır.[13]

مَنْ حَفِظَ عَلٰى اُمَّتِى اَرْبَعِينَ حَدِيثًا مِنَ السُّنَّةِ حَتّٰى يُؤَدِّيَهَا اِلَيْهِمْ كُنْتُ لَهُ شَفِيعًا وَشَهِيدًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ.

Ümmetime ulaştırmak üzere kırk hadis ezberleyen kimseye kıyamet gününde hem şefaatçı, hem de şahid olurum.[14]

مَنْ تَفَقَّهَ فِى دِينِ اللّٰهِ عَزَّ وَجَلَّ كَفَاهُ اللّٰهُ تَعَالٰى مَا اَهَمَّهُ وَرَزَقَهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ.

Allah Teâlâ, dininde bilgi sahibi olan kimseyi korur ve ummadığı yerden ona rızık verir.[15]

اَوْحَى اللّٰهُ عَزَّ وَجَلَّ اِلَى اِبْرَاهِيمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: يَا اِبْرَاهِيمُ اِنِّى عَلِيمٌ اُحِبُّ كُلَّ عَلِيمٍ.

---

10) Ebu Nuaym, (İbn Abbas'dan *zayıf* isnadla); ayrıca Ebu Talib el-Mekkî, *Kut'ul-Kulûb*, (Muaz b. Cebel'den)

11) Taberânî ve İbn Abdilberr, (Ebu Derdâ'dan)

12) Buharî ve Müslim, (Ebu Hüreyre'den)

13) İbn Abdilberr, (Ebu Derdâ'dan *zayıf* bir senedle)

14) İbn Abdilberr, *İlim*, (İbn Ömer'den *zayıf* bir senedle)

15) Hatib el-Bağdadî, *Tarih*

Allah Teâlâ Hz. İbrahim'e şöyle vahyetti: *Ey İbrahim! Ben alîmim ve alîm olan her kulumu severim.*[16]

اَلْعَالِمُ اَمِينُ اللّٰهِ سُبْحَانَهُ فِى الْاَرْضِ.

Âlim kimse, Allah Teâlâ'nın yeryüzündeki emin kuludur.[17]

صِنْفَانِ مِنْ اُمَّتِى اِذَا صَلَحُوا صَلَحَ النَّاسُ، وَاِذَا فَسَدُوا فَسَدَ النَّاسُ: اَلْاُمَرَاءُ وَالْفُقَهَاءُ.

Ümmetimden iki sınıf ıslah olursa herkes ıslah olur, onlar fesada düşerlerse onlarla birlikte herkes fesada düşer. Bunlar yöneticiler ile âlimlerdir.[18]

اِذَا اَتٰى عَلَىَّ يَوْمٌ لَا اَزْدَادُ فِيهِ عِلْمًا يُقَرِّبُنِى اِلَى اللّٰهِ عَزَّ وَجَلَّ فَلَا بُورِكَ لِى فِى طُلُوعِ شَمْسِ ذٰلِكَ الْيَوْمِ.

Beni Allah'ın rahmetine yaklaştıracak bir ilim (ve amel) sahibi olmamı temin etmeyen bir günün üzerime doğmasında benim için bir hayır yoktur.[19]

فَضْلُ الْعَالِمِ عَلَى الْعَابِدِ كَفَضْلِى عَلَى اَدْنٰى رَجُلٍ مِنْ اَصْحَابِى:

Âlimin âbide üstünlüğü, benim, ashabımın en düşük derecelisine olan üstünlüğüm gibidir.[20]

Bakınız ki, Hz. Peygamber *ilim* mertebesini, nasıl da *nübüvvet* mertebesine eşit tutmakta ve ilimsiz amelin derecesi ne kadar düşük olmaktadır.

---

16) İbn Abdilberr (Ta'lik yoluyla); Irakî bu hadîsin senedine rastlamadığını söylemiştir.

17) İbn Abdilberr, (Muaz b. Cebel'den *zayıf* bir senedle)

18) İbn Abdilberr ile Ebu Nuayın, (İbn Abbas'dan *zayıf* bir senedle)

19) Taberânî, *Evsat*; Ebu Nuaym, *Hilye,* (Said b. Müseyyeb'den ve Hz. Aişe'den *zayıf* bir senedle)

20) Tirmizî, (Ebu Umame'den) Hadisin *hasen ve sahih* olduğunu söylemiştir.

Şayet âbid, eda ettiği ibadetin ilminden mahrumsa, onun ibadetinin hiçbir anlamı olmadığı gibi, böyle bir amelin kişiye hiçbir yararı da dokunmaz.

فَضْلُ الْعَالِمِ عَلَى الْعَابِدِ كَفَضْلِ الْقَمَرِ لَيْلَةَ الْبَدْرِ عَلَى سَائِرِ الْكَوَاكِبِ.

Âlim'in âbide üstünlüğü, ondördünde bulunan ayın diğer yıldızlara üstünlüğü gibidir.[21]

يَشْفَعُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ ثَلاَثَةٌ: اَلاَنْبِيَاءُ ثُمَّ الْعُلَمَاءُ ثُمَّ الشُّهَدَاءُ.

Kıyâmet gününde üç sınıf insan şefaat edebilecektir: Peygamberler, âlimler, şehidler.[22]

Nübüvvet makamının hemen ardından gelen ve *şehidlik* mertebesinden bile üstün olan *ilmin mertebesi* ne büyük bir nimettir!

مَا عُبِدَاللّٰهُ تَعَالٰى بِشَىْءٍ اَفْضَلَ مِنْ فِقْهٍ فِى الدّيْنِ، وَلَفَقِيهٌ وَاحِدٌ اَشَدُّ عَلَى الشَّيْطَانِ مِنْ اَلْفِ عَابِدٍ، وَلِكُلِّ شَىْءٍ عِمَادٌ وَعِمَادُ هٰذَا الدّينِ اَلْفِقْهُ.

Allah Teâlâ'ya din hususunda ilim sahibi olmaktan daha üstün bir şeyle ibadet olunmuş değildir. Şeytan için bir tek fakih(i aldatmak) bin âbid(i aldatmak)tan daha zordur. Herşeyin bir temeli vardır. Bu dinin temeli ise ilimdir.[23]

خَيْرُ دِينِكُمْ اَيْسَرُهُ، وَخَيْرُ الْعِبَادَةِ اَلْفِقْهُ.

Dininizin en hayırlı tarafı en kolay olanıdır. İbadetlerin en hayırlısı ise ilimdir.[24]

فَضْلُ الْمُؤْمِنِ الْعَالِمِ عَلَى الْمُؤْمِنِ الْعَابِدِ بِسَبْعِينَ دَرَجَةً.

---

21) Ebu Dâvud, Tirmizî, Nesâi ve İbn Hibban

22) İbn Mâce, (Hz. Osman'dan *zayıf* bir senedle)

23) Taberânî, *Evsat*; Ebu Bekir el- Acurî, *Riyaz'ul Müteallimîn*; Ebu Nuaym, (Ebu Hüreyre'den *zayıf* bir senedle)

24) İbn Abdilberr, (Enes'ten *zayıf* bir senedle)

Âlim olan mü'min, âbid olan mü'minden yetmiş derece daha faziletlidir.[25]

إِنَّكُمْ اَصْبَحْتُمْ فِى زَمَنٍ كَثِيرٍ فُقَهَاؤُهُ قَلِيلٍ قُرَّاؤُهُ وَخُطَبَاؤُهُ قَلِيلٍ سَائِلُوهُ كَثِيرٍ مُعْطُوهُ، اَلْعَمَلُ فِيهِ خَيْرٌ مِنَ الْعِلْمِ وَسَيَأْتِى عَلَى النَّاسِ زَمَانٌ قَلِيلٌ فُقَهَاؤُهُ كَثِيرٌ خُطَبَاؤُهُ قَلِيلٌ مُعْطُوهُ كَثِيرٌ سَائِلُوهُ، اَلْعِلْمُ فِيهِ خَيْرٌ مِنَ الْعَمَلِ.

Ey ashabım! Sizler fakihleri çok, kurrâsı (Kur'an hafızları) ve hatipleri az, (ilim) isteyenleri seyrek, fakat (ilim) verenleri çok olan bir zamanda bulunuyorsunuz. Bu zamanda salih amel işlemek, ilim yapmaktan daha hayırlıdır. Fakat insanların üzerine öyle bir zaman gelecektir ki, fakihleri az, hatipleri çok, (ilim) verenleri seyrek, (ilim) isteyenleri ise çok olacaktır. İşte böyle bir zamanda ilim (sahibi olmaya çalışmak) her ibadetten daha hayırlıdır.[26]

بَيْنَ الْعَالِمِ وَالْعَابِدِ مِائَةُ دَرَجَةٍ بَيْنَ كُلِّ دَرَجَتَيْنِ حُضْرُ الْجَوَادِ الْمُضَمَّرِ سَبْعِينَ سَنَةً.

Âlim ile âbid arasında yüz derece fark vardır. Bu derecelerden her biri arasında iyi beslenmiş bir koşu atının hızıyla yetmiş yıllık bir mesafe vardır.[27]

قِيلَ يَارَسُولَ اللّٰهِ: اَىُّ الْاَعْمَالِ اَفْضَلُ؟ فَقَالَ: اَلْعِلْمُ بِاللّٰهِ عَزَّ وَجَلَّ، فَقِيلَ: اَىَّ الْعِلْمِ تُرِيدُ؟ قَالَ ﷺ : اَلْعِلْمَ بِاللّٰهِ سُبْحَانَهُ، فَقِيلَ لَهُ: نَسْئَلُ عَنِ الْعَمَلِ وَتُجِيبُ عَنِ الْعِلْمِ؟ فَقَالَ ﷺ : اِنَّ قَلِيلَ الْعَمَلِ يَنْفَعُ مَعَ الْعِلْمِ بِاللّٰهِ، وَاِنَّ كَثِيرَ الْعَمَلِ لَايَنْفَعُ مَعَ الْجَهْلِ بِاللّٰهِ.

Hz. Peygamber'e amellerin hangisinin daha üstün ve efdal olduğu sorulduğunda, şöyle cevap verdi: 'Allah'ı bilmek'. Ne tür bir bilgiyi kastettiği sorulduğunda, yine 'Allah'ı bilmek'

---

25) İbn Adîy, (Ebu Hüreyre'den *zayıf* bir senedle)

26) Taberânî, (Huzam b. Hâkim'den *zayıf* bir isnadla)

diye cevap verdi. Ashab 'Biz amelden soruyoruz, siz ise ilimden haber veriyorsunuz' diye itiraz edince, Hz. Peygamber şöyle cevap verdi: 'Allah'ı bilerek yapılan amel -ne kadar az olursa olsun- insana fayda verir. Allah'ı bilmeksizin yapılan ameller ise, insana bir fayda sağlamaz'.[28]

يَبْعَثُ اللّٰهُ سُبْحَانَهُ الْعِبَادَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ ثُمَّ يَبْعَثُ الْعُلَمَاءَ ثُمَّ يَقُولُ: يَا مَعْشَرَ الْعُلَمَاءِ! اِنِّى لَمْ اَضَعْ عِلْمِى فِيكُمْ اِلاَّ لِعِلْمِى بِكُمْ، وَلَمْ اَضَعْ عِلْمِى فِيكُمْ لاُعَذِّبَكُمْ اِذْهَبُوا فَقَدْ غَفَرْتُ لَكُمْ.

Kıyamet gününde Allah Teâlâ bütün kullarını diriltip mahşere getirdikten sonra, âlimleri de diriltip getirir ve onlara hitaben şöyle buyurur: 'Ey âlimler zümresi! Sizi iyi bildiğim için size ilim sıfatımı emanet ettim. Size ilmimi sizleri azaba uğratmak için vermedim. O halde nimetlere koşun; zira hepinizi affettim'.[29]

Ashab'ın ve Âlimlerin Sözleri

Hz. Ali, talebesi Kumeyl'e[30] şöyle demiştir: 'Ey Kumeyl! İlim maldan daha hayırlıdır. Çünkü ilim seni, sen ise malı korursun. İlim hâkim, mal ise mahkûmdur. İnfak malı azaltır, ilim ise artırır'.

Yine Hz. Ali şöyle buyurmuştur: 'Âlim bir kimse, gündüzleri sürekli oruç tutan, geceleri ise ibadet edip, tüm zamanını cihada sarfeden bir kimseden daha üstündür. Âlim bir kimsenin ölümüyle açılmış gediği, yine aynı büyüklükte bir başka âlim doldurabilir'.

Hz. Ali bir manzumesinde şöyle demektedir: 'İnsanlar bedenleri itibarıyla birbirlerine eşittir. Babaları Adem, anaları ise Havva'dır. Eğer soylarında soplarında bir iftihar vesilesi arıyorlarsa, bilsinler ki asılları çamur ve sudan ibarettir. İlim erbabı, hidayet arayanlara hidayet vesilesi olur. Her insanın kıymeti bilgisiyle ölçülür. Cahiller ise, ilim erbabının en amansız

---

27) İsfehanî, *Tergib ve Terhib*, (Abdullah b. Amr'dan); Deylemî, *Müsned'ul-Firdevs*, (Ebu Hüreyre'den)

28) İbn Abdilberr (Enes'den)

29) Taberânî, (Ebu Musa'dan)

30) *Kumeyl*, Hz. Ali'nin meşhur talebelerinden biridir. Babasının adı Ziyâd'dır.

düşmanlarıdır. İlmi elde etmeye çalış ve ilmin nerelerde kullanılacağını mutlaka bil! Bütün insanlar ölürler, ancak ilim ehli olanlar yaşarlar'.

Ebu Esved ed-Düelî[31] şöyle demiştir: 'Dünyada ilimden daha üstün ve daha aziz hiçbir şey yoktur. Çünkü sultanlar halka hükmederlerken, âlimler de sultanlara hükmederler'.

İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir: 'Hz. Süleyman'a ilim, mal ve saltanat arasında istediğini seçmek hakkı verildiğinde, o bu üç nimet arasından ilmi seçti. Onun için Allah Teâlâ kendisine malı da, saltanatı da verdi'.

İbn Mübârek'e kâmil insanların kim oldukları sorulduğu zaman, *âlimler* diye cevap vermiş, gerçek sultanların kimler oldukları sorulduğunda, *zâhidler* demiş ve en aşağılık insanların kimler oldukları sorulduğunda ise *dünyaları için dinlerini satan kimseler* cevabını vermiştir. Dikkat edilecek olursa İbn Mübârek, âlimler dışındakileri *kâmil insan* mertebesine koymamaktadır. Çünkü, insanı hayvandan ayıran özellik sadece ilmidir. İnsan, kendisine şeref kazandıran vasfıyla ancak insan sayılabilir.

İnsanın şerefi, kuvvetinden gelmez. Öyle olsaydı develerin daha üstün olması lâzım gelirdi; zira develer insandan daha güçlüdürler. Cüssesinin büyüklüğünden de değildir; zira filler insanlardan daha cüsselidir. Şerefi cesur oluşundan da kaynaklanmaz; zira ormanlardaki yırtıcı hayvanlar insandan çok daha cesaretlidirler. Fazla yemek yemesinden de ileri gelmez. Öyle olsaydı öküzlerin daha şerefli olmaları gerekirdi; zira midesi çok büyük olan canlılardan biri de öküzdür. Fazla cinsî münasebette bulunmasından da değildir; zira küçücük kuş bile cinsî kudret hususunda insanoğlundan daha güçlüdür. Kısaca bunların hiçbiri insana şeref vermez. İnsana şeref veren şey sadece ilimdir!

Bazıları şöyle demişlerdir: 'İlmi elinden kaçıranın ne kazandığını bir bilseydim ve ilmi elde edenin de ne kaçıracağını bir bilseydim'. Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

---

31) Bu zat Hz. Ali'nin talebesidir, Arap gramerinin kurucusu olmakla bilinir. H. 169 yılında vefat etmiştir.

مَنْ اُوتِىَ الْقُرْاٰنَ فَرَاٰى اَنَّ اَحَدًا اُوتِىَ خَيْرًا مِنْهُ فَقَدْ حَقَرَ مَا عَظَّمَهُ اللّٰهُ تَعَالٰى.

Kur'an bilgisine sahip olan bir kimse, başkasının maddî servetini daha hayırlı görürse, Allah'ın büyük gördüğünü küçük görmüş olur.

Ebu Muhammed Feth b. Said el-Mevsılî[32] şöyle demiştir: 'Hasta yemek, içmek ve tedavi edilmekten menedilirse ölmez mi? Elbette ölür. İşte kalp de aynen bir hasta gibi, üç gün üst üste ilim ve hikmetten mahrum olursa (mânen) ölür'.

Feth el-Mevsılî (Allah rahmet eylesin) ne de doğru söylemiştir! Gerçekten de kalbin gıdası ilim ve hikmettir, tıpkı bedenin yaşamasının gıda almasına bağlı olduğu gibi, kalbin yaşaması da ilim ve hikmete bağlıdır. İlimden mahrum bir insanın kalbi hem hastadır, hem de mânen ölüdür. Üstelik dünya sevgisi ile mal düşkünlüğü ilimsiz kişiyi öyle bir hale getirir ki, bütün hislerini dumura uğratır! Korku, yaranın acısını geçici bir zaman için nasıl engellerse, o kişi de artık bu büyük felâketi idrâk etmekten yoksun kalmış demektir! Böyle insanlar işte bu hâle gelir. Fakat ölüm gelip çattığında ve onun dünya yükünü sırtından aldığında, kişi o zaman felakette olduğunu bütün dehşetiyle görür ve fevkalâde müteessir olur. Tıpkı sarhoşken veya korku içindeyken aldığı yaralardan sızı duymayan bir insanın, ayıldıktan veya korkudan kurtulduktan sonra yaralardan duyduğu sızı gibi, onun o anki pişmanlığı da kendisine fayda vermez. Perdeyi kaldıran günün dehşetinden Allah'a sığınırız!

İnsanoğlu uykudadır, öldükten sonra uyanır, daha önce yaptıklarının karşılığını görür ve fakat iş işten geçmiştir artık!

Hasan Basrî[33] şöyle demiştir: 'Âlimlerin kaleminden damlayan mürekkep, şehidlerin kanıyla tartılır; ve o kanla tartılan mürekkep, temiz kandan daha ağır gelir'.

---

32) Bu zat ünlü zahidlerdendir. Bişr el-Hafî, Sırrî es-Sakatî gibi mutasavvıfların döneminde yaşamış ve H. 130 yılında vefat etmiştir.

33) Bu zat Zeyd b. Sabit'in âzadlısı Hasan b. Yesar'dır. Hz. Ömer'in hilâfeti devrinde doğmuş, H. 110 yılında vefat etmiştir.

İbn Mes'ud şöyle demiştir: 'İlim büsbütün çekilmeden ilme sarılın! İlim ancak ilmi yayanların eksilmesiyle ortadan kalkar. Nefsimi kudret elinde tutan Allah'a yemin ederim ki, Allah yolunda şehid olarak öldürülen kimseler; âlimlerin âhiretteki mertebelerini gördükleri zaman, hemen Allah'tan kendilerini tekrar diriltip âlim yapmasını isterler. Hiç kimse anasından âlim olarak doğmaz. İlim ancak çalışıp öğrenmekle elde edilen bir nimettir'.

İbn Abbas şöyle demiştir: 'Bence gecenin bir ânında ilim üzerine sohbet etmek, o gecenin tamamını namaz kılmakla geçirmekten daha faziletlidir'.

Hasan Basrî 'Ey rabbimiz! Bize dünyada da hasene ver, ahirette de hasene ver! Bizi cehennem azabından koru!' ayetinin tefsirinde şöyle demektedir: 'Bu ayette geçen *dünyadaki hasene, ilim* ve *ibadet*'i içine alır. *Ahiretteki hasene* ise *cennet* demektir'.

Hikmet ehlinden bir zâta 'Bu dünyada neyi sermaye edinmek daha kârlıdır?' diye sorulduğunda, 'Gemi battığı zaman gemiyle birlikte batmayan ve seninle kalan şeyi sermaye edin!' buyurmuştur. O bu sözleriyle ilmi kasdediyordu. Çünkü *ilim* insanın zihninde olduğu için oradan kaybolup gitmez, her daim insanla beraberdir. 'Geminin batması' insanın ölümüyle te'vil edildiğine göre, kendisiyle kalacak sermayenin de, ilim olduğu anlaşılır.

Bazı âlimler de şöyle demişlerdir: 'Hikmeti kendisine gem edinen bir kimseyi, halk kendisine rehber edinir. Hikmete vukufiyetiyle tanınan kimseye ise bütün insanlar tâzim ve hürmet ederler'.

İmam Şâfiî 'İlmin özelliğinden birisi de, az da olsa ondan payı olanlar sevinirler, olmayanlar ise mahzun kalırlar' demiştir.

Hz. Ömer şöyle demiştir: 'Ey insanlar! İlmi talep edip, öğrenin. Çünkü Allah'ın çok sevdiği bir elbise vardır ve o elbiseyi ilmi arayan ve aradığını bulan kimselere giydirir. Allah'ın giydirmiş olduğu o elbiseyi giyen kimse, o elbise sırtında iken ne günah işlerse işlesin Allah Teâlâ, sevdiği elbiseyi sırtından almamak için o kimseye üç kere tevbe etmesi için teklifte bulunur. Günah yolunda ölüme kadar devam etse bile, o elbise sırtındayken hiçbir zaman günahlardan dönme yolu kapanmış değildir o kimse için...'

Ebu Bekir el-Ahnef b. Kays b. Muaviye 'Âlimlerin hepsi neredeyse padişah olacaklardı. İlimle takviye edilmemiş bütün izzetlerin sonu zilletten başka birşey değildir' demiştir.

Sâlim b. Ebî Elca'd şöyle anlatır: 'Efendim beni üç yüz dirheme satın aldı ve sonra da azad etti. Azad olduktan sonra ne iş yapacağım diye kendi kendime düşünmeye başladım. Neticede ilimle uğraşmaya karar verdim. Aradan bir sene geçmeden içinde yaşadığım şehrin valisi beni ziyarete geldi ve fakat ben müsait olmadığım için içeri girmesine izin vermedim, o da çekip gitti'.

Zübeyr b. Ebî Bekir şöyle demiştir: 'Pederim bana Irak'tan mektup yazıyor ve mektuplarında şöyle diyordu: 'Oğlum ilim öğren! Zira fakir düşersen ilim senin için en kıymetli maldır. Eğer zengin olursan ilim senin için güzellik ve cemâldir'.

Hz. Lokman'ın oğluna yaptığı tavsiyelerde de bu gibi nasihatlar vardır. Nitekim oğluna şöyle nasihatta bulunmuştur: 'Ey oğul! Âlimlerle beraber otur. Dizini onların dizlerine bitiştir; zira Allah Teâlâ yeryüzünü rahmetiyle diriltip yeşerttiği gibi, ilim de insanoğlunun kalbini öylece diriltip yeşertir'.

Filozoflardan biri şöyle demiştir: 'Âlim bir kişi öldüğü zaman sudaki balıklardan tutun da, havadaki kuşlara kadar bütün hayvanlar matem tutup ağlarlar'.

Bu sözü destekleyen bir hadisi İbn Neccar Hz. Enes'den rivayet eder: 'Âlimler için, öldükleri günden kıyâmet gününe kadar denizdeki balıklar bile af talebinde bulunurlar'. Gerçekten de ölen âlimin sadece yüzü unutulur, fakat kendisi hiçbir zaman unutulmaz, adı daima anılmaya devam eder.

Zührî şöyle demiştir: 'İlim erkektir (büyüktür). Onu ancak erkekler (büyükler) sever'.

İlim Öğrenme'nin Fazileti

Ayetler

﴿فَلَوْلاَ نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَائِفَةٌ لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ﴾.

Her kabileden bir cemâatın dini iyice öğrenmeleri gerekmez miydi?

(Tevbe/122)

﴿فَاسْئَلُوا اَهْلَ الذِّكْرِ اِنْ كُنْتُمْ لاَتَعْلَمُونَ﴾

Eğer bilmiyorsanız, ehl-i zikre sorunuz!

(Nahl / 43)

Hadîsler

مَنْ سَلَكَ طَرِيقًا يَطْلُبُ فِيهِ عِلْمًا سَلَكَ اللّٰهُ بِهِ طَرِيقًا اِلَى الْجَنَّةِ.

İlim tahsil etmek maksadıyla yollara düşen kimseye Allah Teâlâ cennete giden yolu gösterir.[34]

اِنَّ الْمَلاَئِكَةَ لَتَضَعُ اَجْنِحَتَهَا لِطَالِبِ الْعِلْمِ رِضَاءً بِمَا يَصْنَعُ.

Melekler ilim yolcusunun hâlinden râzı oldukları için kanatlarını onun ayakları altına sererler.[35]

لاَنْ تَغْدُوَ فَتَتَعَلَّمَ بَابًا مِنَ الْعِلْمِ خَيْرٌ مِنْ اَنْ تُصَلِّيَ مِائَةَ رَكْعَةٍ.

İlimden bir bölüm öğrenmen, yüz rek'at namaz kılmandan daha hayırlıdır.[36]

بَابٌ مِنَ الْعِلْمِ يَتَعَلَّمُهُ الرَّجُلُ خَيْرٌ لَهُ مِنَ الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا.

---

34) Ebu Dâvud, Tirmizî, İbn Mâce ve İbn Hibban, (Ebu Derdâ ve Ebu Hüreyre'den)

35) Ahmed b. Hanbel, İbn Hibban ve Hâkim, (Saffan b. Assal'dan)

36) İbn Abdilberr, (Ebu Zer'den)

Kişinin ilimden öğrendiği bir bölüm, onun için dünya ve dünyadakilerin tümünden daha hayırlıdır.[37]

اُطْلُبُوا الْعِلْمَ وَلَوْ بِالصّينِ.

İlim Çin'de de olsa bulup öğrenin![38]

طَلَبُ الْعِلْمِ فَرِيضَةٌ عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ.

İlim öğrenmek her müslümana farzdır.[39]

اَلْعِلْمُ خَزَائِنُ مَفَاتِيحُهَا السُّؤَالُ؛ اَلاَ فَاسْأَلُوا فَاِنَّهُ يُوْجَرُ فِيهِ اَرْبَعَةٌ: اَلسَّائِلُ، وَالْعَالِمُ، وَالْمُسْتَمِعُ، وَالْمُحِبُّ لَهُمْ.

İlim hazinedir. Bu hazinenin anahtarı soru sormaktır. Sormaktan çekinmeyin; zira ilmin sorulmasından dört kişi birden mükâfat kazanır: Soran, cevap veren, onları dinleyen, onları seven![40]

لاَيَنْبَغِي لِلْجَاهِلِ اَنْ يَسْكُتَ عَلَى جَهْلِهِ وَلاَ لِلْعَالِمِ اَنْ يَسْكُتَ عَلَى عِلْمِهِ.

Câhil, cehaletine razı olup durmasın. Âlim de ilmini susmak suretiyle saklamasın![41]

حُضُورُ مَجْلِسِ عَالِمٍ اَفْضَلُ مِنْ صَلاَةِ اَلْفِ رَكْعَةٍ، وَعِيَادَةِ اَلْفِ مَرِيضٍ، وَشُهُودِ اَلْفِ جَنَازَةٍ، فَقِيلَ: يَارَسُولَ اللّهِ! وَمِنْ قِرَاءَةِ الْقُرْآنِ؟ فَقَالَ ﷺ : وَهَلْ يَنْفَعُ الْقُرْآنُ اِلاَّ بِالْعِلْمِ..

37) İbn Abdilberr, *İlim*; İbn Hibban, *Ravzat'ul-Ukalâ*, (Hasan'dan)

38) İbn Adiy ve Beyhakî, (Enes'den); Taberânî, (İbn Mes'ud ve İbn Abbas'dan)

39) İbn Adiy, Beyhakî ve İbn Abdilberr, (Enes'den)

40) Ebu Nuaym, *Hilye*, (Hz. Ali'den)

41) Taberânî, (İbn Merduveyh'den)

Bir âlimin (ilim okuttuğu) meclisinde, (ilim tahsil etmek veya dinlemek için) hazır bulunmak, bin rek'at namaz kılmaktan, bin hastayı ziyaret etmekten ve bin cenaze namazında hazır bulunmaktan daha faziletlidir![42]

Hz. Peygamber bu sözleri söylediğinde, ashab kendisine şöyle sordu: 'Ey Allah'ın Rasûlü! Âlimin meclisinde bulunmak, tek başına Kur'an okumaktan da mı üstündür?' Hz. Peygamber 'Hiç ilimsiz Kur'an okumak insana fayda sağlar mı?' diye karşılık verdi.[43]

مَنْ جَاءَهُ الْمَوْتُ وَهُوَ يَطْلُبُ الْعِلْمَ لِيُحْيِيَ بِهِ الْاِسْلَامَ فَبَيْنَهُ وَبَيْنَ الْاَنْبِيَاءِ فِى الْجَنَّةِ دَرَجَةٌ وَاحِدَةٌ.

İslâm dinini ihyâ etmek maksadıyla ilimle uğraşırken ölen kimseyle peygamberler arasında, cennette sadece bir derecelik fark vardır.[44]

Ashab'ın ve Âlimlerin Sözleri

İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir: 'İlim talep ederken büyük zorluklara göğüs gerdim, fakat ilmi elde ettikten sonra aziz oldum'. Gerçekten de İbn Ebî Müleyke şöyle der: 'İbn Abbas'ı gördüğümde, ondan daha güzel yüzlü ve muntazam endamlı bir kimseyi gördüğümü ve görebileceğimi tasavvur edemedim. Muhterem pederleri Hz. Abbas (r.a) gibi güzel bir insandı. Konuştuğu zaman herkesten daha açık ve daha beliğ konuşur, fetva verdiği zaman insanların en âlimi olduğunu gösterirdi'.

İbn Mübârek şöyle der: 'İlme talip olmadan bir kimsenin kendisinde az da olsa şeref aramasına ve kendisini şereflilerden saymasına şaşarım!'

Filozoflardan biri şöyle demiştir: 'İlim öğrenmek istediği halde öğrenemeyen veya öğrenebileceği halde öğrenmeyen kimselere acıdığım kadar kimseye acımam'.

---

42) Irâki bu hadîsin Ebu Zer'den değil, İbn Ömer'den rivayet edildiğini söylemiştir. İbn Cevzî ise bu hadîsi *Mevzuât* adlı eserinde zikretmiştir.

43) Ebu Nuaym, Herevî, (Hasan'dan)

44) Ebu Nuaym, (İbn Mes'ud'dan)

Ebu Derdâ der ki: 'İlimden küçük bir mesele öğrenmem, benim için bütün bir geceyi ibadetle ihya etmekten daha mühimdir'.

Yine Ebu Derdâ şöyle buyurur: 'Hoca ile talebesi hayırda ortaktırlar. Onların dışındakilerin sivrisinek kanadı kadar hayırları yoktur. Yâ âlim, ya talebe, ya da dinleyici ol. Bunların dışında dördüncü bir sınıfa dahil olma; yoksa helâk olup gidersin'.

Atâ şöyle demiştir: 'Bir kere ilim meclisinde hazır bulunmak, yetmiş *lehviyat* meclisinde bulunmanın kefareti olur'.

İmam Şâfiî de şöyle demiştir: 'İlim tahsil etmek, bütün nafile ibadetlerden daha faziletlidir'.

Fakih Ebu Muhammed Abdullah b. Abdilhakem şöyle anlatır: Bir gün İmam Mâlik'in önünde ders okurken öğle ezanı okundu. Nafilelerimi kılmak üzere ders kitabımı kapattım. Hocam (İmam Mâlik) yüzüme bakarak şöyle haykırdı: 'Ey genç! Burada okuduğun ders, kalkıp kılacağın nafile namazlardan fersah fersah daha hayırlıdır'.

Ebu Derdâ şöyle demiştir: 'Sabahları kalkıp ilim tahsiline gitmeyi cihad olarak kabullenmeyen ve böyle olduğuna tüm samimiyetiyle inanmayan kimsenin ne aklı var, ne de bir fikri'.

İlim Öğretme'nin Fazileti

Ayetler

﴿وَلِيُنْذِرُوا قَوْمَهُمْ اِذَا رَجَعُوا اِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ﴾

Dönüp kavimlerine geldiklerinde (Allah'ın yasak kıldığı şeylerden) kaçınmaları için onları uyarmaları gerekmez miydi?

(Tevbe/122)

Bu ayette geçen *inzar* kavramından *ilim öğretme*'nin ve irşadda bulunmanın vâcib olduğu anlaşılmaktadır.

﴿وَاِذْ اَخَذَ اللّٰهُ مِيثَاقَ الَّذِينَ اُوتُوا الْكِتَابَ لَتُبَيِّنُنَّهُ لِلنَّاسِ وَلاَ تَكْتُمُونَهُ﴾

Allah, kendilerine kitab verilenlerden, onu mutlaka insanlara beyan edeceklerî ve hiçbir şekilde gizlemeyeceklerî hususunda söz almıştı.

(Âlu İmran/187)

Bu ayette, *ilim öğretme*'nin farz olduğu açıklanmaktadır.

﴿وَاِنَّ فَرِيقًا مِنْهُمْ لَيَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ﴾

Buna rağmen onlardan bir grup bildikleri halde hakîkati gizlerler.

(Bakara/146)

Bu ayette de hak ilmi saklayıp öğretmemenin haram olduğu beyan edilmektedir. Nitekim başka bir ayette, ilmin gizlenmemesi gerektiği gibi, şahidlikten de kaçınmamak gerektiği bildirilmiştir:

﴿وَمَنْ يَكْتُمْهَا فَاِنَّهُ اٰثِمٌ قَلْبُهُ﴾

Şehadeti gizlemeyin. Kim onu gizlerse bilsin ki kalbi günahkârdır.

(Bakara/283)

Hz. Peygamber de şöyle buyurmuştur:

مَا اٰتَى اللّٰهُ عَالِمًا عِلْمًا اِلاَّ وَاَخَذَ عَلَيْهِ مِنَ الْمِيثَاقِ مَا اَخَذَ عَلَى النَّبِيِّينَ اَنْ يُبَيِّنُوهُ لِلنَّاسِ وَلاَ يَكْتُمُوهُ.

Allah Teâlâ peygamberlerden aldığı sözü (âlimlerden de) almadan herhangi bir âlime ilim vermez. Alınan bu söz de ilmi halka açıklayıp gizlememeleridir.[45]

﴿وَمَنْ اَحْسَنُ قَوْلاً مِمَّنْ دَعَا اِلَى اللّٰهِ وَعَمِلَ صَالِحًا﴾

45) Ebu Nuaym, (İbn Mes'ud'dan)

Allah'a çağıran, salih amel işleyen ve 'Ben müslümanlardanım' diyenden daha güzel sözlü kim vardır?

(Fussilet/33)

﴿ادْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحِكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ﴾

Ey Râsûlüm! İnsanları Kur'an'la, güzel söz ve nasihatla rabbinin yoluna (İslâm nizâmına) dâvet et.

(Nahl/125)

﴿وَيُعَلِّمُهُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ﴾

Allah onlara Kitab'ı ve Hikmet'i öğretir.

(Âlu İmran/48)

Hadîsler

Hz. Peygamber (s.a) Hz. Muaz'ı Yemen'e gönderirken kendisine şöyle demiştir:

لأَنْ يَهْدِىَ اللّٰهُ بِكَ رَجُلاً وَاحِدًا خَيْرٌ لَكَ مِنَ الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا.

Allah'a yemin ederim ki, Allah'ın senin vasıtanla bir kişiyi doğru yola iletmesi, senin için dünya ve dünyanın içinde bulunanların tümünden daha hayırlıdır.[46]

مَنْ تَعَلَّمَ بَابًا مِنَ الْعِلْمِ لِيُعَلِّمَ النَّاسَ أُعْطِىَ ثَوَابَ سَبْعِينَ صِدِّيقًا.

İlimden birşey öğrenip, öğrendiği şeyi halka öğreten bir âlime, yetmiş sıddık'ın sevabı verilir.[47]

مَنْ عَلِمَ وَعَمِلَ وَعَلَّمَ فَذٰلِكَ يُدْعٰى عَظِيمًا فِى مَلَكُوتِ السَّمٰوَاتِ.

---

46) İmam Ahmed, *Müsned*

47) Nesâî, *Kitab'ul-İlim*

Öğrenip amel eden ve öğrendiklerini öğreten bir kimse, gökler âleminde hayırla yâd edilir.[48]

إِذَا كَانَ يَوْمُ الْقِيَامَةِ يَقُولُ اللّٰهُ سُبْحَانَهُ لِلْعَابِدِينَ وَالْمُجَاهِدِينَ: اُدْخُلُوا الْجَنَّةَ، فَيَقُولُ الْعُلَمَاءُ: بِفَضْلِ عِلْمِنَا تَعَبَّدُوا وَجَاهَدُوا، فَيَقُولُ اللّٰهُ عَزَّ وَجَلَّ: أَنْتُمْ عِنْدِي كَبَعْضِ مَلاَئِكَتِي، اِشْفَعُوا تُشَفَّعُوا فَيَشْفَعُونَ ثُمَّ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ.

Kıyamet günü geldiğinde Allah Teâlâ âbid ve mücahid kullarına ‘Cennete girin’ deyince, âlimler Allah'a şöyle derler: ‘Ey âlemlerin rabbi! Âbidler ve mücahidler bizim kendilerine öğrettiğimiz ilim sayesinde ibadet edip cihad ettiler’. Bunun üzerine Allah Teâlâ âlimlere ‘Sizler benim nezdimde meleklerimden bazıları gibisiniz. İstediğiniz kimselere şefaat ediniz, şefaatiniz kabul olunacaktır’ der ve bu ilâhî müjde üzerine âlimler, istediklerine şefaat ettikten sonra cennete girerler.[49]

Bu fazilet, sadece başkalarına ilim öğreten âlimlere mahsustur. İlmini başkalarına aktarmayan âlimin bu fazilete sahip olması sözkonusu değildir.

إِنَّ اللّٰهَ عَزَّ وَجَلَّ لاَيَنْتَزِعُ الْعِلْمَ اِنْتِزَاعًا مِنَ النَّاسِ بَعْدَ أَنْ يُؤْتِيَهُمْ إِيَّاهُ وَلٰكِنْ يَذْهَبُ بِذَهَابِ الْعُلَمَاءِ فَكُلَّمَا ذَهَبَ عَالِمٌ ذَهَبَ بِمَا مَعَهُ مِنَ الْعِلْمِ حَتّٰى إِذَا لَمْ يَبْقَ إِلاَّ رُؤَسَاءَ جُهَّالاً إِنْ سُئِلُوا أَفْتَوْا بِغَيْرِ عِلْمٍ فَيَضِلُّونَ وَيُضِلُّونَ.

Hiç şüphesiz Allah Teâlâ verdiği ilmi insanların göğsünden söküp almaz. Ancak âlimlerin gitmesiyle (ölmesiyle) ilim gider. Çünkü her giden âlim, kendisiyle birlikte kendinde var olan ilmi de götürür. Bu öyle bir durum meydana getirir

---

48) Deylemi, *Müsned'ul-Firdevs*, (Ebu Abdullah el-Hâkim'den)

49) Mu'ribî, (İbn Abbas'dan)

ki, halkın içinde sadece cahil kişiler öne geçerler. Bunlardan birine ilmî bir mesele sorulduğu zaman, ilimleri olmadığı halde fetva verirler. Kendileri dalâlette oldukları gibi, verdikleri fetva (cevap)larla halkı da dalâlete sevkederler.[50]

مَنْ عَلِمَ عِلْمًا فَكَتَمَهُ اَلْجَمَهُ اللّٰهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ بِلِجَامٍ مِنْ نَارٍ.

Bir ilmi öğrendiği halde, o ilmi ketmeden, (başkalarından esirgeyen) kimseyi, Allah Teâlâ kıyâmet gününde ateşten yapılmış bir gemle gemler.[51]

نِعْمَ الْعَطِيَّةُ وَنِعْمَ الْهَدِيَّةُ كَلِمَةُ حِكْمَةٍ تَسْمَعُهَا فَتَطْوِى عَلَيْهَا ثُمَّ تَحْمِلُهَا اِلٰى اَخٍ لَكَ مُسْلِمٍ تُعَلِّمُهُ اِيَّاهَا تَعْدِلُ عِبَادَةَ سَنَةٍ.

Hediyelerin en güzeli, ilmi dinleyip, anlayıp, bu ilmi olduğu gibi müslüman kardeşine öğretmendir. Bu, bir yıllık nafile ibadete denktir.[52]

اَلدُّنْيَا مَلْعُونَةٌ مَلْعُونٌ مَا فِيهَا اِلاَّ ذِكْرَ اللّٰهِ سُبْحَانَهُ وَمَا وَالاَهُ اَوْ مُعَلِّمًا اَوْ مُتَعَلِّمًا.

Dünya lânetlenmiştir (kıymetsizdir), dünyanın içindekiler de lânetlenmiştir. Ancak Allah'ın zikri ile birlikte onu öğreten ve öğrenen bundan müstesnadır.[53]

اِنَّ اللّٰهَ سُبْحَانَهُ وَمَلاَئِكَتَهُ وَاَهْلَ سَمٰوَاتِهِ وَاَرْضِيهِ حَتَّى النَّمْلَةَ فِى جُحْرِهَا وَحَتَّى الْحُوتَ فِى الْبَحْرِ لَيُصَلُّونَ عَلٰى مُعَلِّمِ النَّاسِ الْخَيْرَ.

---

50) Ebu Dâvud dışındaki *sünen* sahipleri, (Abdullah b. Amr'dan)

51) Bu hadîs Ebu Hüreyre, Abdullah b. Amr, Ebu Said, Enes b. Mâlik, İbn Mes'ud, İbn Abbas, İbn Ömer ve Câbir'den rivayet edilmiştir.

52) İbn Adiy, (İbn Abbas'dan)

53) Tirmizî, İbn Mâce, (Atâ b. Murre'den)

Allah Teâlâ, melekler, göklerin ve yerin ehli, hatta yuvasında bulunan karıncalar, denizdeki balıklar; halka hayır yollarını gösteren kişi için rahmet dilerler.[54]

مَا اَفَادَ الْمُسْلِمُ اَخَاهُ فَائِدَةً اَفْضَلَ مِنْ حَدِيثٍ حَسَنٍ بَلَغَهُ فَبَلَّغَهُ.

Bir müslümanın bir başka müslümana, dinlediği bir hadîsi olduğu gibi aktarmasından daha büyük bir yardımı olamaz.[55]

كَلِمَةٌ مِنَ الْخَيْرِ يَسْمَعُهَا الْمُؤْمِنُ فَيُعَلِّمُهَا وَيَعْمَلُ بِهَا خَيْرٌ لَهُ مِنْ عِبَادَةِ سَنَةٍ.

Mü'minin, dinlediği hayırlı bir kelimeyi başkasına öğretmesi ve onunla amel etmesi, bir senelik (nafile) ibadetten daha hayırlıdır.[56]

اَمَّا هٰؤُلاَءِ فَيَسْئَلُونَ اللّٰهَ تَعَالٰى فَاِنْ شَاءَ اَعْطَاهُمْ وَاِنْ شَاءَ مَنَعَهُمْ وَاَمَّا هٰؤُلاَءِ فَيُعَلِّمُونَ النَّاسَ، وَاِنَّمَا بُعِثْتُ مُعَلِّمًا.

Birgün Hz. Peygamber (s.a) evinden çıkıp mescide geldi. Mescide girdiği zaman, toplanmış iki grup gördü. Bu gruplardan biri dua ve zikir ile meşgul oluyordu. Öbürü ise, ilimden bahsediyor ve birbirlerine ilim öğretmeye çalışıyordu. Bunun üzerine Hz. Peygamber zikir halinde olanlara işaret ederek şöyle buyurdu: 'Bunlar Allah'tan isterler. Allah Teâlâ dilerse onlara verir, dilemezse vermez. (Sonra ilim üzerine konuşanlara işaret ederek şöyle buyurdu): 'Bunlar ise, halkı eğitip, ilim öğretmeye çalışıyorlar. Ben de sizlere bir muallim (öğretici) olarak gönderildim'[57]. Daha sonra Hz. Peygamber ilim öğretenlerin meclisine giderek onların aralarına oturdu.

---

54) Tirmizî, (Ebu Derdâ'dan)

55) İbn Abdilberr, (Muhammed b. el-Münkedir'den *mürsel* olarak)

56) Deylemî, *Müsned'ul Firdevs*, (Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Âs'dan)

57) Ebu Talib el-Mekkî, *Kut'ul-Kulûb*

مَثَلُ مَا بَعَثَنِى اللّٰهُ بِهِ مِنَ الْهُدٰى وَالْعِلْمِ كَمَثَلِ الْغَيْثِ الْكَثِيرِ اَصَابَ اَرْضًا فَكَانَتْ مِنْهَا بُقْعَةٌ قَبِلَتِ الْمٰاءَ فَاَنْبَتَتِ الْكَلاَءَ وَالْعُشْبَ الْكَثِيرَ، وَكَانَتْ مِنْهَا بُقْعَةٌ اَمْسَكَتِ الْمٰاءَ فَنَفَعَ اللّٰهُ عَزَّ وَجَلَّ بِهَا النَّاسَ فَشَرِبُوا مِنْهَا وَسَقَوْا وَزَرَعُوا، وَكَانَتْ مِنْهَا طَائِفَةٌ قِيعَانٌ لاَتُمْسِكُ مَاءً وَلاَ تُنْبِتُ كَلاَءً.

Allah Teâlâ'nın benim vasıtamla gönderdiği ilim ve hidayetin misali, bolca yağıp bir araziye isabet eden yağmurun misaline benzer. Yağmur alan arazinin bir kısmı suyu kabul eder, bol bol otlar yetiştirir. Arazinin diğer bir kısmı ise, yağan suyu biriktirir. Biriken o sudan Allah Teâlâ halkı yararlandırır. Halk ondan içer, (hayvanlarını ve) arazilerini sulayarak ekin eker. Aynı arazinin üçüncü bir kısmı da (taşlık ve kaygan bir zemine sahip olduğu için) ne suyu üstünde tutar, ne de (suyu emerek) mahsul verir.[58]

Hz. Peygamber, birinci grubu *ilimden menfaat sağlayanlara*; ikincisini *başkalarına menfaat sağlayanlara*, üçüncüsünü de *bu iki faziletten de mahrum kalanlara* benzetmiştir.

إِذَا مَاتَ ابْنُ اٰدَمَ انْقَطَعَ عَمَلُهُ اِلاَّ مِنْ ثَلاَثٍ: عِلْمٍ يُنْتَفَعُ بِهِ ... الحديث.

Ademoğlu öldüğü zaman bütün amelleri kesilir (defteri dürülür). Fakat ölüp de defteri dürüldükten sonra bile üç şey devam eder: Yararı olan ilim, sadaka-i câriye, salih evlât. Böyle bir evlât, babası öldükten sonra babası için bol bol hayır işler, dualar eder.[59]

اَلدَّالُّ عَلَى الْخَيْرِ كَفَاعِلِهِ.

Hayra delâlet eden (hayır yolunu gösteren), o hayrı bizzat işlemiş gibi sevabına nail olur.[60]

---

58) Buharî ve Müslim, (Büreyde b. Abdullah b. Ebu Bürde'den)

59) Müslim, Ebu Dâvud ve Tirmizî; hadîs hasendir.

60) Tirmizî, (Enes'den)

لاَحَسَدَ اِلاَّ فِى اثْنَتَيْنِ: رَجُلٍ اٰتَاهُ اللّٰهُ عَزَّ وَجَلَّ حِكْمَةً فَهُوَ يَقْضِى بِهَا وَيُعَلِّمُهَا النَّاسَ، وَرَجُلٍ اٰتَاهُ اللّٰهُ مَالاً فَسَلَّطَهُ عَلٰى هَلَكَتِهِ فِى الْخَيْرِ.

Hiçbir şeyde hased (imrenme) doğru değildir; ancak iki kişinin hâline imrenmek bu hükmün dışındadır: a) Allah Teâlâ'nın ilim ve hikmet öğrettiği kimsenin hali ki, bu kimse (aynı zamanda) öğrendiği ilmi halka öğretip müşkilleri hakkında bu ilimle hüküm verir; b) Allah Teâlâ'nın kendisine mal vermiş olduğu kimsenin hâli ki, Allah ona elindeki malı hayra sarfetmeyi nasip etmiştir.[61]

عَلٰى خُلَفَائِى رَحْمَةُ اللّٰهِ، قِيلَ: وَمَنْ خُلَفَاؤُكَ؟ قَالَ: اَلَّذِينَ يُحْيُونَ سُنَّتِى وَيُعَلِّمُونَهَا عِبَادَاللّٰهِ.

Allah'ın rahmeti benim halifelerimin üzerine olsun! 'Senin halifelerin kimlerdir yâ Rasûlullah?' diye sorulduğunda Hz. Peygamber şöyle cevap vermiştir: 'Benim sünnetimi ihya eden ve sünnetimi Allah'ın kullarına öğreten kimselerdir'.[62]

Ashab'ın ve Âlimlerin Sözleri

Hz. Ömer şöyle buyurmuştur: 'Bir hadîs rivayet eden ve rivayet ettiği bu hadîsle insanların ameline yardımcı olan kimseye, o hadîsi yaşamasından dolayı sevap verildiği gibi, başkalarının yaşamasından hasıl olacak sevap kadar daha verilir'.

İbn Abbas da şöyle demiştir: 'Halka hayrı öğreten bir kimse için herşey af diler, hatta denizdeki balıklar bile...'

Bir âlim şöyle demiştir: 'Âlim kişi halk ile Allah Teâlâ arasına girer. O halde âlim kişiye düşen görev, bu işi nasıl yapacağını düşünüp bulmaktır'.

Rivayet edildiğine göre Süfyan es-Sevrî *Askalan* şehrine gelir, orada üç gün ikâmet ettiği halde, kendisine hiç kimse gelip de ilmî bir mesele hakkında soru sormaz. İmam buna çok üzülür ve şöyle der: 'Bana ücreti karşılığında binek verin de bu beldeden hemen

61) Buharî, Müslim, Nesâî ve İbn Mâce

62) İbn Abdilberr, *İlim*; Herevî, *Zemm'ul-Kelâm,* (Amr b. Ebî Kesir yoluyla)

gideyim. Çünkü bu beldede ilim ölmüş'. Süfyan es-Sevrî bu hareketiyle *ilim öğretme*'nin ne denli büyük bir önem taşıdığını ve ilmin devam etmesinin bu vazifenin yapılmasına bağlı olduğunu ifade etmek istemiş ve kendisinin de bu vazifeye ne denli bağlı olduğunu bu şekilde göstermiştir.

Atâ b. Ebî Rebah şöyle anlatır: Said b. Müseyyeb'in evine gittiğimde onu ağlar bir halde buldum. Kendisine niçin ağladığını sorduğumda, bana şöyle cevap verdi: 'Ağlayışımın sebebi şu: Hiç kimse gelip benden ilmî bir mesele sormuyor'.

Selef-i sâlihînden bir zât şöyle buyurmuştur: 'Âlimler kendi dönemlerinin ışıklarıdır. Her âlim kendi dönemini aydınlatır ve o devrin insanları ışıklarını ondan alırlar'.

Hasan Basrî der ki: 'Şayet âlimler olmasaydı, insanlar hayvanların seviyesine inerlerdi! (İnsanları hayvanlık seviyesinden âlimler çekip çıkarırlar, onları lâyık oldukları insanlık mevkîine ancak onlar yükseltirler).

İkrime 'Bu ilmin değeri vardır' deyince, kendisine ilmin değeri sorulur. O da şöyle cevap verir: 'Onun değeri, onu koruyabilecek ve hiçbir şekilde zâyi etmeyecek kimselere öğretmektir'.

Yahya b. Muaz 'Âlimler ümmete, onların analarından ve babalarından daha merhametlidir' dediğinde, kendisine bunun nasıl olabileceği sorulur; o da şöyle der: 'Çünkü babalar ve anneler çocuklarını ancak dünya ateşinden korurlar. Oysa âlimler ümmeti âhiretin şiddetli ateşinden korurlar'.

Denildi ki: 'İlmin evveli sükût, sonrası dinlemek, daha sonrası hıfzetmek ve daha sonrası ise onunla amel etmektir. En sonu da onu insanlara öğretmektir'.

Yine şöyle denilmiştir: 'İlmini, bilmeyenlere öğret; bilmediğin ilimleri de bilenlerden öğren. Sen böyle hareket ettiğin takdirde, bilmediklerini öğrenir, bildiklerini de mükemmel bir hâle getirirsin'.

Muaz b. Cebel ilmi öğrenmenin ve öğretmenin fazileti hakkında şöyle demiştir: 'İlmi öğrenin; zira ilmi Allah için öğrenmek, öğrenene Allah korkusu verir. İlmi talep etmek ibadettir. İlmi müzakere etmek tesbihtir. İlmî araştırma yapmak en büyük cihaddır. İlmi, bilmeyen bir kişiye öğretmek sadakaların en

makbûlüdür. İlmi, ehlini bulup vermek ise, Allah'a en çok yaklaştırıcı davranıştır. İlim, yalnız kaldığı zaman âlimin en yakın arkadaşıdır; tenha yollarda ise en emin yoldaşdır. Dinde delildir. Genişlikte ve darlıkta sabrı öğretendir. Dostlar yanında yardım eden bir vezirdir. Yabancılar yanında ise sana en büyük destektir. Cennet yolunun nişanesidir. Allah Teâlâ, ilim sayesinde birtakım toplumları yükseltir ve onları hayırda lider ve izlerinde gidilen rehberler yapar. Onlar hayır hususunda herkese örnek teşkil ederler. Eserlerine ve gösterdikleri yollara herkes bağlanır, hareketleri ise herkes tarafından tâkip edilir. Melekler bunlarla arkadaşlık yapmaya can atar ve kanatlarıyla onları okşarlar. Dünyadaki bütün yaş ve kuru nesneler onlar için Allah Teâlâ'dan af dilerler. Denizlerdeki balıklar, karadaki yabanî ve evcil hayvanlar; gök ve yıldızlar onlar için Allah Teâlâ'dan af talebinde bulunurlar. Çünkü ilim, insanların kalplerini körlükten kurtaran bir nimettir. Gözleri zulmetten nûra kavuşturan bir ışıktır. İnsan bünyesini kuvvetlendiren bir kuvvet kaynağıdır. Kul ancak ilmi sayesinde Allah yolunda olanların mertebesine varır, yüce derecelere ulaşır. İlim ve tefekkür oruçla eşittir. İlim müzakeresi, tüm ibadetlere denktir. Allah'a ancak ilimle itâat edilebilir ve yine ancak ilimle ibadet mümkün olur. Allah'ın birliği ancak ilimle bilinir. Allah'ı ancak âlimler güzelce tesbih edebilirler. Kişi ancak ilim sayesinde takvâ ehli olabilir. İlim sayesinde sıla-i rahim yapabilir. Haram ve helâl yalnız ilimle bilinir. İlim imandır. Amel ise ilmin izinden gitmeye memur bir emir eridir. Allah Teâlâ ilmi said kullarına ihsan eder, ondan ancak şakîleri mahrum bırakır'.[63]

Allah'dan hüsn-ü tevfikini dileriz.

Aklî Deliller

İlim öğrenmek ve ilim öğretmekten söz ettiğimiz bu bölümde gayemizin ilmin faziletini anlatmak olduğu bilinmelidir!

'*Fazilet*'in hakikati nedir?' sualinin cevabı verilmedikçe, *Fazilet*'in ne anlama geldiği bilinmedikçe, onun ilme ve başka şeylere sıfat olup-olmadığı da bilinemez. Sözgelimi *hikmet*'in mânâsını anlamayan ve hakîkatinden haberi olmayan bir kimse, bir şahsın *hikmet ehli*'nden olup olmadığını araştıracak olsa, hiç

---

63) Ebu Nuaym, *Hilye;* Ebu Talib el-Mekkî, *Kut'ul-Kulub*

kuşkusuz verecek olduğu hükümde yanılır. Bu bakımdan önce *Fazilet*'in anlamıyla söze gireceğiz.

Fazilet kelimesi *Fazl* kökünden gelir ve *ziyadesiyle artış, fazlalık* demektir. İki şey bir hususta ortak oldukları zaman, biri ortaklıkta biraz daha az pay sahibi bulunsa, öbürü için 'Bu diğerinden daha faziletlidir' denilir. Bu fazlalığa, başka bir şeyin kemâline yararlı olduktan sonra, miktarına hiç bakılmaksızın hüküm verilir. Sözgelimi 'At merkepten daha faziletlidir' demek şu anlama gelir: At ve merkep yük taşımada ortak yanları olan iki hayvandır. Fakat at, merkebe nisbetle üstündür; zira at, merkepten daha fazla yük taşır, ondan daha hızlı koşar ve hedefe daha evvel varır. Bütün bunlar onu merkepten daha üstün kılar.

Bazen bir merkebe daha fazla değer verilebilirse de, hiçbir zaman merkebin attan daha üstün olduğu söylenmez. Çünkü onun üstünlüğü cüsse itibariyledir. Oysa at, her zaman merkepten daha üstün vasıflara sahiptir. Bu hal her açıdan kemâl sayılmaz. Hayvan yetenekleri ve özellikleri bakımından aranılır ve kendisine bu nedenle sahip olunmaya çalışılır; yoksa sırf cüssesi için değil!

Bu örneği gerçekten anlamışsanız, *fazilet* kelimesinin anlamını artık biliyorsunuz demektir.

Diğer hayvanlara nisbetle at nasıl faziletli ise, *ilim vasfı* da diğer bütün vasıflara nisbetle hiç kuşkusuz daha faziletlidir.

Atta bulunan hızlı koşma yeteneğinin bir *fazilet* olduğunda şüphe yoksa da, bu *mutlak bir fazilet* sayılmaz. Ancak *ilim* böyle değildir. *İlim*, hiçbir şeyle mukayese edilemeyecek kadar büyük bir fazilet taşımaktadır. İlmi hiçbir şeyle kıyas edemeyiz; zira *ilim*, Allah Teâlâ'nın *kemâl* sıfatıdır.

Peygamberlerin ve meleklerin bütün şerefi ilim'den gelmektedir. Hatta atların bile zeki olanı, uyuşuk olanından daha üstündür. Bu nedenle *ilim*, hiçbir meziyete izafe edilmeksizin tek başına faziletin kendisidir.

Bilinmelidir ki istenilen şeyler (iyilikler); a) Kendi zâtından dolayı istenilen, b) Başka sebepten dolayı istenilen, c) Hem zâtından dolayı ve hem de başka sebepten dolayı istenilen şeyler (iyilikler) olarak bölümlere ayrılır. Kişinin zâtından dolayı istediği şey

(iyilik), başka sebepten dolayı istediği şeyden (iyilikten) daha faziletlidir.

Başka sebepten dolayı istenen şeye, dinar ve dirhem (para) örnek olarak verilebilir. Dinar ve dirhem gerçekte pek büyük değeri olmayan madenlerden ibarettir. Şayet Allah Teâlâ o madenlerle alışveriş yapılmasını murad etmeseydi, onların salt maden olarak hiçbir değeri olmazdı.

Kişinin, zatından dolayı istediği şeye ise, âhiretteki saadet ile Allah Teâlâ'nın cemâlini müşahede etmenin lezzeti örnek olarak verilebilir.

Hem zâtından dolayı ve hem de başka sebepten dolayı istenilen şeye gelince, buna da kişinin bedensel bir özre sahip olmaması (sağlıklı olması) örnek olarak verilebilir. Çünkü örneğin ayakların sağlam olması, hem bedenin ölümden uzak olmasını ve hem de yürüyerek istenilen yere ulaşılmasını sağlar. Nitekim insanoğlu ihtiyaçlarını ayaklarıyla yürüyerek giderebilmektedir.

İlim'e bu açıdan baktığınızda, onun ne denli önemli bir haslet olduğunu açıkça görebilirsiniz. Demek oluyor ki *ilim,* zâtından dolayı istenen bir nimettir! Yine bu şekilde ahiret âleminin nimetlerine götüren en önemli vesilenin de *ilim* olduğunu açıkça görebilirsiniz; zira Allah Teâlâ'nın huzuruna ancak *ilim* ile gidilir.

İnsanoğlu hakkında en büyük makam, *ebedî saadet* olduğundan dolayıdır ki bu saadete ulaştıran vesile de en büyük fazilettir! Çünkü insan için *ilim* ve ilime bağlı *amel* olmadığı takdirde, bu nimetlerin hiçbirine ulaşmak imkânı yoktur!

Amellere de ancak amelin keyfiyetini bildiren ilimle varılır. Bu bakımdan dünya ve âhiret saadetinin anahtarı ilimdir. Dolayısıyla kuşku götürmez bir biçimde sabit olmaktadır ki, *ilim* amellerin en faziletlisidir. Nasıl olmasın ki? Birşeyin fazileti onun sonucunun güzel olmasını bilmektedir.

İlim'in âhiretteki müsbet sonuçlarını daha önceki sayfalarda bildirmiştik ve *İlim*'in, âlemlerin rabbine yaklaşmaya, meleklerin ufkuna varmaya ve en yüce topluluk ile aynı seviyeye gelmeye vesile olduğu anlaşılmıştı. *İlim*'in dünyadaki müsbet sonuçlarına gelince; bunlar izzet, saadet, hâkimiyet, sultanlar üzerinde bile söz sahibi olmak, onları nüfuz altına almak ve beşerin indinde âlimin

itibarını kabul etmek gibi hususlardır. Öyle ki ahmak ve kalbi taştan daha sert olan insanlar bile kendilerini âlimlere hürmet göstermeye zorlarlar. Zira yaratılışlarında böyle bir hususiyet vardır. Bu konuda deneme ve tecrübe yollarından geçerek gereği kadar fikir sahibi olmuşlardır. Daha da ileri giderek diyebiliriz ki, hayvanlar bile insanların kemâl derecesi bakımından daha ileride olduklarını sezdikleri içindir ki insanlara yaltaklanır ve onlardan yardım isterler, hepsi onlara korkuyla karışık bir hürmet içinde yaklaşırlar.

İşte *İlim*'in mutlak mânâda fazileti budur!

İleride de sözünü edecek olduğumuz gibi, ilimler çeşitlidir. Derece ve mertebelerine göre ilmi sınıflara ayıracağız ve siz de bunu açıkça göreceksiniz. *İlim öğretmek* ile *ilim öğrenme*'nin faziletine gelince, bunların faziletleri şimdiye değin yapmış olduğumuz izahlardan anlaşılmış olmalıdır.

İlim, nimetlerin en faziletlisi olduğundan, onu öğrenmek en faziletli bir nimeti elde etmek demektir. *İlim'i öğretmek* ise en faziletli bir nimeti başkalarına aktarmaktır. Bu hükmü şu şekilde açıklayabiliriz: Halkın isteği din ve dünyadan ibarettir. Din ancak bu dünyada tatbik edildiği zaman kâim olur; zira bu dünya, âhiretin tarlasıdır. Dünyayı âlet veya geçici bir konak olarak kullananlar için bu dünya, Allah'a giden yolun bir başlangıcı, bir vasıtasıdır.

Bu dünya insanların yaptıklarıyla düzene kavuşur. İnsanların amelleri ve sanatları da üç kısımda toplanabilir:

1. Şu âlemin nizâmını ayakta tutmak için konulmuş olan birtakım düsturlardır. Bu düsturlar da dört bölüme ayrılır:

a) Ziraat. (Çünkü yemek için azık toplamak ziraata bağlıdır).

b) Dokumacılık. (Bu da giyinmek içindir).

c) Bina. (Mesken içindir).

d) Siyaset. (Birleştirme, arayı bulma, maişetin sebeplerini zabt u rabt altına alma ve yardımlaşma içindir).

2. Bu sanatlar için başka yollar da vardır. Örneğin demircilik gibi. Bu sanattan elde edilen âletler ziraatta kullanıldığı gibi, başka iş dallarında da kullanılır.

Hallaç ve örme işi gibi. Bunlar da dokumacılık yapabilmek için malzeme hazırlayan iş dallarıdır.

3. Esas sanatları hazırlayan ve süsleyen iş dalları. Ziraat mahsûlünün öğütülmesi, ekmek yapılması, dokunan malın yıkanması ve dikilmesi gibi.

Bunlar tıpkı bütüne izafe edilen cüzler gibi yeryüzünün icabları itibarıyla bu şekilde bir taksime tâbi tutulmuşlardır.

İnsan uzuvları da üç kısma ayrılır.

1. Asıl organlar; kalp, ciğer, beyin.

2. Bunlara hizmet eden organlar; mide, damar, damarla alâkalı diğer unsurlar, mafsalları birbirlerine bağlayan sinirler ve kalp damarları...

3. Bunları tamamlayan ve süsleyen organlar; tırnak, parmak ve kaslar...

Bütün sanatların en şereflisi esas olanlardır. Esasların da en şereflisi insanları birleştirici; iktisadî, içtimaî, dinî ve dünyevî bütün durumlarını düzelten ve nizâma sokan *siyaset*'tir. Bu hikmete binaen, nizâmı deruhte edecek olan kimselerde hiçbir meslekte aranmayan vasıflar aranır; zira *siyaset* sanatını elinde bulunduranlar diğer bütün sanat erbabını yönetenlerdir; bütün sanat erbabı siyasetçilerin gösterdiği istikamette çalışmaya mecbur kalırlar.

Halkı ıslah ve onların iyi yola gitmelerini temin etmek için dünya ve âhiretlerini mâmur edici siyaset dört grupta özetlenebilir:

1. *Peygamberlerin siyaseti* ki en faziletli (üstün) siyaset budur. Çünkü peygamberler, bütün insanların hem bâtınî ve hem de zâhirî yönlerine hükmetmektedirler; her iki açıdan da insanlar üzerinde bir otoriteleri vardır.

2. *Halifelerin, melik ve sultanların siyaseti* ki bunlar bütün halk üzerinde hüküm sahibidirler, ancak bütün otoriteleri insanların zâhirî yönlerine ilişkindir, insanlar üzerinde bâtınî bakımdan bir otoriteleri yoktur!

3. *Allah'ı ve O'nun dinini bilen ve peygamberlere vâris olan âlimlerin siyaseti* ki bu âlimler sadece halkın elit (havas) tabakasının iç âlemine (bâtınına) hükmederler. Halk (avam) ise, bu kimselerden istifade edecek güce sahip bulunmadığı için faydalanamazlar. Bu âlimler halkı ilzam etmek, kötü işlerden menetmek ve kanunlara itâata zorlamak gücüne sahip değildir. Bu tür bir otoriteden mahrumdurlar.

4. *Vâizlerin siyaseti* ki bunların siyaseti sadece basit halk tabakasının bâtınına hitab edebilir. (Halkın üzerinde başka bir otoriteleri yoktur!)

Bu dört çeşit siyasetin en şereflisi hiç kuşkusuz peygamberlerin siyasetidir. Bu siyasetten hemen sonra âlimlerin siyaseti gelir. Çünkü bunlar ilim öğretmekle halkı helâk edici kötü ahlâktan arındırırlar ve onları irşad ederek güzel ahlâka yöneltirler. İşte âlimlerin siyaseti budur ve eğitim-öğretimin en mühim faydalarından biri de bu güzel neticeyi sağlayabil-mesidir.

Öğretim siyasetinin, diğer siyaset ve sanatlardan üstün olduğunu söyledik; zira bir sanatın şerefi *üç şey*'in mevcudiyetiyle bilinir.

A) Sanatın maksadına ulaştıran şeyin bizzat maddesini teşkil eder. Buna örnek olarak şunu gösterebiliriz: Aklî ilimler, lûgatla ve edebiyatla ilgili bütün ilimlerden üstündür. En güzel örnek budur; zira bütün hikmetler akıl vasıtasıyla çözülmektedir. Lûgat ve edebiyat ise işitmek suretiyle öğrenilebilir. Aklın, işitme hassasından çok daha üstün olduğu aşikârdır.

B) Toplumun menfaatine uygundur; yani halka daha büyük fayda sağlayan şeyin şerefi bu fayda nisbetinde yükselir. Örneğin ziraatın kuyumculuktan üstün olması bu hikmete mebnidir.

C) Üzerinde çalışılan şeyin maddesinin kıymetidir. Bu şekilde bakıldığı zaman kuyumculuk dericilikten üstün olur. Çünkü kuyumcu, altın gibi çok nefis bir maden üzerinde çalışma yaparken, derici pis ve murdar hayvan derileri üzerinde çalışmaktadır.

Dinî ilimlerin, âhiret yolunun aydınlanmasına vesile olduğu herkesin malûmudur. Bu ilim ise ancak aklın selim oluşu ve zekânın saffeti ile bilinir. Akıl insana verilen nimetlerin en

şereflisidir. Nitekim bu hususu kitabımızın ilerideki bölümlerinde geniş bir şekilde izah etmeye çalışacağız.

Aklın en şerefli bir nimet oluşunun esas sebebi, Allah'ın emanetinin (dinî emirlerin) ancak akılla kavranabilmesi ve yapılabilmesidir. Bu emirleri yerine getirmek suretiyle Allah'a yakınlaşılabilir.

Aklın umumî yararı ise saymakla bitmez. Çünkü aklın bütün meyvası âhiret saadetini temin etmektir.

Üzerinde çalışılan şeyin maddesine gelince, bu herkesin malûmudur; zira bir muallim insanın kalbine ve bedenine tasarruf etmektedir. Yeryüzünde yaşayan bütün mahlûkatın en şereflisi insandır. İnsanın en şerefli organı da kalbidir. Öğretmen, işte bu en kıymetli uzva hükmetmesini bilen kişidir. Öğretmen, insanı bütün kötü hasletlerden arındıran ve Allah'ın manevî huzuruna çıkaran kişidir.

Bu nedenle ilmin öğretilmesi, bir yandan Allah'a ibadetin, diğer yandan da Allah'ın halifesi olmanın gereğidir. Bu haslet, insanı Allah'a halife yapar. Çünkü Allah Teâlâ, âlimin kalbinde en mümtaz nimet olan ilmin kapısını açmıştır. Dolayısıyla bir âlim, kıymetli mücevherleri bekleyen bir hazinedara benzer. Üstelik bu öyle bir hazinedir ki, hazinedarın bakmakla mükellef olduğu hazineden insanlara dağıtma yetkisi dahi bulunmaktadır.

Kulun, Allah ile mahlûkatı arasına girip de mahlûku Allah'a yaklaştırmasından daha büyük bir mertebesi olabilir mi? Kulların cennete girmesinden elde edilecek dereceye hangi derece ulaşabilir?

Yâ rabbî! Bizi bu bahtiyar kullarından eyle! Kulun ve rasûlün Muhammed Mustafa'ya (s.a); onun âline ve ashabına salât ve selâmını gönder, onlardan rahmetini esirgeme!

İKİNCİ BÖLÜM

Övülen (Mahmûd) ve Yerilen (Mezmum) İlimler ile Bu İlimlerin Kısımları ve Hükümleri, Farz-ı Ayn ve Farz-ı Kifâye Olan İlimler, Şer'î İlimlerden Fıkıh ile Kelâm'ın Hududları ve Beyanı, Âhiret İlimlerinin Diğer Bütün İlimlerden Daha Üstün Olduğunun İsbatı

Farz-ı Ayn Olan İlimler

Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

طَلَبُ الْعِلْمِ فَرِيضَةٌ عَلٰى كُلِّ مُسْلِمٍ.

İlim taleb etmek her müslümana farzdır.[64]

اُطْلُبُوا الْعِلْمَ وَلَوْ بِالصِّينِ.

İlim Çin'de bile olsa talep edip, öğrenin.[65]

Âlimler her müslümana farz olan ilim hakkında çeşitli fikirler ileri sürmüşler ve bu hususta yirmiyi aşkın görüş ortaya atılmıştır. Bütün görüşleri tek tek zikretmeye gerek yoktur. Fakat özetle âlimlerin fikirlerini aşağıda zikrediyoruz.

Her ekol kendisinin meşgul olduğu, yayılmasını istediği ilmin farz ve vâcib olduğunu ileri sürmüştür. Örneğin kelâmcılara sorulacak olursa, onlar *Kelâm İlmi*'nin *farz* olduğunu söyleyecekler ve siz bunun nedenini sorduğunuzda, ancak bu ilim sayesinde, Allah'ın zât ve sıfatlarının bilinebileceğini ileri süreceklerdir.

---

64) İbn Mâce, (Enes b. Mâlik'ten)

65) İbn Adiy ve Beyhakî, (Enes'ten); Taberânî, (İbn Abbas ve İbn Mes'ud'dan)

Fakihlere göre farz olan ilim *Fıkıh İlmi*'dir; zira onlar da *Fıkıh İlmi*'nin ibadetlerin ve muamelâtın helâl ve harâm kısımları ile mutlak helâl ve harâm gibi hususlarda bilgi verdiğini ileri sürmektedirler. Ancak fukahanın *farz* olduğunu söylediği *Fıkıh İlmi*, müslümanların günlük yaşantıları sırasında muhtaç oldukları ilimdir. Vukû bulması pek nadir olan fıkhî meseleler ise bunun dışındadır.

Müfessirlere ve muhaddislere göre ise, müslümana farz olan ilim, *Kitab ve Sünnet*'tir; zira bu iki ilim bilindiği takdirde diğer bütün ilimler bilinir. Bütün ilimlere ancak bu iki ilim vasıtasıyla ulaşılır.

Mutasavvıflar ise her müslümana farz olan ilmin *Tasavvuf İlmi* olduğunu iddia etmişlerdir. Bunların dışında muhtelif fikirler de ileri sürmüşlerdir. Kimileri kulun hâlini ve Allah'ın nezdindeki makamını bildiren ilmin her müslümana farz olduğunu söylerken, kimileri de ihlâsı, nefsin hallerini ve âfetlerini bildiren, melekten gelenle şeytandan geleni ayırdetmeye yarayan ilmin her müslümana farz olduğunu söylemişlerdir. Bir grup da, her müslümana farz olan ilmin *Bâtın İlmi* olduğunu ileri sürmüş ve bu ilmin ancak erbabı olana farz olduğunu da belirtmişlerdir. Böylelikle de hadis-i şerif'te mutlak şekilde bildirilen *ilim* lâfzını umum ifade etmekten uzaklaştırmış olmaktadırlar.

Ebu Tâlib el- Mekkî şöyle demektedir: Her müslümana farz olan ilim, İslâm'ın rükûnlerini beyan eden şu hadîsteki hakikatleri ihtiva eden ilimlerdir:

بُنِىَ الْاِسْلاَمُ عَلَى خَمْسٍ: شَهَادَةِ اَنْ لاَ اِلَهَ اِلاَّ اللّٰهُ ... الى اخر الحديث.

> İslâm dini beş temel üzerine bina edilmiştir: Allah'dan başka ilah olmadığına ve Hz. Muhammed'in onun kulu ve rasûlü olduğuna şehadet etmek, namaz kılmak, zekât vermek, hacca gitmek ve oruç tutmak!.[66]

Bu *beş esas* her müslümana farzdır. Bu bakımdan bunların farz oluş keyfiyetini ve nasıl tatbik edilmeleri gerektiğini bilmek de her müslümana *farz* olmaktadır.

---

66) Buharî, Müslim, Tirmizî, (İbn Ömer'den)

Bütün bu sözlerin özeti ve kesin neticesinin bizim zikredeceğimiz şu hakîkat olduğu kanaatindeyiz:

Kitabımızın başında da ifade ettiğimiz gibi ilim, *Muâmele* ve *Mükâşefe İlmi* olmak üzere ikiye ayrılır. Müslümanlara farz olan ilim sadece *Muâmele İlmi*'dir. Âkil-bâliğ olan kimselerin yapmakla mükellef oldukları üç husus vardır:

1. İtikad (İnanç)

2. Fiil (Yapılması gereken ameller)

3. Terk (Terkedilmesi lâzım gelen davranışlar)

Âkil olan insan, ihtilâm yoluyla veya yaş itibariyle -örneğin kuşluk zamanında- bülûğa varmış olduğunda, kendisine herşeyden önce *kelime-i şehadet*'i bilmesi ve anlaması farzdır. Ancak âkil-bâliğ olan kimseye *kelime-i şehadet*'in mânâsını düşünmesi, araştırması ve delillerini elde etmek için çalışması farz değildir. Ancak bu kelimelerin ifade ettiği mânâya kesinlikle inanması ve bunu şeksiz-şüphesiz doğrulaması gerekir. Bu mertebe ise sadece duymak ve taklîd etmek suretiyle elde edilir ve ayrıca araştırmaya ve deliller toplamaya ihtiyaç yoktur.

Hz. Muhammed (s.a), bedevilerin -medeniyetten, âdâb-ı muaşeretten ve delil denilen şeyden haberleri olmadıkları halde- dil ile ikrarlarını imanlarına delil saymış, onlardan bu imanlarını pekiştirecek başka bir delil istemeyerek tasdiklerini delilsiz kabul etmiştir.

Kul, bu kadarını yaptıktan sonra zamanın farzını yerine getirmiş olur ki o zamanda (âkil ve bâliğ olduğunda) kendisine *farz-ı ayn* olan ilim, *kelime-i şehadet*'i öğrenmek ve mânâsını anlamaktır. İlk zamanlarda bunun daha ötesini bilmek üzerine *farz* değildir.

Bu hükme dair elimizdeki delil şudur: O kimse *kelime-i şehadet*'i anlayarak söyledikten sonra ölürse şayet, Allah'a itaat etmiş bir kul olarak ölmüş olacaktır. *Kelime-i Şehadet*'i ve anlamını öğrenmek dışındaki farzlar ise başka şartlara bağlıdır. Bu şartlar her kişide tahakkuk etmez. Belki bu şartların çoğundan uzak kalır insan!

Bu şartlar da *Fiil*, *Terk* ve *İtikad* olmak üzere üç bölüme ayrılır.

Fiil ile ilgili şartlar şunlardır: Bahsi geçen kişi, kuşluk vaktinden öğle zamanına kadar yaşarsa, öğlenin vakti geldiği için abdestin nasıl alınacağını ve namazın nasıl kılınması gerektiğini öğrenmesi kendisine farz olur. Kuşluk vaktinde bedenen sağlam ise, abdestin ve namazın öğrenilmesini öğle vaktine bıraktığı takdirde -bu vaktin bunları öğretecek kadar imkân vermeyeceği de biliniyorsa- kuşluk vaktinden itibaren abdest ve namazı öğrenmek kendisine farz olur. Demek ki vaktinden önce öğrenmesi kendisine farz olmaktadır.

İkinci bir ihtimal de amelin şartı olan ilmin ancak amelin vucûbiyetinden sonra vâcib olacağıdır ki bu takdirde öğle vakti gelmeden önce öğle vakti için abdest ve namazı öğrenmek farz olmaz. Bu noktada diğer namazlar da öğle namazına kıyas edilebilir.

Bu şahıs Ramazan ayı gelinceye kadar yaşarsa, Ramazan ayı münasebetiyle bu ayda yapılması gereken oruç ibadetini bilmek kendisine farz olmaktadır. Ramazan için öğrenilmesi lâzım gelen husus, sabahtan güneş batıncaya kadar Ramazan'ın vakti olduğunu bilmektir. Ramazan'da farz olan niyet; yemekten, içmekten ve cinsî münasebetten kaçınmaya niyet etmektir. Bu durumda Ramazan, Şevval ayının hilâlini iki muteber şahidin görmesiyle sona erer.

Bu şahıs sonradan mal ve servet sahibi olur veya bir servete sahip olarak bülûğ çağına ererse, kendisine farz olan zekât miktarını bilmesi de kendisine farzdır. Fakat o zekâtı derhal vermesi gerekmez; zira malının üzerinden bir sene geçmesi halinde ancak zekât vermesi kendisine farz olur. Şayet deveden başka serveti yoksa, sadece deveye ait zekât ölçüsünü bilmesi kendisine farzdır. Diğer mallarda da hüküm bu şekildedir.

Bu şahıs hac aylarına girerse, haccın şartlarını bilmek hususunda acele etmesi gerekmez. Zira hac tehir imkânı olan bir farzdır. Onun için rükünlerini bilmekte aceleye lüzum yoktur.[67]

---

67) İmam Gazâlî Şafiî mezhebinden olması nedeniyle hac ibadetini *tehiri mümkün bir farz* olarak ifade etmiş ve rükûnlarının bilinmesinde aceleye lüzûm olmadığını söylemiştir. Nitekim Hanefî mezhebinden İmam

Fakat İslâm âlimlerine düşen vazife, bu şahsa sistemli ve tedricî bir surette haccın her servet sahibine farz olduğunu bildirmektir. Bu hususta kendisini ikaz etmek, her İslâm âliminin vazifesidir. Zira bu kişi, belki de takvaya meylederek hac farîzasını bir an önce edâ etmek isteyebilir. Böyle bir niyet taşıdığı zaman haccın keyfiyetini öğrenmesi kendisine farz olur. Öğrenilmesi farz olan keyfiyet sadece haccın farz ve vâcibleridir. Nafilenin bilinmesi ise farz değil, sadece nafiledir; zira nafileleri bilmek hiçbir surette *farz-ı ayn* olmaz. Bu şahsa asıl haccın farziyetinden bahsedilmediği takdirde âlimlerin mesul olup-olmadığı hususunda fıkıh kitaplarında gerekli bilgi verilmiştir. Diğer ibadetlerin bilinmesi de aynen hac ibadeti gibi tedricîdir.

Terk'e (yapılmaması gereken davranışlara) gelince, gelişen durumlara göre bazılarının bilinmesi farzdır ve bu keyfiyet kişiye göre değişmektedir. Örneğin dilsiz bir insan için konuşulması haram olan birşeyin nasıl konuşulacağını öğrenmek gerekli değildir. Kör olan bir insan da nelere bakılmasının yasak olduğunu öğrenmeye mecbur tutulamaz. Göçebe hayatı yaşayan bir kişi için de ikâmet edilmesi yasak olan yerleri bilmesi farz değildir. Bu yasaklar aynı zamanda, mevcut durumun gereklerine göre de değişir. Bu bakımdan uzak ve vukû bulması hiçbir zaman mümkün olmayan bir haramı bilmek kişiye *farz* değildir. Oysa içinde bulunulan harama dikkat edilmelidir. Sözgelimi müslüman olduğu sırada sırtında ipekli bir elbise varsa veya gasbettiği bir evde oturuyorsa veya mahremi olmayan bir kadına bakıyorsa, o kişiye bütün bunların *haram* olduğunu anlatmak farzdır. Bilfiil içinde bulunmadığı ve fakat yakın olduğu haramları (yemek-içmek gibi) da kendisine öğretmek farzdır. Hattâ içki içmeyi ve domuz eti yemeyi âdet edinmiş bir beldede yaşıyorsa, bunların *haram* olduğunu o kişiye öğretmek farzdır, kendisinin uyarılması gerekir. Öğretilmesi gereken diğer şeyler de hemen kendisine öğretilmelidir.

İtikad'a ve kalbin amellerine gelince, bunları öğrenmenin farziyeti kalbin durumuna göre değişir. Kişinin *kelime-i şehadet*'in delâlet ettiği mânâlarda bir şüphesi varsa, o şüpheyi giderici ilmi

---

Muhammed ile Hanbelîlere göre de böyledir. Fakat Ebu Hanife, İmam Malik ve Ebu Yusuf aksi görüştedir ve onlara göre, şartlarını haiz olan kimselerce *hac ibadetinin tehiri* caiz değildir.

öğrenmesi kendisine farzdır. Yok eğer kalbine böyle bir şüphe düşmezse; Allah'ın kelâmının *kadîm* olduğunu, ahirette mü'minlerin Allah'ın cemâlini gözleriyle göreceklerini, Allah'ın hâdisâta mahal olmadığını ve bunlara benzer inanılması gereken meseleleri bilmeden önce ölürse, bütün âlimlerin ittifakıyla bu şahıs müslüman olarak ölmüştür.

İnançları bozan ve kalbe düşen bu şüpheler bazen, insanın tabiatında vardır. Fakat kişi bazen de oturduğu beldenin insanları tarafından bu türden şüphelere düşürülebilir. Bu bakımdan bir kişi *Kelâm İlmi* ile iştigal eden ve daima bid'atlar hakkında konuşan bir beldede yaşıyorsa, âkil-bâliğ olduğu ilk anda kendisini bu bid'atlardan koruması gerekir. Şayet kalbine bâtıl bir fikir yerleşmişse, hemen onu kalbinden söküp atmalıdır. Ne var ki çoğu zaman bir bâtılı kalpten söküp atmak çok zordur.

Yine bu şahıs bir tüccar ise ve bulunduğu beldede faize dayalı muameleler yaygın ise, böyle bir beldede yaşayan tüccarın *faizden korunma ilmini* çok iyi öğrenmesi kendisine farzdır.

Farz-ı Ayn olan ilim hakkında yapmış olduğumuz bu inceleme hakîkati ifade eder; zirâ *farz-ı ayn* olan ilmin mânâsı, farz olan amelin keyfiyetini bilmek demektir. Bu bakımdan farz olan ilmi ve ilmin ne vakit farz olduğunu bilen bir kimse, *farz-ı ayn* olan ilmi de bilmiş olur.

Sûfîlerin *farz-ı ayn* olan ilmin, düşmanın (şeytanın) vesvesesini ve meleğin ilhamını bilip ayırdetmek olduğunu söylemeleri de doğrudur. Ancak onların böyle söylemeleri ümmetin bütün fertleri için geçerli değildir. Bu ölçü sadece bu yola gönül vermiş insanlar için bir şarttır.

İnsan çoğu zaman şerre neden olan riya ve hasedden kurtulamadığı için, insanı helâke sürükleyen hususları, muhtaç olduğu miktarda bilmesi kişiye farzdır. Bu kadarının bilinmesi bir müslüman için nasıl farz olmaz? Oysa Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır:

ثَلاَثٌ مُهْلِكَاتٌ: شُحٌّ مُطَاعٌ، وَهَوًى مُتَّبَعٌ وَإِعْجَابُ الْمَرْءِ بِنَفْسِهِ.

> İnsanoğlunu şu üç şey helâk eder: Kendisine boyun eğilen cimrilik, arkasından gidilen heva (arzular), kişinin kendisini beğenmesi.[68]

Bu helâk edici özelliklerden insanların kendilerini kurtarmaları pek o kadar kolay değildir.

İleride haklarında tafsilat vereceğimiz kalbin halleri, kibir, ucûb ve benzeri çirkin sıfatlar yukarıda sözü edilen üç helâk edici sebebe bağlıdırlar. Bunları kalpten söküp atmak ise *farz-ı ayn*'dır. Sökülüp atılmaları da ancak hallerini bilmek, sebeplerini yerine getirmekle olur. Sebeb ve müsebbibi bilinmediği takdirde bunu yapmak imkân dahilinde olmadığı içindir ki sebeb ve illeti mutlaka bilmek gerekir.

Halk, helâk edici vasıflar arasında zikrettiğimiz bu farz-ı aynların çoğunu, ne yazık ki faydasız şeylerle meşgul oldukları için terketmek durumuna düşmüşlerdir.

Müslüman olan bir kimseye imandan sonra cennete, cehenneme, haşre ve ölümden sonra dirilmeye imanın öğretilmesi gerekir. Çünkü bunlara inanmayan insan *kelime-i şehadet*'i tamamlamamış olur.

Ayrıca Hz. Muhammed'in peygamber olduğunu tasdik ettikten sonra, tebliğ ettiklerini de bilmek gerekir ki o da Allah'a ve Rasûlü'ne itaat eden kimseye cennet, isyan edene ise cehennem olduğunu bilmektir.

Şu söylediklerimiz üzerinde düşünüldüğü takdirde doğru yolun bu olduğunda şüphe kalmaz ve gayet iyi bilinir ki, gece ve gündüzün akıntılarına kapılıp giden her kul, ibadetlerinde ve muamelelerinde yeni yeni ortaya çıkan hâdiselerden uzak değildir. Kendisine yeni farzlar terettüb eder ve az da olsa ortaya çıkan her yeni hâdiseyi sorup öğrenmesi gerekir. Meydana gelmesi muhtemel hâdiseleri de sorup öğrenmesi ve bu hususta acele davranması gerekir.

Hz. Peygamber'in 'İlim öğrenmek kadın, erkek her müslümana farzdır' hadisindeki *ilim* kelimesi ile müslümanlara *farz* olan amelin ilmini bilmek kasdedildiğine göre, bu ilmin

---

68) Beyhakî, *Şuab'il-İman*; Bezzar ve Taberânî, (Enes'ten)

öğreniminin tedricî bir vasıf taşıdığı ve vâcib olmasının vakte bağlı olduğu açıklık kazanmış demektir.

Farz-ı Kifaye Olan İlimler

İlimler bölümlere ayrılmadıkça hangisinin *farz* olduğu, hangisinin olmadığı kesin bir şekilde anlaşılamadığı için, ilimleri vasıflarına göre bölümlere ayırmak doğru bir sonuca ulaşmak için şarttır.

İlimler esas itibariyle *şer'î (dinî) ilimler* ve *şer'î (dinî) olmayan ilimler* şeklinde ikiye ayrılır:

Şer'î (dinî) ilimler ile peygamberlerin getirdiği ilim kastedilmektedir ki bu ilim, matematik ilmi gibi akılla, tıb ilmi gibi deneyle, lisan gibi işitmekle elde edilemez.

Şer'î (dinî) olmayan ilimler ise, *mahmûd* , *mezmûm* ve *mübah* ilimler olmak üzere üç bölüme ayrılır.

Mahmûd (Övülen) ilimler, tıb ve hesab ilmi gibi dünya işlerini ıslah edici ilimlerdir ki bu ilim de *öğrenilmesi farz-ı kifâye olanlar* ve *öğrenilmesinde fazilet bulunanlar* olmak üzere ikiye ayrılır:

Öğrenilmesi farz-ı kifâye olan kısım, dünya işlerinin ıslahında gerekli olan (bedenin sağlıklı tutulabilmesi için lüzumlu olan tıb ilmi; ticarî ilişkiler, vasiyetler ve miras gibi hususlarda bilinmesi zarurî olan hesap ilimleri gibi) ilimlerdir. Eğer bir memlekette bu ilimleri bilenler kalmazsa, o memleket halkının tamamı günahkâr sayılır. Fakat bir beldede bu ilimleri bilen bir kişi de olsa, diğerlerinin üzerinden bu zorunluluk düşer ve öğrenme sorumluluğu kalkar.

Tıb ve matematik ilimlerinin *farz-ı kifâye* olduğunu söylememiz sizi şaşırtmasın; zira bu iki ilim gibi; çiftçilik, dokumacılık, siyaset, tababet ve terzilik sanatları ve diğer sanatların esaslı ilimleri de *farz-ı kifâye*'dir.

Eğer İslâm diyarında kendisine tedavi olunacak kimseler (doktorlar) bulunmazsa, müslümanlar helâk olurlar; kendilerini felâkete sürüklemiş olmaları sebebiyle de topyekün sorumludurlar. Çünkü derdi veren Allah, o derdin devasını da vermiştir. O devayı bulacak kabiliyeti de insanoğluna bahşetmiştir. Bu bakımdan İslâm diyarında, sözü edilen ilimleri yeterince bilenler bulun-

malıdır. Bunu öğrenmemek, müslümanları felâketle başbaşa bırakmaktır ki, böyle bir hareket hiçbir şekilde doğru olmaz.

Farz olmayan ve fakat öğrenilmesinde fazilet bulunan ilimlere gelince, bunlar sözünü ettiğimiz ilimlerin derinlerine (ayrıntılarına) inmek, esasta pek zarurî olmayan ince ve hassas noktalarıyla meşgul olmaktır. (Nitekim bu ilimlerde derinliğine bilgi sahibi olmak, müslümanlara büyük faydalar sağlayacağı için, bu dallarda derinleşen âlimlere büyük değer verilmiştir).

Mezmum (Yerilen) ilimlere gelince, bunlar sihir, tılsım, hipnotizma, el çabukluğu ve göz boyacılığı ile yapılan marifetlerdir.

Mübah ilimlere gelince, bunlar şiirler ile milletlerin geçmişlerini anlatan, tarihî hâdiseleri bildiren ilimlerdir.

İzah etmeye çalıştığımız *şer'î (dinî) ilimler*'e gelince, onların tamamı makbuldür. Fakat bazen şer'î ilimlerden olduğu zannedildiği halde, aslında şer'î ilimlerle alâkası olmayanları vardır ki bunlar esasında *mezmûm* (zemmedilmiş) ilimlerdir. *Makbûl* ilimler ise *usûl*, *fürû*, *mukaddimât* ve *mütemmimât* olmak üzere dört bölüme ayrılırlar.

Birinci Bölüm (Usûl)

a) Kitab

b) Sünnet

c) İcmâ-i Ümmet

d) Âsar (Sahabe sözleri)

İcmâ-i Ümmet'in asıl olması, *Sünnet*'e dayanmasından kaynaklanmaktadır. Bu bakımdan *İcmâ-i Ümmet* üçüncü derecede bir hüccettir.

Âsar (sahabe sözleri) de aynı *İcmâ* gibi *Sünnet*'e dayalıdır. Çünkü sahabîler Rasûlullah'ı bizzat görmüşler ve bunun için de ahvalin karinelerini başkalarına nisbetle çok daha iyi idrak etmişlerdir. Çoğu zaman ibareler, karinelerin ifade etmek istediği hakîkatleri ifade etmekten aciz kalırlar. İşte âlimlerin, ashabın sözlerinde ve amellerinde bildirilen ölçülere uymayı ve bu ölçülerden ayrılmamayı şeriatın temellerinden saymaları bu sebebe da-

yanır. Tabii bunun da muayyen şartları vardır. Ancak burada bu şartları zikretmek uygun düşmez.

İkinci Bölüm (Fürû)

Fürûât yukarıda zikredilen asıllardan elde edilir. Ancak bunlar lâfızlarla değil, keskin zekâlar vasıtasıyla elde edilen meselelerdir. Bu ince mânâları kavrayanların anlayış ve idrâkleri, ağızdan çıkan lâfızların ifade ettiği mânâlardan daha başka mânâlar çıkarabilecek derecede geniştir. Örneğin Hz. Peygamber'in 'Kadı (hâkim) öfkeli iken hüküm veremez'[69] hadîsinden; kadı'nın def-i hâcet bakımından sıkışması, hasta veya acıkmış olması ânında da hüküm veremeyeceği neticesi çıkarılmıştır.

Fürûât iki kısma ayrılır:

1. *Dünya meseleleriyle ilgili ilimler*: Bunları fıkıh kitapları ele alır ve bu işlerle meşgul olanlar fakihlerdir. Fakihler ise dünya âlimleridir. (Dünya işlerini bilen ve çözen kimselerdir).

2. *Âhiret meseleleriyle ilgili ilimler*: Bunlar ahlâkın çirkinini, güzelini ve kalbin hallerini bildiren ilimlerdir. Bu ilimler Allah indinde makbul olan veya olmayan halleri bildirirler. Nitekim bu kitabımızın son bölümü bu konuyu açıklığa kavuşturmaktadır. Kalbî ibadetler ve âdetlerin de âzalar üzerindeki tesiri bu bölümde anlatılmaktadır.

Üçüncü Bölüm (Mukaddimât)

Bunlar bir fikri, bir düşünceyi anlatmaya yarayan *lûgat* ve *nahiv* gibi ilimlerdir. Zira *Lûgat* ve *Nahiv* ilimleri, Allah'ın kitabını ve Rasûlü'nün sünnetini bilmemize yardım eden en gerekli âletlerdir. *Lûgat* ve *Nahiv* ilimleri esasında *şer'î ilimler* grubuna dahil değildir. Fakat bu iki ilmi bilmek ve onlarda söz sahibi olmak; şer'î ilimleri bilmek ve iyice öğrenmek için büyük bir ihtiyaçtır. Zira Allah'ın Kitabı Arap diliyle nazil olmuştur. Bu bakımdan şeriat, ancak Arap dilini bütün detaylarıyla bilenler tarafından anlaşılır. Bu nedenle ilâhî şeriatın nâzil olduğu dilin lûgatını bilmek, şeriatın bilinmesinde başlıca müessir olmaktadır.

---

69) Buharî, Müslim, (Hz. Ebu Bekir'den)

Bu âletlerden biri de yazının bilinmesi ise de, yazının bilinmesi o kadar zarurî değildir; zira Hz. Peygamber ümmî idi, yazı bilmezdi.[70]

Bir kişi her dinlediğini ezberliyebiliyorsa, yazıyı bilmesi gerekmez. Fakat böyle bir vasıftan yoksun kimseler için yazıyı bilmek çoğu zaman zarurî ve şarttır.

Dördüncü Bölüm (Mütemmimât)

Bu, Kur'an ilimlerinde meydana gelen bir durumdur. Zira Kur'an ilimleri, lâfızlarla ilgili olarak harflerin mahreçleri, tecvidin öğrenilmesi ve mânâ ile ilgili tefsir ilmine taksim edilmektedir ki bu ilim de tıpkı *Lûgat ve Nahiv* ilimleri gibi işitmekle elde edilir ve bir başkasına nakledilir. Çünkü *Lûgat İlmi* kendi başına *Tefsir İlmi* için yeterli olmamaktadır.

Bir de Kur'an ilimleri, Kur'an'ın ahkâmıyla ilgili olarak Nâsih ve Mensuh, Âm ve Hâs, Nas ve Zâhir ve bir kısım ayetlerin diğerleriyle nasıl kullanılabileceği gibi hükümlere taksim olunur. Buna *Usûl-u Fıkıh İlmi* denilmektedir. Bu ilim aynı zamanda *Sünnet*'i de içine almaktadır.

Ashab'dan gelen rivayetlerdeki tamamlayıcı unsurlara gelince; bunlar, rivayetleri nakleden kişileri, onların isimlerini, neseblerini ve sahabîlerin isimlerini ve özelliklerini bilmektir.

Râvilerin âdil, güvenilir ve zayıf olanlarını ayırabilmek için şahsî hallerinin bilinmesi; mürsel hadîsi, müsned hadîsten ayırabilmek için yaşlarının bilinmesi gibi malûmatlardır. İşte bütün bunların hepsine birden *şer'î ilimler* denmektedir ve hepsi de *makbul* ve *mübah* olan ilimlerdir. Hattâ bütün bu ilimler *farz-ı kifâye* olan ilimlere dahildir. Bana *Fıkıh İlmi*'ni niçin *dünya ilmi* olarak gösterdiğim sorulacak olursa şöyle derim:

Allah Teâlâ (c.c) Hz. Âdem'i topraktan, zürriyetini de çamurdan ve atılan bir damla sudan yarattı. Onları erkeklerin belinden anaların rahmine aktardı. Anaların rahminden dünyaya, dünyadan mezara, oradan hesab yerine; oradan da cennete veya cehen-

70) İbn Merduveyh (Abdullah b. Ömer'den); İbn Hibban, Dârekutnî, Hâkim ve Beyhakî, (İbn Mes'ud'dan); Buharî, (Berâ b. Âzib'den)

neme gönderecektir. İşte insanın başı ve sonu bu devrelerden ibarettir. Allah Teâlâ dünyayı ahiret azığını temin etme yeri olarak yarattı ki insanoğlu kendisine yarayan azığını alsın! Demek ki insanoğlu bu azığı adalet dairesinde alırsa, aralarında bir husumet kalmamış olur. Böyle olunca da fakihlerin bulunmasına gerek de kalmaz. Çünkü husumet ve kavganın olmadığı bir yerde fakih için yapılacak iş yoktur.

Fakat insanoğlu dünyaya şehvetleriyle bağlıdır. Bu böyle olduğu için de insanlar arasında birtakım husumetlerin doğması kaçınılmaz olur. Onun için bu husumetleri giderici bir otoriteye ihtiyaç vardır. Yönetimde söz sahibi olanlar da toplumu idare edebilmek için kanunlara ihtiyaç duyarlar. Fakih ise, bu siyasete ilişkin yasaları bilen kişidir. Şehvet hissiyle aralarına husumet giren insanları, ancak onların aracılığı ve vasıtası ile uzlaştırmak mümkün olabilmektedir. Böyle olunca fakih, sultanın öğretmeni ve sultanın siyasetini halka ileten en önemli vasıtadır. Halk için kanunlar yaparak onları zabt u rabt altına alabilen kimse fakihtir. Sultanın siyasetini düzenlemekten maksat; halkın dünya hayatını bir düzen içine sokmak, durumlarını ayarlamak, düzensiz ve başıboş bir hayat yaşamalarına imkân vermemektir.

Yemin ederim ki *Fıkıh İlmi* ne kadar dünyayla ilgili ise, o kadar da dinle ilgilidir. Fakat dinle olan alâkası, dünya vesilesiyle olmaktadır; zira dünya ahiretin tarlasıdır. Din ancak dünya ile tamam olur. Sultanlık ile din ikiz kardeştir. Din esas unsur, sultan da onun nöbetçisidir. Aslı ve temeli olmayan bir şeyin yıkılacağı/yıkılmaya mahkûm olduğu herkesin malûmudur. Nöbetçisi bulunmayan bir malın da yağma edileceği açıktır. Yönetim ve halkın idaresi ancak bir sultanın varlığı ile mümkündür. Sultan da hüküm verebilmek için fakihlere muhtaçtır; çünkü onların düzenlediği kanunlarla hükmeder. Sultanla halkı idare etmek, nasıl din ilminin öncelikli vasfı değil, ancak bir tamamlayıcısı ve yardımcısı ise, saltanatı yürüten siyaseti bilmek de aynı şeydir.

Herkesin malûmudur ki hac ibâdeti, ancak soygunculardan emin olunduğu zaman tamamlanır. Fakat hac ayrı bir şey, hac yolunda olmak ayrı bir şeydir. Haccın tamamlayıcısı olan yol emniyetine, onun kanunlarına ve bilgisine sahip olmak da ayrı bir şeydir.

Özetle *Fıkıh İlmi*, koruyuculuk ve siyaset yollarını bilmekten başka birşey değildir. Bunun delili de şu hadîstir:

لاَيُفْتِى النَّاسَ اِلاَّ ثَلاَثَةٌ: اَمِيرٌ اَوْ مَأْمُورٌ اَوْ مُتَكَلِّفٌ.

Halka ancak üç kimse fetva verir: Emîr, emîre bağlı memur veya kendiliğinden ilmine güvenerek bu vazifeyi yapmakla kendini mükellef sayan kimse![71]

Fetva veren emîr, devletin başkanı olan kimsedir. Çünkü selef-i sâlihîn zamanında devlet başkanları aynı zamanda fetva makamında olan kimselerdi.

Hükûmet işlerine bakan memurlar ise, devlet başkanının vekilleridir.

Üçüncüsü ise, emîr ile memurun dışında kalan kimselerdir ki bu kimseler, ihtiyaç olmadığı halde bu vazifeyi gönüllü olarak yaparlar.

Ashab fetva vermekten sakınırdı. Hattâ biri sual sorarsa cevap vermemek için soranı başka bir sahabîye gönderirdi. Herkes böyle davranarak fetva vermekten kaçınırdı. Fakat Kur'an'dan ve ahiret hallerinden sorulduğu zaman, hiç çekinmeden ve bıkmadan-usanmadan cevap verirlerdi.

Yukarıdaki hadîsin bazı rivayetlerinde *mükellef* (kendiliğinden ilmine güvenerek bu vazifeyi yapmaya kendini mecbur hisseden) yerine, *mürâi* (riyakârlıktan dolayı fetvaya yönelen ve fakat fetvasına ihtiyaç bulunmayan) kelimesi geçmektedir. Gerçekten de kendiliğinden fetvâ gösterisinde bulunan kimse, takvâsını tehlikeye sokmuş kişi durumuna düşer ki; bu kişiler rütbe ve servet elde etmek için böyle davranırlar. Çünkü böyle bir niyet taşımasalardı, böyle bir tehlikeye atılmaktan kaçınırlardı.

Fıkıh İlmi'nin husumetler, mesûliyetler, cezalar ve yaralama fiilleri ile ilgilenmesi bakımından *dünya ilmi* olduğu kabul edilebilirse de, namaz ve oruç gibi ibadetlerle ilişkili olan bölümü ya da haram ve helâlin tarifini bildiren *muamelat bölümü* itibarıyla aynı

---

71) İbn Mâce (Amr b. Şuayb'dan)

kategoriye sokulması mümkün değildir' şeklinde bir itiraz gelecek olursa, şu şekilde bir cevap veririz:

Fakihin sözünü ettiği amellerden ahiret amellerine en yakın olanları üç kısımdır: 1. İslâm, 2. Namaz ve zekât, 3. Helâl ve haram

Şayet bir fakihin bu üç bölümdeki görüşlerinin son olarak ulaştığı neticeyi düşünecek olursanız, fakihin bu konularda da dünya sınırlarını geçip, ahiret sınırlarına girmediğini görürsünüz. Fakihin bu üç konu hakkındaki durumunun bu şekilde olduğu bilindikten sonra, diğer meseleler hakkındaki durumu daha kolay bilinir.

İslâm'a gelince, Fakih bu konuda da sadece sahih, fâsid ve bunların şartları hakkında konuşabilir. Fakih bu konuda lâfızdan başka bir şeye bakamaz. *Kalp*, fakihin konusu dışındadır. Çünkü Hz. Peygamber, kılıç ve saltanat sahiplerini kalbi bilmekten 'Onun kalbini mi yarıp baktın?'[72] buyurmak suretiyle uzaklaştırmıştır.

Hz. Peygamber (s.a) bu sözü, *kelime-i şehadet* getiren bir kimseyi öldüren bir sahabîye söylemiştir. Çünkü o sahabî, düşmanı öldürmesinin sebebi olarak; öldürdüğü adamın, kılıcından korkarak *kelime-i şehadet* getirdiğini ileri sürmüştü.

Kılıç zoruyla imana gelen kişinin imanının sahih olduğuna hükmetmek fakihin vazifesidir. Halbuki fakih gayet iyi bilir ki, kılıç zoruyla imana girmiş bir kimsenin imanı sağlam değildir ve fikrini her zaman değiştirmesi mümkündür. Çünkü kalbindeki cehalet perdesini yırtmış değildir. Aksine boynuna inecek kılıcın zoruyla ve malına el konması korkusuyla müslüman olmuştur. Onun lisanen söylediği *kelime-i şehadet*; boynunu kılıçtan, malını ise yağmadan korumuştur. Yeter ki *kelime-i şehadet* getirmeden önce boynu uçmamış, malı yağma edilmemiş olsun! Dolayısıyla bu hüküm ancak dünyada geçerli bir hükümdür. Nitekim bu sırrı açıklamak maksadıyla Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

أُمِرْتُ اَنْ اُقَاتِلَ النَّاسَ حَتّٰى يَقُولُوا لاَ اِلٰهَ اِلاَّ اللّٰهُ فَاِذَا قَالُوهَا فَقَدْ عَصَمُوا مِنّى دِمَائَهُمْ وَاَمْوَالَهُمْ.

---

72) Müslim, (Usâme b. Zeyd'den)

Lâ ilâhe illâllah deyinceye kadar insanlarla savaşmakla emrolundum. Bu kelimeyi söylemeleri halinde mallarını ve canlarını benden korumuş olurlar.[73]

Hz. Peygamber bu kelimenin tesirinin sadece *can* ve *mal* üzerinde olduğunu vurgulamıştır. Âhirette malın ve canın hiçbir kıymetinin olmadığı herkesin malûmudur. Ahirette sadece kalplerin nûru, sırrı ve ihlâsı insana fayda verecektir. Bunlar ise fıkhın ilgilendiği hususların dışındadır. Şayet fakih, bu tür konulara dalarsa -kelâm ve tıb ilimlerine dalmış gibi- kendi sahasının dışına çıkmış olur.

Namaz'a gelince, fakih her kılınan namazın *sahih* olduğuna hükmetmekle mükelleftir. Şayet zahirî şartlara uyularak namaz kılınmışsa, bu namazın *sahih* olduğunu tasdik etmek fakihin kaçınamayacağı bir haldir.

Dış şartları yerine getirerek namaz kılan kişi, namaz kılma esnasında ister çarşıdaki alışverişle meşgul olsun, isterse birtakım şahsî hesaplarını düşünsün; fakih onun namazının sahih olduğunu kabul etmek mecburiyetindedir. Tahrim tekbiri getirildiği zaman fakihe göre de kalp huzuru şarttır. Gaflet içinde kılınan bu namaz -dil ile söylenen *kelime-i şehadet* İslâm'a bir fayda vermediği gibi- kişiye ahirette hiçbir fayda vermez. Fakat sadece dil ile söylenen *kelime-i şehadet*'i ve sadece zâhirî şartlara riayet edilerek kılınmış namazı fakih *sahih* kabul etmek zorundadır. Çünkü dil ile *kelime-i şehadet* getirmiş kişi emre uymuş sayılır; öldürülmesi veya tekdir edilmesi hükmü ortadan kalkmıştır.

Âhiret amellerinden olan kalbin huzur ve huşûu'na gelince -ki zâhirî amellerin ancak bunların olması halinde yararı olur- fakih bundan bahsetmeye ve bunun inceliklerini araştırmaya yetkili değildir. Şayet böyle bir araştırma yapmaya kalkarsa, kendi sahasının dışına çıkmış olur.

Zekât'a gelince, fakih, sultanın isteğini yerine getiren sınırlara kadar bakar. Kişi zekâtını vermekten kaçsa, sultan da ondan bu zekâtı zorla alsa; fakih böyle bir insanın zekât mükellefiyetinden kurtulmuş olduğuna hükmetmek zorundadır.

---

73) Buharî, Müslim, (Ebu Hüreyre ve Amr b. Ömer'den)

Rivayet edildiğine göre, Kadı Ebu Yusuf[74] senenin sonunda zekâtını düşürmek için kendi malını hanımına hibe eder ve hanımının malını da kendisine hibe ettirirmiş. Onun bu durumu İmam Ebu Hanife'ye bildirildiğinde, Ebu Hanife şöyle demiştir: 'Bunu, fıkhı (yasaların inceliklerini) bilmesi sayesinde yapabiliyor'.

Gerçekten de Ebu Hanife doğru söylemiştir. Çünkü Ebu Yusuf'un böyle yapabilmesi dünyada geçerli olan fıkıh ilmini iyi bilmesi sayesindeydi. Fakat ahirette bunun vebâli diğer suçların vebâlinden daha büyüktür. Bu nedenle bu şekildeki olumsuzluklara açık kapı bırakan her ilim zarar verici ilimlerden sayılır.

Helâl ve haram'a gelince, haramdan kaçınmak dindendir. Fakat *takvâ*'nın da dört derecesi vardır.

1. *Şahidlik yapabilmek için gereken adalet sıfatını haiz olacak derecede takvâ* ki bu takvâyı terketmekle insan *şahidlik*, *kadılık* ve *valilik* yapma hakkını kaybeder. Bu takvâ, açık haramlardan sakınma hâlidir.

2. *Sâlihlerin takvâsı* ki şüphe ihtimali taşıyan hususlardan sakınmaktır... Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

دَعْ مَا يُرِيبُكَ اِلَى مَالاَ يُرِيبُكَ.

Seni şüpheye düşüreni terket; şüpheye düşürmeyene koş![75]

اَلاِثْمُ حَزَّازُ الْقُلُوبِ.

Günah, kalpleri kaplayıp tesiri altına alan ve şüphelere yol açan elemden ibarettir![76]

3. *Muttakîlerin takvâsı* ki haram olur korkusuyla katıksız helâli terketmektir. Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

---

74) Ebu Yusuf'un künyesi Yâkub b. İbrahim'dir. Ebu Hanife'nin talebesidir. el-Hâdî ile Harun Reşid zamanında Bağdad kadılığı yapmıştır. Hicretin 114. yılında doğmuş, 183. yılında Bağdad'da vefat etmiştir.

75) Tirmizî, Nesâî ve İbn Hibban, (Hasan b. Ali'den)

76) Beyhakî, *Şuab'il-İman*, (İbn Mes'ud'dan)

لاَيَكُونُ الرَّجُلُ مِنَ الْمُتَّقِينَ حَتَّى يَدَعَ مَالاَ بَأْسَ بِهِ مَخَافَةً مِمَّا بِهِ بَأْسٌ.

Kişi, zarar verenin korkusundan zararsız şeyleri terketmedikçe, muttakîlerden olamaz.[77]

Gıybete girmemek için daima halkın iyi hallerinden bahsetmek ve mahzurlu işleri yapmaya sevkeden şehvetin kabarıp heyecana gelmemesi için nefsin yemek istediği şeyleri ona yedirmemek gibi haller, bunun en iyi örnekleridir.

4. *Sıddıkların takvâsı* ki Allah'a yaklaştırıcı fiillerden uzak olmamak için ömrünün bir ânını bile mâsivaya ait işlerle zâyi etmemek, dünyanın herşeyinden yüzçevirmektir.

Bu insan her ne kadar mâsivayla ilgilenmenin kendisini harama götürmeyeceğini bilse bile, yine de mâsivadan (dünyadan) elini eteğini çekmelidir.

Şahidlere ve kadılara ait takvâ'ya gelince, zâhirde adalete aykırı düşmeyen ve aynı zamanda da ahirette günahları bertaraf etmeyen birinci dereceden başka bütün dereceler fakihin görüşü dışında kalır.

Hz. Peygamber (s.a) Vabise[78] hazretlerine şöyle buyurmuştur:

إِسْتَفْتِ قَلْبَكَ وَإِنْ اَفْتَوْكَ وَإِنْ اَفْتَوْكَ وَإِنْ اَفْتَوْكَ.

Sana fetva verseler de, sana fetva verseler de, sana fetva verseler de, sen yine fetvayı kendi kalbinden iste![79]

Fakih, kalplerin ahvalinden (kalplerin düştüğü şüphelerden ve şüphelerle nasıl amel ettiğinden) bahsedemez. Fakih ancak adaleti zedeleyici ve yokedici haller ve sıfatlar hakkında konuşabilir.

Demek ki fakihin vazifesi ahiret azığını hazırlama yeri olan dünya işlerini halletmeye bağlıdır. Şayet fakih kalbin sıfatlarından ve ahiretin ahkâmından bahsederse, bu onun için ikinci plânda bir

---

77) Tirmizî, İbn Mâce ve Hâkim

78) Bu zat Mâbed el-Ezdî'nin oğludur. Sahabe'nin önde gelenlerindendir. Hicretin 9. yılında doğmuş, Rikka'da vefat etmiştir.

79) Ahmed b. Hanbel, *Müsned*

mesele olduğundan sözleri de ikinci planda kalır. Fakih tıpkı mesleği dışında kalan *Tıb*, *Matematik*, *Astronomi* ve *Kelâm* ilimlerine el atmak gibi, bazen da kalp ilimleri hakkında konuşur. Nitekim *Hikmet* ilmi bazen *Nahiv* ve *Şiir* ilmine karışır; ama bu ikinci derecede bir karışmadır.

Zâhir ilminde asrının en büyüğü olan Süfyan es-Sevrî 'Fıkıh ilminin gayesi, ahiret azığı değildir' derdi. Nasıl olsun ki? Selef-i sâlihîn ittifakla buyurmadılar mı ki ilmin şerefi kendisiyle amel etmektir? O halde *zihar*, *liân*, *selem*, *icar* ve *sarf* hususundaki bilgiler nasıl fayda verecek birer amel sayılabilir? Allah'a mânen yakın olmak için bu ilimleri tahsil eden kişi mecnunun ta kendisidir! Amel ancak kalp ve âzalarla yapılır. Şeref bu amellerdedir. Şayet 'Bedenin sıhhatine yarayan ve bundan dolayı dinin salâhıyla alâkası bulunan bir dünya ilmi olan *tıb* ile *fıkıh* ilmini neden birbirine karıştırıp, neden aynı seviyede mütalaa ediyorsunuz? Sizin bu iddianız bütün müslümanların icmaına muhalif bir iddiadır' derseniz, şöyle cevap veririz: İkisinin eşit olması gerekmez, zaten değildir de... Aralarında büyük farklar vardır.

Fıkıh İlmi diğer ilme nisbetle üç bakımdan daha izzetli, daha şerefli ve daha üstündür.

1. *Fıkıh*, nübüvvetten (peygamberlikten) tevarüs edilmiş şer'î bir ilimdir. *Tıb* ilmi ise şer'î ilimlerden değildir.

2. Âhiret yolcuları hasta olsalar da, olmasalar da *Fıkıh* ilmine muhtaçtırlar. *Tıb* ilmine ise ancak bedenen hasta olanlar muhtaçtır.

3. *Fıkıh* ilmi ahiret ilminin komşusudur. Zira *Fıkıh* ilmi âzaların yaptıklarına bakmak demektir. Âzada görülen amellerin kaynağı ise kalptir. Yâni insanın zâhirinde görülen hareketler, kalbinin dışta görülen birer tezahürüdür. İyi ameller ahirette insanı kurtaracak olan iyi ahlâktan, kötü ameller ise kötü ahlâktan doğarlar. Âzaların kalple ilgilerinin olduğu ise açık bir gerçektir.

Bedenin hasta veya sıhhatli oluşuna gelince, onların kaynağı mizacın sağlam veya karışık olması hâlidir. Bu hal de bedenin tabiî özelliklerindendir, kalple alâkalı değildir. Dolayısıyla *Tıb* ilmi, ne zaman *fıkıh* ile mukayese edilirse edilsin, *Fıkıh*'ın *Tıb*'dan üstün olduğu açıkça görülür. *Âhiret İlmi* de *Fıkıh* ile kıyas edildiği takdirde, bu sefer *Ahiret İlmi*'nin *Fıkıh*'tan üstün olduğu görülür.

Ahiret yolunun ilmini -her ne kadar bu ilmin tafsilâtı saymakla bitmez ise de- bilmek istersen, *Ahiret İlmi'*nin yolu iki kısımdır:

1. *Mükâşefe İlmi*

2. *Muâmele İlmi*

Mükâşefe İlmi, bâtın ile ilgili bir ilimdir ve ilimlerin en son noktasıdır. Bu nedenle âriflerden bazıları şöyle demişlerdir: 'Bu ilimden nasibi olmayan kimsenin âkibetinden korkulur. Bu ilimden az pay sahibi olmak, onu tasdik etmek ve ona vâkıf bulunan büyüklerin hakkını teslim etmektir'.

Başka biri de şöyle demiştir: 'Kimde iki sıfat bulunursa o kimseye ahiret ilminden bir kapı açılmaz. O iki haslet bid'at ve kibirdir'.

Yine denildi ki: 'Dünya ile dost olan veya nefsinin arzularının arkasından koşan kişi ahiret yolunun ilmini elde edemez. Halbuki bütün ilimleri elde etmenin yolu, önce ahiret ilminin yolunu öğrenmiş olmaktır. Âhiret ilmini inkâr etmenin en hafif cezası, inkâr edenin o ilimden hiç pay alamamasıdır'. Şu şiir bu sözü takviye etmektedir:

Senden kaybolanın kaybına razı ol!

Çünkü bu öyle bir günahtır ki cezası içindedir.

Bu ilim, yani *mükâşefe ilmi* sıddıkların ve Allah'a yakın olanların ilmidir. Bu ilim, kalp temizlendiği, bütün kötü sıfatlardan soyunup nûra döndüğü zaman elde edilen bir ilimdir. O nûrlu halden birçok hususlar inkişâf eder. Kişi daha önce o şeylerin isimlerini işittiğinden icmalen mânâlarını tahmin eder, fakat kalbi nûr hâline geldiğinde, bütün bu mânâları idrâk eder, Allah'ın zât-ı ulûhiyetini, sıfatlarını, fiillerini, dünya ve ahireti yaratmasının hikmetini, ahireti dünyaya tercih edişinin hikmet ve sebeplerini eksiksiz bir şekilde anlamış olur. Aynı zamanda peygamberliğin, peygamberin, vahyin, şeytanın, *melâike* lâfzının ve *şeytanlar* sözünün anlamını da bihakkın bilir. Yine meleğin peygamberlere nasıl göründüğünü, vahyin peygamberlere ne şekilde indiğini ve bunların keyfiyetini bütün inceliklerine kadar anlar. Yer ve gök âlemlerinin sırrına vâkıf olur. Kalbin hallerini ve kalpteki şeytan ve melekler arasında geçen mücadeleyi bütün açıklığı ile görür.

Melekten gelen ilham ile, şeytanın vesvesesini ayırdedecek hassayı elde eder. Âhiretin, cennetin, cehennemin, kabir azâbının, sırat köprüsünün, mizanın ve hesab gününde olacakların keyfiyetini de apaçık bir şekilde bilir. 'Oku kitabını! Bugün sana hesab görücü olarak nefsin yeter!' (İsra/14) ve 'Bu dünya hayatı ancak bir eğlence ve oyundan ibarettir. Âhiret yurdu ise, işte o gerçek hayattır, eğer bir bilselerdi...' (Ankebût/64) ayetlerinin mânâsını hakkıyla anlar. Allah'la karşılaşmanın, O'nun cemâl-i ilâhîsine bakmanın ve O'na manen yakınlaşmanın ne demek olduğunu da anlar. En yüce cemaatin arkadaşlığı ile hâsıl olacak saadetin, melekler ve peygamberlerle beraber olmanın anlamını da idrâk etmiş olur.

Cennet ehlinin derecelerinin farkını –ki bu fark bazı cennet ehli arasında o denli büyüktür ki; gökte parlayan yıldızlara biz nasıl bakıyorsak, bir kısım cennet ehli de yüksek derecedeki diğer cennet ehlinin durumlarına öylece hayran hayran bakacaktır- hakkıyla bilip inanır.

Daha sayılması çok uzun sürecek neler neler... Zira insanlar bu hakîkatlerin esasını tasdik ettikten sonra, mânâlarda çeşitli kanaatlere sahip olurlar. İnsanların bir kısmı bütün bu hakîkatlerin birer misal oldukları, Allah Teâlâ'nın salih kulları için hazırladığı nimetlerin, gözle görülmemiş, kulakla işitilmemiş ve hiç kimsenin hayal bile edemeyeceği şeyler olduğu düşüncesindedirler. Onlara göre halk sadece cennetin sıfatlarını ve isimlerini bilir; hakîkatlerinden ise tamamen bihaberdir.

Bir kısım insanlar da bu hakîkatların bazılarını *misal* kabul ederken, diğer bir kısmı da lâfızlarından anlaşılan *hakîkatler* olduklarına inanmaktadırlar.

Bazıları da şu kanaattedirler; 'Allah'ı bilmenin en son zirvesi kulun kendi aczini kabul edip, O'na ilişkin hiçbir şeyi bilmediğini itiraf etmesidir'. Bazıları da *Allah'ı bilmek* hususunda büyük meselelerin varolduğunu iddia etmişlerdir.

Bazıları ise, halkın ulaştığı noktanın sadece *mârifetullah*'ın târifi olduğunu söylemişlerdir. Halkın inancı ise şöyledir: Allah vardır, herşeyi bilir, herşeye güç yetirir, işitir, konuşur...

Mükâşefe İlmi'nden gayemiz; perdenin kaldırılması ve bütün bu işlerde açık bir şekilde hakkın şeksiz şüphesiz görülmesidir. Bu

ise, insanın yaratılışına göre mümkün bir haldir. Fakat kalp aynası, dünya pisliğinin pasından arınmış ve temizlenmiş ise...

Âhiret İlmi'nden kastımız; kalp aynasının pislikten temizlenmesini bize bildiren ilimdir. O aynayı kaplayan kirler, Allah'ın zâtına, sıfatlarına ve fiillerine perde olur. Bu aynanın temizlenmesi ise, ancak şehvetlerden korunmak ve her hâlinde peygamberlere tâbi olmakla mümkündür. Ayna ne kadar temizlenirse ve hakkın aynası olursa, hakîkatları o nisbette aksettirir. Bu mertebeye çıkmak için, daha sonraki bölümlerde gösterilecek riyazet yolunu takip etmek, öğrenmek ve öğretmek gerekir. İşte kitaplarda yazılmayan, ancak ehline açılan ilimler bunlardır. Bu ilim, ancak ehli olan kimselere müzakere yoluyla açılabilir. Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

إِنَّ مِنَ الْعِلْمِ كَهَيْئَةِ الْمَكْنُونِ لاَيَعْلَمُهُ إِلاَّ أَهْلُ الْمَعْرِفَةِ بِاللّٰهِ تَعَالَى فَإِذَا نَطَقُوا بِهِ لَمْ يَجْهَلْهُ إِلاَّ أَهْلُ الْإِغْتِرَارِ بِاللّٰهِ تَعَالَى، فَلاَ تَحْقِرُوا عَالِمًا آتَاهُ اللّٰهُ تَعَالَى عِلْمًا مِنْهُ فَإِنَّ اللّٰهَ عَزَّ وَجَلَّ لَمْ يَحْقِرْهُ إِذْ آتَاهُ إِيَّاهُ.

İlimden bir kısım vardır ki, gizlenmiş mücevherât gibidir. Onu ancak Allah'ı bilenler (arifler) bilirler. Allah'ı bilenler bu ilimden söz ettiklerinde, onların sözlerini sadece Allah'tan gafil olan kimseler anlamazlar. Allah Teâlâ'nın bu ilmi kendisine nasib ettiği bir kulu asla küçük görmeyin; zira Allah Teâlâ onu hor görmemiştir. Hor görmediğinin delili ise, bu ilmi ona vermiş olmasıdır.[80]

İkinci bölüm ise *Muamele İlmi*'ne aittir. Bu ilim kalbin ahvalinden, bu hallerin sabır, şükür, korku, ümid, rıza, zühd, takvâ, kanaat, cömertlik ve bütün bu hallerde Allah'a minnettar olduğunu bilmek; ihsan, hüsn-ü zan, iyi ahlâk, güzel muaşeret, doğruluk ve ihlâs gibi güzel hasletlerden ibarettir.

Bütün bu hallerin hakîkatlarını bilmek, hududlarını anlamak ve vesilelerini idrâk etmek, meyvelerini devşirmek, cılız ve zayıf taraflarını tedâvi ederek kuvvetlendirmek *Ahiret İlmi*'nden sayılır.

---

80) Ebu Abdurrahman Muhammed b. Hüseyin es-Sülemî, *Erbaîn*, (Ebu Hüreyre'den); bkz. *Tergib ve Terhib, Bab'ul-İlim*

Bu hallerin kötülerine gelince; fakirlik korkusu, takdir olunana razı olmamak, hile, düşmanlık, hased, doğru hareket etmemek, riyaset peşinde koşmak, halkın kendisini övmesini beklemek; dünyadan daha fazla lezzet almak kasdıyla uzun zaman yaşamayı dilemek; kibir, riya, gazab, haksız yere böbürlenmek, düşmanlık hisleri taşımak, insanlara buğzetmek, tamahkâr olmak, cimrilik, nüfuz sahibi olmaya çalışmak, iyi konuşan bir insan oluşu dolayısıyla bundan kendisine iftihar payı çıkarmak, oburluk, şehvetlerinin emrinde hareket etmek, zenginlere hürmet göstermek, fakirlerle istihza etmek, böbürlenmek, nefsine güvenmek, akranlarına üstünlük taslamak, servetle mağrur olmak, hakkı bildiği halde kabul etmemek, mâlâyani şeylere dalmak, boş ve çok konuşmayı sevmek, şaşkın olmak, halkın görmesi için görülebilecek yerlerini süslemek, dininden tâviz vermek, kibir ve gurura sapmak, nefsindeki ayıpları bırakıp, başkalarının ayıplarıyla meşgul olmak, üzüntü duyma hissini kalbinden söküp atmak, hiçbir şeyden korkmamak, nefsine dokunana hücum etmek, hakkın yardımına koşmamak, düşman olduğu halde düşmanlığını gizleyerek insana dostluk göstermek, Allah'ın vermiş olduğunu geri almak hususunda Allah'ın azabından emin olmak, ibadetlerine güvenmek, hilekârlık ve hâinlik yapmak, kandırmak, tûl-i emel, kalp katılığı, dünya varlığı ile sevinmek, dünya varlığını kaybettiği için üzülmek, mahlûkata gönül vermek, merhametsiz olmak, hafiflik yapmak, aceleci olmak, az hayâ ve az merhamet hissine sâhip olmak...

Saydığımız bu sıfatlar ve kalbin bunlara benzer diğer halleri, fuhşiyâtın ekileceği ve mahzurlu diğer hareketlerin serpileceği tarlalardır. Bunların zıddı olan güzel ahlâklar ise, ibadetlerin ve Allah'a yaklaştırıcı diğer fiilleri yapmanın vesilesi ve ana kaynağıdır. Bu bakımdan bu hususların sınırlarını, hakîkatlerini, sebeplerini, sonuçlarını ve ilaçlarını bilmek, *Ahiret İlmi*'ni bilmek demektir. Ahiret ulemasının fetvasına göre, bunları bilmek *farz-ı ayn*'dır. Bunların bilinmesinden yüz çevirenler, -zahirî amellerden yüz çevirenler nasıl dünya padişahlarının kılıcıyla kahroluyorsa- padişahlar padişahının kahrıyla ahirette helâk olup gideceklerdir.

Demek ki fakihler *farz-ı ayn* konusunda dünyada fayda verip vermediği noktasından hüküm verirler. Yukarıda geçen bazı faydalı ve güzel sıfatlar ise, ahiretin salâhına bağlıdırlar.

Şayet bir fakihten bu hususlardan biri hakkında, örneğin *ihlas* veya *tevekkül* yahut da *riya*'dan sorulsa, ihmal edilmesinin ahiret için felaket doğuracağını bildiği halde, bütün bunlar hakkında *farz-ı ayn* hükmünü veremez. Kalp huzuru içinde bütün bu sıfatları elde etmenin *farz-ı ayn* olduğunu söyleyemez.

Bunun yanında fakihlere *ilâ, zihar, yarışma* ve *atıcılık* konularında soru sorulacak olsa, ciltler dolusu ve zamanları zâyi edici geniş malûmatları önüne seriverir. Oysa fakih aslında bu ince ayrıntıların hiçbirine muhtaç değildir. Şayet bu ince ve geniş teferruata ihtiyaç duyulursa, İslâm diyarında bu sahadaki güçlükleri halledecek âlimler mutlaka bulunur. Fakihlerin kendilerini bu meselelerde bu kadar zorlamalarına da gerek kalmamış olur. Ama bütün bunlara rağmen fakihler gece gündüz kendilerini bu meseleler üzerinde zorlamakta, en ince noktalarına kadar okuyarak hıfzetmekte, din konusunda kendileri için çok daha önemli olan meseleleri ise unutmaktadırlar.

Bir fakihe bu meselelere neden bu kadar ihtimam gösterdiği sorulacak olsa, 'Bunlar din ilmidir ve bilinmesi *farz-ı kifaye*'dir. Bu nedenle bunları öğrenmek için didindim, ihtimam gösterdim ve zamanımın çoğunu buna hasrettim' diye cevap verir.

Fakih bu sözüyle hem kendisini ve hem de başkalarını bunları ince mesele kabul etmek suretiyle aldatmaktadır. Zeki bir insan hemen anlar ki, şayet fakihin gayesi *farz-ı kifâye* hakkında İslâm'ın emrini hakkıyla edâ etmek olsaydı, *farz-ı kifâye*'den önce *farz-ı ayn* olan ilimlere ihtimam gösterir, bu tür bir *farz-ı kifâye* yerine, gereğini çok az insanın yaptığı daha nice *farz-ı kifâyeler* üzerinde, daha büyük bir titizlikle dururdu. Örneğin nice İslâm beldeleri var ki; o beldelerde sadece *gayr-i müslim doktorlar* görev yapmaktadırlar. Oysa gayr-i müslim doktorların *tıb* ile alâkalı dâvalarda, hukuken şahidlik yapma hakları bile yoktur. Böyle olduğu halde, nedense hiçbir fakihin *farz-ı kifâye* olan ve gayr-i müslimlerin elinde bulunan *tıb* ilmine ilgi duyduğunu görmüyoruz. Hepsi de *fıkıh* ilminde, özellikle bu ilmin *hilâfiyat* ve *cedel* kısımları üzerinde yoğunlaşmaktadırlar. Halbuki İslâm beldelerinde fetva veren, olaylara göre gerekli cevapları verebilecek kabiliyette nice fakihler bulunmaktadır.

Keşke fakihlerin/din âlimlerinin toplum tarafından icra edilen farz-ı kifâyeler ile meşgul olup, hiç kimsenin alâka duymadığı farz-ı kifâyeleri niçin ihmal ettikleri bir anlaşılabilse!

Acaba bunun sebebi, tıb ilmiyle vakıflar tevellisine, vasiyetler memurluğuna, yetim malının bakıcılığına ulaşamaması, kadılık ve memuriyetin diğer kademelerini elde edememesi olabilir mi?

Tıb ilmiyle meşgul olan bir kimse ne zaman akranlarından daha üstün olabilmiş ve sevmediklerini ezme kuvvetini elde etmek imkânı bulabilmiştir?

Ne yazık ki kötü âlimlerin kötü davranışları yüzünden *din ilmi* ortadan kalktı. Bu konuda müslümanların yardımcısı ancak Allah Teâlâ kalmıştır. Sadece O'na sığınıyor, O'ndan bizi, kendisini gazaba getiren ve şeytanın gülmesine vesile olan gururdan muhafaza etmesini diliyoruz!

Zâhir ulemasının muttakî olanları, kalp erbabının ve bâtın ulemasının faziletini daima tasdik ederlerdi. Örneğin İmam Şâfiî, Şeybân-ı Râî'nin huzurunda mektep sıralarında oturan çocuklar gibi oturur, ona sorular yöneltirdi.[81] Şeybân da bu sorulara gerekli cevapları verirdi. İmam Şâfiî'nin bu durumunu hazmedemeyen birtakım âlimler kendisine şu ihtarda bulundular: 'Senin gibi bir âlim nasıl olur da Şeybân-ı Râi isimli bir çobana sualler sorar ve aldığı cevapları muteber kabul ederek yararlanır?' İmam Şâfiî bu itirazcılara şöyle cevap vermişti: 'Bizim ihmal ederek gafil bulunduğumuz ilimlere bu zat bütünüyle muttali olmuştur'.

Ahmed b. Hanbel ve Yahya b. Main,[82] Mâruf-u Kerhî'nin sohbetine sık sık katılırlardı. Halbuki Mâruf, zâhir ilminde bu iki zâtın mertebesine asla çıkamamıştı. Bu iki zat buna rağmen Mâruf-u Kerhî'ye sorular sorarak ilminden istifade etmeye çalışırlardı. Nasıl böyle olmasın? Hz. Peygamber'e 'Ey Allah'ın Rasûlü! Bir olayla karşılaşır ve onu Allah'ın Kitabı ile senin sünnetinde bulamazsak nasıl hareket edelim?' diye sorduklarında, o şöyle buyurmuştu.

81) Şeyban-ı Râî, salâh ve takvâ ile şöhret bulan âriflerden biridir.

82) Yahya b. Main hicretin 158. yılında doğmuş ve 233. yılında Medine-i Münevvere'de vefat etmiştir.

سَلُوا الصَّالِحِينَ وَاجْعَلُوهُ شُورَى بَيْنَهُمْ.

Sâlihler'e sorun, o hususu sâlihlere danışın![83]

Nitekim bu hikmete binaen şöyle denilmiştir: *'Zâhir âlimleri* yeryüzünün ve saltanatın süsleridir. *Bâtın âlimleri* ise göklerin ve melekût âleminin süsleridir'.

Cüneyd-i Bağdâdî[84] şöyle anlatır: Şeyhim Sırrî es-Sakatî[85] birgün bana şöyle dedi: Benim meclisimden çıktığında kimin meclisine gideceksin?' 'Ben de şöyle cevap verdim: 'Hâris el-Muhâsibî'nin[86] meclisine gideceğim'. 'Çok güzel, onun meclisine git. Onun ilminden ve edebinden istifade et. Fakat onun *kelâm* hakkındaki fikirlerini ve kelâmcılara yaptığı hücumları sen kendine mâl etme'. Bu sözü söyledikten sonra, ben çıkmak için davrandım. Arkamdan şunları söyledi: 'Allah Teâlâ seni önce hadîs ilmiyle nûrlandırsın, sonra sûfî yapsın. Önce sûfî, sonra muhaddis yapmasın!'

Sözü edilen zat, bu sözüyle; hadîs ilmini tahsil ettikten sonra tasavvufa dalan kimselerin felâh bulduğuna, hadis ilmini öğrenmeden tasavvufa dalan kimselerin ise kendilerini tehlikeye attıklarına işâret etmiştir.

İlimler bölümünde *Kelâm* ve *Felsefe İlmi*'ni zikredip, bu iki ilmin iyi veya kötü taraflarından niçin söz etmediğimi soracak olursanız, şöyle cevap veririm: Kelâm ilminin ortaya koyduğu delillerden istifade edilir. Ancak bu delillerin bütünü Kur'an ve hadîslerde bulunmaktadır. Kur'an ile hadîslerin dışına çıkmış deliller ise, ya bu iki kaynakta varolduğu farzedilmiş *cedel*'dir ki bu bid'at sayılır (Bu hususa daha ilerideki bölümlerde temas edeceğiz) veya fırkaların birbirlerini tenkid ederken çıkardıkları gürültüdür ya-

---

83) Taberânî, (İbn Abbas'dan)

84) Cüneyd-i Bağdadî'nin künyesi Muhammed b. Cüneyd Nihavendî'dir. Mutasavvıfla-rın ileri gelenlerindendir. Hicretin 298. yılında vefat etmiştir.

85) Künyesi İbn Muğalles b. Hasan'dır. Cüneyd-i Bağdâdî'nin dayısı ve şeyhidir. Mâruf-u Kerhî'nin talebesidir. Hicretin 257. yılında vefat etmiştir.

86) Künyesi Ebu Abdullah el-Hâris b. Esed'dir. Nefsini çokça hesaba çektiğinden dolayı kendisine *el-Muhâsibî* lâkabını takmışlardır. Hicretin 243. yılında vefat etmiştir.

hut fırkaların çoğunun hezeyandan ibaret olan ve insan mizacının nefret ettiği, kulakların duymak istemediği birtakım sözlerini uzun uzadıya bahis konusu etmesidir. Bu sözlerden bazıları din ile hiçbir ilgisi olmayan konulara dalmaktan ibarettir. Selef-i sâlihîn zamanında bunların hiçbiri selefin yaptığı bir iş değildi. Bunlara dalmak tamamen bid'at sayılmaktaydı. Fakat zamanımızda bu kanaat değişmiştir. Zira *Kur'an* ve *Sünnet'e* yönelme isteğinden insanları çeviren bid'atlar ortalığı doldurdu. Bu türden eserler yazıp ortalığı dolduran fırkalar türedi. Bunlar İslâm ülkelerini doldurdu!... Selef-i sâlihîn zamanında konuşulması yasak olan bu lâflardan bahsetmek, günümüz âlimlerinin ruhsatıyla bir moda halini aldı. *Kelâm İlmi'*nin, bid'atçıların bid'at propogandalarını durdurmak için ihtiyaç duyulan kısımları farz-ı kifâyelerden oldu. Tabiî bu da -gelecek bölümde zikredeceğimiz gibi- belirli bir sınıra kadardır.

Felsefe'ye gelince: *Felsefe* başlı başına bir *ilim* değildir. Çünkü *Felsefe* de dört bölümden meydana gelen bir ekoldür.

1. *Hendese ve Hesâb İlmi*

Bu iki ilim daha önce de bildirdiğimiz gibi mübahdır. Ancak bu ilimler vasıtasıyla haddi tecavüz ederek harama girmesi muhtemel olan kimselerin bu ilimlerle uğraşmaları yasaktır; zira bu iki ilmi tahsil edenlerin çoğu hududu aşmış ve bid'atlara sapmışlardır. Zayıf kimselerin bu ilimlerle uğraşmaktan menedilmeleri, bu iki ilimin bizatihi haram olmalarından değil, o kimselerin zayıf olmalarındandandır. Bu tıpkı yüzme bilmeyen bir çocuğun dere kenarına bırakılmaması veya yeni müslüman olan bir kimsenin İslâm dininden dönmemesi için kâfirlerle teşrik-i mesâî etmesinin yasaklanması gibidir. Aslında imanı kuvvetli olan kimsenin, kendiliğinden eski arkadaş ve dindaşlarıyla alâkasını kesip, onlarla birlikte olmayı kendisine yasak edeceği açıktır.

2. *Mantık İlmi*

Mantık İlmi delilin şartlarından ve mahiyetinden bahseder. Delilin şartlarını ve târifini bildirir. Bu iki konuda da *Kelâm İlmi*'ne dahildir.

3. *İlâhiyat İlmi*

İlâhiyat İlmi Allah'ın zâtından ve sıfatlarından bahsetmektedir. Bu ilim de *Mantık İlmi* gibi *Kelâm*'a dahildir. Felsefeciler bu ilimlerden ayrı bir bölüm meydana getirememişlerdir. Ancak bir kısmı *küfür*, bir kısmı da *bid'at* olan birtakım mezheplerin doğmasına sebep olmuşlardır.

Felsefecilerin durumu tıpkı i'tizal ekolünün başlıbaşına bir ilim olmadığı halde, kelâmcı, müdekkik ve mütefekkirlerden bir grup mutezilî âlimin birtakım bâtıl inançlar ortaya atıp, bu fikirlerle insanların düşüncelerini bulandırmalarına benzer.

4. *Tabiat (Fizik) İlmi*

Bu ilim, bir kısmıyla şeriat ilmine ve hak dine ters düşmektedir. Bunun esası cehalete dayanmaktadır. Bu nedenle *ilim* değildir ki *ilim* sınıfına dahil olabilsin.

Tabiat İlmi'nin bir bölümü de varlıkların sıfatlarından, hususiyetlerinden, nasıl değişim geçirdiklerinden ve nasıl başka şeylere dönüşeceğinden bahseder. Bunlardan bahseden bölüm, doktorların düşüncelerine benzemektedir. Ancak doktor, kendisini tamamen insan bedenini incelemeye vakfettiğinden, sadece insan vücuduna bakıp, onun hasta veya sıhhatli olup olmadığını teşhis eder. Tabiatçılar ise, bütün cisimlere bozulmaları veya başka türlü hareket etmeleri açısından bakarlar. Tıb ilmi bu noktada tabiat ilminin üstündedir. Çünkü insan sağlığı için *tıb ilmi* bir ihtiyaçtır.

Felsefecilerin *Tabiat İlmi* diye icad ettikleri ilme insanın hiçbir ihtiyacı yoktur. Zira günümüzde halkın zihnini bid'atçıların saçmalıklarından korumak için *farz-ı kifaye* olan ilimlerden birisi de *Kelâm İlmi*'dir. *Kelâm İlmi*'nin *farz-ı kifaye* ilimlerden sayılması, tıpkı yol kesicilerin ortaya çıkması nedeniyle hac yolunda koruyucuların bulunmasının şart olmasına benzer. Şayet hacca gidenlerin yolunu kesenler ortaya çıkmasaydı, bu koruyuculara da ihtiyaç kalmaz; hac yolunu para mukabilinde emniyete alan koruyucuların istihdam edilmesi gereği böylelikle ortadan kalkmış olurdu. Tıpkı bunun gibi bid'atçiler de hezeyanlarını terketselerdi, sahabe-i kirâm zamanında kullanılan delilller yeterli olacaktı. Böyle olunca da kelâmcıların kullandığı delillere ihtiyaç kalmayacaktı.

Bu bakımdan kelâmcılar, kendilerinin dindeki yerlerinin ne olduğunu iyi bilmelidirler. Bilmelidirler ki, kendilerinin dindeki yerleri, hac yolunun koruyucularının sahip oldukları mevkî gibidir.

Bir koruyucu kendisini her ibadetten âzad ederek, yalnız koruyucu sıfatıyla hacca gittiğinde, nasıl hacılardan sayılmaz ise; bir kelâmcı da ahiret amellerini bırakıp, kendisini sadece münazara ve müdafaacı olarak görürse, kalbini yoklayıp kendisini ıslah etmediği takdirde din âlimlerinden sayılmaz.

Kelâmcının ele aldığı meseleler herkesin ortak olduğu dinin inanç bölümüdür. Bu, kalp ile dilin zahirî amellerinden bir bölümdür. Kelâmcının halk tabakasından ayrılması, koruyuculuk yapmasından kaynaklanmaktadır. Allah'ın sıfatlarının ve fiillerinin bilinmesi ve *Mükâşefe İlmi*'nde işaret ettiğimiz ahiret yolunun ilmi, hiçbir surette *Kelâm İlmi*'yle uğraşmak suretiyle bilinmez. Hatta denebilir ki *Kelâm İlmi* bunları öğrenmenin önüne bir perde çeker ve onları bilmekten insanı alıkoyar.

Bu makamlara varmak için hidayetin başlangıcı olan ve nefisle yapılması lâzım gelen *mücahede* lâzımdır. Nitekim Allah Teâlâ Kur'an'da bu hakîkatı şöyle ifade buyurmaktadır:

> Biz, bizim yolumuzda cehd edenlere elbette yollarımızı gösteririz. Muhakkak ki Allah iyilik yapanlarla beraberdir!
>
> (Ankebût/69)

'Kelâmcının derecesini sadece halkın inancını bid'atçıların tasallutundan kurtarma derekesine düşürüp; sadece hacıların eşyalarını ve canını eşkiyaların elinden kurtarmak vazifesiyle istihdam edilen hac koruyucusu gibi mütalâa ederek, kelâmcıyı da halkın inancını korumakla mükellef bir koruyucu kabul ettiniz. Bununla beraber fakihin derecesini de sultanın, zâlimlerin şerrinden halkı korumada kullanacağı kanunları hıfzetmek olarak beyan ettiniz. Bu iki mertebe ise din ilmine nisbetle düşük mertebelerdir. Halbuki *Ümmet-i Muhammed*'in fazilet ve şöhret sahibi kimseleri fakihler ile kelâmcılardır. Fakihler ve kelâmcılar Allah nezdinde en faziletli kimseler olduklarına göre, nasıl oluyor da onları din ilmine nisbetle çok düşük olan şu mertebeye düşürüyorsunuz?' diyecek olursanız, size şöyle cevap veririz: Hakkı şahıslarla bilenler sadece dalâlet bataklığının içine yuvar-

lanmış şaşkın kimselerdir. Eğer hak yolun yolcusu iseniz önce hakkı bilmeniz gerekir ki, o hakkı temsil edenleri de bilesiniz. Zaten böyle yapmak sizin vazifenizdir. Eğer taklidî bir yoldan insanların arasında yalan yanlış şöhret bulmuş derecelere bağlı kalırsanız, unutmayınız ki ashab-ı kirâm ve onların yüksek mertebesi hiç de sizin zannettiğiniz gibi fıkıh veya kelâma bağlı değildi.

Ümmetin en faziletli ve meşhur şahısları olarak takdim etmeye çalıştığınız kişiler, sahabîlerin bütün ümmetten daha faziletli ve üstün derecelere sahip olduklarını ikrar ediyorlar ve hiç kimsenin dinde ashab-ı kirâmın vardığı zirveye varamayacağına inanıyorlardı.

Ümmet içerisinde hiç kimse, ashab-ı kirâmın bu yolda havalandırdıkları toz ve dumanı yarıp geçerek onların varmış oldukları yüce makamlara erişemez. Bütün bu hakîkatlarla birlikte ashabın ileride olmaları ne *Kelâm İlmi'*ne ve ne de *Fıkıh İlmi'*ne bağlı olmuştur. Onların yüceliği sadece *Ahiret İlmi'*ne ve ahiret ilminin yolculuğuna bağlıdır.

Ebubekir Sıddîk (r.a) bütün insanlardan üstün olmasını, çok oruç tutmak, çok namaz kılmak, çok hadîs rivayet etmek, fetva ilmini çok bilmek ve *Kelâm İlmi'*ne dalmakla kazanmış değildir. O zâtın bu büyük mertebeyi elde etmesine sebep, kalbinde yerleşen sarsılmaz imanıdır. Bunu böyle kabul etmeye mecburuz. Nitekim rasûllerin serdârı ve iki cihanın serveri ve bütün kâinatın önderi Hz. Muhammed Mustafa da (s.a) Hz. Ebubekir'in üstünlüğüne bu noktada şehadet etmiştir.[87]

O halde Hz. Ebubekir'i bu yüce makama eriştiren sırrı iyice araştır; zira onu bu yüce mertebelere çıkaran sır, paha biçilmez bir mücevher ve değeri bulunmaz bir incidir.

İnsanların çoğunun ittifakıyla açıklanması uzun sürecek olan birtakım sebep ve vesilelere dayanarak büyük sayılanların büyüklüğünü bir kenara bırakınız; zira Allah'ın Rasûlü (s.a) rabbine kavuştuğu zaman, binlerce sahabî vardı ve hepsi de Allah'ı bilen âlim kişilerdi. Allah Rasûlü'nün diliyle övülmüşlerdi. Halbuki içlerinde kelâmcıların mesleğini bilen hiç kimse yoktu. On küsûru müstesna fetva vermeye kimse heveslenip ileri atılmamıştı. Fetva

87) Hâkim-i Tirmizî, *Nevadir*

verenlerden biri olan İbn Ömer'den[88] bir fetva sorulduğu zaman, o fetvayı soran kimseye 'Halkın idaresini omuzlarına almış emîrin yanına git. Bu fetvanın mes'uliyetini onun omuzlarına yükle' derdi. İbn Ömer bu sözüyle, *meseleler* ve *ahkâmlar* hakkında fetva vermenin *velayet* ve *saltanat* vazifesi olduğuna işaret etmiş oluyordu.

Hz. Ömer vefat ettiği zaman İbn Mes'ud şöyle buyurdu: 'İlmin onda dokuzu öldü'.[89] Bunun üzerine İbn Mes'ud'a şöyle soruldu: 'Sahabe-i kirâmın büyükleri hayatta iken, sen bu sözü nasıl söylersin?' O şöyle cevap verdi: 'Ben fetva ve ahkâm ilmini kastetmedim. Benim gayem Allah'ı bildiren ilimdir'.

İbn Mes'ud'un 'Onda dokuzu gitti' dediği ilme niçin talip olmuyorsunuz? Neden bu ilmin öğrenilmesine taraftar değilsiniz? *Kelâm* ve *Cedel* ilminin kapılarını kapatan bizzat Hz. Ömer'di. Sabiğ[90] Hz. Ömer'e Kur'an-ı Kerîm'in iki ayetinin arasında tenâkuz olduğuna dair bir sual sorunca, Hz. Ömer meşhur kamçısıyla Sabiğ'i döverek huzurundan uzaklaştırdı. Bütün ashab-ı kirâma da Sabiğ'den uzak durmalarını tembihliyerek, onunla konuşmamalarını istedi.

'Âlimlerin meşhurları fakihler ve kelâmcılardır' şeklindeki ifadenize gelince, biliniz ki, Allah nezdinde insana *fazilet* kazandıran şey sizin bildiğinizden başka birşeydir. Nitekim Ebubekir Sıddîk'ın şöhreti, halife oluşu sebebiyle ise de, fazileti kalbinde yerleşmiş olan sırdan ileri geliyordu. Hz. Ömer'in şöhreti siyasetle; fakat fazileti, kendisiyle birlikte giden ilmin onda dokuzu sayesindeydi. Velayetinde, adaletinde ve halka karşı gayet müşfik davranmasında Allah'a yakınlık niyeti olduğu için bütün bu faziletleri elde etmiştir. Bu ise Hz. Ömer'in sırrında gizlenmiş bir husustur. Hz. Ömer'in diğer zahirî fiillerine gelince; o fiiller, dünya mertebe-

---

88) İbn Ömer sahabe-i kirâm'ın asrında fetva veren büyüklerden birisiydi. Hz. Ömer'in oğludur. Hicretin 74. yılında vefat etmiştir.

89) Ebu Heyseme, *Kitab'ul-İlim*, (İbrahim b. Abdullah'tan).

90) Sabiğ'in babası Isıl'dır. Temim kabilesindendir. İbn Hasin'e göre Sabiğ b. Şerik diye adlandırılmıştır. Cemel hâdisesinde hazır bulunmuştur. Sık sık Kur'an'ın müteşabih ayetlerinden halka bahsetmekle, halka bunların mânâsını sormakla ve bu suretle halkı şüpheye düşürmekle şöhret bulmuştu. Hz. Ömer, Basra valisine bir emirnâme yazıp, Sabiğ'in bu şehre sokulmamasını istemişti.

sine, nâm ve şöhrete tâlib olan herhangi bir kimsede de görülebilir. *Şöhret* insanı helâk eden âfetlerden birisidir. *Fazilet* ise, hiç kimsenin kavrayamadığı *sır* mahiyetinde olan işlerdendir. Fakihler ve kelâmcılar, tıpkı halifeler ve kadılar gibidir. Bunlar da kısımlara ayrılmışlardır.

1. Onlardan bir kısmı ilmiyle ve fetvalarıyla Allah'ın rızasını elde etmeye, Hz. Peygamber'in sünnetini muhafazaya çalışır. Hiçbir zaman ilmiyle gösterişe ve riyaya kaçmaz. Bu niyette olan âlimler, Allah'ın rızasını elde etmeye ehildirler. Onların Allah nezdindeki faziletleri, ilimleriyle amel etmelerinden, Allah'ın cemâl-i ilâhîsini ilimleriyle ve düşünceleriyle istemelerinden ileri gelir. Çünkü her *ilim* elde edilen bir ameldir. Her amel ise *ilim* değildir.

Doktor, ilmiyle mânen Allah'a yaklaşmaya ehil ve muktedirdir. Ancak bu takdirde ilimden sevap alır. Çünkü onun vasıtasıyla Allah'ın emrini yapmış ve bu emri yapmakla da yücelmiştir.

Sultan, halk arasına Allah rızasını tahsil etmek için girer. Allah kendisinden razı olur ve büyük sevap kazanır. Onun bu sevabı kazanmasının sebebi, dinî bir vazifeyi yerine getirmiş olması değildir; sadece yapmış olduğu hareketle Allah rızasını kastetmesi kendisine bu sevabı kazandırmıştır.

Allah'a yaklaştırıcı şeyler üç kısma ayrılır:

A. Mücerred ilim. Bu *Mükâşefe İlmi*'dir.

B. Mücerred amel. Sultanın âdil davranması ve insanları ilâhî nizamla idare etmesi gibi.

C. İlim ve amelden mürekkeb olan hareket. Buna *Ahiret Yolunun İlmi* denmektedir. Bu halin sahibi hem âlim ve hem de âmildir.

Kendinize şöyle bir bakın! Acaba kıyamet gününde ilâhî âlimler hizbinden veya Allah'a amel edenler hizbinden veya her ikisinin de dahil olduğu hizibden misiniz? Şayet her ikisinin de dahil olduğu hizibden iseniz, her iki grubun meziyetlerinden de pay almış olursunuz. Bu ise mücerred ilmin kör mukallidi olmaktan daha iyidir sizin için. Nitekim şöyle denilmiştir: 'Gördüğünü al, işittiklerini bırak! Güneşin yüzünde seni zuhal yıldızına muhtaç ettirmiyen bir berraklık vardır'.

Bütün bunlara ilâve olarak, ileride geçmiş fakihlerin güzel hallerinden bahsettiğimiz zaman görülecektir ki, onlara uyduğunu söyleyenler onlara zulmetmişlerdir. Kıyamet günü en büyük hasımları onlar olacaktır. Zira *Selef*'in fakihleri, ilimleriyle ancak Allah'ın cemâline kavuşmayı kastetmişlerdi. Âhiret âlimlerinden olduklarını halleri ispatlamıştır. Bu gerçek, *Âlimlerin Alâmetleri* bahsinde açıklığa kavuşturulacaktır. Çünkü *Selef* yalnız *Fıkıh İlmi*'yle meşgul olup ondan gayri herşeyi terketmiş değildi. Aynı zamanda *Kalp İlmi*'yle meşgul olup kalplerini de murakabe ederlerdi. Fakat kalp ilmi hakkında kitap yazmak ve onu okutmaktan *Selef*'i meneden sebep, ashab-ı kirâmı *Fıkıh* konusunda kitap yazmak ve okutmaktan meneden sebebin tâ kendisidir.

Sahabe-i kirâmın her biri, fetva ilminde müstakil birer fakih durumunda idiler. Onları bu konuda yazmaktan ve okutmaktan meneden âmiller kesinlikle bilinmektedir. O âmilleri bir kere daha burada zikretmeye lüzum yoktur. Fakat biz, İslâm fakihlerinin durumundan bir nebzecik olsun bahsedelim; edelim ki, bizim sözümüzün onlara değil, kendini *Fıkıh İlmi*'ne bağlı olarak gösteren ve fakat ahlâk bakımından *Fıkıh İlmi*'nin ve o ilmin büyüklerinin yolundan ayrılanlara ait olduğu anlaşılsın! Aksi takdirde bizim büyük fakihlere dil uzattığımız vehmi uyanabilir zihinlerde...

Fıkıh İlmi'nin kutubları ve bu ilimle halka doğru yolu gösteren mezhep sahipleri şu beş büyük zâttır:

1. İmam Şafiî
2. İmam Mâlik
3. Ahmed b. Hanbel
4. İmam A'zam Ebu Hanife (Nûman b. Sâbit)
5. İmam Süfyan es-Sevrî

Allah, bu âlimlerin cümlesinden razı olsun! Bunların her biri âbid, zâhid, ahiret ilimlerini bilen, dünyada halkın maslahatı ile ilgili mevzularda hâkim ve fıkıhta gösterdikleri çalışmalar ile Allah'ın cemâlini görmeyi kastederen kimselerdi.

Yukarıda zikrettiğim hasletler, onların sadece beş hasletini ifade etmektedir. Onların çok daha fazla müsbet hasletleri vardır. Günümüzün fakihlerine gelince; onlar bu beş hasletin ancak bi-

rinde onlara tâbi olmuşlardır. Bu haslet de kolları sıvayıp çok mübalâğalı bir şekilde fıkıh ilminin meşgul olduğu sahaya girip, teferruata ait meselelere dikkatli bir şekilde eğilmeleridir. Halbuki ahirette işe yarayan hasletler, geride kalan dört haslettir. Günümüzün fakihleri tarafından titizlikle yapılan bu haslet ise, hem dünyaya ve hem de ahirete yarayabilir. Şayet bu hasletten sadece ahiret kastedilmişse, dünya için olan yararı zayıflar. Bizim zamanımızdaki fakihler kollarını sıvayıp yalnızca bu haslete sarılmışlar ve o hasletle mübarek imamların yolunda olduklarını iddia etmişlerdir. Ne var ki meleklerle demirciler arasında bir kıyaslama yapmak mümkün değildir.

Biz şimdilik o mübarek imamların günümüzün fakihleri tarafından terkedilen hasletlerine delâlet eden durum ve hallerini zikredeceğiz. *Fıkıh* ilmindeki bilgilerine ise, delil getirmeye ihtiyaç yoktur. Çünkü bu bilgide zirveye çıktıkları zaten herkesin malûmudur.

İmam Şâfiî

Âbid olduğunu ifade eden delil şudur: Kendisi geceyi üçe taksim eder, birinci bölümünü ilme, ikinci bölümünü ibadete, üçüncü bölümünü de uyku ve istirahate ayırırdı.

Rebî[91] şöyle demiştir: 'İmam Şâfiî Ramazan ayında kıldığı namazlarda Kur'an'ı Kerîm'i altmış kere hatmederdi'.

İmam Şâfiî'nin talebelerinden olan Ebu Yakub Yusuf b. Yahya el-Buveytî[92] de hocasına uyarak Ramazan ayında hergün bir hatim indirirdi.

Hasan el-Kerabisî[93] şöyle demiştir: 'Çok zaman İmam Şâfiî ile geceleyip gördüm ki, İmam Şâfiî gecenin üçte birinde namaz kılmakla meşgul olurdu. Bütün bu namazlarda, elli ayetten az okuduğuna asla rastlamadım. En fazla okuduğu da yüz ayeti geç-

---

91) Künyesi Rebî b. Süleyman b. Abdülcebbar b. Kâmil el-Muradî'dir. Hicretin 174. yılında doğmuş ve 204'de Şevval ayının 21. gecesinde vefat etmiştir.

92) Buveytî, Mısır'ın Buveyt köyündendir. Âlim, âbid ve zâhid bir kimseydi.

93) Ebu Ali Hasan b. Ali b. Yezid el-Kerabisî büyük bir imamdır. Önceleri Ebu Hanife'den ders almış, daha sonra İmam Şafiî'den ders alarak ona tâbi olmuştur. Hicretin 245. yılında vefat etmiştir.

mezdi. Rahmetten bahseden ayetleri okuduğu zaman kendisi ve bütün müslümanlar için Allah'ın rahmetini talep eder, azaptan haber veren bir ayeti okuduğu zaman mutlaka azabından Allah'a sığınırdı; kendisi ve bütün müslümanlar için azaptan emin olmayı Allah'tan dilerdi. Sanki onda ümit ve korku birbirlerine yakın iki komşu gibiydi'.

İmam Şâfiî'nin bu uzun namazlarında sadece Kur'an'ın elli ayeti gibi az bir miktarını okumakla Kur'an'ın esrarına vakıf olmakta ne derece ileri gittiğini ve Kur'an'a ne kadar derinlemesine daldığını bir görünüz!

İmam Şâfiî şöyle demiştir: 'Onaltı seneden beri hiçbir zaman doya doya yemek yemiş değilim. Zira tam bir şekilde doymak bedeni ağırlaştırır, kalbi katılaştırır, zekâyı dumura uğratır, uykuyu celbeder ve sahibini ibadet yapmaktan alıkoyar...'

İmam Şâfiî'nin tıka basa yemek yemenin âfetlerinden nasıl çekindiğine bakarak, birtakım hikmetleri anlamaya çalışınız! O, ibadetler için doya doya yemek yemediğini söylüyor. Çünkü ibadetin başı, az yemekle yetinmektir.

İmam Şâfiî şöyle demiştir: 'Gerek doğru ve gerekse yalan, hiçbir şekilde ve hiçbir zaman bütün hayatım boyunca Allah'ın ismiyle yemin etmedim'.

Allah'ı ulu ve büyük görmesinin ve O'na eğilmesinin derecesine bakınız! İmam Şâfiî'nin bu hâli, onun Allah'ın celâli hakkındaki derin ilminin en büyük delilidir.

İmam Şâfiî'ye bir mesele soruldu. Sükût ederek bu suale cevap vermedi. Orada hazır bulunanlardan biri kendisine 'Allah senden razı olsun, neden cevap vermedin?' deyince şöyle buyurdu: 'Acaba fazilet bu suale cevap vermekte midir, yoksa vermemekte mi? İşte bunu düşünebilmek için bekledim'.

Fakihlere en çok musallat olan illetlerden biri olan dilini, nasıl zapt u rapt altına aldığına bakınız! İşte İmam Şâfiî dilini kontrol ettiğini bu hâdisede göstermiş oluyor. Aynı zamanda bu hâdise İmam Şâfii'nin sadece Allah nezdindeki sevaba nail olmak için konuşup, sustuğunu göstermektedir.

Ahmed b. Yahya b. Vezir[94] şöyle anlatır: İmam Şâfiî birgün kandiller çarşısından çıktı, bizler de onun arkasından gidiyorduk. Baktık ki bir adam ilim ehlinden olan birinin gıybetinde bulunuyor. Bunu duyan İmam Şâfiî bizlere dönerek şöyle dedi: 'Dillerinizi gıybetten ve ihanetten koruduğunuz gibi, kulaklarınızı da tıkamak suretiyle bunları işitmekten koruyun; zira dinleyen söyleyene ortak olur. Ahmak kimse kendi içindeki kötü şeyleri sizin gönüllerinize boşaltmak ister. Bu kimsenin sözlerini dinleyenler günahkâr olur, reddedenler ise saadete ererler'.

İmam Şâfiî şöyle buyurmuştur: "Bir hakîm başka bir hakîme yazdığı mektupta 'Allah sana bir ilim vermiş. Bu ilmi günahların çirkefiyle kirletme ki ehl-i ilmin, ilimlerinin nûru ile yürüdükleri o gün (kıyamet günü) zulmette kalmış olmayasın' diye yazmıştır".

İmam Şâfiî'nin zühdüne gelince, o şöyle demiştir: 'Dünya ile Allah sevgisini bir kalpte barındırdığını söyleyen kimse yalan söylemiş demektir'.

Humeydî[95] şöyle anlatır: İmam Şâfiî bir ara bazı idarecilerle Yemen'e gitti. Oradan da Mekke'ye geldi. O anda elinde onbin dirhem para vardı. Mekke dışında kendisine bir çadır kuruldu. Halk onu grup grup ziyaret etmeye geliyordu. O da gelen fakirlere para dağıtıyordu. O kadar ki, o çevredeki fakirlere vermekten elinde bir kuruş bile kalmamış ve oradan meteliksiz ayrılıp gitmişti.

Birgün İmam Şâfiî hamamdan çıkarken, hamamcıya birçok mal vererek ayrıldı. Elindeki kamçı bir ara yere düştü. Biri yere eğilip kamçıyı alarak kendisine verdi. İmam Şâfiî derhal o adama elli dinar para verdi.

İmam Şâfiî'nin cömertliği burada anlatılanlardan çok daha iyi bilinmektedir. Zaten zühdün başı cömertliktir. Kişi neyi seviyorsa onu elinden kaçırmamaya bakar. Dünya malını ancak dünyaya ehemmiyet vermeyen kişiler dağıtır. Bu hal zühdün kemâl hâlidir.

---

94) Künyesi Ahmed b. Yahya b. Vezir b. Süleyman b. Muhacir el-Mısrî'dir. Hicretin 171. yılında doğmuş, 251'de ve Şevval ayının altısında vefat etmiştir.

95) Künyesi Ebu Bekir Abdullah b. Zübeyr b. İsâ'dır. Kureyş'in Esed kabilesindendir. Mekke'de hicretin 219. yılında vefat etmiştir.

İmam Şâfiî'nin zühdünün ne kadar ileri olduğuna, Allah'tan ne kadar çok korktuğuna ve himmetini daima ahirete yöneltttiğine delil olmak bakımından şu hikâye yeter de artar bile!

Süfyan b. Uyeyne[96] *Rekâik*'den aldığı bir hadîsi kendisine rivayet etti. İmam, hadîsi duyar duymaz kendinden geçti. Süfyan'a 'İmam öldü' dendiği zaman Süfyan şöyle buyurdu: 'Eğer Şâfiî bayılmış değil de ölmüş ise, zamanının en faziletli kişisi ölmüş demektir'.

Abdullah b. Muhammed el-Belevî şöyle anlatır: "Ben ve Ömer b. Nebâte oturuyorduk. Aramızda âbidlerden ve zâhidlerden bahsediyorduk. Bu konuşma sırasında Ömer bana şunları söyledi: 'Muhammed b. İdris Şâfiî'den daha muttakî, daha beliğ, daha fasih bir kimseyi görmedim'. Ben, Ömer ve Haris b. Lebid, birlikte Safa tepesine çıktık. (Hâris b. Lebid, Salih el-Murrâ'nın[97] talebesiydi ve çok güzel bir sesi vardı). Hâris burada Kur'an'ı Kerim'den şu ayetleri okudu: 'Bugün dilleri tutulacak gündür. (İnkârcılara) izin verilmez ki özür dilesinler' (Mürselât/35-36) Orada bulunan ve ayeti dinleyen Şâfiî'nin benzi sarardı, âdeta tüyleri diken diken oldu. Sonra onun tir tir titreyerek yere serildiğini gördüm. Gözünü açtığı zaman Allah Teâlâ'ya şöyle niyazda bulundu.

> Ey yüceler yücesi Allahım! Yalancılardan olmaktan ve gafillerin yüzçevirmelerinden sana ve rahmetine sığınırım! Allahım! Âriflerin kalbi sana eğilmiş, müştekilerin boynu senin rahmetinin önünde bükülmüştür. İlâhi! Cömertliği bana hibe eyle ve beni örtünle setreyle. Mübarek yüzünün keremiyle kusurumu affet!

Abdullah diyor ki: Bu durumdan sonra İmam Şâfiî yürüdü ve biz de arkasından geri döndük. Ben Bağdad'a geldiğim zaman İmam Şâfiî de Irak'ta bulunuyordu. Dicle'nin kenarında abdest alıyordum. Birisi yanımdan geçerken bana seslendi: 'Ey genç! Abdestini güzel al ki, Allah sana dünyada ve ahirette güzellik ihsan etsin'. Başımı çevirip baktığım zaman yanında topluluk bulu-

---

96) Künyesi Ebu Muhammed'dir. Hicretin 198. yılında ve Receb ayında vefat etmiştir.

97) Künyesi Salih b. Beşir b. Vadi' b. Ebî'l-Ek'as'dır. Hicretin 188. yılında vefat etmiştir.

nan bir zat gördüm. Abdestimi çabucak alarak derhal bu zâtı takip etmeye koyuldum. Bir ara bana dönerek şöyle buyurdu: 'Bir ihtiyacın mı var?' Ben 'Evet, Allah'ın sana öğrettiklerinden sen de bana öğret!' dedim. O 'Bilmiş ol ki Allah'a sadakatle kulluk yapanlar kurtulur. Allah'ın dinine şefkat gösteren felâketten selâmet bulur. Dünyada zâhid olanın gözleri yarın kıyâmet gününde karşılaştığı sevaptan dolayı nûrlanır. Daha fazlasını söyleyeyim mi?' Ben 'evet' dedim. O da şöyle dedi: 'Kimde üç haslet varsa o imanını kemâle erdirmiştir, mârufu emr ve tatbik eden, münkeri yasaklayıp sakınan, Allah'ın hududlarını gözetip aşmayan. Daha fazlasını ister misin?' Ben 'evet isterim' dedim. O da şöyle dedi: 'Dünyaya sırt çevir, ahirete yönel! Bütün işlerinde Allah'a doğruluk göster ki kurtulanlarla birlikte kurtulmuş olasın'. İşte bütün bunları söyleyerek uzaklaşıp gitti. O gittikten sonra kim olduğunu sordum. Bana onun *İmam Şâfiî* olduğunu söylediler".

İmam Şâfiî'nin Kur'an karşısında nasıl bayıldığını ve ayıldıktan sonra neler söylediğini dikkatlice düşünecek olursanız, bütün bu haller İmam Şâfiî'nin ne kadar zâhid bir kimse olduğunu size anlatmaya yeter. Çünkü bütün bu haller onun Allah'tan ne kadar çok korktuğunun apaçık birer delilidir. Böyle bir korku ve zühd ancak Allah Teâlâ'yı çok iyi tanıyanlara verilmiştir. Nitekim Allah Teâlâ Fâtır süresinin 28. ayetinde bu hakîkate şu şekilde işaret buyurmaktadır: 'Allah'tan kulları içinde ancak (kudret ve azametini bilen) âlimler korkar'.

İmam Şâfiî bu takvâyı ve zühdü *selem, icare* ve diğer fıkhî bahislerden elde etmemiştir. O takvâsını ancak *Kur'an* ve *Sünnet*'ten çıkarmış, ahiret ilimlerinden almıştır. Çünkü geçmişlerin ve geleceklerin ilmi *Kur'an'ı Kerim* ile *Sünnet*'e dayanmaktadır.

İmam Şâfiî'nin kalbin sırlarını ve ahiret ilimlerini bilen bir âlim olduğuna dair delil ise, kendisinden rivayet edilen hükümlerden anlaşılmaktadır:

Rivayet edildiğine göre, İmam Şâfiî'ye *riya* hakkında sual sordukları zaman hiç düşünmeksizin riyayı şöyle tarif etmiştir: '*Riya* bir fitnedir. Bu fitneyi heva ve heves meydana getirmiş ve âlimlerin kalp gözlerini tıkayarak görmelerine mâni olmuştur. Âlimler nefislerinin arzusuna uyarak bu perdeye bakmışlar ve bütün amellerini yakmışlardır'.

Yine İmam Şâfiî şöyle buyurur: 'Amelini kibir ve gururun zedeleyeceğini hissedip korktuğun zaman, kimi razı etmek istediğine dikkat et! Hangi sevabı istediğini keşfetmeye çalış. Hangi cezadan korktuğunu araştır. Neden dolayı şükrettiğini anlamaya çalış. Hangi belâdan dolayı hatırlamış olduğunu tahkik et. Sen bu hasletlerden biri hakkında bile düşündüğünde amellerin gözünde küçülür'.

İmam Şâfiî'nin riyanın hakîkatlerini nasıl belirtmiş olduğunu ve ayrıca *riya* kadar tehlikeli olan kibir ve gururun ilacını nasıl gösterdiğini düşün de, onun bu sahadaki büyük ilmini takdir et!

İmam Şâfiî şöyle demiştir: 'Nefsini günahlardan korumayana *ilim* bir fayda sağlamaz'.

Yine İmam Şafiî şöyle buyuruyor: 'İlmiyle Allah'a itâat eden, ibadetinin mânevî zevkine erer'.

Yine kendileri şöyle demiştir: 'Bu yeryüzünde dostu veya düşmanı olmayan hiç kimse yoktur. Madem ki durum böyledir sen, kendini Allah'ın ibadetine adayanlarla birlikte ol!'

Abdülkâhir b. Abdülâziz salihlerdendi ve çok muttakî bir kimseydi. İşte bu muttakî zat *takvâ* hakkında İmam Şâfiî'ye birçok sual sorardı. İmam da bu zâtın suallerine takvâsından dolayı usanmadan cevap verirdi. Bü zat günün birinde İmam Şâfiî'ye şu suali sordu: '*Sabır* mı, *mihnet* mi yoksa *temkin* mi daha üstündür?'

İmam ise şöyle cevap verdi: *Temkin* peygamberlerin derecesidir. *Temkin* derecesine ancak *Mihnet*'ten sonra varılır. O hale eren kimse imtihana çekildiği zamanlarda sabreder. Sabrettiği zamanlarda ise temkine varmış olur. Ey Abdülkâhir! Görmez misin? Allah Teâlâ, kulu ve rasûlü İbrahim'i (a.s) önce denedi. Sonra da *temkin* mertebesine ulaştırdı. Hz. Musa'yı da önce imtihan etti, sonra *temkin* derecesine vardırdı. Hz. Eyyûb'u da önce imtihandan geçirdi, sonra *temkin*'e vardırdı. Yine Hz. Süleyman'ı da imtihan ettikten sonra *temkin* derecesine vardırdı ve kendisine mülk ihsan eyledi. Demek oluyor ki *temkin* derecelerin en üstünü ve en efdalidir. 'İşte Yusuf'u böylece Mısır'a (temkin edip) yerleştirdik!' (Yusuf/21). Hz. Eyyûb büyük imtihandan sonra temkin mertebesine vardı. Allah Teâlâ Hz. Eyyûb'un başından geçen bu imtihan ve temkini Kur'an-ı Kerîm'de aynen şöyle ifade buyurmaktadır: 'Biz

de duasını kabul edip hemen kendisindeki hastalığı giderdik. Tarafımızdan bir rahmet ve ibadet edenler için bir hatıra olmak üzere ona hem ailesini hem de onlarla beraber bir katını daha verdik'. (Enbiya/84)

İmam Şâfiî'nin verdiği bu cevap, Kur'an'ın sırlarını ve Allah'a yönelen enbiya ve evliyanın derecelerini ne denli bildiğini göstermektedir. Bu ise ahiret ilimlerini bilmenin bir sonucudur.

İmam Şâfiî'ye 'Bir kişi ne zaman âlim olur?' diye sorulduğunda şöyle cevap vermiştir: 'İlmini derinleştirip, diğer âlimleri tedkîk ettiğinde hangisinin bilip, hangisinin bilmediğini anladığında...'

Hekîm Calinos'a 'Sen bir hastalık için niçin birçok ilaçtan mürekkeb bir tedavi usûlü tavsiye ediyorsun' diye sorulunca, o bu sözü söyleyenlere şöyle cevap vermiştir: 'Gayeye bir ilaç da vardırır. Ancak o bir ilaca birçok ilacın eklenmesi hastanın hiddetini dindirmeye yarar. Zira teklik öldürücüdür'.

İmam Şâfiî'nin bu ve buna benzer daha nice sözleri, onun *marifetullah*'ta ve *Ahiret İlmi*'nde ne denli yüksek mertebelere çıkmış olduğunu göstermektedir.

İmam Şâfiî'nin *Fıkıh*'tan ve fıkhî konulardaki münazaralardan sadece Allah'ın rızasını kastettiğine bir delil gösterelim.

Kendisi şöyle buyurmuştur: 'İsterdim ki herkes bu ilimden (fıkıh ilminden) menfaat görsün de bana bu menfaatın zerresi dahi isabet etmesin; hiçbir şeyi bana nisbet edilmesin'.

Dikkat edilecek olursa, İmam Şâfiî'nin ilimden doğacak olan âfeti ve ilmi şöhret elde etmek için istemenin felâketini nasıl idrâk etmiş olduğu, ilmi sadece Allah için istediği, ilimden gelecek olan şöhrete ise hiç iltifat etmeyip, kalbini benliğin her çeşidinden arındırdığı açıkça görülecektir.

İmam Şâfiî şöyle buyurmuştur: 'Kimle konuştuysam ilmî münazarada muvaffak olmasını, doğru yolda gitmesini ve Allah'tan yardım görmesini, Allah'ın muhafazası altında olmasını niyaz ettim. Kimle ilmî bir münazara yapmış isem, Allah Teâlâ'nın onun diliyle mi, yoksa benim dilimle mi hakkı açığa çıkaracağını bir an bile kendime mesele edinmedim'.

Yine şöyle buyurmuşlardır: 'Hak ve hakîkatı hangi âlime söylemişsem ve o söylediğim kimse de hakkı kabul etmişse, mutlaka onu büyük saydım ve onun sevgisinin bana gerekli olduğuna inandım. Benimle hak ve hakîkat konusunda haksız yere tartışarak hakkı kabul etmeyen kimseler ise gözümden düşmüş; hakkı kabul etmedikleri için kalbimde onlara karşı en küçük bir sevgi kalmamıştır'. Bütün bunlar İmam Şâfiî'nin *Fıkıh*'ta ve fıkhî münazaralarda dahi sadece Allah'ın rızasını aradığının açık birer delilidir.

Dikkat edecek olursanız, İmam Şâfiî'den sonra gelen ve sözde onun yolunda olduklarını iddia edenler, yukarıda bahsi geçen beş hasletten ancak birinde ona tâbi olmuşlardır. Hatta sonradan o bir haslette bile kendisine muhalefet etmişlerdir.

İşte Ebu Sevr[98] 'Ben Şâfiî gibi ne bir kimseyi gördüm ve ne de başkaları onun gibisini bir daha göreceklerdir' sözünü bu sırra binaen söylemiştir.

Ahmed b. Hanbel şöyle demiştir: 'Kırk seneden beri her kıldığım namazda Şâfiî'ye dua ediyorum'.

Dua edenin kadirşinaslığına, insafına ve dua edilenin de yüksek derecesine dikkat ediniz! Onunla günümüzdeki âlimleri, fakihleri bir kıyas edin ve bu devirdeki âlimlerin aralarındaki buğz ve nefreti bir düşünün ki, bunların 'Biz Şâfiî gibilerin yoluna uymaktayız' sözlerinin ne kadar samimiyetsiz olduğunu anlayabilesiniz.

Ahmed b. Hanbel, İmam Şâfiî'yi dualarında çokça andığı için oğlu kendisine 'Şâfiî nasıl bir kimse idi ki sen ona bu kadar dua ediyorsun?' diye sorunca, Ahmed b. Hanbel oğluna şu cevabı verir: 'Ey oğlum! İmam Şâfiî dünya için bir güneş ve insanlar için de bir âfiyet kaynağı gibiydi'.

Tüm bu rivayetler sizlere günümüzdeki âlimlerin İmam Şâfiî ile Ahmed b. Hanbel'in halefi olup olmadığını göstermektedir.

Yine İmam Hanbel 'Eline kalem alan herkesin üzerinde mutlaka İmam Şâfiî'nin hakkı vardır' demiştir.

---

98) Künyesi Ebu Sevr İbrahim b. Halid b. Yaman'dır. Hicretin 240. yılında vefat etmiştir.

Yahya b. Said el-Kattan[99] şöyle der: 'Kırk seneden beri her kıldığım namazda mutlaka İmam Şâfiî'ye dua ederim; zira Allah Teâlâ ona ilim kapısını açmış ve onu fıkıh ilminde başarılı kılmıştır'.İmam Şâfiî hakkında naklettiğimiz bu rivayetlerle yetinelim; zira ona ait hasletler saymakla ve yazmakla bitmez. Burada naklettiğimiz menkıbeleri

Şeyh Nâsir b. İbrâhim el-Makdisî'nin[100] İmam Şâfiî hakkında telif ettiği *Menakıb* adlı eserinden almış bulunmaktayız.

Allah Teâlâ, İmam Şafiî'den ve bütün müslümanlardan razı olsun!

İmam Mâlik

İmam Mâlik'e gelince, o da İmam Şafiî gibi bahsettiğimiz beş haslet ile donatılmıştı.

Kendisine 'Ey İmam! İlim talebi hakkında ne dersin?' diye sorulduğunda, İmam Mâlik şu cevabı vermiştir: 'Güzeldir, fakat sabahtan akşama kadar sana ilimden ne gerekiyorsa, sen o kadarına sarıl!'

İmam Mâlik, din ilminin tâzim edilmesi hakkında ifrat denecek şekilde hareket ederdi. O kadar ki, bir hadîsi rivayet etmek istediği zaman önce abdest alır, sonra o meclisin en yüksek yerinde oturur, sakalını tarar, kokular sürer, heybetli bir vaziyet aldıktan sonra kelimelerin üzerine basa basa Allah Rasûlü'nün sözlerini rivayet ederdi. Bu hali kendisine sorulduğunda 'Allah'ın Rasûlü'nün mübarek sözlerine tâzim etmeyi sevdiğim için böyle davranıyorum' cevabını vermiştir.

İmam Mâlik şöyle demiştir: 'İlim nûrdur. Allah o nûru dilediği yere bırakır. Bu nûr ise çokça rivayette bulunmaya bağlı değildir'.

İmam Mâlik'in ilme gösterdiği bu ihtiram ve tâzim, Allah'ın celâlini bütün dehşetiyle bilmesinden kaynaklanmaktadır.

---

99) Künyesi Ebu Said'dir. Hadîs hafızıdır. Hicretin 158. yılında doğmuş ve 198. yılında vefat etmiştir.

100) Bu zat birçok İslâm beldesini gezerek âlimlerden ders almıştır. Zahidlikte, kitap yazmada ve selefe uymada emsalsizdi. Sayısız kitap telif etmiştir. Hicretin 506. senesinde Şam'da vefat etmiştir.

İmam Mâlik'in, ilmiyle sadece Allah'ın rızasını aradığını bize bildiren en müşahhas delil, 'Din hususunda cedel, insana hiçbir şey kazandırmaz' sözüdür.

İmam Malik'in bu yönüne, talebesi İmam Şafiî'nin şu sözleri de delâlet etmektedir: 'Benim de hazır bulunduğum bir mecliste İmam Mâlik'e kırksekiz sual soruldu. İkisi hariç hepsine *La Edri* (Bilmiyorum) cevabını verdi'.

İlmiyle Allah'ın rızasını aramayan kimseler, kolay kolay 'Bilmiyorum' diyemezler; zira böyle söylemeyi gururlarına yediremezler.

İşte bu sırrı anlatmak için İmam Şâfiî "Âlimler arasında, İmam Mâlik delici bir yıldız gibiydi. Benim için ilim hususunda İmam Mâlik'ten daha emin biri yoktur bu dünyada. (Başka bir rivayete göre; 'Benim İmam Mâlik'ten daha çok minnet duyduğum bir âlim yoktur')" demiştir.

Rivayet edildiğine göre Halife Ebu Cafer El-Mansur,[101] 'Karısını boşanmaya zorlayan kişinin karısı boşanmaz' hadîsini İmam Mâlik'in rivayet etmesine zorla mâni olmuştur.

İmam Mâlik'in bu hadîs hakkında ne düşündüğünü anlamak için adamlarından birini gizlice göndererek bu konuda İmam Mâlik'e sual sordurmuştu. İmam Mâlik ise halkın huzurunda sual soran kişiye 'Karısını zorla boşayan bir kimsenin talâkı düşmemiştir' diye cevap verdi. Bunun üzerine devrin sultanı olan Ebu Cafer, İmam Mâlik'i kırbaçlatmıştı. Fakat o bütün bu işkencelere rağmen, o hadîsi nakletmekten bir an bile geri durmamıştı.

İmam Mâlik şöyle buyurmuştur: 'Kişi konuşmalarında, doğru ise Allah Teâlâ onun aklını korur. Ne kadar yaşlanırsa yaşlansın aklına bir eksiklik gelmez'.

İmam Mâlik'in dünya hakkındaki zühdüne gelince; o, zühdün zirvesine çıkmıştı. Nitekim bunu şu rivayet açıkça ispatlamaktadır:

---

101) Künyesi Ebu Cafer Abdullah b. Ali b. Abdullah b. Abbas'dır. Hz. Abbas'ın neslinden gelen Abbasî halifelerinin ikincisidir.

Emîr'ul-Mü'minîn el-Mehdî[102], İmam Mâlik'e şöyle sorar: 'Evin var mı?' İmam Mâlik 'Hayır evim yok. Fakat size ev meselesiyle ilgili bir hadîs nakledeyim; 'Ben Rabia b. Ebî Abdurrahman'dan dinledim, şöyle demişti: 'Kişinin nesebi onun evidir'.[103]

Hârun Reşid, İmam Mâlik'e şöyle sorar: 'Evin var mı?' İmam Mâlik 'Hayır yok' der. Bu cevabı alan Hârun Reşid, İmam Mâlik'e üç bin dinar vererek 'Bununla kendine bir ev al' der. İmam Mâlik, Harun Reşid'den parayı alır, fakat parayı ev almak için sarfetmez. Harun Reşid Bağdad'a dönmek istediğinde İmam Mâlik'e kendisiyle birlikte Bağdad'a gelmesini söyler: 'Ben herkesi senin *Muvatta* adlı kitabına tâbi kılmak istiyorum. Tıpkı Hz. Osman'ın herkesi istinsah ettirdiği mushaflara zorlaması gibi...'

Bu söz üzerine İmam Mâlık , Harun Reşid'e hitaben şöyle der: 'Herkesi benim *Muvatta* adlı kitabıma zorlamak imkânsız bir iştir. Çünkü Hz. Peygamber'in ashabı onun ölümünden sonra dünyanın dört bir bucağına yayıldılar. Hz. Peygamber'in hadîslerini gittikleri diyarlara yaydılar. Bu nedenle her belde halkında ayrı ayrı ilim vardır. Hz. Peygamber 'Ümme-timin ihtilâfından rahmet doğar'[104] buyurmuştur. Seninle birlikte hükümet merkezine gelmeme de imkân yoktur. Çünkü Hz. Peygamber şöyle buyur-muştur:

اَلْمَدِينَةُ خَيْرٌ لَهُمْ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ

'Eğer bilseler, *Medine-i Münevvere* onlar için daha hayırlıdır'.[105]

اَلْمَدِينَةُ تَنْفِي خَبَثَهَا كَمَا يَنْفِي الْكِيرُ خَبَثَ الْحَدِيدِ.

'Demircilerin körüğünün, demirin pasını temizlediği gibi, *Medine-i Münevvere* de (günahkâr kulları) günahlarından öylece temiz-

---

102) Künyesi el-Mehdi Ebu Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Ali b. Abdullah b. Abbas'tır. Abbasî halifelerinin üçüncüsüdür.

103) Bu bir *hadîs* değil, İmam Mâlik'in ismini verdiği Rabia'nın sözüdür. Bu söze mecaz yoluyla *hadîs* denmiştir. Bu sözün sahibi olan Rabia, Medine'nin meşhur âlimlerindendir. Hicretin 130. yılında el-Enbar'da vefat etmiştir.

104) Beyhaki, *el-Eş'ariyye* ve ayrıca bkz. *el-Medhal*, (İbn Abbas'dan)

105) İbn Ebî Hatim, *el-Cerh ve Ta'dil*, (İmam Mâlik'den)

ler'.[106] Buyurun, şunlar bana vermiş bulunduğunuz dinarlarınız! Bana verdiğiniz bu şeyleri ister geri alın, ister bırakın'.

İmam Mâlik bu sözleriyle Hârun Reşid'e şunları anlatmak istiyordu: 'Bana yaptığın iyiliğin karşılığı olarak beni *Medine*'den ayırmak istiyorsun. Bana bütün dünyayı verseniz Hz. Peygamber'in şehri olan *Medine*'den ayrılmam'.

İşte İmam Mâlik'in dünyaya karşı zühdü bu derecedeydi. İlmi ve talebeleri, dünyanın her tarafına yayıldığı sıralarda dünyanın her tarafından kendisine bolca para akmaktaydı. Fakat o kendisine gelen bütün paraları Allah yolunda sarfederdi. Onun cömertliği, dünyayı az sevdiğine ve zühdüne delâlet eder. Zâhidlik sadece malı sarfetmekten ibaret değildir. Zâhidlik, aynı zamanda kalbi mal sevgisinden uzak tutmaktır. Nitekim peygamberlerin en zengini olan Hz. Süleyman, mülk ve serveti hususunda çok zâhid bir kişi idi.

İmam Mâlik'in dünyayı hakir gördüğünün delili olarak İmam Şâfiî'den gelen şu rivayet yeterlidir: "İmam Mâlik'in kapısında Horasan diyarının küheylan atlarından ve Mısır'ın meşhur katırlarından öylelerini gördüm ki, onlardan daha güzelini hiçbir yerde görmemiştim. Bunları gördüğümde hocam İmam Mâlik'e 'Bunlar ne güzel şeyler' dedim. O bu sözümü işittiği zaman şöyle dedi: 'Ey Ebu Abdullah! Onlar benden sana hediye olsun'. Ben de ona 'Bari binmeniz için kendinize birini bırakın' dedim. O 'Allah'ın Rasûlü'nün gömülü bulunduğu bir toprakta binekli olarak dolaşmaya utanırım' dedi".

İmam Mâlik'in cömertliğine bakınız ki; elindeki servetin tamamını birden hediye edebilmektedir. Üstelik *Medine-i Münevvere*'nin topraklarında binekli olarak dolaşmayı *hürmetsizlik* kabul ettiği için o topraklara hayvan ayağıyla basmak istemiyor.

Onun sadece Allah'ın rızası için ilim talep ettiğini ve dünyayı bir hiç mesabesinde gördüğünü ispatlayan delillerden biri de şudur:

İmam Malik'in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Harun Reşid'in huzuruna girdim. Bana 'Ey Ebu Abdullah! Bize sık sık

106) İbn Esir ve İmam Mâlik, (Ebu Hüreyre'den); Buharî, Müslim ve Nesâî

gelmen gerekir; zira çocuklarımın senden *Muvatta*'yı dinlemesini istiyorum' deyince, ona şöyle cevap verdim: 'Allah Teâlâ Emîr'ul-Mü'minîn'i aziz etsin. Bu ilim siz *ehl-i beyt*'ten gelmiştir. Eğer siz bu ilme hürmet gösterirseniz, bu ilim hürmet görür. Bu nedenle ilmin ayağına gidilmesi gerekir, ilim insanın ayağına gelmez'. Benim bu sözümü dinleyen Emîr'ul-Mü'minîn 'Doğru söylüyorsun yâ Mâlik!' diye mukabele etti. Sonra çocuklarına dönerek 'Mescide giderek halkla beraber İmam Mâlik'in derslerini dinleyin' diye emir verdi".

İmam Ebu Hanife

İmam Ebu Hanife âbid, zâhid, Allah'ı bilen, Allah'tan korkan ve ilmiyle sadece Allah'ın rızasını murad eden bir zât idi.

Onun büyük bir âbid olduğu şu menkıbesinden açıkça anlaşılmaktadır:

İbn Mübârek[107] şöyle der 'Ebu Hanife büyük bir mürüvvete sahip ve çokça ibadet eden bir zât idi'.

Hammad b. Ebî Süleyman[108] Ebu Hanife'nin (ömrünün son günlerinde) bütün geceyi ibadetle geçirdiğini rivayet etmiştir.

İmam A'zam, hayatının ilk devrelerinde gecelerinin yarısını ibadetle ihya ederdi. Bir gün yoldan geçerken bir adam kendisini yanındakilere göstererek şöyle söyledi: 'İşte bu zat bütün geceyi ibadetle ihya eden bir kimsedir'. Bu sözü duyan İmam A'zam o günden itibaren kendisi hakkında bu bilgiyi taşıyan adamı yalancı çıkarmamak için bütün gecelerini ibadetle ihya etmeye başladı ve 'Ben halkın beni bende olmayan vasıflarla övmesinden dolayı Allah Teâlâ'dan utanırım' dedi.

Rebî b. Asım[109] şöyle anlatır: 'Yezid b. Ömer b. Hubeyre, beni Ebu Hanife'yi onun huzuruna getirmem için gönderdi. Vezir, Ebu

---

107) Künyesi İbn Mübârek b. Vadih el-Hanzelî'dir. *Muhaddislerin Sultanı* kabul edilir. Hicretin 181. yılında ve 63 yaşında vefat etmiştir. Ebu Hanife'nin talebelerindendir. Hocasının ilminden birçok bilgiler nakletmiş ve onun rahle-i tedrîsinde uzun zaman kalmıştır.

108) Asıl ismi Müslim'dir. Kûfelidir. Sahabe'den Ebu Musa el-Eş'arî'nin azadlısıdır.

109) Bazı nüshalarda *er-Rebî b. İsmail Ebu Asım* diye geçmektedir.

Hanife'ye Beytülmal nâzırı (Mâliye Vekili) olması için teklifte bulundu. Ebu Hanife vezirin bu teklifini reddetti. Teklifini reddettiği için vezir ona yirmi değnek vurarak cezalandırdı.

İmam A'zam'ın işkence çekmek pahasına makam ve mansıbdan nasıl kaçtığına çok iyi dikkat edilmelidir.

Hakem b. Hişam Sakafî[110] 'Şam'da bulunduğum bir sırada bana, Ebu Hanife'nin devrimizin en emin insanı olduğunu söylediler' demiş ve şu menkıbeyi anlatmıştır: "Devrin sultanı Ebu Hanife'ye Beytülmal nâzırlığı teklif etmiş ve 'Şayet benim bu teklifimi kabul etmezsen seni kırbaçlatırım' diyerek onu tehdit etmeyi de ihmal etmemişti. Ebu Hanife ise, onun vuracağı kırbaçların acısını Allah'ın kendisine vereceği azabın acısından daha hafif bulduğu için dünya azabını tercih etti ve hükümdarın kendisine teklif ettiği görevi reddetti".

İmam A'zam hakkında İbn Mübârek'in yanında bir söz açılınca İbn Mübârek şöyle der: 'Siz öyle bir kişiye kötülük yakıştırıyorsunuz ki, bütün dünya ona ait olmak istedi, fakat o, Allah'tan korkarak kendisini isteyen bu dünyadan kaçtı'.

Muhammed b. Şücâ'dan ve bir kısım arkadaşlarından rivayet edildiğine göre, Ebu Hanife'ye 'Emîr'ul-Mü'minîn Ebu Cafer Mansur size on bin dirhem verilmesini emretmiştir' denildiği zaman, Ebu Hanife 'Ben bu parayı kabul etmem' diye razı olmadığını izhar eder. Fakat sultanın bu parayı kendisine göndereceği günün sabahı, namazını kılar ve sonra elbisesine bürünerek sessiz sedâsız yatağına girer ve kimseyle konuşmaz. Bu esnada Hasan b. Kahtebe'nin[111] bir adamı, yanında bahsi geçen parayı getirerek Ebu Hanife'nin huzuruna girer.

İmamın yanında bulunanlardan bazıları devletin gönderdiği elçiye 'Ancak arada sırada ve pek az konuşabiliyor' derler ve ilâve ederler: 'Sizin anlayacağınız kendisine bir hastalık ârız olmuştur; bu hastalık ârız olduğundan bu yana hâli hep böyledir'. Parayı getiren elçi 'O halde getirdiğim parayı şu keseye koyup evin bir kenarına bırakın ve iyileştiği zaman da kendisine teslim edin' der.

110) Aslen Kûfelidir. Bilâhare Şam'a yerleşmiştir.

111) Abbasî devletinin hükûmet erkânından biridir.

Bu hal karşısında İmam A'zam, terekesi hakkında oğlu Hammad'a şu vasiyette bulunur: 'Öldüğüm zaman beni defneder etmez bu paraları al, Hasan b. Kahtebe'ye götür ve ona de ki: 'Ebu Hanife'nin yanında emanet olarak bıraktığınız şu paranızı geri alın'.

Oğlu Hammad şöyle anlatır: 'Babamın vasiyetini aynen tatbik ettim. Bunun üzerine Hasan bana dedi ki: 'Allah'ın rahmeti babanın üzerine olsun. O, dini hakkında çok sıkı idi...'

Ebu Hanife *Kadı'ul-Kudat* (Şeyhülislâm) olmaya dâvet edildiğinde şunları söylemiştir: 'Ben bu vazifeye lâyık değilim'. Neden lâyık olmadığı sorulduğu zaman da şu cevabı vermiştir: 'Eğer doğru isem bu vazife için ben işe yaramam; şayet yalancı isem bir yalancının kadı olması yanlış bir iş olur'.

Âhiret yolunu, din işlerini ve Allah Teâlâ'nın sıfat-ı ilâhîyelerini bilmesine gelince, dünyadaki zühd ve takvâsı ve Allah'tan şiddetle korkar olması bunun açık bir delilidir.

İbn Cüreyh[112] şöyle der: 'Sizin şu Kûfeli Nûman b. Sâbit'ten bahsedenler, hep onun Allah'tan şiddetle korktuğunu söylüyorlar'.

Şerik en-Nehaî[113] şöyle demiştir: 'Ebu Hanife çok susardı, daima düşünceliydi ve halk ile az konuşurdu'.

Bu durumu, onun *Bâtınî İlim*'e sahip olduğunun en bariz delilidir. O, dinin en mühim ve hayatî konularıyla ilgili meseleleri üzerinde düşünür ve netice çıkarmaya çalışırdı. Çünkü susmasını bilip, sükût eden kimseye ilmin tamamı verilmiştir.

Yukarıda zikrettiğimiz menkıbeler sözü edilen üç büyük imamın hallerinden sadece birer küçük bölümdür.

Ahmed b. Hanbel ve Süfyan es-Sevrî

Ahmed b. Hanbel ve Süfyan es-Sevrî'ye gelince, bu iki imamın takipçileri diğer üç imamınkinden daha azdır. Hele Süfyan'a tâbi olanlar hemen hemen hiç kalmamıştır. Fakat bu iki zâtın takvâsı

---

112) Mekkelidir. Büyük âlimlerdendi ve ünlü bir fakihti. Hicretin 149. yılında vefat etmiştir.

113) Künyesi Şerik b. Abdullah b. Ebî Şerik'tir. Aslen Kûfelidir. Buhara şehrinde hicrî 95 yılında doğmuş, hicretin 177. yılında vefat etmiştir.

ve zühdü apaçık ortadadır. Şu kitabımızın birçok bölümlerinde bu iki zâtın fiillerinden ve sözlerinden sık sık bahsedilmektedir. Bu bakımdan acele edip onlara ait menkıbeleri şuracığa sıkıştırmak lüzumsuz bir hareket olur. Bu nedenle şimdilik sözünü etmiş olduğumuz üç imamın hallerine bakarak derin derin düşününüz! O zaman göreceksiniz ki bu haller, sözler ve fiiller, sadece fıkıh ilminin *Lian, İla, Zihar, İcare* ve *Selem* gibi fer'î meselelerine vakıf olmaktan dolayı elde edilecek şeyler değildir. Çünkü bu ilimler veya bu ilimlerden daha şerefli ilimler insana bu semereleri vermez. Bunlar sadece dünyadan yüzçevirmiş ve yalnız Allah'a gönül vermiş kimselerin halleri, sözleri ve fiilleridir.

Bir de bu zatların peşinden gittiğini iddia edenlerin hallerine bakınız, hiç sözlerinde bir doğruluk payı var mı? Söyledikleri yalan mı, değil mi bir düşünün!

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Halkın Makbul İlimler Arasında Kabul Ettiği, Fakat Gerçekte Makbul Olmayan İlimler, Bir Kısım İlimlerin Mezmûm Sayılmasına Neden Olan Faktörler, *Fıkıh*, *İlim*, *Tevhid*, *Tezkir* ve *Hikmet* gibi Terimlerin Anlamı ve Bugün Aslî Mânâlarına Uygun Bir Şekilde Kullanılmadıklarının Beyanı, Şer'î İlimlerin Makbul ve Mezmûm Olanları; Ne Kadarının Makbul ve Ne Kadarının Mezmûm Olduğu

Mezmûm İlimlerin Yerilmesinin Nedenleri

Şöyle demeniz mümkündür: 'İlim birşeyin hakîkatini bilmek demektir. Bu mânâda olan ilim Allah'ın sıfatlarındandır. Birşey *ilim* olduğu halde nasıl olur da *çirkin* olabilir?'

Bu soruya şu şekilde cevap vermek mümkündür: *İlim*, hiçbir surette salt ilim olması bakımından mezmûm/çirkin olmaz. Fakat üç sebebe binaen bazı kullar hakkında *mezmum* addedilir.

1. Sahibini veya başkalarını kötüye sevkeden ilim. Sihir ve büyü ilmi buna örnek olarak verilebilir. Çünkü bu ilimler birer ilim kabul edildiği halde kötülenmiştir. Bu ilimlerin var olduğunu Kur'an tasdik etmektedir. Yine Kur'an bu ilmin eşlerin arasını açtığını bile zikretmektedir. (Bkz. Bakara/102)

Aynı zamanda Hz. Peygamber'e sihir yapıldığı ve bu sihirle hastalanarak yatağa düştüğü, bilinen gerçeklerdendir.[114] Bunu bizzat Cebrail söylemiş ve sihri orada bulunan bir kuyunun derinliklerindeki taşın altından çıkarmıştır.

Sihir ilmi, cevherlerin özelliğinden, yıldızların doğuş merkezlerini hesap etme inceliklerini bilmekten elde edilen bir ilimdir.

---

114) Buharî ve Müslim, (Hz. Âişe'den)

Hususiyetleri bilinen bu cevherlerden, sihre tutulması istenen kişinin şeklinde bir iskelet yapılır ve herhangi bir yıldızın hususî bir vakti gözetlenir. Beklenen vakit gelir gelmez iskeletin üzerine küfürden, şeriata muhalif olan fuhşiyattan bazı kelimeler hecelenir, bu hecelenen kelimeler vasıtasıyla şeytanların yardımına mazhar olunur. Bütün bunlardan sonra, Allah'ın âdetleri icra ettiği hükmüne istinaden o sihir yapılan kişide garip durumlar belirmeye başlar. İşte bütün bu sebepleri öğrenmek *mezmum* değildir. Fakat bu bilinenler sadece halka ve diğer insanlara zarar vermeye vesile olur. Şerre vesile olan elbette *şerr* olur ve böylece *mezmûm* sayılır.

Sözgelimi biri, bir veliyi öldürmek kasdıyla tâkib eder. Veli ise görünmeyecek şekilde kapalı bir yere gizlenir. Onu tâkib eden zâlim, velinin yerini sorduğu zaman, ona velinin yerini söylemek çok çirkin bir hareket olur. Çünkü böyle bir hareket, zâlimin veliyi öldürmesine sebep olabilir. Dolayısıyla burada zâlimi, velinin tam tersi istikamete yöneltmek vâcibdir. Fakat bu zâlime yardım etmek; yâni bildiği şeyi söylemek bir *ilim* ise de, şerre yol açtığı için *mezmûm*'dur.

2. Sahibine kârdan fazla zarar veren ilimdir. *Astronomi* gibi... Bu ilim, ilim olmak hesabıyla zararlı bir ilim değildir. Çünkü ikiye ayrılır:

a) *Hesab İlmi*

Allah Teâlâ Kur'an'da güneşin ve ayın bir hesab ile seyrettiğini söylemektedir.

> Güneş ve ay (kendi menzillerinde yaptıkları hareketler) bir hesab iledir.
>
> (Rahman/5)
>
> Aya da menziller (miktarlar) takdir ettik. Nihayet kurumuş eski hurma dalı gibi oldu.
>
> (Yâsîn/39)

b) *Ahkâm İlmi*

Bu ilmin özeti hâdiselerin oluşunu sebeplere bağlamaktır. Doktorun nabız yoklamasıyla muhtemel hastalığı keşfetmesine benzer. Bu ilim, Allah'ın kendi yarattığı varlıklar hakkındaki

sünnet ve âdetinin cereyan tarzını bilmektir. Fakat bu ilmi, şeriat (bir hikmete binaen) zemmetmiştir.

إِذَا ذُكِرَ الْقَدَرُ فَأَمْسِكُوا، وَإِذَا ذُكِرَتِ النُّجُومُ فَأَمْسِكُوا، وَإِذَا ذُكِرَ أَصْحَابِي فَأَمْسِكُوا.

Kader zikredildiği zaman, kadere dalmaktan kendinizi alıkoyun. Yıldızlar zikredildiği zaman, kendinizi sakının. Ashabım zikredildiği zaman (onların arasındaki hâdiseleri kurcalamaktan) sakının![115]

أَخَافُ عَلَى أُمَّتِي بَعْدِي ثَلاَثًا: حَيْفَ الْأَئِمَّةِ، وَالْإِيمَانَ بِالنُّجُومِ، وَالتَّكْذِيبَ بِالْقَدَرِ.

Benden sonra ümmetim hakkında üç şeyden korkuyorum: 1. İdarecilerin zulmü, 2. Yıldızlara inanmak, 3. Kaderi yalanlamak.[116]

Hz. Ömer şöyle demiştir: 'Yıldızlardan ancak karada ve denizde size yarayacak kadarını öğrenin, gerisinden ise sakının'.

Hz. Ömer'in bizi yıldız ilminin kara ve denizlerde işimize yarayacak kısmından başkasını elde etmekten alıkoyması üç sebebe dayanır:

a) Halkın çoğuna zarar verir. Çünkü halka 'Şu olaylar falan yıldızın hareketinden meydana geliyor' dendiğinde, halkın kalbinde yıldızların tesir edici ve tasarruf sahibi birer ilâh oldukları kanaatı yerleşmektedir. Özellikle yıldızların semavî birer cevher oldukları hususu da bu kanaati iyice desteklemektedir. Böyle olunca yıldızların tesiriyle insanların zihinleri çeliniyor ve onlara bağlanıyorlar insanlar. O kadar ki hayrı ve şerri; ümit veya ümitsizliği onlardan beklemeye başlıyorlar. Böylece Allah'ın zikri kalplerden siliniyor. Çünkü zayıf olan kimse daima vasıtalara bakar; bir türlü o vasıtanın esas müessirine bakmaya gücü yetmez. Güneşin, ayın ve yıldızların Allah Teâlâ'nın birer teshir edilmiş mahlûku olduğunu sadece ilimde derinleşmiş âlimler bilebilirler.

---

115) Taberânî, (İbn Mes'ud'dan); Hatib, *Kitab-ul Kavm fî İlm'in-Nücûm,* (İbn Mes'ud'dan)

116) İbn Abdilberr ve İbn Asakir, (Ebu Mahcen'den)

Zayıf bir insanın, ışıkların ancak güneş doğduktan sonra etrafı aydınlattığını görmesi, karıncanın şu hâline ne kadar benzer: Bir kâğıdın üzerinde bulunan karıncaya akıl ihsan edilse de o kâğıdın üzerindeki yazıları okuma kabiliyeti kazandırılsa; yazıların arka arkaya kâğıt üzerinde sıralanışını kalemin işi zanneder. Çünkü o kâğıt üzerine yazıyı yazan olarak yalnız kalemi görmüştür. Kalemin daha üstüne bakıp, onu tutan parmakları göremez. Hele hele parmakların yukarısında bulunan eli ve o eli idare eden iradeyi hiç göremez. O iradeyi taşıyan yazarın varlığını, o yazara bu kabiliyet ve hassasiyeti veren hakikî kudret ve kuvvet sahibini, hiçbir şekilde idrâk edemez.

İşte tıpkı bu karınca misâlinde olduğu gibi, halkın dikkati çoğu zaman enginlerde ve yakın sebeplerde kalır. Bu sebepleri aşıp, sebeplerin asıl müessirine varmaya muvaffak olamaz.

İşte yıldızların ilmine dalmayı yasaklayan sebeplerden biri budur.

b) Yıldızlara bakarak netice çıkarmak tahminden başka birşey değildir. Ne zan ve ne de yakîn olarak insanlar tarafından açık birşey bilinmemektedir. O halde yıldızların doğuşu sebebiyle ortaya atılan hüküm, cahilâne bir hükümdür ki, böyle bir hükmün hiçbir değeri yoktur. Cehalete yol açtığı için zemmedilmiştir. Yoksa mücerred olarak zemmedilmiş değildir.

Bu ilimle elde edilen mârifetlerin Hz.İdris'in mucizesi olduğu kuvvetle rivayet olunmaktadır. Fakat Hz. İdris'in meşgul olduğu *yıldız ilmi*, günümüzde tamamen inkiraza uğramış ve yok olup gitmiştir.

Müneccimin yapmış olduğu tahminlerin bazen doğru çıkması, sadece bir tesadüften ibarettir. Zira müneccim, bir kısım sebeplere muttali olur. Muttali olduğu sebeplerden meydana gelen şartların arkasından bakar, birçok şartların gelmesiyle ancak müsebbeb meydana gelir. Bu şartların hakîkatine muttali olmak beşerin kudreti dışında bir keyfiyettir. Kazara ve tesadüfen Allah Teâlâ'nın bütün bu sebeplerin geri kalan kısımlarını takdir ettiği bir âna, müneccimin hükmü tesadüf ederse, müneccim hükmünde doğru sayılır, tesadüf etmediği takdirde ise müneccim yanılmış sayılır. Müneccimin bu durumu tıpkı bulutların toplandığını görerek, yağmurun yağacağına hükmeden bir insanın durumuna benzer.

Fakat çoğu zaman bulutlar dağılarak yağmurun yağacağı sonucuna varan kimseleri yanıltır. Bazı zamanlar bunun aksi de olur ve yağmur yağar. İşte nasıl sadece bulutların bir araya gelmesi yağmurun yağmasına kâfi gelmiyor ve daha bilinmeyen sebepler de gerekiyorsa; bir kaptanın esintiye bakarak bir tehlike görmemesi, bir gemicinin tecrübelerine dayanarak vermiş olduğu 'gemi batmaz' hükmü de tıpkı böyledir. Zira bu esintilerin daha nice nedenleri vardır ki, gemici bunlara bazan muttali olur, bazan ise olamaz. Hele bir kısmına hiçbir zaman nüfuz edemez. Onun için bazen hükümlerinde isabet eder, bazen de yanılır.

İşte bu nedenle kuvvetli insan da zayıf insan gibi bu ilimden menedilir.

c) Yıldız ilminde fayda yoktur. Zararlarından en azı fuzulî bir iş yapmış olmaktır. Fuzulî bir iş yapmış olmak da en değerli hazine olan hayatı boşa harcamaktır ki bu zararların en dehşetlisidir.

مَرَّ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ بِرَجُلٍ وَالنَّاسُ مُجْتَمِعُونَ عَلَيْهِ فَقَالَ: «مَا هٰذَا؟»، فَقَالُوا: رَجُلٌ عَلاَّمَةٌ، فَقَالَ: «بِمَاذَا؟»، قَالُوا: بِالشِّعْرِ وَاَنْسَابِ الْعَرَبِ، فَقَالَ: «عِلْمٌ لاَيَنْفَعُ وَجَهْلٌ لاَيَضُرُّ»..

Birgün Allah'ın Rasûlü (s.a) bir kişinin yanından geçerken, halkın o kişinin başına toplandığını görür ve 'Bu ne toplantısı?' diye sorar. Halk 'Bu büyük bir âlimdir, onun için etrafında toplandık' der. Bu cevabın üzerine Allah'ın Rasûlü 'Hangi meselede âlim?' diye sorar. 'Şiiri ve Arabın ensabını çok iyi bilir' derler. Bu cevabı alan Allah'ın Rasûlü şöyle buyurur: 'Bu ilmin (şiir ve ensab hakkındaki ilmin) ne bilinmesinde bir fayda, ne bilinmemesinde bir zarar vardır!'[117]

اِنَّمَا الْعِلْمُ اٰيَةٌ مُحْكَمَةٌ اَوْ سُنَّةٌ قَائِمَةٌ اَوْ فَرِيضَةٌ عَادِلَةٌ.

İlim ancak bir ayet veya kâim (nesh edilmemiş) bir sünnet veya (mirasçılar arasındaki taksim ile ilgili) adaletli bir farîzadan ibarettir.[118]

117) İbn Abdilberr, (Ebu Hüreyre'den)

118) Ebu Dâvud, İbn Mâce, (Abdullah b. Ömer'den)

Astroloji ve benzeri ilimlere dalmak tehlikeli olduğu gibi faydasızdır ve bu ilimle meşgul olmak vakit kaybetmekten başka birşey değildir. Allah'ın takdir ettiği şeyden kaçınmak hiç kimsenin elinde değildir. Ama *tıb ilmi* böyle değildir, çünkü o ilme insanların ihtiyacı vardır. Tıb ilminin delillerinin bir çoğuna insan vakıf olabilir. Tıb ilmi gibi *rüya tâbiri ilmi* de her ne kadar tahmine dayalı bir ilim ise de; yıldız ilminden farklıdır. Rüya tâbirinde de faydalar vardır. Zira *tâbir ilmi*, nübüvvetin kırkaltı parçasından bir parçadır ve bu ilimde herhangi bir tehlike yoktur.

3. Üçüncü sebep ise, faydasız bir ilme dalmaktır. Faydasız ilme dalmak zemmedilmiştir. İlimlerin açığını bilmeden inceliklerine, esaslarını öğrenmeden de gizli taraflarını öğrenmeye çalışmak ve ilimlerin açık taraflarını bilmeye çalışmadan kapalı taraflarını bilmeye gayret etmek ve ilâhî ilimlerin sırlarını araştırmak gibi... Felsefeciler ve kelâmcılar bu ilimlere her ne kadar vakıf olmak istemişlerse de; tek başlarına bu ilimleri kavramaktan uzaktırlar. Bu ilimlere tek başına vakıf olmak ve bir kısım yollarını elde etmek sadece peygamberlere ve onların izinden giden velilere mahsustur. O halde insanların böyle ilimlerden sakınması ve bütün bunları şeriatın ölçülerine irca etmesi gerekir. Zira şeriatta Allah'ın tevfikine mazhar olan kimseler için ikna edici deliller mevcuttur. Nice kişiler vardır ki, ilimlere dalmışlar, fakat dalmış oldukları ilimlerden çok zararlı çıkmışlardır. Şayet bu ilimlere dalmamış olsalardı, dinî durumları çok daha iyi olurdu. Bu kısım ilimlerin bazı kimselere zarar verdiği açık gerçeklerden biridir. Nitekim kuşların etinin ve bir kısım tatlıların süt çocuklarına zarar verdiği malûmdur.

Birçok kimsenin, bazı hususları bilmemeleri, bilmelerinden daha hayırlıdır.

Rivayet olunduğuna göre, halktan biri doktara giderek hanımının çocuk yapma özelliğinin olmadığından (kısır olduğundan) şikayet eder. Doktor, kadının nabzını yoklayarak şöyle der: 'Tedavi edilmeye muhtaç değil; zira kırk gün sonra vefat edecek. Nitekim nabzının durumu buna işaret ediyor'. Doktorun ağzından çıkan bu sözleri dinleyen kadın dehşete kapılır, hayatı perişan olur. Varını yoğunu fakir fukaraya vererek vasiyetini yazar. Kırk gün yemek yiyemez, su içemez. Kırk gün dolduktan sonra adam, doktora gelerek karısının ölmediğini bildirir. Bunun üze-

rine zekî doktor 'Ölmeyeceğini biliyordum. Hemen eve git ve karınla cinsi münasebette bulun, derhal gebe kalacaktır' der. Doktorun bu cevabına hayret eden koca 'Bu nasıl olur?' diye sorar. Doktor meseleyi şöyle izah eder: 'Muayene neticesinde kadının şişman olduğunu ve bu sebeple rahim ağzının kapalı bulunduğunu gördüm. Bu yağları ancak ölüm korkusu eritebilirdi. Bunun için onu böyle bir korkuya sokmak gerekiyordu. Ben de öyle yaptım. Şu anda maksat hasıl olmuş, eşinin rahim ağzını kaplayan yağlar erimiştir. Onun için çocuk yapmaya hazır bir vaziyete gelmiştir'.

İşte bu hikâye sana bazı ilimlerin tehlikesini haber vermekte, hatta sadece bunu haber vermekle kalmamakta, aynı zamanda Allah'ın Rasûlü Hz. Muhammed Mustafa'nın (s.a) şu sözünün mânâsını da açıkça ve eksiksiz bir şekilde bildirmektedir:

نَعُوذُ بِاللّٰهِ مِنْ عِلْمٍ لاَيَنْفَعُ.

Fayda vermeyen ilimden Allah'a sığınırız.[119]

İşte bu hikâyeden ibret al. Şeriatın zemmettiği ilimlere dalma ve onlardan şiddetle kaçın. Ashabın eteğine yapış. *Sünnet-i Seniyye* yolundan bir an olsun ayrılma. Zira din ve dünyanın selâmeti ancak sahabe-i kirâmın yolundan gitmeye bağlıdır.

Tehlike ise, kendi başına birtakım şeyleri araştırmak ve sahabenin görüşünden ayrılıp müstakil bir görüşe sahip olmaktadır. Sakın zannınla, delilinle, aklınla ve kişisel görüşünle inat göstererek insanlarla çokça tartışma!

'Ben bazı şeyleri bilmek için araştırıyorum. Öyleyse ilmi düşünmekte ne zarar vardır?' deme; zira müstakil şekilde, olur olmaz ilmî meselelere dalışının zararı, kârından fazladır. Çok şeyler vardır ki, ona vakıf olduğun zaman elde ettiğin şey, seni tehlikelere sürükler ve âhiretini berbat eder. Allah'ın rahmeti sana yetişmediği takdirde bu felâketten kurtulamazsın ve helâk olur gidersin!

Bilmiş ol ki, nasıl ehliyetli bir doktor tedavi usûllerinde kimsenin kestiremediği ince usûllere müracaat etmesini biliyorsa; kalp-

---

119) İbn Abdilberr, (Hz. Câbir'den); İbn Mâce

lerin hekimi sayılan, âhiret hayatının vesilelerini bilen peygamberler de aynı şekilde bu sahada başkalarının bilmediği usûllere vâkıftırlar.

Bu bakımdan, sen kendi aklına güvenerek onların mesleği üzerinde düşünüp mesleklerini değiştirme durumuna düşme. Böyle yaparsan seni felâketten hiçbir şey kurtaramaz. Birçok kimseler vardır ki, parmakları yaralandığı zaman kendi kendilerine o yarayı birtakım merhemler sürerek iyi etmeye çalışırlar. Halbuki hekim, merhemin elin başka tarafına sürülmesi icabettiğini söyleyebilir. Damarların bedene yayılışını, köklerini ve bedeni nasıl çevrelediklerini bilmeyen kimseler doktorun bu tavsiyesini akla yakın bulmaz; 'Nasıl olur da yaranın üzerine değil de başka tarafa sürülür' diyerek itiraz ederler. İşte âhiret yolunda şeriatın inceliklerinde, âdâbında, insanların bilmekle mükellef oldukları inançlarında ve lâtifelerinde de durum böyledir. Akıl bu meseleyi tek başına halletmeye muktedir değildir ki kendi gücüyle bunu ihâta edebilsin. Nitekim madenlerin yapılarında birtakım acâip özellikler vardır ve bu özellikler sanat erbabının bilgisi dahilinde değildir.

Sözgelimi hiçbir sanat erbabı; demirdeki mıknatıs çekiminin mahiyetini bilmez. Bunun gibi inanç ve amellerdeki gariplikler de kalplerin saffeti, temizliği, tezkiyesi ve ıslahı için kulların, Allah'ın manevî komşuluğunda yükselmelerini temin eder. Kalplere Allah'ın yüce faziletinden, maddî ilâçlardan daha fazla ve daha büyük faydaların teminine vesile olduğu bir hakîkattır. Nasıl akıllar, ilâçların faydalarını birdenbire çözemez ve hangi ilâcın hangi hastalığa iyi geleceğini kestiremez ve bunu ancak birtakım deneylerden sonra anlayabilirse; aynı akıllar, âhirette insana fayda verecek şeyleri de kendi başlarına bulmaktan âcizdirler. Bu âcizliklerini bu konuda deneme yoluyla telâfi imkânı da yoktur. Keşke bazı ölüler dünyaya dönselerdi de, bizlere Allah'a nasıl yaklaşılır, hangi fiillerin Allah'a yaklaştırıcı ve hangilerinin Allah'tan uzaklaştırıcı olduğunu söyleselerdi. Çünkü ancak onlar amellerin ve inançların hangisinin insana yararlı olduğunu bilebilir ve açıklayabilirler. Fakat bir ölüden bütün bu soruların cevabını almak hiç kimsenin harcı değildir.

Hz. Peygamber'in (a.s) doğruluğuna ve işaretlerinin hakîkatına vâkıf olmak bakımından aklın rehberliği ve menfaati sana yeter. Ondan sonra aklın vazifesi biter ve kendisi için en yararlı yol;

Hz. Peygamber'in yolunu tâkip etmektir. Sen ancak bu yolu tâkip ettiğin zaman selâmete erersin. Bu konu özet olarak bu kadar anlatılabilir. Bunun için Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

إِنَّ مِنَ الْعِلْمِ جَهْلاً، وَإِنَّ مِنَ الْقَوْلِ عِيًّا.

İlmin bir kısmı cehalettir, sözün bir kısmı da yorgunluktur.[120]

İlmin hiçbir zaman cehalet olmayacağı herkesin bildiği bir gerçektir. Fakat burada 'Bazen zarar vermek hususunda cehaletin tesirine benzer bir tesir gösterir' anlamında kullanılmıştır.

Hz. Peygamber şöyle demiştir:

قَلِيلٌ مِنَ التَّوْفِيقِ خَيْرٌ مِنْ كَثِيرٍ مِنَ الْعِلْمِ.

Tevfîkin azı, ilmin çoğundan daha hayırlıdır.[121]

Ulû'l-Azm peygamberlerden olan Meryem oğlu İsa (a.s) şöyle demiştir: 'Nice ağaçlar vardır ki meyveleri yoktur, nice meyveler vardır ki güzel ve hatta yenecek gibi değildir ve nice ilimler vardır ki insana hiçbir faydası dokunmaz'.[122]

Değiştirilen Bazı Terimler

Çirkin ilimlerin şer'î ilimlerle karışması, güzel kelimelerin mânâlarının değiştirilmesiyle mümkün olmuştur. Kavram kargaşası, ard düşüncelerle selef-i sâlihînin ve birinci neslin kastettiği mânâlardan başka mânâlara çevrilen terimlerden doğmaktadır.

Asıl anlamı değişen ve başka mânâlar alan terimler beş tanedir.

1. Fıkıh

2. İlim

120) Ebu Dâvud, (Hz. Büreyre'den)

121) Deylemî, (Ebu Derdâ'dan)

122) Hatib el-Bağdadî

3. Tevhid
4. Tezkir
5. Hikmet

İşte gördüğünüz bütün bu terimler güzel anlamlara sahip idiler. Bu terimlerin ifade ettiği mânâlara vâkıf kimseler dinî kıymetlere sahip kimselerdi. Fakat günümüzde bütün bu terimler mânâlarını kaybetmişler ve yanlış anlamlarda kullanılmaya başlamışlardır.

Saf ve sade kalpler; bu terimler kötü ilimlerde kullanıldığı için, bu terimlerin sahiplerini gördükleri zaman nefret edip kaçmaktadırlar.

Birincisi *Fıkıh* terimidir. Bu terimi aslî mânâsından başka mânâlara çevirmemiş ve başka mânâlarda kullanmamışlardır; ancak bu terimi bazı ayrıntılara hasretmişler, kelimenin ihâta ettiği geniş sahaları ihmal etmişlerdir. Örneğin bu terimi fetva ilminin garip dallarının, ince illetlerinin anlaşılmasında ve o dallar hakkında inceden inceye yapılan konuşmalarda ve onlarla ilgili tartışmalarda kullanmışlardır. Zamanımızdaki ilim erbabına sorsanız, fetva veren kimseleri en büyük fakihler olarak takdim ederler. Kim en çok fetva konusu üzerinde durmuşsa, o en kuvvetli fakih sayılmıştır.

Sahabe zamanındaki *fıkıh ilmi* ise, âhiret yolunun, nefse musallat olan âfetlerin inceliklerini bilmeyi; fâsid amelleri ve dünyanın sevilmeye lâyık bir meta olmadığını tam mânâsıyla idrak etmeyi; ayrıca âhiret nimetlerinin bilinmesi ve Allah korkusunun kalbi doldurması gibi ilimleri ifade ediyordu. Fıkıh ilmi ancak bu bilgiler dairesinde kullanılırdı. Fıkhın bu mânâda kullanıldığı hususunda en bariz delil, Allah Teâlâ'nın şu buyruğudur:

> İnananların hepsi toptan sefere çıkacak değillerdi. Ama her kabileden bir grubun dini iyice öğrenmeleri ve dönüp kavimlerine geldikleri zaman (Allah'ın yasak kıldığı şeylerden) kaçınmaları için onları uyarmaları gerekmez miydi?
>
> (Tevbe/122)

İnsanların kendisiyle uyarıldıkları ve kalplerine Allah korkusunu yerleştiren, ilimin adı *fıkıh ilmi* idi.

Talâk, Lian, Selem ve *İcare* gibi meseleler ise fıkıhla alâkalı değildi. Çünkü bütün bunlarla kalbin korkutulması mümkün değildir. Tam tersi bu meselelerle uğraşanların kalpleri büsbütün katılaşmakta ve zamanımızda müşahede ettiğimiz gibi Allah korkusu kalplerinden silinip gitmektedir.

Yemin olsun ki cin ve insanlardan birçoğunu cehennem için yarattık. Onların kalpleri vardır, fakat bu kalpler ile gerçeği anlamazlar. Gözleri vardır, fakat onlarla görmezler. (İbret almazlar). Kulakları vardır, fakat onlarla nasihat dinlemezler. İşte bunlar hayvanlardan daha şaşkındırlar. Gafil olanlar da işte bunlardır!

(A'raf/179)

Ayette geçen 'Bu kalpler ile gerçeği anlamazlar' ifadesiyle *fetva* değil, *iman* kastolunmaktadır.

Burada, *fıkıh* ile *fehim* kelimeleri aynı anlama geliyorsa da, bu kelimelerin biri eskiden kullanılmış, diğeri de yeni olarak kullanılmaktadır.

Herhalde onların (münâfıklarla yahudilerin) yüreklerinde size karşı hissettikleri korku Allah'ınkinden daha fazladır. Bu, onların anlayışsız bir kavim olmalarındandır.

(Haşr/13)

Dikkat edilecek olursa, Allah Teâlâ bu ayette onların Allah'tan az korkmalarını ve buna mukabil mahlûkatın gücünü büyütmelerini, kıt olan anlayışlarına bağlamaktadır.

Peki o halde bu, fetva ilminin ayrıntılarını bilmemekten mi kaynaklanıyor? Yoksa daha önce de beyan ettiğimiz gibi fıkhın hakikî mânâlarını idrâk etmemenin neticesi mi?

Dinî meseleleri görüşmek için kendisine gelen bir heyet hakkındaki Hz. Peygamber'in şu buyruğuna bakalım:

عُلَمَاءُ حُكَمَاءُ فُقَهَاءُ.

(Bu gelenler) âlim, fakih ve hakîmdirler.[123]

---

123) Ebu Nuaym, *Hilye*; Beyhaki, *Zühd* ; Hatib, *Tarih*, (Süveyk b. el-Hars'dan)

Zührî'ye[124] 'Medineliler içinde en fakih kişi kimdir?' diye sorulduğunda, o şöyle cevap vermiştir: 'Allah'tan en çok korkanı, en iyi fakihtir'.

Burada Sa'd (Zührî), *Fıkh*'ın meyve ve neticelerine dikkati çekmektedir. Takvâ ise, fetvaların ve hükümlerin değil, bâtın ilminin meyvesidir. Öyleyse *fıkıh*, bâtın ilminin adı olabilir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

اَلاَ اُنَبِّئُكُمْ بِالْفَقِيهِ كُلِّ الْفَقِيهِ؟ قَالُوا: بَلَى، قَالَ: مَنْ لَمْ يُقْنِطِ النَّاسَ مِنْ رَحْمَةِ اللّٰهِ، وَلَمْ يُؤَمِّنْهُمْ مِنْ مَكْرِ اللّٰهِ وَلَمْ يُؤْيِسْهُمْ مِنْ رَوْحِ اللّٰهِ وَلَمْ يَدَعِ الْقُرْاٰنَ رَغْبَةً اِلَى مَا سِوَاهُ.

'Size gerçek fakihi haber vereyim mi?' Sahabe-i kirâm 'Evet yâ Rasûlullah! Bize gerçek fakihi bildir!' dediler. Bunun üzerine Allah'ın Rasûlü şöyle cevap verdi: 'İnsanları Allah'ın rahmetinden ümitsiz etmeyen ve Allah'ın azabından emin kılmayan ve Allah'ın geniş rahmetinden onların ümitlerini kesmeyen; Kur'an'ı bırakıp başka kitapların arkasına takılmayan kimse gerçek fakihtir'.[125]

لاَنْ اَقْعُدَ مَعَ قَوْمٍ يَذْكُرُونَ اللّٰهَ تَعَالٰى مِنْ غُدْوَةٍ اِلَى طُلُوعِ الشَّمْسِ اَحَبُّ اِلَيَّ مِنْ اَنْ اَعْتِقَ اَرْبَعَ رِقَابٍ..

Şafak zamanından güneşin doğuşuna kadar Allah'ı zikreden kimseler ile oturmam, bana dört köle azâd etmemden daha sevimli gelmektedir.[126]

Enes b. Mâlik Hz. Peygamber'in bu hadisini rivayet ettiğinde, arkadaşları Zeyd b. Eban Rakkaşî ve Ziyâd b. Abdullah Numeyrî'ye dönüp şöyle dedi: 'Allah Rasûlü'nün sözünü ettiği zikir meclisleri, sizin bugünkü meclislerinize benzemezdi. Sizin meclislerinizde biri va'z ve nasihatta bulunurken sözünü uzattıkça uzatıyor. Fakat Hz. Peygamber'in zamanında biz biraraya geliyor, iman konusunda müzakereler yapıyor, Kur'an ayetleri üzerine dikkatle

124) Künyesi Sa'd b. İbrahim b. Abdurrahman b. Avf'dır. Hicretin 127. yılında vefat etmiştir.

125) Ebu Bekir b. Lâl, *Mekârim-ül Ahlâk*; Ebu Bekir b. Senî, *Hidâyet-ul - Müteallimîn*; İbn Abdilberr, *İlim,* (Hz. Ali'den)

126) Ebu Dâvud

eğiliyor, dinde fıkıh sahibi oluyor ve fıkhımızdan dolayı Allah'ın bize olan nimet-i ilâhîsini inceden inceye düşünüyorduk'.

Dikkat edildiği takdirde görülecektir ki Hz. Enes (r.a) Kur'an üzerinde düşünmeyi, anlayarak Allah'ın nimetlerini saymayı, *fıkıh* olarak adlandırmaktadır.

لَايَفْقَهُ الْعَبْدُ كُلَّ الْفِقْهِ حَتَّى يَمْقُتَ النَّاسَ فِي ذَاتِ اللّٰهِ وَحَتَّى يَرَى لِلْقُرْاٰنِ وُجُوهًا كَثِيرَةً.

Kul, Allah için insanlara buğzetmedikçe ve Kur'an'ın birçok yönlerini anlamadıkça tam olarak fakih olamaz.

Bu hadîs-i şerif, Ebu Derdâ'dan *mevkuf* olarak şöyle bir ilâveyle rivayet edilmektedir:

ثُمَّ يُقْبِلَ عَلٰى نَفْسِهِ فَيَكُونَ لَهَا اَشَدَّ مَقْتًا.

Bütün bunlara buğzettikten sonra Allah için nefsine yönelmeli ve her şeyden daha çok ona buğz etmeli.

Sencî, Hasan Basrî'ye bir sual sorar. Hasan sorusunun cevabını verdikten sonra kendisine şu itirazda bulunur: 'Fakihler senin verdiğin cevaba muhaliftirler. Onların verdiği cevap senin verdiğin cevaba uymamaktadır'. Bunun üzerine Hasan hiddetle bağırır: 'Ey anası matemini tutasıca! Acaba sen hiç fakih gördün mü? Elbette görmedin. Çünkü fakih dünyaya sırt çevirip, âhirete yönelip, rabbine ibadet etmeye devam eden, nefsini müslümanların şerefini ihlâl etmekten alıkoyan; müslümanların malını haksızlıkla almaktan kaçınan ve müslüman cemaata Allah'ın emirlerini hiç hatır-gönül dinlemeden haykıran insandır'.

Dikkat edilecek olursa Hasan Basrî hiçbir şekilde fetva vermekten bahsetmemekte, fakihin fetvaları hıfzeden biri olduğunu söylememektedir.

Ben, *Fıkıh* teriminin zâhirî ahkâmın fetvalarını bilen kişilere şâmil olmadığını söylüyor değilim. Fakat *Fıkıh* tâbiri, başlı başına bu fetva ehlini ifade etmemekte; ancak tâli derecede bu hususu da içine almaktadır. Demek istediğim sadece budur. Çünkü selef âlimleri, bu terimi *Fetva İlmi*'nden daha fazla, *Ahiret İlmi*'ne ıtlak etmişlerdir.

Bu açıklamadan sonra anlaşılmış olmalı ki, insanların iyi ve kötü ilimleri birbirine karıştırması, *Fıkıh* teriminin sonradan sadece fetva ilmiyle ilgili görülüp, âhiret ilmine ve kalplerin ahkâmına dair konularla ilgili görülmemesine yol açmıştır.

Tahrifçiler bu terimi istedikleri mânâda kullanmak için nefsin de yardımını görmüşlerdir. Çünkü *bâtın ilmi* zordur. Onunla amel etmek ise daha zordur. Bunun için insan tabîatı, bâtın ilminden kaçar. Bâtın ilmine sahip olmakla; insan vâlilik, kadılık, rütbe ve servet elde edemez. İşte bu fırsatı ganimet bilen şeytan, esasında güzel bir şer'î terim olan *Fıkıh* terimini teferruata tahsis ederek kalplere güzel göstermeye çalışmıştır.

İkincisi *İlim* terimidir. Bu terim asr-ı saâdette Allah'ı, ayetlerini ve kulları hakkındaki fiillerini bildirmek için kullanılırdı. Hatta Hz. Ömer (r.a) vefat ettiği zaman ashabın büyük âlimlerinden olan İbn Mes'ud şöyle demişti: 'İlmin onda dokuzu öldü'.

Bu terime karşı koyanların hiddetini durdurmak için İbn Mes'ud, harf-i târifle birlikte kullanılan *el-İlim* terimini *İlm-i Billah* olarak yorumlamıştır.

Zamanımızın insanları bu terimi tıpkı birinci terimde olduğu gibi, fâsit bir daireye tahsis etmişlerdir. Hatta o kadar ki, fıkhî veya gayr-ı fıkhî konularda hasımlarıyla tartışanlar hakkında bile bu terim kullanılabilmektedir. Örneğin fıkhî konularda hasımlarıyla iyi ve inandırıcı bir şekilde tartışan, hakikî âlim ve ilimde aşılmaz bir büyük olarak görülmekte, fakat fıkhî meselelerde tetebbuu olmayan, tartışmayan ve münâzaradan kaçınan kimseler çok zayıf kimseler olarak kabul edilmektedir.

İşte tıpkı birinci terim de olduğu gibi *el-İlim* terimi de hakikî mânâsının dışında birtakım tâli meselelerde kullanılmaktadır. Fakat ilim ve onunla iştigal eden âlimler hakkında vârid olan faziletlerin çoğu; Allah'a, O'nun emirlerine ve sıfatlarına vâkıf olan âlimler hakkındadır. Zamanımızda ise şer'î ilimlerden ancak cedel ve hilâfiyâtı bilen ve bunları bilmekle de ulemadan sayılanların arasına karışan kimselere *âlim* denmektedir. Halbuki bu insanlar ayrıca tefsir, hadîs, mezheb v.s ilimleri bilmemektedirler.

Sonuçta bu terimin anlamının bozulması, ilim talebinde bulunan birçok kimselerin helâk olmasına sebep teşkil etmiştir.

Üçüncüsü ise, *Tevhid* terimidir. Bu terim, zamanımızda kelâm ilmini bilen, mücadele yolunu kavrayan ve hasımlarının tenkid yolunu kapayacak sualler sormasını bilen, insanları kendisinden şüpheye düşüren, hasmı durduracak değerde deliller bularak, hasmı tasfiye eden kimselerin sanatı için kullanılmaktadır. Hatta bu kişilerden bazıları kendilerini *ehli tevhid ve'l-adl* olarak tanıtmaktadırlar.

Kelâmcılara *tevhid âlimleri* adı verilmiştir. Oysa kelâm sanatının bütün malzemesi asr-ı saadette bilinmemekteydi. Bilinmemesi bir yana, şayet asr-ı saadeti meydana getiren o mübarek insanlar, cedel ilminin kapısını açanları görseydiler, belki de onları şiddetle kınarlardı.

Kur'an'ın ihtiva ettiği zâhirî delillere gelince, duyar duymaz insan aklının onları hemen kabul edeceği malûm bir husustur. Demek ki Kur'an'ı bilmek, bu ilmin tamanını bilmek demektir.

Asr-ı saadette yaşayan büyükler, *Tevhid* teriminden günümüz kelâmcılarının çoğunun anlamadığı şeyleri anlıyorlardı. Üstelik günümüz kelâmcıları bu mânâları anlasalar da, anladıkları bu mânâlarla muttasıf olamazlar. Onların anladığı mânâlar şunlardı:

'Herşey Allah'tan gelir' inancına hiçbir sebep ve vasıtaya başvurmaksızın bilip bağlanmak, hayrın tamamının Allah'tan olduğuna kat'î bir şekilde kanaat getirmektir. Bu makam çok şerefli bir makamdır.

Tevekkül, rıza ve Allah'ın hükmüne teslim olmak, bu mertebenin meyvelerindendir. Diğer bir meyvesi ise, Hz. Ebu Bekir'in (r.a) kendisini ebediyet âlemine götürecek olan hastalığı sırasında 'Sana doktor getirelim mi?' diye sorulduğu zaman, 'Beni hasta düşüren doktordur' şeklindeki sözüdür.

Başka bir hastaya 'Bu hastalığın hakkında doktor sana ne söyledi?' denildiğinde, hasta 'Doktor bana dedi ki: Ben istediğimi en iyi şekilde yapan bir zâtım' cevabını vermiştir.

Bu konular *tevhid* ve *tevekkül* ilmine ait kitaplarda, bütün detaylarıyla ve delillere dayanılarak izah edilecektir. Şimdilik tafsilâtı burada kesip, geniş izahı ilerdeki sayfalara bırakalım ve asıl meselemize dönelim!

Tevhid, paha biçilmez bir cevherdir ve bu cevheri koruyan iki kabuk vardır:

1. *Özden en uzak olan kabuk*. Halk, *Tevhid* kavramını özünden çekip almış, bu ismi kabuğa ve o kabuğu koruyan sanata vermiştir. Özü ise bütünüyle ihmal etmiştir

Birinci kabuk dille 'Lâ ilâhe illâllah' demektir. Bu kabuğa *Tevhid* ismi verilmiştir. Bu kabuk esasında hristiyanların açıkça izhar ettikleri teslis inancını yıkan bir kabuktur. Fakat bu kelimeyi, özünü reddettiği halde söyleyen münafıklar da vardır. Bu münafıklar da *Tevhid* kelimesini dilleriyle söylemekte ve insanları kandırmaktadırlar.

2. Kalpte, dil ile söylenen bu söze hiçbir muhalefetin bulunmaması ve bu kelimenin bütün anlamının olduğu gibi kabul edilmesidir. Kalp, zâhirde zikredilmiş olan bu kelimenin bütün mânâ ve medlûlünü kesin olarak tasdik etmeli ve bu inanç Allah inancının bütününe şâmil olmalıdır. Bu mertebe, halk tabakasının *Tevhid* mertebesidir. İşte kelâmcılar bu kabuğu bid'at ehlinin taarruzundan korurlar. Bu hakîkate daha önce işaret edilmişti.

3. *Öz*. Yâni bütün vasıtalara sırt çevirmek, her şeyin Allah'tan olduğuna tam mânâsıyla inanmak ve Allah'a hiçbir varlığı ortak koşmaksızın kulluk yapmaktır. Nefsinin hevasına uyan insan, *Tevhid* anlayışının dışında kalır. Bu bakımdan arzularına tâbi olan, nefsini kendisine ilah edinmiş demektir.

> Gördün mü o kimseyi ki hevasını kendisine ilâh edinmiş, Allah da bir ilim üzere onu şaşırtmış, kulağını ve kalbini mühürleyip, gözüne de bir perde çekmiş! Artık onu Allah'dan başka kim yola getirebilir? Hâlâ düşünmez misiniz?
>
> (Câsiye/23)

اَبْغَضُ اِلٰهٍ عُبِدَ فِى الْاَرْضِ عِنْدَاللّٰهِ تَعَالٰى هُوَ الْهَوٰى.

Allah nezdinde yeryüzünde kendisine ibadet edilen ilahların en buğz edileni hevâ-i nefistir.[127]

127) Taberânî, (Ebu Umame'den)

Düşünen bir insan puta tapanların, aslında o puta değil, kendi hevalarına tapmakta olduklarını hemen anlar.

Zira onu, ecdadının dinine bağlayan hevasıdır. O da nefsin bu meyline tâbî olunan mânâlardan birisidir. Halka kızmak veya onlara iltifat etmek bu *Tevhid* anlayışına aykırı düşer. Zira herşeyi Allah'tan bilen bir insan kat'iyyen kızmaz. Nasıl olur da 'Herşeyin müsebbibi Allah'tır' diyen bir insan, başka insanlara kızar? *Tevhid* teriminden daha öncekilerin anladıkları mânâ bu idi. Bu yüksek makam, Sıddîk'ın makamıdır.

Bu terimin ifade ettiği mânânın ne hâle geldiğine ve zamanımızdaki insanların bu terimin hangi kabukta kalan mânâsıyla iktifa ettiklerine iyi dikkat edilmelidir! Bu kelimenin ifade etmiş olduğu geniş mânâyı bir kabuk mânâya inhisar ettirenler böyle yaptıkları için nasıl da böbürlenebilmektedir? Bu kelimeyi kabuklaşmanın vasıtası kılmışlar ve onunla övünmeye çalışıyorlar. Halbuki övülmeye lâyık tarafı kırpılmış olduğundan, ona yapışmış olanlar müflis duruma düşmüşlerdir; nerede kaldı ki kendi durumlarıyla iftihar edeler...

Bunların iflâsı aynen kıbleye yönelerek 'Şüphesiz ben sadece hak dine (tevhide) boyun eğip yüzümü gökleri ve yeri yaratmış olan Allah'a çevirdim ve ben O'na ortak koşanlardan (müşriklerden) değilim' (En'am/79) meâlindeki ayeti okuyan, fakat bu okuduğu ayetin mânâsına inanmadığı için Allah'a karşı hergün yalanını tekrarlayan bir kimsenin iflâsına benziyor. Eğer bu kişi, ayetteki *yüz* (vech) tâbirinden zâhiri anlamdaki yüzü kasdederse, o zaman kişi zâhirî yüzüyle Kâbe'ye yönelmiş olur. Fakat o bu durumda yüzünü başka cihetlerden çevirip Kâbe istikametine yöneltmiş olmaktadır. Kâbe, göklerin ve yerin sahibi Allah'ın istikameti değildir ki, oraya her yönelmiş olan, Allah'a yönelmiş sayılsın. Cihetlerin ve bütün dünyanın yaratıcısı, oralara sığmaktan münezzehtir, o bütün bunlardan çok yücedir!

Mahlûk, hâlıkını ihâta edemez!

Eğer namaz kılan kimse, ayette geçen *yüz* terimiyle kalp yüzünü irade ederse ki ibadette matlub olan kalp ile yapılan ibadettir. Kalbi tereddüt içinde olan insanın aklı, dünya ihtiyaçlarında olduğu için; böyle bir kişinin sözü nasıl doğru olabilir? O yalnız sözle yüzünü Allah'a çevirdiğini söylemektedir. Halbuki kalbi,

türlü türlü hileleri, mal toplamayı, dünya mertebeleri elde etmeyi ve bütün bunlara götürecek vesileleri düşünen ve kendisini yalnız bunlara veren bir kişinin Allah'a dönmesi mümkün müdür? Bu adamın kalbi bu takdirde asla yerlerin ve göklerin yaratıcısı olan yüce Allah'a yönelmiş olmaz.

Bu kelime, tevhidin hakikatini ifade eden bir kelimedir. Bu nedenle muvahhid bir kimse, tek varlık olan Allah'tan başka hiçbir şey görmeyen ve ancak kalp yüzü ile Allah'a yönelendir. Böyle bir durum Allah Teâlâ'nın aşağıdaki ayetinde ne güzel açıklanmaktadır:

(Ey Rasûlüm!) Sen Allah de! Sonra onları bırak, bâtıl sözleri içerisinde oynayadursunlar.

(En'am/91)

Bu ayeti celîledeki 'Sen Allah de' hükmünden maksad dille söylemek değildir. Çünkü dil, kalbin tercümanıdır. Dil bazen doğru ve bazen de yalan söyler. Allah Teâlâ'nın nazar ettiği yer ise, dilin tercüman olduğu kalptir. *Tevhid*'in mâdeni ve kaynağı sadece kalptir.

Dördüncüsü ise *Zikir / Tezkîr* terimidir. Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

Sen Kur'an ile öğüt ver, çünkü öğüt mü'minlere fayda verir.

(Zâriyat/ 55)

Zikir meclislerini metheden birçok hadîs-i şerif vârid olmuştur.

إِذَا مَرَرْتُمْ بِرِيَاضِ الْجَنَّةِ فَارْتَعُوا، قِيلَ: وَمَا رِيَاضُ الْجَنَّةِ؟ قَالَ: مَجَالِسُ الذِّكْرِ.

Cennet bahçelerinden geçtiğiniz zaman, o bahçelerden yeyin. Kendisine 'Ey Allah'ın Rasûlü! Cennet bahçeleri ile neyi murad ediyorsunuz?' diye sorulduğunda, cevaben şöyle buyurdu: 'Zikir meclislerini...'[128]

---

128) Tirmizî, (Enes'den)

إنَّ لِلّٰهِ تَعَالَى مَلَائِكَةً سَيَّاحِينَ فِي الدُّنْيَا سِوَى مَلَائِكَةِ الْخَلْقِ إِذَا رَأَوْا مَجَالِسَ الذِّكْرِ يُنَادِي بَعْضُهُمْ بَعْضًا أَلَا هَلُمُّوا إِلَى بُغْيَتِكُمْ فَيَأْتُونَهُمْ وَيَحُفُّونَ بِهِمْ وَيَسْتَمِعُونَ، أَلَا فَاذْكُرُوا اللّٰهَ وَذَكِّرُوا أَنْفُسَكُمْ.

Hak ile meşgul olan meleklerden başka, dünya yüzünde seyahat eden, Allah'ın daha nice melekleri vardır. O melekler zikir meclislerini gördükleri zaman, birbirlerini çağırırlar: 'İşte aradığımız buradadır, geliniz!' Her taraftan o meclislere gelirler ve zikir meclislerine iştirâk ederek zikir meclisini kuşatırlar ve dinlerler. O halde (ey ümmetim), Allah'ı çokça zikredin! Nefislerinize de hatırlatınız.[129]

Zikir teriminden zamanımızın birçok vâizi aşağıdaki şu dört mânâyı anlamakta ve terimi bu mânâlarda kullanmaktadırlar.

1.Kıssalar

2. Şiirler

3. Şatâhat

4. Tamat. (*Şatâhat* ile *Tamat*'ın tefsiri, yeri geldiğinde yapılacaktır).

Kıssalara gelince, bunlar bid'attırlar. Selef-i sâlihîn, kıssacıların yanında oturmayı bile yasaklamışlar, hikâyecileri kat'iyyen dinlememişlerdir. Kıssa, ne asr-ı saâdette, ne de Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer zamanında vardı.[130] Ne zaman fitne başgösterdi, işte o zamandan beri hikâyecilik ve kıssacılık süratle yayıldı.

Rivayet olunduğuna göre İbn Ömer bir ara mescidden dışarı çıktı. Çıkışının sebebini soranlara bu sebebi şöyle izah etti: 'Beni mescidden hikâye anlatanlar çıkardı. Bu hikâyeciler olmasaydı, hiçbir surette mescidi terketmeyi düşünmezdim'.

Zümre[131] şöyle anlatır: Süfyân-ı Sevrî'ye, 'Biz hikâyecilere yüzümüzü çevirip bakıyoruz' dedim. O şöyle mukabelede bulundu: 'Bid'atçılara yüzünüzü değil, arkanızı dönerek oturunuz'.

---

129) Buharî ve Müslim, (Ebu Hüreyre'den)

130) Tertuşî, *Camiin*; İbn Mâce, (İbn Ömer'den)

131) Zümre b. Rebia'nın künyesi Ebu Abdullah'dır. Süfyan-ı Sevrî zamanında Şam müftüsü idi.

İbn Avn[132] şöyle der: İbn Sirin'in[133] yanına gittiğimde şöyle buyurdu: 'Bugün ne haberler var?' Bu suale 'Emîr'il Mü'minîn, hikâyecileri hikâye anlatmaktan menetti' diye cevap verdim. O zaman İbn Sirin 'Emîr'il Mü'minîn çok isabetli bir karar almış' dedi.

A'meş, Basra camiine girdiğinde, bir hikâyecinin şöyle dediğini duydu: 'A'meş bize böyle rivayet etmiştir'. Bu söz üzerine A'meş, cemaatin ortasına dikilerek koltuk altlarını yolmaya başladı. Hikâye anlatan adam, densizlik yaptığı açık olan bu adamı şöylece tekdîr etti: 'Ey ihtiyar! Va'z meclislerinde koltuk altlarını yolmaktan utanmıyor musun?' A'meş 'Neden utanayım? Ben bir sünneti yerine getiriyorum. Sen ise yalan söylüyorsun. Çünkü bahsettiğin A'meş benim. Sana da böyle bir hikâye anlatmış değilim'.

Ahmed b. Hanbel şöyle buyurmuştur: 'İnsanların en yalancısı hikâyeler anlatan ve çok soru sorandır'.

Hz. Ali Basra mescidinde hikâye anlatan bir adamı kovmuştur. Fakat aynı Hz. Ali (r.a), Hasan Basrî'nin mescidinde yaptığı va'za mânî olmamıştır; çünkü Hasan Basrî (r.a), âhiret ilmi, ölüm, nefsin ayıplarını gösterme, amellerin âfeti, şeytanın iğvaları ve bütün bunlardan sakındırmak hususunda va'z ediyordu. Aynı zamanda Allah'ın nimetlerini, kulun bu nimetlerin şükründe kusur ettiğini, dünyanın ayıplarını sayarak hakir ve geçici bir yer olduğunu; dünyanın hiçbir şeyinde vefa bulunmadığını, âhiretin tehlikelerini ve şiddetli azâplarını anlatıyordu. İşte bütün bunlar şer'an güzel kabul edilen *zikir* olduğu için, bunlardan konuşmakta büyük bir fayda vardır. Bu tür bir zikrin gerekli olduğunu Ebu Zer Gıfarî'nin (r.a) rivayet ettiği şu hadîsten anlıyoruz:

حُضُورُ مَجْلِسِ ذِكْرٍ اَفْضَلُ مِنْ صَلاَةِ اَلْفِ رَكْعَةٍ، وَحُضُورُ مَجْلِسِ عِلْمٍ اَفْضَلُ مِنْ شُهُودِ اَلْفِ جَنَازَةٍ. فَقِيلَ: يَارَسُولَ اللّهِ! وَمِنْ قِرَاءَةِ الْقُرْاٰنِ؟ قَالَ: وَهَلْ تَنْفَعُ قِرَاءَةُ الْقُرْاٰنِ اِلاَّ بِالْعِلْمِ؟.

Zikir (ilim) meclisinde hazır bulunmak, bin rek'ât nâfile namaz kılmaktan daha hayırlıdır. (Bir zikir meclisinde bu-

---

132) İbn Avn'ın adı Muhammed'dir. Horasan âlimlerindendir. İbn Sîrin devrinde yaşamıştır.

133) İbn Sîrîn'in künyesi Ebu Bekr, adı ise Muhammed'dir.

lunmak), bin hastayı ziyaret etmekten daha hayırlıdır. (Bir ilim meclisinde bulunmak), bin cenaze merasiminde hazır bulunmaktan daha hayırlıdır. Allah'ın Rasûlü'ne 'Ey Allah'ın Rasûlü! Bu meclislere gitmek, Kur'an okumaktan da mı üstündür?' diye soranlara Allah'ın Rasûlü (s.a) şöyle cevap vermiştir: 'İlim olmadan okunan Kur'an'ın bir faydası olur mu'?[134]

Atâ şöyle demiştir: 'Bir zikir meclisine iştirâk etmek, yetmiş lehviyat meclisine girmenin kefareti olur'.

Zâhirperestler bu hadîs-i şerifleri nefislerinin tezkiyesine dair bir hüccet kabul etmişler ve *zikir* ünvanını da, yapmış oldukları kötü hurafelere ad olarak takmışlardır. Onun için güzel ve esas olan *Zikr*'in asıl mânâlarından uzaklaşmışlar, ihtilâflı kıssalarla meşgul olmuşlar, keyiflerine göre eksiklik veya ziyadelikler icad etmişlerdir. Kur'an-ı Hakîm'de vârid olan kıssaların sebebinden uzaklaşılmış ve o kıssalara kendi hissiyatlarından doğanları eklemişlerdir. Kıssaların bir kısmını dinlemekte fayda varsa da; bir kısmı da doğru olmasına rağmen zararlıdır. Nefsi için bu kapıyı açan bir kimse, eğri ile doğruyu, yararlı olanla zararlı olanı karıştırır ve bundan ötürü tehlikeli bir duruma düşer. Hikâyeciliğin menedilmesinin sebebi de bu tehlikeden korunmaktan başka bir şey değildir.

Yine bu sebepten dolayı Ahmed b. Hanbel şöyle buyurmaktadır: 'İnsanların, doğru hikâyeler anlatan insanlara ne kadar ihtiyacı vardır?'

Şayet bir hikâyeci peygamberlerin kıssalarından bahsediyor ve aynı zamanda kendisini dinleyenlere dinî emirleri bildiriyorsa; kısaca doğru şeyleri hikâye ediyorsa, ben böyle birinin hikâyelerinde hiçbir zarar görmemekteyim. Ancak yalan söylemekten, halkın anlamayacağı bir şekilde peygamberlerin hayatlarından hikâyeler anlatmaktan, çok zararlı olacağı için bu hareketlerden şiddetle kaçınmalıdır. Peygamberlerden hasıl olan zellelerin ardından onların yaptıkları hasenâtı anlayamayacağı için, kendi hatâlarının da affedileceği inancına saplanarak kendisini büyük bir tehlikeyle başbaşa bırakır.

---

134) Bu hadîs, kitabın başında İbn Cevzî'nin rivayetinde zikredilmiştir.

'Bir kısım meşayihten ve ümmetin büyüklerinden şöyle ve böyle rivayet edilmiştir' diyerek kendi düşüncelerini haklı görmekten şiddetle kaçınmalıdır insanlar... Hikâyeciler kendi fikirlerini delillendirmek için çoğunlukla böyle davranırlar. Böyle yapan herkes büyük bir günah işlemiş olur. Çünkü bu hareket 'Ben Allah'a isyan etmiş ve kusur işlemişsem eğer, bu kusurları benden çok daha faziletli olan büyük insanlar da işlemişler' demekten başka bir mânâ taşımaz. Bu tür şeylerden bu şekilde bir hüküm çıkarabilirler ve bu hükümle bilmeden kendilerini Allah karşısında cüretkâr bir duruma getirirler.

Bu iki mahzurdan; yani yalan ve rezillikleri anlatmaktan sakınıldığı takdirde hikâye anlatmakta bir zarar yoktur. Bu takdirde hikâye güzel olur ve Kur'an'ın zikrettiği haber hâlini alır. Nitekim değerli kitaplarda bu tip hikâyelerin çokça yer aldığını görmekteyiz.

Bir kısım insanlar, ibadetlere teşvik edici hikâyeler anlatmayı güzel bulurlar. Çünkü bu hikâyelerin amacının insanları hakka dâvet etmek olduğunu düşünmektedirler. Halbuki bu, şeytanın bir yanıltmasıdır. Zira doğruyu anlatmak kâfidir. İnsanı yalana sevkedecek hiçbir sebep yoktur. Allah'ın ve Rasûlü'nün emirlerini anlatmak kâfi olduğu için va'zlarda uydurmalara hiçbir ihtiyaç yoktur.

Söze aslında olmayan ilâveler katmak mekruh bir hareket değil midir?

Sa'd b. Ebî Vakkas (r.a), kendini zorlayarak ve cümleleri süsleyerek konuşmaya çalışan oğlu Ömer'e şöyle demiştir: 'İşte seni bana hor gösteren hareketin, süslü cümleler kurmak için kendini zorlamandır. Bu huyundan vazgeçmedikçe, hiçbir ihtiyacını karşılamayacağım'. Bu sözü, oğlu kendisinden bazı ihtiyaçlarını karşılamak için bir şeyler istediği zaman söylemiştir.

Hz. Peygamber (s.a) kelimeleri süsleyerek ve kendini zorlayarak konuşan Abdullah b. Revaha'ya hitaben şöyle buyurmuştur:

إِيَّاكَ وَالسَّجْعَ يَا ابْنَ رَوَاحَةَ.

Ey İbn Revaha! Kelimeleri kâfiyeli söylemekten ve bu konuda kendini zorlamaktan sakın![135]

Dinen mahzurlu olan seci', iki kelimeden fazla olan seci'dir. Bu sırra binaen cenînin diyeti hakkında 'içmeyen, yemeyen, bağırmayan ve ağlamayan bir parça et için ne diye diyet verelim? Bu, boş yere mal vermektir...' diyen kimseyi Hz. Peygamber (s.a) şöyle azarlamıştır.

اَسَجْعٌ كَسَجْعِ الأَعْرَابِ.

Göçebelerin kâfiyeli konuşması gibi mi konuşmak istiyorsun? [136]

Şiirlere gelince, va'z ve nasihat ederken çokça şiir söylemek çirkin görülmüştür. Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

Şairlere ise, sadece sapık kimseler uyar. Görmez misin? O şairler, her vâdide şaşkın dolaşırlar.

(Şuarâ/224-225)

Biz ona (peygambere) şiir öğretmedik, ona yaraşmaz da!

(Yâsin/69)

Vâizlerin, âdet edinerek okudukları şiirlerin çoğu aşk, mâşukun güzelliği, kavuşmak ve ayrılık acısıyla ilgilidir. Böyle va'zları dinleyen cemaatin çoğunu halkın en ahmak tabakası teşkil eder. Bu ahmakların şehvet duygularından başka hiçbir şeyle ilgilenmedikleri ve kalplerinin ise güzel şekillere bakmaktan başka bir işe yaramadığı bir gerçektir. Böyle bir cemaatin bulunduğu yerlerde, yukarıda sözü edilen şiirler okunduğu zaman, bu kişilerin şehvet hislerini gıcıklamaktan başka bir sonuç elde edilmiş olmaz. Bu insanlar, saklı ateşin alevlenmesinden dolayı bağırıp çağırarak raksetmeye çalışırlar. Şiir çoğunlukla dinin tamamına zarar verici bir fesad âleti olmaktadır. Bu nedenle mev'ize ve hikmetli sözleri ihtiva eden şiirler ancak istidlâl yoluyla nakledilebilir. Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

---

135) İmam Ahmed, Ebu Nuaym, (Hz. Âişe'den)

136) Müslim, Ebu Dâvud ve Nesâî, (Mugîre b. Şu'be, Ebu Hüreyre ve İbn Abbas'dan)

إِنَّ مِنَ الشِّعْرِ لَحِكْمَةً.

Şiirin bir kısmı hikmettir.[137]

Şayet meclisi teşkil edenler havasstan kimseler ise ve onlardan başkası da yok ise; o zaman halka zarar veren şiir türleri okunabilir, çünkü havassa böyle şiirler bir zarar vermez. Çünkü üstün derecelere ulaşmış ve kalpleri arınmış kimseler ne dinlerlerse dinlesinler, dinlediklerini kalplerindeki muhabbete malederler. Bunun hakikatını *Sema'* adlı bölümde uzun uzun anlatacağız. Bu sırra binaen meşhur Cüneyd-i Bağdâdî, ancak on kişiye hitabda bulunur ve cemaat on kişiden fazla olduğunda konuşmasını keserdi. Cüneyd'in hiçbir zaman yirmi kişilik bir cemaata hitap ettiği görülmemiştir.

Bir cemaat İbn Salim'in[138] kapısına giderek, kendisine 'Arkadaş-ların seni dinlemek için hazırlandılar, çık da onlarla konuş!' dediklerinde İbn Sâlim 'Hayır; bunlar benim arkadaşlarım değil. Onlar ancak meclisin arkadaşı olabilirler. Benim arkadaşlarım havass insanlardır' diye cevap vermiştir.

Şatahat'a gelince bu terimle bir kısım sûfîlerin sonradan ilâve ettikleri iki hususu kastediyoruz:

Birincisi, Allah aşkı hakkındaki uzun iddialardır. Yâni zâhirî amellerin yerine geçen kavuşmadır. Hatta bu mevzuda bir grup, Allah ile birleştiğini bile iddia etmiştir. Öyle ki Allah ile aralarındaki perdelerin kalktığını, Allah'ı alenen gördüklerini ve şifahî olarak kendileriyle konuştuğunu iddia etmektedirler!

'Allah bize şöyle dedi, biz de ona şöyle cevap verdik' gibi sözler söylemek suretiyle, kendilerini daha önce bu sözleri söyleyen ve söylediği bu kabil sözlerden ötürü idam edilen Hüseyin b. Mansur el-Hallac'a, (Hallac-ı Mansur'a[139]) benzetmeye çalışırlar. Hallac'ın *Ene'l-Hak* sözüyle istişhad etmektedirler.

---

137) Buharî, (Ubey b. Ka'b'dan)

138) Künyesi Ebu'l-Hasan, adı Muhammed b. Sâlim'dir. Basralıdır. *Kut'ul Kulûb*'un müellifi Ebu Tâlib el-Mekkî'nin hocalarındandır.

139) Künyesi Ebu Abdullah'dır. Cüneyd-i Bağdâdî'ye, Süfyan es-Sevrî'ye talebelik yapmıştır.

Beyazıd-ı Bistamî'nin[140] 'Subhanî, Subhanî'; (ben ortaktan münezzehim, benim hiçbir ortağım yoktur) sözüne uyarak birtakım neticeler çıkarmaya çalışırlar.

Bu tür konuşmalar halka çok büyük zarar verir. Öyle ki, çiftçilerin bir kısmı bu sözleri duydukları zaman çiftlerini, çubuklarını bırakarak bu kuru dâvalar arkasında koşmaya başlamışlardır. Çünkü bu konuşmalar acaip oldukları için insanlara cazip gelmektedir. Zira böyle konuşmalardan sonra insanlar kendilerini birtakım ibadetlerden kurtulmuş sanıyorlar. Bu ne büyük bir felâkettir! Nefsin yüksek makamlara çıkması ve Allah'la hallenmesi felâketi de bunun cabası... Ahmak insanlar bu kuru dâvaları tahakkuk ettirecek kudreti nefislerinde daima görürler ve birtakım mânâsız ve zâhiren güzel görünen içi berbad kelimeleri söylemekten de geri kalmazlar.

Eğer onlara böyle konuştukları zaman itiraz edilirse, hemen şöyle cevap vermeye yeltenirler: 'Sizin bu itirazınız ilminizden ve tartışmaya merakınızdan geliyor. İlim hakîkatlerin önüne çekilen perdeden başka birşey değildir. Cedel ise nefsin hoşuna gittiğinden, hiçbir kıymeti yoktur. Oysa bizim bütün söylediklerimiz bâtın hallerinin dile dökülmesidir. Bunları, bâtınımıza hak nûrunun keşfolunması gösteriyor ve hak, bizim bâtınımızda tecelli ediyor'.

İşte bu ve buna benzer iddialar, İslâm memleketlerini tehlikeli bir yangın gibi sarmış ve bu yangın bilhassa halk tabakasını yakıp kül etmeye neden olmuştur. Bu gibi sözleri söyleyen bir kimseyi öldürmek, Allah indinde on kişiyi diriltmekten daha hayırlı bir iş olur.

Beyazıd-ı Bistâmî'ye mal edilen söz, onun ağzından çıkmamıştır. Böyle bir sözün ona mal edilmesi kesinlikle doğru değildir. Şayet buna benzer bir söz onun ağzından çıkmış ise, o zaman bu sözü kendisine değil, Allah'a ait olarak hikâye edip konuştuğunu kabul etmek gerekir. Allah'ın dininden bahsederken, ona ait malûmat içinde böyle bir sözü de söylemiş olabilir. Nitekim Allah Teâlâ (c.c) hakkında malûmat verirken şu sözleri

140) Adı Tayfur b. İsâ'dır. Hicri 261 (veya 264'de) vefat etmiştir.

söylediği gibi: 'Muhakkak ben Allahım, benden başka ilâh yoktur. O halde bana ibadet edin'.

Bu bakımdan Bistâmî, bu kelâmı ancak Allah kelâmı olarak hikaye etmiş olabilir. Yoksa o kelâmı kendi adına söylemiş olmasını mümkün göremeyiz.

İkincisi, mânası anlaşılmayan birtakım kelimelerden ibarettir. Bu kelimelerin zâhiri, gayet hoş ve dehşetengiz mânâlar taşımaktadır. Fakat hepsi bu kadardır. Bunların ötesinde bir mânâ ifade etmezler. Bu kelimeleri söyleyen mânâlarını bilmez, sadece aklının noksanlığından dolayı kendi içinden geçirdiği saçmalıkları bu kelimelere yükler. Hiçbir zaman ağzından çıkan bu kelimelerin mânâsına nüfuz edebilmiş de değildir. Bazıları bu mânâyı anlar, fakat gayesini anlatmaya muktedir olamadığı için, bu ibareleri yerli yerinde kullanamaz. Çünkü ilmi az olduğu için mânâların hangi terimlerle ifade edileceğini bilemez. Bu tür sözlerde bir fayda yoktur. Bu gibi kelimeler kalpleri yaralar, akılları dehşete düşürür ve zihinleri hayrette bırakır ve hiç de kastedilmeyen mânâların anlaşılmasına yol açar. İşte böyle olduğu zaman herkes arzularının peşine takılır ve bu kelimelerden istediği gibi mânâlar çıkarmaya başlar.

Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmaktadır:

مَا حَدَّثَ اَحَدُكُمْ قَوْمًا بِحَدِيثٍ لَايَفْقَهُونَهُ اِلاَّ كَانَ فِتْنَةً عَلَيْهِمْ.

Sizden herhangi biriniz bir topluluğa anlamadıkları bir tarzda konuşma yaparsa; bu kimsenin konuşması, dinleyenler için bir fitne olur.[141]

كَلِّمُوا النَّاسَ بِمَا يَعْرِفُونَ وَدَعُوا مَا يُنْكِرُونَ، اَتُرِيدُونَ اَنْ يُكَذَّبَ اللّٰهُ وَرَسُولُهُ.

İnsanlara anladıkları bir tarzda hitab edin. İnsanlarla anlamadıkları tarzda konuşmaktan sakının. Acaba siz Allah ve Rasûlü'nün tekzib edilmesini ister misiniz?[142]

---

141) Ukaylî, Ebu Nuaym, (İbn Abbas'dan)

142) Buharî, Beyhâkî, Deylemî

Allah Rasûlü'nün menettiği konuşmalar, ancak konuşanın kendisi tarafından anlaşılan, fakat dinleyenlerin anlamadığı konuşmalardır. Bu konuşmaları dinleyenler, anlamadıkları için konuşmayı asla zihinlerine yerleştiremezler. Bir de konuşanın bile anlamadığı kelimelere ne buyurulur? Konuşan kendi sözlerinin mânâsını bilir de, yalnız dinleyenler bu mânâyı anlamasalar bile böyle bir konuşma helâl olmaz.

Hz. İsâ şöyle demiştir: 'Hikmeti, ehil olmayan kimselere emanet etmeyiniz ki, hikmete zulmetmiş olmayasınız. Hikmeti, ehil olan kimselerden kıskanmayınız ki, anlayanlara, idrâk sahiplerine zulmetmiş olmayasınız. Şefkatli bir hekim gibi olunuz ki, hekimler merhemi sadece yaraya sürerler'.

Hz. İsâ'nın (a.s) bu sözü şöyle de rivayet edilmiştir: 'Hikmeti, ehil olmayan kimselere devretmeye çalışan bir kimse cahildir. Hikmeti, ehlinden saklayan bir kimse ise zâlimdir. Hiç kuşkusuz hikmetin bir hakkı vardır ve bir de ehli vardır. Öyleyse her hak sahibine hakkı verilmelidir'.[143]

Tamat'a gelince, *şatahat* konusunun tamamı *tamat* ile ilgilidir. Bununla birlikte tamatın kendine ait hususî bir vasfı daha vardır. Bu hususî vasıf ise şeriata ait kelimeleri zâhirî mânâlarından ayırarak bu kelimelere zorla hiçbir faydası olmayan bâtınî mânâlar vermeye çalışmaktır. Tıpkı bâtınîlerin Kur'an ve hadîs üzerine yaptıkları te'vil gibi... İşte bunun için *tamat* da, *şatahat* da haramdır ve zararı büyüktür. Çünkü şeriat sahibinden gelen bir nakle dayanmayan ve bir zarurete binaen aklî bir delile istinad etmeyen te'vil ile kelimeleri zâhirî mânâlarından başka mânâlara çevirmek, kelimelere olan itimadı tamamen sarsar, bu durumda Allah'ın ve Rasûl'ün sözleri de anlaşılmaz bir hale gelir. Çünkü artık kelimelerin bir mânâsı kalmamıştır veya daha doğru bir deyişle herkes her kelimeye kendi istediği mânâyı vermiş ve hükümler ortadan kaldırılmıştır. Öyle ki artık her kelimeden bâtınî mânâlar çıkarılır olmuştur. İşte en büyük felâketlerden biri budur. Bu, zararı çok büyük olan hâl, halk arasında çok yaygın olan bid'atlerdendir. Bu bid'atleri icad edenler, acaiplikler arkasında koşmak suretiyle şöhrete ulaşmak isteyen kimselerdir.

---

143) Ebu Talib el-Mekkî, *Kut'ul-Kulûb*

Zira insanoğlu tabiatı icabı, daima acaipliklere meyletmiş ve acaiplikleri temsil ettikleri sanılan kimseleri, büyük adam olarak bilmiştir. İşte insanın garip şeylerden zevk almasını, bu şarlatanlar istismar etmişler ve halkın gözünde birer kahraman kesilmişlerdir.

Bâtınîler, korkunç bâtıl telakkîleriyle şeriatın büyük temellerini sarsmaya yeltenirler ve şeriatın zâhir olan hükümlerini te'vil ederek, (bunları yıkmak için kaleme aldığımız *el-Müstezhir* isimli kitabımızda da belirttiğimiz gibi) şeriatın tamamını kendi te'villerine göre bina etmeye çalışırlar.

Tamat ehlinin te'viline bir misal olarak şu ayetin te'vilini gösterebiliriz.

Haydi artık Firavun'a git, çünkü artık o çok azdı.

(Nâziat/17)

Bunlar, ayet-i kerîmede geçen *Firavun* kelimesini, *zâlim Firavun*'a değil de, kalbin bir hâline hamlederek '*Firavun*'dan maksad, insana saldıran kalptir' demişlerdir. Yine bunlar Kasas sûresinin 32. ayetinde geçen 'Ve asânı yere bırak' cümlesindeki *asâ* kelimesini, insanın güvendiği ve Allah'tan başka itimad ettiği şeylere atfetmişler ve bunları kaldırıp atmanın gerekli olduğunu söylemişlerdir.

Hz. Peygamber'in (s.a) تَسَحَّرُوا فَإِنَّ فِى السُّحُورِ بَرَكَةً. 'Sahur yemeğini yeyiniz, çünkü sahurda bereket vardır'[144] sözünü şöyle te'vil etmişlerdir: '*Sahur* kelimesinden murad, seher vaktinde istiğfar etmektir'.

Bu adamlar o kadar ileri gitmektedirler ki, Kur'an-ı Kerîm'i baştan aşağıya te'vil etmeye kalkışmakta, İbn Abbas'dan itibaren bütün Kur'an müfessirlerini bir yana atarak bütün ayetleri kendi anlayışlarına göre tahrif etmektedirler. (Zaten bunu yapabilmek için böyle bir yola başvurmuştur bu sahtekârlar).

Bâtınîlerin ve te'villerinin bir çoğunun bâtıl olduğu apaçık bilinmektedir. Tıpkı Firavun'u *kalp* ile tefsir etmeleri gibi...

---

144) Buharî ve Müslim (Enes'den)

Firavun, elle tutulan ve gözle görülen bir kişidir. Varlığı tevatür yoluyla bize kadar gelmiştir. Gene aynı Firavun'un Hz. Musa tarafından hakka dâvet edildiği de tevatür hâlindedir. Firavun kendisinden sonra yaşamış bir Ebu Leheb, bir Ebu Cehil ve sâir kâfirler gibi bir kâfirdir. *Firavun*, *asâ* ve *sahur*; şeytan ve melek gibi hiss ile bilinmeyen şeylerden değillerdir ki onları te'vile çalışalım.

Sahur'un seherde istiğfar mânâsına te'vil edilmesi de büyük bir hatadır. Çünkü sahurun ne olduğunu bizzat efendimiz hareketiyle bize bildirmiştir. Allah'ın Rasûlü sahur zamanında yemek yer ve etrafındakilere şöyle derdi:

هَلُمُّوا اِلَى الْغَدَاءِ الْمُبَارَكِ.

Bereketli gıdaya geliniz.[145]

Tevatür, hiss ve nakil yoluyla gelen bütün ölçülere göre, bu gibi te'viller bâtılın en aşağı derecesidir.

Bu te'villerin bâtıl olduğunu bâzen zann-ı galib ile biliriz. Bu da hissin müdahalesinin bulunmadığı emirlerde olur. Bütün bu te'viller haramdır, dalâlettir, dinî halk tabakası nazarında ifsad etmektir. Ne sahâbeden ve ne de tâbiînden bu te'villere benzer rivayetler nakledilmiştir. Halkı hakka dâvet eden ve halka va'z u nasihatta bulunan Hasan Basrî'den de böyle te'viller nakledilmiş değildir. (Hasan Basrî, kırk sene durmadan sahâbeyi dinleyerek ilim sahibi oldu. Bütün hayatı boyunca sahâbeden dinlediklerini nakletti. Onun dinledikleri kimseler içinde yetmiş Bedir kahramanı ve diğer üçyüz sahâbî vardı. Buna rağmen o böyle te'viller yapmadı. Yaptığına dair en küçük bir rivayet gelmemiştir. Bâtınîlerin elinde buna dair en basit bir delil bile yoktur).

Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmaktadır:

مَنْ فَسَّرَ الْقُرْاٰنَ بِرَاْيِهِ فَلْيَتَبَوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ.

Kur'an-ı Kerîm'i kendi görüşüne dayanarak (kaideleri gözetmeden) tefsir eden kimse ateşte yerini hazırlasın.[146]

---

145) Ebu Dâvud, Nesâî ve İbn Hibban, (Irbâd b. Sâriye'den)

146) Tirmizî, (İbn Abbas'dan)

Bu hadîs-i şerifin mânâsını, bâtınîler gibi kendi görüşleriyle tefsir edenlere hamledersek ancak açıklığa kavuşturabiliriz. Şöyle ki: Yukarıda bahsi geçen te'vil ve tefsirlere kaçan bâtınî meşrebli bir kimsenin gayesi ve görüşü bir emrin tahkik ve tesbitidir. İşte o emri bir de te'vil yoluyla Kur'an'ın şehâdetiyle tevsik etmek ister. Ne lûgat ve ne de nakil olarak hiçbir delil yokken Kur'an ayetlerini o mânâlara hamletmek ister. Yukarıda zikrettiğimiz hadîs-i şerif 'Kur'an istihrac ve tefekkür yoluyla tefsire tâbi tutulmasın' demiyor. Zira birçok ayet için sahabe-i kirâm ve müfessirlerden beş-altı ve hatta yedi mânâ naklolunmuştur. Biliniyor ki bu mânâların hepsi Hz. Peygamber'den nakledilmiş değildir. Zira bu mânâların bâzan biri diğerini nakzettiği için bir araya toplanmaları mümkün olmuyor. Demek ki bütün bu mânâlar Hz. Peygamber'den işitilmiş değil, belki uzun tefekkür ve anlayış sonucunda ortaya atılmış mânâlardır. İşte bu sırra binaen Allah'ın Rasûlü, İbn Abbas için şöyle buyurmuştur:

اَللّٰهُمَّ فَقِّهْهُ فِى الدِّينِ وَعَلِّمْهُ التَّاْوِيلَ.

Ey Allahım! Onu dinde fakih kıl ve kendisine Kur'an'ın te'vilini öğret.[147]

Tamat ehlinden, bu te'villerin lâfızlardan kastedilen mânâlar olmadığını bildiği halde caiz gören ve bununla halkı hakka çağırdığını iddia eden bir kimse; hakîkatte doğru olan bir şeyin isbatı için Allah Rasûlü'nün söylemediği bir sözü uydurup da söyleyen bir kimseye benzer. Bu ise zulüm ve dalâletin tâ kendisi olduğu gibi, ayrıca bu zulmü irtikâb edeni de Allah Rasûlü'nün şu mübarek sözü tehdit etmektedir:

مَنْ كَذَبَ عَلَىَّ مُتَعَمِّدًا فَلْيَتَبَوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ.

Benim söylemediğim bir sözü bana kasden mâleden ve yalan uyduran bir kimse ateşte yerini hazırlasın![148]

---

147) Müslim, İmam Ahmed ve Hâkim

148) Buharî ve Müslim, (Ebu Hüreyre, Hz. Ali ve Enes'den)

Bu kelimelerin te'vili, bütün bu tehlikelerden daha korkunçtur. Çünkü bu gibi te'viller, kelimelere olan itimadı sarsar. Böyle olunca da hiç kimse Kur'an'dan hiçbir mânâ çıkarma imkânı bulamaz. Böylelikle Kur'an'dan istifade etmek yolları kapanmış olur!

Şeytanın, halkı hakka dâvet edenleri memdûh ve makbul ilimlerden, mezmum ilimlere nasıl çevirdiği ortadadır. Bütün bu felâketler, terimleri hakikî mânâlarında değil, başka mânâlarda kullanan sahtekâr âlimlerin telbisatı sonucunda meydana gelmektedir. Şayet meşhur terimlere güvenerek ve asr-ı evvelde bilinen hakîkate bakmayarak bu kişilere tâbi olursan, senin durumun tıpkı hekîm denilen, fakat aslında hikmetle alâkası bulunmayan bir kimseye tâbi olup, şeref talebinde bulunan bir kimsenin durumuna benzer. Böyle bir kimse sadece *hikmet* teriminin şerefiyle yetinmiş olmaktadır. Zira *hikmet* tâbiri günümüzde tabibe, şâire ve müneccime mâledilmektedir. Bu kelimeleri bahsi geçen meslek erbabına mâletmek ise, kelimelerin ifade ettiği mânâları bilmemekten (gafletten) doğmaktadır.

Beşincisi ise *Hikmet* terimidir. *Hakîm* sıfatı tabiblere, şairlere ve müneccimlere ait bir sıfat oldu. Hattâ yol kenarlarında kuşların pençeleriyle veya köylülerin eliyle kabak döndüren hokkabazlara dahi *Hakîm* sıfatıyla hitab edilmektedir. Halbuki *hikmet*, Allah Teâlâ'nın övdüğü ilme denir.

> Allah dilediğine hikmeti ihsan eder. Kime hikmet verilmişse, muhakkak ona çok hayır verilmiştir. Bunu ancak akıl sahipleri düşünür.
>
> (Bakara/269)

Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

كَلِمَةٌ مِنَ الْحِكْمَةِ يَتَعَلَّمُهَا الرَّجُلُ خَيْرٌ لَهُ مِنَ الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا.

> Hikmet'ten bir kelimeyi öğrenmek, kişi için dünya ve onun içindeki varlıkların tümünden daha hayırlıdır.[149]

Yukarıda naklettiğimiz ayet ile hadîsi dikkatle tedkîk ederek hikmetin ne mânâya geldiğini düşününüz ki, sonraları hangi mânâlarda kullanıldığını anlayabilesiniz. Diğer terimleri de *hik-*

---

149) Bu hadîsin benzeri *İlim* bölümünde geçmişti.

met terimiyle mukayese ediniz. Ancak böyle yaptığınız takdirde sahtekâr âlimlerin hilesinden kendinizi koruyabilirsiniz. Zira kötü âlimlerin dine verdiği zarar, şeytanların verdiği zarardan daha dehşetlidir. Çünkü şeytan, insanların kalbinden imanı bu gibi kimseleri vesile ederek çekip alır. İşte bunun için Allah'ın Rasûlü'ne (s.a) halkın en şerlisi sorulduğu zaman cevap vermekten kaçınmış ve 'Allahım affet' demekle yetinmişti. Ashab, aynı suâli birkaç kere tekrarlayınca da şöyle buyurmuştu: 'Onlar, kötü alimlerdir'.[150]

Mahmud ve *Mezmum* (Güzel ve Çirkin) ilimlerin ve iltibasın nereden kaynaklandığını artık öğrenmiş bulunuyorsunuz. Bu nedenle şimdi muhayyersiniz; ister nefsinizi selef-i sâlihîne uydurursunuz, ister gurur zincirlerine sımsıkı sarılır, halefin arkasında gidersiniz. Selef-i sâlihînin kendisine meşgale olarak seçtiği güzel ilimler inkıraza uğramış olduğundan bugünün insanını meşgul eden ilimlerin çoğu bid'attir ve dine sonradan ilâve edilmiştir. Böylelikle Hz. Peygamber'in (s.a) şu mübarek sözü de yerine gelmiş olmaktadır:

بَدَأَ الإِسْلاَمُ غَرِيبًا وَسَيَعُودُ غَرِيبًا كَمَا بَدَأَ فَطُوبَى لِلْغُرَبَاءِ فَقِيلَ: وَمِنَ الْغُرَبَاءُ؟ قَالَ: الَّذِينَ يُصْلِحُونَ مَا أَفْسَدَهُ النَّاسُ مِنْ سُنَّتِي وَالَّذِينَ يُحْيُونَ مَا أَمَاتُوهُ مِنْ سُنَّتِي.

İslâm garip olarak başladı ve sonunda da başladığı gibi garip olacaktır. Garipler için cennet vardır.[151]

Bu hadîsi ifade buyurdukları zaman Hz. Peygamber'e 'Garipler kimlerdir?' diye soruldu. O da şöyle cevap verdi:

Garipler o kimselerdir ki, halk tarafından bozulmuş olan sünnetimi ıslah edip düzeltirler. Halk tarafından öldürülmüş (terkedilmiş) olan sünnetimi de ihyâ ederler.[152]

هُمُ الْمُتَمَسِّكُونَ بِمَا أَنْتُمْ عَلَيْهِ الْيَوْمَ.

---

150) Darimî, (Ehvaz b. Hekim'den); Bezzar, *Müsned*, (Muaz'dan)
151) Müslim, (Ebu Hüreyre'den); Tirmizî, (Amr b. Avf'dan)
152) Tirmizî, (Kesîr b. Abdullah b. Amir b. Avf'dan)

Garipler o kimselerdir ki, sizin bugün üzerinde olduğunuz hakîkate sarılırlar.[153]

اَلْغُرَبَاءُ نَاسٌ قَلِيلٌ صَالِحُونَ بَيْنَ نَاسٍ كَثِيرٍ مَنْ يُبْغِضُهُمْ فِي الْخَلْقِ اَكْثَرُ مِمَّنْ يُحِبُّهُمْ.

Garipler, sayıları pek az olan sâlih kişilerdir. Fakat bu kişiler, sâlih olmayan, fertleri çok olan bir topluluk içinde yaşarlar. Yaşadıkları bu topluluk içinde kendilerini seven az, buğz eden ise çoktur.[154]

Gerçekten de selef-i sâlihînin ilimleri bugün gariptir. O kadar ki günümüzde bu ilimleri hatırlatanlar sevilmemektedir. İşte bu sırra işaret etmek isteyen Süfyân es-Sevrî şöyle demiştir: 'Bir âlimin dostunun çok olduğunu gördüğün zaman bilmiş ol ki, o âlim hak ile bâtılı birbirine karıştırmıştır. Zira hak ile bâtılı birbirine karıştırmamış olsaydı, dostu az düşmanı çok olurdu'.

Mahmud (Güzel) İlimlerin Memduh Olan Miktarı

Bu itibarla ilim üç kısma ayrılır:

1. Azı da çoğu da mezmum (çirkin) olan ilim

2. Azı da, çoğu da mahmud (güzel) olan ilim; ne kadar fazla olursa o kadar güzeldir.

3. Kifayet edecek miktarı güzel, kalan kısmı ise güzel olmayan ilim

İlmin durumu aynen bedenin hâline benzer. Bedene ait bazı haller vardır ki azı da, çoğu da güzeldir. Meselâ, sıhhat ve güzellik gibi... Diğer bir kısmı ise, mûtedil davranıldığı zaman güzel, haddi aşıldığı zaman çirkindir. Meselâ malını Allah yolunda vermek gibi. Haddi aşarak verilen şey sadakadır, fakat güzel değildir. Çünkü israftır. Meselâ şecaatın bir dalı olan *tehevvür* gibi. *Tehevvür*, şecaatın bir bölümüdür ama güzel değildir. Halbuki *şecaat* güzeldir. İşte ilim de aynen böyledir.

Azı da, çoğu da kötü ve çirkin olan ilim, ne ahirete ve ne de dünyaya bir faydası dokunmayan ilimdir. Ne dünyaya, ne de âhi-

---

153) Bu hadîsin kaynağına rastlanmamıştır.

154) İmam Ahmed, (Abdullah b. Amr'dan)

rete yaramayan ilmin faydasından çok zararı dokunacağı herkesin kabul edeceği bir gerçektir. Sihir, tılsım ve yıldız ilimleri gibi...

Bu ilimlerin bir kısmında hiçbir fayda yoktur. Dolayısıyla bu ilimlerle meşgul olmak insanın en kıymetli sermayesi olan ömrünü boşuna harcaması demektir ki değerli bir sermayeyi boşuna harcamak çirkin ve kötü bir harekettir. Bu ilimlerin bir kısmının zararı, dünyaya yaradığı zannedilen kısmından daha ağır basmaktadır. Zira bu kısmında geçici bir menfaat var ise de, verdiği zarara nisbetle bu menfaat hiç denecek kadar azdır.

Her tarafıyla *mahmud* (güzel) olan ilme gelince, bu ilim, Allah'ın sıfatlarını, fiillerini, halk arasındaki sünnet-i ilâhîyesini ve âhireti dünyadan üstün kılmasının hikmetini beyan eden ilimdir. İşte bu ilim bizâtihî istenen ilmin tâ kendisidir. Çünkü ancak bu ilimle insanlar ebedî saadete ulaşırlar. Bu ilmi elde etmek için insanın vargücüyle çalışması bile kendisini kusurdan kurtarmaz. Zira bu ilim idrâk edilemeyecek kadar geniş ve dibi bulunamayacak kadar derindir. Herkes kendi gücü nisbetinde ancak bu deryanın sahil ve sığ yerlerinde gezebilir. Bu denizin etrafında ve sığ yerlerinde ancak peygamberler, kâmil velîler ve Allah ilminde rüsuh kesbeden âlimler gezebilirler. Elbette ki onlar kendi derecelerine ve Allah Teâlâ'nın kendileri için takdir ettiği derinliklere kadar dalabilmişlerdir.

İşte kitaplarda yazılı olmayan *gizli ilim* budur. Bu ilmi insan ancak öğrenmeye çalışmakla ve âhiret âlimlerinin ahvâlini iyi bilmekle elde edebilir. Âhiret âlimlerini tanıtacak alâmet-i fârikalar ilerideki bölümlerde izah edilecektir. İşte bu ilmi bilmek için yapılacak iş budur. Âhirette ise, bu ilmi elde etmeye çalışmak, mücahede, kalb tasfiyesi, dünya meşgalelerinden kalbin kurtarılması ve bu dünyada peygamberlerin ve kâmil velilerin arkasında gitmek ile onları örnek almak yardım eder.

Evet, bütün bunları yapmak lâzım ki, bu ilmin peşinde olan herkes çalışması nisbetinde değil, ancak nasibi kadar bu ilme sahip olabileceğini anlasın. Bu sözü, o halde gayrete gerek olmadığı mânâsına almak büyük bir hata olur. Zira gayret, hidayetin anahtarıdır ve hidayetin gayretten başka anahtarı da yoktur.

Bir miktarı güzel, kalanı çirkin olan ilimlere gelince, bu ilimler *farz-ı kifâye* bölümünde zikrettiğimiz ilimlerdir. *Farz-ı kifâye* olan bu ilimlerin her birinde üç mertebe vardır:

1. Lâzım olduğu kadarıyla yetinmek ki bu en azıdır.

2. Ne ifrata ve ne de tefrite sapmaksızın normal bir miktarı elde etmek.

3. Ortalama haddini aşıp ömrün sonuna değin sürekli elde etmeye çalışmak.

Bu duruma göre sen iki halden birine talip ol. Yâni ya nefsinle veya nefsini ıslah ettikten sonra başkasıyla meşgul ol! Sakın kendi nefsini ıslah etmeyip, başkalarıyla meşgul olan kimselerden olma! Nefsinle meşgul olan bir kimse isen, sadece sana farz olan ve durumunun şartlarına uygun düşen ilmi tahsil etmeye çalış! Namaz, taharet, oruç ve sair ibadetler gibi. Zâhirî amellerinle ilgili ilmi elde etmeye gayret et!

Herkesin ihmal ettiği ilim, kalbin özelliklerini ve bunların güzelini ve çirkinini bildiren ilimdir. Yeryüzünde yaşayan hiçbir insan çirkin sıfatlardan arınmış değildir. Kötü sıfatlar; hırs, hased, riya, kibir, ucûb ve benzeri sıfatlardır. Bunları terk etmek ve kalpten uzaklaştırmak vâcibdir.

Bütün bu kötü sıfatlarla malûl olduğu halde zâhirî amellerle meşgul olan bir kimsenin durumu, uyuz bir kimsenin durumuna benzer. Uyuz olan bir kimse, kendisini bu uyuz hastalığından kurtaracak ilâçları ihmal ederek, zâhirde görünen yaralarına merhem sürerse, hiç kuşkusuz saçma bir iş yapmış olur.

Bir meselenin dış yüzüyle ilgilenen âlimler, yol kenarında oturarak, gelene geçene zâhirî merhem tavsiye eden doktorlara benzerler. Âhiret âlimleri ise, ancak bâtının temizlenmesine, şerri bütün şekilleriyle ortadan kaldırmaya ve kötülükleri kalplerden söküp atmaya bakarlar.

Kalp amellerinin zorluğu, buna mukabil zâhirî amellerin kolaylığı birçok kimseleri ürkütmüş, onları kalbi temizlemeye çalışmaktan ise zâhirî amellere sarılmaya sevketmiştir. Bu gariplerin durumu, tıpkı hastalığı kökünden söküp atacak olan acı ilâçları almaktan çekinip, zâhirî yaralara merhem sürmeye rıza gösteren hastaların durumuna benzer.

Bu hastalar bir yandan dıştaki yaralara merhem sürmek için yorulurken, diğer yandan o yaraların kökü daha da derinlere gitmekte ve hastalık gittikçe azmaktadır. Şayet âhireti ister ve kur-

tulmayı murad edersen; ebediyyen helâk olmaktan kaçar saadeti elde etmeye çalışırsan, herşeyden önce hastalıkları derinliğine bildiren ve o hastalıkların ilâcını (*Mühlikât* bölümünde açıkça söylediğimiz gibi) tavsiye eden ilmi öğren! Bu ilmi öğrenirsen öğrendiğin bu ilim seni *Kurtarıcılar* bölümünde zikrettiğimiz makamlara çeker ve bu şekilde kesin bir bilgiye, ebedî saadete ulaşmaya namzed olursun. Zira kalp kötü sıfatlardan kurtulunca, o sıfatların yerini övülmüş olan sıfatlar doldurur. Aynen toprağın yabanî otlardan temizlenerek, fideleri ve gülleri yetiştirmeye hazırlanışı gibi...

Şayet kalp, kötü sıfatlardan temizlenmezse, oraya iyi sıfatların girmesine imkân kalmaz. Bu bakımdan halk tabakası arasında *farz-ı kifâye* olan ilimlerle meşgul olan kimselerin çok olduğu bir zamanda, farz-ı kifâyelerle değil, kalp ilimleriyle meşgul ol. Zira başkasının salâhı için kendisini helâk eden kimse ahmak sayılır. Elbiselerinin cepleri yılanla, akreple ve daha başka öldürücü yaratıklarla dolu olan kimsenin kendi hayatını düşünmeyerek, başkasının yüzüne konmuş sineklerle meşgul olması ne büyük bir hamakat örneğidir! Zira başkasının yüzündeki sinekleri kovması, kendisini akrep ve yılanların sokup öldürmesine mâni olmaz.

Eğer nefsini ıslâh ederek kötülükleri tasfiye etmiş isen, günahın açık ve kapalı bütün şekillerini terketmeye gücün yetiyor ise ve bu hâl sende bir tabiat hâlini almışsa -ki bu sıfatın elde edilmesi çok uzak bir ihtimâldir- o zaman *farz-ı kifâye* olan ilimlerle meşgul olabilirsin. Fakat bu ilimlerde yine de tedricî bir şekilde yürümeyi unutma!

İşe önce Allah'ın Kitabı'ndan başla. Allah'ın Kitabı'nı öğrendikten sonra Rasûlü'nün sünnetini öğrenmeye çalış. Daha sonra Kur'an'ın *nâsih, mensuh, mevsul, mefsul, muhkem* ve *müteşâbih* ilimlerini öğren. Aynı minval üzere sünnet-i seniyeyi de öğrenmeye çalış. Bütün bunları öğrendikten sonra fıkıh ilminin bir dalı olan mezheb ilminin teferruatı ile uğraş. Sakın üzerinde ihtilâf olan konularla meşgul olma. Bunu da öğrendikten sonra *usûl-ü fıkıh* ilmine dal. Böylece ömrün müsaade ettiği nisbette diğer ilimlere de el atmaya bak. Bütün ömrünü ilmin bir dalına ve o ilmin zirvesine çıkmak için sarfetme; zira ilim çok, ömür ise kısadır. Bu ilimlerin hepsi birer âlet ve başlangıçtır. Bunların bizzat kendileri amaç değildir. Bunların herbiri başka ilimlerin ba-

samaklarıdır. Bu nedenle başka ilimlere basamak olan herhangi bir ilimle meşgul olarak esas amacı unutup, ihmal etmek doğru bir hareket olmaz.

O halde lugat ilmini meramını arapça anlatacak kadar öğrenmeye çalış. Kelimelerden ancak *Kur'an*'ı ve *Sünnet*'i anlayacak miktarını öğren yeter... Daha doğrusu, *Kur'an* ve *Sünnet*'te geçen *garib* kelimeleri anlayabilecek kadar Arap dilini bilmek kâfidir. Daha ilerilere gitmek için vakit kaybetmemelidir. Nahiv ilminden *Kur'ân* ve *Sünnet*'i çözecek miktarını öğren! Çünkü hiçbir ilim yoktur ki onda üç vasıf bulunmasın.

1. *İktisar* (lüzumlu miktardan az)

2. *İktisad* (ne ifrat ve ne de tefrit, tam ortası)

3. *İstiksa* (normalin üzerine çıkmak, en fazlasını bilmeye çalışmak)

Diğer ilimleri kıyaslamak imkânının elde edilebilmesi için *hadîs*, *tefsir*, *fıkıh* ve *kelâm* ilimlerinin bu üç mertebesine işaret edelim. *Tefsir* ilminde *iktisar*, Kur'ân'ın iki misli olmak demektir. Nitekim böyle bir tefsiri Ali el-Vâhidî en-Nisaburî[155] yapmış ve isim olarak da *el-Veciz* ismini vermiştir.

Tefsir ilminde *iktisad* mertebesi, Kur'an'ın üç misli büyüklüğünde olan tefsirdir. Nitekim böyle bir tefsiri *el-Vasit* adı ile yine adı geçen şahıs yazmıştır. Bundan daha büyük tefsir ise, pek de lüzum olmadığı halde bir ömrü bitirir, fakat kendisi bitmez.

Hadîs'e gelince, hadîs ilminde *iktisar* derecesi Buhârî ve Müslim'in hadîslerinden birer nüshayı, hadîs metninin ilmine vâkıf olan bir kişinin yanında okuyarak tashih ve tahsil etmektir.

Hadîs ricalinin ismini ezberlemek hususunda, daha önceki hadîs âlimlerinin bu sahada yaptıkları çalışmaları tâkip etmek yeter de artar bile. O âlimlerin kitaplarına her bakımdan güvenilebilir. Müslim'in veya Buharî'nin metinlerini ezberlemek zaruri değildir. Ancak bu iki kitabı ihtiyaç olduğu zaman, lâzım olan had-

---

155) Bu zat İmam Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Vâhidî en-Nisaburî'dir. Tefsir ilminde zamanının en önde gelen âlimi idi. Hicretin 468. yılında vefat etmiştir.

îslerin bu kitapların neresinde olduğunu bilip, yerini muhatabına gösterebilecek kadar tahsil etmeniz yeterlidir.

Hadîs ilmindeki *iktisad* derecesine gelince; Müslim ve Buhârî'nin yanında sahih olan diğer hadîs kitaplarını okuyup, onlarda fazla olarak bulunan hadîsleri Müslim ve Buharî'ye katmaktır.

Hadîs ilminde en son hadde varmak ise, bu kitapların dışında kalan hadîs kitaplarından, *zayıf*, *kavî*, *sahih*, *sakim* hadîsleri nakleden ve hadîs ilminde birçok yollar öğreten hadîs ricalinin ahvalini, isimlerini ve vasıflarını bildiren kitapları mütalaa etmektir.

Fıkıh ilmine gelince, bu ilimde *iktisar* derecesi İmam Müzenî'nin[156] *Muhtasar* adlı eserinin muhtevasını-ki biz o eseri *Hulâsat'ul-Muhtasar* adlı kitabımızda tertibe koyduk-mütalâa etmektir. Fıkıh ilminde *iktisad* derecesi *Muhtasar* isimli kitabın üç misli bir kitap okumaktır ki biz bu miktarı *el-Vasit min'el-Mezâhib* adlı kitabımızda bildirmiştik. Fıkıh ilminde son derece ise *el-Basit* isimli kitabımızı ve buna benzer uzun kitaplarda varid olan malûmatları okumaktır.

Kelâm'a gelince, bu ilimden gaye ehl-i sünnetin selef-i sâlihinden naklettiği inançları korumaktır. Kelâm ilminin bundan gayrı bir vazifesi yoktur. Kelâm ilminden bu miktardan fazlasını istemek, meselelerin sırlarını ve hakîkatini başka yollarda aramak demektir.

Ehli Sünnet akâidi, Kelâm'a ait kısa bir kitap okumak suretiyle elde edilebilir. Bu miktar, *Kavâid-ül-Akaid* adlı eserimizde izah ve beyan ettiğimiz kadardır. Bu kitabımız *İhya-i Ulûm'id-Din* içerisinde yer almaktadır.

Kelâm'da *iktisad* derecesi ise, yüz sahifelik bir kitabın muhtevası kadardır. Biz bu miktarı *el-İktisad fi'l-İtikad* adlı eserimizde beyan etmiştik.

Ayrıca *Kelâm* ilmine bir de bid'at ehliyle mücadele etmek için ihtiyaç vardır. Bu bid'atlara karşı koymak için müslümanlar *Kelâm* ilminin savunmalarına muhtaçtır. Çünkü *Kelâm* ilmi

---

156) Künyesi Ebu İbrahim; adı İsmail b. Yahya b. Amir b. İshak'dır. Hicretin 176. yılında doğmuştur.

bid'atçının ortalığa yaydığı bid'atları halkın arasından çekip almaya yarar. Fakat *Kelâm* ilmi, bid'atlar konusunda halk tabakası taassuba saplanmadan önce işe yarar. Bid'atçı eğer cedel ilminden bir şeyler biliyorsa, onu *Kelâm* ilmiyle hizaya getirmek ve bid'atını kendisine kabul ettirmek pek mümkün değildir. Siz onu sustursanız bile, o yine kendi mezhebini terketmez. Kendisini susturmanızı nefsinin zaafına hamleder, asla fikrine zaaf düşürmeye yanaşmaz. Yine bu fikre karşı verilecek bir cevap olduğunu, fakat bu cevabı kendisinin vermeye kudreti yetmediğini düşünür. Siz kendisinden kuvvetli oluşunuzla onu tesevvüşe sürükleyen biri olursunuz onun yanında... Halk tabakası bu nevi mücadele şekliyle haktan uzaklaştırılır ise, o sapık itikadında sabitleşmeden önce hafif bir tartışma ile sapıklıktan çevrilebilir. Fakat bâtılı tam mânâsıyla benimsemiş ve kalbinde bu sapıklık sabitleşmiş ise onun dönmesi imkansız değil ise de çok zor bir iştir. Artık onu *Kelâm* ilmiyle tedavi etmenin bir faydası olmaz. Zira taassub, telâkki ve inançları kalplere yerleştiren bir felâkettir. Esasında bu felâket kötü âlimlerin afetlerindendir. Zira sahtekâr âlimler, hak için ifrata saparlar ve taassup gösterirler. Muhaliflerine istihfaf ve istihkârla bakarlar. Onların bu hâli muhaliflerini de aynı duruma sürükler. Onlar da kendilerine kötü bakmaya başlarlar. O kadar ki mutaassıplara muhalefet etmiş olmak için bâtıla yardım ederler. Onların bu müsamahasız tutumları muhaliflerini bâtıla daha da çok sarılmaya zorlar. Eğer kötü âlimler, lütûf, merhamet ve nasihatı güzel bir şekilde yapsaydılar ve kimsenin bulunmadığı bir yerde muhaliflere hakîkati güzel bir dille ifrata kaçmaksızın anlatsaydılar, elbette başarı kazanabilirlerdi. Muhaliflerini hakka döndürmeye muvaffak olabilirlerdi. Fakat dünya nimetleri edinebilmesi, halk arasında kendisine çok taraftar bulmasına bağlıdır. Halkı elde edebilmek için de hasımlara şiddetle saldırması gerekmektedir. Ne kadar küfür yağdırırlarsa, halkın o kadar hoşuna gider ve elbette bunu yapana itibar ederler. İşte bunun içindir ki kötü âlimler kendilerine taassubu meslek edinmişler ve bunu yükselmelerinin vasıtası bilmişlerdir. Bu taassuba da *dini müdafaa* adını takmışlardır. Şiddetli taassub halkı helâk eden bir felâkettir. Çünkü taassub, bid'atları kalbe yerleştiren en büyük vesiledir.

Son asırlarda ortaya çıkan ve hakkında sayısız kitaplar telif edilen ihtilaflara gelince -ki bunların hiçbiri selef-i sâlihîn zamanında görülmemiştir- bu ihtilafların yanına dahi

yaklaşmaktan sakın! Seni öldürecek bir zehirden kaçındığın gibi ihtilaflardan kaçın. Çünkü bu, *Ümmet-i Muhammed*'in kökünü kurutan bir hastalıktır. Bu hastalığın tehlikeleri ve afetleri, ilerideki bölümlerde tafsilâtlı bir şekilde izah edilecektir.

Kendilerini temize çıkarmak için 'İnsanlar, bilmediklerinin düşmanıdır' darb-ı meselini söyleyenlerin sözlerine aldanma! Zira bu sahada iyice bilgi sahibi olan bir kimsenin nasihatını dinliyorsun. Sana bu nasihatları, ömrünün uzun yıllarını bu sahada tüketen ve kendisinden önceki kelâmcılardan çok daha fazla kitap yazan, tahkîkat yapan, cedel ve beyana dalıp büyük mücadeleler veren biri yapmaktadır. Allah Teâlâ şu anda sana nasihat eden âciz kula, doğru yolu göstermiş ve o da Allah'ın bu lûtfuna lâyık olabilmek için eski ve kötü âdetlerini tamamen terketmiş ve nefsinin kusurlarını gidermeye çalışan biridir.

'Fetva, şeriatın direğidir. Şeriatın gizli illetleri ise ancak ihtilaflı meseleleri bilmekle bilinir' diyenlerin sözüne sakın aldanma! Zira mezheplerin incelikleri hilâfiyatla değil, bu konuda yazılmış olan kitapları okumakla bilinir. Sözünü ettiğimiz bu kitaplar mezhepler hakkında en küçük meselelere değin malûmat vermektedirler. Bu kitaplardan fazlası ise cedele dayanır. Selef-i sâlihîn ve sahabe devrinde fetva ilminin incelikleri çok daha iyi bilindiği halde, hilâfiyata ait hiçbir bilgi sahibi değildi onlar. Cedel sanatını da bilmiyorlardı. Bu hilâfiyat bilgilerinin mezhep ilmine hiçbir fayda temin etmedikleri bir yana, fıkhın da zevkini öldürürler ve ifsad edici bir özellik taşırlar. Çünkü fetva ilminin şartları içinde hareket etmesi mümkün değildir. Cedele meyleden kimsenin zihni cedelin isteklerine boyun eğer. Dolayısıyla *Fıkh*'ın zevki böyle bir insandan uzaklaşır.

Cedel ilmiyle sadece şöhret olmak isteyen kişiler meşgul olurlar. Bu kimseler mezhebin inceliklerini bilmek için cedele girdiklerini iddia ederler. Halbuki ömürleri bittiği halde, kendilerini cedel ilminden kurtarıp bir türlü mezhep ilmine verememişlerdir.

Ey hak arayıcısı! Cin şeytanlarını belki de kolaylıkla yener ve onların şerrinden emin olabilirsin. Fakat ins şeytanlarından kendini şiddetle koru! Zira ins şeytanları insanları ifsad etme işini, cin şeytanlarından devralmış ve onları bu zahmetten kurtarmışlardır.

Akıllı insanların indinde makbul olan hâl, insanın kendisini dünyada Allah ile beraber başbaşa kalmış farzetmesidir. Önünde ölümün, Allah'ın mahkemesine varışın, hesabın, cennetin, cehennemin olduğunu düşünüp zihninde canlandırmalısın. Sana yardım eden ve saadetini temin edecek olan şeyler üzerinde düşünmeli ve ötesini büsbütün terketmelisin!

Ermiş insanlardan biri rüyasında başka bir âlimi görür ve o âlimden sorar: 'Dünyada iken tartışmalar yapıp münazaralara daldın. Bunlardan elde ettiğin şey ne oldu?' Âlim elini açarak avucuna üfler ve der ki: 'Bütün o ilimler bir kasırganın önündeki toz gibi uçup gittiler. Bize sadece gecenin geç saatlerinde ihlâs ile kıldığımız iki rek'ât namaz fayda verdi...'

Bir hadîste şöyle buyurulmuştur:

مَا ضَلَّ قَوْمٌ بَعْدَ هُدًى كَانُوا عَلَيْهِ اِلاَّ اُوتُوا الْجَدَلَ ثُمَّ قَرَأَ: ﴿مَا ضَرَبُوهُ لَكَ اِلاَّ جَدَلاً بَلْ هُمْ قَوْمٌ خَصِمُونَ﴾.

> Bir kavmin hidayetten dalâlete sapması, cedel yapmasından ileri gelmiştir.[157]

Bu hadîsi söyledikten sonra Hz. Peygamber şu ayeti okudu: '(Ey Rasûlüm! Hakikati anlamak için değil) bunu sana sırf bir mücadele olsun diye (ve seni cevap vermekten âciz bırakmak için) misal veriyorlar. Doğrusu onlar çok tartışmacı kimselerdir'. (Zuhruf/58)

'İşte kalplerinde şüphe bulunanlar, fitne aramak ve te'vile gitmek için Kur'an'ın müteşabih ayetlerine uyarlar' (Âlû İmrân/7) ayetini yorumlayan Allah'ın Rasûlü şöyle buyurmuştur:

فَاحْذَرْهُمْ.

> 'Onlar cedel ehlidirler, onlardan sakınınız' demekle Allah Teâlâ bizi onlardan sakındırıyor.[158]

Selef'ten bir âlim şöyle demiştir: 'Âhir zamanda bir kavim gelecek ve o kavme amel etmek için bütün kapılar kapanacak, yalnız cedel kapıları açık kalacaktır'.

---

157) Tirmizî ve İbn Mâce, (Ebu Umame'den)

158) Müslim ile Buharî, (Hz. Âişe'den)

Bir kısım haberlerde şöyle vârid olmuştur:

اِنَّكُمْ فِى زَمَانٍ اُلْهِمْتُمْ فِيهِ الْعَمَلَ وَسَيَأْتِى قَوْمٌ يُلْهَمُونَ الْجَدَلَ.

Öyle bir zamandasınız ki, size amel etmek ilham olunuyor. Sizden sonra öyle bir kavim gelecektir ki onlara sadece cedel yapmak ilham olunacaktır.[159]

اَبْغَضُ الْخَلْقِ اِلَى اللّٰهِ تَعَالَى الاَلَدُّ الْخَصِمُ.

Allah'ın en çok buğzettiği kul, cedelde en şedid olan kuldur.[160]

مَا اُوتِىَ قَوْمٌ الْمَنْطِقَ اِلاَّ مُنِعُوا الْعَمَلَ.

Hangi kavme cedel verilmişse, mutlaka o kavim amel etmekten menedilmiştir.[161]

Allah Teâlâ herşeyi bütün insanlardan daha iyi bilir!

---

159) *Kut'ul-Kulûb,* (isnadsız olarak)

160) Müslim ve Buharî, (Hz. Âişe'den)

161) Ebu Talib el-Mekkî, *Kut'ul-Kulûb,* (Abdurrahman b. Ebî Leylâ'dan)

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Halkın İlm-i Hilâf'a Yönelmesinin Nedenleri, Cedel ve Münazaranın Âfetleri ve Mübah Olmasının Şartları

Allah'ın Rasûlü'nden sonra hilâfet makamına, râşid halifeler geçtiler. Onlar Allah'ı bileqn âlimlerin önderleri idiler, ahkâm ilminde birer büyük fakihtiler. Karşılarına çıkan meseleler hakkında tek başlarına fetva verecek güçteydiler. İstişare edilmesi lâzım gelen konularda istişareye ehil olan sahabîlerle istişare ederler ve sahabenin fakihlerinden yardım isterlerdi.

Böyle olduğu halde o devrin âlimleri tamamen âhiret ilmine yönelmiş kişilerdi. Daima bu ilmi tahsil etmeye çalışırlardı. Fetva istendiği zaman kendisinden fetva istenen kişi, isteyeni başkalarına gönderirdi. Dünya ile ilgili bir sual soranı, biri diğerine havale ederdi. İctihadda tamamen Allah'a yönelmişlerdi. Nitekim sîretleri (biyografileri) ile ilgili kaynaklarda bu şekilde bildirilmektedir.

Hilâfet makamı, râşid halifelerden sonra haksız bir şekilde başkalarının eline geçtiği zaman, bu kaide değişti. Çünkü bu makama yeni geçenler fetva ve ahkâm ilminde tek başlarına hareket etme imkânından mahrum kimselerdi. Böyle olduğu için bu kişiler fakihlerden yardım istemek zorunda kaldılar. Hükümleri uygulayabilmek için onlardan fetva almaya ve onlarla arkadaşlık yapmaya mecbur kaldılar. Fakat o devirde sahabe-i kirâma benzeyen insanlar vardı. Tâbiîn-i kirâmdan birçok âlim, dinin saf tarafına yönelir, seleften dinlediklerini olduğu gibi naklederlerdi. Tâbiîn-i kirâmdan olan âlimlere fetva sorulduğu zaman fetva vermekten kaçınırlardı. Öyle ki, sultanlar bu zatları kadılık ve hâkimlik yapmaya zorlarlardı. O günün insanları, bu âlimlerin ne denli aziz kimseler olduklarını, sultanların kendilerine nasıl ihtiyaç duyduklarını ve onların buna rağmen makam ve mansıbdan nasıl kaçındıklarını gayet iyi bilirlerdi. Fakat ne yazık ki, onlardan

sonra gelenler, *fetva* ve *ahkâm* ilmini izzet ve ikbale, rütbe ve mansıba ulaşmak için elde etmeye başladılar.

Bütün vakitlerini -ömürlerini feda etmek pahasına- fetva ilmine vakfettiler ve kendilerini bu ilimle sultanlara takdim ederek onlardan rütbe ve atiyeler istediler. Bazıları bu isteklerine nail olma imkânı buldular. Bazıları da bu arzularını tahakkuk ettirmeye muvaffak olamadılar. Fakat ilim sahibi olanlar da kendilerini atiyeler istemek zilletinden kurtaramadılar. Bir zamanlar sultanlar tarafından aranılan fakihler, bu sefer sultanları aramak zilletine düştüler. Tam tersi bir durum hâsıl olmuştu. Sultanlardan yüzçevirmekle aziz olan fakihler, bu sefer makam-mansıb istedikleri için zillet içine yuvarlandılar. Allah Teâlâ'nın kendilerini muhafaza ettiği âlimler ise bu hükmün dışında mütalaa edilmelidir.

O asırlarda kaza ve hükümlerde *fetva* ve *ahkâm* ilimlerine şiddetle ihtiyaç duyulduğu için o devrin birçok âlimleri, bu ilimlere daha çok sarılmak mecburiyetinde kaldılar. Onlardan sonra bazı yöneticiler ortaya çıktılar. Bunlar akâidin esasları hakkında sarfedilen sözlere kulak verip, bu sözleri ispatlayıcı deliller aramaya başladılar. Yöneticilerin, *Kelâm* ilmindeki tartışmalara eğilim duydukları herkes tarafından anlaşılmıştı.

İşte bunun için halk da kelâm ilmine yöneldi. Bu sahada birçok kitap telif edildi. Bu ilmin tartışma yolları tesbit edildi. Karşılıklı konuşmalarda, sözleri değiştirme, tersyüz etme yöntemlerine ulaşıldı ve böylece bir başka ilim ihdas edilmiş oldu. Bu işlerle uğraşanlara soracak olsanız, size Allah'ın dinini müdafaa ettiklerini, sünnet-i seniyyeyi ihya etmek, bid'atçıları susturmak için çalıştıklarını söyleyeceklerdir. Kendi seleflerinin de fetva ilmiyle meşgul olduklarını ve böylece müslümanların dinî işlerini üzerine alarak halka nasihat edip, onlara büyük iyilikler yapmış olduklarını ileri süreceklerdir.

Daha sonra gelen yöneticiler, kelâm ilmine dalmayı ve insanlara münazara kapılarını açmayı hoş görmeyip, doğru bulmadılar. Çünkü kapı açıldığı zaman büyük taassublar doğduğunu, bu taassubun insanları birbirine düşürdüğünü ve masum kanların dökülmesine sebep olacak husûmetler meydana getirdiğini gördüler... Bunlar da fıkhî konularda münakaşa etmeye; Şâfiî mezhebinin mi, yoksa Hanefî mezhebinin mi üstün olduğu konu-

sunu tartışmaya eğilim duyuyorlardı. Böyle olunca, bu sefer halk da aynı havaya girmiş, kelâm ve onunla ilgili bütün ilim dallarını bırakarak Şâfiîler ile Hanefîler arasındaki ihtilâflı meselelere dalmışlardı.

İmam Mâlik, Süfyân es-Sevrî, İmam Ahmed ve diğer büyük âlimlerin arasındaki ihtilâflı meselelere de el attılar. Kendilerine bu hatalı tutuma niçin girdikleri sorulduğunda da 'Bunu yapmaktaki gayemiz, şeriatın inceliklerini ortaya çıkarmak, mezhebin inceliklerini bildirmek ve fetva usûlünün yayılmasını sağlamaktır' diyerek kendilerini haklı çıkarmaya çalışmış-lardır.

Bu konuda sayısız eser telif edilmiş, birçok istinbatlar yapılmış, mücadele ve telifât çeşitleri yazılmıştır. Günümüzde de bu durum hâlâ devam edip gitmektedir. Bundan sonraki asırların daha neler getireceğini ise henüz bilmiyoruz.

İşte ihtilaflı meselelere ve tartışmalara dalmanın tüm sebepleri yukarıda saydıklarımızdan başkası değildir. Eğer dünyevî gücü elinde tutanlar; yani yöneticiler fakihlerden İmam Şâfiî ile İmam Ebu Hanife'den başkalarının ihtilâflarını tartışmaya eğilim duysalardı veya başka ilimlere yönelselerdi, onlardan dünyalık bekleyen âlimler, onların tarafına meyleder ve çalışmalarını bu isteğe göre değiştirirlerdi. Onlar yine kendilerini haklı göstermek için, meşgul oldukları ilmi, dinî ilimlerden sayacaklar ve asla susup yerlerinde oturmayacaklardı. Yine bu ilimleri elde etmekle Allah'ın rızasına ulaştıklarını, çünkü bundan başka bir gaye taşımadıklarını ileri süreceklerdi...

Bu Tartışmaları, Sahabe-i Kirâmın Meşvereti ve Selefin Müzakeresi ile Karıştırmak

Bu kişiler halka 'Bizim gayemiz bu tartışmalarla hakkı aramak ve vuzûha kavuşturmaktır. Zira hakkın aranması gerekir, ilmî görüşlerde yardımlaşma ve birkaç kişinin hatırındaki fikirlerin aynı hedefe yönelmesi fayda verici ve tesir edicidir. Ashabın âdetleri de meşveretti. Meselâ ölenin dedesiyle kardeşlerin feraizdeki durumlarını bildiren, içkinin cezasını beyan eden ve imamın (devlet başkanının) hatasının malî mesuliyeti icab ettirdiğini belirten meşveretleri gibi... İmamın hatasının malî mesuliyeti icab ettirmesine misal olarak, Hz. Ömer'den korkarak karnındaki çocuğu zâyi eden kadının diyetini, Hz. Ömer'in ödediği naklo-

lunmuştur. Feraiz meselelerinde ve başka konularda da aynı şekilde sahabenin istişarelerine ilişkin birçok olay rivayet edilmiştir. Yine İmam Şâfiî, İmam Ahmed, Muhammed b. Hasan eş-Şeybanî ve başka âlimlerden de bu şekil münazaralar, münakaşalar ve meşveretler nakledilmiştir.

Bu sözün, bir telbis (hakkı bâtılla karıştırmak veya bâtılı hak olarak göstermek) olduğunu göstermeye çalışacağım ki hakîkatler malûmunuz olsun!

Dinin hak olan meseleleri üzerinde yapılacak araştırmalarda yardımlaşma vardır. Fakat bunun sekiz şart ve alâmeti vardır:

1. Farz-ı aynları yerine getirmeyen bir kişi *farz-ı kifâye* olan münazaraya girişmemelidir. *Farz-ı ayn* olarak yapması gereken vazifeleri bulunan bir kimse 'Benim gayem hakkın bilinmesidir' diyerek *farz-ı kifâye* ile meşgul olursa, bu kişi yalan söylüyor demektir. Böyle bir kimse, tıpkı namazı terkettiği halde, başkalarına giymek için elbise imal eden bir kişinin 'Benim bu elbiseleri imal etmemin sebebi, şayet çıplak insan varsa onun örtünmesini temin ederek namaz kılmasına vesile olmaktır' deyip kendisini temize çıkarmasına benzer.

Böyle bir kimsenin iddiası pek ender hallerde doğru olabilir. Tıpkı nadir de olsa vukûu mümkün meseleler hakkında ihtilâflara dalan fakihin iddiası gibi... *Münazara* ilmiyle iştigal edenler, bütün ulemanın ittifakla varmış olduğu hükme göre, *farz-ı ayn* olan birçok hususları ihmal ederler...

Yerine verilmesi gereken bir emaneti elinde bulunduran bir kimse, insanları Allah'a yaklaştırmakta en müessir âmil olan namaza başlayıp, emaneti yerine teslim etmeyi ihmal ederse Allah'a isyan etmiş olur. Kişinin taat nev'inden bir iş yapması, onun Allah'a itaat eden bir kul olduğunu ispatlamaz. Fakat o fiillerde, şartlarda, zamana ve tertibe riayet ediyorsa, o zaman iş değişir.

2. Kişinin münazaradan daha önemli bir farz-ı kifâyeyi yerine getirme mecburiyeti yoksa münazara edebilir Şayet kişi münazaradan daha önemli bir farz-ı kifâyeyi yerine getirmesi gerektiğini bildiği halde, gerekeni yapmaz ve münazaraya dalarsa, yapmış olduğu iş Allah'a isyandan başka bir mânâ taşımaz. Böyle bir

adamın durumunu şöyle bir misalle açıklayabiliriz: Bir kişi, ölecek derecede susamış bir topluluk görür. Herkes bu topluluğu içine düştüğü feci durumla başbaşa bırakmıştır. Bu vaziyeti gören kimse de onlara su vererek yardım etmeye muktedir iken, bunu yapmaz da, meselâ *hacamat* (kan aldırma) sanatını öğrenmekle meşgul olur. Kendi zannına göre kan aldırmak *farz-ı kifâye* olan bir ilimdir. Bir memlekette bu sanatı bilen olmadığı takdirde halkın helâk olacağını söyleyerek kendisini haklı göstermeye çalışır. Şayet kendisine 'Sen bu hacamat işiyle çok meşgul olma, çünkü bu işi yapan daha birçok kimse var; bunun yerine sen o susamış insanların derdine çare bulmaya çalış' denilecek olursa, o yine kendi fikrinde ısrar eder ve 'Kan alıcıların bulunması, bu ilmi farz-ı kifaye olmaktan çıkarmaz. Dolayısıyla bu sanatı öğrenmem farz-ı kifayeyi yerine getirmektir' der. İşte aslî vazifesini ihmal eden böyle bir kimsenin hâli, tıpkı ülke çapındaki farz-ı kifayeleri ihmal edip, münazara yapmakla meşgul olan kimsenin haline benzer.

Fetva ilmine gelince, bu ilimle meşgul olan topluluklar da vardır. Fakat hiçbir memleket yoktur ki, orada *farz-ı kifaye* hükmünde olan birçok ilim ihmal edilmiş olmasın. Fakihler, bu farz-ı kifayelere dönüp bakmayı bile bir külfet sayarlar, biraz olsun uğraşmaya tenezzül etmezler. İhmal edilen *farz-ı kifaye* hükmündeki ilimlerin en başında *tıp ilmi* gelir. Günümüzde, İslâm diyârının birçok yerlerinde tıbbî meselelerde fikrine itimad edilecek, tavsiyesine güvenilecek bir müslüman doktor mevcut değildir. Buna rağmen hiçbir fakihin bu ilimle meşgul olduğunu göremezsin. *Emr-i bil-mâ'ruf, nehy-i an'il-münker* de böyledir. Bu vazifeyi yerine getirmek de *farz-ı kifaye* hükmündedir. Tartışmacı çok zaman münazara meclisine iştirak edenlerin ipekli kumaşlardan elbiseleri olduğunu, yine ipeklilerden yapılmış minderler üzerinde oturulduğunu görür. Buna rağmen susar ve hayatta olması ihtimal dahilinde bulunmayan bir mesele üzerinde münazaraya dalar. Şayet meydana gelme ihtimali çok az olan tartışma konusu mesele, meydana gelecek olsa onu halledecek fakihler oldukça boldur. Buna rağmen münazara eder. Ondan sonra da kalkıp yapmış olduğu münazara *farz-ı kifaye* olduğu için Allah'a mânen yaklaştığını iddia eder. Bu münazarayla Allah rızasını kasdettiğini ileri sürer.

Hz. Enes şöyle rivayet etmektedir:

قِيلَ: يَارَسُولَ اللّٰهِ! مَتٰى يُتْرَكُ الْاَمْرُ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّهْىُ عَنِ الْمُنْكَرِ؟ فَقَالَ عَلَيْهِ السَّلاَمُ: اِذَا ظَهَرَتِ الْمُدَاهَنَةُ فِى خِيَارِكُمْ وَالْفَاحِشَةُ فِى شِرَارِكُمْ وَتَحَوَّلَ الْمُلْكُ فِى صِغَارِكُمْ وَالْفِقْهُ فِى اَرَاذِلِكُمْ.

Allah'ın Rasûlü'ne *emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i an'il-münker*'in ne zaman terkedileceği sorulduğunda, Hz. Peygamber (s.a) şöyle cevap verdi: 'Ne zaman iyilerinizde müdahene (yağcılık), kötülerinizde fahşa başgösterir; yönetim küçüklerinizin eline geçer ve fıkıh da en rezillerinizin malı haline gelirse, işte o zaman terk edilir'.[162]

3. Tartışmacı müctehid olmalı, Şâfiî, Hanefî veya diğer mezheplere uygun değil, kendi ictihadıyla fetva verebilmelidir. Hanefî mezhebinin bir meselede haklı olduğunu görürse, o meselede Şafiî mezhebine bağlanmaktan vazgeçip (sahabenin ve büyük imamların yaptığı gibi) haklı gördüğü şekilde fetva vermelidir.

İctihad mertebesine çıkmayan bir kimse ise -ki asrımızdaki bütün tartışmacıların durumu budur- bunlar sorulan suallere kendi imamlarının mezhebinden nakiller yaparak cevap verebilirler ancak. Kendilerine bağlı oldukları imamın görüşü sağlam görünmese bile, imamlarının görüşünden ayrılmaları doğru olmaz. Böyle bir insanın münazarasında ne fayda olabilir? Çünkü böyle bir adamın mezhebi malûmdur ve bağlı olduğu mezhebin fetvaları dışında bir hüküm vermeye yetkisi yoktur. Böyle bir adam kendine müşkil görünen bir mesele hakkında 'Ümid ederim ki bu mesele hakkında bağlı bulunduğum imamın bir cevabı vardır. Şayet yoksa, ben şer'î meselelerde tek başıma ictihad etme kudretine sahip olmadığım için bu soruya cevap veremem' demelidir. Herhangi bir meselede bağlı olduğu imam iki çeşit görüş ileri sürmüşse, bu görüşler üzerinde münazara yapması hakîkate daha uygun bir hal olur. Zira kendisi bu iki görüşten birine meyyal olabilir. Münazara ederken öbür tarafın daha kuvvetli olduğunu görerek belki de istifade eder. Kendisinin meylettiği hükmün doğruluğu hakkında münazaraya girişini yersiz ve lüzumsuz bu-

---

162) İbn Mâce, (*hasen* bir senedle)

lur. Aşağı yukarı bütün tartışmacılar iki taraflı meseleleri terkedip hakkında kesin ihtilâflar olan meselelere dalıyorlar ki bu sayede çok konuşabilme imkânı bulabilsinler ve muhalifleriyle mücadele edebilsinler.

4. Ancak vukûu çok olan veya her an ortaya çıkması muhtemel bulunan meseleler hakkında münazara edilebilir. Zira ashab-ı kiram sık sık ortaya çıkan meseleler üzerinde müşavere eder ve fikirlerini beyan ederlerdi.

Biz ise, günümüzdeki tartışmacıların halkın ihtiyacı olan konularda ve halka umumi bir belâ getiren meselelerde fetva vermek için gayret gösterdiklerini pek de göremiyoruz. Onlar sadece kendilerini şöhrete ulaştıracak meseleleri araştırıyorlar. Bunun için de halledilmesi elzem meseleler üzerine eğilmek imkânını bulamıyorlar ve arkasından da diyorlar ki; 'Bu mesele imamlar tarafından kesin nasslardan alınan bir meseledir veya bu mesele üzerindeki konuşmalar ancak tenhalarda yapılabilir. Bu mesele toplanarak üzerinde tartışma yapılacak bir mesele değildir'.

Ele alınması gereken bir mesele olsun da daha önce hakkında söz söylenmiş olduğu için ele alınarak üzerinde durulmasın... Hakîkatini bildirmek için hiçbir gayret gösterilmesin... Bu kadar saçma bir iddia olabilir mi? Bunlar şunu diyemiyorlar: 'Biz şöhrete ulaştırmayan, uzun konuşma imkânı vermeyen meseleler üzerinde tartışma yapmayız. Uzun konuşmalara sebep olmayan meseleler bizi ilgilendirmiyor'. Bunu söyleseler ne kadar acaip bir duruma düşeceklerini gayet iyi bilirler. Halbuki hak ve hakîkati bildirmek için kısa konuşmak ve kestirme yollardan hedefe varmak lâzımdır. Sözü uzatmak hiçbir zaman doğru değildir.

5. Bir tartışmacı yapmış olduğu münazarayı mümkün olduğu kadar az bir cemaat önünde yapmaktan haz duymalı, münazaraya çok insanın dinleyici olarak katılmasından zevk almamalıdır. Zira tenha yerlerde münazara yapmak, sultanlar ve sair büyükler yanında münazara yapmaktan daha faydalıdır. Çünkü tenha yerlerde tartışmacı düşündüklerini daha iyi toplar; daha iyi anlatmaya muktedir olur, idrâki daha berrak ve kavrayışı yüksek olur. Cemaat huzurunda yapılan münazara, tartışmacıları riyaya itebilir. Çünkü cemaat huzurunda münazara yapanlar mağlub olmak korkusuyla kendi yanlışlarında direnmeyi sonuna kadar götürürler. İster haklı olsun, isterse haksız hep kendilerini haklı

çıkarmaya bakarlar. Bu tartışmacıların kalabalık huzurunda tartışma yapmak istemeleri, Allah rızasını kazanmak niyetiyle değildir. Çünkü bu tartışmacılar kendi başlarına kaldıkları zaman kalabalıkta tartıştıkları konuyu katiyyen aralarında tartışmı-yorlar. O kadar ki, çok zaman arkadaşı kendisinden sual sorduğu zaman cevap bile vermiyor. Fakat bir cemaat huzurunda oldukları zaman hile yayında, ne kadar ok varsa birbirlerinin göğsüne saplamaya çalışıyorlar ki konuşmada üstad kabul edilsinler!

6. Münazara sadece hakkı bulmak ve anlamak için yapılmalıdır. Aynen kaybolan malını arayan bir insanın durumuna benzer bir durum.. O kaybolan mal bulunsun da ne olursa olsun. Bunu kendisinin veya arkadaşının bulması önemli değil, önemli olan malın bulunmasıdır. Demek ki bir tartışmacı kendisiyle münazara eden arkadaşını hasım değil, bir yardımcı olarak görmelidir. Kendisine hakkı bildirdiği için arkadaşına teşekkür etmeyi bir borç bilmelidir. Nasıl ki malını kaybetmiş bir insan, kaybolan malını arayıp bulamadığı ve geri dönmeye karar verdiği bir anda; bir arkadaşı kendisine gelip kaybetmiş olduğu malını bu yolda değil, şu yolda araması gerektiğini söylediği zaman kendisine teşekkür etmesi lâzım geliyorsa, böyle bir adamı azarlamayı düşünmüyorsa, kendisine malını bulmak için yol gösterene ikramda bulunuyorsa... Birbirini hak namına ikaz eden sahabe-i kiramın meşvereti de zâten böyle idi.

Bir kadın, Hz. Ömer'e itirazda bulunmuş ve ona hak yolu göstermiştir. Cemaat huzurunda hutbe irad eden Hz. Ömer, kadının yaptığı bu ikazdan sonra cemaata şöyle der: 'Bu kadın hakkı söyledi, Ömer ise yanıldı'.

Bir kişi Hz. Ali'ye (r.a) bir sual sorar: Hz. Ali, sorulan suale cevap verdiğinde, suali soran kişi şöyle söyler: 'Ey emîr'ul-mü'minîn! Verdiğin cevap yanlış! Bence bu suale şöyle cevap verilebilir...' Bunun üzerine Hz. Ali: 'Sen haklısın, ben ise yanıldım' diyerek adamın hakkını itiraf eder ve kendisini ikaz ettiği için ona teşekkür ederek sözlerini şöyle sürdürür: 'Her ilim sahibinden daha büyük bir ilim sahibi çıkabilir'.

İbn Mes'ud, Ebu Musa el-Eş'arî'ye yanıldığını hatırlatınca Ebu Musa cemaate şöyle hitab eder: 'Bu büyük âlim aranızda iken bana sual sormayın'.

Kûfe valisi Ebu Musa'ya, Allah yolunda savaşıp öldürülen bir kimsenin hali sorulur, o da cennetlik olduğunu söyler. Bunun üzerine mecliste hazır bulunan Abdullah b. Mes'ud ayağa kalkar ve sual sorana hitaben şöyle der: 'Valiye sualini ikinci kez tekrarla! Sualini iyi anlamamış olmalı'. Bu ikaz üzerine adam sualini tekrarlar ve Ebu Musa yine aynı cevabı verir. İbn Mes'ud ise şöyle der: 'Ben sizin verdiğiniz cevabı doğru bulmuyorum. Bence böyle bir kimse Allah yolunda hakkı bularak öldürülmüşse cennetlik olur'. Bunun üzerine Ebu Musa 'İbn Mes'ud doğru söylüyor' der. Esasında hak arayıcıları da böyle insaflı olmalılar...

Buna benzer bir itiraz zamanımızın en düşük fakihine yapılsa, kendisine itiraz edilen fakih hiddete kapılır ve yapılan itirazı hiçbir suretle kabul etmez. Kendisinin yanılma ihtimalini katiyyen kabul etmeyerek der ki; "Ayrıca 'İsabet etmişse' demeye gerek yoktur. Çünkü Allah yolunda öldürülen bir kişinin hakka isabet ettiği herkesçe malûmdur".

Günümüzün insafsız tartışmacılarının haline bir bakınız! Şayet hak, hasımlarının elinde ise ve onun dilinden ifade edilmişse, yüzü nasıl kızarır ve nasıl mahcub olur? Böyle olunca da son haddine kadar hakkı kabul etmemek için nasıl direnir? Bütün hayatı boyunca kendisini mağlup eden insan hakkında nasıl kötü konuşur ve onu küçük düşürmeye çalışır? Bütün bunlardan sonra da kalkıp kendini hakkın ortaya çıkması için yardımlaşan sahabîlere benzetmekten hiç de utanmaz.

7. Karşısındaki kimseyi; yani kendisiyle münazara edeni bir delilden diğer delile, bir müşkilden diğer bir müşkile geçmesini engellemeye çalışmamalıdır. Zira selefin aralarındaki münazaralar bu şekilde cereyan ediyordu.

İster lehinde olsun, ister aleyhinde, bid'at olan cedelin bütün inceliklerini, konuşmasının dışında tutmalıdır. 'Bu söz beni bağlamaz, tenakuza düştün' gibi sözlerden kaçınmalıdır. Önceki sözünü nakzediyor diye, doğru sözü reddetmek yanlıştır.

Halbuki sen tartışmacıların bütün toplantılarının mücadele ve münakaşa içinde geçtiğini görürsün. Hatta delil getiren bir insan, bilinen bir kaidenin üzerine zannettiği bir illete dayanarak kıyas etmeye kalkıştığı zaman, derhal karşıdaki mücadeleci tarafından kendisine, asıldaki hükmün hangi illetle mâlûl olduğuna dair de-

lil sorulur. Delil getiren zat 'Ben bu şekilde düşünüyorum. Şayet sen bundan daha isabetli bir görüşe sahip isen, delillerini söyle de birlikte tedkik edelim' diye cevap verir. Bunun üzerine itiraz eden kişi şöyle der: 'Senin bildiğin ve zikrettiğin mânâlardan başka daha nice mânâlar var burada... Fakat bunları söylemek üzerime düşen bir vazife olmadığından söyleyemeyeceğim'.

Delil getiren taraf yine şöyle konuşmaya devam eder: 'Bundan başka bir iddian var ise, beyan et ki malûmatımız olsun'. İtiraz eden kişi 'Hakîkat senin söylediğinden başkadır ve ben bunu biliyorum. Fakat söylemek üzerime düşen bir vazife değildir' fikrinde ısrar eder. Böylece münazara meclislerinde bir netice alınmadan tartışmalar devam eder gider.

Bu miskin itirazcı bilmez ki; 'Ben bilirim, fakat söylemem, çünkü söylemek mecburiyetinde değilim' sözü şeriata yapılan bir iftiradan başka birşey değildir. Şöyle ki: Şayet itirazcı, söylenen delilin mânâsını bilmiyor ve ancak hasmını susturmak için kuru bir iddiada bulunuyorsa, böyle bir adam fâsıktır, kâzibdir, Allah'a isyan etmiştir ve bu hâlinden dolayı Allah'ın gazabını üzerine çekmiştir. Zira bilmediği bir şeyi biliyor görünmeye çalışmıştır. Şayet hakikaten biliyor da söylemiyor ise yine fâsık olur. Çünkü şeriatın bir emrini gizlemiş olur. Halbuki bu emri gizlemese, belki de bir müslüman kardeşini yanlış düşünmekten kurtaracak, doğrunun yayılmasına vesile olacaktır. Şayet itirazcının görüşü zayıf ise, karşısındaki kendisine iddiasının zayıf olduğunu izah edecek ve böylece itirazcı cehaletin karanlığından bilginin aydınlığına çıkmaya imkân bulacaktır. Hiç kuşkusuz dinî ilimlere ait bir husus sorulduğu zaman mutlaka cevap verilmelidir. O halde bu itirazcının 'Bunu söylemek mecburiyetinde değilim' demesi, 'Bizler tarafından ihdas edilen bid'atların bid'at olarak kalmasını temin eden cedellerin devamını sağlamak için bunu söylemiyorum' demekten başka birşey değildir. Şayet bu laf, bu anlama gelmezse ne anlama gelir? Oysa Allah'ın şeriatını açıkça bildirmek gerekir. Söylemeyen kişi ya fâsıktır, ya da yalancı...

Bu nedenle sahabe-i kiramın meşveretini ve selef-i sâlihînin bir mesele hakkındaki müzakeresini tedkik et! Acaba onlar da, senin anladığın bu mânâda bir münazara ve mücadele görür müsün? Acaba ashab-ı kirâm ve selef-i salihînden birisi, herhangi bir arkadaşını bir delilden diğerine, bir kıyasdan başka birine, bir ha-

berden diğer bir ayete geçmekten alıkoymuş mudur? Hayır! Binlerce kere hayır! İşte sahabenin ve selefin bütün münazaraları bu cinstendi. Çünkü onlar kalplerine geleni olduğu gibi söyler, düşündüklerini olduğu gibi ortaya döker ve ona göre müzakere ederlerdi.

8. Kendisine faydası dokunacak bir ilimle meşgul olan kişilerle münazara etmelidir. Halbuki tartışmacıların çoğunu, âlimlerle ve ilimde otorite sahibi olanlarla münazara etmekten kaçınır görürsünüz. Çünkü hakkın onların dilinde meydana geleceğinden endişe duyarlar. Onun için de tartışmacılar ilim ve bilgi bakımından daha aşağıda olanlarla tartışmayı tercih ederler. Zira kendi bâtıllarını ancak bilgide ilerleyememiş insanlara kabul ettirme imkânları vardır.

Münazara etme hususunda bu sekiz şarttan başka daha nice ince şartlar vardır. Fakat bu sekiz şartı iyice öğrendikten sonra, kimlerin Allah için münazara ettiklerini, kimlerin etmediklerini gayet iyi teşhis edebilirsin.

Kısaca, şiddetli düşmanını; tasallutçu ve felâket hazırlayıcısı olan şeytanı bırakıp, müctehidin isabet ettiği veya edenle ecirde ortak olduğu meselelerde münazaraya dalan bir kimseye şeytan güler. O kişi şeytana gülünç, ihlâs ehline de ibret alınacak bir ders olur. Bu sebebe binaen şeytan onu, daha ilerideki bölümlerde sayacağımız âfetlerin karanlığına götürmüştür. O felâketlerden ileride uzun uzun bahsedeceğiz. Tevfîk ve yardım Allah'tandır.

Münazaranın ve Münazaradan Doğan Kötü Ahlâkın Yol Açtığı Sonuçlar

Başkasını mağlûp etmek, susturmak, fazilet ve şerefini göstermek için halk arasında bağırarak konuşmak; halkın teveccühünden istifade etmek için yapılan münazaralar, Allah'ın çirkin saydığı, buna mukabil Allah düşmanı şeytanın güzel gördüğü bir münazara tarzıdır. Bu münazaralar; kibir, ucûb, hased, münafese, nefsi temize çıkarmak, rütbe düşkünlüğü ve benzeri bâtın fuhşiyat gibidir.

İçki içmek ile diğer fuhşiyatları yapmak arasında muhayyer bırakılan bir kişi, içkiyi daha ehven görüp onu içerse, bununla kalmayıp içki onu diğer fuhşiyata nasıl zorlarsa; aynen bunun gibi

başkasını susturmak, münazarada galip gelmek, rütbe aramak ve iftira etmek sevgisi de kime galip gelirse; bu sevgi o kişiyi bütün pisliklerin içine sürükler, kötülükleri nefsinde toplamaya başlar. Yine bu sevgi bütün kötü ahlâkların bu adamda toplanmasına vesile olur.

Bu ahlâkların tamamının *çirkin* olduğunu izah eden deliller, daha ileride ayet ve hadislere dayandırılarak *Mühlikât* bölümünde zikredilecektir. Fakat biz şimdi menfî münazaranın tahrik ettiği kötü ahlâkın bir kısmına işaret edelim:

1. *Hased*

Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

اَلْحَسَدُ يَأْكُلُ الْحَسَنَاتِ كَمَا تَأْكُلُ النَّارُ الْحَطَبَ.

> Hased, ateşin odunları yemesi gibi, sevapları yiyerek bitirir.[163]

Tartışmacı kendisini hasedden katiyyen kurtaramaz. Çünkü bir tartışmacı, bazen galip gelir, bazen de mağlup olur. Onun için bazen onun konuşması övülür, bazen de karşısındaki muarızın... Öyleyse bu dünya ilminde kuvvetli ve görüşlerinin isabetli olduğu kabul edilen biri oldukça; veya 'Filân adam senden daha iyi görüyor ve senden daha isabetli kararlar veriyor' denilme ihtimali bulundukça, böyle bir adamın hased duyacağı muhakkaktır. Kendisine tafdîl edilen adamı küçültmeye ve ona teveccüh eden kalpleri kendisine çevirmeye yarayacak bütün faaliyetleri göstermeye çalışır.

Hased, helâk edici bir ateştir. Hased ateşiyle yanan bir kişi, bu dünyada büyük bir ızdırap içindedir. Ahiretteki azabı ise, dünyadakinden kat be kat fazla olacaktır. İşte bunu anlatmak için İbn Abbas (r.a) şöyle buyurmuştur: 'İlmi nerede bulursanız alınız. Fakihlerin birbirinin aleyhindeki sözlerine kulak vermeyiniz. Çünkü onlar ağıldaki tekeler gibi dövüşmektedirler'.

---

163) Ebu Dâvud, (Ebu Hüreyre'den)

2. *Kibir ve Tekebbür*

Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

مَنْ تَكَبَّرَ وَضَعَهُ اللّٰهُ وَمَنْ تَوَاضَعَ رَفَعَهُ اللّٰهُ.

Kim büyüklenirse, Allah onu alçaltır; kim tevazu gösterirse onu yükseltir.[164]

Yine Allah'ın Rasûlü (s.a) -Allah Teâlâ'dan hikâye ederek- bir hadis-i kudsîde şöyle buyurmuştur:

اَلْعَظَمَةُ إِزَارِى وَالْكِبْرِيَاءُ رِدَائِى، فَمَنْ نَازَعَنِى فِيهِمَا قَصَمْتُهُ.

Azamet benim izarım, kibriya ise benim abamdır. İşte bunun içindir ki bu iki şeyde bana ortak olmaya yeltenenin belini kırarım![165]

(Hadîste geçen *izar* ve *abâ* kelimeleri zahirî anlamda düşünülme-melidir).

Tartışmacı, emsallerinden üstün görünmek hastalığından hiçbir zaman kurtulamaz. Olduğundan çok daha üstün görünmek ister. Hatta bu büyüklük budalaları, münakaşa meclislerinin herhangi bir yeri için kavga ederler. Meclisin başında oturmak; baş koltuğun kendilerine ait olduğunu iddia etmek peşindedirler. Kendilerinden başkasına bu yerleri lâyık görmedikleri için itişip kakışırlar, dar bir yoldan geçildiği zaman ben önde giderim, sen önde gidersin diye itişir dururlar. Böyle tartışmacıların kurnazları ise: 'Biz böyle davranmakla ilmin izzetini koruyoruz; zira âlimin, özellikle mü'min bir âlimin kendi nefsini zelil etmesi yasaklanmıştır' şeklinde konuşmalar yaparak akılları sıra kendilerini müdafaa ederler.

Bilmezler ki, Allah ve Rasûlü tevazûu methetmişlerdir ve kendileri Allah'ın ve Rasûlü'nün medhettikleri bir hasleti zillet kabul eder duruma düşmüşlerdir! Yine Allah ve Rasûlü'nün buğz ettiği bir hâl olan tekebbüre de izzet gömleğini giydiriyor ve böylece

164) Hatib, (Hz. Ömer'den *sahih* bir senedle)

165) Ebu Dâvud, İbn Mâce ve İbn Hibban, (Ebu Hüreyre'den)

Allah'a ve Rasûlü'ne zıd düşüyorlar. Böylece güzel kelimeleri tahrif ederek halkın dalâlete sapmasına vesile oluyorlar! Nitekim *hikmet*, *ilim* ve benzeri kelimeleri de tahrif etmişler ve halkın dalâlete düşmelerine sebep olmuşlardır!...

3. *Hıkd* (Kin)

Tartışmacı kimse, kendisini kin tutmaktan kurtaramaz. Halbuki Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: اَلْمُؤْمِنُ لَيْسَ بِحَقُودٍ 'Kâmil mü'min kinci değildir'.[166]

Kini zemmeden o kadar çok hadîs vardır ki, gizlenmesi mümkün değildir. Bir münazara esnasında hasmını tasdik edercesine başını sallayarak ona kin tutmayan hiçbir tartışmacıya rastlamadık. Çünkü bir tartışmacı diğer tartışmacının sözlerini dinlemiyor, bu sözleri iyi niyetle karşılamıyor. İşte bundan dolayıdır ki bir tartışmacı, diğer tartışmacıya kin tutmaya mecbur oluyor. O kini nefsinde taşıdığı halde gizli tutması ancak nifakla mümkün olmaktadır. Fakat çoğu zaman beslenen kin, apaçık ortaya çıkıyor ve bunu herkes müşahede ediyor. Tartışmacı bu durumda kendisini kin tutmaktan nasıl kurtarabilir? Bütün dinleyenlerin ona hak vermeleri imkânı yoktur. Ortaya koyduğu delilleri dinleyenler makbul saymak durumunda da değildir... Onun için hasmı, sözünü biraz da olsun hafife alırsa, bu hareketi affedemez, bundan dolayı duyduğu kini hayatının sonuna kadar kalbinden söküp atamaz. (İşte bu, felâketin tâ kendisidir).

4. *Gıybet*

Allah Teâlâ, gıybet etmeyi ölü eti yemeye benzetmiştir. Halbuki tartışmacı, ölü eti yemekten, kendini bir türlü kurtaramaz. Çünkü o her zaman hasmının konuşmasını naklederek aleyhinde bulunur. Kendisini bu halden kurtarmak için ne kadar titiz davranırsa davransın, hasmının söylediği sözleri ne kadar doğru naklederse nakletsin, kendisini gıybet etmekten alıkoyamaz. Çünkü hasmının konuşmasının yanlış olduğunu söylemek suretiyle gıybet yapmış olur. Bu konuşmasının hasmının âcizliğini gösterdiğini ve kendisinden daha eksik olduğunu söyleyerek gıybet yapmış olur. Yahut da daha kötüsü hasmının söylemediğini naklederek bir de yalancı durumuna düşer. Aynı zamanda bir müfteri olur. Kendi

166) Irâkî bu hadîse vâkıf olamamıştır.

konuşmasına önem vermeyip, hasmının kelâmına kulak verenin haysiyetine tecavüz etmekten dilini bir türlü kurtaramaz. Onları cehalet, hamakat ve dar anlayışlılıkla itham eder!

5. *Nefsi temize çıkarmak*

Allah Teâlâ bizi, nefsimizi temize çıkarmamaya davet etmektedir.

> Nefislerinizi temize çıkarmayınız; Allah kendisinden korkanın kim olduğunu çok iyi bilendir.
>
> (Necm/32)

Hakîm bir zata 'Çirkin olan doğru nedir?' diye sorulduğunda, şöyle cevap vermiştir: 'Kişinin nefsini övmesidir'.

Tartışmacı kuvvetli olmakla, galip gelmekle ve fazilet bakımından emsâllerinden üstün olmakla kendini övmekten kurtaramaz. Münazara esnasında hiç olmazsa şu kadarcık bir söz söylemekten kendini alıkoyamaz: 'Ben bütün bu işleri bilmeyenlerden değilim. Ben ilimlerde ileri gitmiş bir kimseyim. Her ilmin usûlünü ve metodunu bilirim. Birçok hadîs hıfzetmişim'. İşte buna benzer cümlelerle kendisini metheder durur. Bazen de konuşmasını itibara alsınlar diye, böyle cümleler sarfetmeye mecbur kalır. Halbuki herkes bilir ki kendisini ahmakça övmek ve herhangi bir sebepten dolayı nefsini tezkiye etmek şer'an ve aklen çirkin sayılmıştır.

6. *Tecessüs*

Allah Teâlâ şöyle buyurur.

> Ey iman edenler! Zannın bir çoğundan sakının; çünkü zannın bir kısmı günahtır. Araştırmayın, bir kısmınız diğer bir kısmınızı çekiştirmesin.
>
> (Hucurât/12)

Tartışmacı, emsâlinin ayıplarını araştırır, hasmının kusurlarını bulmak için durmadan çalışır. Hatta tartışmacıya 'Senin memleketine bir tartışmacı geldi' dendiği zaman, hemen adamlarından birini göndererek gelen tartışmacının hususiyetlerini öğrenmeye çalışır. Gizli suçlarını araştırır. Öyle ki, münazara yapmak üzere karşı karşıya geldikleri zaman rakibini hususî hayatındaki ayıplarından dolayı mahcup vaziyete düşürebilsin.

Münazarada rakibini alt edebilmek için, bunları bir silâh olarak kullanabilsin...

Tabîdir ki, bu silâhlar rakibe karşı ihtiyaç zamanında kullanılır... Hatta tartışmacı rakibinin suçlarını aramakta o kadar ileri gider ki, çocukluk zamanında yaptıklarını bile ortaya çıkarmaya çabalar... Bedenî kusurlarını dahi bulmaya çalışır. Belki çocukluğunda bir suç işlemiş olabilir veya vücudunda bir kusur bulunabilir. Meselâ kel olması gibi... Sağır olması gibi.. Bunları, münazarada mağlup olma tehlikesi ile karşılaştığı zaman, rakibinin bu kusurlarına temas ederek onu mahcup etmeye çalışır. Şayet münazara bahsinde muktedir bir kişi ise, bu sefer de rakibinin kusurlarını ima yoluyla belirterek söyler. Şayet mağrur ve mağrur olduğundan ötürü de ahmak biri ise, bütün bu kusurlarını rakibinin yüzüne karşı bağıra bağıra söyler.

Tartışmacıların önde gelen şahsiyetlerine ait buna benzer hikâyeler çok çok anlatılmaktadır.

7. *Karşısındaki kimselerin kötü duruma düşmeleri sebebiyle sevinmek, iyi durumlarına da yerinmek ve üzülmek*

İslâmiyet'te kendisi için istemediğini diğer din kardeşi için de istememek, kendisi için istediğini, diğer din kardeşi için de istemek ahlâkı vardır. Faziletlerini öne sürerek başkalarına karşı övünmek durumunda olan kimseler, arkadaşının ayağının kaymasına sevinir. Çünkü ilim ve fazilette kendilerine denk gördükleri herkes bir nevi rakipleri olduğu için bilhassa onların birbirlerine karşı aldıkları tavır, tıpkı iki kuma kadının birbirlerine karşı aldıkları tavıra benzer. Nasıl ki bir kuma, öbürünü gördüğünde titremeye başlar ve katiyyen onu görmeye tahammül edemezse, tıpkı bunun gibi bir tartışmacı da öbürünü gördüğü zaman kuma kadın gibi beti benzi atar, tirtir titrer ve onu görmek istemez. Sanki karşısındaki hilekâr bir şeytan veya kanını emmeye çalışan bir canavardır!

O halde soruyoruz! Hani İslâmiyet'in istediği yakınlık ve ünsiyet? Hani din âlimlerinin birbirlerine karşı gösterdikleri saygı ve sevgi? Hani her hangi bir müşkilde din âlimlerinin birbirlerine yaptıkları yardımlar? Hani kardeşlik, yardım ve muhabbet?

Hatta İmam Şâfiî şöyle buyuruyor: 'Fazilet ve akıl erbabı arasında ilim, onları birbirine bağlayan bir zincirdir'.

O halde soruyoruz! İlmi, düşmanlık vesilesi yapan kişiler, kendilerinin İmam Şâfiî'nin takipçisi olduklarını nasıl söyleyebilirler? Acaba arkadaşını mağlup etmekle övünen bir cemiyette, kardeşlik, ünsiyet ve arkadaşlığın tesisi mümkün müdür? Elbette hiçbir şekilde mümkün değildir!

İnsanların bozulmasına, mü'min ve muttakî kulların ahlâkından çıkarıp, münafıkların ahlâkına iten şerrin bu kadarı yeter de artar bile...

8. *Nifak*

Nifakın kötü olduğunu bildirmek için delil getirmeye ve kötülüğünü delillerle ispat etmeye ihtiyaç yoktur.

Tartışmacılar âdeta nifaka düşmeye mecburdurlar. Çünkü, hasımlarla ve hasımların dostlarıyla her an karşılaşmak mecburiyetinde kalırlar. Lisanen ve görünüşte onlara sevgi göstermek ve muhabbetini izhar etmek zorundadırlar. Onların derece ve hallerini dikkate almak ve onları kırmamaya, tersine kazanmaya çalışmak lâzımdır. Halbuki kendisiyle konuşan, dil döken ve dinleyen kişiler, bu sözlerin hepsinin yalan olduğunu bilirler. Bilirler ki bu insan bir hasım olduğuna göre nifak, iftira ve fısk-u fücur yapmaktadır. Çünkü münâzaracılar ancak dilleriyle birbirlerine sevgi gösterisinde bulunurlar. Kalplerinde ise, birbirlerine karşı silinmez bir buğz taşımaktadırlar. Biz böyle bir nifaktan şânı yüce Allah'a sığınırız!

Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurur:

إِذَا تَعَلَّمَ النَّاسُ الْعِلْمَ وَتَرَكُوا الْعَمَلَ وَتَحَابُّوا بِالْأَلْسُنِ وَتَبَاغَضُوا بِالْقُلُوبِ وَتَقَاطَعُوا فِى الْأَرْحَامِ، لَعَنَهُمُ اللّٰهُ عِنْدَ ذٰلِكَ فَأَصَمَّهُمْ وَأَعْمٰى أَبْصَارَهُمْ.

İnsanlar ilmi öğrendikleri ve ameli terkettikleri, dil ile sevişip kalplerinde buğz taşıdıkları ve aralarında sıla-i rahmi kestikleri zaman, Allah onlara lânet edip kulaklarını sağır ve gözlerini kör eder![167]

167) Taberânî, (Selmân-ı Fârisî'den *zayıf* bir senedle)

Günümüzde gördüğümüz manzaralar da bu hadîsin mânâsını doğrulamaktadır.

9. *Haktan yüz çevirmek ve nefret etmek*

Tartışmacı düşmanlık hırsı taşır. Tartışmacının en nefret ettiği şey hakkın, hasmının ağzından çıkmasıdır. Her ne zaman hak, hasmının ağzından çıkarsa, onu var kuvvetiyle reddetmeye ve hasmını bu haktan caydırmaya çabalar. Demek ki düşmanlık ve hakkı reddetmek, tartışmacının tabiî ve normal hâli olmaktadır. O ister hak olsun, isterse bâtıl, ne dinlerse sanki onu reddetmekle mükelleftir. Hatta o kadar ki Kur'an'dan getirilen delillere dahi itiraz etme isteği kabarır içinde. Şeriat tâbirlerine bile karşı koyar. Kesin nasslardan birini diğer biriyle nakzetmeye çalışır. Halbuki bâtılı müdafaa etmek, çok mahzurlu ve çok tehlikelidir.

Allah'ın Rasûlü (s.a) şöyle buyurmuştur:

مَنْ تَرَكَ الْمِرَاءَ وَهُوَ مُبْطِلٌ بَنَى اللّٰهُ لَهُ بَيْتًا فِى رَبَضِ الْجَنَّةِ، وَمَنْ تَرَكَ الْمِرَاءَ وَهُوَ مُحِقٌّ بَنَى اللّٰهُ لَهُ بَيْتًا فِى اَعْلَى الْجَنَّةِ.

> Hatasını anlayıp cedeli terkeden bir kimseye, Allah Teâlâ cennetin ortasında bir köşk ihsan eder. Haklı olduğu halde cedeli terkeden bir kimseye ise, cennetin en yükseğinde bir köşk ihsan eder.[168]

Allah Teâlâ, iftira eden ve hakka yalan diyeni bir tutmuştur:

> Allah'a iftira ederek yalan uyduran veya O'nun ayetlerini yalan sayandan daha zâlim kim olabilir? Şüphe yok ki o zâlimler kurtuluşa eremezler.
>
> (En'am/21)
>
> Artık o kimseden daha zâlim kim olabilir ki, Allah'a karşı yalan söylemiş, doğruyu (Kur'an'ı) da kendisine geldiği zaman yalanlamıştır. Kâfirlerin yeri cehennem değil midir?
>
> (Zümer/32)

10. *Riya, (halka gösteriş yapmak ve halkın kalbini kendine çekme gayretine düşmek)*

---

168) Tirmizî ve İbn Mâce (Enes'den)

Riya, insanı en büyük günahlara iten korkunç hastalığın adıdır. Bu hakikat, *Riya* bölümünde uzun uzun anlatılacaktır.

Tartışmacının bütün gayreti, yapmış olduğu münazara ile halkın gönlünü çelmek ve kendisine taraftar toplamaktır. Bu nedenle onlar, halkın hoşlandığı fikirlerin savunucusu olmayı her zaman başarırlar.

İşte saydığımız bu on hastalık, bâtınî fuhşiyâtın esaslarındandır. Tartışmacılarda bu on menfî hasletten başka daha nice kötü hasletler vardır... Bu kötü hasletler, kendisini zabtetmeyen tartışmacıları sonunda vuruşmaya, yumruklaşmaya, tırmıklamaya, elbise yırtmaya, sakal yolmaya, anaya ve babaya küfretmeye, hocalara küfretmeye ve açık açık birbirlerine iftira atmaya sürükler. Böylelerini insan saymadığımız için burada sözkonusu etmedik!

Yukarıda saydığımız on menfî haslet, tartışmacıların büyüklerinin hemen hemen hepsinde (en akıllılarında dahi) vardır. Bütün bunlara rağmen bir kısım tartışmacılar bu kötü hasletlerden uzak kalabilirler. Fakat bu iyiliği ancak kendisinden çok aşağı veya yukarı; yahut memleket itibarıyla kendisinden çok uzak, maişet konusunda da kendisiyle çatışmayan kimselere gösterir. Kendisiyle aynı ayarda olan akranlarına bu iyiliği göstermesi imkansızdır.

Bu on hasletin her birinden on tane başka rezalet doğar. Biz bunların hepsini teker teker sayarak konuyu uzatmak istemedik. Meselâ herbirinden şu rezaletler doğar: Kendini müdafaa etmek gayreti, öfke, tamah, buğz, rütbe ve mal isteme ihtirası, hasmına galip gelmekten dolayı düşülen gurur, nimeti inkar etmek, ifrata kaçmak, zenginlere ve sultanlara hürmetkâr olmak, onlarla sıkı münasebetlere girişmek, onların haram yollardan elde ettiği şeylerden almak, atlarla, bineklerle ve mahzurlu elbiselerle süslenmek, kibir ve azametinden dolayı herkesi hakir görmek, mâlâyani hususlara dalmak, çok konuşmak, korkuyu kalpten çıkarmak, kalbindeki rahmet duygusunu söküp atmak, ifrat derecede gaflete düşüp bir namaz içinde ne kadar namaz kıldığını, neyi okuduğunu ve kime münacaatta bulunduğunu tefrik edememek, münazarasında kendisine yardım eden ilimler üzerinde bir ömür tükettiği halde kalbinde haşyet hissinin teşekkül etmemesi -ki böyle ilimlerin âhirette hiçbir faydası yoktur- ibareleri güzel oku-

mak, kelimeleri kafiyeli sarfetmek, olması ender hâdiseleri ve hikâyeleri ezberlemek gibi saymakla bitmeyecek kadar felâketler doğurur.

Tartışmacılar, derecelerine göre münazara ilminde başarı gösterirler. Bu mesleğin çeşitli dereceleri vardır. Fakat din, ilim, akıl ve fazilet bakımından en büyükleri dahi bu yukarıda saydığımız kötü huyların bir kısmından yakalarını kurtaramazlar. Ancak ellerinden geldiği kadar kötülüklerini örtmeye çalışmak ve bu kötülükleri nefsinden söküp atmak için büyük bir gayretle mücadele etmek gayesini güderler.

Bu rezaletlerin sadece tartışmacılara ait vasıflar olmadığı bilinmelidir. Va'z ve nasihatta bulunanlarda da bu çirkin hasletler bulunabilir. Şayet halka hoş görünmek, va'z ve nasihatından ötürü bir paye kazanmak, yapmış olduğu işten dünyalık sahibi olmak gayretine düşmüş ise, böyle bir vâizde yukarıda sıraladığımız kötü hasletler bulunur.

Bu rezaletler, fetva ve mezhep ilmiyle uğraşanlarda da bulunur. Şayet bu ilimle meşgul olmaktaki gayesi kadılık makamını işgal etmek, evkaf dairesinde büyük memuriyetler almak, akranlarından daha fazla yöneticilerin gözlerine girmek ise, böyle bir insanda da yukarıda saydığımız kötü ahlâkların çoğu bulunabilir.

Kısaca ilmiyle Allah'ın rızasından başka şeyler bekleyen her insan da bu kötü hasletler bulunur. Demek ki ilim, âlimin yakasını bırakmaz. Onu ya ebediyyen herşeyden mahrum ederek helâk olmasına sebep olur veya ebedî hayatın saadetine garkeder. İşte bu sırrı anlatmak için Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurur:

> İlminden menfaat görmeyen âlim, kıyamette, en şiddetli azaba mâruz bırakılır.[169]

Böyle kimselerin ilmi, kendilerine bir fayda vermediği gibi, üstelik çok büyük zararlar verir. Keşke böyle bir kimse, başına büyük felâketler getirecek ilimden kurtulmuş olsaydı. Fakat ne yazık ki, bundan kurtulması mümkün değildir. İlim tehlikesi çok büyüktür. İlmi talep eden, ebedî mülkü ve serveti talep ediyor. Onun için bu talipler ya mülk ve servetten veya felâketten yakalarını kurtara-

---

169) Taberânî ve Beyhâkî, (Ebu Hüreyre'den *zayıf* bir senedle)

mazlar. Âlimin hâli, tıpkı dünyada mülk isteyen diğer insanların hâline benziyor... Eğer servet peşinde koşan, servete ulaşmak imkânı bulamazsa kendini zilletten kurtaramaz. Belki zilletin de ötesinde büyük girdaplara düşer.

Eğer 'Münazara etmeye ruhsat vermekte, halkı ilme teşvik etmek gibi büyük fayda vardır. Şayet baş olmak arzusu bulunmazsa hiç kimse ilme heves etmez ve ilim de böylece inkıraza uğrar' dersen, bu sözünde bir noktada çok haklısın. Fakat cedelin esasında fayda yoktur. Zira top ve kuşlarla oynamak va'di olmasaydı, çocuklar mektebe gitmezdi. Fakat çocukları avutmak ve mektebe çekmek için icad edilmiş bu şeylerin bizzat kendisinden bir fayda geldiğine delâlet eden bir mânâ yoktur.

Şayet riyaset hırsı olmasaydı, ilim gerçekten inkıraza uğrardı. Fakat ilmiyle riyaset talep eden bir kişi kurtulmuş sayamaz kendini. Tam aksine, ilmiyle riyaset talep eden kimse Hz. Peygamber'in aşağıdaki hadis-i şerifte bildirmiş olduğu zümreye dahil olmuş olur.

إِنَّ اللّٰهَ لَيُؤَيِّدُ هٰذَا الدِّينَ بِأَقْوَامٍ لاَ خَلاَقَ لَهُمْ.

Hiç kuşkusuz Allah Teâlâ bu dini, nasipsiz kimselerle de takviye eder.[170]

إِنَّ اللّٰهَ لَيُؤَيِّدُ هٰذَا الدِّينَ بِالرَّجُلِ الْفَاجِرِ.

Hiç kuşkusuz Allah Teâla, bu dini yalancı bir kişiyle de takviye eder.[171]

Demek ki ilmiyle riyaset talep eden, gerçekte helâk olmuş bir kimsedir. Fakat böyle bir kimsenin delâletiyle başkaları kurtuluşa erebilir. Eğer o kişi insanları dünyayı terke dâvet ediyorsa...

Kendisi helâk olup başkalarının kurtuluşlarına sebep olan âlim, görünüşte selef âlimlerine benzer. Fakat onlardan ayrı olan tarafı, içinde yanan rütbe ateşidir. O bir makam elde edebilmek

---

170) Nesâî, (Enes'den *sahih* bir senedle)

171) Buhârî ve Müslim, (Ebu Hüreyre'den *sahih* bir senedle)

için yanıp tutuşan bir âlimdir. Böyle kişilerin misâli, mum misâline benzer. Mum, etrafını aydınlatmak için yanar, kendisini mahveder. Eğer insanları dünyaya bağlanmaya götürüyorsa, o zaman hem kendini ve hem de başkalarını yakan bir ateş olur...

Âlimler üç sınıfa ayrılır:

1. Hem kendilerini ve hem de başkalarını helâk edenler. Bunlar açık bir şekilde dünya nimetlerini isterler ve onlara dalarlar.

2. Hem kendilerini ve hem de başkalarını saadete erdiren âlimler. Bunlar bâtın ve zâhirde insanları Allah'a dâvet ederler.

3. Kendilerini helâk eden ve fakat başkalarının kurtuluşuna vesile olan âlimler. Fakat bunlar, halkın kalbini kazanmak, halkın gözüne girmek, şan ve şöhret kazanabilmek için uğraşırlar.

Bu nedenle ey müslüman! Hangi zümreden olduğunu düşün ve bul! Kime düşmanlık yaptığını idrâk etmeye çalış! Allah'ın, kendisi için yapılan amelden başkasını kabul edeceğini hiçbir zaman aklına getirme...

Bu konudaki tatmin edici deliller, *Riya* bölümünün bir kısmında ve *Mühlikât* bölümünde inşaallah gösterilecektir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

Hoca ve Talebenin Riayet Edeceği Âdab

Talebenin hocaya karşı takınacağı tavırlar ve zâhirî vazifeler çoktur. Fakat biz bunları on cümle ile ifade etmek isteriz.

1. Talebenin birinci vazifesi, kalbini çirkin ve rezil sıfatlardan temizlemektir; zira ilim, kalbin ibadeti, namazın sırrı ve bâtını Allah'a yaklaştıran bir sıfattır. Nasıl ki âzaların vazifesi olan namaz, ancak zâhirî necaset ve taharetten temiz olmakla sahih ve câiz oluyorsa; bâtının ibadeti de kalbin ilimle tâmir edilmesinden, necis sıfatlar ve habis ahlâklarından uzaklaştırılmasından sonra caiz olabilir.

Hz. Peygamber şöyle buyurmamış mıdır?

بُنِيَ الدِّينُ عَلَى النَّظَافَةِ.

(Bu) din, nezafet temeli üzerine kurulmuştur.[172]

Haddi zâtında ister zâhirî olsun, isterse bâtınî, nezâfet dinin temelidir.

Allah Teâlâ Kur'an'da şöyle buyurmaktadır:

Müşrikler pistir!

(Tevbe/28)

Bu hükmü, tahâret ve necâsetten temizlenmenin, sadece bilinen *taharet* ve *necaset* mânasında olmadığını anlatmak için buyurmuştur. Zira müşrik kimsenin bazan bedeni yıkanmış, elbisesi temiz olur. Fakat cevheri (bâtını) necistir. İşte Allah Teâlâ bunu kastediyor...

---

172) Benzer bir hadîs için bkz. İbn Hibban (Hz. Âişe'den); Taberânî

Necaset, sakınılması ve kendisinden uzak durulması gereken şeylerin tamamının adıdır. Bâtınî sıfatların necasetinden korunmak, zâhirî necasetten korunmaktan daha mühimdir; zira bâtınî pislikler dünyada pis oldukları gibi, büyük bir felâket kaynağı olurlar.

Hz. Peygamber (s.a) bu mânâyı şöyle ifade buyurmaktadır:

لاَتَدْخُلُ الْمَلاَئِكَةُ بَيْتًا فِيهِ كَلْبٌ.

(Rahmet) melekleri, içinde köpek bulunan bir eve girmezler.[173]

Kalp bir evdir. Meleklerin girip eser bıraktıkları ve yerleşmek istedikleri bir mahâldir. Ucûb, kibir, hased, kin, şehvet, gazab ve benzeri rezil sıfatlar ise, uluyan köpeklerdir. Bu köpeklerle dolu olan bir yere melekler nasıl girer? Halbuki, Allah Teâlâ'nın nûru da insanların kalbine melekler vasıtasıyla ilka edilir.

Hiçbir insan yoktur ki, Allah'ın onunla (doğrudan doğruya) konuşması olsun. Ancak vahiy ile veya perde arkasından; yahut bir peygamber gönderip de kendi izniyle dileyeceğini vahyetmesi suretiyle olur. Çünkü o çok yücedir, hikmet sahibidir.

(Şûra/51)

İşte böylece ilim rahmetini, kalplere doğrudan doğruya ilka etmez. O rahmeti, yani ilim rahmetini bu mevzuda vazifeli olan melekler vasıtasıyla gönderir. Melekler her türlü kötü ve çirkin sıfatlardan beridirler; pâk ve temizdirler. Onlar ancak güzeli seyrederler, yanlarındaki Allah'ın rahmetinin hazinelerinden ancak temiz yerleri tâmir ederler.

Sakın benim '*Beyt*'ten gaye kalptir, *Kelb*'ten (köpekten) de gaye, gazab ile çirkin sıfatlarıdır' dediğim zannedilmesin. Ben sadece hadîsteki *Beyt* kelimesinden kalp, *Kelb* kelimesinden de kötü sıfatların kasdolunduğunu söylemeye

---

173) Buhârî ve Müslim, (Ebu Talha el-Ensarî'den)

çalışıyorum. Sözünü ettiğim terimler, işte bu mânalara işaret ediyor. Zâhirî tâbirleri bâtına mâletmekle, 'Bâtına işaret ediyor' demek arasında büyük bir fark vardır. Zira ikincisinde, zâhirî zâhir olarak kabul ediyor, 'Bunda bâtına işaret vardır' diyorsun. İşte bu incelikten dolayı bâtınîlerden ayrılmış olursun. Çünkü bizim yaptığımız iş, ibret almaktır. Bu ise kâmil âlimlerin mesleğidir.

İbret almanın mânası, zikredilenin öz mânâsında durdurulması demektir. Nitekim akıllı bir kimse başkasının başına gelen musibeti gördüğü zaman, o musibetten kendisi bir ibret dersi alır. Yani o musibet, kendisinin uyanmasına vesile olur. Çünkü kendisi de bir insandır ve başka insanların başlarına gelen musibetler kendi başına da gelebilir. Bu dünya inkılâbların arefesindedir. Bu musibetin başkasından sana gelmesi, senden de başkalarına gitmesi daima mümkündür; hatta mukadderdir. Onun için de ibret dersi almak, çok akıllıca ve güzel bir hareket olur. O halde sen de insanın evi olan, *Beyt*'le tâbir edilen zâhirden, Allah'ın manevî evi olan *kalbe* geç! Kendisinde bulunan yırtıcılık ve necis sıfatından (suretinden değil) ötürü zemmedilen *Kelb* tâbirinden köpekleşmiş ruhlara geç!

Gazab, oburluk, dünyaya yapışmak ve insanların hayâlarını yırtmaya çalışmak gibi çirkin sıfatlarla dolu olan bir kalp mânen köpektir. O halde basiret nûru, suretleri değil, mânâları arıyor. Bu âlemde suretler, mânâlara galip gelmiş ve mânâlar suretlerin içinde kaybolup gitmiştir.

Ahirette ise tam tersi olacak, suretler, mânâların içinde kaybolarak mağlup olacaklardır. O âlemde mânâ tam kemâliyle galip gelecektir. İşte bu sır ve hikmete binaendir ki, her şahıs manevî sureti esas alınarak haşrolunur.

يُحْشَرُ الْمُمَزِّقُ لأَعْرَاضِ النَّاسِ كَلْبًا ضَارِيًا وَالشَّرِهُ إِلَى أَمْوَالِهِمْ ذِئْبًا عَادِيًا وَالْمُتَكَبِّرُ فِى صُورَةِ نَمِرٍ وَطَالِبُ رِيَاسَةٍ فِى صُورَةِ أَسَدٍ.

> İnsanların namus perdesini yırtanlar, saldırıcı bir köpek, insanların mallarına ve mülklerine göz diken oburlar ise, saldırgan kurtların suretine büründürülerek haşroluna-caklardır. Dünyada, diğer insanlara karşı gurur ve kibir taslayanlar, ahirette kaplan suretine sokularak haşrolunacaklardır. Riyaset peşinde koşanlar ise, aynı muameleye arslan şeklinde tâbi tutulacaklardır.[174]

İşte böylece, bu mânâları ifade eden birçok hâdisler vârid olmuştur. Basiret sahibi insanların gözleri de bunları müşahede etmiştir.

Eğer 'Nice bozuk ahlâklı talebeler vardır, bunların hepsi de ilim tahsili yapmıştır?' dersen şöyle cevap veririz: Böyle bir kimse, ahirette kendisine yardım ve saadetini temin edecek hakikî ilimden mahrum kişidir. Bu kişi nerede, hakikî ilim tahsili nerede? Zira hakikî ilim, insana daha başlangıçta günahları öldürücü birer afet olarak gösterir. Acaba bir şeyin, öldürücü zehir olduğunu bile bile o zehiri yutanları hiç gördün mü?

Zâhirî ilimlerin şekilciliğine dalanlardan dinlediğin ilim ise, dilleriyle söyleyip, kalpleriyle reddettikleri bir ilimdir. Bunun, uzaktan ve yakından, ilimle hiçbir ilgisi yoktur.

İbn Mes'ud şöyle demiştir: 'İlim çok rivayetten ibaret değildir. İlim ancak bir nûrdur ve kalbe atılır.'

Bir âlim 'İlim Allah'tan korkmaktan ibarettir' demiştir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

> Allah'tan kulları içinde, ancak (kudret ve azametini bilen) âlimler korkar.
>
> (Fâtır/28)

Sanki Allah Teâlâ bu ayet-i celîlesiyle, ilim meyvelerinin en âlâsına işaret buyurmaktadır.

Bu sır ve hikmet, tahkik ehlini şöyle konuşturmuştur: Âlimlerin 'Biz ilmi Allah'tan başkası için öğrenmek istedik, fâkat ilim Allah'tan başkası için kimsenin malı olmadı;

---

174) Sa'lebî, *Tefsir*, (Berrâ b. Azib'den)

ancak Allah için olduğu takdirde insana râm oldu' sözünün mânâsı; 'Allah'tan başka bir maksat için öğrenmek istediğimiz ilim bizden uzaklaştı, hakîkatını bize göstermedi. Biz onun ancak kabuğunu ve lâfızlarını elde ettik' demektir.

Eğer 'Ben muhakkîk ve fakih âlimlerden bir cemaat gördüm, fürû ve usûl ilimlerinde çok derinleşmiş ve hattâ en gözde âlimlerden sayılmışlardı. Fakat onlar çirkin ve kötü ahlâkların hepsinden arınmış değillerdi' dersen şöyle cevap veririz: 'İlimlerin mertebelerini ve ahiret ilmini bildiğin zaman malûmun olur ki, böyle âlimlerin uğraştığı ilimler, ilim olarak faydasızdır. İlmin zenginliği, bilinenin Allah için tatbik edilmesindendir. İlimle, Allah'a yaklaşmak kastolunduğu takdirde; onda büyük faydalar vardır. Bu meseleye daha önce temas edilmişti. Daha geniş izahât, Allah'ın izniyle, ilerideki sayfalarda verilecektir.

2. İkinci vazife ise, dünyayla ilgili meşgaleyi azaltmak, ehlinden ve vatanından uzaklaşmaktır. Çünkü dünya ile fazla meşguliyet, insanı başka şeyleri yapmaktan alıkoyar. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

Allah bir adamın göğsünde iki kalp yaratmamıştır.[175]

(Ahzab/4)

Fikirler, başka başka sahalar üzerinde dağıldıkça hakîkatların anlaşılması da o nisbette zorlaşır. Bu hikmeti ifade etmek için şöyle söylemişlerdir. 'İlim, senin tamamını almadıkça birazını bile sana vermez. Ona tamamını versen bile, onun birazını alabilmen yine şüphelidir'.

Bir çok meselelere yayılmış zihinler, aynen çeşitli arklara dağılmış sulara benzer. Çeşitli arklara dağılmış suları arklar emer, emilmeyen sular da buhar olup uçar. Ekinlere faydası dokunacak olan bu sudan bir damla bile kalmaz.

---

175) İnsanda iki kalp olmadığına göre, kalbini ya dünyaya veya ilim öğrenmeye hasredecektir. Bir kalbi iki hedefe yöneltmek mümkün değildir. Günümüzde dünya meşgalelerine boğulmuş talebelerin ne büyük felâketlere düçar olduklarını görüyoruz. Bu nedenle ilim tahsil eden talebelere tefekkür ve tedkik dışında başka şeylerle meşgul olmamalarını tavsiye ederiz.

3. İlim talep eden, ilme karşı kibirlenmemeli ve hocasına karşı her zaman emre âmâde bir tavır içinde bulunmalıdır. Kendisini hocasına teslim etmeli, hocasının söylediklerini can kulağı ile dinlemelidir. Nasıl ki bir hasta, doktorunun söylediklerini can kulağı ile dinleyip, dediklerini harfiyyen yerine getiriyorsa, ilim öğrenen talebenin durumu da aynen bilgisiz bir hastanın bilgin ve şefkatli doktorun önündeki durumuna benzemelidir. Talebe, hocasının önünde birşey bilme ukalâlığına düşmemelidir; yalnız dinleyip öğrenmeye bakmalıdır. Hocasına daima mütevazi davranmalı, hocasına hizmet etmeyi kendisi için en büyük bir şeref bilmelidir.

Şa'bî[176] şöyle anlatır: Zeyd b. Sâbit bir cenaze namazını kıldırdıktan sonra kendisini bir katıra bindirmek istediler. Orada bulunan İbn Abbas, âlim olan Zeyd'in üzengisini tuttu: Zeyd 'Ey Allah Rasûlü'nün amcasının oğlu! Üzengimi bırak; senin gibi şerefli bir insanın üzengimi tutması bana çok ağır geliyor' dedi. İbn Abbas (r.a) 'Hz. Peygamber bize, âlimlere hürmet etmemizi emretti' diye cevap verdi. Bunu duyan Zeyd, eğilip İbn Abbas'ın elini öptü ve 'Kendi ehl-i beytinin elini öpmemizi de bize emir buyurmuştur' diye karşılık verdi.[177]

Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

لَيْسَ مِنْ اَخْلاَقِ الْمُؤْمِنَ التَّمَلُّقُ اِلاَّ فِى طَلَبِ الْعِلْمِ.

Temellük (dalkavukluk) mü'minin ahlâkından değildir. Fakat ilim tahsil eden talebe, hocasına temellük edebilir.[178]

Bütün bu sözlerden anlaşılıyor ki, talebe hocasına karşı asla başı dik olmamalıdır, saygıda bir an bile kusur etmemelidir.

---

176) Şa'bî çok müttakî ve kıymetli bir âlimdir. Künyesi Ebu Amr, ismi Amr b. Şurahbil'dir. Hemedanlıdır, H. 100'de seksen yaşlarında iken vefat etmiştir.

177) Taberânî, Hâkim ve Beyhâkî, *el-Medhal*; Hâkim'e göre senedi *sahihtir*.

178) İbn Adiy, (Muaz ve Ebu Umâme'den *zayıf* bir senedle)

Hocasından değil de, şöhretli kişilerden istifadeye kalkışmak, talebenin hocaya karşı böbürlenmesidir. Böyle bir hareket, talebenin aynı zamanda bir ahmak olduğunu da gösterir. Zira ilim, kurtuluş ve saadete ulaşma vesilesidir. Bir canavardan kurtulmanın yolunu, ister meşhur bir kişi göstermiş olsun, isterse nâmı şânı duyulmayan bir insan, ikisinin arasında hiç bir fark yoktur.

Ateşin, Allah'ı bilmeyenlere saldırması; canavarın insanlara saldırmasından daha şiddetli olduğuna göre, onu bu ateşten kim kurtarırsa onun en büyük hocası odur. Hikmet (ilim) mü'minin kaybetmiş olduğu malıdır; onu nerede görürse hemen malına sahip çıkar. Onun için o malı ona kim verirse versin, veren teşekküre hak kazanmış kişidir. İşte bu sırrı anlatabilmek için şöyle denildi: 'Kibir sahibi bir gence, ilim savaş açar; aynen suyun kendisini tutmaya çalışan tümseklere savaş açması gibi...'

İlme sahip olmak için, hocayı can kulağı ile dinlemek ve mütevazi olmak lâzımdır. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

> Muhakkak ki bunda kalbi olana veya hazır bulunup kulak verene ders vardır.
>
> (Kâf/ 37)

Ayette geçen 'Kalbi olan' tâbiri ile; ilimde anlayışlı ve kabiliyetli olmak kastolunmaktadır. Fakat sadece anlayış ve kabiliyet kifayet etmez; huzur-u kalp ile hocayı dinlemek gerekir. Hocanın sözlerindeki ilmin inceliklerine iyice vâkıf olmaya gayret etmelidir. Hocayı iyi dinler, tevazu gösterir, istifade ettiğinden dolayı teşekkürlerini izhar ederse ve böyle bir hocanın talebesi olmaktan duyduğu şerefi ve hocasına minnettarlığını bildirirse ancak, işte o zaman tam mânâsıyla ilimden istifade edebilir.

Talebe hocaya karşı tıpkı yağmura susamış bir çorak arazi gibi olmalıdır. Çorak bir arazi, nasıl ki üzerine düşen yağmuru hemen emerse, talebe de hocasının ilmini öylece yutmalıdır. Hocası kendisine öğretmek kasdıyla birşey söylerse, hocasının sözünü tutmalı, şahsî fikirlerini bırakarak hocasının fikrine sarılmalıdır. Zira hocasının

yanlış sözü kendi doğru bilgisinden daha hayırlıdır. Çünkü deneme, insanı garip ve menfaati büyük olan inceliklere vâkıf edebilir. Ateşi çok yükselmiş nice hastalar vardır ki, doktor onun ateşini başka bir ateşle yükseltmeye kalktığı zaman bunu anlamayanlar taaccüb eder ve itiraz etmeye kalkarlar. Halbuki doktorun verdiği hararet vücuttaki hararetle birleşir ve hastanın bünyesi doktorun sonradan vereceği ilâçlara mukavemet edecek kuvveti kazanır. Doktorun böyle bir muameleye girişmesi, tebabet ilminden haberi bulunmayan birine çok tuhaf görünebilir.

Allah Teâlâ, Hz. Musa ile Hızır arasında geçen kıssada şöyle demektedir:

> Hızır şöyle dedi: 'Doğrusu sen benimle olmaya asla sabredemezsin. İçyüzünü bilmediğin şeye nasıl sabredebilirsin?'
>
> (Kehf/67-68)

Daha sonra Hz. Hızır, Hz. Musa'nın kendisiyle arkadaşlık yapabilmesi için şu şartı ileri sürdü:

> Hızır dedi ki: 'O halde bana tâbi olacaksan; ben sana birşey söylemedikçe, sen bana hiçbir şey sormayacaksın'
>
> (Kehf/ 70)

Fakat Hz. Musa sabredemeyerek yol boyunca Hızır'ı suale tâbi tuttu ve sonunda bu sabırsızlığı ikisinin arkadaşlığına son verdi. Sonuç olarak; hocasının görüş ve iradesinden başka görüş ve iradeye sahip olan talebenin feyizden mahrum olduğunu ve zarara düştüğünü bil!

"Allah Teâlâ 'Eğer bilmiyorsanız ehl-i zikirden sorun' (Nahl/43) buyurarak bizi öğrenmeye teşvik ediyor" dersen doğru bir söz söylemiş olursun. Çünkü bu böyledir, hepimiz öğrenmekle mükellefiz. Fakat bir talebe hocanın izin vermesi hâlinde sorabilir. Zira talebe kendi kendine istediği gibi sual sorma hakkına sahip olursa, henüz kavrama imkânından yoksun olduğu meseleleri sorar, bu ise zararlıdır. Hz. Hızır'ın Hz. Musa'yı, kendisi konuşmadan sual sormaktan men edişi bu hikmeti göstermektedir. Demek ki hoca, hangi ilmi daha iyi kavrayacağını talebeden iyi bilir; talebenin hangi bilgiyi, ne

zaman öğreneceğini daha iyi anlar. Eğer hocası daha aşağı bir seviyeden başlatmışsa, daha yukarı bir seviyedeki bilgiyi alma zamanı gelmemiş demektir.

Hz. Ali şöyle demiştir: 'Fazla sual sormamak, sorulan suale râzı olmak, hoca yorulduğu zaman onu cevap vermeye zorlamamak, kalkıp gitmeye çalıştığı zaman eteğine sarılıp onu durdurmaya çalışmamak, gizli yanlarını halka ifşa etmemek, yanında kimseyi çekiştirmemek, yanılmayı kabul ederek, yanıldığı zaman mâzeretini kabul etmek; evet bütün bunlar bir âlim kişiye gösterilmesi lâzım gelen hürmet ifadeleridir. Âlime hürmet etmek, herkesin vazifesidir. Âlim Allah'ın emrini muhafaza ettiği müddetçe senin de ona Allah için hürmet göstermen, önünde diz çöküp oturman, şayet ihtiyacı varsa ona herkesten önce hizmet etmeye koşman senin üzerine vazifedir'.

4. İlim isteyen bir kimse, ilk zamanlarda, ihtilâflı konulara kulak vermekten çekinmelidir. Üzerinde ihtilâf olan şey ister dünya ilmi olsun, isterse ahiret ilmi... Çünkü ihtilâflı konular, ilme yeni muhatab olan talebenin aklını karıştırır, zihnini bulandırır, görüş hususundaki iradesini zayıflatır. İdrâk ve itidal yönünden ümitsizliğe düşer.

İlim denizinin başlangıcında olan kimseye uygun düşecek hareket, hocası yanında makbul bir mertebeye çıkmaktır. Doğru, güzel ve bir tek yolu adamakıllı öğrenmektir. Bunu öğrendikten sonra, mezhepler arasındaki fikir ayrılığına kulak verip, bu ihtilâfların inceliklerini keşfetmeye bakmalıdır. Şayet hocası bir görüşün tek başına savunucusu değilse ve hocasının âdeti, mezheplerin görüşünü olduğu gibi nakletmek, bunların görüşleri hakkında leh ve aleyhdeki delilleri serdetmek ise, böyle bir hocanın sohbetinden sakınmalı ve yanından uzaklaşmalıdır. Zira böyle bir hoca, insanı irşad etmekten ziyade dalâlete sürükler. İki gözü kör olan bir adamın körlere yol göstermesi mümkün müdür? Müstakil görüş sahibi olmayan bir kimse cahildir, cahil bir insanın ilim verebilmesi ise mümkün değildir.

Tahsile yeni başlayan bir talebeyi, ihtilâflı ve şüpheli konulardan uzak tutmalıdır. Onu böyle konulardan menetmek, tıpkı yeni müslüman olan bir insanı, eski arkadaşları, milleti

ve kâfirlerden uzak tutmaya benzer. Aklı ve idrâki sağlam bir talebenin ihtilâflara dalmasını ve şüpheli konulara girmesini teşvik etmek ise, âdeta imanı kuvvetli bir insanın kâfirlerle haşır-neşir olmasını temin etmeye çalışmak gibidir. Bu sır ve hikmete binaendir ki, korkak bir kimsenin kâfir saflarına hücum etmesi yasaklanmış; fakat bahâdır bir kişinin ise, aksine, taarruz etmesi teşvik edilmiştir. Bu incelikten haberdar olmayan zayıf kimseler, imanı sağlam insanlar için yapılması câiz olan ve teşvik edilen kolaylığın kendileri için de caiz olduklarını zannederler. Bunlar bilmezler ki, kuvvetli insanlarla zayıf insanların yapacakları şeyler başkadır. Çünkü kuvvetli ile zayıf arasında büyük fark vardır.

Bir âlim şöyle buyurmuştur: 'Beni ilk gören *dost*, sonradan gören *zındık* oldu zanneder'. Çünkü neticede ameller insanı içe yöneltir; farzlar hariç, bedeni ameller tamamen durur. Bu durumu görenler atalet, tembellik ve ihmalkârlık zannederler. Aslında durum onların gördüğü gibi değildir. Belki o, kalbî amellerin en faziletlisi olan zikirle ve müşahedeyle meşguldür.

Zayıf bir kimsenin, zâhirde düşüş gibi görünen büyük insanların hâline ve hareketine kendini uydurması, tıpkı bir miktar necasetin bir testi suya veya bir okyanusa karıştırılmasına benzer. Biraz necaset testideki suyu necis yapar ama okyanusu asla! İşte zayıf bir kişinin hâli 'Madem ki o necis olmuyor, ben de necis olmam' diyen testinin hâline benzer... Halbuki bu insanda birazcık idrâk olsaydı, azıcık bir necasetin okyanusun istilâsıyla onun sıfatına dönmüş olacağını bilmesi lâzımdı. Kendi testisine düşen necaset ise, testiyi kendi sıfatına dönüştürür; bu çok açık görülen misallerden biridir.

Bu hikmeti ifade etmek için, Allah Teâlâ'nın, Rasûlü'ne vermiş olduğu bazı ruhsatları diğer kullara vermediğine işaret edebiliriz. Başkalarına dört kadından fazlasıyla evlenme mübah kılınmadığı halde Allah'ın Rasûlü'ne bu hususta ruhsat verilmiştir:

حَتّٰى أُبِيحَ لَهُ تِسْعُ نِسْوَةٍ.

Hatta dokuz kadınla evlenmesi kendisine mübah kılındı...[179]

Zira ondaki kuvvet, dokuz kadına âdil davranabilmesi için yeterliydi. Onda bulunan kuvvet kaç kadın olursa olsun, zulme uğratmayacak derecedeydi. Hz. Peygamber'den başkaları ise bu kuvvetten yoksun oldukları için; Rasûl'ün tatbik ettiği adaletten birazını bile tatbik etmekten mahrumdular. Onun için kadınlar arasındaki geçimsizlik, onları yiyip bitirir; hatta onları memnun edebilmek gayreti, maâzallah insanı Allah'a bile isyan ettirebilir.

Melekleri, demircilerle kıyas eden bir kişi hiç felâha kavuşabilir mi?

5. Talebe, faydalı ilimleri, hiç birinden fedakârlık yapmadan öğrenmeli ve her birinden kendi maksadına yardım edecek derecede istifade etmeye bakmalıdır. Şayet ecel kendisine mühlet verirse, o ilimlerde de derinleşmeye bakmalıdır. Şayet onların hepsiyle birden meşgul olmak imkânına sahip değil ise, kendisine daha uygun olan birisinin üzerinde çalışıp, onu elde etmeye bakmalıdır; diğerlerinin de güzel yanlarını almak şartıyla... Zira ilimler birbirine bağlıdır ve biri diğerine yardımcıdır. Tam mânâsıyla meşgul olmak imkânı bulamadığı ilimler hakkında birazcık olsun haberdar olması, en azından onların aleyhinde bulunmasına mâni olur. Çünkü insanın en kötü tarafı, bilmediğine düşman kesilmesidir.

Allah Teâlâ, kişinin bilmediğine düşman kesildiğini şöyle ifade buyuruyor:

> Bir de kâfirler iman edenler hakkında şöyle dediler: 'Eğer o (peygamberin dini) iyi olsaydı bizden evvel (fakirler ve biçâreler) ona koşmazlardı. Böyle demek suretiyle maksatlarına erişemeyince de (Kur'an'ı inkâr etmek için) şöyle diyecekler: 'Bu Kur'an eski bir yalandır'.
>
> (Ahkaf/11)

---

179) Buhârî ve Müslim

Şâir, bu hakîkati ne güzel dile getirmiş: 'Hasta ve buruk ağızlı birine, en tatlı su bile acı gelir'.

İlimler derecelerine göre, ya insanoğlunu Allah'a götürür veya onun gidişatına bir bakıma yardım ederler ki, bunun da hedefe yaklaştırma ve uzaklaştırma açısından birçok mertebeleri vardır. Bu ilimleri bilenler âdeta hudutta nöbet bekleyen askerler gibidir. Her birinin ayrı mertebesi vardır. Eğer o mertebelerden Allah Teâlâ'yı razı etmek kastediliyorsa ona göre sevaba nail olunur.

6. Talebe birdenbire ilmin herhangi bir dalına dalmaya bakmamalıdır. Derinliklere inebilmek için gerekli tertibe riayet etmeli ve ilk önce en önemli noktadan işe başlamalıdır. Çünkü insanoğlu bütün ilimleri bir ömre sığdırmaya muktedir değildir; öyleyse akıllıca hareket etmeli ve herşeyin en güzelinden işe başlamalıdır. Başladığı işin azıyla iktifa edip, bütün gücünü kendisine kolay gelen herhangi bir ilme sarfetmelidir.

İlimlerin en şereflisi de *ahiret ilmi* olduğundan böyle bir kişi, gücünü, bu ilmi öğrenmeye sarfeder. Pek tabii olarak *ahiret ilmi* ile kasdettiğimiz, *muamele* ve *mükâşefe* ilimleridir. Muamele ilminin hedefi mükâşefedir. Mükâşefenin hedefi ise Allah'ı bilmektir. Ben *ahiret ilmi* derken halkın anladığı itikad meselelerini kasdetmiyorum. Halk tabakasına, o meseleler ister ecdadından intikal etsin, isterse yeni çıkmış olsun netice birdir.

Ahiret ilminden gayem, kelâm ilminin yazışma yolu ile hasımların desiselerinden kelâmı korumak için va'z edilen mücadele yolu değildir. Bu sözdeki gayem, Allah tarafından mücahede vesilesiyle içi kötülüklerden temizlenmiş bir kimsenin kalbine atılan nûrun meyvesi ve semeresi olan *yakîn* ilmidir. Öyle ki, kişi bu yakîn sayesinde Ebubekir Sıddîk'ın mertebesinden payesini alsın. Hz. Ebubekir ki (peygamberler hariç) bütün kâinatın imanı terazinin bir kefesine, onunki öbür kefesine konsa, onunki ağır basardı. Buna Allah'ın Rasûlü bizzat şehadet etmektedir. Benim telâkkime göre, halkın inancı ile kelâmcının inancı arasında hiçbir fark yoktur. Fakat kelâmcıların tertib ve tahririne

kelâm adı verilerek halkın inancından ayrı bir havaya büründürülmüştür o kadar...

Şayet kelâmcının gayreti yüksek derecelere çıkmaya vesile olsaydı, bunlardan mahrum olan Ömer, Osman, Ali ve diğer bütün sahabîlerin bu derecelerden mahrum kalmaları gerekirdi. Hz. Ebubekir'i (r.a) diğer sahabîlerden üstün yapan *kelâm* değil, kalbinde bulunan ve katiyyen sarsılmayan imanı elde etmesidir. Bu gerçekleri Hz. Peygamber'den (s.a) dinleyip ehemmiyet vermeyenler ve bildiklerini okuyanlar, ne garip insanlardır!..

Bu garipler 'Bütün bu sözleri sûfîler uydurmuştur, bunların hiçbiri akla uygun düşmüyor, onun için böyle sözler hakkında teenniyle hareket etmeli veya bunlara hiç itibar etmemelisin' diyerek sermayeni zâyi ederler ve böylece işin içinden çıkmış oldukları vehmine kapılırlar.

O halde ey hakkı aramaya tâlib olan kişi! Kurtuluşu, fakih ve kelâmcıların vâkıf olamadıkları sırları aramaya koyulmakla elde edebilirsin. Bilmiş ol ki, bunu bulabilmen için çok gayret sarfetmen gereklidir.

Kısaca, ilimlerin en şereflisi ve bütün ilimlerin hedefi *mârifet ilmine* sahip olmaktır. Bu *mârifet ilmi* öyle bir deryadır ki, onun derinliğine hiçbir zaman vâkıf olunamadığı gibi, idrâk ile de ölçülemez... Bu derinliklere ancak en yüce peygamberler varabilir. Sonra veliler, onları tâkiben de bu yüce kişilerin ardından giden âlimler bu derecelere varırlar.

Rivayet edilir ki, bir mâbedde iki hâkimin heykeli bulunmuş. Birinin elindeki levhada şunlar yazılıymış: 'Sen her şeyi iyi bildiğini zannediyorsun. Unutma ki, Allah'ı ve herşeyin yaratıcısı ve bütün eşyanın yaratıcısı olan kudreti idrâk etmeden herşeyi tam mânâsıyla bilemezsin!'

Diğerinin elindeki levhada da şunlar yazılıymış: 'Allah'ı bilmeden evvel, susayınca herşeyi içerdim; fakat Allah'ı bildikten sonra susuzluğum bir daha geri gelmemek üzere kaybolup gitti'.

7. İlk önce öğrenilmesi gerekeni öğrenmeden bir diğer ilme el atmamalıdır. Zira ilimlerde tâkip edilmesi zarurî olan

tertibler, sıralar vardır. Bir kısmı diğer kısmına yol açıcı mahiyettedir. Tertib ve sıraya riayet eden talebe muvaffak olma yolunda demektir.

Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

> Kendilerine kitab verdiğimiz kimseler, o kitabı gereği gibi okurlar. İşte onlar tahrif etmeksizin kitaplarına iman edenlerdir. Her kim de kitabı inkâr eder veya değiştirirse, işte onlar dinlerinde ziyan edenlerdendir.
>
> (Bakara/121)

Yani bir ilmi veya fenni gereğince öğrenmedikçe başka ilim veya fenne geçmezler. O halde talebenin, okuduğu ilmi güzelce kavrayıp, ondan sonra bir üst derecede bulunan ilme varmaya çalışması gerekir.

Bir talebenin, herhangi bir konuda ihtilâf eden âlimlerin bu ihtilâflarına bakıp böyle bir ilmin *fâsid* olduğuna hükmetmemesi lazımdır. Çünkü ihtilâf, ilmin kendisinde değildir. Belki o ilim üzerinde âlimlerin yanılmış olduğunu kabul etmek, daha doğru bir harekettir. Fakat âlimlerin, ilmin icablarına uygun hareket etmediklerine karar vermek de doğru değildir. Zira birçok cemiyetleri görürsün ki, aklî ve naklî ilimlerde düşünmeyi bile terketmişlerdir. Kendilerini mâzur gösterecek şöyle bir gerekçe ileri sürmüşlerdi: 'Şayet bu ilimlerin aslı esası olsaydı erbabları ihtilâfa düşmezlerdi...'

Bu şüpheler *Mi'yar'ul-Ulûm* adlı eserimizle izale edilmiştir. İsteyenler oraya bakıp şüphelerden kurtulmaya çalışabilirler.

Başka bir grup daha vardır ki, doktorların yanıldığına şahid oldukları zaman tıp ilminden şüphe etmeye başlarlar. Bazı gruplar da, bir müneccimin sözü tesadüfen doğru çıktığı zaman astroloji ilmini en üstün ilim saymıştır. Başka bir grup ise müneccimin yanıldığını görür, topyekûn astrolojiyi inkâra sapar. İşte bütün bu gruplar yanlış görüşlere saplanmışlardır. En lâyık ve uygun olanı şudur: Bir şeyin her şeyden evvel özü bilinmelidir. Böyle bir bilgi sahibi olunduğu zaman anlaşılır ki, bir kişinin, bütün ilimleri, tek başına

ihâta etmesine imkân yoktur. Ancak bu mütearife çapındaki ölçüye sahip olunduktan sonra doğru hükme varılabilir.

Hz. Ali (r.a) ne güzel söylemiştir: 'Hakkı kişilerin şahsıyla değil, hak olduğu için kabûl et. Eğer hakka hak olduğu için değer verirsen, o hakkı kimlerin bildiğini de müşahede edebilirsin'.

8. En faydalı ve şerefli ilimlerin bilinmesine vesile olan unsurları öğrenmelidir. Öğrenilmesi gereken ilimler derken iki unsuru kastediyoruz:

a) Tıp ve din ilmi gibi semeresinin şerefi

b) Delilin kuvvetli olması

Bu ilimlerden birinin gayesi ebedî; öbürünün ise fânî hayattır. Böyle olunca *din ilmi* daha şereflidir. Bir de *matematik* ve *astronomi* gibi ilimler vardır. Matematik ilmi, delilleri daha kuvvetli olduğu için, astronomi'den daha şereflidir. Fakat tebabeti matematikle kıyaslarsak neticesi bakımından tıp ilminin daha şerefli olduğunu söyleriz. Fakat delil bakımından matematik daha şerefli bir yer işgal eder. Ancak semerenin, delilden daha kıymetli oluşu, şeref bakımından da yüksekliğine delâlet eder. Onun için neticeyi, daha itibarlı kabul etmek, mantıkî ve evlâdır. Bu sebeple daha ziyade nazariye üzerine bina edilmiş olduğu halde tıp ilmi, matematik ilminden daha şerefli sayılmıştır.

Bu izahatımızdan sonra iyice anlaşılıyor ki, ilimlerin en şereflisi Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini bildiren ve bu gayeye götürücü yolları gösteren ilimdir. Öyleyse ey ilim talibi! Bu ilimden başka ilimlere, şiddetli bir şekilde talip olma; bütün gayen, bu en şerefli ilmi elde etmek olsun!

9. Talebenin, talebeliğinin başlangıcında, gayesi iç âlemini faziletlerle süslemek, ileride ise Allah'a mânen yaklaşmak ve *mele-i âla* diye ifadelendirilen melekler; ve dergâh-ı izzete yakın olan varlıkların komşuluğuna yükselmek olmalıdır.

Öğrenci hiçbir şekilde ve hiçbir zaman öğrendiği ilimle, rütbe, servet ve riyaset peşinde koşmamalıdır. Akranlarına karşı böbürlenerek sefihler derekesine düşmemelidir.

Öğrenci, evvelce de belirttiğimiz gibi, hiç şüpheye düşmeden kendisi için makbul olanı talep etmelidir ki, bu talep edeceği de ahiret ilminden başkası değildir. Bu ilmi talep eder, fakat diğer ilimleri de hakir görmez. Yani ahiret ilmini talep ettikten sonra, 'Bundan ötesi fetva, nahiv ve lûgat ilmi imiş, bunların hiçbir kıymeti yoktur' diyerek onlara hakaretle bakmamalıdır.

Talebenin, Kur'an ve hadisle münasebeti bulunan nahiv ve lugat ilmini hakir görmemesi gerektiği gibi, diğer ilimleri de hakir görmemelidir. Biz bu ilimlerin neler olduğunu *farz-ı kifaye* bölümündeki ilimlerin çeşitlerini bildirirken, ibarelerin başlangıcında ve sonunda zikretmiştik.

Âhiret ilmini fazla övdüğümüze bakıp, diğer bütün ilimleri hakir gördüğümüzü zannetme! Zira ilim taşıyanlar, aynen İslâm devletinin hudutlarını bekleyen askerlere benzerler. Tıpkı Allah yolunda savaşan ve nöbet tutan gaziler gibidirler. Bu gazilerin bir kısmı muharebe meydanlarında harbeder, bir kısmı ise harbedenlere yardımcı olur. Bir kısmı muhariblere su taşır, bir diğer kısmı ordunun ağırlığını; yani hayvanlarını ve yiyeceklerini bekler. Bunların hiçbiri i'lâ-yı kelimetullah'tan ayrılmadıkça, cihad sevabından mahrum kalmaz. Yeter ki, gaye sadece ganimeti elde etmek olmasın! İşte ilimler de böyledir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

> Allah, iman edenlerinizi yükseltir. Kendilerine ilim verilenler için ise (cennette) dereceler vardır. Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır.
>
> (Mücâdele/11)
>
> O emin kimseler, Allah katında derece derecedirler. Allah emin ve hain kimselerin yaptıklarını hakkıyla görür.
>
> (Âlu İmran/163)

Demek ki fazilet nisbîdir. Padişahlarla kıyasladığımız zaman hakir gördüğümüz sarraflar, çöpçülerle mukayese edildikleri zaman ne kadar üstün olurlar. Öyleyse en üstün dereceye yükselmeyen birinin kıymetsiz bir kişi olduğunu

zannetme! Zira en yüce mertebe peygamberlerin, sonra evliyaların, sonra ilimde rüsuh kesbeden âlimlerin, sonra derece derece sâlihlerindir.

Kim zerre miktarı bir hayır işlerse onun mükâfatını görecektir; kim de zerre miktarı bir kötülük işlerse onun cezasını görecektir. (Zilzal/7-8)

İlmiyle Allah Teâlâ'nın rızasını kastedenin (hangi ilim olursa olsun) ilmi, kendisine menfaat verir ve onu hiç şüphesiz üstün makamlara yüceltip sayısız ecirler kazandırır.

10. Talebe ilimlerin maksada ulaştırıcı olan nisbetlerini bilmelidir ki, yüce ve yakın olanı değersiz ve uzak olana; önemli olanı da önemli olmayana tercih edebilsin. Önemli olan ile kasdettiğimiz mânâ, seni en fazla alâkadar eden, sana en yakın olan şeyler demektir. Seni en yakından ilgilendirmesi gereken şey ise dünya ve ahiretteki durumundur.

Kur'an'ın buyurduğu ve *ayn'el-yakîn'e* varmış olanların keşiflerinde müşahade ettiği gibi; dünya ile ahireti imtizaç ettirebilmek ve bir araya getirebilmek mümkün olmadığı takdirde, unutma ki bu ikisinden, senin için bir misafirhane olur. Beden bir merkeb, ameller ise maksada doğru atılan adımlardır. Maksat ise, Allah'a mülâkî olmaktan başka birşey değildir. Öyleyse bu konuşmamızda zikrettiğimiz şeyler bütün nimetleri içine alır; fakat bu ilmin kıymetini çok az kimse bilmeye muktedir olmuştur.

Allah Teâlâ'nın huzurunu görme saadetine ve cemalini seyretme şerefine göre ilimler üç mertebeye ayrılır. Cemâl-i ilâhînin seyrinden gaye, peygamberlerin istediği ve anladığı seyirdir. Halk tabakasının ve kelâmcıların anladığı seyir ise bâtıldır. Bu mertebeleri aşağıda vereceğimiz misalle anlatabiliriz: Azâd edilmesi ve mülk sahibi olması için hacca gitmesi istenen bir köleye şöyle denilir: 'Eğer bütün rükünlerini edâ etmek suretiyle hac farizasını yerine getirirsen, hem âzâd edileceksin, hem de mülk sahibi

olacaksın. Fakat hac etmek üzere hazırlıklarını tamamlayıp yola koyulduğun zaman, yolda önüne birtakım mânialar çıkarsa sadece âzâd olur ve kölelik felâketinden kurtulursun; fakat mülk sahibi olmak saadetine ulaşamazsın'.

Böyle bir insan üç şekilde çalışmak mecburiyetindedir:

A. Bir binek almak; azığını ve su kabını hazırlamak

B. Vatanından ayrılarak Kâbe cihetine doğru hareket etmek

C. Hacda, haccın rükünlerini arka arkaya yerine getirmek ve bu işleri bitirdikten sonra ihramı çıkarıp geri dönme hazırlıklarını yapmak

İşte bu şartların tahakkuk etmesi için, mülk ve hürriyete götüren sebeplerin hazırlanmasından başlar, tâ sonuna kadar devam eder. Çöllerdeki yolculukla başlar, tâ sonuna kadar... Hac rükünlerinin evvelinden başlar, tâ sonuna kadar sırayla yapar.

Haccın rükünlerine başlayan bir kimsenin kendisini bekleyen saadete yakınlığı, elbette ki helâl azık, binek ve yolculuk tedbirine yeni başlamış bir kimsenin yakınlığından daha çoktur. Elbette ki, yolculuğa yeni başlamış birinin yakınlığından, hacca başlayanın yakınlığı daha fazladır. Bilfiil hac rükünlerini yerine getirmeye başlayan bir kişinin ise, gelecek saadete en yakın olması da bir gerçektir.

İlimler de üç bölüme ayrılır:

I. Azık ve binek hazırlığının yerine geçen kısımdır. Bu kısım tıp, fıkıh ve dünyada bedenin rahatlığını temin eden ilimlerdir.

II. Çölleri ve uzun yolları aşmaya hazırlık yapma devresi yerine geçen ilimdir. Bu da, bâtınını kötü sıfatların bulanıklığından kurtarmış kimseler hariç; insanı acz içerisinde bırakan o muazzam manevî geçitleri aşmak suretiyle temizlemektir. İşte bu hal, yolun sülûk hâlidir. Bu yolun ilmini tahsil etmek ise, aynen maddî yolun istikametini bilmek ve konak-

larını tanımak gibidir. Nasıl ki konakları bilmek ve yollara âşina olmak, yola çıkmadan bir fayda temin etmezse, tıpkı bunun gibi temiz ahlâk sahibi olmadan da bahsettiğimiz manevî geçitleri aşmak mümkün değildir.

III. Haccın ve hac erkânının yerine geçen bölümdür.

Bu kısım, Allah'ı, O'nun sıfatlarını, meleklerini, fiillerini ve *keşif ilmi* bölümünde zikrettiğimiz hususların bütününü bildiren ilimdir. İşte bunları öğrenmek ve yapmakta –şayet Allah Teâlâ'nın rızası içinse- kurtuluş ve saadet vardır. Saadeti elde etmek, ancak Allah'ı bilene, Allah'ın manevî komşuluğuna erene, ebedî rızık ve nimetlere nail olana müyesser olur... Kemâl derecelerinin zirvesine ulaşmaktan menedilenler ise, onlar için ancak mücerred kurtuluş ve selâmet vardır. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

> Ölen o kişi, hayırda ileri geçenlerden ise artık onun için bir rahatlık, hoş bir rızık ve nâim cenneti vardır. Fakat amel defterleri sağdan verilenlerden ise, 'Sana selâm olsun' denir.
>
> (Vakıa/88-91)

Maksada yönelip, hedefe gitmek azminde olmayan veya hedefe doğru gidip bu gidişte gayesi Allah'ın emrini tatbik edip kulluk vazifesini ifa etmek olmayan, aksine, geçici birtakım çıkarların arkasında koşan bir kimse ise, *Ashab-ı Şimâl*'den olup, dalâlete düşenler zümresinden sayılır. Bu gibiler için kaynar sudan bir ziyafet ve cehennem vardır.

İlimde rüsûh kesbeden âlimler indinde makbûl olan *hakk'el-yakîn* budur. Yani bu âlimler, Allah Teâlâ'yı maddî gözle değil, maddî gözlerden daha kuvvetli olan manevî gözlerle müşahede ve idrâk edip taklitten kurtulmuşlar, herhangi bir ilmi, sadece dinlemekle iktifa etmeyip, onların mânâlarına nüfuz etmeye çalışarak yüce derecelere ulaşmışlardır. Onların hâli, söylenenleri tasdik eden, aynı zamanda elzem görerek bilen insanların hâli gibidir...

Böyle olmayanların hâli ise, güzellik ve doğruluk sayesinde kabul eden kimsenin hâlidir. Böyle kimseler hakîkati müşahede edememişler ve *yakîn* mertebesine ulaşamamışlardır. O halde saadet, mükâşefe ilminin ötesinde; mükâşefe ise ahiret ilmine talip olduktan sonra elde edilen muamele ilminin ötesindeki geçitleri geçtikten sonra kavuşulan bir nimettir.

Ayrıca çirkin sıfatların silinmesi için gidilmesi gereken yol, *sıfat ilminin* ötesindedir. Tedavi yolu ve bu yolda nasıl hareket edileceğini bildiren ilim ise, beden selâmeti ilminin ve yardımcısı olan sıhhat sebeplerinin ötesindedir.

Mesken, yiyecek ve giyeceğe götüren yaklaşma ve yardımlaşma ile sadece bedenin sağlığı korunabilir. Bu ise, devletle, insanları siyaset ve adalet yolu üzerinde fıkıh kaideleriyle zapteden devlet kanunlarıyla alâkalıdır. Sıhhat sebepleri tıp ilminin çerçevesi içindedir. O halde ilim ikiye ayrılır:

1. Beden ilmi

2. Din ilimleri

Bu sözle, din ilminden fıkıh ilmini kasteden bir kimsenin fıkıhtan gayesi; halk arasında şâyi olmuş zâhirî ilimlerdir. Bâtın ve elde edilmesi çok güç olan ahlâkî ilimler değildir. Eğer 'Neden tıp ve fıkıh ilmini bir yolcunun azık ve ekmeğine benzettin?' diye soracak olursan şöyle cevap veririm: Bil ki, Allah'a yaklaşmak için O'nun yolunda adım atan kalptir, beden değildir. *Kalp* ile gayem elle tutulan, gözle görülen et parçası değildir. Bahsettiğim kalp, esrâr-ı ilâhiyyeden bir sırdır ve o, hislerle idrâk edilemez. Allah'ın lâtifelerinden bir lâtifedir. Bu lâtife bazan *ruh* ile ifade edilir, bazan da *nefs-i mutmainne* (itminan ve sükûna kavuşan nefis) diye belirtilir.

Şeriat buna *kalp* diyor. Çünkü bu sırrın ilk basamağı *kalp* diye isimlendirilen bir et parçasıdır. Onun aracılığı ile bütün beden o sırrı yüklenir. Bu sırrın perdesini kaldırmak ancak, *mükâşefe* ilmiyle mümkündür. Fakat bu ilmin yazılmasına

ve söylenmesine izin verilmemiştir. Onun için bundan bahsetmek mecburiyetinde kalan kişi en fazla şöyle diyebilir: 'O çok kıymetli bir cevher ve kâinatta tertib ve tanzim edilen bütün varlıklardan çok daha şerefli ve aziz bir mücevherdir ve o, ancak Allah'ın bir emridir'. Zaten Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

> Sana ruh hakkında soruyorlar. De ki: 'Ruh rabbimin emrindendir'.
>
> (İsrâ/85)

Bütün yaratıklar Allah'a nisbet edilir. Fakat ruhun Allah'a nisbeti diğer varlıklardan daha uygun, daha münasib ve daha şereflidir. Hem yaratılması bakımından, hem de emri olması yönünden ruh, Allah'a aittir. *Emir*, yaratmaktan daha yücedir. Allah'ın emanetini yüklenen nefis ve cevher işte bu ruhtur ve bu emaneti yüklendiği için göklerde ve yerde ne varsa hepsinden yüce ve şerefli olmuştur. Çünkü ondan gayrı bütün varlıklar bu emaneti yüklenmekten kaçınmışlardır. Zira emir âleminden korkmuşlardır. Fakat bu kadar övülüyor diye ruhun kadîm olduğu sanılmasın. Zira ruhların kadîm olduğunu iddia eden kimse, hem mağrur ve hem de ne dediğini bilmeyen cahilin birisidir.

Konumuzun dışında olan bu mesele üzerinde daha fazla durmayalım. Buradaki gayemiz şunu beyan etmektir. İlâhî bir lâtife olan kalp, Allah'a yaklaştırıcı yegâne hassadır. Çünkü Allah'ın emrindendir. Onun çıkışı emirden olduğu gibi, dönüşü de emirdir. Beden ise kalbin bineğidir. Kalp onun vasıtasıyla hareket eder. Şu halde hac yolundaki biri için *deve* ne demek ise, Allah yolundaki bir kalp için de *beden* o demektir.

Ruh bedenin muhtaç olduğu suyu taşıyan kaba benzer. Onun için bir ilim, bedenin ihtiyaçlarını gidermeye ve onu selâmette tutmaya çalışıyorsa, o ilim ruha yardım ediyor demektir. Çünkü beden ruhun hamalıdır. Tıbbın böyle bir ilim olduğu apaçık bir gerçektir. Zira insan, bedenî sıhhatını

korumak maksadıyla bazen tıp ilmine müracaat etmek zorunda kalır. Yalnızken bile, insan bu ilme muhtaçtır.

Fıkıh ilmi ise, *tıp* ilminden şu noktada ayrılır: İnsan tek başına olduğu zaman ona muhtaç olmaz. Fakat insan öyle yaratılmıştır ki, tek başına yaşamasına ihtimal yoktur. Zira tek başına çalışarak yaşaması için gerekli olan bütün vasıtaları elde etmeye gücü yetmez. Tek başına ziraat yapmasına, ekmek pişirmesine, pişirmek suretiyle elde edilen diğer yiyecekleri bulmasına imkân yoktur. Yine elbise, mesken ve bunları meydana getiren bütün âletleri de tek başına meydana getiremez. Öyleyse insanoğlu kendi cinsiyle karıştıkları zaman şehvetler ve arzular da çoğalır. Bu sebepten aralarında münazara ve çekişmeler başlar. Aralarındaki kavgadan zayıf düştükleri için dışarıdan gelen felâketlere karşı koyamazlar. Neticede helâk olur giderler. Nasıl ki içlerinde hayata zıt unsurlar karışan insanlar helâk olup gidiyor ise...

İşte tıp ilmiyle, barışık olmayan bu unsurların aralarındaki itidal muhafaza edilir. Hariçten gelen zıt cereyanların arasındaki itidal de siyaset ve adaletle muhafaza edilir. İç unsurların itidalinin yolunu bilmek tıp ilmidir. Muamele ve fiillerde insanlığın hallerini mutedil bir şekilde korumak yolu ise fıkıh ilmidir. Bütün bunlar kalbin bineği olan bedenin korunması içindir. Kişi, kalbini ıslâh etmek için nefsi ile mücadele etmezse, sadece fıkıh ve tıp ilmine kendini adarsa, böyle bir kimsenin durumu; bineğini satın alan, yediren, içiren, su kabını hazırlayan, fakat bütün hazırlıklardan sonra hacca gitmeyen kimsenin haline benzer.

Fıkıh mücadelelerinde, kullanılan kelimelerin inceliklerini bilmeye çalışmakla ömrünü geçiren bir kimse; aynen, hayatını hac yolunda su taşımaya yarayan kabı güzel bir şekilde yapmak için ömrünü geçiren, fakat buna mukabil bütün hayatı müflis bir kimseye benzer.

Bu gibilerin, mükâşefe yoluna götürücü âlet olan kalbin ıslâhına uğraşmaları ve buna nisbet edilmeleri, yukarıdaki

insan tipinin hâc yolculuğunu ve haccın erkânını bilfiil yapanlara nisbet edilmesi gibidir.

Herşeyden evvel bunu güzelce anlamaya çalış! Sonra, bu zahmetlere katlanan, vakitlerinin yüzde altmışını bunları anlamaya hasreden, avamın ve havassın mücerret şehvetten doğan taklitçiliğinden kurtulan kimsenin nasihatını dinle! Öğrencinin vazifesini anlatmaya bu kadar malûmat yeterlidir.

Muallim ve Mürşid'in Vazifeleri

Malı elde etmek için insan dört hâl üzere hareket etmek mecburiyetinde olduğu gibi, ilmi elde etmek için de dört hâl üzere hareket etmek lâzım geldiğini bil! Mal sahibinin hâlleri şunlardır:

1) Sahibi olduğu maldan istifade etmek. Çünkü malı elde etmek için vakit harcamıştır.

2) Malı istemek ve toplamak. Bu itibarla zengin olur.

3) Kendisi için harcama iştiyakı. Bu hâliyle menfaat sahibi olur.

4) Başkasına vermek. Başkasına vermek suretiyle kişi cömert ve fazilet sahibi olur.

Bu sonuncusu hâllerin en şereflisidir.

İşte ilim de aynen bu dört hâl üzere elde edilir. İlmi önce arayacaksın, sonra elde edeceksin. Başkalarından sual sormamak için ilmini tahsil ile zenginleştireceksin, bir de elde ettiğin ilim üzerinde düşünme zevkine varacaksın ve bütün bunlardan daha şerefli bir hal vardır ki; o da başkasına öğretmek, bildiğini başkaları için faydalı hâle getirmektir.

Demek ki öğrenmek, öğrendiğiyle amel etmek ve bildiğini başkalarına anlatmaya çalışmak, insanı gökler âleminde büyütür. Çünkü böyle bir insan güneş gibidir. Nefsini aydınlattığı kadar başkalarını da aydınlatır. Misk kokuludur, kendi kokusuyla başkalarını da müstefid kılar...

Öğrendikleriyle amel etmeyen kimse ise, başkasına fayda veren, fakat kendisini, yazıdan fayda görmeyen bir deftere veya çakıyı bileterek kesici bir hâle getiren, fakat kendisi kesmeyen bir biley taşına benzer.. Başkasının giymesi için elbiseyi diken, fakat kendisi çıplak kalan iğneye ve nihayet yanarak başkalarına ışık veren fitilin hâline benzer. Nitekim şâir, bunu ifade ederek şöyle söylemiştir: 'O bir fitile benzer. Fitil yanar ve başkasını aydınlatır, fakat kendisi yanıp kül olur'.

Bir muallim, öğrendiklerini öğretmeye başladığı zaman büyük bir görevi omuzlarına almış olur. Bu büyük vazife de insanın en büyük şerefidir. O halde muallim, bu şerefli vazifenin âdâbını ve icablarını bilmelidir. Bilmelidir ki bu şerefi korumaya muvaffak olabilsin!

1. Bir muallim, öğrencilerine karşı gayet müşfik olmalıdır. Onları öz evlâtları saymalı ve öyle muamele etmelidir.

Hz. Peygamber şöyle buyuruyor:

اِنَّمَا اَنَا لَكُمْ مِثْلُ الْوَالِدِ لِوَلَدِهِ.

Ben sizler için, bir baba evlâdı için nasılsa öyleyim.[180]

Bir muallimin başta gelen vazifesi, öğrencilerini ahiret ateşinden kurtarmaktır. Bu, bir ana-babanın çocuklarını dünya felâketlerinden korumasından daha önemlidir. İşte bu sebebe binaen muallimin insan üzerindeki hakkı, ana-babanın hakkından daha üstündür.

Bir baba, varlığın ve fâni hayatın vesilesidir. Muallim ise ebedî hayatın saadetine vesile olan kişidir. Şayet muallim olmasaydı; baba tarafından elde ettirilen cehalet, evlâdı ebedî felakete götürürdü.

180) Ebu Dâvud, Nesâî, İbn Mâce ve İbn Hibban, (Ebu Hüreyre'den)

Uhrevî ve daimî hayatı insana tanıtan muallimdir. Muallimden gayem, ahiret ilimlerini öğreten veya dünyadaki bütün yaptıkları ahiret için olan muallimdir. Sadece kendisi için dünyayı hedef edinen muallimlerden bahsetmiyorum.

Sadece dünya için yapılan öğretim, felâketin tâ kendisidir ve öğreteni helâke sürükler. Böyle bir niyetle öğretmekten Allah'a sığınırız. Nasıl bir babanın evlatlarına birbirlerini sevmek ve birbirlerine yardım etmek düşüyorsa; aynen bunun gibi, bir muallimin talebelerine de birbirlerini sevmek ve yardım etmek düşer... Onlar da aynen muallimleri gibi, öğrendiklerini ahiret için öğreneceklerdir. Gayeleri ahiretten başka birşey olmayacaktır. Şayet yapılanlar dünya içinse, hased ve buğz sahibi olmaktan kendilerini asla kurtaramayacaklardır.

Âlimler ve ahiret ehli, Allah'a giden yolun yolcularıdır. Yolları bu dünyadan başlar, Allah'a gider. Bu dünyanın sene ve ayları o yolun konakları gibidir. Bir şehre varmak için yola çıkanlar birbirleriyle arkadaş olurlar ve sevgi bağı kurulur aralarında. Demek ki yolculuk, sevgi ve muhabbete vesile olmaktadır.

Acaba *firdevs-i ˌâlâ*'ya doğru yapılan sefer, o seferdeki beraberlik neden sevgi ve arkadaşlığa vesile olmasın? Âhiret saâdetinin hududu yoktur ki 'İlle ben ona varayım, başkaları varmasın' denilebilsin. İşte ahiret saadetinin bu ebedîliği sebebiyle o yolun yolcularını birbirleriyle çatışır görmezsin.

Dünya saadetleri sınırlıdır. Böyle olduğu için onu elde etmek isteyenler birbirleriyle dalaşır, itişip kakışırlar. İlmiyle riyaset talep edenler veya ilmini riyaset elde etmek için kullananlar, Allah Teâlâ'nın şu ayetinin ifade ettiği mânâ dışında kalmaktadırlar:

Muhakkak ki iman edenler kardeştirler.

(Hucûrât/10)

Bu gibiler şu ayete uygun düşmektedirler:

> (Küfürde birleşip sevişen) dostlar, o gün birbirlerine düşmandırlar. Takvâ sahipleri ise bundan müstesnadır.
>
> (Zuhruf/67)

2. Muallim, Hz. Peygamber'e (s.a) uymalıdır. Öğrettiği şeyler için kimseden hiçbir ücret istememelidir. Hatta teşekkür bile beklememelidir. Sadece Allah'ın rızasını kazanmak ve O'na mânen yaklaşmak için çalışmalıdır.

Öğrettiği insanları minnet duygusu altında bırakmamalıdır. Gerçi talebeler kendisine saygı besleyecektir, fakat bunu öğreten beklememelidir. Öğrencilerini, kendisinden öğrenmeye azmettikleri için takdir etmeli ve onları kendisinden faziletli görmelidir. Çünkü o öğrenciler kalplerini temizlemek ve Allah'a yaklaşmak için ilim talebinde bulunmakta ve kendisini dinlemektedirler. Muallim kendini, işletmek için tarlasını başkasına veren bir adamın amelesi gibi görmelidir. Elbette ki çalışan, tarlanın sahibinden daha çok menfaate kavuşur. Eğer tarla sahibi vermemiş olsaydı rençbere çalışma imkânı olmayacaktı.

Öğrenciye nasıl minnet yükleyebilirsin? Halbuki kimseye verilmeyen bedeli Allah nezdinde alacaksın! Şayet öğrenci bulamasaydın bu sevaba nasıl nail olurdun? O halde ey muallim! Sen çalışmanın karşılığını sadece Allah'tan bekle!

Allah Teâlâ şöyle buyuruyor:

> Ey kavmim! Peygamberliği tebliğ işinden dolayı sizden bir mal talep etmiyorum. Benim mükâfatım ancak Allah'a aittir. Ben iman edenleri (siz istiyorsunuz diye) kovacak değilim. Elbette onlar rablerine kavuşacaklar.
>
> (Hûd/29)

Zira bu dünyada, mal dahil, ne mevcutsa hepsi bedenin hizmetkârıdır. Beden ise ruhun bineğidir. Hizmet edilen sadece ilimdir. Zira insanın şerefi ancak ilimle yükselir.

Öyleyse ilimle mal talep eden kimse, ayakkabısının altını yüzüne sürerek temizlenmeye çalışan bir kimse gibidir. Çünkü bu kimse, hizmet edilmesi gereken şeyi hizmetçi yapmış, hizmetle mükellef olanı da efendi...

Bu durum, ayakları bırakıp başın üzerinde yürümeye benzer. Böyle bir kimse en büyük mahkeme huzurunda mücrimler safında bulunup rabbinin huzurunda başını eğenlerle beraber olacaktır.

Minnet duymak, muallime ait bir hâldir. Fakat dikkat et ki, tek din olan İslâm, zamanımızda, fıkıh okutmakla, kelâm öğretmekle kendilerini Allah'ın manevî huzuruna yaklaşmış sayanların elinde kalmıştır. Muallimlik bunların eline geçmiştir. Bu kişiler selef âlimlerinin tam zıddına, mal ve rütbe peşinde koşar ve bunları elde etmek için de zilletin her türlüsüne katlanır. Hemen hemen hepsi bir pâdişahın maiyyetine girip dünyalık sahibi olmayı kolluyorlar. Çünkü bu kişiler, şayet bu dalkavukluğu terkederlerse -başka bir meziyetleri olmadığı için- kendilerini insanların terkedeceğini gayet iyi bilirler. Hiç kimse hiçbir konuda kendilerine akıl danışmaz.

Öyle muallimler görüyoruz ki, bir musibete düçar oldukları zaman talebelerinden meded bekliyorlar. Her zaman istiyorlar ki, talebeleri, dostuna dost, düşmanına düşman olsunlar. Yine açıkça talebelerinin kendilerine hizmet etmelerini arzu ediyorlar. Kazara talebe, hizmette kusur eder ve yardıma koşmazsa, onu en büyük suçu işlemiş gibi kabul ederler ve kendisini affedilmez düşman olarak bilirler.

Bu zillete râzı olan âlim ne kötü bir âlimdir ve böyle kimseler hiç utanmadan 'Öğretmekteki gayem Allah rızasını kazanmaktır' derler. Alâmetlere bak ki, gururun çeşitlerine muttali olasın!

3. Talebeye yapılması gereken her nasihatı yapmalı, fakat katiyyen gurura kapılmamalıdır. Meselâ, talebenin lâyık

olmadığı bir mertebeyi istemesine müsaade etmemelidir. Bir talebenin basit ilim bölümlerini öğrenmeden gizli ve nisbeten kapalı sayılan bölümleri öğrenmesine mâni olmalıdır.

Bir talebeye ilim öğrenmedeki gayenin; Allah'a yaklaşmak olduğunu, bundan başka hiçbir gayenin temiz olmadığını öğretmelidir. Talebenin gözünde, mümkün olduğu kadar, ilmiyle dünya malı elde etmeyi çirkin göstermelidir. Bunu mümkün olduğu ve gücü yettiği kadar kendi nefsinde göstermeli ve fiilî bir şekilde ders vermeye gayret sarfetmelidir; zira söylediklerini tatbik etmeyen kişi yalancıdır ve yalancı ıslâhtan çok ifsad etmeye vesile olur.

Eğer muallim, talebesinin, ilimle yalnız dünyayı talep ettiğini görürse, o zaman talebesinin istediği ilme bakmalıdır: Eğer talebesinin istediği ilim, fıkhın ihtilâflı meseleleri, kelâmın cedel metodu, ahkâm ve husûmet fetvaları ise, o zaman, bu ilimlerin ahirette insana bir faydası dokunmadığını söylemeli ve onu îkaz etmeye çalışmalıdır. Bu îkaza, bu ilimler hakkında 'Biz ilmi Allah için değil, O'ndan gayrı şeyleri elde etmek için öğrendik; fakat ilim kendisini bize vermedi. Allah'ı kasdetmediğimiz için bize yâr olmadı' demek suretiyle devam etmelidir.

Hakkında yukarıdaki sözün sarfedildiği ilimlere gelince; onlar tefsir, hadîs ve selef-i sâlihînin meşgul olduğu ilimlerdir. Yani nefsin ahlâkını ve o ahlâkın kötü yanlarının nasıl temizleneceğini bildiren ilimlerdir. Talebe bu ilimleri öğrendiği zaman, öğrendikleriyle yine dünyayı isterse o zaman talebeyi kendi hâline bırakmak lâzımdır. Çünkü talebe belki de bu ilimlerle va'z etmeyi ve müslümanları peşinde sürüklemeyi düşünmektedir. İlmi de bu gayeyle öğrenmiştir. Fakat bir de bakarsın ki, işin ortasında veya sonunda hatasını anlayarak geri döner ve Allah yolunun sâlikleri arasına karışır.

Çünkü öğrenmiş olduğu ilimler içinde dünyadan soğutan ve Allah'tan korkutan nice düsturlar vardır. Onun için böyle bir talebeyi, bu düstûrların, günün birinde uyaracağı ümidi

hiçbir zaman kaybolmaz. Başkasına ibret dersi olmak için anlattığı bu düsturlar birgün kendi kalbini de işgal edebilir. İlim sayesinde dünyalık elde etmek ve halk tarafından kabul edilmek, aynen kuşun yakalanması için tuzağın içine konulan yemlere benzer. Allah Teâlâ, halkı, nesli devam ettirmek için şehvete bağlıyor. Yine görüyoruz ki, ilmi tahsil etmek için, insanın kalbine makam sevgisini ilka ediyor. Öyleyse bu ilimlerde de böyle bir sevgiye meyil olabilir. Sadece hilâfiyat (ihtilâflı ve çekişmeli meseleler) ve kelâm ilmindeki mücadeleler ve yüzde bir ortaya çıkması muhtemel olan teferruat bilgisine gelince, yalnız bu bilgileri elde etmek için uğraşmak ve diğer ilimleri terketmek, insanların kalbini Allah'tan gâfil kılar; kalpleri taşlardan daha katı hâle getirir. Dalâletten dalâlete iter ve sadece dünyayı elde etmenin âleti olur. Ancak Allah Teâlâ kimin kurtuluşunu murad etmiş ise, o kendini bu tehlikeli meselelerle birlikte dinî ilimleri de tahsil etmişse kurtarabilir.

Bu hükmün delili tecrübe ve müşahededir. Bak ve ibret al! Basîret gözünü aç! Sadece bu meselelerle meşgul olanların durumuna nazar et ve memleketin hazin hâlini gör! Yardımcımız sadece Allah'dır.

Bir ara Süfyan-ı Sevrî'yi hüzün içinde görenler kendisine bunun sebebini sorarlar, o da şöyle cevap verir: 'Biz, dünyayı isteyenlere birer ticaret malı olduk. Onlardan bazıları yanımıza geldi ve ders aldı. Bizden öğrendikleri şeylerle kadı, vali veya kahraman oldular'.

4. Hoca, talebesinin kötü ahlâkını apaçık bir şekilde değil; mümkün olduğu kadar târiz ve îma yoluyla bildirmeli ve bu ahlâklardan onu menetmeye bakmalıdır. Muallimliğin inceliklerinden birisi de budur. Azarlama şeklinde değil, merhamet ve şefkat hisleriyle hareket ederek onu kötü huylarından vazgeçirmeye çalışmalıdır. Çünkü bir hocanın, talebesini, açık bir şekilde azarlaması, talebenin hocaya karşı duyduğu hürmet hissini iptal eder. Hocanın heybetli görünüşü, talebenin gözünde silinir. Çünkü aralarındaki

perde yırtılmıştır. Bunun için de hocasına muhalefet etmeye cesaret bulur. Zira hırsı kamçılanmıştır. Bu sır ve hikmeti ima etmek için, muallimlerin muallimi olan Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

لَوْ مُنِعَ النَّاسُ عَنْ فَتِّ الْبَعْرِ لَفَتُّوهُ وَقَالُوا مَا نُهِينَا عَنْهُ إِلاَّ وَفِيهِ شَيْءٌ.

Eğer insanlar bir fışkıyı kırmaktan menedilirlerse, o fışkıyı mutlaka kırarlar. Çünkü kırması yasaklandığına göre o fışkının içinde birşey olduğunu ve o şeyden mahrum edildiklerini zannederler.[181]

Bu konuda seni en iyi bir şekilde uyandıracak misal Hz. Adem ile Havva'nın yasak edilen nesneye karşı takındığı tavırdır.

Sana bu misalleri laf olsun diye getirmiyorum. Bu misalleri uyanman için serdetmeye ve ibret alarak hak yoluna gitmeni temin edesin diye getiriyorum.

Hocanın talebesini îma yoluyla terbiye etmeye çalışması şu bakımdan da isabetlidir: Faziletli insanlar, zeki kişiler târiz yoluyla söylenen sözlerin içindeki mânâları çözmeye meyyaldirler. Bu meyilleri okşamak suretiyle kendilerine târizde bulunmak çok yerinde bir hareket olur. Talebe de, kendisine îma yoluyla söylenen mânâları çözmek için var gücüyle çalışır ve bu sayede zihnî faaliyetlerini artırmış olur.

5. İlimlerden bazılarına vâkıf olan muallimin vazifelerinden birisi de, bilmediği herhangi bir ilmi, talebesinin gözünde küçültmemektir.

Günümüzde bir lûgat mualliminin âdeti, fıkıh ilmini talebenin gözünde küçültmeye çalışmaktır. Fıkıh mualliminin âdeti ise, hadîs ve tefsir ilmini sadece 'nakle dayandığı' gerekçesiyle küçümsemeye teşebbüs etmektir.

181) *el-Zeria* adlı eserde değişik bir ibareyle zikredilmiştir. İbn Şahin bu hadîsi *zayıf* bir senedle rivayet etmiştir ve İmam Suyutî *fışkı* yerine *diken* tâbirini kullanmıştır.

Çünkü ona göre nakle dayanarak ortaya atılan ilim kocakarılara ait bir ilimdir. Onlara göre aklın bu ilimlerde hiç bir dahli yoktur. Bir kelâm muallimi ise halkı fıkıhtan soğutmak için şöyle söyler: 'O, kadınların hayız hâlinden bahseden; fer'î meseleleri ele alan ilimden başka birşey değildir. Allah'ın sıfatlarından bahseden kelâm ilmi ile böyle bir ilim hiç mukayese edilir mi?'

İşte böyle bir ahlâk, muallimler için, en kötü ahlâklardan biridir. Bir ilme sahip olan muallim, böyle kötü ahlâka düşmemek için başka ilimleri küçük görmemelidir. Öğrenciye ilim öğrenmenin yollarını açmalı ve başka ilimlerin de büyük faydaları olduğunu iyice anlatmalıdır. Şayet muallim, birçok ilimleri öğretmekle vazifeli ise, öğrencinin kabiliyetini gözönünde tutarak tedrici bir şekilde tedrise devam etmelidir.

6. Öğrencinin anlayışını iyi tesbit etmek, kaldırabileceği kadar ders vermektir. Aklının eremeyeceği veya kalbine usanç getiren, yahut aklını çok zorlayan konuları, derste tekrar edip durmamalıdır. Öğretme sanatında, beşeriyetin efendisine uymalıdır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

نَحْنُ مَعَاشِرَ الْاَنْبِيَاءِ اُمِرْنَا اَنْ نُنْزِلَ النَّاسَ مَنَازِلَهُمْ وَنُكَلِّمَهُمْ عَلَى قَدْرِ عُقُولِهِمْ.

> Biz peygamberler, Allah Teâlâ tarafından, insanları kendilerine uygun derecelerinde tutmakla ve akıllarının yeteceği bir şekilde kendileriyle konuşmakla emrolunduk![182]

Demek ki bir muallim, talebenin anlayacağı zamanı kollamalı ve hakîkati o anda ona söylemelidir.

مَا اَحَدٌ يُحَدِّثُ قَوْمًا بِحَدِيثٍ لاَتَبْلُغُهُ عُقُولُهُمْ اِلاَّ كَانَ فِتْنَةً عَلَى بَعْضِهِمْ.

---

182) Ebubekir b. Sahir, (İbn Ömer'den); Ebu Huzeyme, *es-Siyase;* hadîsin *sahih* olduğunu söylemiştir.

Akılları ermeyen bir bahsi (hakîkati) bir kavme söyleyen bir kimse, o kavmin bir kısmının sapıtmasına vesile olur.[183]

Hz. Ali (r.a) göğsüne işaret ederek şöyle buyurdu: 'Burada birçok ilimler var. Keşke bu ilimleri devredebileceğim bir kimseye rastlayabilsem'.[184]

Ne kadar doğru söylemiştir! Çünkü iyilerin kalbi sırların kabridir.

Her âlim, bildiklerini her yerde söylememelidir. Bu durum, talebenin anlayacağı, fakat söylemekle herhangi bir menfaatin bahis mevzuu edilemeyeceği hallerde böyledir. Acaba bir de talebe hiçbir şey anlamazsa nasıl bir durum ortaya çıkmaktadır ve bunun için hüküm nedir?

Hz. İsa (a.s) şöyle buyurur: 'Mücevherleri domuzların boynuna takmaktan sakının'.[185]

Hikmet ve ilim, mücevherin en kıymetli olanıdır. Onun için hikmet ve ilme buğzeden kimse domuzların en çirkinidir. Bu sır ve hikmete binaen 'Her kulu aklının ölçeği ile ölç! Anlayışının miktarı ile tesbit et ki sen ondan emin olasın ve o da senden bir fayda elde edebilsin. Şayet böyle yapmazsan ölçüleriniz ayrı olduğu için sizi inkâr etmeye kalkışırlar'. denilmiştir.

Bir âlime bir sual sorulur. Cevap vermeyince suali soran kişi kızarak o âlime şöyle haykırır: 'Sen Allah'ın Rasûlü'nden rivayet edilen şu hadîsi duymadın mı?'

مَنْ كَتَمَ عِلْمًا نَافِعًا جَاءَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مُلْجَمًا بِلِجَامٍ مِنْ نَارٍ.

---

183) Ukaylî, İbn Sünnî ve Ebu Nuaym, (İbn Abbas'dan *zayıf* bir senedle)

184) Bu söz değişik ibarelerle *el-Gud* adlı eserden alınmıştır.

185) Ebu Talib el-Mekkî, *Kut-ül Kulûb*; Suyutî, *el-Leâli'il-Mesnua*

> Faydalı bir ilmi gizleyip söylemeyen bir kimse, kıyamet gününde ateşten yapılmış bir gemle gemlenerek Allah'ın huzuruna gelir.[186]

Bunun üzerine âlim şöyle der: 'Sen gemi bırak ve git! Eğer bu sözün mânasını anlayan biri gelir de, bu ilmi ondan saklarsam Allah beni kıyamet gününde gemlendirsin'.

Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

> Allah'ın dünya geçimi için sebep kıldığı tasarrufunuzdaki yetim mallarını onların akılsızlarına vermeyin. Onları malları ile rızıklandırın, giydirin ve kendilerine tatlı sözler söyleyin.
>
> (Nisâ/5)

Bu ayet, ilmi ifsad eden ve ilmi kendisi için zararlı olan bir kimseden gizlemenin daha iyi olduğuna işaret buyuruyor. Müstahak olmayana vermek, müstahak olana vermemekten daha az zulüm değildir.

> Ben incileri, otlayan koyunlar arasına mı serpeyim?
>
> Bu yüzden otlayan koyunların koruyucusu mu olayım?
>
> Onlar ilmin kıymetini bilmez cahiller oldular.
>
> Bari ben ilmi hayvanların boynuna takmayayım.
>
> Eğer lâtif olan Allah lûtfuyla kerem eylerse;
>
> Ben ilim ve hikmete ehil birisiyle karşılaşırsam;
>
> Ona fayda vermek için ilmi yayar, onun sevgisini kazanırım.
>
> Eğer böyle birini görmezsem, o ilim yanımda dopdolu ve mektum kalacaktır.
>
> Câlillere ilim veren onu zâyi eder.
>
> Ehli olandan da ilmi meneden zulmetmiş olur.

---

186) İbn Mâce, (Ebu Said'den *zayıf* bir senedle); benzeri bir hadîs daha önce Ebu Hüreyre'den de nakledilmişti.

7. Zekâsı kıt olan bir öğrenciye açık ilimleri telkin etmek münasiptir. Böyle bir talebeye 'Sana öğrettiğim ilmin daha nice incelikleri vardır, fakat şu anda bunları kavrayacak durumda olmadığın için söylemiyorum' dememelidir. Çünkü böyle bir söz o talebenin açık ilimlerdeki gayretini gevşetir, zihnini karıştırır ve hayalini, daima hocasının kendisinden sakladığı şeyler işgal eder. Çünkü her insan -kabiliyet derecesi ne olursa olsun- kendini her ilme ehliyetli bulur. Hiç kimsenin kendisine verilen akıldan -akılsız olsa dahi- şikayet ettiğini göremezsin. Bunların en akılsızı, mevcut olmayan aklının kemâliyle övünendir. Bu hakikatten anlaşılıyor ki, halk tabakasından, şeriat zinciriyle bağlanıp teşbih ve te'vil yapmaksızın selef'den (sahabe'den) gelen inançları kalplerine yerleştiren ve bununla beraber gidişatlarını düzelten ve aklına, kaldıramayacağı yükü yükletmeyen kişi, en iyisini yapmıştır. Böylece gereken vazifeyi yerine getirmiş olur. Dolayısıyla bu anlayışta olan halk tabakasının inancını şüphelere itmek doğru bir hareket olmaz. Bilginlere düşen vazife, bu insanları kendi inançlarıyla ve işleriyle başbaşa bırakmaktır. Şayet bilgin, zâhirî tevilleri bu tip insanlara söylerse avam kaydını ortadan kaldırmış ve havassa da bağlayamamış olur.

Böyle olunca halk ile günahlar arasındaki perdeler kalkar ve zavallılar inatçı birer şeytan kesilir. Hem kendisini ve hem de başkalarını felâkete sürükler. Halk tabakası ile ilmin ince meselelerine dalmak doğru bir hareket değildir. En uygun hareket onlara ibadetleri öğretmek, yaptıkları işlerde emin birer kişi olmalarını temin etmek, Kur'an-ı Kerîm'in buyurduğu şekilde kalplerini cehennem korkusuyla ve cennet aşkıyla doldurmak için telkinlerde bulunmaktır. Halkı şüphelere itici meselelere girmemelidir. Çünkü avamdan bir kişinin kalbini şüpheler sarabilir. Bu şüphelerden kendisini kurtaracak kabiliyette olmadığı için derin konularda içine yuvarlandığı şüpheler helâkine sebep olur.

Halkın önünde münakaşa kapısı açılmamalıdır. Çünkü böyle bir hareket halkın nizamını bozar ve bütün insanların

maişetini tanzim eden ve bunu devam ettiren sanatlar üzerindeki çalışmaları gevşetir ve havassın hayatını köreltir.

8. Muallim ilmiyle âmil olmalıdır. Yani bildiklerini yaşamalıdır. Zira bir insanda bulunan ilim, ancak basiretli kimseler tarafından bilinebilir. Çünkü ilim; kişide, gözle görülen ve elle tutulan bir mal değildir. Amel ise, gözle görülebilen hareketlerden olduğu için insanların değer verdikleri bir hâldir. Öyleyse kişiler, bir âlimin ilmine değil ameline bakmalıdır. Bu nedenle ilmiyle âmil olmayan âlimin ne kendisine ve ne de etrafındakilere bir faydası dokunmaz.

Bir insanın kendi fiilini halka yasaklaması ne kadar gülünç bir harekettir. Böyle olduğu için de, zehir gibi helâk edicidir. Böyle bir kimseyi halk katiyyen ciddiye almaz ve hatta ameliyle sözünü cerhedeni alaya alır. Bu sözü söyleyenleri, dinleyenler daima itham eder. Hatta bizzat aksini yaptığı bir sözü âlimden dinleyenler onun fiillerinden daha kötüsünü yaparlar. Çünkü kendi kendilerine, kuş beyinleri ile 'Eğer bu iş tatlı olmasaydı, onu bir âlim işler miydi?' şeklinde teselli aramaya çalışırlar. İrşad edici bir muallimle irşad edilen öğrencinin durumu, nakış ile çamur, gölge ile ağacın durumuna benzer. Nakış bulunmayan bir kalıba dökülen çamur elbette ki nakışlı olamaz. Eğri bir ağacın gölgesi de mümkün değil ki doğru olsun... Bu mânâyı şair ne kadar güzel ifade etmiştir:

Benzerini yaptığın bir fiili, başkalarına yasak etme!

Böyle yapmanda büyük zillet yoktur senin için!

Allah Teâlâ şöyle buyuruyor:

Kitab'ı okuduğunuz halde insanlara iyiliği emredip kendinizi unutuyor musunuz?

(Bakara/44)

Âlime verilen cezanın, cahilin cezasından kat kat üstün oluşunun hikmeti budur. Zira bir âlimin yanlış yola gitmesiyle büyük bir insanlık kitlesi dalâlete düşerek âlime uyabilir, söz ve hareketlerini doğru bulup onlara uygun

hareket edebilir! Onun için Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

> Kötü bir çığır açanın defterine, açtığı o çığırın günahı yazıldığı gibi, o çığıra uyanların günahı kadar daha ilâve edilir.[187]

Hz. Ali (r.a) şöyle buyurmuştur: 'Belimi iki tip insan kırmıştır. Bunlar ilmiyle âmil olmayan âlim; ibadetlere dalan cahillerdir. Çünkü cahil, halkı, ibadetiyle aldatır, âlim ise ibadetsizliği ile'.

Ne kadar güzel bir söz!

---

187) Bu hadîs daha önce zikredilmişti.

ALTINCI BÖLÜM

İlmin Âfetleri, İyi ve Kötü Âlimlerin Alâmetleri

Kitabımızın başında *ilim* ve *âlimler* hakkında vârid olan ayet ve hadîsleri zikretmiştik. Kötü âlimlere dair çok korkunç tehditler mevcuttur. Bütün bu rivayetler kötü âlimlerin kıyamet günü uğrayacakları şiddetli azâbı haber vermiş ve onların herkesten daha çok eziyet çekeceklerini bildirmiştir. Bu bakımdan müslümanlara düşen vazifelerden biri de; kötü âlimle, iyi âlimi birbirinden ayıran alâmetleri iyice öğrenmektir.

'Dünya âlimleri' derken anlatmak istediklerim, dünya lezzetlerine dalan ve dünya rütbelerine ulaşmak için ilim yapmaya çalışan insanlardır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a) kötü âlimler hakkında şöyle buyurmuştur:

إِنَّ أَشَدَّ النَّاسِ عَذَابًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَالِمٌ لَمْ يَنْفَعْهُ اللّٰهُ بِعِلْمِهِ.

Kıyâmet gününde herkesten daha şiddetli bir azâba düçar olacak kişiler, Allah Teâlâ'nın, ilminden kendisine menfaat vermediği âlimlerdir.[188]

لَايَكُونُ الْمَرْءُ عَالِمًا حَتّٰى يَكُونَ بِعِلْمِهِ عَامِلاً.

Bildiği ile amel etmeyen bir kimse, âlim olamaz.[189]

اَلْعِلْمُ عِلْمَانِ: عِلْمٌ عَلَى اللِّسَانِ، فَذٰلِكَ حُجَّةُ اللّٰهِ تَعَالٰى عَلٰى خَلْقِهِ وَعِلْمٌ فِى الْقَلْبِ فَذٰلِكَ الْعِلْمُ النَّافِعُ.

---

188) Bu hadîs daha önce geçmişti.

189) İbn Hibban, *Ravzatu'l Ukalâ*

İlim iki çeşittir: a) Dil ile söylenen ilim. Bu ilim, Allah'ın mahlûkatı üzerindeki delili sayılmaktadır. b) Kalpte olan ilimdir ki kişiye yararı olacak ilim de budur.[190]

يَكُونُ فِى آخِرِ الزَّمَانِ عُبَّادٌ جُهَّالٌ وَعُلَمَاءُ فُسَّاقٌ.

Âhir zamanda cahil abidler ile fasık âlimler olacaktır[191]

لاَتَتَعَلَّمُوا الْعِلْمَ لِتُبَاهُوا بِهِ الْعُلَمَاءَ وَلِتُمَارُوا بِهِ السُّفَهَاءَ وَلِتَصْرِفُوا بِهِ وُجُوهَ النَّاسِ اِلَيْكُمْ، فَمَنْ فَعَلَ ذٰلِكَ فَهُوَ فِى النَّارِ.

Âlimlere karşı böbürlenmeyin, ilmi de sefihlerle mücadele etmek ve halkın takdirini kazanmak için öğrenmeyin. Çünkü böyle yapan kişi ateştedir.[192]

مَنْ كَتَمَ عِلْمًا عِنْدَهُ اَلْجَمَهُ اللّٰهُ بِلِجَامٍ مِنْ نَارٍ.

Kim bildiği ilmi ehlinden kıskanırsa, Allah onu ateşten yapılmış bir gem ile gemler!

لاَنَا مِنْ غَيْرِ الدَّجَّالِ اَخْوَفُ عَلَيْكُمْ مِنَ الدَّجَّالِ، فَقِيلَ: وَمَا ذٰلِكَ؟ فَقَالَ: مِنَ الْاَئِمَّةِ الْمُضِلِّينَ.

Sizin için deccalden daha fazla başkalarından korkuyorum. Sahabîler 'Kimdir onlar?' diye sorunca, Hz. Peygamber 'Dalâlete sürekleyen önderlerdir (âlimler)' diye cevap verir.[193]

مَنِ ازْدَادَ عِلْمًا وَلَمْ يَزْدَدْ هُدًى لَمْ يَزْدَدْ مِنَ اللّٰهِ اِلاَّ بُعْدًا.

---

190) Hâkim-i Tirmizî, *en-Nevâdir*, İbn Abdilberr, (Hasan Basrî'den *sahih* bir senedle)

191) Hâkim, (Enes'den *zayıf* bir senedle)

192) İbn Mâce, (Câbir'den)

193) Ahmed b. Hanbel, (Ebu Zer'den)

Kim ilmen gelişir ve fakat hidayet bakımından gelişmezse, o kimse Allah'tan gittikçe uzaklaşır.[194]

Hz. İsa (a.s) şöyle buyurmuştur: 'Kendiniz şaşkınlıkta olduğunuz halde, yolunu kaybedenlere ne zamana kadar rehberlik etmeye devam edeceksiniz?'[195]

Bunlar ve bunlara benzeyen daha nice hadîsler, ilmin büyük tehlikelerine işaret etmektedirler. Demek ki âlimler ya ebedî saadete veya ebedî felâkete namzet kişilerdir. Kişi, ilme dalmakla saadet bulamamışsa, mutlaka felâketle karşılaşır.

Hz. Ömer şöyle der: 'Bu ümmet için en çok korktuğum kişiler, münafık âlimlerdir'. 'Bir âlim nasıl münafık olur?' diye sorulduğunda, Hz. Ömer 'Dili ile âlim, fakat kalbi ve ameli ile cahil olmak suretiyle...' der.

Hasan el-Basrî şöyle buyurmuştur: 'Âlimlerin ilmini, hakîmlerin hikmetlerini öğrenip de, cahillerin amellerini yapan ahmaklardan olma!'

Bir kişi, Ebu Hüreyre'ye şöyle der: 'İlim öğrenmek istiyorum; fakat kaybetmekten korkuyorum'. Ebu Hüreyre de şöyle cevap verir: 'Zaten ilim öğrenmemekten daha büyük bir kayıp yoktur insanoğlu için'.

İbrahim b. Uyeyne'ye 'İnsanlar içerisinde en çok kimler nedâmet duyarlar?' diye sorulduğunda şöyle der: 'Dünyada yaptığı takdir edilmeyen, âhirette ise, ilmi olup ameli olmayan kimseler'.

Halil b. Ahmed[196] şöyle demiştir: İnsanlar dört kısma ayırılır:

1. Bilir ve bildiğini de bilir. Bu kişi âlimdir. Ona tâbi olunuz.

2. Bilir, fakat bildiğini bilmez. Böyle bir kimse uykudadır; onu uyandırınız.

---

194) Deylemî

195) Hâtib, *İktizau'l-İlm ve'l-Amel*

196) Basra'nın Feraid nahiyesindendir. Nahiv ve aruz ilminin büyük otoritelerindendi. H. 100 senesinde doğmuş, H. 160 (veya 170-175) senesinde vefat etmiştir.

3. Bilmez ve fakat bilmediğini de bilir. Böyle bir kişi irşada muhtaçtır. Onu irşad ediniz.

4. Bilmez, fakat bilmediğini de bilmez. Böyle bir adam kara cahildir. Ondan kaçınız'.

Süfyân es-Sevrî şöyle demiştir: 'İlim, ameli çağırır; gelirse ne âlâ, fakat gelmediği takdirde ilim de kaçıp gider'.

İbn Mübârek şöyle der: 'Kişi, ilim talebinde bulundukça âlimdir. Fakat herşeyi bildiğini iddia eden cahil olur'.

Fudayl b. İyaz[197] der ki: Ben üç sınıf insana acırım: a) Bir kavmin zelil olan reisine, b) Sonradan fakir olan zengine; c) Dünyanın oyuncağı hâline gelmiş âlime.

Hasan Basrî 'Âlimlerin cezası kalplerinin ölmesidir. Kalbin ölümü ise âhiret ameliyle dünyayı istemektir' demiştir.

Bir şair şöyle der:

> Hidayeti verip de dalâleti satın alan kişilere hayret ediyorum.
>
> Fakat dinini verip dünyayı satın alana, çok daha hayret ediyorum.
>
> Bu ikisinden de fazla, dinini başkasının dünyasına fedâ edene şaşıyorum. Zira hepsinden daha şaşırtıcı olanı budur.

Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

> اِنَّ الْعَالِمَ لَيُعَذَّبُ عَذَابًا يَطِيفُ بِهِ اَهْلُ النَّارِ اسْتِعْظَامًا لِشِدَّةِ عَذَابِهِ.
>
> Kötü olan âlime öyle şiddetli bir azap verilir ki, azabın şiddetinden ötürü bütün ehl-i cehennem seyrine gelir.[198]

Hz. Peygamber (s.a) bu sözüyle *yalancı âlimi* kasdetmektedir.

Usâme b. Zeyd, Hz. Peygamber'den şu hadîsi rivayet eder:

---

197) Künyesi Ebu Ali'dir. Dedesi Mansur b. Bişr et-Temimî el-Mervezî el-Mekkî'dir. H.187 senesinde Mekke'de vefat etmiştir. *Cennet-ul-Mualla* denen Mekke mezarlığında defnedilmiştir.

198) Bu hadîs, kendisinden sonra gelen Usame hadîsine mânâ bakımından benzemekte ise de muhaddisler bu ibare ile rivayet etmemişlerdir.

يُؤْتَى بِالْعَالِمِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَيُلْقَى فِى النَّارِ فَتَنْدَلِقُ اَقْتَابُهُ فَيَدُورُ بِهَا كَمَا يَدُورُ الْحِمَارُ بِالرَّحَى فَيَطِيفُ بِهِ اَهْلُ النَّارِ فَيَقُولُونَ: مَالَكَ؟ فَيَقُولُ: كُنْتُ آمُرُ بِالْخَيْرِ وَلاَ آتِيهِ، وَاَنْهَى عَنِ الشَّرِّ وَآتِيهِ.

Kıyâmet gününde, (fâcir) âlim getirilip ateşe atılır. Ateşin şiddetiyle barsakları delinir (ve dökülür). Merkebin değirmeni döndürmesi gibi, o da onlarla döner. Bütün cehennem ehli onu seyre gelir. 'Sana ne oldu, bu kadar şiddetli azaba düçâr olman için ne yaptın?' diye sorulduğunda, fâcir şöyle cevap verir: 'Ben (dünyada) herkese hayrı tavsiye ediyordum, fakat kendim yapmıyordum. Şerden sakındırıyordum, fakat kendim işliyordum'.[199]

İbn Mübârek şöyle demiştir: 'Âlimin en büyük günahı, bildiği halde, günah işlemesinden doğar. İşte bundan dolayı âlim, büyük azaba düçâr olur'.

Muhakkak ki, münafıklar ateşin en alçak derekesindedir (cehenne-min en dibindedir). Asla onların azâbını kaldıracak bir yardımcı bulamazsın.

(Nisâ/145)

Münafıkların bu denli şiddetli cezalara müstahak olmalarının sebebi, bildikleri halde inkâra sapmalarıdır. Bu sebeple, Allah Teâlâ yahudileri, hristiyanlardan daha kötü olmakla tavsif etmektedir. Halbuki -'Uzeyir Allah'ın oğludur' diyenler hariç- hiçbir yahudi, Allah'a oğul izafe etmez, 'Allah, üçten biridir' gibi galiz küfürlere sapmaz. Fakat onları bu büyük cezalara muhatap eden şey, bildikleri halde inkâr etmeleridir.

Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyurmaktadır:

Kendilerine kitab verdiklerimiz, Peygamber'i öz oğullarını tanır gibi tanırlar. Böyle olduğu halde içlerinden bir topluluk hak ve hakîkati bile bile gizlerler.

(Bakara/146)

Vakta ki onlara Hak Teâlâ tarafından kendilerinde olanı tasdik edici Kitab geldi -ki onlar bundan önceleri, inkâr

---

199) Buhârî ve Müslim, (İbarede *âlim* kelimesi yerine *racül* kelimesi geçmektedir).

edenlere karşı kendilerine yardım gelmesini beklerlerdi-bildikleri gelince onu inkâr ettiler.

(Bakara/89)

(Ey Rasûlüm!) Yahudilere o kimsenin haberini oku ki, kendisine ayetlerimizi vermiştik de, o bunları inkâr ederek imandan çıkmıştı. Böylece şeytan onu arkasına takmış da azgınlardan olmuştu.

(A'raf/175)

Devamla şöyle buyurulmaktadır:

İşte bu kimsenin hâli, o köpeğin hâline benzer ki, üzerine varsan da dilini sarkıtıp solur; kendi hâline bıraksan da dilini sarkıtıp solur.

(A'raf/176)

Fâcir âlim de böyledir. Çünkü Bel'am b. Baûra'ya Allah'ın Kitabı verilmiş ve fakat o şehvete dalması sebebiyle köpeğe benzetilmiştir. Fâcir âlim, kendisine ister hikmet verilsin, ister verilmesin, dilini çıkararak solur ve şehvetlere dalar gider.

Hz. İsa (a.s.) şöyle buyurur: 'Kötü âlimlerin durumu bir arkın içine düşüp suyun akmasına mâni olan taşın durumuna benzer. Taş suyu ne kendi içer ve ne de tarla ve bostanlara ulaşarak onların istifade etmelerine müsaade eder. Yine kötü âlimlerin durumu, bataklıktaki ota benzer. Dışı parlak görünür, fakat içi pislik doludur. Yine kötü âlimlerin durumu, kabirlere benzer. Dışı mâmur, içi ise ölü kemikleriyle doludur'.

Bu rivayetler göstermektedir ki, dünyaya meyletmiş âlimin kıyamet gününde -cahil kimselere nazaran- çekeceği azap daha şiddetli ve hâli daha perişandır. Yine anlaşılmaktadır ki, zafere ulaşanlar ve Allah'ın rahmetine yakın olanlar, ancak âhiret âlimleridir. Bunların da birçok alâmetleri vardır.

1. İlimleriyle dünyayı talep etmezler. Zira âlimin en aşağı derecesi dünyanın hakir, hasis, karanlık ve geçici olduğunu; âhiretin devamlı, nimetlerinin berrak ve ebedî, mülkünün büyük olduğunu bilmektir. Yine âlim bilmelidir ki, dünya ile âhiret birbirinin zıddıdır. Birbirinin kumasıdır. Birini razı etsen öbürünü kızdırmış olursun. Terazinin kefesi gibidirler. Biri ağır bastığı zaman, öbürü

mutlaka hafif gelir. Doğu ile batı gibidirler; birine yaklaştığın takdirde öbüründen uzaklaşırsın. Biri dolu, öbürü boş fincan gibidir. Doludan ne kadar boşaltırsan o kadar dolar boş olanı...

Dünyanın hakirliğini, bulanıklığını; lezzetlerinin elemle karışık olduğunu ve sonra lezzetli olan nimetlerin bir daha dönmemek üzere geçip gittiğini bilmeyen bir âlim, aklî dengesini kaybetmiş bir mecnundur. Çünkü görgü, deneme, insana dünyanın böyle olduğunu göstermektedir. Bu bakımdan, aklı olmayan bir insan nasıl âlim olabilir? Âhiret işinin büyüklük ve devamlılığını bilmeyen, değil âlim, belki kâfirin tâ kendisidir. Böyle bir kimsenin imânı kendisinden alınmıştır. İmanı olmayan bir kimse ise nasıl İslâm âlimi olabilir?

Dünyanın âhirete zıd düştüğünü, ikisini bir arada tutmanın muhal olduğunu bilmeyen bir kişi, bütün peygamberlerin birlikte getirdiği dini bilmiyor demektir. Böyle bir kişi ise Kur'an'ı başından sonuna kadar, inkâr eden bir adamdır. Bu adam, nasıl olur da âlimler zümresine idhal edilebilir?

Allah'ın dinini kâmil bir şekilde bilen kişi, bütün bilgisine rağmen, âhireti dünyaya tercih etmiyorsa, şeytanın esiridir. Şehvetleri onu helâke sürüklemiştir. İçindeki kötülükler, iradesine galebe çalmıştır. Böyle olan bir kişi nasıl âlimler zümresinden sayılabilir?

Hz. Dâvud'dan nakledilen hikâyelerin birinde Allah'a atfen şöyle söylenmektedir: 'Şehvetini bana olan sevgisinden daha üstün tuttuğu zaman âlimin başına getirdiğim cezanın en azı, onu münâcaatımın lezzetinden mahrum etmektir. Ey Dâvud! Dünya ile sarhoş olan ve seni sevgi yolundan alıkoyan bir âlimi benden sorma! Çünkü böyleleri, kullarımın yolunu kesen eşkıyalardır. Ey Dâvud! Beni arayan birini gördüğün zaman, ona hizmetçi ol! Kaçan bir kişiyi tutarak dergâhıma getiren bir kimseyi ârifler defterine yazarım ve ârifler defterine yazdığım bir kimseyi de artık hiçbir zaman azaba dûçâr etmem'.

Bu sır ve hikmeti beyan etmek için Hasan Basrî şöyle buyurmuştur: 'Âlimin cezası kalbinin ölmüş olmasıdır. Kalbi, ancak âhiret ameliyle dünyayı istemek öldürür'.

Aynı hikmeti beyan etmek için Yahya b. Muaz şöyle demiştir: 'İlim ve hikmetle dünya talep edildiği zaman ilim ve hikmetin güzelliği solup gider'.

Said b. Müseyyeb şöyle buyurmuştur: 'Bir âlim kişiyi, sık sık sultanların ve emîrlerin yanına girip çıkarken gördüğün zaman, hemen o âlimin hırsız olduğunu idrâk et'.

Hz. Ömer 'Âlim kişinin dünyayı sevdiğini görürsen, kendisinden istifade ettiğin dinî meselelerde onu itham et ve ihtiyatlı davran. Zira kişi neyi severse, sevdiği o şeye dalar' dedi.

Mâlik b. Dinar şöyle anlatır: 'Önceki peygamberlere ait bazı kitaplarda okuduğuma göre Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: 'Âlim kişi dünyayı sevdiği zaman ona vereceğim azâbın en ehveni, münâcaatımın tadını onun kalbinden söküp almaktır'.

Salih bir kişi, bir dostuna şöyle bir mektup yazmıştı: 'Sana bir ilim verilmiştir. İlminin nûrunu günahların karanlığı ile karartma ki, ilim sahiplerinin ilimlerinin nûruyla serbestçe gittikleri günün (kıyametin) karanlığında kalmayasın!'

Yahyâ b. Muaz er-Râzî, dünyaya dalan âlimler için diyordu ki: 'Ey ilim sahipleri! Köşkleriniz Kayser binalarına eş... Evleriniz Kisrâ'nın evlerinin benzeri... Elbiseleriniz vezir Hüseyin oğlu Tahir'in elbiselerine uygun... Kunduralarınız Sultan Calut'unkilerden farklı değil. Bineklerininiz Karun'un binekleri gibi. Evlerinizdeki kap-kacak ve diğer eşyalarınız Firavun'un ev eşyasından aşağı değil... Günahlarınız cahiliye devrinin insanlarının günahlarına benziyor... Hâsılı gidişiniz şeytanın gidişinin aynısı. O halde Muhammed'in şeriatı nerede kaldı?'

Şair şöyle der:

Çoban, koyununu kurttan korur...

Acaba kurt bizzat çoban olursa, durum ne olur?

Bir başka şâir de şöyle söylemektedir:

Ey memleketin tuzu mesâbesindeki âlimler!

Size soruyorum! Tuz bozulduğu zaman ne ile düzeltilir?

Ârif bir zâta 'Sence, gözünün nûru günahlar olan bir kişi Allah'ı tanıyabilir mi?' diye sorulunca, şöyle der: 'Yanında, dünya

âhiretten daha kıymetli olan kişinin Allah'ı tanımayacağından hiç şüphem yoktur. Halbuki böyle bir kişi, günahları, gözünün nûru yapmış bir insandan çok daha ehvendir'.

Malı terkeden her âlimi de, sakın, âhiret âlimi zannetme! Zira makam hırsı, kişinin imanını, mal hırsından daha çok zedeler. İşte bu hikmeti anlatmak için Bişr b. Hars el-Hafî şöyle der: 'Haddesena' (Bize söyledi) deyimi dünya kapılarından birisidir. Bir kişi 'Haddesena' (Bize söyledi) dediği zaman, bil ki o insan zımnen 'Bana yol açınız ve imamlık veriniz' demek istiyor.

Bişr b. Hars, on küsür sepet dolusu kitabını gömerek buyurdu ki: 'Nefsim konuşmamı arzu ediyor. Eğer nefsimin bu arzusunu kırabilseydim konuşurdum'.

Bişr ve onun ayarındaki bazı âlimler şöyle demişlerdir: 'Nefsin konuşmayı arzu ettiği zaman sakın konuşma! Aksine sükût et! Fakat nefsin konuşmayı sevmez bir hâle geldiği zaman konuşmaya çalış! Konuşma kabiliyeti insana büyük bir haz verir. İrşad seviyesinde olmak ise dünya nimetlerinin hemen hemen hepsinden daha çok haz verir insana... Bu bakımdan nefsinin isteğine uyarak konuşan bir kimse dünyaya bağlı olan kişilerden biri olur.

Süfyân es-Sevrî de bu mânâya şöyle işaret buyurdular: 'İnsana, konuşmasından dolayı gelen fitne, malından ve çocuğundan gelen fitneden daha şiddetlidir'.

Konuşmadan doğan fitneden nasıl korkmazsın, halbuki Allah Teâlâ rasûllerin efendisine şöyle buyurmaktadır:

> Eğer biz sana sebat vermemiş olsaydık, sen onlara az da olsa meyledecektin. O takdirde, dünya ve âhiret azâbını iki kat olarak muhakkak sana tattıracaktık. Sonra bize karşı hiçbir yardımcı bulamayacaktın.
>
> (İsrâ/74-75)

Sehl[200] şöyle buyurmuştur: 'İlmin tamamı dünyaya aittir. İlimden âhirete ait olan kısım ise onunla amel etmektir. Amelin tamamı ise, kasırganın önündeki toz gibidir. İhlâslı kısmı müstesna'.

---

200) Zinnun-i Mısrî'nin talebesidir. H. 283 yılında vefat etmiştir.

Yine Sehl şöyle buyurmuştur: 'Âlimler hariç, bütün insanlar ölüdür. İlmiyle âmil olan âlimler hariç, bütün âlimler sarhoştur. Amelinde ihlâslı olanlar hariç, amel sahiplerinin bütünü mağrurdur. İhlâslı kimse ise büyük bir korkunun içinde yaşayan kişidir. Çünkü sonunun nasıl olacağını bilmemektedir'.

Ebu Süleyman ed-Dârânî[201] şöyle buyurmuştur: 'Kişi hadîs araştırıyorsa veya evleniyorsa veya maişet için sefere çıkıyorsa dünyaya sarılmış ve meyletmiş sayılır'.

'Hadîs araştırıyorsa' sözü burada 'hadîsin garib olan ve hiçbir muhaddisin nezdinde bulunmayan ve inkâr edilen isnadlarını arıyorsa' mânâsı taşımaktadır.[202]

Hz. İsa (a.s) şöyle buyurmuştur: 'Yolu, âhirete müteveccih olduğu halde dünyaya giden yola dönen bir kişi nasıl olur da ilim erbabından sayılabilir? Kelâmı, muhtevasıyla amel etmek için değil, onunla, başkasını ittiham etmek için öğrenen kişi, nasıl olur da âlimler zümresine dahil olur?'

Salih b. Kisan el-Basrî[203] şöyle buyurmuştur: 'Medine-i Münevvere ve diğer İslâm beldelerinde yaşayan büyük âlimlere yetiştim. Hepsi de hadîs bilen fakat aynı zamanda fâcir olan âlimden Allah'a sığınırlardı'.

Ebu Hüreyre şöyle rivayet ediyor:

مَنْ طلب علماً مما يَبْتغى بِهِ وجْهُ اللّٰهِ تَعَالٰى لِيُصِيبَ عَرَضًا مِنَ الدُّنْيَا لَمْ يَجِدْ عَرْفَ الْجَنَّةِ يَومَ الْقِيامةِ.

---

201) Künyesi Ebu Süleyman Abdurrahman b. Ahmed b. Atiyye'dir. H. 215 yılında vefat etmiştir. Ebu Süleyman ed-Dârâni iki kişinin künyesi olarak kullanılır. Genellikle bu iki kişi birbirine karıştırılmaktadır. Diğerinin künyesi Abdurrahman b. Süleyman b. Ebu Cevmi el-Anasî ed-Dimeşkî'dir.

202) Hz. Peygamber'in (s.a) hadîslerini arayıp ortaya çıkarmak en büyük cihad sayılmıştır. Bu yolda gayret sarfedenler cennetle müjdelenmiştir. Bu nedenle hadîs aramak dünyaya meyletmek sayılmaz. Nasıl sayılabilir? Evlenme ve ticaret için yola çıkmak hususundaki sözün de te'vile ihtiyacı vardır.

203) Bazı ibarelerde *Kisan* yerine *Hasan* yazılmıştır. *el-Basrî* yerine de *en-Nazarî* yazılıdır. Bu zat aslen Medinelidir. Bilâhare Basra'ya gelmiştir. İmam Müslim *Mukaddime*'de zikreder. Doğum ve vefat tarihi belli değildir.

> Her kim, Allah'ın cemâlini elde etmeye vesile olan ilmi, dünyayı elde etmek için talep ederse, kıyamet gününde cennetin kokusunu dahi alamaz.

Allah Teâlâ kötü âlimleri 'dünyayı ilimle yiyenler' olarak, ahiret âlimlerini ise 'huşû ve zâhidlik' ile tavsif etmektedir.

Allah Teâlâ dünya âlimleri (kötü âlimler) hakkında şöyle buyurur:

> Vaktiyle Allah, kendilerine kitab verilenlerden (âlimlerden) şöyle teminat almıştı: Cemâlim hakkı için, Kitab'ı muhakkak insanlara açıklayıp anlatacaksınız, onu gizlemiyeceksiniz! Onlar ise, o söz ve teminatı sırtlarından attılar ve karşılığında biraz para aldılar. Bu ne kötü alış-veriştir!
>
> (Âlu İmran/ 187)

Âhiret âlimlerinin vasfını da şöyle tasvir ediyor:

> Şüphesiz kitab ehlinden (hristiyan ve yahudilerden) kimi de vardır ki, hakka boyun eğer oldukları halde Allah'a iman ettikleri gibi size indirilen Kur'an'a da, kendilerine indirilen Tevrat ve İncil'e de iman ederler. Allah'ın ayetlerini birkaç paraya satıp dünya menfaatı elde etmezler! İşte bu mü'minlere rableri katında mükâfatlar vardır. Gerçekten Allah hesabını çabuk görür.
>
> (Âlu İmran/198)

Selefden bazıları şöyle buyurmuştur: 'Âlimler, peygamberler zümresiyle, kadılar ise sultanlarla beraber haşrolunur'.

İlmiyle dünya talebinde bulunan her fakih kadılar zümresinden sayılır.

Ebu Derdâ, Hz. Peygamber'den şöyle rivayet eder:

اَوْحَى اللّٰهُ عَزَّ وَجَلَّ اِلَى بَعْضِ الْاَنْبِيَاءِ: قُلْ لِلَّذِينَ يَتَفَقَّهُونَ لِغَيْرِ الدِّينِ، وَيَتَعَلَّمُونَ لِغَيْرِ الْعَمَلِ، وَيَطْلُبُونَ الدُّنْيَا بِعَمَلِ الْاٰخِرَةِ يَلْبَسُونَ لِلنَّاسِ مُسُوكَ الْكِبَاشِ وَقُلُوبُهُمْ كَقُلُوبِ الذِّئَابِ اَلْسِنَتُهُمْ اَحْلٰى مِنَ الْعَسَلِ، وَقُلُوبُهُمْ اَمَرُّ مِنَ الصَّبِرِ، اِيَّاىَ يُخَادِعُونَ وَبِى يَسْتَهْزِؤُنَ، لَاَفْتَحَنَّ لَهُمْ فِتْنَةً تَذَرُ الْحَلِيمَ حَيْرَانًا.

Allah Teâlâ, peygamberlerinden bazılarına şöyle vahyetti! Ahiret ameliyle dünyayı talep eden, amel etmek için değil, başka gayeler için ilim tahsili yapan, din için değil dünya mansıbları için fıkıh öğrenenlere, kalpleri kurt kalbi gibi olup halk için koç (koyun) postuna bürünenlere, dili baldan tatlı ve kalbi biberden acı olanlara de ki; benimle mi alay edip kandırmaya çalışıyorlar? İzzetim hakkı için onlara öyle bir fitne kapısı açarım ki, en halîm olanlarını bile şaşkın bırakır.[204]

Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

عُلَمَاءُ هٰذِهِ الْاُمَّةِ رَجُلاَنِ: رَجُلٌ اٰتَاهُ اللّٰهُ عِلْمًا فَبَذَلَهُ لِلنَّاسِ وَلَمْ يَأْخُذْ عَلَيْهِ طَمَعًا وَلَمْ يَشْتَرِ بِهِ ثَمَنًا فَذٰلِكَ يُصَلِّي عَلَيْهِ طَيْرُ السَّمَاءِ وَحِيتَانُ الْمَاءِ وَدَوَابُّ الْاَرْضِ وَالْكِرَامُ الْكَاتِبُونَ، يَقْدَمُ عَلَى اللّٰهِ عَزَّ وَجَلَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ سَيِّدًا شَرِيفًا حَتّٰى يُرَافِقَ الْمُرْسَلِينَ. وَرَجُلٌ اٰتَاهُ اللّٰهُ عِلْمًا فِي الدُّنْيَا فَضَنَّ بِهِ عَلٰى عِبَادِ اللّٰهِ وَاَخَذَ عَلَيْهِ طَمَعًا وَاشْتَرٰى بِهِ ثَمَنًا فَذٰلِكَ يَاْتِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ مُلْجَمًا بِلِجَامٍ مِنْ نَارٍ يُنَادِي مُنَادٍ عَلٰى رُؤُسِ الْخَلاَئِقِ هٰذَا فُلاَنُ ابْنُ فُلاَنٍ اٰتَاهُ اللّٰهُ عِلْمًا فِي الدُّنْيَا فَضَنَّ بِهِ عَلٰى عِبَادِهِ وَاَخَذَ بِهِ طَمَعًا وَاشْتَرٰى بِهِ ثَمَنًا فَيُعَذَّبُ حَتّٰى يُفْرَغَ مِنْ حِسَابِهِ.

Bu ümmetin âlimleri iki sınıftır:

a) Birinci grup: Allah'ın kendisine lütfederek verdiği ilmi sadece Allah rızasını kazanmak için, başka bir karşılık beklemeden halka öğretir. O ilmi herhangi bir dünya malı karşılığında vermez. Böyle bir insanın üzerine havada uçan kuşlar, denizde yüzen balıklar, karada gezen hayvanlar ve kirâmen kâtibin diye adlandırılan melekler salâvat getirirler (iyiliğine dua ederler). Bu kimse, şerefli bir efendi olarak peygamberlerin refakatinde kıyâmet gününde Allah'ın huzur-u mânevisine gelir.

b) İkinci grup ise dünyada Allah'ın ilmini öğrenmiş, fakat bahil (cimri) olduğu için, bildiğini Allah'ın kullarına dünya malı karşılığı hariç, öğretmekten kaçınmıştır. Böyle bir kimse kıyâmet gününde ağzına ateşten gem vurulduğu

204) İbn Abdilberr, (zayıf bir isnadla)

halde huzura gelecektir. Mahşer ehlinin arasında bulunan bir tellâl şöyle bağıracaktır: 'Şu falan oğlu filândır! Dünyada Allah ona ilim verdi; o ise, Allah'ın verdiği bu ilmi Allah'ın kullarından esirgedi onun karşılığında dünyalık aldı ve ilmi karşılığında dünya menfaatı sağladı ve az bir paha ile sattı. Bu bakımdan bu kişi, insanların hesabı bitinceye kadar, azap içinde kalır.[205]

Bu hadîsten daha şiddetlisi de vardır ki o da şudur:

Vaktiyle Hz. Musa'ya hizmet etmiş biri durmadan; 'Allah'ın safiyyi (temiz kulu) Musa, bana şöyle söyledi. Allah'ın neciyyi (sırdaş kulu) Musa, bana şunu söyledi. Allah'ın kelimi (Allah ile konuşan) Musa, bana böyle söyledi' diye Hz. Musa'ya iftira ederdi. Zamanla bu adamcağız zengin olup serveti çoğalınca Hz. Musa'nın huzuruna gelmez oldu. Hz. Musa herkese ondan haber soruyor, fakat bir türlü izine rastlayamıyordu. Günün birinde Hz. Musa'nın huzuruna elinde domuz ve domuzun boynunda siyah bir ip bulunan bir kişi çıkageldi. O gelen kişiye Hz. Musa eski dostunu sordu, adam 'Evet, o sorduğun adam şu gördüğün domuzdur' diye cevap verince; Hz. Musa, Allah'a yalvararak; 'Ya Rab, onu eski hâline döndür! Döndür de ona neden bu hâle geldiğini sorayım' diye niyazda bulundu. Allah, Musa kuluna şöyle vahiy gönderdi: 'Âdem ve Âdem'den sonraki peygamberlerin dua ettikleri gibi de dua etseydin yine duanı kabul etmezdim. Fakat ben bunu neden bu hâle getirdiğimi sana haber vereyim mi? Bunu din ile dünyayı talep ettiği için bu hâle getirdim'.

Bu hikâyeden daha dehşet verici olanını da söyleyelim: Muaz b. Cebel *mevkuf* olarak, başka bir rivayete göre de *merfû* olarak Allah'ın Rasûlü'nden şöyle rivayet eder:

مِنْ فِتْنَةِ الْعَالِمِ اَنْ يَكُونَ الْكَلاَمُ اَحَبَّ اِلَيْهِ مِنَ الْاِسْتِمَاعِ. وَفِى الْكَلاَمِ تَنْمِيقٌ وَزِيَادَةٌ وَلاَ يُؤْمَنُ عَلَى صَاحِبِهِ الْخَطَأُ. وَفِى الصَّمْتِ سَلاَمَةٌ وَعِلْمٌ، وَمِنَ الْعُلَمَاءِ مَنْ يَخْزُنُ عِلْمَهُ فَلاَ يُحِبُّ اَنْ يُوجَدَ عِنْدَ غَيْرِهِ فَذٰلِكَ فِى الدَّرْكِ الْاَسْفَلِ (اَوِ الْاَوَّلِ) مِنَ النَّارِ وَمِنَ الْعُلَمَاءِ مَنْ يَكُونُ

---

205) Taberânî, *el-Evsat*, (*zayıf* bir isnadla)

فِى عِلْمِهِ بِمَنْزِلَةِ السُّلْطَانِ إِنْ رُدَّ عَلَيْهِ شَيْءٌ أَوْ تُهُوِنَ بِشَيْءٍ مِنْ حَقِّهِ غَضِبَ فَذٰلِكَ فِى الدَّرْكِ الثَّانِى مِنَ النَّارِ، وَمِنَ الْعُلَمَاءِ مَنْ يَجْعَلُ عِلْمَهُ وَغَرَائِبَ حَدِيثِهِ لِأَهْلِ الشَّرَفِ وَالْيَسَارِ وَلاَ يَرٰى أَهْلَ الْحَاجَةِ لَهُ أَهْلاً فَذٰلِكَ فِى الدَّرْكِ الثَّالِثِ مِنَ النَّارِ. وَمِنَ الْعُلَمَاءِ مَنْ يَنْصِبُ نَفْسَهُ لِلْفُتْيَا فَيُفْتِى بِالْخَطَإِ وَاللّٰهُ تَعَالَى يُبْغِضُ الْمُتَكَلِّفِينَ فَذٰلِكَ فِى الدَّرْكِ الرَّابِعِ مِنَ النَّارِ. وَمِنَ الْعُلَمَاءِ مَنْ يَتَكَلَّمُ بِكَلاَمِ الْيَهُودِ وَالنَّصَارٰى لِيَغْزُرَ بِهِ عِلْمُهُ فَذٰلِكَ فِى الدَّرْكِ الْخَامِسِ مِنَ النَّارِ. وَمِنَ الْعُلَمَاءِ مَنْ يَتَّخِذُ عِلْمَهُ مُرُوءَةً وَنُبْلاً وَذِكْرًا فِى النَّاسِ فَذٰلِكَ فِى الدَّرْكِ السَّادِسِ مِنَ النَّارِ، وَمِنَ الْعُلَمَاءِ مَنْ يَسْتَفِزُّهُ الزَّهْوُ وَالْعُجْبُ فَإِنْ وَعَظَ عَنَفَ وَإِنْ وُعِظَ أَنِفَ فَذٰلِكَ فِى الدَّرْكِ السَّابِعِ مِنَ النَّارِ، فَعَلَيْكَ يَا أَخِى بِالصَّمْتِ فِيهِ تَغْلِبُ الشَّيْطَانَ وَإِيَّاكَ أَنْ تَضْحَكَ مِنْ غَيْرِ عُجْبٍ أَوْ تَمْشِى فِى غَيْرِ أَرَبٍ.

Dinlemekten fazla konuşmasını seven âlim, fitneye düşmüş demektir. Konuşmakta, süslenmek ve uzatmak olduğu için, konuşanın sâlim kalması çok zordur. Sükûtta (âlim için) selãmet ve ilim (veya ganimet) vardır. Âlimlerden birisi vardır ki, derlediği ilmin başkası tarafından bilinmesini istemez. Böyle bir âlim, ateşin birinci tabakasındadır.

İlminde pâdişah gibi olan bir kısım âlimler ise, ilmî mevzularda kendisine itiraz edildiği veya herhangi bir fikrine karşı konulduğu zaman büyük bir öfkeye kapılırlar. Bu tip âlimlerin yeri ateşin ikinci tabakasıdır! İlmini ve garib konuşmalarını zenginlere ve makam sahiplerine tahsis edip, ihtiyaç erbabına hiçbir şey vermeye çalışmayan bir grup âlim vardır ki bu grubun azap yeri, ateşin üçüncü tabakasıdır. Diğer bir grup âlim vardır ki, kendilerini fetvacı zanneder, yanlış fetva verir (zorlamalar yapar)lar. Halbuki Allah Teâlâ kendilerini zorlayanlara (veya bilir bilmez konuşanlar)a buğz eder! Bunlar ateşin dördüncü tabakasındadırlar. Bir kısım âlim de vardır ki -ilmi çok görünsün diye-yahudi ve hristiyanların kelâmıyla konuşur. Bunlar da ateşin beşinci tabakasındadır. Başka bir grup ise, kibir ve gurur yükünü sırtlar, başkalarına va'z ettiği zaman katı davranır ve azarlar, kendisine va'z edildiği zaman, gururu ve kibri sebebiyle nasihat dinlemez, işte bu da ateşin

yedinci tabakasındadır. Kardeşim! Sen susmayı tercih et! Susmayı tercih et ki, bu hâlinle şeytanı mağlup edebilesin! Gereksiz yere gülmekten ve ihtiyacın olmayan bir yere doğru yürümekten sakın![206]

Bir başka hadîste şöyle buyurulmaktadır:

إِنَّ الْعَبْدَ لَيُنْشَرُ لَهُ مِنَ الثَّنَاءِ مَا يَمْلأُ مَا بَيْنَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ، وَمَا يَزِنُ عِنْدَاللّٰهِ جَنَاحَ بَعُوضَةٍ

Bazen doğudan batıya kadar fezayı dolduracak derecede kişinin medh-ü senâsı yayılır; fakat bunun Allah indindeki değeri bir sivrisinek kanadı kadar bile değildir.[207]

Rivayet edilir ki; Horasanlı bir kişi, memleketine dönmek üzere iken, va'zından istifade ettiği Hasan Basrî'ye, içinde beşbin dirhem bulunan bir kese ve ince bir kumaştan yapılmış on elbise hediye eder ve der ki: 'Ey Ebu Said! Bu keseyi nafaka olarak ve bu elbiseleri de giyinmen için sana veriyorum'. Hasan Basrî şöyle karşılık verir: 'Allah sana âfiyet versin! Benim bu hediyelere ihtiyacım yoktur. Onun için bunları alıp götür. Zira benim kürsümde oturan bir kişi, halktan bu verdiklerine benzer şeyler alırsa, kıyamet günü de nasibi olmayan bir insan olarak Allah'ın huzuruna varır'.

Hz. Câbir *mevkuf* ve *merfû* olarak şöyle rivayet eder:

لاَتَجْلِسُوا عِنْدَ كُلِّ عَالِمٍ إِلاَّ عَالِمٍ يَدْعُوكُمْ مِنْ خَمْسٍ إِلَى خَمْسٍ: مِنَ الشَّكِّ إِلَى الْيَقِينِ، وَمِنَ الرِّيَاءِ إِلَى الْإِخْلاَصِ، وَمِنَ الرَّغْبَةِ إِلَى الزُّهْدِ، وَمِنَ الْكِبْرِ إِلَى التَّوَاضُعِ وَمِنَ الْعَدَاوَةِ إِلَى النَّصِيحَةِ، قَالَ تَعَالَى: ﴿فَخَرَجَ عَلَى قَوْمِهِ فِي زِينَتِهِ قَالَ الَّذِينَ يُرِيدُونَ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا يَا لَيْتَ لَنَا مِثْلَ مَا أُوتِيَ قَارُونُ إِنَّهُ لَذُو حَظٍّ عَظِيمٍ ۝ وَقَالَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ وَيْلَكُمْ ثَوَابُ اللّٰهِ خَيْرٌ لِمَنْ اٰمَنَ ...﴾. إِلَى اٰخِرِ الْاٰيَةِ.

---

206) Ebu Nuaym, İbn Cevzî, *Mevzuât*

207) Ebu Talib el-Mekkî, *Kut'ul'Kulûb*; Irâki böyle bir metne rastlamadığını söylemiştir. Ancak Buhârî ve Müslim'de farklı lafızlarla yer almıştır.

Her âlimin yanında oturmayınız! Ancak sizi beş şeyden vazgeçirip, buna mukabil beş şeye dâvet eden âlimlerin yanında oturun. 1) Şekten yakîne, 2) Riyadan ihlâsa, 3) Dünya isteğinden zühde (dünya terkine), 4) Kibirden tevâzua, 5) Adâvetten nasihate...[208]

Çünkü Allah Teâlâ şöyle buyuruyor:

Derken birgün (Karun) ziynet ve ihtişamı içinde kavminin karşısına çıktı. Dünya hayatını arzu edenler 'Ah, keşke Karun'a verilen mal gibi bizim de olsa; o gerçekten büyük bir nasip sahibidir' dediler. Kendilerine (ahiret ahvali hakkında) ilim verilenler de şöyle dediler: 'Ey Karun gibi, dünyayı isteyenler! Yazıklar olsun sizlere! İman edip sâlih amel işleyen için Allah'ın (cennetteki) sevabı daha hayırlıdır. Ona (cennet ve sevaba ise) ancak ibadet üzerine sabredenler kavuşturulur.

(Kasas/79-80)

Âyet-i celile, âhiret âlimlerini, âhireti dünyaya tercih etmekle nitelemektedir.

Âhiret âlimlerinin alâmetlerinden birisi de, fiillerinin, sözlerine zıd olmadığı gibi, kendisinin yapmadığı bir fiili başkasına tavsiye etmemesidir.

Allah Teâlâ şöyle buyuruyor:

(Ey âlimler) insanlara iyiliği emreder de kendinizi unutur musunuz?

(Bakara/44)

Yapmayacağınız şeyi söylemeniz, Allah katında en sevilmeyen bir şeydir.

(Sâf/3)

Allah Teâlâ Hz. Şuayb'ın kıssasında şöyle buyurur:

Şuayb şöyle dedi: Ey kavmim! Söyleyin bakayım! Eğer ben rabbimden bir peygamberlik üzerinde bulunuyorsam ve O,

208) Ebu Nuaym, *el-Hilye* ; İbn Cevzî bu hadîsin uydurma olduğunu söylemiştir.

bana katından güzel bir rızık vermiş ise ne yapayım? Ben aykırı hareket etmek suretiyle sizi alıkoyduğum şeylere kendim düşmek istemiyorum.

(Hûd/88)

Allah'tan korkun, Allah size ilim öğretiyor. Allah herşeyi hakkıyla bilendir.

(Bakara/282)

Allah'tan korkun ve muhakkak O'nun huzuruna varacağınızı bilin; takvâ sahibi mü'minlere cenneti müjdele!

(Bakara 223)

Allah'tan korkun ve emrini dinleyin.

(Mâide/108)

Allah Teâlâ, kulu ve rasûlü İsa'ya şöyle demiştir: 'Ey Meryem'in oğlu! Evvelâ nefsine nasihat et. Eğer bu nasihatı nefsin kabul ederse, ondan sonra, nefsinin kabul ettiği şeyi halka tavsiye et. Şayet nefsin kabul etmezse onu başkalarına tavsiye etmekten, benden utanarak kaçın!'

Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

مَرَرْتُ لَيْلَةَ أُسْرِىَ بِى بِأَقْوَامٍ تُقْرَضُ شِفَاهُهُمْ بِمَقَارِيضَ مِنْ نَارٍ، فَقُلْتُ: مَنْ أَنْتُمْ؟ فَقَالُوا: كُنَّا نَأْمُرُ بِالْخَيْرِ وَلاَ نَأْتِيهِ وَنَنْهَى عَنِ الشَّرِّ وَنَأْتِيهِ.

İsrâ gecesinde bazı kavimlerin yanından geçtim. Gördüm ki dudakları ateşten imâl edilmiş makaslarla kesiliyor. Bunların kim olduğunu sordum. Onlar suâlime karşılık verdiler: 'Ey Allah'ın Rasûlü! Biz dünyada halka iyiliği emreder, fakat kendimiz yapmaz idik. Sakındırdığımız kötülükleri biz kendimiz yapardık.[209]

هَلاَكُ أُمَّتِى عَالِمٌ فَاجِرٌ وَعَابِدٌ جَاهِلٌ وَشَرُّ الشِّرَارِ شِرَارُ الْعُلَمَاءِ، وَخَيْرُ الْخِيَارِ خِيَارُ الْعُلَمَاءِ

209) İbn Hibban, (Enes'ten)

Ümmetimin helâk olması, fâcir âlim ile câhil âbidin yüzündendir. Şerlilerin en korkuncu, âlimlerin kötüleridir; hayırlıların en hayırlısı ise, âlimlerin iyileridir.[210]

Evzâi[211] şöyle demiştir: 'Kabirler, kâfir leşlerinden duydukları kötü kokudan Allah'a sığındıkları zaman, Allah Teâlâ onlara şöyle vahyetti. 'Kötü âlimlerin içi sizin içinizdeki lâşelerden daha pis kokuyor'.

Fudayl b. İyaz şöyle der: 'Öğrenmeyenlere bir kat azap vardır, öğrenip de yapmayanlara yedi kat azap vardır'.

Şa'bî[212] şöyle demiştir: 'Kıyamet gününde cennetliklerden bir grup başını kaldırıp cehennemliklerden başka bir gruba şöyle sesleneceklerdir: 'Sizi cehenneme sokan şey nedir? Halbuki sizin bize bildirmiş olduğunuz ilim ve edeb sayesinde Allah'ın rahmetine nail olduk ve cennete girdik. Siz nasıl oluyor da cehennemdesiniz?'

Cehennemde olanlar şöyle cevap verirler: 'Biz, hayrı emreder, fakat kendimiz yapmazdık, kötülüklerden sakındırır, fakat bu kötülüğü kendimiz işlerdik. İşte bu sebepten cehennemde bulunuyoruz'.

Mâlik b. Dinar şöyle buyurmuştur: 'Âlim, ilmiyle amel etmedikçe, va'zı ve nasihatı başkasının kalbinde yerleşemez. Yağmurun, kupkuru taşlara tesir edemediği gibi'.

Şair ne de güzel söylemiştir:

> Ey halka nasihat eden vâiz! Sen itham olundun... Çünkü ayıp olarak bildirdiğin birçok şeyleri kendin işliyorsun. Var kuvvetinle halka nasihat ediyorsun. Fakat hayatımla yemin ederim ki felâketlerin bütününü sen topluyorsun. Dünyayı ve onu isteyen kişileri ayıplıyorsun; gerçekten sen, ayıpladığın o dünyayı, menettiğin kişilerden daha çok seviyorsun.

---

210) Darimî, (Ahvas b. Hâkîm'den)

211) Evzaî'nin künyesi, Ebu Amr Abdurrahman b. Amr b. Ebî Amr'dır. H. 257 yılında vefat etmiştir.

212) Künyesi Ebu Amr Âmir b. Şurahbil'dir ve hicretin birinci yüzyılının sonlarında seksen yaşlarında iken vefat etmiştir.

Başka bir şair ise şöyle söyler:

> Benzerini yaptığın bir fiili başkasına yasak etme; böyle bir hareket, senin için, en büyük ayıptır.

İbrahim b. Edhem[213] şöyle buyuruyor: 'Bir zaman Mekke-i Mükerreme'de bulunuyordum. Bir taş gördüm. Üzerinde aynen şunlar yazılıydı: 'Beni çevir ve ibret al!' Taşı çevirdim ve bu sefer şöyle bir yazı ile karşılaştım: 'Bildiğinle amel etmeyen sen, niçin bilmediğin şeyin ilmini taleb ediyorsun!'

İbn Semmak[214] şöyle buyurmuştur: 'Allah'ı hatırlatan nice kimseler vardır ki kendisi Allah'ı unutmuştur. Nice kimseler vardır ki, halkı Allah'a yaklaştırmaya çalışır, fakat kendisi alabildiğine Allah'tan uzaktır. Gene nice kişiler vardır ki, Allah'ın Kitabı'nı okur, fakat okuduğundan bir fayda görmez!'

İbrahim b. Edhem şöyle buyurmuştur: 'Hiç yanılmayacak kadar güzel konuşmalar yapıyoruz; fakat iş amele gelince, hep yanılıyor ve katiyyen doğru hareket etmiyoruz'.

Evzâî der ki: 'İ'rab (bir ibâreyi gramere göre düzgün okumak) geldiği zaman kalpte bulunması gereken huşû gider'.

Mekhul[215] Abdurrahman b. Ganem'den şöyle rivayet eder: 'Hz. Peygamber'in ashabından on kişi bana şöyle bir nakilde bulundu: 'Biz sahabîlerden bir grup, Kuba mescidinde ilim tedris ediyorduk. Bu esnada Allah'ın Rasûlü çıkageldi. Bizi, okur ve okutur halde gördükleri zaman şöyle buyurdular:

تَعَلَّمُوا مَا شِئْتُمْ اَنْ تَعَلَّمُوا فَلَنْ يَأْجُرَكُمُ اللّٰهُ حَتّٰى تَعْمَلُوا.

213) Künyesi Ebu İshak'tır, Belh şehrinde doğmuştur. Zâhid ve âlim bir zattır. H. 162 yılında vefat etmiştir.

214) Künyesi Ebu Abbas Muhammed b. Sebîh'dir. H. 183 yılında vefat etmiştir.

215) Künyesi Ebu Abdullah'tır, kendisi Şamlıdır. Hicrî 110'lu yıllarda vefat etmiştir.

Öğrenebildiğiniz kadar öğreniniz; fakat öğrendiklerinizle amel etmedikçe, Allah öğrendiğiniz hiçbir şey ile size bir fayda vermeyecektir.[216]

Hz. İsa şöyle buyurmuştur: 'Öğrenip de öğrendiğiyle amel etmeyen kişinin hâli; gizlice zina eden ve hâmile olduğu görüldüğü zaman rezil olan zâniye bir kadının durumuna benzer. Aynen zâniye kadın gibi, ilmiyle amel etmeyen kimse de, kıyamet gününde Allah Teâlâ tarafından mahşer ehlinin gözü önünde rezil edilir'.

Hz. Muaz şöyle buyuruyor: 'Âlimin hataya düşmesinden Allah'a sığınınız. Çünkü müslümanlar nezdindeki itibarı sebebiyle bir kısım halk onun sapıklığına uyabilir'.

Hz. Ömer (r.a) şöyle buyuruyor: 'Âlim, bir hataya düştüğü zaman, halkın bir kısmı onunla birlikte aynı hataya sürüklenir'.

Yine Hz. Ömer şöyle der: 'Üç şey vardır ki, onlarla bu âlemin nizamı sarsılır: Bunlardan biri âlimin hataya sapmasıdır'.[217]

İbn Mes'ud (r.a) şöyle demiştir: 'İnsanlar üzerine öyle bir zaman gelecek ki, kalplerin tatlısı, acı olacaktır. Ne âlim ilminden ve ne de talebesi talebinden istifade etmeyecektir. O zamandaki âlimlerin kalpleri çorak ve tuzlu bir araziye benzer. Üzerine yağmur yağar, fakat yağmurun faydası arazide görülmez. Âlimlerin kalpleri dünyaya kaydığı ve dünyayı âhirete tercih ettiği zaman böyle kötü bir durum hâsıl olur. İşte o zamanda Allah bu âlimlerin kalplerinden hikmet pınarlarını söker alır, kalplerinde yanan hidayet meşalelerini söndürür. O zamanın âlimlerine rastladığınızda kendilerini dilleriyle Allah'tan korkar görürsünüz. Halbuki amellerindeki eksiklik açıkça görülür. İşte o zaman, diller alabildiğine zengin, kalpler ise o nisbette fakirdir. Kendisinden başka hak ilah bulunmayan Allah'a yemin ederim ki; bu korkunç manzaranın biricik sebebi; muallimlerin, öğrettiklerini sadece Allah'ın rızasını tahsil için yapmamaları, talebelerin de öğrendiklerini Allah için öğrenmemeleridir'.

---

216) İbn Abdilberr, *İlim*, (Muaz, İbn Ömer ve Enes'ten)

217) Hz. Ömer'in işaret buyurduğu üç şey Hz. Muaz'dan nakledilen bir hadîste şöyle bildirilir: 1. Âlim'in günaha sapması, 2. Kur'an'ı bilen bir münafığın tartışması, 3. Kapılarını insana ardına kadar açan bir dünya...

Tevrat ve İncil'de 'Bildiğinizle amel etmedikçe bilmediklerinizi aramayın' hükmü yer alır.

Hz. Huzeyfe şöyle buyuruyor: 'Siz öyle bir zamandasınız ki, bildiklerinizin onda birini terketseniz helâk olursunuz. Fakat bir zaman gelecektir ki, kişi bildiğinin onda birini tatbik ettiği takdirde kurtulacaktır. Bunun sebebi; o zamanda tembellerin çoğalmasıdır'. Âlimin misali, kadı'nın misaline benzer. Kadı'lar hakkında Hz. Peygamber şöyle buyuruyor:

اَلْقُضَاةُ ثَلاَثَةٌ: قَاضٍ قَضٰى بِالْحَقِّ وَهُوَ يَعْلَمُ فَذٰلِكَ فِى الْجَنَّةِ، وَقَاضٍ قَضٰى بِالْجَوْرِ وَهُوَ يَعْلَمُ اَوْ لاَيَعْلَمُ فَهُوَ فِى النَّارِ، وَقَاضٍ قَضٰى بِغَيْرِ مَا اَمَرَ اللّٰهُ بِهِ فَهُوَ فِى النَّارِ.

Kadı'lar üç kısma ayrılır:

1- Bildiği halde hak ile hükmeden kadı ki böyle bir kadı, cennetliktir.

2- İster bilsin isterse bilmesin, zulümle hükmeden kadı ki böylesi cehennemliktir.

3- Allah'ın emrinin dışındaki birtakım hükümlerle hükmeden kadı ki bu da cehennem ehlindendir.[218]

Ka'b'ul-Ahbar şöyle der[219]: 'Âhir zamanda insanları dünyadan soğutup kendileri bütün güçleriyle dünyaya sarılan; halkı Allah'ın azabından korkutup kendileri korkmayan; yöneticilerin yanına girmekten men edip kendileri yöneticilerin eşiğini aşındıran; dünyayı âhirete tercih eden; zenginlerle konuşup, fakirlerden uzaklaşan; karılarını kıskanan bir koca gibi, ilmini başkalarından kıskanan, kendini dinleyenlerden biri, bir başka vaize gittiği zaman hiddete kapılan âlimler olacaktır. İşte mütekebbir ve Allah'ın düşmanları bunlardır'.

Efendimiz şöyle buyurur: 'Şeytan sizi çoğu zaman ilimle aldatır'. 'Ey Allah'ın Rasûlü, bizi nasıl aldatır?' diye sorulduğunda Hz. Peygamber 'İlim öğrenin, fakat iyice öğrenmedikçe ilminizle

---

218) *Sünen* sahipleri, (Büreyde'den)

219) Ka'b b. Ma'nı, Himyer kabilesindendir. Meşhur lâkabı Ahbar, künyesi Ebu İshak'tır. Hz. Osman'ın hilâfetinin son senelerinde vefat etmiştir.

amel etmeyin' demekle sizi ilme teşvik eder gibi görünüp amelden uzaklaştırır. Öyle ki sonunda eceliniz sizi amelsiz yakalar'.[220]

Sırrî es-Sakatî şöyle buyurmuştur: 'Şiddetle zâhir ilmini elde etmeye taraftar olan birisi, birden köşesine çekilip amel etmeye koyuldu. Kendisinden bunun sebebini sorduğum zaman şöyle cevap verdi: "Bana rüyamda 'Allah seni zâyi etsin, daha ne zamana kadar ilmi zâyi edeceksin' diyen bir zât gördüm. Bu söz üzerine, ilmi zâyi etmediğimi, ancak ezberlemek için büyük gayret sarfettiğimi ilave ettim. Bunun üzerine bana şöyle cevap verdi: 'Bir ilmin hıfzedilmesi onunla amel etmek demektir'. İşte bu rüyadan sonra ilim tahsil etmeyi bırakarak amel etmeye başladım".

İbn Mes'ud şöyle der: 'İlim korkudur; yoksa kof ve çok rivayetleri bilmek değildir'.

Hasan-ı Basrî şöyle buyurmuştur: 'İstediğiniz kadar ilim öğreniniz; fakat Allah'a yemin ederim ki o ilimle amel etmezseniz Allah size hiçbir zaman sevap vermez. Sefihlerin gayesi, ilmi sadece rivayet etmektir. Âlimlerin gayesi ise, rivayet değil, o ilme riayet etmektir'.

Mâlik şöyle demiştir: 'İlim tahsil etmek çok güzel birşeydir. İlmi neşretmek daha da güzeldir. Fakat iyi niyetli olmak şartıyla. Öyleyse sabahtan akşama kadar senden ayrılmayan amelleri gözden geçir ve hiçbir şeyi onlara tercih etme'.

İbn Mes'ud şöyle der: 'Kur'an, hayat düsturu olsun diye indirilmiştir. Halbuki siz, Kur'an'ın sadece okunmasını *amel* kabul ediyorsunuz. Sizden sonra bir kavim gelecektir. Kur'an'ı mızrak gibi sadece harflerin mahreclerine riayet ederek dümdüz okuyacaklardır. Fakat onların en hayırlınız olduğunu sanmayınız. Zira bildiği ile amel etmeyen kişi, aynen ilaçların ismini teker teker sayan ve özelliklerini beyan eden hasta; yemeklerin lezzetini sayan fakat bilfiil tatma imkânı bulamayan açlar gibidir'.

Bu mânâyı ifade eden aşağıdaki ayet-i celîleyi birlikte okuyalım:

> Allah'a isnad ettiğiniz (noksan) vasıflardan ötürü size yazıklar olsun.
>
> (Enbiya/18)

---

220) *el-Câmi*, (Enes'ten *zayıf* bir senedle)

Bir hadîste şöyle buyurulmaktadır:

مِمَّا اَخَافُ عَلٰى اُمَّتِى زَلَّةُ عَالِمٍ وَجِدَالُ مُنَافِقٍ فِى الْقُرْاٰنِ.

Ümmetim için korktuğumun bazısı, âlimin hataya kayması ile münafığın Kur'an hakkındaki cedelidir.[221]

Âhiret âlimini dünya âlimlerinden ayıran hususiyetlerden birisi de; âhirette menfaat verecek olan ibadetlere teşvik edici ilmin tahsiline koyulmak; menfaatı az olan cedele ve kıyl-ü kaale çokça yer veren ilimlerden uzak durmaktır.

Ameli teşvik eden ilimlerden yüzçevirip cedelle uğraşan bir âlimin durumu, birçok hastalıklara müptelâ olup çok sıkıştığı bir anda hâzık bir doktora rastlayan, doktoru elinden kaçırma ihtimali olduğu halde hastalıklarına baktırmayan; aksine, ilâçların mahiyetini sormaya kalkışan, tıp ilminin zor meselelerine dalan ve bizzat içinde bulunduğu hayatî meseleleri terkeden hastaya benzer. Böyle bir davranış, hamakatın en son haddi değil de nedir?

Rivayet olunduğuna göre, bir kişi Hz. Peygamber'in huzuruna girer ve Hz. Peygamber'e şöyle sorar:

- Ey Allah'ın Rasûlü! Bana ilmin gariblerini öğret!

- İlmin başı hakkında ne yaptın?

- İlmin başı nedir?

- Hz. Peygamber'i tanıdın mı?

- Evet!

- Allah hakkında ne yaptın?

- Allah'ın dediğini yaptım.

- Ölümü tanıdın mı?

- Evet

- O halde ölüm için ne hazırladın?

- Allah neyi dilemişse onu!

---

221) Taberânî, (Ebu Derdâ'dan); İbn Hibban (İmran b. Hüseyin'den)

- İşte git, onları güzelce yap, ondan sonra gel de sana ilmin garib meselelerini öğretelim.[222]

İlim yolcuları Şakik-i Belhî'nin öğrencisi olan Hatem-i Esem'in rivayet ettiği cinsten olmalıdır.

Bir gün Şakik, talebesi Hatem'e sorar:

- Ne kadar zamandır benim derslerime devam ediyorsun?

- Otuzüç seneden beri...

- O halde söyle bakalım; bu zaman zarfında benden neler öğrendin?

- Sizden sekiz mesele öğrendim efendim.

- İnnâ lillâh ve innâ ileyhi râciûn. Ömrüm seninle birlikte geçti de, sen benden ancak sekiz mesele öğrendin öyle mi?

- Ey hocam yalan söylemeyi sevmem, ben bu sekiz meseleden başkasını öğrenmedim.

- O halde benden öğrendiğin sekiz meselenin ne olduğunu anlat bakalım.

- Mahlûkata baktım, her birinin bir dostu olduğunu gördüm. Fakat bütün bu dostlar, kendilerini, en çok kabire kadar tâkip etmekte ve orada bırakarak geri dönmektedir. Bunu görünce, kendime, sevapları dost edindim ki mezarda da benden ayrılamasın ve beni tâkip etsinler.

- Çok güzel söyledin! İkincisi nedir?

- Allah Teâlâ'nın 'Fakat her kim de rabbinin makamından korkmuş ve nefsini kötülüklerden alıkoymuşsa, onun varacağı yer muhakkak cennettir' (Nâziat/40-41) ayetine baktım ve bildim ki hak, ancak Allah'ın sözündedir. Onun için var kuvvetim ile nefsimi şehvetlerden uzaklaştırmaya çalışıp Allah'ın ibadetlerinde istikrara kavuşturdum.

Öğrendiğim üçüncü mesele: Gene bu mahlûkata baktım ve gördüm ki, herkesin yanında kıymetli saydığı bir eşya vardır ve bu

---

222) İbn Sünnî; Ebu Nuaym Riyad ; İbn Abdilberr, (Abdullah b. Müsavver'den *zayıf* bir senedle)

onu yükseltmektedir. Allah Teâlâ'nın 'Sizin yanınızdaki dünya malı tükenir; Allah katındaki rahmet hazineleri ise bâkidir' (Nahl/96) sözünü düşündüm. Onun için elime ne geçerse, nefsime kıymetli görünen ne varsa onu Allah'ın yanına -korusun- diye gönderiyorum. (O'nun rızasını kazanmak için dağıtıyorum)

Dördüncüsü, şu mahlûkata baktığım zaman gördüm ki, her biri, mala, ticarete, şâna ve şöhrete meylediyor. Bütün bunların mânâsını düşündüm ve hepsinin boş şeyler olduğuna karar verdim. Sonra Allah Teâlâ'nın şu ayetine baktım: 'Sizin en şerefliniz takvâca en ileri olanınızdır' (Hucurât/13). Bu ayeti gördükten sonra takvâya sarılarak Allah nezdinde şerefli olmayı istedim.

Beşincisi, şu mahlûkâta baktım ve gördüm ki, birbirine taarruz eder, birbirini kötüler ve lânet okur. Bütün bu hareketlerin sebebini hasedde gördüm. Sonra Allah Teâlâ'nın şu ayet-i celilesine dikkatle eğildim: 'Rabbinin rahmetini onlar mı bölüyorlar? Onların bu dünya hayatındaki rızıklarını aralarında biz böldük' (Zuhruf/32). Bu ayetin ifade ettiği mânâya sarılarak hasedden şiddetle kaçtım; çünkü rızık taksimatını Allah Teâlâ'nın yaptığına katiyetle iman ettim. Böyle olunca halktan kaçmayı tercih ettim, halkın düşmanlığından kendimi korumuş oldum.

Altıncısı, halka baktım ve gördüm ki herkes birbirine saldırıp kavga ediyorlar. Bu manzarayı görünce Allah'ın şu ayetini düşündüm: 'Hakîkaten şeytan (öteden beri) size düşmandır; siz de onu düşman edinin' (Fâtır/6). Sadece ezelî düşmanımız olan şeytana düşman kesildim ve son derece hassas tedbirler alarak ondan öcümüzü almaya çalıştım. Çünkü onun bana düşman olduğuna Allah şahidlik etmektedir. Şu halde ondan başkasına düşmanlık beslemeyi bırakmak benim için vazife oldu.

Yedincisi, baktım şu mahlûkata ve gördüm ki, herkes bir parça ekmeğin arkasında koşarak kendini rezil ediyor. Bir parça ekmeğe sahip olmak için gayri meşrû işler yapıyor. Bunu görünce Allah Teâlâ'nın şu ayetini düşündüm: 'Yerde yürüyen ne kadar canlı varsa hepsinin rızkı Allah'a aittir' (Hûd/6). Bildim ki, rızkı Allah'a ait olan canlılardan biri de benim. Bundan ötürü Allah için gereken vazifeye daldım. Âdil olan Allah'ın nezdindeki rızkımı ise Allah'ın merhametine bıraktım.

Sekizinci ise, bakıp gördüm ki, insanların herbiri, kendisi gibi yaratık olanlardan birine sırtını dayamış. Kimisi tarlasına, kimisi ticaretine, kimisi beden gücüne ve kimisi de sanatına güvenmekte... O zaman Allah'ın şu ayetine sarıldım ve sadece Allah'a tevekkül ettim, yalnız o bana kâfidir dedim: 'Kim Allah'a tevekkül ederse O ona yeter; muhakkak ki Allah emrini yerine getirendir' (Talâk/3).

Bunun üzerine Şakik 'Ey Hâtem! Allah seni muvaffak etsin. Ben Tevrat, İncil, Zebur ve Furkan ilimlerine baktım ve gördüğüm diyanet ve hayır çeşitleri, senin saydığın nesnelerden başkası değildir. Her müsbet şey, senin saydığın sekiz temel üzerine bina edilmiştir. Bu saydığın sekiz şeyle amel eden bir kimse Allah'ın peygamberlerine göndermiş olduğu dört kitaba da uygun hareket etmiş olur' dedi.

İlmin bu dalını öğrenmeye ancak âhiret âlimleri gayret sarfederler. Dünyaya dalan âlimler ise, rütbe ve mal hangi ilimle elde edilirse onun peşinde koşarlar. Onun için Allah'ın peygamberlerini vazifelendirip gönderdiği ilimleri tamamen ihmal ederler.

Dahhak b. Mezahim[223] 'Selef âlimlerine yetiştim. Birbirlerinden takvâ ilmini öğreniyorlardı. Fakat bugünün âlimlerinin ise, birbirlerinden, yalnız kelâm ilmini öğrendiklerini görüyorum' demiştir.

Âhiret âlimlerinin alâmetlerinden birisi de mesken, ev eşyası, elbise, yiyecek ve içeceklerinde şatafata kaçmamak ve israf etmemektir. Bu hususlarda kendisini selef âlimlerine benzetmelidir. Bunların en azıyla iktifa etmeye bakmalıdır. Aza doğru meylettikçe Allah'a yaklaştığını bilmelidir. Ancak böyle davranmakla âhiret âlimleri zümresine dahil olabileceğine inanmalıdır.

Bu keyfiyete Hatem-i Esem'in talebelerinden Ebu Abdullah el-Havas'dan nakledilen bir hikâye de işaret etmektedir. Ebu Abdullah şöyle anlatır:

- Hatem'le birlikte Horasan'a bağlı olan Rey şehrine girdik. Beraberimizde üçyüz yirmi kişi daha vardı. Sırtlarında ne yünlü

---

223) Künyesi Ebu Kasım'dır. Ebu Muhammed künyesiyle de anılır. Hicretin birinci asrından sonra vefat etmiştir.

cübbeler, ne de azıklarını muhafaza edecek bir torbaları vardı. Hatem'le birlikte hacca gidiyorlardı. Adı geçen şehirde derviş meşrebli bir tüccara misafir olduk. Bu zat, yoksulları seven bir kişi olduğundan o gece bizi de misafir etmişti. Sabah olduğunda Hatem'e şöyle dedi:

- Şehrimizde hasta bir fakih var; onu ziyaret etmeye gidiyorum; bana bir diyeceğiniz var mı?

- Bir hastayı ziyaret etmek büyük bir fazilettir; hele hele bir fakihin yüzüne bakmak ibadettir. Onun için ben de seninle birlikte ziyarete geliyorum.

Hasta fakih Muhammed b. Mukatil aynı zamanda Rey şehrinin kadısı idi. Fakihin evine geldiğimiz zaman güzel ve yüksek bir kâşane ile karşılaştık. Hatem bir müddet düşündü ve sonra şöyle sordu:

- Bu gördüğüm bina hakikaten bir fakihe mi aittir?

O sırada kapı açılmış ve girmemize izin verilmişti. İçeri girdiğimiz zaman geniş salonlar, gayet kıymetli eşyalar ve bütün bu değerli şeylere uygun zengin perdelerle karşılaştık. Bu manzarayı gören Hatem'in düşünceli tavrı daha da kesin bir hâl aldı. Derken hastanın yattığı odaya girdik. Göze ilk çarpan şey odanın gayet kıymetli ve yumuşak halılarla döşeli oluşu idi. Hasta, gayet rahat bir yatağa uzanmış, başında da kendini yelpazeleyen bir hizmetkâr vardı. Ziyaretçi tüccar, hastanın yanına giderek oturdu. Hatem ise ayakta bekledi. Bir ara gözünü açan hasta ayakta gördüğü Hatem'e oturması için işaret etti. Bu işareti alan Hatem şöyle dedi:

- Ben oturmam.

- Bir şeye mi ihtiyacın var?

- Evet

- Nedir ihtiyacın?

- Senden bir mesele hususunda bilgi almak istiyorum. Hasta:

- Söyle bakalım neymiş meselen?

- Evvela yatağında dikilerek otur da ondan sonra sorayım suâlimi!'

Bunun üzerine hasta, yatağın içinde doğrularak oturdu. Hatem sualini sormaya başladı.

- Sen ilmini kimden aldın?

- İtimad edilen birçok âlimden.

- Onlar kimden öğrenmişlerdi?

- Allah'ın Rasûlü'nün ashabından öğrenmişlerdi.

- Ashab kimden öğrenmişti?

- Allah'ın Rasûlü'nden.

- Allah'ın Rasûlü kimden öğrendi?

- O da Cebrail'den, Cebrail ise Allah'tan öğrendi.

- Öyleyse söyle bana! Cebrail'in Allah'tan, Rasûl'ün Cebrail'den, sahâbîlerin Rasûl'den, senin hocalarının sahâbîlerden aldığı ilimde; senin evin gibi şatafatlı bir meskene sahip olan insanın Allah nezdindeki mertebesinin yüksek olduğuna dair bir bilgi var mı?

- Hayır!

- O halde sen nereden işiterek bu debdebeli hayata daldın? Daha doğrusu sana ders veren hocalar ne dediler bu konuda?

- Onlardan öğrendiğim şey şu olmuştu: Allah'ın indinde makbul bir kul olabilmek için, âhiret âlemine yönelmek, dünyaya tapmaktan kaçmak ve fakirleri sevmek, âhirete tâlip olup dünyaya bağlanmamak gibi yüce ahlâklar lâzımdır.

- Öyleyse sen bu işlerinde kime uydun? Hz. Peygamber'e mi, sahabîlere mi, salih kimselere mi? Yoksa dünyada ilk tuğla ve taş evler yaptırıp içinde oturan Nemrud ve Firavun'a mı? Ey kötü âlimler! Sizin gibi dünyaya sarılan âlimler, halka çok kötü örnek oluyorlar. Böyle âlimleri gören halk 'Mâdem ki âlim böyle yapıyor, demek ki böyle yapmakta bir günah yok; ben ondan daha üstün ve faziletli değilim ya?' diyerek sizleri tâkip ediyor.

Bundan sonra hiçbir şey söylemeden oradan çıkıp gitti. Bu hâdiseden sonra İbn Mukatil'in hastalığı büsbütün arttı.

Hatem ile İbn Mukatil arasında geçenleri işiten halk, Hatem'i ziyaret etmeye başladı. Bu arada içlerinden bazıları Kazvin

şehrinde Tenafûsî isimli fakih bir zatın yaşadığını, onun debdebesinin İbn Mukatil'inkinden kat be kat fazla olduğunu söylediler. Bunun üzerine Hatem, Tenafûsi'yi görmek için Kazvin'e gitti. Onu bularak huzuruna çıktı.

- Ey İmam! Allah'ın rızası üzerine olsun. Ben Acem diyarından gelme garip bir kişiyim; bana dinimin başını ve namazımın anahtarını öğretmeni istiyorum. Bu nedenle bana abdestin nasıl alınacağını öğretmelisiniz.

Tenafûsî 'Hay hay, başüstüne' deyip hizmetçisinden abdest kabını istedi. Hizmetkâr, emri yerine getirdi. Tenafûsî oturarak abdest almaya başladı. Bütün âzalarını üçer kere yıkayarak abdestini aldı ve sonra Hatem'e dönerek şöyle dedi:

- İşte abdest böyle alınır!

- Lüften yerinizden ayrılmayın. Ben huzurunuzda bir abdest alayım, siz de beni seyredin. Bakalım tarifiniz üzere abdesti öğrenebilmiş miyim? Öğrenememişsem siz beni düzeltin.

Hatem başladı abdest almaya. Fakat âzalarını üçer kere yıkayacağı yerde dörder kere yıkadı. Abdest bittikten sonra Tenafûsî şöyle söyledi:

- Olmadı, âzalarına fazla su dökmek suretiyle israf etmiş oldun.

- Neden israf olsun.

- Neden olacak? Âzalarını üçer kere yıkayacağına dörder kere yıkadığın için?

- Sübhanallah'il-azim! Ben bir avuç fazla su dökmekle müsrif oluyorum da, sen bu kadar debdebe içinde nasıl oluyor da israf etmemiş bir adam olabiliyorsun?

Tenafûsî, kendisine gelen kişinin öğrenmeye değil, denemeye geldiğini anladı ve evine kapanarak utancından kırk gün halkın içine çıkamadı. Hatem Bağdad'a geldiği zaman kendisini ziyarete geliyorlar ve şöyle söylüyorlardı: 'Sen Acem diyarından gelme bir garip kişisin; oysa seninle karşılaşan her âlimi susturuyorsun. Bunun hikmeti nedir?' Hatem 'Yanımda bulunan şu üç hasletle onları susturuyorum' dedi:

1. Hasmım isabetli bir fikir ileri sürdüğü zaman seviniyorum.

2. Şayet hasmım yanılırsa fevkalâde üzüntü duyuyorum.

3. Hasmımı kırmamak için cehaletini yüzüne vurmamaya son derece dikkat ediyorum.

Ahmed b. Hanbel, Hatem'in bu sözünü işittiği zaman 'Sübhanallah! Ne akıllı kişiymiş' diyerek onu ziyaret etmeyi emretmişti. Talebeleriyle birlikte Hatem'in huzuruna vardığı zaman 'Ey Ebu Abdurrahman! Dünyada nasıl selâmette kalınır?' diye bir sual sordu. Hatem: 'Ey Ebu Abdullah! (İmam Ahmed'in künyesi) Beraberinde dört haslet bulunmadıkça dünyada selâmet bulamazsın!

1) Halkın cehaletini affedeceksin.

2) Onlara karşı cehalet göstermemeye azamî dikkati sarfedeceksin.

3. Malını onlara vereceksin.

4) Onlardan hiçbir şey talep etmeyeceksin ve almayacaksın.

Hatem, Medine'ye doğru yol aldı. Medine halkı onu karşılamaya çıkmışlardı. Hatem halka şöyle seslendi: 'Ey ahali! Bu şehir hangi şehirdir?'

- Allah'ın Rasûlü'nün şehridir!

- O halde bana Allah'ın Rasûlü'nün kâşânesini gösterin, orada teberrüken iki rek'at namaz kılayım'.

- Hz. Peygamber'in kâşânesi yok ki; onun küçücük ve basit bir evceğizi vardı.

- O halde sahabîlerinkini gösterin, orada kılayım.

- Onların da böyle evleri yoktu. Onların evleri yerlere bitişik ve gayet mütevazi evlerdi.

- Ey ahali! Öyleyse burası Hz. Peygamber'in değil, Firavun'un şehridir.

Bu söz üzerine Hatem'i tutup valinin yanına götürdüler: 'Bu yabancı Medine'ye Firavun'un şehri demektedir' diye onu valiye şikayet ettiler. Vali, Hatem'e niçin böyle dediğini sorunca, Hatem: 'Acele etme! Ben Acem diyarından gelme bir garip kişiyim.

Bulunduğum yerin neresi olduğunu bilmiyordum. Öğreneyim diye sual sordum. Cevap olarak burasının Hz. Peygamber'in şehri olduğunu söylediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber'in hanesi nerededir diye soracak oldum ve bana şöyle şöyle dediler...'

Hatem daha sonra sözlerine şunu ilâve etti:

- Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: Gerçekten Allah'ı ve âhiret gününü arzulayan ve Allah'ı çok zikredenler için Allah'ın Rasûlü'nde güzel örnekler vardır' (Ahzab/21). O halde ey bu şehrin sâkinleri! Size soruyorum! Hz. Peygamber'e mi, yoksa yeryüzünde ilk tuğla binayı yapan Firavun'a mı uyuyorsunuz?

Hatem'in bu suali karşısında cevap vermekten âciz kalan Medineliler dağılıp gittiler.

İşte Hatem-i Esem'in hikâyesi budur...

Selef-i sâlihînin biyografilerinden bahsettiğimiz yerlerde, onların nasıl süsü terkedip, mütevazi kıyafetlere rağbet ettiklerini yeri geldikçe beyan edeceğiz.

Bu meselede derin bir tedkik yapacak olursak, şöyle bir karara varırız: 'Mübah ile süslenmek haram değilse de, süse fazla rağbet etmek insana ünsiyet kazandırır ve bir daha süsten ayrılmak zor gelir. Konforlu hayatı devam ettirmek için birçok sebeplere tevessül edilir. İşte bunları korumak için de haramın tâ kendisi olan müdahane etmeyi, halkın iltifatına mazhar olmaya çalışmayı, riyakârlık yapmayı ve daha başka nice mahzurlu şeyleri yapmayı beraberinde getirir. Onun için sâlim yol, konforlu hayattan uzak kalmaktır. Çünkü dünyaya dalan, kesinlikle felâkettedir. Eğer dünyaya dalmakla kurtuluş, yanyana mümkün olabilseydi, Hz. Peygamber bu dünyaya sırt çevirmezdi. Hatta o kadar ki, hutbe okuduğu zaman parmağında bulunan altın yüzüğü ve sırtında bulunan nakışlı gömleği bile çıkarırdı. Daha neler de neler...

Bütün bunların tafsilâtı, kitabımızın ilerideki bölümlerinde gelecektir.

Hikâye edilir ki, Yahya b. Yezid[224] İmam Mâlik'e şu mektubu yazmıştır:

---

224) Kureyşlidir. H. 165 yılında vefat etmiştir.

Rahman ve Rahim Allah'ın ismiyle başlarım. Allah'ın salât ve selâmı evvelin ve âhirin, geçmiş ve bütün geleceklerin efendisi Hz. Muhammed Mustafa'ya olsun! Bu mektup, Yahya b. Yezid b. Abdülmelik'den Mâlik b. Enes'e yazılmıştır.

Ey Mâlik! İşitiyorum ki sen ince elbiseler giyerek, elenmiş unlardan yapılmış ekmekler yiyormuşsun. Mefruşat üzerinde oturuyor, kapında nöbetçiler bekletiyormuşsun. Halbuki sen, ilim kürsüsünü işgal eden bir zatsın; tâ uzak diyarlardan develerin göğüsleri dövüle dövüle sana geliniyor. Halk sana koşup seni imam biliyor ve senin sözlerine kulak vererek arkanda gidiyor. O halde ey Mâlik! Allah'tan kork ve tevazûdan ayrılma. Benden sana bir nasihat olmak üzere bu mektubu yazıyorum. Mektubumun içindekileri Allah'tan başka kimse bilmiyor. Allah'ın selâmı üzerine olsun'.

İmam Mâlik cevap olarak Yahya'ya şu mektubu yazar:

Rahman ve Rahim Allah'ın ismiyle mektubuma başlıyorum. Allah Teâlâ, efendimize, onun âline ve ashabına sâlat ve selâm etsin. Bu mektup, Mâlik b. Enes'den Yahya b. Yezid'e yazılmıştır. Allah'ın selâmı üzerine olsun!

Mektubunuz elime geçti. Nasihat, şefkat ve edeb olarak kalbimde yerleşti. Allah Teâlâ seni takvâ ile bezesin. Nasihatından dolayı sana hayırlar ihsan etsin. Ben Allah'tan tevfikini isterim. İbadete doğru atılan adımlar ve günahtan dönmek, ancak büyük Allah'ın verdiği kuvvet ve kudretle olur. Benim elenmiş unlardan yapılmış ekmekler yemem, ince elbiseler giymem, kapımda nöbetçiler bekletmem ve yumuşak minderler üzerinde oturmam meselesine gelince; bunların hepsini yapar ve Allah'tan af dileriz. Zira, Allah Teâlâ şöyle buyuruyor:

De ki: Allah'ın kulları için çıkardığı ziyneti (elbiseleri) temiz ve helâl rızıkları kim haram etmiştir? De ki: Bu ziynet ve hoş rızık, dünya hayatında iman edenler içindir. (Kâfirler de faydalanır) Fakat kıyamet gününde yalnız mü'minler içindir. Böylece ayetleri açıklıyoruz.

(A'raf/32)

Hiç şüphe yok ki, ben bunları yapmamanın, yapmaktan daha hayırlı olduğunu çok iyi biliyorum. Mektubunu bizden esirgeme! Biz de size daima mektup göndermeye devam edeceğiz. Allah'ın selâmı senin üzerine olsun!

İmam Mâlik'in insafını görüyorsunuz! Helâl olduğu halde debdebe ifade eden şeyleri giymemeyi giymekten iyi buluyor. Fakat helâl olanı yapmak için fetva vermekten de bir an olsun geri durmuyor.

Hazret, iki fetvada haklıdır. İmam Mâlik gibi büyük bir insan dahi, nasihatla kendisine çeki düzen veriyor. Çünkü kendisini kusurlu bulabiliyor. O Mâlik ki mübahların hududunda kendini durdurmaya muktedir bir insandır. Mübahları elde etmek için dalkavukluk, riyakârlık ve gayri meşru işlere kaymaz. Fakat herkes İmam Mâlik gibi mübahların hududunda kendini tutmaya muktedir olamaz. Onun için bu gibi insanların normali aşan mübahlarla lezzetlenmeleri kendileri için büyük tehlikedir. Nefsine hâkim olamama ihtimali bulunan kimselerin aşırı bir derecede mübaha dalmaları korku makamından uzak kaldıklarını gösterir. Halbuki âlimlerin özelliği Allah'tan çokça korkmaktır. Korkunun belirtisi ise, tehlike kokusu bulunan sahalardan uzak durmaktır.

Âhiret âlimlerinin alâmetlerinden birisi de, sultanlara sokulmaktan uzak kalmaktır. Yanlarına yaklaşmak zorunda kalındığı takdirde hiçbir şekilde onlara sokulmamaktır. Hatta sultanlar, kendi kapılarına gelse bile onlara yakınlık göstermekten kaçınmalıdır; zira dünya tatlıdır, zarar verici yemyeşil bir mera gibidir. Bu tatlı ve zevkli meranın gemleri sultanların elindedir. Sultanlara yaklaşmak isteyen bir kişi onları memnun etmek zorunda kalır. Zâlim olsalar bile kalplerini kazanmaya gayret sarfeder. Halbuki her dindar insanın vazifesi, sultanların kötülüklerini kabul ve tasvip etmemektir. Sultanların kötülüklerini söylemek suretiyle göğüslerini daraltmak vazifesi dindar kişilere düşmektedir.

Uygunsuz olan hareketlerini takbih etmek gerekmektedir. Bu bakımdan, onların yanına girip çıkan kişiler ya onların debdebelerine bakar, bu debdebeye nisbetle kendisine verilen nimetleri küçük görmeye başlar; yahut da nimetlere kavuşmak maksadıyla onların uygunsuz hareketlerine katılmak zorunda kalır veya onları kendi-

sinden razı etmek ve kendilerini hoşnut etmek için güzel ve methedici konuşmalar yapar -bu davranış ise apaçık bir iftiradır- veya ellerindeki dünyalıktan tam istifade etmeye kalkar. Bu ise haramdan başka birşey değildir. Sultanların mallarından ve sahip oldukları şeylerden nelerin alınıp nelerin alınmayacağını ilerideki *Helâl ve Haram* bölümünde izah edeceğiz.

Kısaca sultanlarla yakın ilişkiler kurmak her şerrin anahtarıdır. Âhiret âlimlerinin yolu, ihtiyatı katiyyen elden bırakmamaktır.

مَنْ بَدَا جَفَا، وَمَنِ اتَّبَعَ الصَّيْدَ غَفَلَ، وَمَنْ اَتَى السُّلْطَانَ افْتَتَنَ.

Kim çölde yaşarsa, (kalbi) katılaşır. Avlanan kişi de, Allah'tan gafil olur; sultana sokulan ise, fitnelere düşer.[225]

سَيَكُونُ عَلَيْكُمْ اُمَرَاءُ تَعْرِفُونَ مِنْهُمْ وَتُنْكِرُونَ، فَمَنْ اَنْكَرَ فَقَدْ بَرِىءَ، وَمَنْ كَرِهَ فَقَدْ سَلِمَ، وَلٰكِنْ مَنْ رَضِىَ وَتَابَعَ اَبْعَدَهُ اللّٰهُ تَعَالٰى.

Benden sonra başınıza bir kısım yöneticiler geçecektir; onlardan kabul edeceğiniz hareketler olduğu gibi reddedeceğiniz hareketler de olacaktır. Onların hareketlerini reddeden bir kimse, kendini günahtan korumuş olur. Onları hoş görmeyen bir kimse ise, selâmette kalır. Fakat onlara tâbii olan ve hallerinden razı bulunanı Allah rahmetinden uzaklaştırır.

Sahabe 'Biz onlarla muharebe edelim mi?' diye sorunca, Hz. Peygamber 'Hayır! Onlar namazı kıldıkça onlarla muharebe etmeyiniz'dedi.[226]

Süfyan es-Sevrî şöyle buyurmuştur: 'Cehennemde bir vâdi vardır; oranın sakinleri padişahları ve sultanları ziyaret eden âlimlerdir'.

Hz. Huzeyfe b. Yeman şöyle buyuruyor: 'Fitne yerlerinden sakınınız!' 'Fitne yeri hangisidir' diye sorulduğunda Huzeyfe şöyle

225) İmam Ahmed, Ebu Dâvud, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce ve Beyhakî

226) Müslim, (Ümmü Seleme'den)

cevap verdi: 'Emirlerin kapılarıdır. İçinizden herhangi birisi emîrin huzuruna girdiği zaman mecbûren emîrin yalanlarını tasdik edip, onda bulunmayan meziyetleri sayıp dökecektir'.

Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

> Âlimler, yöneticilerle düşüp kalkmadıkça insanlar arasında peygamberlerin vekilleridir. Fakat yöneticilerle düşüp kalkmaya başladıkları zaman peygamberlere ihanet etmiş olurlar. İşte o zaman böyle âlimlerden kendinizi korumak için uzaklaşınız.[227]

A'meş'i ziyarete gelenler 'Çok çok talebe yetiştirmek suretiyle ilmi ihya ettin' dediler. A'meş 'Hüküm vermekte acele etmeyin! Benden ilim öğrenenlerin üçte biri öldü, hem de yetişmeden. Üçte biri ise padişah kapısından ayrılamamakta ve böylece insanların en kötüsü olmaktadır. Kalan üçte birinin de çok az bir miktarı felâha kavuşur' buyurdu.

Bu hikmete işaret etmek için, Said b. Müseyyeb 'İdareci sınıfla düşüp kalkan âlimler buğzedilmeye en müstahak kimselerdir'. buyurmuştur.

Evzâî 'Allah nezdinde, olur olmaz zamanlarda yöneticilerin huzuruna çıkan âlimlerden daha fazla buğzedilmeye lâyık kul yoktur' demiştir.

شِرَارُ الْعُلَمَاءِ الَّذِينَ يَأْتُونَ الْأُمَرَاءَ وَخِيَارُ الْأُمَرَاءِ الَّذِينَ يَأْتُونَ الْعُلَمَاءَ.

> Âlimlerin en şerlileri yöneticilerin, yöneticilerin en iyisi de âlimlerin ayağına gidenlerdir.[228]

Mekhûl şöyle demiştir: 'Kur'an'ı öğrenip, fıkıh ilmini elde ettikten sonra, servetinden istifade etmek maksadıyla sultana yaklaşan ve ona dalkavukluk eden kimse, bu maksatla attığı adımlar sayısınca cehennem denizine yaklaşmış olur'.

---

227) Ukaylî, (*zayıf* senedle); İbn Cevzî *uydurma* olduğunu söylemiştir.

228) İbn Mâce, (Ebu Hüreyre'den *zayıf* bir senedle)

Semnun[229] şöyle der: 'O ne kötü âlimdir ki, birşeyler öğrenmek için meclisine gidenler, emîrin yanında olduğunu öğrenirler'.

Yine Semnun şöyle buyurmuştur: 'Daha evvel, hocalarımdan dinlemiştim, diyorlardı ki: Âlimin dünyaya bağlı olduğunu gördüğünüz zaman kendisini din hususunda itham ediniz. (Yani dinî konularda ona güvenmeyiniz!) Ben bunu bizzat denedim. Padişahın huzuruna girip çıktığım zaman nefsimi hesaba çektim ve gördüm ki, bazı yerlerde tehlikeye girmişim. Halbuki herkesin bildiği gibi, sultana karşı en ağır ve en galiz konuşmayı ben yapıyordum. Ona en çok ben muhalefet gösteriyordum. Buna rağmen, yine de tam mânâsıyla tehlikelerden kurtulamıyordum. Bir yudum suyunu içmediğim ve hiçbir şeyini kabul etmediğim halde, benim yerime bir başkasının onun yanına gitmesini istiyordum'.

Sözüne devamla şöyle buyurmuştur: 'Zamanımızdaki âlimler *Benî İsrail* âlimlerinden daha kötüdür. Çünkü zamanımızın âlimleri, sultanların istediği ruhsatı ve fetvayı veriyor ve onların istediği gibi konuşuyor. Şayet sultana, vazifelerini hatırlatan konuşmalar yapsa idiler -ki sultana pek ağır gelecektir. Onun için bu kişilerin bir daha huzuruna gelmelerini istemiyecektir ve böyle olunca da- Allah nezdinde kurtulmuş olacaklardı'.

Hasan Basrî şöyle buyurmuştur: 'Sizden evvel, İslâm dininde ve Hz. Peygamber'in sohbetinde râsih bir kimse vardı. (Abdullah b. Mübârek, bu kişinin Sa'd b. Ebî Vakkas olduğuna işaret etmiştir) Bu zat, yöneticilerin yanına girip çıkmaz, aksine, onlardan daima kaçardı. Bundan dolayı ihtiyaç içerisinde kalan çocukları kendisine 'Yöneticilerin yanına girip çıkanlar hiçbir şekilde senin kadar Hz. Peygamber ile sohbet etmemişler ve senden evvel müslüman olmamışlardır. Öyleyse sen de bu yöneticilerin huzuruna girip çıksan ve bize birşeyler temin etmeye çalışsan iyi olur' dediler. Adam 'Evlâtlarım! Dört tarafından leşlerle çevrilmiş bir yere mi gideyim? Allah'a yemin ederim ki, gücümün yettiği nisbette o leşlerin içine düşenlerle birlikte olmayacağım' dedi. Çocukları 'İyi ama, bak biz fakirlikten dolayı neredeyse helâk olup gideceğiz.

---

229) Semnun'un babasının adı Hamza'dır. Sırrî es-Sakatî'nin talebesidir. Cüneyd-i Bağdâdi'den önce vefat etmiştir. İmam Suyutî'ye göre Semnun'un adı İshak'tır.

Hâlimizi görmüyor musun?' deyince, adam 'Evlâtlarım! Zayıf fakat imanlı olarak ölmem, kuvvetli fakat münafık olarak ölmemden daha iyi gelir bana' diye cevap verdi.

Hasan sözlerini şöyle bitirir: 'Allah'a yemin ederim ki toprak, insanın bedeninde bulunan et ve yağı yiyebilir, fakat imanı asla! O zat, imanıyla çocuklarını mağlup etti'.

Bu kıssada, sultanın huzuruna çıkan kişinin kendisini kötülüklerden kurtaramayacağına işaret vardır. Sultanın huzurunda daima nifak tehlikesiyle karşı karşıya kalır insan. Nifak ise imanla katiyyen bağdaşmaz.

Ebu Zer el-Gıfârî, Seleme'ye şöyle hitab etmişti: 'Ey Seleme! Sakın sultanların kapılarına gitme. Zira onların dünyalıklarından ne kadar alırsan, senin dininden, daha fazlasını alırlar'.

Yöneticilere yaklaşmak, onlarla yakınlık tesis etmek, âlimler için en büyük fitnedir. Böyle bir hal, şeytanın, insanı nifaka düşürmek için kullandığı en büyük vesiledir. Hele sultanlara sokulan, onlara yaklaşan âlimler konuşmalarıyla sultanlara ve yöneticilere makbul ve hoş görünmeye çalışırlarsa... Vay bunların haline!.. Şeytan onlara, hep böyle konuşmalarını telkin eder.

Ayrıca şöyle telkinlerde bulunur: 'Yöneticilerin huzuruna gidip onlara va'z ve nasihatta bulunabilir, onları, yapacakları zulümlerden alıkoyabilir ve şeriatın teşvik edilmesine vesile olabilirsin'.

Şeytan, bu telkini yapa yapa âlimlerin kalbine, yöneticilerin yanına gitmenin dinî bir vazife olduğu fikrini yerleştirir. Fakat âlim, yönetici ile temas ettikçe, bir de bakar ki, yöneticinin hoşlandığı türden konuşmalar yapmakta ve türlü dalkavukluklarla, onu haddinden fazla pohpohlamaktadır. İşte bütün bu hareketler, kişinin kalbinden din hissini silip süpürmektedir.

Eskiler şöyle derler: 'Âlimler, öğrendikten sonra amel eder ve amel ettikleri zaman öğrenmeyle meşgul olurlardı. Böyle zamanlarda kimse onları ortalıkta görmezdi. Bunun için de onlar, aranırlardı. İşte bu âlimler, ele geçmemek için bucak bucak kaçarlardı'.

Âdil halife Ömer b. Abdülâziz, Hasan Basrî'ye şöyle yazar: 'Allah yolunda yardımcı olabilecek âlimleri bana bildir'. Hasan Basrî, halifenin mektubuna şu cevabı verdi: 'Dindar âlimler senin yanında bulunmayı istemez; sen de, dünyaya dalan âlimleri istemezsin. Fakat sana vereceğini bir nasihat varsa, o da şudur: Neseb bakımından şerefli olanları ara! Çünkü onlar, şereflerini hiyanetle kirletmezler'.

Zamanının en büyük zâhidi ve en âdil halifesi olan Ömer b. Abdülâziz'e yaklaşmak bu kadar zararlıysa, böyle bir zâta dindar âlimler sokulmaktan korkarlarsa, artık diğer yöneticilere yaklaşmanın nasıl bir kötülük getireceğini bir düşün!

Hasan Basrî, Süfyan es-Sevrî, İbn Mübârek, Fudayl b. İyaz, İbrahim b. Edhem ve Yusuf b. Esbat gibi selef âlimleri, Mekkeli, Şamlı ve daha başka memleketli dünya âlimlerinin aleyhinde konuşurlardı. Bu konuşmaları iki sebebe dayanmaktaydı. Aleyhlerinde konuşulan bu âlimler, ya dünyaya sımsıkı bağlanmış veya yöneticilerle sıkı münasebet kurmuşlardı.

Âhiret âlimlerinin alâmetlerinden biri de, fetva vermek hevesinde olmamalarıdır. Hattâ bu âlimler, sükûtla geçiştirme imkânı buldukları yerde, fetva vermekten şiddetle kaçınırlar. Sorulan mesele hakkında Kur'an, Sünnet, İcmâ-ı Ümmet veya açık kıyasla kesin bir bilgi sahibi oldukları takdirde cevap verirlerdi. İctihad ve tahminle doğru cevap verebileceğini zanneden bir kimse, kendisine bir mesele hakkında sual sorulduğu zaman ihtiyatlı davranmalı ve böyle bir sualin sahibini, eğer varsa kendinden daha ehil birisine göndermelidir. İşte fetva hususunda en sağlam yol budur. Zira ictihad etmek suretiyle suallere cevap vermeye kalkmanın tehlikeleri büyüktür.

Bir hadîste şöyle buyurulmuştur:

اَلْعِلْمُ ثَلاَثَةٌ: كِتَابٌ نَاطِقٌ، وَسُنَّةٌ قَائِمَةٌ وَلاَ اَدْرِى.

İlim üç şeyden ibarettir: Allah'ın apaçık kitabı; Rasûlü'nün sabitleşmiş olan sünneti ve *La Edrî* (Bilmiyorum) demek.[230]

---

230) Hatib, (İbn Ömer'den *mevkûf* olarak); Ebu Dâvud ve İbn Mâce, (İbn Ömer'den *merfû* olarak)

Şa'bî şöyle demiştir: '*Lâ edrî* (bilmiyorum) demek ilmin yarısıdır'.

Bir mesele hakkında sual sorulduğu zaman, cevabı bilinmiyorsa, Allah rızası için susmak, konuşmaktan daha az ecir getirmez. Çünkü bilmediğini ikrar etmek herşeyden zor gelir nefse... İşte sahabe-i kiram ve onları tâkip eden selef âlimlerinin âdetleri böyle idi.

İbn Ömer'den bir fetva istendiği zaman şöyle derdi: 'İnsanların idaresini yüklenen şu emire gidiniz! Bunun mesuliyetini, (şayet varsa) onun omuzlarına yükleyiniz'.

İbn Mes'ud şöyle buyurmuştur: 'İnsanların her sorusuna cevap veren kimse mecnundur. Âlimin kalkanı *La Edrî* (Bilmiyorum) demektir. Şayet âlim, bu kalkanı elinden bırakırsa öldürücü darbeler yer'.

İbrahim b. Edhem şöyle buyurmuştur: 'Bir ilimde konuşan, fakat bir başkasında susan âlimden daha fazla, şeytanı sinirlendiren hiç kimse yoktur. Şeytan der ki: 'Şu adama bakınız! Konuşmaması, konuşmasından daha zor geliyor bana!'

Bir kısım âlimler, evliyalardan olan abdalları şöyle vasıflandırmış-lardır: 'Onlar, ihtiyaç olmadıkça yemez, uyku zorlamadıkça uyumaz ve mecbur olmadıkça da konuşmazlar. Yani sorulmadıkça konuşmazlar. Sorulduğu zaman, kendilerinden daha doğru cevap verebilecek biri varsa suali ona havale ederler. Fakat böyle biri bulunmadığı zaman mecburen cevap verirler. Onlara göre, sorulmadığı halde konuşmak, konuşmaya karşı duyulan şehvetin tâ kendisidir'.

Hz. Ali ile Abdullah b. Abbas, halka va'z eden birinin yanından geçerken, birbirlerine şöyle demişlerdir: 'Bu kişi cemaata, 'beni tanıyınız' demek istiyor herhalde'.

Bâzı âlimler şöyle buyurmuştur: 'Âlim, kendisine sual sorulduğu zaman, sağlam bir dişi çekilmiş gibi ızdırap duyan kimsedir'.

İbn Ömer 'Ey millet! Bizi cehennem üzerinde bir köprü'yapıp üzerimizden geçmek mi istiyorsunuz?' demiştir.

Ebu Hafs en-Nisaburî de şöyle der:[231] "Hakiki âlim, sual sorulduğu zaman, kıyamet günü 'Onun cevabını nereden aldın?' suali karşısında kalmış gibi korkudan titreyendir".

İbrahim et-Teymi'den[232] bir sual sorulduğu zaman ağlamaya başlar ve derdi ki: 'Başkasını bulamadınız mı ki, bana muhtaç oldunuz?'

Ebu Âli er-Rıyahî,[233] İbrahim b. Edhem ve Süfyan es-Sevrî, ancak iki-üç kişilik cemaata va'z ve nasihat ederdi. Konuşmayı dinleyenler çoğaldığı zaman va'z ve nasihatlarını kesip, kalkar giderlerdi.

Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

مَا اَدْرِى اَعُزَيْرٌ نَبِىٌّ اَمْ لاَ، وَمَا اَدْرِى اَتُبَّعٌ مَلْعُونٌ اَمْ لاَ، وَمَا اَدْرِى ذُو الْقَرْنَيْنِ نَبِىٌّ اَمْ لاَ، وَلَمَّا سُئِلَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ عَنْ: خَيْرِ الْبِقَاعِ فِى الْاَرْضِ وَشَرِّهَا، قَالَ: لاَ اَدْرِى، حَتّٰى نَزَلَ عَلَيْهِ جِبْرِيلُ عَلَيْهِ السَّلاَمُ، فَسَاَلَهُ، فَقَالَ: لاَ اَدْرِى، اِلٰى اَنْ اَعْلَمَهُ اللّٰهُ عَزَّ وَجَلَّ اَنَّ خَيْرَ الْبِقَاعِ الْمَسَاجِدُ، وَشَرَّهَا الْاَسْوَاقُ.

Üzeyir'in peygamber olup olmadığını bilmiyorum. Tubba'nın mel'un olup olmadığını bilmiyorum. Zülkarneyn'in nebî olup olmadığını bilmiyorum.[234]

Hz. Peygamber'den 'Yeryüzünün neresi en hayırlı, neresi en şerli yeridir?' diye sorulduğunda, buna 'Bilmiyorum' diye cevap verdi. Cebrail gelince Hz. Peygamber aynı suali Cebrail'e tevcih etti. Cebrail de 'Bilmiyorum' şeklinde cevap verdi. Allah Teâlâ, Cebrail'e 'Yeryüzünün en hayırlı yerinin mescidler ve en kötü ye-

---

231) Künyesi Ebu Hafs Ömer b. Salim'dir. H. 260 sonrasında vefat etmiştir.

232) Künyesi Ebu Sema İbrahim b. Yezid b. Şerik Teymî'dir. H. 192 yılında ve kırk yaşına gelmeden vefat etmiştir.

233) İsmi Nüfeyl'dir. Beni Riyah b. Yerbû kabilesine mensuptur. İbn Abbas ve başka sahabîlerden hadîs rivayet etmiştir.

234) Ebu Dâvud ve Hâkim, (Ebu Hüreyre'den); Hâkim hadîsin *sahih* olduğunu söylemiştir.

rinin de çarşılar' olduğunu bildirinceye kadar durum aydınlanmadı.[235]

İbn Ömer'e on mesele sorulursa yalnız birine cevap veriyor, dokuzunda susuyordu.

Fakihler arasında 'bilmiyorum' mânâsına gelen *lâ edrî* lafzını kullananlar, 'Biliyorum' mânâsına gelen *Edrî* lafzını kullanandan daha fazlaydı.

Süfyân-ı Sevrî, İmam Mâlik, İmam Ahmed, Fudayl b. İyaz, Bişr el-Hafî bunlardandı.

Abdurrahman b. Ebî Leylâ şöyle der: 'Medine'nin şu mescidinde Hz. Peygamber'in 120 arkadaşına yetiştim. Onlardan herhangi birine, bir hadîsin mânâsı veya bir fetva sorulduğu zaman arkadaşından, buna cevap vererek sualin manevî yükünden kendisini kurtarmasını rica ederdi'.

Başka bir ibarede de şöyle denmiştir: 'Fıkhî bir mesele onlardan birine havale edildiği zaman, herkes bir diğerine devreder, sonunda döne dolaşa ilk sorulana geri dönerdi. O zaman cevap vermek durumunda kalırdı'.

Rivayet edilir ki: Ashab-ı Suffe'den birine, pişirilmiş bir koyun başı hediye edildi. Karnı çok aç olduğu halde onu yanındaki arkadaşına ikram etti. Arkadaşı yanındakine, o da yanındakine devrederek pişmiş baş, döne dolaşa ilk sahibinin eline geldi.

Bir de zamanımıza bakınız! Bu durumun aksine hareket edildiğini açıkça göreceksiniz.

Eskiden âlim, aranandı, şimdi arayan; uzak durulması gereken emîrler de aranan oldu. Derhal fetvaya teşebbüs edilmemesi hususunda bizi ikaz eden en güzel delil Hz. Peygamber'in şu hadîsidir:

> Ümmetime ancak üç sınıf insan fetva verebilir: 1- Emîr, 2- Memur, 3- Hiçbir asla ve esasa dayanmayan hikâyeleri ve kıssaları karıştırarak tefsir eden kimse.[236]

---

235) Ahmed b. Hanbel, Ebu Ya'lâ, Bezzar ve Hâkim; (Hâkim *sahih* olduğunu söylemiştir).

236) Bu hadîs daha önce geçmişti.

Hz. Peygamber'in mübarek arkadaşları dört vazifeyi birbirlerine havale ederlerdi:

1. Namazda imam olmayı

2. Bir ölünün vasiyetini yerine getirmek görevini üstlenmeyi

3. Emanet saklamayı

4. Fetva vermeyi

Bir kısım âlimler şöyle buyurmuştur: 'Fetva vermede herkesten önce davranan ilimsiz, en çok kaçanlar da müttakî kişilerdir'.

Sahabe-i Kiram ve tâbiîn (Allah hepsinden razı olsun), beş işle meşgul olurlardı: 1) Kur'an okumak; 2) Mescidleri (ibadetle veya servetle) tâmir etmek; 3) Allah'ı anmak; 4) Durmadan *emr-i bi'l-mâruf* yapmak; 5) Durmadan *nehy-i an'il-münker* yapmak.

Böyle yapmalarının sebebi Hz. Peygamber'den dinledikleri bir hadîs-i şerîf idi.

Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

كُلُّ كَلاَمِ ابْنِ اٰدَمَ عَلَيْهِ لاَ لَهُ اِلاَّ ثَلاَثَةٌ: اَمْرٌ بِمَعْرُوفٍ اَوْ نَهْىٌ عَنْ مُنْكَرٍ، اَوْ ذِكْرُ اللّٰهِ تَعَالَى.

> Âdemoğlunun bütün konuşmaları kendi aleyhindedir. Ancak üç konuşma bu hükmün dışındadır:
>
> 1) Mârufu (iyiyi) emretmek, 2) Münkeri (kötüyü) yasaklamak, 3) Allah'ı zikretmek[237].

Allah Teâlâ şöyle buyurur:

> Onların aralarındaki gizli konuşmaların çoğunda hayır yoktur. Yalnız sadaka, yahut iyilik, ya da insanların arasını düzeltmeyi emreden(in konuşması) müstesnâ. Kim Allah'ın rızasını kazanmak amacıyla bunu yaparsa, yakında ona büyük bir mükafaat vereceğiz.
>
> (Nisâ/114)

---

237) Tirmizî ve İbn Mâce, (Ümmü Habîbe'den); Tirmizî hadîsin *garib* olduğunu söylemiştir.

Kûfeli rey sahibi âlimlerden bazılarına bir kısım âlimler rüyada sordular: 'Dünyada verdiğiniz fetva ve reylerden dolayı ne gibi bir muameleye tâbi tutuldunuz?' Rey sahipleri, yüzleri buruşuk bir şekilde, başlarını çevirerek dediler ki: 'Bir fayda görmediğimiz gibi, üstelik zarara da uğradık'.

İbn Hasin[238] şöyle buyurmuştur: 'Zamanımızdaki âlimlerin, sual sormaya gelenlere hemen fetva verdiklerini görürsünüz. Halbuki bu husus, Hz. Ömer devrinde bizzat kendisinden sorulsaydı, o, Bedir savaşına iştirâk etmiş bütün sahabîleri toplar, onlarla iştişare eder ve sonra cevap verirdi.

Demek ki, ilim sahiplerinin en bariz vasıflarından biri de susmaktır. Ancak zaruret hâli hariç...

Nitekim bir hadîs-i şerîf'te şöyle buyurulmaktadır:

إِذَا رَأَيْتُمُ الرَّجُلَ قَدْ أُوتِىَ صَمْتًا وَزُهْدًا فَاقْتَرِبُوا مِنْهُ فَإِنَّهُ يُلَقَّنُ الْحِكْمَةَ.

Kişiyi sükût ve zâhidlik içinde gördüğünüz zaman, ona sokulunuz; çünkü ona hikmet telkin olunuyor.[239]

Şöyle denmiştir: Âlimler iki kısımdan ibarettir:

1. Halk tabakasını eğiten âlim ki, bunlar yöneticilerin de yakınları olup fetva veren âlimlerdir.

2. Havass âlimi, kalplerin amellerini ve tevhid ilmini bilen bu âlimler zaviyelerde, dağınık olarak yaşayan ve İslâm'ı yaşatan âlimlerdir.

Eskiler şöyle söyler: 'Ahmed b. Hanbel'in durumu Dicle nehrine benzer. Şöyle ki: Herkes ondan, avucunu doldurarak kana kana içer. Bişr b. Hars'ın durumu ise, kapalı ve tatlı suyu olan bir kuyu gibidir. İnsanlar ancak nöbetle ve birbirinin ardı sıra kuyunun başına gelebilirler'.

---

238) Künyesi Osman b. Asım b. Hasin el-Esedî'dir. H. 128 yılında vefat etmiştir.

239) İbn Mâce, (İbn Hallad'dan *zayıf* bir senedle)

Salih seleflerimiz şöyle söylerlerdi: 'Falan adam gerçekten bir âlim, filân ise, yalnız, konuşan bir adamdır. Falan insan da Allah'a çokça ibadet eden kişidir'.

Ebu Süleyman b. Atiyye ed-Dâranî 'Mârifet, konuşmaktan daha fazla sükûta yakındır' buyurmuştur.

'İlmin çoğalması konuşmayı azaltır. Konuşmanın çoğalması ise ilmi azaltır' denilmiştir.

Selman-ı Farisî, Hz. Peygamber'in kendisine kardeş yaptığı Ebu Derda hazretlerine şöyle bir mektup yazmıştır: 'Kardeşim, kulağıma gelen haberlere göre, sana gelen hastaları bir doktor olarak tedavi ediyormuşsun. Bu hususta dikkatini çekerim. Şayet doktor isen konuş! Ancak bu takdirde konuşmanda fayda vardır. Eğer kendini doktor zannediyorsan, o zaman böyle bir işi yapmaya kalkma! Zira sana gelen müslümanlar senin elinle ölmüş olurlar'.

Selman'ın bu mektubunu alan Ebu Derda, yaşadığı müddetçe kendisine getirilen meseleleri çok düşünür ve öyle cevaplandırırdı.

Sahabe-i Kiram'dan Enes b. Mâlik'e bir mesele sorulduğu zaman, 'Efendimiz Hasan Basrî'den sorunuz' diyerek sual sahibini Hasan'a gönderdi. Sonra şöyle dedi: 'Çünkü o hıfzetmiş, biz ise unutmuşuz'.

İbn Abbas'a bir mesele sorulduğu zaman şöyle derdi: 'Bu suali Hâris'e veya Câbir b. Zeyd'e sorunuz'.[240]

İbn Ömer'den bir mesele sorulduğunda Said b. Müseyyeb'e havale ederdi.

Hikâye edildiğine göre; sahabe-i kirâmdan birisi, Hasan Basrî'nin huzurunda yirmi adet hadîs rivayet etmişti. Cemaat arasında bulunan bir zat, bu hadîslerin mânâsını râvi'den sorduğu zaman (hadîsleri, rivayet eden zâtın tefsir etmesini istediğinde) sahabî şöyle cevap verdi: 'Ben ancak râviyim, tefsirini bilmem, hepsi o kadar..'

Bu söz üzerine Hasan Basrî, rivayet edilen hadîsleri teker teker tefsir etti. Orada bulunan cemaat, hazretin hıfzına ve tefsir kaabiliyetine hayran oldu ve 'Doğrusu çok güzeldi' dediler. Bu sözü du-

240) Câbir b. Zeyd, tâbiin-i kirâmdandır. H. 93 yılında vefat etmiştir.

yan hadîs râvisi sahâbî, yerden bir avuç kum alarak hazır bulunanların yüzüne serpti ve 'Bunun gibi bir büyük âlimin yanında iken nasıl oluyor da bana sual soruyorsunuz?' demek suretiyle onları azarladı.

Âhiret âlimlerinin alâmetlerinden birisi de, âhiret yolunu bilmeyi, kalbini murakabe altında tutmayı, bâtın ilimleriyle meşgul olmayı birinci plânda tutmak ve bu güzellikleri mücâhede ve murakabe ile elde etmeye ihtimam göstermektir. Zira mücâhede, insana müşahede kaabiliyeti verir. Kalp ilimlerinin inceliklerini bilmek de kalpteki hikmet pınarlarının gürül gürül akmasına vesile olur. Kitaplar ve öğrenilenler bunları elde etmek için yeterli değildir. Sayılmayacak kadar çok ve hiçbir inhisar kabul etmeyen hikmet, ancak, mücâhede, murakabe, zâhir ve bâtın amellerini edâ etmek, kalp huzuru ve saf bir fikirle tenha bir yerde Allah Teâlâ ile mânen beraber olmak suretiyle elde edilir. Her şeyden tamamen alâkasını kesip sadece Allah'a yönelmek, ilâhî keşfin anahtarıdır. Nice öğrenciler vardır ki, öğrenmek için uzun zamanlarını sarfetmelerine rağmen dinledikleriyle bir derece bile ileri gidememişlerdir. Nice kimseler de sadece öğrenilmesi mühim olan meseleleri öğrenir, kalan zamanlarını amel ve murakabeye hasreder, Allah Teâlâ da ona insan aklını durduracak hikmet ve inceliklerin kapılarını açar.

Hz. Peygamber (s.a), bu hikmeti anlatmak için şöyle demiştir:

مَنْ عَمِلَ بِمَا عَلِمَ وَرَّثَهُ اللّٰهُ عِلْمَ مَا لَمْ يَعْلَمْ.

Bildiği ile amel eden bir kimseye, Allah Teâlâ bilmediklerinin ilmini de bildirir.

Evvelki kitaplarda şöyle yazılıdır: 'Ey İsrailoğulları! İlim göktedir, onu yere indiren kim? İlim yerlerin derinliklerindedir, onu yeryüzüne çıkaran kim? İlim denizlerin ötesindedir, denizleri aşıp o ilimleri getiren kim? demeyiniz. Çünkü ilim bizzat kalbinizdedir. Benim huzurumda ruhânilerin edebiyle edebleniniz, sıddîkların ahlâklarıyla ahlâklanınız ki, ben de size, sizi soracak ve sizi ilim sahibi yapacak derecede ilim vereyim, kalbinize ilham edeyim'.

Sehl b. Abdullah et-Tüsterî: 'Zâhidler, âbidler ve âlimler, kalpleri kilitli olduğu halde, dünyadan göçüp giderler. Ancak sıddîk ve şehidlerin kalpleri açılmıştır' dedikten sonra şu ayeti okudu:

> Gaybın anahtarları Allah'ın katındadır. Onları ancak Allah bilir. Karada ve denizde ne varsa hepsini O bilir. O'nun bilgisi dışında bir yaprak dahi düşmez. Yerin karanlıkları içindeki tek tane, yaş ve kuru herşey Allah'ın ilmindedir. (Levh-i Mahfuz'dadır).
>
> (En'am/59)

Eğer kalbi bâtın nuru ile nurlanmış kalplerin, zahirî ilimlere hâkim olması mümkün olmasaydı Hz. Peygamber şu sözü söylemezdi.

اِسْتَفْتِ قَلْبَكَ وَاِنْ اَفْتَوْكَ وَاَفْتَوْكَ وَاَفْتَوْكَ.

> Sana fetva verseler de, sana fetva verseler de, sana fetva verseler de sen yine kalbine danış!

Hz. Peygamber, Allah Teâlâ'dan ilham yoluyla almış olduğu bir hadîsi kudsî'de şöyle der:

لاَيَزَالُ الْعَبْدُ يَتَقَرَّبُ اِلَىَّ بِالنَّوَافِلِ حَتّٰى اُحِبَّهُ، فَاِذَا اَحْبَبْتُهُ كُنْتُ سَمْعَهُ الَّذِى يَسْمَعُ بِهِ.

> Kulum nafile ibadetlerle durmadan bana yaklaşa yaklaşa, nihayet öyle bir an gelir ki, onu sevmeye başlarım. Onu sevdiğim zaman, onun duymasına vasıta olan kulağı ve görmesine âlet olan gözü olurum. Çalışan eli, yürüyen ayağı olurum. Benden istediği zaman mutlaka veririm. Bana sığındığı zaman onu mutlaka korurum. Ölümden korktuğu için ölümü istemeyen mü'min kulumun nefsi günaha girmesin diye ruhunu alırken, tereddüt ettiğim kadar hiçbir işte tereddüt etmem.[241] Halbuki o, nefsin ölmesi mutlaka lâzımdır.[242]

---

241) Hadîs-i kudsî'deki 'tereddüt ettiğim kadar' ibaresi esasında ölümden kaçan ve tereddüt eden bir kişinin durumuna göre vârid olmuştur.. Yoksa tereddüt fiili Allah'a izafe edilmez, O'nun zât-ı ulûhiyetine yakışmaz. Müteşâbih ayetlerde olduğu gibi bu ibare de te'vil edilmelidir. Türkçe'de bu

Kur'an'da nice esrar vardır ki kendilerini zikre ve fikre adamış kimselerin kalplerine doğar. Tefsir kitaplarında o sırlar bulunmaz. Müfessirlerin en büyükleri bile bu sırlara vâkıf olamaz.

Kalbini murakebe eden müride bu mânâlar görünüp müfessirlere arzedildiği zaman, anlayışla karşılanır ve iltifat görür. Çünkü olanlar bilirler ki bu esrar, Allah'a yönelmiş yüce himmetlilerin ve ilâhî lûtuf ve temiz kalplerin işaretidir. Mükâşefe ve muamele ilimlerinin sırları da aynen böyledir. Çünkü her ilim, bütünüyle ihâta edilemeyen engin bir denizdir. Herkes kaabiliyeti ve nasibi kadar bu denize dalabilir. Bu denize dalmanın en büyük vasıtası salih amel ve güzel işlerdir.

Âhiret âlimlerinin vasfını Hz. Ali (r.a), uzun bir hadîste şöyle izah eder:

> Kalpler, tıpkı kaplara benzer. Onların en hayırlısı iyiliğe kap olanıdır. İnsanlar üç sınıfa ayrılırlar: 1) Rabbanî âlimler, 2) Kurtuluş yolundaki öğrenciler, 3) Her konuşana tâbi olan, her rüzgara gönül veren, ilim nuruyla nurlanmayan, ilmin herhangi bir temeline sırtını dayamayan, kıymetsiz halk tabakası. İlim, maldan çok çok hayırlıdır. Çünkü ilim seni, sen de malını korursun. İlim öyle bir şeydir ki, verdikçe çoğalır; mal ise vermekle azalır. İlim dindir, çünkü kişi, dinini ilim vasıtasıyla bilir, ibadetleri ve yapacağı bütün işleri onun sayesinde öğrenir. Öldükten sonra, kişi, ilmiyle iyi bir şekilde yâd edilir. İlim hâkimdir, mal ise mahkûm. Malın kaybolmasıyla verdiği menfaat de kaybolur. Mal toplama gayretine düşenler diri oldukları halde birer ölü sayılır. Âlimler ise, kıyamete kadar bâki kalırlar; onlar ölmezler'.

Bu sözleri söyleyen Hz. Ali (r.a), derin derin nefes alarak konuşmasına şöyle devam etti:

> (Göğsünü göstererek) İşte burada büyük bir ilim vardır. Keşke o ilmi omuzlarına alabilecek birisine rastlasaydım.

---

mânâyı başka bir kelimeyle ifade etmek imkânından mahrum olduğumuz için kelimeyi olduğu gibi çevirmek mecburiyetinde kaldık. Okuyuculardan bu ibareyi Allah'ın ulûhiyetine yakışır bir şekilde yorumlamalarını istirham ederiz. Allah cümlemize doğruyu buldursun!

242) Buhârî, Müslim, (Ebu Hüreyre'den); Ebu Nuaym, (Enes'ten *zayıf* bir senedle)

Emin olmadığım talibler buluyorum hep; ki onlar ilmi, dünyevî arzularına vesile ittihaz ediyor ve alet yapıyorlar. Allah'ın velilerine, Allah'ın verdiği nimetle dil uzatıyor; Allah'a delâlet eden ilmi, halkın aleyhinde kullanıyorlar. Veya ehl-i hakka itâat eden birini görüyorum; onların da basireti olmadığı için şüpheli bir şeyle karşılaştığı zaman derhal şüpheye düşüyor. Demek ki göğsümde bulunan ilmi ne buna ve ne de öbürüne vermek imkânı yoktur. Bazen de bu ilme dünya lezzetlerine dalmış, şehvetlerinin arkasında giden bir kimse talip çıkıyor veya mal toplamaya dalan ve nefsî hevasının peşinde koşan talip oluyor. Bunlara en çok benzeyenler, çayırda otlayan hayvanlardır.

Sözlerine şöylece devam etti:

İşte, ilmin hakikî talipleri öldüğü zaman ilim de böylece ölüyor. Fakat Allah'ın izn-i keremi ile yeryüzü, Allah'ın dinini savunan insanlardan hiçbir zaman mahrum kalmaz. Böyleleri, ya herkes tarafından bilinir veya Allah'ın delilleri ve beyyineleri, tamamen kaybolmasın, iptal edilerek ortadan kaldırılmasın diye gizli kalmayı tercih ederler. Fakat sayıları ne kadardır ve nerededirler? Bunlar sayıca çok az, kıymetçe büyüktürler. Şahısları gizli, fakat hatıraları kalplerde saklıdır. Allah Teâlâ onlarla delil ve hüccetlerini muhafaza eder. Tâ ki sonraki nesillere, bu hüccetleri teslim etsinler ve kendilerine benzeyenlerin kalplerine de o fikirleri eksinler. İlim, bunları, işin hakîkatine vakıf kılmış, gene bunlar yakînin ruhunu bilfiil elde etmiştir. Onun için, dünya ehline çok zor gelen meseleler bunlar için gayet kolaydır. Gafillere yabancı gelen konular bunlara çok yatkın görünür. Bu kişiler, bedenleriyle dünyada görünseler de ruhlarıyla en yüce makama bağlıdırlar. Onlar bütün mahlûkat içinde Allah'ın veli kullarıdır. Yeryüzünde Allah'ın, Allah için çalışan kulları, halkı hakka davet eden dellâllardır'.

Hz. Ali daha sonra ağlayarak sözlerine şunları ilâve etti:

Ey bunları görmek isteyen gönlüm! Neredesin? İstersen gel, sen de hazırlan!

İşte Hz. Ali'nin son olarak zikrettiği, âhiret âlimlerinin vasıfları bunlardır. O vasıflar sadece mücâhede ve amelle elde edilir.

Âhiret âlimlerinin alâmetlerinden biri de, *yâkin*'in takviyesine son derece ihtimam göstermektir. Çünkü din servetinin bütün sermayesi *yakîn*'dir.

Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyuruyor:

اَلْيَقِينُ الْاِيمَانُ كُلُّهُ.

Yakîn, imanın tamamıdır.[243]

O halde, *yakîn* ilminin öğrenilmesi mutlaka gereklidir. *Yakîn* ilminden gayem, bu ilmin başlangıcıdır. Çünkü bir ilmin başlangıcı elde edildiği zaman kalp için hepsini kavramanın yolu açılır.

Bu hikmete binaen Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

تَعَلَّمُوا الْيَقِينَ.

Yakîn'i öğrenin![244]

Hadisi şerifin mânâsı şudur: *Yakîn* mertebesine erenlerle bir arada oturunuz. Onlardan *yakîn* ilmini dinleyiniz. Nasıl onların yakînleri kuvvetlenmişse sizin de yakîniniz kuvvetlensin diye onlara daima uymaya çalışınız. *Yakîn*'in azı, amelin çoğundan daha hayırlıdır.

Hz. Peygamber'e 'Bir kişi vardır, yakîni güzel, fakat günahı çoktur. Başka birinin de ibadeti çok, yakîni azdır. Bu iki insandan hangisi daha hayırlıdır?' diye sorulduğunda, Hz. Peygamber (s.a) şöyle cevap vermiştir:

مَا مِنْ آدَمِيٍّ اِلاَّ وَلَهُ ذُنُوبٌ.

Hiçbir Âdemoğlu yoktur ki, günah sahibi olmasın. (Fakat tabiatı akıl, huyu yakîn olan bir kişiye günah dokunmaz.

---

243) Beyhakî, *Zühd* ; Hatib, *Tarih*, (İbn Mes'ud'dan *hasen* bir senedle)

244) Ebu Nuaym, (İbn Yezid'den *mürsel* olarak)

Çünkü böyle bir kişi günah işlediği zaman, hemen tevbe eder. Pişman olarak şiddetli bir şekilde af diler. Tevbesi yüzü suyu hürmetine de bağışlanır. Bununla birlikte cennete girmesine vesile olacak olan bir fazilet de elinde kalmış olur)[245]

Hz. Peygamber yakînin önemini başka bir hadîste de şöyle açıklar:

إِنَّ مِنْ اَقَلِّ مَا اُوتِيتُمُ الْيَقِينَ وَعَزِيمَةَ الصَّبْرِ وَمَنْ اُعْطِىَ حَظَّهُ مِنْهُمَا لَمْ يُبَالِ مَا فَاتَهُ مِنْ قِيَامِ اللَّيْلِ وَصِيَامِ النَّهَارِ.

Siz insanlara en az verilen şey, yakîn ve sabır azimetidir. Bu iki sıfattan kime bir nasib verilmişse o kişinin elinden gecenin ibadeti ve gündüzün (nafile) orucu çıkmış olsa da, onun ne pervası vardır?[246]

Lokman Hekim'in oğluna verdiği nasihat arasında şu cümlelere rastlanmaktadır: 'Oğlum! Amel, ancak yakîn ile elde edilir. Kişi, ancak yakîni nisbetinde amel eder. Amel edenin yakîni azalmadıkça amelinde kusur yapmış sayılmaz'.

Yahya b. Muaz şöyle buyuruyor: 'Hiç kuşkusuz tevhidin nûru vardır şirkin de ateşi... Tevhidin nûru, muhakkak ki, muvahhidlerin günahını yakmak bakımından müşriklerin sevaplarını yakan şirk ateşinden daha şiddetlidir'.

Hz. Yahya "Tevhid nûru' derken yakîni kasdetmektedir.

Allah Teâlâ, *ehl–i yakîn*'den sık sık bahsetmektedir. O'nun böyle sık sık yakîn ehlinden bahsetmesi, yakînin her çeşit saadet ve iyiliklerin kaynağı olduğuna işaret etmektedir.

Eğer 'Yakîn mertebesini ve bu mertebenin zayıf ve kuvvetli taraflarının ne olduğunu bilmek için önce yakînin mahiyetini anlamak lâzımdır. Zira mahiyeti anlaşılmayan bir şeyi talep etmek mümkün değildir' diyecek olursan şöyle cevap veririz: 'Bilmiş ol ki *yakîn*, birçok mânâda kullanılan bir kelimedir. İki fırka var ki,

---

245) Hâkim-i Tirmizî, *Nevadir*, (Enes'ten)

246) Irâkî, bu hadîsin aslına vâkıf olamadığını ve fakat aynı anlamda başka bir hadîsi İbn Abdilberr'in Muaz'dan rivayet ettiğini söylemektedir.

onu, iki değişik mânâda kullanmaktadır. Kelâmcılar, bu tâbiri, ek ve şüphe olmayan ilimde kullanmaktadır. Çünkü bir şeyi tasdik etmeye meyyal nefsin dört makamı vardır:

1. Doğrulaması ve yalanlaması eşit olmak... Böyle bir durum şek ile ifade edilir. Meselâ belli bir şahıs hakkında 'Allah onu cezalandıracak mı yoksa cezalandırmayacak mı?' diye sorulduğu zaman bu zâtın hâli menfî bir hüküm vermeye yanaşmaktadır. Belki senin indinde bu iki şık da mümkün görünmektedir. İşte bu duruma *şek* adı veriiir.

2. Zıddının mümkün olduğunu idrâk etmekle beraber, nefsin iki şıktan birine meyleder. Fakat birinin zıddının bilinmesi öbür tarafı tercihe mâni olmaz. Meselâ, sâlih bir müttaki olarak bilinen bir şahıs hakkında sana sual sorulmaktadır. Bu zat takvâ üzere ölmüştür. 'Acaba bu kul Allah'ın azâbına düçâr olur mu?' diye düşünmektesin. Nefsin, ceza görmemesinin daha kuvvetli olmasına meylediyor. Çünkü o kimsede salih ameller görmüşsün daima. Fakat, herşeye rağmen, cezayı icabettirecek bir gizli günahı bulunması da mümkündür sence... Ceza görmesi veya görmemesi ihtimali her ne kadar eşit ise de, ceza görmeyeceği fikrini benimsemekte bir beis yoktur. İşte bu duruma *zan* denilir.

3. Doğrudan doğruya, bir şeyi doğrulamaya olan meyil. Bu doğrulamada kalbe en küçük bir şüphe düşmez. Faraza düşse de nefis onu kabul etmez. Fakat bu kesin karar belirli bir bilgiye dayanmamaktadır. Bu makama erişen bir kimse, derin derin düşünerek, kalbinden gelen seslere ve fısıltılara kulak verirse şüpheye düşmesi daima ihtimal dahilindedir. İşte bu hâle 'yakîne yakın bir inanma' denilir. Bu, bütün şer'î meselelerde, halk tabakasının inancıdır. Çünkü sadece duymuş olmaları, bu inancı halkın kalbine yerleştirmiştir. Hatta halk tabakasının her grubu mensup oldukları mezhebin veya herhangi bir ekolün doğru olduğuna o kadar inanmışlar, kendi imamlarının isabet ettiğine o derece bağlanmışlardır ki, herhangi birisine imamının yanılabileceği söylendiği zaman, bu sözü, korkunç bir tepkiyle reddeder ve size amansız düşman kesilir.

4. Şekki ve şüphesi olmayan, gerçekliği su götürmeyen ve içinde şüphe bulunması muhal olan, delil yoluyla elde edilmiş hakikî mârifettir. İşte böyle bir inanca *yakîn* ismi verilir. Buna misâl olarak şunu verebiliriz: Akıllı bir kimseye 'Bu kâinatta kadîm bir

varlığın bulunması mümkün müdür?' denildiği zaman düşünmeden hemen tasdik edemez. Çünkü -ay ve güneş gibi- hiss ile bilinen birşey değildir. *İki* sayısı *Bir* sayısından daha fazladır veya 'Hâdisin (sonradan olan şeylerin) sebepsiz varolması muhaldir' gibi, bilinmesi zarurî değildir. Bu nedenle akıl fıtratının vazifesi, düşünmeden irtical yoluyla *kadîm*'in varlığını tasdik etmek değildir.

Bu hüküm böyle bilindikten sonra malûm ola ki bir kısım insan, *Kadîm*'in varlığını işitir ve şeksiz bir şekilde inanır. Bu inancında da ölünceye kadar devam eder. İşte inanç ve itikad budur. Bu hâl, bütün avam müslümanların hâlidir...

Bir kısım da *Kadîm*'in varlığını bürhan ve delil ile tasdik eder. Şöyle ki: Eğer varlıkta kadîm yoksa, o zaman bütün varlıklar hâdis ve sonradan meydana gelmiş olurlar! Eğer hepsi sonradan meydana gelmiş kabul edilirse, hepsinin veya bir kısmının failsiz vücuda geldiğini kabullenmek zorunda kalınır. Böyle bir şey muhal olduğu için kabullenmesi de muhaldir. Bu bakımdan, kadîm bir varlığın kabul ve tasdiki akıl için zarurî ve mecburi olur. Çünkü mevcutlar hakkındaki aklî taksim üçtür:

1. Bütün mevcutların *kadîm* olması

2. Bütün mevcutların *hâdis* olması

3. Bir kısmının *kadîm* ve bir kısmının *hâdis* olması

Eğer hepsini *kadîm* sayarlarsa, matlub ve maksad hâsıl olmuştur. Çünkü zımnen *kadîm* sâbit olmuş olur. Eğer hepsi *hâdis* kabul edilirse, failsiz meydana gelmiş olacağı için, böyle bir telâkki muhaldir. O halde ya üçüncü veya birinci kısım sâbit olur.

Bu tarzda meydana gelen her ilme kelâmcılar nezdinde *yakîn* ismi verilir. İster bu ilim, daha evvelce zikrettiğimiz gibi kaziyeler kurmak suretiyle elde edilsin, ister failsiz meydana gelmenin muhal olduğunu bildiren ilim gibi akıl yoluyla veya hiss ile elde edilsin, ister tevatürle -Mekke-i Mükerreme'nin varlığını bildiren ilim gibi-, ister tecrübe ile -kaynatılan sakmoniya ilacının ishal ettirici olduğunu bildiren ilim gibi- veya daha önce zikrettiğimiz gibi delille elde edilsin...

Şek ve şüphe olmamak şartıyla kelâmcılar tarafından bu ilme *yakîn* adı verilir. Kelâmcılara göre şüphe götürmeyen her ilme *ya-*

kîn adı verilir. Kelâmcıların tarifine göre *yakîn*, zayıflıkla tavsif edilemez. Çünkü şüphe ile zayıflığın bir farkı yoktur.

İkinci ıstılah, fakihler, sûfîler ve âlimlerin de çoğunun ıstılahıdır. Bu ıstılahda cevaz ve şüpheye iltifat edilemez. Belki ilmin aklı istilâ edip galip gelmesine bakılır. Hattâ ölümde şek olmadığı halde 'Filan adamın ölüm hakkında yakîni zayıftır' denir. Ve yine 'Filân adam, rızkın kendisine verilmesinde çok kuvvetli yakîne sahiptir' denir. Halbuki aynı adam rızkın kendisine verilmeyeceği ihtimaline de imkân verir. Bu bakımdan ne zaman ki nefis bir şeyi tasdik etmeye taraftar olup, o şey de nefse galip gelip istediği şekilde nefiste tasarruf ederse, ona *yakîn* adı verilir.

Bütün insanlar kesinlikle ölüme inanmak ve ölümde şüphe etmemek hususunda müşterektirler. Fakat ölüme iltifat etmeyen, sanki ölüme inanmaz gibi onun için hazırlık yapmayanlar vardır.

Bir kısmının kalplerini de tamamen ölüm düşüncesi kaplamış ve bütün himmetlerini ölüme hazırlık yapmaya sarfetmektedirler. Kalplerinde ölüm düşüncesi başka bir şeye yer bırakmamıştır. İşte bu hal *yakînin* kuvvetiyle tâbir olunur. Bu mânâyı kastederek bazı âlimler 'İçinde zerre kadar şüphe bulunmayan ölüm yakîninden, içinde zerre kadar yakîn bulunmayan şüpheye daha fazla benzeyeni görmedim' buyurmuştur. Bu ıstılâha göre *yakîn*, zayıflık ve kuvvetliliği kabul eder.

'Âhiret âlimlerinin şanına yakışan en uygun hareket himmet ve inayetlerini yakînin takviyesine sarfetmektir' sözümüzden yakînin iki mânasını kastediyoruz, yani şek ve şüpheyi giderdikten sonra, nefsine hakim ve tasarruf edecek bir derecede *yakîn* sahibi olmayı kastediyoruz.

Bu hakîkatleri bildikten sonra malûmun oldu ki 'Yakîn üç kısma ayrılır' hükmümüzden gayemiz: Yâkîn, kuvvetlilik, zayıflık, çokluk, azlık, gizlilik ve açıklık itibariyle üçe ayrılır. Şöyle ki:

İkinci ıstılâha binaen yakîn, *kuvvetlilik* ve *zayıflık* diye iki kısma ayrılır. Bu taksim, yakînin kalbe galip gelip kalbi istilâ etmesine göredir. Yakîn mânâlarının kuvvet ve zayıflık bakımından dereceleri nihayetsizdir. Halkın ölüme hazırlıktaki farklılıkları ancak yakînin bu mânâlarındaki farklılıklarına bağlıdır.

Birinci ıstılâhta yakînin, *kapalı* ve *açık* diye ikiye taksim edilmesi de inkâr götürmez bir hakikattir. İkinci ıstılahta zıddın oluşuna imkân olan yakîndeki farklılık, inkâr edilmez bir gerçektir.

Bazen içinde şek ve şüphe bulunmayan ve inkârına imkân olmayan yakînde de farklılık olur. Meselâ *Mekke-i Mükerreme*'nin varlığı hakkındaki tasdikinin, *Fedek* hakkındaki tasdikden farklı olduğunu sen de idrâk edersin. Aynı zamanda Hz. Musa (a.s) ile Hz. Yuşâ'nın varlığı hakkındaki tasdikindeki farklılığı da idrâk etmektesin. Halbuki *Mekke*'nin oluşu gibi *Fedek*'in oluşu da, Musa'nın (a.s) oluşu gibi Yuşâ (a.s) ın oluşu da sence kesinlikle sabit olmuş bir hakikattir ve ikisinin de oluşu -şayet görmemiş isen- tevatür yolu ile sana gelmiştir. Fakat buna rağmen birinin (Mekke ve Musa'nın), senin kalbinde öbüründen (Fedek ve Yuşa'dan) daha açık olduğunu sezersin. Çünkü birisi hakkındaki tevatür, öbürü hakkındaki tevatürden daha fazladır. İşte bu farkı, belirli meseleler hakkında düşündüğün zaman da görürsün.

Meselâ, bir delil ile sabit olanın açıklığı, birçok delille sabit olanın açıklığı gibi olamaz. Halbuki şüphe edilmemesi bakımından ikisi de eşittir. Bu gerçeği, ilmini kitaplardan ve kulaktan dolma malûmatla kazanan kelâmcı inkâr eder, durumun farklılığını nefsinde muhasebe yaparak görmeye çalışmaz.

Yakînin, azlık ve çokluk meselesine gelince, bu mesele *yakîn* ile alâkalı teferruattan sayılır. Meselâ, *falan adamın ilmi filân adamınkinden daha fazladır* denilir. Halbuki ilim, ilimdir ve hiç değişmez. Bu sözle malûmatın çokluğu kastedilmektedir. Bu hikmete binaen, bazen, şeriatın getirdiği bütün prensipler hakkında âlimin yakîni kuvvetli olur. Bazen de, ancak bir kısmı hakkında kuvvetlidir.

Eğer 'Yakînin; kuvvetin, zayıflığın, azlığın veya çokluğun, kalbi istilâ etmesi mânâsına geldiğini ifade ettin. O halde yakîn ile ilgili teferruatın mânâsının nerelerde icra edildiklerini ve yakînin hangi hallerde istendiğini de söyle ki, bilelim. Çünkü yakînin nerede arandığını bilmediğim takdirde, yakîni takip etmek imkânından mahrum olurum' dersen, bilmiş ol ki peygamberlerin Allah'tan getirdikleri, başından sonuna kadar, yakînin olması gereken yerdir. Zira yakîn, hususî bir marifetten ibarettir. O mârifet

şeriatta varid olan malûmatlarla sıkı sıkıya alâkalıdır. Ben bu malûmatları burada teker teker sayacak değilim. Fakat ana kaide sayılan bir kısmına işaret etmeye çalışacağım.

Bunlardan biri *Tevhid*'dir. *Tevhid*, kainatta cereyan etmekte olan her hâdiseyi, sebepleri yaratan bir kudretten bilmek demektir. Vâsıtalara iltifat etmemek, belki vasıtaları müsahhar ve hükümsüz bilmektir. Böyle inanan bir kişi yakîn sahibi olur.

İmanla birlikte kişinin kalbinde şek ve şüpheye yer kalmadı mı, bu kişi iki mânâdan birine göre ancak yakîn sahibi sayılmaktadır. İmanla birlikte, muvahhidin kalbini istilâ eden, vasıtaların tesirsizliğini; o vasıtaların sadece imzasıyla başkasını nimetlere garkedenin elindeki kalem ile parmakları gibi olduğunu ve bunları da tesir edici değil, ancak birer musahhar âlet olmaktan öteye gitmediğini bildiren bir mânâ ortada varsa, o zaman ikinci ıstılaha göre yakîn sahibi olup en şerefli mertebeyi elde eder.

Bu durum birinci yakînin neticesi, semeresi, ruhu ve faydasıdır. Ne zaman ki, güneş, ay, yıldız, cemadât, bitki, hayvan ve her mahlûkun zâhirî sebebleri yaratan elinde birer vasıta olup, kâtibin elindeki kalemden bir farkları olmadığına inanırsan ve yine herşeyin sebebinin kudret-i ezelî olduğuna kanaat getirirsen, o zaman kalbine tevekkül, rıza ve teslimiyet gibi yüce sıfatlar hâkim olur. Kötü ahlâk, hased, kin ve gayzdan uzak bir ehl-i yakîn olursun. İşte yakîn kapılarının birisi budur...

Allah Teâlâ'nın rızka kefil olduğuna inanmak da bu kaidelerden biridir. Nitekim Allah Teâlâ, bizi bu itimada şu ayetle davet buyuruyor:

> Yeryüzünde ne kadar canlı varsa, hepsinin rızkı Allah'a aittir. Onların dünyadaki meskenlerini de bilir, yumurtalıklardaki yerlerini de.. Bunların hepsi *Levh-i Mahfuz*'da yazılıdır.
>
> (Hûd/6)

Bir insan -nerede olursa olsun- kesinlikle bilmelidir ki, rızık kendisine gelecektir. Kendisi için takdir edilmiş olan rızık mutlaka gelip onu bulacaktır. Buna tamamıyle inanan bir kişi, rızkını, meşrû faaliyetler içinde aramaya gayret sarfeder. Harislik, doymazlık ve geçmişin üzüntüsü kendisinden uzaklaşır. Bu güzel ah-

lâk, yakînin teşekkül ettirdiği bir hâldir. Bu hâl ile, tâat ve güzel ameller sahibi olunur.

Ana kaidelerden biri de 'Zerre kadar hayır veya zerre kadar şer işleyen, onun karşılığını mutlaka görecek' inancının kalbe yerleşmesidir. Hayırların karşılığı mükâfat, şerlerin karşılığı ceza olarak mutlaka önüne çıkacaktır. Yani sevap ve günaha katiyetle inanmak kaidesidir. Ancak böyle inanan bir insan, tâatların sevaplara nisbetinin, ekmeğin doymaya nisbeti gibi olduğunu kavrar. Günahların cezaya nisbeti ise, zehirlerin ve yılanların canlıları helâk etmeye olan nisbeti gibidir. Bir insan, doymak için nasıl ekmek arar, az veya çok elde ederse, öylece miktarına bakmadan ibadetleri aramalıdır. Çünkü ona büyük bir değer verecektir. İnsan, zehirin azından ve çoğundan nasıl kaçınırsa, günahın azından ve çoğundan da sakınmalıdır. Birinci mânâda yâkin, bütün müslümanlarda mevcuttur. Fakat yakînin ikinci mânâsı ancak mukarriblere ait bir vasıftır. Bu yakînin neticesi; bütün günahlardan sakınmak için takvâda ileri gitmek ve her şeyde doğru bir değerlendirme kaabiliyetine sahip olmaktır. Yakîn, ne nisbette yüksekse, takva da o nisbette yüksektir; ibadetlere yapışmak da, dereceye nisbetle, kuvvetlenir.

Allah Teâlâ'nın her halûkârda senin bütün yaptıklarına muttali olduğuna; kalbindeki kuruntuları, gönlünden geçirdiğin mahrem duyguları ve her türlü fikrini müşahede ettiğine kesinlikle inanmak ana kaidelerden biridir.

Bu mânâ, yakînin birinci mânâsı ile birlikte her mü'min kulda vardır ve kalpdeki şüphenin kalkması demektir. Bu kitapta anlatmak istediğimiz yakînin ikinci mânâsına gelince, bu mânâ herkeste bulunmaz. Ancak sıddîklara mahsus bir hâldir. Bu hâlin meyvesi; insanın tek başına bulunduğu zamanda ve her halükârda, büyük bir padişahın huzurundaymış gibi, edebli, boynu bükük, padişahın murakabesi altında olduğunu bilerek oturması, edeb dışı bütün hareketlerden şiddetle kaçınmasıdır. Dışta gözüken amellerde nasıl davranıyorsa, içindeki duyguların da aynı paralelde olmasıdır. Çünkü zâhirî amellere insanların muttalî olması gibi, insanın iç âlemini, Allah Teâlâ daha açık ve seçik bir şekilde müşahede etmektedir. Bu şekilde, yakîn derecesine varmış bir kimse, hummalı bir çalışmayla bâtınını temizler, tâmir ve tezyîn eder. Böylece, temizlenmiş olduğu bâtını, halkın dış görünüşe

bakan gözleriyle kıyas kabul etmeyecek derecede hassas olan Allah'ın müşahedesine takdîm ve onun kudret gözüne arzeder.

Yakînin bu derecesi, insanoğluna, hayâ, korku, inkisar, zillet, meskenet, hudû ve daha nice üstün ahlâk kazandırır. Allah'a karşı yapılması güzel olan bu hareketler, insanoğluna değeri çok yüksek ibadetler kazandırır. *Yakîn*, bütün bu mertebelerde bir ağaca, kalpten neşet eden ahlâklar da ağacın dallarına, o ahlâktan çıkan tâatlar ve ameller de meyvelere ve çiçeklere benzer. Bu bakımdan yakîn, kök ve esasdır. Onun kapıları, saydıklarımızdan çok daha fazladır. Biz şimdilik, yakîn, lafzının manasını bu kadar açıklamayı yeterli buluyoruz. Şayet Allah dilerse kitabımızın *Münciyat* bölümünde *yakîn*'in tafsilâtı verilecektir.

Âhiret âlimlerinin alâmetlerinden birisi de; konuşmasında, sükûtunda, giyiminde ve her durumunda korkunun görülmesidir. İçi, Allah'a tam kulluk yapmadığı için mahzun, başı öne eğik, daima düşünceli bir hâl, ifrat veya tefritten dolayı üzgün bir sima... Bu kişi öyle bir hâle gelmiştir ki, kendisine bakan herkes hemen Allah'ı hatırlayıverir. Onun sûreti, mutlaka güzel olan sûretine delâlet eder. Zira bir darb-ı meselde: 'Cömert ve kahraman kişinin şahsiyyeti, aynasıdır' denilmektedir.

Âhiret âlimleri, tevazularıyla, Allah'ın önünde duyulan zillet ve sükûnetlerinde görünen çehre ile bilinmektedir.

'Sükûnet içerisindeki huşû'dan daha güzel bir elbiseyi Allah Teâlâ hiçbir kuluna giydirmemiştir. Bu elbise, peygamberlerin elbisesi, salihlerin, sıddîkların ve âlimlerin de alâmetidir' denilmiştir.

Kelâm'a dalmak, fesahat ve belâgat konusunda ileri olduğunu ifade etmek, kahkaha ile gülmek, hareket ve konuşmada acelecilik; işte bütün bunlar, nimeti kötü bir sahada ve kötü bir işte kullanmaya, azaptan emin olmaya, Allah'ın büyük cezasından ve şiddetli öfkesinden gafil olmaya delâlet eder. Allah'tan gafil bulunan dünyaseverlerin âdetidir bütün bunlar... Allah'ı bilen âlimler ise, bütün bu kötü adetlerden uzaktırlar. Sehl et-Tüsterî'nin dediği gibi, âlimler üç kısma ayrılır:

1. Allah'ın gizli emirlerine değil, sadece zâhirî emirlerine muttali olanlar, bu âlimler sadece helâl ve haram hakkında fetva verebilir. Böyle bir ilim insana korku duygusu bağışlamaz.

2. Allah'ın emrini ve gizli nimetlerini bilmeyen, sadece zâtını bilen âlimler. Bunlar halk tabakasıdır.

3. Allah'ın emirlerini bilen, gizli nimetlerini, azap ve ikabını takdir eden âlimler. Bunlar sıddîklardır. Haşyet ve huşû sadece bunların kalplerini istilâ etmiştir.

Sehl et-Tüsterî *Eyyâmullah* tâbirinden; Allah'ın çeşitli azablarını, geçmiş ve gelecek sâlih kullarına ihsan buyurduğu gizli nimetlerini kastediyor. Çünkü Allah'ın çeşitli azaplarını ve gizli nimetlerini bilen bir kişinin korkusu artar ve içindeki huşû görünür bir şekil alır.

Hz. Ömer (r.a): 'İlmi öğreniniz. Fakat ilim için de sükûnet, vekar ve hâlimliği de öğrenininiz. İlmi kimden öğreniyorsanız ona hürmet gösterin. Âlimlerin zâlimlerinden olmayınız ki, ilminiz cehaletinizi yenmiş olsun' buyurmuştur.

'Allah, bir kuluna ilim ihsan ettiği zaman, onunla birlikte hilm, tevazu, güzel ahlâk ve şefkat de verir. İşte bu sıfatlarla donatılan ilim, ilimdir' denilmiştir.

Bir rivayette şöyle denir: 'Allah, kime ilim, zühd, tevazu ve iyi ahlâk verirse o muttakîlerin imamıdır'.

إِنَّ مِنْ خِيَارِ أُمَّتِي قَوْمًا يَضْحَكُونَ جَهْرًا مِنْ سَعَةِ رَحْمَةِ اللّٰهِ، وَيَبْكُونَ سِرًّا مِنْ خَوْفِ عَذَابِهِ، أَبْدَانُهُمْ فِي الْأَرْضِ وَقُلُوبُهُمْ فِي السَّمَاءِ، أَرْوَاحُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَعُقُولُهُمْ فِي الْآخِرَةِ يَتَمَشَّوْنَ بِالسَّكِينَةِ وَيَتَقَرَّبُونَ بِالْوَسِيلَةِ.

Ümmetimin hayırlı kişilerinden bir grup var. Allah'ın geniş rahmetinden dolayı zâhiren güler, fakat şiddetli azabının korkusundan da gizlice ağlarlar. Onların bedenleri yerde, fakat kalpleri göktedir. Ruhları dünyada, akılları ise âhirettedir. Yürüdükleri zaman, sükûnetle yürürler, Allah Teâlâ'ya ibadetle yaklaşırlar.[247]

---

247) Hâkim, *Müstedrek*; Beyhakî, *Şuab'ul-İman*.

Hasan Basrî 'Hilim, ilmin veziri; şefkat, babası; tevazu ise iç çamaşırıdır' buyurmuştur.

Bişr el-Hâfî de: 'İlmi vasıtasıyla dünya riyasetini arayan bir kimse, Allah'a, buğz ettiği bir şeyle yaklaşmak isteyendir. Böyleleri hem gökte, hem yerde buğz edilen kimselerdir' buyurmuştur.

İsrailiyat'ta rivayet edilir ki, 'Bir hekîm, hikmet konusunda 360 kitap yazmış ve böylece haklı olarak hekîm vasfını almıştır. Fakat Allah Teâlâ o devrin peygamberine o adama 'Sen yeryüzünü hezeyanla doldurdun. Onları benim rızam için yazmadığından bir arpa boyu mertebeye bile sahip olmadın. Ben azîmüşşan, senin nifakından bir tek cümleyi dahi kabul etmedim' demesini söylemiş. Bu haberi alan hekîm, hareketinden pişman olarak, yazarlık mesleğini bırakıp halka karışmış. Halkın içinde çarşılarda gezerek, alışveriş yaparak tevazu zırhına bürünmüş. Bunun üzerine de Allah Teâlâ o devrin peygamberine şöyle vahyetmiş: 'Ona, şimdi benim rızamı kazandığını bildir'.

Abdurrahman b. Amr el-Evzâî, Bilâl b. Sa'd el-Eş'arî'den şöyle hikâye eder 'Zâlim zabtiyelerle karşılaştığınız zaman şerlerinden Allah'a sığınıyorsunuz, fakat, riyakârlık yapan ve riyaset için can atan dünya âlimlerine rastladığınızda onların şerrinden Allah'a sığınmıyorsunuz. Halbuki onlar zâlim memurlardan daha tehlikelidir. Onların şerrinden Allah'a sığınmak daha evlâdır'.

Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber'e (s.a) şöyle sorulur:

- Amellerin hangisinde daha çok fazilet vardır?

- Ağzın, Allah'ın zikriyle dolu olduğu halde haramlardan sakınmasın da...

- Arkadaşın hangisi daha hayırlıdır?

- Allah'ı andığın zaman sana yardım eden, unuttuğun zaman hatırlatan arkadaş.

- Arkadaşın hangisi daha kötüdür?

- Unuttuğun zaman sana Allah'ı hatırlatmayan, andığın zaman da sana yardımcı olmayan arkadaş.

- İnsanların en âlimi kimdir?

- Allah'tan en fazla korkan kimse.
- İnsanların en kötüsü kimdir?
- Yâ rabbi! Beni affeyle! Bu sualin cevabını veremem.
- Ey Allah'ın Rasûlü! Ne olur bize onu da haber ver!
- Fesada yönelen âlimler![248]

إِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ اَمَانًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ اَكْثَرُهُمْ فِكْرًا فِى الدُّنْيَا، وَاَكْثَرَ النَّاسِ ضِحْكًا فِى الْاٰخِرَةِ اَكْثَرُهُمْ بُكَاءً فِى الدُّنْيَا، وَاَشَدُّ النَّاسِ فَرَحًا فِى الْاٰخِرَةِ اَطْوَلُهُمْ حُزْنًا فِى الدُّنْيَا.

Kıyâmet gününde en fazla emniyette olan kimseler, hayatta dünyanın kötülüğünü en fazla düşünen, âhirette en fazla gülen, dünyada en fazla ağlayan, âhirette en fazla sevinen, dünyada en çok üzülen kimselerdir[249]

Hz. Ali (r.a) bir hutbesinde şöyle der:

Manevî mesûliyetim, söylediklerimin karşılığıdır. Ben ancak söylediklerimden mesûlüm. Muhakkak ki, takvâ tarlasını eken bir kavmin ekini zarar görmez. Hidayet çimenine dikilen bir kök asla susuz kalmaz. İnsanların en cahili, derecesini ve kendi durumunu bilmeyendir. Allah nezdinde buğza en müstahak olan, ilmi, şuradan buradan derleyen ve bu ilimle fitnenin karanlığına sapan kimsedir. Bu kişiye, insanların rezilleri ve kıymetsizleri *âlim* demişlerdir.

Halbuki bu adam tek gününü bile doğru dürüst ilme sarfetmiş değildir. Gerçi ilim tahsiline dalmış ve onu çokça elde etmiştir. Halbuki ilmin en azı ve kifayet edici miktarı; çok olup azdırıcı olandan daha efdaldir. Bu kişi, kokmuş sudan kana kana içerek dağarcığını bu suyla doldurmuştur. Ne faydasız bir çalışma... Sonra başkalarının şüphelerini izale etmek için öğretmenlik kürsüsüne çıkmış ve halka yol gös-

248) Irakî bu hadîsi bu şekilde toplu olarak görmediğini söylemektedir. Bu hadîs birkaç hadîsten alınmış parçalardan meydana gelmiştir. İbn Mübarek, *Zühd ve Rekaik*'de Muhammed b. Adiy'den, Yunus b. Hasan'dan bu hadîsin bir kısmını rivayet etmektedir. Diğer parçalar da başka hadîslerden alınarak eklenmiştir.

249) Ebu Talib el-Mekkî, (Amr b. Abdullah el-Makberî'den)

termeye kalkışmıştır. Şayet bu kişinin karşısına önemli ve çözülmesi müşkil bir mesele çıkarsa, faydasız fikirleriyle o meselenin halline tevessül eder. Böyleleri şüpheleri bertaraf etmekte tıpkı örümcek ağına benzer. Yanıldığını veya isabet ettiğini bir türlü anlayamaz. Çünkü bu durumu idrâk etmekten bile yoksundur. Cehalette binici, körlükte yürüyücüdür. Bilmediği için özür dilemez ki selâmete erebilsin. Azı dişleriyle ilme yapışmaz ki ganimeti elde etsin. Elinden kan akmakta, hükmüyle, haram olan birleşmeler helâl olmaktadır. Yemin ederim; bulunduğu makamın ve kendisine havale edilen meselenin ehli de değildir. İşte dünya hayatında kendilerine felâket yağan ve kendi kendilerinin yasını tutarak ağlaşmaya müstahak olanlar bunlardır'.

Hz. Ali yine şöyle buyurur: 'İlmi işittiğiniz zaman, yutarcasına dinleyiniz. Sakın ilmi ciddî olmayan şeylerle karıştırmayınız. Çünkü ciddî olan ilim, ciddî olmayan şeylerle karıştırıldığı zaman saf kalpler ondan nefret edecektir'.

Selef âlimlerinden bazıları şöyle demişlerdir: 'Âlim, bir kere kahkaha ile güldüğü takdirde, ilmin bir kısmını havaya üflemiş olur. Öğretmende üç sıfat toplandığı takdirde bu sıfatlar sayesinde öğrencisine vereceği ilimlerin nimeti tamam olur. O sıfatlar şunlardır: *Sabır*, *tevazu* ve *güzel ahlâk*. Bir öğrenci, aşağıdaki üç sıfata sahip olduğu zaman, kendisine ilim vermek hoca için kolaylaşır ve öğretmek nimeti tamamlanmış olur. O sıfatlar: Akıl, hedef ve güzelce dersini dinleyip anlamaktadır.

Kısaca Kur'an'da vârid olan ahlâklardan, âhiret âlimleri, katiyyen ayrılmazlar. Çünkü onlar, Kur'an'ı riyaset için değil, onunla amel etmek için öğrenirler.

İbn Ömer (r.a) şöyle anlatır:

'Biz, her birimizin Kur'an'dan evvel imanı elde etmeye çalıştığımız bir zamanı yaşadık. Kur'an, sure sure nazil oluyordu. Bu surelerin helâl ve haramını, emir ve yasaklarını öğrenirdik ve yine, o surelerden nerede durmak uygunsa onu öğrendik. Şimdi ise, imandan evvel Kur'an'a yapışan, Fâtiha suresinden başlayarak sonuna kadar okuyan, fakat Kur'an'ın emri nedir, yasağı nedir ve nerede bulunmak gerekir katiyyen bilmeyen, okuduğu Kur'an emirle-

rini, çürük hurmalar gibi sağa sola serpen, yani kıymet vermeyen nice kişiler görüyorum'.

Başka bir haberde aynı mânâya gelen şu ifadeleri buluruz:

> Biz, Rasûl'ün sahabîleri, Kur'an'dan evvel imana sahip olurduk. Fakat ey beni dinleyenler! Bizden sonra bir kavim gelecektir. Onlar imandan evvel Kur'an'a sarılacaklardır. Kur'an harflerini güzelce okuyacaklar, fakat Kur'an'ın yasaklarını ve hududlarını zayi edeceklerdir. 'Biz okuduk, bizden daha iyi okuyan var mı? Öğrendik, bizden daha iyi öğrenen var mı?' diyeceklerdir. İşte onların yaptığı sadece Kur'an'ı güzel okumaktır. Hepsi o kadar.[250]

Başka bir rivayet: 'Onlar (yani Kur'an harflerinin güzel okunuşuna ihtimam gösteren ve ahkâmını nazarı itibara almayanlar) bu ümmetin en şerlileridir'.

Âhiret âlimlerinin alâmetlerinden olup beş ayetten alınan şu beş ahlâkı bazı âlimler şöyle sıralamışlardır:

1) Haşyet, 2) Huşû, 3) Tevazu, 4) Güzel ahlâk, 5) Zühd

Haşyet

> Kulları içinde ancak âlimler, Allah'tan (gereğince) korkar.
>
> (Fâtır/28)

Huşû

> Kitap ehlinden öyleleri var ki, Allah'a inanırlar, size indirilene ve kendilerine indirilene inanırlar; Allah'a karşı saygılıdırlar; Allah'ın ayetlerini birkaç paraya satmazlar. Onların mükâfatı da rableri katındadır. Şüphesiz Allah, hesabı çabuk görendir.
>
> (Âlû-İmrân/199)

Tevazu

> Tevazu kanadını mü'minler için indir.
>
> (Hicr-88)

---

250) İbn Mâce, (Cündebe'den)

Güzel Ahlâk

Allah'tan gelen bir merhamet sayesindedir ki, onlara (ashaba) yumuşak davrandın.

(Âlu-İmrân/159)

Zühd

Kendilerine ilim verilenler şöyle dedi: Ey Kârun gibi dünyayı isteyenler! Yazıklar olsun size! İman edip sâlih amel işleyen için Allah'ın sevabı daha hayırlıdır. O sevaba ancak ibadet edenlerle sabredenler kavuşur.

(Kasas/80)

Hz. Peygamber (s.a) 'Allah kime hidayet etmeyi dilerse İslâm'a onun göğsünü açar, gönlüne genişlik verir' (En'am/125) ayetini okuduğu zaman kendisine, 'Bu genişlikten gaye nedir?' diye soruldu ve şu cevabı verdi: 'Nur, bir kalbe akıtıldığı zaman o göğüs genişler'. 'Ey Allah'ın Rasûlü! Bunun böyle olduğunun alâmeti var mıdır?' diye sorulduğunda da, Hz. Peygamber 'Evet bunun alâmeti vardır. Aldanma evinden (dünyadan) uzaklaşmak, ebediyet evine dönmek ve ölüm gelip çatmadan evvel, ölüme hazırlık yapmaktır' cevabını verdi.[251]

Âhiret âlimlerinin alâmetlerinden birisi de amelleri bildiren, nelerle ifsad olunduklarını beyan eden, kalpleri karıştıran, vesveseye ve şerre kapı açan ilimden çokça bahsetmektir. Zira dinin temeli insanları şerden korumaktır. Bu hikmete binaen şair 'Şerri şer için değil, ondan korunmak için öğrendim. Çünkü şerri bilmeyen ona düşebilir' demiştir.

Bir de insana daha kolay gelen fiilî amellerdir. Fiilî amellerin en güzeli, kalp ve dille Allah'ın zikrine devam etmektir. Bu amellerin sağlam kalması için kendilerini ifsad ve kalbi karıştıran şeyleri iyi bilmek gerekir. Bu ifsad eden şeyler birçok şubelere ayrılır ve teferruatı çok uzun sürer. Bütün bunları bilmek lâzımdır. Zira âhiret yolculuğunda herkesin müptelâ olduğu felâketlerdir bunlar... Bu bakımdan âhiret âlimleri bunları bilmekle, Allah'ın rahmetine yaklaştıran faydalı ilmi elde etmişlerdir.

---

251) Hâkim, Beyhakî, *Zühd* , (İbn Mes'ud'dan)

Dünya âlimlerine gelince; onlar hüküm vermek için bindebir vâkî olan fer'î meselelere dalarlar. Belki hiçbir zaman vâkî olmayan veya hayatta bir defa vukuû mümkün olan meseleler üzerinde çalışarak o meselenin mahiyetini kavramak için yorulurlar. Çünkü üzerinde durdukları meseleler vâkî olacak olsa bile, bu onların zamanında olacak değildir. Kendi zamanlarında değil, başka zamanlar ve başka insanlar için meydana gelecektir. O halde, bu gibi meseleleri, meydana geldikleri zamanda halledecek nice âlimler bulunabilir.

İşte dünya âlimleri, bu şekilde, vazifeleri olmayan ve kendilerini hiçbir bakımdan ilgilendirmeyen meselelerle meşgul olur da onları yakından alâkadar eden meselelere kulak asmazlar. Gece ve gündüz birbiri ardınca onların üzerinden akıp gittiği müddetçe, kalplerine gelen mânâlar, vesveseler ve amelleri içinde bocalayıp dururlar. Bu hallerine hiçbir çıkar yol da aramazlar. Nefsine ait en mühim bir meseleden kaçar, başkasının vâkî olma ihtimali çok uzak meselelerine kafa yorar. Bu insanlar saadetten ne kadar uzaktır! Bir insanın, kendi üzerine düşen vazifeleri bırakarak, başkasının meydana gelme ihtimali olmayan işleriyle meşgul olması, halk nezdinde makbul bir insan kabul edilmek gayretinden başka bir mânâ taşımaz...

Bu acıklı durumdan daha kötüsü, dünyaya bağlı sersem insanların böyle kimselere fazıl, muhakkîk ve müdekkîk âlim lâkabını takmalarıdır. Böyle bir kişiye Allah Teâlâ tarafından verilecek en hafif ceza, ilminin dünyadaki halk arasında rağbet görmemesidir. Bu rağbeti bulamayışı bir yana, belki de, zamanın hâdiseleri içinde bulanık bir hale gelerek kaybolup gidecektir. Kıyamet gününde onlar, gerçek âlimlerin kâr ettiklerini ve saadete erdiklerini gördükleri zaman, müflis durumlarından ötürü büyük bir hasret çekeceklerdir. Bu ne dehşetli bir zarardır!

Hasan Basrî'nin konuşma bakımından peygamberlere, hidayet bakımından da sahabîlere benzediğini bütün ulema ittifakla söylemektedir. İşte durumu böyle olan bir zâtın konuşmasının çoğu, kalbin şüphesi, amellerin fesadı, nefislerin vesvesesi ve nefis şehvetlerinden gelen çözülmesi zor, gizli sıfatlara aitti.

Bir ara kendisine şöyle denildi: 'Ey Ebu Said! (Hasan Basrî'nin künyesi) Sen o kadar yerinde konuşma yapıyorsun ki, bu konuşmayı senden başka hiç kimseden dinlemiyoruz. Acaba bu

konuşmaları nereden öğrendin?' O da 'Huzeyfe b. Yeman'dan öğrendim' dedikten sonra sözlerine şöyle devam etti:

- Bir gün Huzeyfe'ye şöyle bir suâl soruldu: 'Seni, hiçbir sahabînin konuşmadığı şeyleri söyler görüyoruz. Sen bu konuşmaları nereden öğrendin?' Huzeyfe şöyle cevap verdi: 'Bu sözleri Hz. Peygamber sadece bana söyledi. Çünkü sahabe-i kiram, Hz. Peygamber'den daima hayır ve fazilet hakkında sorarlardı. Ben ise, şerden çok korktuğum için, Rasûl'e sadece bu hususu soruyordum. Çünkü biliyordum ki, şerri öğrendiğim zaman hayırla ilgili ilim, elimden kurtulamaz.[252]

Huzeyfe sözlerine şunları da ilâve etmiştir: 'Apaçık bildim ki, şerri bilmeyen bir kimse asla hayrı bilemez'.

Başka bir lâfızda şöyle buyurulmuştur:

"Sahabe-i kirâm 'Ey Allah'ın Rasûlü! Şu şu amelde bulunan kimseler için ne gibi mükâfatlar vardır' diye amellerin fazileti hakkında sualler sorarlardı. Ben ise şöyle sorardım: 'Ey Allah'ın Rasûlü! Şu şu amelleri ne gibi hareketler ifsad eder?' Hz. Peygamber, benim bu şekilde sualler sorduğumu gördüğünden, amellerin âfetlerini hususî olarak bana öğretti. Benim en iyi bildiğim ilim de, böylece bu ilim oldu".

Hz. Huzeyfe, amelleri ifsad eden ilmi bildiği gibi, münafıklara ait malûmatı da, o şekilde, hususî olarak biliyordu. Nifak ilmini, sebeplerini ve fitnelerin inceliklerini bilen biricik sahabî o idi. Hz. Ömer, Hz. Osman ve daha birçok büyük sahabî nifak hususunda Hz. Huzeyfe'den faydalanırlardı. Bu konularda onunla daima istişare ederlerdi. Münafıklar, hep ona sorulurdu. O da münafıkların adedini söyler ve hatta onlardan ne kadar kaldığını da bildirirdi. Fakat hiçbir zaman isimlerini zikretmezdi. Hz. Ömer birgün kendisinde nifak olup olmadığını sormuştu. Bunun üzerine Huzeyfe (r.a), Hz. Ömer'in nifak ehlinden olmadığını söyleyerek onu tebrik etmişti. Bir cenaze olduğu zaman Hz. Ömer, Hz. Huzeyfe'nin o cenazeye iştirak edip etmediğine dikkat ederdi. Şayet Huzeyfe cenazeye iştirak etmişse o da eder, etmemişse cenaze namazına katılmazdı. Bu sebeple Hz. Huzeyfe'ye *sır sahibi* denilmişti.

---

252) Hâkim, Beyhakî

Bu bakımdan *kalp* makamlarına ve hallerine itina göstermek, âhiret âlimlerinin âdetidir. Çünkü Allah'a varacak olan kalptir. Fakat zamanımızda bu ilim garip oldu ve hatta ortadan kalktı. Zamanımızın âlimlerinden herhangi birine *kalp* hakkında bir sual sorulduğu zaman, bu sual garip karşılanmakta ve cevap vermek gereksiz kabul edilmektedir.

Bir âlim kalp ilimlerinden bahsetse, dinleyenler bunu garip ve anlamsız bularak 'Bu adam yaldızlı laflar ediyor, mücadele inceliklerini ortaya koyan o büyük vâizler nerede?' derler.

Şu sözü söyleyen ne kadar doğru söylemiştir: 'Bütün yollar aynıdır, fakat hak yol birdir. Hak yolunun yolcuları ise fertlerdir. O yolcular bilinmez, onların maksatlarını anlayamazsın. Onlar yavaş yavaş yürüyüp hedefe yönelenlerdir. İnsanlar, kendileri için irade edilenden gafildir. Çünkü insanlar hak yolundan gâfildirler.

Kısaca, halk daima kendisine kolay gelen ve tabiatına uygun olana meyleder. Hakikat acıdır ve onu elde etmek hem zor, hem de büyük güçlüklere göğüs germekle mümkündür. Onun yolu işlenmemiş bir yoldur. Hele kalp sıfatlarını bilmek, kalbi, ahlâkî zaaflardan temizlemek; evet bu, ruhu yerinden söküp almaktan daha zor bir iş!.. Hakikatın sahibi, ilâcın acılığına katlanan bir kişi gibidir. Sonunda şifa vardır diye sabreder. Onun sahibi ölüm ânında meleğin müjdesiyle iftar etmek için sıkıntılara göğüs gererek hayatını oruçlu geçiren bir kimseye benzer... Ne zaman bu yola rağbet çoğalır? Hiçbir zaman... Bu hikmete binaen şöyle denilmiştir: 'Basra şehrinde, va'z u nasihatta bulunan, yüzyirmi kişi vardı. Bâtın sıfatları, kalp halleri ve yakîn ilmi hakkında, bu yüzyirmi kişiden, ancak üçü konuşuyordu: Sehl et-Tüsterî, Subeyhî ve Abdurrahim. Bu üç kişiyi, on kişiyi geçmeyen bir cemaat dinlerdi ancak... Diğer vaizleri ise binlerce insan... Bu durumun sebebi şudur: Kıymetli mücevherat, ancak hususiyet ve özellik sahibi kişilere mahsustur. Herkeste olan şeyin kıymeti olmaz.

Âhiret âlimlerinin özelliklerinden biri de, ilim öğrenirken kalbin saflığı ile idrak ve basiretine güvenmesi, başkalarını taklit etmemesidir. Sadece şeriat sahibi emir ve buyrukta taklid edilir. Bir de sahabe-i kiram! Hz. Peygamber'i dinledikleri için fiilleri hadîs mesabesinde olduğundan uyulur. Bu hakîkat böylece bilindikten sonra, Hz. Peygamber'in söz ve fiillerini kabul etmek sureti ile tak-

lid eden zâta düşen en uygun hareket, bu konunun sır ve hikmetlerini bilmeye çalışmaktır. Zira mukallid, bir fiili, şeriat sahibinin fiilidir diye işler. Halbuki şeriat sahibinin her fiilinde mutlak bir hikmet vardır. Öyleyse mukallid, hiç yorulmadan ve katiyyen yılgınlık göstermeden şeriat sahibinin amelleriyle, söylediği sözlerin hikmetlerini anlamaya gayret sarfetmelidir. Mukallid, söyleneni ezberlemekle kalırsa, ancak öğrendiği ilmin kabı olabilir, fakat katiyyen âlim olamaz. İşte bundan dolayı bazan 'Filân adam ilmin kabıdır' denilir. Şayet bu adam, sadece ezberlemekle iktifa eder, o söz ve fiillerin hikmetlerine nüfuz etmezse, böyle bir kimseye asla *âlim* denilmez.

Kimin kalbinden perde kalkmış ve hidayetle nûrlanmışsa, böyle bir kimse başkalarına önder olur. Artık onun için, başkasını taklid etmek caiz olmaz. Bu hakîkati, İbn Abbas şu sözüyle ne kadar güzel ifade buyurmuştur: 'Allah'ın yüce Rasûlü hariç, hiç kimsenin ilmine kayıtsız, şartsız râm olunmaz; hatta ne kadar büyük olurlarsa olsunlar, çok kere sözleri terkedilir'.[253]

İbn Abbas, Zeyd b. Sâbit'ten fıkıh, Ubey b. Ka'b'dan kıraat ilmini öğrenmiştir. Sonradan, fıkıh ve kıraatta her iki hocanın fikirlerine muhalefet etmiş ve onlardan ayrılmıştır.

Seleften bazıları şöyle buyurur: 'Hz. Peygamber'den bize ne gelmişse, onu başımızın üzerine koyar, olduğu gibi kabul ederiz. Sahabe-i kiramdan gelenin bir kısmını alır, bir kısmını terk ederiz. (Bir sahabîden kuvvetli olarak geleni kabul eder, olmayanı terkederiz). Tâbiîn-i kirama gelince, onlar da erkekti, biz de erkeğiz'.[254]

Sahabîlerin fazileti, Hz. Peygamber'in hareketlerinin karine ve delillerini bizzat görmelerinden, kalplerinin karinelerle bilinen birtakım emirlere bağlanmasından ileri gelir. İşte bu emirler, sahabîleri sevaba doğru iten yegâne hakîkatlerdir. Bu hakikat ne rivayete ne de ibarelere sığmaz. Nübüvvet nûru sahabenin hatâ etmesini onda ikiye indirmiştir. Nübüvvetin ne olduğunu bizzat görenleri, bu makamın nûru korumakta, çokça yanılmalarına mâni olmaktadır.

---

253) Taberânî, *Kebir*, (İbn Abbas'dan)

254) Bu söz İmam-ı A'zam Ebu Hanife'ye nisbet edilir.

Başkasından dinlediklerini taklid etmek pek makbul bir hareket olmadığından kitaplara ve tasniflere bağlanıp onların mukallidi olmak, hakîkatlerden uzaklaştırıcı bir hareket olur. Çünkü kitaplar ve tasnifler sonradan ortaya çıkmıştır. Sahabe-i kiramın zamanında, tâbiînin ilk devirlerinde *kitab* ve *tasnif* diye bir şey yoktu. Ancak bütün sahabîlerin vefatından, tâbiînin ortalıktan çekilmesinden sonra; yani Said b. Müseyyeb ve Hasan Basrî gibi zatların ölümünden, yani hicretin yüzyirminci senesinden sonra kitaplar telif edilmeye başlanmıştır. Çünkü, daha önceki âlimler, hadîslerin yazılmasını, kitap telif edilmesini, bunları okuyan halkın ezberciliğe alışmak suretiyle Kur'an'dan, tefekkür ve tezekkürden uzaklaşmamaması için kerih görmüşlerdir.

Halk Kur'an'dan, düşünce ve zikirden uzaklaşmasın diye daima 'Bizim ezberlediğimiz gibi siz de ezberleyiniz' diyerek ikazda bulunuyorlardı. Hz. Ebubekir ve birtakım sahabe-i kiram, işte bundan dolayı Kur'an'ı Kerîm'in bir mushafta derlenmesine muhalifti. 'Rasûlüllah'ın yapmadığı bir işi biz nasıl yapalım?' diye tereddüd ediyorlardı. Halk tabakasının yazılı mushaflara güvenip hafızlıktan kaçacaklarından korkmakta idiler ve 'Kur'an'ı olduğu gibi bırakalım, halkın bir kısmı, diğer kısmından telkin ve okutmak suretiyle öğrensinler. Ezberleme, onların meşguliyeti olsun' kararına vardılar. Hz. Ebubekir'in bu ısrarı, Hz. Ömer ve bir kısım sahabenin, halkın tembelliğinden korkarak ve Kur'an'ın tek kelimesini veya müteşabih kıraatları bilen kimselerin kökünü kurutacak bir savaşın çıkmasından endişe ederek, Kur'an'ın yazılmasında ısrar edinceye kadar devam etti. Hz. Ömer ile kendisini takviye eden sahabe-i kiram, bu mâzereti beyan ettikleri zaman; Hz. Ebubekir'in (r.a) göğsü de Kur'an'ı yazmak için inşiraha kavuşup bu işe taraftar oldu. Bu bakımdan Hz. Ebubekir Kur'an'ı tek bir mushafta topladı.

İmam Ahmed, İmam Mâlik'e, *el-Muvatta* kitabını yazdığı için, şiddetle hücum ederek diyordu ki: 'Sahabe-i kirâmın yapmadığı bir bid'atı icad etti'.

Denilir ki: 'İslâm'da ilk kitap yazan İbn Cüreyc'dir. Bu, hadislerle ilgili ve Atâ, Mücahid ve İbn Abbas'ın Mekke'de bulunan talebelerinden rivayet buyurduğu tefsir harfleri hakkında te'lif ettiği bir kitaptır'.

İkinci kitap, Yemen'in San'a şehrinde Ma'mer b. Raşid tarafından te'lif edildi. Ma'mer, bu kitabında birçok hadîs-i nebevî derledi. Sonra İmam Mâlik, Medine'de *Muvatta* isimli kitabı yazdı. Bilâhare Süfyan es-Sevrî'nin *Câmî* adlı eseri yazıldı. Hicretin dördüncü yüzyılında kelâm ilmine dair birçok kitap telif edildi, mücadele başladı. Söylenen sözlerin iptal edilmesi delil ve burhanlarla yapıldı. Bunun üzerine halk kelâm ilmine ve kıssalarla va'z etmeye daldı. Böylece *yakîn ilmi*, hicretin dördüncü asrından itibaren yavaş yavaş yok olmaya başladı. O tarihten itibaren kalplerin ilmi, nefsin kötü sıfatlarından ve şeytanın desiselerinden sakınmak gibi ilimler garip sayıldı ve azaldı. Küçük bir azınlık hariç, halk bu ilimlerden yüz çevirdi. O tarihten itibaren cedel yapan kelâmcıya *âlim* denilmeye başlandığı gibi, konuşmasını secîli ve kafiyeli ibarelerle süsleyen kimseye de *âlim* denildi. Çünkü bunları dinleyen halk tabakası idi. Bu tabaka ilmin hakîkatini hikâyelerden ayırdedecek derecede gelişmiş değildi. Ayrıca sahabe-i kiramın yaşayışını ve ilmini halk bilmiyordu ki, hakîki âlimleri sahtelerinden ayırdedebilsin. İşte böylece âlim olmayana *âlim* ünvanı verildi ve bu lâkabı halefler, seleflerinden alıp devam ettirdiler. Böylece *âhiret ilmi* rafa kaldırıldı. Havass hâriç, *kelâm* ile *ilim* arasında ayırım yapacak kimse kalmadı. Fakat havasstan, 'Filân adam mı, yoksa şu mu daha âlimdir?' diye sorulduğu zaman, işin hakîkatini bilen havass 'O ilim yönünden, bu da kelâm yönünden daha fazladır' derlerdi. Havass ilim ile konuşma kabiliyetinin arasını tefrik edecek kudretteydi. İşte böylece geçmiş asırlarda din, zayıflamıştır. Acaba günümüzde durum nasıldır?

Bugün durum öyle bir raddeye gelmiştir ki, kelâmı inkâr eden bir kişi, *mecnun* olarak ilân ediliyor. O halde insana düşen vazife; bu zamanda nefsi ile meşgul olmak ve başkaları hakkında susmayı tercih etmektir. Âhiret âlimlerinin alâmetlerinden birisi de yeni ortaya çıkan bid'atlardan şiddetle kaçınmaktır. Sakın insanların çoğunluğunun yeni ortaya çıkan meselelere olan düşkünlüğü seni aldatmasın!

Sahabe–i kiramdan sonra meydana çıkan bid'atlara halkın teveccühü seni kandırmasın. Zira müslümana düşen vazife, sahabe-i kiramın durumunu, sîretini ve amellerini arayıp onlara muttali olmaktır. Acaba sahabîler hangi hususlara daha fazla ihtimam göstermişlerdir? Ders okutmak, kitap yazmak, münazarada bu-

lunmak, fetvâ vermek, yönetici olmak, vakıf müesseselerinin başına geçmek, onun bunun vasîsi olmak, yetimlerin malını yemek, zâlim yöneticilerle oturup-kalkmakla onlarla iyi geçinmekle mi meşgul olmuşlar, yoksa korkmak, üzülmek, mücâhedede bulunmak, zâhir ve bâtını murakabe etmek, günahın küçük ve büyüğünden sakınmak, nefsin gizli şehvetlerini, şeytanın hilelerini ve bunlardan başka bâtın ilimlerini öğrenmekle mi meşgul olmuşlardır?

Bilmek gerekir ki, zamanın en âlimi, hakka en yakını, sahabe-i kiram'a en fazla benzeyen ve selefin yolunu en iyi bilen kişidir. Zira din, sadece sahabe-i kiram'dan alınır. Bu sırra işaret ederek Hz. Ali şöyle buyurmuştur: 'Bizim en hayırlımız bu dine en fazla tâbî olanımızdır'.

Hz. Ali bu sözünü, kendisine 'Sen filân sahabîye muhalefet ettin' denildiği zaman söylemiştir. Bu bakımdan müslüman bir kişiye Rasûlüllah'ın devr-i saadetindeki sahabe-i kirama muhalefet etmekten sakınmak vazifesi düşer. Onlara mutabık olan, kime muhalif olursa olsun zararı yoktur. Çünkü insanlar kendi yaptıklarını tasdik etmeye meyyaldirler. Bir türlü -muhalefet ettiklerinden ötürü- Allah'ın cennetinden mahrum olduklarını itiraf etmeye yanaşmamaktadırlar. Cennete giden yolun ancak kendi seçtikleri yol olduğu iddiasındadırlar.

Bu hakîkati belirtmek için Hasan Basrî şöyle demiştir:

İslâm'da birçok bid'atlar icat eden iki sınıf bid'atçı vardır:

1. Kötü rey sahibi olup, sadece kendisi gibi düşünenlere cennet verileceği kanaatinde olanlar.

2. Dünyaya tapan, dünya için öfkelenen ve dünya için razı olan ve sadece dünyayı arayan zenginler. Bu bakımdan bu iki sınıfı da terkediniz. Çünkü ikisi de cehenneme doğru, koşar adımlarla gitmektedir. Bir de kendini dünyaya davet eden zenginle, nefsin arzularına davet eden hevasının esiri olanın arasında olduğu halde Allah kendini her ikisinin şerrinden de korur da selef-i salihine meylederek onların yaşantılarını, fiillerini sorup izlerinden yürümek ister. İşte böyle bir insan büyük bir ecre namzettir. Bu bakımdan siz de böyle olunuz'.

İbn Mes‘ud'dan *mevkuf* ve *müsned* olarak şu hadîs-i şerif rivayet edilmiştir:

إِنَّمَا هُمَا اثْنَانِ: اَلْكَلاَمُ وَالْهَدْىُ، فَاَحْسَنُ الْكَلاَمِ كَلاَمُ اللّٰهِ تَعَالٰى، وَاَحْسَنُ الْهَدْىِ هَدْىُ رَسُولِ
اللّٰهِ ﷺ ، اَلاَ وَاِيَّاكُمْ وَمُحْدَثَاتُ الْاُمُورِ، فَاِنَّ شَرَّ الْاُمُورِ مُحْدَثَاتُهَا وَاِنَّ كُلَّ مُحْدَثَةٍ بِدْعَةٌ
وَاِنَّ كُلَّ بِدْعَةٍ ضَلاَلَةٌ، اَلاَ لاَيَطُولَنَّ عَلَيْكُمُ الْاَمَدُ فَتَقْسُو قُلُوبُكُمْ، اَلاَ كُلُّ مَا هُوَ اٰتٍ قَرِيبٌ
اَلاَ اِنَّ الْبَعِيدَ مَا لَيْسَ بِاٰتٍ.

İki şey vardır ki biri kelâm, diğeri ise hidayettir. Kelâmın en güzeli, Allah'ın kelâmıdır. Hidayetin (yolun) en güzeli de Allah Rasûlü'nün hidayetidir. Sonradan ortaya çıkan bid‘atlardan sakınınız. Zira işlerin en kötüsü, sonradan ortaya çıkan bid‘atlardır. Muhakkak ki her sonradan ortaya çıkan bid‘attır ve muhakkak ki her bid‘at dalâlettir. Zaman ve hedef size uzak görünmesin. Çünkü bu takdirde kalbiniz katılaşır. İyi bilin ki her gelecek olan yakındır. Yine iyi bilin ki uzak ancak gelmeyecek olandır.[255]

Hz. Peygamber'in bir hutbesinde şu cümleler yer almaktadır:

Kendi ayıpları, kendisini başkasının ayıplarını araştırmaktan alı-koyana, meşru bir şekilde kazandığı servetten infak edene, fıkıh ve hikmet ehliyle arkadaşlık edene, zillet ve günahtan sakınana cennet vardır. Nefsini zelil edene, ahlâkını güzelleştirene, gizli taraflarını ıslah edene, halktan kötülüğü uzaklaştırana cennet vardır. İlmi ile amel edene, servetin fazlasını Allah yolunda harcayana, sözünün fazlasını kendi nefsinde tutan, *sünnet-i seniyye* ile iktifa edip, bid‘atlara yönelmeyene cennet vardır.

İbn Mes‘ud (r.a) şöyle buyurmuştur: ‘Âhir zamanda güzel hidayet çok amelden daha hayırlıdır. Siz öyle bir zamandasınız ki, en hayırlınız emirleri aceleyle yapanınızdır. Fakat sizden sonra bir zaman gelecektir ki, o zamandaki insanların en hayırlısı şüphelilerin çokluğundan ötürü teenni ile adım atanlardır’.

---

255) İbn Mâce

İbn Mes'ud çok doğru söylemiştir. Şu zamanda teenni ile adım atmayan ve halkın yaptığı işlerde onlara uyan ve onların daldığı gibi dalan bir kimse, halkın felâkete gittiği gibi felâkettedir.

Huzeyfe b. Yeman (r.a) herhangi bir şeye işaret ederek: 'Bundan daha garibi, sizin bugünkü iyiliklerinizin, geçmiş zamanda kötülük sayılmasıdır ve sizin bugün kötü telâkki ettikleriniz de gelecek bir zamanın iyiliği olacaktır. Siz hakkı tanıdıkça hayırlı kimselersiniz. Siz içinizde bulunan âlime önem verir, ihtimam gösterirsiniz' buyurdu.

O da doğru söylemiştir. Şu yaşadığımız asrın iyiliklerinin çoğu sahabe-i kiram zamanında kötülük kabul ediliyordu. Çünkü zamanımızın iyiliklerinin başında gelen ve hatta en büyüklerinden sayılan şey; camileri süslemek, çeşitli boyalarla boyatmak, büyük servetleri camilerin ince tâmiratına sarfetmek, yüksek kıymetli halıları camilere sermektir. Halbuki daha evvel camilerde hasırların serilmesi dahi bid'at sayılıyordu. Hattâ 'Hasırların serilmesi Haccac-ı Zâlim'in yaptığı bid'atlerdendir' denilmekteydi. Çünkü sahebe ve tâbiîn-i kiram, alınlarıyla toprak arasında perde olacak herhangi bir maddeyi pek nadir seriyorlardı. Böylece cedel ve münazara ilimlerinin incelikleriyle meşgul olmak, bid'atların revaçda olduğu şu zamanımızda en büyük ilimlerden sayılıyor ve cedel ilminin incelikleriyle meşgul olanlar da Allah'ın rahmetine yaklaştırıcı amellerin en değerlisini yaptıklarını iddia ediyorlar. Halbuki onların bu yaptıkları, sahabe-i kiram ve tâbiîn zamanında kötü sayılıyordu. Zamanımızda esasında münker olup iyi sayılan hareketlerden birisi de; Kur'an ve ezan okumakta *lâhin* yapmaktır (Yani kısaltılması gereken kelimeleri uzatmak, uzatılması gereken kelimeleri kısaltmak, izharda ihfa, ihfada izhar yapmaktır).

İyilik sayılan münkerlerden birisi de; zâhirî temizlikte zorluklar çıkarıp, taharette vesveseye düşüp, uzak sebepleri yakîn farzederek elbisenin temizliğine önem vermek, fakat bununla beraber yiyeceklerin helâl veya haram olmasına ve benzeri önemli meselelere ihtimam göstermemektir. İbn Mes'ud ne güzel söylemiş: 'Siz bugün öyle bir zamandasınız ki, nefsin hevası ilme tâbidir. Fakat bir zaman gelecektir ki, ilim hevaya tâbi olacaktır!'

Ahmed b. Hanbel 'Asrımdaki insanlar, ilmi terkedip garip meselelere daldılar. Onların içindeki ilim ne kadar da azdır. Allah yardım etsin' buyurmuştur.

Mâlik b. Enes 'Geçmiş zamanda halk bu işleri sizin bugün sorduğunuz şekilde sormuyordu. O zamanın âlimleri *haram, helâl* demiyorlardı. Ben onlara yetiştim. Onlar *müstahab* ve *mekruh* diyorlardı' buyurdu.

Mâlik bu sözüyle şunu kastediyor: O devrin insanları kerahet ve müstahabın inceliklerine bakıyorlardı. Haramın fâhiş olduğu ise herkesçe biliniyordu ve ona yaklaşan zaten azdı.

Hişam b. Urve b. Zübeyr şöyle demiştir: 'Siz bid'atçılara bu zamanda ortaya çıkardıkları bid'atları sormayınız. Çünkü onlar bid'atlarını müdafaa için, verilmesi gereken cevapları hazırlamışlardır. Fakat onlara, Rasûlüllah'ın sünnet-i seniyyesini sorunuz. Göreceksiniz ki sünneti bilmezler'.

Ebu Süleyman Dârânî de 'Kalbine bir hayır ilham edilen kişi, hemen o ilhama göre amel etmemelidir. Tedkik etmeli, eğer nefsindeki ilham hadîse mutabık gelirse Allah'a hamd-ü senâ etmelidir' demiştir.

Bu sözüyle şunu kasdetmektedir: *Asr-ı Saadet*'ten sonra ortaya atılan bid'atlar, kulakları aşındırmış, kalplerde istikrar bulmuştur. İşte bundan dolayı çok zaman kalplerin berraklığı bulanmakta ve bu hastalıktan ötürü bâtıl, hak suretinde hayal edilmektedir. Bu bakımdan bâtılı hak olarak telâkki etmemek için hadîs-i şeriflerin şehadetine dayanmak gereklidir. Yine bunun içindir ki, Mervan b. Hakem bayram namazında namazgâhta minber yaptığı zaman, o cemaatta bulunan Ebu Said Mâlik b. Sinan el-Hudrî (r.a) ayağa kalkarak şu itirazda bulunmuştur: 'Ey Mervan! Bu bid'at da nedir?' Mervan 'Yaptığım bid'at değildir. Senin bildiğinden daha hayırlıdır. Çünkü cemaat çoğalmıştır. Minberi yapıp onun üzerine çıkıp cemaata sesimi duyurmak istedim' deyince, Ebu Said 'Ey Mervan! Allah'a yemin ederim. Siz hiçbir zaman benim bildiğimden daha hayırlısını getiremezsiniz ve yine Allah'a yemin ederim ki, bugün senin arkanda bayram namazını kılmayacağım!' demiştir.

Ebu Said (r.a) bu mevzuda şu hakîkatten ötürü itirazda bulunmuştu: Allah'ın yüce rasûlü, bayram ve yağmur hutbelerinde

minbere çıkmaz, aksine elindeki yaya veya asâsına dayanarak hutbesini okurdu.[256]

مَنْ اَحْدَثَ فِى دِينِنَا مَا لَيْسَ مِنْهُ فَهُوَ رَدٌّ.

Dinimizden olmayan bir şeyi ihdas edip, dine sokanın o yaptığı merduttur, başına çalınır.[257]

مَنْ غَشَّ اُمَّتِى فَعَلَيْهِ لَعْنَةُ اللّٰهِ وَالْمَلاَئِكَةِ وَالنَّاسِ اَجْمَعِينَ، قِيلَ: يَارَسُولَ اللّٰهِ! وَمَا غَشُّ اُمَّتِكَ؟ قَالَ: اَنْ يَبْتَدِعَ بِدْعَةً يَحْمِلُ النَّاسَ عَلَيْهَا.

'Ümmetimi aldatanın üzerine Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların lâneti olsun' dediği zaman Allah'ın Rasûlü'ne soruldu: 'Ey Allah'ın Rasûlü! 'Ümmetin kandırılması ne demektir?' Rasûl (s.a) 'Dinde olmayan bir bid'atı ihdas edip halkı o bid'atı yapmaya zorlamaktır'[258] buyurdu.

اِنَّ لِلّٰهِ عَزَّ وَجَلَّ مَلَكًا يُنَادِى كُلَّ يَوْمٍ: مَنْ خَالَفَ سُنَّةَ رَسُولِ اللّٰهِ ﷺ لَمْ تَنَلْهُ شَفَاعَتُهُ.

Allah Teâlâ'nın bir meleği vardır. O melek hergün şöyle haykırır: 'Rasûlullah'ın sünnetine muhalefet edene, Rasûlullah'ın şefaati yoktur.[259]

Bid'atlar çıkarmak suretiyle *sünnet-i seniyye*'ye muhalefet ederek suç işleyen bir kişinin, sıradan herhangi bir günahı işleyen kişiye nisbeti, devleti yıkmak isteyenin suçunu, muayyen bir hizmette sultanın emrine muhalefet edenin günahına nisbet etmek gibidir.

Belirli bir vazifede sultanın emrine muhalefet eden kişinin suçu bazen affolunur. Ama sultanın devletini yıkıp sultanlığına son vermek teşebbüsü ise asla affolunmaz.

---

256) Taberânî, (Berra b. Azib'den); Ebu Dâvud, (Şuayb'dan)

257) Buhârî, Müslim, (Hz. Âişe'den)

258) Dârekutnî, *Efrad*, (Enes'ten *zayıf* bir senedle)

259) Ebu Talib el-Mekkî, *Kut'ul-Kulûb* ; İrâkî hadîsin aslına rastlamadığını söylemektedir.

Bazı âlimler şöyle buyurmuştur: 'Selef, hangi şey hakkında konuşmuşsa onun hakkında konuşmayıp sükût etmek selefe eziyet verir. Selef, hangi şey hakkında susmuşsa onun hakkında konuşmak da fuzulî bir çaba ve tekellüftür'.

Başka bir âlim de şunu söyledi: 'Hak (ve hakîkat) ağır bir yüktür. Onu tatbik etmeyen zulmeder. Ondan geri kalan da acze düşer. Fakat onunla beraber ve onun çizdiği sınırlarda kalan tam isabet etmiştir'.

Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

عَلَيْكُمْ بِالنَّمَطِ الْاَوْسَطِ الَّذِى يَرْجِعُ اِلَيْهِ الْعَالِى وَيَرْتَفِعُ اِلَيْهِ التَّالِى.

Devamlı orta yolu tercih edin ki ilerleyenler de, gerileyenler de oraya dönecektir[260]

İbn Abbas (r.a) şöyle buyurmuştur: 'Dalâlet ehlinin kalbinde dalâletin kendine göre bir tadı vardır'. Nitekim Allah Teâlâ (c.c) şöyle buyuruyor:

Ey Rasûlüm, bırak o dinlerini oyuncak ve eğlence edinip de dünya hayatı kendilerini aldatmış bulunan kimseleri...

(En'am/70)

Hiç kötü ameli kendisine güzel görünen kimse, hakkı hak ve bâtılı bâtıl gören kimse gibi olur mu?

(Fâtır/8)

Bu bakımdan sahabe devrinden sonra zaruret ve ihtiyaç miktarını aşacak derecede yenilikler icâd edenlerin dinleriyle oynadıkları muhakkaktır.

Rivayet olunduğuna göre, şeytan, askerlerini sahabe-i kiram zamanında yeryüzüne yaymış ve bir zaman sonra askerler, ümitsiz olarak üslerine dönmüş. Şeytan askerlerine sormuş:

- Neden böyle kızgın ve hırçınsınız?

---

260) Ebu Ubeyde, (Ali b. Ebî Tâlib'den *mevkuf* ve *garîb* bir senedle); Irâkî, bu hadîsin *merfû* bir senedini bulamadığını söylemiştir.

- Biz bunlar gibi, hiç kimseye rastlamadık. Bunlar bizi son derece yordukları halde bir tanesinin kılına bile dokunamadık.

- Siz bunları yenmeğe muktedir değilsiniz. Çünkü onlar peygamberleriyle arkadaşlık yapmış, Allah'ın ayetlerinin nüzûlünü müşahede etmiş kimselerdir. Fakat üzülmeyiniz, bunlardan sonra bir kavim gelecektir. Siz ihtiyaçlarınızı ve öcünüzü onlardan alırsınız.

Tâbiîn-i kiram zamanı geldiğinde, şeytan yine ordularını seferber etmiş ama ordular yine mahrum olarak üslerine dönüp şöyle haykırmışlar:

- Biz bunlardan daha acaip kimseler görmedik. Kendilerini peyderpey günaha sokup birşeyler alıyoruz. Fakat günün sonunda akşama doğru istiğfar etmeye başlıyorlar. İstiğfarları sayesinde Allah günahlarını sevaba tebdîl ediyor.

- Siz bunlardan da birşey elde edemezsiniz. Çünkü inançları sıhhatli ve doğrudur. Peygamberlerinin sünnetine tâbî olmakta ciddîdirler. Fakat bunlardan sonra bir kavim gelecektir. Gözleriniz onların gelişi ile aydınlanacaktır. Siz onlarla oyuncak gibi oynayacaksınız. Onları heva ve heves gemleriyle istediğiniz şekilde, istediğiniz istikamete çekebileceksiniz. Onlar af dilerlerse affolunmazlar. Tevbe de etmezler ki, Allah günahlarını sevaba tebdîl etsin.

Râvi diyor ki: 'Birinci yüzyıldan sonra bir kavim geldi. Şeytan, içlerine heva ve heves tohumunu ekti, bid'atları süslü ve câzip gösterdi. Onlar da bid'atleri helâl telâkki ettiler ve bid'atleri din edindiler. O bid'atleri yaptıklarından dolayı Allah'tan af dileyip tevbe de etmezler. Bu bakımdan düşman, onlara musallat oldu ve istediği tarafa sürükledi!'

Eğer 'Bu hikâyeyi rivayet eden kişi şeytanın böyle dediğini nereden biliyor? Şeytanı görmemiş ve onunla konuşmamıştır' dersen, bilmiş ol ki kalp sahipleri melekûtun sırlarını üç yoldan elde ederler;

a) İlham yoluyla...

b) Sadık rüyalarla...

c) Bazen de keşif ve ilham ve misallerin müşahedesiyle -rüyada olduğu gibi- hâdiseleri keşfederler. Keşif yollarının en yüce derecesi bu sonuncusudur. Bu, aynı zamanda nübüvvetin yüksek derecelerindendir. Nitekim *sadık rüya* da nübüvvetin kırkaltı parçasından bir parçasıdır. Bu bakımdan dikkatli ol ve anlamadığın şeyleri inkâr etmeye kalkışma. Çünkü aklî ilimlerin tamamını ihâta ettiklerini iddia eden bencil ve hodfuruş âlimler, bu konuda helâk olmuşlardır. Bu bakımdan sahibini Allah'ın veli kullarına ait bulunan bu işleri inkâr etmeye çağıran akıl'dan, cehalet daha hayırlıdır. Evliyanın ilham durumunu inkâr eden, enbiyayı da inkâr etmek felâketine düçâr olur ve böylece tamamen dinin dışına çıkar!

Âriflerden biri 'Abdalların etrafta gizlenip halk gözünden kaybolmaları, zamanın âlimlerini görmeye tahammül edemedikleri içindir. Çünkü zamanın kötü âlimleri her ne kadar kendi telâkkilerine ve cahil halkın görüşüne göre âlim sayılıyorsa da, abdalların nezdinde Allah'ı bilmeyen câhillerdir' demiştir.

Sehl et-Tüsterî şöyle der: 'Günahların en büyüğü, kişinin cahil olduğunu bilmemesidir. Halk tabakasına bakıp gaflet sahibinin konuşmasını (dinlemek, abdalların yanında zamanın âlimlerine bakmaktan daha iyidir)'.[261]

Dünyaya dalıp bağlanan âlimlerin sözüne kulak vermemelidir. Böyle bir âlimin her dediği şüpheyle karşılanmalıdır. Çünkü her insan sevdiğine dalıp ona uygun düşmeyeni reddeder. Bu nedenle Hak Teâlâ (c.c) şöyle buyurur.

> Bizi anmak hususunda kalbine gaflet verdiğimiz kimseye itaat etme ki, keyfinin ardına düşmüş ve işi de haddini aşmak olmuştur.
>
> (Kehf/28)

Halk tabakasının âsîleri, dinin yolunu bilmediği halde kendilerini âlim zannedenlerden daha memnun ve mesuddurlar. Çünkü günahkâr avam, kusurunu itiraf eder. Af dileyerek tevbe eder. Fakat kendisini âlim zanneden şu cahil ise, âlimlik taslamaktadır. Meşgul olduğu ve sadece dünyaya alet olan ilimleri, din yolunun aleti olarak telakki etmektedir. Bu bakımdan af dilemek ve tevbe etmek ihtiyacını duymamaktadır. Belki de, ölünceye kadar bütün insanlar bu belâ ile mübtelâ olmuş ve ıslahlarından ümid ke-

---

261) Parantez içindeki ibare Zebidî'ye aittir.

silmiştir, o halde dindar kişi için en ihtiyatlı hareket, bir kenara çekilip insanları kendi halleriyle başbaşa bırakmaktır. Nitekim bu konu -inşaallah- *Uzlet* bölümünde etraflıca izah edilecektir. Bu sırra binaen Ebu Muhammed Yusuf b. Esbat (H. 190), Mer'aşlı Huzeyfe'ye (H. 207) şöyle yazar[262]; 'Tek başına kalan, beraberce Allah'ı zikretmek için bir arkadaş bulamayan, yahut bulduğu arkadaşı günahkâr olan veya aralarındaki konuşma ve müzakere günaha götüren bir kimsenin hakkında tahminin ve hükmün ne olabilir? Çünkü bu zat, esas arkadaşını bulamamaktadır'.

Yusuf ne de doğru söylemiş... İnsanlarla ihtilât etmek, mutlaka ya gıybete veya gıybeti dinlemeye veya herhangi bir münkere karşı sükût etmeye götürür. Oysa insanın en güzel durumu ya ilmi ifade veya ondan istifade etmektir. Fakat bu miskin, tam mânâsıyla düşündüğü zaman görecektir ki, ilim öğretmesi, riyadan, halkı arkasına takmaktan ve riyaset peşinde koşmaktan ibarettir. Bunun böyle olduğunu kestirdiği zaman, yine bilecektir ki ilmi öğrenen de, o ilmi dünyevî arzularına alet ve şerre vesile etmek için istiyor ve öğreniyor. Oysa böyle bir istekçiye ilim verildiği takdirde ona arka ve şerrin sebeplerini hazırlayıcı olur. Böyle bir insana ilim öğreten, tıpkı yol kesicilere kılıç satan gibidir. Bu bakımdan ilim, kılıç gibidir. İlmin hayır için salâhı, kılıcın harb için salâhı gibidir. Durumunun karineleriyle kılıçla yol kesmek istediğini bildiğin bir kimseye kılıç satmak caiz değildir.

Buraya kadar saydığımız oniki alâmet, âhiret âlimlerinin ayrılmaz alâmetidir. Bu alâmetlerin herbirisi selef âlimlerinin birtakım güzel vasıflarını içine almaktadır.

Ey okuyucu! Sen de iki kişiden biri ol; ya bu sıfatlarla vasıflan veya kusurunu itiraf et. Sakın üçüncü gruptan olma. Zira bu grup, dünyaya yarayan âletlere dini fedâ etmiştir. Tembel kimselerin sîret ve gidişatını, râsih âlimlerin gidişatına benzetmek suretiyle nefsini aldatma. Böyle yaptığın takdirde cehalet ve inkârın yüzünden gaflete düşüp ümitsiz ve helâk olan kimselerin zümresine iltihak etmiş olursun. Şeytanın kandırmasından Allah'a sığınırız; zira halk sırf böyle desiselerle helâk olmuştur. Allah'tan dileğimiz; bizi dünya hayatı ile aldanmayan ve şeytanın maskarası olmayanlardan eylesin. Âmin!

---

262) Bu iki zat da âriflerin büyüklerindendir. Bu görüşün bütün müslümanlara teşmil edilmemesi gerekir. Çünkü cihad farzdır.

YEDİNCİ BÖLÜM

Akıl, Aklın Şerefi, Hakîkati ve Kısımları

Aklın Şerefi

Aklın şerefini açığa çıkarmak, isbatı zor olmayan konulardandır. Daha önceden ilmin şerefinin bilindiği bir durumda, aklın şerefini bilmek için herhangi bir zorlamaya hiç de ihtiyaç yoktur. Çünkü ilmin kaynağı akıldır. Çünkü ilim, akıldan doğar. Akıl, ilmin esası ve temelidir. İlim ile akıl arasındaki ilgi meyve ile ağaç arasındaki ilgiye benzer. Güneş ile ışık, göz ile görmek arasındaki nisbet gibidir.

Dünya ve ahiret saadetinin vesilesi olan akıl, nasıl olur da şerefli olmaz veya böyle bir akıldan nasıl şüphe edilebilir? Hayvanların temyiz kabiliyeti kısa ve kusurlu olduğu halde, onlar da akla ihtimam gösterirler, akla kıymet verirler. Cüsseli, azgın ve kuvvetli bir hayvan bile, bir insanı gördüğü zaman ona hürmet eder ve insanın kendisine galip geleceğini hissettiği için insandan korkar. Küçük bir insanın koskoca hayvanlara galip gelmesi, hileli yolları idrâk etmesinden ileri gelmiyor da neden ileri geliyor? Bu sırrı anlatmak için Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

اَلشَّيْخُ فِى قَوْمِهِ كَالنَّبِىِّ فِى اُمَّتِهِ.

Kavmi içinde gün görmüş, tecrübe sahibi bir kimse, ümmeti içindeki bir peygamber gibidir.[263]

Bu kıymet, insana servetinin çokluğundan veya cüssesinin büyüklüğünden yahut kuvvetinin fazlalığından ötürü verilmiş değildir. Aklının meyvesi olan tecrübesinin fazlalığından verilmiştir. İşte bu sebepten ötürü Türk, Kürt, Arap ve diğer kavimle-

263) İbn Hibban, (İbn Ömer'den *zayıf* bir senedle)

rin cahillerini görürsün ki, derecesi, hayvanınkine yakın olduğu halde, tabiî olarak ilim ve tecrübe bakımından büyük olanlara hürmet ederler. Bir de görürsün ki, bir çok muannid, Allah'ın Rasûlü'nü öldürmek ister. Fakat gözleri Rasûlullah'ı görür görmez derhal Rasûlullah'ı tâzim eder vaziyete geçer ve Rasûlullah'ın mübarek alnındaki nübüvvet nûru onlara parıl parıl parlayarak görünür. Her ne kadar akılın gizli olması gibi, bu nübüvvet nûrû da gizli ise de... Sâbit oldu ki; aklın şerefi, bilinmesi zaruri olan şeylerdendir. Gayemiz; aklın şerefi hakkında varid olan hadîs ve ayetleri zikretmek olduğu için bu kadarla yetinip esasa geçelim:

Allah Teâlâ (c.c) Kur'an-ı Hakîm'de *Akl*'a *nûr* adını vererek şöyle buyurmuştur:

> Allah, göklerin ve yerin nûrudur. Mü'minin kalbinde nûrunun sıfatı; sanki bir hücre ki içinde bir lâmba var. Lâmba da cam bir mahfaza içindedir. O cam mahfaza sanki (parlayan) inci gibi bir yıldız...
>
> (Nûr/35)

Allah Teâlâ tarafından yine kendisinden istifade edilen Akl'a *ruh, vahy* ve *hayat* isimleri verilmiştir:

> (Ey Rasûlüm!) İşte sana böyle emrimizden bir ruh (akıl) vahyettik.
>
> (Şûrâ/52)
>
> Hiç, (evvelce) küfürle ölü olup (sonra) kendisini hidayetle dirilttiğimiz ve ona, insanlar arasında yürüdüğü bir nûr (iman) verdiğimiz kimse, karanlıklar içinde (küfürde) kalmış olan ve ondan bir türlü çıkamayan kimse gibi olur mu?
>
> (En'am/122)

Kur'an'ın neresinde *nûr* ve *zulmet* kelimeleri zikrediliyorsa, orada *nûr*'dan *ilim* ve *zulmet*'ten *cehalet* kastedilir.

> Allah iman edenlerin yardımcısıdır. Onları karanlıklardan aydınlığa (nûra) çıkarır.
>
> (Bakara/257)

Yani onları cehaletten kurtarıp ilme, akla kavuşturur.

Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

Ey insanlar! Rabbinizi biliniz ve anlayınız. Birbirinize aklın kemâlini tavsiye ediniz. Çünkü size emredilenler gibi size yasak edilenleri de akılla bilirsiniz. Biliniz ki rabbinizin nezdinde sizi kurtaracak aklınızdır. Biliniz ki akıllı insan; Allah'a itâat eden insandır. Bu kişinin görünüşü çirkin, zâhirî kıymeti düşük, dünya mertebesi düşük ve üstü başı perişan olsa bile... Ve yine biliniz ki cahil; Allah'a isyan eden kişidir. Velev ki görünüşü güzel, kıymeti halkça büyük, dünya mertebesi yüksek, giyinişi güzel, konuşkan ve beliğ olsa bile... Allah nezdinde maymunlar ve domuzlar, Allah'a isyan edenden daha akıllıdırlar. Dünya ehlinin sizi büyütmesine itibar etmeyin ve böyle şeylerden kaçının. Çünkü esas zararda olan ehl-i dünya'dır.[264]

Hz. Peygamber başka bir hadîsinde şöyle buyuruyor:

اَوَّلُ مَا خَلَقَ اللّٰهُ الْعَقْلَ، فَقَالَ لَهُ: اَقْبِلْ، فَاَقْبَلَ، ثُمَّ قَالَ لَهُ: اَدْبِرْ، فَاَدْبَرَ، ثُمَّ قَالَ اللّٰهُ عَزَّ وَجَلَّ: وَعِزَّتِى وَجَلاَلِى مَا خَلَقْتُ خَلْقًا اَكْرَمَ عَلَىَّ مِنْكَ، بِكَ اٰخُذُ، وَبِكَ اُعْطِى، وَبِكَ اُثِيبُ وَبِكَ اُعَاقِبُ.

Allah'ın yarattığı şeylerin ilki akıldır. Aklı yarattıktan sonra 'Yüzünü çevir (gel)' dedi, akıl da yüzünü çevirdi. 'Arkanı dön (git)' dedi, o da arkasını çevirdi. (Akıl, Allah'ın dediğini olduğu gibi kabul etti). Bu teklifleri kabul ettikten sonra Allah Teâlâ ona şöyle hitab etti: 'İzzet ve celâlim hakkı için senden daha kıymetli bir mahlûk yaratmadım. Seninle halkı muahaze eder, seninle verir, seninle sevab kazandırır ve seninle cezalandırırım'.[265]

---

264) Dâvud b. Mihber, *Kitab'ul-Akıl*, (Ebu Hüreyre'den)

265) Taberânî, *el-Evsat*, (Ebu Umâme'den *zayıf* bir senedle); Ebu Nuaym, (Hz. Âişe'den *zayıf* bir senedle)

'Akıl (renkler gibi) âraz ise, o ârazı belirten cisimler yaratılmazdan evvel nasıl yaratılmıştır? Eğer cevher ise, zâtı ile kaim olan cevher nasıl olur da bir mekânı işgal etmez?' diye soracak olursan, şöyle cevap veririz: Bu husus *mükâşefe ilmi*'ne dahil meselelerdendir. Onu *muamele ilmi* bahsinde zikretmek uygun düşmez. Bizim şu anda gayemiz *muamele* ilimlerini zikretmektir.

Hz. Enes'ten şöyle rivayet edilir: Bir topluluk, Rasûlullah'ın yanında mübalâğa edecek derecede bir kişiyi övdü. Bunun üzerine Allah'ın Rasûlü 'Övdüğünüz kişinin aklı nasıldır?' diye sordu. Onlar 'Ey Allah'ın Rasûlü! Biz kişinin yaptığı ibadet ve gösterdiği çeşitli hayırları sana söylüyoruz, sen ise onun aklını soruyorsun, bu nasıl oluyor?' deyince, Hz. Peygamber şöyle buyurdu:

> Ahmak kişinin cehaletiyle işlediği günah, fâcirin fıskıyla elde ettiği günâhı kat kat geçer. Yarın kıyamet gününde Allah'a en yakın derecelere her âbid, aklının miktarı nisbetinde yükselecektir.[266]

Hz. Ömer'den rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

مَا اكْتَسَبَ رَجُلٌ مِثْلَ فَضْلِ عَقْلٍ يَهْدِى صَاحِبَهُ اِلَى هُدًى وَيَرُدُّهُ عَنْ رَدًى، وَمَا تَمَّ اِيمَانُ عَبْدٍ وَلاَ اسْتَقَامَ دِينُهُ حَتَّى يَكْمُلَ عَقْلُهُ.

> Hiç kimse akıl gibi büyük bir fazileti elde etmiş değildir. Akıl, sahibini hidayete erdirir, felâketten kurtarır. Kişinin aklı tamam olmadıkça imanı tamam, dini müstakim olmaz.[267]

Yine Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

اِنَّ الرَّجُلَ لَيُدْرِكُ بِحُسْنِ خُلُقِهِ دَرَجَةَ الصَّائِمِ الْقَائِمِ وَلاَ يَتِمُّ لِرَجُلٍ حُسْنُ خُلُقِهِ حَتَّى يَتِمَّ عَقْلُهُ فَعِنْدَ ذٰلِكَ تَمَّ اِيمَانُهُ وَاَطَاعَ رَبَّهُ وَعَصَى عَدُوَّهُ اِبْلِيسَ.

---

266) İbn Mihber, *Kitab'ul-Akıl*; Hakîm-i Tirmizî, *Nevadir*

267) İbn Mihber, *Kitab'ul-Akıl.*

Kişi güzel ahlâkının sayesinde; gününü oruç, gecesini ibadetle geçiren kimsenin derecesine varır. Fakat kişinin aklı tamam olmadıkça güzel ahlâkı tamam olamaz. Aklı tamam olunca da imanı tamam olur. O imanın sayesinde de rabbine itâat ve düşmanı olan İblis'e de isyan eder.[268]

Ebu Said el-Hudrî, Rasûlullah'tan şu hadîsi rivayet etmiştir:

لِكُلِّ شَيْءٍ دَعَامَةٌ وَدَعَامَةُ الْمُؤْمِنِ عَقْلُهُ، فَبِقَدْرِ عَقْلِهِ تَكُونُ عِبَادَتُهُ اَمَا سَمِعْتُمْ قَوْلَ الْفُجَّارِ فِى النَّارِ: ﴿لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ اَوْ نَعْقِلُ مَا كُنَّا فِى اَصْحَابِ السَّعِيرِ﴾.

Herşeyin bir dayanağı ve direği vardır. Mü'minin dayanağı ve direği ise akıldır. Kişinin ibadeti aklının nisbetinde olur. Siz ateşte bulunan fâcirlerin şu sözünü hiç işitmediniz mi? 'Biz işitir veya akıl eder olsaydık, şu azgın ateşe atılanlar arasında bulunmazdık'. (Mülk/10)[269]

Hz. Ömer, Temim ed-Dârî'ye şöyle sorar:

- Sizde riyaset nedir?

- Akıldır.

- Doğru söyledin. Çünkü ben Allah'ın Rasûlü'ne de sana sorduğum gibi sordum. O da senin verdiğin cevabın aynısını verdikten sonra şöyle buyurdu: "Ben Cebrâil'e 'Riyaset nedir?' diye sordum, 'Akıldır' diye cevap verdi"[270]

Berra b. Azib şöyle anlatır: Birgün Hz. Peygamber'e çok sual sorulduğunda şöyle buyurdu:

يَا اَيُّهَا النَّاسُ اِنَّ لِكُلِّ شَيْءٍ مَطِيَّةً وَمَطِيَّةُ الْمَرْءِ اَلْعَقْلُ وَاَحْسَنُكُمْ دَلاَلَةً وَمَعْرِفَةً بِالْحُجَّةِ اَفْضَلُكُمْ عَقْلاً.

---

268) İbn Mihber, (Amr b. Şuayb'dan); Tirmizî, (Hz. Âişe'den *sahih* olarak)

269) İbn Mihber

270) İbn Mihber

Ey insanlar! Herşeyin bineği vardır. Kişinin bineği de akıldır. Sizden hüccet ve delili en iyi bilen, aklen en üstününüzdür.[271]

Ebu Hüreyre şöyle anlatır: Hz. Peygamber, Uhud savaşından döndüğünde, 'Falan adam, filandan daha kahraman ve filan adam öyle bir imtihan verdi ki, hiç kimse böyle bir imtihan vermedi' gibi sözleri işitince öfkelenerek şöyle haykırdı: 'Bu konuda hakem olmak size düşmez. Çünkü siz bunu bilmezsiniz'. Sahabîler 'Nasıl olur da bilemeyiz yâ Rasûlâllah?' deyince Hz. Peygamber şöyle dedi:

Uhud harbine katılanlar, Allah'ın kendilerine vermiş olduğu akılları miktarınca savaştılar. Yardım görmeleri ve niyetleri akılları miktarıncadır. Onlardan isabet alanlar çeşitli dereceler üzerine isabet almışlardır. Kıyamet günü geldiği zaman, dereceleri, niyetleri ve akılları nisbetinde verilir.

Berra b. Azib, Rasûlullah'ın şu buyruğunu rivayet etmiştir:

جَدَّ الْمَلائِكَةُ وَاجْتَهَدُوا فِى دَعَةِ اللّٰهِ سُبْحَانَهُ وَتَعَالٰى بِالْعَقْلِ، وَجَدَّ الْمُؤْمِنُونَ مِنْ بَنِى اٰدَمَ عَلَى قَدْرِ عُقُولِهِمْ فَاَعْمَلُهُمْ بِطَاعَةِ اللّٰهِ عَزَّ وَجَلَّ اَوْفَرُهُمْ عَقْلاً..

Melekler akıl ile çalışıp Allah'ın tâatinde başarı gösterdiler. Ademoğullarından imanlı olan kişiler de akılları miktarınca çalışıp gayret gösterdiler. Bu bakımdan onlardan, Allah'a en fazla itaat edenler akılları en fazla olanlardır.[272]

Hz. Aişe'den (r.a) şöyle rivayet edilmiştir:

- Ey Allah'ın Rasûlü! Dünyada insanlar ne ile birbirlerinden üstün olabilirler?

- Akıl ile...

271) İbn Mihber

272) İbn Mihber, Beğavî, *Mu'cem'us-Sahabe,* (İbn Azib'den,-Berrâ b. Azib değil-)

- Ahirette ne ile üstünlük sağlanabilir?

- Akıl ile...

- Peki, âhirette herkes yaptıklarıyla mükâfat veya ceza görmez mi?

- Ey Aişe! Acaba insanlar Allah'ın kendilerine vermiş olduğu akıldan fazla mı amel ederler? Bu bakımdan herkese ne kadar akıl verilmişse, onun nisbetinde hayırlı hareketleri olur ve hayırlı hareketleri nisbetinde de mükâfat alır.[273]

İbn Abbas'dan (r.a) rivayet edildiğine göre, Allah'ın Rasûlü şöyle buyurmuştur:

لِكُلِّ شَيْءٍ آلَةٌ وَعُدَّةٌ، وَاِنَّ آلَةَ الْمُؤْمِنِ الْعَقْلُ. وَلِكُلِّ شَيْءٍ مَطِيَّةٌ وَمَطِيَّةُ الْمَرْءِ الْعَقْلُ، وَلِكُلِّ شَيْءٍ دَعَامَةٌ وَدَعَامَةُ الدِّينِ الْعَقْلُ، وَلِكُلِّ قَوْمٍ غَايَةٌ وَغَايَةُ الْعُبَّادِ الْعَقْلُ، وَلِكُلِّ قَوْمٍ دَاعٍ وَدَاعِي الْعَابِدِينَ الْعَقْلُ، وَلِكُلِّ تَاجِرٍ بِضَاعَةٌ وَبِضَاعَةُ الْمُجْتَهِدِينَ الْعَقْلُ، وَلِكُلِّ اَهْلِ بَيْتٍ قَيِّمٌ وَقَيِّمُ بُيُوتِ الصِّدِّيقِينَ الْعَقْلُ، وَلِكُلِّ خَرَابٍ عِمَارَةٌ وَعِمَارَةُ الْآخِرَةِ الْعَقْلُ، وَلِكُلِّ امْرِءٍ عَقِبٌ يُنْسَبُ اِلَيْهِ وَيُذْكَرُ بِهِ وَعَقِبُ الصِّدِّيقِينَ الَّذِى يُنْسَبُونَ اِلَيْهِ وَيُذْكَرُونَ بِهِ الْعَقْلُ، وَلِكُلِّ قَوْمٍ فُسْطَاطٌ وَفُسْطَاطُ الْمُؤْمِنِينَ الْعَقْلُ.

Her şeyin bir aleti ve hazırlığı vardır. Mü'minin âleti ise akıldır. Herşeyin bineği vardır. Kişinin bineği ise akıldır. Herşeyin direği vardır. Dinin direği ise akıldır. Her kavmin bir hedefi vardır, âbidlerin hedefi ise akıldır. Her kavmin bir dâvetçisi vardır, ibadet edenlerin davetçisi ise akıldır. Her tüccarın bir sermayesi var, Allah yolunda çalışanların sermayesi ise akıldır. Her hane halkının bir idarecisi var. Sıddîkların hanelerinin reisi ise akıldır. Her harâbe olan yerin bir tamircisi vardır, âhireti imar eden ise akıldır. Her kişinin bir zürriyeti ve nesli vardır, ona nisbet edilir ve o da o nesille yâd edilir. Fakat sıddîkların, nisbet edilen ve yâd

---

273) İbn Mihber, Hakîm-i Tirmizî

edilmelerine vesile olan nesilleri akıldır. Her kavmin bir çadırı vardır, müslümanların çadırı ise akıldır.[274]

Hz. Peygamber yine şöyle buyurmaktadır:

اِنَّ اَحَبَّ الْمُؤْمِنِينَ اِلَى اللّٰهِ عَزَّ وَجَلَّ مَنْ نَصَبَ فِى طَاعَةِ اللّٰهِ عَزَّ وَجَلَّ وَنَصَحَ لِعِبَادِهِ وَكَمَلَ عَقْلُهُ وَنَصَحَ نَفْسَهُ فَاَبْصَرَ وَعَمِلَ بِهِ اَيَّامَ حَيَاتِهِ فَاَفْلَحَ وَاَنْجَحَ.

Allah nezdinde mü'minlerin en sevimlisi, Allah'a itaatında devamlı olan, kullarına nasihat edici, akılca kâmil, nefsine nasihatçı, tehlikeyi görür, hayatı müddetince tehlikeden kurtulacak tarzda iyilikler yapan bir kimsedir. Böyle bir kimse hem felâha kavuşmuş, hem de zaferi elde etmiştir.[275]

اَتَمُّكُمْ عَقْلاً اَشَدُّكُمْ لِلّٰهِ تَعَالٰى خَوْفًا وَاَحْسَنُكُمْ فِيمَا اَمَرَكُمْ بِهِ وَنَهٰى عَنْهُ نَظَرًا، وَاِنْ كَانَ اَقَلَّكُمْ تَطَوُّعًا.

Sizin en akıllı olanınız, Allah'tan en fazla korkanınızdır. Allah'ın size emrettiği ve sakındırdığı konularda en iyiniz -ameli en az olsa bile- düşüncesi ve aklı tam olanınızdır.[276]

Akl'ın Hakîkati ve Kısımları

Akl'ın hakikatı ve tarifi hakkında ihtilâf edilmiştir. *Akıl* kelimesinin çeşitli mânâları olduğundan, gafil olan birçok kimse -bu gafletin eseri olarak- ihtilafa düşmüştür. Bu hususta perdeyi aralayan ve ihtilafların önünü tıkayan hüküm şudur: *Akl* ortaklaşa dört mânâda kullanılan bir kelimedir. *Ayn* kelimesinin birkaç mânâya gelişi gibi... Bu durumda olan kelimelerin bütün mânâlarını kapsayan bir tek tarifini yapmak uygun değildir. Belki her mânânın ayrı ayrı tariflerini yapıp perdeyi kaldırmak gerekir.

---

274) İbn Mihber

275) İbn Mihber, (İbn Ömer'den); Deylemî, *Müsned-ul-Firdevs*, (*zayıf* bir isnadla)

276) İbn Mihber, (Ebu Katade'den)

Akl'ın Birinci Anlamı

Akıl, insanı hayvanlardan ayırdeden bir vasıftır. İnsan bu vasıf sayesinde düşünce mahsulü olan ilimleri, tefekkür mahsûlü olan gizli sanatların tedvirini elde etmeye hazır bir vaziyete gelir.

Hâris b. Esed el-Muhâsibî, akılın bu târifine işaret ederek: 'Akıl, insanda yaratılmış bir fıtrattır. O fıtrat ile insan, düşünür, ilimleri elde eder. Sanki akıl, kalbe atılan bir nûrdur. Kalp sahibi o nûr vasıtasıyle eşyayı idrâk etmeye yetkili olur' buyurmuştur.

Hâris el-Muhâsibî'nin bu târifini inkâr ederek: 'Akıl sadece zarurî ilimleri elde etmekten ibarettir' diyen bir kimse insaflı hareket etmemiştir. Çünkü ilimlerden gafil ve uykuda olan kimselere de, kendilerinde fıtrî akıl mevcut olduğu için, *akıllı* denir. Halbuki böyle kimselerde *ilim* denilen bir şey yoktur.

Hayat, cismin ihtiyarî hareket ve sezişlerini temin eden bir cevher olduğu gibi, akıl da, canlıları, düşünce mahsulü olarak elde edilmesi mümkün olan ilimleri elde etmeye hazırlamaktır. Akıl, fıtrat ve sezişlerde insan ile merkebi eşit tutup aralarındaki farkın ancak âdetlerin icrası hükmünden dolayı Allah'ın, merkeb ve sair hayvanlarda yaratmadığı birtakım ilimleri insanda yaratmasıdır desek, hayat vasfında merkeb ile cansızların eşitliğini de kabul etmek zorunda kalır, âdetin icrası hükmünce 'Allah merkebde özel hareketler yarattı' demeye mecbur oluruz. Çünkü merkeb, ruhsuz bir cisim farzedildiği takdirde onda görünen hareketlerin hepsini aynı tertibde yaratmaya Allah'ın kâdir olduğunu söylemeye de mecbur oluruz. Yine şu hükmü vermeye de mecburuz: Merkebin özel hareketleriyle ruhsuz cisimden ayrılması, ancak hayat diye bilinen ve canlılara mahsus bir fıtrat ile meydana gelmiştir. Bu şekilde hüküm vermek vacib olduğu gibi, insanın diğer canlılardan *akıl* denilen bir fıtrat sayesinde idrâk olunan fikrî ilimlerle ayrıldığına hükmetmek de lâzımdır. Akıl, başka şeylerin şekil ve renklerini hikâye etmekle diğer cisimlerden ayrılan ayna ile aynanın sırrı gibidir. İşte böylece kendisini görmeye yetkili kılan birtakım sıfatlar ve şekillerle insanın gözü alnından ayrılır. Bu bakımdan akıl fıtratının ilimlere olan nisbeti, tıpkı gözün görmeye olan nisbeti gibidir. Kur'an'ın ve şeriatın ilimlerini keşfeden

bu akıl fıtratının Kur'an'a nisbeti, tıpkı güneş ışığının göze nisbeti gibidir. İşte bu garize ve fıtratı anlamak gereklidir.

Akl'ın İkinci Anlamı

Küçük bir çocuğun muhali, muhal olarak, mümkünü de mümkün olarak bilmesi zaruri ilimlerdendir Meselâ «2» sayısının «1» sayısından fazla olduğunu, bir şahsın aynı zamanda iki ayrı yerde bulunmasının mümkün olmadığını bilmek gibi... Kelâmcılardan bir kısmı bu mânâyı kastederek aklı şöyle târif etmiştir: 'Akıl, zarurî, ilimlerden bir kısımdır. Muhallerin muhal ve mümkünlerin de mümkün olduğunu bilmek gibi...

Bu târif de, haddi zatında ve esasında doğru bir târiftir. Çünkü bu ilimler mevcuttur ve bu ilimlere *akıl* demek de bâriz ve açıktır. Fâsid olan mânâ, ancak akıl fıtratını inkâr edip 'Bu ilimlerden başka bir varlık yoktur' demektir.

Akl'ın Üçüncü Anlamı

Hâl ve durumların cereyanı ile elde edilen denemelerden alınan ilimlerdir. Çünkü denemelerden geçmiş ve çeşitli tecrübelerden ötürü olgunlaşmış bir kimseye örf ve âdette, *akıllı* denilir. Bu sıfattan mahrum bir kimse için de *ahmak*, *gafil* ve *cahil* denir. İşte bu da ilimlerin başka bir çeşididir ve bu nev'e *akıl* ismi verilir.

Akl'ın Dördüncü Anlamı

Akıl kuvveti öyle bir dereceye gelir ki, akıllı, emirlerin sonucunu bilip, geçici lezzetlere sürükleyici şehveti yok edip ortadan kaldırır. Bu bakımdan bu kuvvet hâsıl olup meydana geldiğinde sahibine, geçici şehvetle hükmetmediği, ancak işin neticesine bakıp ilerlediği veya gerilediği için *akıllı* denir. Bu kuvvet de, insanı diğer canlılardan ayırdeden özelliklerdendir. Bu bakımdan, aklın birinci mânâsı, esas, asıl ve kaynaktır. İkinci mânâ, sadece birinci mânânın en yakın dalı, üçüncü mânâ ise, birinci ve ikinci mânâların dalıdır. Çünkü deneylerden hâsıl olan ilimler, ancak fıtrî akıl ve zarurî ilimler vasıtasıyla elde edilir. Dördüncü mânâ ise en yüksek gaye ve en son meyvedir. O halde birinci ve ikinci mânâ tabiî olarak, üçüncü ve dördüncü mânâ da çalışma ile elde edilir. Hz. Ali (r.a) bu hakîkate işaret ederek şöyle buyurdu: 'Aklı, iki olarak

gördüm. Biri tabiî, öbürü ise kesbî akıldır. Tabiî akıl olmayınca, kesbî (çalışarak elde edilmiş) akıl yarar sağlamaz. Gözü kör olana güneşin yarar sağlamadığı gibi...'

Birincisi Allah'ın Rasûlü Hz. Muhammed'in şu mübarek sözünde kastolunan anlamdır:

مَا خَلَقَ اللّٰهُ عَزَّ وَجَلَّ خَلْقًا اَكْرَمَ عَلَيْهِ مِنَ الْعَقْلِ.

Allah, akıldan daha üstün ve şerefli bir mahlûk yaratmamıştır.[277]

Aklın ikinci mânâsı şu hadisle gösterilmiştir:

اِذَا تَقَرَّبَ النَّاسُ بِاَبْوَابِ الْبِرِّ وَالْاَعْمَالِ الصَّالِحَةِ فَتَقَرَّبْ اَنْتَ بِعَقْلِكَ.

İnsanlar salih amel ve doğruluk kapılarına başvurmakla (Allah'a) yaklaşmak istedikleri zaman sen de aklınla yaklaş.[278]

Aynı zamanda aklın son mânâsı, Hz. Peygamber'in Ebu Derdâ'ya hitaben söylediği şu sözleriyle de açıklanmaktadır:

- Ey Ebu Derdâ! Aklını geliştir ki, rabbine yaklaşmakta çabuk olasın.

- Annem ve babam sana feda olsun ey Allah'ın Rasûlü! Benim için bu söylediğiniz nasıl mümkün olabilir?

- Allah'ın yasaklarından sakın, farzlarını edâ et. Bunları yaptığın takdirde geçici dünyada şânın yücelir, şerefin artar. Gelecek âhirette de bu yaptıklarından ötürü rabbinin mânevî yakınlığını ve salih kullarına ihsan buyuracağı izzet ve ikrâmı elde edersin.[279]

---

277) Hâkim-i Tirmizî, *Nevadir*, (*zayıf* bir senedle)

278) Ebu Nuaym, *el-Hilye*, (Hz. Ali'den *zayıf* bir senedle)

279) Eban b. Ebi Ayaş, (*zayıf* bir senedle); İbn Mihber

Said b. Müseyyeb'den şöyle rivayet ediliyor:

- Hz. Ömer, Ubeyy b. Ka'b ve Ebu Hüreyre (Allah hepsinden râzı olsun) Hz. Peygamber'in huzuruna gelip sordular:

- Ey Allah'ın Rasûlü! İnsanların en âlimi kimdir?

- Akıllı kimsedir.

- İnsanların en âbidi kimdir?

- Akıllı kimsedir.

Onlar 'Ey Allah'ın Rasûlü! Akıllı, mürüvvet sahibi, eli cömertliğe alışmış ve derecesi Allah nezdinde büyümüş bir kimse midir?' dedikleri zaman Allah'ın Rasûlü 'Bunların hepsi ancak dünya hayatının geçici menfaatıdır. Ahiret ise, rabbinin katında takvâ sahipleri içindir' (Zuhruf/35) ayetini okudu ve devamla şöyle buyurdu: 'Akıllı bir kimse dünyada (dünyaperestlere) hasis ve zelil görünse de, aklı sayesinde takvâ sahibidir'.[280]

Rasûlullah başka bir hadisînde şöyle buyurmuştur:

إِنَّمَا الْعَاقِلُ مَنْ آمَنَ بِاللّٰهِ وَصَدَّقَ رُسُلَهُ وَعَمِلَ بِطَاعَتِهِ.

Akıllı kimse, Allah'a iman eden, peygamberlerini tasdik eden ve ibâdetini yapandır.[281]

Anlaşıldı ki, *akıl* terimi, lûgatta olduğu gibi, ıstılahta da o cevherin ismidir. İlimlere *akıl* ismini vermek, aklın semeresi ve meyvesi olduklarındandır. Herhangi bir şeyin semeresi ile adlandırdığı gibi... Bu bakımdan: 'İlim korkudur, âlim de Allah'dan korkan kişi' denilmiştir. Halbuki *korku*, ilmin kendisi değil, ancak semeresidir. O halde akıl cevherine mecaz yoluyla *ilim* denebilir. Fakat bizim bu kitapta gayemiz, lugat ilmini

280) İbn Mihber, *Kitab'ul-Akıl*

281) İbn Mihber, (Said b. Müseyyeb'den)

araştırmak değildir, sadece zikrettiğimiz bu dört kısmın mevcudiyetini bilmek ve bütün bu kısımlara *akıl* denebileceğini belirtmektir. Birinci kısım hariç, diğerlerinin varlığında ve *akıl* kelimesinin bunlara da verilmesinde herhangi bir ihtilâf yoktur. Doğrusu, akıl cevherinin varlığı ve bu üç kısma asıl ve temel olduğudur.

Kendilerine *akıl* adı verilen bu ilimler, sanki fıtrî olarak akıl cevherinde mevcuttur. Fakat onların varlık âlemine çıkarılmasına sebep olan vasıta, mevcut olduğu zaman ancak varlık dünyasında görünürler. Sanki bu ilimler, aklın dışından aklın üzerine varid olan herhangi birşey değildir. Ve yine sanki bu ilimler, aklın içinde gizli imişler de sonradan meydana çıkmışlardır. Bunun benzeri, toprakta gizli olan su'dur. Su, ancak kuyuların kazılmasıyla belirir, toplanır ve hissedilir. Çamur kaptaki yağ ve güldeki gülsuyu da böyledir. Bu hikmete binaen Allah Teâlâ şöyle buyuruyor:

> Hani rabbin Ademoğullarının sulbünden (belinden) zürriyetlerini çıkarıp da onları nefislerine karşı şahid tutarak 'Ben sizin rabbiniz değil miyim?' diye buyurduğu vakit onlar da 'Evet, rabbimizsin. Şahid olduk' demişlerdi. Bu şahid tutuşumuzun sebebi kıyamet günü 'Bizim bundan haberimiz yoktu' demeyesiniz diyedir.
>
> (A'raf/172)

Bu ayetteki *ikrar*dan gaye; dil ile yapılan değil, nefisleriyle yapılandır. Çünkü insanoğlu, dil ve şahısları var olduktan sonra, dil ile ikrarda çeşitli yollar takip etmiştir. Kimisi ikrara, kimisi de inkâra sapmıştır. İşte bu durumu kastederek rabbimiz şöyle buyurmuştur:

> Yemin olsun ki, onlara 'Gökleri ve yeri kim yarattı?' diye sorsan, derler ki: 'Onları aziz (herşeye galip olan), âlim (herşeyi bilen) yarattı'.
>
> (Zuhruf/9)

Bu ayet-i celîlenin mânâsı: 'Ey habîbim! Eğer sen inkâr edenlerin durumlarını tedkik edersen göreceksin ki, nefisleri ve iç âlem-

leri Allah'ın yaratıcılığına şehadet etmektedir'. Nitekim bu mânâya şu ayet-i celîle işaret buyurmaktadır:

> O halde (ey rasûlüm) gerçek müslüman olarak kendini dine doğrult; (başka şeye iltifat etme). Allah'ın dinine ki, insanları onun üzerine yaratmıştır.
>
> (Rum/30)

Yani her insan Allah'a iman edebilecek yaratılıştadır. Belki herşeyi olduğu gibi bilmeye de muktedirdir. Şunu demek istiyorum: Mârifet ve bilgi, insanın yaradılışında gizlenmiştir. Çünkü yaradılış, idrâk etmeye müsait ve kabiliyetlidir. Bunu bildikten sonra deriz ki, madem ki iman, fıtrî olarak nefislerde yerleşmiştir, o halde insanlar iki kısma ayrılır:

A) İmandan yüz çeviren, onu unutan kâfirler

B) Fıtratına müracaat ederek düşünen, hatırlayan mü'minler

Böyle bir mü'min, âdeta herhangi bir meselede *şahidlik* sıfatını taşıdığı halde, gaflet eseri olarak, o şahidliği unutmuş fakat sonra düşünmek suretiyle hatırlamış bir kimse gibidir. İşte bunun için Allah Teâlâ; 'Umulur ki, hatırlarlar' (Nahl/90), 'Akıl sâhipleri hatırlasın diye' (Bakara/169), 'Allah'ın üzerindeki nimetini ve sizi 'Dinledik, itâat ettik' dediğiniz zamanki misâkını unutmayın, hatırlayın' (Mâide/7), 'Andolsun ki biz Kur'an'ı, düşünüp öğüt almak için kolaylaştırdık. Fakat düşünen var mı?' (Kamer/7) buyurmuştur.

Bu tarza, *hatırlamak* demek uzak bir ihtimal değildir. Bu bakımdan sanki *hatırlamak* iki kısma ayrılır:

a) Var olmazdan evvel kalbinde hazır bulunan fakat, var olduktan sonra kaybolan bir sureti ve şekli hatırlamak

b) Fıtrî olarak kalbinde gizli bulunan bir şekli hatırlamak

Basîret nûruyla bakan bir kimse için, bu hakîkatler apaçık görünür. Fakat keşif ve âyandan nasibi olmayıp, sadece işitmek ve taklitle yetinen bir kimseye, bu hakîkatler abes gelir. Bunun için, böyle bir kimse, bu gibi ayetlerde sağa sola yalpa vurur; hatırlamayı, ikrar etmeyi anlayıp, bunların te'vilinde çeşitli yol-

lara saptıkları görülür. Âyet ve hadislerde hayaline çeşitli tenakuzlar gelir ve çok zaman, hayâlinin tesirinde kalarak, ayet ve hadîslere hakaret gözüyle bakar, onlarda -hâşâ- düşüklük görmek pespayeliğine düşer. Böyle bir kimsenin misâli, tıpkı bir eve giren, ayağı, intizamlı ve tertipli eşyalara dolanıp düşen âmânın misâli gibidir. Bu âmâ şöyle haykırır: 'Ne olmuş bu eşyalara? Niçin yoldan kaldırılmıyorlar? Neden yerlerine konulmuyorlar?' O zaman âmaya denir ki: 'Eşyalar yerindedir. Kusur ise sadece senin gözündedir'.

İşte böylece basiretin kusurlu oluşu, zahirî gözlerin kusuru yerine geçerse daha büyük felâkete yol açar. Çünkü nefis, binici, beden ise binek gibidir. Binicinin körlüğü, bineğin körlüğünden daha korkunç ve daha felâketlidir.

İç âlemdeki basiretin, dış basîrete benzeyişinden dolayı Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

Gördüğünü kalbi tekzib etmedi.

(Necm/11)

Biz İbrahim'e atasının ve kavminin sapıklığını gösterdiğimiz gibi, göklerin ve yerin melekûtunu gösteriyorduk ki tevhid hususunda yakîn sahibi olsun.

(En'am/75)

Bunun zıddına *körlük* denilmiştir.

Gerçek şudur ki, gözler (görmemek suretiyle) kör olmaz. Fakat asıl sinelerin içindeki kalpler (ibret ve basiret gözleri) kör olurlar.

(Hacc/46)

Kim bu dünyada kör olursa, artık o, ahirette de kördür ve yol bakımından da daha sapıktır.

(İsra/72)

Peygamberlere görünen bu işlerin bir kısmı, gözle görülmüş, bir kısmı da basiretle... Fakat hepsine de *rü'yet* ve *görgü* denilmiştir.

Kısaca iç basireti nûrlu olmayan bir kimsenin kalbine ancak dinin kabukları yapışır ve ancak dinin zâhirî merasimleriyle meşgul olur. Özüne ve hakikatine bir türlü yol bulamaz ve nüfuz edemez. İşte bu kısımların tamanına *akıl* denilir.

Akıl Hakkındaki Görüş Ayrılıkları

Akıl hususunda insanlar çeşitli görüşlere sahiptir. Tahsili az olup da ileri geri konuşanların *akıl* hakkındaki fikirlerini nakletmekte hiçbir fayda görmüyorum. Belki, en güzel hareket, acele etmek kaydıyla, hakkı beyan etmektir. Buradaki açık hakîkat şudur:

Aklın dört kısmından ikincisi hâriç, diğerleri hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. İttifakla kabul edilen ve hakkında hiçbir ihtilâf olmayan ikinci kısım, muhalin *muhal* ve mümkünün de *mümkün* olduğunu belirten zarurî ilimdir. Çünkü *iki* sayısının *bir* den fazla olduğunu bilen her insan, bir cismin, aynı zamanda iki yerde olmayacağını ve bir şeyin hem *hâdis*, hem de *kadîm* olmasının muhal olduğunu bilir. Bunların benzerlerinde, şeksiz ve şüphesiz idrâk edilen her şeyde de hüküm böyledir.

Aklın diğer üç kısmına gelince, ileride de bahsedeceğimiz gibi, onlar hakkında çeşitli ve farklı görüşler ileri sürülmüştür.

Kuvvetin istilâsıyla şehvetlerin yok olmasından ibaret olan dördüncü kısma gelince, bu konuda, insanların farklı oldukları gizlenmez bir hakîkattir. Belki aynı şahsın çeşitli durumları da, bu konuda farklı olabilir. Bu farklılık bazen, şehvetin farklılığından ileri gelir. Meselâ, akıllı bir insan bazı şehvetlerini terketmeye muktedir olduğu halde, bir kısmından vazgeçememektedir. Fakat terketmediği şehvetlerde de sebatı yoktur. Çünkü genç bir insan, bazen, gençlik sâikiyle zinayı terketmekten acizdir. Ancak büyüdüğü ve aklî melekeleri tamam olduğu zaman buna muktedir olabilir. Riya ve riyaset şehvetini terketmek yaş ilerledikçe zorlaşır. Tam zina şehvetinin aksine...

Bu ayrılığın sebebi, bazen, şehvetin çoğundan doğacak tehlikeyi bildiren ilme bağlıdır. Bunun için, zarar verici birtakım yemeklerden, doktor, kendi nefsini koruduğu halde, onunla eşit akla sahip, fakat doktor olmayan bir insan, kendisini bazen muhafaza edemez.

Halbuki o doktor gibi, bahis mevzuu yemeğin zararlı olduğuna, kısmen de olsa inanmaktadır. Fakat doktorun bilgisi, bu konuda daha fazladır ve korkusu da o nisbette şiddetlidir. Bu bakımdan korku, aklın askeri ve şehvetleri kırmak hususunda aklın elindeki silâhtır.

Böylece âlim, ilminin kuvveti ve günahlardan gelen zararlara daha fazla vakıf olması hasebiyle cahilden, günahları terketmek hususunda daha muktedirdir. Âlimden gayem; hakikî âlimdir. Taylasan, cübbe ve hezeyan sahipleri değildir.

Eğer farklılık şehvetten gelirse, akıldan gelen gibi olamaz. Eğer ilim cihetindense -ki bu ilme, *akıl* da denmiş- o vakit bu farklılık, akıl tabiatını takviye eder ve dolayısıyla böyle bir ilme *akıl* ismini verdiren sebebe bağlanır. Tefavüt, bazen de, akıl cevherinin durumundan kaynaklanır. Meselâ, akıl cevheri kuvvetlendikçe şehvetleri yok etmesi de o nisbette güçlü olur.

Tecrübî ilimlerden ibaret olan üçüncü kısmına gelince, insanların buradaki farklı görüşleri, inkâr edilemez bir hakîkattir. Zira çok isabet ve süratle idrâk etmek hususunda farklıdırlar. Bunun sebebi; ya akıl cevherindeki veya tecrübelerindeki farklılıktır. Akıl cevherindeki ayrılık ve farklılığın inkâr edilmesi mümkün değildir. Çünkü bu farklılık, nefsin üzerine doğan bir nûr gibidir. Sabahları doğar ve ışığının parlaması erginlik çağına yakın bir zamanda iyice görünür ve böylece, devamlı bir şekilde, tedricî bir gelişme kaydeder. Bu gelişme kırk yaşına kadar, günden güne tekâmül eder.

Bunun benzeri, sabahın ışığıdır. Çünkü bu ışığın başlangıcı zor idrâk edilecek derecede gizlidir. Yavaş yavaş artmaya başlar. Bilâhare, güneşin doğmasıyla kemâle erişir. Basiret nûrunun ayrılığı ve farklılığı, göz nûrunun ayrılık ve farklılığı gibidir. Gözü az görenle, her çeşit göz hastalığından salim olanın arasındaki fark bilinmektedir. Belki, Allah Teâlâ'nın ilâhî âdeti, bütün mahlûkatın varlığında tedric yolunu takip etmektir. Hatta şehvet bile büluğâ eren bir çocukta sık sık ve ansızın görünmemektedir. Belki tedricî bir şekilde, yavaş yavaş gelişmektedir. Her kuvvet ve sıfat da böyledir. Bu bakımdan insanların, şu akıl cevherindeki çeşitliliği inkar eden bir kimse, akıldan nasibi olmayana benzer.

Rasûlüllah'ın aklını, herhangi bir köylünün veya medeniyetten zerre kadar nasibi olmayan bir bedevinin aklı gibi zanneden bir kimse, haddi zâtında, ilim ve irfandan mahrum göçebe ve köylülerden akılca daha aşağıdır. Aklın çeşitliliği nasıl inkâr edilebilir? Eğer bu çeşitlilik olmasaydı, insanlar ilim anlayışında ihtilâfa düşer miydi? Anlayışsız, ahmak ve hocasının derslerini ancak uzun uğraşması neticesinde idrâk eden kimse ile meseleleri ufak bir işaretle kavrayan, zeki, mektepsiz ve medresesiz emirlerin hakîkatini kendi zekâsıyla kavrayan kimselere ayrılmayacaklardı. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

> Ne doğuya ve ne batıya mensup olmayan mübarek bir zeytin ağacı(nın yağı)ndan yakılır. (Öyle mübarek bir ağaç) ki, nerdeyse ateş değmese de yağı ışık verir. Işığı parıl parıldır.
>
> (Nûr/35)

Bu ayetteki misal, peygamberlerin misalidir. Çünkü peygamberlerin bâtınlarında öğretmek ve dinlemeksizin çözülmesi zor olan birçok emirler vuzuha kavuşur. Bu durum, *ilham* diye tabir olunur. Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurmak suretiyle bu durumu açıklamıştır:

إِنَّ رُوحَ الْقُدُسِ نَفَثَ فِي رُوحِي: أَحْبِبْ مَنْ أَحْبَبْتَ فَإِنَّكَ مُفَارِقُهُ، وَعِشْ مَا شِئْتَ فَإِنَّكَ مَيِّتٌ، وَاعْمَلْ مَا شِئْتَ فَإِنَّكَ مَجْزِيٌّ بِهِ.

> Ruh'ul-Kudüs (Cebrail) nefsime şu hakikati üfledi: 'İstediğin kimseyi sev, (sonunda) muhakkak ondan ayrılacaksın. İstediğin kadar yaşa, (sonunda) muhakkak öleceksin. İstediğin ameli yap, (sonunda) muhakkak onun karşılığını göreceksin'.[282]

Meleklerin, peygamberlere bu çeşit bilgi vermeleri, kulakla dinlemek ve gözle meleği görmekten ibaret olan açık vahiyden daha başkadır. İşte bunun için, Hz. Peygamber bu şekil bir bilgiyi *nefse üflemek* diye tâbir etmiştir.

---

282) Şirâzî, *el-Elkab*, (Sehl b. Sa'd'dan)

Vahy'in Dereceleri ve Çeşitleri

Vahy'in derece ve çeşitleri çoktur. Onları birer birer beyan etmek, *mükâşefe ilmi*'ne dahil oldukları için, *muamele ilmi* bahsinde uygun düşmez. Sakın 'vahyin derecelerini bilmek, vahiy mertebesine varmayı gerektirir' zannına kapılma! Çünkü doktorun, hastaya, sıhhat derecelerini tanıtması, âlimin fâsıka adalet derecelerini öğretmesi uzak birşey değildir. Halbuki sıhhat derecelerini bilen hasta ve adalet derecelerini bilen fasık, sıhhat ve adaletten uzaktır. Bilmek ayrı şey, bilinenin varlığı ayrı bir şeydir. Bu bakımdan, peygamberlik ve veliliği bilen her insan, peygamber ve veli olamaz. Takvâyı ve inceliklerini her bilen insanın müttakî olmadığı gibi...

İnsanlar üç kısma ayrılır: 1) Kendiliğinden bilenler, 2) Ancak öğretmekle bilenler, 3) Kendisine öğretimin ve ikâzın faydası olmayanlar.

İnsanların bu şekilde taksim edilmesi arazinin şu kısımlara ayrılması gibidir:

1. Suyun birikmesiyle kuvvetlenen, kendiliğinden pınarlar meydana getiren arazi

2. Suyu yüze çıkarmak için kazılmaya muhtaç arazi

3. Kuru bir toprak ki, kazmakla dahi su vermez. Bu toprak cevherinin değişik sıfatlarından ileri gelir.

Akıl cevheri hakkındaki ihtilâf da aynen böyledir. Aklın farklılığına delâlet eden naklî delillerden bâzıları şunlardır.

Abdullah b. Selâm[283] (r.a), son kısmında *Arş*'ın büyüklüğüne dair malûmat bulunan şu hadîsi Rasûlullah'tan nakleder:

يَارَبَّنَا هَلْ خَلَقْتَ شَيْئًا اَعْظَمَ مِنَ الْعَرْشِ؟ قَالَ: نَعَمْ، اَلْعَقْـلُ، قَالُوا: وَمَا بَلَغَ مِنْ قَدْرِهِ؟ قَالَ:

283) Abdullah b. Selâm'ın künyesi Ebu Yusuf'tur. Aslen yahudi idi. Rasûlullah Medine'ye teşrif ettikten sonra müslüman olmuştur. H. 43 yılında Medine'de vefat etmiştir.

هَيْهَاتَ لاَيُحَاطُ بِعِلْمِهِ، هَلْ لَكُمْ عِلْمٌ بِعَدَدِ الرَّمْلِ؟ قَالُوا: لاَ، قَالَ اللّٰهُ عَزَّ وَجَلَّ: فَإِنِّي خَلَقْتُ الْعَقْلَ اَصْنَافًا شَتَّى كَعَدَدِ الرَّمْلِ، فَمِنَ النَّاسِ مَنْ اُعْطِىَ حَبَّةً، وَمِنْهُمْ مَنْ اُعْطِىَ حَبَّتَيْنِ، وَمِنْهُمْ مَنْ اُعْطِىَ الثَّلاَثَ وَالْاَرْبَعَ، وَمِنْهُمْ مَنْ اُعْطِىَ فَرَقًا، وَمِنْهُمْ مَنْ اُعْطِىَ وَسْقًا، وَمِنْهُمْ مَنْ اُعْطِىَ اَكْثَرَ مِنْ ذٰلِكَ.

Melekler şöyle derler:

- Ey rabbimiz! Arşından daha büyük birşey yarattın mı?

- Evet, aklı yarattım.

- Aklın kıymetine ulaşan nedir?

- Heyhat! Hiç kimse bunun bilgisine sahip değildir. Ey meleklerim! Acaba sizde, kum tanelerinin adedini bildiren bir ilim var mı?

- Hayır!

- İşte ben, kumların adedi gibi akılları da çeşitli dereceler halinde yarattım. İnsanların kimisine bir kum tanesi kadar verdim. Kimisine iki, kimisine üç, kimisine dört ve kimisine bir ölçek, kimisine bir çuval, kimisine de bunlardan daha fazla...[284]

Eğer 'Bir takım sûfîler bu kadar şerefli olan aklın aleyhinde neden bulunmuşlardır? Neden aklı ve akılla bilinen ilimleri kötülemişlerdir?' dersen, şöyle cevap veririz: Sûfîlerin akla ve akılla bilinen ilimlere hücumlarının sebebi şudur: Halk, *akıl* ve *mâkul* kelimelerini, hasmı susturmak ve tenkid etmek için kullanılan mü-

---

284) İbn Mihber, Hâkim-i Tirmizî, *en-Nevadir*

cadele ve münazara ilimlerine bağlamışlar. Buna da *Kelâm Sanatı* denilmiştir. Bu bakımdan akla ve akılla bilinen ilimlere hücum eden sûfîler halka 'Siz yanılıyorsunuz. Mücadele ilmine *akıl* denilmez' demeye muktedir olmadıkları için akla veryansın etmişlerdir. Bu ilme, uzun zamandan beri *akılcılık* denildiği ve kalplerde böylece yerleştiği için artık oradan sökülmesi, neredeyse insan gücünün dışındadır. İşte bu bakımdan, sûfîlerin zannettiği ve kötülediği *akıl* ve akılla bilinen mâkul ilimler, avamın nezdinde ve halk arasında *akıl* ismini taşıyan *mücadele ve münazara ilmi*'dir.

Allah Teâlâ'nın bilinmesine ve peygamberlerin doğruluğuna mi'yar (ölçü) ve mizan (tartı) olan, bâtının basiret nûru olan akla gelince, onun kötülenmesi tasavvur dahi edilemez. Çünkü Allah Teâlâ bu aklı çeşitli vesilelerle övmektedir. Eğer o akıl kötülenir, zemmedilirse, artık ondan sonra övülecek ne olabilir? Eğer şeriat, övülen ve sena edilen bir nizamsa o vakit soruyoruz:

- Bu övülen şeriat ne ile bilinmiştir?

Şüphesiz akılla bilinmiştir. Bu bakımdan, şeriatın bilinmesine vesile olan akıl, hakîkate uygun olmayarak kötülenirse, şeriatın da kötülenmesi gerekir. (Mâdem ki şeriat zemmedilemez, o halde, bilinmesine ve doğruluğuna vesile olan basîret nûru olan *akıl* da zemmedilemez).

'Şeriat, yakînin gözüyle ve imanın nûruyla bilinir, akılla değil!' diyen bir kimsenin sözüne iltifat edilmez. Çünkü o, yakîn gözünden ve iman nûrundan neyi murad ediyorsa, biz de akıldan aynı şeyi murad ediyoruz.

Bizce *akıl*, insanı hayvandan ayıran bâtınî sıfatın tâ kendisidir. *Akıl* herşeyin hakîkatini bildiren tefrik edici bir sıfattır. Onunla eşyanın hakîkati bilinir. Bu kör dövüşlerinin çoğu, hakîkatleri terim ve tâbirlerden elde etmeye çalışan kimselerin cehaletinden doğmaktadır. Bu cehalete giriftâr olan topluluklar, halkın terimler hakkındaki değişik görüşlerinden dolayı bu felâketlere sürük-

lenmişlerdir. *Akıl* hakkında bu kadar açıklama yeterlidir. Allah herkesten daha iyi bilendir!

Allah'ın hamd ve minnetiyle *Kitab'ul-İlim* burada sona ermiştir.

Allah Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a) ile yer ve gök ehlinden seçtiği her seçkin kuluna rahmet eylesin! Allah'ın izniyle *Kitab'ul-İlim*'in ardından inançların esaslarını anlatan *Kitabu Kavaid'il-Akaid* gelecektir. Evvelinde olduğu gibi, sonunda da 'hamd ancak Allah'a mahsustur' deriz.

İkinci Kitap

KİTABU KAVÂİD'İL-AKÂİD

1. Ehli Sünnet'in İslâm'ın Şartlarından Olan Kelime-i Şehâdet Hakkındaki İnancı

2. İrşadın Kademeli Olarak Yapılması ve İtikad Derecelerinin Tertibi

3. Kudüs Şehrinde Yazmış Olduğumuz *Kavâid'ül-Akâid* Adlı Risale

4. İman, İslâm ve Bu İki Terim Arasındaki Birleşme ve Ayrıl-ma, İman ile İlgili Artma ve Eksilme, Selef'in 'İmanda İstisna Yapılır mı Yapılmaz mı?' Şeklindeki İhtilaflı Meseleleri

BİRİNCİ BÖLÜM

Ehli Sünnet'in İslâm'ın Şartlarından Olan *Kelime-i Şehâdet* Hakkındaki İnancı

Yaratan, ölümden sonra tekrar hayat veren, dilediğini en güzel şekilde yapan, övülen, Arş'ın sahibi olan, şiddetli gazabı bulunan, kullarının en seçkinlerini doğru yola ileten ve onlara bu yolda sebat veren; kendilerine *Tevhid* inancını nasip ettiği bu kullarına, inançlarını şüphe ve tereddütlerden korumak suretiyle nimet ihsan eden, onları seçkin kulu ve rasûlü Muhammed Mustafa'nın (s.a) yolunda yürümeye muvaffak kılıp, kendilerine onun şerefli ashabının izinden gitmeyi lûtfeden, zâtında ve fiillerinde kullarına sıfatların, ancak can kulağıyla dinleyenlerin anlayabileceği en iyileriyle tecelli eden; zâtında bir, ortaksız ve benzersiz olup, bütün mahlûkâtın her çeşit ihtiyaçlarını verdiğini, zıddı olmayan biricik zat ve eşi bulunmayan bir varlık, evveli olmayan bir Vâhid, sonu bulunmayan ve varlığı ebediyyen devam eden nihayetsiz bir Kayyûm, kesintisiz bir varlık, ezel ve ebedde celâl sıfatlarıyla muttasıf ve zamanın aşımıyla sonuçlanmayan bir zat olduğunu kullarına bildiren Allah'a hamd ü senâlar olsun!

Zamanın akıp gitmesiyle, Allah zeval bulmaz!

> O, (herşeyden önce mevcut olan) *Evvel*'dir, (herşey helâk olduktan sonra geriye kalacak) *Âhir*'dir. (O'nun varlığı sayısız delillerle) *Zâhir*'dir. (Akılların idrâk edemeyeceği zâtı ise) *Bâtın*'dır. O herşeyi bilendir.
>
> (Hadîd/3)

Tenzih

Allah suretlenmiş bir cisim olmadığı gibi, takdir ve tahdid edilmiş bir cevher de değildir. O ne takdirde ve ne de taksimde hiçbir cisme benzemez. Cevher olmadığı gibi, cevherlerin merkezi de

değildir. Âraz olmadığı gibi ârazların bulunacağı yer de değildir. O hiçbir mevcuda, hiçbir mevcud da O'na benzemez.

O, göklerin ve yerin yaratıcısıdır. Size kendi cinsinizden eşler kılmıştır. Davarlardan da çiftler... Sizi bu tarzda yaratıp üretiyor. Onun benzeri yoktur. O, Semî'dir (bütün söylenenleri işitir), Basîr'dir (bütün yapılanları görür).

(Şûrâ/11)

Hiçbir şey O'nun benzeri olamaz. O da hiçbir şeyin benzeri değildir. Hiçbir şey O'nu sınırlandırmaz ve kıt'alar kapsamaz. Cihetleri yoktur. Yer ve gökler O'nu istiab etmez. O, söylediği vechile 'istiva etmek'ten hangi mânâyı kastetmişse o mânâ ile arş'ın üzerine istivâ etmiştir. O, arş ile temas etmek, onun üzerine yerleşmek, oraya vâkî olmak ve başka yere intikal etmek gibi sonradan yaratılanların vasıflarından münezzeh ve uzaktır. Zira arş, yaratılmış olmak hasebiyle O'nun azametini taşıyamaz. Aksine arşı da, arşı taşıyan melekleri de kudretinin lûtfuyla O taşımaktadır. Bütün bunlar O'nun kudret elinde bulunmaktadır. O, arşın, göğün en üst noktasından tâ yerin en alt tabakasına kadar herşeyin üstündedir. Fakat bu durum onu yerden ve yerin en alt tabakasından uzaklaştırmadığı gibi, arşa ve göklere de yaklaştırmaz. Bu üstünlüğün yakınlık ve uzaklık açısından herhangi bir tesiri yoktur. O'nun derecesi hem arştan ve göklerin en üst noktasından ve hem de yerden ve yerin en alt tabakasından daha yücedir. Buna rağmen O, her varlığın yakınındadır; kullarına da şah damarından daha yakındır.

O, herşeye (bütün yaptıklarınıza) şahiddir.

(Sebe/47)

O'nun yakınlığı cisimlerin yakınlığına benzemez. Nitekim zâtı da cisimlerin kendilerine benzemez... O, hiçbir zarfa girmediği gibi hiçbir şeye de zarf olamaz. O, zaman hududlarının dışında olduğu gibi mekân kapsamının da dışındadır. O, zaman ve mekânı yaratmazdan evvel ne idiyse, şimdi de aynı şeydir. O, sıfatlarıyla da yarattıklarından ayrılır. Zâtı, kendisinden başkası olmadığı gibi, başkasında da olamaz. O, tağyir ve tebdilden münezzehtir. Sonradan meydana gelenler O'nda yer alamazlar. O'nda ârız şeyler de yoktur. O, celâl sıfatlarıyla daimî bir şekilde zeval ve yokluktan münezzehtir. O, kâmil sıfatlarında daha gelişip kemâle

ermekten müstağnidir. (O'nun sıfatları zâtına yaraşacak derecede kemâlin zirvesindedir. Eksiklik yoktur ki sonradan giderilsin...) O'nun varlığı akılla bilindiği gibi, zâtı da lûtfu gereği ve nimetini tamamlamak üzere *Dâr'ul Kârar* olan cennette ebrâra (iyilere) görünecektir.

Hayat ve Kudret

Allah Teâlâ diridir, *Kâdir*'dir, *Cebbâr*'dır, *Kahhâr*'dır. O'nun hiçbir kusuru, aczi olamaz. O'nu uyuklama ve uyku tutmaz. Fânilik ve ölüm O'nun hakkında mevzu bahis değildir. O, mülkün, melekûtun, izzet ve ceberûtun sâhibidir. Hâkimiyet, güç, yaratmak ve emretmek yalnızca O'na aittir. Kıyâmette gökler, O'nun sağında, dürülü olarak duracaktır. Bütün yaratıklar O'nun emri altında ve kudret elinde bulunmaktadır. Bütün varlıkları O var etmiştir ve onların yaptıklarını da kendisi yaratmıştır. Rızık ve ecelleri takdir eden O'dur. Takdir olunanlar ve emirlerin evrilip çevrilmesi kudreti dâhilindedir. Takdir buyurdukları saymakla bitmez ve mâlûmâtının (ilminin) de nihayet ve sınırı yoktur.

İlim

O, herşeyi bilen; ilmi, yerlerin en alt kısmıyla göklerin en üst noktası arasında cereyan eden hadiseleri kapsayan, zerreciklerin dahi ilmi hâricinde kalamadığı bir âlimdir. O, zifiri karanlıkta kapkara bir taş üzerinde yürüyen simsiyah bir karıncayı ve onun ayak izlerini dahi bilir. Atmosferdeki zerreciklerin hareketlerini, tüm sırları ve en gizli şeyleri bilir. Kalplerin düşüncelerine, hatıraların kıpırdanışına, sırların gizliliğine vakıftır. Bütün bunları kadîm ve ezelî ilmiyle bilmektedir. Bu ilim asla değişmeyecek, hiçbir zaman kaybolmayacak bir ilimledir. Zâtında sonradan var olup da bir zamana kadar devam edecek bir ilim değildir.

İrade

Allah Teâlâ bütün kâinatın varlığını irade ve bütün hâdiseleri düzenleyen ve idare eden bir zattır. Kainatta az veya çok, küçük veya büyük, hayır veya şer, menfaat veya zarar, iman veya küfür, irfan veya cehalet, zafer veya yenilgi, fazlalık veya noksanlık, itaat veya isyan, görünür-görünmez her ne cereyan ediyorsa mutlaka O'nun kazâ, kader, hikmet ve isteğinin hududları dahilindedir. Bu

bakımdan O'nun diledikleri olur; dilemedikleri olmaz. Hiçbir bakış ya da hiçbir düşünüş O'nun dilemesinin dışında değildir. O yoktan var edici, yok olduktan sonra tekrar iade edici ve isteğini en kuvvetli bir şekilde de emrinin önünde hiçbir engelin duramadığı ve hiçbir kuvvetin, kaza ve kaderini reddetmediği Allah'tır.

Eğer O'nun tevfik ve rahmeti olmasa, hiçbir kul isyandan kaçamaz. Yine O'nun dileme ve iradesi olmasa hiçbir kul itaata güç yetiremez. Eğer tüm insanlar, cinler, melek ve şeytanlar bir araya gelip de kâinattaki bir zerreciği yerinden oynatmak veya hareketine mâni olmak isteseler, O'nun irade ve dilemesi olmadan bu hususta kesinlikle âciz kalacaklardır.

Allah Teâlâ'nın iradesi, diğer sıfatları gibi zâtı ile kaimdir. O, daima bu sıfatlarla muttasıftır. Olacak olan herşeyin kendisi için belirlenen zamanda olmasını ezelde irâde buyurmuştur. Böylece herşey bu ezelî irâde doğrultusunda ne bir saniye önce ve ne de bir saniye sonra olmamak şartıyla kendileri için belirlenmiş zamanlarda gerçekleşir. Varlığında irade dışı bir değişme, bir bozulma olamaz. Bütün bunları yaparken de Allah Teâlâ için düşünme ve zaman harcama sözkonusu değildir. İşte bu sırra binaen hiçbir durum Allah'ı meşgul edip başka şeylerden gafil kılamaz.

Sem' ve Basar (Duyma ve Görme)

Allah Teâlâ, *Semî* ve *Basîr*'dir (işitir ve görür). İşitilmek durumunda olan nesneler, ne kadar gizli olursa olsunlar O'nun işitme sıfatından hariç kalamaz. Aynı şekilde, görülmek durumunda olan şeyler de ne kadar ince olurlarsa olsunlar, görme sıfatından hariç olamaz. Uzaklık, işitmesini engelleyemediği gibi, karanlık da görmesine mâni olamaz. O, göz bebeği ve göz kapakları olmaksızın gördüğü gibi, kulak kepçesi ve kulak zarı olmaksızın da işitir. Nitekim kalp ve dimağsız bilir, âzasız çalışır ve âletsiz yaratır. Çünkü O'nun ne zâtı ve ne de sıfatları yarattıklarının zât ve sıfatlarına benzemez.

Kelâm

Allah Teâlâ konuşur ve bununla emreder, nehyeder, vaat ve tehditlerde bulunur. Ancak O'nun konuşması zâtı ile kaim, kadîm ve ezelî olup yaratıkların konuşmasına benzemez. Bu bakımdan O'nun konuşması hava titreşimlerinden veya cisimlerin

çarpışmasından meydana gelen ses ile olmadığı gibi dudakların kapanmasıyla veya dilin hareket etmesiyle meydana gelen harflerle de değildir. *Kur'an*, *Tevrat*, *İncil* ve *Zebur*, peygamberlerine gönderdiği semavî kitaplardır.[1]

Kur'an, dille okunur, mushaflarda yazılır ve kalplerde korunur. Fakat bununla beraber kadîmdir; Allah'ın zâtıyla kaimdir. Kalplere ve sayfalara nakledilmesi onu Allah'ın zâtından ayırmaz ve böyle bir ayırımı da kabul etmez.

Hz. Musa (a.s), Allah'ın kelâmını sessiz ve harfsiz olarak dinledi. Nitekim, iyiler (ebrâr) de O'nun zâtını âhirette cevhersiz ve araçsız olarak görecektir. İşte bütün bu sıfatlarda muttasıf olan Allah diridir, âlimdir, kudret ve irâde sahibidir O işitir, görür ve konuşur. Fakat diriliği, kudreti, ilmi, iradesi, işitmesi, görmesi ve konuşması sadece (Mu'tezile'nin inandığı gibi) zâtı ile değildir. (Aksine bu sıfatlar zâtın gayrısı ve ondan ayrılmaz birer hakîkattir.)

Fiiller

Allah Teâlâ'dan başka ne varsa, cümlesi O'nun fiiliyle meydana gelmiştir ve adaletinden feyizlenmiştir. O varlıkları en güzel ve en gelişmiş şekilde var etmiştir. Allah Teâlâ fiillerinde hikmet sahibidir. Kazâ ve kaderlerinde âdildir. O'nun adaleti, kullarının adaletiyle kıyas edilemez. Çünkü kul, başkasının mülkünde tasarruf ettiği zaman, kendisinden zulüm sâdır olur. Buna göre Allah'tan zulmün sudûru tasavvur olunamaz. Çünkü Allah Teâlâ başkasının mülkünde tasarruf etmez ki, bu zulüm olsun. Allah'tan başka, insan, cin, melek, şeytan, gök, arz, hayvan, bitki, cansız şeyler, cevher, âraz, bilinen ve görünen her ne varsa hepsi, sonradan, Allah'ın kudretiyle yaratılmıştır. Bütün bunlar yoktan var edilmiştir.

Allah Teâlâ ezel'de tek başına idi ve kendisinden başka hiçbir varlık yoktu. Bundan sonra kudretini göstermek ve geçmiş iradesini uygulama sahasına çıkarmak için mahlukâtı yarattı. Bunları muhtaç olduğu için değil, ezelî iradesinin tahakkuku için ya-

---

1) Burada tahrif edilmezden önceki *Tevrat*, *İncil* ve *Zebur* kastedilmektedir. Sözkonusu olan, günümüzdeki muharref *Tevrat*, *İncil* ve *Zebur* değildir.

ratmıştı. Yaratmak ve icad etmekle mükellef olmak, O'nun için vâcib ve zarurî bir vazife telâkki edilemez. O bunları ancak fazilet ve ihsanıyla yapmıştır. Nimet vermek ve ıslah etmek de onun için zaruri ve yapılması gereken bir vazife değildir. Bu bir lûtf-u ilâhîdir. Bu bakımdan fazilet, ihsan, nimet ve minnet O'na aittir. Çünkü O, kullarının üzerine çeşit çeşit azaplar göndermeye ve onları birçok elemlere ve hastalıklara müptelâ etmeye kadirdir. Eğer böyle yapacak olsa bu çirkin bir fiil ve zulüm değil, aksine adâletin tâ kendisi olurdu.

Allah Teâlâ mü'min kullarının ibâdet ve tâatlarını lütuf ve keremiyle mükafatlandırır. Yoksa bu, Allah için zorunlu ve zaruri bir vazife değildir. Çünkü hiçbir kimsenin ve hiçbir varlığın Allah'a herhangi bir ödevi yükletmesi düşünülemez. Allah'tan herhangi bir zulmün sudûr etmesi tasavvur olunamadığı gibi, herhangi bir varlığın Allah üzerinde bir hakkının bulunması da vacip olamaz. Tâat ve ibadetlerde kulları üzerindeki hakkı sadece akıl yoluyla değil peygamberlerinin bildirmesiyle de vacip olmuştur. Allah Teâlâ peygamberler gönderdi ve onların doğruluklarını apaçık mucizelerle teyid ve takviye etti. Onlar da Allah'ın emrini, yasağını, va'dini ve vaîdini halka tebliğ buyurdular. Böylece halka da getirmiş oldukları ilâhî hükümlerde peygamberleri doğrulamak ve tasdik etmek vazifesi düştü.

Şehâdet'in İkinci Kelimesinin Anlamı

Peygamberin peygamberliğini tasdik edip buna şahidlik etmektir. Allah Teâlâ mektep ve medrese görmeyen peygamberi Hz. Muhammed'i (s.a), Kureyş kabîlesinde görevlendirdi. Onu Arap, Acem, cin ve insanların tamamına gönderdi. Onun şeriatıyla -bu şeriat tarafından kabul olunan kısımları hâriç- daha önceki tüm şeriatları yürürlükten kaldırdı. Onu, bütün peygamberlerden üstün kılarak insanlığın efendisi yaptı.

Allah Teâlâ kendisinden başka mâbud olmadığına inanmaktan ibaret bulunan imanın ancak 'Muhammed Allah'ın Rasûlü'dür' şehadetiyle kemâle erebileceğine hükmetmiştir. O bütün insanları, peygamberleri Hz. Muhammed'in gerek dünya ve gerekse de âhiret konusunda getirmiş olduğu şeylerin hepsini tasdikle mecbur tutmuştur. Diğer taraftan Hz. Muhammed'in ölümden sonraki hayata dair söylediklerini kabul etmeyen hiçbir kulun imanının kabul olunmayacağını da ilân etmiştir.

Nekir ve Münker'in Sualleri

Ölümden sonraki hâdiselerin birincisi *Nekir* ve *Münker*'in kabirdeki suallerìdir. *Nekir* ve *Münker*, korkutucu ve heybetli iki melektir. Bu iki melek, kulu, ruh ve cesetle birlikte kabirde oturturlar. Sonrada ona *Tevhid* ve *Risalet*'i sorarak 'Rabbin kimdir? Dinin nedir? Peygamberin kimdir?' derler.[2]

Bu iki melek, kabrin mihenk taşıdır.[3] Onların sualleri ölümden sonraki ilk fitne ve denemedir.[4]

Kabir Azâbı

İmanın kabul olunması için kabir azâbına da inanmak gerekir.[5] Kabir azabı haktır. Hem cisme ve hem de ruha uygulanacak ve Allah'ın dilediği bir zamana kadar sürecek olan bu azap adaletin tâ kendisidir.

Mizan

Bu terazi, büyüklük bakımından göklerin ve yer küresinin büyüklüğüne eşittir. Onunla (Allah'ın kudretiyle) ameller tartılır. Bu terazinin gramları, zerreler ve hardal taneleridir. Gramların bu kadar küçük olması, adaletin tam tecelli etmesi içindir. İyilik sayfaları bir hasene şeklinde nûr kefesine konur ve mizan Allah'ın faziletiyle ve O'nun nezdindeki derecelerine göre ağırlaşır. Günah sayfaları ise, bir günah suretinde zulmet (karanlıklar) kefesine konur ve böylece mizan Allah'ın adâleti hükmünce bunlarla hafifleşir.[6]

Sırat

Sırat, cehennem üzerine kurulmuş, kılıçtan keskin ve kıldan ince bir köprüdür. Allah'ın hükmüyle, kâfirler, bu köprü üzerinden kayarak cehennemin dibini boylayacaklardır. Yine Allah'ın

---

2) Tirmizî, İbn Hibban, (Ebu Hüreyre'den); Tirmizî *sahih* olduğunu söylemiştir.

3) Ahmed b. Hanbel, İbn Hibban, (Abdullah b. Amr'dan)

4) Irakî bu hadîse rastlamadığını söylemiştir.

5) Buhârî, Müslim, (Hz. Âişe'den)

6) Beyhakî, (Hz. Ömer'den)

fazlıyla mü'minlerin ayakları bu köprü üzerinde sabitleşir ve böylece karar evi (Dâr'ul-Karâr) olan cennete varılır.[7]

Kevser Havuzu

Sıratı geçen mü'minler cennete girmezden önce Hz. Muhammed'in (s.a) kevser havuzundan kana kana su içerler. Bu öyle bir içiştir ki, artık bir daha susamazlar. Bu havuzun eni, bir aylık mesafedir. Suyu, sütten daha beyaz, baldan da daha tatlıdır. Kenarında, gökteki yıldızlar adedince bardak vardır. Havuza açılan iki oluktan devamlı olarak kevser suyu akmaktadır.[8]

Hesap

Mahlûkâtın hesabı çeşitli durumlar arzetmektedir: Kiminin hesabı şiddetli ve münakaşalıdır. Kimilerine de hesapta müsamaha gösterilir. Bazıları ise hesaba çekilmeksizin cennete girer ki bunlar mukarrebîndir. Bu bakımdan Allah Teâlâ, dilediği peygambere 'Peygamberlik vazifeni yerine getirdin mi?' ve dilediği kâfire de 'Sen peygamberleri yalanladın mı?' diye sual sorabilir. Fakat herkesi sorguya çekmeye mecbur değildir. Sualsiz cennete ya da cehenneme gönderebilir. *Sünnet*'ten ayrılan bid'atçılardan bu konuda sual sorduğu gibi, müslümanları da amellerinden dolayı sorguya tâbi tutar.[9]

Tevhid Ehli'nin Cehennemden Çıkması

Tevhid ehlinin ceza gördükten sonra ateşten çıkacağına iman etmek gerekir. Allah'ın fazlı ile hiçbir muvahhid (Allah'ın birliğine inanan hiçbir kimse) cehennemde ebedî kalmayacaktır. Müslümanın bu inanca sahip olması gerekir.[10]

Şefaat

Peygamberlerin, sonra âlimlerin, onlardan sonra da şehidlerin ve Allah nezdindeki derecelerine göre sair mü'minlerin şefaatına inanmak gerekir. Şefaatçısı bulunmayan mü'minler de, Allah'ın

7) Buharî ve Müslim, (Ebu Hüreyre'den)
8) Müslim, (Enes'ten)
9) Beyhakî, *el-Ba's*, (Hz. Ömer'den)
10) Buharî ve Müslim, (Ebu Hüreyre'den)

fazlıyla ateşte ebedî olarak kalmayacak, sonunda çıkartılacaklardır. Kalbinde zerre miktarı iman bulunan herkes, cehennemden mutlaka çıkartılacaktır.[11]

Sahabe-i kirâmın faziletine inanmak, tertiplerini bilmek, yani peygamberlerden sonra insanların en faziletlisinin Hz. Ebubekir, ondan sonra Hz. Ömer, sonra Hz. Osman ve ondan sonra da Hz. Ali olduğuna inanmak gerekir.[12]

Sahabe-i Kiram Hakkında Hüsn-ü Zan Gerekir

Bu inançların hepsi hakkında hadîsler vardır. Bütün bunlara inanıp bağlanan bir kimse, hak ehlinden ve sünnet cemaatinden olur; dalâlet ve bid'at fırkalarından ayrılır. İlahî rahmetine sığınarak Allah Teâlâ'dan bizlere ve bütün müslümanlara yakînin kemâlini ve elinde güzel sebat vermesini isteriz. Çünkü O merhametlilerin en merhametlisidir.

Allah Teâlâ ilahî rahmetini sevgili peygamberi Muhammed Mustafa'ya ve her seçtiği kuluna inzal buyursun. Âmin!

11) İbn Mâce, (Hz. Osman'dan)

12) İbn Mâce, (Hz. Ömer'den); Ebu Dâvud ve Taberânî

İKİNCİ BÖLÜM

İrşadın Kademeli Olarak Yapılması ve İtikad Derecelerinin Tertibi

Akide hakkında söylediklerimizin yeni yetişen çocuğa telkin edilmesinin uygun olduğunu bilmelisin. Böylece çocuk küçük yaşlarda öğrendiği bu bilgileri unutmayacak ve yaşı ilerledikçe de mânâlarını yavaş yavaş anlayacaktır. İlk anda gerekli bilgileri öğretmek, ikinci kademede mânâsını anlatmak, daha sonra inanıp yakîn hasıl etmesini ve doğrulamasını sağlamak gerekir. Bu ise çocuklarda delilsiz ve burhansız meydana gelen bir durumdur. İnsan kalbinin, ilk yetişmesi anında hiçbir delile ihtiyaç olmaksızın imanı kabul etmeye müsait bir fıtratta bulunması Allah'ın bir fazlıdır. Bu durum nasıl inkâr edilebilir? Halk tabakasının bütün inançları, başlangıçta, mücerret telkin ve sade taklitten ibaret değil midir?

Evet, sadece taklitten meydana gelen iman, başlangıçta zaaftan kurtulmuş değildir. Böyle bir imana sahip olan kişinin inancının, zıddının telkiniyle silinip gitmesi mümkündür. Bu bakımdan, bu inancın takviyesi, çocuğun ve halk tabakasının kalbinde sarsılmayacak derecede yerleştirilmesi gerekir. Fakat bu inancın takviyesi ve yerleşmesi için ille de *Cedel* ve *Kelâm* sanatı öğrenmek şart değildir. Aksine Kur'an ve tefsirini hadîs ve mânâlarını okumak, sair ibadet vazifeleriyle meşgul olmak yeterlidir. Kulaklarıyla dinlediği Kur'an'ın delil ve hüccetleriyle hadislerin şahitlik ve faydaları; yaptığı ibadetlerin nûrları; meclislerine devam ettiği salih kulların feyizleri, güzel konuşmaları, simaları ve Allah Teâlâ'ya karşı davranışları sayesinde iman kişinin kalbine kuvvetli bir şekilde yerleşir. Bu bakımdan ilk yapılan telkin kalbe saçılan bir tohum gibidir. Saydığımız sebepler ise, o tohumu terbiye etmek ve sulamak gibidir. Bu terbiye ve sulama ameliyesi, o tohumun gelişip kökü sabit, dalları yukarıya doğru uzanmış kuvvetli bir ağaç olmasına kadar devam etmelidir.

Kendisine imanın telkin edildiği kişinin kulağını cedellerden ve kelâm dedikodularından muhafaza etmelidir. Zira cedelin

karıştırması düzenlemesinden, ifsadı ise ıslahından daha fazladır. İnançların cedel ile takviyeye çalışılması da tıpkı bir ağacın demirlerle çevrilmesi ve gövdesine demirler sokulmasına benzer. Bu işlem ağacın kuvvetlenmesi ve dallarının daha fazla olması için yapılmaktadır. Halbuki çok defa, demir, gövdede açtığı yara ve bereler sebebiyle ağacı çürütür ve ifsad eder. Bu konudaki müşahedeler yeterlidir ve bizzat görülen hâdiseler bu hususta ayrıca delil getirmeye hacet bırakmamaktadır. Halk tabakasının salâh ve takvâya erişen fertlerinin inancını, kelâmcıların ve cedelcilerin inancı ile kıyasla! Göreceksin ki avâmın inancı, sebat bakımından, koskoca dağlar gibidir; felâket ve şimşeklerle yerinden kıpırdamaz. Fakat inancını cedelin taksimatıyla koruyan kelâmcının akidesi ise, havada asılı bir ip gibi, esen rüzgarların tesiriyle sağa sola sallanıp durmaktadır.

Ancak, inançlara ait delilleri dinleyen, akidesini taklidî yoldan aldığı gibi, delilleri de taklîdî yoldan alan kişi bu hükmün dışında kalır. Zira delili taklid ile öğrenmekle delilin medlûlünü ve mânâsını öğrenmek arasında hiçbir fark yoktur. Bu bakımdan, delilin telkini ayrı, düşünce ile delil bulmaksa daha ayrı bir keyfiyettir. Bunlar birbirlerinden uzak mânâ ve mefhumlardır.

Bu hakîkatlerden sonra bilmelidir ki, kendisine inanç telkini yapılan çocuk, o inanç üzerine büyür ve bilâhare dünya kesbiyle iştigal ederse, onun için dünyadan başka herhangi bir kapı açılmayacaktır. Fakat o, küçüklüğünde almış olduğu, hakîkat ehlinin inancı sayesinde âhirette kurtulacaktır. Zira şeriat, Hz. Muhammed'in huzurunda imân eden, mektep ve medrese görmemiş Arapları, İslâmî inancın görünür kısmına (zâhirine) tereddütsüz inanmaktan başka bir şeyle mükellef kılmamıştır. Hiçbir şeyden haberi olmayan, sadece Hz. Peygamber'in huzuruna gelip kesinlikle iman edenler araştırma ve teftiş, delilleri tanzim ve tertip zorunluluğuyla mükellef değillerdi. Eğer insan âhiret yolcularından olmak istiyor, bununla beraber Allah'ın tevfîki de kendisine yardımcı oluyor ve bu tevfik sayesinde âhiret amellerini yapıyor, takvayı tercih edip nefsinin hevâsından uzak duruyor, riyâzât ve mücâhede ile iştigal ediyorsa kendisi için hidayet kapıları açık demektir. Bu inancın hakîkatleri, kalbe atılan ilâhî bir nûr sayesinde belirir. Bu nûr mücâhedenin yüzü suyu hürmetine ve

Allah'ın va'dinin gerçekleşmesi için ihsan edilmiştir. Zira Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

> Bizim uğrumuzda mücâhede edenlere, elbette (kendilerini bize ulaştıracak) yollarımızı gösteririz. Muhakkak ki, Allah iyilik yapanlarla beraberdir.
>
> (Ankebût/69)

Mücahidin kalbine ilka edilen ilâhî nûr, sıddîk ve mukarreblerin imanının gayesi ve sonucu olan nefis bir cevherdir. Ebubekir Sıddîk'ın (r.a) göğsünde yerleşen ve onun (peygamberler hâriç) bütün insanlardan üstün olmasına vesile olan sır ile bu cevhere işaret buyurulmuştur. Bu sırrın inkişafı, cihadın ve Allah'tan başka her şeyden temizlenen iç âlemin derecesine ve faydalanmasına bağlıdır. Bu tıpkı halkın tıp, fıkıh ve diğer ilimlerdeki başarı derecelerine benzer. Çünkü bu sahalarda halk, çalışmasına, fıtrî zekâ ve kavrayışına göre çeşitli şubelere ayrılmaktadır. Bu maddî ilimler sahasında halkın sınıflara ayrılması ve şubelerin tekel altına alınması nasıl mümkün değilse, sırlara ait derecelerin muayyen zümrelere tahsisi, çeşitlerinin herhangi bir sayıyla sınırlandırılması da imkânsızdır.

Mesele

Cedel ve *Kelâm* ilminin öğrenilmesinin *müneccimlik* gibi *mezmum* mu, yoksa *mübah* veya *mendub* mu olduğunu soracak olursanız, bilmiş olunuz ki, halk bu sualin cevabında bazan ifrata, bazan da tefrite kaçmıştır. Bir kısmı *'Bu bid'attır* veya *haramdır'* demiş ve şöyle ilave etmiştir: 'Bir kulun -şirk hariç- bütün günahlarla Allah'ın huzuruna varması, cedel ve kelâmla gitmesinden daha hayırlıdır'.

Kimileri, '*Cedel* ve *Kelâm* ilminin öğrenilmesi vâcip ve farzdır' demiş, bâzıları *farz-ı kifâye* olduğu fikrini savunmuş, bir kısmı da *farz-ı ayn* olduğunda ısrar etmiştir. Hattâ bu ilim için 'Amellerin ve Allah'ın rahmetine yaklaştırıcı hareketlerin en faziletlisi ve en yücesidir' diyenler de vardır. Çünkü onlara göre *Kelâm,* tevhidin bilinmesine ve yerleşmesine vesile olduğu gibi, âdeta Allah'ın dininin müdafaası için kullanılan keskin bir silâhtır da...

İmam Şâfiî, İmam Mâlik, İmam Ahmed b. Hanbel, Süfyân es-Sevrî ve selefin bütün muhaddisleri bu ilmin *haram* olduğuna ka-

ildirler. İbn Abd'ul-A'lâ şöyle anlatır: "İmam Şafiî'den şunları dinledim: "Bir gün Mu'tezile kelâmcılarından Hafs el-Fard ile münazara ettim ve ona 'Kulun -şirk koşmak hariç- bütün günahlarla Allah'ın huzuruna çıkması, *Kelâm* ilminin herhangi bir bahsiyle çıkmasından daha hayırlıdır' dedim. Bunun üzerine Hafs'dan öyle bir söz işittim ki, söylemeye dahi cesaret edemiyorum".

Yine İmam Şafiî şöyle buyurmuştur: 'Hiç kimsenin söyleyeceğini ve düşüneceğini zannetmediğim birşeyi *Kelâm* ehlinden gördüm. Bu bakımdan, Allah Teâlâ'nın bir kulunu, -şirk hâriç- bütün menhiyâtıyla mübtelâ kılması, o kul için *Kelâm*'a bakmasından ve Kelâm sahasında düşünmesin-den daha hayırlıdır'.

Kerâbisî şöyle anlatır: "İmam Şafiî'ye *Kelâm*'a dair bir mesele sorulduğunda, çok öfkelenerek 'Bu suâli bana değil, Hafs el-Fard ve arkadaşlarına sorun; zira Allah onları rahmetinden mahrum etmiştir' buyurdu".

Hafs el-Fard hastalığı esnasında İmam Şafiî'yi ziyaret eder, İmam Şafiî ona 'Sen kimsin? diye sorar. Onun 'Ben Hafs el-Fard'ım' demesi üzerine de şöyle buyurur: 'İçinde bocaladığın durumdan tevbe etmedikçe, Allah seni ne korusun ve ne de gözetsin!'

İmam Şafiî'nin bir diğer sözü de şöyledir: 'İnsanlar, eğer *Kelâm*'da ne gibi bir heva ve hevesât bulunduğunu bilseydiler, ondan yırtıcı arslandan kaçtıkları gibi kaçarlardı'.

Şu söz de kendisine aittir: "Sizler 'İsim müsemmânın aynı mıdır, gayrı mıdır?' sözünü duyduğunuz zaman, emin olunuz ki bunu söyleyen Kelâm ehlindendir ve onun dini yoktur".

Za'farânî'nin rivayet ettiğine göre İmam Şafiî şöyle buyurmuştur: 'Kelâmcılar hakkındaki hüküm şudur: Onlar sopa ile dövülmeli, kabîle ve aşîretler arasında gezdirilerek şöyle bağrılmalıdır: Allah'ın kitabını ve Rasûlullah'ın sünnet-i seniyyesini terkedip *Kelâm*'a dalanların cezası işte budur'.

Ahmed b. Hanbel ise şöyle buyurmuştur: 'Kelâm sahibi hiçbir zaman felâh bulamaz. Biz, *Kelâm*'a daldığı halde, kalbinde İslâmî hakîkatlere karşı şek ve şüphe olmayan hiç kimseye rastlamadık'.

İmam Ahmed kelâmcıları şiddetle itham etti ve hattâ zühd ve takvâsına ve bid'atçıları reddeden bir kitap yazmasına rağmen

Hâris-el Muhâsibî'yi terkederek onunla arkadaşlığına son verdi ve ona şöyle hitap etti: 'Yazıklar olsun sana! Sen önce bid'atları anlatıyor ve sonra da onlara hücum ediyorsun. Böylece sen, bid'atları tasvir eden kitabınla halkı, onları mütalâa etmeye ve şüpheli mevzularda düşünmeye sevkediyorsun. Bu durum, okuyanları, görüşlerini izhâra ve araştırma yapmaya zorlamaz mı?'

Yine İmam Ahmed 'Kelâm âlimleri zındıktır' demiştir.

İmam Mâlik ise şöyle buyurmuştur: 'Acaba bir cedelcinin, daha kuvvetli bir cedelci gelip de kendisini mağlûp etse, dinini terketmeyeceğini mi sanıyorsun? Cedelci için her gün yeni bir din meydana gelir'. İmam Mâlik bu sözleriyle dikkatlerimizi cedelcilerin hükümlerindeki farklılığa çekmek istemiştir.

Yine kendileri şöyle demişlerdir: 'Bid'at ve heva sahiplerinin şâhidlikleri caiz değildir'. Bazı arkadaşları onun bu sözünü 'İmam, heva sahiplerinden -hangi mezhebde olurlarsa olsunlar-kelâmcıları kasdetmektedir' şeklinde te'vil etmiştir.

Ebu Yusuf da şöyle buyurmuştur[13]: 'İlmi, *Kelâm* ile talep eden bir kişi zındıklığı kabul etmiştir'.

Hasan Basrî ise 'Sakın hevâ ehliyle tartışmaya girişmeyin. Onlarla oturmayın ve sözlerini dinlemeyin!' buyurmuştur.

Selefin bütün muhaddisleri bu hükümde ittifak etmişlerdir. Bu mevzuda, selef âlimlerinden nakledilen tehditlerin haddi hesabı yoktur. Nitekim selef âlimleri şöyle buyurmuştur: 'Hakikatleri herkesten daha iyi bilmelerine, kelimeleri daha iyi tertip ve tanzim etmelerine rağmen, sahâbe-i kiram bir konuda sükût etmişse mutlaka, konuştukları takdirde şer ve fesadın doğacağını bildikleri içindir'. İşte bundan dolayıdır ki Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

هَلَكَ الْمُتَنَطِّعُونَ، هَلَكَ الْمُتَنَطِّعُونَ، هَلَكَ الْمُتَنَطِّعُونَ.

Toslaşanlar helâk oldular. Toslaşanlar helâk oldular. Toslaşanlar helâk oldular.[14]

---

13) Künyesi Yâkub b. İbrahim'dir. İmam-ı A'zam'ın ileri gelen talebelerindendir.

14) Müslim, (İbn Mes'ud'dan)

Yani cedelde ileri gidenler ve birbirlerinin fikrini cerhedenler helâk oldular!

Selef, bu mücadelenin doğru birşey olmadığına dair şu delilleri ileri sürmüştür: Eğer *Cedel* ve *Kelâm*, dinden olmuş olsaydı mutlaka Rasûlullah'ın ehemmiyetle emir buyurduğu ve yollarını gösterip yolcularını ve erbâbını övdüğü konular zincirine dahil olurdu.

فَقَدْ عَلَّمَهُمُ الْاِسْتِنْجَاءَ وَنَدَبَهُمْ اِلٰى عِلْمِ الْفَرَائِضِ وَاَثْنٰى عَلَيْهِمْ وَنَهَاهُمْ عَنِ الْكَلَامِ فِى الْقَدَرِ وَقَالَ: اَمْسِكُوا عَنِ الْقَدَرِ.

Hz. Peygamber ashâb-ı kirâma istincayı[15] öğretmiş, onları ferâiz ilmine teşvik etmiş ve bu ilmi bilenleri övmüştür. Onları kader meselesi hakkında konuşmaktan menederek şöyle buyurmuştur: 'Kader konusunda (münakaşa yapmaktan) sakınınız'![16]

İşte ashab bu minval üzere devam etmişlerdir. Ashab hoca ve üstad, bizlerse onların talebeleri ve tâbîleriyiz; talebenin hocasından fazlasını yapması ise tuğyan ve zulümdür.

Cedel ve *Kelâm*'ın farz olduğunu savunanlara gelince onlar şöyle derler: 'Kelâm'ın mahzurlu olan tarafı, *cevher* ve *âraz* tâbirleriyle ashab zamanında bulunmayan garip ıstılahlardır' denilirse bunun cevabı gayet kolay ve basittir. Zira hiçbir ilim yoktur ki, anlatılması ve anlaşılması için birtakım ıstılahlara sahip olmuş olmasın. Meselâ hadîs, tefsir, fıkıh bu türdendir ve bu ilimlerde de sayısız ıstılah vardır.

Eğer kendilerine, münazara ilminin ıstılahlarından olan nakz, matematiğin kesir, nahvin terkip, sarf ilminin ta'diye ve maânî ilminin ıstılahlarından olan va'z-ı fâsid ile mantığın kıyas üzerine vârid olan daha nice tâbir ve terimler arzolunsaydı, sahabîler bunları anlamayacaklardı. Çünkü onlar bu ıstılahları işitmiş değillerdi. Bu bakımdan doğru bir gayeyi anlatmak için herhangi

---

15) Müslim (Selmân-ı Fârisî'den)

16) Bkz. *İlim* bölümü; İbn Mâce, (Ebu Hüreyre'den); Tirmizî, (Enes'ten)

bir ibare ihdas etmek zararlı değildir. Bu tıpkı mübah bir hizmette kullanmak için yeni kap ya da âlet icat etmeye benzer.

Eğer mahzur, *Münazara* ve *Kelâm* ilminin terim ve tâbirlerinde değil de murad olunan mânâlarda ise, bilinmiş olsun ki, biz bu mânâlardan, ancak yaratıcının birliğine ve sıfatlarına ve âlemin sonradan meydana geldiğine işaret eden delillerin bilinmesini kastediyoruz. Nitekim kasdettiğimiz mânâ şeriatta da vârid olmuştur. O halde Allah'ın delille bilinmesi neden haram oluyor?

Eğer *Kelâm* ve *Münazara*'nın mahzurlu kısmından, münazaracıların arasındaki söz düellosu, taassup, düşmanlık ve buğz gibi yine kendilerinin yol açtığı mezmum sıfatlar kasdediliyorsa, şüphesiz bunlar haramdır ve her müslümanın sakınması gereken hususlardır. Diğer taraftan hadîs, tefsir ve fıkıh ilminin sebep olduğu riyaset (reislik) sevdası, riyakârlık, kendini beğenmişlik ve kibir de haramdır ve her müslümanın bu sıfatlardan da sakınması gereklidir. Fakat hadîs, tefsir ve fıkıh ilimleri, bazı kişilerde kibir, ucub, riya ve baş olma sevdası doğuruyor diye menedilemez. Bu bakımdan hüccet ve delil ile araştırmak ve bilgi istemek mahzurlu olabilir mi?

> De ki: "Ey müşrikler! Eğer 'Allah ile beraber birtakım ilâhlar vardır' sözünüzde doğru iseniz, delilinizi getirin bakalım".
>
> (Neml/64)
>
> Yapılması kesinleşen bir işi yerine getirmek için Allah (sizi böyle buluşturdu) ki helâk olan, açık bir delili gördükten sonra (bilerek) helâk olsun, diri kalan da açık delilden sonra (bilerek) yaşasın.
>
> (Enfal/42)
>
> Kâfirler 'Allah çocuk edindi' dediler. Hâşâ! Allah bundan münezzehtir. O, hiç birşeye muhtaç değildir. Göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur. Ey kâfirler! (Allah'ın çocuk edindiğine dair) elinizde hiçbir delil yoktur. Siz Allah'a karşı ilimle isbat edemeyeceğiniz birşeyi mi söylüyorsunuz?
>
> (Yunus/ 68)

De ki: 'Tam hüccet Allah'ındır. O dileseydi elbette hepinizi birden hidayete erdirirdi'.

(En'am/149)

Allah kendisine saltanat ve mülk verdi diye (azarak) İbrahim ile rabbi hakkında mücadele edeni (Nemrud'u) görmedin mi? İbrahim ona 'Benim rabbim (kudretiyle) hem diriltir ve hem de öldürür' dediği vakit, o 'Ben de diriltir ve öldürürüm' demişti. İbrahim 'Allah güneşi doğudan getiriyor, haydi sen onu batıdan getir!' deyince, o inkârcı şaşırıp kaldı. Allah zâlim kavmi muvaffak etmez.

(Bakara/258)

İşte bu ayette Allah Teâlâ, Hz. İbrahim'in delil getirmesini, mücadele etmesini ve hasmını susturmasını, onu övmek gayesiyle arz buyurmaktadır.

Bu, (gök cisimlerinin batışı), milletine karşı İbrahim'e verdiğimiz hüccetimizdir. Biz dilediğimiz kimseyi derecelerle yükseltiriz. Muhakkak ki rabbin tam hikmet sahibi ve (herşeyi) kemâliyle bilendir.

(En'am/83)

Nuh'a cevap olarak şöyle dediler: 'Ey Nuh! Sen bizimle mücadele ettin ve bunda da çok ileri gittin. Eğer doğru söyleyenlerden isen bizi korkutup durduğun azabı haydi getir bakalım'.

(Hûd/32)

Firavun şöyle dedi: 'Âlemlerin rabbi de kimdir?' Musa dedi ki: 'O göklerle yerin ve bu ikisi arasında bulunan herşeyin rabbidir. Eğer gerçek olarak bilirseniz (durum budur)...'.

(Şuarâ/23-30)

Kur'an, başından sonuna kadar kâfirlerle mücadele ve onlara karşı getirilen delillerle doludur. Bu bakımdan kelâmcıların 'Allah'ın birliği' hakkındaki delillerinin esasını şu ayet teşkil etmektedir:

Eğer yerlerde ve göklerde Allah'tan başka mâbudlar olsaydı, hiç şüphesiz bunların nizamı bozulurdu.

(Enbiya/22)

Nübüvvet hakkındaki delilleri de şu ayettir:

> Eğer kulumuza (Muhammed'e) indirdiğimiz Kur'an'dan şüphede iseniz, haydi siz de onun benzeri bir sûre getirin (Bunu yaparken de) Allah'tan başka ne kadar yardımcılarınız varsa hepsini yardıma çağırın. Şayet sâdık kimseler iseniz (iddianızın gereğini yapınız!)
>
> (Bakara/23)

Ölümden sonra dirilmeye dair delilleri ise şu ayettir:

> De ki: Onları, kendilerini ilk defa yaratan diriltecektir. O her yaratılanı hakkıyla bilir.
>
> (Yâsin/79)

Kur'an'da bunlar gibi daha nice ayet ve deliller mevcuttur. Allah'ın yüce rasûlleri, durmadan, hak ve hakîkati inkâr eden hasımlarıyla mücadele etmişlerdir.

> Ey rasûlüm! İnsanları rabbinin yoluna güzel söz ve nasihatla dâvet et. Onlarla en güzel bir şekilde mücadele et. Şüphe yok ki, rabbin yolundan sapanı en iyi bilendir ve O, hidayete erenleri de en iyi bilendir.
>
> (Nahl/125)

Ashab da, peygamberleri gibi, münkirlerle mücadele eder ve onları delillerle sustururdu. Ancak bu mücadele, olur olmaz zamanlarda değil, ihtiyaç görüldüğünde yapılırdı. Fakat ashab zamanında mücadeleye çok az gerek duyulmuştur. Mücadele metodu ile, bid'atçıları hakîkate dâvet etmek ilk önce Ali b. Ebî Talib (r.a) tarafından tatbik edilmiştir. Şöyle ki; Hz. Ali, amcazâdesi İbn Abbas'ı Hâricîlere göndermişti. İbn Abbas ile Hâricîler arasında şöyle bir konuşma geçti:

İbn Abbas, Hâricîlere 'İmamınıza niçin darıldınız?' diye sordu. Onlar da 'Harp ettiği halde esir almadığı ve mağlûpların mallarını ganimet yapmadığı için...' cevabını verdiler. Bunun üzerine İbn Abbas şunları söyledi: 'Mağlup dediklerinize esir muamelesi yapmak ve mallarını ganimet saymak kâfirlerle olan muharebelerde sözkonusudur. Sizlere soruyorum; Hz. Âişe (r.a) esir edilseydi de herhangi birinizin payına düşseydi, Kur'an'ın nassıyla

anneniz olan Hz. Âişe'yi cariyeleriniz gibi helâl sayacak mıydınız?' Hâricîler onun bu sözlerine 'Hayır!' karşılığını verdiler.

İşte İbn Abbas'ın tartışması... Bu muhavereden sonra Hâricîlerden ikibin kişi Hz. Ali'ye yeniden bi'at etmiştir.

Rivayet ediliyor ki, Hasan Basrî (r.a) bir kaderciyle mücadele etmiş ve onu bu fikrinden caydırmıştır. Ali b. Ebî Tâlib (r.a) de kadercilerden biriyle münazara ve mücadele etmişti.

Ashabdan Abdullah b. Mes'ud (r.a) Yezid b. Ümeyye ile iman konusunda münakaşa etmişti. Abdullah "Eğer 'Ben mü'minim' diyorsam, 'Ben cennetliğim' de diyebilirim" dedi. Bunun üzerine Yezid b. Ümeyye şunları söyledi: "Ey Rasûlullah'ın arkadaşı! Bu hükmün yanlıştır. Çünkü iman, Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ölümden sonra dirilmeye ve mizana inanmadır. Yoksa namaz kılmak, oruç tutmak ve zekât vermek değildir. Bizim bazı günahlarımız vardır. Kendimizi ancak bunların affolunduğunu bilirsek cennet ehlinden sayarız. İşte bunun için de 'Biz mü'miniz' der, ama 'Biz cennetliğiz' demeyiz". Bunun üzerine İbn Mes'ud şöyle dedi: 'Ey Ümeyye! Doğru söyledin. Allah'a yemin ederim ki, ben hükmümde yanıldım'.

Sahabenin tartışma yaptığı bir vâkıadır. Fakat sözün en uygunu 'Onlar mücadeleye çok az ehemmiyet verdiler. Uzun değil de kısa gittiler. *Münazara* ve *Kelâm* ilimlerini, ders vererek, kitap yazarak sanat edinmiş değillerdi. Ancak ihtiyaç ve zaruret anında mücadeleden de geri kalmıyorlardı' demektir.

Bu bakımdan deniliyor ki, sahâbe-i kirâmın *Münazara* ile az meşgul olmaları, zamanlarında bid'atların bulunmayışı sebebiyle buna ihtiyaç hissetmeyişlerindendir. Münazara ve münakaşaları kısa kesmeleri, münazaradaki gayenin hasmı susturmak ve itirafa mecbur etmek olmayıp aksine hakîkati olduğu gibi göstermeyi ve şüpheyi gidermeyi istihdaf etmesidir. O halde, ashâb-ı kiram ile mücadele edenler çeşitli zorluklar çıkaran inatçı kimseler olsalardı haliyle onlar da şiddetli mücadele ve münakaşalara gireceklerdi. Çünkü sahâbe-i kiram, münazaraya başladıktan sonra, bunun ne kadar devam edeceğine dair belli ölçülere sahip değildi. *Münazara* ilmini tedvine ve bu konuda kitap yazmaya teşebbüs etmemeleri ise âdetlerinin öyle oluşundan ileri gelir. Nitekim *fıkıh*, *tefsir* ve *hadîs* ilimleri hakkında da herhangi bir telif ve tedrisleri

mevcut değildir. Bu bakımdan, eğer fıkhı tasnif etmek ve ancak yüzde bir ihtimalle vâki olabilecek meseleleri yazmak -ki bu tip meseleler ancak vâki olacağı zaman için veya bu nadir mevzularda okuyucuların zihinleri açılsın diye hazırlanır- caizse, biz, ilerdeki şüpheleri ve bid'atçının heyecanından doğacak ihtiyaçları gidermek veya okuyucunun zihnini geliştirmek; eline, ihtiyacı anında açık ve irticâlî bir şekilde hazırlıklı olması ve hasmının karşısında ezilmemesi için delil vermek üzere mücadele yollarını ve metodlarını tertip etmiş bulunuyoruz. Bu tıpkı çıkmadan önce harp için silâh hazırlanmasına benzer.

İşte *Münazara* ve *Kelâm* ilminin caiz olmadığını veya farz olduğunu ileri süren iki grubun söyleyebilecekleri, bu yazdıklarımızdan ibaret olsa gerektir.

'*Kelâm* ve *Cedel* ilmi hakkında menfi ve müsbet düşünenlerin fikirlerini olduğu gibi bize aktardın. Fakat sen hangi görüşü tercih ediyorsun?' dersen, bilmiş ol ki, bu mevzudaki hakîkat şudur: Her hâlükârda *Kelâm* ilmini *zemmetmek* gibi mutlak şekilde *övmek* de doğru değildir. Bu konuda biraz tafsilâta ihtiyaç vardır.

Herşeyden evvel bilmelisin ki, bazı şeyler zâtıyla haramdır: İçki ve kesilmemiş et gibi. Bu sözün mânâsı şudur: Haramlığı icap ettiren vasıf onun zâtındadır. İçkinin sarhoş etmesi ve kesilmemiş etin mundarlığı gibi. Biz, bu gibi şeyler hakkında sual sorulduğu zaman kesinlikle ve te'vil götürmez bir şekilde *haram* olduğunu söylüyoruz. Zaruret ânında, murdar etten, ölmeyecek kadar yenilmesinin; insanın boğazında kalan lokmayı, başka meşrubat bulunmadığı takdirde, içki ile yutmasının mübah olduğuna bakmayarak, haramlık hükmünü kesinlikle veriyoruz.

Bazı şeyler de zâtından ötürü değil, hâricî bir illetten dolayı haramdır. Müslüman kardeşinin, muhayyerlik sınırları içindeki pazarlığına karşı çıkmak, cuma ezanı okunduğu zaman alışveriş yapmak ve çamur yemek gibi... İşte bunlar, başkasına zarar verdiği için haramdır. Haramın bu çeşidi iki kısma ayrılır:

a) Çoğu ve azı zarar veren -ki buna *haram* ismi ıtlak olunur- (öldürücü zehir gibi),

b) Çoğu zarar veren.

Çoğu zarar veren bu ikinci kısma *mübah* ıtlak olunur: Bal gibi. Çok yemek, tansiyonu yüksek olan bir kimseye, sıcak memleketlerde zarar verir. Çamurun çoğunu yemek de bal gibidir. Çünkü o

da aynen bal gibi, çok yenildiğinde vücuda zararlıdır. Çamura ve içkiye *haram,* bala da *helâl* demek, nisbetlere göredir. Bu bakımdan, eğer birşeyde nisbetler eşit görünürse, en uygun ve karışıklıktan en uzak hüküm onu tafsîlen açıklamaktır. O halde, bu hakîkat bilindikten sonra Kelâm ilmine dönerek şöyle deriz:

Kelâm ilminde hem menfaat, hem de zarar vardır. Bu ilim, menfaat verdiği zaman *helâl* olur. Bazan *mendub,* hatta durumun iktizasına göre *vacib* olur. Başkasına zarar verdiği anda da zararlı olmak itibarıyla *haram* olur. Zararına gelince, şüpheye yol açar, insanı bâtıl inançlara karşı tahrik eder ve kalpleri hak inançların kesinlik ve samimiyetinden uzaklaştırır. Bu *Kelâm* ilmine ilk defa dalan kimseler için hâsıl olan bir durumdur. Böyle bir insanın, bilâhare, delil ile, bu şüphelerden döneceği de şüphelidir. Bu durum şahıslara göre değişmektedir. İşte Kelâm'ın hak inanç bahsindeki zararı budur. Ayrıca bid'atçıların inançlarını takviye ederek onları kalplerinde yerleştirir. Öyle ki, bid'atta ısrar eder, onu müdafaa istekleri harekete geçer. Fakat bu zarar, cedelden doğan taassup vasıtasıyla meydana gelir. Bu hikmete binaen, halk tabakasından bazı bid'atçıların bu inançlarını yumuşaklıkla, en kısa bir zamanda kazımak mümkün olmaktadır. Ancak mücadele ve taassup beşiği olan bir memlekette doğup büyümüşse o zaman iş değişir. Bu durumda geçmiş ve gelecek âlimlerin hepsi bir araya toplanarak onu bid'atından caydırmaya çalışsalar yine de muvaffak olamazlar ve bu kötü bid'atı onun göğsünden söküp atamazlar. Bilakis nefsin hevası, taassup ve mücadeleci hasma karşı duyulan nefret ve muhalif grubun buğzu kalbini öyle kaplamış ve onu hakkın idrâkından öylesine uzaklaştırmıştır ki, böyle bir insana 'Acaba Allah'ın, kalbinden perdeyi kaldırmak suretiyle hakîkatin, gözle görülecek derecede hasmın tarafında olduğunu sana göstermesine razı mısın?' denildiği zaman, hasmının sevinmesinden korkarak, bu hakîkate razı olmayacaktır. İşte, memleketler ve milletler arasında yayılan önlenmesi imkansız hastalık budur. Bu, fesadın bir çeşididir ve tartışmacılar taassuba kapılarak bu fesad tohumunu ekmişlerdir. İşte *Kelâm*'ın zararları bunlardır.

Kelâm'ın yararlarına gelince, zannedilir ki, *Kelâm*'ın faydası hakîkatleri keşfetmek ve olduğu gibi bildirmektir. Halbuki heyhât! *Kelâm* ilminde bu şerefli gayeyi hedefleyecek bir durum hiç de mevcut değildir. Aksine onda mevcut olan şey karıştırmaktır; keşfetmek ve bildirmekten daha çok dalâlete götürmektir. *Kelâm*,

muhaddis veya hadîslerin zâhirî hükümlerine tâbi olan kimselerden dinlenilirse böyledir. Fakat çok zaman kalbe 'İnsanlar bilmediklerinin düşmanıdır' hükmü gelebilir. Ama bu hükmü evvelâ *Kelâm* ilmini denemiş, hakikî tecrübelerden sonra ona düşman olmuş ve bu ilimde zirveye yükselmiş, hatta bu hududları da geçerek *Kelâm* ilmiyle ilgili çeşitli ilimlerde de derinleştikçe derinleşmiş ve hakîkatlerin marifetine bu yönden, yani *Kelâm* yönünden ulaşmak için yolların kapalı olduğunu kesinlikle öğrenmiş kimselerden işitirsin. Yemin ederim ki, *Kelâm* ilmi, birtakım meselelerin izahını, târifini ve keşfini yapmaktan hâli değildir. Fakat onun bu durumu, *Kelâm* sanatına dalmadan da kendiliğinden bilinmesi kolay olan apaçık emirler hakkında geçerlidir. *Kelâm*'ın menfaati tektir ve bu da -daha önce izah ettiğimiz gibi- halk tabakası nezdinde akidenin bekçiliğini yapmak ve onu cedel çeşitleriyle, bid'atçıların teşvişinden korumaktır. Çünkü halk tabakası zayıftır. Bid'atçının küçük bir mücadelesine -velev ki o, haddizatında fâsık bir insandan gelmiş olsun- gönül kaptırabilirler. Fakat fâsık ile muaraza etmek de fıskı bertaraf edebilir. İnsanlar daha önce izah ettiğimiz akide ile mükelleftirler. Çünkü şeriat onları, o inançlarla mükellef kılmıştır ve bunda din ve dünyalarının salâhı vardır. Selef-i sâlihîn ve âlimler icma ve ittifakla, halk tabakasının inançlarını bid'atçıların telbis ve teşvişlerinden korumayı zaruri gördüler. Nasıl ki, devletin de avam tabakasının mallarını, zâlim ve gâsıpların tasallutundan korumakla mükellef olduğu gibi...

Kelâm'ın zararlarını ve yararlarını böyle geniş bir şekilde bildirdikten sonra diyebiliriz ki, tartışmacı, mâhir doktor gibi, tehlikeyi keşfedip tedaviyi ona göre ayarlamalıdır. Zira mâhir doktor, ilaçları ancak faydalı olabileceği yaralara sürer. Bu da ihtiyaç ânında ve ihtiyaç nisbetindedir.

Bu hükmün açıklaması şöyledir: Halk tabakası çeşitli sanatlarla meşguldür. Bu bakımdan daha önce zikrettiğimiz hakîkî akideyi öğrenmek şartıyla onları inandıkları akidelerde sapasağlam bırakmak vacibdir. Zira *Kelâm*'ı bu gibilere öğretmek, katıksız zarardan başka birşey değildir.

Çünkü onların saf zihinleri çoğu zaman *Kelâm* ilminin ayrıntılarıyla karışır, şek ve şüphelere düşer. İnançları

sarsılabilir. Delilleri anlayacak iktidarda olmadıkları için de ıslahları mümkün olmaz.

Bid'ata inanan halk tabakasına gelince, bunları hakka, taassupla değil, lütuf ve yumuşaklıkla davet etmek, ikna edici ve latif konuşmalar yapmak suretiyle kalplerine tesir etmek, onu Kur'an ve sünnetin va'z ve korkutma ile karışık delilleriyle ikna etmek en uygun harekettir. Zira böyle bir hareket, kelâmcıların şartı üzerine vâzedilmiş cedel ilminden daha yararlıdır. Çünkü halk tabakası *Cedel* ve *Münazara* ilmini dinledikleri zaman zihinlerinde şöyle bir inanç belirir: Bu, cedelin bir çeşididir. Kelâmcı bunu, halkı kendi inancına çekmek için öğrenmiştir. Her ne kadar cevap vermekten aciz kalmışsam da benim mezhep ve meşrebimde bulunan kimseler onu susturmaya muktedirdirler. Bu bakımdan, öyle birisiyle ve bid'ata inanan bir kimseyle de mücadele etmek haramdır. Zira şek ve şüpheye düşen bir kimsenin bu şüphesini, yumuşak konuşmalarla, va'z u nasihatlarla ve Kelâm'ın derinliğinden uzak, muhatabca makbul veya yakın görünen delillerle izale etmek vâcibdir.

Cedel yoluyla delilleri sayıp münazara etmek, sadece bir yerde yararlıdır. Şöyle ki: Meselâ halk tabakasından birisi, başkasından dinlediği bir cedel ile herhangi bir bid'ata saplanmış ve inanmıştır. İşte böyle bir kimseye karşı -hakka dönsün diye- kendisini bid'ata inandıran *Cedel*'in benzeriyle mukâbele edilir. Bu da, mücadele ilmiyle ünsiyeti olan ve artık halk tabakasına yapılan va'z u nasihat ve korkutmalardan ibret almayacak dereceye gelmiş bir kimse hakkında icra edilir. Zira böyle bir kimseyi ancak cedel macunları şifaya kavuşturabilir. Bu bakımdan, bu gibilerle münazaraya girmek caizdir. Ancak böyleleriyle yapılacak münazara sınırlı olmalıdır.

Bid'atların az bulunduğu ve çeşitli mezheplere sahne olmayan memleketlerde ise sadece İslâmî inançların kendileri söylenebilir, onları ispatlayıcı deliller serdedilemez. Bunun için şüphenin vukûu beklenir. Eğer şüphe vâki olursa bunu izâle edecek kadar delil getirilmesine tevessül edilir. Eğer bid'at, memlekette yayılmışsa ve müslüman yavrularının kandırılmasından korkuluyorsa, o vakit, *Risâle-i Kudsiye* adlı kitabımızda hududları gösterilen *Kelâm* miktarının öğretilmesinde beis yoktur. Böyle bir durumda, müslüman yavrulara o kadarcık *Kelâm* ilmi öğretilmelidir ki, bid'atçılarla

mücadele ânında o mücadelelerden gelen menfi tesirleri defedebilsinler. İşte bu, Kelâm'ın muhtasar miktarıdır. Biz, mezkûr risalemizi, kısa olduğu için, bu kitabımıza dercetmiş bulunuyoruz. Bu risaleyi okuyan talebede; zekâ ve uyanıklık varsa ve zekâsıyla kendisine tevcih edilen sualin yerini biliyorsa veya nefsine herhangi bir şüphe gelmişse, o zaman mahzurlu olan illet başgöstermiştir ve hastalık belirli bir hale gelmiştir. Bu bakımdan *el-İktisad fi'l-İtikad* adlı ve elli sayfadan ibaret bulunan kitabımızdaki *Kelâm* miktarını öğrenmeye teşebbüs etmesinde herhangi bir mahzur yoktur. Bu kitabımızda, akaid kaideleri üzerinde düşünmenin hududları aşılmamış, kelâmcıların diğer bahislerine yer verilmemiştir. Eğer kitabımız talebeyi ikna ederse ne âlâ... İkna etmezse, o zaman hastalık müzmin bir hale gelmiş ve şiddeti yükselmiştir. Bu hastalık bulaşıcıdır. Bu bakımdan kendisini tedavi eden doktor (hocası), imkân nisbetinde, yumuşak bir şekilde hastalığın giderilmesine çalışmalıdır ve bununla beraber hakkındaki ilâhî kaza ve kaderi de beklemelidir ki ya Allah Teâlâ'nın uyarmasıyla hakkı bulsun ya da şek ve şüpheye devam ederek kendisi için takdir edilen sona doğru sürüklenip gitsin.

el-İktisad fi'l-İtikad adlı eserimizde ve ona benzer kitaplarda *Kelâm*'ın, yarar verecek bir miktarda olması umulmaktadır. Bu kitabın ihtiva ettiği miktardan fazla olan *Kelâm* ise iki kısma ayrılır:

A) Akaid kaidelerinin gayrinden bahseden kısımdır. İtimad ve idraklardan bahsetmek gibi. Görgü bahsine dalmak, onun men veya amyî diye adlandırılan bir zıddı var mıdır, yok mudur; eğer zıddı varsa birdir, o da görünmeyenlerin tamamından menolmaktır veya görünmesi mümkün olan herşey için âdetleri miktarınca bir men'in sâbit olması ve daha bunlardan başka nice hurâfeler, dalâlete götürücü tâbirler ve terimler...[17]

B) Dinî inançlara ait kaidelerin isbâtında kullanılan delilleri mecrasından çıkarıp daha fazla ve teferruatlı bir şekilde takrir ve

17) *İtimad* şu demektir: Ağır bir cismin yere düşüşü, hareketten değil, dengeyi kaybetmesi sebebiyledir. Bir cevherin daha üstün bir cevhere dönüşmesine *kevn* (oluş), daha âdi bir cevhere dönüşmesine de *fesad* (bozulma) denir. *Ehl-i Sünnet*'e göre insanoğlunun bütün idrâkı Allah'ın fiilidir. İnsanın bir dahli yoktur. İnsanın fiili olmadığı gibi, kesbi de değildir.

mevzuun dışında birtakım sualler ve cevaplarla irad etmektir. Bu, dinleyenleri daha fazla dalâlete sürükleyen, dinî akidelerle ikna olmayan bir kimseyi daha fazla cehalete sevketmek için sarfedilen bir gayrettir. Çünkü birçok konuşmalar vardır ki, uzatıldıkları takdirde daha fazla karışıklığa sebep olmaktadır.

Eğer birisi çıkar da; '*İdrâk* ve *itimad*lara ait hükümlerden bahsetmekte, okuyucu ve dinleyicilerin zihinlerini geliştirmek gibi bir yarar bahis konusudur; zira kılıcın cihad âleti oluşu gibi, hatırlatmak ve düşünceye sevketmek de dinin âletidir. Bu bakımdan zihinleri böyle bahislerle geliştirmekte bir beis yoktur' şeklinde iddiada bulunursa cevaben deriz ki, bu iddia, tıpkı 'Satranç oynamak, zihnin ve fikrin ufuklarını genişletir. O halde satranç dindendir' demek gibidir. Halbuki satranç, heva ve hevesten başka birşey değildir. İnsan zekâsı, sair şer'î ilimlerle de gelişebilir. Hem böyle bir gelişmenin zekâya herhangi bir zarar getirmesi de tasavvur olunamaz!

Bu kadarcık bir açıklama ile *Kelâm* ilminin *mezmum* ve *memduh* (övülen ve yerilen) kısımları bilinmiş oldu. Yine *Kelâm* ilminin hangi durumda kötüleneceği ve hangi durumda övüleceği; bu ilimden kimin yarar veya zarar göreceği keyfiyeti de bu açıklamalarla öğrenilmiş bulunmaktadır.

'Bid'atçıyı reddetmek hususunda *Kelâm* ilmine ihtiyaç olduğunu söylemiştin. Zamanımızda da bid'atlar yayılmış ve umumî bir belâ hâlini almış olduğundan dolayı *Kelâm* ilmine ihtiyaç olduğu bir gerçektir; o halde bu ilmin bilinmesini *farz-ı kifaye* saymak icap eder. Tıpkı mal ve can emniyetini koruyan idarecilik, hükümdarlık ve benzerlerini bilmek gibi... Diğer taraftan âlimler *Kelâm* ilmini neşretmek, okumak ve araştırmakla iştigal etmedikçe bu ilim devam etmeyecek ve ortadan kalkacaktır. Halbuki bu ilim olmadan insanların, mücerred tabiatlarında bid'atçıların şüphelerini hall ü fasletmek keyfiyeti mevcut değildir. Bu bakımdan en uygun yol, *Kelâm* ilmini okutmanın ve araştırmanın da farz-ı kifayelerden sayılmasıdır. Ama ashâb-ı kiramın zamanı, bu hükmün dışındadır. Çünkü 'o devirde bu ilme şiddetli ihtiyaç yoktu' derseniz, bilin ki, *Kelâm* ilmi hususunda en hakikî hüküm şudur:

Her memlekette bu ilmi bilen, bid'atçıların şüphelerini defetmeye tek başına muktedir olan birisinin bulunması zarurî ve

şarttır. Bu durumda ancak *Kelâm* ilmini tâlim etmekle mümkündür. Fakat *Fıkıh* ve *Tefsir* ilimleri gibi, bütün müslümanlara *Kelâm* öğretilmesi doğru değildir. Zira *Kelâm* ilmi deva, *Fıkıh* ise gıda gibidir. Gıdanın zararından korkulmaz. Amma daha önce de söylediğimiz gibi, zararın çeşitleri vardır. Bu bakımdan bir âlim için en uygun hareket; bu ilmi ancak şu üç vasfa sahip olan bir kimseye öğretmektir:

1- Kelâm ilmini öğrenmek isteyen insan, kendisini ilmî çalışmalara adamış olmalıdır. Zira başka bir sanatla iştigal edenleri, bu meşguliyetleri, ilmin tamamını öğrenmekten ve beliren şüpheleri giderecek derecede yetişmekten men etmektedir.

2- Bu ilmi öğrenmek isteyende zekâ, sür'at-i intikal ve fesâhat bulunmalıdır. Çünkü zekâsı müsait olmayan bir kimse, öğrendiklerinden pek fazla yararlanamaz. Sür'at-ı intikale sahip olmayan kişi de, getirdiği deliller bakımından dinleyenlere faydalı olamaz. Bu bakımdan böyle bir insanın konuşmasında, menfaattan çok zarar vardır.

3- Kelâm ilmini öğrenenin tabiatında salâh, diyanet ve takva hasletleri bulunmalıdır. Şehvetleri kendisine galip gelmemelidir. Çünkü fâsık bir insan, en ufak bir şüphe ile dininden olur. Zira bu ufak şüphe, kendisiyle günah ve şehvetler arasındaki perdeleri yırtabilir. Böyle bir insan, şüphenin giderilmesine çalışmayıp onu teklifin (sorumlu olduğu şeylerin) ağırlığından kurtulmak için bir ganimet ve fırsat addeder. Elbette ki böyle bir insanın fesadı, ıslahından kat kat fazladır.

Bu ince taksimatları bildiğin zaman, sana gün gibi âşikâr olur ki, Kelâm ilminin medhedilen bu delilleri ancak Kur'an'ın ince, kalpleri tesir altına alıcı, nefisleri ikna edici kelimeleri cinsindendir; yoksa birçok insanın anlayamadığı inceliklere ve taksimlere dalmak değildir. Farzedelim ki, insanlar taksimata ve anlaşılamayan inceliklere vâkıftırlar. Böyle de olsa onların birer balon, sahibinin elinde zihinleri karıştırmaktan başka hiçbir işe yaramayan birer konuşma sanatı olduğuna inanırlar. Fakat bu incelikleri bilen bir insan, bu sanatta, kendisi gibi mahir birisiyle karşılaştığı zaman mukavemet gösterir ve çok inatçı bir şekilde mücadeleye devam eder.

Daha önce, İmam Şafiî ve bütün selef âlimlerinin, işaret ettiğimiz zararlardan ötürü *Kelâm* ilmine dalmayı yasakladıklarını biliyorsunuz. Yine biliyorsunuz ki, İbn Abbas'ın Hâricîlerle olan, Hz. Ali'nin ve başka selef âlimlerinin *kader* hakkındaki münazaraları herkesçe bilinmektedir. Bunların hepsi ihtiyaç anında yapılmıştır. Böyle bir münazara ise her an güzeldir ve övülmeye lâyıktır.

Evet, zaman değişir. Bazan *Kelâm* ve *Cedel* ilmine ihtiyaç çok, bazan da az olur. Bu sebeple *Kelâm* ilmiyle ilgili hükmün değişmesi her an için mümkündür.

Halk tabakasının inanmakla mükellef bulunduğu, yolunda mücadele ettiği ve şüphelerden koruduğu hüküm işte bu zikredilendir. Şüphelerin izalesine, hakîkatlerin keşfine, eşyanın olduğu gibi bilinmesine, bu kaidenin lâfızlarının zâhirden anlaşılan sırlarının idrâkına gelince, onun anahtarı ancak ve ancak mücâhededir. Şehvetlerin yok edilmesi, tamamen Allah'a yönelik bir fikre dalınması, Allah'ın mahza rahmetidir. Bu rahmetin güzel kokularına talip olanlar, ondan ancak nasipleri kadar feyz alır. İsteyenler, o rahmeti kabul edecek yerin genişliği ve kalbin temizliği nisbetinde nasibdar olur. Bu rahmet derinliği idrâk edilemeyen ve sahiline varılamayan bir denizdir ...

Mesele

'Senin bu konuşman, bu ilimlerin zâhir ve bâtınlarının olduğuna işarettir. Bir kısmı gözle görülür derecede açıktır. Bir kısmı da gizlidir, ancak mücahede, riyazat ve fütursuz araştırma, saf fikir, matlubdan başka dünyânın bütün meşgalelerinden hâli bulunan sır ile açılıp vuzûha kavuşur. Bu iddia ilk bakışta, şeriata muhalif gibi görünür. Zira şeriatın zâhiri ve bâtını gizlisi ve açığı yoktur. Bilakis şeriatta zâhir, bâtın, gizli ve açık hepsi birdir' diyecek olursan, bilmiş ol ki, bu ilimlerin, gizli ve açık diye ikiye taksim edilmesi, hiçbir basîret sahibi tarafından inkâr edilemeyen bir hakîkattır. Bu hakîkati ancak, çocukluk devresinde birşeyler öğrenmiş ve bilâhare mâlûmâtı donmuş; zirveye, âlim ve velilerin makamına erişmemiş acizler inkâr eder. Bu keyfiyet şer'î delillerden açıkça anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

اِنَّ لِلْقُرْاٰنِ ظَاهِرًا وَبَاطِنًا وَحَدًّا وَمَطْلَعًا.

Şüphesiz ki, Kur'an'ın hem zâhiri ve hem de bâtını vardır. Kur'an'ın haddi ve matlaı vardır.[18]

Hz. Ali (göğsüne işaret ederek) şöyle buyurmuştur: 'Muhakkak burada çok ilim vardır. Keşke bu ilimleri taşıyıcı kimseleri bulsaydım'.

Hz. Peygamber başka hadislerinde de şöyle buyurmaktadır:

نَحْنُ مَعَاشِرَ الْاَنْبِيَاءِ اُمِرْنَا اَنْ نُكَلِّمَ النَّاسَ عَلٰى قَدْرِ عُقُولِهِمْ.

Biz peygamberler, Allah tarafından halk ile akıllarının alabileceği bir şekilde konuşmakla emrolunduk.[19]

مَا حَدَّثَ اَحَدٌ قَوْمًا بِحَدِيثٍ لَمْ تَبْلُغْهُ عُقُولُهُمْ اِلاَّ كَانَ فِتْنَةً عَلَيْهِمْ.

Bir kimse, bir kavme, anlayamayacakları bir konuşma yaparsa, onun bu konuşması, onlar için fitne vesilesi olur.[20]

Allah Teâlâ da şöyle buyuruyor:

Biz bu misalleri, insanlar için açıklıyoruz. Bunları (bu misallerin güzelliklerini ve faydalarını) ancak âlimler anlar.

(Ankebût/43)

Hz. Peygamber diğer bir hadîsinde de şöyle buyurmuştur:

اِنَّ مِنَ الْعِلْمِ كَهَيْئَةِ الْمَكْنُونِ لاَيَعْلَمُهُ اِلاَّ الْعَالِمُونَ بِاللّٰهِ.

Şüphesiz, ilmin bir kısmı vardır ki, hazinelere benzer. O'nu ancak Allah'ı bilen âlimler çözer. Çözüldükten sonra da on-

---

18) İbn Hibban, *Sahih*, (İbn Mes'ud'dan)

19) Bu hadîs daha önce geçmişti.

20) *İlim* bölümünde geçmişti.

lara ancak Allah'tan gafil bulunan kimseler hücum ederler.[21]

Bu hadîs-i şerîfi *Kitab'ul-İlim'*de de zikretmiştik. Diğer bir hadîslerinde ise şöyle buyurmuştur:

لَوْ تَعْلَمُونَ مَا اَعْلَمُ لَضَحِكْتُمْ قَلِيلاً وَلَبَكَيْتُمْ كَثِيرًا.

Eğer benim bildiklerimi siz de bilseydiniz, mutlaka az güler ve çok ağlardınız.[22]

Fakat Hz. Peygamber; kendisinin bildiği fakat bizce bilinmeyen bir sırrı Allah tarafından 'İnsanların anlayışı bu sırrın idrâkından âcizdir, onun için bunu ifşa etme' emri veya buna benzer birşey bulunmasaydı neden ifşâ etmesindi? Hz. Peygamber bunu ashâb-ı kirâma (veya umum halka) niçin söylemesindi? Şek ve şüphe yoktur ki, eğer Hz. Peygamber bildiklerini söyleseydi, dinleyenler kendisini tereddütsüz tasdik edeceklerdi.

İbn Abbas (r.a) 'O Allah'tır ki, yedi gök ve arzdan da onların mislini (yine yedi kat) yaratmıştır. Allah'ın emir ve kazâsı bütün bunların arasında inip duruyor. Bilesiniz ki, Allah herşeye kâdirdir ve ilmiyle herşeyi kuşatmıştır' (Talâk/12) ayeti münasebetiyle 'Eğer bu ayetin gerçek yorumunu söylesem, mutlaka beni taş yağmuruna tutardınız' (Başka bir rivayette ise ".. mutlaka bana 'kâfirsin' derdiniz") buyurmuştur.

Ebu Hüreyre (r.a) şöyle buyuruyor: 'Hz. Peygamber'den iki yük dolusu ilim öğrendim. Birisini neşrettim ve söyledim; diğerini ifşa etseydim mutlaka kafam kesilirdi'.

Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

مَا فَضَلَكُمْ اَبُو بَكْرٍ بِكَثْرَةِ صِيَامٍ وَلاَ صَلاَةٍ وَلٰكِنْ بِسِرٍّ وَقَرَ فِى صَدْرِهِ.

Ebubekir size üstün olmasını çok oruç veya çok namazla değil, göğsünde yerleşen bir sır ve hikmet sayesinde sağlamıştır.[23]

---

21) *İlim* bölümünde geçmişti.

22) Buhârî ve Müslim, (Hz. Âişe ve Enes'ten)

23) *İlim* bölümünde geçmişti.

Allah Teâlâ Hz. Ebubekir'den razı olsun! Hiç kuşkusuz üstünlüğüne vesile olan göğsündeki sır, dinî kaidelerle ilgili ve onların dışına çıkmayan bir hakîkattır. Halbuki dinî kaidelerden olan birşey, zâhirî cephesiyle Hz. Ebubekir'den başka müslümanlarda da görünmektedir.

Sehl et-Tüsterî şöyle der: 'Âlimin ilmi üç kısımdır: 1- Zâhir ilmi; bu ilmi, zâhir ehline verir. 2- Bâtın ilmi; bunu da ancak bâtından anlayanlara izhar eder. 3- Kendisi ile Allah arasında bulunan ilim ki bu ilmi hiçbir kimseye izhar etmeye me'zun değildir'.

Âriflerin bazıları 'Rubûbiyetle ilgili sırrı ifşa etmek, küfrün tâ kendisidir' buyurmuştur.

Bazıları da şöyle dedi: 'Rubûbiyetle ilgili bir sır vardır. Eğer izhar edilirse, nübüvvet iptal edilir. Nübüvvetin de bir sırrı vardır. Eğer o sır keşfedilirse, ilim iptal edilir. Allah'ı bilen âlimlerin de bir sırrı vardır. Eğer o âlimler bunu izhar ederlerse ahkâm-ı diniyye iptal olunur'.

Eğer bu sözü söyleyen zat, peygamberliğin, zayıf kimselere verilmeyeceği için iptal olunacağını kastetmemişse bu söz yanlış ve hilâf-ı hakîkattır. Sahih ve doğru hüküm şöyledir: O gizli ve rubûbiyetle ilgili sır ile nübüvvet arasında hiçbir şekilde tenakuz mevcut değildir ki, izharı ile nübüvvet iptal edilsin. Kâmil insan, kalbindeki nûrun marifet ve takva nûruyla çelişmediği ve sönmediği bir kimsedir. Takvânın zirvesi ise nübüvvettir.

Mesele

"Zikrettiğin bu rivayetlerin ve hadîslerin birtakım te'villeri vardır. Bu bakımdan zâhir ile bâtının ihtilafını beyan ediniz. Çünkü eğer bâtın, zâhirle çelişiyorsa, o vakit bâtında şeriatın iptali sözkonusudur. Bu 'Hakîkat, şeriatın hilâfıdır' diyen bir kimsenin iddiasıdır. Böyle bir iddia ise küfrün tâ kendisidir. Çünkü şeriatın zâhirden, hakîkatin ise bâtından ibaret olduğu iddia ediliyor. Eğer *zâhir* ile *bâtın* arasında tenakuz ve ihtilâf yoksa o vakit bâtın, zâhirin tâ kendisi demektir. Bu bakımdan ilmin, *zâhir* ve *bâtın* olarak taksim edilmesi keyfiyeti de ortadan kalkmış olur. Bu keyfiyet ortadan kalkınca da şeriatın ifşa edilmeyecek herhangi bir sırrı kalmaz. O vakit hafî ile celî (zâhir ile bâtın) aynı şey olur" dersen,

bilmiş ol ki, bu sual büyük bir felâketi tahrik etmekte, dolayısıyla insanı, *Mükâşefe* ilimlerini inkâr etmeye sürüklemektedir. Bu da *Muamele* ilminin maksûdunun dışına çıkmaktır. Halbuki kitabımızın hedefi muamele ilminin dışına çıkmamaktadır. Çünkü daha önce zikrettiğimiz inanç ve akideler, kalbin vazifelerindendir. Biz bu inançları, kalben tasdik ve kabulle mükellefiz; hakîkatlere varacak derecede incelemekle mükellef değiliz. Böyle bir mükellefiyet halkın umumuna yüklenmemiştir. Eğer zikredilen inançlar, amel kısmına dahil olmasaydı, onları bu kitaba dercetmezdik. Eğer onlar, kalbin zâhiriyle ilgili amellerden olmayıp sadece bâtını ile alâkadar olsalardı, biz onları kitabımızın birinci kısmında irad etmezdik. Hakîkî keşfe gelince: O, kalp sırrının sıfatı ve bâtınıdır. Fakat hayali, zâhir ile bâtının mütenakız olduklarına dair -bu sualde olduğu gibi- tahrik etmeye dalındığı zaman bu meseleyi hall u fasl edecek veciz bir kelâma ihtiyaç vardır.

'Hakîkat, şeriata muhaliftir veya bâtın zâhire mün'akizdir' diyen bir kimse imandan çok küfre yakındır. Mukarreblerin özelliği bulunan sırlar -ki bunları mukarreblerin dışında çoğu kimseler idrâk edemez ve işlemeye de yeltenmez. Mukarrebler de onları, ehli olmayanlara ifşa etmekten men'edilmişlerdir- beş kısma ayrılır:

Bir

Şey'in, haddi zâtında ince bir mevzu olup idrâkından birçok anlayışların âciz kalmasıdır. İşte böyle bir 'şey'in idrâk edilmesi ancak havassın özelliğidir ve onlara düşen vazife de bu inceliği ehli olmayan kimselere ifşa etmemektir. Aksi takdirde -onu idrâk etmekten âciz oldukları için- fitneye sürüklenirler.

Ruhun sırrını gizlemek ve Hz. Peygamber'in (s.a) ruhun hakîkatini beyandan çekinmesi bu kısma dâhildir. Çünkü ruhun hakîkati, idrâkın ötesindedir. Ehl-i idrâk'ın anlayışları hâriç, hiçbir idrâk onun hakîkatini tasavvur edemez...

'Sakın ruhun sırrı Hz. Peygamber'e mâlum olmamıştır' zannına kapılma. Çünkü ruhu bilmeyen nefsini bilmez. Nefsini bilmeyen de rabbini nasıl bilebilir? Ruhun sırrının bir kısım velî ve âlimlere de mâlum olması keyfiyeti uzak bir ihtimal değildir. Bu velî ve âlimler, her ne kadar peygamber değilseler de, şeriat nerede sükût etmiş ve neyi beyan etmemişse onu aynen tâkip ederler.

Allah'ın sıfatlarında o kadar gizli hikmetler vardır ki, cumhûr-u nâs'ın insanların çoğunun, zihinleri onları idrâktan âcizdir. Hz. Peygamber bu hikmetlerin ancak halk tabakasının zihnine yerleşebilecek zâhir kısımlarını zikretmiştir: İlim, kudret ve benzerleri gibi... Bunlar da halkın ilim ve kudretiyle bir nevi münasebetleri ve âşinâlıkları olduğu için zikredilmiştir. Çünkü halkın, ilim ve kudret denilen birtakım sıfatları vardır. İşte bu ilâhî sıfatları, hiç olmazsa bir nev'i mukayese ile vehmederler. Eğer Allah Teâlâ, halkta bulunmayan ve onların sıfatlarıyla herhangi bir münasebeti olmayan vasıfları zikretmiş olsaydı şüphesiz ki halk, bunları idrâktan tamamen aciz ve uzak kalacaktı. Çünkü cima'ı bilmeyen bir çocuk veya cima'dan âciz olan (anin) kişi, bu lezzetten bahsedildiği zaman, ancak diğer met'umatın (yiyecekler) lezzetine nisbet ederek birşeyler anlayabilir. Böyle bir anlayış elbette ki tahkikî ve kâfi bir anlayış değildir.

Allah'ın ilim ve kudretiyle mahlûkâtın ilim ve kudreti arasındaki mesafe ve fark, cima lezzetiyle yemek lezzeti arasındaki farktan çok fazladır.

Kısacası insan, ancak nefsini ve hâl-i hazırda nefsinde bulunan sıfatlarını idrâk edebilir veya daha evvelce nefsinde peyda olmuş sıfatları bilebilir. Sonra bunlara kıyas ederek başkasına ait bulunan bu tip sıfatları da anlar. Bilâhare bu sıfatlar arasında, şeref ve kemal yönünden ayrılık ve farklılık olduğunu da tasdik eder. Bu bakımdan, beşer için Allah'a, ancak kendi nefsinde sabit olan fiil, ilim, kudret ve benzeri sıfatları isbat etmek imkânı vardır. Bunları isbat etmekle beraber, Allah'ın bu tip sıfatlarının daha kâmil ve daha şerefli olduğunu da tesbit eder. O vakit daha ziyade, Allah Teâlâ'ya mahsus olan celâl sıfatlarına değil, nefsinde nüvesi sabit olan sıfatlara yönelir. Bunun için Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

لاَاُحْصِى ثَنَاءً عَلَيْكَ اَنْتَ كَمَا اَثْنَيْتَ عَلَى نَفْسِكَ.

Ey Allahım! Sana, senin kendi zât-ı ulûhiyyetine yapmış olduğun gibi senâ edemem.[24]

---

24) Müslim, (Hz. Âişe'den). Âişe vâlidemiz Hz. Peygamber'in bu hadîsi secde halinde söylediğini belirtmiştir.

Bunun mânâsı; 'Ben idrâk ettiğimi izahtan âcizim' demek değildir. Aksine zât-ı ulûhiyyetin hakîkatini idrâktan gelen aczi itiraf etmektir. Bu sırra binâen bazı âlimler 'Allah'tan başkası, O'nun hakîkatini bilemez. (veya Allah'ı hakkıyla kendisinden başkası bilemez)' demişlerdir.

Hz. Ebubekir es-Sıddîk şöyle buyurmuştur: 'Hamd o Allah'a mahsustur ki, marifetinden âciz olunduğu gibi, halk için marifetine götürücü bir yolda açmamıştır'.

Biz, şimdilik bu tarz konuşmaları bir tarafa bırakarak hedefimiz olan o beş kısmın birincisine dönelim ve zihinlerin idrâkından âciz kaldığı şeyden bahsedelim.

Birinci kısma ruhla birlikte Allah'ın birtakım sıfatları da dâhildir. Hz. Peygamber bu konuda şöyle buyurmuştur:

اِنَّ لِلّٰهِ سُبْحَانَهُ سَبْعِينَ حِجَابًا مِنْ نُورٍ لَوْ كَشَفَهَا لاَحْرَقَتْ سُبُحَاتُ وَجْهِهِ كُلَّ مَنْ اَدْرَكَهُ بَصَرُهُ.

> Allah Teâlâ'nın nur'dan yetmiş perdesi vardır. Eğer onları aralasa O'nun yüzünün (cemâlinin) parıltıları, ulaştığı herşeyi yakacaktır.[25]

İki

Peygamberlerin ve sıddîkların ifşa etmekten menolundukları hususlar arasında bilinip anlatılması zor olmayan bir sır vardır. Fakat onun izah edilmesi -peygamberlerin ve sıddîkların dışında- dinleyenlerin birçoğuna zarar verir. *Ehl-i İlm*'in ifşa etmekten men'olundukları kaza ve kader sırrı da bu kısma dâhildir. Bir kısım hakîkatlerin zikredilmesinin bir kısım insanlara zarar verdiği inkâr edilemez bir gerçektir. Güneş ışığının yarasaların gözlerine, gül kokusunun da pislikleri seven böceklere zarar verdiği gibi... Böyle bir ihtimal nasıl uzak görülebilir? Şöyle ki, bizim 'Küfür, zina, günah ve kötülüklerin tamamı Allah'ın kaza, irade ve meşiyetiyledir' sözümüz haddi zâtında hak bir sözdür. Fakat bunu söylemek bir kavme zarar vermektedir. Çünkü bu sözü dinleyen o kavim 'Sefahata götüren, hikmetin zıddını yaptırtan, zulüm ve kabîha rıza gösteren Allah'tır' kanaatına varıyor. İbn

---

25) Bu hadîs, müellif tarafından *Mişkât'ül-Envar* adlı eserinde de zikredilmiştir.

Râvendî[26] ve Allah'ın rahmetinden mahrum olan bir taife bu sözden ötürü ilhada sapmışlardır.

İşte kaza ve kader sırrı da -eğer ifşa edilirse- birçok kimsede birtakım vehimlerin doğmasına yol açacaktır. Çünkü halkın zihinleri, kader sırrının ifşasından doğan vehimleri silmeye derman olacak ilaçları idrâka müsait değildir.

Şu söz doğru ise zikrettiğimiz ikinci kısma misâl olabilir: Kıyametin zamanı zikredilse, yani kıyâmet bin sene veya daha fazla veya daha az bir zaman sonra vâki olacaktır denilse anlaşılacaktır. Fakat kıyâmetin vakti, kulların maslahatı sebebiyle ve onları zarardan korumak dolayısıyla zikredilmemiştir. Bu bakımdan kıyâmetin vakti tâyin edilseydi, o müddetin uzak olduğunu ümit ederek günaha sapma ihtimali olabilirdi. Çünkü nefisler ceza zamanını uzak görürlerse günah işlemekten çekinmezler. Allah'ın ilminde yakın olması muhtemel olan kıyâmetin yakınlığı zikredildiği zaman da korku büyür; halkın 'Nasılsa yakında kıyâmet kopacaktır' deyip çalışmaktan vazgeçmesine ve dünyanın harap olmasına vesile olur.

Üç

Şey, eğer sarih bir şekilde zikredilirse hem anlaşılır, hem de hiçbir zarara vesile olamaz. Fakat buna rağmen dinleyicinin kalbinde daha iyi yerleşsin diye istiare, mecaz ve işaret yolu ile zikredilir. Çünkü dinleyicinin kalbinde yerleşince daha faydalı olur. Meselâ biri 'Falanı gördüm. İncileri domuzların boynuna takardı' dese, bu sözüyle de ilmi ve hikmeti, ehli olmayan kimselere ifşa etmeyi kasdetse, dinleyenin zihnine, herşeyden evvel, ibarenin *zâhirî mânâsı* yerleşir. Müdekkik insan düşünür ve o insanda inci olmadığını ve bulunduğu yerde de domuz bulunmadığını öğrenince sırrın ve bâtının hakîkatini derhal idrâk ederek meseleye vâkıf olur.

İnsanlar, bu mevzuda birçok gruba ayrılmaktadır. Kimisi seri' intikallidir, kimisinin ise idrâkı kıttır. İşte bu kısmı terennüm için şair şöyle demiştir:

---

26) Meşhur bir mülhiddir. Mu'tezile inancı hakkında küfür ve ilhad dolu bir kitabı vardır. Isfahan'ın Ravând köyünde doğmuştur ve aslında Gulât-ı Şia'dandır. (Zebîdî)

İki kişi vardır: Birisi terzi, diğeri dokumacı...

A'zul adlı yıldızda yüzyüzedirler; (veya birinci semada karşı karşıyadırlar).

Birisi daimi şekilde gidenin elbisesini dokuyor;

Öbürü ise gelenin elbisesini dikiyor.

Şair, gelme ve gitmeye tesir eden semavî sebebi, terzilik ve dokumacılık sanatıyla meşgul olan iki kişi olarak tâbir etmiştir. Bu çeşit konuşma, mânâyı madde ile tâbir etmek kabilindendir. Hem de aynı mânâyı veya benzerini tazammun eden madde ile tâbir edilmektedir.

Hz. Peygamber'in şu sözü de bu kabildendir; zira içine atılan balgam ile mescidin buruşmayacağı açık birşeydir:

إِنَّ الْمَسْجِدَ لَيَنْزَوِي مِنَ النُّخَامَةِ كَمَا تَنْزَوِي الْجِلْدَةُ عَلَى النَّارِ.

Mescid, içine atılan balgamdan ötürü ateş üzerinde buruşan deri gibi buruşup dürülür.[27]

Yani mescidin rûhen ve mânen büyüklüğü, tâzime lâyıktır. Balgam, mescidi tahkir olduğu için onun mescidlik mânâsına zıt düşer. Tıpkı ateşin, derinin cüzlerinin birleşmesine zıt düştüğü gibi...

Hz. Peygamber'in şu hadîsi de bu kabildendir:

أَمَا يَخْشَى الَّذِي يَرْفَعُ رَأْسَهُ قَبْلَ الْإِمَامِ أَنْ يُحَوِّلَ اللَّهُ رَأْسَهُ رَأْسَ حِمَارٍ.

Başını imamdan evvel (rükû ve secdeden) kaldıran bir kişi, başının Allah tarafından merkep başına dönüştürülmesinden korkmaz mı?[28]

Bu keyfiyet, suret bakımından hiçbir zaman tahakkuk etmemiştir ve etmeyecektir de. Fakat mânâ bakımından daima

---

27) Irakî, bu hadîsin *merfû hadîsler* içinde yeri olmadığını söylemiştir. Krş. İbn Ebî Şeybe, (Ebu Hüreyre'den); Abdürrezzak, (Ebu Hüreyre'den *mevkuf* olarak)

28) Ebu Dâvud, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce

vardır. Çünkü namazda imama tâbi olmayı gözetmeyenin kafası, hakîkati, oluşu ve şekli bakımından merkep kafası olamaz. Merkebin özelliği hamâkat (ahmaklık) ve belâhettir. Bu bakımdan imamdan evvel başını kaldıran bir kimsenin kafası, *ahmaklık* mânâsında, merkebin başına benzetilmiştir. Hz. Peygamber'in gayesi de budur. Yoksa burada, mânânın kalıbı olan uzuv kastedilmemiştir. Hem imama uymak, hem de ondan evvel davranmak iki zıt hareket olduğu için ahmaklığın en üst perdesidir.

Bu sır, zâhirin hilâfına olsa da, ya aklî veya şer'î delil ile bilinir.

Aklî delil, mânânın zâhire hamledilmesinin mümkün olmadığıdır. Tıpkı Hz. Peygamber'in şu mübârek sözünde olduğu gibi:

قَلْبُ الْمُؤْمِنِ بَيْنَ اِصْبَعَيْنِ مِنْ اَصَابِعِ الرَّحْمٰنِ.

Mü'minin kalbi, Rahman olan Allah'ın (kudret) parmaklarından ikisi arasındadır.[29]

Müslümanların kalbini açıp baktığımızda orada herhangi bir parmağa rastlamayız. Öyleyse parmağın zikri, burada sır ve gizli ruhu bulunan kudret-i ilâhiyye'den kinayedir. *Kudret* yerine *parmak* tâbirinin kullanılması, Allah Teâlâ'nın kudretinin tam olarak anlaşılması hususunda dinleyenin kalbinde daha fazla bir iz bırakır.

Şu ayet-i celîle kudret yerine, parmağın kullanılması kabilindendir:

Biz birşeyin olmasını dilediğimiz zaman, ona sözümüz sadece 'Ol!' dememizdir; o da hemen oluverir.

(Nahl/40)

Bu ayetin zâhiri mânâsı gayr-ı mümkündür. Çünkü *'ol!'* kelimesi eğer var olmayan birşeye hitap ise muhaldir. Zira mevcut olmayan birşeye nasıl hitap edilebilir? Olmayan birşey -yok olduğu için- ne hitabı anlar ve ne de emri yerine getirebilir. Eğer o şeyin var olmasından sonraysa, o zaman da var olan birşeye 'Var ol!'

29) Müslim, (Abdullah b. Amr'dan)

denilmesi lüzumsuz olur. Fakat kudretinin sonsuzluğunu anlatmak cihetinde nefislerde daha fazla tesir yaptığı için Allah Teâlâ açık tâbiri bırakıp bu kinaye tâbiri kullanmıştır.

Şeriatla bilinen delile gelince, o delil de şudur: Söylenilen hükmün zâhire ircâ ve hamledilmesi mümkündür. Fakat rivayet edildiğine göre Allah Teâlâ burada zâhirin hilâfını irade buyurmuştur. Nitekim şu ayetin tefsirinde de bu hüküm vârit olmuştur:

> Allah gökten bir yağmur indirdi ve vâdiler kendi miktarınca sel olup aktı. Sel de üzerine çıkan bir köpüğü yüklenip götürdü. Süs eşyası veya âlet yapmak için ateşte erittikleri madenlerde de bunun gibi bir köpük (posa) vardır. İşte Allah hak ile bâtılı böyle misâllendirir. Köpüğe gelince, o atılır gider. İnsanlara faydası olan ise yerde kalır. (Hak buna benzer). Allah işte böyle misaller verir.
>
> (Ra'd/17)

Ayet-i celîledeki 'su' mânâsına gelen *mâ* tâbiri Kur'an'dan kinayedir. Vâdilerden maksat da kalplerdir. Kalplerin bir kısmı çok, bir kısmı ise az şey yüklenmiştir. Bir kısmı da hiçbir şey yüklenmemiştir. Köpük ise *küfür ve nifak* misalidir. Zira köpük her ne kadar su yüzünde görünürse de, hakîkatte bir balondan başka birşey olmadığı için sönüp gider. İnsanlara yararlı olan hidayete gelince, o istikrar bulur ve yerleşir.

Bir cemaat bu kısımda, oldukça derine dalmış; âhirette vârit *mizan*, *sırat* ve benzerlerini te'vil etmişlerdir. Bu te'vil bid'attır. Çünkü böyle bir te'vil rivayet yoluyla nakledilmiş değildir. Kaldı ki bu ayet-i celîleyi zâhirî mânâya hamletmekte hiçbir mahzur yoktur. Bu bakımdan zâhirinde bırakılması ve te'vil edilmemesi vacibdir.

Dört

İnsanoğlu önce mücmel (kısa ve öz bir şekilde) idrâk eder, daha sonra tedkik ve zevkiyle tafsîle girişir. Böylece o şey, insanın ayrılmaz parçası haline gelir. İnsanoğlunun bu iki ilim ve anlayışı

farklıdır. Birincisi kabuk ve posa gibi, ikincisi ise öz gibidir. Birincisi *zâhir*, ikincisi *bâtın* gibidir. Bunu bir misalle açıklayalım: Karanlıkta veya uzakta insanın gözüne bir karartı ilişir ve az bir mâlumat sahibi olur. Fakat o şahsı yakından veya karanlığın kalkmasından sonra gördüğü zaman iki görüşün arasındaki farkı idrâk eder. İkinci görüşü, birinci görüşüne zıt değil, aksine onun kemâle ermiş şeklidir. *İlim*, *iman* ve *tasdik* de böyledir. İnsanoğlu, karşılaşmadan da ölüm, hastalık ve aşkın varlığını tasdik eder. Fakat bu hakîkatlere, karşılaştığı zaman, karşılaşmadan önceki inancından daha kâmil bir inançla inanır. İnsanoğlunun, şehvet, aşk ve diğer haller hususunda üç ayrı durum ve görüşü vardır.

1- Olmadan önce varlığına inanmak

2- Olduğu anda varlığına inanmak

3- Olup geçtikten sonra varlığına inanmak

Geçmişte karşılaştığın açlık hakkındaki bilgin, açlık çekmezden önceki bilgine muhaliftir.

İşte bunun gibi, din ilimlerinde de insanoğluna zevk veren bir kısım vardır. Bu kısım gittikçe tekâmül eder. Daha evvelki halinde, tahkiksiz elde edilen bâtın gibi olur. O halde hastanın sıhhat anlayışıyla sağlamın sıhhat anlayışı arasında fark vardır. Bu dört kısımda da, halkın anlayışı farklılık arzeder. Halbuki bütün bu kısımlarla, zâhire zıt düşecek bir bâtın da mevcut değildir. Bilakis bu kısımlardaki bâtın, zâhiri tamamlar ve onu özün kabuğu tamamlaması gibi kemâle erdirir. Hepsi bu kadar vesselâm...

Beş

Kâl diliyle hâl dilini belirtmektir. Anlayışı kıt olan bir kişi, zâhirde kalır ve zâhiri, hakikî bir konuşma olarak kabul eder. Hakîkatleri basîretle çözen kişi ise, zâhirdeki sırra vâkıf olur ve onu çözer. Bu tıpkı "Duvarın kendisine çakılan kazığa 'Neden bana güçlük verip beni yaralıyorsun?' diye sorması; kazığın da 'Bunu bana değil beni dövüp rahat bırakmayana ve arkamdaki taşa sor' demesi" gibidir... Kişi burada hâl dili yerine kâl dili kullanmaktadır.

Kur'an-ı Kerîm'in şu ayeti de bu kabildendir:

Sonra (Allah) buhar hâlinde olan göğü yaratmaya yöneldi de ona ve arza 'İkiniz de isteyerek veya istemeyerek gelin!' dedi. Onlar da 'Biz isteyerek geldik' dediler.

(Fussilet/11)

Anlayışı kıt olan bir kimseye bu ayeti anlatabilmek için yer ile göğe hayat ve akıl takdir etmek; bunların Allah'ın hitabını anladıklarını ve o hitabın gök ile yerin duyabileceği ses ve harflerden mürekkep olduğunu ve onların da harfle, sesle cevap verdiklerini ve 'Biz isteyerek geldik' dediklerini söylemek gerekir. Basîret sahibi ise bilir ki, burada dil ile konuşmak irade edilmemiştir. Bu haber, göklerin ve yerlerin ister istemez Allah'ın emrine musahhar olduklarını ilân eder. Nitekim 'Hiçbir şey yoktur ki Allah'ın hamdiyle O'nu tesbih etmesin. Fakat siz insan olarak onların tesbihini anlayamazsınız' (İsrâ/14) ayeti de bu kabildendir. Basîretsiz kimse, cansızlar için de hayat, akıl, sesli ve harfli konuşmayı takdir eder ki tesbih ettiklerinin tahakkuku için 'sübhânallah' diyebilsinler. Basîret sahibi ise, bilir ki buradaki tesbihle, dille yapılan tesbih değil, aksine O'nun varlığını halk diliyle ilân etmeleri, zâtının kudsiyyetini mânen haykırmaları ve varlıklarıyla O'nun birliğine şehâdet etmeleri kasdolunmuştur. Nitekim 'Herşeyde O'nun varlığına ve birliğine delâlet eden bir alâmet vardır' denilmiştir.

Yine 'Bu muhkem sanat, ustasının güzel tedbirine ve kâmil ilmine şehâdet eder' denilmiştir. Bu ayet-i celîlenin mânâsı; gökler ve yer diliyle 'Biz şehâdet ederiz ki, sen varsın' demek değildir. Fakat bu varlıklar zat ve halleriyle mûcidlerinin varlığına şehâdet ederler. Işte böylece, hiçbir şey yoktur ki, kendisini yoktan var eden, devam ettiren, sıfatlarında ve durumlarında evirip çeviren bir var ediciye muhtaç olmasın. Böylece var olan herşey, bir var ediciye muhtaç olmak hasebiyle, o kendisini var edenin kudsiyyetine şehâdet eder. Onun şehâdetini de, sadece eşyanın zâhirine bakarak apışıp kalanlar değil, ancak basîret sahipleri idrâk ederler. Bu sır ve hikmete binâen Allah Teâlâ 'Fakat siz onların tesbihlerini idrâk edemezsiniz' (İsra/44) buyurmuştur.

Kâsır ve âcizlere gelince, onlar hiçbir zaman eşyanın, var edicisi hakkındaki tesbih ve takdîsini anlayamazlar. Mukarreb ve ilimde râsih olan (derinleşen) âlimlere gelince; Allah Teâlâ'nın künhünü ve mutlak kemâlini idrâktan onlar da âcizdirler. Zira

herşeyde, Allah'ın takdis ve tesbîhine delâlet eden çeşitli şâhitlikler vardır ve her insan, bu şâhitliklere ancak akıl ve basîreti nisbetinde vâkıf olabilir. Bu şâhitlikleri, teker teker saymak muamele ilmine uygun düşmez. Çünkü böyle bir inceleme ancak mükâşefe ilmine dâhildir. *Mükâşefe* ilmi gibi, muamele ilminde de zâhirîlerle basîret sâhiplerinin dereceleri ayrı ayrıdır. Bu beşinci kısımla, *zâhir* ile *bâtın*'ın ayırımı yapılır.

Bu makamda, derece sahiplerinden bazıları haddi tecavüz ederek ifrata varmıştır, bazıları da mutedil hareket etmiştir. Zâhiri kaldırmak hususunda bazıları o derece ifrata kaçmıştır ki, bütün zâhirleri ve delilleri veya çoğunu bozup -şu ayetlerde olduğu gibi- te'vile girişmişlerdir.

> Bugün onların ağızlarını mühürleriz de elleri ne yapıyor idiyseler bize söyler ve ayaklarıda şâhitlik eder.
>
> (Yâsin/65)
>
> O kâfirler, derilerine 'Niçin aleyhimizde şâhitlik ettiniz?' derler. Onlar da 'Bizi, herşeyi söyleten Allah söyletti. Sizi ilk defa o yarattı. (Öldükten sonra da) yine O'na götürülürsünüz' (karşılığını verirler).
>
> (Fussilet/21).

Bu ayetleri, Nekir ve Münker'den vârit olan konuşmaları, mizanı, sıratı, hesabı, cennet ve cehennem ehlinin münazaralarını tamamen te'vil etmişlerdir. Bazıları da te'vil kapısını tamamen kapatmak suretiyle ifrata kaçmışlardır. Ahmed b. Hanbel (r.a) bunlardandır. Hatta İmam Ahmed "Allah Teâlâ birşeyin olmasını dilediği zaman, ona sadece 'Ol!' der, o da oluverir" (Yâsin/82) ayetinin son cümlesi olan *'Kün feyekûn'* ibaresinin te'vilini bile menetmiş ve şöyle demiştir: 'Bu lafız Allah'ın harf ve ses ile olan hitâb-ı ilâhîsidir. Bu hitap Allah Teâlâ'dan her lahzada olanların adedince sudûr eder'.

Hatta İmam Ahmed'in bazı arkadaşlarından dinledim, şöyle diyorlardı: Te'vil kapısı, şu üç hadîsin lafızlarını te'vil etmek hâriç kapanmıştır:

اَلْحَجَرُ الْاَسْوَدُ يَمِينُ اللّٰهِ فِى اَرْضِهِ.

Hacer-ül-Esved (siyah taş), Allah'ın yeryüzünde sağ elidir.[30]

قَلْبُ الْمُؤْمِنِ بَيْنَ اِصْبَعَيْنِ مِنْ اَصَابِعِ الرَّحْمٰنِ.

Mü'minin kalbi Rahman olan Allah'ın parmaklarından ikisinin arasındadır.[31]

اِنِّى لَأَجِدُ نَفَسَ الرَّحْمٰنِ مِنْ قِبَلِ الْيَمَنِ.

Ben Rahman'ın nefesini Yemen tarafından hissediyorum.[32]

Zâhirîler de, te'vil kapısının kapanmasına taraftardır. İmam Ahmed'in yüce makamı ve yüksek ilminin bize telkin ettiği hüsn-ü zan, onun hakkında şunu bilmektir: Kendileri ayet-i celîledeki *istivâ'*nın kürsü üzerinde oturup istikrar etmek gibi olmadığını, Allah'ın gecenin sonunda, birinci semaya inişinin, bayağı bir insanın bir yerden başka bir yere intikal etmesi gibi olmadığını elbette biliyordu. Fakat te'vil kapısını kötülüklerin yüzüne kapatmak için, te'vili men'etmiştir ve bu men'edişinde müslüman halkın salâhını gözetmiştir. Çünkü te'vil kapısı açıldı mı, yırtık büyür, yama imkânı kalmaz. İşler kontroldan çıkar ve normal hududu tecavüz eder. Hududu tecavüz eden birşeyin zapt u rapt altına alınması ise imkânsızdır. Bu bakımdan, te'vil kapısını böyle iyi bir niyetle kapatmakta herhangi bir beis yoktur. İmam Ahmed hazretlerini, selef-i sâlihînin gidişatı da destekler. Zira selef aynen şöyle söylüyordu: 'Allah'ın Kitabı'nda ve Hz. Peygamber'in sünnet-i seniyyesinde geçen lâfızları olduğu gibi geçiştirin'.

İmam Mâlik'e *istivâ'*nın mânâsı sorulduğu zaman şöyle buyurdular: 'İstivâ mâlûmdur; keyfiyeti ise meçhuldür. İstivâ'ya inanmak vâcip, keyfiyetini sormaksa bid'attır'.

Bâzı âlimler de, mûtedil hareket etmeye taraftar olmuşlardır. Allah'ın sıfatlarıyla ilgili ve te'vile muhtaç ayet ve hadîsleri zâhirî mânâsı üzerine olduğu gibi terkedip te'vilini men'etmişlerdi. Bunlar Eş'arî mektebine mensup âlimlerdir.

---

30) Hâkim, (Abdullah b. Amr'dan; *sahih* olduğunu söyleyerek)

31) Müslim, (Abdullah b. Amr'dan)

32) İmam Ahmed, (Ebu Hüreyre'den)

Mu'tezile, *te'vil* bakımından, Eş'arîlerden daha ileri giderek Allah'ın sıfatlarından olan *Basîr* kelimesini te'vil etmişlerdir. Allah'ın *Semî* ve *Basîr* olmasını te'vil ettikleri gibi, mi'racı da te'vil ederek bedenen olmadığını iddia etmişlerdir. Kabir azâbını, mizan, sırat ve âhiret ahkâmının bir kısmını da te'vil etmişlerdir. Bununla birlikte Mu'tezile insanların cesetleriyle haşrolunacaklarını; cenneti ve buradaki yiyecek, güzel koku, evlilik gibi nimetleri; ateşi ve onun derileri yakıp yağları eriteceğini te'vil etmeksizin olduğu gibi kabul etmişlerdir.

Felsefeciler, Mu'tezile'nin bu derece ve hudûdunu da geçerek, âhiret hakkında vârid olan herşeyi te'vil ve âhiretteki azap ve elemlerin tamamının *aklî* ve *ruhî* olduğunu iddia etmişlerdir. Orada lezzetin de *aklî* olduğunu ileri sürmüşlerdir. Cesetlerin haşrini inkâr, nefislerin hâdis değil, bâkî olduğunu iddia etmişlerdir. Görülecek cennet nimetlerinin ya da cehennem azaplarının görülür tarafı bulunmadığını ileri sürmüşlerdir. İşte bunlar, te'vil hususunda aşırı gidenlerin tâ kendileridir...

Bu başıboşluk ile Hanbelîlerin katılığı arasındaki -ifrat ve tefrite kaçmayan- normal hareket gayet ince ve derindir. Buna, dinleyenler değil, ancak emirleri Allah'ın nûruyla idrâk edip onlara Allah tarafından muvaffak olanlar erişebilirler. Allah'ın tevfîkine mazhar olan bu grup, söylenen sözlere ve vârid olan kelimelere emirlerin sır ve incelikleri kendilerine olduğu gibi keşfolunduğu zaman bakarlar. Bu söz ve kelimelerden, yakîn nûruyla buldukları hakîkate mutabık olanları olduğu gibi kabul, muhalif düşenleri ise te'vil ederler. Bu emirleri sadece kulaktan dolma anlamaya çalışanlara gelince, onların istikrarlı bir adımları olmadığı gibi bu emirlere karşı muayyen bir yerleri ve mertebeleri de yoktur. Sadece dinlemekle iktifa eden bir kimseye İmam Ahmed b. Hanbel'in makamı en güzel ve uygun bir makamdır.

Şu halde normal hududunun üzerindeki perdeleri kaldırmak, *Mükâşefe* ilmine dâhildir. Bu konuda söz uzadığı için, biz burada o ilme dalamayacağız. Çünkü bizim gayemiz bâtının zâhire mutabık ve muvafık olduğunu ve aralarında herhangi bir muhalefetin bulunmadığını beyan etmektir. Bu bakımdan şu zikrettiğimiz beş kısımda birçok şeylerin hakîkati keşfolundu. Halk tabakasını, daha önce yazdığımız inancın izahında bırakmak istediğimiz, onların birinci derecede inançlarla mükellef olup, başka herhangi birşeyle

mükellef olmadıklarını, ancak şâyi olan bid'atların teşvişlerinden korkulursa ikinci dereceye terakki edebileceklerini ve orada derinliğe dalmadan, kısaca, pırıl pırıl parlayan delillerle takviye edilmiş bir inanca yükselmelerini kabul ettiğimiz zaman, bu kitapta o delilleri zikredelim; misafir olarak *Kudüs* şehrinde bulunduğumuz bir dönemde, oradaki ahaliye yazıp da *er-Risâlet'ül-Kudsiyye fî Kavâid'il-Akaid* adlı eserimizde vârid olan miktar ile iktifa edelim. Bu eser, gelecek bölümde dercedilmiş bulunmaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Kudüs Şehrinde Yazmış Olduğumuz *Kavâid'ül-Akâid* Adlı Risâle!

Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat kitlesini yakînin nûrlarıyla başkalarından temyiz eden (ayıran); hakîkat kervanını, dinin rükünlerine iletmekle tercih eden, onları bid'atçıların bid'atlarından, ehl-i dalâletin dalâletinden koruyan, peygamberlerin efendisine uymaya muvaffak kılan, kendilerine (*Ehl-i Sünnet*'e) şerefli sahabîlerin yolunda gitmeyi, nasip edip selef-i sâlihînin izini takip etmeyi müyesser eden Allah'a hamd ü senâlar olsun!

Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat, saydığımız vasıflar sayesinde aklın isteklerinden teşekkül eden kopmaz bir ipe sarılmışlardır. Selef-i sâlihînin gidişat ve inançlarından en açık yolu seçmişlerdir. Hz. Peygamber'den bize nakledilen şeriat hükümleriyle, sağlam düşünen akılların neticelerini birlikte elde etmişlerdir. *Lâ ilâhe illallah Muhammedun Rasûlullah*'ın rükünleri bilinip tam mânâsıyla elde edilmedikçe mücerret sözden hiçbir fayda ve hiçbir mahsul alınamayacağını kesinlikle anlamışlar ve yine bilmişlerdir ki; *Kelime-i Şehadet*'in lafızları, kısa olmalarına rağmen şu dört hakîkati tazammun ederler:

1- Mâbudun zâtını

2- Sıfatlarını

3- Fiillerini

4- Hz. Peygamber'in doğruluğunu

İman binasının bu dört rükün üzerine kurulduğunu ve bunlardan herbirinin de on esası olduğunu idrâk etmişlerdir.

A. Birinci rükün, Allah Teâlâ'nın zât-ı ulûhiyyetinin bilinmesi hakkındadır. Bu da on ana esas üzerine bina edilmiştir:

1- Allah'ın varlığını,

2- Kadîm olduğunu,

3- Bekâsını,

4- Cevher olmadığını,

5- Cisim olmadığını,

6- A'raz olmadığını,

7- Cihetten münezzeh olduğunu,

8- Hiçbir makamda istikrarının bulunmadığını,

9- Herşeyi gördüğünü,

10- Bir olduğunu bilmek.

B. İkinci rükün, Allah'ın sıfatları hakkındadır. Bu da on ana esas üzerine kurulmuştur.

1- Allah'ın diri olduğunu,

2- Âlim olduğunu,

3- Kâdir olduğunu,

4- İrâde sahibi olduğunu,

5- İşitici olduğunu,

6- Görücü olduğunu,

7- Konuşucu olduğunu,

8- Herhangi bir hâdiste hulül etmekten münezzeh olduğunu,

9- Konuşmasının kadîm olduğunu,

10- İlim ve iradesinin kadîm olduğunu bilmektir.

C. Üçüncü rükün, Allah'ın fiilleri hakkındadır. Bu fiiller de on ana esas üzerine bina edilmiştir.

1- Kullara ait bütün fiillerin O'nun tarafından yaratılmış olduğuna,

2- Bu fiillerin, kulların kesbi olduğuna,

3- Yine bu fiillerin, Allah'ın muradı olduğuna,

4- Yaratmak ve icat etmekte Allah'ı zorlayan herhangi bir kuvvet ve kudretin olmadığına; aksine fazl u keremiyle yarattığına ve icat ettiğine,

5- Allah'ın güç yetmez birşeyi teklif edebileceğine (fakat ilâhî bir lütuf olarak böyle bir teklifte bulunmadığına),

6- Sağlam bir kişiyi, hasta gibi ıztırap ve elemlere garkedebileceğine,

7- Kullar için en kârlı ve en uygunun yapılması ve gözetilmesinin Allah'a vâcip olmadığına,

8- Şeriat dışında hiçbir vâcibin olmadığına, vâciplerin de ancak şeriatla sabit olduğuna,

9- Peygamber göndermenin caiz olduğuna (yani peygamber göndermenin Allah'a vâcip olmadığına, onları fazl u kereminden dolayı gönderdiğine),

10- Hz. Muhammed Mustafa'nın peygamberliğinin sabit ve çeşitli mucizelerle teyid edilmiş olduğuna inanmaktır.

D. Dördüncü rükün, Hz. Muhammed'in Allah'tan getirdiği ve haber verdiği *sem'î* deliller hakkındadır. Bu rükün de on ana esas üzerine kurulmuştur:

1- Haşrın isbatı

2- Nekir ve Münker adlı meleklerin kabirdeki suâli

3- Kabir azâbı

4- Mîzan

5- Sırat

6- Cennetin el'an mevcut olması

7- Cehennemin hâlen mevcûdiyeti

8- İmâmet ahkâmı

9- Sahâbe-i kirâmın tertip üzere faziletleri

10- İmâmetin şartları

Birinci Rükün

Bu rükün, Allah zâtının varlığı hakkındadır. Bu rüknün temelini, on ana esas teşkil etmektedir:

I. Esas: Vücûd

Işığı aranan nûrların en evlâsı, Kur'an'ın irşad buyurduğu nûr'dur. Binaenaleyh Allah'ın beyanından sonra herhangi bir beyanın kıymeti yoktur. Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

Biz yeryüzünü beşik, dağları da birer kazık yapmadık mı? Sizleri de çift çift yarattık. Uykunuzu ise, bir dinlenme yaptık. Geceyi bir örtü, gündüzü ise geçim vakti kıldık. Üstünüze yedi sağlam gök bina ettik. İçlerine pırıl pırıl parıldayan bir kandil astık. Rüzgarların sıkıştırıp yoğunlaştırdığı bulutlardan, kendisiyle taneler, otlar, sarmaş-dolaş bağlar bahçeler çıkaralım diye bol bol su indirdik.

(Nebe'/6-16)

Şüphesiz göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün arka arkaya gelişinde, insana yarar şeyleri denizde götürüp getiren gemilerde, Allah'ın gökten yağmur indirerek ölümden sonra arzı diriltmesinde, o arzda her türlü canlıyı yaymasında, rüzgârları her taraftan estirmesinde, yer ile gök arasında Allah'ın emrine tâbi bulutlarda akıl ve düşünce sâhibi olan bir topluluk için elbette ki Allah'ın kudret ve yüceliğine delâlet eden birçok alâmetler vardır.

(Bakara/164)

Görmediniz mi, Allah yedi göğü tabaka tabaka nasıl yaratmış? Ay'ı içlerinde bir nûr kıldı, güneşi de bir kandil... Allah sizi (babanız Adem'i) arzdan yaratıp meydana çıkardı.

(Nuh/15-17)

(Ey inkârcılar!) Sizi, biz yarattık! Hâlâ tasdik etmeyecek misiniz? Şimdi gördünüz mü (rahimlere döktüğünüz meniyi?) Onu (insan biçiminde) siz mi yaratıyorsunuz, yoksa biz miyiz yaratan? Aranızda ölümü ve biz dilediğimiz şeyi yerine

getirmekten âciz de değiliz. Kılıklarınızı değiştirmeye ve sizi bilmeyeceğiniz bir surette yaratmaya da gücümüz yeter. Herhalde ilk yaratılışınızı bildiniz; o halde düşünsenize. Ya şimdi gördünüz mü o ektiğiniz tohumu? Onu siz mi bitiriyorsunuz yoksa biz miyiz bitiren? Dileseydik o ekini çerçöp haline getirirdik de şöyle gevelerdiniz: 'Doğrusu biz çok ziyandayız; büsbütün mahrumuz'. Şimdi içtiğiniz suyu bana haber verin! Onu buluttan siz mi indirdiniz, yoksa biz miyiz indiren? Dileseydik onu acı bir su yapardık. O halde (bu nimetlere karşı) Allah'a şükretseniz ya! Şimdi çıkıp yakmakta olduğunuz ateşi bana haber verin; onun ağacını siz mi yarattınız, yoksa biz miyiz yaratan? Biz bu ateşi (cehennem ateşine) bir ibret ve sahradaki yolculara bir menfaat kıldık. O halde rabbini yüce ismiyle tesbih et!

(Vâkıa/57-74)

Azıcık aklı olan bir insan, bu ayetlerin mânâsını düşünür, Allah'ın yer ve gökteki acaip ve garip yaratıklarına, hayvanlar ve bitkilerin yaratılışına azıcık göz gezdirirse, akılları şaşırtan bu emir ve sarsılmaz tertibi tedbir eden bir sâniin ve bu şekilde kuvvetli yaratan bir fâilin bulunması gerektiği kendisine gizli kalmaz. Hatta herşey bu sâniin tesiri altında bulunduğunu ve O'nun isteğiyle hareket ettiğini haykıracaktır. İşte bu sırra binâen Allah Teâlâ şöyle buyurmuyor mu?

Peygamberleri (onlara) şöyle demişti: 'Hiç gökleri ve yeri yaratan Allah'ın birliğinde şüphe edilir mi?'

(İbrahim/10)

Zaten peygamberlerin (a.s), halkı Allah'ın birliğine dâvet etmek için gönderilmesinin hikmeti de budur...

Hz. Peygamber'in "Halk *'lâ ilâhe illallah'* desin diye gönderildim" sözü de buna delâlet eder. Halk hiçbir zaman 'Bizim bir, o âlemin de bir mâbudu vardır' demekle emrolunmadı. Çünkü Allah'ın bir oluşunun itirafı aklın fıtratında yaratılmıştır ve doğumdan büyüyünceye kadar da devam etmektedir. İnsanların bu itirafına işaret etmek için, Allah Teâlâ şöyle buyuruyor:

Andolsun ki onlara 'Gökleri ve yeri kim yarattı?' diye soracak olsan, mutlaka 'Allah' diyecekler. De ki: 'Allah'a

hamdolsun!' Fakat onların çoğu (bu sualin kendilerini bağlayacağını) bilmezler.

(Lokman/25)

(Ey Râsûlüm!) O halde sen yüzünü (eğriyi bırakıp doğruya giden) bir muvahhid (Allah'ı birleyici) olarak dine, (yani) Allah'ın insanları üzerinde yaratmış olduğu fıtrata çevir. Allah'ın yarattığı bu dini değiştirmeye kimsenin gücü yetmez. İşte dosdoğru din budur. Fakat insanların çoğu bilmezler.

(Rûm/30)

Binaenaleyh insanın yaratılışında ve Kur'an'ın delillerinde Allah'ın birliğine ve varlığına dair o kadar yeterli delil vardır ki, başka bir delil armaya lüzum bırakmaz. Fakat biz düşünce ve tefekkür sahibi âlimlere uyarak, daha kuvvetli olsun diye birtakım aklî deliller getirelim!

Akılların bedâhet derecesinde bildiği hakîkatlerden birisi şudur: Hâdis (yoktan var edilen) bir varlık, var oluşunda mutlaka kendisini var eden bir sebebe muhtaçtır. Kâinat hâdistir (yoktan var edilmiştir) ve bu yüzden de var oluşunda bir sebebe, yani bir var ediciye muhtaçtır.

'Hâdis bir varlık, var oluşunda mutlaka kendisini var eden bir sebebe muhtaçtır' sözümüze gelince, bu hüküm açıktır. Çünkü her hâdis (sonradan var olan) bir vakitte var olmaya muhtaçtır. O hâdisin daha önce veya daha sonra var olması aklen câizdir. Binaenaleyh muayyen bir vakitte var oluşu, o vakitten evvel veya sonra olmayışı, mecburî olarak, bir tahsis edici ve müdebbirin mevcûdiyetini itiraf ettirir.

'Kâinat hâdistir' hükmümüze gelince, bunun delili de şudur: Âlemin cisimleri hareket ve sükûn bulmaktan asla hâli değildir. Hareket ve sükûn ise hâdistir. Binaenaleyh hâdis olmaktan hâli olmayan birşey de muhakkak hâdistir. Bu delilde üç dava vardır:

a) Âlemin cisimleri hareket ve sükûn bulmaktan hâli değildir. Bu dava, bedîhî ve zarûrî bir şekilde idrâk edilmektedir. Doğruluğu, herhangi bir teemmül ve düşünceye muhtaç değildir. Çünkü cisimleri hareketsiz ve sükunsuz olarak düşünen bir kimse, cehaletin sırtına binmiş ve aklın yolundan sapmıştır.

b) 'Hareket ve sükûn hâdistir' davası.

Hareket ve sükûnun birbirini tâkip etmesi, ikisinin birden aynı anda vâki olmaması ve ancak biri sona erdikten sonra öbürünün başlaması, bu davanın doğruluğuna delâlet eder. Bu hakîkat, görünen ve görünmeyen bütün cisimler için geçerlidir. Hiçbir sâkin cisim yoktur ki, akıl, onun hareket etmesinin caiz olduğuna hükmetmesin.. Ve yine hiçbir hareketli cisim yoktur ki akıl, onun sükûnet bulmasının mümkün olduğuna inanmasın. Binaenaleyh hareket ve sükûndan hangisi meydana gelirse sonradan vukûbulduğu için hâdistir.

Vukûa gelmeden önceki hal de yok olduğundan dolayı yine hâdistir. Çünkü kadîm olsaydı yok olması muhal olurdu. Bunun delil ve burhanı, ilerde, *Sâni-i Mutlak* olan Allah'ın *bekâ* sıfatını isbata çalıştığımız bölümde gelecektir.

c) 'Hâdisden hâli olmayan da hâdistir' davası.

Bu davayı doğrulayan delil şudur: Eğer hakîkat böyle olmasaydı, her hâdisten evvel, başlangıcı bulunmayan nice hâdisler olacaktı. Eğer hâdislerin tamamı nihayete ermeseydi, hâlihazırda bulunan hâdisin varlığına sıra gelmezdi. Sonu olmayanın bitmesi veya yok olması ise muhaldir. Hem yine, feleğin sonsuz dönüşleri olmuş olsaydı, bunların adetlerinin ya çift veya tek; ya da tek ile çiftte veya ne tek, ne de çift olur ki bu muhaldir; Çünkü böylesi, menfî ile müsbetin bir arada bulunması demektir. Oysa ki nefy ile isbattan birisinin var oluşu diğerinin yok olmasını iktiza eder. Birinin varlığı diğerinin yokluğuna bağlıdır. Çift olması da muhaldir; çünkü çiftler birin eklenmesiyle tek olur. Sonu olmayanın *biri* nasıl olabilir? Tek olması da muhaldir; zira tek, birin eklenmesiyle çift olur. Halbuki adedlerine son ve nihayet olmayan birşey nasıl olur da bir'e muhtaç olabilir? Ne çift, ne tek olması da muhaldir; çünkü sonuçlu bir iştir ve sonuçlu olduğundan dolayı da mutlaka ya çift veya tek olacaktır. Binaenaleyh bu izahtan anlaşıldı ki, kâinat, sonradan var edilmiş hâdiselerden hâli değildir. O halde kâinat hâdistir. Kâinatın hâdis oluşu sabit olduğu zaman, bizzarûre bilinir ki; bir muhdis'e, yani yaratıcıya muhtaçtır.

II. Esas: Kıdem

Allah'ın ezelden beri *kadîm* olduğunu, vücudunun başlangıcı olmadığını, aksine kendisinin, herşeyin başlangıcı olduğunu, her ölünün ve her dirinin evvelinde O'nun varlığını bilmektir.

Eğer Allah kadîm değil de hâdis olmuş olsaydı mutlaka ve muhakkak diğer hâdisler gibi bir yaratıcıya, -hâşâ- O'nu yaratan da başka bir yaratıcıya muhtaç olacaktı. Böylece bu ihtiyaç zinciri sonsuza doğru gidecekti. Halbuki sonsuza doğru giden bir zincir olamaz; nihayet evveli olmayan kadîm bir yaratıcıya dayanır. Zaten maksud ve matlubumuz da bu son şıkkın mevcûdiyetidir ki biz bu kadîm yaratıcıya âlemin sânii, başlatıcısı, yaratıcısı, muhdisi ve mübdii adını vermişiz. (Celle celâlühû ve amme nevâlühû).

III. Esas: Bekâ

Ezelî olan Allah Teâlâ'nın aynı zamanda ebedî olduğuna ve varlığının sonu olmadığına inanmaktır. Evvel, âhir, zâhir, bâtın O'dur. Çünkü kıdemi sabit olanın yokluğu muhaldir.

- Hâşâ- eğer yokluğu kabul edilirse, Allah Teâlâ ya kendi nefsiyle yok olurdu veya zıddı olan bir kudret tarafından yok edilebilirdi. Kendiliğinden devam ettiği düşünülen birşeyin yok oluşu caiz olsaydı, o zaman, kendiliğinden yokluğu düşünülen birşeyin de var olması caiz olurdu. Binaenaleyh, nasıl ki varlığın meydana gelişi bir sebebe muhtaç ise, aynı şekilde yokluğun vâki oluşu da bir sebebe muhtaçtır. Allah'ın, zât-ı ulûhiyyetin zıddı olan bir kudretle yok olması bâtıldır. Çünkü bu yok edici kudret kadîm ise, onunla beraber başka bir varlık düşünülemez. Halbuki daha evvel geçen birinci ve ikinci esaslarla Allah'ın varlığı ve kıdemi sabit olmuştur. Binaenaleyh zıddının ezelde beraberinde -hâşâ- olması nasıl düşünülebilir? Eğer yok edici kudret hâdis ise, o vakit bu keyfiyet muhaldir; çünkü hâdis, kadîme zıddır. Böyle bir durumda hâdis varlığın kadîm varlığı yok etmesinden ziyade kadîm varlığın hâdisi yok etmesi daha evlâdır; yani kadîmin, zıddı olan hâdise mâni olması, hâdisin, kadîmi kaldırmasından daha evlâdır. Çünkü kadîmin zıddı olan hâdis varlığın yok olması, hâdisin, zıddı olan kadîmi ortadan kaldırmasından daha kolaydır. Zira kadîm, hâdisten daha kuvvetlidir.

IV. Esas: Cevher Değildir

Allah Teâlâ'nın herhangi bir merkezde yerleşen cevher olmadığını, böyle bir münasebetten yüce ve cevher olmaktan münezzeh olduğunu bilmektir.

Her cevher, muhakkak bir merkezde yerleşmelidir. Binaenaleyh, cevher, merkezin hususiyetine sahiptir. Cevherin, işgal ettiği merkezde iki hususiyeti vardır: Cevher ya sâkin veya hareket hâlinde olacaktır. Binaenaleyh cevher, hareket ve sükûndan hâli değildir. Hareket ve sükûn ise hâdistir. Hâdisten hâli olmayan da hâdistir. (O halde cevher de hâdistir). Eğer herhangi bir merkezde yerleşmiş kadîm bir cevher düşünülebilirse (çünkü muhali düşünmek mümkündür), âlemdeki diğer cevherlerin kadîm olması da düşünülebilir.

Eğer biri çıkar da Allah'a 'Herhangi bir merkezde yerleşmeyen cevher' diye isim verirse, bu adamcağız her ne kadar mekândan münezzeh bir cevher kasdetmekte ise de, lâfız itibarıyla yanılmaktadır. Ancak mânâ itibarıyla böyle denebilir.[33]

V. Esas: Cisim Değildir

Allah Teâlâ'nın cevherlerden mürekkep bir cisim olmadığını bilmektir. Çünkü cisim, cevherlerden mürekkep varlık demektir. Mademki, dördüncü asıldaki delillerde Allah'ın mekânda yerleşen cevher olması fikri iptal edilmiştir, şu halde cisim olması da bâtıldır; çünkü her cisim, mutlaka bir mekân ve cevhere muhtaçtır. Cevherin parçalanmaktan, bitişmekten, hareket, sükûn, hey'et ve miktardan hâli olması muhaldir. Bunlar sonradan meydana gelmiş olmanın alâmetleridir.

Eğer âlemin yapıcısı olan Allah Teâlâ'nın cisim olmasına inanmak caiz olsaydı, güneşe, aya veya cisimlerden herhangi birine ulûhiyet ve mâbudiyet izafesi de caiz olurdu. Eğer biri çıkar da, cevherlerden mürekkeb olan cismi irade etmeksizin Allah'a *cisim* adını vermeye cesaret ederse, bu hareketi, cismin mânâsını

33) Allah'ın, eşyaya benzemediği gibi mânen de cevherlere benzemez bir cevher olması kasdedilmelidir. Çünkü O'nun benzeri hiçbir şey yoktur. Fakat buna rağmen böyle dememek daha evlâdır.

nefyetmek bakımından isabetli olmakla beraber isimlendirme bakımından yanlıştır.

VI. Esas: A'raz Değildir

Allah Teâlâ'nın cisimle kâim veya herhangi bir merkeze düşen bir a'raz olmadığını bilmektir. Çünkü *a'raz* cisme vâki olan varlıktır. İstisnasız, her cisim, mutlaka ve kesinlikle sonradan meydana gelmiştir; yani hâdistir. O halde cismi meydana getiren zâtın, cisimden evvel var olması gerekir. O halde, nasıl olur da ancak cisimle görünen ve beliren a'raz, cisimden evvel varlığı mecburi olan Allah olabilir? Çünkü Allah, münferid olarak ve beraberinde hiçbir şey olmaksızın ezelde mevcuttur. Evvelâ cisimleri, sonra da a'razları yaratmıştır.

İleri de geleceği gibi, Allah, yaratıcı, irade edici, mutlak şekilde kâdir ve âlimdir. Bu sıfatların a'razlara verilmesi muhaldir. Aksine, böyle bir tavsif ancak zâtı ile müstakil, nefsiyle kâim bir varlık için düşünülebilir.

Bu asıllardan anlaşıldı ki, Allah Teâlâ, nefsiyle kâimdir. Ne cevher, ne cisim, ne de a'razdır. Kâinatın, cevher, a'raz ve cisimlerden meydana geldiği anlaşılmıştır. Yine anlaşıldı ki Allah, hiçbir şeye benzemediği gibi hiçbir şey de O'na benzemez. O, diridir; kayyûmdur, hem de benzeri ve misli olmayan bir kayyûmdur. Yaratılmışlar, nasıl olur da böyle bir kayyûma ve yaratıcıya benzeyebilir? Makdûr (kudretin altında bulunan), nasıl olur da takdir edicisine; şekillenen, nasıl olur da şekil vericisine benzeyebilir?

Halbuki cisim ve a'razların tamamı istisnasız, *O'nun yarattığı* ve kudret eliyle şekil verdiği mahlûklardır. Bütün bu hakikatlere binâen deriz ki, 'Mahlûkâtın, Allah'ın benzeri ve misli olmaları, muhal içinde muhaldir'.

VII. Esas: Cihet ve Mekân'dan Münezzehtir

Allah Teâlâ'nın zât-ı ulûhiyyetinin yönlerle hududlu olmaktan münezzeh olduğunu bilmektir. Çünkü yön, ya üst, ya alt, sağ, sol, ön veya arkadır. Allah bu yönleri insanın yaratılışı sebebiyle halketmiştir. Çünkü Allah Teâlâ, insanoğlu için iki yan yaratmıştır: Birisi arza dayanır ayak denilir. Diğeri ise, onun tam tersi istikametidir ki bu da baş ismini alır. Binaenaleyh, baş tarafına gelen

boşluk üst, ayak tarafı da alt'dır. Hattâ tavanda yürüyen karıncanın altı, bize göre üst; üstü de alt olur. Allah Teâlâ insanoğlu için iki kol yaratmıştır. Birisi, çoğu zaman diğerinden daha kuvvetlidir. En kuvvetliye *sağ*, onun karşısında bulunan kola da *sol* ismi verilmiştir. Sağ kol tarafına düşen yöne *sağ*, diğer yöne de *sol* denilmektedir. Allah Teâlâ, insanoğlu için iki cephe yaratmıştır. Bir cephesiyle görür ve yürür, bu *ön*'dür. Bu yön, insanoğlunun hareketiyle, kendisine doğru gidilen istikamettir. Onun ters istikametine düşen yöne de *arka* ismi verilmiştir. Binaenaleyh yönler insanın yaratılışıyla varolmuşlardır. Eğer insan bu şekilde değil de küre şeklinde halkedilseydi, bu yönlerin varlığı asla ve kat'a mevzubahis olamazdı. O halde hâdis olan yönlerle Allah Teâlânın ezelde hususiyeti olması tasavvur edilemez.

Eğer yönler mevcut değilse, nasıl olur da Allah Teâlâ, olmayan birşeyle ilgi kurar? Acaba -hâşâ- âlemi üstünde mi yarattı? Halbuki Allah Teâlâ üst yöne sahip olmaktan münezzehtir. Çünkü başı yoktur ki üstü olsun. Üst yön, başa göre tâyin edilen yöndür. Yoksa o kâinatı, altında mı yarattı? Ama Allah Teâlâ altı olmaktan da münezzehtir; çünkü O, ayaklara sahip olmaktan uzak ve yücedir. Alt ise, ayaklar cephesinde olan yönden ibarettir. Bütün bunlar Allah hakkında aklen muhaldir. Çünkü Allah'ın herhangi bir yöne bağlanması, tıpkı cevherler gibi herhangi bir merkezde istikrar bulması ya da a'razların cevherlere ihtisası gibi, O'nun da cevherlerle ihtisas ve ilgisinin bulunması demektir. Halbuki daha önce, Allah'ın *cevher* veya *a'raz* olmasının muhal olduğu belirtilmişti. Binaenaleyh Allah'ın herhangi bir cihet ve yön ile ihtisası muhaldir.

Eğer *yön* tâbiri, bu zikredilen iki mânâdan başka bir mânâya haml ve Allah'a da o mânâ ile atf ve izafe edilse, mânâ bakımından müsait olsa bile, isimde ve tâbirde yanlışlık vardır. Bir de Allah Teâlâ, eğer âlemin üstünde olmuş olsa, ona muhâzi olması gerekir. Cisme muhâzi olan şey de ya cisim kadar veya cisimden daha küçük veya büyük olmalıdır. Bütün bunlar, insanı ister istemez büyüklük ve küçüklüğü takdir edecek bir varlığa muhtaç eden târifler ve te'villerdir. Halbuki kâinatın mutlak mânâda yaratıcısı ve biricik müdebbiri olan Allah, herhangi bir kudretin takdiri ile ölçülmekten yücedir.

Duâ ânında ellerin göğe doğru kaldırılmasına gelince, -hâşâ- bu, Allah orada olduğu için değildir. Aksine göklerin, -tıpkı Kâbe'nin namazın kıblesi olduğu gibi- duânın kıblesi olmasındandır. Ayrıca ellerin yukarıya kaldırılmasında, çağrılan Allah'ın celâl ve azamet vasfına, cömertlik ve yükseklik sıfatından maksud ve matlubun istenişine işaret vardır. Zira Allah Teâlâ, istilâ ve kahr ile her mevcûdun üstündedir.

VIII. Esas: İstivâ

Allah Teâlâ'nın arş üzerine, *istivâ* kelimesinden irade buyurduğu mânâ ile istivâ etmiş olduğunu bilmektir. *İstivâ*'dan, Allah'ın azamet ve kibriyâ vasfına muhalif düşmeyen, *hudûs* (sonradan meydana gelme) ve *fenâ* (yok olma) alâmetlerinden uzak bir mânâ kastedilir. 'Göklere istiva etti' lâfzından da bu mânâ irade olunmuştur.

> Sonra (Allah), buhar halinde olan göğü yaratmaya yöneldi de ona ve arza 'İkiniz de isteyerek veya istemeyerek gelin!' dedi.
>
> (Fussilet/11)

Gökleri kasdetmesi, oraya çıkıp -hâşâ- oturması demek değildir. Aksine bu, kahır ve istilâ yoluyla yapılmıştır. Nitekim şâir de *istivâ*'yı *istilâ* mânâsında kullanarak 'Mervan'ın oğlu Bişr, Irak memleketini kılıçsız ve kansız olarak istilâ etti' demiştir.

Hak ehli, *istivâ* ayetini *istilâ* ile te'vil etmeye mecbur olmuşlardır. Nitekim bâtıl ehli de şu ayeti te'vile mecbur olmuşlardır:

> Her nerede olursanız O, (ilmi ve kuşatıcılığıyla) sizinle beraberdir. Allah bütün yaptıklarınızı görendir.
>
> (Hadîd/4)

Bu ayet, ittifakla *ihâta* (kuşatıcılık) ve *ilim* üzerine hamledilmiştir. Yani Allah, ilim ve kuşatıcılığıyla sizinle beraberdir. (Nitekim meâl de bu yoruma uygun olarak verilmiştir).[34]

---

34) Ebu Nasr el-Kuşeyrî, *Tezkire*'de şöyle der: "Eğer biri çıkıp da "Allah, 'Rahman arşa istiva etti' dediğine göre, bu ayetin zâhirine uyalım" derse şöyle cevap veririz: Allah Teâlâ 'Nerede olursanız Allah sizinledir', 'Allah

Hz. Peygamber'in şu hadîsi de *kudret* ve *kahır* mânâsına hamledilmiştir:

قَلْبُ الْمُؤْمِنِ بَيْنَ اِصْبَعَيْنِ مِنْ اَصَابِعِ الرَّحْمٰنِ.

Mü'minin kalbi, Rahmân olan Allah'ın (kudret) parmaklarından ikisi arasındadır.

Yani mü'minin kalbi, Allah'ın kudret ve kahrı arasındadır, dilediği şekilde evirir, çevirir ve tasarruf eder.

اَلْحَجَرُ الْاَسْوَدُ يَمِينُ اللّٰهِ فِى اَرْضِهِ.

Hacer'ül-Esved (Kâbe-i Muazzama'nın temelinde bulunan ve hacılar tarafından ziyaret edilen siyah taş), Allah'ın yeryüzünde sağ elidir.

Hz. Peygamber'in bu hadîsi de *teşrif* ve *kerem* üzerine hamledilmiştir. Yani 'sağ el' mübarek olduğu için, Allah Teâlâ bu mübarek taşa da şeref vermiş, onu öpmek veya istilâm etmek için yeryüzüne vaz'etmiştir; yani 'Bu taşı ziyaret edene Allah iltifat eder ve ondan razı olur' demektir. Çünkü bu hadîs ve ayetler, te'vil edilmeksizin, olduğu gibi kabul edildiği takdirde, muhal ile karşılaşırız. İşte böylece *istiva* kelimesi de *istikrar* ve *temekkün* (yerleşme) mânâsında telâkki edilirse yerleşenin arş ile temas eden bir cisim olması gerekir. Bu cisminde ya arş kadar veya ondan daha büyük veyahut da ondan daha küçük olması icap eder. Bütün bunlar muhaldir. Aynı şekilde muhale götürücü birşey de elbetteki muhaldir. (Binaenaleyh istivânın lügavî mânâsı muhaldir.)

IX. Esas: Rü'yet

Allah Teâlâ'nın şekil ve miktardan, kıt'a ve cihetlerden münezzeh olduğuna istikrar evi olan âhirette görüleceğine inanmak ve böyle bilmek gerekir.

---

herşeyi ihata edicidir' de demiştir. O zaman bu ayetlerin de zâhirine uymak gerek. Binaenaleyh Allah aynı anda hem arş üzerinde, hem yanımızda ve hem de bütün âlemi ihâta edici olur. Bir hakîkatin aynı anda birkaç yerde bulunması ise muhaldir. Binaenaleyh bütün bu ayetlerin te'vili gerekli olmuştur. (Zebîdî)

Nice yüzler vardır ki, o gün güzelliği ile parıldar ve rablerine bakar.

(Kıyâmet/22-23)

Allah Teâlâ'nın dünyada görülemeyeceğini şu ayetler tasdik etmektedir:

Hiçbir göz onu (dünyada) ihâta ve idrâk edemez. Fakat O (ilmiyle) bütün gözleri (varlıkları) ihâta eder. O, bütün incelikleri bilir ve herşeyden haberdardır.

(En'am/103)

Allah Teâlâ, Hz. Musa'ya hitâben şöyle buyurmuştur:

'Beni hiçbir zaman göremezsin. Fakat şu dağa bak!'

(A'raf/143)

Bütün bunlara rağmen merak ediyorum, Hz. Musa'nın mâlumu olmayan, kâinatın rabbine ait sıfatları Mu'tezile tâifesi nasıl olur da bilir?[35]

Eğer Allah'ın görülmesi muhal olsaydı, nasıl olur da, Allah'ın yüce peygamberi Musa (a.s), böyle bir istekte bulunurdu? Allah'ın yüce peygamberine cehâlet atfetmektense, bid'atçılara ve hevâ sahibi ahmak ve cahillere, hakikî sıfatları olan *cehâlet* izâfesi daha uygundur.

Rü'yet ayetini, zâhire hamletmeye gelince, böyle bir mânâ muhale götürücü değildir. Çünkü *rü'yet*, bir nevi keşf ve ilim demektir. Şu kadar farkla ki, *rü'yet* (görmek) ilimden daha tam ve daha vâzıhtır. Mademki hiçbir yön ve cephe bahis mevzuu olmadan Allah'ın bilinmesi caizdir ve bu durumda kendisine ilim taallûk eder; o halde hiçbir cephe ve cihetle alâkalı olmaksızın görülmesi de mümkündür. Nasıl ki kendisi, zât-ı ulûhiyyetinin karşısında olmadığı halde mahlûkâtı görebiliyorsa, bunun gibi mahlûkatın da O'nu, yönsüz olarak görmesi caizdir. Nasıl keyfiyetsiz ve şekilsiz bilinmesi caizse, aynı şartlarla görülmesi de caizdir.

---

35) Şayet Allah'ın görülmesi mümkinâttan olmasaydı, Hz. Musa 'Rabbim! Cemâlini bana göster!' demezdi. Oysa Mu'tezile, Allah'ın görülmesinin mümkinâttan olmadığını söylemektedir. Acaba bu güruh, ulû'l-azm bir peygamber olan Hz. Musa'dan daha mı âlimdirler?

X. Esas: Vahdâniyyet

Allah'ın bir olduğunu, ortağı ve şerîki olmadığını, ferd (tek) olduğunu, benzeri bulunmadığını, bütün varlıkları yalnız kudretiyle halketmenin ancak O'na mahsus olduğunu, kendisiyle birlikte bu işleri ortaklaşa yapan veya eşit derecede beceren herhangi bir benzerinin olmadığını, kendisiyle mücadele ve münazaa edecek bir zıddın mevcut bulunmadığını bilmektir. Bunun delili şu ayettir:

> Eğer yer ile gökte Allah'tan başka ilâhlar olsaydı hiç şüphesiz bunların ikisi de fesada uğrar ve yok olurdu. O halde arş'ın rabbi olan Allah onların vasfetmekte oldukları şeylerden münezzehtir.
>
> (Enbiya/22)

Bu ayetin açıklaması şöyledir: Eğer -hâşâ- iki ilâh olsa da birisi, herhangi bir emri irade etseydi ve ikinci de birincisine yardım etmek mecburiyetinde olsaydı, o vakit kendisi aciz ve makhur olurdu ve asla kuvvet ve kudrete sahip bir ilâh olamazdı. Eğer birincisinin iradesine muhalefet ve onu reddetmeye kudreti yetseydi, o zaman da kendisi kuvvetli ve kâhir, birincisi ise zayıf ve kâsır olur, binaenaleyh kudretli bir ilah olamazdı. (Halbuki ilâh vasfına sahip olan Allah Teâlâ, mutlak kuvvet ve kudrete sahip ve her çeşit eksiklik ve noksanlıklardan münezzehtir.)

İkinci Rükün

İkinci rükün, Allah'ın sıfatlarını bilmektir. Bu rükün de on esas üzerine kurulmuştur:

I. Esas: Kudret

Âlemin yaratıcısı olan Allah'ın kâdir olduğunu ve 'Allah herşey üzerinde mutlak kudret sâhibidir' (Mâide/120) kavlinde sâdık olduğunu bilmektir. Çünkü kainatın yapısını muhkem, yaratılışını kılı kırk yararcasına tertipli ve düzenli görüyoruz. Güzel dokunmuş ve mütenasip nakışlarla işlenmiş bir elbiseyi gören kişi, bu elbisenin kuvvetsiz ve kudretsiz bir ölü tarafından yapıldığı

veya âciz bir insanın eseri olduğu vehmine kapılırsa, o vakit *akıl* denilen nimet ve fıtrattan tecerrüd etmiş, ahmaklık ve cehâlet erbâbının mesleğine dâhil olmuş olur!..

II. Esas: İlim

Allah'ın bütün mevcûdâtı bilen bir âlim olduğuna, ilmiyle bütün mahlûkatı ihâta ettiğine; ne gökte ve ne de yerde, zerre kadar da olsa hiçbir şeyin O'nun ilminin dışına çıkmadığına ve 'O, herşeyi hakkıyla bilendir' (Bakara/29) kavlinde sâdık olduğunu bilmektir. Nitekim şu ayet bize bu gerçeği göstermektedir:

> Yaratan bilmez mi? O, en ince işleri görüp bilmektedir. O herşeyden haberdardır.
>
> (Mülk/14)

Yaratılıştaki incelik ve en küçük şeylerde dahi göze çarpan tertip ve düzen, sâniinin (yapıcısının) bu keyfiyeti bildiğine delâlet eder. Binaenaleyh Allah'ın âlim olduğuna yaratılmışlarla ve yaratmak fiiliyle muttalî olmaktayız. O'nun zikrettiği deliller, hidayet ve tanıtma veya tanıma hususundaki delillerin en âlâsıdır.

III. Esas: Hayat

Allah Teâlâ'nın diri olduğunu bilmektir. Çünkü ilim ve kudreti olan bir zâtın, diri olması da bizzarure sâbittir. Eğer kudret ve ilim sahibi, müdebbir bir yapıcının diri olmadığı tasavvur edilebilirse, o vakit, yürüyüp gezen mahlûkâttan da 'Acaba canlı mıdır değil midir?' şeklinde şüphe edilmesi de caiz olur. Hatta, sanatlarına rağmen, sanatkârların da canlılıklarından şüphe etmek gerekir. Böyle bir şüphecilik, cehâlet ve delâletlerin en koyusuna batmaktan başka hiçbir mânâ ifade etmez.

IV. Esas: İrade

Allah Teâlâ'nın, bütün fiillerinin irade edici olduğunu bilmektir.

Hiçbir mevcut yoktur ki, Allah'ın dilediğine dayanmasın ve O'nun iradesinden neşet etmesin. Çünkü yapıcı ve dönderici (yok edici) O'dur; irade ettiğini, en mükemmel bir şekilde yapan da O'dur. Kendisinden, yaptığı her fiilin zıddının da sâdır olması mümkün olan Allah nasıl irade sahibi olmaz? Zıddı olmayan fiiller ise, meydana geldiği zamandan evvel veya sonra da vâki olabi-

lirdi; bu, Allah için mümkündür. Allah'ın kudreti, zıdlar ve ayrı vakitlerle, aynı münasebet ve değişmez ilgiyi kurabilir. Binaenaleyh kudretini, yapılması mümkün olan iki şeyden birisine yönelten bir irade lâzımdır. Eğer mâlûmun (bilinenin) tahsilinde ilim kâfi gelip iradeye ihtiyaç olmasaydı ve bunun için de 'Birşey ilim tarafından önceden bilinen zamanla var oldu' denilebilseydi de ihtiyaç bulunmaması da caiz olacak ve var olacağı ilim tarafından daha önceden bilindiği için kudretsiz var oldu' denilecekti.

V. Esas: Semî ve Basîr

Allah'ın *Semî* (işitici), *Basîr* (görücü) olduğuna, kalpteki fısıltıları, vehim ve fikirdeki gizlilikleri gördüğüne, zifiri karanlık bir gecede, kara bir taşın üzerinde yürüyen simsiyah bir karıncayı görüp onun ayağından çıkan sesi duyduğuna inanmak ve bunu bilmektir.

İşitmek ve görmek şeksiz şüphesiz kâmil sıfatlardan olduğu halde, nasıl olurda Allah işitici ve görücü olmaz? Hem nasıl olur da, işiten ve gören mahlûk, yaratıcısından daha kâmil olabilir? Masnûun (yapılanın), sâniinden daha mükemmel ve daha tamam olması mümkün müdür? İşitme ve görmenin, yaratıklara tahsis edilip de yaratandan esirgendiği taksimin adalet neresindedir? Acaba Allah hakkında eksiklik; yarattığı ve icat ettiği mahlûk için kemâl ne zaman vâki olmuştur; veya cehâlet ve dalâletten ötürü putlara tapan babası ile mücadelede Hz. İbrahim'in delili -eğer Allah işitmez ve görmez denilirse- nasıl müstakim olabilir? Zira Hz. İbrahim (a.s) babasına aynen şunu söylemişti: 'İşitmeyen, görmeyen ve sana hiçbir fayda vermeyen bir nesneye nasıl ibadet edersin?' (Meryem/42)

Eğer Hz. İbrahim'in hasımları, onun mâbuduna (Mu'tezile'nin iddiasına göre Allah görmez ve işitmezdir) aynı vasıfları izafe etseydi ve haddi zâtında da -hâşâ- böyle olsaydı, Hz. İbrahim'in delili çürük olur ve mânâya delâleti itibardan düşerdi. Hem de Allah Teâlâ'nın şu ayet-i celîlesi -hâşâ- doğru olmazdı:

> Bu, (gök cisimlerinin batışı), kavmine karşı İbrahim'e verdiğimiz hüccetimizdir. Biz dilediğimiz kimseyi derecelerle yükseltiriz. Muhakkak ki rabbin tam hikmet sahibidir. (Herşeyi) kemâliyle bilendir.
>
> (En'am/83)

Nasıl ki, Allah'ın âzasız fail (yapıcı ve iş görücü) olduğu, kalpsiz ve dimağsız (beyin) âlim olduğu düşünülür ve bu hüküm mâkul ise göz ve kulak olmaksızın görücü ve işitici olması da mâkuldür; zira söylediğimiz bu iki mânâ arasında hiçbir fark yoktur.

VI. Esas: Kelâm

Allah Teâlâ, zâtı ile kâim, ses ve harften mürekkep olmayan bir kelâm (konuşma) ile mütekellimdir (konuşucudur). O'nun kelâmı, başkasının-kine benzemez; varlığının, başkasının varlığına benzemediği gibi... Konuşma, hakîkatte nefsin konuşmasıdır. Kırpılan harflerden oluşan seslere gelince bunlar, nefisteki konuşmanın tercümanıdır. Nitekim bazen (dilsizlerle olduğu gibi), nefisteki konuşma iktidarına hareketler ve işaretler de delâlet eder.

Cahil şairlere bile mâlum olan bu keyfiyet, nasıl olur da bir grup ahmağa (Mu'tezile'ye) meçhul olur ve Allah'ın *mütekellim* olduğunu inkâr ederler?

İşte câhiliye devrinin bir şairi, şöyle haykırıyor:

Muhakkak ve mutlak konuşma kalptedir.

Dil'se kalpteki konuşmaya delil kılınmıştır.

'Dilim hâdistir; fakat dilimle okunan Kur'an kadîmdir' diyecek kadar akıl ve ferâsetten mahrum bir kimseden ümidini kes! Artık dilini, onunla konuşmaktan muhafaza et.

Kadîm'den evvel herhangi bir varlığın mevcut olmadığı hakîkatini anlamayan, *Bismillâh* lafzındaki *B* harfinin *Sin*'den evvel geldiğini, binaenaleyh *B'den* sonra gelen *sin* harfinin *kadîm* olamayacağını idrâk edemeyen kimseye, kalben iltifat etme. Zira Allah Teâlâ'nın, bazı kullarını kendisine yaklaştırıcı mertebelerden uzaklaştırmasında bizce bilinmeyen, nice sır ve hikmet vardır. Allah kimi dalâlete götürürse, artık ona hidayet edecek kimse mevcut değildir.

Hz. Musa'nın, dünyada, *ses* ve *harf* olmaksızın (ilâhî) bir kelâmı işitmesini mümkün görmeyen bir kimse, varsın cisim ve renk olmayan bir mevcudun (Allah'ın) âhirette görülmesini de inkâr etsin. Eğer 'Cismi, kemmiyeti ve keyfiyeti olmayan bir varlığın görülmesi mümkündür; fakat şu ana kadar buna şahid olan gö-

rülmemiştir' kanaatında ise, göz için düşündüklerini kulak hakkında da düşünmeli ve kabul etmelidir. (Hz. Musa'nın sessiz ve harfsiz bir kelâmı işittiğine de inanmamalıdır.)

Eğer Allah Teâlâ'nın tek bir ilmi olduğuna ve bütün mevcudâtı onunla bildiğine akıl erdiriyorsa, O'nun bütün ibarelerin delâlet ettiği bir konuşma olan *kelâm* sıfatına sahip olduğuna da inanmalıdır. Eğer yedi kat göğün, cennet ve cehennemin varlığının küçücük bir yaprağa yazıldığına, kalbin küçücük bir yerinde saklı olduğuna ve bütün bunların kalbin o zerreciğine ve o küçücük yaprağa girmediği halde mercimek tanesi kadar olan göz bebeğine göründüğüne akıl erdiriyorsan, dillerle okunan, kalplerde hıfzedilen, mushaflarda yazılan kelâmın -aralara hulûl etmeksizin- vukûuna da akıl erdirirsin. Zira eğer *Allah'ın Kitabı*, yazmakla, kağıda düşüp orada istikrar bulmuş olsaydı, bu durumda Allah'ın da -hâşâ- isminin yazıldığı kâğıdın içine düşmesi lazım gelirdi ve ateşin de isminin yazılı olduğu kağıdı yakması icap ederdi.

VII. Esas: Sıfatların Kıdemi

Diğer bütün sıfatları gibi Allah'ın, zâtıyla kâim olan kelâmı da kadîmdir. Çünkü Allah'ın, hâdiselere mahal olup istihalelere (değişikliğe) uğraması muhaldir. Allah'ın bütün sıfatlarında -zâtında olduğu gibi- kadîmlik vasfı vâcibdir. Binaenaleyh Allah'ın zâtına tağyir ve tebdil gelemez ve *hâdis* olan nesneler de O'nun zâtına hulûl edemez. Aksine Allah, tâ ezelden beri, bütün iyi sıfatlarla muttasıf olduğu gibi ebedde de değişme ve bozulmalardan münezzehtir. Çünkü hâdislere mahal olan birşey, hâdislerden hâli değildir. Hâdislerden hâli olmayan birşey ise hâdistir. *Hudus* (sonradan olma) vasfı, cisimlere, bozuldukları ve sıfatları değiştiği için verilir. O halde Allah Teâlâ nasıl olur da, tâğyir ve tebdili kabul etmek suretiyle, yaratmış olduğu cisimlerle aynı niteliği taşır? Bu hakîkatin üzerine 'Allah'ın kelâmı kadîmdir, zâtı ile kâimdir. Hâdisler ise o kelâma delâlet eden seslerdir' hükmü bina edilir.

Bir babanın müstakbel (henüz doğmamış) çocuğunu okutmak isteyebileceğine ve bunun da çocuğun doğup büyümesine ve babasının bu isteğini, Allah'ın kendisinde yarattığı bir ilimle anlamasına kadar devam edeceğine akıl erdirebilen bir kimsenin, Allah'ın 'Ben senin rabbinim. Hemen ayakkabılarını çıkar. Çünkü sen mukaddes Tûvâ vâdisindesin' (Tâhâ/12) ayetinin delâlet ettiği

isteğin ezelden beri Allah'ın zâtı ile kâim olduğunu, Hz. Musa'nın içinde de bu talebi bilecek bir ilmin yaratıldığını, Musa'nın (a.s) var olduktan sonra bu talebe muhatap olup, o kadîm kelâmı dinlediğini de kabul etmelidir.

VIII. Esas: İlim Sıfatının Kıdemi

Allah'ın ilmi kadîmdir. Allah, daima zât ve sıfatını bildiği gibi, mahlûkâtından sâdır olan fiilleri de bilmektedir. Vücûda getirilen mahlûku bilmesi için yeni bir ilme ihtiyacı yoktur; çünkü bütün bunları ezelî ilmiyle bilir. Meselâ Zeyd'in güneş doğacağı sırada geleceğine dair bir bilgimiz varsa ve bu, güneş doğuncaya kadar devam ederse, Zeyd'in gelişini bilmemiz yeni bir ilme değil, eski ilmimize dayanmış olur. İşte Allah'ın ilminin *kadîm* olmasını da böyle anlamak gerekir.

IX. Esas: İrade Sıfatının Kıdemi

Allah'ın iradesi kadîmdir. Bu irade, hâdislerin, ezelî programa göre kendilerine takdir edilen uygun vakitlerde vukû bulacağına taalluk etmiştir. Eğer Allah'ın iradesi hâdis olmuş olsaydı, muhakkak hâdislerin mahalli olurdu. Eğer Allah'ın iradesi, zâtında değil de başka bir yerde meydana gelseydi, o vakit de irade edici olmazdı. Tıpkı yapmadığın bir hareket ile, hareket etmiş sayılmadığın gibi... Allah'ın iradesi, eğer hâdis olmuş olsaydı, birşey yapabilmesi için -hâşâ- başka bir iradeye ihtiyaç duyardı. Böylece yapıcı irade de başka bir iradeye muhtaç olacağı için bu ihtiyaç zinciri sonsuza doğru devam edip giderdi. Eğer bu iradeyi iradesiz yapmak caiz olsaydı, âlemin de iradesiz yapılması caiz olurdu. (Âlemin iradesiz, kör bir tesadüf eseri olarak yapılması muhal olduğuna göre, birinci iradenin de- eğer hâdis kabul edilirse- iradesiz yapılması muhal olur?)

X. Esas: İlim ve İradesinin Kıdemi

Şüphesiz Allah, ilimle âlim, hayatla diri, kudretle kâdir, iradesi ile irade edici, konuşma ile mütekellim (konuşucu), dinleme ile *semî* ve görmek ile *basîr*'dir. Bu kadîm sıfatlar Allah'a aittir.

Kişinin 'Allah ilimsiz âlimdir' demesi, 'Malsız zengindir, âlimsiz ilimdir, mâlumsuz âlimdir' demesi gibidir. Çünkü *ilim*, *mâlum* ve *âlim,* tıpkı *öldürmek*, *öldürülen* ve *öldüren* gibidir ki biri olmadığı zaman diğeri de olmaz. Öldürme fiili olmaksızın öldüre-

nin ve öldürülenin tasavvur olunamayacağı gibi, öldüren olmaksızın öldürülenin ve öldürme olayının tasavvuru da mümkün değildir. İşte böylece ilimsiz âlim, mâlumsuz ilim ve âlimsiz mâlum da tasavvur edilemez. Bu üç vasıf, aklen biri diğerinden ayrılamayan şeylerdir. Binaenaleyh âlimin ilimden ayrılmasını caiz gören bir kişi, âlimin mâlumattan, ilmin de âlimden ayrılmasını caiz görmelidir. Çünkü bu sıfatlar arasında hiçbir fark yoktur.

Üçüncü Rükün

Allah'ın fiillerini bilmektir. Bu bahis, on esastan müteşekkildir.

I. Esas: Kulların Fiilleri Allah'ın Yaratmasıyladır

Kâinatta ne kadar hâdis varsa, cümlesinin, Allah'ın fiili, yaratması ve icadı olduğunu bilmektir. Allah'tan başka yaratıcının olmadığına ve icat edicinin ancak O olduğuna iman etmek gerekir. Allah Teâlâ mahlûkâtı yaratmış, onlara istediği şekli vermiş ve kendilerine hareket lûtfetmiştir. Kulların bütün fiilleri O'nun mahlûkudur ve hepsi O'nun kudretine bağlıdır. Şu âyetleri tasdik etmiş olmak için bu şekilde inanmak zarureti vardır:

Allah Teâlâ herşeyin yaratıcısıdır ve O herşeyi bilir.

(Ra'd/16)

Sizi de, yaptıklarınızı da yaratan Allah'tır.

(Sâffât/96)

(Ey müşrikler!) sözünüzü ister gizli tutunuz, ister açığa vurunuz (müsavidir). Çünkü O, kalplerin künhünü bilir. Bilmez mi O (bütün varlıkları) yaratan? O en ince işleri görüp bilmektedir. O herşeyden haberdardır.

(Mülk/13-14)

Allah Teâlâ, kullarına, sözlerinde, fiillerinde ve gizli fikirlerinde, sakınmayı ve sapıtmamayı emir buyuruyor; çünkü onların fiillerinin çıkış noktalarını bilmektedir. Yaratıcı olduğunun delili olarak da bu bilgiyi göstermiştir. Kudreti tam ve eksiksiz olan Allah, nasıl olur da kullara ait fiillerin yaratıcısı olmaz? O eksiksiz

kudret, kulların beden hareketine taalluk eder ve onları meydana getirir. Hareketler ise, birbirine benzer. İlâhî kudretin hareketleri meydana getirmesi, herhangi bir illete bağlı değildir, tamamıyla zâtîdir. Hareketler mümasil (benzer) olduklarına göre, nasıl olur da, bir kısım hareketlerle ilgilenen ve onları meydana getiren kudret, hâricî bir tesirden dolayı, diğer bir kısmı meydana getirmekten âciz olsun? Nasıl olur da, hayvan (hayat sahibi), müstakil bir şekilde yaratıcı olur veya örümcekten, arıdan ve diğer hayvanattan akılları şaşırtacak derecede ince sanatlar sudûr edebilir? Kâinatın yaratıcısı müdahale etmese, yaptıklarının tafsilâtından haberi olmayan o cahil ve aciz hayvancıklar bu gibi hârika ve ince sanatları tek başlarına meydana getirebilir mi? Heyhât! Eğer hâlikın kuvveti olmasa, bu hârika sanatlar nasıl meydana gelir? Mahlûkat zelil, âciz ve kusurludur. Yer ve göklerin kâhir ve cebbâr sultanı olan Allah, mülk ve melekûtu tek başına idare eder.

II. Esas: Kulun Kesbi

Allah Teâlâ'nın, kullarının hareketlerini tek başına yaratması, kesbi ortadan kaldırmaz. Aksine Allah Teâlâ, kudreti ve kudretin dâhilindeki makdûru yarattığı gibi ihtiyar'ı ve ihtiyarın dahilinde olan muhtârı da yaratmıştır. Kudrete gelince, o, kulun vasfı, rabbin de yaratışıdır. Kudret hiçbir zaman rabbin kesbi olamaz (ki kul, yaptıklarından mesul olsun).

Hareket'e gelince; bu, Allah'ın mahlûku, kulun da vasfı ve kesbidir. Zira *hareket*, kulun vasfı olan bir kudret ile takdir edilmiştir. Aynı zamanda hareketin *kudret* ile adlandırılan başka bir sıfata da nisbeti vardır. İşte bu nisbet itibarıyla *kesb* adını alıyor. Kul -ki elinde olmayan ra'şe (titreme) ile makdur (bilerek yaptığı) hareketi birbirinden ayırabilir-, O'nun hakkında nasıl olur da 'Fiilin yaratıcısı Allah'tır' diye *cebr-i mahz* düşünebilir? Kesbettiği hareketlerin aded ve cüzlerini tafsilâtıyla bilmediği fiil, nasıl olur da kulun mahlûku olabilir? Mademki mecburiyet ve ihtiyar tarafları iptal olundu, o halde inançta iktisad etmekten başka çıkar yol yoktur. Şöyle ki, fiiller yaratılış yönünden Allah'ın kudretiyle, *iktisab* diye tabir edilen bir tesir ile de başka bir yönden kulun kudretiyle takdir olunmuştur.

'Kudretin makdûra taalluku, yalnızca halk ve icad iledir' diye birşey yoktur. Çünkü Allah Teâlâ'nın kudret-i ilâhîsinin tâ ezelden beri âleme taalluku vardır. Fakat kudretin taalluku ile birlikte

âlemin ezeliyeti yoktu. Aksine kudret, makdûrun (takdir edilecek şeyin) vukûu ânında taallukun ve ilgilenmenin başka bir şekli ile taalluk eder. İşte bu incelikten anlaşılıyor ki; kudretin taalluku, makdûrun var olmasına bağlı değildir.

III. Esas: Kulun Fiilini Allah'ın Takdir Etmesi

Kulun fiili, her ne kadar kendisinin kesbi ise de, Allah'ın muradının dışına çıkamaz. Aksine Allah'ın murad-ı ilâhîsidir. Zira mülk ve melekûtta göz açıp kapamak, hatırdan geçirmek ve herhangi birşeye bakmak ancak Allah'ın kaza, kader, irade ve meşiyeti iledir. Hayır-şer, menfaat-zarar, İslâm-küfür, irfan-inkâr, zafer-hüsran, dalâlet-hidayet, tâat-isyan, şirk ve iman da bu kabildendir. Allah'ın kaza ve kaderini çevirecek hiçbir kuvvet yoktur. Onun hükmünü nakzetmek mümkün değildir. O dilediğini dalâlete götürür ve dilediğine hidayet eder.

> Allah yaptıklarından mesul değildir. Ancak insanlar yaptıkla-rından mesuldürler.
>
> (Enbiya/23)

Ümmetin ittifakla kabul ettikleri 'Allah neyi dilerse o olur, dilemediği de olamaz' hükmü de, söylediklerimizi apaçık takviye eder.

> İman edenler hâlâ anlamadılar mı ki, Allah dileseydi elbette bütün insanları hidayete erdirirdi.
>
> (Ra'd/31)
>
> Eğer dileseydik her nefse hidayetini bahşederdik.
>
> (Secde/13)

Şimdiye kadar, davamızın tasdiki hususunda söylediklerimiz naklî delillerdi. Bir de aynı davanın aklen isbatını yapalım:

Günah ve cürümler -ikrah ile birlikte- Allah Teâlâ'nın takdir etmesiyle olmayıp da, O'nun düşmanı İblis'in iradesine muvafık olarak câri olmuş olsaydı, düşmanın iradesine uygun olarak vukûbulan hareketler, Allah'ın iradesine uygun olarak vâki olanlardan daha fazla olurdu. Bilmek isterdim ki; bir müslüman, nasıl olur da, ikram ve celâl sahibi, cebbâr ve kahhâr olan Allah'ın yüce mevkiini, dünyanın en düşük rütbeli bir reisinin bile kabul etmeyeceği bir derekeye düşürmeye razı olur? Zira bir köyde, köy reisi-

nin düşmanı, reisten daha fazla nüfuza sahip olursa, reis, riyâsetten istinkâf eder ve istifaya mecbur olur. Halk üzerinde mâsiyetin galip geldiği bir gerçektir. Bid'atçılara göre bütün bu mâsiyetler Hak Teâlâ'nın iradesinin hilâfına cereyan etmektir ve Allah istemediği halde bu gibi şeyler yine de meydana gelir. Böyle inanmak Allah'ı gayet zayıf ve âciz görmekten başka bir mânâ taşımaz. Oysa kâinatın yaratıcısı, zâlimlerin fâsid hükümlerinden yücedir.

Kullara ait fiillerin Allah'ın mahlûku olması keyfiyeti sâbit olduğuna göre bütün bu fiillerin Allah'ın iradesiyle vâki olması da doğru ve şaşmaz bir hükümdür.

'Mademki, her fiil Allah'ın iradesiyle vâki olmaktadır; o halde, nasıl oluyor da Allah, irade ettiği birşeyi yasaklayıp irade etmediği birşeyi emreder?' sualine karşı deriz ki: *Emr* başkadır, *irade* başka... Emir ve irade ayrı ayrı şeyler olduğu için kölesini döven bir efendi, bu fiilinden dolayı hükümdarın itabına mâruz kaldığı zaman, kölenin kendisine isyan ettiğini beyan etmek suretiyle hükümdardan özür diler. Hükümdar kendisini yalanladığında da sözlerinin doğruluğunu göstermek için onun huzurunda, kölesine 'Şu hayvana eyer vur!' diye emreder.

İşte bu anda, efendi, kölesine, yapılmasını istemediği birşeyi emretmiş olur. Eğer efendi emredici olmasaydı, pâdişahın nezdinde, özrü makbul olmazdı. Emredilenin yapılmasını irade edici olsaydı, o zaman (sû-i' edebden), nefsinin helâk olmasını istemiş olurdu. Böyle bir irade ise muhalin tâ kendisidir.

IV. Esas: Yaratma, Allah'ın Fazlıdır

Allah Teâlâ, varlıkları sadece fazilet-i ilâhîsiyle yaratmıştır. Kullarını, akıl vermek suretiyle mükellef kılmak da O'nun adalet ve faziletidir. Yaratmak veya kulları mükellef olacak bir durumda var etmek hiçbir zaman Allah'a vâcip değildir.

Mu'tezile, yaratmanın Allah'a vâcip olduğunu; kulların maslahatının yaratılmalarında olduğu için, Allah'ın yaratmaya mecbur olduğunu söylerler. Mu'tezile'nin bu hükmü muhaldir. Zira vâcip kılan, emreden, yasaklayan ancak Allah'tır. Nasıl olur da Allah başkası tarafından herhangi bir vazife ile zorlanır ve o vazifenin yapılması kendisine vâcip olur veya başkası tarafından, herhangi birşeyi yapması lüzumuna ve hitabına mâruz kalır?

Vâcib'den şu iki şeyden biri irade olunur:

A) Terkinde zarar olan fiil. Bu zararın iki çeşidi vardır: Biri âhirette vâki olur. Meselâ, âhirette ateşle cezalandırılmaktan kurtulabilmesi için kulun Allah'a itaat etmesi vaciptir. Öbürü ise âcildir ve derhal tahakkuk eder. Susamış bir kimseye ölmemesi için, derhal su içmesinin vâcip olması gibi..

B) *Vâcib*'den, yokluğu muhale sürükleyici mânâ irade olunur. Nitekim mâlumun varlığı vâcibdir; çünkü mâlumun yokluğu muhale götürücüdür. Şöyle ki, mâlum olmadığı takdirde ilim cehâlettir. Binaenaleyh hasım 'Yaratış Allah'a vâcibdir' hükmünden vâcibin birinci mânâsını murad ediyorsa, O zaman Allah'ın -hâşâ- yaratmadığı takdirde zarar göreceğini ileri sürmüş olur. Eğer bu sözüyle vâcibin ikinci mânâsını kasdederse, o zaman hasmın hükmü müsellemdir (kabul edilir). Zira ilmin sebkat etmesinden sonra mâlumun varlığı mutlaka vâcip olur. Hasım 'Yaratmak Allah'a vâcibdir' sözündeki *vâcib* teriminden üçüncü bir mânâyı kastederse böyle bir mânâ anlaşılmaz ve bu, vâcib teriminin dışında olmaz. Hasmın 'Kulların maslahatı için yaratmak vâcibdir' şeklindeki hükmüne gelince; bu, fâsid bir hükümdür. Çünkü Allah Teâlâ, kulların maslahatını terkettiği zaman, hâriçten herhangi bir zarar görmediğine göre, bu maslahatın Allah hakkında vâcib olmasının hiçbir anlamı kalmaz, boş bir hüküm olmaktan öteye gitmez. Bütün bunlardan sonra, kulların maslahatı ve menfaati onları cennette yaratmaktır. Onları evvelâ belâlar evi olan dünyada belâ ve hatâlara sonra da ikab ve cezanın tehlikesine, mahşer ve hesabın şiddetine mâruz bırakmakta akıl sahiplerince hiçbir garâbet ve anormallik mevcut değildir. (Çünkü mülkün sahibi, onda dilediği şekilde tasarruf eder. Bu tasarrufa itiraz etmeye kimin hakkı olabilir?)

V. Esas: Kula Taşıyamayacağı Yükü Yüklemez

Mahlûkâta, güç yetiremedikleri teklifi yapmak Allah için caizdir. Mu'tezile, bu cevazda da, aykırı bir yol tutarak böyle bir teklifin Allah için caiz olmadığını iddia eder. Halbuki, böyle bir teklif caiz olmasaydı 'Böyle bir teklifi bizlere yükleme!' diye yalvarmaları muhal ve mânâsız olurdu. İnsanların böyle yalvardıklarını bize Kur'an haber vermektedir.

Ey Rabbimiz! Bize güç yetirmeyeceğimiz şeyi yükleme!

(Bakara/286)

Allah Teâlâ, kulu ve Rasûlü Hz. Muhammed'e, Ebu Cehil'in kendisini tasdik etmeyeceğini bildirmiştir. Bu haberi tebliğden sonra peygamberine 'Ebu Cehil'e söyle! Getirdiğin bütün hükümlerde seni tasdik etsin!' emrini vermiştir. Halbuki bu hükümlerden birisi de Ebu Cehil'in, Hz. Peygamber'i tasdik etmeyeceği haberiydi. Binaenaleyh (teklîf-i mâlâ yutak) Allah hakkında caiz olmasaydı, nasıl olur da Ebu Cehil, kabul etmeyeceği hususu tasdik etmeye dâvet edilirdi? Bu, varlığı muhal olandan başka ne olabilir? (Buna rağmen böyle bir teklif Allah tarafından yapılmıştır. O halde Allah hakkında, *teklîf-i mâlâ yutak* mümkündür).

VI. Esas: Dilediğine Azap Eder

Allah Teâlâ'nın geçmiş bir sevap ve suçu olmaksızın, dilediği kuluna azap etmesi veya nimet bahşetmesi mümkündür. Yani Allah, bunları zâhirî sebep olmaksızın da yapabilir. Fakat Mu'tezile, bu hükümde de, *Ehl-i Sünnet ve'l- Cemâat*'a muhalefet etmiştir. Onlara göre, azap ve nimet, ancak sâbık bir suçtan ve geçmiş bir sevaptan ileri gelebilir. Onlar, böyle bir sebep olmaksızın ceza ve mükâfatın Allah hakkında mümkün olmadığını ileri sürerler. Evet, Allah, sebepsiz olarak da azap edebilir veya nimet verebilir; çünkü O, mülkünde tasarruf eder. Bu, mülkünün dışına çıkmış bir tasarruf olarak düşünülemez. Zulûmse sahibinin izni olmaksızın başkasının mülkünde tasarruf etmekten ibarettir. Böyle birşeyi Allah için düşünmek muhaldir; çünkü Allah'a nisbetle hiç kimsenin mülkü yoktur ki, Allah'ın oradaki tasarrufu zulüm olsun! Zaten Allah hakkında böyle bir tasarrufun caiz olmasına, bu tasarrufun bilfiil varlığı delâlet eder. Mesela hayvanları kesmek, onlar için, suçsuz bir elemdir. İnsanlar tarafından hayvanlara yapılan çeşitli azaplar da geçmiş suçlarından neş'et etmiş değildir.

Şayet 'Allah Teâlâ kıyamet gününde, bütün hayvanları toplar ve onlara dünyada çektikleri ceza nisbetinde mükâfat verir ve böyle yapmak da, Allah'ın mecburî vazifesidir' dersen, biz de deriz ki; ayakların altında ezilen her karıncayı ve parmak arasında öldürülen her sivrisineği, dünyada çektikleri elemlerin karşılığını görsünler diye diriltmesi 'Allah'a vâcibdir' diyen bir kimse, hem

şeriatın ve hem de aklın hudûdunu tecavüz etmiştir. Zira böyle bir kimse *vâcib* tâbirinden, 'Allah bunu yapmazsa zarar görür' mânâsını murad ederse, bu Allah hakkında muhaldir. Eğer *vücub* ile başka bir mânâyı kastederse, -daha önce dediğimiz gibi- bu *vâcib* teriminin mezkûr mânâlarının dışında ve anlaşılmayan bir mânâ olur.

VII. Esas: Aslah (En Yararlı) Olanı Yapmak Allah'a Vacip Değildir

Allah Teâlâ kulları hakkında dilediğini yapar. Kullar için menfaatlı olanı yapmak da dâhil hiçbir şey Allah'a vâcip değildir. Allah hakkında *vücub* düşünülemez. Çünkü Allah, yaptığından sorumlu değildir. Aksine sorumlu olan yaratıklardır. Doğrusu bilmek isterdim; Mu'tezile, 'Kul için en faydalı şeyin yapılması, Allah'a vâcibdir' hükmünü, aşağıda beyan edeceğimiz misalde acaba ne ile isbat edebilir? İşte misal:

Farzedelim ki, müslüman olarak ölen bir çocuk ile bâliğ bir kimse arasında, âhirette bir münazara ve münakaşa vâki olsun. Bâliğin derecesi çocuğa nazaran daha yüksektir. Zira baliğ, bülûğa erdikten sonra iman etmiş, ibadetleri yerine getirmek hususunda pek çok zahmete katlanmıştır. Mu'tezileye göre, bâliğe, daha yüksek bir derecenin verilmesi Allah'a vâcibdir. Bunun üzerine çocuk 'Yâ Rabbi! Bunun derecesini neden benimkinden daha yüce yaptın?' der. Karşılık olarak 'Bâliğ oldu, ibadetlerde bulundu da ondan' denilir. O zaman çocuk şunları söyler 'Beni küçükken öldüren sensin. Madem ki, kullar için (Mu'tezilenin inancına göre) en yararlı (aslah) olanı yapmak sana düşen bir vazifedir; o halden neden hayatımı bâliğ olup çalışabileceğim bir müddete kadar uzatmadın? Uzun ömür vermek suretiyle bu faziletleri bâliğe ihsan ettin de benden niçin esirgedin? Bu, adalete aykırı düşmez mi?' Allah Teâlâ'da şöyle buyurur: 'Ben senin bâliğ olduğunda bana ortak koşup isyan edeceğini biliyordum. Bu yüzden de senin için en faydalısı daha çocukken ölmendi'.

Bu, Mu'tezile'nin Allah namına beyan ettiği özürdür. Fakat Allah, bu -hâşâ- özrü beyan buyurduğu zaman, kâfirler cehennemin en alt tabakalarından bağrışmaya başlayarak şöyle derler: 'Ey rabbimiz! Acaba, bâliğ olduğumuz zaman sana şirk ve ortak koşacağımızı bilmez miydin? Neden bizi, küçükken öldürmedin?

Biz şimdi müslüman çocuktan çok daha aşağı derecelere razıyız. Bizi buradan çıkar!'

İşte o zaman, kâfirlerin bu sualine nasıl bir cevap verilebilir? Bu misal, böylece anlaşıldıktan sonra, her müslümânâ vâcib olan hareket, Allah'ın celâl ismine sığınarak ilâhî emirleri, i'tizal ehlinin ölçüsüyle tartışmamaya karar vermektir.

Eğer 'Allah, kulları için en faydalı olanı gözetmeye muktedir olduğu halde onlara azabın sebeplerini musallat kılarsa, bu durum, hikmete aykırı düşer ve kötü olur' dersen buna karşılık deriz ki: Kötülük, hedefe muvafık olmayan nesnedir. Hatta birşey birisine göre kötü, gaye ve hedefine uygun düşen bir başkasına göreyse güzeldir. İnsan, yakınlarının öldürülmesini kabih görür. Fakat düşmanların nazarında, bu güzel birşeydir.

Eğer kötülükten, Allah'ın hedefine muvafık ve mutabık olmayan murad ediliyorsa, böyle bir kasd muhaldir. Zira Allah Teâlâ'nın, bu mânâda, herhangi bir hedefi düşünülemez. Binaenaleyh Allah'tan bir kötülüğün gelmesi, *zulüm* olarak düşünülemez. Zira Allah'ın başkasının mülkünde tasarruf etmesi sözkonusu değildir.

Eğer kabihden, başkasının isteğine mutabık ve muvafık olmayan şey düşünülüyorsa, bu keyfiyetin, Allah için muhal olduğuna neden hükmediyorsun? Böyle bir hüküm keyfîdir. Verdiğimiz misal ve orada zikredilen cehennem ehlinin muhâkemesi hâdisesi, bunun aksinin doğru olduğuna şehâdet eder. Sonra Allah'ın *el-Hakîm* isminin mânâsı, eşyanın hakîkatini bilen âlim, eşyayı iradesine muvafık kılacak kâdir demektir.

Böyle bir vasfa sahip olan Allah'a, kullar için en yararlı olanı gözetmek vazifesi nasıl vâcip olabilir? Bizim hakîmlerimize gelince; onlar, dünyada medh ü senâ edilmek, felaketlerden kurtulmak ya da âhirette mükâfat elde edebilmek için kendilerine göre en faydalıyı gözetirler. Bütün bunlar Allah hakkında muhaldir.

VIII. Esas: Mârifetullah

Allah'ın bilinmesi ve tâatı, aklen değil, aksine şer'an ve Allah'ın emriyle herkese vâcibdir. Fakat Mu'tezile'ye göre, Allah'ın bilinmesi ve tâati aklen vâcibdir. Mu'tezile, iddiasında

yanılmaktadır. Zira aklın, tâati zarurî kılması için iki şıkka dayanması gerekir:

a) Faydasızı icab ettirmektir, ki bu muhaldir; çünkü akıl faydasız ve boş şeyleri icab ettirmez.

b) Fayda ve bir gaye için icab ettirmektir. Bu fayda ve gaye ya mâbuda ircâ edilecektir ki, Allah hakkında böyle birşey düşünmek muhaldir: zira Allah her çeşit fayda ve gayelerden uzaktır; küfür, iman, tâat ve isyan Allah'a göre eşittir. Ya da gaye tâatı yapan kula ircâ olunacaktır ki bu da muhaldir. Çünkü hâl-i hâzırda, kulun, tâattan ve mârifetten herhangi bir menfaati mevzûbahis değildir. Aksine kul, tâat ve mârifetin yüzüsuyu hürmetine, şehvetlerden döner veya onların icabını yerine getirdiği için maddeten yorulur. Gelecekte ise ya sevap vardır, ya da ikab! Allah Teâlâ'nın mâsiyet ve tâat üzerine, kula sevab verip de ceza vermeyeceği nereden bilinecektir? Allah için tâat ve isyan eşittir; zira O'nun tâat ve isyanın hiçbirisine zerre kadar bir meyl-i ilâhîsi yoktur. Böyle bir meyli olmadığı gibi, tâat ve isyanın herhangi birisine bir ihtisas ve özelliği de mevcut değildir. Tâatın tâat, isyanın da isyan olması ancak şeriatla ayırtedilmiştir. Hâlık ile mahlûk arasında mukayese yaparak yaratıcının tâattan hoşnud olduğunu, isyandan da öfkelendiğini istihrac ve istinbat eden (anlayan) bir kişi, zillete düşmüş ve yanılmıştır. Mahlûk, şükür ile küfrân-ı nimet arasında ayırım yapar. Şükür ile ferahlanır, sevinir, lezzet alır ve vicdanı coşar. Fakat küfran-ı nimet ile bunların tam aksini duyar. Yaratıcı hakkında ise böyle birşey düşünülemez.

Eğer "Mademki düşünce ve mârifet aklen değil, ancak şeriatla vâcip olmuştur; o halde mükellef, düşünmek suretiyle vicdanında ve nezdinde şeriatı istikrar ettirmek zorunda değildir. Binaenaleyh mükellef bulunan kişi, Hz. Peygamber'e '*Akıl*, Allah hakkında düşünmemi icap ettirmiyor. *Şeriat* ise, benim nezdimde, ancak düşünce neticesinde sabit olur. Bense düşünceye dalmak mecburiyetinde değilim. Çünkü düşünceye dalmayı ancak akıl vâcip kılmaktadır' dediği zaman, Hz. Peygamber'i susturabilecek bir delil ileri sürmüş olur" dersen, cevaben şöyle deriz: Bu iddia, tıpkı herhangi bir yerde duran bir kişinin 'Arkanda yırtıcı bir hayvan var. Eğer buradan gitmezsen seni öldürecek. Geriye bakarsan doğru söylediğimi anlarsın' diyen birisine 'Dönüp arkama bak-

madıkça doğru söylediğin sabit olmaz. Bense, doğruluğu sabit olmadıkça, arkama bakmam' demesine benzer.

Bu inatçı insanın ahmaklığına delâlet eden bu söz, kendisini felâkete götürür. Fakat bu söz ve inatta, onu uyararak kurtarmaya çalışan kişiye, hiçbir zarar yoktur. İşte böylece Hz. Peygamber'de 'Arkanızda ölüm, hemen ötesinde de yırtıcı hayvanlar, yakıcı ateşler vardır. Eğer onlardan sakınmaz ve mu'cizeme bakarak beni tasdik etmezseniz helâk olacaksınız' diye haykırır.

Hz. Peygamber'in sözünü dinleyip Allah'ı tanıyan, ve yasaklardan sakınan kurtulur. İnadında ısrar edenlerse helâk olur. Hz. Peygamber 'Bütün insanlar helâk olsa dahi bana hiçbir zarar dokunmaz. Çünkü benim vazifem, dini açık bir şekilde tebliğ etmekten ibarettir' der.

Şeriat, ölümden sonra yırtıcı hayvanların varlığını bildirir. Akıl ise, şeriatın kelâmını anlamayı sağlar ve şeriatın müstakbelde olacağını söylediği şeylerin mümkün olabileceklerini idrâk etmeye yardımcı olur. İnsanın yaratılışı da, kendisini zarardan sakındırmaya teşvik eder.

Birşeyin *vâcib* olmasının mânâsı, 'terkinde zarar vardır' demektir. Şeriatın herhangi birşeyi vâcip kılmasının mânâsı ise, o şeyin terkinde muhtemel bir zararın mevcudiyetini bildirmesi demektir. Zira akıl, şehvetlere ittiba ettiği zaman, insanı tek başına, ölümden sonraki zararın varlığına götüremez. İşte şeriatın ve aklın mânâsı ve vâcibin takdirindeki tesiri budur. Eğer Allah'ın emir buyurduklarının terkinde ikabın ve cezanın varlığından korkulmasaydı emirlerin vücûbu sâbit olmazdı. Çünkü vâcibin mânâsı 'Terki halinde âhirette zarar terettüp edecek bir şey'dir.

IX. Esas: Nübüvvet'in Gerekliliği

Peygamberlerin gönderilmesinde, Allah için herhangi bir imkânsızlık bahis mevzuu değildir. Fakat Brahmanlar 'Peygamberlerin gönderilmesinde hiçbir fayda yoktur zira bu hususta akıl kâfidir ve onların gönderilmesine ihtiyaç bırakmaz' iddiasındadır. Fakat onların bu iddiaları çürüktür; çünkü akıl, sıhhate faydalı ilaçları gösteremediği gibi, âhiret âleminde kurtarıcı fiilleri de gösteremez. Binaenaleyh mahlûkâtın, peygamberlere olan ihtiyacı, tıpkı insanların, doktorlara olan ihtiyaçları gibi-

dir. Ancak şu farkla ki, doktorların doğruluğu deneme ile, peygamberlerinki ise mu'cize ile sabittir.

X. Esas: Hatem'ul-Enbiya'nın Nübüvveti

Allah, peygamberlerin sonuncusu ve kendisinden evvel gelen yahudi, hristiyan ve sâbiîlerin şeriatlarını neshedici olarak Muhammed Mustafa'yı (s.a) göndermiştir. Kendisini açık deliller ve zâhir mu'cizelerle takviye etmiştir: Ay'ın parçalanması, taşların tesbih etmesi, akılsız hayvanların konuşması ve parmaklarının arasından sular akması gibi...[36]

Fesâhat ve belâgat erbabı bütün Araplara karşı meydan okuyan açık mu'cizelerden birisi de *Kur'an*'dır. Araplar, fesâhat ve belâgatlarına rağmen, Hz. Muhammed'in esir ve yağma edilmesini, öldürülmesini ve memleketinden uzaklaştırılmasını -Allah'ın haber verdiği gibi- istihdaf ederek (hedefleyerek) *Kur'an* gibi bir eserle muâraza etmeye cesaret edemediler. Çünkü beşerin kudretinde Kur'an'daki cezâlet (mânâ güzelliği) ve nazmı bir araya getirme imkânı yoktur. Bunun yanında Kur'an'da geçmiş milletlerin haberleri vardır. Oysa Kur'an'ın tebliğcisi ümmî idi. Kitap okumamış, mektep ve medrese görmemişti. Müstakbelde doğruluğu tahakkuk eden birçok hususları da gayb kabilinden haber veriyordu. Tıpkı şu ayetlerde olduğu gibi:

> Andolsun ki, Allah'ın izniyle, emniyet içinde bulunan kimseler olarak başlarınızı traş etmiş ve kısaltmış olduğunuz halde korkmaksızın *Mescid-i Harâm*'a gireceksiniz. Fakat Allah sizin bilmediğiniz şeyleri bildi de *Mekke*'nin fethinden önce yakın bir fetih verdi.
>
> (Fetih/27)
>
> Elif, Lâm, Mîm. Rumlar (Arap yarımadasına) en yakın bir yerde (İranlılara) mağlup oldular. Halbuki onlar bu yenilgilerinden sonra muhakkak gâlip gelecekler. Önünde ve so-

---

36) Ayın ikiye yarılması hadîsi için bkz. Buhârî ve Müslim, (Enes, İbn Mes'ud ve İbn Abbas'tan) Taşların tesbihini bildiren hadîs için bkz. Beyhakî, *Delâil'ün-Nübüvve*, (Ebu Zer'den) Hayvanların konuşması ile ilgili hadîs için bkz. Ahmed b. Hanbel ve Beyhakî, (Ya'lâ b. Mürre'den); krş. Beyhakî, *Delâil'ün-Nübüvve*

nunda emir Allah'ındır. O gün (Romalıların üstün geldiği gün) mü'minler ferahlanacak.

(Rûm/1-4)

Mucizenin peygamberlerin doğruluğuna delâlet etmesinin hakîkati şöyledir:

Beşerî kudretin yapmaktan aciz olduğu her fiil ancak Allah'ın fiilidir. Binaenaleyh, böyle bir fiil, bir peygamberin meydan okumasıyla birlikte olursa âdeta onun 'Ben doğruyum' demesi yerine geçer. Peygamberin mu'cize ile ortaya çıkması tıpkı bir hükümdarın huzurunda millete 'Ben bu hükümdarın size gönderdiği elçisiyim' diyen kimsenin durumuna benzer:

Bu davayı güden elçi, hükümdara "Eğer 'Senin elçinim' dediğim zaman sözümde doğru isem, âdetinin hilâfına, tahtında üç defa ayağa kalkıp, otur!" dese ve hükümdar da onun bu söylediğini yapsa, orada bulunanlar bizzarure bu hareketi, elçinin 'Ben doğru söylüyorum' sözünün yerine kabul ederler.

Dördüncü Rükün

Sem'iyât (naklî deliller) ve Rasûlullah'ın haber verdiği şeyleri tasdik ve doğrulamaya dairdir. Bu rükün de on esas üzerine kurulmuştur.

I. Esas: Haşr ve Neşr

Bu esas, *haşr* ve *neşr* hakkındadır.[37] *Haşr* ve *neşr* hakkında şeriat (Allah'ın nizamı) vârid olmuştur. *Şeriat* ise haktır; binaenaleyh haşr ve neşri doğrulamak herkese vâciptir. Çünkü, haşr ve neşrin mümkinâttan olduğu aklen de sabittir. *Haşr* ve *neşr*'in mânâsı ölümden sonra iade olunmak ve diriltmek demektir. Diriltmek, tıpkı başlangıçtaki yaratmak gibi Allah'ın kudretine dâhildir.

De ki: 'Onları ilk defa yaratan diriltir ve O, her yaratılanı, tamamıyla bilir'.

(Yâsin/79)

---

37) Buhârî ve Müslim, (İbn Abbas'tan)

Bu ayetle Allah, yaratılışın başlangıcını, yeniden dirilişin delili olarak göstermektedir.

Hepinizin (yoktan) yaratılmanız da, öldükten sonra diriltilmeniz de, ancak tek bir kişinin yaratılıp diriltilmesi gibidir.

(Lokman/28)

II. Esas: Nekir ve Münker

Nekir ve *Münker* suâli hakkında birtakım hadîsler rivayet edilmiştir. Binaenaleyh *Nekir* ve *Münker*'in suâline inanmak vâcibdir. Çünkü böyle bir sual haddizâtında mümkündür. Zira bu suâl, konuşmanın anlaşılmasına vesile olan uzuvlardan birisine hayatın iade ve döndürülmesini ister. Bu ise, esasında mümkün bir istektir. Ölünün her parçasının bizce hareketsiz olması ve bizi duymaması *Nekir* ve *Münker*'in suâline mâni olamaz. Çünkü uykuda olan bir kişi de, görünen tarafıyla sakindir. Fakat iç âleminde, uyanık olduğu zamanki gibi lezzet ve elemleri idrâk eder, tesirlerinde kalır. Hz. Peygamber, Cebrâil'in konuşmasını dinler ve onu görürdü. Halbuki Rasûlullahın yanıbaşında oturan sahâbe-i kiram ne Cebrâil'i görür, ne de konuşmasını duyabilirlerdi. Allah'ın ilminden, ancak O'nun dilediği miktarı kavrayabilirlerdi.[38] İnsanlar, kendileri için kulak ve göz yaratılmadığı zaman, duyup görmelerine izin verilen şeyleri dahi görmez ve bilmezler.

III. Esas: Kabir Azabı

Kabir azabını bize Allah'ın şeriatı bildirmektedir.

Onlar (kabirlerinde, kıyamet gününe kadar) sabah ve akşam ateşe arzedilecekler. Kıyamet koptuğu gün, 'Firavun'un kavmini en şiddetli azaba sokun' denilecektir.

(Mü'min/46)

Rasûlullah'ın ve selef-i sâlihînin kabir azabından istiâze ettikleri (Allah'a sığındıkları) sabittir ve bu husus, meşhur bir hakîkattir. Kabir azabı, haddizâtında mümkün bir keyfiyettir. Bu azâbın vâkî olacağına iman etmek de vâcibdir. Ölünün, yırtıcı hayvanların karnında ve kuşların kursağında parçalanıp dağılması, kabir azabına inanmaya mâni değildir. Zira azabın elemini idrâk

38) Buhârî ve Müslim, (Hz. Âişe'den)

eden, mahlûkâtın özel cüz ve parçalarıdır. Allah Teâlâ, bu parçalarda azabın elemini tatmak kabiliyetini yaratmaya muktedirdir.

IV. Esas: Mizan

Mizan haktır ve vardır.

Biz kıyamet gününde (insanların amel defterlerini tartmak üzere) adalet terazileri kuracağız. Artık hiç kimse en ufak bir zulme uğramayacaktır. Yapılan amel bir hardal tanesi ağırlığınca da olsa onu getirir tartıya koyarız. Hesap gören olarak biz kâfiyiz.

(Enbiyâ/47)

O zaman (kıyamette) kimin hasenât tartıları ağır gelirse işte onlar zafere kavuşacaklardır. Kimin de tartıları hafif gelirse işte kendilerini hüsrana düşürenler bunlardır. Cehennemde ebedî olarak kalırlar.

(Mü'minûn/102-103)

Tartının keyfiyeti şöyledir: Allah Teâlâ, amel sayfalarına, nezdindeki derecelere göre ağırlık verir. Yapmış oldukları amelleri, kulların kendilerine mâlum olur. O zaman cezada adaletsizlik yapılmadığı, afta fazilet cihetine gidildiği ve sevabın kat kat artırıldığı görülecektir.

V. Esas: Sırat

Sırat, cehennem üzerine kurulmuş, kıldan ince ve kılıçtan keskin bir köprüdür. Şu ayet bize *Sırat*'ın varlığını bildirmektedir:

Onları cehennemin yoluna (sırat köprüsüne) sürün. Onları durdurun; çünkü onlar sorguya çekileceklerdir.

(Saffât/23-24)

Sırat köprüsü, haddizâtında mümkinâttandır; binaenaleyh ona inanmak vâcibdir. Çünkü kuşları havada uçurtan kâdir-i mutlak, insanları cehennem üzerinde kurulmuş bir köprüden geçirmeye de muktedirdir.

VI. Esas: Cennet ve Cehennem

Rabbinizin mağfiretine ve eni göklerle yer kadar olan cennete koşun! O cennet takvâ sahipleri için hazırlanmıştır.

(Âlu İmran/133)

Bu ayet-i celîledeki 'hazırlanmıştır' tâbiri cennetin şu anda mevcut olduğuna delildir. Cennetin mevcûdiyeti muhal olmadığından, ayet-i kerîmeyi te'vil etmeye gerek yoktur ve bunun içinde olduğu gibi kabul edilmelidir.

'Cennet ve cehennemin ceza gününden önce hazırlanmasında hiçbir fayda yoktur' denilemez; çünkü 'Allah yaptıklarından sorumlu değildir, ancak insanlar sorumludurlar!' (Enbiya/23)

VII Esas: Hak İmam

Rasûlullah'tan sonra hak imam (halife) Hz. Ebubekir Sıddîk'tır, ondan sonrada sırasıyla Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'dir. Rasûlullah'ın, muayyen bir şahsın halife olmasına dair kesin bir emri yoktur. Çünkü böyle bir emri olsaydı vali ve emirleri tâyin ettiği gibi, büyük imamı da tâyin etmesi ve bildirmesi daha evlâ olurdu ve bunu gizlemezdi. Herhangi bir vâli ve emîri gizlemeden tâyin eden Hz. Peygamber, nasıl olur da halifeyi gizli bırakır. Eğer böyle olmamış olsaydı neden bu açıklık ortadan kaldırılmış ve bize ulaşmamıştır. Binaenaleyh Ebubekir Sıddîk, ashâb-ı kirâmın seçmesi ve kendisine bi'at edilmesiyle imam olmuştur. Şayet Rasûlullah, Hz. Ebubekir'in dışında iddia edildiği gibi başka bir sahabi için 'Hilâfet onun hakkıdır' demiş olsaydı ve sahabe-i kirâm da Rasûlullah'ın bu sözünü dinlemeyip, Hz. Ebubekir'i halife seçseydi, o zaman bütün sahabenin Rasûlullah'a ihanet etmiş olması gerekir ki bu da sahabenin icmâını yıkmak mânâsına gelir. Böyle bir küstahlığı iddia etmek cesaretine ancak Râfızîler yeltenebilir.

Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'ın inancına göre, hiçbir tanesi istisna olmaksızın, bütün sahâbe-i kirâm tertemizdir. Allah ve Rasûlü'nün kendilerini övdüğü sahabîleri övmek, her müslümanın başta gelen vazifelerindendir.

Hz. Ali ile Muaviye arasında cereyan eden hâdiselerin esası ictihada dayanıyordu. Muaviye, hilâfeti Hz. Ali'den almak için ortaya çıkmış değildi. Hz. Ali, Hz. Osman'ın katillerinden,

aşiretlerinin çokluğunu ve İslâm ordusunda bulunmalarını nazar-ı itibara alarak, 'Bunları halifeliğin başlangıcında şeriatın kılıcına teslim edersem büyük bir sarsıntı olacaktır' kanaatiyle-şer'î intikamın daha sonra alınmasını doğru buldu. Muaviye ise, şer'î cezanın ertelenmesinde, -cinayetin de büyüklüğü nazar-ı itibara alınırsa- kötü niyetlileri, Hz. Osman'dan sonra gelecek halifeler aleyhine harekete geçirecek ve müslümanların kanlarının akıtılmasına sebep olacak bir zeminin mevcûdiyetine kâni olarak derhal cezalandırılmalarını istedi. İşte hâdise bu iki ayrı ictihaddan doğmuştur.

Âlimlerin en faziletlileri şöyle demişlerdir: 'Her ictihad sahibi ecir kazanır'.

Başka bir grup da 'Aynı hususta ictihad eden iki kişiden mutlaka biri ecir kazanır, diğeri ise yanılır' demişlerdir.

İlim sahiplerinden hiç kimse Hz. Ali'nin yanıldığına hükmetmemiştir.

VIII. Esas: Sahabenin Fazileti

Sahâbe-i kirâmın fazileti halifelik tertibine göredir. Çünkü faziletin hakîkati, Allah nezdinde olan fazilettir. Allah nezdindeki fazilete ise ancak Hz. Peygamber muttali olur. Sahâbe-i kirâmın tümünü öven birçok ayet ve hadîs vârid olmuştur. Onların arasındaki faziletin inceliklerini ve hangisinin fazilette daha önde olduğu keyfiyetini ancak vahyin inişini ve gelişini müşahede edenler, karşılaştıkları durumların karineleriyle bilirler ve tafsilâtını incelikleriyle çözerler. Eğer sahâbe-i kirâm, 'Fazilet halifelik tertibi üzeredir' kanaatına varmasaydı, halifeleri bu şekilde tertip etmezlerdi. Çünkü sahâbe-i kirâm, Allah yolunda gönül ve hatır gözetmeden yürüyen ve haktan hiçbir şekilde yüz çevirmeyen mübarek insanlardı.

IX. Esas: Hilafet'in Şartları

Müslüman ve mükellef olduktan sonra halifede şu beş şart aranır:

1- Erkek olmak

2- Takvâ sahibi olmak

3- İlim sahibi olmak

4- Hilâfeti yürütecek kabiliyette olmak

5- Kureyş soyundan gelmek

Hz. Peygamber 'İmamlar Kureyş'tendir' buyurmuştur.[39]

Bu sıfatlara sahip birkaç tâlip varsa, halkın çoğunluğu tarafından seçilen halife olur. Ekseriyetin görüşüne muhalefet eden bâğî ve âsîdir. Onu hakka çevirmek bütün müslümanlara vâcibdir.

X. Esas: Fitne Korkusu Olduğunda İmam'ın Tayini

Fitneden korkulduğu takdirde, yukarıda zikredilen sıfatların bir kısmına sahip olmasa bile halife seçilen zâtın imamlığı kabul edilir.

Hilâfet makamına tâlip olan kişide, ilim ve takvâ, kâfi derecede bulunmaz, azledilmesine de güç yetmez ve azledilmeye kalkışıldığında bir fitnenin kopmasından korkulursa, onun imâmet ve hilâfetinin doğruluğuna hükmederiz. Aksi takdirde müslümanları, zikrettiğimiz şartların eksikliği sebebiyle doğacak olandan daha büyük bir zarara sokmuş oluruz. Binaenaleyh maslahat, 'Tâlibde aranılan bazı şartlar yoktur' diye yıkılmaz. Bir saray bina etmek için bir şehri yıkan kimse gibi hareket edilemez. Ülkeyi halifesiz bırakmak ve birtakım şartlardan mahrum olan halifenin hükümlerini fâsid ilân etmek felâketi de sözkonusudur ki bu muhaldir. Halbuki, biz *Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat*, bâğîlerin elinde bulunan memleketlerde verilen hükümlerin dahi geçerli olduğunu kabul ederiz. Binaenaleyh zaruret ve ihtiyaç ânında, nasıl olur da birtakım sıfatlardan mahrum bir kişinin hilâfet ve imâmetinin doğruluğuna hükmetmeyiz?

Akaid kaideleri olan kırk esası ihtiva eden *dört rükün* işte bunlardır. Bu rükünlere inanan, *Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat*'tendir ve bid'atçılar gürûhundan ayrılır. Allah Teâlâ tevfîki ile bizi doğrultup, hak ve hakîkate iletir. O'ndan geniş cömertliği, fazilet ve minnetiyle bize hakkı nasip etmesini; efendimiz Hz. Muhammed'e, âline ve bütün seçkin mü'minlere bol rahmetler niyaz ederiz.

---

39) Nesâî, (Enes'ten); Hâkim, (İbn Ömer'den ve Hz. Ali'den, *sahih* olarak); Buhârî, *Târih*

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İman, *İslâm* ve Bu İki Terim Arasındaki Birleşme ve Ayrılma, İman ile İlgili Artma ve Eksilme, Selef'in 'İmanda İstisna Yapılır mı Yapılmaz mı?' Şeklindeki İhtilâflı Meseleleri

Bu bölümde üç mesele vardır:

I. Mesele

Âlimler 'İslâm, imanın aynısı mıdır, gayrısı mıdır? Gayrısı ise imandan ayrılıp tek başına var olabilir mi? Yoksa imana bağlı ve ondan ayrılmaz mı?' hususlarında ihtilâfa düşmüşlerdir.

Kimisi, iman ile İslâm'ın birşey olduğunu ve aynı anlama geldiğini söylemiştir. Başka bir kavle göre de *iman* ve *İslâm*, birleşmeyen, ayrı ayrı iki şeydir. Her birisi müstakildir ve kendi başına var olabilir. Diğer bir kavle göre ise iman ve İslâm ayrı şeylerdir, fakat her ikisi de birbirine bağlıdır.

Ebu Tâlib el-Mekkî, *Kut'ul-Kulûb* adlı eserinde bu konudaki uzun ve ihtilâflı beyanları nakletmektedir. Biz ise, süratle, dedikodulara bakmaksızın hakkı beyan etmeye başlayalım.

Bu konuda üç bahis vardır:

a Lugavî anlamları

b. Şer'î anlamları

c. Dünya ve âhiretteki hükümleri

Birincisi lugatla, ikincisi tefsirle, üçüncüsü de fıkıh ve şeriatla ilgilidir.

a. *İman* ve *İslâm* kelimelerinin lugat yönünden izahı hakkındadır.

İman'ın, tasdikten ibaret olduğu bir gerçektir.

Şimdi ne kadar doğru söylesek de sen bize inanmazsın!

(Yusuf/17)

Buradaki *mü'min* kelimesi 'tasdik edici' mânâsına gelmektedir. *İslâm* kelimesi ise *inat* ve *temerrüd*ü terkedip iz'an ve inkıyatla teslim olmak demektir. *Tasdik*'in özel mekânı kalptir. Dil, kalpteki tasdikin tercümanıdır. *Teslim* ise, ister kalpte, isterse de lisan ve âzalarda olsun, umumî bir mânâ arzeder. Binaenaleyh, ne zaman kalp ile tasdik varsa, teslim de vardır; bu durumda inat ve temerrüt terkedilmiş demektir. Dil ile itiraf da, kalp ile tasdik etmek gibi, teslim olmak, inat ve temerrüdü terketmek mânâsına gelmektedir. Âzalarla inkıyat ve itâat da aynı mânâyı ihtiva eder. Binaenaleyh, lugat yönünden *İslâm* kelimesi *âm*dır; yani umumî mânâyı ifade eder. İmansa *has*tır; hususî bir mânâ için kullanılır. O halde *iman* İslâm'ın en şerefli cüz'ü demektir. Oysa imanın mânâsı olan 'kalp tasdiki' mevcutsa, *İslâm*'ın mânâsı olan 'teslimiyet' de mevcut demektir. Fakat bunun zıddı düşünülemez. (Yani, "Nerede 'teslimiyet' varsa orada *tasdik*'i de vardır" denilemez).

b. *İman* ve *İslâm* kelimelerinin şer'î yönden tahlili hakkındadır.

Şeriat dilinde, *İman* ve *İslâm*'ın, iki eşanlamlı kelime olarak aynı mânâda kullanıldıkları bir gerçektir. Bu iki kelime bazen ayrı mânâları ifade etmek için de istimâl edilmiştir. Bazen da *tedâhül,* (aynı mefhumun anlaşılması) için ortaklaşa kullanılmışlardır.

'İman ve İslâm' kelimelerinin müteradif (eş anlamlı) olarak kullanıldıkları yerlerden biri şu ayettir:

> Nihayet Lût'un memleketinde bulunan *mü'minleri* (oradan) çıkardık (ki kalan kâfirleri helâk edelim.) Fakat orada bir evden başka *müslüman* bulamadık.
>
> (Zâriyât/35-36)

Bütün müfessirler, Lût'un memleketinde, bir evden (ki o da Lût ve kızlarının eviydi) başka ev bulunmadığında müttefiktir. (Ayet-i celîlede 'mü'min' ile 'müslim' tâbirleri aynı mânâyı ifade etmektedir). Başka bir ayet:

> Musa, kavmine şöyle dedi: 'Ey kavmim! Siz gerçekten Allah'a *iman* etmişseniz ve O'nun birliğine ihlâs ile teslim

olmuş *müslüman*larsanız yalnızca O'na dayanıp güvenin'.[40]

(Yûnus/84)

Hz. Peygamber ise şöyle buyurmuştur:

بُنِيَ الْاِسْلَامُ عَلَى خَمْسٍ: شَهَادَةِ اَنْ لَا اِلَهَ اِلاَّ اللّٰهُ وَاَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللّٰهِ وَاِقَامِ الصَّلَاةِ وَاِيتَاءِ الزَّكَاةِ وَحَجِّ الْبَيْتِ وَصَوْمِ رَمَضَانَ.

İslâm (dini) beş temel üzerine bina edilmiştir: a) Allah'tan başka ilah olmadığına ve Muhammed'in de O'nun Rasûlü olduğuna şehadet etmek, b) Namaz kılmak, c) Zekât vermek, d) Hacca gitmek, e) Ramazan orucunu tutmak.[41]

Bir ara Hz. Peygamber'e imanın mahiyeti sorulmuş; o da imanın yukarıda sayılan beş unsurdan ibaret olduğu cevabını vermişlerdi. (Böylece *İman* ve *İslâm* kelimelerinin aynı mânâyı ifade ettiğini beyan buyurmuşlardır.)

İman ve *İslâm* kelimelerinin ayrı anlamlar ihtiva ettiği hususuna gelince, bunun misâli şu ayettir:

(Ganimet hevesiyle, görünüşte İslâm'ı kabul eden bazı) bedevîler 'Biz gerçekten *iman* ettik' dediler. De ki: "Siz kalplerinizle *iman* etmediniz. Ancak, 'Biz, (kılıç korkusundan ve İslâm nimetinden faydalanmak için) *müslüman* olduk' deyin! İman henüz kalplerinize girmemiştir."

(Hucurât/14)

Bu ayetteki "Biz müslüman olduk, deyiniz!" cümlesinin mânâsı 'Zâhirde teslim olduk' demektir. Binaenaleyh ayette 'iman' kelimesinden sadece 'tasdik' murad edilmiştir. 'İslâm'dan ise 'Dil ve âzalarla zâhirde teslim olmak' mânâsı murad edilmiştir. *Cibril hadîsi* olarak bilinen hadîste, Cebrâil iman'ı sorduğu zaman, Hz. Peygamber şöyle cevap vermiştir:

---

40) Bu ayette geçen 'iman ettinizse' mânâsına gelen 'in küntüm âmentüm' ibaresi, 'teslim olmuş müslümanlarsanız' mânâsında olan 'müslimîn' tâbiri ile aynı mânâya gelmektedir.

41) Buhârî ve Müslim, (İbn Ömer'den)

فَقَالَ: اَنْ تُؤْمِنَ بِاللّهِ وَمَلاَئِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَبِالْبَعْثِ بَعْدَ الْمَوْتِ وَبِالْحِسَابِ وَبِالْقَدَرِ خَيْرِهِ وَشَرِّهِ.

İman Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, son güne, ölümden sonraki dirilmeye, hesaba ve kaderin hayrına ve şerrine inanıp bunları tasdik etmen demektir.

İslâm, Allah'ın birliğine ve varlığına ve O'ndan başka hak mâbud olmadığına ve Muhammed'in de O'nun rasûlü olduğuna şahitlik etmen, namaz kılman, zekât vermen, hacca gitmen ve oruç tutmandır.

Hz. Peygamber bu cevaplarıyla İslâm'ın zâhirde, söz ve amelle teslim olmaktan ibaret olduğunu belirtmiştir.

Sa'd'dan[42] gelen bir hadîs de şöyledir:

اَنَّهُ صَلَّى اللّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اَعْطَى رَجُلاً عَطَاءً وَلَمْ يُعْطِ الْاٰخَرَ فَقَالَ لَهُ سَعْدٌ: يَارَسُولَ اللّهِ! تَرَكْتَ فُلاَنًا لَمْ تُعْطِهِ وَهُوَ مُؤْمِنٌ، فَقَالَ ﷺ : اَوْ مُسْلِمٌ، فَاَعَادَ عَلَيْهِ، فَاَعَادَ رَسُولُ اللّهِ ﷺ .

Hz. Peygamber adamın birine birşeyler verdi; fakat orada bulunan başka birisine hiçbir şey vermedi. Bunun üzerine Sa'd (r.a) 'Ey Allah'ın Rasûlü! *Mü'min* olmasına rağmen filân adama birşey vermedin?' dedi. Hz. Peygamber de 'yoksa *müslim* midir?' buyurdu.

Sa'd, aynı suali bir kere daha tekrar etti ve Rasûlullah da yine yukardaki cevabı verdi.[43]

(Bu muhavereden anlaşılıyor ki, *mü'min* kelimesinin ifade ettiği mânâ ile 'müslim' kelimesinin mânâsı ayrı ayrıdır.)

Tedâhüle gelince, bu konuda da şöyle bir hadîs vardır:

اَىُّ الْاَعْمَالِ اَفْضَلُ؟ فَقَالَ ﷺ : اَلْاِسْلاَمُ، فَقَالَ: اَىُّ الْاِسْلاَمِ اَفْضَلُ؟ فَقَالَ: اَلْاِيمَانُ.

---

42) Sa'd b. Ebî Vakkas, cennet ile müjdelenen on kişiden biridir ve bunların en son ölenidir. H.. 57 yılında vefat etmiştir.

43) Krş. Buhârî ve Müslim

Hz. Peygamber 'Amellerin hangisi daha üstündür?' sorusuna 'İslâm'; 'İslâm'ın hangisi efdaldir?' sorusuna da 'İman' cevabını verdiler.[44]

İşte bu hadîs-i şerif, *İslâm* ve *İman* kelimelerinin ayrı ayrı mânâlara geldiğine ve birinin diğerine girişik, yani mütedâhil olduğuna delildir. Lugatta kullanılan en muvafık vecih budur. Çünkü iman, amellerden birisi ve hatta en üstünüdür. Teslimiyet mânâsına gelen 'İslâm' ise ya kalple veya dille veyahut da âzalarla gerçekleşir. Bunların en üstünü kalple olan teslimiyetle, 'iman' diye adlandırılan tasdikten ibarettir.

İman ve *İslâm* kelimelerinin ayrı ayrı mânâlarda veya teradüf cihetiyle kullanılması, yerinde birer hakîkattirler. Herhangi bir *mecaz* mevzuubahis değildir. (Yâni Arap lügatı geniş imkânlara sahip olduğu için, bu terimler bütün bu mânâları ifade etmektedir ve hepsi de bu mânâlarda kullanılmıştır.)

Farklı mânâlarda kullanılmalarına gelince, 'iman', sadece kalp ile yapılan tasdikten ibarettir ve imanın bu mânâda kullanılması lûgata da uygundur. 'İslâm' ise, sadece zâhirî teslimiyet mânâsınadır. Bu da lûgata muvafıktır; çünkü teslim edilmesi gereken şeylerin bir kısmının yerine getirilmesine 'teslim' ismi verilir. Bu şekilde isimlendirmek için umumî mânânın, yani teslim olunması gereken şeylerin tamamının bulunmasına lüzum yoktur. Çünkü bir başkasına bedeninin tümüyle değil yalnızca bir cüzüyle temas eden bir kimseye 'temas edici' denilmektedir. Binaenaleyh 'İslâm' kelimesinin bâtınî teslimiyet olmaksızın yalnızca zâhirî teslimiyete ıtlak olunması, dile ve lugata uygundur.

Göçebeler, 'iman ettik' dediler. De ki: "İman etmediniz; fakat 'Müslüman olduk' deyiniz!"

(Hucurât/14)

Hz. Peygamber'in, Sa'd'ın rivayet ettiği hadîsindeki 'Yoksa müslim midir?' sözleri, bu mânâya hamledilmiştir. Görülüyor ki Hz. Peygamber, 'iman'ı 'İslâm'dan üstün tutmuş; ayrı ayrı mânâ-

---

44) Ahmed b. Hanbel ve Taberânî, (Amr b. Anbese'den *sahih* bir isnadla)

lara gelmeleriyle, mü'minin derece ve makam bakımından müslimden üstünlüğünü ifade buyurmuştur.

Tedâhüle gelince, *iman* hususunda, bu keyfiyet de lugata mutabık ve uygundur. Bu defa 'İslâm' terimi kalp, söz ve amelin tümüyle teslim olmaktan ibaret bir mânâ genişliği kazanır. *İman* teriminin mânâsı ise, İslâm'ın umumî tarifinde bulunan kalbin tasdikinden ibaret olur. İşte tedâhülden bunu kastediyoruz. Bu, *İman*'ın hususî ve *İslâm*'ın da umumî oluşu bakımından lugata uygundur. İşte Rasûlullah'ın, 'İslâm'ın hangisi efdaldir?' sorusuna, 'İmandır' şeklindeki cevabı... Çünkü Rasûlullah *İman*'ı, *İslâm*'ın umumî mânâsından özel bir parça olarak kabul etmiş ve böylece *İman*'ı, *İslâm*'ın umumî mânâsına dâhil etmiştir.

Eşanlamlı kullanımına gelince, *İslâm* tâbiri, hem kalbî ve hem de zâhirî *teslimiyet* demektir. Çünkü her ikisi de netice itibariyle teslimiyettir. *İman* da böyledir. Kalbin tasdiki olan 'iman'ı, hususî mânâsında tasarruf yaparak umumîleştirmek ve zâhirî teslimiyeti imanın mânâsına idhal etmek caizdir. Çünkü söz ve amelle, zâhirde teslim olmak, iç âlemdeki tasdikin meyvesi ve neticesidir. Bazı ibarelerde *ağaç* kelimesi geçer. Fakat bu tâbirden, müsamaha yoluyla, 'ağaç'la birlikte 'meyvesi' de kastedilmektedir. İşte bu kadarcık umumîleştirmek ile 'iman' tâbiri 'İslâm'ın müteradifi olmakta ve birbirine mutabık ve uygun düşmektedir. Böylelikle 'iman', 'İslâm' dan ne bir santim eksik ne de bir santim fazladır. Allah Teâlâ'nın 'Fakat bir evden başka, orada müslüman da bulmadık' ayeti 'İman' ve 'İslâm'ın eşanlamlı kelimeler olduğunu göstermektedir.

c. *İman* ve *İslâm*'ın şer'î hükümleri hakkındadır. *İman* ve *İslâm*'ın *dünyevî* ve *uhrevî* olmak üzere iki hükmü vardır. *Uhrevî* hükümleri şunlardır:

Mü'min ve müslümanların ateşten çıkarılması ve orada ebedî bırakılmaması... Çünkü Hz. Peygamber 'Kalbinde zerre kadar iman bulunan bir kişi cehennemden çıkar'[45] buyurmuştur. Bu hükmün hangi mânâya geldiği hususunda ulema ihtilâf etmiş ve bu hükme vesile olan 'iman'ın ne olduğu hakkında şunları söylemişlerdir:

---

45) Buhârî ve Müslim, (Ebu Said el-Hudrî'den)

1- İman, kalbin mücerret tasdikidir.

2- Kalbin tasdiki ve dilin ikrarıdır.

3- Kalbin tasdiki, dilin ikrarı ve zâhirî âzaların amelidir.

Biz bu girift meselenin üzerindeki perdeyi kaldırarak deriz ki; imanın yukarıda zikredilen üç târifine uygun olarak hareket eden bir müslümanın yeri, şeksiz şüphesiz cennettir. İşte birinci derece budur.

İkinci derece ise bu üç tariften ikisinin tamamını ve üçüncüsünün de bir kısmını ihtiva eder. Mü'min, diliyle ikrar ve kalbiyle tasdik eder, bir kısım amelleri de yapar. Fakat bununla beraber, büyük bir günahı veya büyük günahlardan bir kısmını işler. İşte böyle bir kimse hakkında Mu'tezile şöyle der:

> Kişi, amellerin bir kısmını terkettiğinden dolayı 'iman'dan çıkar ve aynı zamanda küfre de girmez. Zira diliyle ikrar, kalbiyle tasdik etmiştir. Böyle bir insan 'fâsık'tır. Bu kişi 'iman' ile 'küfür' arasında bir mertebededir ve cehennemde ebedî kalacaktır.

İleride de zikredeceğimiz gibi, Mu'tezile'nin bu inancı bâtıldır.

Üçüncü dereceye gelince, kalp ile tasdik, dil ile ikrar bulunduğu halde, âzalara ait amellerin mevcut olmamasıdır. Böyle bir kimsenin (veya imanın) hükmünde âlimler ihtilâfa düşmüştür. Ebu Tâlib el-Mekkî, 'Âzalarla amel etmek imandandır ve iman ancak amel ile tamamlanır' demiş ve bu hükümde ulemânın icmâı olduğunu iddia etmiştir. Bunu söylerken de görüşün aksini isbat eden birçok delilleri de zikretmiştir. Şöyle ki:

> İman edip sâlih amel işleyenlere gelince, onlar için konak olarak Firdevs cennetleri vardır.
>
> (Kehf/107)

Bu ayet, amelin imandan sonra geldiğini ve imanın aynı olmadığını bildirir. Eğer ayet bu mânâda olmasaydı 'iman edip' dedikten sonra 'sâlih amel işleyenler' tâbirini kullanmak fazla olurdu.

Daha garibi, Ebu Talib el-Mekkî, bu meselede icmâ bulunduğunu iddia etmekle beraber Hz. Peygamber'in 'Kişi ikrar ettiği hakîkati inkâr etmedikçe küfre girmez'[46] hadîsini de nakleder. Diğer taraftan Mu'tezile'nin, 'Mü'min büyük günahları işlediği için cehennemde ebedî kalır' şeklindeki hükmünü de inkâr etmektedir. Halbuki 'Amel-i sâlih imandandır' diyen bir kişi, kılı kılına Mu'tezile mezhebini kabul etmiş olur. Çünkü ameli imandan sayan kişinin 'Kalbi ile tasdik, diliyle ikrar eden ve bunları yaptıktan sonra da derhal ölen bir kimse cennette midir?' sorusuna elbette ki 'Evet' demesi icap eder. Bunu söylediğinde de amelsiz bir imanın varlığına hükmetmiş olur. Biz daha da ileri giderek kendisinden şunu soruyoruz: 'Kalbiyle tasdik ve diliyle ikrarda bulunan kişi, hemen ölmeyip de bir namaz vakti girinceye kadar yaşasa ve o namazı terkettikten veya zina ettikten sonra ölse acaba cehennemde ebedî kalır mı?'

Eğer 'Evet' derse Mu'tezile'nin iddiasını tasdik etmiş olur. 'Hayır' dediğindeyse amelin, 'imanın' rüknü olmadığını ve iman ile cenneti kazanmada amelin herhangi bir rolü bulunmadığını açık bir şekilde ikrar etmiş olur.

'Uzun bir zaman yaşayıp namaz kılmayan ve şer'î amellerin hiçbirisini yapmaya yönelmeyen bir kimseyi kastediyorum' dese, biz de şöyle deriz: Bu uzun zamanın bir hududu yok mudur? İmanın iptal olabilmesi için tâatların kaç adedinin terki lâzımdır? İmanı bozabilmesi için büyük günahların kaç tane olması gerekir?

İşte bunun takdiri mümkün değildir ve hiç kimse böyle bir takdir ve tahdide kalkışamaz.

Dördüncü derece, kalben tasdik ettikten sonra, henüz dil ile ikrar ve amellerle meşgul olmazdan evvel ölmesidir. Acaba böyle bir insan 'mü'min' olarak mı ölmüştür? İşte ulemâ burada ihtilâf etmiştir. 'İmanın tamamı olması için dil ile ikrar şarttır' diyenler, böyle bir insanın 'imandan evvel öldüğüne' hükmederler. Oysa bu hüküm fâsittir; çünkü Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

يَخْرُجُ مِنَ النَّارِ مَنْ كَانَ فِى قَلْبِهِ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ مِنَ الْاِيمَانِ.

---

46) Taberânî, *Evsat*, (Ebu Said'den)

Kalbinde zerre kadar iman olan bir kimse, cehennemden çıkar.

Kalbi 'iman'la dolup taşan böyle bir kişi nasıl olur da cehennemde ebedî kalır?

Cibril hadîsinde de, 'iman' etmek için, Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve son günü tasdik etmek şartı ileri sürülmüştür. Nitekim bu hakîkat daha önce izah edilmişti.

Beşinci derece, kişinin, kalp ile tasdik ettiği halde; ömrü şehâdet kelimelerini dille söylemesine müsait olmasına ve bunun kendisine vâcib olduğunu bilmesine rağmen dil ile ikrarda bulunmamasıdır. Binaenaleyh dil ile ikrar etmemesi şu ihtimal dâhilinde bahis mevzuudur: İnkâr etmemekle beraber namaz kılmakta gevşeklik gösterdiği gibi, bunda da ihmalkâr olabilir. Böyle bir kimsenin mü'min olduğunu ve ebediyyen cehennemde kalmayacağını sanıyoruz. Çünkü iman, mücerret tasdikten ibarettir. Dil ise, imanın tercümanıdır. Binaenaleyh iman, dilden evvel var olmalı ki, dil, var olan o şeyin tercümanı olabilsin. İşte bu, en açık hükümdür. Çünkü burada dayanılacak senet, ancak, kelimelerin icaplarına tâbi olmaktır. Halbuki Arap dilinde iman kalbin tasdikinden ibarettir ve Hz. Peygamber de 'Kalbinde zerre kadar iman olan ateşten çıkar' buyurmuştur. Şu halde vâcip bir fiilin sükût ile ortadan kalkmadığı gibi, vâcip olan ikrarı terketmek de kalbden imanı silmeye vesile olamaz.

Bazı âlimler 'Dilin ikrarı, imanın rüknüdür çünkü şehâdet kelimeleri, kalplerdeki imanı haber vermek için değil, aksine ayrı bir akid ve ayrı bir şehâdetin başlangıcı ve iltizamıdır' derler. Fakat birinci hüküm daha açıktır.

Kalp ile tasdik imkânı olduğu halde dil ile ikrardan imtinâ edenler hakkında Mürcie çok ileri gider ve 'Böyle bir kimse asla ateşe girmez' derler ve sonra da şöyle devam ederler: 'Mü'min kişi isyan etse dahi cehenneme girmez'.

Biz bu hükmün çürüklüğünü ilerideki bahislerde isbat edeceğiz.

Altıncı derece, diliyle 'Lâ ilâhe illallah Muhammedun Rasûlullah' dediği halde kalbi ile tasdik etmemektir.

Bizim şüphemiz yoktur ki, böyle bir kimse âhiret hükmüne göre kâfirdir ve ebediyyen cehennemde kalacaktır. Yine şüphe etmiyoruz ki, idare ile ilgili olan dünyevî hükümlere nazaran böyle bir kimse müslümandır; çünkü kalbe, Allah'tan başka hiç kimse, muttalî olamaz. Biz müslümanlara düşen vazife, 'Diliyle söylediği şey kalbinde de vardır' zannıdır. Fakat bu kişi ile Allah arasında, dünya hükümlerinden olan üçüncü bir emirde şüpheye düşüyoruz. Şöyle ki: Böyle bir kimse müslüman bir akrabasının ölümünden sonra, kalbi ile de İslâm dinini tasdik ederek, fetva istemek üzere 'Akrabam öldüğü sırada ben kalben İslâm dinini tasdik etmiyordum. Şu anda ise onun mirası benim yanımdadır. Acaba bu miras bana helâl midir?' dese veya böyle bir kimse kalben İslâmiyet'e inanmadığı sırada müslüman bir kadınla evlense ve sonra da kalben İslâmiyet'e inansa nikâhının yenilenmesi lâzım gelir mi? İşte bu, düşünülecek bir noktadır. Şöyle demek de mümkündür: 'İster zâhir isterse de bâtın olsun dünya hükümleri, zâhirî söze bağlıdır'.

Şöyle de denebilir: 'Dünya hükümleri, o şahıs hakkında değil, onunla ilgili olan başkaları hakkındaki zâhirî söze bağlıdır. Çünkü insanın, Allah ile kendi arasında bulunan iç âlemi başkasına karanlık, kendisine ise aydınlıktır'.

Hakikî ilmin Allah'a mahsus olduğunu ikrar etmekle beraber o kişi hakkında en açık fetva şudur: 'Almış olduğu miras kendisine haramdır ve nikâhını da yenilemelidir'.

İşte bu sırra binâen Huzeyfe b. Yeman (r.a), münafıkların cenaze namazına iştirâk etmezdi. Hz. Ömer de (r.a) bu hususta Huzeyfe'yi izler, onun katılmadığı cenazelere katılmazdı.

Namaz, her ne kadar ibadetlerden ise de dünyanın görünür fiillerindendir. Allah'a kulluk bakımından yapılması vâcip şeylerden olan haramlardan sakınarak kaçmak da her mü'minin vecibesidir. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

طَلَبُ الْحَلَالِ فَرِيضَةٌ بَعْدَ فَرِيضَةٍ.

Helâli aramak ve elde edilmesi için çaba sarfetmek, farîza üstüne farîzadır.

Bu hadîs, 'Vâris olmak İslâm'ın hükmüdür. *İslâm* ise zâhirî hükümlere teslim olmaktır' sözümüze zıt düşmez. Çünkü tam teslimiyet, zâhir ve bâtını kapsayan teslimiyettir.

Bütün bu incelikler zâhirî ibareler, umumlar ve kıyaslar üzerine bina edilen fıkhî ve zannî bahislerdir. Binaenaleyh ilimlerde kusurlu olan bir kimse, 'Kesinlik ve katiyet ifade eden kelâm ilminde vârid olması âdetten olan bu meseleler kesindir' zannına kapılmamalıdır. Zira ilimlerde zâhirî merasim ve âdetlere bakan kimseler hiçbir zaman felâh bulmamışlardır.

Eğer 'Mu'tezile ve Mürcie'nin şüphesi nedir ve onların sözlerini iptal edecek deliller hangileridir?' dersen şöyle cevap veririz: Onların şüpheleri Kur'an'ın umumî hükümlerindendir.

Mürcie şöyle der: 'Bir mü'min, bütün günahları işlese bile ateşe girmez; çünkü Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

> Gerçekten biz o Kur'an'ı işittiğimiz zaman ona iman ettik. Kim rabbine iman ederse artık ne mükâfatının azalacağından ve ne de bir haksızlığa uğrayacağından korkmaz.
>
> (Cin/13)
>
> Allah'a ve peygamberlerine iman edenler, rabbleri katında (imanları hususunda) tıpkı çok sâdık olanlarla (Allah yolunda cân veren) şehidler (gibi)dirler. Onların hem sevapları ve hem de nûrları vardır...
>
> (Hadîd/19)
>
> (Cehennem), neredeyse öfkesinden çatlayacak (hale gelir). (Kâfirlerden) her topluluk onun içine atıldıkça cehennem bekçileri o kâfirlere sorarlar: 'Size, azap ile korkutan bir peygamber gelmedi mi?' Onlar da "Evet, doğrusu, bize, azap ile korkutan bir peygamber geldi; fakat biz onu yalanladık ve 'Allah hiçbir şey indirmemiştir. Siz muhakkak büyük bir sapıklık içindesiniz' dedik" derler.
>
> (Mülk/8-9)

Ayetteki 'Kafirlerden her topluluk onun içine atıldıkça' hükmü umum ifade eder. Binaenaleyh ateşe atılanlarda peygamberleri tekzip etme sıfatının bulunması şart koşulmuştur'.

Mürcie, sözkonusu hükümleri şu ayete dayandırmaktadır:

O ateşe ancak (peygamberleri) inkâr eden ve (imandan) yüz çeviren kafirler girer.

(Leyl/15-16)

İşte bu ayette 'hasr', 'isbat' ve 'nefy' vardır. Şöyle ki, Allah; cehenneme girmeyi, peygamberleri yalanlayan ve imandan yüz çevirenlere hasreder, onların dışında kalanları bu hükmün hâricinde bırakır (nefy) ve bu azabı ancak onlar için isbat eder.

Kim (kıyamet gününde) hasene ile (ihlâslı bir tevhidle) gelirse bundan dolayı ona bir hayır verilir. Onlar, o kıyamet azâbının korkusundan emin kalırlar.

(Neml/89)

(Nasıl ki kötülüklerin başı küfürse) iyiliklerin başı da imandır.

Allah Teâlâ ihsan edenleri sever.

(Âlu İmran/148)

Gerçekten iman edip sâlih amel işleyenlere gelince, şüphe yok ki biz böyle güzel bir amel işleyenin mükâfatını zâyi etmeyiz.

(Kehf/30)

Delil olarak gösterdikleri ayetlerde Mürcie'yi destekleyen, işlerine yarayan hiçbir hüküm yoktur. Çünkü sözkonusu ayetlerde zikredilen *iman* kelimesinden amel ile birlikte olan iman kastedilmektedir. Zira biz daha önce 'iman' zikrolunduğu zaman, bundan 'İslâm' kastedilir demiştik. Kalp, söz ve amel ile târif edilen iman'a muvafık ve uygun olanı da budur. Bizim bu te'vilimizin delili, âsilerin cezalandırılması ve bu cezanın takdiri hakkında gelen birçok hadîslerdir. Nitekim bir hadîs-i şerif'te şöyle buyurulmaktadır:

يَخْرُجُ مِنَ النَّارِ مَنْ كَانَ فِى قَلْبِهِ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ مِنَ الْاِيمَانِ.

Kalbinde zerre miktarı iman bulunan kimse ateşten çıkacaktır.

Binaenaleyh Mürcie'ye soruyoruz: 'Ateşe girmeyen bir insan nasıl olur da ateşten çıkar? (Ateşten çıkmak, daha önce ateşe girmeyi gerektirmez mi?)'. Kur'an-ı Kerîm'de bizim te'vilimizi destekleyen ayet şudur:

> Muhakkak ki Allah, kendisine ortak koşanları bağışlamaz. Bu günahtan başkasını, dilediğine bağışlar. Kim Allah'a eş koşarsa doğrusu çok uzak bir sapıklığa düşmüştür.
>
> (Nisâ/116)

Bu ayetteki, 'dilediğine bağışlar' kaydı, azâbın taksimine delâlet eder; yani dilediğini affeder, dilediğine de azap eder.

Bizi destekleyen bir diğer ayet de şudur:

> Kim Allah'a ve peygamberine isyan ederse ona, içinde sonsuz kalınacak olan cehennem ateşi vardır.
>
> (Cin/23)

Bu ayetteki hükmü 'küfre' bağlamak zoraki bir te'vilden başka birşey değildir.

İşte bizi destekleyen başka bir ayet:

> İyi bilin ki doğrusu zâlimler sürekli bir azaptadırlar.
>
> (Şûrâ/45)
>
> Kim fenalıkla gelirse yüzükoyun ateşe atılır.
>
> (Neml/90)

İşte naklettiğimiz bu ayetlerdeki umum, Mürcie'nin delil olarak gösterdiği umum'un muârız ve nâkızıdır. Binaenaleyh iki tarafın da 'umum'unu tahsis ve te'vil etmek gerekmektedir. Çünkü hadîs-i şeriflerde âsi kimselerin azap görecekleri hususu açıkça belirtilmiştir.[47]

Allah Teâlâ'nın 'İçinizden oraya (cehennem) uğramayacak kimse yoktur. Bu, rabbinizin katında kesinleşmiş bir hükümdür' (Meryem/71) ayeti herkesin mutlaka ateşe varacağına sarih bir de-

---

47) Âsilerin azap görmeleri hakkında, İmam Buhârî, Hz. Enes'ten 'Yapmış oldukları günahlarından ötürü birtakım kimseler cehennemi boylayacaklardır' hadîsini rivayet etmiştir.

lildir. Çünkü hiç bir mü'min, günah irtikâbından hâlî değildir. Allah Teâlâ'nın Leyl suresinde 'O ateşe ancak (peygamberleri) inkâr eden ve (imandan) yüzçeviren kafirler girer' buyurması ise, ateşe giren hususî bir topluluğu murad içindir. Veya *eşkâ* tabiriyle *en şakî kimseler* kastedilmiştir.

Mülk suresinin 9-10. ayetlerindeki *fevc* kelimesiyle de kâfirlerden bir grup kastedilmiştir.

Umumî hükümlerin tahsis edilmesi görülmemiş şeylerden değildir. Bu olabilir ve inkâr da edilemez. Bu ayetten ötürü, İmam Eş'arî ile kelâmcılardan bir grup 'umum' sigalarını inkâr etmişler ve bu lafızların, sadece mânâlarına delâlet eden bir karinenin belirmesine bağlı olduğunu söylemişlerdir.

Mu'tezile'ye gelince, onları şüpheye sürükleyen ve mezheplerinin tesisine vesile olan ayetler şunlardır:

> Bununla beraber şüphe yok ki ben tevbe eden, iman edip, salih amel işleyen, sonra da hak yolda sebat gösteren kimse için çok bağışlayıcıyım.
>
> (Tâhâ/82)
>
> And olsun asra ki gerçekten insan ziyandadır. Ancak iman edip de sâlih amel işleyenler, birbirine hakkı ve sabrı tavsiye edenler müstesnadır.
>
> (Asr suresi)
>
> İçinizden oraya (cehenneme) uğramayacak kimse yoktur. Bu, rabbinin katında kesinleşmiş bir hükümdür.
>
> Sonra Allah'tan korkup sakınanları kurtaracağız ve zâlimleri de toptan cehennemde bırakacağız.
>
> (Meryem/71-72)
>
> Kim de Allah'a ve peygamberine isyan ederse ona, içinde sonsuz kalınacak olan cehennem ateşi vardır.
>
> (Cin/23)
>
> Kim bir mü'mini kasten öldürürse onun cezası, içinde devamlı kalmak üzere cehennemdir. Allah ona gazap ve lânet etmiş ve onun için büyük bir azap hazırlamıştır.
>
> (Nisâ/93)

Bu ayetlerde olduğu gibi, 'iman' ile birlikte 'amel-i sâlih' ten bahseden bütün ayetler Mu'tezile'ye göre böyledir. Fakat bu 'umum'lar, Mürcie'nin delili olan 'umum'larda olduğu gibi, 'hususî'dirler. Çünkü Allah, şöyle buyurmuştur:

Bu günahtan başkasını dilediğine bağışlar.

(Nisa/116)

Binaenaleyh 'şirk'in dışında kalan günahlarda Allah'ın dilediğini affetme vasfına dokunmamak daha uygundur. Rasûlullah'ın şu hadîsi de Mu'tezile mezhebini iptal etmektedir:

يَخْرُجُ مِنَ النَّارِ مَنْ كَانَ فِى قَلْبِهِ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ مِنَ الْإِيمَانِ.

Kalbinde zerre miktarı iman bulunan kimse, ateşten çıkar.

Mu'tezile'yi iptal eden delillerden bâzıları da şu ayetlerdir:

Gerçekten iman edip sâlih ameller işleyenlere gelince, şüphe yok ki biz böyle güzel bir amel işleyenin mükâfatını zâyi etmeyiz.

(Kehf/30)

Doğrusu Allah, güzel amel işleyenlerin mükâfatını zâyi etmez.

(Tevbe/120)

Binaenaleyh nasıl olur da Allah, bir tek günah ile, iman'ın esasını ve bütün tâatların ecrini zâyi eder?

Nisâ suresindeki 'Kim bir mü'mini kasten öldürürse onun cezası, içinde devamlı kalmak üzere cehennemdir' meâlindeki ayet de mü'mini, 'mü'min' olduğu için öldüren kimse hakkında nâzil olmuştur. Nitekim ayetin sebeb-i nüzûlü bu hakîkati apaçık bildirmektedir.

Eğer "Sen bu te'villerinle 'Amel olmasa da imanın esası vardır' demek istiyorsun. Halbuki selef-i sâlihîn 'İman, kalbin tasdiki, dilin ikrarı ve âzaların amelidir' şeklinde hüküm vermiştir. Binaenaleyh selefinkine muhalif bir görüş sence nasıl daha kuvvetli ve daha râcih (mûteber) olabilir?" dersen, buna şöyle cevap veririz: İmanın mütemmimi (tamamlayıcısı) olmak hasebiyle ame-

lin imandan sayılması imkânsız değildir. Nitekim 'Baş ve eller insandandır' denilir; çünkü başsız bir cesedin insanlıktan çıktığı malûmdur. Fakat eli kesik bir iskelet, sırf bu sebeple, insan olmaktan çıkmaz. İşte böylece 'Tesbih ve tekbirler namazdandır' denilmektedir. Halbuki tahrim tekbiri hâriç, diğer tekbir ve tesbihleri getirmesen de (Şafiî mezhebine göre) namazın bozulmaz. Binaenaleyh kalp ile tasdik etmek 'iman'ın başıdır. Bu, tıpkı başın, insan varlığındaki önemi gibidir; tasdiksiz iman yok demektir. Diğer ibadetlere gelince, bunlar insanın öbür âzâlarına benzer, birbirinden yüksek olabilir. Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

لَايَزْنِى الزَّانِى حِينَ يَزْنِى وَهُوَ مُؤْمِنٌ.

Zâni imanlı olduğu halde zinâ etmez.[48]

Sahâbe-i kirâm (r.a) Mu'tezile'nin 'İnsan zina edince imandan çıkar' şeklindeki inancına itibar etmemişlerdir. Hadîsin mânâsı şudur: 'Kişi zina ettiği anda tam ve kâmil bir imana sahip olamaz'. Nitekim, kötürüm, eli ve ayağı kesik, âciz bir insan için 'Bu, insan değildir' denilebilir. Bununla da "İnsanlık hakîkatinin peşinden gelen 'kemâl' sıfatından mahrumdur" demek istenir.

II. Mesele

Şayet "Selef ulemâsı 'iman'ın eksik ve fazla olmadığı hususunda ittifak etmişlerdir. (Selef'e göre 'iman', 'ibadet'le fazlalaşmadığı gibi 'günah' ile de eksilmiş olmaz. 'İman, tasdikten ibarettir' hükmü kabul edildiği takdirde eksiklik ve fazlalık tasavvur edilemez)" diyecek olursan, cevaben derim ki: Selef, şeriat sahibini gören âdil insanlardır. Onların sözlerinden hiç bir ehl-i iman dönemez. Onlar neyi zikretmişse 'hak' odur. İhtilâf, selefin sözünü anlamak hususundan neş'et etmektedir. Bu sözde, amel-i sâlihin, imanın cüzlerinden ve varlığının rükünlerinden olmadığına dair delil vardır. Aksine sâlih amel, iman esasına eklenen bir fazlalıktır. Bu fazlalık mevcut olduğu zaman 'iman' artar; olmadığı takdirde de eksilir. Artan da mevcut, eksilen de mevcuttur. Birşeyin kendi nefsinde bulunan şeylerle artmadığı da mu-

---

48) Buhârî ve Müslim, (Ebu Hüreyre'den)

hakkaktır. Binaenaleyh 'İnsan, başıyla artar' denilemez, fakat 'İnsan, sakalıyla, yağıyla (şişmanlığıyla) artar' denilebilir. 'Namaz rükû ve sücudla artar' demek doğru değildir. Ancak 'Namaz, âdab ve sünnetlerle artar' denilebilir. İşte selef âlimlerinin bu hükmü 'imanın' sâlih amellerden önce var olduğunu açıkça belirtmektedir. 'İman' var olduktan sonra, salih amellerle artar ve aksiyle de eksilir.

Şayet 'Kalbin tasdiki bir hakîkat olduğuna göre, nasıl olur da artmayı ve eksilmeyi kabul eder?' dersen, cevaben derim ki: Biz müdâheneyi (dalkavukluğu) terkettiğimizden, şerlilerin şerrine kulak asmadığımızdan ve gayenin üzerine gerilen perdeyi kaldırdığımızdan, şüpheler kendiliğinden zâil olmaktadır. Bu sebeple de deriz ki:

'İman' kelimesi, müşterek mânâlı bir kelimedir ve üç anlamda kullanılmıştır:

1. Delilsiz olarak, sadece taklid ve telkin yoluyla, kalbin tasdikine ıtlak olunur ki bu, avamın imanıdır. Hatta havass hâriç, bütün halkın imanı da böyledir. Bu inanç kalbe vurulan bir düğümdür; bazen şiddetlenir ve kuvvetlenir, bazen de zayıflar ve gevşer; tıpkı ipteki düğümler gibi. Halk tabakasının imanının böyle olmasını uzak bir ihtimal sanma. Bunu yahudi ve onun korku, hayal, va'z, tahkik ve burhan ile sökülemeyen ve sökülmesi mümkün olmayan imanı ile kıyaslayabilirsiniz. Aynı şekilde hıristiyan ve bid'atçının imanı ile de mukayese edebilirsin. Hristiyan ve bid'atçılardan bazı kimseler vardır ki, az bir konuşma ile şüpheye düşürülmesi mümkündür. Az bir hayal ve korku ile inancının doğruluğundan caydırılması da imkansız değildir. Halbuki bu hristiyan veya bid'atçı, tıpkı yahudi gibi, ilk inandığı zaman bu hususta şek ve şüphede değildi. Fakat bu iki grup (yani yahudi ile hristiyan ve bid'atçılar) arasındaki fark, inançtaki şiddetten neş'et etmektedir. İşte bu durum, hak olan inançta da mevcuttur. Sâlih amel, bu şiddetin gelişmesine ve ziyâdeleşmesine yardımcıdır; suyun, ağaçların gelişmesindeki tesiri gibi müessirdir. İşte bu sırra binâen Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

> Mü'minlere gelince, her inen sûre onların imanını artırmıştır ve onlar (o sûre) ile sevinirler.
>
> (Tevbe/124)

Allah imanlarını kat kat artırmaları için mü'minlerin kalbine manevî huzur indirdi.

(Fetih/4)

Hz. Peygamber, bazı hadîslerde vârid olduğu gibi 'İman artar ve eksilir' buyurmuştur. İmanın artışı, tâatların kalpteki tesirinden doğar. Taatların kalpteki tesiri, ancak ibadetlere devam edildiği ve onlara kalp huzuru ile dönüldüğü zaman, nefsini murâkabe eden bir kimse tarafından hissedilir. İbadete kalp huzuru ile daldığı zaman, kalbinin iman prensiplerine nasıl yöneldiğini ve nasıl sükûnet bulduğunu, imanını şek ve şüphelerle sökmeye çalışan kimseye karşı nasıl isyan bayrağını çektiğini idrâk eder.

Yetim hakkındaki merhametin mânâsına inanan insan, bu inancın sâikiyle, onun başını sıvazlar ve ona iltifat ederse, iç âleminde rahmetin kabardığını ve bu sıvazlamadan ötürü galeyana geldiğini idrâk eder. Tevâzuun iyi bir ahlâk olduğuna inanan bir kişi de, tevâzu icabı, başkasına hürmet eder, ta'zim gösterir ve o kimseye bizzat hizmet ederse kalbindeki tevâzuun engin mânâsını hisseder. İşte kalbin, zâhirî amellerin çıkış noktaları olan bütün sıfatları böyledir. Zâhirî amellerin tesiri, çıkış noktaları olan kalp sıfatlarına dönerek onları kuvvetlendirir ve artırır. Bu durum, *Münciyât* ve *Mühlikât* bahsinde, bâtının zâhirle ilgisi, amellerin inanç ve kalplerle olan alâkası beyan edildiği zaman, tafsilâtlı bir şekilde izah edilecektir. Çünkü bâtının zahirle ilgisi, amellerin inanç ve kalplerle olan bağlantısı, hadîselerle idrâk edilen bu kâinatın, basîretle idrâk edilen melekût âlemine bağlantısı cinsindendir. Kalp, melekût âlemindendir. Âzalar ve amelleri ise, mülk ve şuhûd âlemindendir. Bu iki âlem arasındaki ince bağ ve bağlantı, öyle bir hadde varmıştır ki, bazı insanların, iki âlemin birliğine hükmetmesine vesile olmuştur. Diğer bir grup da, şuhûd âleminden başka bir âlemin olmadığına kâni olmuşlar ve şu görünen cisimlerin dışında herhangi bir varlığın mevcut olmadığına hükmetmişlerdir. Fakat iki âlemi idrâk ve ayrılıklarını müşâhede eden, aralarında bağlantı olduğuna inanan bir kimse, bu bağlantıyı şöyle tasvir etmiştir:

Hem şarap, hem de kadeh inceldi;

Birbirine benzedi de mesele zorlaştı.

Sanki bâde var da kadeh yok,

Ve sanki kadeh var da bâde yok!

Ne ise biz bu incelikleri bırakarak esas maksada dönelim. Çünkü melekût âlemi, *muamele ilmi*'nin dışında kalan bir âlemdir. Şu kadar ki, iki âlem arasında ittisal ve irtibat mevcuttur. İşte bu sebeple, *mükâşefe ilmi*'nin *muamele ilmi*'ne tırmandığını her zaman görebilirsin. Bu durum, şiddetli ve ciddî bir çalışma neticesinde vuzûha kavuşuncaya kadar böyle devam eder. İşte imanın tâat ile fazlalaşmasının gereği -bu mânâya göre- bundan ibarettir.

Hz. Ali 'İman evvelâ beyaz bir nokta olarak görünür. Kul, sâlih amel işlediği zaman, bu nokta gelişir, büyür ve bütün kalbi istilâ eder. Böylece kalp, bembeyaz kesilir. Nifak da, evvelâ siyah bir nokta halinde bulunur. Allah'ın yasakları irtikâp edildikçe bu siyahlık gelişir, büyür ve sonunda bütün kalbi kaplar. Bu şekilde kalp simsiyah kesilir ve üzerine adeta mühür vurulur. İşte mânevî mühürleme budur' diyerek şu ayeti okumuştur:

> Hayır, (zannettikleri gibi değil), doğrusu onların kazandığı günahlar kalplerini kaplamıştır.
>
> (Mutaffifîn/14)

2. İmandan, kalbin tasdiki ile birlikte âzaların amelini murad etmektir. Nitekim, Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

اَلإيمَانُ بِضْعٌ وَسَبْعُونَ بَابًا.

İman yetmiş küsür babdır.[49]

لاَيَزْنِى الزَّانِى حِينَ يَزْنِى وَهُوَ مُؤْمِنٌ.

Zâni, imanlı olduğu halde zina etmez.

Sâlih amel, *iman* kavramının muktezâsına dâhil olduğu zaman, artması ve eksilmesi, artık, gizlenemez bir hakîkat olarak görünür. Fakat 'Sâlih amel, mücerred tasdikten ibaret olan imanın artmasına tesir eder mi etmez mi?' meselesi tedkike değer. Biz daha önce 'tesir ettiğine' işaret etmiştik.

---

49) Buhârî ve Müslim, (Ebu Hüreyre'den)

3. İman kavramından keşif, delil ve basîret nûruyla müşâhede edilen *yakînî tasdik* kastolunmaktadır. Bu üç kısmın, ziyadeleşmeyi kabul etmek hususunda imkânsız görüneni işte budur. Fakat ben derim ki: Şüphe götürmeyen yakînî emirde de nefsin itminânı değişir. Şöyle ki her ikisinde de şek ve şüphe olmamasına rağmen, nefsin, ikinin birden fazla olduğuna dair mutmain olması, âlemin sonradan yaratıldığına dair olan itminanı gibi değildir. Çünkü yakînî meseleler vuzuh derecelerine göre değişmektedir. Nefsin onlara karşı olan itminânı da bizzarure değişir. Biz bu keyfiyeti *Ahiret Âlimlerinin Alâmetleri* bölümü ile *Kitab'ul-İlm*'in *Yakîn* bölümünde izah etmiştik. Burada ikinci defa tafsilâta lüzum görmüyoruz.

İman, bu üç mânâdan hangisi için kullanılırsa kullanılsın, âlimlerin 'İman, ziyade ve noksanlığı kabul eder' hükmü haktır. Bu hükmün, hak olması şüphe götürmez; çünkü hadîsi şerifte 'Kalbinde zerre miktarı iman olan kişi ateşten çıkar' beyânı vârid olmuştur. Başka bir hadîste de 'zerretün min îmânin' yerine 'zerretün min dînârin' tâbiri kullanılmıştır. Eğer kalpteki tasdikler arasında fark yoksa, bu miktarların değişmesine ne mânâ vermek lâzımdır?

III. Mesele:

Selefin 'Allah dilerse ben mü'minim' sözünün mânâsı nedir? Çünkü istisna şüpheyi; imanda şüphe ise küfrü iktiza eder. Bütün selef âlimleri 'Kesinlikle imanım vardır' şeklindeki cevabı men etmiş ve bu ifadeden sakınmışlardır. Süfyân-ı Sevri "Ben Allah'ın nezdinde mü'minim diyen, yalancılardan; 'Hakikat nokta-i nazarında ben mü'minim' diyen de bid'atçılardandır" buyurmuştur. Bununla birlikte kişi, nefsinde mü'min olduğunu bildiği halde böyle derse nasıl yalancı olabilir? Çünkü nefsinde mü'min olan bir kimse, Allah nezdinde de mü'mindir. Nasıl ki bir kişi, esasında uzun boylu ve cömert ise ve bunları da biliyorsa, bu keyfiyet Allah nezdinde de aynıdır. Aynı şekilde mesrur veya mahzun, işiten veya gören de böyledir.

Eğer bir insan 'Sen hayat sahibi misin?' sualine 'Eğer Allah dilerse hayat sahibiyim' şeklinde mukâbele etse, bu doğru bir cevap olmaz.

Süfyân es-Sevrî, yukarıda geçen hükmü verdiği zaman kendisine 'O halde biz ne demeliyiz?' denildi. O da 'Allah'a iman ettik ve indirdiği hükme inandık deyiniz!' dedi.

Acaba 'Biz Allah'a ve indirdiği hükme iman ettik' ile 'Ben mü'minim' arasında ne fark vardır?

Hasan Basrî'ye 'Sen mü'min misin?' diye sorulur. 'İnşaallah' der. 'Niçin iman'da istisna yaptın?' diye sorulduğunda da şöyle cevap verir: "Peki ya bunun üzerine Allah bana 'Yalan söyledin ya Hasan!' derse? Bu yüzden de azaba müstahak olmaktan korktuğum için böyle söyledim".

Hasan Basrî bir keresinde de şöyle demiştir: "Allah'ın bende bulunan ve mâlumâtım dâhilinde olmayan birtakım kötülüklere muttali olması ve bundan dolayı bana buğzederek 'Ey kulum! Git! Senin hiçbir amelini kabul etmedim' demeyeceğinden ve yaptıklarımı boşa çıkarmayacağından emin değilim".

İbrahim b. Edhem de "Sana 'Sen mü'min misin?' denildiği zaman, 'Lâ ilahe illâllah' ile cevap ver" derdi.

Bazen de "Ben imanımdan şüphe etmiyorum. Fakat bana 'Sen mü'min misin?' diye sual sorman bid'attır" buyururdu.

Kûfe fakihi Alkame b. Kays'a 'Sen mü'min misin?' diye sorulduğunda 'Eğer Allah dilerse, öyle ümit ediyorum' cevabını vermiştir.

Süfyan-ı Sevrî şöyle demiştir: 'Bizler Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve rasûllerine iman eden kimseleriz. Allah nezdinde ne olduğumuzu bilmiyoruz'.

Bütün bunlardan sonra, şu zevâtın sözlerinde görülen istisnâların mânâsının ne olduğunu soracak olursan, bilmiş ol ki bu kabil istisnâ doğrudur. Bu istisnânın dört mânâsı vardır:

Bunlardan ikisi, imanın aslındaki değil, sonu ve kemâli hakkındaki şüphelere istinad eder. Diğer ikisi ise, şüphe ile hiçbir yönde alâkası olmayan mânâlardır. Şimdi bu dört mânânın tafsilâtına geçelim!

Birinci Anlam

Nefsi tezkiye etmemek için 'Ben kesinlikle mü'minim' demekten kaçınarak 'inşaallah' istisnasını muhakkak kullanmaktır.

Nefislerinizi temize çıkarmayın. O, kendisinden korkanın kim olduğunu çok iyi bilendir.

(Necm/32)

Şu kendilerini temize çıkaranlara bakmaz mısın? (Hayır iş) öyle değildir. Ancak Allah dilediğini temize çıkarır. Onlara kıl kadar zulmedilmez.

(Nisâ/49)

Bak, Allah'a karşı nasıl yalan uyduruyorlar. Bu yanlış inançları onlara açık bir günah olarak yeter.

(Nisâ/50)

Bir hakîme 'Kötü doğruluk nedir?' diye sorulduğunda, 'Kişinin nefsini övmesidir' diye cevap vermiştir.

İman, övülmenin en üstünüdür. 'Kesinlikle benim imanım vardır' demek mutlak surette nefsi tezkiye etmektir. 'İstisnâ sîgası' (inşaallah) insanı tezkiyeden uzaklaştırır. Nitekim bir insan, 'Sen doktor musun? Fakih veya müfessir misin?' denildiği zaman; doktorluğundan, fakih veya müfessirliğinden şüphe ettiğinden değil, belki bir çeşit alışkanlıkla 'Evet, Allah dilerse...' der. Bu istisnâ ile kendisini nefsinin tezkiyesi tehlikesinden kurtarır. Binaenaleyh *istisnâ,* nefisle ilgili haberleri zayıf düşürme ve tereddüt uyandırma sîgasıdır (nefisle ilgili haberlerin lüzumlu neticelerinden birisi olan nefsin tezkiyesini zayıf düşürmek içindir). İmanın esasında şüphe edildiği zaman bu sîga kullanılmaz. Bu te'vile binâen, kötü bir sıfatın mevcut olup olmadığı sorulduğunda istisna etmeksizin cevap vermelidir.

İkinci Anlam

Allah'ı, her hâlükârda zikretmeye çalışmak ve her emri Allah'ın dileğine ve meşiyetine havâle etmektir. Allah Teâlâ bu edebi Hz. Peygamber'e şöyle öğretmektedir:

Hiçbir şey hakkında 'Bunu yarın yaparım' deme! Ancak 'Allah dilerse (yaparım)' de! Unuttuğun zaman da Allah'ı an ve 'Olur ki rabbim beni, bundan daha yakın bir zamanda dosdoğru bir muvaffakiyete ulaştırır' de!

(Kehf/23-24)

Hz. Peygamber, Allah'tan bu edep dersini aldıktan sonra, yapabileceğine şeksiz şüphesiz emin olduğu hususlarda bile bu istisnâyı kullanırdı. Nitekim Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'in diliyle aynen şöyle buyuruyor:

Andolsun ki, Allah gerçekten o rüyâyı Râsûlü'ne hak olarak doğru gösterdi. (Ey mü'minler)! İnşaallah emniyet içinde bulunan kimseler olarak başlarınızı traş etmiş ve kısaltmış olduğunuz halde, korkmaksızın *Mescid-i Haram*'a gireceksiniz. Fakat Allah, sizin bilmediğiniz şeyleri bildi ve Mekke'nin fethinden önce yakın bir fetih verdi.

(Fetih/27)

Allah Teâlâ, ashâbın Mekke'ye gireceğini ve onların şehre girmelerine müsaade edeceğini şeksiz ve şüphesiz biliyordu. Fakat Allah Teâlâ'nın kasd-ı ilâhîsi, peygamberine edebi öğretmekti. Binaenaleyh Hz. Peygamber, ister mâlum, isterse de şüpheli olsun, Allah'tan naklettiği herşeyde 'inşaallah' demek suretiyle bu edebin en güzel örneğini veriyordu. Hattâ kabristanın yanından geçerken veya oraya girerken şöyle derdi:

اَلسَّلَامُ عَلَيْكُمْ دَارَ قَوْمٍ مُؤْمِنِينَ وَاِنَّا اِنْ شَاءَ اللّٰهُ بِكُمْ لَاحِقُونَ.

Ey mü'minler evi(nin sâkinleri)! Selâm size! İnşaallah biz de, sizlere iltihak edeceğiz.[50]

Ölülere iltihak etmekte şek ve şüphe var mıdır? Böyle olduğu halde, Hz. Peygamber edeb icabı Allah'ı zikretmiş ve herşeyi O'nun meşiyetine bağlamıştır. Bu sîga, Allah'ın zikrine o derece delâlet eder ki, kullanılışta, rağbet ve temennî izhârından ibaret olarak kabul edilmiştir. Binaenaleyh sana 'Falan adam yakında ölecektir' denildiği zaman *inşaallah* diye mukâbele ediyorsun. Senin bu sö-

50) Müslim, (Ebu Hüreyre'den)

zünden, o kişinin ölümünü şüpheli karşıladığın değil, aksine ölmesini temenni ettiğin anlaşılmaktadır. Yine sana 'Falan adamın hastalığı yakında zâil olacak ve sıhhata kavuşacaktır' denildiğinde, o hastalığın zâil olmasına taraftar olduğunu 'inşaallah' demek suretiyle izhâr etmektesin. Demek ki, 'inşaallah' kelimesi teşkîk (şüpheye düşürme) mânâsından rağbet ve temenni mânâsına geçmektedir. Böylece Allah'ı zikretmek edebini göstermek için, emir ne olursa olsun, bu kelimeyi kullanmaktasın.

Üçüncü Anlam

İstisnâ sîgasının dayandığı temel *şek*'tir ve anlamı 'Eğer Allah dilerse ben hakîkî mü'minim' demektir. Çünkü Allah Teâlâ mü'minleri, *hakîkî* ve *gayr-i hakîkî* şeklinde, iki kısma ayırmış ve muayyen kimseleri kastederek 'İşte bunlar gerçek mü'minlerdir. Onlara rabbleri katında dereceler var, mağfiret ve cennette sayısız, tükenmez nimetler vardır. (Enfal/4) buyurmuştur.

'İnşaallah' kelimesiyle ifade edilen şek ve şüphe imanın aslına değil, kemâline râcidir. Haddi zâtında her insan, imanının kemâlinde şüphecidir. Böyle bir şüphe küfür değildir.

İman'ın kemâlinden şüphe etmek iki cihetle haktır:

a) *Nifak*, imanın kemâlini giderir. Halbuki bu, gizli bir haldir ve insan, bu halden, kesinlikle uzak olduğunu bilip kestiremez.

b) *İman*, sâlih amellerle kemâle erer; fakat sâlih amellerin varlığı tam olarak idrâk edilemez. İmanın amellerle kemâle ermesi meselesine gelince, Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

> Şüphesiz ki mü'minler ancak Allah'a ve Peygamberi'ne iman eden ve sonra da (imanlarında) şüpheye düşmeyen ve Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla savaşanlardır. İşte böyle kimseler imanlarında sâdık olanlardır.
>
> (Hucurât/15)

Binaenaleyh şüphe, mü'minlerin doğru olup olmamasındadır.

> Yüzlerinizi (namazda) doğu ve batı tarafına çevirmeniz hayır ve tâat değildir. Hayır ve tâat, Allah'a, âhirete, meleklere, O'nun indirdiği kitaplara ve gönderdiği peygamberlere iman edenin; Allah'ın rızası (nı kazanmak) için malı (fakir)

akrabaya, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, dilenenlere, köle ve esirlere (kurtulmaları için) harcayanın; namazı gereği gibi kılan ve zekâtı veren kimsenin; söz verdiklerinde sözlerini yerine getirenlerin, ihtiyaç ve sıkıntı hallerinde, cihad ve savaşlarda sabredenlerin hayır ve tâatıdır. İşte bu vasıfları taşıyanlar hakka uyan sâdıklardır ve yine bunlar takvâ sahipleridir.

(Bakara/177)

Allah Teâlâ, bu ayet ile imanın makbul olması için, yirmi sıfatın mevcûdiyetini şart koşmuştur. Meselâ, ahde sadâkat göstermek, musibetlere karşı sabırlı olmak gibi...

Allah; iman edenlerinizi yükseltsin, Kendilerine ilim verilenleriniz için ise (cennette) dereceler vardır. Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır.

(Mücâdele/11)

Fetihten (Mekke'nin fethinden) evvel Allah yolunda (mal) harcayıp savaşanlarınız, diğerleriyle bir olmaz. Onlar, sonradan harcayıp savaşanlardan, fazilet ve derece yönünden daha büyüktür. Bununla beraber Allah hepsine cenneti va'detmiştir. O bütün yaptıklarınızdan haberdardır.

(Hadîd/10)

Onlar, Allah katında derece derecedirler. Allah (emin veya hain, bütün insanların) yaptıklarını hakkıyla görmektedir.

(Âlu İmran/163)

Hz. Peygamber de şöyle buyurmuştur:

اَلإِيمَانُ عُرْيَانٌ وَلِبَاسُهُ التَّقْوٰى.

İman çıplaktır; elbisesi ise takvâdır.

اَلايمَانُ بِضْعٌ وَسَبْعُونَ بَابًا اَدْنَاهَا اِمَاطَةُ الاَذٰى عَنِ الطَّرِيقِ.

İman yetmiş küsur bab'dır. Bu yetmiş küsür babın derece bakımından en aşağısı, yoldan süprüntüleri uzaklaştırmaktır.

İşte imandaki kemâlin amellere bağlılığını bildiren ayet ve hadîsler bunlardır.

İman'ın, nifak ve gizli şirkten berî olmaya bağlı olmasına gelince, bu hakîkatı şu hadîsler beyan buyurmaktadır:

أَرْبَعٌ مَنْ كُنَّ فِيهِ فَهُوَ مُنَافِقٌ خَالِصٌ وَإِنْ صَامَ وَإِنْ صَلَّى وَزَعَمَ أَنَّهُ مُؤْمِنٌ: مَنْ إِذَا حَدَّثَ كَذَبَ وَإِذَا وَعَدَ أَخْلَفَ وَإِذَا اؤْتُمِنَ خَانَ وَإِذَا خَاصَمَ فَجَرَ، وَفِي بَعْضِ الرِّوَايَاتِ: وَإِذَا عَاهَدَ غَدَرَ.

Dört haslet vardır ki bunlar kimde bulunursa, o kimse namaz da kılsa, oruç da tutsa, 'Ben mü'minim' de dese, yine de katıksız münafıktır. Bu hasletler şunlardır: a) Konuştuğu zaman yalan söylemek, b) Sözüne muhâlefet edip va'dinden dönmek, c) Emânete hıyânet etmek, d) Herhangi bir kimse ile muhâsame ettiğinde (davalaştığında) yalan deliller uydurmak.[51]

Bu son şık, bazı rivayetlerde 'Başkasıyla muâhede ettiği halde hileye kaçmak' şeklinde vârid olmuştur.

اَلْقُلُوبُ أَرْبَعَةٌ: قَلْبٌ أَجْرَدُ وَفِيهِ سِرَاجٌ يَزْهَرُ فَذٰلِكَ قَلْبُ الْمُؤْمِنِ، وَقَلْبٌ مُصَفَّحٌ فِيهِ إِيمَانٌ وَنِفَاقٌ فَمَثَلُ الْإِيمَانِ فِيهِ كَمَثَلِ الْبَقْلَةِ يَمُدُّهَا الْمَاءُ الْعَذْبُ وَمَثَلُ النِّفَاقِ فِيهِ كَمَثَلِ الْقَرْحَةِ يَمُدُّهَا الْقَيْحُ وَالصَّدِيدُ فَأَيُّ الْمَادَّتَيْنِ غَلَبَ عَلَيْهِ حُكِمَ لَهُ بِهَا، وَفِي لَفْظٍ آخَرَ: غَلَبَتْ عَلَيْهِ ذَهَبَتْ بِهِ.

Kalpler dört çeşittir: a) Her çeşit karanlıktan tecerrüd etmiş olan ve içinde pırıl pırıl parlayan bir lâmba bulunan kalptir. Bu, mü'minin kalbidir. b) Örtülü kalptir. Bu kalpte iman ve nifak birlikte bulunmaktadır. Kalpteki iman baklaya benzer; ona ancak tatlı su yardım eder ve gelişmesini sağlar. Kalpteki nifaksa çıbana benzer. Çıbanın gelişmesi irin ve sarı suyun yardımıyladır. Binaenaleyh kalpte bu iki maddeden (tatlı su ile irinden) hangisi fazlaysa, hüküm, mezkûr maddeler vasıtasıyla gelişen sıfata göredir.[52]

---

51) Buhârî ve Müslim, (Abdullah b. Amr'dan)

52) İmam Ahmed, (Ebu Said'den)

Aynı hadîsin başka bir rivayetinde 'Bu iki maddeden hangisi gâlip gelirse kalbi o kaplar ve elde eder' buyurulmuştur.[53]

اَكْثَرُ مُنَافِقِى هٰذِهِ الْاُمَّةِ قُرَّاءُهَا.

Bu ümmetin münafıklarının çoğu Kur'an okuyucularıdır.[54]

اَلشِّرْكُ اَخْفٰى فِى اُمَّتِى مِنْ دَبِيبِ النَّمْلِ عَلَى الصَّفَا.

Ümmetimdeki şirk, karıncanın taşlar üzerinde yürüyüp bıraktığı izden daha gizlidir.[55]

Huzeyfe b. Yeman (r.a) şöyle demiştir:

كَانَ الرَّجُلُ يَتَكَلَّمُ بِالْكَلِمَةِ عَلٰى عَهْدِ رَسُولِ اللّٰهِ ﷺ يَصِيرُ بِهَا مُنَافِقًا اِلٰى اَنْ يَمُوتَ وَاِنِّى لَاَسْمَعُهَا مِنْ اَحَدِكُمْ فِى الْيَوْمِ عَشْرَ مَرَّاتٍ.

Rasûlullah zamanında, kişi, bir kelime konuşur ve ölünceye kadar da o kelime yüzünden münafık kalırdı. Fakat ben, bugün herhangi birinizden aynı kelimeyi günde on defa işitiyorum.[56]

Bir kısım âlimler 'Kendisini nifaktan uzak gören kimse, nifaka herkesten daha yakındır' buyurmuşlardır.

Huzeyfe b. Yeman (r.a) şöyle der: 'Bugün münafıklar, Rasûlullah'ın zamanından daha fazladır. O devirde münafıklar gizlenirdi. Bugünkü münafıklar ise, gizlenmeye ihtiyaç görmemekte ve açıkta kol gezmektedirler'.[57]

---

53) Metinde kalplerin üçüncü ve dördüncü kısımları zikredilmemiştir. Oysa başka bir hadîste şu taksim vardır: a) Kabuklu kalp (kâfirin kalbi), b) Örtülü kalp (münafığın kalbi), c) Her kötülükten soyunmuş kalp (mü'minin kalbi), d) İçinde hem iman, hem de nifak olan kalp.

54) İmam Ahmed ve Taberânî, (Ukbe b. Âmir'den)

55) Ebu Ya'lâ, İbn Adiy ve İbn Hibban (Ebubekir'den); İmam Ahmed ve Taberânî, (Ebu Musa'dan)

56) İmam Ahmed, (Râvisi *meçhul* bir senedle)

57) İmam Buhârî, bu hadîsi 'ekser' kelimesi yerine 'şer' kelimesiyle nakletmiştir.

Gizli bir haslet olan *nifak*, imanın doğruluğuna ve kemâline zıttır. Kimde olduğu bilinmez. Fakat şu kadarı vardır ki, insanların, nifaktan en uzağı ondan en fazla korkanları; ona en yakını ise, nefsini ondan uzak bilenleridir.

Hasan Basrî'ye 'Bugün nifakın mevcut olmadığını söylüyorlar. Ne dersiniz?' diye sorulduğunda şöyle demiştir: 'Ey kardeşim! Eğer münafıklar helâk olsaydı, inanın, yollardan nefret ederdiniz'.

Hasan-ı Basrî (veya başka bir âlim) 'Eğer münafıkların kuyruğu bitseydi, toprağa ayaklarımızla basmaya muktedir olamazdık' buyurmuştur.

İbn Ömer (r.a), Haccâc-ı Zâlim'in aleyhine atıp tutan bir kimseye rastladığında, 'Eğer Haccâc burada olup da, senin bu konuşmalarını dinleseydi, yine böyle konuşabilir miydin?' diye sordu. Adam 'Hayır, konuşamazdım', deyince de 'İşte biz böyle bir hareketi Rasûlullah'ın devr-i saâdetinde *nifak* sayardık' buyurdu.[58]

Hz. Peygamber de şöyle buyurmuştur:

مَنْ كَانَ ذَا لِسَانَيْنِ فِى الدُّنْيَا جَعَلَهُ اللّٰهُ ذَا لِسَانَيْنِ فِى الْاٰخِرَةِ.

Allah Teâlâ bu dünyada iki dil kullanan kimseyi, kıyamette iki dilli yapar.[59]

شَرُّ النَّاسِ ذُو الْوَجْهَيْنِ الَّذِى يَاْتِى هٰؤُلَاءِ بِوَجْهٍ وَهٰؤُلَاءِ بِوَجْهٍ.

İnsanların en şerlisi, iki yüzlü olanlarıdır. Bunlar ona başka, buna ise daha başka bir yüzle gelir.[60] (Yani münafıklık yapar, söz getirip götürür ve kovuculuk cinayetini irtikâb eder).

---

58) İmam Ahmed ve Taberânî, (İbn Ömer'den)

59) Bu hadîs, Râsûlullah'ın müstakil bir hadîsi olmayıp, İbn Ömer'in bundan önce geçen konuşmasının devamıdır. Ancak dalgınlık sonucu müellif tarafından yanlışlıkla hadîs olarak gösterilmiştir. (Zebîdî, *İthaf-us-Saade*, II/271)

60) Buhârî ve Müslim, (Ebu Hüreyre'den)

Hasan Basrî'ye 'Falan kimseler nifaktan korkmadıklarını söylüyorlar, ne dersin?' denildiği zaman 'Allah'a yemin ederim ki nifaktan beri olduğumu bilmem, bana dünya dolusu sarı altından daha sevimli gelirdi' demiş ve devamla da 'Dil ile kalbin, gizli ile açığın, giriş ile çıkışın aynı olmaması nifaktandır' buyurmuştur.

Adamın biri, Huzeyfe b. Yeman'a 'Ey Huzeyfe! Ben münafık olmaktan korkuyorum' der. Bunun üzerine Hz. Huzeyfe 'Eğer münafık olsaydın nifaktan korkmazdın, çünkü münafık, nifak hususunda herkesten daha emindir' buyurur.

İbn Ebî Müleyke de 'Yüzotuz -başka bir rivâyette yüzelli- sahabîye yetiştim. Hepsi de nifaktan korkuyorlardı' demiştir.

اَنَّ رَسُولَ اللّٰهِ ﷺ كَانَ جَالِسًا فِى جَمَاعَةٍ مِنْ اَصْحَابِهِ فَذَكَرُوا رَجُلاً وَاَكْثَرُوا الثَّنَاءَ عَلَيْهِ فَبَيْنَا هُمْ كَذٰلِكَ اِذْ طَلَعَ عَلَيْهِمُ الرَّجُلُ وَوَجْهُهُ يَقْطُرُ مَاءً مِنْ اَثَرِ الْوُضُوءِ وَقَدْ عَلَّقَ نَعْلَهُ بِيَدِهِ وَبَيْنَ عَيْنَيْهِ اَثَرِ السُّجُودِ فَقَالُوا: يَارَسُولَ اللّٰهِ! هُوَ هٰذَا الرَّجُلُ الَّذِى وَصَفْنَاهُ، فَقَالَ ﷺ : اَرٰى عَلَى وَجْهِهِ سَفْعَةً مِنَ الشَّيْطَانِ، فَجَاءَ الرَّجُلُ حَتَّى سَلَّمَ وَجَلَسَ مَعَ الْقَوْمِ، فَقَالَ النَّبِىُّ ﷺ : نَشَدْتُكَ اللّٰهَ هَلْ حَدَّثْتَ نَفْسَكَ حِينَ اَشْرَفْتَ عَلَى الْقَوْمِ اَنَّهُ لَيْسَ فِيهِمْ خَيْرٌ مِنْكَ؟ فَقَالَ: اَللّٰهُمَّ نَعَمْ..

Rasûlullah (s.a) bir grup ashâbı ile oturuyordu. Ashâb bir kişiden çokça bahsederek onu övdüler. O esnada bahsini ettikleri kişi nalınları elinde olduğu halde çıkageldi. Yüzünden abdest suyu damlıyordu. Alnında ise çok secde etmekten hâsıl olmuş bir siyahlık bulunuyordu. Ashâb, Hz. Peygamber'e 'Ey Allah'ın Rasûlü! İşte bahsettiğimiz zat budur' dediler. Rasûlullah da 'Ben onun yüzünde şeytandan gelen siyah bir ben görüyorum' buyurdu. Adam gelip selâm verdi ve ashâbın arasına oturdu. Hz. Peygamber ona dönerek "Allah aşkına söyle! Burada oturanları gördüğün zaman, kafandan 'Onların içinde benden daha hayırlısı yoktur' şeklinde bir düşünce geçirdin mi?" dedi. Bunun üzerine

adam şöyle cevap verdi: 'Rabbim beni affetsin! Evet geçirdim'.[61] Rasûlullah da şöyle dua etti:

وَقَالَ ﷺ فِى دُعَائِهِ: اَللّٰهُمَّ اِنِّى اَسْتَغْفِرُكَ لِمَا عَلِمْتُ وَلِمَا لَمْ اَعْلَمْ، فَقِيلَ لَهُ: اَتَخَافُ يَارَسُولَ اللّٰهِ؟ فَقَالَ: وَمَا يُؤْمِنُنِى وَالْقُلُوبُ بَيْنَ اِصْبَعَيْنِ مِنْ اَصَابِعِ الرَّحْمٰنِ يُقَلِّبُهَا كَيْفَ يشَاءُ.

'Ey Allahım! Bildiğin ve bilmediğim şeylerden dolayı senden affedilmemi talep ediyorum'. Bunun üzerine sahabîler Hz. Peygamber'e 'Ey Allah'ın Rasûlü! Sen de mi korkuyorsun? diye sordular. Rasûlullah da 'Kalpler, Rahman olan Allah'ın (kudret) parmaklarından ikisi arasındadır. Onu dilediği şekilde evirip çevirir. O halde beni Allah'ın azabından emin kılan ne olabilir?' buyurdu ve devamla şu ayeti okudu:

Eğer yeryüzünde bulunanların hepsi bir misli ile beraber o kâfirlerin olsa kıyamet günü azâbın kötülüğünden kurtulmak için onu mutlaka feda ederlerdi. Çünkü (o gün) Allah tarafından (dünyada) hesaba katmadıkları şey kendilerine görünür.

(Zümer/47)[62]

Bu ayetin tefsirinde: 'Onlar dünyada, iyilik zannıyla birtakım çalışmalar yaptılar; fakat bu çalışmaları, Allah'ın huzurunda kötülükler kefesine konuldu' denilmiştir.

Sırrî es-Sakatî şöyle demiştir: "Eğer bir kişi, dünyanın bütün ağaçlarını bir yerde toplasa ve sonra da dallarında dünyanın bütün kuşlarının cıvıldaştığı bu bahçeye girse ve oradaki her mahlûk kendi diliyle o insana 'Ey Allah'in velisi! Selâm sana!' deseler ve bunun üzerine nefsi velilik hevesine kapılsa, o kişi nefsinin elinde esirdir".

Sözü edilen hadîsler ile selef-i sâlihînden nakledilen rivayetlerin tamamı, sana, durumun ne kadar tehlikeli olduğunu ve bu tehlikenin, nifakın inceliğinden ve şirkin gizliliğinden meydana geldiğini anlatmış bulunuyorlar. Yine sana, hiç kimsenin, hiçbir zaman nefis, nifak ve gizli şirkten emin olamayacağını da bil-

---

61) İmam Ahmed , Bezzar ve Dârekutnî, (Enes'ten)

62) Müslim, (Hz. Âişe'den)

dirmişlerdir. Hattâ ikinci halife Hz. Ömer dahi münafıkların alâmetlerini çok iyi bilen Huzeyfe b. Yeman'a kendi durumunu sorar ve 'Acaba ben de münafıklar arasında mıyım?' diye düşünürdü.

Ebu Süleyman ed-Dârânî 'Bazı yöneticilerden, şeriata uygun olmayan birtakım sözler işittim ve bunları inkâr etmek istedim. Fakat o zâlim yöneticilerin beni öldürtebileceklerinden korkarak bu işten vazgeçtim. Ancak korkum öldürülmekten değil, can çekişirken halk tarafından süslü ve mücahid görülmemden dolayı gurura kapılmaktandı' buyurmuştur.

Bu tür nifak, imanın hakîkatına, doğruluğuna, kemâl ve sefavetine zıt düşen münafıklıktır. İman'ın aslına tesir etmez.

Nifak'ın Kısımları

Nifak iki kısma ayrılır:

1. İnsanı dinden çıkarır ve küfre sokar. Böylece insan ebediyyen cehennemde kalacak olanların zümresine dâhil olur.

2. Sahibini bir müddet için ateşe götürür veya onun *illiyyîn*'deki derecesini eksiltir ya da onu sıddîklar rütbesinden düşürür. İşte mü'minlerde bulunmasında şüphe edilen nifak bu ikinci kısma dâhildir.

Mü'minde böyle bir nifakın bulunması ihtimal dâhilinde olduğu için, imanda istisnâ yapmak, yani 'inşaallah' demek en uygunudur. Bu ikinci kısım nifakın esası, insan oğlunun gizlisiyle açığı arasındaki ayrılıktır. Allah'ın azabından emin olmak ve nefsinin yaptıklarına güvenmekten ve bunlara benzer birtakım zararlı emirlerden ancak sâdıklar korunabilir.

Dördüncü Anlam

İman'da yapılan istisnânın şekke dayandığını söylemiştik. Bu şekildeki bir istisnâ, neticeden korkulmasından neş'et etmektedir. Çünkü mü'min kişi imanının ölüm ânında, yüzdeyüz sağlam kalıp kalmayacağını bilmemektedir. (Allah korusun) eğer sonuç küfür ile neticelenirse daha evvel yapılan bütün ameller yanıp kül olacaktır; çünkü amellerin geçerli olması sonucun selâmetine bağlıdır.

Eğer oruçlu birisine, kuşluk zamanı, orucunun sağlam ve doğru olup olmadığı sorulsa 'Ben kesinlikle oruçluyum' dediği halde, bilâhere gündüzün ortasında orucunu bozarsa yalan söylemiş olur. Çünkü orucun doğru olması, gündüzün sonuna, yani güneşin batışına kadar devamı etmesine bağlıdır. Gündüzün, orucun tamam olmasının ve doğruluğunun mîkatı oluşu gibi, insan ömrü de imanın doğruluğunun mîkatıdır. Vakti tamamlanmadan önce imanı sıhhat ve doğrulukla tavsif etmek, ancak başlangıçta bulunmasının sonuca kadar devam etmesine bağlıdır. Böyle bir devam ise şüphelidir. Mü'minlerin çoğunun korkarak ağlaması, işte bu neticenin belli olmamasından ve bunun ezelî bir hükmün ve ezelî bir meşietin semeresi olmasından ileri gelmektedir. Bu ezelî hüküm de ancak başa geldiği zaman bilinebilmektedir. Beşerden hiçbir kimse bu hükme muttali olamamıştır. Binaenaleyh neticenin korkusu, başlangıcın korkusu gibidir. Çoğu zaman, içinde bulunulan anda, geçmiş kelimenin zıttı belirir. O halde Allah tarafından kendilerine cennet takdir edilen kimselerden olduğunu kim iddia edebilir?

> Bir de ölüm sarhoşluğu (can çekişme) gerçek olarak (bi'l-hakkı) gelmiştir. 'İşte (ey insanoğlu!) Bu senin kaçıp durduğun şeydir' (denilir).
>
> (Kaf/19)

Bi'l-hakkı kelimesi *ezelî hüküm* anlamında tefsir edilmiştir; yani 'Ezelî hükümle takdir edilen ölüm sarhoşluğunu açığa vurdum...' demektir.

Selef'ten bazıları 'Çalışmaların gerçek neticeleri ancak kıyamette belli olur' buyurmuşlardır.

Ebu Derda (r.a) 'İmanının selbolunmayacağından emin olan kişinin imanı mutlaka selbolunur' diye yemin ederdi.

'Birtakım günahlar vardır ki, onların cezası kötü netice ve imansızlıktır' denilmiştir ki böyle günahlardan Allah'a sığınırız.

Yine şöyle denilmiştir: 'İmansızlık ve su-i hâtime'ye vesile olan günahlar, yalan yere keramet ve velilik taslamak iddiasıdır'.

Bazı ârifler şöyle demişlerdir: 'Eğer evimin cümle kapısının yanında bana *şehâdet* mertebesi ve odanın kapısında da *tevhid* üzere ölüm arzedilse, *tevhid* üzere odanın kapısında ölmeyi, cümle

kapısına giderek şehid olmaya tercih ederim. Çünkü odanın kapısından cümle kapısına varıncaya kadar kalbimde beni tevhidden ayıracak ne gibi hallerin meydana geleceğini bilmiyorum'.

Bazı âlimler de şöyle demişlerdir: 'Eğer bir kişiyi elli sene muvahhid (Allah'ı birleyici) olarak tanımış olsam; sonra aramıza bir direk girip de o direğin ötesinde vefat etse, onun kesin olarak *tevhid* üzere öldüğünü söyleyemem'.

Bir hadîsinde de Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

مَنْ قَالَ اَنَا مُؤْمِنٌ فَهُوَ كَافِرٌ، وَمَنْ قَالَ اَنَا عَالِمٌ فَهُوَ جَاهِلٌ.

Kim 'Ben mü'minım, deyıp (Allah'ın azabından emin olursa) o kâfirdir ve kimde 'Ben âlimim, derse, o da cahildir'.[63]

Rabbinin emir ve yasakları doğruluk ve adalet yönünden tamamlandı. O'nun kelimelerini değiştirebilecek hiçbir kimse yoktur. Allah onların dediklerini hakkıyla işitici, gizlediklerini de kemâliyle bilicidir.

(En'am/115)

"Bu ayetteki, 'doğruluk' mânâsına gelen *sıdkan* kelimesi, iman üzere ölenler içindir. Adalet mânâsına gelen *Adlen* kelimesi de *şirk* üzere ölenler içindir" denilmiştir.

Allah Teâlâ Hac suresinin 41. ayetinin son cümlesinde 'Bütün işlerin sonucu Allah'ındır' buyurmuştur. Binaenaleyh mademki mü'min bir kişi için şek ve şüphe ve sonuçtan emin olmamak bu raddeye kadar yükselmiştir, o halde imanda istisnâ; yani 'inşaallah' demek vâcibdir.

Oruç, insanın mükellef olduğu bir vazifeyi yerine getirmesinden ibaret bulunduğu gibi, iman da, cenneti icab ettiren durumdan ibarettir. Güneş batmadan evvel fesada uğrayan oruç ise, insanın zimmetini oruçsuzluk mesuliyetinden kurtaramaz oruçluktan çıkarak. Binaenaleyh insanın son nefesinden evvel ifsad olunan imanı da -bidayette vardı diye- insanı kurtaramaz. Hatta tutulmuş ve eda edilmiş bir oruçtan sonra bile 'Dün oruç tuttun mu?' soru-

63) Taberânî, *Evsat*, (İbn Ömer'den); Taberânî, *Asgar;* senedinde *zaaf* vardır.

suna ancak 'Evet, eğer Allah dilerse' şeklinde cevap verilmesi gerekir; zira hakikî oruç Allah tarafından kabul edilen oruçtur. Allah tarafından kabul edilen oruç ise, O'ndan başka kimse tarafından bilinmemektedir. İşte neticenin karanlık oluşundan ötürü bütün gerçek amel ve ibadetlerde istisnâ, ancak ibadetlerin kabul olup olmamasının meçhul oluşundan doğar. Zira ibadetin sıhhatına, zâhiren şart koşulan bütün şartların tahakkuku ile beraber bazen Allah'tan başka hiç kimse tarafından bilinmeyen gizli sebepler mâni olmaktadır. Binaenaleyh edebe uygun düşen, istisnayı getirmek (inşaallah demek) ve her ibadetin makbul olup olmamasına şüpheyle bakmaktır. İşte 'Sen mü'min misin?' sualinin cevabında 'Eğer Allah dilerse ben mü'minim' demeyi güzel kılan mânâlar bunlardan ibarettir. Böylece akaid kaidelerinin bahsini burada kapatıyoruz.

Allah'ın izniyle *Kitabu Kavaid'il-Akaid* sona erdi. Allah Teâlâ, efendimiz Hz. Muhammed'e ve tüm seçkin kullarına hayırlar ihsan eylesin! Âmin!

Üçüncü Kitab

KİTABU ESRAR'İT-TAHÂRE

(Temizliğin Sırları)

1. Pisliklerin Temizlenmesi
2. Hadesten (Hükmî Necasetlerden) Temizlik
3. Bedenden Çıkan Ter ve Diğer Temiz İfrazatlar

III. Kitabu Esrar'it-Tahâre

(Temizliğin Sırları)

Giriş

Kullarına lütfederek onları nezâfete mecbur eden Allah'a hamd u senâlar olsun. Temizlenmeleri için kalplerine nûr lütuflarını akıtan, rikkat ve letâfet özelliğine sahip bulunan su ile bedenlerini temizlemeye imkân veren Allah'a şükürler olsun. Kâinatın tümünü hidayet nûruyla dolduran Allah'ın Rasûlü Hz. Muhammed Mustafa'ya, Onun güzel ve temiz âline, kıyâmet gününde, bereketiyle, korkudan bizi kurtaran, bizimle her türlü âfetin arasına bir siper gibi giren o zâta salât ve selâm olsun!

بُنِىَ الدِّينُ عَلَى النَّظَافَةِ.

Din nezâfet üzerine binâ edilmiştir.[1]

مِفْتَاحُ الصَّلاٰةِ الطُّهُورُ.

Namazın anahtarı temizliktir.[2]

Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

Orada günahlardan ve pisliklerden temizlenmeyi seven adamlar vardır. Allah da böyle çok temizlenenleri sever.

(Tevbe/108)

Hz. Peygamber ise şöyle buyurmuştur:

---

1) Hadîse bu şekliyle muttali olamadığını söyleyen Irâkî, İbn Hibban'ın Hz. Aişe'den naklettiği 'Temizlenin; zira İslâm temizliktir' şeklindeki hadîsi göstermektedir. Krş. Taberânî, *Evsat*, (İbn Mes'ud'dan *zayıf* bir senedle)

2) Ebu Dâvud ve Tirmizî, (Hz. Ali'den); Tirmizî, 'Tahâret bâbında en sahih ve en hasen hadîs budur' demektedir.

اَلطُّهُورُ نِصْفُ الْاِيمَانِ.

Temizlik imanın yarısıdır.[3]

Yine Kur'an'da şöyle buyurulmaktadır:

Allah size bir güçlük dilemez. Fakat sizi tertemiz yapmak ve üzerinizdeki nimetini tamamlamak ister ki, şükredesiniz.

(Mâide/6)

Basîret sahipleri bu ayet ve hadîslerin zahirlerine bakarak İslâm'da kalp temizliğinin herşeyin başında geldiğine hükmettiler. Çünkü Hz. Peygamber'in 'Temizlik imanın yarısıdır' hadîsinden, sadece su ile temizlenip atılan kirler kastolunmamıştır; zira sularla zâhirî kirler temizlense dahi, kalp, harâbe ve kirlerle dolu oldu mu böyle bir zâhirî temizlik nasıl olur da imanın yarısı olabilir? Olamaz ve olması da uzak bir ihtimaldir.

Tahâretin dört mertebesi vardır:

Birinci mertebe: Zâhirî necaset ve pisliklerden temizlenmektir.

İkinci mertebe: Âzaları günahlardan temizlemektir.

Üçüncü mertebe: Kalbi çirkin ve rezil sıfatlardan temizlemektir.

Dördüncü Mertebe: Sırrı mâsivadan temizlemektir. Bu tür temizlik, temizliğin en yüksek derecesidir ancak peygamberlere ve sıddîklara mahsustur.

Bu dört mertebenin her birindeki temizlik, o sahadaki çalışmanın yarısıdır. Çünkü sırrın çalışmasındaki en büyük gaye, çalışana, Allah'ın celâl ve azametinin görünmesidir. Allah'tan gayrı şeyler, sırdan göç edip çıkmadıkça, hakikî olarak Allah'ın mârifeti o sırda konaklamaz. Bu sırra binaen Allah Teâlâ "De ki: 'Allah o kitabı indirdi'. Sonra onları bırak, bâtıl dedikodularında oynayadursunlar" (En'am/91) buyurmaktadır. Çünkü Allah'ın marifeti ile Allah'tan gayrı şeylerin bir kalpte toplanması ve bir araya gelmesi mümkün değildir.

---

3) Tirmizî, (Benî Selim kabilesine mensup bir kişiden)

Allah Teâlâ bir kişinin göğsünde iki kalp yaratmış değildir ki, mârifetullah birinde, Allah'tan gayrı şeyler de diğerinde olsun!

Kalp amelinin en büyük hedefi; kalbi, güzel ahlâk, sahih ve meşrû inançlarla süslemektir. Kalp, bu iyi ahlâk ve meşrû inançların zıdlarından temizlenmedikçe onlarla sıfatlanamaz. Fâsıklık ve rezil inançlar atılmadıkça öbürleri kalpte yerleşemez. Bu bakımdan kalbin temizlenmesi, kalp amelinin yarısı ve ikinci yarısının da tamamlanmasında şart koşulan birinci parçasıdır. İşte temizlik, bundan dolayı ve bu mânâ ile imânın yarısı veya parçası olmaktadır. Âzaların yasaklardan temizlenmesi de böylece âza amelinin yarısıdır ve ikinci yarısının oluşmasında da şarttır. Bu bakımdan âza amellerinin yarısı temizlenmeleridir.

Bu temizlik aynı zamanda âzanın tâmirinde büyük rol oynayan ibadetlerin doğru olmasının da şartıdır. İşte imanın makamları bunlardan ibarettir ve her makamın bir derecesi vardır. Kul, o derecelerin üstüne, ancak o derecelerden geçmek suretiyle varabilir. Çirkin sıfatlardan sıyrılmadan sırrın temizliğine, kalbi, çirkin ahlâktan temizlemeden iyi ahlâkla tâmirine varılamaz. Âzaları huylardan temizleyip bu dereceyi geçmeden, ibâdetlerin mânevî süslenmelerine erişemez. Matlub ne kadar aziz ve şerefli ise, ona varmak için o nisbette zorluklar olduğu gibi, ona giden yol da uzun ve dağdağalı olur. Sakın bu emre, temenniler ve kolaylıkla varılacağını zannetme. Evet, basiret gözü kör olup, bu derecelerin farklılığını idrâk etmeyen bir kimse, tahâretin mertebelerinden ancak istenilen öze nisbetle kabul mesâbesinde bulunan en son derecesini anlayabilir ve ötesine çıkamaz. Bu bakımdan, basireti kör olan bir kimse, ancak tahâretin en basit mertebesine dalar ve onun mecralarını teker teker arar, bütün vaktini istinca yapmak, elbise yıkamak, zâhirin temizliğini yapmak ve bolca akan suları aramakla geçirip zâyi eder. Vesvese ve hayâlin hükmüyle Allah tarafından istenilen şerefli tahâretin sadece bu olduğu zannına kapılır. Selef-i sâlihînin sîretini bilmediği gibi, onların bütün vakitlerini kalbin temizlenmesine ve tefekküre sarfettiğini de bilmez ve onların, içlerinin temizliği yanında bedenî temizliğe pek önem vermediklerinden de gafildir.

II. Halife Hz. Ömer (r.a) o kadar büyüklüğüne rağmen, hristiyan bir kadının testisindeki sudan abdest aldığından ve ashâb-ı ki-

râmın yağlı yemeklerden sonra ellerini su ile yıkamak suretiyle değil, ancak ayaklarının altına sürmekle iktifa ettiklerinden, sabun yerine *eşnan* denilen köpüklü bitki ile yıkanmayı yeni çıkmış bid'atlardan saydıklarından gafildirler.

Ashâb-ı kirâm (r.a) camilerde toprak üzerinde namaz kılar, yollarda yalın ayak gezerlerdi. Toprak üzerine tevâzularından dolayı, oturanlar ashabın en büyüklerinden sayılırdı. İstincada sadece taş ile temizlenmekle iktifa ederlerdi.

Ebu Hüreyre ve diğer Suffe ashabı şöyle anlatmaktadırlar:

كُنَّا نَأْكُلُ الشِّوَاءَ فَتُقَامُ الصَّلاَةُ فَنُدْخِلُ اَصَابِعَنَا فِى الْحَصْبٰى ثُمَّ نَفْرُكُهَا بِالتُّرَابِ وَنُكَبِّرُ.

Biz kızartılmış eti yer, namaz için kâmet getirildiği zaman, parmaklarımızı mesciddeki kumların arasına sokar ve toprakla siler, derhal namaza iştirâk ederek tekbir alırdık.[4]

Hz. Ömer şöyle anlatır:

مَا كُنَّا نَعْرِفُ الْاَشْنَانَ فِى عَصْرِ رَسُولِ اللّٰهِ ﷺ

'Biz Rasûlullah'ın zamanında köpüklü eşnan ile yıkanmanın ne olduğunu bilmezdik. Bizim mendillerimiz ayaklarımızın altıydı. Yağlı birşey yediğimiz zaman ellerimizi ayaklarımızın altına sürmek suretiyle temizlerdik'.[5]

Rasûlullah'tan sonra ilk başgösteren bid'atların dört tane olduğu söylenir:

1- Elekler ve kalburlar, 2- Köpüklü eşnan, 3- Sofralar, 4- Doya doya yemek.

Bu bakımdan ashabın bütün gayesi; bâtınlarını temizlemek ve bu sayede Rasûlullah'a lâyık bir ümmet olmaktı. Hatta onlardan bazıları 'Nalınlarla namaz kılmak, onları çıkarıp namaz kılmaktan daha efdaldir' buyurmuştur. Çünkü Hz. Peygamber, Cebrâil kendisine 'Senin nalınlarında necâset vardır' dediği za-

---

4) İbn Mâce, (Abdullah b. Hâris'ten)

5) Irâkî, Hz. Ömer'den böyle bir rivayete rastlamadığını söylerken, İbn Mâce buna benzer ve daha kısa bir hadîsi Hz. Câbir'den rivayet etmektedir.

man onları çıkarmış ve öylece namaza durmuştur. Rasûlullah'ın nalınlarını çıkardığını gören ashab da kendi nalınlarını çıkarmıştır. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a) 'Nalınlarınızı neden çıkardınız?'[6] diye sormuştur.

İmam Nehâî namazda nalınlarını çıkaranlar hakkında 'Temiz nalınını çıkarıp öylece namaza başlayanların nalınlarının muhtaç bir kimse tarafından alıp götürülmesini temenni ediyorum' buyurmuştur.

İşte selef-i sâlihîn, zâhirî emirlerde, bu kadar musahale ve kolaylık taraftarı idiler. Çarşı ve sokaklardaki çamurlarda yalın ayak gezer ve o çamurların üzerinde, icabında sakınmadan otururlardı. Mescidlerde hiçbir şey sermeden yerde namaz kılar, hayvanlar ile sürülen ve hayvanların kirlettiği buğday ve arpa unundan çekinmeden yerler o, necasetler içerisinde yuvarlanan deve ve atların terinden sakınmazlardı. Selef-i sâlihînden hiç kimsenin zâhirî necasetlerin ince teferruatına dalıp sorduğu nakledilmemiştir. İşte selefin zâhirî necasetler hakkındaki kolaylık ve musahelesi bu raddeye varmıştı.

Zamanımızda, cehaletin ifrat derecesini nezafet ve temizlik sayan bir gruba sıra gelmiştir. Maalesef bu grup, cehaletin ifratından gelen zâhiri temizlikleri dinin temel ve esası olarak kabul etmektedirler. Vakitlerinin çoğunu gelinleri süsleyen, tel ve duvak takan kadınlar gibi zâhirî süslere hasretmektedirler. Bâtınları ise, harab olduğu gibi, kibir, ucub, cehalet, riya ve nifak pislikleriyle de doludur.

Bu kötü fiillerini kötü görmedikleri gibi tasvip de etmektedirler. Eğer bu zamanda bir mü'min sadece taş ile istinca etmekle iktifa ederse, yalın ayak gezerse, seccadeyi kaldırıp toprak üzerinde namaz kılarsa veya seccade yerine mescidin hasırları üzerinde namazlarını eda ederse veya ayağına deriden yapılmış terlik giymeksizin halılar üzerinde gezerse veya ihtiyar bir kadının testisinden veya mütedeyyin (dindar) olmayan bir kişinin tasarrufunda bulunan bir sudan abdest alırsa, böyle bir kimsenin başına kıyamet kopar ve yaptıklarını şiddetle itham ederek kendisini pis insan olarak kabul ederler. Cemaatlerinden uzaklaştırır, onunla arkadaşlık

---

6) Ebu Dâvud ve Hâkim, (Ebu Said el-Hudri'den *sahih* olarak)

yapmayı, hele onunla yemek yemeyi çok kötü birşey kabul ederler. Bu bakımdan zamanımızdaki cahiller, imandan olan yamalı ve perişan görünüşü pislik ve ahmaklık; sözde temizliği ise nezafet kabul ederler. Bu bakımdan mârufun münker (yani iyinin kötü) ve münkerin de mâruf sayıldığını, dinin hakîkatının silinip, şekilciliğin dinî hakîkatin ve dinî ilimlerin yerini aldığını, şu zamanımızda, kolayca müşahede edebiliriz.

'Sen sûfîlerin sonradan ihdas ettikleri şeklî ve zâhirî temizliklerini de mi haram ve münkerâttan sayıyorsun?' diye soracak olursan, iyi bil ki tafsilât vermeksizin mutlak bir şekilde sûfîlerin yaptıklarına 'haram' ve 'münker' demekten Allah'a sığınırım. Ancak diyebilirim ki; tasavvuf ehlinin hallerinde görünen nezâfet ve bu nezâfet için çekilen zorluklar ve hazırlanan kap ve âletler, kullanılan terlikler ve yüzü toz ve pisliklerden korumak için başa geçirilen peçeler ve diğer sebepler, mücerret bir şekilde zatlarına bakılırsa, mübahtırlar. Bazen onları iyiliklerden saydıracak niyet ve durumlarla bir arada bulunduğu gibi, bazen de haram ve münkerâta sürükleyecek niyetlerle beraber bulunurlar.

Haddi zâtında mübah olmalarına gelince, bu gizli olmayan bir hakîkattir. Çünkü malın sahibi bu şeyleri yapmak suretiyle malında, beden ve elbisesinde tasarruf etmektedir. Zâyi edip, israfa kaçmadıkça bunlarda tasarruf yapabilir.

Haram ve mahzurlu olmalarına gelince, onları dinin esası olarak kabul ve Hz. Peygamber 'Din, nezafet temeli üzerine binâ edilmiştir' hadîs-i şerîfini onlarla tefsir etmesi sebebiyle olur ki, şekilciliği dinin esası ve bu hadîs-i şerîfin tefsiri olarak telakki eden kimseler, selef-i sâlihînin gidişatını tâkip edip şekilciliğe dalmayanları günahkâr ve âsî kabul ederler. Böyle bir telâkki ise, felâketin katmerlisidir.

Bu yaptıklarıyla zâhirlerini halka süslü göstermek ve halkın dikkatini çekmeyi kastediyorlar. İşte böyle bir davranış şeriâtın çirkin gördüğü riyakârlığın tâ kendisidir. Bu bakımdan sûfîlerin giyiniş ve kuşanışları bu iki sebebe dayanırsa mahzurlu ve haramdır. Eğer bu giyim ve kuşamdan gaye zâhirî süs değil de ancak iyi bir niyetse, o takdirde bu giyiniş ve kuşanış münker değildir. Fakat bununla beraber, bu şekilde giyinmeyen ve kuşanmayanlara da hücum etmemek gerekir. Böyle giyim ve kuşamla meşgul olmak suretiyle namazı, vaktinin evvelinden tehir etmemek ve daha

efdal olan bir ameli onun için bırakmamak, ilim ve benzeri iyi amellerin gecikmesine sebep olmamak şartıyle mübah ve helâl olabilir. Eğer menfî bir tesir yapmayıp iyi bir niyetle yapılırsa Allah'a yaklaştırıcı bir amel olarak kabul edilmesi de mümkündür. Fakat böyle bir giyim ve kuşam, ciddiyetle çalışanlara kolay kolay müyesser olamaz. Ancak tembellere nasib olur ki o tembeller de eğer vakitlerini bu zâhirî süslere sarfetmeseler, mutlaka ya uyku ile veya boş konuşmalar ve dedikodu yapmak suretiyle geçireceklerdir. Bu bakımdan tembellerin zâhiri giyiniş ve kuşanışla ilgilenmeleri daha evlâdır. Çünkü zâhiri taharet ve temizliklerle meşgul olmak hiç olmazsa, zaman zaman Allah'ın zikrini gerektirir ve ibâdetleri hatırlatır. Bu bakımdan böyle bir gidişat şeriatça münker olmayan veya israf sayılmayan bir duruma insanı sevketmedikçe zararsız bir hareket olarak kabul edilebilir.

İlim ve amel ehline gelince, onların, ancak zarurî ihtiyaç miktarı vakitlerini, zâhirî taharet ve temizliklere sarfetmeleri câiz olabilir. Zarurî ihtiyaçtan fazla böyle şeylere vakit sarfetmek ilim ve amel ehline uygun bir davranış değildir ve mücevheratın en kıymetlisi olan ömrü fuzulî yere sarfedip, eldeki fırsatı değerlendirmemek gibi bir felâkettir.

'Nasıl olur da, ilim ve amel ehlini istisna ederek, diğer kimselere ruhsatlı olan birşeyi onlar için ruhsatlı sayamazsın' denilemez ve bu ayırıma şaşmak da gerekmez. Çünkü *Ebrar*'ın iyilikleri *Ebrar*'dan daha üstün olan *Mukarrib*ler için kötülük sayılmaktadır. Yani *avam* için ruhsatlı olan; işlenmesinde hiçbir mahzur bulunmayan hareketler *havass* için mahzurludur.

Tembeller nezafeti terkedip ve nezafete ihtimam veren ehl-i tasavvuf'a hücum etmemeli ve 'Ben zâhirî nezafeti terketmek suretiyle kendimi sahâbe-i kirâma benzetiyorum' iddiasında da bulunmamalıdır. Çünkü ashaba, zâhirî temizliğe pek önem vermemek suretiyle benzemeye çalışmak, ancak zâhirî temizlikten daha önemli olan iç temizliğiyle meşgul olunduğu takdirde mümkün olabilir. Nitekim Dâvud-i Tâî'ye 'Neden sakalını taramıyorsun?' denildiği zaman şu cevabı vermiştir: 'Eğer sakalımı taramaya vakit bulursam, o zaman iç temizlikten kurtulmuşum demektir'.

İşte bu sır ve hikmete binaen öğreten âlim, öğrenmek isteyen talebe ve ilmiyle amel etmek isteyen âlimin elbiselerini kendi eliyle yıkamak suretiyle vaktini harcamasını uygun bulmuyorum.

'Yıkayıcılar, belki yıkadıkları şeylerde kusur eder, temiz sularla yıkamıyorlar da ondan dolayı ben, bizzat kalbim mutmain olsun diye bu vazifeyi görüyorum' demek suretiyle kendisini mâzur göstermek de doğru birşey değildir.

Çünkü selef, tabaklanmış derileri giyerek namazlarını kılar, debbağın kimliğini ve tabaklanmış elbisenin temiz veya necis birşeyle mi bu hale getirildiğini sormazlardı. Ancak necaseti gözleriyle gördükleri zaman sakınırlardı. İnce ihtimallari kaale alıp detaylara inmezlerdi. Onlar sadece riyânın ve zulmün inceliklerine dalıp, derin derin düşünmeyi iş edinirlerdi. Bir ara Süfyân es-Sevrî (r.a), beraberinde yürüyen ve o esnada başını kaldırıp ma'mur ve yüksek bir kapıya bakan arkadaşına 'Sakın ona ve onun gibi kapılara bakma. Çünkü senin gibiler o kapılara bakmamış olsaydı, onların sahipleri de bu israfa girmezlerdi' buyurmuştur.

Bu bakımdan şatafatlı bir kapıya bakan bir kimse, kapıyı o şekilde yapıp israfa girenin yardımcısı olur. İşte selef-i sâlihîn, zihinlerini bu incelikleri elde etmek için kullanırlardı. Zahiri necasetin ihtimallerinde zihin yormazlardı... Âlimin, elbisesini ona yıkatması ve kendisinin de ilimle meşgul olması kendisi için daha efdaldir. Çünkü alim, elbisesini yıkayıcıya yıkatmak suretiyle ona ücret verip kolaylık gösterdiği için iyilik yapmıştır. Yıkayıcı ise, nefs-i emmâresini, helâl bir amelle meşgul etmekle susturmuş ve meşguliyeti müddetince günahlardan kurtulmak suretiyle iyilik yapmış olur. Çünkü nefis birşeyle iştigal etmediği takdirde sahibini meşgul eder. Eğer yıkayıcı, âlimin elbisesini yıkamakla bir âlime iyilik yapmak niyetini taşıyorsa, bu niyetiyle bu hareket, onun için en faziletli hareketlerden birisi olur. Bu bakımdan âlimin, vaktini, elbise yıkamak gibi basit şeylere sarfetmesi uygun bir hareket olmadığı için elbisesini yıkayan birisinin bulunması ve o sayede vaktini ilim tahsiliyle değerlendirmesi, âlim için en iyi harekettir. Yıkayıcı da böyle bir hareketle meşgul olup nefs-i emmârenin desiselerinden kurtulursa, kendisi için hayırlı olur. O halde her iki taraftan, yani âlimin tarafından da, yıkayıcının tarafından da hayırlar oluk şeklinde akar.

Bu misâl ile buna benzer çalışmaların neticeleri düşünülüp idrâk edilebilir. Çalışmaların faziletleri ve bir kısmının diğerinden önce gelmesinin gerekliliği de böylece anlaşılabilir. Bu bakımdan

ömrün sayılı dakikalarını en önemli işlere sarfetmek, bütün dünya işlerini incelemek ve saymaktan daha önemlidir.

Bu mukaddimeyi hakkıyla idrâk ettiğin zaman, tahâretin dört mertebeli oluşu sana güneşten daha bâriz bir şekilde görünür. Bundan sonra bilmen gerekiyor ki, biz bu bölümde tahâretin dördüncü mertebesi olan zâhirî nezafetten başka birşeyden bahsetmeyeceğiz. Çünkü bu bölümün birinci şıkkında sadece zâhirî ve bedenî tahâretten bahsedilir.

Bu hakîkatlerden sonra deriz ki; zâhirin temizlenmesi üç kısma ayrılır:

A) Pisliklerden

B) Hadesten

C) Bedenin ifrazatlarından

Bedenin ifrazatlarından temizlenmek, ancak tırnakların kesilmesi, kasıkların kazınması veya ilaçla kıllarının giderilmesi, sünnet ameliyesi ve benzerleriyledir.

BİRİNCİ BÖLÜM

Pisliklerin Temizlenmesi

Bu kısmın incelenmesi ve tedkiki üç şeye dayanır:

1. Temizlenen
2. Temizleyen
3. Temizlik

1. Temizlenen

Temizlenen şey pisliktir. Gözle görülen şeyler üç kısma ayrılır:

A) Cansızlar

B) Canlılar

C) Canlıların parçaları

Câmidler (Cansızlar)

Şarap ve bütün sekir verici maddeler hariç, diğer cansızlar temizdir.

Canlılar

Köpek, domuz, ikisinin birleşmesinden doğan melez yavru veya biriyle başka bir hayvanın birleşmesinden doğan yavrular hariç, bütün canlılar temizdir. Fakat hayvanlar kesilmeden ölürlerse, beş sınıf hariç, hepsi necis olur:

1) İnsan

2) Balık

3) Çekirge

4) Elmanın içindeki kurt; (yiyeceklerin içindeki kurtların hükmü de bu şekildedir.)

5) Akıcı kana sahip olmayan karasinek, pislik böceği ve benzeri hayvanlar

Bu bakımdan (Şafiî mezhebine göre) bu beş canlının herhangi birisinin ölüsü suya düşerse suyu necis etmez.

Canlıların parçaları

Bunlar iki kısma ayrılır:

a) Canlıdan koparılan parçalar. Bunların hükmü; o canlının ölüsünün hükmü gibidir. Canlıların tüyleri ise, ne zaman kırpılırsa kırpılsın necis olmaz. Kemikler, (Hanefî mezhebi hariç) ölmesiyle necis olur.

b) Canlıların içinden çıkan sıvı ifrazatlar. Canlılardan bozulmadan çıkan ve hiçbir merkezi bulunmayan gözyaşları, ter, tükürük ve sümük gibi ifrazat temizdir. Kan, sidik ve ters gibi canlının bedeninde merkezi bulunan ve bozulduktan sonra çıkan ifrazatlar ise necistir. Hayvanın bir maddesi olan meni ve yumurta necis değildir. İrin, kan, ter ve sidik ise, hangi hayvanın olursa olsun (Şafiî mezhebinde) necistir.

Bu necasetlerden azı da, çoğu da bedene veya elbiseye veya seccadeye bulaşırsa necis eder ve affolunmaz. Ancak affolunan beş kısım, bu hükmün dışındadır:

1. Çıkış noktasını geçmemek suretiyle taşlarla temizlenen insan pisliğinin eseri ve kalıntıları affolunur.

2. Çarşı ve sokakların çamuru ve yoldaki kurumuş terslerin tozu. Bu çamur ve toz, kesinlikle necis olduğu bilindiği halde sakınılması mümkün olmayan miktarının bulaşması affolunur. Elbisesine bu pisliklerden bulaşan adam ifrat veya tefrite kaçmadıkça bulaşan çamur ve tozun, sakınılması mümkün olmayan miktarı af olunur.

3. Çoğu zaman yollar necasetten hâli olmadığı için, mestlerin altına bulaşan necaset de ovulmak suretiyle temizlendikten sonra affolunur.

4. İster az, ister çok olsun, pirelerin pislikleri affolunmuştur. Ancak normalden fazla olursa o zaman necistir. Normalden fazla olan pire necaseti ister senin, isterse emanet olarak başkasından alıp giydiğin elbisede olsun, necistir.

5. Sivilcelerin kanı ve onlardan akan sarı su ve irin affolunur. Çünkü Abdullah b. Ömer (r.a), yüzündeki bir sivilceyi sıkıp çıkan

kanı yıkamadan kalkıp namazını edâ etmiştir. (Bu hüküm Şâfiî mezhebine göredir. Hanefilere göre ise, kan çıkıp akmak suretiyle abdest bozulur. Yeniden abdest almak lâzımdır.)

Çok zaman devam eden ve müzminleşmiş yaralardan çıkan irinler de sivilceden çıkan kan gibidir; yani o da affolunur. Kan aldırma eseri de böyledir. Ancak pek az bedende çıkan çıban ve benzerlerinin kanı bu hükmün dışındadır ve istihaze kanı gibi necistir. Pek az görünen bu kan, yüzde altmış oranında insanda görülen sivilce kanının mânâ ve hükmünde olamaz.

Şeriatın bu beş necaset hakkında göstermiş olduğu müsamaha, muhakkak taharet emrinin musahale ve kolaylık üzerine bina edildiğini ifade eder.

Bu bakımdan tahârette haddi aşan bid'at ve aşırı incelikler asılsız vesveseden başka birşey değildir.

2. Temizleyen

Temizleyen, ya cansız veya sıvı bir maddedir. Cansız olan, istinca taşıdır. Bu madde, hafif bir temizlik âletidir. Fakat cansız maddenin temizlik âleti olması için yumuşak olmaması, temiz olması, yaş ve hürmete lâyık bir madde de olmaması şarttır. Sıvı temizleyicilere gelince; (Şâfiî mezhebine göre) sıvılardan ancak su ile necaset izale edilip giderilebilir. Suyun her nevî ile de bu vazife yapılamaz. Ancak haddi zâtında temiz olup herhangi bir karışımla fâhiş bir şekilde bozulmaması ve su denebilecek vasıftan çıkmaması şartıyle temizleyici olabilir. Eğer tadını, renk veya kokusunu bozacak bir necasetle karışırsa, *temizlik* vasfını kaybettiği için temizleyici olmaktan çıkar. Eğer suyun tadı, rengi veya kokusu bozulmamış ve aynı zamanda su 250 men (ki Bağdat batmanıyla beşyüz batman eder) civarında bulunursa, o zaman necis olmaz. Çünkü Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

إِذَا بَلَغَ الْمَاءُ قُلَّتَيْنِ لَمْ يَحْمِلْ خَبَثًا.

Su, iki kulleye eriştiği zaman (rengi, tadı ve kokusu bozulmadıkça) necis olmaz.[7]

---

7) Sünen-i Sitte, İbn Hibban ve Hâkim, (İbn Ömer'den)

Eğer iki kulleden az ise, Şafiî'ye (Hanefîlere ve İmam Ahmed'in bir görüşüne) göre necis olur. (Fakat İmam Ahmed'in diğer görüşüne ve İmam Mâlik'e göre bozulmadıkça necis olmaz, ne kadar az olursa olsun). Bu hüküm akmayan ve durgun sular hakkındadır.

Akan suya gelince, necasetle bozulduğu zaman, ancak pislikle bozulan kıvrımı necis, onun üstü ve altı ise temizdir. Çünkü suyun kıvrımları suya bitişik değil, ayrı ayrıdır.

Akan necaset, su yolundan geçtiği zaman, karıştığı kıvrım, onun sağında ve solundaki su, eğer iki kulleden azsa, necis olur. Eğer suyun akımı necasetin akımından daha kuvvetliyse necasetin üstündeki su tâhir, altındaki su, ne kadar uzak ve bol olursa olsun necistir. Ancak bu su kulleteyn (iki kulle) kadar bir havuzda toplanırsa o zaman temiz olur. Yani necis sudan bir kulleteyn meydana gelirse o su temizlenir. Ancak kulleteynden alındığı zaman necaset hükmü geri gelmez.

İşte İmam Şâfiî'nin mezhebi budur. Fakat İmam Şafiî'nin sular hususundaki mezhebinin, hocası İmam Mâlik'in mezhebi gibi olmasını isterdim. İmam Mâlik'e göre su, ne kadar az olursa olsun, necasetin içine düşmesiyle rengi, tadı ve kokusundan birisi bozulmadıkça necis olmaz. Çünkü insanların suya ihtiyaçları çok fazladır.

Vesvesenin doğuş noktası da suyun iki kulle olmasının şart koşulmasıdır. Bunun içindir ki, insanlara bu tesbiti yapmak çok zor gelmektedir. Hayatımla yemin ederim, tecrübesini yapan bir kimse zorluğun bu noktadan geldiğini müşahede edebilir. Bu noktanın tesbiti zorlamaya vesile olmaktadır. Şüphe etmediğim hakîkatlerden birisi de şudur ki eğer iki kulle olması, necasetle karışık su için şart koşulsaydı taharet yönünden en zahmetli memleket Mekke ve Medine olacaktı. Çünkü bu iki beldede akarsu çokça olmadığı gibi, akmayan ve durgun sular da azdır.

Rasûlullah'ın asr-ı saadetinin başlangıcından sahâbe-i kirâmın devr-i saadetlerinin sonuna kadar *tahâret* hakkında vâki olan belli başlı bir mesele bu iki beldede görülmemiştir. 'Su nasıl necasetlerden korunur' şeklinde herhangi bir sual sorulmamıştır. Bu devrin su kapları çocukların ve necasetten korunması mümkün olmayan cariye ve kölelerin su alabileceği bir vaziyette

bırakılmaktaydı. Hz. Ömer (r.a), hristiyan bir kadının testisindeki sudan abdest alıyordu. Hz. Ömer'in bu hareketi açıkça gösteriyor ki, ancak suyun vasıflarından birisi necasetle bozulursa temizlikte kullanılmaya elverişli olmaz, aksi takdirde temizlikte kullanılabilir.

Hz. Ömer'in hareketinden bu hüküm kastolunmasaydı, çok yakın bir zan ile hristiyan kadının kap ve kacağının necis olduğu bilinmektedir. Mâdem ki durum budur, Şafiî mezhebine göre hareket etmek zorlaşır ve asr-ı saadette böyle bir sualin vâki olmaması da Şafiî mezhebinin zorluğuna ve Mâlikî mezhebinin daha uygun olmasına *birinci delili* teşkil eder. Hz. Ömer'in hristiyan kadının testisinden abdest alma hâdisesi de *ikinci delili* teşkil etmektedir. *Üçüncü delil* ise, Rasûlullah'ın su kabını susamış kediye uzatıp su içmesine imkan vermesi ve kedilerin fare yediklerini gördüğü halde su kaplarını onlardan korumamasıdır. Halbuki sahâbe-i kirâmın memleketlerinde kedilerin su içebileceği havuzlar olmadığı gibi, onlar kuyulara inip su da içemezlerdi ki bu içişle ağızları temizlenmiş olsun. *Dördüncü delil* de, İmam Şafiî'nin ilk fetvası -ki *kavl-i kadîm* diye anılır- ile 'Necasetin yıkanmasında kullanılan suyun rengi, tadı ve kokusu bozulmaksızın elbiseden ayrılırsa temizdir, fakat vasıflarından biri bozulduğu takdirde necistir' şeklinde verilir. O halde suyu necasetin üzerine dökmekle necasetin suya düşmesi arasında ne fark vardır?

Suyun necaset üzerine dökülmesiyle madem ki karışmaları muhakkaktır, o halde 'Suyun necaset üzerine dökülmesindeki kuvvet necaseti yok eder' şeklindeki tefsire ne mânâ verelim? Eğer 'Suyun necaset üzerine dökülmesi bir ihtiyaçtır, onun için bozulmadan ayrılırsa temiz kalır' şeklinde bir hile-i şer'î ileri sürülürse, içine necaset düşen suya da ihtiyaç var demektir.

Bu bakımdan içinde pis bir elbise bulunan bir teşte dökülen su ile aynı teknede bulunan suyun içine pis bir elbiseyi sokmak arasında ne fark olabilir? Bütün bu hareketler elbiselerin ve kapkacağın yıkanmasında mûtad olan hareketlerdir. Yani bazen, necis elbisenin üzerine su dökülür, bazen de suyun içerisine necis elbise atılır. Neden necis elbise suya atıldığında su necis olur da, su, necis elbisenin üzerine döküldüğü takdirde vasıflarından birisi bozulmadıkça necis olmaz?

Beşinci delil, selef-i sâlihin az ve akıcı suların kenarında istinca ederlerdi. Şafiî mezhebinde sidik, akıcı bir suya karışırsa ve suyun üç vasfından birisini bozmazsa, o su ne kadar az olursa olsun, onunla abdest almak, ihtilâfsız caizdir. Acaba akıcı su ile durgun su arasında ne fark vardır?

Keşke bileydim; suyun necis olmamasını, üç vasfından birisinin bozulmamasına havale etmek mi veya suyun akması sebebiyle kuvvetli olduğuna havale etmek mi daha evlâdır?

O kurnalardan akan su ile ibrikten ve diğer kaplardan beden üzerine dökülen su arasında ne fark vardır? İkincisi de birincisi gibi akıcıdır. Bütün bunlardan sonra şunu da bilmeliyiz ki sidik, akıcı suya, katı ve sabit necasetten daha fazla karışır. Halbuki sabit ve katı necasetin üzerinden akan su, üç vasfından birisi bozulmasa bile necis olur. 'Ancak ileride iki kulle kadar bir havuzda toplanırsa tekrar temiz olur' hükmü verilirse -ki o hüküm de verilmiştir- katı necaset ile sıvı necasetin karıştıkları su bir olduğu ve buradaki komşuluk nisbeti daha yaklaştırıcı olduğu halde aralarındaki fark nedir?

Altıncı delil, kulleteyne (iki kulle suya) bir batman sidik düşerse, sonra o iki kulle su iki parçaya ayrılırsa, o parçaların hangisinden doldurulan testideki su temizdir? Halbuki herkesin malûmudur ki, sidik suda dağılmıştır! Su ise bu durumda iki kulleden azdır. (İçinde az da olsa sidik bulunan su, testi ile iki kulle sudan alındığı takdirde necis değildir. Fakat bir testinin içinde bir damla dahi sidik bulunursa, onun üzerine su dolduruldu mu necis olur.)

Keşke bileydim, bu testi meselesinde suyun temizlenme işini, vasıflarından birisinin bozulmamasına bağlamak mı daha iyidir, yoksa suyun çokluğundan gelen kuvvete bağlamak mı? Halbuki suyun çokluğu ortadan kalktığı halde, suya karışan necasetin parçaları hâlâ mevcuttur.

Yedinci delil'e gelince, hamamların eskidenberi kirli insanların abdest aldığı ve yıkandığı yerler olduğu, kirli ellerini ve kaplarını suyu az ve küçücük havuzlarına sokmakta oldukları inkâr edilmez bir şeydir. Bununla beraber selef bilirlerdi ki, bu havuzcuklara temiz eller gibi birçok pis eller de sokulmaktadır.

Bütün bu vak'alar, insanoğlunun suya karşı olan şiddetli ihtiyacına eklenirse, nefiste, selefin ancak su vasıflarından birisinin bozulmasını suyun necis olmasında nazarı itibara aldıkları kanaati kuvvetlenmektedir. Selef, bu yaptıklarını Hz. Peygamber'in 'Su temiz olarak yaratılmıştır. Onu hiçbirşey pisletemez. Ancak tadını, (rengini) veya kokusunu bozan birşey onu pisletebilir' hadîsine dayandırmış ve bunu delil ittihaz etmişlerdir.

Hz. Peygamber'in bu hadîsini zikrettikten sonra sıvılar hususunda yapılan bir tedkiki zikredelim.

Her sıvının tabiatı ve yaradılışı kendisine karışan herşeyi sıfatıyla sıfatlandırmak ve mağlup etmektir. Meselâ, tuzlaya düşen bir köpeğin, tuz kesildiğinden ötürü temiz olduğuna hükmedilir. Onun tuzlaşmış iskeleti tuz olarak kullanılabilir. Ondan köpeklik sıfatı kaybolduğu gibi suyun içine düşen sirke veya süt de böyledir. Eğer suya katışan bu maddeler azsa, onların sıfatları iptal olur, temizlenme suyun vasfını alır ve suyun tabiatına dönüşür. Ancak çok olup suya galebe çalarsa, o zaman su onların tabiatına dönüşür.

Bu maddelerin suya galebe çalmaları tat, renk veya kokularının galebe çalmasıyla olur ve bilinir. Şeriat, necaseti gidermek için dökülen kuvvetli su hususunda bu ölçüye işaret etmiştir ve bu ölçüye güvenmek en uygun bir harekettir. Bu bakımdan bu ölçüye güvenmekle bütün zorluklar ortadan kalkmaktadır. Bu ölçü ile suyun temiz olarak yaratılmış olmasının hakîkati meydana çıkar. Zira su, rengini, tadını veya kokusunu bozmayan birşeye galip gelir, onu temizler. Nitekim iki kulleyi geçen su da böyledir. Necasetin giderilmesinde kullanılan sularla akarsular ve kedinin içmesini kolaylaştırmak için ağzına uzatılan suların hükmü de böyledir; (tadı rengi ve kokusundan birisi bozulmadıkça necis olmaz.)

Sakın iki kulleden fazla olan, necasetin temizlenmesinde kullanılıp vasıflarından hiçbirini kaybetmeyen, akarsu veya kedinin artığı olan suların esasında necis olduğunu, fakat ümmete zorluk olmasın diye affedildiklerini zannetme! Çünkü eğer bunlar haddi zâtında temiz değil de ancak zorluktan ötürü affolunmuş kısım olsaydı, o zaman istinca taşlarından sonra kalan necaset eseri ve pirelerin kanı gibi olurdu ve kendileriyle başka bir su birleştiği an-

dan itibaren derhal necis olması icab ederdi. Halbuki gerek necasetin izalesinde kullanılan ve gerekse kedinin artığı bulunan su olsun, bunlardan her hangi birisi kendisinden az olan suya katılırsa onu necis edemezler.

Hz. Peygamber'in (s.a) 'Kulleteyn habâseti yüklenmez' (necasetin düşmesiyle pislenmez) hadîs-i şerîfine gelince, bu hadîs esasında anlaşılması güç olan bir hadîstir; zira iki kulle su, necasetin düşüşü ile üç vasfından birisini kaybederse necaseti kabul edip, necis olur.

"Hz. Peygamber bu hadîs-i şerîfiyle 'İki kulle su, üç sıfatından birisi bozulmadıkça necaseti yüklenemez' mânâsını irade etmiştir" denildiği takdirde, "Hz. Peygamber (s.a) 'İki kulle su, çok zaman mutad necasetlerin düşüşü ile bozulmaz ve necis olmaz' mânâsını irade etmiştir" demek de mümkün olur.

Bu te'villerden sonra (deriz ki); 'İki kulle olmayan sular hakkındaki böyle bir te'vil, mefhuma yapışmaktır. Halbuki mefhumu, zikrettiğimiz yedi delilden daha az delille terketmek de mümkündür. Hz. Peygamber'in 'İki kulle su necaseti yüklenemez' sözünün zâhirî mânâsı; 'yüklenmeyi' nefyetmek ve kaldırmaktır. Yani iki kulle su necasetleri özel sıfatına çevirir ve temizler. 'Tuzla, içine düşen köpeği ve başka necaseti yüklenmez, yani onları sıfatına çevirir' denildiği gibi...

İki kulle suyun, içine düşen necasetleri sıfatına çevirip, temiz yapması şu hikmetten ileri gelmektedir: İnsanlar bazen az su ve küçük gölcüklerle de istinca ederler, o sulara necis kapları sokarlar. Böyle olunca bu hareketlerin taharet ve temizliğine tesir edecek bir şekilde suyu bozup bozmadığı hususunda tereddüd ederler. Bu bakımdan hadîs-i şerîften anlaşıldı ki su, iki kulle olursa bu gibi mutad necasetlerin düşüşüyle hemen bozulup necis olmaz.

Şayet "Hz. Peygamber'in (s.a) 'İki kulle su necaseti yüklenemez' buyurduğunu kaydediyorsunuz, halbuki iki kulle su, düşen necaset fazla olursa onu yüklenmiş demektir; (yani necis olur)" diye itiraz edecek olursan, bu itiraz senin aleyhinedir. Çünkü necasetler ne kadar çok olursa olsun iki kulle su onları zâhirde yüklendiği gibi, hükmen de yüklenir. Bu bakımdan hem Mâlik, hem de Şâfiî mezhebine göre (hadîs-i şerifteki) necasetleri mutad necasetlerle tahsis ve tefsir etmek gereklidir.

Kısaca benim kalbimin meylettiği görüş şudur ki; mutad necasetler hakkında daima kolay tarafını tercih etmek ve selef-i şâlihînin sîretinden anladığıma göre kolay olana gitmek icabeder ki vesvese sebepleri ortadan kalkmış olsun. İşte imamlar arasında medar-ı ihtilâf olan bu meselelerde ileri sürdüğüm bu illetten ötürü daima *temizdir* diye fetva verdim.[8]

3. Temizlik

Eğer necaset 'hükmî' ise; yani gözle görülen, elle tutulan bir madde değilse, o zaman necasetin bulaştığı her yerin üzerine su dökmek suretiyle yıkamak kâfi gelir. Eğer necaset *aynî* ise o zaman onun giderilmesi gerekir. Tadının mevcudiyeti necasetin kalmasına delâlet ettiği gibi, renkte de böyledir. Ancak yapışkanlarda (hayız kanı gibi) oğduktan sonra geri kalan renk affolunmuştur.

Koku kalmışsa, necasetin mevcudiyetine ve giderilmemiş olmasına delâlet eder. Giderilmesi çok müşkil olan fazla kokulu olanları hariç, diğer necasetlerin kokusu kaldıkça affolunamaz. Bu bakımdan kokunun giderilmesi için arka arkaya birkaç defa ovmak ve sıkmak, rengin giderilmesi için yapılan ise ovmak ve kazımak yerine geçmektedir.

Vesveseyi kaldırmak için, eşyanın temiz olarak yaratılmış olduğunu yakinen bilmek gerekir. Bu bakımdan o eşya ki, üzerinde necaset görmüyor ve onun necis olduğunu da yakînen bilmiyorsan, onunla namaz kılabilirsin. Necasetlerin takdirinde ictihada başvurmak uygun bir hareket değildir. (Sadece şeriat sahibinin haber verdikleriyle iktifa edip onun dışında kalanları araştırmaya çalışmamak gerektir.)

---

8) İmam Gazâlî'nin *Mezhebde Müctehid* vasfı bütün Şâfiî ulemasınca teslim edilmiş bir hakikattir. Bu fikrinden ilham alarak Şafiî mezhebinden, Mâlikî mezhebine döndüğünü zannedenler yanılmaktadırlar. (Bkz. *İthaf'us-Saade*)

İKİNCİ BÖLÜM

Hadesten (Hükmî Necasetlerden) Temizlik

Hadesten temizlik abdest, gusül, ve teyemmüm etmek demektir. Bunların evvelinde *istinca* gelir. Biz tertip üzere, bunların keyfiyetlerinden, âdab ve sünnetleriyle beraber abdestin sebeplerinden ve def-i hacet'in âdâbından başlayacağız.

Def-i Hacet'in Âdâbı

1. Sahrada def-i hâcet etmek isteyen bir kimsenin insanların gözünden uzaklaşması,

2. Eğer varsa bir siperin arkasına gizlenmesi,

3. Oturacak yere varmadan evvel avret mahallini açmaması,

4. Güneşe, Ay'a ve

5. Kıbleye yüzünü ve arkasını çevirmemesi en uygun harekettir. Ancak evlerin içindeki tuvaletlerde bu şartlar gerekli değildir. Bununla beraber ev içindeki tuvaletlerde de kıbleden, güneş ve aydan önünü ve arkasını çevirmek daha iyidir. Eğer sahrada, bineğini kendisine siper yaparak tahârete durursa câizdir. Hatta uzun etekle de siper yapılabilir.

6. İnsanların toplanıp konuştukları belirli yerlerde küçük ve büyük tahâretlerini yapmamak gerekir.

7. Durgun suya,

8. Meyveli ağacın altına,

9. Haşerelerin yuvalarına küçük su dökülmemesi daha uygundur.

10. Sert bir yere,

11. Rüzgârın estiği tarafa -üzerine sıçramaması için- küçük abdest yapılmamalıdır.

12. Otururken sol tarafa meyletmeli,

13. Tuvalete giriliyorsa evvela sol ayağını, çıkarken de sağ ayağını atmalıdır.

14. Ayakta küçük su dökülmemelidir.

Âişe validemiz 'Size Rasûlullah'ın ayakta küçük su döktüğünü söyleyen kimselere inanmayınız[9] buyurmaktadır.

Hz. Ömer (r.a) şöyle anlatır: "Rasûlullah (s.a) beni ayakta su dökerken gördüğünde 'Ey Ömer! Sakın ayakta su dökme' buyurdu".

Hz. Ömer 'Bu tavsiyeden sonra ayakta su dökmedim' diyor.[10]

Fakat ayakta su dökmek hususunda ruhsat vardır. Çünkü Hz. Huzeyfe b. Yemân (r.a) 'Hz. Peygamber (s.a) ayakta su döktü. Ben de ona temiz su getirdim, abdestini aldı ve mestlerinin üzerine meshetti'[11] buyurmaktadır.

15. Banyoda yıkanırken küçük su dökmemek gerekir. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

عَامَّةُ الْوَسْوَاسِ مِنْهُ.

Vesveselerin çoğu, banyoda yapılan bevlden ileri gelmektedir.[12]

İbn Mübârek 'Eğer üzerinden su akıyorsa banyoda bevl yapmakta beis yoktur' demiştir. İbn Mübârek'ten bu hükmü İmam Tirmizî rivayet etmektedir. Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır:

لاَيَبُولَنَّ اَحَدُكُمْ فِى مُسْتَحَمِّهِ ثُمَّ يَتَوَضَّأُ فِيهِ فَاِنَّ عَامَّةَ الْوَسْوَاسِ مِنْهُ.

Sakın hiçbiriniz yıkandığı yerde bevledip, sonra aynı yerde abdest almasın. Çünkü vesveselerin çoğu böyle bir hareketten neş'et eder.

İbn Mübârek de 'Eğer yapılan bevlin üzerinden su akarsa beis yoktur' demektedir.

---

9) Tirmizî, İbn Mâce, Nesâî; Tirmizî 'Bu babda daha *sahih* bir hadîs yoktur' demiştir.

10) İbn Mâce, (*zayıf* bir senedle); İbn Hibban, (İbn Ömer'den)

11) Buhârî ve Müslim

12) Sünen sahipleri, (Abdullah b. Mugaffel'den); Tirmizî hadîsin *garib* olduğunu belirtmiştir.

16. Helâya giden, üzerinde Allah'ın ve Rasûlullah'ın ismi yazılı birşeyi taşımamalıdır.

17. Helâya başı açık girmemek lâzımdır.

18. Helâya girerken şu duayı okumalıdır:

بِسْمِ اللّٰهِ اَعُوذُ بِاللّٰهِ مِنَ الرِّجْسِ النَّجَسِ الْخَبِيثِ الْمُخْبِثِ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ.

Pis, necis, habis, habislenen ve Allah'ın rahmetinden kovulmuş olan şeytanın şerrinden Allah'a sığınırım!

19. Helâdan çıkarken de şu duayı okumalıdır:

اَلْحَمْدُلِلّٰهِ الَّذِى اَذْهَبَ عَنِّى مَايُؤْذِينِى فَاَبْقَى عَلَىَّ مَا يَنْفَعُنِى.

Bana eziyet veren kısmı benden çıkaran ve bana faydalı olanı bedenimde bırakan Allah'a hamdolsun!

Bu duayı okurken helânın dışında bulunmalıdır. Yani dışarı çıkmak üzereyken duayı okumaya başlamalıdır.

20. Tahârete oturmazdan evvel istinca âletini hazırlamalıdır.

21. Tahâret edilen yerde su ile yıkanmamalı, belki pisliğin bulunduğu yerden uzaklaştıktan sonra yıkanmalıdır.

22. Tenasül âletini üç defa oğalamak, öksürmek ve gezmek suretiyle istibra etmelidir. Sol elini âletinin alt kısmına dolaştırarak son damlanın akmasını temin etmelidir.

İstibra hakkında vesveseye düşecek şekilde düşünmemelidir. Çünkü *istibra* düşüncesinden dolayı vesveseye kapılan bir kişiye istibra etmek ve abdest almak çok güçleşir. Donda görülen ıslaklığa gelince, onun, temizlik suyunun eseri olduğunu kabul etmelidir. Eğer ıslaklığın görülmesi kendisine eziyet veriyorsa -nefsinde 'görülen ıslaklık yıkanmakta kullanılan suyun eseridir' kanâatı yerleşsin diye- donuna ve ön kısmına eliyle su serpmek suretiyle vesveseden kurtulmalıdır. Hadîslerde Hz. Peygamber'in istincadan sonra donuna su serptiği vârid olmuştur.[13]

---

13) Ebu Dâvud ve Nesâî, (Süfyan b. Hakem'den)

Ashâb-ı kirâmdan *istibra* hususunda en rahat davrananları en fazla fıkıh bilenleri idi. Bu bakımdan *istibra* hususunda vesvese, kişinin az fıkıh bildiğine delâlet etmektedir.

Hz. Selman şöyle anlatır:

عَلَّمَنَا رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ كُلَّ شَيْءٍ حَتَّى الْخَرَاءَةَ فَاَمَرَنَا اَنْ لاَنَسْتَنْجِىَ بِعَظْمٍ وَلاَ رَوْثٍ وَنَهَانَا اَنْ نَسْتَقْبِلَ الْقِبْلَةَ بِغَائِطٍ اَوْ بَوْلٍ.

Rasûlullah (s.a) bizlere herşeyi öğretti. Hatta nasıl abdest bozacağımızı bile... Bize kemikle, hayvan tersiyle istinca etmemizi emretti. Büyük ve küçük taharetleri yaparken kıbleye doğru durmaktan bizi nehyetti.[14]

Bir adam, bedevî arkadaşlarından (bu kısım Zebidî'nin tashihine göre tercüme edilmiştir. Çev.) biriyle arasında ağız kavgası olduğundan dolayı 'Senin güzel taharet edeceğini dahi sanmıyorum' der. Bedevî 'Babanın hayatıyla yemin ederim ki ben taharet almayı iyi bilirim ve bu hususta çok mâhirimdir' diye karşılık verince, adam 'O halde bize nasıl taharet edileceğini izah et' der. Bedevî şöyle izah eder: 'Halktan uzaklaşırım. Taharete oturmazdan evvel istinca etmek için taşları hazırlarım. Bir tümseğin arkasına sığınırım. Arkamı esen rüzgâra veririm. Geyiğin oturuşu gibi oturur, *Nea'me* denilen hayvanın kuyruğu gibi mak'adımı kaldırıp öylece ihtiyacımı görürüm'.

İnsanoğlunun, perde arkasında, arkadaşına yakın bir yerde bevletmesi dinen caizdir. Çünkü Hz. Peygamber, en fazla hayâya sahip olduğu halde insanlara bu gibi bir hareketin caiz olduğunu bildirmek için böyle yapmıştır.[15]

İstinca Nasıl Yapılır?

Def-i hâcetten sonra önünden başlayarak mak'adını üç taş ile temizler. Eğer üç taş ile temizlenirse onunla yetinebilir. Eğer üç taş kâfi gelmezse dördüncü taşı kullanır. Bununla temizlendiği takdirde taşları tekleştirmek için beşinci taşı da kullanmalıdır.

---

14) Müslim

15) Buhârî ve Müslim, (Huzeyfe'den)

Çünkü temizlemek vâcib, tekleştirmek ise müstehabdır. Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur.:

مَنِ اسْتَجْمَرَ فَلْيُوتِرْ.

Taş ile temizlenen bir kişi taşları tek olarak kullansın![16]

Taşı sol eline alır, mak'adının önüne koyar, arkaya doğru çekerek sıyırır. İkinci taşı yine sol eliyle alır, bu sefer mak'adın arkasından öne doğru sıyırır. Üçüncü taşı alır, evvelâ çıkış noktasının etrafında çevirir ve atar. Eğer çıkış noktasının etrafında taşın dolaştırılması kolay değilse üçüncü taşla mak'adın önünden arkasına doğru sıyırıp temizlerse kâfi gelir. Bunu yaptıktan sonra sağ eline büyük bir taş alır. Âleti de sol elinde olduğu halde taşı âletine sürter. Fakat bunu yaparken sol elini depretmek suretiyle taşın uç kısmına âleti sürter veya üç taşla ya da bir duvarın üç ayrı yerine sürtmek suretiyle bu temizliği tamamlar. Mesh yerinde ıslaklık görülünceye kadar âletini meshetmeye devam etmelidir. Eğer iki defa sürtmek suretiyle görülmeye başlarsa, üçüncü sürtmeyi de yapmalıdır. Eğer sadece taş ile yetinip su kullanmamak niyetinde ise, taşa üçüncü defa sürtmek vâcib olur. Eğer dördüncü sürtünme ile âletinin temizlenmesi sona ererse, beşinci sürtünme müstehabtır ki, sürtünmeler tekleşsin.

Taşlarla istinca eden kişi, o yerden başka bir yere geçmeli, sağ eliyle suyu pislik yerine dökmeli ve pislik kalmayıncaya kadar sol eliyle ovalamalıdır. Pisliğin eserinin kalmamasını, sürtünmekle el hissedebilir. Çıkış noktasının kıvrımlarıyla uğraşıp onları temizlemeyi pek ihtimama lâyık görmemelidir. Çünkü bu yer vesvesenin kaynağıdır. Ancak zâhirdeki yerleri güzelce yıkamak kâfidir.

Suyun varmadığı her yerin iç taraf olduğunu bilmelidir. Necasetin hükmü ise, iç kısımdaki kalıntılar dışarı çıkmadıkça bunları kapsamaz. Dışarda bulunup ve kendisine necaset hükmü sâbit olanların zâhir sayılmaları için suyun onlara yetişmesi ve su vasıtasıyla silinmeleri lüzumlu olmalıdır. Bu bakımdan bu hususta vesveselerin hiçbir mânâ ve faydası yoktur. İstincadan kurtulduğu zaman şu duayı okumalıdır:

16) Buhârî ve Müslim, (Ebu Hüreyre'den)

اَللّٰهُمَّ طَهِّرْ قَلْبِى مِنَ النِّفَاقِ وَحَصِّنْ فَرْجِى مِنَ الْفَوَاحِشِ.

Ey Allahım! Kalbimi nifaktan temizle, tenasül uzvumu fuhşiyattan koru ve muhafaza eyle!

İstincadan sonra eğer koku kalmışsa elini yere veya bir duvara sürmelidir. İstincada su ve taşı bir arada, beraberce kullanmak müstehabdır. Rivayet edildiğine göre, 'Orada günahlardan ve pisliklerden temizlenmeyi seven adamlar vardır. Allah da böyle çok temizlenenleri sever' (Tevbe/108) ayeti nâzil olduğu zaman Hz. Peygamber *Kubâ Mescidi*'nin yakınlarında oturan kimselere 'Allah'ın sizler için övdüğü bu tahâretiniz nedir? Bana söyler misiniz? buyurmuş, onlar da 'Biz istincada su ile taşı bir arada kullanıyoruz' demişlerdir.[17]

Abdestin Keyfiyeti

Kişi istincadan kurtulduğu zaman abdestle meşgul olur. Rasûlullah'ın tahâretten sonra abdest almaması vâki değildi. Abdest almak isteyen önce misvak kullanmalıdır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

اِنَّ اَفْوَاهَكُمْ طُرُقُ الْقُرْاٰنِ فَطَيِّبُوهَا بِالسِّوَاكِ.

Ağızlarınız Kur'an'ın yollarıdır. Bu bakımdan onları misvak kullanmak suretiyle temizleyiniz.[18]

Misvak kullanırken Kur'an okunmalı ve Allah'ın adı namazda zikredileceği için ağzın temizliğine niyet etmelidir. Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

صَلَاةٌ عَلَى اَثَرِ السِّوَاكِ اَفْضَلُ مِنْ خَمْسٍ وَسَبْعِينَ صَلَاةً مِنْ غَيْرِ سِوَاكٍ.

Misvak kullanılarak kılınan bir namaz, misvaksız kılınan yetmiş namazdan daha üstündür.[19]

---

17) Bezzar, (İbn Abbas'dan *zayıf* bir senedle); İbn Mâce ve Hâkim, (Ebu Eyyûb, Câbir ve Enes'den)

18) Ebu Nuaym, *Hılye*, (Hz. Ali'den); İbn Mâce, (Hz. Ali'den *mefkuf* olarak)

19) Ebu Nuaym, (İbn Ömer'den *zayıf* bir senedle). Ebu Dâvud ve Hakîm, (Hâkim hadîsin *sahîh* olduğunu söylemiştir); Beyhakî, (Hz. Aişe'den); hadîsin *zayıf* olduğunu söylemiştir.

لَوْلاَ اَنْ اَشُقَّ عَلَى اُمَّتِى لاَمَرْتُهُمْ بِالسِّوَاكِ عِنْدَ كُلِّ صَلاَةٍ.

Eğer zor geleceğinden korkmasaydım, her namazda misvak kullanmayı ümmetime emrederdim.[20]

مَالِى اَرَاكُمْ تَدْخُلُونَ عَلَىَّ قُلْحًا؟ اِسْتَاكُوا.

Misvakla dişlerinizi temizlemeden, sarı dişli olarak huzuruma neden geliyorsunuz? Misvak kullanın.[21]

Hz. Peygamber her gece birkaç defa misvak kullanırlardı.[22]

İbn Abbas 'Rasûlullah daima bize misvak kullanmayı emrederdi. Rasûlullah'ın misvak kullanma husususundaki emri öyle bir raddeye geldi ki neredeyse misvak hakkında Allah tarafından bir hüküm geleceğini zannettik'[23] buyurmuştur. Rasûlullah (s.a) şöyle buyurmuştur:

عَلَيْكُمْ بِالسِّوَاكِ فَاِنَّهُ مَطْهَرَةٌ لِلْفَمِ وَمَرْضَاةٌ لِلرَّبِّ.

Misvak kullanınız. Çünkü o, ağzı temizler ve Allah'ın rızâsına vesile olur.[24]

Hz. Ali (r.a) 'Misvak kullanmak insanın zekâsını geliştirir ve balgamını söker' buyurmuştur.

Yine bir rivayete göre, Hz. Peygamber'in ashâbı sabahları evlerinden çıkarken misvaklarını kulaklarının arkasına yerleştirirlerdi.[25]

---

20) Buhârî ve Müslim, (Ebu Hüreyre'den)

21) Bezzar ve Beyhaki, (İbn Abbas'tan)

22) Müslim, (İbn Abbas'tan)

23) İmam Ahmed

24) Buhârî, (Hz. Aişe'den); Nesâî ve İbn Huzeyme

25) Hatîb, (Mâlik'ten); Ebu Dâvud ve Tirmizî

Misvak Kullanmanın Keyfiyeti

Misvak, *erak* veya başka ağaçların sert ve kiri giderici dallarından yapılır. Dişlerin enine boyuna sürülür. Eğer sadece enine veya boyuna kullanmak istiyorsa o zaman enine kullanmak daha evlâdır.

Namaz vakitlerinde abdest alınırken misvak kullanmak müstehabdır. Abdest, namaz kılmak için alınmasa dahi... Uyku, uzun zaman sükût etmek veya kötü kokulu birşeyi yemekten ötürü ağzın kokusu bozulduğu zamanda da misvak kullanmak müstehabdır. Misvağı kullandıktan sonra yüzünü kıbleye çevirerek abdest almaya başlamalıdır. 'Bismillâhirrahmânirrahîm' diyerek abdeste başlanır. Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

لاَوُضُوءَ لِمَنْ لَم يُسَمِّ اللّهَ.

Besmele çekmeyen bir kimsenin abdesti mükemmel ve tam sayılmaz!

Besmele'den sonra şu duayı okuyup, üç defa elini su kabına sokmadan önce üç defa yıkamalıdır:

اَعُوذُ بِكَ مِنْ هَمَزَاتِ الشَّيَاطِينِ وَاَعُوذُ بِكَ رَبِّ اَنْ يَحْضُرُونِ.

Ey Allahım! Şeytanların vesveselerinden sana sığınırım ve şeytanların gelip burada hazır bulunmalarından da yine sana sığınırım!

Ellerini yıkarken de şu duayı okumalıdır:

اَللَّهُمَّ اِنِّى اَسْاَلُكَ الْيُمْنَ وَالْبَرَكَةَ وَاَعُوذُ بِكَ مِنَ الشُّؤْمِ وَالْهَلَكَةِ.

Allahım! Ben senden iyilik ve bereket istiyorum. Meymenetsizlik ve helâk olmaktan sana sığınırım.[26]

Sonra abdestsizliğin giderilmesi ve namaz için niyet etmelidir. Yüzünü yıkayıncaya kadar kalbinde bu niyeti devam ettirmelidir.

---

26) Tirmizî, İbn Mâce

Eğer yüzünü yıkarken niyeti unutmuşsa abdesti kâfi gelmez. (Bu hükümler Şafiî mezhebine göredir). Niyetten sonra sağ eliyle ağzına vermek üzere suyu avuçlar, üç defa ağzını gargara yapmak suretiyle çalkalar ve döker. Ancak oruçlu olan bir kimse suyu midesine kaçırmamak için gargara yapmaktan sakınmalıdır. Ağzına su verirken şu duâyı okumalıdır:

اَللّٰهُمَّ اَعِنِّى عَلٰى تِلاَوَةِ كِتَابِكَ وَكَثْرَةِ الذِّكْرِ لَكَ.

Ey Allahım! Seni çokça anmak ve Kur'an'ını okumak üzere bana yardım et!

Ağzından sonra burnuna vermek üzere bir avuç su alır. Üç defa burnunu çalkalar. Nefes almak suretiyle suyu genzine kadar çekmeli ve sümkürmek suretiyle dışarı atmalıdır.

Burna su çekerken şu dua okunmalıdır:

اَللّٰهُمَّ اَوْجِدْ لِى رَائِحَةَ الْجَنَّةِ وَاَنْتَ عَنِّى رَاضٍ.

Ey Allahım! Benden râzı olduğun halde cennet kokusunu bana nasib eyle!

Sümkürürken de şu duâyı okumalıdır:

اَللّٰهُمَّ اِنِّى اَعُوذُ بِكَ مِنْ رَوَائِحِ النَّارِ وَمِنْ سُوءِ الدَّارِ.

Ey Allahım! Âhirette sığınağın kötüsünden ve ateşin pis kokularından sana sığınırım!

Sümkürükten sonra suyu avuçlar, yüzünü, alnından başlayarak çene altına kadar uzunluğuna, kulak memesinden öbür kulak memesine kadar derinliğine yıkar. Alnın iki tarafında birleşen beyaz hatlar yüzün değil, başın hududuna dahildir. Su, kadınların âdet edinerek cımbız ve saire ile tüylerini aldıkları şakak kısımlarına kadar yetiştirilmelidir. Bu, ipin iki ucundan biri kulak kepçesinin üst kısmına, öbür ucu da alın zaviyesine konduğu takdirde yüzün hududunda kalan yerler yüzden sayıldıkları için yıkanmalıdır. Yüz yıkanırken kaşların, bıyıkların, zülüflerin ve kirpiklerin kökleri de yıkanmalıdır. Çünkü bu kıllar, insanların çoğunda hafiftir. Bu bakımdan bunların köklerinin

yıkanması icab eder. Zülüfler sakalın üst başlangıcından yukarı ve kulaklara kadar gelen kıllardır.

Hafif sakalın köklerini yıkamak vâcibdir. Gür sakala gelince, onun altını yıkamak vâcib değildir. Çene çukurunun hükmü ise, gür ve seyrek olmasıyla sakalın hükmüne tâbidir. Sonra bütün bu fiilleri üçlemelidir veya sakalın sarkıtılmış kısmının üzerine su dökülmelidir. Parmak uçlarını göz pınarlarına ve çapak yerlerine ve sürmenin toplandığı yerlere usulca koyup oraları temizlemelidir. Rivayet ediliyor ki Efendimiz (s.a) bunları yapmıştır.[27] Bunları yaparken maddi kirlerle beraber mânevî kirlerin de gözlerinden çıkmasını ümit ederek yapmak gerekir. Böylece her âzayı yıkarken mânevî kirlerin temizlenmesine niyet etmelidir. Yüzünü yıkarken şu duâyı okumalıdır:

اَللّٰهُمَّ بَيِّضْ وَجْهِى بِنُورِكَ يَوْمَ تَبْيَضُّ وُجُوهُ اَوْلِيَائِكَ وَلاَ تُسَوِّدْ وَجْهِى بِظُلُمَاتِكَ يَوْمَ تَسْوَدُّ وُجُوهُ اَعْدَائِكَ.

Ey Allahım! Dostlarının yüzü ağardığı günde nûrunla benim yüzümü ağart. Düşmanlarının yüzü simsiyah kesildiği günde yüzümü karartma!

Gür sakalını, yüzünü yıkarken hilâllamak (parmakla karıştırmak) müstehabdır. Sonra ellerini dirseklerle beraber üç defa yıkamalı ve parmağındaki yüzüğü oynatmalıdır. Ellerini ve yüzünü hududundan fazla yıkamalı, suyu, bâzusunun en yukarısına kadar götürmelidir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a), müslümanların abdest mahalleri pırıl pırıl parladığı halde kıyamet gününde haşrolunacağını müjdeleyerek bir hadîs-i şeriflerinde şöyle buyurmuşlardır:

مَنِ اسْتَطَاعَ اَنْ يُطِيلَ غُرَّتَهُ فَلْيَفْعَلْ.

Abdest âzâlarını imkân nisbetinde fazla yıkamaya gücü yeten bir kimse gayret göstersin.[28]

---

27) İmam Ahmed, (Ebu Umame'den); Dârekutnî, (Ebu Hüreyre'den *zayıf* bir senedle)

28) Buhârî ve Müslim, (Ebu Hüreyre'den)

اَلْحِلْيَةُ تَبْلُغُ مَوَاضِعَ الْوُضُوءِ.

Kıyamet gününde Allah'ın mü'min kullarına giydirdiği hilye, abdest suyunun yetiştiği yere kadar ulaşır.[29]

Sağ elinden başlamalı ve sağ elini yıkarken şu duâyı okumalıdır:

اَللّٰهُمَّ اَعْطِنِى كِتَابِى بِيَمِينِى وَحَاسِبْنِى حِسَابًا يَسِيرًا.

Ey Allahım! Kitâbımı sağıma ver ve hesabımı kolaylaştır!

Sol kolunu yıkarken de şu duâyı okumalıdır:

اَللّٰهُمَّ اَعُوذُ بِكَ اَنْ تُعْطِيَنِى كِتَابِى بِشِمَالِى اَوْ مِنْ وَرَاءِ ظَهْرِى.

Ey Allahım! Kitabımı sol elime veya arkama vermenden sana sığınırım!

Kollarını yıkadıktan sonra iki elini ıslatarak, sağ elin parmak uçlarını sol elin parmak uçlarına bitiştirmeli, başının ön kısmına koyarak ensesine doğru çekmelidir. Oradan da tekrar alnına doğru çekmek suretiyle bütün başını meshetmelidir. Bunu üç defa[30] yapmalıdır.

Başını mesh ederken şu duayı okumalıdır:

اَللّٰهُمَّ اَغْشِنِى بِرَحْمَتِكَ وَاَنْزِلْ عَلَىَّ مِنْ بَرَكَاتِكَ وَاَظِلَّنِى تَحْتَ ظِلِّ عَرْشِكَ يَوْمَ لَاظِلَّ اِلاَّ ظِلُّكَ.

Ey Allahım! Beni rahmetinle ört. Bereketlerinden bana indir. Arşının gölgesinden başka gölge bulunmadığı bir günde arşının gölgesinde gölgelendir.

Başını meshettikten sonra yeni bir su ile şehadet parmağını kulağının kepçesine, baş parmağını kulaklarının arkasına koymak suretiyle kulaklarının içini ve dışını mesheder. Meshten sonra ellerini, silinmemiş yer kalmasın diye, kulaklarının üzerine

29) Buhari ve Müslim, (Ebu Hüreyre'den)

30) Meshin üç defa yapılması Şafiî mezhebine göredir.

koyarak bu şekilde meshi üç kere tekrar etmelidir. (Hanefî mezhebinde mesh bir defadır).

Kulaklarını meshederken şu duâyı okumalıdır:

اَللّٰهُمَّ اجْعَلْنِى مِنَ الَّذِينَ يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ اَحْسَنَهُ. اَللّٰهُمَّ اسْمَعْنِى مُنَادِىَ الْجَنَّةِ مَعَ الْاَبْرَارِ.

Ey Allahım! Beni, sözü dinleyip en güzeline tâbi olanlardan eyle. Allahım! Ebrar kullarınla beraber bana cennet münâdisinin sesini duyur.

Kulaklarını meshettikten sonra yeni bir su ile boynunu meshetmelidir. Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

مَسْحُ الرَّقَبَةِ اَمَانٌ مِنَ الْغِلِّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ.

Boynu meshetmek, kıyâmet gününde bukağıların boyuna geçirilmesinden insanı emin kılar.[31]

Boynunu meshederken de şu duâyı okumalıdır:

اَللّٰهُمَّ فُكَّ رَقَبَتِى مِنَ النَّارِ وَاَعُوذُ بِكَ مِنَ السَّلَاسِلِ وَالْاَغْلَالِ.

Ey yüce Allahım! Benim boynumu ateşten âzâd eyle. Kıyâmette âsîlerin boynuna geçirilen bukağılar ve ellerine takılan zincirlerden sana sığınırım!

Boynunu meshettikten sonra sağ ayağını üç defa yıkar ve sol elin parmaklarıyla sağ ayağın parmaklarını alttan hilâller. Sağ ayağın serçe parmağından başlayarak, sol ayağın serçe parmağında bu vazifeyi bitirmelidir. Sağ ayağını yıkarken şu duayı okumalıdır:

اَللّٰهُمَّ ثَبِّتْ قَدَمِى عَلَى الصِّرَاطِ يَوْمَ تَزِلُّ الْاَقْدَامُ فِى النَّارِ.

---

31) Deylemî, *Müsned'ul-Firdevs*, (Hz. Ömer'den). Irâkî *zayıf* olduğunu söylemiştir.

Ey Allahım! Ayakların ateşe kaydığı günde benim ayağımı dosdoğru köprü üzerinde sâbit kıl!

Sol ayağını yıkarken şu duâyı okumalıdır:

اَللّٰهُمَّ اِنِّى اَعُوذُ بِكَ اَنْ تَزِلَّ قَدَمِى عَنِ الصِّرَاطِ يَوْمَ تَزِلُّ فِيهِ اَقْدَامُ الْمُنَافِقِينَ.

Ey Allahım! Münâfıkların ayağının kaydığı bir günde ayağımın köprüden kaymasından sana sığınırım!

Ayakları yıkarken bacaklarının yarısına kadar yıkamak müstehabdır. Abdesti bitirdikten sonra başını kaldırıp göklere bakarak şöyle demelidir:

اَشْهَدُ اَنْ لاَ اِلٰهَ اِلاَّ اللّٰهُ وَحْدَهُ لاَشَرِيكَ لَهُ، وَاَشْهَدُ اَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ، سُبْحَانَكَ اللّٰهُمَّ وَبِحَمْدِكَ لاَ اِلٰهَ اِلاَّ اَنْتَ عَمِلْتُ سُوءًا وَظَلَمْتُ نَفْسِى اَسْتَغْفِرُكَ اللّٰهُمَّ وَاَتُوبُ اِلَيْكَ فَاغْفِرْ لِى وَتُبْ عَلَىَّ اِنَّكَ اَنْتَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ. اَللّٰهُمَّ اجْعَلْنِى مِنَ التَّوَّابِينَ وَاجْعَلْنِى مِنَ الْمُتَطَهِّرِينَ وَاجْعَلْنِى مِنْ عِبَادِكَ الصَّالِحِينَ وَاجْعَلْنِى عَبْدًا صَبُورًا شَكُورًا وَاجْعَلْنِى اَذْكُرُكَ كَثِيرًا وَاُسَبِّحُكَ بُكْرَةً وَاَصِيلاً.

Allah'tan başka ilah olmadığına, Allah'ın tek ve bir olduğuna, onun ortağı ve şerîki olmadığına şâhidlik ederim. Muhammed'in de Allah'ın kulu ve rasûlü olduğuna şâhidlik ederim.

Ey Allahım! Sen ortaktan münezzehsin. Senin ortağın olamaz. Senin hamdinle senden başka ilâh olmadığını bilir ve ikrar ederim.

Rabbim! Ben kötülük yaptım, nefsime zulmettim. Senin affını diler ve senin kapına dönerim. Beni affet ve tevbemi kabul eyle. Zira düşkün kullarına rahmet eden ve tevbe edenlerin tevbesini kabul eden ancak sensin.

Ey Allahım! Beni tevbe eden kullarından eyle. Beni maddeten ve mânen temizlenen kullarından kıl. Beni salih kullarının zümresine ilhak eyle. Çok sabreden ve çok şükreden bir kul eyle. Seni çokça zikreden, sabah akşam seni tesbih eden bir kul eyle beni...

Denilir ki; abdestten sonra bu duâyı okuyan bir kimsenin abdestine mânevî mühür vurulur ve o abdest arşın altına gider, orada kıyamete kadar Allah'ı tesbîh ve takdîs eder ve abdest sâhibine de o kadar sevap yazılır.

Abdestin Mekruhları

1. Üç defadan fazla yıkamak veya meshetmek mekruhtur ve bunu yapan zulmetmiş olur.

2. Suyu israf etmek mekruhtur. Rasûlullah'ın (s.a) abdest âzalarını üç defa yıkayıp meshettiğini ve bunu yaptıktan sonra şöyle dediğini rivayet ederler:

مَنْ زَادَ فَقَدْ ظَلَمَ وَاَسَاءَ.

Daha fazlasını yapan hem zulüm, hem de kötülük eder![32]

سَيَكُونُ قَوْمٌ مِنْ هٰذِهِ الْأُمَّةِ يَعْتَدُونَ فِى الدُّعَاءِ وَالطُّهُورِ.

Bu ümmetten bir kavim olacaktır. Duâlarında ve abdestlerinde ifrata kaçacaklardır.[33]

Deniliyor ki: 'Abdestte fazla su sarfetmek kişinin bilgisinin zayıflığına delâlet eder'.[34]

İbrahim b. Edhem 'İnsanoğluna vesvesenin ilki abdestten gelir' buyurmuştur.

Hasan Basrî de 'Abdest hususunda insanların üzerine gülen *Velhan* adlı bir şeytan vardır' demiştir.

3. Abdestten sonra elini silkip abdest suyunu sağa sola sıçratmak,

4. Abdest esnasında konuşmak,

5. Abdest alırken yüzüne su çarpmak mekruhtur.

---

32) Ebû Dâvud ve Nesâî, İbn Mâce, (Amr b. Şuayb'dan)

33) Ebu Dâvud, İbn Mâce, İbn Hibban ve Hâkim, (Abdullah b. Mugaffel'den)

34) Bu söz, selef-i sâlihîne ait bir sözdür, hadîs değildir. Bu bakımdan Irâkî'nin 'asılsız bir hadîstir' şeklindeki hükmü yanlıştır. (Zebîdî)

6. Bir grup kurutmayı mekruh görerek şöyle demişlerdir: 'Abdest suyu hasenat kefesinde tartılır. Bu bakımdan silinmemelidir'. (Şafiî mezhebine göre hüküm böyledir).

Said b. Müseyyeb ile Zührî de bu görüştedirler. Fakat Muaz b. Cebel'den, Rasûlullah'ın abdest aldıktan sonra yüzünü, elbisesinin kenarıyla sildiği rivayet edilmektedir.[35]

Âişe vâlidemiz de (r.a) 'Rasûlullah'ın bir mendili vardı, onunla silinirdi' buyurmuştur.[36] Fakat Hz. Aişe'den gelen bu rivayet tenkid konusu yapılarak; 'Bu hususta Rasûlullah'tan şâyân-ı itimad bir rivayet gelmemiştir' denilmektedir.

7. Bakır kaplardan abdest almak mekruhtur.

8. Güneşin hararetiyle ısınmış su ile abdest almak mekruhtur. Bu kerâhet, tıbbi bakımdandır.

Şu'be'ye bakır kaptan abdest alması için su getirildiğinde, bu sudan abdest almamış ve bu su ile abdest almanın mekruh olduğuna dair İbn Ömer ve Ebu Hüreyre'den bir hadîs rivayet etmiştir.

Kalbin temizlenmesinin tevbe, çirkin huylardan uzaklaşma ve güzel ahlâkla ahlâklanmaya bağlı olduğu kesinlikle bilinmelidir. Çünkü zâhirî temizlikle iktifa eden kimse, âdeta pâdişahı pisliklerle dolu olan eve dâvet eden kimseye benzer. Evinin dış kısmını badana etmiş, iç kısmını süpürmeden, silmeden bırakmış bir kimse gibi olur! Pâdişaha karşı bu küstahlığı yapan kişi, Allah'ul-A'lem büyük bir cezaya çarptırılmayı hak etmiş demektir.

Abdestin Fazîleti

Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

ـنْ تَوَضَّأَ فَأَسْبَغَ الْوُضُوءَ وَصَلَّى رَكْعَتَيْنِ لَمْ يُحَدِّثْ فِيهِمَا نَفْسَهُ بِشَيْءٍ مِنَ الدُّنْيَا خَرَجَ مِنْ
نُوبِهِ كَيَوْمِ وَلَدَتْهُ أُمُّهُ (وَفِى لَفْظٍ آخَرَ) لَمْ يَسْهُ فِيهِمَا غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ.

---

35) Tirmîzî, (hadisin *garib* olduğunu ve isnadında *zaaf* bulunduğunu söylemiştir).

36) Tirmizî

Kim güzelce abdest alıp iki rek'at namaz kılarsa ve o iki rek'at namazda kalbinden dünyanın herhangi birşeyini geçirmezse, annesinden doğduğu gün gibi günâhından olur.[37]

Aynı hadîsin başka bir rivayetinde; 'O iki rek'atta unutkanlığa düşmezse geçmiş günahları affolunur' denilmektedir. Yine Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

اَلاَأُنَبِّئُكُمْ بِمَا يُكَفِّرُ اللّٰهُ بِهِ الْخَطَايَا وَيَرْفَعُ بِهِ الدَّرَجَاتِ اِسْبَاغ الْوُضُوءِ عَلَى الْمَكَارِهِ وَنَقْلُ الْاَقْدَامِ اِلَى الْمَسَاجِدِ وَانْتِظَارُ الصَّلاَةِ بَعْدَ الصَّلاَةِ فَذٰلِكُمُ الرِّبَاطُ، قَالَهُ ثَلاَثَ مَرَّاتٍ.

Allah tarafından günahlara keffaret olan ve derecelerin yükselmesine vesile bulunan şeyi size haber vereyim mi? Sıkıntılı zamanlarda tam mânâsıyla abdest alır, câmiye yürür ve kıldığı namazdan sonra ikinci bir namazı bekler!

Hz. Peygamber bu sözün ardından üç defa 'İşte ribat budur' demiştir.[38]

Hz. Peygamber (s.a) abdest âzalarını birer defa yıkayarak: 'Bu öyle bir abdesttir ki Allah, namazı ancak bu abdestle kabul eder' buyurmuştur. Abdest âzalarını ikişer defa yıkayarak abdest alıp şöyle buyurmuştur: 'Kim, ikişer defa âzalarını yıkamak suretiyle abdest alırsa, Allah ona iki defa ecir verir'.

Hz. Peygamber bir defasında da abdest âzalarını üçer defa yıkamak suretiyle abdest alarak şöyle buyurmuştur: Benim abdestim ve benden önceki peygamberlerin abdesti ve Allah'ın dostu Hz. İbrahim'in abdesti işte böyledir.[39]

مَنْ ذَكَرَ اللّٰهَ عِنْدَ وُضُوءِهِ طَهَّرَ اللّٰهُ جَسَدَهُ كُلَّهُ وَمَنْ لَمْ يَذْكُرِ اللّٰهَ لَمْ يُطَهِّرْ مِنْهُ اِلاَّ مَا اَصَابَ الْمَاءُ.

Abdest alırken Allah'ı anan bir kimsenin bütün bedenini Allah Teâlâ temiz kılar. Kim abdest alırken Allah'ı zikret-

37) İbn Mübârek, *Zühd ve Rekaik*; Buhârî ve Müslim, (Hz. Osman'dan)

38) Buhârî ve Müslim

39) İbn Mâce, (İbn Ömer'den *zayıf* bir senedle)

mezse, onun ancak suyun değdiği âzaları temizlenir. Gerisi ise mânevi kirle kalır.[40]

مَنْ تَوَضَّأَ عَلَى طُهْرٍ كَتَبَ اللّٰهُ لَهُ بِهِ عَشْرَ حَسَنَاتٍ.

Abdestli olduğu halde yeniden abdest alan bir kimse için Allah Teâlâ on sevap yazar.[41]

اَلْوُضُوءُ عَلَى الْوُضُوءِ نُورٌ عَلَى نُورٍ.

Abdest üzerine abdest, nûr üzerine nûrdur.[42]

Bütün bunlar abdestin yenilenmesine teşvîk ve tergîb sadedinde zikredilmiştir.

اِذَا تَوَضَّأَ الْعَبْدُ الْمُسْلِمُ فَتَمَضْمَضَ خَرَجَتِ الْخَطَايَا مِنْ فِيهِ، فَاِذَا اسْتَنْثَرَ خَرَجَتِ الْخَطَايَا مِنْ اَنْفِهِ، فَاِذَا غَسَلَ وَجْهَهُ خَرَجَتِ الْخَطَايَا مِنْ وَجْهِهِ حَتَّى تَخْرُجَ بَيْنَ اَشْفَارِ عَيْنَيْهِ، فَاِذَا غَسَلَ يَدَيْهِ خَرَجَتِ الْخَطَايَا مِنْ يَدَيْهِ حَتَّى تَخْرُجَ مِنْ تَحْتِ اَظْفَارِهِ، فَاِذَا مَسَحَ بِرَأْسِهِ خَرَجَتِ الْخَطَايَا مِنْ رَأْسِهِ حَتَّى تَخْرُجَ مِنْ تَحْتِ اُذُنَيْهِ، فَاِذَا غَسَلَ رِجْلَيْهِ خَرَجَتِ الْخَطَايَا مِنْ رِجْلَيْهِ حَتَّى تَخْرُجَ مِنْ تَحْتِ اَظْفَارِ رِجْلَيْهِ، ثُمَّ كَانَ مَشْيُهُ اِلَى الْمَسْجِدِ وَصَلَاتُهُ نَافِلَةً لَهُ.

Müslüman, abdest aldığı zaman, ağzına verdiği su ile ağzındaki günahlar çıkar. Burnuna aldığı suyu dışarıya atarken onunla beraber burnundaki günahlar atılır. Yüzünü yıkarken günahlar yüzden, hattâ göz kirpiklerinin altından teker teker çıkıverirler. Ellerini yıkarken tırnaklarının altından çıkacak derecede ellerinden günahları çıkar. Başını meshederken günahlar başından çıkarlar, hatta kulaklarının dibinden bile çıkar. Ayaklarını yıkarken günahlar ayak tırnaklarının altından dökülür. Sonra

---

40) Dârekutnî, (Ebu Hüreyre'den *zayıf* bir senedle)

41) Ebu Dâvud, Tirmizî ve İbn Mâce, (İbn Ömer'den *zayıf* bir senedle)

42) Rezin, *Müsned*; (İbn Hâcer, bu hadîsin *zayıf* olduğunu söylemiştir)

kişinin bu abdestle mescide gitmesi ve namaz kılması da kişi için nafile sayılır.[43]

Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber 'Abdestli olan, oruç tutan gibidir' buyurmuştur.[44]

مَنْ تَوَضَّأَ فَأَحْسَنَ الْوُضُوءَ ثُمَّ رَفَعَ رَأْسَهُ إِلَى السَّمَاءِ فَقَالَ: اَشْهَدُ اَنْ لاَ اِلَهَ اِلاَّ اللّٰهُ وَحْدَهُ لاَشَرِيكَ لَهُ، وَاَشْهَدُ اَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ فُتِحَتْ لَهُ اَبْوَابُ الْجَنَّةِ الثَّمَانِيَةُ يَدْخُلُ مِنْ اَيِّهَا شَاءَ.

Abdestini güzel alıp, bitirdikten sonra, kişi gözlerini semâya kaldırıp *Eşhedu enlâ ilâhe illâllahu vahdehu lâ şerîke lehu ve eşhedu enne Muhammeden abduhu ve rasûlühu* derse cennetin sekiz kapısı birden kendisine açılır ve istediği kapıdan cennete girebilir.[45]

Hz. Ömer (r.a): 'Sahih ve kâmil bir abdest, şeytanı senden uzaklaştırır' demiştir.

İmam Mücâhid de şöyle der: 'Kimin gücü, temiz olarak, Allah'ı anarak ve Allah'tan af dileyerek gecelemeye yetiyorsa mutlaka böyle yapsın; zira ruhlar hangi durum üzere bedenlerden çıkarlarsa mahşere de aynı durumda girerler'.

Guslün Keyfiyeti

Su kabını sağ tarafına koyduktan sonra besmeleyi çeker. Ellerini üçer defa yıkar. Daha önce de dediğimiz şekilde istinca eder. Eğer bedeninde necaset varsa onu su ile giderir. Bütün bunları yaptıktan sonra namazda olduğu gibi abdest alır. Ancak şu kadar var ki, ayaklarının yıkanmasını guslün sonuna tehir etmelidir. Çünkü yıkandıktan sonra ayakları tekrar yere basması, suyu zâyi etmekten başka birşeye yaramaz. Abdest aldıktan sonra üç defa başına, üç defa sağ omuzuna ve üç defa da sol omuzuna su döker. Sonra ön ve arkasını güzelce ovalar. Başını ve sakalını

---

43) Ebu Dâvud, İbn Mâce, (Senabici'den *sahih* olarak)

44) Deylemî, (Ebu Hüreyre'den)

45) Nesâî, (Ukbe b. Amir'den)

karıştırır. İsterse hafif, isterse gür olsun sakalın köklerine suyun yetişmesi lâzımdır.

Kadınlar için örgülerin açılması vâcib değildir. Ancak suyun, örgüler açılmadıkça saç köklerine yetişmediği bilinirse açmak mecburiyetindedirler. Bedenindeki deri kıvrımları ve çukur yerleri yoklamalıdır. Guslün arasında avucunun içini aletine değdirmemeye dikkat etmelidir. Eğer gusül esnasında el tenasül uzvuna değerse ikinci defa abdestini yenilemelidir. Eğer gusülden evvel abdest almışsa gusülden sonra yeniden abdest almaya lüzum yoktur. İşte abdestin ve guslün sünnetleri bunlardır. Âhiret yolcusuna bu konuda lâzım gelen ilim ve ameli zikrettik. Zikrettiğimiz meselelerin dışında kalan hususlar ise, -duruma ve zamana göre gerekli olanları- fıkıh kitaplarından öğrenilmelidir. Gusülde zikrettiğimiz meselelerden ikisi farzdır:

1. Gusle niyet etmek

2. Bütün bedeni su ile yıkamak

Abdestin farzı ise altıdır:

I. Niyet

II. Yüzün yıkanması

III. Dirseklere kadar ellerin yıkanması

IV. Mesh denilecek kadar başın meshedilmesi

V. Ayakların topuklara kadar yıkanması

VI. Tertip

Ara vermeden arka arkaya abdest âzalarını yıkamak ise, *vâcib* değildir.[46]

---

46) Bu hükümler Şafiî mezhebine göredir. Hanefîlerde ise guslün farzı üçtür:

1. Mazmaza
2. İstinşak
3. Bütün bedeni yıkamak.

Abdestin farzları da dörttür:

1. Yüzü yıkamak
2. Dirseklere kadar elleri yıkamak
3. Başın dörtte birini meshetmek ve
4. Ayakları topuklarla beraber yıkamak

Gusül dört şeyle vâcib olur:

A) Meninin çıkışı

B) Erkek ve kadının sünnet yerlerinin birleşmesi

C) Hayız

D) Nifas (lohusalık) kanı

Bu dört şeyle vâcib olanın dışında kalan gusüller ise sünnettir. İki bayramın, cumanın, Arafat vakfesine çıkmanın, ihrama girmenin, *Müzdelife*'ye varmanın ve *Mekke* şehrine girmenin gusülleri gibi...

Teşrikin üç gününde yapılan üç gusül ve vedâ ziyareti için yapılan gusül de, bir kavle göre, *sünnet* olan gusüllerdendir.

Bir kâfirin, müslüman olduğunda cünüp değilse gusletmesi sünnettir. Delinin akıllandığı, sıhhat bulduğu zaman, gassalın ise ölüyü yıkadıktan sonra gusletmesi sünnettir. Bu bakımdan bütün bu gusüller müstehabdır. (Şâfiî mezhebinde *sünnet*, *mendub* ve *müstehab* tâbirlerinin mânâsı birdir).

Teyemmüm'ün Keyfiyeti

Aradığı halde suyun bulunmadığı veya suyun bulunduğu yerde yırtıcı hayvan, düşmanın mevcut olduğu veyahut yanındaki suya kendisinin veya arkadaşının ihtiyacı bulunduğu veya bu suyun başkasının mülkü olduğu, sahibinin de günün râyicinden fazla paraya suyu satmak istediği veya âzalarında yara bulunduğu, yahut da hasta olduğu, suyu kullandığı takdirde âzasının zarara uğramasının mümkün olduğu veya hastalığının şiddetleneceğini zannettiği hallerde, kişi bu engellerle beraber farz namazın vakti girinceye kadar sabretmelidir. Sonra üzerinde toprak olan temiz yere -ki orada bulunan toprak da temiz, hâlis ve yumuşak olmalıdır- gider. Parmaklarını bitiştirerek ellerini o toprağa vurup bir defasıyla yüzünü mesheder. Yüzünü meshederken namaz kılmaya niyet etmelidir. İster sakalı hafif, isterse gür olsun, toprağı, su gibi kılların köküne yetiştirmekle mükellef değildir. Ancak yüzünün derisini tamamen toz ile meshetmeye gayret göstermelidir. Bu ise bir tek dokunuş ile hâsıl olur. Çünkü yüzün eni iki elin eninden fazla değildir.

Bütün yüzün meshedilmesinde zann-ı galip kâfidir. Yüzünü meshettikten sonra yüzüğünü çıkarır, ikinci bir defa ellerini

toprağa vurur, parmaklarının arasını açar. Sonra sağ elin parmaklarının arkasını sol elin parmaklarının iç kısmına koyar. Parmak uçlarının iki elinin şehadet parmaklarından aşmaması şarttır. Sonra sol elini koyduğu yerden yavaş yavaş bilek istikametinde sağ elin dirseğine kadar götürür. Dirsekte sol elin ayasıyla sağ kolun iç kısmını tutar ve böylece elin bileğine kadar getirir. Sol elin baş parmağının iç kısmını, sağ elin baş parmağının arkasına sürtmelidir. Sonra aynı şeyi sağ el ile sol kola yapmalıdır. Sonra ellerini mesheder, parmaklarının arasını hilâller.

Bundan gaye bir dokunuş ile iki kolu dirseklere kadar tamamen toprakla meshetmektir. Eğer bunu yapmak zor gelirse iki veya daha fazla dokunuşla kolların meshedilmesinde beis yoktur.

Teyemmüm ile bir farzı kıldıktan sonra istediği kadar nafile namaz kılabilir. Eğer iki farzı *cem-i takdîm* (birinci namazın vaktinde kılmak) veya *cem-i tehir* (ikinci namazın vaktinde kılmak üzere birinci namazı tehir) ederek bir arada kılarsa, ikinci farz için ikinci bir defa *teyemmüm* etmesi lâzımdır. İşte böylece her farz olan namaz için ayrı teyemmüm yapmak lâzımdır. (Hanefilere göre hüküm daha farklıdır) Allah herşeyi daha iyi bilir!

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Bedenden Çıkan Ter ve Diğer Temiz İfrazatlar

Temiz maddeler iki kısma ayrılır:

a. Hariçten gelenler

b. Bedenin parçaları

I. KISIM

Birinci kısım, kir ve kirlere iltihak eden bedenî nemlerdir. Bunlar da kendi aralarında sekiz kısma ayrılır:

1. Başın saçlarında toplanan kir ve bittir. Saçları yağlamak, taramak ve yıkamak suretiyle kirden ve bitten temizlenmek müstehabdır. Bir de yıkanmak, taranmak ve yağlanmakla başın dağınık saçları intizama sokulur. Hz. Peygamber:

يَدْهُنُ الشَّعْرَ وَيُرَجِّلُهُ غِبًّا وَيَقُولُ اِدْهِنُوا غِبًّا.

Saçını yağlar, arada sırada da tarardı. Ashâb-ı Kirâm'a da 'Arada sırada saçlarınızı yağlayın (ve tarayın)' derdi.[47]

مَنْ كَانَتْ لَهُ شَعْرَةٌ فَلْيُكْرِمْهَا.

Kimin saçı varsa saçının bakımını yapsın!

Bir ara saçı darmadağınık, sakalı tozdan ve bakımsızlıktan keçeleşmiş birisi Hz. Peygamber'in huzuruna girdi. Bu vaziyet karşısında Hz. Peygamber أَمَا كَانَ لِهٰذَا دُهْنٌ يُسَكِّنُ بِهِ شَعْرَهُ؟ ثُمَّ قَالَ: يَدْخُلُ اَحَدُكُمْ كَأَنَّهُ شَيْطَانٌ. 'Bu adamın, saçlarını yumuşatacak kadar yağı yok mu?' dedikten sonra şöyle devam etti: 'Şeytan gibi yanıma giriyor'.[48]

---

47) İbn Salâh, böyle bir hadîse rastlamadığını, İmam Nevevî de *mâruf* olmadığını söylemektedir. Krş. Ebu Dâvud, Tirmizî ve Nesâî, (Abdullah b. Mugaffel'den)

48) Ebu Dâvud, Tirmizî, Nesâî ve İbn Hibban, (Câbir'den *hasen* bir isnadla). Allah Rasûlü, kişinin kılık kıyafetinin perişanlığını şeytâna benzetmiştir. Zira Arapların perişanlıkta ifrat derecesine kaçan bir şeyi şeytana

2. Kulağın kıvrımlarında toplanan kirdir. Kulağın meshedilmesi, kulağın görünür kısımlarında ve kulak kepçesinin derinliklerindeki kirlerin silinmesi demektir. Bu bakımdan hamamdan çıkarken, kulak zarını incitmeyecek şekilde, kulağın kıvrımları temizlenmelidir. Zira kulakta kirin birikmesi, çoğu zaman duyma hâssasını dumura uğratır.

3. Burnun içinde, sağına soluna yapışarak katılaşan kirlerdir. Bunları sümkürmek ve abdest alırken burnuna su almak suretiyle gidermek lâzımdır.

4. Dişlerde ve dilin ucunda toplanan kir ve sarılıklar. Bunlar da daha önce zikrettiğimiz gibi misvak kullanmak ve abdest alırken ağza su vermek suretiyle temizlenir.

5. Sakalda, taranmadığı ve yağlanmadığı takdirde, biriken kirler ve bitlerdir. Bunların giderilmesi yıkanmak ve taranmakla olur. Meşhur bir rivayette şöyle denilmektedir:

كَانَ لاَيُفَارِقُهُ الْمُشْطُ وَالْمِدْرٰى وَالْمُرْآةُ فِى سَفَرٍ وَلاَ حَضَرٍ.

Hz. Peygamber tarağını ve aynasını -ne seferde ne de hazerde- yanından ayırmazdı.[49]

Hz. Peygamber, günde iki defa sakalını tarardı.[50] Rasûlullah'ın sakalı gür ve sıktı.[51] Hz. Ebu Bekir'in sakalı da öyleydi. Hz. Osman'ın sakalı ince ve uzun, Hz. Ali'ninki de kucağı dolduracak derecede enliydi. Yukarıda geçen hadîsten daha garib olan bir hadîs-i şerîfte Âişe validemiz şöyle buyuruyor: ‘Bir cemaat Rasûlullah'ın kapısında toplandı. Rasûlullah'ın onların yanına çıkarken su kabına eğildiğini, başını ve sakalını düzelttiğini görünce dedim ki: ‘Ey Allah'ın Rasûlü! Sen de mi böyle yapıyorsun?’ Bu sözüme karşılık olarak Allah'ın Rasûlü şu cevabı verdi:

---

benzetmek âdeti vardır. Yoksa Hz. Peygamber, mâna ve hakîkat bakımından hiçbir mümini şeytana benzetmez.

49) İbn Tâhir, (Ebu Said'den); Taberânî, (Hz. Aişe'den zayıf bir senedle).

50) Hadis bu lâfızla varid olmamıştır. Ancak Tirmizî'nin *Şemâil*'de zikrettiği bir hadîste şu cümle geçmektedir: ‘Hz. Peygamber sakalını çokça tarardı’.

51) Tirmizî, *Şemâil*, (Hind b. Ebî Hâle'den); Ebu Nuaym, *Delâil'un-Nübüvve*, (Hz. Ali'den)

نَعَمْ اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ مِنْ عَبْدِهِ اَنْ يَتَجَمَّلَ لِاِخْوَانِهِ اِذَا خَرَجَ اِلَيْهِمْ.

Evet, Allah Teâlâ, kulunun, arkadaşlarını üstü başı intizamlı olduğu halde karşılamasını sever.[52]

Cahil kişi, çok zaman Rasûlullah'ın başını ve saçını düzeltip de ziyaretçileri karşılamasını belki de zahirini insanlara süslü olarak göstermek istediğine hamletmektedir. Çünkü cahilin nazarında Rasûlullah'ın ahlâkı başkalarının ahlâkına kıyas edilmektedir. Zira cahil, melekleri demircilere benzetir. Halbuki iki sınıfın arasında çok uzun mesafeler vardır. Hz. Peygamber, halkı dine davet etmekle vazifeliydi. Durumunu dâvet edenlerin kalbinde büyütmek onun vazifeleri arasındaydı. Böylece dâvet edilenlerin nefisleri, Rasûlullah'ı zâhirî perişanlık ve kirden dolayı hor karşılamasın, küçük görüp nefretlerini mucip olmasın diye suretini, sîreti gibi onların gözlerine güzel gösterirdi. Zira böyle yapmasaydı, münafıklar, İslâm'a dâvet edilenlerin nefretini bu cepheden tahrik edeceklerdi. Rasûlullah'ın bu hareketinin taklidini yapmak halkı İslâm'a dâvet eden bir âlime vâcibtir. Yani dâvetçi, halkın nefretini mucib olan dış görünüşünü mümkün olduğu kadar zapt-u rapt altına alarak düzeltmelidir. Böyle şeylerde niyete bakılır. Bunu yapanın niyet ve maksadına göre hüküm değişir. (Eğer niyeti süs ve böbürlenmek ise, bu bir felâkettir. Eğer niyeti şahsını tahkir etmemek ve dâvasını kabul ettirmek ise o zaman beis yoktur). Bu bakımdan bu gaye ile süslenmek güzeldir. Hatta nefsine ve dünyaya kıymet vermiyor mânâsına gelsin diye saçını sakalını karıştırıp taramayan da büyük bir tehlikeye girmiş demektir. Fakat saç ve sakal taramaktan daha önemli vazifelerle meşgul olduğu için onlara bakmaya vakit bulamıyorsa, o zaman hareketi güzeldir. Bunlar Allah ile kul arasındaki bâtınî hallerdir. Bunları kritik ve tedkik eden Allah (c.c) basîrdir. En ince noktasına kadar hepsini bilir ve görür. Onu aldatmaya ve şaşırtmaya kalkışan, kendisini aldatmaktan başka bir neticeye varamaz!

Halkın dikkatini çekmek için bu işleri âdet edinen nice cahiller vardır. Hem kendi nefsini, hem de başkasını kandırmaya kalkışırlar. Gayelerinin 'hayır yapmak' olduğunu iddia ederler. Âlimlerden kıymetli elbise giyen bir grubu görürsün ki, 'Gayemiz

---

52) İbn Adiyy; (hadîsin *münker* olduğunu söylemiştir).

bid'atçıların ve mücadelecilerin burnunu kırmak ve böylece Allah'a yaklaşmaktır' derler. Bu iddiaların doğru olup olmadığı, bütün gizlilerin su yüzüne çıktığı ve mezardaki toprak zerrelerine dönüşen varlıkların diriltilip haşre gönderildiği, kalplerdeki niyetlerin açıkça kulun yüzüne vurulduğu günde belli olacaktır. İşte o zaman, saf altın sahtesinden ayırt edilecektir. Büyük duruşma gününde mahcubiyetten Allah'a sığınırız!

6. Parmak kıvrımlarında toplanan kirlerdir. Asr-ı saadetten evvel Araplar, yemekten sonra el yıkamayı âdet edinmedikleri için, parmak kıvrımlarını yıkamıyorlardı ve böylece o kıvrımlarda bol kir toplanmaktaydı. Ne zaman ki Hz. Peygamber, Allah'ın nizamıyla gönderildi, onlara parmaklarının kıvrımlarını yıkamayı emir buyurdu.[53]

7. Parmak uçları ile tırnakların altındaki kirlerdir.

Hz. Peygamber, müslümanlara, parmak uçları ile tırnaklarının altındaki kiri temizlemeyi emretti.[54] Çünkü Araplar her zaman ellerine makas geçip de onunla tırnaklarını kesmeye fırsat bulamazlardı. Bu bakımdan tırnakları uzar, altları kirle dolardı. Bunun üzerine Hz. Peygamber belirli vakitlerde tırnakların kesilmesini emretti. Böylece koltukların ve kasıkların temizlenmesini de kırk gün olarak tesbit etti.[55] Fakat tırnakların altında kirin kırk gün kalmasına Hz. Peygamber müsamaha etmedi. O müddet zarfında tırnakların altında biriken kirin herhangi bir vasıta ile çıkartılmasını emretti.[56]

وَجَاءَ فِى الْاَثَرِ: اَنَّ النَّبِىَّ ﷺ اِسْتَبْطَأَ الْوَحْىَ فَلَمَّا هَبَطَ عَلَيْهِ جِبْرِيلُ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ لَهُ: كَيْفَ نَنْزِلُ عَلَيْكُمْ وَاَنْتُمْ لَاتَغْسِلُونَ بَرَاجِمَكُمْ وَلَا تُنَظِّفُونَ رَوَاجِبَكُمْ وَقُلْحًا لَاتَسْتَاكُونَ! مُرْ اُمَّتَكَ بِذٰلِكَ..

Bir ara Hz. Peygamber'e vahiy geç gelmişti. Cebrâil (a.s) vahyi getirdiği zaman (Hz. Peygamber, Cebrâil'e şöyle sordu): 'Neden geç geldin?' Cebrâil 'Siz parmaklarınızın

53) Hâkim-i Tirmizî, *Nevadir*, (Abdullah b. Bişr'den)

54) İmam Ahmed, (İbn Abbâs'tan)

55) Müslim, (Enes'ten)

56) Taberânî, (Vabise b. Said'den)

kıvrımlarını yıkamıyor, parmaklarınızın ucunu temizlemiyor ve dişlerinizin pasını da misvak kullanmak suretiyle gidermiyorsunuz. O halde biz melekler sizin üzerinize nasıl inebiliriz? Ümmetine bunları yapmayı emret' dedi.[57]

Öf kelimesi tırnak altındaki kir, *Tüf* kelimesi de kulak kiri demek olduğuna göre Allah Teâlâ'nın 'Sakın onlara öf bile deme' (İsra/23) ayetinin mânâsı, 'Onları, tırnaklarının altındaki kiri temizlemek suretiyle taciz etme' demektir.

Bazı kimseler de ayete şu mânâyı vermişlerdir: 'Tırnaklarının altındaki kirden âciz olduğun gibi anne-babanın yükünden âciz olma'.

8. Terden ve yerden kalkan tozlardan beden üzerinde biriken kirlerdir. Bu kirleri ancak hamam giderir. Bu kiri gidermek için hamama gitmekte herhangi bir beis yoktur. Hz. Peygamberin yüce sahabîleri Şam şehrinin hamamlarına girmiştir. Hatta onlardan bâzıları 'Evlerin en iyisi hamamdır. Bedenin kirini temizler ve insana cehennemi hatırlatır' demişlerdir. Bu rivayet, Ebu Derda ve Ebu Eyyûb el-Ensârî'den (r.a) nakledilmektedir. Bazıları da 'Evlerin en kötüsü hamamdır. Avretini gösterir, hayâyı da siler' buyurmuştur.

Bu zikrettiğimiz sözler, hamamın âfetini belirtmek içindir. Daha evvelki söz ise, hamamın fazileti hakkındadır. Bu bakımdan hamamın afetinden korunmak şartıyle ondan istifade etmeye çalışmakta beis yoktur. Fakat şu kadar var ki, hamama giren bir kimsenin *sünnet* ve *vâcib* olmak üzere birçok vazifeleri vardır. Kendi avreti hakkında iki, başkasınınki hakkında da iki olmak üzere dört vazifesi vardır. Kendi avreti hakkında vâcib olan vazifeleri şunlardır:

a) Avretini başkasının gözlerinden korumak

b) Avret mahallini başkasının ellemesinden muhafaza etmek

Bu bakımdan avret mahallini yıkamasını ve kirlerinin giderilmesini kendi eliyle yapmalıdır. Baldırlarını, göbeğinden kasıklarına kadar olan kısmını keseletmemelidir. Ön ve arka deliklerinin hâricinde kalan diğer yerlerin temizlenmesi için kese-

---

57) İmam Ahmed, (İbn Abbâs'tan)

letmekte iki ihtimal mevcuttur. (Bir ihtimale göre, helâl, diğerine göre haramdır) fakat kıyasa en uygun fetvaya göre 'haram'dır. Çünkü ön ve arka deliklerin ellenmesi haramlık hususunda bakmaya kıyas edilir. Nasıl ki, oralara bakmak haramsa, ellenmeleri de haramdır. Bu bakımdan avret mahallinin diğer kısımlarının da böyle olması gerektir. Yani baldırlar da bu hükme dahil olmalıdır.

Başkasının avreti hakkındaki vacib olan iki vazife de şunlardır:

a) Avret yerine bakmaktan sakınmak

b) Avret sahibine avretini açmamasını emretmek

Çünkü şeriata muhalif ve münker bir şeyi gören müslüman, onu yasaklamak mecburiyetindedir. Bu bakımdan bunu söylemek de hamama giren bir insana farz olur. Ama karşı tarafın onun sözünü kabul etmemesi halinde kendisinden mesuliyet kalkar. Dövülmekten, hakarete uğramaktan veya kötü bir hâdiseden korkarsa susmayı tercih edebilir.

Bu bakımdan haramı işleyen bir kişiyi, ikinci bir haramı işlemeye sürükleyici bir harekette bulunmak hiçbir müslümana yakışan bir fiil değildir. Kişinin 'Ben ne söyleyeceğini bilmiyorum. Biliyorum ki, sözüm fayda vermez ve o insan benim sözümle amel etmez' sözü meşrû bir mazeret değildir. Belki daha önce söylediğimiz mahzurlar mevzu bahis değilse avret mahallini açan bir kimseyi mutlaka ikaz etmek gerekir. Zira insanoğlunun kalbi, hoş görülmeyen hareketinden ötürü, bâzan müteessir olup ibret alır. Günahkarlığından ötürü ayıplandığı zaman, o günâhı bırakmak şuuruna sahip olması da ihtimal dahilindedir. Yapılan itiraz, günahı, onun gözünde çirkin gösterir ve nefsini o günahtan nefret ettirir. Bu bakımdan nasihatın terkedilmesi caiz değildir. İşte bu sırra binaen bu zamanda hamama girmemek daha ihtiyatlı bir hareket sayılmıştır ve daha doğrudur. Zira şu zamanda avret yerlerinin açılmadığı bir hamam tasavvur edilemez gibidir... Bilhassa göbek ile kasık üstü arasındaki yer ise daha fazla açılır. Zira halk, bu yerleri avretten saymamaktadır. Halbuki şeriat, bu arayı da avret mahalli olarak kabul ve avretin hududu içine dahil etmiştir. İşte bunun için hamamı tamamen terketmek veya sadece ücret mukabilinde boşalttıktan sonra hamama gitmek müstehab olmuştur.

Bişr b. Hars el-Hafî 'Bir dirhemi olup da bununla hamamı boşaltmayan bir kişi ne de katı kalpli bir kimsedir' demiştir.

İbn Ömer'in hamamda oturduğunu, yüzünü duvara çevirdiğini ve gözlerini bir bezle bağladığını görenler olmuştur.

Bazı âlimler 'Hamama gitmekte beis yoktur. Fakat iki peştemal kullanmak şartıyla... Birini avret yeri için, ikincisini de başa örtmek, gözlerini haram bakışdan korumak için kullanmalıdır' demişlerdir.

Hamama Girmenin Sünnetleri

1. Niyyet. Yani sadece dünyanın geçici kirlerini temizlemek için olmadığı gibi, nefsinin hevasına tâbi olarak da hamama girmemelidir. Sadece, namazını süslemek için, dinen sevimli olan nezafeti yerine getirmek kastıyla hamama girmelidir.

2. Hamama girmeden önce hamamcının ücretini vermelidir. Çünkü hamamda ne kadar su harcanacağı meçhul olduğu gibi, hamam sahibinin beklediği ücret de meçhuldür. Bu bakımdan başta ücreti vermek iki ücretten birisinin meçhuliyetini ortadan kaldırmak demektir. Böylece hamam sahibinin de kalbi mutmain olur.[58]

3. Hamama sol ayağıyla girmelidir.

4. 'Bismillâhirrahmânirrahim, eûzübillâhi min'er-ricsi'n-necesi el-habis'il-muhabbes eş-şeytan'ir-racim' (Rahman ve rahîm olan Allah'ın adına sığınarak hamama giriyorum. Allah'ın rahmetinden kovulmuş, habis ve habâsetin girdabına daldırılmış necis şeytanın şerrinden Allah'a sığınırım) demelidir.

5. Tenha bir zamanda girmek veya hamam ücretini tamamen üzerine alıp hamamı şahsına tahsis ettirmektir. Çünkü eğer hamamda dindarlardan başka hiç kimse yoksa ve orada bulunan dindarlar, avret yerlerini göstermedikleri gibi başkasının avret mahallerine de bakmasalar bile avret yerinin dışında kalan çıplak bedene bakmakta hayasızlık kokusu olduğu için insana avret yerlerine bakmayı hatırlatmaktadır. Bir de insan, hareket esnasında avret yerlerinin açılmamasından emin değildir. Ayağı peştemalın

---

58) Bu, müellifin dönemine ilişkin bir keyfiyettir.

bir tarafına takılır, peştemalı sıyrılır, bilmediği halde başkasının avret yerine bakmak durumunda kalabilir. İşte bu sırra binaen İbn Ömer (r.a) hamama girdiği zaman, gözlerini bir bezle sımsıkı bağlardı.

6. Hamama girerken omuzlarını yıkamalıdır.

7. Hamama girer girmez en sıcak terletme yerine -dışarda terlemeyince- girmemelidir.

8. İhtiyaçtan fazla su sarfetmemelidir. Çünkü örf ve âdet karinesiyle hamama giren kişi ancak ihtiyacı kadar su sarfetmek durumundadır. Eğer ihtiyaçtan fazla suyu sarfedeceğine hamam sâhibi vakıf olursa, mutlaka hoşuna gitmeyecektir. Hele sıcak su... Zira sıcak suda hem külfet var ve hem de suyu o hale getirmek için fazlaca para sarfedilmiştir.

9. Hamamın hararetiyle cehennem hararetini hatırlamalıdır. Kendisini bir saat sıcak kabinede hapsedilmiş farz etmeli ve onu cehenneme kıyas edip ibret almalıdır. Çünkü hamamın terletme kabinesi cehenneme en fazla benzeyen bir yerdir. Altında ateş, üstünde karanlık. Allah Teâlâ'dan bu biçimde olan cehennemden bizi korumasını dileriz. Akıllı bir kimse, yalnız hamamda değil, belki her yerde, her an için âhireti hatırlamaktan gafil olmamalıdır. Çünkü onun son varacağı yer ahirettir. Bu bakımdan hamama giren bir kişi, hamamda gördüğü sıcak su, ateş ve başka şeylerden ibret alıp istifade etmelidir. Her kişi himmeti ve anlayışı nisbetinde bakıp gördüklerini değerlendirir.

Sözgelimi bir bezzaz (kumaş satıcısı), bir marangoz, bir duvar ustası ve bir dokumacı dayalı-döşeli bir eve girerler. Onların ne yaptıklarına baktığında görürsün ki, bezzaz sergilere (halılara-perdelere) bakıp, kaç para edeceklerini hesap eder. Dokumacı nasıl dokuduklarını, marangoz ise, tavanlara bakarak terkiplerinin keyfiyetini, usta ise duvarlara bakıp kuvvetli ve mustakim olduklarını düşünür. İşte bunlar gibi âhiret yolcusu da her gördüğü şeyi ahirette fayda verici, hatırlatıcı ve nasihat edici bir şekilde kabul ederek tedkik eder. Belki âhiret yolcusu herhangi birşeye baktığı zaman, Allah Teâlâ ona ibret almak yolunu açar. Siyaha baktığı zaman kabrin karanlığını hatırlar. Yılana baktığı zaman cehennem yılanlarını düşünür. Çirkin bir surete baktığı zaman cehennem zebânilerini, kabirdeki *Nekir* ve *Münker*'i tefekkür eder. Dehşetli

bir ses işittiği zaman İsrafil'in *Sûr*unu hatırlar. Güzel birşey gördüğünde cennetin nimetlerini düşünür. *Red* veya *kabul* anlamına gelen bir kelimeyi çarşıda veya bir evde işittiği zaman, hesaptan sonra, red veya kabul olunacağının sonucu kendisine görünmeye başlar.

Bu durumların akıllı bir kimsenin kalbine galip gelmesi en uygun bir harekettir. Zira akıllı bir kimseyi âhiretten, ancak, dünyanın önemli meseleleri çevirebilir. Bu bakımdan dünyada kalacağı zamanı âhiretteki müddete nisbet ettiğinde dünyayı hâkir görmeye başlar. Tabiîdir ki, kalbi gaflete dalmayan ve basireti kör olmayanlar için durum böyledir.

10. Hamama girerken hiç kimseye selâm vermemelidir. Kendisine de hamamda selâm verildiği takdirde 'selâm' lâfzını söylemek suretiyle cevap vermemelidir. Eğer başkası, verilen selâmı cevaplandırırsa sükût etmelidir. (Çünkü selâm, Allah'ın yüce isimlerinden biridir. O yüce ismi böyle kirli yerlerde zikretmek azametine uygun düşmemektedir). İsterse selâm verene 'Allah senin günahlarını ve hastalıklarını gidersin' demek suretiyle cevap verebilir. Hamama giren bir insanın hamamda bulunan bir kimse tarafından elinin sıkılmasında, 'Allah sana âfiyet versin' demek suretiyle dua etmesinde bir beis yoktur.[59]

Hamamın adâbından birisi de hamamda çok konuşmamak ve açıktan Kur'an okumamaktır. Terleme kabinesine girmek üzereyken açıkça 'Eûzübillâhi min'eş-şeytan'ir-racim' demekte beis yoktur.

Akşam ve yatsı arasında ve güneş batmak üzereyken hamama girmek mekruhtur. Çünkü o vakitler şeytanların dağılıp vazife yapacakları ânlardır.

Bedenini başkasına keseletmekte beis yoktur. Yusuf b. Esbat'ın böyle yaptırdığı naklolunmaktadır. Deniliyor ki, bu zat, ölümünden önce arkadaşlarından olmayan bir kimsenin kendisini yıkamasını vasiyet ederek, 'O, beni bir defa hamamda kese yapmıştı. Bu bakımdan ben onu sevindirecek bir mükâfat ile taltif etmek istiyordum. Benim cenazemi yıkamakla sevineceğini kesinlikle biliyorum' dedi.

---

59) Bu dua yapılırken *Allah* lafzı gizli söylenmelidir.

Hamamda başkasına kese yaptırmanın caiz olduğuna, şu rivayet de delâlet etmektedir:

اَنَّ رَسُولَ اللّٰهِ ﷺ نَزَلَ مَنْزِلاً فِى بَعْضِ اَسْفَارِهِ فَنَامَ عَلَى بَطْنِهِ وَعَبْدٌ اَسْوَدُ يَغْمِزُ ظَهْرَهُ فَقُلْتُ: مَا هٰذَا يَارَسُولَ اللّٰهِ؟ فَقَالَ: اِنَّ النَّاقَةَ تَقَحَّمَتْ بِى..

Hz. Peygamber, bazı seferlerinde bir yerde konakladı. Konakladığı o yerde yüzüstü yatarak mübarek sırtını siyah bir köleye ovdurdu. Râvi diyor ki, ben 'Ey Allah'ın Rasûlü! Bu da nedir?' diye sorunca Rasûlullah (s.a) 'Deve beni sarstı da ondan ovduruyordum' diye cevap verdi.[60]

Kişi yıkandıktan sonra bu nimete karşı Allah Teâlâ'ya şükretmelidir.

'Kış mevsiminde sıcak su güzel nimetlerdendir' denilmiştir. İbn Ömer de 'Hamam, sonradan icat edilen nimetlerdendir' demiştir.

(Kasıkların tüylerini düşürmek için kullanılan ve) *Nevre* denilen maddeyi sürdükten sonra hamama girmenin, insanı cüzzam hastalığından koruduğu söylenilmiştir.. Yine 'Ayda bir defa *nevre*'yi kullanmak, harareti söndürür, rengi parlatır ve cima kuvvetini geliştirir' denilmiştir.

'Kış mevsiminde, hamamda, ayakta bevletmek, bir ilâcı içmekten daha faydalıdır' denilmiştir.[61]

Deniliyor ki: 'Yaz mevsiminde hamamdan sonra uyumak, ilâç içmekle eşittir. Hamamdan çıkınca ayakları soğuk su ile yıkamak, insanı *Nekres* denilen hastalıktan korur'.

Hamamdan çıkarken başına soğuk su dökmek veya soğuk su içmek mekruhtur. (Zira şiddetli baş ağrısına sebep olduğunu tesbit etmişlerdir). Buraya kadar söylediklerimiz erkekler içindir. Kadınlara gelince, Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

---

60) Taberânî, *Evsat,* (Hz. Ömer'den *zayıf* bir senedle)

61) Ayakta bevletmek, oturarak bevletmekten daha hayırlıdır. Fakat ayakta bevleden kimsenin, avret mahallini halka göstermemesi, mecbur kalmadıkça bevletmemesi, terkedilmiş bir yeri araması ve üzerine sıçratmaması gerekir. (Zebîdî, *İthaf'us-Saade*, III/406)

لاَيَحِلُّ لِلرَّجُلِ اَنْ يُدْخِلَ حَلِيلَتَهُ الْحَمَّامَ وَفِى الْبَيْتِ الْمُسْتَحَمُّ.

Evinde banyosu olduğu halde eşine hamama gitmek için izin vermek müslüman bir erkeğe helâl değildir.[62]

Halk arasında meşhur olan bir hadîs-i şerîfte şöyle denir:

اَنَّهُ حَرَامٌ عَلَى الرِّجَالِ دُخُولُ الْحَمَّامِ اِلاَّ بِمِئْزَرٍ وَحَرَامٌ عَلَى الْمَرْاَةِ دُخُولُ الْحَمَّامِ اِلاَّ نُفَسَاءَ اَوْ مَرِيضَةً.

Erkeklere peştemalsiz hamama girmek haramdır. Lohusa ve hasta kadınlar hariç, kadınlara da hamama gitmek haramdır.[63]

Âişe validemiz hastalığından ötürü bir defa hamama gitmiştir. Eğer kadın zaruret sebebiyle hamama girmişse mutlaka başından ayak topuklarına kadar inen bir peştemala bürünmelidir.

Erkeğe, hanımına hamam ücreti vermek mekruhtur. Zira eşine hamam ücreti vermek suretiyle onu mekruha sevketmek hususunda yardımcı olur. Bu bakımdan keraheti irtikâb eden kimse mânen sorumlu olur.

II. KISIM

İkinci kısım da, bedende çıkan sekiz şeydir. Bunlar sırasıyla şöyledir.

1. Saçlar

Temizlik için saçı traş etmekte beis yoktur. Saçın temizliğine, yağlamak ve taramak suretiyle, riayet edebilecek bir kimse için saç bırakmakta da beis yoktur. Ancak kötü itiyadlı kimselerin âdetleri gibi saçının bir kısmını kesip bir kısmını bırakırsa o zaman mesele değişir. Veya *Ehl-i Beyt* gibi, saçını örgüler halinde bırakırsa o zaman da mahzurludur. Çünkü bu şekilde saç bırakmak halk arasında *Ehl-i Beyt*'in şiarı olmuştur. Bu bakımdan *Ehl-i Beyt*'ten

---

62) Nesâî ve Hâkim

63) Nesâî ve Hâkim, (Câbir'den)

olmayan bir kimsenin bu şekilde saçını bırakması karışıklığa meydan vermektedir.

2. Bıyıklar

Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

قُصُّوا الشَّارِبَ، وَفِى لَفْظٍ آخَرَ: جُزُّوا الشَّوَارِبَ، وَفِى لَفْظٍ آخَرَ: حُفُّوا الشَّوَارِبَ وَاعْفُوا اللِّحَى.

Bıyıklarınızı kısaltınız. Sakallarınızı uzatınız.[64]

Hadîsin diğer bir rivayetinde *cezzu* tâbiri, başka bir rivayetinde de *huffu'ş-şevarıbe va'fu'l-lıha* şeklindedir. Yani bıyıklarınızın önlerinden almak suretiyle dudakların kenarlarına kaydırınız. Sakallarınızı ise salınız.

Nitekim, *Huffu*nun mânâsı 'birşeyin etrafını sarmak' demektir. Bu kelimenin bu mânâya geldiğini şu ayet desteklemektedir:

> Bir de melekleri görürsün ki, rablerinin hamdiyle tesbih ederek arşın etrafını kuşatmışlardır.
> (Zümer/75)

Hadîsin diğer bir rivayetinde bıyıkların tamamını makaslamak suretiyle kısaltmak mânâsını ifade eden ve *Huffu* tâbirinden daha mübalâğalı olan *Ahfu* tabiri de vârid olmuştur. *İhfa* kökünden gelen bu fiilin, tamamını kısaltmak mânâsını ifade ettiğine delil olarak şu ayet gösterilebilir:

> Eğer sizden mallarınızın hepsini ister de sizi çıplak bırakacak olursa cimrilik edip vermezsiniz.
> (Muhammed/37)

Bıyıkların dipten traş edilmesine gelince, hadîste böyle şey vârid olmamıştır. (İmam Mâlik, bıyığı dipten traş edenlerin tedib edilmesini emrederdi. Hazret, aynı zamanda bıyıklarını makasla üstten kısaltmayı da kerih görürdü)

Dipten traş etmeye yakın olan üstten makaslamak ise, Hz. Peygamber'in sahabîlerinden nakledilmiştir.

---

64) Buhari ve Müslim, (İbn Ömer'den)

Tâbiîn-i Kiram'dan biri bıyıklarını makasla kısaltan birisini gördüğünde 'Bana Allah Rasûlü'nün ashabını hatırlattın' demiştir.

Mugîre b. Şû'be (r.a)[65] şöyle buyurmuştur:

نَظَرَ إِلَيَّ رَسُولُ اللهِ ﷺ وَقَدْ طَالَ شَارِبِي فَقَالَ: تَعَالَ فَقَصَّهُ لِي عَلَى السِّوَاكِ.

Hz. Peygamber bir ara bana baktı. Bıyıklarım da uzamıştı. Bana; *gel* dedi, yanına vardım, bıyıklarımın uzun kısmını bir misvak üzerine alarak makasla kısalttı.[66]

Bıyıkların uçlarını uzatmakta beis yoktur. Hz. Ömer ve başka sahabîler bıyıklarının uçlarını uzatmışlardır. Çünkü bıyıkların uçları ne insanın ağzını kapatır ve ne de yemeğin kalıntıları kılların içinde kalır. Zira yemek, bıyık uçlarına yetişemez.

Rasûlullah'ın أَعْفُوا اللِّحَى 'Sakallarınızı affediniz' demesi *uzatınız* anlamındadır.

Bir hadîste şöyle buyurulmaktadır:

إِنَّ الْيَهُودَ يُعْفُونَ شَوَارِبَهُمْ وَيَقُصُّونَ لِحَاهُمْ فَخَالِفُوهُمْ.

Yahudiler bıyıklarını uzatıyor sakallarını kısaltıyorlar. Siz ise, yahudilere muhalefet ediniz.[67]

Bir kısım âlimler bıyık uçlarının traş edilmesine *mekruh* demişler ve bunu *bid'at* saymışlardır.

---

65) Sakif kabilesine mensuptur. Hudeybiye'de bulunmuştur. Kûfe valiliği yapmıştır. H. 50 yılında vefat etmiştir.

66) Ebu Dâvud, Nesâî ve Tirmizî

67) İmam Ahmed, (Ebu Umâme'den). Ebu Umâme şöyle anlatır: Allah'ın Rasûlü'ne, ehli kitab'ın sakallarını kısalttıklarını, bıyıklarını ise uzattıklarını söylediğimizde,.'Sizler bıyıklarınızı kısaltıp, sakallarınızı uzatmak suretiyle ehli kitab'a muhalefet ediniz' buyurdu.

Meşhur kavle göre, sakalları kısaltmak, bıyıkları uzatmak ehli kitab'ın değil, mecusîlerin âdetidir. Nitekim İbn Hibban sahih bir hadîste İbn Ömer'den şöyle rivayet etmiştir: 'Mecusîler bıyıklarını uzatırlar, sakallarını da traş ederler. Sizler de onlara muhalefet ediniz'.

3. Koltuk Kılları

Koltuk kıllarını en fazla kırk günde bir defa yolmak müstehabdır. Başlangıçta koltuk kıllarını yolmaya alışanlar için kırk günde bir defa yolmak kolay gelir. Koltuk altlarını traş etmeyi âdet edinenler için traş etmek kâfidir. Çünkü yolmakta zahmet ve acıtma vardır. Gaye de temizliktir, ve bu temizlik traş ile de elde edilir.

4. Kasık Kılları

Kasık kıllarını traş etmek veya *Nevre* denilen maddeyi kullanmak suretiyle kazıtmak müstahabtır. En fazla kırk günü geçmemek en uygun harekettir.

5. Tırnaklar

Tırnakları kesmek müstehabtır. Çünkü tırnaklar uzadığı takdirde çirkin görünürler ve altlarında kirler toplanmaya başlar. Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

يَا اَبَا هُرَيْرَةَ! قَلِّمْ اَظْفَارَكَ فَاِنَّ الشَّيْطَانَ يَقْعُدُ عَلَى مَا طَالَ مِنْهَا.

Ey Ebâ Hüreyre! Tırnaklarını kes! Zira uzayan tırnakların üzerinde şeytan oturuyor.[68]

Eğer uzayan tırnağın altında kir varsa, o kir abdestin sahih olmasına mâni olmaz. Çünkü bu, suyun sızmasına mâni değildir. Bir de insanoğlunun çalışmaya olan ihtiyacından ötürü kir hakkında kolaylık gösterilmiştir. Hele erkeklerin tırnakları altında bulunan kirler... Hele köylüler ve göçebelerin el ve ayak üstlerinde ve kıvrımlarında toplanan kirler...

Hz. Peygamber kirli gördüğü tırnakları kesmelerini emrederek tırnak altında toplanan kirlere kızardı. Fakat hiç birisine 'Namazını iade et!' diye emir vermezdi. Yine de eğer namazını iade etmesini söyleseydi, bu sözün mânâsı 'Namazın olmadığı için yeniden kıl!' demek değildir. Belki bu sözün altında başka bir maksat yatmaktadır. O da onları kirli olmaktan alıkoymak ve kurtarmaktır.

---

68) Hatib, *el Câmî*, (Câbir'den *zayıf* bir senedle): 'Tırnaklarınızı kesin. Çünkü şeytan et ile tırnak arasında oynaşıp durur'.

Hiçbir kitapta tırnak kesiminin tertibi hakkında rivayet edilmiş bir hadîse tesadüf etmedim. Ancak işittiğime göre, Hz. Peygamber (s.a) sağ elinin şehadet parmağından başlar, o elinin baş parmağında tırnak kesmeyi sona erdirirmiş... Sol elinin ise serçe parmağından başlar, baş parmağında bitirirmiş... Bu rivayeti tedkik ederek düşündüğüm zaman kalbime şu mânâ geldi:

Bu rivayet sahihtir. Çünkü böyle bir mânâ, *nübüvvet nuru* olmazsa insanoğluna keşfonulamaz. Basiret sahibi alim kişiye gelince, onun gayesi Rasûlullah'dan kendisine naklolunan fiili aklî delille takviye etmektir. Bu bakımdan bu hususta bana görünen hakîkat şudur:

El ve ayak tırnaklarının kesilmesi mutlaka gereklidir. El, ayaktan daha şerefli olduğu için elden başlamalıdır. Sağ, soldan daha şerefli olduğu için sağ elden başlamalıdır. Sağ elde beş parmak vardır. Onların en şereflisi şehadet parmağıdır. Çünkü *şehadet kelimesi* söylendiğinde parmaklar arasından ancak onunla Allah'ın birliğine işaret edilir. Şehadet parmağından sonra o parmağın sağına düşen ortanca parmağına devam etmek suretiyle tırnak kesimini sürdürmelidir. Çünkü şeriat temizlik ve benzeri işleri sağdan boşaltmayı müstehab görmektedir. Eğer elin dışını yere koyarsak o vakit baş parmak şehadet parmağının sağında olmaktadır. Eğer elin ayasını yere koyarsak şehadet parmağının sağındaki parmak ortanca parmaktır. Sonra elin ayası diğer elin ayasının üzerine konulduğu zaman parmaklar bir daire halini almaktadır. Bu bakımdan daire tertibi şehadet parmağının sağından gidip şehadet parmağına tekrar gelmeyi gerektirir. O halde sol elin serçe parmağından başlayıp baş parmağında sonuçlandırmak ve sağ elinin kalmış olan baş parmağında bitirmek gerekmektedir.

Biz bu durumu, iki elin ayasını karşı karşıya getirmek suretiyle takdir ettik ki, tırnak kesmekteki sıra daha iyi anlaşılsın. Böylece takdir etmek, ellerden birinin içini diğerinin dışına veya birinin dışını diğerinin dışına koymaktan daha evlâdır. Çünkü tabiî duruş bu iki şekli de gerektirir.

Ayak parmaklarına gelince, eğer bu hususta nakledilmiş bir hadîs yoksa kanaatime göre, en uygun şekil şöyledir: Sağ ayağın serçe parmağından başlamalı, sol ayağın serçe parmağında so-

nuçlandırmalıdır. Nitekim ayak parmaklarının hilâllenmesi de böyledir. Çünkü el parmakları hakkında zikrettiğimiz mânâlar ayaklarda tatbik edilmemektedir. Zira ayaklarda şehadet parmağı yoktur.

Ayağın parmakları ise, yerde dizilmiş bir saf gibidir. Bu bakımdan onların sağından başlanmalıdır. Tabanı taban üzerine koymak suretiyle bir yuvarlak halka takdir etmekse tabiata muhalif düşer. Fakat ellerde mesele değişiktir.

Tertip konusundaki bu incelikler, nübüvvet nuruyla bir anda insanoğluna inkişaf eder. Ancak bu incelikler bizim için çok zordur. Bizden parmakların tertibi hakkında sual sorulsaydı, biraz önce beyan ettiğimiz şekilde kalbimize çoğu zaman bu tertib gelmezdi. Fakat Hz. Peygamber'in basiret gözüyle gördüğü hükmün şahidliğiyle sabit olan ve mânâya dikkati çeken ve izlediği tertibi hatırlamamız sayesinde bu mânâyı elde etmek gayet kolay bir şeydir.

Sakın Rasûlullah'ın hareket ve fiillerini ölçü, kanun ve tertip dışı sanıp kötü bir zanna kapılma! Belki bizim zikrettiğimiz ihtiyarî işlerin tamamında insan iki veya daha fazla kısımlar arasında tereddüd edebilir. Belki onu yaptırmaya veya başkasını bırakıp o kısmı seçmeye zorlayan bir hikmet vardır. Zirâ mânâsız ve tesadüf eseri olarak körü körüne hareket etmek hayvanlara mahsus bir ahlâktır. Hareketleri, mânâların ölçü ve hikmetlerini zapt u rapt altına almak ise, Allah dostlarının âdeti ve seciyesidir. İnsanoğlunun hareket ve iradesi ne kadar intizamlı ve başıboşluktan uzaksa, o nisbette peygamber ve velîlerin mertebesine yakındır. Allah'a olan yakınlığı da daha açık bir şekilde görünür. Çünkü peygambere yakın olan, Allah'a yakındır. Allah'a yakın olanın yakınlığı ise kesindir. O halde yakına yakın olan başkasına nisbetle Allah'a daha yakındır. İşlerimizin dizgininin heva ve arzular vasıtasıyla şeytanın elinde olmasından Allah'a sığınırız.

Hz. Peygamber'in Sürme Kullanması

Hareketlerini zapt u rapt altına almak hususunda Hz. Peygamber'in sürme kullanmasından ibret al. Zira Hz. Peygamber'in âdeti şöyleydi:

فَإِنَّهُ كَانَ يَكْتَحِلُ فِي عَيْنِهِ الْيُمْنَى ثَلَاثًا وَفِي الْيُسْرَى اثْنَيْنِ فَيَبْدَأُ بِالْيُمْنَى لِشَرَفِهَا.

Sağ gözüne üç, sol gözüne de iki defa sürme çeker, sağ göz daha şerefli olduğu için sağdan başlardı.[69]

İki göze eşit şekilde sürme çekmemesi, sürmelenmenin tek olmasını istemesinden kaynaklanıyordu. Çünkü tek çiftten daha faziletlidir. Allah tektir, teki sever. Bu bakımdan kulun hiçbir fiili Allah'ın vasıflarından birisine uygun düşmekten uzak olmamalıdır. İstinca taşlarının tek olmasının müstehab olması da bu hikmetten dolayıdır. Sürme çekmekte üç defa ile yetinmedi. Oysa üç de tektir. Fakat o zaman sol göze bir defa isabet ederdi, bir defa sürmek de sürmeyi kirpiklerin köklerine kadar tam mânâsıyla ulaştırmazdı. Sağ göze üç defa sürme çekmesine gelince, fazilet tekte olduğuna göre, daha üstün ve efdâl olan sağa daha fazla itibar etmek istedi. Çünkü bu hareket adalete daha uygun düşer.

Şayet Hz. Peygamber'in sol gözüne iki defa sürme çekmekle yetindiğini söyleyecek olursan, derim ki, sol göze iki defa sürme çekmek zaruri olmuştur. Zira her iki göze de tek sürdüğü takdirde toplamı çift olur. Zira tek adet, teke eklenirse çift olur. Kişinin bir hasletin hükmünde olan fiilin tamamında tek sayıyı gözetmesi, tek göze sürme çekerek tekleşmeyi gözetmesinden daha evlâdır.

Fakat herbir göze üç defa sürmenin de bir hikmeti olabilir; zira bu sefer de gözleri abdest azalarına kıyas etmiş olur. Sahih bir hadîste 'Abdest azâlarının her biri üç defa yıkansın!' hükmü vârid olmuştur. Belki de bunu gözetmek daha evlâ olur.

Rasûlullah'ın (s.a) hareketlerinde gözettiği incelikleri saymaya kalkışırsak, konu uzadıkça uzayacaktır. Bu bakımdan söylemediklerimizi söylediklerimize kıyas et. Âlim kişi şeriatın bütün mânâlarına muttali olmadığı takdirde Rasûlullah'ın vârisi olamaz. Âlimin, Rasûlullah'a hakikî vâris olabilmesi için *nübüvvet* derecesi hâriç, diğer derecelerde Rasûlullah'a yaklaşması gerekir. Rasûlullah'ın kavradığı gibi şeriatı bütünüyle kavramalıdır. Zira mirası kazanıp elde eden ve elde etmek için de çaba sarfeden murîsdir. Vâris ise, çaba sarfetmeksizin ancak intikal yoluyla malı edinen kimsedir. Bu mânâlar, derin sırlara nisbeten çok daha ko-

69) Taberânî, (İbn Ömer'den *zayıf* bir senedle)

lay olduğu halde yine de başlangıçta ancak peygamberler müstakil olarak idrâk ederler. Peygamberlerin ikazı olmadan bu mânâları elde etmek müstakil olarak başka kimselere nasip olmaz. Ancak peygamberlerin vârisleri bulunan âlimler hariç...

6-7. Göbek Fazlası ve Sünnet Sırasında Kesilen Parça

Göbeğe gelince, doğumun ilk ânında kesilir. Doğumun yedinci gününde sünnet ameliyesiyle temizlik yapmak yahudilerin âdeti olduğu için çocuğun gelişip biraz kuvvetlenmesine kadar tehir edilmesi, yahudilere muhalefet olması bakımından daha iyi bir hareket ve çocuk için de tehlikesiz ve daha emin bir yoldur. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur.:

اَلْخِتَانُ سُنَّةٌ لِلرِّجَالِ وَمَكْرُمَةٌ لِلنِّسَاءِ.

Sünnet ameliyesi erkekler için sünnet-i seniyyedir. Kadınlar için de bir güzelliktir.[70]

Kadınların sünnet ameliyesinde, pek derinden kesmemek daha uygundur. Hz. Peygamber, kadınları sünnet ederken fazla derine giden Ümmü Atiyye'ye şöyle demiştir:

يَا اُمَّ عَطِيَّةَ! اَشِمِّي وَلاَ تَنْهَكِي فَاِنَّهُ اَسْرَى لِلْوَجْهِ وَاَحْظَى عِنْدَ الزَّوْجِ.

Ey Ümmü Atiyye! Sünnet edilen parçayı üstten kırp, köküne dek dalma. Çünkü üstten kırpmak, yüze daha fazla su ve kan (güzellik) verir ve koca için de daha lezzetli olur.[71]

Hz. Peygamber'in kinayesindeki tabirin güzelliğine dikkat ediyor musunuz? *Nübüvvet*'in en önemli hedefi olan âhiret hayatının faydalarından dünya hayatının fayda ve kolaylıklarına kadar uzanan parlak nûrlara bir bakınız! Bu güneş gibi parlak ve gizlileri açıkça gösteren ışıklar sayesinde mektep-medrese görmeyen Peygamber (s.a) insanlık âlemine yönelen bu hadîsenin hassasiyetini görerek onun en hassas noktasına işaret buyurmuştur. O nokta ki, eğer insanoğlu ondan gafil olursa zararından fazlasıyla zarar etmesinden korkulur. Nübüvvet nûruyla hükmeden bu pey-

---

70) İmam Ahmed ve Beyhâki, (Ebu Müleyha b. Usame'den *zayıf* bir senedle). Kadınların sünneti sıcak bölgelerde vakîdir.

71) Hâkim ve Beyhakî, (Dahhak b. Kays'dan); Ebu Davud, (Ümmü Atiyye'den). Her iki rivayetin senedinde de *zaaf* vardır.

gamber-i zişânı, *âlemlere rahmet* olarak gönderen Allah'ın şânı çok yüce ve büyüktür. Allah Teâlâ onu din ve dünya işlerini bir arada himmet ve bereketiyle yürütmek için göndermiştir!..

8. Sakal

Biz bu bahsi en sona bıraktık ki bu münasebetle *sakal* hakkında vârid olan sünnetler ve bid'atlerden de bahsedelim. Zira sakalla ilgili sünnet ve bid'atlerden bahsetmenin en uygun yeri burasıdır.

Ulema, sakalın uzunluğu mevzuunda çeşitli görüşler ileri sürmüştür. Bazıları 'tutamdan fazlasının kesilmesinde beis yoktur' demişlerdir. Hz. Ömer ve tâbiînden de bir cemaat bu görüştedir. Nitekim Şa'bî ve İbn Sirin de böyle hareket etmeyi güzel görmüşlerdir. Hasan Basrî ve Katade bir tutamdan fazlasını kesmeyi kerih görerek şöyle demişlerdir: "Sakalın bir tutamdan fazlasını kırpmamak ve salıvermek daha iyidir. Çünkü Hz. Peygamber أعْفُوا اللِّحَى. 'Sakalınızı uzatınız' buyurmuştur".

Eğer sakalın her taraftan kesilmek suretiyle kırpılması ve yuvarlak bir şekle sokulması sözkonusu ise, bu takdirde Hasan Basrî ve Katade'nin görüşü doğru değildir. Çünkü sakalı haddinden fazla uzatmak bazen hilkati (sureti) çirkinleştirip gıybetçilerin tân etmesine vesile olur. Bu bakımdan bu niyetle böyle bir tânın önünü kesmek için sakalı kısaltmakta hiçbir beis yoktur.

Nehâî şöyle buyurmuştur: "Akıllı kişinin uzun sakal bırakmasına hayret ediyorum. Neden sakalından kırparak normal hâle gelmez. Oysa herşeyde ortalama bir yol daha güzeldir. 'Sakal uzadıkça akıl kısalır' sözü de herhalde bu hikmete binaen söylenmiştir".

Fasıl

Sakal hususunda mekruh olan on şey vardır. Bir kısmı diğerinden daha fazla mekruhtur.

1. Sakalı siyaha boyatmak veya *kükürt* denilen madde ile beyazlatmak.

2. Sakalını yolmak.

3. İçindeki beyaz tüyleri temizlemek.

4. Sakalını eksiltmek.

5. Sakalı, eklemek suretiyle fazlalaştırmak.

6. Riya için sakalı taramak.

7. Zahidliğini göstermek için sakalı kirli paslı bırakmak.

8. Gençlikle gururlanmak için sakalın siyahlığına itina göstermek.

9. Yaşlılıkla iftihar etmek gayesiyle sakalın beyazlığına itina göstermek.

10. Bir maksadı olmaksızın salih kimselere benzemek için sakalı kırmızıya veya sarıya boyamak.

A. Sakalı Siyaha Boyatmak

Sakalı siyaha boyatmak Hz. Peygamber'in şu hadîs-i şerîfiyle yasaklanmıştır:

خَيْرُ شَبَابِكُمْ مَنْ تَشَبَّهَ بِشُيُوخِكُمْ وَشَرُّ شُيُوخِكُمْ مَنْ تَشَبَّهَ بِشَبَابِكُمْ.

Gençlerinizin en hayırlısı, kendisini ihtiyarlarınıza, ihtiyarlarınızın en şerlisi de gençlerinize benzetendir.[72]

Hadîs metnindeki 'ihtiyarlara benzemek' tâbirinden kastedilen mânâ, sakalın kıllarını beyaza boyamak suretiyle değil, olgunluk ve vekar cihetiyledir.

هُوَ خِضَابُ اَهْلِ النَّارِ.

Sakalı siyaha boyamak, cehennem ehlinin kınasıdır.

اَلْخِضَابُ بِالسَّوَادِ خِضَابُ الْكُفَّارِ.

Sakalı siyaha boyamak, kâfirlerin boyanmasıdır.[73]

Hz. Ömer'in hilâfeti döneminde saç ve sakalını siyaha boyamayı âdet edinen biri evlendi. Boya silindikten sonra beyaz kılları meydana çıktı. Bunun üzerine kadının yakınları Hz. Ömer'e müracaat ederek kandırıldıklarından şikâyette bulundular. Hz. Ömer (r.a), nikâhı feshettiği gibi, adamı kıyasıya dövdü ve kendisine 'Bu

---

72) Taberânî, (Vâsıle'den *zayıf* bir senedle).

73) İbn Sa'd, Tabâkat, (Amr b. el-As'dan *münkatı* olarak); Müslim, (Câbir'den): 'Bu görünen beyaz kılları boyatın. Fakat siyah boya vurmaktan sakının'. Hz. Peygamber bu sözü Mekke fethinde Ebu Kuhafe'nin beyaz saç ve sakalını görünce söylemiştir.

aile halkını, kendini genç göstermek için beyaz kıllarını boyayarak onları kandırdın' dedi.

Allah'ın lânetine uğrayan Firavun'un saç ve sakalını siyahla boyatan ilk kimse olduğu rivayet edilmektedir.

İbn Abbas (r.a) Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu rivayet etmektedir.:

> Âhir zamanda siyahla boyanıp, kendilerini güvercinin yuvasına benzeten bir kavim gelecektir. Bunlar cennetin kokusunu alamayacaklardır.[74]

B. Sakalı Sarı ve Kırmızıya Boyatmak

Saç ve sakalı sarı ve kırmızı ile boyamaya gelince, savaşlarda kâfirlere genç görünmek için bu şekilde boyanmak câizdir. Bu niyetle değil de, kendini din ehline benzetmek kastıyle böyle boyanmak ise çirkindir. Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

اَلصُّفْرَةُ خِضَابُ الْمُسْلِمِينَ وَالْحُمْرَةُ خِضَابُ الْمُؤْمِنِينَ.

> Sarı, müslümanların, kırmızı da mü'minlerin kınasıdır.[75]

Müslümanlar kırmızı renk için *kınayı*, sarı renk için de *kitem* ve *halûk* maddelerini kullanırlardı. Âlimlerin bazısı muharebede siyah boyayı da kullanmıştır. Eğer niyetleri sade düşmana genç görünmek ve onları korkutmaksa, siyah boyayı kullanmakta da beis yoktur. Nefsin heva ve hevesine uyularak siyah boya ile boyanırsa dinen zararlıdır.

C. Sakalı Beyazlatmak

Sakalı, yaşlı görünmek kastıyla kükürtle beyazlatmak ise, bu işi başkalarının hürmetini celbetsin, şahidliği kabul edilsin, ulemadan yaptığı rivayetlere inanılsın, gençlerden daha büyük görünsün ve birçok meselelerde âlim olduğu zannedilsin diye yapılırsa mekruhtur. Böyle bir insan fazla yaşamanın insana fazilet vereceği zannına kapılıyor. Halbuki aldanmaktadır. Çünkü

---

74) Ebu Davud ve Nesâî, (İbn Abbas'dan *hasen* olarak)

75) Taberânî ve Hâkim, (İbn Ömer'den). İbn Ebî Hatim hadîsin *münker* olduğunu söylemiştir.

fazla yaşamak, cahiller için, cehaleti artırmaktan başka bir şeye yaramaz. İlim ise, yaşa değil, başa bakar ve aklın semeresidir. Akıl, insanoğlunun bünyesinde yaratılmış bir cevherdir. İhtiyarlık bu cevhere, geliştirmek bakımından herhangi bir tesir yapamaz. Cevherinde hamâkat bulunan bir kimse için uzun yaşamak, ancak hamâkatını artırır. Selef-i sâlihînin yaşlıları, genç âlimleri takdir eder ve faziletlerini her yerde söylerlerdi. Hz. Ömer (r.a) genç olan İbn Abbas'ı yaşlı sahabîlerden üstün tutar, meclislerinde, meseleleri onlardan değil, İbn Abbas'tan sorardı.

İbn Abbas (r.a) 'Cenâb-ı Hak bir kuluna ilmi gençken ihsan eder. Hayrın tamamı gençliktedir' dedikten sonra şu ayetleri okumuştur:

> (Kâfirler) dediler: 'İşittik ki bir genç bunları kötülüyormuş ve adı da İbrahim imiş'.
>
> (Enbiya/60)
>
> Biz sana onların haberlerini doğru olarak anlatalım. Gerçekten bunlar rablerine iman eden birkaç gençti. Biz de onların hidâyetlerini artırmıştık.
>
> (Kehf/13)
>
> Daha çocukken ona hikmet verdik!
>
> (Meryem/12)

قُبِضَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ وَلَيْسَ فِى رَأْسِهِ وَلِحْيَتِهِ عِشْرُونَ شَعْرَةً بَيْضَاءَ. فَقِيلَ لَهُ: يَا اَبَا حَمْزَةَ
فَقَدْ اَسَنَّ، فَقَالَ: لَمْ يَشِنْهُ اللّٰهُ بِالشَّيْبِ. فَقِيلَ: اَهُوَ شَيْنٌ؟ فَقَالَ: كُلُّكُمْ يَكْرَهُهُ.

> Enes b. Mâlik 'Allah'ın Rasûlü (s.a) vefat ettiğinde, saçında da, sakalında da yirmi ak kıl yoktu' buyurduğu zaman, dinleyenlerden biri kendisine sorar: 'Ey Ebu Hamza! Nasıl olur da Hz. Peygamber'in başında ve sakalında yirmi ak kıl dahi olmaz? Halbuki o yaşlanmıştı?' Enes 'Allah Teâlâ onu ak kıllarla çirkinleştirme-miştir' der. Soru soran kişi 'Ak kıllar çirkin midir ki?' diye sorunca, Enes 'Sizler ak kılları çirkin bulmuyor musunuz?' diye karşılık verir.

Rivayet olunduğuna göre, Yahya b. Eksam, yirmibir yaşında iken, kadılık vazifesiyle görevlendirilir. Kendisini küçük yaşından ötürü mahcup etmek isteyen biri, bir mecliste şöyle bir soru sorar: 'Allah, kadı hazretlerinin yardımcısı olsun! Kadı'nın yaşı kaçtır?'

Bu sorunun altındaki mânâyı sezen Yahya, aynen şu cevabı verir: 'Rasûlullah, Attab b. Useyd'i (r.a) Mekke'nin emir ve kadı'lığına tayin ettiği zaman yaşı kaç idiyse benim yaşım da o kadar'. Böylece yaşının küçüklüğüne itiraz eden kimseyi susturur.[76]

İmam Mâlik (r.a) şöyle demiştir: Bir kitapta şöyle yazıldığını gördüm: 'Sakallar, sizi aldatmasın. Çünkü tekenin de sakalı vardır'.

Ebû Amir b. Âlâ şöyle der: 'Kişiyi uzun boylu, küçük kafalı ve geniş sakallı gördüğün zaman onun ahmak olduğunu anla. Ümeyye b. Abdişşems olsa dahi...'[77]

Eyyub es-Sahtiyanî[78]: 'Seksen yaşında bir ihtiyar gördüm. İlim öğrenmek için bir gencin peşinden koşmaktaydı' demiştir.

Âli b. Hüseyin[79]: 'Senden önce ilim kime akarsa -o yaşça senden küçük olsa dahi- ilimde senin imamındır' buyurmuştur.

Ebû Âmir b. Âlâ'ya 'İhtiyarlar için küçüklerden ilim öğrenmek doğru olur mu?' diye sorulduğu zaman şöyle buyurmuştur: 'Eğer cehalet, ihtiyarlar için kötü bir şeyse, kendileri için ilim öğrenmek, kimden olursa iyidir'.

---

76) Yahya, aynı cevabında sözlerine şunu da eklemektedir: 'Ben Hz. Peygamber tarafından Yemen'e kadı olarak gönderilen Muaz b. Cebel'den de yaşlıyım'.

Yahya'nın Attab b. Useyd hakkındaki fikri doğrudur. Çünkü o, yirmi yaşında iken Mekke kadılığına tayin edilmişti. Hz. Muaz hakkındaki sözü ise ancak Yahya b. Ebî Said el-Ensarî ve Mâlik b. Ebî Hâtim'in fikrine göre doğru olabilir. Çünkü bu zatlara göre Muaz b. Cebel 28 yaşında vefat etmiştir. Fakat daha kuvvetli bir rivayete göre H. 18 yılında vebadan 33 yaşında iken vefat etmiştir.

77) Abdüşşems, Abdimenaf'ın oğludur. Şerefli ve akıllı olduğundan ötürü 'velev ki o olsa bile' denilmiştir. Bu sözü söyleyen Ebu Amir, Basra'da Kurraların imamı idi. Künyesi Zıban (veya Zeban) b. Âlâ b. Ammar b. Ayy b. Hâşim b. Hars b. Celheme, b. Hacer b. Muaz b. Mâlik b. Amr b. Teym'dir. H. 164 senesinde vefat etmiştir.

78) İsmi Kisan, künyesi Ebubekir'dir. Basra imamlarındandır. H. 131 senesinde 63 yaşında iken vefat etmiştir.

79) Künyesi Zeynelâbidin Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ebî Tâlib'dir. Ebu Abdullah Muhammed Bâkır'ın babasıdır. Oniki imamdan biridir.

Yahya b. Main, Ahmed b. Hanbel'in, Şafiî'nin katırı arkasında gittiğini görünce kendisine 'Ey Eba Abdullah 'Yaşlı olan Süfyan'ın hadîsini terkedip bu gencin arkasında giderek ondan hadîs dinlemek nasıl oluyor? deyince, İmam Hanbel aynen şu cevabı verir: 'Eğer gerçeği bilseydin, sen de katırın öbür tarafında yürürdün, Süfyan'ın ilmi yüksekte, elimden kaçarsa onu aşağılarda tutarım. Fakat bu gencin fikirlerini kaçırdığım takdirde ne yüksekte ve ne de aşağılarda onu yakalamaya imkân bulamam'.

D. Sakaldaki Beyaz Kılları Yolmak

İhtiyar görünmekten kaçınarak saç ve sakalındaki beyaz kılları yolmak hususuna gelince, Hz. Peygamber (s.a) beyaz kılların yolunmasını yasaklayarak şöyle buyurmuştur:

نَهَى عَلَيْهِ السَّلاَمُ عَنْ نَتْفِ الشَّيْبِ وَقَالَ: هُوَ نُورُ الْمُؤْمِنِ.

Onlar mü'minin nûrudur.[80]

İhtiyar görünmemek için beyaz kılları yolmak, siyahla boyamak ve kınalamak mânâsına gelmektedir. Oradaki kerahiyyet illeti burada da geçerlidir. Ak kıllar Allah'ın nûrudur. Durup duruken onlardan kaçınmak, Allah'ın nûrundan kaçmak demektir.

E. Sakalın Hepsini veya Bir Kısmını Yolmak

Heva ve hevese uyularak ağarmış kılların tamamını veya bir kısmını yolmak gibi bir hareket hem mekruh, hem de yaradılışı bozmak demektir. Alt dudağın alt kısmındaki kenarların kıllarını yolmak bid'attır. Bu kısımları yolan bir kimse, âdil halife Ömer b. Abdülaziz'in huzurunda şehadette bulunmuş, fakat bu bid'atı irtikâb ettiğinden ötürü şahidliği reddedilmiştir.

Ömer b. Hattab ve Medine'nin kadısı İbn Ebî Leylâ da sakalını yolan bir kimsenin şahidliğini kabul etmemiştir. Tüysüzlere benzemek için, sakalların ilk çıkışlarında yolunması büyük münker-

---

80) Ebu Davud, Tirmizî ve Nesâî, (Amr b. Şuayb'dan); Nesaî ve İbn Mâce hadîsin *hasen* olduğunu söylemişlerdir.

âttandır. (Ustura veya ilâçlarla sakalın giderilmesi de böyledir. -Zebîdî-) Çünkü sakal, erkeklerin süsüdür. Çünkü Allah'ın birtakım melekleri vardır, onlar şöyle yemin ederler: 'Ademoğullarını sakal ile süsleyen Allah'a yemin ederiz'.

Sakal, yaradılışın tamamlayıcısıdır. Sakalla erkekler, kadınlardan tefrik olunur.

Garîb'ut-Te'vil adlı eserde 'Allah yarattığı şeylerde dilediği kadar ziyade eder. Muhakkak ki Allah herşeye kâdirdir' (Fatır/1) ayetinde geçen *ziyade* kelimesiyle sakalın kastedildiği söylenmiştir.

Ahmed b. Kays'ın arkadaşları, 'Yirmibin dirheme olsa dahi (Köse olan) Ahmed'e bir sakal almayı arzulardık' demişlerdir.

Kadı Şureyh[81] 'Onbin dirheme olsa dahi kendime bir sakal satın almayı isterdim' demiştir.

Sakal hiç de çirkin değildir ve sakalda şu faydalar vardır: Sakalın yüzü suyu hürmetine kişiye büyüklük, ilim ve vekar gözü ile bakılmaktadır. Meclislerde en başta oturtulur ve bütün gözler kendisine çevrilir. Cemaatin öncüsü olmaktadır. Sakal sayesinde namusu korunur. Çünkü sakalı olan bir insana küfredildiği zaman ancak sakalına küfredilir.

Denilmiştir ki: 'Cennet ehlinin hepsi -Hz. Musa'nın kardeşi Harun (a.s) hariç- sakalsızdır. O zâtın, faziletine binaen, göbeğine kadar sarkan bir sakalı vardı'.

F. Sakalın Kademeli Olarak Düzeltilmesi

Gösteriş ve kadınlara güzel görünmek maksadıyle sakalını kademeli şekilde kısaltmak hususuna gelince, Ka'b'ul-Ahbar 'Âhir zamanda sakallarını güvercin kuyruğu gibi kısaltan, ayak-

---

81) Künyesi Ebu Ümeyye el-Kindî'dir. Hz. Ömer (r.a) onu Kûfe kadılığına tâyin etmişti. Bir dönem de Basra kadılığında bulunmuştur. H. 78 senesinde vefat etmiştir.

kabılarının burun kısımlarını orak biçiminde kıvıran bir kavim gelecektir. İşte bu kavmin dinden hiçbir nasibi yoktur' demiştir.

G. Zülüflerle Sakalı Çoğaltmak

Muttakî kimselerin görünüşüne muhalif düştüğünden çene kemiğini geçen yanağın yarısına kadar sarkıtılan zülüfleri uzatıp sakalı büyütmek çok çirkindir.

H. Gösteriş İçin Sakalı Taramak

Gösteriş için sakalı taramak veya karışık bırakmak hususunda, Bişr el-Hâfî şöyle buyurmuştur: 'Sakalda iki gizli şirk vardır; a) Gösteriş için taramak, b) Zahid görünmek için sakalı karışık bırakmak!'

I-İ. Sakalla Kibirlenip, Övünmek

Sakalın siyahına veya beyazına bakarak kibirlenmek ve övünmek çok çirkindir. Bu durum bedenin bütün uzuvlarında, hatta ilerideki bahislerde geleceği gibi bütün ahlâk ve fiillerde de kötüdür.

Süs ve temizliğin çeşitleri hususunda belirtmek istediklerimiz bu kadardır. *Sahih* senedlerle (Hz. Âişe, İbn Abbas ve Ebu Hüreyre'den) rivayet edilen üç hadîs-i şerîften bedenle alâkalı oniki sünnet belli olmuştur. Beşi baştadır:

1- Saçı iki örgü yapmak,

2- Abdest ve gusülde ağza su vermek (mazmaza),

3- Abdest ve gusülde buruna su vermek, (istinşak)

4- Bıyıkların ön kısımlarından kesmek,

5- Misvak kullanmak.

Sözkonusu sünnetlerin üçü de el ve ayaklardadır:

1- Tırnakları kesmek,

2- Parmakların üst kıvrımlarını yıkamak,

3- Parmak uçları ile tırnakların altlarını temizlemek.

Dördü de bedendedir:

1- Koltuk altlarını temizlemek,

2- Kasıklardaki kılları tıraş etmek,

3- Sünnet olmak,

4- Su ile istinca etmek.

Bütün bu sünnetler hakkında çeşitli hadîsler vârid olmuş-tur.[82]

Bu kitabımızın hedefi, sadece dış temizlikten sözetmek olduğu için, bâtınî temizlikleri sözkonusu etmeyip bu kadar izahatla yetiniyoruz. Fakat muhakkak bilinmesi gereken hususlardan birisi de temizlenmesi vâcib olan bâtınî kirlerin hesapsız derecede çok olduğunu bilmektir. Bu konunun tafsilâtı; temizlenmesinin yolları ve kalbin onlardan pâk tutulmasının usûlleri *Mühlikat* bölümünde -Allah Teâlâ'nın izniyle- gelecektir.

Kitabu Esrar'it-Tahâre (Taharet'in Sırları) adlı bölüm, Allah'ın yardımıyla burada sona ermiş bulunmaktadır. Eğer Allah dilerse bu bölümün hemen ardından *Namazın Sırları* adlı bölüm gelecektir. Her sıfatında 'bir' olan Allah'a hamd eder ve Allah'ın rahmetinin efendimiz Hz. Muhammed'in (s.a) ve seçilmiş kullarının üzerine olmasını dileriz!

---

82) Bkz. Buhârî, (İbn Abbas'dan). 'On şey fıtrattandır: Bıyıkların üstünü kesmek, sakalı salıvermek, misvak kullanmak, buruna su çekmek, tırnakları kesmek, parmak kıvrımlarını temizlemek, koltuk altlarını temizlemek, kasıkları traş etmek ve su ile istinca etmek'. (Hadisin râvisi Mus'ab onuncusunu unuttuğunu ve fakat ağıza su almak olabileceğini söylemiştir). Nesâi'ye göre *zayıftır*. Ebu Dâvud ile İbn Mâce, Ammar b. Yâsir'den benzerini rivayet ederek; ağıza su almak, sünnet olmak ve şüpheden korunmak maksadıyla istincadan sonra iç çamaşıra su serpmek hususlarını zikretmişlerdir.

Dördüncü Kitab

KİTABU ESRAR'İS-SALÂT ve MÜHİMMÂTİHİ

(Namazın Sırları ve Önemli Meseleleri)

1. Ezan, Namaz, Secde, Cemaat ve Diğerlerinin Faziletleri

2. Namaza Tekbir ile Başlamanın ve Tekbirden Önce Yapılması Gereken Zâhirî Amellerin Keyfiyeti

3. Kalbin Amelinden Olan Bâtınî Şartlar

4. İmamlık, İktidâ (İmama Uyma), Namazın Rükünleri, İmamın Selâm'dan Sonraki ve İmamın Namazdan Önceki Vazifeleri ve Kıraat

5. Cum'a Namazının Fazileti, Âdâbı, Sünnetleri ve Şartları

6. Herkesin Bilmesi Gereken Meseleler

7. Nafile Namazlar

IV. Kitabu Esrar'is-Salât ve Mühimmâtihî

(Namazın Sırları ve Önemli Meseleleri)

Giriş

Hamd, kullarını lütuflarıyla kapsayan, onların kalplerini dinin nûru ve vazifeleriyle tamir eden, lütuflarının birini rahmet derecelerinden ve celâl arşından en yakın semaya indiren, diğer padişahlardan celâl ve azametin sadece kendisine mahsus olmasıyla ayrılan, halkı kendisinden istemeye teşvik eden ve 'İsteyen var mı isteğini yerine getireyim', 'Af talep eden var mı affedeyim' diyen Allah'a mahsustur!

Hamd, rahmet kapısını ardına kadar açmak, kendisiyle kulları arasında gerilen perdeleri kaldırmak suretiyle diğer sultanlardan ayrılan; ister tenhalarda, ister kalabalık yerlerde, hangi hallerde olursa olsun, namazlarla münacaat ruhsatını kullarına bahşeden Allah'a mahsustur! O Allah ki yalnızca münacaat ruhsatını vermekle yetinmeyerek aynı zamanda onlara teşvik ve tergible de lütufta bulunmuştur. O pâdişahlar pâdişahının dışındaki zayıf krallar ancak kendilerine rüşvet verildiği ve hediyeler geldiği takdirde ziyaretçilerle başbaşa kalmak müsamahasını gösterirler. O'nun şânı ne büyüktür; saltanatı ne kuvvetlidir! O'nun lütfu tastamamdır ve ihsanı umumî ve kapsayıcıdır. O'nun rahmeti; seçilmiş peygamberi ve velisi Muhammed'e ve hidayetin anahtarları ve zulmetin çıraları olan âline ve ashabına olsun! Ey rabbimiz! Kulun ve peygamberin Hz. Muhammed'i, onun âlini ve ashabını her çeşit eksiklikten koru!

Bu girişten sonra deriz ki; namaz dinin direği; yakînin ipidir. İbadetlerin başı ve tâatların en âlâsıdır. Biz *Basît'ül-Mezheb, Vasît'ül-Mezheb* ve *Vecîz'ül-Mezheb* adlı eserlerimizin *fıkıh* bölümünde namazın usûl ve fürûunu uzun uzadıya tesbit etmiş bulunmaktayız. Hatta mezkûr eserlerde namazın bindebir vaki olacak fer'î meselelerine ve şâzz hâdiselerine bile ihtimam göstermişizdir. Bu ihtimamı gösterdik ki o kitaplar fetva verenlere bi-

rer hazine olsun. Müftü, sıkıştığı zaman onlardan yardım istesin ve ihtiyaç anında da onlara başvursun. Şimdi biz burada ibadet edenler için namazın zâhir amellerinden ve bâtın sırlarından çok mühim olanlarına kısaca işaret edeceğiz. Fıkıh ilminde zikredilmesi âdet edinilmeyen niyet, ihlâs ve huşûun mânâlarındaki gizli incelikleri belirtmeye çalışacağız. Bu kitabı yedi bölüme ayırdık:

1. Namazın faziletleri
2. Namazın zâhirî amellerinin faziletleri
3. Namazın bâtınî amellerinin faziletleri
4. İmamet ve iktida (imama uyma)
5. Cuma namazı ve âdâbı
6. Her müslümanın bilmeye muhtaç olduğu ve bilinmesi çok mühim olan çeşitli meseleler
7. Nafile ve benzeri ibadetler

BİRİNCİ BÖLÜM

Ezan, Namaz, Secde, Cemaat ve Diğerlerinin Faziletleri

Ezanın Fazileti

Hadisler

ثَلاَثَةٌ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَلَى كَثِيبٍ مِنْ مِسْكٍ اَسْوَدَ لاَيَهُولُهُمْ حِسَابٌ وَلاَ يَنَالُهُمْ فَزَعٌ حَتَّى يُفْرَغَ مَا بَيْنَ النَّاسِ؛ رَجُلٌ قَرَأَ الْقُرْاٰنَ اِبْتِغَاءَ وَجْهِ اللّٰهِ عَزَّ وَجَلَّ وَاَمَّ بِقَوْمٍ وَهُمْ بِهِ رَاضُونَ، وَرَجُلٌ اَذَّنَ فِى مَسْجِدٍ وَدَعَا اِلَى اللّٰهِ عَزَّ وَجَلَّ اِبْتِغَاءَ وَجْهِ اللّٰهِ، وَرَجُلٌ اُبْتُلِىَ بِالرِّزْقِ فِى الدُّنْيَا فَلَمْ يَشْغَلْهُ ذٰلِكَ عَنْ عَمَلِ الاٰخِرَةِ.

Kıyamet gününde simsiyah miskten yapılmış bir tepenin üzerinde üç grup insan beklemektedir. Onların bu bekleyişleri diğer insanların hesabı bitinceye kadar devam eder. Bu kişiler ne hesaptan korkmaktadırlar ve ne de manzaranın fecaatı kendilerini ürkütmektedir. Bunlar; a) Allah rızası için Kur'an okuyan ve kendisinden razı olan bir cemaata imamlık yapan kişi, b) Allah rızası için bir mescitte ezan okuyan ve halkı Allah'a ibadet etmeye dâvet eden kişi, c) Dünyada rızk darlığına müptelâ olduğu halde âhiret amellerini terketmeyen kişidir.[1]

لاَيَسْمَعُ نِدَاءَ الْمُؤَذِّنِ جِنٌّ وَلاَ اِنْسٌ وَلاَ شَىْءٌ اِلاَّ شَهِدَ لَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ.

---

1) Tirmizî, (İbn Ömer'den *hasen* bir senedle)

Müezzinin sesini işiten cinler, insanlar ve herşey kıyamet gününde onun hakkında şahidlik yaparlar.[2]

يَدُ الرَّحْمٰنِ عَلَى رَأْسِ الْمُؤَذِّنِ حَتّٰى يَفْرَغَ مِنْ اَذَانِهِ.

Allah Teâlâ'nın kudret eli, ezanını bitirinceye kadar müezzinin başındadır.[3]

'Ben gerçek müslümanlardanım, deyip salih amel işleyerek Allah'a çağıran kimseden daha güzel sözlü kim vardır?' (Fussilet/33) ayetinin müezzinlerin fazileti hakkında nâzil olduğu rivayet edilmektedir.

اِذَا سَمِعْتُمُ النِّدَاءَ فَقُولُوا مِثْلَ مَا يَقُولُ الْمُؤَذِّنُ.

Ezanı işittiğiniz zaman, müezzinin sözlerini tekrarlayınız.[4]

'Müezzinin dediği gibi' demek müstehabdır. Ancak 'Hayye alessâlah' ve 'Hayye alelfelâh' kelimelerini işiten kimse aynı kelimelerle değil 'Lâ havle velâ kuvvete illâ billâh' kelimesiyle mukabele etmelidir. Müezzinin kâmet sırasında 'Namaza başlandı' mânâsına gelen 'Kad kametissalâh' kelimelerinde ise 'Allah namazı yer ve göklerin devamı müddetince daim ve kaim kılsın' mânâsına gelen 'Ekamehallahü ve edâmehâ mâdâmetissemâvâtu vel-ard' ile mukabele etmek müstehabdır.

Sabah ezanında 'Namaz uykudan daha hayırlıdır' anlamına gelen 'Essalâtu hayrun minennevm' kelimelerine karşılık olarak da 'Doğru söyledin' hayır sahibi oldun ve müslümanlara nasihat ettin' mânâsına gelen 'Sadakte ve berirte ve nasahte' kelimeleriyle karşılık vermelidir. Ezan bittikten sonra da gerek müezzin ve gerekse dinleyenler şu duayı okumalıdır:

اَللّٰهُمَّ رَبَّ هٰذِهِ الدَّعْوَةِ التَّامَّةِ وَالصَّلَاةِ الْقَائِمَةِ اٰتِ مُحَمَّدًا نِ الْوَسِيلَةَ وَالْفَضِيلَةَ وَالدَّرَجَةَ الرَّفِيعَةَ وَابْعَثْهُ الْمَقَامَ الْمَحْمُودَ الَّذِى وَعَدْتَهُ اِنَّكَ لَاتُخْلِفُ الْمِيعَادَ.

---

2) Buhârî, (Ebu Said'den)

3) Taberânî *el-Evsat*, Hasan b. Said, *Müsned*, (Enes'den *zayıf* bir senedle)

4) Buhârî ve Müslim, (Ebu Said'den)

> Ey Allahım! Ey bu eksiksiz dâvetin (ezan ve kametin) ve kılınan namazın sahibi! Kulun ve Rasûlün Muhammed'e (s.a) vesilet ve fazilet adlı dereceler ile daha yüksek dereceyi ihsan eyle! Onu va'dettiğin *makâm-ı mahmûd*'a gönder. Çünkü sen va'dine muhalefet etmezsin.

Said b. Müseyyeb 'Çölde namaz kılanın sağında ve solunda birer melek namaz kılar. Eğer aynı zat namaza ezan okuyup kamet ederek durursa dağlar misâli melekler onun ardında saf olurlar ve ona uyarak namaz kılarlar' demiştir.

Farz Namazların Fazileti

Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

> Namaz mü'minler üzerine vakitleri belli bir farz olmuştur. (Nisa/103)

Hadîsler

خَمْسُ صَلَوَاةٍ كَتَبَهُنَّ اللّٰهُ عَلَى الْعِبَادِ فَمَنْ جَاءَ بِهِنَّ وَلَمْ يُضَيِّعْ مِنْهُنَّ شَيْئًا اِسْتِخْفَافًا بِحَقِّهِنَّ كَانَ لَهُ عِنْدَاللّٰهِ عَهْدٌ اَنْ يُدْخِلَهُ الْجَنَّةَ، وَمَنْ لَمْ يَأْتِ بِهِنَّ فَلَيْسَ لَهُ عِنْدَاللّٰهِ عَهْدٌ اِنْ شَاءَ عَذَّبَهُ وَاِنْ شَاءَ اَدْخَلَهُ الْجَنَّةَ.

> Beş vakit namaz vardır ki Allah Teâlâ onları kullarına farz kılmıştır. Bu namazların hakkını hafife almayarak ve hiç birini zâyi etmeyerek edâ eden kimse için, cennete girmesi hususunda Allah'ın va'di vardır. Bu beş vakit namazı edâ etmeyen kimse içinse Allah nezdinde herhangi bir va'd yoktur. Allah onu dilerse azaba dûçâr eder; dilerse de cennete dâhil eyler.[5]

مَثَلُ الصَّلَوَاتِ الْخَمْسِ كَمَثَلِ نَهْرٍ عَذْبٍ غَمْرٍ بِبَابِ اَحَدِكُمْ يَقْتَحِمُ فِيهِ كل يَوْمٍ خَمْسَ مَرَّاتٍ فَمَا تَرَوْنَ ذٰلِكَ يُبْقِي مِنْ دَرَنِهِ؟ قَالُوا لاَشَيْءَ، قَالَ ﷺ : فَاِنَّ الصَّلَوَاتَ الْخَمْسَ تُذْهِبُ الذُّنُوبَ

---

5) Ebu Dâvud, Nesâî, İbn Mâce ve İbn Hibban, (Ubâde b. Sâmit'ten); İbn Abdilberr hadîsi *sahih* kabul etmiştir.

كَمَا يُذْهِبُ الْمَاءُ الدَّرَنَ.

Hz. Peygamber 'Beş vakit namaz tıpkı herhangi birinizin kapısının önünden akan gür ve tatlı bir nehir gibidir. Bu kişi günde beş vakit, kapısının önünden akan bu nehre dalarak yıkansa, acaba sizce bedeninde kirden iz kalır mı?' dedi. Ashab 'Hayır ey Allah'ın Râsûlü! Hiç birşey kalmaz' deyince de şöyle buyurdu: 'İşte suyun kiri götürmesi gibi, beş vakit namaz da insanın bütün günahlarını siler süpürür'.[6]

إِنَّ الصَّلَوَاتِ كَفَّارَةٌ لِمَا بَيْنَهُنَّ مَا اجْتُنِبَتِ الْكَبَائِرُ.

Kişi büyük günahlardan sakındığı takdirde, beş vakit namaz, aralarda vaki olan küçük günahların kefareti olur.[7]

بَيْنَنَا وَبَيْنَ الْمُنَافِقِينَ شُهُودُ الْعَتَمَةِ وَالصُّبْحِ لاَيَسْتَطِيعُونَهُمَا.

Biz müslümanlarla münafıklar arasındaki fark, yatsı ve sabah namazlarına devam etmektedir; çünkü münafıklara bu iki namaz(ı cemaatla kılmak) ağır gelmektedir.[8]

مَنْ لَقِىَ اللّٰهَ وَهُوَ مُضَيِّعٌ لِلصَّلاَةِ لَمْ يَعْبَأْ اللّٰهُ بِشَيْءٍ مِنْ حَسَنَاتِهِ.

Allah huzuruna, namazı zayi ettiği halde gelen bir kimsenin iyiliklerinin hiç birisine önem verilmez.[9]

اَلصَّلاَةُ عِمَادُ الدِّينِ فَمَنْ تَرَكَهَا فَقَدْ هَدَمَ الدِّينَ.

Namaz, dinin direğidir. Kim namazı terkederse dini yıkmış olur.[10]

---

6) Müslim, (Câbir'den); Müslim ve Buhârî, (Ebu Hüreyre'den)
7) Müslim, (Ebu Hüreyre'den)
8) İmam Mâlik, (Said b. Müseyyeb'den *mürsel* olarak)
9) Taberânî, *el-Evsat*, (Enes'den)
10) Beyhakî, *Şuab'ul-İman*, (Hz. Ömer'den *zayıf* bir senedle)

سُئِلَ رَسُولُ اللّٰهِ اَىُّ الْاَعْمَالِ اَفْضَلُ؟ فَقَالَ: اَلصَّلَاةُ لِوَقْتِهَا.

Hz. Peygamber 'Hayırlı amellerin hangisi daha üstündür?' sorusuna 'Vaktinde kılınan namazdır' diye cevap vermiştir.[11]

مَنْ حَافَظَ عَلَى الْخَمْسِ بِاِكْمَالِ طُهُورِهَا وَمَوَاقِيتِهَا كَانَتْ لَهُ نُورًا وَبُرْهَانًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ، وَمَنْ ضَيَّعَهَا حُشِرَ مَعَ فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ.

Beş vakit namaz, abdestlerini ikmâl ederek ve vakitlerini gözeterek edâ eden kimse için, kıyamet gününde delil ve nûr olur. Onları zayi ederek terkedenler ise, Firavun ve Hâmân ile haşrolunur.[12]

مُفْتَاحُ الْجَنَّةِ اَلصَّلَاةُ.

Cennetin anahtarı namazdır.[13]

مَا افْتَرَضَ اللّٰهُ عَلَى خَلْقِهِ بَعْدَ التَّوْحِيدِ اَحَبَّ اِلَيْهِ مِنَ الصَّلَاةِ وَلَوْ كَانَ شَيْءٌ اَحَبَّ اِلَيْهِ مِنْهَا لَتَعَبَّدَ بِهِ مَلَائِكَتَهُ: فَمِنْهُمْ رَاكِعٌ وَمِنْهُمْ سَاجِدٌ وَمِنْهُمْ قَائِمٌ وَقَاعِدٌ.

Allah Teâlâ, kullarına tevhid inancından sonra namazdan daha sevimli bir vazifeyi farz kılmış değildir. Eğer namazdan daha sevimli bir vazife olsaydı, Allah Teâlâ meleklerini o vazife ile görevlendirirdi. Halbuki meleklerin bir kısmı rükûda, bir kısmı secdede, bir kısmı kıyamda ve bir kısmı da ka'dededir.[14]

مَنْ تَرَكَ الصَّلَاةَ مُتَعَمِّدًا فَقَدْ كَفَرَ.

---

11) Buhârî ve Müslim, (İbn Mes'ud'dan)

12) İmam Ahmed ve İbn Hibban, (Abdullah b. Amr'dan)

13) Tayâlisî, (Câbir'den)

14) Taberânî, (Câbir'den); Hâkim, (İbn Ömer'den)

Namazı kasten terkeden, nerede ise küfre girecektir.[15]

İmanın ipini çözüp direğini yıktığından dolayı imandan çıkmaya ramak kalmıştır. Nasıl ki, şehre yaklaşan bir kimse için 'Şehre vardı ve girdi' deniliyorsa, namazı terketmek suretiyle küfre yaklaşan kişi için de 'Kâfir oldu' mânâsına gelen *fekad kefere* tâbiri kullanılmıştır. Nitekim bir başka hadîste de şöyle buyurulmuştur:

مَنْ تَرَكَ الصَّلاَةَ مُتَعَمِّدًا فَقَدْ بَرِىءَ مِنْ ذِمَّةِ مُحَمَّدٍ عَلَيْهِ السَّلاَمُ.

Namazı kasten terkeden kimse, Muhammed'in zimmetinden çıkmış olur.[16]

Ebu Hüreyre (r.a) 'Güzel bir abdest alarak namaz kılmak gayesiyle evinden çıkan kişinin attığı her adım sanki namazdaymış gibi kendisine ibadet sayılır. Her adımıyla defterine bir sevap yazılır, diğer adımıyla da defterinden bir günah silinir. Müezzinin kametini işitip de icabet etmemek, uygun bir hareket olmaz. Ecir bakımından en büyüğünüz, camiden en uzak yerde oturanınızdır' dedi. Bunun üzerine dinleyenler 'Neden camiden en uzakta oturanımız, ecir bakımından en hayırlımız olsun?' dediler. Bunun üzerine Ebu Hüreyre de 'Çok adım attığından' diye cevap verdi.

رُوِىَ اَنَّ اَوَّلَ مَا يُنْظَرُ فِيهِ مِنْ عَمَلِ الْعَبْدِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ الصَّلاَةُ، فَاِنْ وُجِدَتْ تَامَّةً قُبِلَتْ مِنْهُ سَائِرُ عَمَلِهِ وَاِنْ وُجِدَتْ نَاقِصَةً رُدَّتْ عَلَيْهِ وَسَائِرُ عَمَلِهِ.

Kıyâmet gününde kulun bütün amellerinden evvel namazlarına bakılır. Eğer namazı tam görülürse hem namazı ve hem de (bu namazın yüzü suyu hürmetine) bütün amelleri kabul olunur. Eğer namazı eksik görülürse namazı reddolunduğu gibi diğer amelleri de reddolunur![17]

Hz. Peygamber, Ebu Hüreyre'ye şöyle demiştir:

---

15) Bezzar, (Ebu Derdâ'dan)

16) İmam Ahmed ve Beyhakî, (Ümmü Eymen'den)

17) *Sünen* sahipleri, (Ebu Hüreyre'den)

Ey Ebu Hüreyre! Aile efradına namaz kılmayı emret. Çünkü bunu yaparsan, Allah Teâlâ sana ummadığın yerlerden rızık gönderir.[18]

Âlimlerden biri 'Namaz kılan kişi, kâr etmesi ancak meşrû sermayesine bağlı olan tüccara benzer; farzları edâ etmedikçe, nafile namazları kabul olunmaz' demiştir.

Hz. Ebu Bekir (r.a) namaz vakti geldiğinde 'Kalkın! Yaktığınız ateşi söndürün!' derdi.

Tadil-i Erkân'ın Fazileti

Hadîsler

مَثَلُ الصَّلاَةِ الْمَكْتُوبَةِ كَمَثَلِ الْمِيزَانِ مَنْ اَوْفَى اِسْتَوْفَى.

Farz namazı, teraziye benzer. Kim onu doğru tartarsa aynı muamele ile karşılanır.[19]

Yezid er-Rakkaşî şöyle demiştir:

كَانَتْ صَلاَةُ رَسُولِ اللّهِ ﷺ مُسْتَوِيَةً كَاَنَّهَا مَوْزُونَةٌ.

Allah Rasûlü'nün namazı, dizili inci kolyesi gibi intizamlı ve tartılı idi.[20]

Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

اِنَّ الرَّجُلَيْنِ مِنْ اُمَّتِى لَيَقُومَانِ اِلَى الصَّلاَةِ وَرُكُوعُهُمَا وَسُجُودُهُمَا وَاحِدٌ وَاِنَّ مَا بَيْنَ صَلاَتِهِمَا مَا بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْاَرْضِ.

Ümmetimden iki kişi namaz kılmaya kalkarlar. Rükû ve secdeleri aynı olduğu halde namazları arasındaki fark yer ile gök arası kadardır.[21]

---

18) Irâkî, bu hadîsin aslına rastlamadığını kaydetmektedir.

19) İbn Mübârek, *Zühd*, (İbn Hasan'dan *mürsel* olarak); Beyhakî, *Şuab'ul-İman*, (İbn Abbas'dan)

20) İbn Mübârek, *Zühd* .

21) İbn Mihber, *Kitab'ul-Akl*, (Ebu Eyyûb el-Ensârî'den; *uydurma* olduğunu da kaydetmiştir)

Hz. Peygamber, bu mübarek sözü ile namazda bulunması gereken huşûa işaret etmektedir.

لاَيَنْظُرُ اللّٰهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ اِلَى الْعَبْدِ لاَيُقِيمُ صُلْبَهُ بَيْنَ رُكُوعِهِ وَسُجُودِهِ.

Allah Teâlâ rükû ve secdelerinde belini doğrultmayan bir kulun yüzüne kıyamet gününde şefkatle bakmaz.[22]

اَمَا يَخَافُ الَّذِى يُحَوِّلُ وَجْهَهُ فِى الصَّلاَةِ اَنْ يُحَوِّلَ اللّٰهُ وَجْهَهُ وَجْهَ حِمَارٍ.

Namazda yüzünü sağa sola çeviren kişi, yüzünün, Allah tarafından merkeb yüzüne dönüştürülmesinden korkmaz mı?[23]

مَنْ صَلَّى صَلاَةً لِوَقْتِهَا وَاَسْبَغَ وُضُوءَهَا وَاَتَمَّ رُكُوعَهَا وَسُجُودَهَا وَخُشُوعَهَا عَرَجَتْ وَهِىَ بَيْضَاءُ مُسْفِرَةٌ تَقُولُ: حَفِظَكَ اللّٰهُ كَمَا حَفِظْتَنِى وَمَنْ صَلَّى لِغَيْرِ وَقْتِهَا وَلَمْ يُسْبِغْ وُضُوءَهَا وَلَمْ يُتِمَّ رُكُوعَهَا وَلاَ سُجُودَهَا وَلاَ خُشُوعَهَا عَرَجَتْ وَهِىَ سَوْدَاءُ مُظْلِمَةٌ تَقُولُ: ضَيَّعَكَ اللّٰهُ كَمَا ضَيَّعْتَنِى حَتَّى اِذَا كَانَتْ حَيْثُ شَاءَ اللّٰهُ لُفَّتْ كَمَا يُلَفُّ الثَّوْبُ الْخَلَقُ فَيُضْرَبُ بِهَا وَجْهُهُ.

Kim abdestine, secde ve huşûuna tam mânâsıyla riayet ederek herhangi bir namazı vaktinde edâ ederse, o namaz bembeyaz olarak Allah Teâlâ'nın huzuruna yükselip giderken, mânâ diliyle 'Benim hakkımı koruyarak edâ ettiğin gibi Allah da seni korusun!' der.

Vaktinin dışında ve abdestine, rükû, secde ve huşûuna riayet etmeksizin edâ eden bir kimsenin namazı ise, simsiyah olarak Allah Teâlâ'nın dilediği yere yükselinceye kadar mânâ diliyle 'Beni zayi ettiğin gibi Allah da seni zayi etsin!' diye beddua eder. Sonra da yükseldiği yerden paçavra gibi dürülerek sahibinin yüzüne çarpılır.[24]

---

22) Ahmed, (Ebu Hüreyre'den *sahih* olarak)

23) İbn Adiy, (Câbir'den)

24) Tabarânî, *Evsat*, (Enes'den *zayıf* bir senedle)

اَسْوَأُ النَّاسِ سَرِقَةً اَلَّذِى يَسْرِقُ مِنْ صَلاَتِهِ.

Hırsızların en kötüsü namazından çalandır.[25]

İbn Mes'ud ve Selman-ı Farisî (r.a) şöyle demişlerdir: 'Namaz ölçektir. Kim onu tam ölçerse hakkını da öylece ölçüp alır. Kim onda hile yaparsa, o Allah Teâlâ'nın ölçü ve tartıda hile yapanlar hakkındaki fermanını bilmelidir'.

Cemaatin Fazileti

Hadîsler

صَلاَةُ الْجَمَاعَةِ تَفْضُلُ صَلاَةَ الْفَذِّ بِسَبْعٍ وَعِشْرِينَ دَرَجَةً.

Cemaatle kılınan namaz tek olarak edâ edilen namazdan yirmiyedi derece daha üstündür.[26]

اَنَّهُ ﷺ فَقَدَ نَاسًا فِى بَعْضِ الصَّلَوَاتِ فَقَالَ: لَقَدْ هَمَمْتُ اَنْ آمُرَ رَجُلاً يُصَلِّى بِالنَّاسِ ثُمَّ اُخَالِفَ اِلَى رِجَالٍ يَتَخَلَّفُونَ عَنْهَا فَاُحَرِّقَ بُيُوتَهُمْ.

Allah Rasûlü bazı namazlarda cemaate katılmayan kimseleri farkedince 'Yerime namaz kıldıracak bir kişiyi tayin ederek, gidip cemaatten (özürsüz olarak) geri kalan kimselerin evlerini yakmayı düşündüm' buyurdular.[27]

ثُمَّ اُخَالِفَ اِلَى رِجَالٍ يَتَخَلَّفُونَ عَنْهَا فَآمُرَ بِهِمْ فَتُحَرَّقَ عَلَيْهِمْ بُيُوتُهُمْ بِحُزَمِ الْحَطَبِ وَلَوْ عَلِمَ اَحَدُهُمْ اَنَّهُ يَجِدُ عَظْمًا سَمِينًا اَوْ مِرْمَاتَيْنِ لَشَهِدَهَا.

Cemaatten (özürsüz olarak) geri kalan kimselere gidip onların evlerini, kucak dolusu odunlarla yakarak başlarına yıkayım. Çünkü eğer onlardan birisi yağlı bir kemik veya iki ok elde edeceğini bilseydi, mutlaka gelirdi.

---

25) Ahmed ve Hâkim, (Ebu Katade'den *sahih* bir isnadla)

26) Buhârî ve Müslim, (İbn Ömer'den)

27) Buhârî ve Müslim

Hz. Peygamber'in bu hadîste yatsı namazının cemaatini kasdettiği kaydedilmiştir.

مَنْ شَهِدَ الْعِشَاءَ فَكَأَنَّمَا قَامَ نِصْفَ لَيْلَةٍ، وَمَنْ شَهِدَ الصُّبْحَ فَكَأَنَّمَا قَامَ لَيْلَةً.

Yatsı cemaatine gelen, o gecenin yarısını ibadetle ihyâ etmiş sayılır. Aynı gecenin sabah cemaatine de iştirak ederse bütün geceyi ihyâ etmiş olur.[28]

مَنْ صَلَّى صَلَاةً فِى جَمَاعَةٍ فَقَدْ مَلَأَ نَحْرَهُ عِبَادَةً.

Bir namazını cemaatle kılan, göğsünü ibadetle doldurmuş olur.[29]

Said b. Müseyyeb şöyle demiştir: 'Yirmi seneden beri ezandan evvel mutlaka camide bulundum'.

Muhammed b. Vasi ise şunları söylemiştir: 'Dünyada üç şeyi şiddetle arzuluyorum: a) Kaydığım zaman beni doğrultacak bir kardeş, b) Meşrû ve helâl bir rızık, c) Cemaatle kılınıp da yanlışlarımı affettiren ve fazileti bana yazılan bir namaz'.

Rivayet edildiğine göre, Ebu Ubeyde b. Cerrah, bir ara bir cemaata imam olur ve namazdan sonra da şöyle der: 'Şeytan kafamı kurcalayıp duruyordu; şöyle ki, kendimi herkesten faziletli görmeye başladım. Bu sebeple artık ebediyyen imamlık yapmamaya karar verdim'.

Hasan Basrî şöyle demiştir: 'Âlimlerle sık sık ihtilâtta bulunmayan (görüşüp konuşmayan) bir imamın arkasında namaz kılmayınız'.

İbrahim Nehaî de 'İlmi olmadığı halde imamlık yapan bir kimse, içinde bulunduğu denizi elindeki kapla ölçmeye kalkışan kimseye benzer. Denizin fazlalığını eksikliğinden ayırdedemez'.

Hatem-i Esem şöyle buyurmuştur: 'Cemaatle namazı kaçırdığım için sadece Ebu İshak el-Buharî taziyette bulundu.

---

28) Müslim, (*merfû* olarak); Tirmizî, (Hz. Osman'dan *mevkuf* olarak)

29) Irâkî bu hadîsi *merfû* olarak görmediğini, Said b. Müseyyeb'in kavli olarak rivayet edildiğini söylemiştir.

Eğer bir çocuğum ölseydi, en az onbin kişi başsağlığı dilerdi. Bunun sebebi; insanlarca, dine gelen musibetlerin, dünya musibetlerine nazaran daha hafif telâkki edilmesindendir'.

İbn Abbas (r.a) ise şöyle buyurmuştur: 'Müezzinin sesini işittiği halde icabet etmeyen hayrı irade etmemiştir. Kendisi için de hayır murad edilecek değildir'.

Ebû Hüreyre (r.a) de 'Âdemoğlunun kulağının eritilmiş kurşunla doldurulması, ezanı işittiği halde ona icabet etmemesinden daha hayırlıdır' buyurmuştur.

Rivayet ediliyor ki: "Meymun b. Mìhran camiyc girdiğinde 'Halk namazı kılıp dağıldı' denilince 'İnnâ lillâh ve innâ ileyhi râciûn! Benim için, elimden kaçan bu namazın fazileti, Irak valiliğinden daha sevimli idi' buyurmuştur.

Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

مَنْ صَلّٰى اَرْبَعِينَ يَوْمًا اَلصَّلَوَاتِ فِى جَمَاعَةٍ لَاتَفُوتُهُ فِيهَا تَكْبِيرَةُ الْاِحْرَامِ كَتَبَ اللّٰهُ لَهُ بَرَائَتَيْنِ بَرَاءَةً مِنَ النِّفَاقِ وَبَرَاءَةً مِنَ النَّارِ.

İftitah tekbirini kaçırmadan kırk vakit namazı cemaatle edâ eden kimse için Allah Teâlâ, biri nifaktan, öbürü de ateşten olmak üzere iki beraat kararı çıkarır.[30]

Rivayet olunduğuna göre, kıyamet gününde en parlak yıldızdan daha parlak bir yüze sahip bir kavim haşrolunur. Melekler, bu mutlu insanlara 'Sizi bu ihsana mazhar eden ameller ne idi?' diye sorduklarında şu cevabı alırlar: 'Bizler, ezan sesini işittiğimizde, derhal abdest almaya koşardık. Hiçbir meşgûliyet bizi bu vazifeden alıkoyamazdı'. Sonra, yüzleri ay gibi parlayan bir grup haşrolunur. Bunlar meleklerin 'Bu fazilete ne ile eriştiniz' sualine şu mukabelede bulunurlar: 'Bizler, namaz vakti gelmeden abdest alırdık'. Yüzleri güneş gibi parlayan üçüncü bir grup ise, 'Bizler, ezanı ancak mescidde dinlerdik' derler.

Rivayet edildiğine göre, selef-i salihînden herhangi biri, cemaatin birinci tekbirini kaçırırsa, üç gün müddetle nefsine taziyede

30) Tirmizî, (Enes'den)

bulunurmuş... Eğer cemaati tamamıyla kaçırmış olurlarsa bu, yedi gün devam edermiş...

Secdenin Fazileti

Hadîsler

مَا تَقَرَّبَ الْعَبْدُ اِلَى اللّٰهِ بِشَيْءٍ اَفْضَلَ مِنْ سُجُودٍ خَفِيٍّ.

Kul, gizli secdeden daha üstün bir ibadetle Allah'a yaklaşamaz.[31]

(Gizli secdeden maksat evde kılınan nafile namazlardır).

مَا مِنْ مُسْلِمٍ يَسْجُدُ لِلّٰهِ سَجْدَةً اِلاَّ رَفَعَهُ بِهَا دَرَجَةً وَحَطَّ عَنْهُ بِهَا سَيِّئَةً.

Allah'a bir defa secde eden müslüman, bir derece yükselir ve bu secde sayesinde bir günahtan da kurtulur.[32]

وَرُوِىَ اَنَّ رَجُلاً قَالَ لِرَسُولِ اللّٰهِ ﷺ : اُدْعُ اللّٰهَ اَنْ يَجْعَلَنِى مِنْ اَهْلِ شَفَاعَتِكَ وَاَنْ يَرْزُقَنِى مُرَافَقَتَكَ فِى الْجَنَّةِ، فَقَالَ ﷺ : اَعِنِّى بِكَثْرَةِ السُّجُودِ.

Bir kişi Hz. Peygamber'e 'Ey Allah'ın Rasûlü! Allah'tan benim için, cennette arkadaşlığınızı nasip etmesini ve şefaatınıza mazhar olabilmeyi ister misiniz?' der. Bu istek karşısında Hz. Peygamber şöyle buyurur: 'O halde sen de, çok secde etmek suretiyle bana yardımcı ol!'[33]

اَقْرَبُ مَا يَكُونُ الْعَبْدُ اِلَى اللّٰهِ تَعَالَى اَنْ يَكُونَ سَاجِدًا.

Kulun Allah'a en yakın hali secdede olduğu haldir.[34]

Bu hadîs-i şerîf, Allah Teâlâ'nın 'Rabbine secde et ve (ibadetle) O'na yaklaş' (Alak/19) ve 'Yüzlerinde secdelerin izinden nişanları vardır'. (Fetih/29) ayetlerinin açıklamasıdır.

---

31) İbn Mübarek, *Zühd*, (Zümre b. Habib'den *mürsel* olarak)

32) İbn Mâce, (Ubâde b. Sâmit'ten *sahih* bir senedle)

33) Müslim, (Rebi b. Ka'b el-Eslemî'den). Bu suâli soran Rebî'in kendisidir.

34) Müslim, (Ebu Hüreyre'den)

İkinci ayetteki 'secde izleri' tâbirinden, secde ederken insanın yüz ve alın kısmına yapışan toz toprağın murad edildiği söylendiği gibi, bazı âlimler de 'Bu, namazdaki huşû halinden doğan nûr'dur' demişlerdir. En doğrusu da budur; çünkü bâtına ait olan bu nûr, zâhirde de ortaya çıkmaktadır. Bazı kimseler de '*Secde izleri*, kıyamet gününde, mü'minlerin alnında görülen abdest izleridir' demiştir.

Hz. Peygamber bir hadîslerinde şöyle buyurmuştur:

إِذَا قَرَأَ ابْنُ آدَمَ السَّجْدَةَ فَسَجَدَ اعْتَزَلَ الشَّيْطَانُ يَبْكِي وَيَقُولُ: يَا وَيْلَاهُ أُمِرَ هٰذَا بِالسُّجُودِ فَسَجَدَ فَلَهُ الْجَنَّةُ وَأُمِرْتُ أَنَا بِالسُّجُودِ فَعَصَيْتُ فَلِيَ النَّارُ.

> Âdemoğlu, secdeyi emreden ayetlerden birini okuyup da secde ettiğinde, şeytan kendisinden uzaklaşır ve ağlayarak şöyle der: 'Yazıklar olsun bana! Şu adam, secde ile emrolundu ve bu emre uydu. Böylece cenneti kazandı. Secde emrine isyan ettiğim için bana da ateş vardır'.[35]

Hz. Abbas'ın torunu ve Abdullah'ın oğlu Ali'nin hergün bin defa secde ettiği rivayet edilmektedir. Bundan dolayı kendisine 'çok secde edici' mânâsına gelen *Seccâd* denilmiştir.

Ömer b. Abdülaziz'in topraktan başka bir zemin üzerinde secde etmediği rivayet edilmektedir.

Yusuf b. Esbat gençlere şu şekilde hitab ederdi: 'Ey gençler! Hastalık gelmeden evvel sıhhatinizden istifade edin. Ben, secde ve rükûu tam mânâsıyla yapan kişiden başkasına gıpta etmem; zira benim de aynı şekilde hareket etmeme ihtiyarlık mâni olmaktadır'.

Said b. Cübeyr şöyle demiştir: 'Secdeden başka dünya hayatının, elimden kaçan hiçbir metaına üzülmüyorum'.

Ukbe b. Müşlim[36] 'Kulun Allah tarafından en çok sevilen hasleti, O'na mülâki olmayı istemesidir. Allah'a en çok yaklaştığı an da secde halinde olduğu zamandır' buyurmuştur.

---

35) Müslim, (Ebu Hüreyre'den)

36) Abdullah b. Amr ve başka sahâbilerden rivayette bulunmuştur. Becelî'ye göre güvenilir bir zattır. H. 243 senesinde vefat etmiştir.

Ebu Hüreyre de 'Kulun Allah'a en yakın hali secde ettiği zamandır. Bu bakımdan, secde halindeyken çok dua edin!' demiştir.

Huşû'un (Kalb Huzurunun) Fazileti

Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

O halde bana ibadet et ve beni anmak için namaz kıl.

(Tâhâ/14)

Sakın gafillerden olma!

(A'raf/205)

Ey iman edenler! Sarhoş olduğunuzda, ne söylediğinizi bilinceye kadar namaza yaklaşmayın!

(Nisâ/43)

Ayetteki *sarhoşluk*, bazı âlimlere göre dünya hayatına gösterilen ihtimamdan, bazılarına göre de dünya sevgisinden gelen sarhoşluktur.

Vehb b. Münebbih[37] 'Ayetteki *sarhoşluk* tabirinden zahirî mânâ murad edilmektedir' demiştir.

Bu zata göre, ayet dünya sarhoşluğuna dikkat çekmektedir. Çünkü ayette 'namaza sarhoş olarak niçin yaklaşılmayacağı'nın sebebi 'Ne söylediğinizi bilinceye kadar...' sözleriyle beyan edilmiştir. Nice namaz kılanlar vardır ki içki kullanmadıkları halde namazda ne okuduklarını bilmezler.

Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

مَنْ صَلّٰى رَكْعَتَيْنِ لَمْ يُحَدِّثْ نَفْسَهُ فِيهِمَا بِشَيْءٍ مِنَ الدُّنْيَا غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ.

Hatırından dünyayla ilgili herhangi birşeyi geçirmeksizin iki rek'at namaz kılanın geçmiş günahları affedilir.[38]

إِنَّمَا الصَّلَاةُ تَمَكُّنٌ وَتَوَاضُعٌ وَتَضَرُّعٌ وَتَأَوُّهٌ وَتَنَادُمٌ وَتَضَعُ يَدَيْكَ فَتَقُولُ: اَللّٰهُمَّ اللّٰهُمَّ فَمَنْ لَمْ يَفْعَلْ فَهِيَ خِدَاجٌ.

---

37) Künyesi Ebu Abdullah el-Enbarî'dir. Tâbiîn-i kirâmın zahid ve şâyân-ı itimad alimlerindendi. H. 116 senesinde vefat etmiştir.

38) Buhârî ve Müslim. (Hz. Osman'dan)

Namaz, Allah'ın huzurunda zelil olmak, tevazu göstermek, yalvarmak, yakarmak ve pişman olmaktan ibarettir. (Namazda) iki elini yere koyduktan sonra iki defa 'Ey Allahım! Ey Allahım!' de; çünkü bunu yapmayan kimsenin namazı eksiktir.[39].

Önceki peygamberlere gönderilen kitaplarda Allah Teâlâ'nın şöyle buyurduğu rivayet edilmektedir:

Ben, her namaz kılanın namazını kabul etmem. Ancak azametimin önünde tevazu gösteren, insanlara karşı kibirlenmeyen ve hatırım için aç fakirleri doyuranların namazlarını kabul ederim....

Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

إِنَّمَا فُرِضَتِ الصَّلاَةُ وَأُمِرَ بِالْحَجِّ وَالطَّوَافِ وَأُشْعِرَتِ الْمَنَاسِكُ لإِقَامَةِ ذِكْرِاللّٰهِ تَعَالَى.

Namazın farz kılınması, hac ve tavafın (Kâbe'yi ziyaret etmek) emredilerek hacda yapılması gereken vazifelerin bildirilmesi, ancak Allah'ın zikredilmesi içindir.[40]

Bu bakımdan, hedef ve maksadını Allah Teâlâ'nın azamet ve heybetinin zikri teşkil etmelidir; çünkü bunlar yoksa zikrinin ne kıymeti olabilir.

Hz. Peygamber, bir zata şu tavsiyede bulunmuştur:

إِذَا صَلَّيْتَ فَصَلِّ صَلاَةَ مُوَدِّعٍ.

Namazlarını sanki son namazını kılan bir kişi gibi kıl![41]

Nitekim Allah Teâlâ da şöyle buyurmaktadır:

Ey insan! Gerçekten sen rabbin(in sevgisin)e kavuşmak için çalışıp çabalamaktasın. Nihayet O'na kavuşursun.

(İnşikak/6)

---

39) Tirmizî, Nesâî, (Fadl b. Abbas'dan)

40) Ebu Dâvud, Tirmizî. (Hz. Âişe'den) Tirmizî'ye göre hadîs *hasen*'dir.

41) İbn Mâce, (Ebu Eyyûb'dan); Hâkim, (Sa'd b. Ebî Vakkas'tan) Hâkim'e göre senedi *sahih*'tir.

Allah'tan korkun; ki O size ilim öğretiyor.
(Bakara/282)

Allah'tan korkun ve muhakkak O'nun huzuruna varacağınızı bilin.
(Bakara/223)

Hz. Peygamber de şöyle buyurmuştur.:

مَنْ لَمْ تَنْهَهُ صَلاَتُهُ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ لَمْ يَزْدَدْ مِنَ اللّهِ اِلاَّ بُعْدًا.

Kişinin kendisini fuhşiyat ve münkerden alıkoymayan namazı onu Allah'tan uzaklaştırır.[42]

Namaz, Allah'a münacaattır. Acaba münacaatla gaflet bir araya gelebilir mi?

Bekir b. Abdullah[43] 'Ey Âdemoğlu! Allah'ın huzuruna izinsiz ve tercümansız olarak girebilirsin' demiş; 'Bu nasıl olur?' sualine de 'Abdesti tam olarak alıp da mihraba girdiğin zaman, izinsiz ve tercümansız olarak Allah'ın huzuruna girmiş olursun' cevabını vermiştir.

Hz. Âişe şöyle demiştir:

كَانَ رَسُولُ اللّهِ ﷺ يُحَدِّثُنَا وَنُحَدِّثُهُ فَإِذَا حَضَرَتِ الصَّلاَةُ فَكَأَنَّهُ لَمْ يَعْرِفْنَا وَلَمْ نَعْرِفْهُ.

Rasûlullah bizimle, biz de onunla konuşurduk; fakat namaz vakti geldiğinde sanki ne o bizi ve ne de biz onu tanımaz olurduk.[44]

Zira Rasûlullah (s.a) böyle bir zamanda sadece Allah'ın azametiyle meşgul olduğu için herşeyi unuturdu.

Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

لاَيَنْظُرُ اللّهُ اِلَى صَلاَةٍ لاَيَحْضُرُ الرَّجُلُ فِيهَا قَلْبَهُ مَعَ بَدَنِهِ.

---

42) Taberânî

43) Künyesi Ebu Abdullah olup Basralıdır. H. 108 yılında vefat etmiştir.

44) Ezdî, *Duâfâ*, (Süveyd b. Gafele'den *mürsel* olarak)

> Allah Teâlâ, kişinin, kalp ile bedenini birlikte bulundurmadığı namazına iltifat etmez.[45]

Allah'ın dostu Hz. İbrahim namaza kalktığı zaman kalp vuruşları iki mil mesafeden duyulurdu.

Said et-Tenuhî[46] namazda bulunduğu sürece gözyaşları devamlı surette akardı.

رَأى رَسُولُ اللّهِ ﷺ رَجُلاً يَعْبَثُ بِلِحْيَتِهِ فِى الصَّلاَةِ، فَقَالَ: لَوْ خَشَعَ قَلْبُ هٰذَا لَخَشَعَتْ جَوَارِحُهُ.

> Hz. Peygamber, namaz içinde sakalıyla oynayan birisini gördüğünde şöyle buyurmuştur: 'Eğer bu adamın kalbinde korku olsaydı, muhakkak âzâları da tesir altında kalır ve onlarla oynamazdı'.[47]

Taşlarla oynayan ve 'Rabbim! Beni cennet hurileriyle evlendir!' diyen birisini gören Hasan Basrî şöyle demiştir: 'Huriler için ne kötü müşterisin sen! Hem taşlarla oynuyor ve hem de onları istiyorsun'.

Halef b. Eyyûb'a[48] 'Namaz sırasında üzerine konan sinekler sana eziyet vermiyor mu ki onları kovmuyorsun?' diye sordu. O da 'Kendimi namazımı ifsad edecek bir harekete alıştıramıyorum' cevabını verdi. (Arka arkaya yapılan üç hareketin namazı ifsad edeceğine işaret buyurmaktadır).

Devamla 'O halde bu eziyete nasıl tahammül ediyorsun?' denilir. Halef 'Duyduğuma göre fâsıklar, sultanın kamçısı altında -sadece filan sabırlıdır denilsin ve bu övgüyle iftihar etsin diye- sabrederlermiş... Bana gelince, ben rabbimin huzurundayım. Bir sineğin ısırmasıyla nasıl kıpırdanabilirim?'

---

45) Irakî, kaynağını bulamadığını söylemiştir.

46) Künyesi Ebu Muhammed olup, Şamlıdır. H. 168 senesinde vefat etmiştir.

47) Hakîm Tirmizî, *Nevâdir*, (Ebu Hüreyre'den *zayıf* bir senedle). İbn Ebî Şeybe'ye göre bu söz Said b. Müseyyeb'e aittir.

48) Âmir soyundan ve Belh şehrindendir. Şâyân-ı itimad bir fakihtir. H. 209 senesinde vefat etmiştir.

Rivayet edildiğine göre Müslim b. Yesar[49] namaza hazırlandığı zaman çoluk çocuğuna 'Siz konuşmanıza devam edebilirsiniz. Zira namazdayken sizin söylediklerinizi duymuyorum' dermiş...

Yine aynı zat birgün Basra Camii'nde namaz kılarken camiin duvarlarından biri yıkılır. Halk, enkaz altında kalanları kurtarmak için bir araya toplanır. Müslim, namazını bitirinceye kadar bu hâdiseden haberdar olmaz.

Hz. Ali namaz vakti geldiğinde titrer, beti benzi atardı. Bu durumu gören biri 'Ey emir'el-mü'minîn! Bu sarsıntı ve telâş nedendir?' diye sorunca, şu cevabı verirdi: 'Göklerin, yer ve dağların kendilerine arzedildiğinde yüklenmekten sarf-ı nazar edip korktukları emanetin (namazın) vakti geldi de ondan...'

Hz. Hüseyin'in oğlu Ali'nin (Zeyne'l-Abidîn) birgün abdest alırken renginin solduğunu gören kimseler kendisine 'Abdest alırken sende görülen bu durum neden ileri geliyor?' diye sorarlar, o da 'Kimin huzuruna çıkmak istediğimi biliyor musunuz?' cevabını verir.

İbn Abbas'tan rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber, Dâvud'un (a.s) münacaatını şu şekilde nakletmiştir: 'Yâ rabb! Senin (keyfiyeti meçhul bulunan) divanında kim durmuş sayılır ve kimin namazını kabul edersin?' Allah Teâlâ, Hz. Dâvud'a cevaben şunları vahyetmiştir:

> Ey kulum Dâvud! Azametimin önünde eğilen, gününü beni anmakla geçiren, benim için nefsini şehvetlerden alıkoyan, benim için açı ve fakiri doyuran, garibi misafir eden ve dertlinin derdine derman olarak merhamet eden kimse divanıma kabul edilir ve onun namazını kabul ederim. Bu kimsenin nûru göklerde güneş gibi parlar. Bu kimse beni çağırdığında kendisine cevap veririm. Benden istediğinde ihsan ederim. Kendisine cehalette ilim, gaflette zikir ve zulmette nûr ihsan ederim. Bu kimsenin insanlar arasındaki yeri, cennetlerin en âlâsı olan *Firdevs* gibidir; nehirleri kurumaz ve meyveleri bozulup çürümez.

49) Basralı, zâhid ve fakih bir kimsedir. Künyesi Ebu Abdullah'tır. H. 100 senesinde vefat etmiştir.

Hatem-i Esem'e namazı hakkında sual sorulduğunda şu cevabı vermiştir:

Namaz yaklaştığı zaman, tam bir abdest alırım. Sonra namaz kılmak istediğim yere gelirim ve âzâlarım sükûnet bulsunlar diye orada biraz otururum. Bu maksat hasıl olunca kalkar, Kâbe'yi iki kaşımın arasına, sırat'ı ayaklarımın altına, cenneti sağıma, cehennemi soluma, ölüm meleğini arkama alır ve sanki son namazım olacakmış gibi korku ve ümid arasında namaza dururum. Herşeyine inanarak ve bütün özelliklerine riayet ederek tekbir alırım. Tertîl ile okumaya başlarım. Rükûa tevazu ile varırım. Huşû ile karışık secde yaparım. Sol kalça üzerinde oturup sol ayağın sırtını yayar, sağ ayağı baş parmağı üzerine dikerek otururum. Bu durumları ihlâsla mühürlerim. Bunları yaptıktan sonra da Allah Teâlâ'nın bu ibadetlerimi kabul edip etmeyeceğini bilmem; zira takdir O'na aittir.

İbn Abbas (r.a) ise şöyle demiştir: 'Düşünerek kılınan iki rek'at namaz, bütün bir gecenin gafil bir kalple ihyâ edilmesinden daha hayırlıdır'.

Mescidin ve Namaz Kılınan Yerin Fazileti

Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

Allah'ın mescidlerini, ancak Allah'a ve son güne iman eden kimseler tamir eder.

(Tevbe/18)

Hz. Peygamber de şöyle buyurmuştur:

مَنْ بَنَى لِلّٰهِ مَسْجِدًا وَلَوْ كَمِفْحَصِ قَطَاةٍ بَنَى اللّٰهُ لَهُ قَصْرًا فِى الْجَنَّةِ.

Katâk (bağırtlak) adlı kuşun yuvası kadar da olsa bir cami yapana Allah Teâlâ, cennette bir saray inşa eder.[50]

مَنْ اَلِفَ الْمَسْجِدَ اَلِفَهُ اللّٰهُ تَعَالَى.

50) İbn Mâce, (Câbir'den *sahih* olarak); İbn Hibban, (Ebu Zer'den); Buhârî ve Müslim, (Hz. Osman'dan)

Mescidlerle ülfet edene (dostluk kurup kaynaşana), Allah da ülfet eder.[51]

إِذَا دَخَلَ اَحَدُكُمُ الْمَسْجِدَ فَلْيَرْكَعْ رَكْعَتَيْنِ قَبْلَ اَنْ يَجْلِسَ.

Herhangi biriniz mescide girdiğinde oturmadan evvel iki rek'at namaz kılsın.[52]

لاَصَلاَةَ لِجَارِ الْمَسْجِدِ اِلاَّ فِى الْمَسْجِدِ.

Cami komşusu için, (kâmil) namaz, ancak camide kılınan namazdır.[53]

اَلْمَلاَئِكَةُ تُصَلِّى عَلَى اَحَدِكُمْ مَا دَامَ فِى مُصَلاَّهُ الَّذِى يُصَلِّى فِيهِ، تَقُولُ: اَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلَيْهِ، اَللّٰهُمَّ ارْحَمْهُ، اَللّٰهُمَّ اغْفِرْ لَهُ، مَا لَمْ يُحْدِثْ اَوْ يَخْرُجْ مِنَ الْمَسْجِدِ.

Biriniz namaz kıldığında, yerinden kalkmadıkça melekler ona şöyle dua ederler: 'Yâ rabbi! Rahmetini bu kulun üzerine indir! Yâ rabbi! Bu kuluna rahmet eyle!... Yâ rabbi! Bu kulunu affeyle!' Kişi konuşmadıkça veya mescidden çıkmadıkça meleklerin bu duası devam eder.[54]

يَاْتِى فِى اٰخِرِ الزَّمَانِ نَاسٌ مِنْ اُمَّتِى يَاْتُونَ الْمَسَاجِدَ فَيَقْعُدُونَ فِيهَا حِلَقًا حِلَقًا ذِكْرُهُمُ الدُّنْيَا وَحُبُّ الدُّنْيَا، لاَتُجَالِسُوهُمْ فَلَيْسَ لِلّٰهِ بِهِمْ حَاجَةٌ.

Âhir zamanda ümmetimden bir tâife gelecek ve bunlar camilere gelerek halka kurup oturacaktır. Bunların zikri dünya ve onun sevgisidir. Bu bakımdan sakın bunlarla oturmayınız. Allah Teâlâ'nın da bunlara (camilerde toplaşmalarına) hiç bir ihtiyacı (ilgi ve iltifatı) yoktur...[55]

---

51) Taberânî, *Evsat*, (Ebu Said'den *zayıf* bir senedle)

52) Buhâri ve Müslim, (Ebu Katade'den)

53) Dârekutnî, (Câbir ve Ebu Hüreyre'den *zayıf* olarak); Hâkim, (Ebu Hüreyre'den)

54) Buhârî ve Müslim, (Ebu Hüreyre'den)

55) İbn Hibban, (İbn Mes'ud'dan); Hâkim, (Enes'den *sahih* bir senedle)

Hz. Peygamber, Allah Teâlâ'nın şöyle buyurduğunu haber vermektedir:

إِنَّ بُيُوتِى فِى اَرْضِى الْمَسَاجِدُ وَإِنَّ زُوَّارِى فِيهَا عُمَّارُهَا فَطُوبٰى لِعَبْدٍ تَطَهَّرَ فِى بَيْتِهِ ثُمَّ زَارَنِى فِى بَيْتِى فَحَقٌّ عَلَى الْمَزُورِ اَنْ يُكْرِمَ زَائِرَهُ.

Yüryüzünde benim evlerim camilerdir. Bu evlerde beni ziyaret edenler de onları imar edenlerdir. Evinde temizlendikten (abdest aldıktan) sonra beni evimde ziyaret edene ne mutlu! Ziyaret edilenin şanına düşen ve azametine yakışan, ziyaretçisine ikramda bulunmaktır!

Hz. Peygamber bir hadîslerinde şöyle buyurmuştur:

اذا رَأَيْتُمُ الرَّجُلَ يَعْتَادُ الْمَسْجِدَ فَاشْهَدُوا لَهُ بِالْايمَانِ.

Mescide gitmeyi itiyad edinen kişiyi gördüğünüz zaman onun mü'min olduğuna şahidlik ediniz...[56]

Said b. Müseyyeb (r.a) 'Camide oturan, rabbiyle (mânen) oturmuş sayılır. Bu bakımdan hayırdan başka birşey söylemeye hakkı yoktur' demiştir.

Bir rivayette şöyle denilmektedir:

اَلْحَدِيثُ فِى الْمَسْجِدِ يَأْكُلُ الْحَسَنَاتِ كَمَا تَأْكُلُ الْبَهَائِمُ الْحَشِيشَ.

Hayvanların yemlerini yeyip bitirdikleri gibi, camideki dünya sohbeti ve kelâmı da hasenâtları yer bitirir.[57]

Nehaî 'Selef-i salihîn, karanlık gecede camiye gitmenin cenneti icab ettirdiğine kanidirler' buyurmuştur.

Hz. Ali 'İnsanoğlu öldüğü zaman, yeryüzünde namaz kıldığı yer ve gökte de amelinin yükseldiği yer onun için matem tutarak ağlar' demiş ve sonra da şu ayeti okumuştur:

---

56) Tirmizî, (hadîsin *hasen* olduğunu söylemiştir); Hâkim ve İbn Mâce, (Ebu Said'den *sahih* olarak)

57) Irâkî aslına rastlanmadığını kaydetmiştir.

Gökte de, yerde de onlar (kafirler) için gök ile yer ağlamadı. (Duhan/29)

İbn Abbas (r.a) 'Ölen müslüman için yeryüzü kırk sabah ağlar' demiştir.

Atâ el-Horasanî de şöyle demektedir. 'Herhangi bir yer, üzerine secde eden bir kul hakkında kıyamet gününde şahidlik eder ve öldüğü gün de onun için ağlar ve matem tutar'.

Enes b. Mâlik (r.a) 'Allah Teâlâ'nın namazla veya zikirle anıldığı bölge, etrafındaki bölge ve kıt'alara karşı övünür. Yedi kat altına varıncaya kadar o bölge, Allah'ın zikriyle müjdelenir. Namaza kalkan bir kul için kürre-i arz süslenir' demiştir.

'Herhangi bir yer, üzerinde konaklayanlar için ya rahmet diler, ya da lânet eder' denilmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

Namaza Tekbir ile Başlamanın ve Tekbirden Önce Yapılması Gereken Zâhirî Amellerin Keyfiyeti

Namaz kılmak isteyen kimsenin abdest aldıktan, beden, mekân ve elbise temizliği yaptıktan ve diz kapağından göbeğine kadar olan avret mahallini örttükten sonra kıbleye yönelip dimdik durması ve ayaklarını aralıklı tutup bitiştirmemesi uygundur. Bu vaziyette durmak kişinin fıkıh bilgisinin ölçüsüdür.

Hz. Peygamber namazda *safn* ve *safd*'ı yasaklamıştır. *Safd*, iki ayağı bitiştirmek demektir; nitekim şu ayeti kerimede bu anlamda kullanılmıştır:

> O gün mücrimleri (şeytanlarıyla birlikte) ayakları zincirlerle birbirine bağlanmış olduğu halde görürsün...
> (İbrahim/49)

Safn ayaklarından birisini kaldırmak demektir; nitekim şu ayette bu mânâda kullanılmıştır:

> Süleyman'a ikindi zamanı üç ayağı üzerinde durup ön ayaklarından birini büküp tırnağını yere dayayan cins atlar arzedilmişti.
> (Sâd/31)

Namaz kılan kimsenin kıyamda iken ayakları konusunda dikkat edeceği keyfiyet budur. Dizlerini ve kemerin bağlantı yerini (belini) dümdüz tutmaya da dikkat etmelidir.

Başına gelince; dilerse dik tutar, dilerse de önüne doğru birazcık eğer. Eğmesi huşûa daha yakındır ve bu gözün sağa sola bakmasına da engel olur. Gözleri, namazı üzerinde kıldığı seccadeye bakmalıdır. Eğer seccadesi yoksa bir duvara yaklaşsın veya bakış mesafesini kısaltmak için hududunu belirten bir çizgi çeksin ki uzaklara bakıp düşüncesi dağılmasın. Seccadenin ve çizginin hududunu geçmemeye dikkat etmelidir. Bu durum rükûa gidinceye kadar herhangi bir tarafa bakmadan devam etmelidir. İşte kıyamın âdâbı budur!

Kıyamı, kıbleye yönelişi ve baş eğişi tamamlandığı zaman, niyet etmeden evvel, şeytanın şerrinden Allah'a sığınmak için, *Nâs* sûresini okuduktan sonra kamet getirmelidir. Eğer kendisine uyacak birisinin bulunacağını ümid ediyorsa, daha evvel ezanı okumalıdır. Bütün bunlardan sonra niyet etmelidir. Meselâ öğle namazında niyet etmek, kalbinden 'Öğlenin farzını Allah için edâ ediyorum' diye geçirmektir.

Edâ tâbiriyle vaktinde kılınan namazı, kazaya kalmış namazdan; farz tâbiriyle, nafile namazdan; öğle tâbiriyle de ikindi ve başka namazlardan ayırdeder. Bu kelimelerin mânâlarını kalbinden geçirmelidir. İşte niyet budur!

Kelimeler bu niyetin hatırlanmasına birer sebep ve vesiledir. Niyetin hazır bulundurulması için aynı mânâların devamlılığını tekbirin sonuna kadar korumaya gayret sarfetmelidir.

Namazda Ellerin Kaldırılması

Kalbinde bu niyeti hazır bulundurduğu zaman salıverilmiş bulunan iki elini omuzları hizasına kaldırmalıdır. Avuçlarının sırtını omuzları hizasında tutacaktır. Baş parmağını kulakların yumuşağı hizasında tutup parmak uçlarını kulakların başları ile aynı hizada bulunduracaktır. Bu konuda gelen hadîslerin tamamıyla amel etmek için böyle yapılmalıdır.

Tekbir aldığında parmaklarını açar, baş parmak ile el ayasını kıbleye yöneltir. Parmaklar arasını ne fazla açar ne de fazla kapatır; normal bir durumda tutar. Çünkü haberlerin kimisinde parmakların arasının açılması kimisinde de kapatılması vârid olmuştur. Bu bakımdan ikisinin arasını bulmak için ne fazla açmak ne de fazla kapatmak gerekir.

Tekbir

Eller istikrar buldukları zaman, niyetin de varlığıyla birlikte iftitah tekbirini alarak ellerini salıverir. Ellerini, göğsün altında ve göbeğin üstünde, sağ eli solun üzerine koymak sûretiyle bağlar. Sağ daha şerefli olduğu için sola yükletilir. Sağ elin şehadet ve ortanca parmakları, solun bileği üzerine uzatılır. Baş parmak ile serçe ve yanındaki parmaklarla da sol bilek çepeçevre tutulur. Tekbirin, ellerin kaldırılıp istikrar bulmasından sonra

salıverilmesiyle alındığı rivayet edilmektedir. Bütün bunları yapmakta her hangi bir beis yoktur.

Ben tekbirin, elleri salıverip sonra bağlamak sûretiyle alınmasının daha uygun olduğunu savunmaktayım. Çünkü tekbir, kalbi Allah'ın azamet ve kibriyasına bağlamayı ifade eden bir kelimedir. Ellerin birisini diğerinin üzerine koymak akid sûretinde olur. Bu akdin başlangıcı elleri salıvermek, sonucu ise bağlamaktır.

Tekbir'in başlangıcı *elif* sonu *râ* harfidir. Bu bakımdan fiil (ellerin bağlanması) ile akid (Allahu Ekber) arasında tevakkuf bulunması daha uygundur. Elin kaldırılması, bu başlangıcın mukaddimesi gibidir.

Tekbir alırken ellerini öne ya da arkaya doğru götürerek kaldırmamalıdır. Tekbiri bitirirken de ellerini sağa sola silkmemelidir. Ancak hafifçe ve yumuşakça yanlarına salıverdikten sonra yeni bir hareketle sağ elini sol elinin üzerine koymalıdır.

Bazı rivayetlerde şöyle bildirilir:

اِذَا كَبَّرَ اَرْسَلَ يَدَيْهِ وَاِذَا اَرَادَ اَنْ يَقْرَاْ وَضَعَ الْيُمْنَى عَلَى الْيُسْرَى.

Hz. Peygamber tekbir aldığı zaman ellerini yanlarına salıverirdi. Okumaya başladığında da sağ elini sol elinin üzerine koyardı...[58]

Eğer bu rivayetler *sahih* ise, bu bizim söylediğimizden daha evlâ olur.

Tekbir kelimesine gelince *Allah* lafzının sonundaki *ha* harfi ötre ile, fakat mübalağa etmeksizin hafif bir şekilde okunmalıdır. *Allah* lafzının *ha*'sı ile *Ekber*'in *elif*'i arasına *vav*'a benzer birşey sokmamalıdır. Çünkü böyle bir duruma ancak ötrede mübalağa yapmak sûretiyle varılabilir. *Ekber* kelimesinin *be*'si ile *ra*'sı arasına *elif* harfi koyarak sanki *Ekbâr* denmiş gibi yapmamalıdır. *Ekber*'in sonundaki *re* harfi harekesiz okunur; *ötre* ile okunmaz. İşte tekbir ve tekbirle ilgili hükümler bunlardır.

---

58) Taberânî, (Muaz'dan *zayıf* bir senedle)

Kıraat

Tekbir'den sonra *istiftah* (açılış) duâsına başlar. *Allahu Ekber* deyip tekbir aldıktan sonra;

اَللّٰهُ اَكْبَرُ كَبِيرًا وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ كَثِيرًا وَسُبْحَانَ اللّٰهِ بُكْرَةً وَاَصِيلاً.

'Allah Teâlâ herşeyden daha büyüktür. Allah'a çok hamdeder ve O'nu her türlü ortaktan tenzih ederiz' demek güzeldir.[59]

Bu duadan sonra da 'Veccehtü vechiye' duâsını 've ene min'elmüslimîn'e kadar okumalıdır.

Bu duâdan sonra da şu dua okunmalıdır:

سُبْحَانَكَ اللّٰهُمَّ وَبِحَمْدِكَ وَتَبَارَكَ اسْمُكَ وَتَعَالَى جَدُّكَ وَجَلَّ ثَنَاؤُكَ وَلاَ اِلٰهَ غَيْرُكَ.

Ey Allahım! Seni -hamdin ve yardımınla- ortaklardan tenzih ederim. Senin ismin mübarektir; senin şânın yücedir. Senden başka kendisine kulluk edilecek ilâh yoktur.[60]

Bu konuda vârid olan bütün hadîslerle amel etmiş olması için bunların tümünün okunması gerekir.

İmama uyduğunda imamın, mukdedînin (kendisine uyanın) Fâtiha sûresini okumasına fırsat verecek derecede uzun bir mühlet vermek âdeti yoksa, bu duâlardan birisini okumakla iktifa eder. Sonra *eûzü besmele* çekerek Fâtiha sûresini okumaya başlar.

Fâtiha sûresine besmele ile başlar. Fâtiha'nın bütün şeddelerine riayet eder, bütün harflerini mahrecinden okur. *Dat* ile *zâ* harflerinin mahrecleri arasındaki farka mümkün olduğu kadar itinâ gösterir. Fâtiha'nın sonunda 'Âmin' der. 'Âmin' kelimesini, *mim* harfini hafif okumak sûretiyle biraz uzatır. 'Âmin' kelimesini 'veleddâllîn' kelimesiyle vasletmez (birleştirmez).

Sabah, akşam ve yatsı namazlarının kıraatini sesli yapar. Ancak imama uymuşsa gizli okur. Fakat 'Âmin' kelimesini

---

59) Müslim, (İbn Ömer'den); Ebu Dâvud ve Tirmizî (Cübeyr b. Mut'im'den)

60) Müslim, (Hz. Ali'den)

açıktan okur. (Hanefî mezhebinde imamın okuması, cemaat için de sayıldığından, cemaat okumaz, sadece imamı dinler).

Fâtiha'dan sonra bir sûre veya en azından üç âyet okur. Sûrenin sonunda 'sübhânallah' diyecek kadar susar, ondan sonra da tekbir getirerek rükûa varır.

Sabah namazında (*Hucurât* sûresinden başlayıp *Burûc* sûresine kadar olan) *mufassal* sûrelerin uzunlarından, akşam namazında (*Beyyine* sûresinden başlayıp Kur'an'ın sonuna kadar olan) kısa sûrelerden, öğle, ikindi ve yatsı namazlarında ise *Bürûc* ve benzeri sûrelerden okur.

Seferde iken sabah namazında *Kâfirûn* ile *İhlâs* sûrelerini okur. Sabah namazının sünnetinde, *tavaf* ve *tahiyyatu'l-mescid* namazlarında da *Kâfirûn* ile *İhlâs* sûrelerini okur. Bunları okuduğu süre içerisinde, kıyamda olup, namazın başlangıcında beyan ettiğimiz şekilde elleri bağlı olacaktır.

Rükû ve İlgili Hususlar

Kıraat tamamlandıktan sonra rükûa varıp burada da birtakım hususları gözetmelidir:

1. Rükûa varmak için tekbir getirmek,
2. Getirdiği tekbir ile birlikte ellerini omuzlarının hizasına kadar kaldırmak,
3. Tekbiri, rükûa varıncaya kadar uzatmak,
4. Rükûda ellerinin ayalarını, parmakları açık ve kıbleye yönelik olduğu halde diz kapaklarına koymak,
5. Parmaklarını baldırlarınım üzerine sarkıtmak,
6. Dizlerini dimdik tutmak,
7. Belini düzeltmek,
8. Boynu ile başını, sırtıyla aynı seviyede tutup başını sırtından ne yüksekte ve ne de aşağıda tutmak,
9. Dirseklerini yanlarından uzak tutmak (kadın ise, kollarını yanlarına yapıştırmak).
10. Rükûda üç defa 'Sübhâne Rabbiyel-azim' demektir. Eğer imam değilse, bu duâyı yedi veya on defa okuması daha güzeldir.

Sonra rükûdan kıyama kalkar; ellerini omuzlarının hizasına kadar kaldırarak 'Semiallâhu limen hamideh' (Allah Teâlâ, kendisinin hamdini yapan kulunun duasını kabul eder) der. İtidalda tam olarak istikrar bulduktan sonra 'Rabbenâ leke'l-hamdu mil'es-semâvâti ve mil'el-arzı ve mil'e mâ şi'te min şey'in ba'du' (Ey rabbimiz! Sana gökler, yer ve onlardan başka istediğin şey dolusu hamd olsun!) der.

Sabah, güneş tutulması (küsuf) ve tesbih namazları hariç hiçbir namazda rükûdan sonraki kıyam (itidal) uzatılmaz. Sabah namazının ikinci rek'atında secdeye gitmezden önce hadîs-i şerîfte vârid olan kelimelerle *kunut* duasını okumalıdır.[61]

Secde

Kıyam'dan sonra tekbir getirerek secdeye gider. Yere önce dizlerini koyar. Sonra açık alnını, burnunu ve daha sonra da ellerinin ayasını kor. Secdeye giderken tekbir alır.

Rükûdan başka bir hareket için ellerini kaldırmaz. Secdeye giderken evvelâ dizleri, ikinci derecede elleri, üçüncü derecede de alnı yere gelmelidir. Alnını ve burnunu yere kor. Kollarını yanlarından biraz uzak tutar. Kadın ise -rükûda olduğu gibi- bunun aksini yapar; kollarını yanlarına yapıştırır.

Erkek, secdede ayaklarını aralıklı tutar; kadın ise bitiştirir. Erkek, secdede karnını uyluklarına yapıştırmamalı; dizlerinin arasını açık bırakmalıdır. Kadın ise bu durumun aksini yapmalıdır. Ellerini omuzlarının hizasında yere koymalıdır. Ellerin parmaklarını açıp bitişik olarak uzatmalıdır. Baş parmağı da diğer parmaklarla birleştirmelidir; fakat birleştirmese de bir beis yoktur.

Köpeğin, kollarını yere yaydığı gibi kollarını yere yaymamalıdır. Çünkü bu şekilde kolları yaymak yasak edilmiştir. Secdeye vardığında üç defa *Sübhâne rabbiye'l-a'lâ* demelidir. Bu duâyı imam olmayan bir kimsenin daha fazla söylemesi iyidir. Sonra secdeden kalkar, oturduğu yerde belini doğrultur ve itminana kavuşur. Başını, tekbir getirerek kaldırır, sağ ayağını diker, sol ayağının üzerine oturur.

---

61) Beyhakî, (İbn Abbas'dan); Ebu Dâvud, Tirmizî ve Nesâî, (*sahih* olarak)

Parmakları yayılı olduğu halde ellerini uyluklarının üzerine koyar; parmaklarını ne fazla bitiştirir ve ne de fazla açar. İstikrar bulduktan sonra 'Rabbiğfirlî verhamnî verzuknî vehdinî vecburnî ve âfinî va'fu annî' (Ey rabbim! Beni affeyle! Bana rahmet et! Beni rızıklandır ve hidâyet eyle! Kusurumu ve noksanımı tamamla, bana âfiyet ihsan eyle ve benden affını esirgeme!) duasını okur. Tesbih namazının secdesi hâriç, bu oturuş hiçbir namazda uzatılamaz.

İkinci secde de böyle yapılır. Arkasında *teşehhüd* olmayan her rek'atta ikinci secdeyi müteâkip istirahat için hafif bir oturuş yaptıktan sonra elini yere koyarak kalkar. (Hanefîlerde bu istirahat yoktur). Kalkarken, ayaklarından birisini öne atıp ona dayanarak kalkmamalıdır.

Tekbiri oturma ile ayağa kalkma arasını dolduracak kadar uzatmalıdır. Şöyle ki: Tam oturmada istikrar bulduğu zaman Allah lafzının 'h'sini, ellerine dayanıp kalkarken Ekber'in 'k'sini ve kıyâma kalkmanın ortasında da 'r'sini söylemelidir. Kalkışının tam ortasında tekbire başlamalı ki, tekbir, intikâlin ortasında olsun ve iki tarafı, başı ile sonu tekbirden hâli bulunsun. Bu durum, ta'mime (veya ta'zime) daha yakındır.

İkinci rek'atı da birinci rek'at gibi kılar. Başlangıçta olduğu gibi *eûzü*'yü tekrarlar.

Teşehhüd

İlk teşehhüdü ikinci rek'atın sonunda yapar. *Teşehhüd*'den sonra Hz. Peygamber'e ve âline (bir rivâyete göre) *salavât-ı şerîfe* getirir. Sağ elini sağ uyluğunun üzerine koyar, şehadet parmağı hariç diğer parmaklarını kapatır. Baş parmağını salıvermesinde bir beis yoktur. *İllallah* dediğinde sadece sağ elin şehadet parmağıyla işaret eder. *Lâ ilâhe*'yi söylediği zaman şehadet parmağını kaldırmaz, ancak *illallah* dediği zaman kaldırır. İki secdenin arasında olduğu gibi birinci teşehhüdde de sol ayağının üzerine oturur.

Son teşehhüdde Râsûlullah'a (s.a) getirilen salavât-ı şerîfeden sonra, vârid olan duâyı okur. İkinci teşehhüdün sünnetleri birincininki gibidir. Ancak ikinci teşehhüdde sol kalçasının üzerine oturur; çünkü kıyam olmadığı için emaneten oturmuş değildir.

Aksine istikrarlı bir şekilde oturmuştur. Son oturuşta sağ ayağını dik tutar, sol ayağını onun altından çıkarır. Eğer zorluk çekmezse sol ayağının da baş parmağının ucunu yere koyarak kıbleye yöneltir.

Bu vazifeleri yaptıktan sonra başını, sağ yanağı arkadan görülecek derecede çevirerek sağına ve aynı hareketi yaparak soluna selâm verir. Selâm vermekle namazdan çıkmaya niyet eder.

Birinci selâmla sağındaki meleklere ve mü'minlere selâm vermeye, ikinci selâmla da diğer tarafındakilere vermeye niyet eder. Sünnet, selâmın uzatmadan, harekesiz okunmasıdır. (Örneğin *es-selâm* kelimesini uzatmaksızın *aleyküm* ile birleştirip geçiştirmelidir. Bazı âlimlere göre selâmın cezmi imamın onu acele okuması demektir ki imama uyanlar, ondan önce selâm vermesinler).[62]

Buraya kadar anlattıklarımız, tek başına kılınan namazla ilgili idi..

Tekbirleri işitecek derecede sesli getirmelidir. İmam ise, fazilete nail olmak için imamlığa niyet etmelidir. İmam, imamlığa niyet etmezse bile cemaatın namazları imama uymaya niyet ettikleri takdirde sahih olduğu gibi, cemaat sevabına da nâil olurlar. Namazı tek başına edâ eden gibi imam da *istiftah* duâsıyla eûzüyü gizlice okur.

İmam ve cemaat sesli okunan namazda 'Âmin' kelimesini âşikâre söyler. İmam ile cemaatın âminleri beraber olmalıdır. Cemaat *amin* kelimesini imamdan sonra dememelidir. İmam *Fâtiha*'yı bitirdikten sonra nefes almak için az bir zaman susmalıdır. İmama uyan da *cehrî* namazlarda -bu zaman zarfında- *Fâtiha*'sını okumalıdır ki imamın zammı sûresini dinleme imkânına sahip olabilsin.

Cehrî namazlarda imama uyan, imamın sesini işitmediği takdirde zammı sûreyi okur. (Eğer işitirse dinlemelidir). İmam, başını rükûdan kaldırırken 'Semiallâhu limen hamideh' der. İmama uyan da aynı kelimeleri tekrarlar. İmam, rükû ve secdede üç defadan fazla tesbih okumamalıdır. Birinci teşehhüdde

62) Ebu Dâvud ve Tirmizî. (Ebu Hüreyre'den *sahih* olarak)

'Allahümme salli alâ Muhammedin ve alâ âl-i Muhammedin' ibaresinden daha fazla birşey ilave etmeye yetkili değildir.

Üçüncü ve dördüncü rek'atlarda da *Fâtiha*'dan başka birşey okuyamaz. Namazı çok uzatmamalıdır. Son teşehhüd de salavât-ı şerîfe miktarından fazla olacak bir dua okumamalıdır.

Selâm verirken cemaat ile melekler üzerine selâm vermeye, cemaat da, selâmlarıyla imama cevap vermeye niyet etmelidir. Cemaat selâmını tamamlayıncaya kadar imam kıpardamamalıdır. Selam vermelerinden sonra imam yüzünü cemaata çevirmelidir. Eğer arkasında kadınlar da varsa onlar gidinceye kadar yüzünü çevirmemesi daha evlâdır. İmam kalkmadıkça cemaattan hiç kimse kalkmamalıdır.

İmam istediği tarafa, sağına veya soluna dönebilir. Ancak sabah namazının kunut duasını sadece kendisine tahsis etmeyip, 'Ey Allahım! Bizi hidâyet et!' deyip ve umumî bir şekilde ve açıktan yapar; cemaat da *âmin* der. Kunut duâsında ellerini göğsü hizasına kaldırır. Duânın sonunda elleriyle yüzünü mesheder; çünkü bu konuda hadîsler nakledilmiştir.[63] Eğer bu hususta hadîs olmasaydı, teşehhüdün sonunda olduğu gibi kıyas, elleri kaldırmamayı gerektirirdi.

Namazda Yasak Olan Hususlar

Hz. Peygamber şunları yasaklamıştır:

1. Safn
2. Safd (Bu iki terimin mânâsı daha önce zikredilmişti)
3. İka[64]
4. Sedl[65]
5. Keff[66]
6. İhtisar[67]

---

63) İmam Gazâlî dışında bu hususu belirten bir kimseye rastlanılmamıştır.

64) Tirmizî ve İbn Mâce, (Hz. Ali'den)

65) Ebu Dâvud, Tirmizî ve Hâkim, (Ebu Hüreyre'den); Hâkim senedin *sahih* olduğunu söylemiştir.

66) İbn Abbas'tan

67) Ebu Dâvud ve Hâkim, (Ebu Hüreyre'den); Hâkim'e göre senedi *sahih*tir.

7. Salb[68]
8. Muvâsele[69]
9. Hâki'nin namazı[70]
10. Hâkib'in namazı[71]
11. Hâzik'in namazı[72]
12. Acıkmış kişinin namazı
13. Öfkelinin namazı
14. Yüzünü örtenin namazı.[73]

İka: Lugatçılara göre, kalçaları üzerine oturup dizlerini dikerek köpek oturuşu gibi ellerini yere koymak; hadîsçilere göre, baldırları üzerine oturup ancak ayaklarının parmakları ile dizlerini yere değdirmek demektir.

Sedl: Ehl-i hadîsin *sedl* hakkındaki tefsirine göre bu, elbiseye bürünüp elleri yenlerine sokarak rükû ve secdeye varmaktır. Yahudiler namazlarında böyle yaptıkları için, müslümanlara, onlara benzemek yasak edilmiştir. *İç gömlek* de aynı mânâda olduğundan elleri gömlekte olduğu halde rükû ve secdeye varmak da uygun değildir.

Bazı âlimler *sedl*'in, İzarın ortasını başının tepesine koyup kollarını omuzlarına koymaksızın sağ ve sol taraflarına sarkıtmak demek olduğunu söylemişlerse de birinci mânâ hakîkate daha yakındır.

Keff: Secdeye giderken önünden ve arkasından eteklerini toplamak ve yukarı kaldırıp bedenine yapıştırmak demektir.

Keff (kaldırmak, bir araya getirip bağlamak) bazen saçlarda da olur. Bu bakımdan hiç kimse saçlarını örgü yapıp bağlayarak namaz kılmamalıdır. Bu yasak, sadece erkekleredir.

Hz. Peygamber'in şöyle dediği rivayet olunmuştur:

---

68) Ebu Dâvud ve Nesâî, (İbn Ömer'den *sahih* bir senedle)

69) Rezin, Tirmizî'ye nisbet etmiştir.

70) İbn Mâce ve Dârekutnî, (Ebu Umâme'den)

71) Hz. Âişe'den

72) Rezin, Tirmizî'ye nisbet etmiştir.

73) Ebu Dâvud, İbn Mâce, (Ebu Hüreyre'den *hasen* bir senedle)

أُمِرْتُ اَنْ اَسْجُدَ عَلَى سَبْعَةِ اَعْضَاءٍ وَلاَ اَكُفَّ شَعْرًا وَلاَ كَفًّا.

Yedi âza üzerinde secde edip, saç ve elbiseyi (secdeye giderken) toplayıp kaldırmamakla emrolundum...[74]

Ahmed b. Hanbel (r.a) namazda, *kamis* (baştan topuklara kadar sarkıtılan kaftan) üzerine kemerimsi birşeyin bağlanmasını *mekruh* görmüş ve bunu yasak edilen *keff*ten saymıştır.

İhtisar: Ellerini böğrüne koymak demektir.

Salb: Kıyamda ellerini böğürlerine koyup pazularını yanlarından uzak tutmak demektir.

Muvasele: Bu beş kısımdır ki ikisi imamda aranır.

1. Kıraatı tahrîm tekbirine bitiştirmek.

2. Rükûu kıraata bitiştirmek. (En doğrusu tekbirden az sonra okumaya başlamalı ve okumayı bitirdikten az sonra da rükûa gitmelidir).

İkisi de cemaatta aranır:

1. Tahrîm tekbirini imamın tekbiriyle birleştirmek.

2. Selâmını imamın selâmıyla beraber vermek.

Beşincisi ise hem imamda, hem de cematta aranır ki bu, farz olan birinci selâmı ikinci selâm ile bitiştirmektir. Gerek imam, gerekse de cemaat iki selâmı az bir farkla vermelidirler.

Hâkin: Bevlden (küçük taharetten) sıkışan demektir.

Hâkib: Büyük abdestten sıkışan demektir.

Hâzik: Dar mest giyen kişi demektir.

Bütün bu durumlarda kılınan namazlar mekruhtur; zira bu durumlar namazda aranan huşûa mânidirler.

Acıkmış ve üzüntülü olan kimseler de bu mânâdadır. Acıkmışın namazının mekruh olması, Hz. Peygamber'in şu hadîsi şerifinden anlaşılmaktadır:

---

74) İbn Abbas'tan

إِذَا حَضَرَتِ الْعَشَاءُ وَاُقِيمَتِ الصَّلاَةُ فَابْدَؤُا بِالْعَشَاءِ.

Akşam yemeği hazır olduğunda namaz vakti de girmişse, evvelâ yemeği yeyiniz.[75]

Ancak vakit daralmış veya kişinin yemeğe karşı pek iştahı yoksa o zaman namazın önce kılınmasında herhangi bir kerahet yoktur.

Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğu rivayet olunmuştur:

لاَيَدْخُلَنَّ اَحَدُكُمُ الصَّلاَةَ وَهُوَ مُقَطِّبٌ وَلاَ يُصَلِّيَنَّ اَحَدُكُمْ وَهُوَ غَضْبَانٌ.

Sizden biriniz, yüzü asık olduğu halde namaza durmasın. Öfkeli olduğu halde namaz kılmasın.[76]

Hasan Basrî de 'Huzur-u kalple kılınmayan namaz, sahibini cezaya daha tez götürür' demiştir.

Yine bir hadîste şöyle buyurulmuştur:

سَبْعَةُ اَشْيَاءَ فِى الصَّلاَةِ مِنَ الشَّيْطَانِ: اَلرُّعَافُ وَالنُّعَاسُ وَالْوَسْوَسَةُ وَالتَّثَاؤُبُ وَالْحَكَاكُ وَالاِلْتِفَاتُ وَالْعَبَثُ بِالشَّىْءِ.

Namazda meydana gelen şu yedi şey şeytandandır:

1) Burundan gelen kan, 2) Uyuklamak, 3) Vesveseye saplanmak, 4) Esnemek, 5) Kaşınmak, 6) Sağa sola bakmak, 7) Herhangi birşeyle oynamak...[77]

Bazı ulemâ bu şıklara, *unutkanlık* ile *şüpheciliği* de eklemiştir. Seleften bir âlim şöyle demiştir: Namazda şu dört şeyi yapmak katılığın alâmetidir:

1. Sağa sola bakmak.
2. Yüzünü silmek.
3. Secdeyi rahat yapmak için taşları düzeltmek.
4. Namazı, önünden insanların geçmesi muhtemel yerlerde kılmak.

---

75) İbn Ömer ve Hz. Âişe'den

76) İmam Irâkî bu hadîse rastlamadığını söylemiştir. Bkz. *Kut'ul-Kulûb*

77) Tirmizî, (Adiy b. Sâbit'den *garib* olarak)

Hz. Peygamber, namazda parmakların birbirine geçirilmesini, çıtlatılmasını, yüzün kapatılmasını ve rükûda ellerin üstüste konulup bacakların arasına sokulmasını nehyetmiştir.[78]

Bir sahabî 'Biz böyle (yukarıda zikredildiği gibi) yapardık; fakat Hz. Peygamber bizi böyle yapmaktan menetti'[79] demiştir.

Secdeye giderken secde yerinin temizlenmesi için yere üflemek ve taşları elle düzeltmek de mekruhtur. Çünkü bu gibi fiiller lüzumsuzdur. Ayaklarından birisini kaldırıp uyluğunun üstüne koymamalı ve kıyamda iken herhangi bir yere dayanmamalıdır. Eğer yaslandığı yer, yerinden oynatıldığı takdirde düşecek şekilde dayanmışsa, en açık fetvaya göre namazı bâtıldır. Allah herşeyi herkesten daha iyi bilir.

Farzların ve Sünnetlerin Açıklaması

Âhiret yolcusunun gözetmekle vazifeli olduğu farz, sünnet, âdâb ve hey'etleri kapsamaktadır; zikredeceklerimizin onikisi farzdır:

1) Niyet.

2) Tahrim tekbiri.

3) Kıyam (ayakta durmak).

4) Fâtiha'yı okumak.

5) Rükûda istikrara kavuşacak ve ellerinin ayası dizlerine değecek kadar eğilmek.

6) Rükûdan, sırtının kemikleri düzelecek derecede rükûda kalkmak.

7) Secdeye, istikrar bulacak derecede varmak (secdede iki elin yere konması farz değildir).

8- Birinci secdeden, belini doğrultacak derecede kalkmak.

9) Son teşehhüdde oturmak.

---

78) İmam Ahmed, İbn Hibban, Hâkim, Ebu Dâvud, Tirmizî ve İbn Mâce, (Ka'b b. Acere ile Ebu Hüreyre'den)

79) Buhârî ve Müslim, (Sa'd b. Ebî Vakkas'dan)

10) Son teşehhüd.

11) Son teşehhüdde Râsûlullah'a *salavât-ı şerîfe* getirmek.

12) Birinci selâmı vermek. (Namazın çıkış niyeti, farz değildir).

Bu saydıklarımızın dışındakiler farz değil -sünnet ve farzlarda- sünnetler ve hey'etlerdir.

Sünnetlere gelince; *amelî sünnet* dört tanedir:

1) Tahrim tekbirini alırken ellerini kaldırmak.

2) Rükûa varmak için ellerini kaldırmak.

3) Rükûdan kalkarken ellerini kaldırmak.

4) Birinci teşehhüd için oturmak.

Bizim 'Teşehhüd için otururken parmaklar nasıl yayılır ve ne zaman kaldırılır' şeklindeki açıklamamıza gelince, bunlar teşehhüd için yapılan oturuş sünnetinin hey'etleridir. Kalçalar üzerine oturmak, (ikinci teşehhüde otururken) sol ayağı sağın altından çıkarmak ve (birinci oturuşta) sol ayağın üzerine oturmak ise celseye (oturuşa) tâbi birer hey'ettirler.

Başı eğmek, sağ sola bakmayı terketmek ise, kıyama tâbi hey'etlerden olup (zâhirde) sûretini güzel göstermek içindir. Teşehhüdü bulunmayan her rek'atın ikinci secdesinden sonra istirahat için azıcık oturmayı amelî sünnetin esaslarından saymadık. Çünkü bu oturuş, secdeden kıyama kalkma hey'etini güzelleştiren birşey olup haddizatında yapılması gerekenlerden değildir. Aksine secdeden kıyama kalkışa yardımcı olsun diye yapılır. Ayrı zikredilmemesi de bu sırra binaen olsa gerek.

Zikirlerden olan sünnetler ise şunlardır.

1) İstiftah (açılış) duasını okumak.

2) Eûzü çekmek.

3) Âmin demek, (Bu, müekked sünnetlerdendir).

4) Fâtiha'dan sonra bir sure okumak.

5) İntikal (meselâ kıyamdan rükûa, rükûdan itidala ve oradan da secdeye gitmek) için getirilen tekbirler.

6) Rükûda,

7) Secdede,

8) Rükû ve secdeden kalkarken ve

9) Birinci teşehhüdde yapılan zikirler.

10) Birinci teşehhüdde getirilen salavât-ı şerîfeler.

11) Son teşehhüdün sonunda okunan dua.

12) İkinci selâm.

Bütün bunları *sünnet* ismi altında topladıksa da, dereceleri ayrı ayrıdır. Zira bu saydıklarımızdan dört tanesi (Kunut duası, birinci teşehhüd, birinci teşehhüd için oturuş ve birinci teşehhüdde salavât-ı şerîfe getirmek) terkedildiği zaman ancak sehiv secdesiyle telâfi edilir. Fiillerde ise, sünnet bir tanedir. O da birinci teşehhüd için birinci oturuştur.

Namazın dörtlü olup olmamasının bilinmesi için, dikkat edenlerce bilinsin diye, birinci oturuş namaz nazmının tertibine tesir eder. Ellerin kaldırılması ise böyle değildir; zira onun namaz nazmında zerre kadar bir tesiri yoktur. İşte bu sebepten dolayı birinci oturuşa, *namazın bâz*'ı denilmiştir.

Bir kısım âlimlere göre, *bâz* sayılan hareketler, terkedildiklerinde secde-i sehivle telâfi olunurlar. Üçü hariç, zikrolunan bu sünnetlerin hiçbiri secde-i sehiv gerektirmez. Sehiv secdesi gerektirenler şunlardır:

1. Kunut duasının terki.

2. Birinci teşehhüdün terki.

3. Birinci teşehhüdde getirilen salavât-ı şerîfelerin terki.

İntikal tekbirleri ve rükû, secde ve bu ikisinden kalkarken okunan zikirlerin terkedilmesi ise secdeyi gerektirmez. Zira rükû ve secdenin sûretleri âdete muhalif olduğundan, buradaki zikirler terkedilip onlara intikal etmek için tekbirler getirilmese dahi ibadet mânâsı hâsıl olur. Buradaki zikirlerin olmaması ibâdet sûretini değiştirmez.

Teşehhüd (ün okunması) için oturmaya gelince, bu mûtad bir oturuştur ve teşehhüd için ihdas edilmiştir. Bu bakımdan onun terkinin tesir edeceği besbelli bir hakîkattir.

İstiftah duâsı ile zammı sûrenin terkine gelince; kıyam, Fâtiha-i şerîfe ile ma'mûr olup, ibâdet âdetten bu sayede ayrıldığı için, bunların terkedilmesi herhangi bir menfi tesir yapmaz.

Son teşehhüddeki dua da böyledir. Sabah namazındaki kunut duâsı ise, secde ile telâfi edilmekten en uzak duâlardandır. Fakat sabah namazındaki itidalin uzatılması sadece kunut duâsının okunması için meşru olduğundan, secdeden sonra istirahat için uzatılan istirahat oturuşu gibi olmuştur.

İstirahat oturuşunun, teşehhüdle uzatılıp birinci teşehhüdün celsesi kabul edildiği gibi, sabah namazının bu kıyamı da kendisinde vâcib bir zikir bulunmayan mûtad ve uzun bir kıyamdır. Uzunluk vasfıyla sabah namazının dışındaki namazların kıyamlarından ayrılır. (Zira sabah namazından başka hiçbir farzda böyle uzun bir kıyam yoktur). 'Bu uzun kıyamda, vacip olan bir zikir yoktur' demekle de namazın esasından olan kıyamdan ayrılmıştır. Eğer 'Farzların sünnetlerden ayrılması mâkul bir keyfiyettir. Şöyle ki: Farzın yapılmamasıyla namaz *sahih* olamaz; Fakat sünnet böyle değildir. Farzın terkinde ikap ve ceza vardır; sünnetin terkinde ise böyle birşey yoktur. Sünnetin bir kısmını diğerlerinden ayırmaya gelince bu, karışık bir durumdur. Çünkü bütün sünnetler istihbab yoluyla emrolunmuşlardır. Hiçbirinin terkinde ikap yoktur. Ancak hepsinin yapılmasında sevap mevcuttur. O halde sünnetler arasındaki ayırımın mânâsı nedir ve bu ayırım nasıl yapılır?' dersen; buna şöyle cevap verebiliriz:

Bütün sünnetlerin, ifasında sevabın varlığında, terkedildiğinde ikabın yokluğunda ve istihbabiyette eşit olmaları, aralarındaki ayrımı kaldıramaz. Biz bu hükmü şöyle bir misâl ile açıklayabiliriz: İnsan ancak bâtınî mânâ ve zâhirî âzalarıyla kâmil bir insan sayılabilir. İnsanın kemâlini intac eden bâtınî mânâ, hayat ve ruhudur; zâhirî mânâ ise, âzaların cisimleridir. Bu hakîkat böylece bilindikten sonra mâlumdur ki, kalp, ciğer ve dimağ gibi, yok olmasıyla insanın yok olmasına sebep olan bazı âzalar varsa da, fevt olması hayatın fevtine değil, ancak maksatlarının fevtine sebep olanları da vardır: Göz, el, ayak ve dil, bu gruba misâl olarak gösterilebilir.

Bazılarıyla da ne hayat ve ne de maksatları fevt olur. Ancak güzelliğin yok olmasına sebep olur hepsi o kadar: Kirpik, sakal, kaş ve yüz güzelliği gibi.

Bazılarının yokluğunda ise güzelliğin esası de yok olmaz; ancak onunla güzelliğin kemâli kaybolur. Kaşların yay gibi oluşu, sakalın ve kirpiklerin siyahlığı, âzaların uygunluğu, cilt renginin kırmızı ve beyaz karışımı olması gibi... İşte bunlar âzalar arasında ayrı ayrı derecelerdir.

İbadet de bunun gibi şeriatça tasvir edilmiş bir sûrettir. Şeriat aynı zamanda bizleri onu elde etmeye de mecbur kılmıştır. Bu bakımdan ibadetin ruhu ve bâtın hayatı huşû, niyet, kalp huzuru ve ilerideki bahislerde geleceği gibi ihlâstır. Biz ise, şu anda onun zâhirî parça ve cüzlerini beyana çalışıyoruz. Bu bakımdan rükû, secde, kıyam ve sair rükünler, ibadetin kalbi, baş ve ciğeri mesabesindedir. Çünkü bunların yokluğu namazın olmamasına sebebiyet verir.

Daha önce zikrettiğimiz ellerin kaldırılması, istiftah duası ve birinci teşehhüd gibi sünnetleri ise, ibadetin elleri, gözleri ve ayakları mesabesindedir. Şahsın hayatı bazı âzaların yokluğuyla yok olmadığı gibi namazın sıhhati de bunların yokluğuyla bozulmaz. Ancak şahıs bu âzaların yokluğuyla çirkinleşip, rağbetten düşer. Namazın bu gibi sünnetlerini terkedip sadece farzlarla iktifa eden de böyledir.

Namazında sadece farzlara yer veren bir kimse, padişaha, diri, fakat elleri, kolları ve bacakları kesik bir köleyi hediye eden gibi olur. Namazın, sünnetlerden sonra gelen hey'etlerine gelince; onlar insan güzelliğinde rol oynayan kaş, sakal, kirpik ve güzel renk yerine kaim olur. Sünnetlerdeki zikirlerin vazifeleri ise, güzelliğin tamamlayıcısıdır. Kaşların kavis yapması, sakalın çevirmesi ve benzeri gibi..

Kısaca namaz senin elinde, Allah'ın rahmetine bir yaklaşma vesilesi ve kıymetli bir hediyedir. Onunla padişahlar padişahına mânen yaklaşılır. Sultanlara yaklaşmak isteyenin elinde bulunan ve ona hediye edilecek bir câriye (teşbihte hatâ olmasın) gibidir. Bu hediyeyi bugün Allah Teâlâ'ya arzedersin. Yarın en büyük arz gününde O bunu sana iade edecektir. Bu bakımdan onun güzellik

veya çirkinliğinde seçim senin elinde olup, takdir sana aiddir. İyi de yaparsan kendine, kötü de yaparsan kendine aittir.

Sakın sünneti farzdan ayırdetmek için fıkıhla kurduğun ilişkiden nasibin 'Mademki sünnet, terki caiz olan bir ibadettir. O halde terkedeyim' olmasın. Zira böyle bir hareket, tıpkı bir doktorun 'Gözün çıkartılması insan vücudunu yok etmez. Gözü kör edilen köle, sadece hediye olarak sultana arzedildiği zaman kabul olunmayacağı korkusuyla karşı karşıyadır' sözüne benzer. İşte *sünnet*, *hey'et* ve *âdâbın* mertebelerini böylece bilip takdir etmek gerekir.

Rükû ve secdesi tamamen edâ edilmeyen namaz, kıyamette sahibinin gırtlağına sarılan ilk hasımdır. Sahibine 'Beni zayi ettiğin gibi Allah da seni zâyi etsin!' diye bedduada bulunur.

Namazın rükünlerinin kemâli hakkında verdiğimiz bilgileri dikkat ve itina ile mütalaa et ki, tesirlerini hakîkî bir şekilde görebilesin!

Not: Müellif tarafından verilen fıkhî malumât (kendisinin bağlı olduğu) Şafiî mezhebine göredir. Okuyucularımız bu hususu dikkate almalıdırlar.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Kalbin Amelinden Olan Bâtınî Şartlar

Bu bölümde, namazın huşû ve kalp huzuruyla olan bağlantısını açıklayıp, sonra bâtınî mânâlarını ve bu mânâların hududlarını, sebep ve ilâçlarını zikredeceğiz. Âhiret azığı olmaya elverişli bir hale gelmesi için namazın her rüknünde hazır bulundurulması gereken mânâların tafsilâtını vereceğiz.

Namazda Huzur ve Huşû Şarttır

Bunun birçok delilleri vardır. Şu ayet bu delillerden biridir:

> Beni anmak için namaz kıl!
>
> (Tâhâ/14)

Bu emrin zâhirinden Allah'ı anmanın vâcib olduğu anlaşılır. Gaflete dalmak ise, anmaya zıt düşmez mi? (O halde huzur şarttır.)

Namaz boyunca gaflet içerisinde bulunan kimse, nasıl olur da Allah'ı anmak için namaz kılanlardan sayılabilir?

> Sarhoşken, ne söylediğinizi bilinceye kadar, namaza yaklaşmayınız
>
> (Nisâ/43)

Bu hüküm, sarhoşun namazdan niçin menedildiğinin illet ve hikmetinin beyânıdır. Dünya düşüncelerine dalıp vaktini vesveselerle geçiren her gafil hakkında bu hüküm câri ve mer'îdir.

Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

إِنَّمَا الصَّلَاةُ تَمَسْكُنٌ وَتَوَاضُعٌ.

> Namaz ancak (Allah'a karşı izhar edilen) meskenet (zillet) ve tevâzûdan ibarettir.

Bu hüküm 'es-salât' kelimesindeki harf-i tarif ve 'innemâ' kelimesi ile de tekid ve takviye edildi. Buna bir nazire olarak deriz ki;

fakihler 'Şuf'a hakkı sadece taksim kabul etmeyen nesnelerde vardır' hadisinden, hasr, isbat ve nefyi anlamışlardır. (Yâni şuf'a taksim kabul etmeyenlerden başka birşeyde olamaz, sadece bunlar için geçerlidir. Bu bakımdan namaz hakkındaki hadîsin mânâsı da şöyle olur: 'Namaz sadece Allah'a karşı gösterilen zillet ve tevazu ile kılınırsa namaz olur. Bunlarsız kılınan namaz, namaz sayılmaz').

Delillerden biri de şudur:

مَنْ لَمْ تَنْهَهُ صَلاَتُهُ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ لَمْ يَزْدَدْ مِنَ اللّٰهِ اِلاَّ بُعْدًا.

Kimin namazı, kendisini fuhşiyat ve münkerden alıkoymazsa, o kişi gittikçe Allah'tan uzaklaşır.

Gafilin namazı ise, sahibini fuhşiyat ve münkerden menetmez. Bu bakımdan böyle bir namaz kişiyi gittikçe Allah'tan uzaklaştırır.

Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

كَمْ مِنْ قَائِمٍ حَظُّهُ مِنْ صَلاَتِهِ التَّعَبُ وَالنَّصَبُ.

Nice kâim (namaz kılan) vardır ki namazından nasibi, sadece yorgunluktur.[80]

Hz. Peygamber bu hadisinde gafilden başkasını kasdetmemiştir.

لَيْسَ لِلْعَبْدِ مِنْ صَلاَتِهِ اِلاَّ مَا عَقَلَ مِنْهَا.

Kişi namazından ancak anladığı kadarını kılmış sayılır.[81]

Bunun tahkiki şöyledir: Başka bir hadîste vârid olduğu gibi, namaz kılan rabbine münacaat etmiş olur[82], gafletle yapılan münacaat ise hiçbir zaman münacaat olamaz.

---

80) Nesâî, İbn Mâce, (Ebu Hüreyre'den; *hasen* bir senedle)

81) Irâkî, *merfû* olarak görmediğini söylemektedir.

82) Buhârî ve Müslim, (Enes'den)

İnsanoğlu, zekât verdiğinde gafil olsa bile, zekâtın verilmesi temelde şehvete muhalif ve nefse zor geldiği için -ki oruç da böyledir; bedenin kuvvetini kırar; Allah'ın düşmanı şeytanın âleti olan hevâ-i nefsi parçalar- böyle bir zekâtın -ve tutulan orucun- kabul olunması uzak bir ihtimal değildir.

Hac da böyledir; fiillerinde meşakkat ve şiddet vardır. Kalp huzuru ister olsun, ister olmasın, hac farîzasının ifası esnasında elem ve eziyete sebebiyet veren bir çalışma vardır.

Namaza gelince, namazda ancak *zikir*, *kıraat* (okuma), *rükû*, *secde*, *kıyam* (ayakta durmak) ve *kuud* (oturuş) vardır.

Bunların tahlili ise şöyledir: Nasıl ki oruçta yeme, içme ve cinsî münasebetten kesilmekle mide; haccın zorluğuyla beden, zekâtın ve sevilen malın verilmesiyle de kalp denendiği gibi, zikir de ancak Allah ile münacaat ve muhaveredir. Bu bakımdan zikirden ya hitap ve mühavere kastedilir veya dilin çalışmasını denemek için harf ve sesler kastedilir.

Şüphe yoktur ki, bu (ikinci) kısım (kastedildiği takdirde, namaz) bâtıldır; zira dili hezeyanla kıpırdatmak, gafil bir kimseye en hafif gelen birşeydir. Bu bakımdan dil çalışması olduğundan imtihan ve zorluk değil, aksine harflerin telaffuzundan konuşma kastolunur. Konuşma ise, kalpteki mânâları aksettirmedikçe konuşma sayılmaz. Kalpteki mânâların tercümanı ancak kalp huzuru bulunursa olabilir.

Eğer kalp gafil ise, '(Yâ rabbî!) Bizi dosdoğru yola hidayet et!' demenin ne faydası vardır?

Dua ve tazarru kastedilmedikçe dilin gafletle kıpırdanması zorluğuna katlanmanın ne mânâsı olabilir? Hele bu kabil kıpırdanmayı âdet edindikten sonra hiç de faydası olamaz. İşte zikirlerin hükmü budur. Bu hakîkatlerden daha öteye giderek derim ki: Eğer birisi, 'Falan adama teşekkür edeceğim, kendisini övmek suretiyle ondan ihtiyacımı gidermesini isteyeceğim' diyerek yemin etse, sonra da bu mânâları ifade eden kelimeleri uykuda iken (tesadüfen) söylese yeminini yerine getirmiş sayılmaz. Hatta isteğini karanlıkta tekrarladığı zaman o adam da orada bulunsa, fakat kendisi onun orada olduğundan haberi olmasa ve onu görmese yine yeminini yerine getirmiş sayılmaz. Çünkü kasdettiği adam kalbinde hazır olmadıkça konuşması ona hitap etmek

sayılmaz. Eğer kasdettiği kimsenin de bulunduğu bir anda güpegündüz herhangi bir fikirle meşgul olup konuşurken gayesi o adam olmadığı halde bu kelimeler ağzından çıksa yine de yeminin mesuliyetinden kurtulmuş sayılmaz.

Kıraat ve zikirlerden gaye, hamd, senâ, tazarru ve dua olduğunda zerre kadar şek ve şüphe yoktur. Burada muhatap, Allah Teâlâ'dır. Bu bakımdan bu gafil adamın kalbi, gaflet perdesi ile örtülü olduğundan (mânen) O'nu görüp müşahede edemez. Muhatabı bulunan Allah Teâlâ'dan gafildir. Fakat âdet yerini bulsun diye lisanı hareket eder.

Bu gaflet hali, imanın yerleşmesi, Allah Teâlâ'nın anılmasının yenilenmesi ve kalbin dünya paslarından temizlenmesi için, farz kılınan namazın gayesinden çok uzaktır. Kıraat ve zikrin hükmü işte budur.

Kısaca bu özelliğin konuşmada bulunması ve fiilden ayrı bir varlık olması inkâr kabul etmez bir hakîkattir.

Rükû ve secdeye gelince, şüphe yoktur ki, bunlardan gaye Allah'ı tâzimdir. Bu bakımdan eğer O'ndan gafil olduğu halde Allah'ı fiille tazim etmek câiz olsaydı, önüne konan putu da tabiî fiilleriyle, bilmeyerek tâzimi de -hâ şâ- mümkün olurdu veya kendisinden gafil bulunduğu ve tâzimini aklından bile geçirmediği, önündeki duvarı tâzim etmesi de sözkonusu olurdu.

Gafletle yapılan rükû ve secdeden tâzim ruhu çıktıktan sonra, belini ve başını hareket ettirmekten başka bir mânâsı kalmaz.

Böyle bir harekette imtihana değer bir meşakkat (eğer tâzim ruhu olmazsa) yoktur ki, bu hareket dinin direği, küfür ile İslâm'ın arasını ayırt eden alâmet olup, mertebece hac vesair ibâdetlerden önce gelsin; onu tembellikle terkedenin (had için) katli vâcip olsun. Namaza verilen bu büyüklük ve önemin, sadece zahirî amellerinden dolayı olup bunda kendisinden kastedilen münacaatın rolü bulunmadığı kanaatinde değilim.

Namaz derece bakımından oruçtan, zekât, hacc ve sair ibâdetten ve hatta, hakkında 'Elbette kurbanların ne etleri, ne de kanları Allah'a erişmez. (Allah katında makbul olmaz.) Fakat Allah'a sizden ancak takvâ ulaşır' (Hac/37) ayeti nâzil olan ve maldan eksiklik hesabıyla nefisle mücahede sayılan kurbanlardan da ilerdedir.

Takvâ, kalbe üstün gelip Allah'ın yüce emirlerini yapmaya zorlayan sıfattır. Allah tarafından makbul ve matlup olan da budur. Hâl böyle iken nasıl olur da fiillerinden gafil olunan bir namaz emrolunur? Kalp huzurunun namazda mânen şart olduğuna delâlet eden delil, işte bu zikrettiğimiz gerçektir.

Şayet "Kalp huzurunu namazın sıhhati için şart koşup bu huzur bulunmadığı takdirde namaz bâtıldır hükmünle, 'Kalp huzuru sadece tekbir alırken şarttır' diyen fukahânın icmaına muhalefet etmiş oluyorsun" dersen, bil ki, *İlim* bölümünde fakihlerin kalbe müdahale etmeye yetkili olmadıklarını, kalbi yarıp bakmaya ve âhirete götüren yolda söz söylemeye salâhiyetleri bulunmadığını, ancak dinin zâhir hükümlerini âzaların zâhir amellerine bina etmeye yetkili bulunduklarını kaydetmiştik.

Amellerin zâhirî icrası, ancak ölüm cezasının kalkmasına, hükümdarın (icra organının) takbih ve ta'zir cezalarının düşüşüne kâfidir. Fakat bu zâhirî amel âhirette fayda verir mi vermez mi, bu konu fıkhın hududu dışındadır. Kaldı ki, huzur-u kalbin namazda sadece tekbir alınacağı sırada şart olup diğer zamanlarda şart olmadığında fakihlerin icmaı bulunduğunu iddia etmek de mümkün değildir. Çünkü Ebu Talib el-Mekkî, Süfyan es-Sevrî yoluyla Bişr el-Hafî'den 'Korkmayanın namazı fasiddir..' hükmünü rivayet etmektedir.

Hasan Basrî'nin 'Kalp huzurundan yoksun olarak kılınan namaz, rahmetten ziyade ceza ve ukûbâtı celbeder' dediği rivayet edilmektedir.

Muaz b. Cebel (r.a) 'Namazda iken sağında ve solunda cereyan eden şeyleri anlamaya çalışan kişinin namazı, namaz sayılmaz' buyurmuştur.

Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

إِنَّ الْعَبْدَ لَيُصَلِّي الصَّلَاةَ لَا يُكْتَبُ لَهُ سُدُسُهَا وَلَا عُشْرُهَا وَإِنَّمَا يُكْتَبُ لِلْعَبْدِ مِنْ صَلَاتِهِ مَا عَقَلَ مِنْهَا.

Kul bazan namaz kılar; fakat namazın altıda biri, hatta onda biri kendisi için yazılmaz. Kişinin namazından ancak anlayıp idrak ettiği kadarı kendisi için yazılır...[83]

Eğer bu sözü, Hz. Peygamber'den başkası söylemiş olsaydı, muhakkak bir mezheb ittihaz edilirdi. Kaldı ki Hz. Peygamber'den gelmiştir, nasıl olur da kabul edilmez?

Abdülvahid b. Zeyd[84] (r.a) 'Ulemanın ittifakıyla sabit olmuştur ki, kişinin namazından ancak anladığı kadarı defterine yazılır' buyurmuştur. Dikkat edildiğinde görülür ki, Abdülvahid de ulemânın, kalp huzurunun namaz boyunca şart olduğu hususunda ittifak ettiğini nakletmektedir. Muttakî fakihlerin ve âhiret âlimlerinin bu konudaki hükümleri sayılamayacak derecede çoktur.

Hak, şer'î delillere dönmektir. Bu şartın gerekliliğini belirten eser ve haberlerin açık olmasına rağmen zahirî teklif hususunda fetvâ, halkın kusurlu olduğu gözönünde bulundurularak takdir edilir. Her insana, namaz boyunca kalp huzuru şart koşulamaz; çünkü müstesna bir azınlık hariç, bu yükün taşınmasında bütün insanlar âciz kalır.

Zaruretten ötürü namaz boyunca huzur mümkün olmadığı takdirde buna katılmaktan başka çare bulunmaz. Ancak bir lahza da olsa huzur ismini taşıyan bir halin bulunması şart koşulmuştur.

Huzurun bulunması için en müsait zaman da tekbir getirilme vaktidir. Bunun için biz de ancak bu vakitte huzur ile mükellef olduğumuzu kaydederek kısa kestik. Buna rağmen ümidimiz şudur ki: Bütün namazı boyunca gafil bulunan bir kimsenin hali, namazı büsbütün terkedenin hâli gibi değildir; çünkü gafil, namazını zâhiren edâ edip bir an için de olsa kalp huzuruna varır. Nasıl böyle kabul edilmesin ki? Halbuki unutarak abdestsiz namaz kılan bir kimsenin namazı, her ne kadar fasid ise de, ibadet yaptığından dolayı, kusuru ve özrü kadar da olsa bir ecri vardır. Bu ümide rağmen gaflet ile namaz kılanın halinin büsbütün terkedenin halinden daha şiddetli olmasından da korkulur.

---

83) Ebu Dâvud, Nesâî ve İbn Hibban, (Ammar b. Yâsir'den)

84) Abdülvahid, Basralı olup tâbiîn ulemasından müttaki ve âlim bir zâttır.

Korkulur; çünkü padişahın hizmetinde bulunup, huzuru ihlâl edici ve küçük düşürücü gafilin konuşması ve gevşek hali, hizmetten tamamen kaçanın halinden daha berbattır. Korku ve ümit sebepleri çatıştığı ve durumun tehlike arzettiği bir zamanda ihtiyatlı ve müsamahakâr davranmak sana aittir; istediğini seçebilirsin. Bütün bunlarla beraber fukahanın gaflet ile kılınan namazın sahih oluşuna dair verdikleri fetvâya muhalefet etmek niyetinde de değilim. Daha önce işaret edildiği gibi, bu hüküm fetvânın zaruretindendir.

Namazın sırrını bilen, gafletin namaza zıt düştüğünü de bilir. Fakat *akaid kaideleri* bahsinde *zahir* ve *bâtın* ilimlerinin farklılığını belirtirken, şeriatın görünen her sır ve hikmetini söylemeye mâni olan sebeplerden birinin de halkın anlayışındaki kusurun olduğunu söylemiştik.

Bu konuyu, bu kadarla kapatalım. Çünkü âhiret yolunun yolcusuna bu kadarı yeter de artar bile. Fazla mücadeleye hevesli olan münakaşacıya gelince, biz şimdilik ona hitap etmeye niyetli değiliz.

Kısacası kalp huzuru, namazın ruhudur. Bu ruhun idamesi en azından tekbir alındığı zaman bulunmasına bağlıdır. Tekbir anında huzurun eksikliği ruhun helâk olması demektir. Huzur, namazın parçalarında ne derece ise ruh da o nisbette gelişir.

Ölüye yakın nice hareketsiz diri vardır. Bütün namaz boyunca gafil olup sadece tekbir alınırken huzura kavuşanın namazı, hareketsiz diriye benzer. Allah'tan yardımını talep ederiz.

Namazın Tamamlayıcısı Olan Bâtınî Mânâlar

Bu mânâların tafsilâtlı beyanı, uzun ibarelere muhtaçtır. Fakat hülâsası altı cümle ile şu şekilde ifade edilebilir:

1. Kalp huzuru
2. Tefehhüm (anlayış)
3. Tâzim
4. Heybet
5. Reca
6. Haya

Önce bunların tafsilâtını, sonra sebeplerini, daha sonra da nasıl elde edileceklerini beyân edelim.

Kalp Huzuru

Kalp huzurundan gayemiz; kişinin kalbinin, yaptığı ibadet ve okuduğu Kur'an'dan başka herşeyden tahliye edilmesiyle birlikte yaptığı hareket ve okuduğu Kur'an'ın bilgisiyle dolmasıdır. Beden bunları yaparken fikir de başka şeylerle meşgul olmamalıdır. Fikir başka şeylerle meşgul olduğu halde kalp, yaptıklarını hatırdan çıkarmasa tamamen gafil sayılmadığı gibi kalp huzuru da hasıl olmuş sayılır. Kelâmın mânâsını anlamak ise, kalp huzurunun da ötesinde birşeydir.

Tefehhüm

Kalp huzuru, genellikle lâfzın mânâsıyla değil, mücerred lâfızla beraber olur. Bu bakımdan ancak kalbin mânâyı kapsamasına 'tefehhüm' denir ki biz de tefehhümden bu mânâyı kasdediyoruz. Bu makamda, insanlar çeşitli derecelere sahiptir. Çünkü okunan tesbihlerin ve Kur'an'ın mânâlarını anlamakta bütün insanlar aynı seviyede değillerdir. Nice mânâlar vardır ki, namaz kılan zat, onları ancak namaz esnasında anlayıp kavrar. Namaz dışında ise bu mânâlardan haberdar değildir; hatta kalbine bile gelmez. İşte bu cihetten namaz insanı fuhşiyat ve münkerâttan alıkor; zira yüzdeyüz fuhşiyatı meneden birtakım emirleri vardır.

Tâzim

Anlayış ve kalp huzurunun da ötesinde bulunan bir emirdir. Çünkü kişi bazen kölesine kalben hazır olduğu ve mânâsını da anladığı birtakım sözler söyler. Bunu yaparken de kalbinde kölesini büyütücü bir emir de mevcut bulunmamaktadır. Bu bakımdan bir kimseyi tâzim, kalp huzuru ile beraber anlayışın da ötesinde bulunan bir mânâ belirtmek demektir.

Heybet

Heybet, tâzim'in ötesinde bulunan bir emirdir. *Heybet*, menşei tâzim olan korku demektir; çünkü korkmayan bir kimseye *heybet edici* denilemez. Ancak akrepten veya kölenin kötü ahlâkı ve benzeri hasis sebeplerden korkmaya da *heybet* adı verilemez. Aksine

azametli sultandan korkmaya 'heybet' denilir. *Heybet*, menşei iclâl (büyüklük) olan korku demektir.

Reca

Reca'nın, söylenen bütün mânâların ötesinde bulunan bir husus olduğu şüphe götürmez bir hakîkattir. Çünkü nice kimseler vardır ki padişahlardan birisine tâzimde bulunur, onun saltanat' ve savletinden korkar; fakat buna rağmen, ondan herhangi birşey ummaz. Oysa bir kula en yakışır hareket, namazıyla, Allah Teâlâ'nın sevabını ummaktır. Nitekim kusurlarından dolayı Allah Teâlâ'nın ikabından korktuğu gibi.

Haya

Zikrolunan bütün bu mânâlardan ötede bulunan bir mânâdır. Zira *haya*'nın dayandığı temel, kusurlu oluşun sezilişi ve günahkârlığın anlaşılmasıdır. Kusurluluk anlaşılmadığı takdirde hayanın, haya olmaksızın da reca, korku ve tâzimin bulunması tasavvur edilebilir mi?

Bu Altı Mânânın Sebepleri

Kalp Huzuru'nun Sebebi

Kalp huzurunun sebebi 'himmet'tir. Çünkü senin kalbin, himmetine tâbidir. Kalp, neye karşı ihtimam duyarsan ve seni en fazla ne alâkadar ederse ancak onunla hazır olabilir. Herhangi bir iş seni sıkı bir şekilde ilgilendirirse, ister istemez kalbin orada da hazır bulunur; kalp bu şekilde yaratılmış, tasvir edilmiş ve musahhar kılınmıştır. Kalp namazda hazır değilse, faaliyetten düşmüş sayılmaz. Aksine o zaman da himmetinin sarfolunduğu dünya emirlerinde cevelân etmektedir. Kalbin izharı için gerekli çare, himmetini namaza sarfetmendir. İstenilen hedefin namaza bağlı olduğunu idrâk etmedikçe himmetini namaza sarfetmeye muvaffak olamazsın. Şöyle ki, âhiretin daha hayırlı ve devamlı olduğuna inanacak, buna götüren yolun da namaz olduğunu kabul edeceksin. Bu hakîkat, dünyanın, ahirete nisbetle hakir ve dünya hayatının da geçici olduğu bilgisine bağlandığı zaman, bütün bunlardan fâriğ olup namazda kalp huzuru hâsıl olur.

Sana ne zarar ve ne de kâr getirmeyecek olan bazı büyüklerin huzurunda bile bu gibi bir düşünce ile kalp huzurunu temin edebilirsin. Bu bakımdan padişahların padişahına -ki dünya ve ahiretin, menfaat ve kârı O'nun kudret elindedir- onunla münacat ederken bu çeşit düşünce ile dahi kalp huzurunu kazanamazsan sakın bunu iman zaafiyetinden başka bir illete bağlama, derhal imanının takviyesine çalış! İmanın takviyesinin yolu kitabımızın başka bölümlerinde belirtilmiştir.

Tefehhüm'ün Sebebi

Bunun sebebi, kalp huzuru temin edildikten sonra düşünce ve zihni, devamlı olarak mânâyı idrâk etmeye sarfetmektir. Bu halin temini ve tedâvisi, kalbin ihzarında kullanılan tedavi formülüyle beraber düşünceye yönelmek, ve vesveseleri bertaraf etmeye gayret sarfetmektir. İnsanoğlunu hakîkatten ayıran vesveselerin bertaraf edilmesi ve bu hastalığın tedavisi, onun sebeplerini kökünden kesmekle mümkün olabilir. (Yani vesveselere sürükleyen sebeplerden el çekmekle mümkün olur). Çünkü insan kalbinden bu sebeplerin kökü kesilmedikçe sonuçları onlara karşı olan vesveselerden kurtulmaya imkân bulunmaz. Birşeyi fazla seven insan, onu daima hatırlar. Mahbubun hatırlanması da ister istemez kalbe hücum eder. İşte bu sırra binaendir ki, Allah'tan başkasını sevenin ibadeti, vesveselerden bir türlü kurtulamaz.

Tâzim'in Sebebi

Tâzim, kalbî bir haldir ve iki mârifetten doğmaktadır.

A) Allah'ın celâl ve azametinin marifetidir. Bu mârifet imanın esaslarındandır; çünkü azametine inanılmayan bir varlığın büyüklüğü nefse kabul ettirilemez.

B) Nefsin hakir, hasis, musahhar ve büyütülmüş bir köle olduğunu bilmek mârifetidir. Böylece, bu iki mârifetten Allah'a karşı meskenet, zillet ve Allah'tan korkmak duygusu doğmuş olur. İşte bu tür bir duyguya 'tâzim' denir. Nefsin hakirliği mârifeti ile Allah'ın celâlinin mârifeti mezcedilmedikçe tâzim ve huşû hali meydana gelmez. Çünkü başkasına muhtaç olmayan ve nefsinden emin olan bir kimsenin, muhtaç olmadığı bir zatın büyüklüğüne delâlet eden sıfatlarını bildiği halde, ona karşı huşû ve tâzim beslememesi câiz ve mümkündür. Çünkü tâzim ve huşûu duyması

için kendi nefsinin hakir ve muhtaç bir durumda olduğunu bilmesi lâzımdır.

Heybet'in Sebebi

Bu, nefiste beliren bir haldir. Bu hal, Allah Teâlâ'nın kudret, satvet ve kâinattaki meşiyetinin, kâinata değer vermeksizin tenfiz edilmesinden doğar. Aynı şekilde bu hal, 'Allah Teâlâ, geçmiş ve geleceklerin tamamını helâk etse mülkünden bir zerre dahi eksilmeyecektir' hakîkatiyle beraber peygamberler ve velîlerin başına gelen musibet ve çeşitli belâların düşünülmesinden neş'et etmektedir. Halbuki bu musibet ve belâları rahatlıkla defetmeye muktedir olduğu ve bu konuda -dünya padişahlarının tam aksine- yetkili bulunduğu da inkâr edilemez bir hakîkattir. Çünkü dünya padişahlarının hazineleri, vermekle tükenir ve gelen belâları defetmeye de her zaman için muktedir olamazlar.

Kısacası Allah'ı bilme sıfatı arttıkça korku ve heybet de o nisbette artar. *Münciyât* bölümünün 'Korku ve Heybet' kısmında bunun sebepleri genişçe izah edilecektir.

Reca'nın Sebebi

Allah'ın lutfunu, keremini, nimetlerinin umumîliğini, sanatının inceliklerini bilmek, namaza karşılık cennet va'dinin doğruluğuna inanmaktır. Allah'ın bu va'dine inanılır ve lütfu bilinirse o zaman bu ikisinin biraraya gelmesinden kaçınılmaz olarak ümit ve reca doğup meydana gelir.

Haya'nın Sebebi

İbâdet konusundaki kusurunu anlamak ve idrâk, Allah Teâlâ'nın büyük olan hakkının edâsından acizliğini bilmek demektir. Bu sebep, nefsin ayıplarını, âfetlerini, ihlâsının azlığını, kötülüğünü, bütün fiillerinde geçici şeylere daha meyilli olduğunu bilmekle daha da gelişip takviye olunmaktadır. Bununla beraber Allah Teâlâ'nın celâlinin gerektirdiği büyüklüğünü bilip, Allah'ın ne kadar ince ve gizli olurlarsa olsunlar kalbin vesveselerine ve her gizliye muttalî olduğunu bilmek de bu sebebi kuvvetlendirmektedir. Bu bilgiler yakînen var olduktan sonra *haya* diye adlandırılan hal zarurî olarak doğar insanda...

İşte bu sıfatların sebepleri bunlardır, elde edilmesi istenilen her sıfatın tedavisi ancak sebebinin ihzar edilmesiyle mümkündür. Bu bakımdan sebebin bilinmesi, tedavinin de bilinmesi demektir. Bütün bu sebepleri bağlayıcı vasıf, önce iman, sonra yakîndir. *Yakîn*'den gayem; beyan ettiğim bütün bu bilgilerin mecmûudur. Bunlara *yakîn* demenin mânâsı, şüphenin ortadan kalkması, *İlim* kitabının *Yakîn* bahsinde geçtiği gibi bu bilgilerin kalbi istilâ etmesi demektir. Kalp ancak yakîn nisbetinde korkar.

İşte bu sırra binaen Hz. Âişe 'Allah Rasûlü bizimle, biz de onunla konuşurduk. Namaz vakti geldiğinde ise sanki ne o bizi, ne de biz onu tanımaz olurduk' buyurmuştur.

Rivayet edildiğine göre Allah Teâlâ, kulu Musa'ya (a.s) şöyle vahyetmiştir:

> Ey Musa! Beni, azaların tirtir titrediği halde yâdet. Beni yâdettiğinde kalbin mutmain olup korku ile dolsun. Beni zikrettiğin zaman dilini kalbinin ötesinde kıl. Huzurumda zelil köleler gibi kaim ol. Kork ve benimle sıdk diliyle konuş!

Yine rivayet edildiğine göre, Allah Teâlâ, kulu Musa'ya (a.s) şöyle vahyetmiştir:

> Ümmetinin âsilerine söyle ki, beni zikretmesinler. Çünkü ben nefsime (zâtıma); beni yâdedeni yâdetme vazifesini yükledim. Bu bakımdan ümmetinin âsileri beni isyân anında yâdettikleri zaman, ben de kendilerini lânet ile yâdederim.

Allah Teâlâ'nın bu hükmü, zikrinden gafil olmayan âsiler hakkında vârid olmuştur. Acaba isyan ve gaflet bir araya gelirse durum nasıl olur?

Kalpler hakkında zikrettiğimiz mânâlara göre insanlar şu kısımlara ayrılır:

1. Namazını tam kılan ve namazda bir lahza dahi olsun kalp huzuruna ermeyen gafil.

2. Namazı tam kılan ve kalbi bir lahza dahi olsun gâib olmayan, aksine namaz boyunca ihtimam ile dolu bulunan, hatta namazla meşgul olduğu için etrafında cereyan eden hâdiselerle hiç ilgilenmeyen kimse.

İşte bu sırra binaendir ki Müslim b. Yesar, Basra camiinde namaz kılarken yıkılan cami duvarından habersiz olarak namazına devam etmiş ve ancak insanların 'geçmiş olsun' dileklerinden sonra haberdar olmuştur.

Selef-i sâlihînden Said b. Müseyyeb, uzun bir müddet (bu müddet, Ebu Talib el-Mekkî'nin *Kut'ul-Kulub* adlı eserinde *40 yıl* olarak belirtilmiştir) cemaata devam ettiği halde sağında ve solunda namaz kılanları hiçbir zaman tanımamıştır.

Hz. İbrahim'in namazda iken -korkudan- kalbinin sesi, iki mil mesafeden duyulurmuş...

Selef-i sâlihînin bazıları namaza durdukları zaman yüzleri sararararak, tirtir titremeye başlarlardı.

Bütün bu hâdiselerin gerçekleşmesi çok tabidir. Çünkü bu hâdiselerin binlerce emsâli, kendisini dünyaya kaptıran, âciz, zayıf ve atiyyeleri cılız olan dünya hükümdarlarından korkan kimselerde dahi müşahede edilmektedir. Hatta bir padişahın veya bir vezirin huzuruna girip ona ihtiyacını arzettikten sonra çıkan birisine 'Sen padişahın veya vezirin huzuruna girerken sağında veya solunda kimler vardı veya padişahın sırtındaki elbise nasıldı?' diye sorulsa, himmetini elbiselere bakmaktan ve etrafındaki insanları süzmekten çevirip, sadece ihtiyacıyla meşgul ettiği için etrafındakileri ve elbiselerini tarif etmekten aciz kalır.

Bu bakımdan her mukallidin amel dereceleri farklıdır. Kişinin namazından nasibi, korkusu, huşûu ve tâzimi nisbetindedir; çünkü Allah Teâlâ'nın nazargâhı kalplerdir. Allah zahirî hareketlere bakmaz. İşte bu sırra binaen bir sahabî şöyle demiştir: 'İnsanlar kıyamet gününde namazlarının hey'etleri olan itminan, itidal, zevk ve lezzet almak hey'etlerinin benzeri ile haşrolunur'.

Bu kanaatı ibrâz eden zat, doğru söylemiştir. Çünkü insanlar dünyada hangi hey'et üzerinde ölmüş ise aynı hey'ette, dünyada hangi durumda yaşamışsa aynı durumda haşrolunurlar. Bu hususta şahsın zâhiri ile ilgili durumlar nazar-ı itibara alınmaz; aksine kalbinin hali dikkate alınır. Bu bakımdan âhiret evinde insanların sîretleri, kalplerinin sıfatlarına göre teşekkül eder. Ancak Allah'ın huzuruna sağlam bir kalp ile gelen kimse kurtulur. Allah'tan lütuf ve keremiyle güzel tevfikini ümit ederiz.

Kalp Huzuru'nu Temin Edecek Çareler

Mü'minin Allah'ı tâzim etmesi, Allah'tan korkması, rahmetini umması, kusurlu olduğu için O'ndan utanması ve iman ettikten sonra bu vasıflardan ayrılmaması gereklidir. Bu sıfatların, mü'mindeki kuvvet derecesi, yakînin kuvveti nisbetinde olmalıdır. Mü'minin namazda bu sıfatlardan ayrılmasının sebebi, fikrinin dağınıklığı, kalbinin münacaattan uzaklığı ve namazdan gafil oluşu olabilir. Mü'mini namaz hususunda gaflete düşüren ancak oyalayıcı vesveselerdir. Bu bakımdan kalbin ihzarı için faydalı olan tedavi, ancak bu vesveselerin defedilmesidir; zira sebebi ortadan kaldırılmadıkça birşeyin yokedilmesi mümkün değildir. O halde ortadan kaldırılması istenilen unsurun sebebini bilmelisin. Vesveselerin doğuş sebebi ya zâhirîdir ya da bâtınî (gizli)dir. Hâricî sebep, kulağın işittiği veya gözün gördüğü şeylerdir. Zira bu şeyler insanın himmetini elinden kaçırıp kendisine tâbi kılar ve istediği şekilde tasarruf eder. Bu tasarruftan sonra insan fikri, kendisini meşgul eden unsurdan bir başkasına intikal etmek suretiyle daldan dala atlar. Görmek ise, düşünmeye sebeptir. Düşüncelerin bir kısmı diğerinin doğmasına vesile olur. Niyeti kuvvetli ve himmeti yüce olan kimseyi, duyularının üzerinde cereyan eden hâdiseler meşgul edemez. Fakat zayıf bir insanı meşgul edeceği kesindir. Bunun tedavisi ise sözkonusu sebepleri önlemeye bağlıdır.

Şöyle ki, insan namaz kılarken gözünü kapatmalı veya namazı karanlık bir yerde kılmalıdır. Önünde hislerini meşgul edecek birşeyi bırakmadığı gibi namaz kılarken bir duvara yaklaşıp arada mesafede bırakmamalıdır. Umumî yolların kenarlarında namaz kılmaktan sakınmalı; bu vazifeyi nakışlı yerler ve boyalı sergiler üzerinde edâ etmekten kaçınmalıdır.

Bu hikmete binaen âbidler, ibadetlerini karanlık ve ancak secde edebilecekleri büyüklükteki yerlerde yaparlardı. Böylece huzurlarının dağılmasını önlerlerdi. Daha kuvvetli olanlar ise, camilere gidip, gözlerini kapatır, yalnızca secde mahallerine bakarlardı; namazın kemâlini de kişinin sağ ve solundaki insanları tanımamasında bulurlardı. İbn Ömer (r.a) namaz kıldığı yerde asılı bulunan mushaf veya kılıçları indirir ve yöneldiği duvarda yazı varsa silerdi.

Bâtınî Sebepler

Bunlar kalbe, zâhirî sebeplerden daha fazla tesir ederler; zira himmeti dünya vâdilerinde dağılmış olan kimsenin düşüncesi hiçbir zaman bir merkezde toplanamaz; daimi bir şekilde daldan dala atlar. Böyle bir insan için gözlerin yumulması fayda vermez; çünkü namaza başlamadan evvel kalbine giren vesveseler kendisini meşgul etmeye kâfi gelir de artar bile... Böyle bir insan için çıkar yol, nefsini, namaz içinde okuduğu Kur'an'ın mânâsını anlamaya zorlaması ve onunla meşgul etmesidir. Tahrimi getirmezden evvel nefsine âhireti, Allah Teâlâ'ya münacaatta bulunmakta olduğunu, Allah huzurundaki duruşun tehlikesini ve kıyametin korkunç manzarasını hatırlatmak suretiyle namazda okunan Kur'an'ın anlaşılmasına yardımcı olabilir. Namaz için tahrîm tekbirini almazdan önce, kalbe câzip görünüp, makbul olan dünyevî meşgaleleri oradan çıkarmaya çalışmalıdır. Kalbinin meşguliyetine sebep olacak hiçbir şeyi orada bırakmamaya dikkat etmelidir. Hz. Peygamber Osman b. Ebî Şeybe'ye şöyle demiştir:

إِنِّى نَسِيتُ اَنْ اَقُولَ لَكَ اَنْ تُخَمِّرَ الْقِدْرَ الَّذِى فِى الْبَيْتِ فَاِنَّهُ لَايَنْبَغِى اَنْ يَكُونَ فِى الْبَيْتِ شَىْءٌ يَشْغَلُ النَّاسَ عَنْ صَلَاتِهِمْ.

> 'Sana *Kâbe-i Muazzama*'nın içindeki çanağı örtmeni söylemeyi unuttum. (Onu muhakkak örtmelisin.) Zira halkın huzurunu kaçıracak birşeyin *Kâbe*'nin içerisinde bulunması uygun değildir'.[85]

Dağınık fikirlerin teskin yolu budur. Eğer kişinin dağınık fikirleri bu müsekkin ilâç ile sükûnete kavuşturulamazsa o zaman damarların derinliklerindeki hastalığın kökünü kesecek olan ishal edici devânın kullanılması şarttır:

Şöyle ki, kişi kalbin ihzarına engel olan ve kendisini meşgul eden sebeplere bakmalı ve düşünmelidir. O zaman görecektir ki, meşgul edici hadiselerin tamamı, insanın dünyevî isteklerine dönüşüp kendisini şehvet bakımından ilgilendiren mühim hâdiselerdir. Bu bakımdan kendisine düşen ilk vazife, nefsini bu

85) İmam Ahmed, Ebu Dâvud, (Osman b. Talha'dan)

şehvetlerden kurtarmalı ve onlarla bağlarını koparmak suretiyle cezalandırmalıdır. O halde insanı namazdaki kalp huzurundan meşgul eden bir hâdise, dininin zıddı ve İblis'in (aleyhillâne) askeri kabul edilmelidir. İnsanın bu askeri içinde tutması çok zararlıdır. Onlardan ancak çıkarıp kovmak suretiyle kurtulabilir. Nitekim şöyle bir rivayet nakledilmiştir:

رُوِىَ اَنَّهُ ﷺ لَمَّا لَبِسَ الْخَمِيصَةَ اَتَاهُ بِهَا اَبُو جَهْمٍ وَعَلَيْهَا عَلَمٌ وَصَلَّى بِهَا نَزَعَهَا بَعْدَ صَلاَتِهِ وَقَالَ ﷺ : اِذْهَبُوا بِهَا اِلَى اَبِى جَهْمٍ فَاِنَّهَا اَلْهَتْنِى آنِفًا عَنْ صَلاَتِى وَائْتُونِى بِاَنْبِجَانِيَّةِ اَبِى جَهْمٍ.

Hz. Peygamber kendisine Ebu Cehm[86] tarafından getirilen siyah ve nakışlı bir aba ile namaz kıldı. Namazdan sonra bunu üzerinden çıkararak 'Bu abayı Ebu Cehm'e geri götürün; zira demin beni namazımdan meşgul etti. Bana Ebu Cehm'in nakışsız, *enbicaniye* adlı abasını getirin de onu giyeyim' buyurmuştur.

Bir ara Hz. Peygamber ayakkabılarının (nalınlarının) bağlarının değiştirilmesini emir buyurmuştu. Fakat namazda yeni olan bu bağlar dikkatini dağıttı. Namazdan hemen sonra bu yeni sicimlerin sökülmesini ve yerlerine eskilerinin takılmasını emir buyurdular.[87]

Hz. Peygamber, yeni bir ayakkabı giymişti. Onun güzelliği çok hoşları-na gittiğinden, derhal şükür secdesine kapanarak akabinde şöyle buyurmuş-tur:

تَوَاضَعْتُ لِرَبِّى كَىْ لاَيَمْقُتَنِى.

Rabbimin bana buğzetmemesi için tevazuen secde ettim.

---

86) Adı Âmir b. Huzeyfe'dir. Medinelidir. Mekke'nin fethi gününde müslüman olmuştur. Muaviye'nin hilafetinin sonlarına doğru vefat etmiştir. Bu hadîsi Buhârî ve Müslim (Hz. Âişe'den) rivayet etmişlerdir.

87) İbn Mübârek, *Zühd*, (Ebu Nadr'dan *mürsel* olarak)

Sonra nalınları çıkarıp ilk rastladığı fakire sadaka olarak verdi. Daha sonra da Hz. Ali'ye kendisi için, tabaklanmış sığır derisinden yapılmış bir çift nalını satın almasını emretmiş ve onları giymiştir.

Erkekler için haram olmadan önce Hz. Peygamber'in parmağında bir altın yüzük bulunuyordu. Bir gün minberde hutbe okurken bu yüzüğü çıkartıp atarak şöyle buyurdu:

شَغَلَنِى هٰذَا نَظْرَةً اِلَيْهِ وَنَظْرَةً اِلَيْكُمْ.

Bu yüzük beni meşgul etti; çünkü bir ona bakıyorum, bir size...[88]

Rivayet ediliyor ki, Ebu Talha[89] birgün içinde kocaman bir ağaç bulunan bahçesinde namaz kıldı. Bu arada ağacın dallarında uçuşup duran bir kuşcağız çok hoşuna gitti. Namazın içinde bir müddet onu seyretti ve bu yüzden de kaç rek'at kıldığını hatırlayamadı. Bilâhare bu fitneyi Rasûlullah'a anlatarak şöyle dedi: 'Ey Allah'ın Rasûlü! Bu bahçe Allah rızası için sadakadır. Onu istediğin yere sarfedebilirsin[90]'

Başka bir zattan da şöyle rivayet edilmektedir: Bu zat, bahçesinde, hurma ağaçlarının meyve gerdanlıklarını takındıkları bir zamanda namaz kıldı. Bu sırada gözleri manzaranın güzelliğine takılarak kaç rek'at kıldığını unuttu. Daha sonra hadiseyi üçüncü halife Hz. Osman'a anlatarak: 'O bahçe sadakadır. Onu Allah yolunda sarfet' dedi. Hz. Osman da, o bahçeyi ellibin dirheme sattı.

İşte selef, huzur kaçıran fikrin kökünü kesmek için böyle yapar, namazlarının eksiklerine kefaret olsun diye bu şekilde hareket ederlerdi. Bu müzmin illetin kökünü kurutan tedavi ancak budur. Bundan başka herhangi bir tedavi bulunamamıştır. Bizim belirttiğimiz yavaşça kabaran fikirleri teskin ve zikrin anlaşılmasına dalmak suretiyle yapılan tedavi ise ancak zayıf şehvetler ve kalbin

---

88) Nesâî, (İbn Abbâs'dan *sahih* bir senedle)

89) Adı Zeyd b. Sehl b. Esed b. Haram olup Ensar'dandır. Rasûlullah ile beraber bütün muharebelere iştirak etmiş ve Hz. Peygamber'den 40 sene sonra vefat etmiştir.

90) İmam Mâlik, *Muvatta*, (Abdullah b. Ebî Bekir'den)

etrafını meşgul eden himmetler için fayda vericidir. Kuvvetli ve keskin şehvetlere gelince; teskin, bu şehvetler için fayda verici değildir. Bu şehvet ile daimi bir muharebe halindesin. Sen onu, o seni çeker durursun. Sonunda o galip gelir ve böylece bütün namazın şehvet ile güreş halinde cereyan eder. Şöyle bir misâl verebiliriz:

Adamın biri bir ağacın altında oturmakta ve mefkûresini de her türlü meşgalelerden tasfiye etmek istemektedir. Fakat dallarda öten kuşların sesleri zihnini teşviş eder. O da elindeki sopa ile kuşları kovalar ve tekrar düşünceye dalar. Fakat kuşlar, biraz sonra yeniden dönerek onu yine meşgul ederler. Onları bir daha kovalar. Bunu görenler kendisine şöyle derler: 'Bu hareketin dolap beygirinin sonu gelmez dönüşüne benzemektedir. Eğer ciddi olarak kurtulmak istiyorsan ağacı kökünden kes'. İşte şehvetler ağacı da böyledir. Dallanıp budaklanınca üzerinde, tıpkı dallarda dolaşan kuşlar ya da pisliklerin etrafına toplanan sinekler gibi çeşitli fikirler uçuşur. Bunları uzaklaştırmak için uğraşmak da uzadıkça uzar; zira sinekler kovuldukça geri dönmektedir. İşte bunun içindir ki 'kovulmak' ve 'dönmek' mânâsına gelen *zübab* adını almıştır: Vesveseler de bunun gibidir... Bu şehvetler çok fazladır. Onlardan arınmış insansa çok az bulunur. Bütün bu şehvetleri derleyen bir kök vardır ki bu dünya sevgisidir. Dünya sevgisi her yanlışlığın başı, her eksikliğin esası ve her fesadın da menbaıdır.

Âhiret işlerinde yardımcı olsun diye değil, aksine başka gayeler için dünyaya meyleden ve iç âleminde dünya sevgisini biriktiren bir insan, namaz içindeki münacaatın kendisine lezzet vereceğini umarsa yanılmış olur. Çünkü dünyaya sevinen, Allah'a sevinmez ve O'nun münacaatı da böyle bir kimsenin hoşuna gitmez. Kişinin gözü ne ile nûrlanırsa himmeti de onunla beraberdir. Eğer gözü dünyadaysa şüphesiz bütün gayretini de dünyaya tahsis edecektir; fakat bununla beraber mücadeleyi tamamen terketmek de uygun bir hareket olmaz. Kalbini büsbütün namaza vermeyi, huzur-u kalbi bozan sebepleri azaltmaya gayret göstermeyi ihmal etmek de doğru değildir. Çünkü hastalığın kökünü kazıyacak acı ilâç ancak budur. Acı olduğu için de insanların hoşuna gitmemiş ve bu yüzden illet müzminleşerek kalmış ve gitgide daha da berbat olmuştur.

Ümmetin büyükleri bile nefislerinin dünyevî işlerle meşgul olmadığı bir anda, iki rek'at namaz kılmaya var kuvvetleriyle çaba sarfetmişler; fakat buna bir türlü muvaffak olamamışlardır. O halde bizim gibilerin muvaffak olması çok uzak bir ihtimaldir. Namazımızın yarısı veya üçte biri vesvesesiz geçebilse, bize kâfidir; çünkü böyle bir namazla hiç olmazsa sâlih ameli kötüsüne karıştıran günahkâr kullardan sayılmış olurduk.

Kısacası, dünya ve âhiretin kalpteki himmetleri, sirke dolu bir fincana dökülen suya benzer. Fincana ne kadar su dökülürse, şüphesiz o nisbette sirke dışarı çıkar; zira ikisi bir arada cem olmaz.

Namazın Rükün ve Şartlarının İcrası Anında Kalpte Bulundurulması Gereken Şeyler

Eğer sen, âhireti isteyenlerdensen, herşeyden evvel namazın şart ve rükünlerinde bulunan ikazlardan gafil olmaman gerekir. Namaza girmezden evvel gereken şartlar şunlardır:

1) Ezan

2) Taharet

3) Setr-i avret

4) İstikbâl-i kıble

5) Kıyam

6) Niyet

Ezan

Müezzinin sesini işittiğin zaman kalbinde kıyamet gününe mahsus ezanın vereceği korkuyu ihzar etmeli, zâhir ve bâtınınla bir an önce icâbet etmeye hazırlanmalısın. Çünkü kıyamet gününde huzur-u Rabbânîye iltifatla ancak dünyada müezzinin davetine icâbet edenler, dâvet olunurlar. Kalbini bu çağrıya göre ölç! Eğer sürur ve muhabbetle dolu ve bu dâvete icâbet etmek hususunda istekli olduğunu müşahede edersen, bil ki kazâ ve cezâ gününde sana müjde ve zafer davetiyesi gelecektir. Hz. Peygamber, 'Ey Bilâl! Bizi rahata kavuştur!' buyurmakla bu hikmete işaret etmiştir. Yâni bizi, namaz ve onun dâvetiyesi olan ezanla rahata

kavuştur. Çünkü Rasûlullah'ın gözünün aydınlığı namazda idi; en büyük zevkine onunla erişirdi.

Taharet

En uzak zarfın olan mekânında, en yakın kın'ın bulunan elbisende, daha sonra en yakın kabuğun olan bedeninde tahareti sağladığın gibi, özün olan zatının -kalbinin- temizlenmesinden de gafil olma! Onu, tevbe ve vakî olan ifrattan nedâmet duymakla temizlemeye çalış. Gelecekte ifratı terketmek azmiyle kalbini pâklamaya gayret et. Tevbe ile bâtınını temizle; çünkü mâbudunun nazargâhı iç âlemindir.

Setr-i Avret

*Setr-i avret*in mânâsı, bedenin çirkinliklerini halkın gözünden gizlemektir. Halkın bakış yerleri, bedenin görünür yanlarıdır. Acaba ancak rabbinin muttali olduğu gizli kabahatlerinin ve bâtınî avretlerinin hali nicedir? O rezaletleri kalbinde ihzar edip gözönünde tut. Nefsinden onların örtülmesini iste ve kesinlikle bil ki, hiçbir örtü, senin kabahatlerini Allah Teâlâ'nın nazarından gizleyemez. Bu kabahatlerin kefareti ancak pişmanlık, haya ve Allah'tan korkmaktır. Bahsi geçen kabahatleri kalbinde ihzar etmekteki istifaden, korku ve haya askerlerini mevzilerinden çıkararak, düşmanın olan nefis ve şeytanla muharebe etmeye sevketmendir. Onlarla nefsini zelil ve mağlûp edersin. Kalbin de mahcubiyet duygusu altında sükûnete kavuşur. Allah Teâlâ'nın huzurunda efendisinden kaçan günahkâr ve mücrim bir köle gibi dur. Böylece hayâ ve korkudan başın eğik olarak efendinin huzuruna ilticâ etmiş olursun.

İstikbâl-i Kıble

İstikbâl-i kıble, yüzünün zâhirini her cihetten çevirip *Beytullah*'a döndürmen demektir. Mademki, yüzünden bu mükellefiyet istenmektedir; acaba kalbini her türlü tesirden muhafaza ederek Allah'ın emrine yöneltmen de istenmiyor mu? Evet, böyle bir istek başta gelir. Bu zâhirî yönelişlerin tamamı, bâtını harekete geçirmek, azaları zabt u rapt altına alıp, kalbe zulmetmesini önlemek için bir cihette istikrara kavuşturmak için gösterilen gayretlerdir. Zira iç âlem ve azalar, hareketlerinde meşrû hududlarını tecavüz edip, sağa sola yalpa vurmaya başladığında kalp de onlara

tâbi olur. Kişiyi Allah Teâlâ'nın dergâhından uzaklaştırır. Bu bakımdan kalbinin yüzü bedeninin yüzüyle beraber olsun. Bil ki, kişi yüzünü başka cephelerden çevirmedikçe, *Beytullah*'a yönelmiş sayılmayacağı gibi, kalp de, mâsivâdan boşalmadıkça Allah'a dönmüş sayılmaz Hz. Peygamber bu gerçeği şöyle dile getiriyor:

إِذَا قَامَ الْعَبْدُ إِلَى صَلاَتِهِ فَكَانَ هَوَاهُ وَقَلْبُهُ وَوَجْهُهُ إِلَى اللّٰهِ عَزَّ وَجَلَّ إِنْصَرَفَ كَيَوْمِ وَلَدَتْهُ أُمُّهُ.

> Kişi namaza durduğunda, eğer hevası, yüzü ve kalbi hep birlikte Allah'a yönelirse, namazdan, annesinden doğduğu ilk günkü gibi günahsız olarak çıkmış olur.[91]

Kıyam

Kıyam, namazda dimdik ayakta durmak, zât ve kalbiyle Allah'ın huzurunda bulunmak demektir. Kıyamda azalarının en yücesi olan başın, Allah Teâlâ'ya karşı eğik olmalıdır. Başının eğikliği kalbinin tevazuuna ve büyüklenmekten uzak oluşuna işaret olsun. Kıyamda, Allah Teâlâ'nın huzurunda durmanın ne derece tehlikeli ve sual ânında manzaranın ne derece korkunç olduğu keyfiyeti kalbinden çıkmamalıdır. Bilmiş ol ki, el'an Allah'ın huzurundasın. O senin bütün hakîkatine vakıftır. Eğer Allah'ın celâlinin hakîkatini idrâk etmekten âcizsen hiç olmazsa, zamanındaki hükümdarlardan birisinin huzurunda bulunduğun gibi ol veya namaz boyunca yakının olan salih bir kimse tarafından dikkatli bir gözle murakabe edilmekte olduğunu veya seni iyi tanımasını arzu ettiğin herhangi bir insanın kontrolu altında bulunduğunu farzet. Böyle bir düşünce ile kıldığın namazda her tarafın sükûnete kavuşur, âzaların korkar, o âciz murakıb seni lâubaliliğe nisbet etmesin diye her cüz'ün gevşer, uysallaşır. Miskin bir kölenin murakabesi ânında kendisine bu kadar çekidüzen veren nefsinin bu haline şahid olduğun zaman, onu muaheze ederek kendisine şöyle hitap etmelisin: 'Ey nefsim! Sen, Allah'ı tanıdığını ve sevdiğini iddia etmektesin. Acaba kullarından birini bu denli tâzim edip, O'na karşı ise küstahça hareket etmekten utanmaz

---

91) Irâkî, bu ibare ile böyle bir hadîse rastlamadığını kaydetmiş ise de, İmam Müslim aynı anlamda bir hadîsi Amr b. Anbese'den rivayet etmektedir.

mısın? Halktan korkuyor da Allah'tan korkmuyor musun? Halbuki asıl kahrından korkulması gereken Allah'tır'.

Bu sırra binaen Ebu Hüreyre (r.a), Hz. Peygamber'e: 'Ey Allah'ın Rasûlü! Allah'tan nasıl haya edilir?' diye sormuş, Hz. Peygamber de şöyle buyurmuştur:

تَسْتَحِي مِنْهُ كَمَا تَسْتَحِي مِنَ الرَّجُلِ الصَّالِحِ مِنْ قَوْمِكَ

Allah'tan kavminin sâlih bir kişisinden utandığın gibi utanmalısın.[92]

Başka bir rivayette 'kavminin' yerine 'ehlinin' tâbiri kullanılmıştır.

Niyet

Emrini, namaz kılmak ve onu tamamlamak suretiyle yerine getirerek Allah'a 'evet' demeyi kasdetmektir. Namazı bozan ve ifsad eden şeylerden uzak durmak ve bütün bunları Allah'tan sevap umarak, azabından korkup O'na mânen yaklaşmayı isteyerek, ihlâs ile yapmaktır. Günahlarının çokluğuna rağmen sana kendisi ile münacaat etme izni verdiği için O'ndan minnet yükünü kabullenmek demektir. Nefsinde O'nun münacaatının büyüklüğünü takdir etmelisin. Kime, nasıl ve ne ile münacaat ettiğini unutmamalısın. Bu derinlikleri idrâk ettiğin zaman, utangaçlıktan alnının terlemesi, korkudan âzalarının tirtir titremesi, heybetten yüzünün sararması gerekir.

Tekbir

Dilin tekbir getirirken kalbinin onu tekzip etmemesi gerekir. Eğer kalbinde Allah'tan daha büyük kabul edilen birşey varsa, o zaman -her ne kadar bu tekbir haddi zâtında doğru ise de- Allah Teâlâ senin 'tekbir' getirmekle yalan söylediğine şehâdet eder, tıpkı münafıkların 'Muhammed Allah'ın Rasûlü'dür' sözünün yalan olduğuna şehadet ettiği gibi... Eğer hevâ-i nefsin Allah'ın emrinden daha kuvvetliyse, sen Allah'tan daha fazla ona mutî olursun. Onu kendine ilâh edinmişsin demektir. O zaman senin

---

92) Haraitî, *Mekârim-i Ahlâk*; Beyhakî, *Şuab'ul İman*, (Said b. Zeyd'den *mürsel* olarak)

'Allahu Ekber' demen, kalbin iştiraki olmaksızın, sadece dil ile söylenen bir söz olur ve tehlikenin büyüklüğü korkunç bir hal alır. Eğer tevbe ve istiğfar etmezsen, Allah'ın kerem ve affı hususunda hüsn-ü zannın olmazsa, tehlike çok daha büyük olur.

İstiftah (Açılış) Duası

Bu duanın ilk kelimeleri şunlardır: 'Veccehtü vechiye lillezî feterassemâvâti ve'l-ard'.

Yüz mânâsına gelen 'vech'ten murad, zâhirî *yüz* değildir; çünkü sen zâhirî yüzünü kıbleye çevirmiş durumdasın; Allah Teâlâ ise, cihetten münezzehtir. Cihet kabul etmez ki, sen, zâhirî yüzünü O'na çevirmiş olasın. Yer ve göklerin yaratıcısına ancak kalp yüzüyle yönelinebilir. O halde ev ve çarşıda bulunan şehvetlerine tâbi olan kalbinin hedefinin onlara mı yoksa göklerin yaratıcısı Allah Teâlâ'ya mı yöneldiğini tedkik et. Sakın münacaatının daha başında yaradanının huzuruna yalanla çıkma. Kalbin, yüzünün mâsivadan kurtulmadıkça Allah Teâlâ'ya teveccüh etmeyeceğini bil. Öyleyse derhal cüz'î bir zaman için de olsa kalbinin Allah'a yönelmesini sağlamaya bak. Hiç olmazsa böylece ilk anda sözünün doğruluğunu isbatlamış olursun.

'Hanîfen müslimen' kelimelerini okuduğun zaman kalbinde 'Müslüman, bütün müslümanların elinden ve dilinden selâmette olduğu kişidir' hakîkati bulunsun. Eğer sen böyle değilsen, bu kelimeleri söylemekle yalancı olursun. Hiç olmazsa, gelecek zamanda böyle olmaya gayret et ve geçmiş perişanlıklarından nâdim ol.

'Mâ ene min'el-müşrikîn' (Ben Allah'a ortak koşanlardan değilim) dediğin zaman kalbin, gizli şirkin tehlikesini bilmelidir. Zira Allah Teâlâ'nın 'Kim rabbine kavuşmayı arzu ederse, salih amel işlesin ve yaptığı ibadette O'na hiç kimseyi ortak koşmasın' (Kehf/110) ayeti, ibâdetiyle hem Allah'ın lütfunu, hem de insanların övgülerini talep eden kimse hakkında nâzil olmuştur. Bu şirkten sakınmalısın. Böyle bir şirkten uzak olmadığın takdirde nefsini 'Ben müşriklerden değilim' şeklinde vasıflandırdığın zaman, kendi kendine utanmalısın; zira böyle bir zihniyetin çoğu gibi, azı da 'şirk'tir.

'Mahyâye ve memâtî lillâh' (Ölümüm ve hayatım Allah'a aittir) dediğinde bilmelisin ki, bu hal, nefsini kaybetmiş, efendisini elde etmiş bir kölenin halidir. Eğer bu konuşma, rızası, öfkesi, kalkışı, oturuşu, hayatı isteyişi ve ölümden korkusu dünya için olan bir kimseden sâdır olmuşsa, bu hiç de onun haliyle münasip bir söz değildir.

'Eûzü billâhi min'eş-şeytân'ir-racîm' dediğinde bilmelisin ki şeytan senin düşmanındır. Allah'a münacaat ve secde ettiğinden dolayı seni kıskanarak kalbini O'ndan çevirmek ister. Halbuki kendisi bir tek secdeyi terkettiğinden dolayı lânete uğramış ve yine bundan dolayı rahmetten uzaklaştırılmıştır. Şeytanın şerrinden Allah'a sığınman, ancak onun sevdiğini terketmen ve bunların yerine Allah'ın sevdiğini yapmanla gerçekleşir.

Sırf bu sözü söylemekle dâva hallolmaz; zira insanın, kendisini parçalamak veya öldürmek için üzerine hücum eden yırtıcı hayvan veya düşmana karşı, yerinde durarak 'Ben senin şerrinden şu aşılmaz kaleye sığınırım' demesi fayda vermez; yerini mutlaka değiştirmesi gerekir. İşte bunun gibi şeytanın sevdiklerinden ve Allah'ın buğzettiklerinden olan şehvetlerin arkasından sürüklenip giden bir kimsenin 'Eûzü billâhi min'eş-şeytân'ir-racîm' demesi fayda verici değildir. Sözünü, şeytanın şerrinden Allah'ın kalesine sığınmakla bir araya getirmelidir. Allah'ın kalesi ise 'Lâ ilâhe illallah'tır. Nitekim Hz. Peygamber'in Allah'tan haber verdiği bir hadîs-i kudsîde şöyle buyurulmaktadır:

لاَاِلٰهَ اِلاَّ اللّٰهُ حِصْنِى فَمَنْ دَخَلَ حِصْنِى اَمِنَ مِنْ عَذَابِى.

Lâ ilâhe illâllah benim kale'mdir. Kale'me sığınan kimse azâbımdan emin olur.

Bu kaleye sığınanlar, Allah'tan başka mâbudu bulunmayan kimselerdir. Heva-i nefsini kendisine mâbud edinen kimse ise, Allah'ın kalesinde değil, şeytanın ordugâhında bulunmaktadır.

Şeytanın desiselerinden birisi de, âhireti ve hayırlı işlerin tedvirini hatırlatmak suretiyle seni namazda meşgul etmesidir. Bunu, okuduklarının mânâsını düşünmeyesin diye yapmaktadır. O halde bil ki, seni namazda okunan Kur'an'ın mânâsını anla-

maktan alıkoyan herşey *vesvese* sayılır; zira *Kur'an*'dan sadece dilin hareketi değil, aksine okunanın mânâsı kastedilmektedir.

Kıraat Hususunda İnsanlar Üç Sınıfa Ayrılır

1. Dili çalışan fakat kalbi gafil olan kişiler.

2. Kalbi çalışan diline tâbi olan, okuduğunun mânâsını anlayan, sanki başkasından dinliyormuş gibi olan kişiler ki bu, *ashâb'ul-yemîn*'in derecesidir.

3. Kalbi herşeyden evvel mânâlara nüfuz eden, sonra da dili kalbinin hizmetçisi ve tercümanı olan kişiler.

Dilin, kalbin tercümanı olması ile muallimi olması arasında fark vardır. Mukarrebîn zümresinin dili kalplerinin tercümanıdır. Onların kalpleri dillerine tâbi değildir. Namazda okunan ayetlerin mânâları ise şöyledir:

'Bismillâhirrahmânirrahîm' dediğin zaman, Allah'ın kelâmına 'besmele' ile teberrüken başladığını niyet eyle! Bil ki, besmelenin mânâsı şudur: 'Bütün işler ancak Allah'ın yardımıyla olur'. İsimden gaye müsemma ve zattır. Yani 'Allah'ın zatının yardımıyla başlıyorum' demektir. Bütün işler Allah'ın yardımıyla olduğu zaman, şüphe yok ki, bütün hamd da O'na mahsus olur.

'Elhamdülillâhi' ibaresinin mânâsı, 'Nimetler Allah'tan geldiği için, şükür de O'na mahsustur' demektir. Kim herhangi bir nimeti Allah'tan başkasından bilir veya şükrüyle Allah'tan başkasını kastederse, o vakit besmelesinde ve hamdinde, başkasına yaptığı iltifat miktarında noksanlık vardır.

'er-Rahmân'ir-Rahîm' dediğinde, rahmeti sana güneş gibi görününceye kadar Allah Teâlâ'nın lütfunun bütün çeşitlerini, kalbinde hazır etmelisin. Böylece ümidin taşıp kabarır.

Bundan sonra 'mâliki yevmiddîn' demek suretiyle kalbinde Allah'ın azametini, korkusunu ihzar eylemelisin. Azamet, 'mülkün sadece O'nun olmasından; korku ise, sahibi olduğu hesap ve ceza gününün dehşetinden neş'et etmektedir.

Sonra 'iyyâke nâ'büdü' sözüyle ihlâsını ve 'iyyâke nestaîn' sözüyle de aczini, ihtiyacını, kuvvet ve kudretten uzak olduğunu yeniden dile getir. Kesinlikle bil ki, yaptığın tâat ve ibâdet ancak

O'nun yardımıyla müyesser olmuştur. Seni tâatına muvaffak ettiğinden O'na karşı minnettar olduğunu unutma. Seni ibâdetinde kullandığından ve seni münacaatına ehil kıldığından O'na karşı olan sorumluluğunu unutma. Eğer O seni tevfîki'nden mahrum eyleseydi, rahmetten kovulmuş şeytanla birlikte kovulanlardan olacaktın.

İstiaze, besmele ve hamdden ve mutlak bir şekilde yardımına muhtaç olduğunu belirttikten sonra zât-ı ulûhiyyetine 'Bizi, mânevî komşuluğuna götürüp rıza denizine daldıracak dosdoğru yola ilet!' diye duada bulunursun.

İstediğin bu yolun açıklamasını da hidayet nimetine mazhar olan peygamberlerin, sıddîkların, şehid ve sâlihlerin yollarını istemek ve 'Allah'ın gazabına maruz kalan kâfirlerin, haktan bâtıla yönelen yahudi ve hristiyanların ve yıldızlara tapan *sabiîler* yoluna değil' demek suretiyle yap. Bütün bunlardan sonra da *âmin* demek suretiyle isteklerinin kabul olunmasını talep eyle!

Fâtiha sûresini belirttiğimiz şekilde okuduktan sonra, şu kudsî hadîsteki kimselerden olmaya hak kazanırsın:

قسَمْتُ الصَّلاَةَ بَيْنِى وَبَيْنَ عَبْدِى نِصْفَيْنِ نِصْفُهَا لِى وَنِصْفُهَا لِعَبْدِى وَلِعَبْدِى مَا سَأَلَ: يَقُولُ الْعَبْدُ: اَلْحَمْدُلِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ، فَيَقُولُ اللّٰهُ عَزَّ وَجَلَّ: حَمِدَنِى عَبْدِى وَاَثْنٰى عَلَىَّ وَهُوَ مَعْنٰى قَوْلُهُ: سمِعَ اللّٰهُ لِمَنْ حَمِدَهُ.

Namazı, kulumla aramda ikiye böldüm; şöyle ki, yarısı benim, yarısı da kulumundur. Ayrıca kulum namazda neyi isterse onu da kendisine veririm.

Kul, 'Hamd âlemlerin rabbi olan Allah'a mahsustur' der. Allah da, 'Kulum benim hakkımı yerine getirdi ve beni senâ etti' buyurur. İşte 'Semiallâhü limen hamideh'in mânâsı budur...

Eğer namazında sadece Allah Teâlâ'nın celâl ve azametini hatırlasan, bu ganimet olarak sana fazlasıyla yeter. Kaldı ki, sen namazdan Allah Teâlâ'nın sevabını ummaktasın...

Kur'an'ın Tilâveti bölümünde geleceği gibi, *Fatiha*'dan sonra okuduğunuz sûrelerin mânâsını da bu şekilde anlamanız gerekmektedir. Sakın sûreleri okurken Allah'ın emrinden, yasağından, va'dinden, vaîdinden, va'z ve irşadından, peygamberlerinin haberlerinden, minnet ve ihsanının zikrinden gafil olma. Bütün bu hususların hakkını vermelisin. Meselâ, va'din hakkı ümit, vaîdinkiyse korkudur. Emir ve yasağın hakkı azmdir; va'z ve irşadınki ibret almaktır. Minnetin hakkı şükür, peygamberlerin getirdiği haberlerin hakkı ise yine ibrettir.

Rivayet edildiğine göre, Zürâre b. Evfa, Kur'an okurken 'O sûr'a üfürüldüğü gün (Müddessir/8) ayetine geldiğinde düşüp ölmüştür.

İbrahim en-Nehâî ise 'Gök yarıldığı gün' (İnşikak/1) ayetini işittiğinde çene kemikleri, sesi duyulacak derecede titremiştir.

Abdullah b. Vakîd 'İbn Ömer'in sanki ateşten pişirilmiş bir vaziyette olarak namaz kıldığını müşahede ettim' demiştir.

Namazda kulun kalbi, efendisinin va'd ve vaîdi ile yanmalıdır; çünkü günahkâr ve zelil bir kul, cebbâr ve kahhâr olan Allah'ın huzurunda bulunmaktadır. Tabiîdir ki, bu mânâlar her musallînin derecesine göre anlaşılır. İdrak ve anlayış, ilmin bolluğu, kalbin temizliği nisbetinde gelişir. Bunun dereceleri ise, sayılamayacak kadar çoktur. Namaz, kalplerin anahtarıdır. Kelimelerin sırları ancak namazda açılır.

İşte bu söylediklerim kıraatin hakkı olduğu gibi, namazdaki zikir ve tesbihlerin de hakkıdır. Musallî namazda bunları gözettikten sonra kıraattaki heybete dikkat etmelidir. Kelimelerin üzerine basa basa ve tane tane okumalıdır. Bütün kelimeleri bir nefeste okumaya heves etmemelidir. Zira kelimelerin üzerine basa basa okumak, onların mânâlarını düşünmeye yardımcı ve bunu kolaylaştırıcıdır.

Rahmet ve azap, va'd ve vaîd, hamd ve tâzim ayetlerinin nağmeleri aynı olmamalıdır. Nehâî, Allah Teâlâ'nın 'Allah evlât edinmemiştir. O'nunla beraber hiçbir ilâh da yoktur' (Mü'minûn/91) ayetini ve benzerlerini okuduğu zaman sesini, zât-ı ulûhiyyetine lâyık olmayan sıfatları zikretmekten utanan bir kimse gibi alçaltıyordu.

Rivayet ediliyor ki, kıyamet gününde Kur'an okuyan kimselere şöyle denir:

اِقْرَأْ وَارْقَ وَرَتِّلْ كَمَا كُنْتَ تُرَتِّلُ فِى الدُّنْيَا.

Dünyadaki gibi, kelimelerin üzerine basa basa, incelte incelte oku![93]

Namazda, okuma müddetince dimdik durmak, kalbin Allah'ın huzurunda tam bir sükûnet ile kaim bulunmasına işarettir. Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

اِنَّ اللّٰهَ عَزَّ وَجَلَّ مُقْبِلٌ عَلَى الْمُصَلِّى مَا لَمْ يَلْتَفِتْ.

Namaz kılan sağa-sola bakmadığı sürece Allah Teâlâ'nın iltifatına ve nazarlarına mazhar olur.

Baş ve gözün sağa-sola bakmaktan korunması vâcib olduğu gibi iç âlemini de namazdan başka herhangi birşeye yönelmemesinin temini de vâcibdir. Namazda iken iç âlemin namazdan başka birşeye yönelirse derhal Allah'ın kendisini murakabe ettiğini hatırlat! Münacaatta bulunanın gaflete dalmasının, münacaat edilenin karşısında bir saygısızlık olduğunu hatırlatıp, iç âlemi derhal münâcaat edilene avdet ettirmelisin. Kalbi huşûdan ayırmamaya dikkat et; zira zâhir ve bâtında sağa-sola bakmaktan kurtulmanın çaresi ancak huşûdur. Bâtın korktuğu anda zâhir de korkar; yani dış âlem, iç âlemin izindedir.

Hz. Peygamber namaz içinde sakalı ile oynayan birisini gördüğü zaman şöyle buyurmuştur:

اَمَّا هٰذَا لَوْ خَشَعَ قَلْبُهُ لَخَشَعَتْ جَوَارِحُهُ.

Eğer bu adamın kalbi korksaydı, âzaları da korkardı

Çünkü koyunlar çobana bağlıdır. Bu sırra binaen Rasûlullah bir duasında şöyle der:

93) Ebu Dâvud, Tirmizî, Nesâî, (Abdullah b. Âmir'den) Tirmizî hadîsin *hasen-sahih* olduğunu söylemiştir.

اَللّٰهُمَّ اَصْلِحِ الرَّاعِى وَالرَّعِيَّةَ.

Yâ rabbî! Çoban ile güttüklerini ıslah eyle![94]

'Çoban'dan gaye *kalp*, 'güdülen'den gaye de *âzalar*dır.

Ebubekir Sıddîk (r.a) namazda yere çakılan kazık gibi, İbn Zübeyr de (r.a) ağaç gibi dimdik dururdu. Selef-i sâlihînin bazıları, rükûa varırken, hareketsizlikten, bir cansız kayayı andırırlardı ve bu sebeple ürkek kuşlar bile gelip sırtlarına konardı. Bütün bunlar, dünya evlâtlarından büyük olan kimseler huzurunda icrası tabiatça istenilen ve mümkün olan şeylerdir. Peki padişahlar padişahı olan Allah'ın huzurunda böyle bir durumun olması neden uzak sayılsın? Başkasının huzurunda, korktuğu için, edebli durup da Allah'ın huzurunda âzalarını kıpırdatan kimsenin bu hareketi, Allah'ın celâlini tanımak hususundaki kusurluluğundan ve kalbine muttali olmamasından ileri gelmektedir.

İkrime[95] 'O (Allah) ki, namaza kalktığın zaman seni gördüğü gibi secde edenler içinde dolaşmanı da görür'. (Şuarâ/218-219) âyetinde 'kıyam', 'rükû', 'secde' ve 'teşehhüd' için 'cülûs' (oturmak) tâbir edilmiş olduğunu söylemiştir.

Rükû ve Secde

Rükû ve secdeleri yaparken Allah Teâlâ'nın azamet ve kibriyâsını yeniden hatırlamalısın. Rükû ve secdeye varmak için (Şâfiî mezhebinde olduğu gibi) ellerini kaldırdığında yeni bir niyetle Allah'ın azabından, affına sığınmayı talep etmelisin. Böyle yapmakla Rasûlullah'ın sünnetine de tâbî olduğunu ispat edersin. Sonra rükûa vardığında Allah'ın karşısında zillet ve tevâzuunu bir kere daha göstermelisin. Kalbinin incelmesine, korkunun yenilenmesine gayret sarfetmelisin.

Mevlânın galibiyyetiyle beraber kendinin zilletini; kendi zayıflığınla beraber O'nun yüceliğini aklından çıkarmamalısın!

---

94) Zebîdî, Irâkî'nin bu hadîsi herhangi bir kaynakta bulamadığını söyler.

95) Künyesi Ebu Abdullah olup, İbn Abbas'ın azadlısıdır. H. 105 senesinde vefat etmiştir.

Dilin de bu hakîkati kalbinde yerleştirmene yardım edecektir. Kalben Allah'ın büyüklüğüne şahidlik edip, dilinle de aynı mânâyı söylemelisin. O'nun her büyükten daha büyük olduğunu tekrar ede ede kalbinde yerleşmesine ve kökleşmesine çalışmalı ve başını rükûdan sana rahmet etmiş olması ümidi ile kaldırmalısın. Bu ümidi kalbinde yerleştirmek için 'Semiallâhu limen hamideh' (Allah, kendisine hamdedenin hamdini kabul eder) ve bu şükrün arkasından da 'Rabbenâ leke'l-hamd' (Ey Rabbim! Hamd sana mahsustur) demelisin. Gökler ve yerin dolusu mânâsına gelen 'mil'es-semâvâti ve mil'el-ard' sözüyle de hamdini artırmalısın. Âzalarının en yücesi ve kıymetlisi olan yüzünü, eşyanın en zelili olan toprak ile birleştireceksin. Eğer alnınla toprak arasında herhangi bir perde koymaksızın doğrudan toprağa secde etmeye muktedirsen, bunu derhal yap; zira bu durum huşûu daha ziyade celbedici, zillete de daha fazla delâlet edicidir. Yüzünü yere koyduğun zaman, bilmiş ol ki, nefsini hakîkî ve kendisine uygun olan yerine koymuş bulunuyorsun ve kendini aslına döndürmüşsün demektir. Çünkü sen topraktan yaratıldın ve ona döneceksin. İşte bunu yaparken Allah'ın azametini kalbinde yenile ve 'En yüce olan rabbim her noksanlıktan münezzehtir' anlamına gelen 'Sübhâne rabbiye'l-a'lâ' de! Bu mânâyı nefsine yerleştirmek için de aynı kelimeyi (üç defa) tekrar eyle. Zira bir tek vuruş, az iz bırakır. Böyle yapıp kalbinin rikkate geldiğini hissettiğinde Allah'ın rahmetindeki ümidini gerçekleştir; zira O'nun rahmeti, kibre değil, zillet ve zâ'fa yaklaşır. Secdeden, tekbir alarak ve ihtiyacını isteyerek başını kaldır ve 'Yâ rabb! Beni affeyle, bana rahmet eyle ve hatalarımdan vazgeç!' mânâsına gelen 'Rabbiğfir verham ve tecâvez ammâ ta'lem' duâsını veya istediğin duayı oku. Sonra birinci secde gibi, ikincisini de tekrarlamak suretiyle tevazuunu tekid ve takviye eyle.

Teşehhüd

Teşehhüd için otururken edebli olmaya dikkat et. Sarâhatle ve açıkça kıldığın bütün namazların ve sahip olduğun temiz ahlâkın Allah Teâlâ'ya mahsus olduğunu ifade eyle; mülkün de O'na ait olduğunu söyle. İşte *ettahiyyat*'ın mânâsı budur. Kalbinde Rasûlullah'ın (s.a) mübarek şahsını hazır bulundur ve 'Ey Peygamber! Allah'ın selâmı rahmet ve bereketi senin üzerine olsun' de! Bunu söylerken de niyetinde bu selâmın Rasûlullah'a ile-

tildiğini ve ondan sana daha güzel bir selâmın geldiğini kesinlikle tasdik eyle.

Sonra kendi nefsine ve Allah'ın bütün salih kullarına selâm ver. Sonra da Allah Teâlâ'nın, selâmına, onlara vekâleten salih kulları adedince karşılık vereceğini düşün. Bundan sonra da Allah'ın birliğine, Hz. Muhammed'in peygamberliğine şehâdet getir. Allah ile senin aranda bulunan ahdi, şehâdetin iki kelimesini söylemek suretiyle yenile. O kaleye yeniden sığınmaya çalış. Namazının sonunda da tevazu, huşû, yalvarma ve kabule kesinlikle inanarak Hz. Peygamber'den vârid olan duayı oku. Ebeveynini ve diğer mü'minleri de bu duâna ortak et. Birinci selâmı verirken melekler ve orada bulunanlar üzerine selâm vermeyi kasteyle ve selâmla namazının sona erişine niyet eyle.

Bu tâati sana, tevfîki ile sona erdirten ve tamamlatan Allah'ın şükrünü kalbinden çıkarma. Namazında Allah'a vedâ eder gibi, hatta bundan başka bir namaz kılacak kadar yaşamayacakmış gibi hareket et. Nitekim Hz. Peygamber adamın birine şu tavsiyede bulunmuştur:

صَلِّ صَلاَةَ مُوَدِّعٍ.

Namazlarını sanki (dünyaya) vedâ ediyormuşun gibi kıl!

Sonra namazda, kusur yaptım diye hayâ ve korku şuuruyla hareket et. Namazının kabul olunmamasından kork. Zâhir veya bâtın günâhından ötürü Allah'ın buğzettiği bir kimse olmaktan sakın. Böyle bir felâkete düçâr olduğun zaman namazının paçavra gibi, yüzüne çarpılacağını bil. Bütün bunlarla beraber Allah'ın, kerem ve lütfuyla namazını kabul edeceğinden de ümidini kesme. Yahya b. Vessab[96] namaz kıldığı zaman Allah'ın dilediği kadar durur, yüzünde namazdan ayrılmanın üzüntüsü görünürdü. İbrahim en-Nehâî de namazdan sonra bir saat kadar sanki hastaymış gibi yerinden kalkmaz, beklerdi

İşte Allah'tan korkanlar namazı böyle kılarlardı. Onlar, namazlarında *huşû* sıfatından ayrılmaz, namaz vakitlerini dikkatle

---

96) Esed kabilesindendir. Kûfe'de kurraların imamıydı. H.103 senesinde vefat etmiştir.

izler ve namazlarını ihmal etmeksizin edâ ederlerdi. Onlar ki, güçleri nisbetinde kulluk yapar ve ellerinden geldiği kadar Allah Teâlâ'ya münacaat ederlerdi. Her insanoğlu namazını böyle kılmaya çalışmalıdır. Böyle bir namazı edâ ettiği nisbette sevinmeli, elinden kaçtığı nisbette de üzülmelidir. Böyle bir namaz kılabilmek için de var kuvvetiyle kalbinin tedâvisine çalışmalıdır.

Gâfillerin namazına gelince, o baştan başa tehlikelerle doludur. Ancak Allah Teâlâ'nın rahmeti yetişirse -ki O'nun rahmeti geniştir, keremi kullarının üzerine oluk gibi akar- o zaman mesele değişir. Allah Teâlâ'dan bizi rahmetiyle kapsamasını, mağfiretiyle örtmesini temenni ve niyâz ederiz. Zira bizim rahmet-i ilâhîsini istemekten, ibâdetinin edâsından âcizliğimizi itiraftan başka bir vesilemiz yoktur.

Namazı, âfetlerden kurtaran, onu sadece Allah rızasına hasrettiren, hayâ, tâzim ve huşû gibi bâtınî şartlarıyla edâ etmek *mükaşefe* ilimlerinin anahtarı olan nûrların kalpte doğmasına vesile olur. Bu derecelere ancak göklerin, yerin ve rubûbiyet sırlarının keşfedicisi olan Allah'ın velî kulları erişmişlerdir. Bunu da özellikle secde hâlinde elde etmişlerdir. Zira kulun, rabbine en yakın olduğu an secde ânıdır. İşte bu sırra binâen Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

> Hayır, sakın onu dinleme. Secdene devam et ve (ibadetle rabbinin rahmetine) yaklaş.
>
> (Alak/19)

Her namaz kılanın kalbinde dünya bulanıklıklarından uzak olduğu nisbette *mükâşefe* husule gelir. Bu durum kuvvet, zaaf, az, çok, açık ve gizlilik gibi dereceler arzeder. Hattâ bazılarına eşyanın hakîkati inkişaf eder. Bazılarına ise eşya, hakîkatiyle değil, ancak misâliyle inkişaf eder. Nitekim bâzılarına da dünya bir cîfe; şeytansa o cîfeye dalmış ve halkı da ona dalmaya dâvet eden bir köpek suretinde inkişaf etmiştir. Aynı zamanda, şahıslara göre inkişafın merkezinde de değişiklik vardır. Bazılarına Allah'ın sıfat ve celâlinden, bazılarına da Allah'ın fiillerinden inkişaf vâki olur. Diğer bir gruba ise, muamele ilimlerinin incelikleri hakkında *mükâşefe* vâki olur. Bütün bu mânâların tâyin ve tesbiti için, sayılamayacak kadar gizli sebep vardır. Bu sebeplerin en âlâsı

himmettir; çünkü himmet, muayyen birşeye sarfedildi mi onu diğerlerinden daha evvel keşfolunacak bir vaziyete getirir.

Bu işler ancak tam sırlı bir aynada görülebilir. Halbuki zamanımızın bütün aynaları paslıdır. İşte hidayet ve nimet veren hâlikın -hâşâ- cimriliğinden değil, aksine hidayet merkezinin üzerinde birikmiş pasların habasetinden ötürü hidayet ve saydığımız şeylerin hiçbiri bu aynalarda görülememektedir.

İşte diller, böyle bir hakîkatin inkârı için âdeta yarış etmektedirler. Çünkü hazır olmayan bir nesnenin inkâr edilmesi, insanın fıtratında bulunan bir tabiattır. Eğer annesinin rahminde bulunan ceninin aklı olsaydı, dışarıda, geniş dünyada gezen insanların varlığının imkânını dahi inkâr ederdi. Eğer küçük çocuğun azıcık tefrik kabiliyeti olsaydı belki de akılların idrâk edebildiği gök ve yerlerin hakîkatlerini inkâr ederdi. İşte böylece insanoğlu bulunduğu mertebenin ötesini inkâr edegelmektedir.

Velîliği inkâr edenin, nübüvveti de inkâr etmesi gerekir. Yaratıklar çeşitli aşamalardan geçerek şekillenmişlerdir. Bu bakımdan insanoğluna, bulunduğu basamağın ötesini inkâr etmesi uygun düşmez. Evet, hakîkatı, kalplerini mâsivadan temizlemekte değil de cedel ve şaşırtıcı münakaşalarda arayanlar, onu kaybederek inkâra düşerler ve düşmüşlerdir de...

Mükâşefe ehli olmayan kimse, gayba iman edinceye ve tecrübe ile mükâşefeye varıncaya kadar tasdik etmese bile hiç olmazsa inkâra kalkışmamalıdır. Çünkü hadîs-i şerîfte şöyle buyurulmuştur:

إِنَّ الْعَبْدَ إِذَا قَامَ إِلَى الصَّلاَةِ رَفَعَ اللّٰهُ الْحِجَابَ بَيْنَهُ وَبَيْنَ عَبْدِهِ وَوَاجَهَهُ بِوَجْهِهِ وَقَامَتِ الْمَلاٰئِكَةُ مِنْ لَدُنْ مَنْكِبَيْهِ إِلَى الْهَوَاءِ يُصَلُّونَ بِصَلاَتِهِ وَيُؤَمِّنُونَ عَلٰى دُعَائِهِ وَإِنَّ الْمُصَلّٰى لَيَنْثُرُ عَلَيْهِ الْبِرُّ مِنْ عَنَانِ السَّمَاءِ إِلَى مَفْرِقِ رَأْسِهِ وَيُنَادِ مُنَادٍ: لَوْ عَلِمَ هٰذَا الْمُنَاجِى مَنْ يُنَاجِى مَا الْتَفَتَ (يَمِينًا وَشِمَالاً) وَإِنَّ أَبْوَابَ السَّمَاءِ تُفْتَحُ لِلْمُصَلِّينَ وَإِنَّ اللّٰهَ عَزَّ وَجَلَّ يُبَاهِى مَلاَئِكَتَهُ بِعَبْدِهِ الْمُصَلّٰى • أَوْ كَمَا قَالَ.

Kul, namaza kalktığı zaman, Allah Teâlâ kendisi ile onun arasındaki perdeyi kaldırır ve onunla yüzyüze gelir. Melekler de onun omuzları hizasından itibaren tâ arşa ka-

dar hava boşluğunu doldururlar. Onunla birlikte namaz kılar ve onun yaptığı dualara 'âmin' derler. Göklerin tam ortasından namaz kılan kimsenin üzerine rahmet yağar. Allah'ın tellallarından birisi şöyle bağırır: 'Eğer şu münacaat eden kul kime münacaat ettiğini bilseydi, gözleri sağa-sola kaymazdı. Göklerin kapısı namaz kılanlar için açılır'. Allah Teâlâ namaz kılan kulu ile meleklere karşı iftihar eder.[97]

Gök kapılarının açılması ve Allah Teâlâ'nın namaz kılan kulu ile yüzyüze gelmesi, daha önce zikrettiğimiz *mükâşefe* ilminden kinâyedir.

Tevrat'ta 'Ey Âdemoğlu! Ağlayarak ibadet edip huzurumda kaim olmaktan acz gösterme. Kalbine yaklaşan Allahım ben! Benim nûrumu gayb âleminde görmüştün' yazılıdır.

Ebu Tâlib el-Mekkî şöyle der: 'Namaz kılanın sezdiği rahmet kapılarının açılışı ve hissettiği ağlama ve rikkâtin, Allah Teâlâ'nın onun kalbine mânen yaklaşmasından meydana geldiğini kuvvetli bir şekilde tahmin etmekteyiz. Allah'ın bu şekildeki yaklaşımı mekânî bir yaklaşma olmadığına göre bunun mânâsı ancak hidayet, rahmet ve perdelerin aralanmasıyla yaklaşmadır'.

Deniliyor ki; kul iki rek'at namaz kıldığı zaman, onun bu hareketine her onbin meleğin bulunduğu on saf melek özenmektedir. Böylece Allah Teâlâ, o kuluyla yüzbin meleğe karşı iftihar etmektedir. Bunun sebebi; kulun, namazında kıyam (ayakta durmak), kuud (oturmak), rükû ve secdeyi bir araya getirmesidir. Halbuki Allah Teâlâ bu dört vazifeyi kırkbin meleğe taksim etmiştir. Kıyamda olan melekler kıyamete kadar bu şekilde kalıp rükûa varamazlar. Secdede olan melekler ise, kıyamete kadar başlarını secdeden kaldıramazlar. Rükû ve kuudda olan melekler de böyledir. Allah Teâlâ'nın meleklerine ihsân buyurduğu yakınlık ve rütbe, aynı seviyede devam eder; ne eksilir ve ne de artar. İşte bu sırra binaen Allah Teâlâ meleklerinin şöyle dediklerini haber vermektedir.

---

97) Kut'ul-Kulûb'da küçük bir ibare değişikliğiyle rivayet edildiği gibi, Sühreverdî tarafından *el-Avârif* adlı eserinde de zikredilmiştir. Irâkî ise, bu hadîsin aslına rastlamadığını kaydetmektedir.

Biz meleklerden her birimizin bilinen bir makamı vardır.

(Sâffât/164)

İnsanoğlu, daha yüksek bir dereceye yükselme imkânına sahip olmak bakımından meleklerden ayrılır. Çünkü insanoğlu, ibâdetleriyle durmadan Allah Teâlâ'ya yaklaşır. O, bu fırsattan habire istifade etmektedir. Melekler içinse makam artışı kapısı kapalıdır. Herbir meleğin muayyen bir rütbesi ve bir vazifesi vardır; ondan başkasına intikâl etmesi mümkün değildir. Onda gevşeklik göstermesi de düşünülemez.

Göklerde ve yerde olan bütün varlıklar Allah'ındır. O'nun katındakiler (melekler) kendisine ibâdet etmekten ne büyüklenirler, ne de usanırlar. Gece gündüz hep Allah'ı tesbih ederler, hiç ara vermezler.

(Enbiyâ/19-20)

Derece artışının anahtarı namazdır.

Hakîkat, mü'minler zafer bulmuştur. Onlar namazlarında tevazu ve korku sâhibidirler.

(Mü'minûn/1-2)

Allah Teâlâ, imandan sonra zafer elde edenleri tevazuyla kılınan namaz ile methetmiştir. Sonra zafere ulaşanların vasıflarını, 'namaz kılmaktır' diye sona erdirerek şöyle buyurmuştur:

'Onlar ki, namazlarını gereği gibi ve devamlı kılarlar'.

(Mü'minûn/9)

Daha sonra da bu sıfatlara sahip olan mü'minlerin şu sonucu elde ettiklerini ilân etmiştir:

İşte bu vasıflara sahip olan kimseler vâris olanlardır. Onlar *Firdevs* cennetine vâris olacaklar ve orada ebedî olarak kalacaklardır.

(Mü'minûn/10-11)

Görülüyor ki, Allah Teâlâ, bu sıfatlara sahip olan mü'minleri başlangıçta *felâh* (zafer) ile sonunda da *Firdevs'in vârisi* olmakla vasıflandırdı. Benim kanaatime göre insanı bu dereceye yükselten,

kalbin gâfil olmasıyla beraber yalnızca dilin hareketinden ibaret olan namaz değildir... İşte bu sırra binaen Allah Teâlâ felâha kavuşanların tam zıddı olanlar hakkında da şu ifadeyi kullanmaktadır:

> Mücrimlere 'Sizi cehenneme sokan nedir?' diye sorulduğunda 'Biz namaz kılanlardan değildik' derler.
>
> (Müddessir/41-43)

Bu bakımdan *Firdevs'in vârisleri* ancak namaz kılanlardır. Allah'ın nûrunu müşahede edip O'na yakın olmaktan zevk alan ve kalben O'na yaklaşanlar da yine namaz kılanlardır. Allah Teâlâ'dan bizi namaz kılanlara dâhil etmesini, sözleri suç ve fiilleri çirkin olanların şerrinden korumasını dileriz. Çünkü ihsânı kadîm olan, kerem ve minnet sahibi bulunan ancak O'dur. Allah, seçtiği her kuluna rahmet deryâlarını coştursun. Âmin!

Huşû Duyanların Namazları İle İlgili Hikâyeler

Korkunun, imanın semeresi ve Allah'ın celâlinden hâsıl olan yakînin neticesi olduğunu bilmek gerekir. Kime iman ile yakîn ihsân edilmişse, o gerek namazda, gerekse de namazın dışında daima; hatta tek başına hicran zâviyesinde ve def-i hacet için tuvalette iken dahi korkar. Çünkü Allah'ın kuluna daima muttali olduğunu bilmek, O'nun celâlini anlamak ve kendi nefsinin kusurlarını idrâk etmek korkuyu gerektirmektedir. İşte bütün bu bilgilerden korku doğar. Bu bilgiler, sadece namaza mahsus değildir. Bu sırra binaen rivayet edildiğine göre selef-i sâlihînden bir zat Allah'tan utanıp korktuğu için kırk sene başını kaldırıp göklere bakmamıştır.

Rebî b. Hayseme başını ziyadesiyle önüne eğdiği ve gözlerini kapattığı için, bazı kimseler onun kör olduğunu zannederlerdi. Rebî yirmi yıl boyunca İbn Mes'ud'un evine gidip gelmiştir. İbn Mes'ud'un cariyesi, Rebî'yi gördüğü zaman efendisine koşar ve 'Kör dostun geldi' derdi. İbn Mes'ud da câriyesinin bu sözüne gülerdi. Cariye kapıyı çalan Rebî'yi daima başı eğik ve gözü kapalı olarak görürdü. İbn Mes'ud, Rebî'ye her baktığında 'Ey Rasûlüm! İtaatkâr ve mütevazi olanları cennetle müjdele!' (Hac/34) ayetini okuyarak 'Allah'a yemin ederim ki eğer Allah Rasûlü seni gör-

seydi, sevinirdi' derdi. Başka bir rivayette 'Seni severdi', diğer bir rivayette 'Gülerdi' şeklinde gelmiştir.

Rebî, birgün İbn Mes'ud'la birlikte demirciler çarşısından geçiyordu. Demirci körüklerinin üfürdüğü, kıvılcımlar saçan ateşi görünce içten gelen bir nâra atarak düşüp bayıldı. İbn Mes'ud (r.a) namaz zamanına kadar onun başucunda oturdu. Fakat Rebî bir türlü ayılmadı. İbn Mes'ud daha sonra onu sırtlayarak evine götürdü, fakat o ertesi gün aynı saata kadar ayılmadı ve bu arada beş vakit namazı da kaçırdı. Onun başı ucunda oturan İbn Mes'ud (r.a) 'Allah'a yemin ederim ki işte korku diye buna denir' buyurmuştur.

Rebî şöyle demiştir: 'Hangi namaza durmuşsam, mutlaka kendi diyeceklerimi ve bana denilecek olanları düşünmüş ve bu sahada tefekküre dalmışımdır'.

Bu tür kimselerden biri de Amr b. Abdullah'tır.[98] Bu zat namaza durduğu zaman, kızı arasıra def çalar; kadınlar da ev dahilinde istedikleri gibi, yüksek sesle konuşurlardı. Fakat o bunları ne duyar ve ne de konuştuklarını anlardı. Günün birinde kendisine 'Namaz dahilinde nefsin sana birşey söylüyor mu?' diye soruldu. 'Evet; bana, Allah'ın huzurunda bulunduğumu ve yarın iki evden (cennet ve cehennemden) birine gideceğimi söylüyor' cevabını verdi.

Yine birgün kendisine şöyle sorulmuştu: 'Bizim namaz içinde hissettiğimiz dünya hâdiselerini duyuyor musunuz?' Buna şöyle cevap verdi: 'Bedenime mızrakların saplanması, bana sizin namaz içinde hissettiğiniz dünya hâdiselerini duymaktan daha sevimli gelir'.

Amr hazretleri şöyle der: 'Eğer Allah ile kul arasındaki perde gözlerimin önünden kalksaydı, yakînimden zerre kadar artma olmayacaktı'.

Müslim b. Yesar da bu kimselerdendi. Basra câmiînde namaz kılarken, câmi duvarının yıkılmasından haberi olmadığını daha önce söylemiştik.

---

98) Zübeyr b. Avvam'ın torunu ve Abdullah b. Zübeyr'in oğludur.

Böyle kimselerden birinde, önlenmesi ancak hastalığa yakalanan parçanın kesilmesiyle mümkün olabilecek bir hastalık belirdi. Ancak o sözkonusu parçanın kesilmesine razı olmadı. Kendisini tanıyanlardan biri tedbir olarak şöyle dedi: 'Namaza durduğu zaman başına gelenlerden haberi olmaz. Bu nedenle, onu namazda iken ameliyat edin'. Bunun üzerine, kesilmesi gereken beden parçası kendisi namazda iken yerinden alındı ve böylece tedâvisi yapıldı.

Seleften biri şöyle demiştir: 'Namaz, âhiret hâdiselerindendir. Bu bakımdan namaza girdiğin zaman, dünyadan çıkmış olursun'.

Seleften birine 'Namazda iken, dünya hâdiselerinden birşey düşünür müsün?' diye sorulduğunda şöyle cevap: vermiştir: 'Ne namazda, ne de dışında böyle birşey düşünmem'.

Yine bir zâta 'Namazda birşey hatırlar mısın?' diye sorulduğunda, 'Bence namazdan daha sevimli birşey yoktur ki onu hatırlayayım' buyurmuştur.

Ebu Derdâ (r.a) şöyle buyurur: Kılmaya başlamadan önce her türlü ihtiyacını görüp, namaza sade bir kalple başlamayı başarmak, kişinin fakih olmasına delâlet eder'.

Seleften bazıları, vesvese korkusundan, namazlarını acele kılarlardı.

Rivayet ediliyor ki, Ammar b. Yâsir (r.a) bir keresinde namazını acele olarak kıldı. Orada bulunanlardan biri 'Ey Ebu Yekzan! Namazını çok acele kılmadın mı?' diye sordu. O da cevaben şöyle buyurdu: 'Namazın hududlarından herhangi birine riayet etmediğimi ve herhangi bir unsurunu eksik yaptığımı gördün mü?'. Adam görmediğini söyleyince de şöyle dedi: 'Şeytanın unutkanlığını acele olarak geçeyim diye namazı bu şekilde kıldım'. Çünkü Hz. Peygamber şöyle buyurmuştu:

إِنَّ الْعَبْدَ لَيُصَلِّى الصَّلاَةَ لاَيُكْتَبُ نِصْفُهَا وَلاَ ثُلُثُهَا وَلاَ رُبُعُهَا وَلاَ خُمُسُهَا وَلاَ سُدُسُهَا وَلاَ عُشْرُهَا.

Kul, namaz kılar; fakat kendisi için, bu namazın yarısı, üçte biri, dörtte biri, beşte biri, altıda biri ve hatta onda birisi dahi yazılmaz.

Ammar b. Yâsir sözlerine şöyle devam etti: "Kişi namazından neyi, ne kadarını anlarsa, kendisi için o kadarı yazılır, buyurulmuştur".

Ashabdan Hz. Talha, Hz. Zübeyr ve bir grup, namazlarını herkesten daha acele ve hafif olarak edâ ederlerdi. Böylece şeytanın vesvesesinden bir an evvel kurtulmayı temin ettiklerini söylerlerdi.

Hz. Ömer birgün minberde şöyle buyurmuştur: 'Kişi, sakalı İslâmiyet'te bembeyaz kesildiği halde, Allah Teâlâ için kâmil ve tam bir namaz kılmamış olabilir'. Sahabîlerden biri 'Bu nasıl olur?' diye sorunca da şöyle buyurmuştur: 'Bununla namazda gereken huşû, tevâzu ve Allah Teâlâ'nın huzuruna yönelmeyi tamamlamadığını söylemek istiyorum'.

Ebu Âliye'ye[99] 'Onlar ki, namazlarından gafildirler' (Mâûn/5) ayetinin kimin hakkında nâzil olduğu sorulunca, 'Namazında kaç rek'at kıldığını bilmeyen kimseler hakkında nâzil olmuştur' cevabını vermiştir.

Hasan Basrî (r.a) bu ayetin, namaz vaktini unutmak suretiyle, vakitten çıkaran kimse hakkında nâzil olduğunu söylemiştir.

Seleften biri şöyle demiştir: 'Bu ayet-i celîle, namazını vaktinde kıldığı zaman sevinmeyen, vaktinde kılmadığı zaman da üzülmeyen; ta'cilinde hayır görmediği gibi, tehirinde de günâh telâkki etmeyen kimse hakkında nâzil olmuştur'.

Bilmelisin ki, kişinin kıldığı namazın bir kısmı aleyhinde ve bir kısmı da lehinde yazılmaktadır. Nitekim hadîsler de bu keyfiyete delâlet etmektedirler; her ne kadar fakihler 'Bir namaz ya doğru olur veya olmaz; bir kısmı doğru, bir kısmı da eğri olmak suretiyle parçalanmayı kabul etmez' deseler de... Fakat fakihlerin de -biraz önce söylediğimiz gibi- hükmü doğrudur. (Çünkü zâhire göre verilen bir hükümdür). Birçok hadîs, bizim söylediğimiz bu mânâya da delâlet etmektedir. جَبْرُ نُقْصَانِ الْفَرَائِضِ بِالنَّوَافِلِ. 'Farzların eksikliği nâfilelerle giderilir'[100] diye bir hadîs-i şerif vârid olmuştur.

---

99) Adı Refi b. Mehram'dır. Riyâhî kabilesine mensup olup Basralıdır. Resûlullah'ın vefatından iki sene sonra müslüman olmuş ve H. 90 senesinde vefat etmiştir.

100) Sünen sâhipleri ve Hâkim, (Ebu Hüreyre'den); Hâkim senedinin *sahih* olduğunu söylemiştir.

Bir hadîs-i şerîfte Hz. İsâ Allah Teâlâ'dan 'Farz ibadetlerle kulum azabımdan kurtuldu. Nâfile ibadetlerle de kulum bana yaklaştı' sözlerini naklettiği haber verilmektedir.

Hz. Peygamber de Allah Teâlâ'nın 'Kulum, benim azabımdan, ancak kendisine farz kıldığım ibâdetleri edâ etmek suretiyle kurtulur'[101] buyurduğunu nakleder.

صَلّٰى صَلاَةً فَتَرَكَ مِنْ قِرَائَتِهَا اٰيَةً فَلَمَّا انْفَتَلَ قَالَ: مَاذَا قَرَأْتُ؟ فَسَكَتَ الْقَوْمُ، فَسَئَلَ اُبَىَّ بْنَ كَعْبٍ رَضِىَ اللّٰهُ عَنْهُ فَقَالَ: قَرَأْتَ سُورَةَ كَذَا وَتَرَكْتَ اٰيَةَ كَذَا، فَمَا نَدْرِى اَنُسِخَتْ اَمْ رُفِعَتْ؟ فَقَالَ: اَنْتَ لَهَا يَا اُبَىُّ، ثُمَّ اَقْبَلَ عَلَى الْاٰخَرِينَ فَقَالَ: مَا بَالُ اَقْوَامٍ يَحْضُرُونَ صَلاَتَهُمْ وَيُتِمُّونَ صُفُوفَهُمْ وَنَبِيُّهُمْ بَيْنَ اَيْدِيهِمْ لاَيَدْرُونَ مَا يَتْلُو عَلَيْهِمْ مِنْ كِتَابِ رَبِّهِمْ اَلاَ اِنَّ بَنِى اِسْرَائِيلَ كَذَا فَعَلُوا فَاَوْحَى اللّٰهُ عَزَّ وَجَلَّ اِلَى نَبِيِّهِمْ اَنْ قُلْ لِقَوْمِكَ تَحْضُرُونِى اَبْدَانَكُمْ وَتُعْطُونِى اَلْسِنَتَكُمْ وَتَغِيبُونَ عَنِّى بِقُلُوبِكُمْ بَاطِلٌ مَا تَذْهَبُونَ اِلَيْهِ.

Hz. Peygamber, bir namazda okuduğu sûrenin bir ayetini atlar. Namazı bitirdikten sonra arkasındaki cemaata: 'Ben ne okudum?' diye sorar Cemaat susar... Bunun üzerine aynı suali Übey b. Ka'b'a sorar. Übey 'Filân sureyi okuyup, falân ayetini terkettin. Bu ayetin neshedilip-edilmediğini bilmiyoruz' deyince Hz. Peygamber 'Sen bu işin ehlisin ey Übey?' buyurduktan sonra diğerlerine dönerek şöyle der: "Namaza gelip de saflarını tamamlayarak duran ve peygamberleri aralarında bulunan sizlere ne oluyor ki, Allah'ın Kitabı'ndan size hangi sûrenin okunduğunu bilmiyorsunuz? İyi bilin ki, İsrâiloğulları da sizin yaptığınız gibi yapmıştı. Allah Teâlâ peygamberlerine 'Kavmine söyle! Bedenleriyle huzuruma geliyor ve dillerini bana veriyorlar; fakat kalpleriyle benden uzaklaşıyorlar. Yaptıklarının bâtıl olduğunu bilsinler, diye vahyetmiştir".[102]

---

101) İmam Irâkî, böyle bir hadîse rastlamadığını kaydeder. Ebu Tâlib el-Mekkî ise *Kut'ul-Kulûb* adlı eserinde bu hadîsi değişik bir ibare ile rivayet etmektedir.

102) Muhammed b. Nasr, *Kitab'us-Salât*, (*mürsel* olarak); Deylemî, (Übey b. Ka'b'dan); Nesâî, (Abdurrahman b. Ebzî'den *sahih* olarak)

Bu hadîs-i şerîf, *Fâtiha*'dan sonra imamın okuduğu zammı sûrenin dinlenip anlaşılmasının, cemaat için bu zammı sûrenin bedeli olduğuna delâlet eder.

Seleften biri şöyle der: Kişi kendisini Allah'a yaklaştırdığı inancıyla secdeye varır. Oysa secdede yaptığı günâhlar, bulunduğu şehrin sâkinlerine taksim edilmiş olsaydı hepsi helâk olurdu'. Bu sözü dinleyenlerden biri 'Bu iş nasıl oluyor?' diye sorunca, o zât şöyle karşılır verir:

Kendisi Allah huzurunda secdeye varmaktadır. Kalbi ise, nefsin hevasına kulak veriyor ve kendisini kaplamış olan bâtılı görüyor'.

İşte namazlarında huşû duyanların özellikleri bunlardır!

Bu anlattıklarımız, daha önce vermiş olduğumuz hükümlerle birleştikleri zaman, namazda huşû ve kalp huzurunun esas olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır. Yine gafletle kılınan namazın mücerred hareketlerinin âhirette pek az fayda verici olduğu da sarahaten anlaşılmaktadır. En doğrusunu Allah bilir. Allah'tan bizi muvaffak kılmasını niyaz ederiz!

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İmamlık, İktidâ (İmama Uyma), Namazın Rükünleri, İmamın Selâm'dan Sonraki ve İmamın Namazdan Önceki Vazifeleri ve Kıraat

İmam'ın namazdan evvelki vazifeleri altıdır:

1. Kendisini istemeyen bir cemaata imam olmamalıdır. Eğer kendisini istemek hususunda cemaat ikiye bölünürse, ekseriyetin durumu dikkate alınır. Fakat azınlıkta kalanlar, diğerlerine nazaran, daha hayırlı ve dindar kimseler ise, onların görüşlerini dikkate alıp ona göre amel etmek daha evladır. Çünkü Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır:

ثَلاثَةٌ لاتُجَاوِزُ صَلاَتُهُمْ رُؤُسَهُمْ: اَلْعَبْدُ الآبِقُ، وَامْرَأَةٌ زَوْجُهَا سَاخِطٌ عَلَيْهَا وَاِمَامٌ اَمَّ قَوْمًا وَهُمْ لَهُ كَارِهُونَ.

Şu üç grup insanın namazı, başlarından -bir arpa boyu kadar olsun- yukarıya çıkmaz; a) Efendisinden kaçan köle, b) Kocası kendisinden râzı olmayan kadın, c) Kendisini istemeyen bir cemaate imamlık yapan kişi.[103]

Cemaatin imamı istemeyişi halinde 'imamlık' mekruh olduğu gibi, cemaat içerisinde fıkhı kendisinden daha iyi bilen birisinin bulunması halinde yapılan imamlık da mekruh olur. Ancak fıkhı daha iyi bilen kişi imam olmaktan kaçınırsa diğerinin imam olmasında mahzur yoktur. Bu gibi durumlar mevcut değilse, nefsinin imamlık şartlarını hâiz olduğuna kânî olan bir kimse, derhal öne geçerek imamlık yapabilir.

Cemaatin içinde imamlığa daha lâyık birisi bulunduğu zaman, bunların birbirleriyle diğerinin imam olmasını istemek sûretiyle itişmeleri mekruhtur. Çünkü 'Namaz için kamet getirildikten sonra imamlık hususunda itişip kakışan bir kavmi Allah Teâlâ batırmıştır' denilmiştir.

---

103) Tirmizî, (Ebu Ümâme'den *hasen* ve *garib* olarak)

Ashâb-ı kirâm arasında imam olmamak için vukû bulan itişmeler hususundaki rivayete gelince, bunun sebebi imam olması istenilen zatın diğer kişiyi bu işe kendisinden daha ehil görmesi ve onu nefsine tercih etmesidir; ya da sahâbiler, namazda herhangi birşeyi unuturum diye korkup imamlıktaki mesuliyet tehlikesinden kaçtıkları için bu şekilde hareket ediyorlardı. Çünkü imamlar sorumluluk taşımaktadırlar. İmamlık vazifesine âşinâ olmayan bir kimsenin kalbi, çoğu zaman, böyle bir görevi yüklendiğinde meşgul olur. Özellikle sesli kılınan namazlarda cemaatten gelen mahcûbiyet duygusu namazda gereken ihlâsı teşviş eder. Bu bakımdan imamlıktan çekinen ashâb-ı kirâmın böyle birçok mâzeretleri vardı.

2. Kişinin, ezan okumakla imamlık arasında muhayyer kılındığı zaman, imamlığı tercih etmesi daha uygundur; çünkü her ikisinin de fazileti olmakla beraber ikisini birden almak mekruhtur. İmamla müezzinin ayrı ayrı şahıslar olması daha münasiptir. İmamlıkla müezzinliği birden almak mümkün olmadığı zaman, imamlık daha evlâdır. Bazıları da ezan hakkında naklettiğimiz faziletten ötürü müezzinliğin daha evlâ olduğuna hükmetmişlerdir. İkinci delilleri de Hz. Peygamber'in şu sözüdür:

اَلإِمَامُ ضَامِنٌ وَالْمُؤَذِّنُ مُؤْتَمَنٌ.

İmam mesûldür; müezzin ise emîndir.[104]

Bunlar 'İmamlıkta mesûliyet korkusu vardır' derler.

اَلإِمَامُ اَمِينٌ فَاِذَا رَكَعَ فَارْكَعُوا وَاِذَا سَجَدَ فَاسْجُدُوا.

İmam âmirdir (veya emindir). O rükûa gittiği zaman siz de rükûa gidiniz; secde ettiğinde de siz de secde ediniz.[105]

فَاِنْ اَتَمَّ فَلَهُ وَلَهُمْ وَاِنْ نَقَصَ فَعَلَيْهِ لاَعَلَيْهِمْ.

---

104) Ebu Davud ve Tirmizî, (Ebu Hüreyre'den); Ahmed b. Hanbel, (Ebu Ümâme'den *hasen* olarak)

105) Buhârî, (Ebu Hüreyre'den) Ancak Buhârî'de 'İmam emindir (veya âmirdir) ibaresi yoktur.

Eğer imam namazını tamamlarsa bundan hem kendisi, hem de cemaat faydalanır. Eğer namazında noksanlık yaparsa zararı cemaate değil, sadece kendisine aittir.[106]

Bütün bu hadîsler, müezzinliğin imamlıktan daha üstün olduğuna delâlet ettiği gibi, şu hadîs-i şerîf de buna delâlet etmektedir:

اَللّٰهُمَّ اَرْشِدِ الْاَئِمَّةَ وَاغْفِرْ لِلْمُؤَذِّنِينَ.

Ey Allahım! İmamları irşâd et! Müezzinleri de affeyle![107]

Affın istenmesi daha evlâdır; çünkü irşâd, affolunmak için istenilmektedir.

مَنْ اَمَّ فِى مَسْجِدٍ سَبْعَ سِنِينَ وَجَبَتْ لَهُ الْجَنَّةُ بِلاَ حِسَابٍ وَمَنْ اَذَّنَ اَرْبَعِينَ عَامًا دَخَلَ الْجَنَّةَ بِغَيْرِ حِسَابٍ.

Bir camide yedi yıl imamlık yapana sorgusuz-sualsiz cennet vâcib olur. Kırk yıl ezan okuyan ise sorgusuz-sualsiz cennete girer.[108]

İşte bu sır ve hikmetten ötürü sahâbiler (r.a) imam olmamak hususunda itişip kakışmakta idiler.

Son Hüküm

En doğru fetvâya göre, imamlık, müezzinlikten daha efdâldir. Çünkü Hz. Peygamber hayatı boyunca imamlığa devam ettiği gibi, ondan sonra da Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve onlardan sonra gelen eimme-i kiram da imamlığa devam etmişlerdir. Evet, imamlıkta mesûliyet tehlikesi vardır; fakat unutulmamalıdır ki, tehlikesi nisbetinde de fazileti vardır. Nitekim tehlikelerle dolu olan âmirlik ve

---

106) Ebu Dâvud, İbn Mâce ve Hâkim, (Ukbe b. Âmir'den), Buhârî, (Ebu Hüreyre'den)

107) Bu hadîs, daha önce 'İmam mesûldür' şeklinde vârid olan hadîsin bir parçasıdır.

108) Tirmizî, İbn Mâce, (İbn Abbas'dan -hadîsin ilk kısmını-); Tirmizî hadîsin *garib* olduğunu söylemiştir.

halifelik rütbesi de her rütbeden daha üstündür. Bunun delili Hz. Peygamber'in şu hadîsi şerîfidir:

Âdil sultanın tek bir günü, yetmiş senelik ibâdetten daha üstündür.[109]

Buna rağmen saltanatta büyük tehlikeler vardır. İşte imamlıkta da tehlike olduğu için en faziletli olanın ve fıkhı en iyi bilenin, bilmeyenlere imam olması vâcib olmuştur. Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

ائمتكم شفعاؤكم او قال: وفدكم الى الله فان اردتم ان تزكوا صلاتكم فقدموا خياركم.

İmamlarınız şefaatçınızdır[110]. Sizin Allah nezdindeki temsilcinizdir. Eğer namazlarınızın makbul olmasını istiyorsanız, kendinize fazilet bakımından en üstününüzü imam seçiniz.

Seleften bazıları, 'enbiyâdan sonra âlimlerden daha üstün, âlimlerden sonra da namaz kıldıran imamlardan daha üstün bir kimse yoktur. Çünkü bu insanlar, Allah'ın huzurunda kâim olup onunla mahlûkatı arasında aracılık yaparlar. Peygamberler nübüvvet vazifesiyle, âlim ilimle, imam ise, dinin direği olan namazla Allah ile mahlûkatı arasına girmektedir' demişlerdir.

Ashâb-ı kirâm, Hz. Ebubekir Sıddîk'ın halife seçilmesini şu delile dayanarak ispatlamışlardır:

نَظَرْنَا فَإِذَا الصَّلاَةُ عِمَادُ الدِّينِ فَاخْتَرْنَا لِدُنْيَانَا مَنْ رَضِيَهُ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ لِدِينِنَا.

Düşündük ve baktık ki namaz dinin direğidir. Bu bakımdan dinimiz hususunda Rasûlullah tarafından önder seçilen bir insanı dünyamıza da lider intihab ettik.

Bilâl-i Habeşî (r.a) Rasûlullah tarafından müezzin tâyin edildiği halde, buna dayanarak onu halife seçmediler. (Bu bakımdan sahâbîlerin bu hareketi imamlığın müezzinlikten daha üstün olduğuna en bariz delildir).

---

109) Taberânî, (İbn Abbas'dan *hasen* bir senedle)

110) Dârekutnî ve Beyhakî, (İbn Ömer'den *zayıf* bir senedle)

Müezzinliğin daha üstün olduğuna delâlet eden şöyle bir hadîs rivayet olunmaktadır:

إِنَّهُ قَالَ لَهُ رَجُلٌ: يَارَسُولَ اللّٰهِ! دُلَّنِى عَلَى عَمَلٍ اَدْخُلُ بِهِ الْجَنَّةَ، قَالَ: كُنْ مُؤَذِّنًا، قَالَ: لَاأَسْتَطِيعُ، قَالَ: كُنْ إِمَامًا، قَالَ: لَاأَسْتَطِيعُ، فَقَالَ: صَلِّ بِإِذَاءِ الْإِمَامِ.

Ashabdan biri 'Ey Allah'ın Rasûlü! Bana cennete girmeme vesile olacak bir amel öğret!' deyince, Hz. Peygamber 'Müezzin ol!' buyurdu. Adam 'Müezzinlik yapmaya gücüm yetmez' deyince, de 'O halde imam ol!' dedi. Adamın 'İmamlık yapmaya da kudretim kâfi gelmez' demesi üzerine 'Öyleyse imamın hizasında namaz kıl!' buyurdu.

Bu hadîs yoruma muhtaçtır; çünkü Rasûlullah, müezzinlik daha üstün olduğu için değil, cemaatin, o adamın imamlığına razı olmayacağı kanaatiyle böyle söylemiştir. Zira ezan okumak vazifesi müezzine, imamlık vazifesi ise cemaate ve onun seçimine bağlı bulunmaktadır. Daha sonraki zamanlarda zannedilmiştir ki o adam imamete muktedirdi.[111]

3. İmam, namaz vakitlerini gözetlemeli, Allah'ın rızasına nâil olabilmek için namazları vakitlerinin evvelinde kıldırmalıdır. Nitekim Hz. Peygamber'in şöyle dediği rivayet edilmiştir:

فَفَضْلُ اَوَّلِ الْوَقْتِ عَلَى اٰخِرِهِ كَفَضْلِ الْاٰخِرَةِ عَلَى الدُّنْيَا

Vaktin evvelinde kılınan namazın, sonunda kılınana nazaran üstünlüğü, âhiretin dünyadan üstünlüğü gibidir.[112]

إِنَّ الْعَبْدَ لَيُصَلِّى الصَّلَاةَ فِى اٰخِرِ وَقْتِهَا وَلَمْ تَفُتْهُ وَلَمَا فَاتَهُ مِنْ اَوَّلِ وَقْتِهَا خَيْرٌ لَهُ مِنَ الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا.

111) Buhârî, *Tarih*; Ukaylî, *Duafâ*; Taberânî, *Evsat*, (İbn Abbas'tan *zayıf* bir senedle)

112) Deylemî, *Müsned'ül-Firdevs*, (İbn Ömer'den *zayıf* bir senedle)

Kişi, namazını vaktin sonunda kılar ve kazaya bırakmaz. Ancak vaktin evvelinde edâ etmediği için kaybettiği fazilet, dünyadan ve dünyadakilerden daha üstün ve hayırlıdır.[113]

Cemaat çoğalsın diye, namazı vaktin sonuna tehir etmek uygun bir hareket değildir. Aksine cemaatın vaktin evvelindeki faziletleri elde etmek için acele etmesi gereklidir. Namazı vaktin evvelinde kılmak, cemaatin çokluğundan ve uzun sûrelerin okunmasından daha üstündür.

Selef-i sâlihîn iki kişi oldukları zaman, derhal namaza dururlar, üçüncüyü beklemezlerdi. Dört kişi cenazede hazır olduğunda derhal vazifelerin yapılmasına geçilir ve beşinci şahıs beklenmezdi.

Bir yolculuk esnasında cemaat, sabah namazına geç gelen Hz. Peygamber'i beklememiş ve Abdurrahman b. Avf'ı imamlığa geçirerek namazlarını edâ etmişlerdi. Birinci rek'ata yetişemeyen Hz. Peygamber, imamın selâmından sonra kalkarak kılamadığı bu rek'atı kaza etti. Râvî "Biz bu durumdan korktuk. Fakat Hz. Peygamber selâm verdikten sonra 'Böyle devam ediniz' buyurup bizi teskin etti" diyor.[114]

Rasûlullah (s.a), bir gün öğle namazında gecikti. Ashab onun gelişini beklemeden Ebu Bekir Sıddîk'ı imamlığa geçirdiler. Ebu Bekir, namazı kıldırırken Hz. Peygamber gelerek onun yanında durmak suretiyle cemaata uydu.[115]

İmam, müezzini beklemek mecburiyetinde değildir. Aksine kâmet getirmek için müezzinin imamı beklemesi gerekir. Bu bakımdan imam, hazır olduğu zaman, müezzini beklemeden namaza devam edebilir.

4. İhlâslı ve sadece Allah rızası için imamlık yapmak gerekir. Taharette ve namazın bütün şartlarında Allah'ın emanetini -olduğu gibi- edâ etmelidir.

113) Dârekutnî, (Ebu Hüreyre'den *zayıf* bir senedle)

114) Buhârî ve Müslim, (Muğire'den)

115) Buhârî ve Müslim, (Sehl b. Sa'd'dan)

İmamlık ve Müezzinlik İçin Ücret Almak

İhlâs ile imamlık yapmak, bu vazifenin karşılığında ücret almamak demektir; çünkü Hz. Peygamber, Osman b. Ebi'l-As es-Sakafî'ye şöyle demiştir:

اِتَّخِذْ مُؤَذِّنًا لاَيَأْخُذُ عَلَى الأَذَانِ اَجْرًا.

Okuduğu ezan karşılığında ücret istemeyen bir kimseyi müezzin yap![116]

Ezan, namazın yoludur. Madem ki, ezan mukabilinde ücret alınmaması sözkonusudur, o halde imamlık vazifesine karşılık da ücret alınmaması daha evlâdır.

Vakfiyesinde 'imam ücreti' bulunan bir mescide imam olarak, oradan veya devletten, yahut da cemaatın herhangi birisinden imamlık ücreti alınırsa, bunun *haram* olduğuna hükmedilemez. Fakat *mekruh* olduğu da muhakkaktır. Farzlardaki kerahetse teravih namazlarındaki kerahetten daha şiddetlidir. İmam'ın aldığı bu ücret, camide beş vakit hazır olmasının karşılığıdır. Cemaatin ikâmesi ve o mescidin murakabesi içindir. Yoksa sadece namaz kıldırmak için değildir.

Emanete gelince, bâtını fısk u fücura, büyük ve küçük günâhlara devam etmekten temizlemektir. İmamlığa seçilen zâtın, bu iç habasetten var kuvvetiyle kaçınması gerekir. Çünkü imam, cemaatin şefaatçısı (veya temsilcisi) mesabesindedir. Bu bakımdan cemaatin 'en hayırlısı' olması gereklidir. Zâhirde hades ve necâsetten temizlenmesi de böyledir; çünkü böyle bir temizliğe kendisinden başkası vâkıf olamaz. Eğer namaz esnasında abdesti olmadığını hatırlar veya kendisinden bir yel zuhûr ederse, sakın utanıp da namazı bırakmamazlık etmesin! Böyle bir duruma yakınında bulunan birisinin elinden tutarak kendi yerine geçirmelidir; çünkü Hz. Peygamber'in, namaz esnasında cünüp olduğunu hatırladığı ve derhal yerine birisini vekil yaparak gusül abdesti almaya gittiği, bilâhare gelerek namaza dahil olduğu sabittir.[117]

---

116) *Sünen-i Sitte* ve Hâkim, (Osman b. Ebi'l-As es-Sakafî'den)

117) Ebu Dâvud, (Ebu Bekre'den *sahih* bir senedle)

Süfyân es-Sevrî şöyle der: 'Efendisinden kaçan köle, bid'at ehli, ana-babaya isyan eden, fisk u fücuru alenen işleyen ve daima sarhoş gezenler hariç, her doğru ve yalancının arkasında, cemaat olarak namaz kıl'. (Böyle bir namaz, Ebû Hanife ile Şafiî'ye göre kerahetle birlikte sahihtir).

5. İmamın saflar düzeltilmedikçe tekbir almaması gerekir. İmam, sağına ve soluna bakmalı ve saflarda bir eğrilik görürse düzeltilmesini emretmelidir.

Selef-i sâlihîn namaza dururken omuzlarını bir hizaya getirir ve ayak topuklarını da birleştirirlerdi.

Müezzin, kâmeti bitirmeden imam tekbir almamalıdır. Müezzin de ezandan sonra, cemaatın namaza hazırlanabileceği kadar bekledikten sonra kâmet getirmelidir.

لِيَتَمَهَّلَ الْمُؤَذِّنُ بَيْنَ الْاَذَانِ وَالْاِقَامَةِ بِقَدْرِ مَا يَفْرَغُ الْاٰكِلُ مِنْ طَعَامِهِ وَالْمُعْتَصَرُ مِنْ اِعْتِصَارِهِ.

> Ezan ile kâmetin arası kişinin yemek yiyebileceği veya sıkıştığında abdest alabileği kadar bir zaman uzatılmalıdır.[118]

Bunun hikmeti, Hz. Peygamber'in küçük veya büyük taharetin sıkıştırdığında namaz kılmayı yasaklamasıdır.[119] Ayrıca Hz. Peygamber, kalbin vesveselerden kurtulması için, acıkan bir kimsenin akşam yemeğini yatsı namazından önce yemesini emir buyurmuştur.[120]

6. İmam, namazdaki tüm tekbirleri cemaate duyuracak şekilde yüksek sesle almalıdır. Cemaattekiler ise, seslerini ancak kendilerinin duyabilecekleri kadar yükseltebilirler. İmam, fazilete nâil olmak için, imâmete niyet etmelidir. İmam bu niyeti getirmese dahi hem kendisinin hem de uymaya niyet eden cemaatin namazları sahihtir. Fakat cemaat sevabını ancak imama uymaya niyet eden kimseler alır. İmam ise, imâmete niyet etmediği için, cemaatla namaz kılma sevabından mahrum olur. Cemaat istiftah

---

118) Tirmizî ve Hâkim, (Câbir'den); Tirmizî'ye göre senedi *mechûl*dür.

119) Müslim, Hz. Âişe'den şu ibâre ile nakletmektedir: 'İki pislikten biriyle sıkışanın namazı yoktur (namazı kâmil olmaz)'.

120) Buhârî ve Müslim (İbn Ömer ve Hz. Âişe'den)

tekbirlerini imamın tekbirinden sonra almaya dikkat etmelidir; yani imam tekbirini bitirdikten sonra sıra cemaate gelmelidir. Allah herkesten daha iyisini bilir.

Kıraat Vazifeleri

Bu vazifeler üçtür:

A. İmam, namazı tek başına edâ eden zat gibi, *istiftah* (açma) duasını ve *eûzü*'yü gizlice okur. Sabah namazının bütün rek'atlarında, akşam ve yatsının da birinci ve ikinci rek'atlarında *Fâtiha*'yı ve *Fâtiha*'dan sonra okunan sûreyi sesli okuyacaktır; nitekim namazı tek başına edâ edenler de böyle yaparlar. Namazın sonunda, eğer sesli okunan namazlardansa 'âmin' kelimesini sesli getirmelidir. Cemaat de böyle yapmalı ve âmin'lerini imamın âmin'inden sonra değil, onunla birlikte getirmelidirler.[121] İmam, sesli namazlarda (Şafiî'ye göre) besmeleyi de sesli okumalıdır. Besmele'nin nasıl okunacağı hakkında birbirine zıt birçok haberler zikredilmiştir. İmam Şafiî (r.a) besmele'nin açık okunması tarafını tercih etmiştir.[122]

B. İmam, kıyamdayken üç defa nefes alıp sükût etmelidir. Bu keyfiyeti, Semure b. Cündüb ile İmrân b. Husayn Hz. Peygamber'den rivayet etmişlerdir:

a) Tekbir aldığı zaman, arkasında bulunup kendisine uyan cemaatin *Fâtiha*'yı okuyacağı kadar susması gereklidir. Bu, sükûtların en uzunudur. Bu sükûtu, imam, *istiftah* duasını okuduğu zaman yapar; çünkü imam bu arada sükût etmezse cemaatin, zammı sûreyi dinlemesine mâni olur. Bu durumda sevaplarının eksilmesinden mesûl olur. Eğer imam, sükût ettiği halde, cemaat bu müddet içinde *Fâtiha*'yı okumayıp başka birşeyle meşgul olursa günâh imama değil, cemaate ait olur.

b) İmam, *Fâtiha*'yı okuduktan sonra, birinci sükûtunda *Fâtiha*'larını tamamlayamayanlara tamamlama imkânı vermek için, birinci sükûtun yarısı kadar susmalıdır.

---

121) İmam 'âmin' dediğinde, cemaatın da 'âmin' demesi gerektiğini bildiren hadîs vardır.

122) Nesâî ve Müslim, (Enes'den)

c) *Fâtiha*'nın akabinde okunan sûreyi bitirdikten sonra ve rükûa varmazdan önce azıcık sükût etmelidir. Bu, sükûtların en kısasıdır. İmam o-kuyuş ile rükûa varış tekbirinin arasını ayıracak kadar susmalıdır; çünkü okuyuşu tekbirle birleştirmek yasaklanmıştır.

Cemaat, imamın arkasında, *Fâtiha*'dan başka birşey okumamalıdır. Eğer imam, tekbirinden sonra *Fâtiha*'yı okuyacak kadar fırsat vermezse cemaat *Fâtiha*'larını onunla birlikte okumalıdır ve bunun (mânevî) kusuru da imama ait olur. Eğer cemaat, imamın okuduğu zammı sûreyi duyamazsa kendi kendine okumasında bir mahzur yoktur.

C. İmam, sabah namazında yüz ayetten az olan sûrelerden iki tanesini okumalıdır; çünkü sabah namazının kıraatını uzatmak ve namazı biraz erken başlatmak sünnettir. Sabah namazından tan yeri ağardıktan sonra çıkılması bir zarar vermez. İkinci rek'atında herhangi bir sûrenin sonundan otuz veya yirmi ayet okuyup o sûreyi bitirmekte hiçbir beis yoktur. Çünkü böyle sûreler sık sık okunmadığından va'z u nasihat bakımından daha tesirli ve insanı daha fazla tefekküre sevkedecidir. Bazı âlimler bir kısım sûrelerin baş taraflarından birkaç ayet okuyarak kesmeyi mekruh saymışlardır.

Rivayet ediliyor ki, Hz. Peygamber Yûnus sûresinin bir kısmını okumuş, Hz. Musa ile Firavun bahsine gelince okumayı kesip, rükûa varmıştır.[123]

Hz. Peygamber sabah namazında Bakara sûresinden (136) "Ey mü'minler! Yahudi ve hristiyanların sizi kendilerine dâvet etmelerine karşılık şöyle deyiniz: Biz Allah'a ve bize indirilen Kur'an'a iman ettik" ayetini, ikinci rek'atte Âlu İmrân sûresinin (53) 'Ey rabbimiz! İndirdiğin İncil'e iman ettik ve peygamberin İsa'ya tâbi olduk...' ayetini okumuştur.[124]

Hz. Peygamber, Bilâl'in daldan dala atlayarak şuradan buradan ayet okuduğuna şâhid olunca ona neden böyle yaptığını sorar.

---

123) Müslim, (Abdullah b. Saib'den) Mü'minûn sûresini okuduğunu rivayet etmektedir.

124) Müslim, (İbn Abbas'dan); Ebu Dâvud, (Ebu Hüreyre'den)

Bilâl 'Güzel kokuyu güzel kokuya katıyorum' cevabını verir. Bunun üzerine Hz. Peygamber 'Çok güzel yapıyorsun' buyurur.[125]

Öğle namazında otuz ayet uzunluğunda olan ve *Tıval'i-Mufassal* diye anılan sûrelerden okumalıdır. İkindi namazında öğlede okuduğu sûrelerin yarısı kadar; akşam namazında ise *Mufassal* sûrelerden sonra gelen kısa sûreleri okumalıdır.[126]

Hz. Peygamber'in kıldığı son namaz, akşam namazıdır.[127] Hz. Peygamber bu namazda *Mürselât* sûresini okumuş ve bundan sonra da ruhunu teslim edinceye kadar başka namaz kılmamıştır.

Kısacası namazda *tahfif*, ağır kılmaktan daha evlâdır; özellikle de cemaati bol olan camilerde... Hz. Peygamber bu ruhsat hakkında şöyle buyurmaktadır:

اِذَا صَلّٰى اَحَدُكُمْ بِالنَّاسِ فَلْيُخَفِّفْ فَاِنَّ فِيهِمُ الضَّعِيفَ وَالْفَقِيرَ وَذَا الْحَاجَةِ.

Herhangi biriniz, halka namaz kıldırdığında, hafif kıldırsın; çünkü onların içerisinde ihtiyaç sahibi, yaşlı ve zayıf kimseler bulunabilir.[128]

Ancak kişi tek başına kıldığı namazlarını istediği kadar uzatabilir.

Muaz b. Cebel (r.a) bir kavme imam olarak yatsı namazını kıldırdı. Zammı sûre olarak *Bakara*'yı okudu. Bu uzun süreye tahammül edemeyen birisi cemaati bırakıp namazını tek başına bitirdi. Onun bu halini gören cemaat 'Bu adam münâfık oldu' dediler. Bunun üzerine o adamla Muaz, Rasûlullah'a müracaat ettiler. Rasûlullah (s.a) hâdiseyi dinledikten sonra Muaz'ı azarlayarak şöyle buyurdu:

---

125) Ebu Dâvud, (Ebu Hüreyre'den *sahih* bir senedle)

126) Nevevî'ye göre, *Mufassal* sûreler, *Hucurât* sûresiyle başlar ve *Şems* sûresinde sona erer.

127) Buhârî ve Müslim, (Ümmü Fadl'dan)

128) Buhârî ve Müslim, (Ebu Hüreyre'den)

Ey Muaz! Sen kışkırtıcı mısın? *A'la*, *Târık* ve *Şems* sûrelerini okusana...[129]

Erkânla İlgili Vazifeler Üçtür

1. Rükû ve secdeyi hafif yapmalı ve bunlardaki tesbihleri üçten fazla okumamalıdır. Çünkü Hz. Enes'in şöyle dediği rivayet edilmektedir:

مَا رَأَيْتُ اَخَفَّ صَلاَةً مِنْ رَسُولِ اللّٰهِ ﷺ فِى تَمَامٍ.

Allah Rasûlü'nden -namazının herşeyi tamam olduğu halde- daha seri namaz kılan kimse görmedim![130]

Enes b. Mâlik (r.a), Medine vâlisi Ömer b. Abdülaziz'in arkasında namaz kıldığı zaman şöyle demiştir: 'Hz. Peygamber'in namazına, şu gencin namazından daha çok benzeyen bir namaz görmedim. Biz Allah Rasûlü'nün arkasında namaz kılarken rükû ve secdelerde onar defa tesbih getirirdik'.[131]

Mücmelen rivâyet edildiğine göre ashâb-ı kirâm (r.a) şöyle demişlerdir:

كُنَّا نُسَبِّحُ وَرَاءَ رَسُولِ اللّٰهِ ﷺ فِى الرُّكُوعِ وَالسُّجُودِ عَشْرًا عَشْرًا.

Biz Allah Rasûlü'nün arkasında namaza durduğumuzda rükû ve secde de onar defa tesbih getirirdik.[132]

Bu şekildeki kıraat güzeldir, fakat cemaat çoğaldı mı tesbihleri üçer defa yapmak ve kısa kesmek daha güzeldir. Eğer kendisini sadece dine adayan kimselerden başka cemaat yoksa o vakit tesbih

---

129) Buhârî ve Müslim, (Câbir'den) Ancak bunların rivayetinde *Târık* sûresinin zikri yoktur. Bu sûrenin zikri Beyhakî'ye göre sâbittir.

130) Buhârî ve Müslim

131) Ebu Dâvud ve Nesaî, (*hasen* bir senedle) İbn Kattan'a göre *zayıf*tır.

132) İmam Irâkî bu şekilde müstakil bir hadîse tesadüf etmediğini kaydettikten sonra, bunun bir önceki hadîsin parçası olması ihtimali üzerinde durmuştur.

sayısını on'a çıkarmakta bir beis yoktur. İşte bu konuda vârid olan çeşitli rivayetlerin bu şekilde telifi mümkündür.

İmamın, başını rükûdan kaldırırken 'Semiallâhu limen hamideh' demesi gerekir.

İmama Uymanın Keyfiyeti

2. Cemaat rükû ve secdeyi, kılı kılına imamla beraber değil, aksine ondan sonra yapmalıdır. İmama uyan, imamın alnı secde yerine varmadan önce secde etmemelidir; çünkü sahâbe-i kiram, Hz. Peygamber'e bu şekilde uymuşlardır. Cemaat, imam tam rükûa varmadan, rükûa gitmemelidir.

Denildiğine göre, insanlar namazdan üç grup olarak çıkarlar:

ı) Yirmibeş namazla çıkanlar. (Yani namazlarını yirmibeş namazın faziletine nâil olarak bitirenler). Bunlar, imamdan sonra rükûa varan ve yine ondan sonra tekbir alan kimselerdir.

ıı) Bir tek namazla çıkanlar. Bunlar da kılı kılına imamla beraber tekbir alıp rükû ve secdeye varanlardır.

ııı) Namazdan namazsız çıkanlar. Bunlar da imamdan önce tekbir alan ve ondan önce secde yapanlardır.

İmamın rükûda iken yeni gelip cemaata iştirak etmek isteyen bir kimsenin cemaat faziletine nâil olması ve o rek'ata yetişmesi için bekleyip beklememesi hakkında ulemânın ihtilâfı vardır. Ümit ederim ki, ihlâs ile yapılan böyle bir bekleyişte -cemaat arasında herhangi bir tefrik sözkonusu olmamak şartıyla- beis yoktur. Zira imam namazı uzatmamak hususundaki hakları gözetmelidir.

Teşehhüd Duası ve Hududu

3. Namazın uzamaması için teşehhüd duasını ancak teşehhüd kadar uzatmalıdır. Duayı yaparken sadece kendi nefsine duâ etmemeli, aksine bütün cemaatı kapsayan çoğul sigası kullanmalıdır.

Allâhümmağfirlenâ (Allahım! Bizi affeyle!) demeli; *Allâhümmağfirlî* (Allahım! Beni affeyle!) dememelidir. İmamın duada sadece kendi nefsini zikretmesi mekruh görülmüştür.

Teşehhüd'de, Hz. Peygamber'den vârid olan şu beş kelime ile Allah'a sığınmakta hiçbir beis yoktur.[133]

نَعُوذُ بِكَ مِنْ عَذَابِ جَهَنَّمَ وَعَذَابِ الْقَبْرِ وَنَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ الْمَحْيَا وَالْمَمَاتِ وَمِنْ فِتْنَةِ الْمَسِيحِ الدَّجَّالِ وَإِذَا أَرَدْتَ بِقَوْمٍ فِتْنَةً فَاقْبِضْنَا إِلَيْكَ غَيْرَ مَفْتُونِينَ.

Cehennem ve kabir azâbından sana sığınırız. Yâ rabb! Hayat ve ölümün ve mesih-deccâlın fitnesinden sana sığınırız. Yâ rabb! Herhangi bir kavmin başına fitneyi koparmak istediğin zaman, bizleri buna bulaştırmaksızın huzur-u ilâhîne al!

Deccâl'a, bütün yeryüzünü gezeceği için 'mesih' denilmiştir. Bazı kimseler de ona, gözleri kör olduğu için 'mesih' denildiğini söylemişlerdir.

Tahallül (Namazdan Çıkış) ile İlgili Vazifeler

Bunlar da üçtür:

1. Her iki selâmıyla da orada bulunan cemaate ve meleklere selâm vermeye niyet etmelidir.

2. Selâmdan sonra yerinden kıpırdamamalıdır. Çünkü Hz. Peygamber ve halifeleri olan Hz. Ebubekir ile Hz. Ömer böyle yapmışlardır.[134]

Nâfile namazı, farz namazın kılındığı yerden başka bir yerde kılmalıdır. Eğer kendisine uyan cemaatın içinde kadınlar varsa, onlar dağılıp gitmedikce, yerinden kıpırdamamalıdır.

Meşhur bir hadîste Hz. Peygamber'in şöyle diyecek kadar oturduğu rivayet edilmektedir:

إِنَّهُ ﷺ لَمْ يَكُنْ يَقْعُدُ إِلاَّ قَدْرَ قَوْلِهِ: اَللّٰهُمَّ أَنْتَ السَّلاَمُ وَمِنْكَ السَّلاَمُ تَبَارَكْتَ يَا ذَا الْجَلاَلِ وَالْإِكْرَامِ.

Ey Allahım! Selâm sensin ve selâm sendedir. Ey celâl ve ikram sahibi Allahım! Sen her eksiklikten yücesin!

---

133) Bu hadîs daha önce geçmişti.

134) Buhârî, (Ümmü Seleme'den)

3. İmamın yerinden kalkarken yüzünü cemaata çevirmesi daha uygundur. Cemaatın imamdan önce kalkması mekruhtur.

Rivayet ediliyor ki, Hz. Peygamber'in güzîde sahabilerinden Zübeyr ve Talhâ (r.a), bir imamın arkasında namaz kıldılar. Selâmdan sonra imama şöyle dediler: 'Bir husus müstesnâ, namaz kıldırışın çok güzel ve tamamdı. Şöyle ki, selâm verdikten sonra yüzünü cemaata çevirmiyorsun'. Sonra da cemaata dönerek 'İmamınız yerinden ayrılmadan önce kalkıp gitmeniz olmasaydı, namazınız çok güzel olacaktı' dediler. İmam selâm verip yüzünü cemaata çevirdikten sonra, ister sağ tarafa, isterse de sol tarafa ayrılıp gidebilir. Fakat sağ tarafa ayrılıp gitmesi daha uygundur. İşte namazlardaki vazifeler bunlardır. Yalnız sabah namazında kunut duasının okunması sözkonusudur. İmam (ikinci rek'atın rükûundan sonra ayakta durup ve ellerini kaldırarak) 'Ey Allahım! Bizlere hidayet eyle!' demeli, yalnız kendisini zikrederek 'Ey Allahım! Beni hidayete erdir!' dememelidir. İmam'ın duasını dinleyen cemaat de 'âmin' demelidir. Ancak imam 'Sen hükmedersin, sana hükmedilmez' mealindeki *İnneke takdî velâ yukdâ aleyk* cümlesine geldiğinde cemaat 'âmin' demeyi kesmelidir. Çünkü burası dua değil, Allah'ı senâ etme makamıdır. Cemaat da imamla beraber bu medh-ü senâyı tekrarlamalı veya 'Evet ben de bu hususta şehadet edenlerdenim' mânâsına gelen *Belâ ve ene alâ zâlike min'eş-şâhidîn* ya da 'Doğru söyledin ve sevap işledin' mânâsına gelen *sadakte ve berirte* veya buna benzer şeyler söylemelidir.

Kunutta ellerin kaldırılmasına dair bir hadîs-i şerîf rivayet edilmiştir.[135] Gerçi bu keyfiyet, teşehhüdün sonunda okunan duaların hilafına olsa da, eğer bu husustaki hadîs *sahih* ise, elleri kaldırıp kunut duasını okumak müstahabdır... Çünkü *teşehhüd*ün sonunda okunan dualar için el kaldırılmaz. Fakat kunutta Rasûlullah'ın sünnetine uyulmuştur. Esasen bu dua ile teşehhüd sonunda okunanlar arasında bir fark da vardır. Çünkü teşehhüdde eller özel bir şekilde baldırlar üzerine konur; binaena-

---

135) Beyhakî, (*Hasen* bir senedle)

leyh ellerin bir vazifesi vardır. Kunutta ise ellerin vazifesi yoktur. Bu sebeple 'Kunutta ellerin kaldırılması kendilerinin vazifesidir' denilirse garipsenmemelidir. Çünkü ellerin kaldırılması, duâya daha uygun düşmektedir.

Allah herkesten daha iyisini bilir. İşte imamlık ve cemaat âdâbının özü bunlardan ibarettir...İnsanoğlunu, iyilik yapmaya muvaffak kılan sadece Allah Teâlâ'dır!

BEŞİNCİ BÖLÜM

Cum'a Namazının Fazileti, Âdâbı, Sünnetleri ve Şartları

I. Cum'a Namazının Fazileti

Cum'a günü, büyük bir gündür. Allah Teâlâ İslâm dinini bu günle büyütmüş ve tezyin etmiştir. Aynı zamanda bu günü bütün ümmetler arasında sadece müslümanlara ihsan buyurmuştur.

Allah Teâlâ Kur'an'da şöyle buyurmaktadır:

> Ey iman edenler! Cum'a günü namaz için çağrıldığınız zaman hemen Allah'ın zikrine koşun ve alış-verişi bırakın. Eğer bilirseniz bu sizin için daha hayırlıdır.
>
> (Cum'a/9)

Allah Teâlâ böyle buyurmak sûretiyle o saatte insanoğlunu cum'aya gitmekten alıkoyan dünyevî meşgalelerin tamamını haram kılmıştır. Hz. Peygamber de şöyle buyurmaktadır:

إِنَّ اللّٰهَ عَزَّ وَجَلَّ فَرَضَ عَلَيْكُمُ الْجُمُعَةَ فِي يَوْمِي هٰذَا فِي مَقَامِي هٰذَا.

> Allah Teâlâ, benim şu makamımda ve şu günümde size cum'a namazını farz kılmıştır.[136]

مَنْ تَرَكَ الْجُمُعَةَ ثَلَاثًا مِنْ غَيْرِ عُذْرٍ طَبَعَ اللّٰهُ عَلَى قَلْبِهِ.

> Allah Teâlâ özürsüz olarak üç cum'a namazını terkedenin kalbini kilitler.[137]

فَقَدْ نَبَذَ الْإِسْلَامَ وَرَاءَ ظَهْرِهِ.

---

136) İbn Mâce, (Câbir'den *zayıf* bir senedle)

137) Beyhakî, *Şuab'ul-İman,* (İbn Abbas'dan)

Özürsüz olarak üç cum'a namazını terkeden kimse, İslâm dinini arkasına atmış ve ona önem vermemiş demektir.[138]

Adamın birisi İbn Abbas'a gelerek, hayatında cum'aya ve cemaat namazlarına iştirak etmeyerek ölen kimsenin durumunu sordu. İbn Abbas 'O, ateş ehlidir' cevabını verdi. Adam bir ay mütemadiyen gelip giderek, aynı suali sordu ve hepsinde de aynı cevabı aldı.

Bu hadîs-i şerîfte şöyle vârid olmuştur:

إِنَّ أَهْلَ الْكِتَابَيْنِ أُعْطُوا يَوْمَ الْجُمُعَةِ فَاخْتَلَفُوا فِيهِ فَصُرِفُوا عَنْهُ وَهَدَانَا اللّٰهُ تَعَالَى لَهُ وَأَخَّرَهُ لِهٰذِهِ الْأُمَّةِ وَجَعَلَهُ عِيدًا لَهُمْ فَهُمْ أَوْلَى النَّاسِ بِهِ سَبْقًا وَأَهْلُ الْكِتَابَيْنِ لَهُمْ تَبَعٌ.

Cum'a günü, iki kitabın (Tevrat ve İncil'in) ehline verildi. Fakat onun hakkında ihtilâfa düştükleri için Allah Teâlâ onları o günden mahrum etti. Bizleri ise, o güne hidayet eyledi. O günü bu ümmet için sakladı ve onu, bu ümmete bayram kıldı. Bu bakımdan bu ümmet o günü herkesten daha önce elde etti. Hristiyan ve yahudiler ise (o günü takip eden günleri bayram edindikleri için bu hususta) müslümanlara tâbi olmuşlardır.[139]

Enes'in, Hz. Peygamber'den rivayet ettiği bir hadîste de şöyle buyurulmaktadır:

أَتَانِي جِبْرَائِيلُ عَلَيْهِ السَّلَامُ فِي كَفِّهِ مِرْآةٌ بَيْضَاءُ، وَقَالَ: هٰذِهِ الْجُمُعَةُ يَفْرِضُهَا عَلَيْكَ رَبُّكَ لِتَكُونَ لَكَ عِيدًا وَلِأُمَّتِكَ مِنْ بَعْدِكَ، قُلْتُ: فَمَا لَنَا فِيهَا؟ قَالَ: لَكُمْ فِيهَا خَيْرُ سَاعَةٍ مَنْ دَعَا فِيهَا بِخَيْرٍ قُسِمَ لَهُ أَعْطَاهُ اللّٰهُ سُبْحَانَهُ إِيَّاهُ أَوْ لَيْسَ لَهُ قَسْمٌ ذُخِرَ لَهُ مَا هُوَ أَعْظَمُ مِنْهُ أَوْ تَعَوَّذَ مِنْ شَرٍّ مَكْتُوبٍ عَلَيْهِ إِلَّا أَعَاذَهُ اللّٰهُ عَزَّ وَجَلَّ مِنْ أَعْظَمَ مِنْهُ وَهُوَ سَيِّدُ الْأَيَّامِ عِنْدَنَا وَنَحْنُ نَدْعُوهُ فِي الْآخِرَةِ يَوْمَ الْمَزِيدِ، فَقُلْتُ: وَلِمَ؟ قَالَ: إِنَّ رَبَّكَ عَزَّ وَجَلَّ اتَّخَذَ فِي الْجَنَّةِ وَادِيًا أَفْيَحَ مِنَ

138) İmam Ahmed ve *Sünen* sahipleri, (Ebu Ca'd ed-Damrî'den)

139) Buhârî ve Müslim, (Ebu Hüreyre'den)

الْمِسْكِ أَبْيَضَ، فَإِذَا كَانَ يَوْمُ الْجُمُعَةِ نَزَلَ تَعَالَى مِنْ عِلِّيِّينَ عَلَى كُرْسِيِّهِ فَيَتَجَلَّى لَهُمْ حَتَّى يَنْظُرُوا إِلَى وَجْهِهِ الْكَرِيمِ.

Cebrail, elinde bembeyaz bir ayna olduğu halde bana gelerek 'Şu gördüğün ayna, rabbin tarafından, senin ve senden sonra gelecek ümmetin için bayram olsun diye, farz kılınan cum'a günüdür' dedi. Bunun üzerine 'Bu günde bizim için ne gibi faziletler var?' diye sordum. Şöyle dedi: "Bu günde öyle bir saat vardır ki, kim bu saatte, kendisine taksim edilen bir hayrı isterse Allah Teâlâ ona istediğini ihsan eder. Eğer kendisi için taksim edilmiş bir hayır yoksa duasının yüzü suyu hürmetine istediğinden daha büyük bir hayrı kıyamette azık olarak verir. Eğer bu saatte kendisi için yazılan birşeyden Allah'a sığınırsa, Allah Teâlâ onu o yazılandan daha büyük bir felâketten korur. O gün, bizim nezdimizde günlerin efendisidir. Biz, o güne kıyamet gününde 'artırma günü' mânâsına gelen 'yevm-ül-mezîd' demekteyiz".

'Neden ey Cebrâil?' diye sorduğumda da şunları söyledi: 'Senin rabbin cennette miskten daha kokulu ve bembeyaz bir vâdi yaratmıştır. Kıyamet gününde *illiyyîn* denilen makamdan kürsüsüne (kemiyeti ve keyfiyeti bilinmeyen bir şekilde) iner. Sonra, ehl-i cennete cemâlini o şekilde gösterir ki, onlar O'nun keremli vechini temaşa ederler.[140]

خَيْرُ يَوْمٍ طَلَعَتْ عَلَيْهِ الشَّمْسُ يَوْمُ الْجُمُعَةِ؛ فِيهِ خُلِقَ آدَمُ عَلَيْهِ السَّلاَمُ، وَفِيهِ أُدْخِلَ الْجَنَّةَ، وَفِيهِ أُهْبِطَ إِلَى الْأَرْضِ، وَفِيهِ تِيبَ عَلَيْهِ وَفِيهِ مَاتَ وَفِيهِ تَقُومُ السَّاعَةُ وَهُوَ عِنْدَاللّٰهِ يَوْمُ الْمَزِيدِ كَذٰلِكَ تُسَمِّيهِ الْمَلاَئِكَةُ فِى السَّمَاءِ وَهُوَ يَوْمُ النَّظَرِ إِلَى اللّٰهِ تَعَالَى فِى الْجَنَّةِ.

Üzerine güneşin doğduğu en hayırlı gün cum'adır. Âdem (a.s) o günde yaratıldı ve cennete o günde gönderildi. Cennetten o gün indirildi ve tevbesi o günde kabul olundu. O

---

140) Şafiî, *Müsned*; Taberânî, *Evsat*; İbn Merdeveyh, *Tefsir*, (*zayıf* senedlerle)

günde de vefat etti. Kıyamet de o günde kopacaktır. O gün Allah'ın nezdinde mezîd (artırma) günüdür. Göklerdeki melekler de ona bu ismi vermektedirler. Aynı zamanda o gün, cennette Allah Teâlâ'nın cemâlinin temaşa günüdür.[141]

إِنَّ لِلَّهِ عَزَّ وَجَلَّ فِى كُلِّ جُمُعَةٍ سِتَّمِائَةَ اَلْفِ عَتِيقٍ مِنَ النَّارِ.

Her cum'a gününde Allah Teâlâ'nın ateşten azad ettiği altıyüzbin azadlısı vardır.[142]

Hz. Enes bir hadîste Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu rivayet etmektedir:

اِذَا سَلِمَتِ الْجُمُعَةُ سَلِمَتِ الْاَيَّامُ.

Cum'a günü selâmetle geçtiği takdirde, haftanın diğer günleri de selâmetle geçer.[143]

اِنَّ الْجَحِيمَ تُسَعَّرُ فِى كُلِّ يَوْمٍ قَبْلَ الزَّوَالِ عِنْدَ اسْتِوَاءِ الشَّمْسِ فِى كَبِدِ السَّمَاءِ فَلاَ تُصَلُّوا فِى هٰذِهِ السَّاعَةِ اِلاَّ يَوْمَ الْجُمُعَةِ فَاِنَّهُ صَلاَةٌ كُلُّهُ وَاِنَّ جَهَنَّمَ لاَتُسَعَّرُ فِيهِ.

Hergün öğleden önce, güneş göğün tam ortasındayken, cehennem kızdırılır. Bunun için cum'a günü hariç, diğer günlerde, bu saatte namaz kılmayınız. Cum'a gününde ise, her vakit namaz kılınabilir; çünkü o günde (onun hürmetine) cehennem kızdırılmaz.[144]

Ka'b'ul- Ahbar şöyle diyor: 'Allah Teâlâ, şehirlerden *Mekke*'yi, aylardan *Ramazan*'ı, günlerden *Cum'a*'yı ve gecelerden de *Kadir* gecesini faziletli kılmıştır'.

---

141) Müslim, (Ebu Hüreyre'den)

142) İbn Adiy, *el-Kâmil*; İbn Hibban, *Duafâ* Beyhakî, *Şuab'ul-İman*, (Enes'den)

143) İbn Hibban, *Duafâ*; Ebu Nuayın, *Hilye*; Beyhakî, *Şuab'ul-İman*, (Hz. Âişe'den)

144) Ebu Dâvud, (Ebu Katade'den)

Denildiğine göre, kuş vesâir haşarat, cum'a günü karşılaştıklarında birbirlerine 'Selâm, bugün sâlih bir gündür' derlermiş.

Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

مَنْ مَاتَ يَوْمَ الْجُمُعَةِ كَتَبَ اللّٰهُ لَهُ اَجْرَ شَهِيدٍ وَوُقِيَ فِتْنَةَ الْقَبْرِ.

Cum'a gününde veya gecesinde ölen kimseye, 'şehid' ecri yazılır ve o kişi kabir fitnesinden korunur.[145]

II. Cum'anın Şartları

Cum'a diğer namazların şartlarında ortak olduğu gibi onlardan hiçbirinde bulunmayan şu altı şartla da ayrılmaktadır:

1- Vakit: İmamın selâmı, ikindi namazı vaktine tesadüf ederse cum'a namazı geçmiş sayılır. Bu namazı, dört rek'at ve öğle namazı olarak kaza etmelidir. Cum'a namazına sonradan gelip de imama uyan kimsenin son rek'atı vaktin haricine çıkarsa, onun cum'asının sahih olup-olmadığı hakkında ihtilâf vardır.

2. Mekân: Cum'a namazının sahralarda, çöllerde ve çadırlar arasında kılınması sahih değildir. Aksine cum'a namazının sahih olması için, taşınmaz binaların bulunduğu bir yer lâzımdır. Aynı zamanda bu yerde kendilerine cum'a namazı farz olan kırk kişinin bulunması şarttır. (Bu hüküm Şafiî'ye göredir.)

Köy, cum'a hususunda şehir gibidir. Köylerde cum'a kılmak için sultanın bulunması veya izin vermesi şart değildir; fakat en iyisi izin almaktır.

3. Aded: (Şafiî'ye göre) Cum'a, kırk erkekten az olan bir cemaatle sahih olmaz. Cum'aya iştirâk eden bu insanlar, mükellef, kış ve yaz göç etmeyen ve o mahallin daimî yerlisi olmalıdır. Eğer hutbe okunurken veya namaz kılınırken, mevcut kırk kişiden bir kişi bile çıkıp gitse cum'a namazı sahih olmaz. Bu adedin, hutbenin başlangıcından imamın selâm vermesine kadar orada bulunması şarttır.

---

145) Ebu Nuaym, *Hilye*, (Câbir'den)

4. Cemaat: Eğer bir köyde veya şehirde kırk kişi ayrı ayrı yerlerde cum'a namazını tek başlarına (veya küçük gruplar halinde) kılsalar, namazları sahih değildir. Fakat sonradan gelip de namazın ikinci rek'atında imama uyan bir kimsenin, imamın selâmından sonra, kendi namazının ikinci rek'atını tek başına edâ etmesi caizdir. Eğer imamın ikinci rek'atının rükûuna yetişemezse, yine imama uyar; fakat o namazı öğle namazı niyetiyle kılar. İmam selâm verdiğinde kalkarak dört rek'at öğle namazını edâ eder.

5. Orada Daha Önce Cum'a Kılınmış Olmamalıdır: Eğer bir mahallenin bütün ahalisinin bir camiye toplanması mümkün değilse, iki, üç veya dört camiye (ihtiyaç kadar) dağılıp cum'a kılmaları caizdir. Eğer ihtiyaç olmaksızın birkaç yerde cum'a kılınırsa, hangi cum'anın imamı istiftah tekbirini daha önce alırsa, ancak o cum'a sahihtir. (Diğerleri ise fasiddir).

Ayrı ayrı yerlerde cum'a kılmak mecburiyeti olduğu zaman imamlardan hangisi daha faziletli ise, onun arkasında namaz kılmak daha faziletli olur. Eğer zahirde iki imam fazilet bakımından eşit iseler, hangi cami daha önce inşa edilmişse o camide kılınan cum'a daha üstündür. Eğer bu hususta da eşit iseler, cum'anın, evine daha yakın olanda kılınması daha efdaldir. Cemaatin çokluk fazileti de gözetilebilir.

6. İki Hutbe: Bu iki hutbenin okunması farzdır. Hutbenin okunması esnasında ayakta durmak ve hutbeler arasında oturmak da hatib için farzdır. Birinci hutbede dört farz vardır:

a) Hamd: En azı 'Elhamdülillah' demektir.

b) Allah Rasûlü'ne *salavât-ı şerîfe* getirmek.

c) Allah'ın kullarına takvayı tavsiye etmek.

d) Kur'an'dan en az bir ayet okumak.

İkinci hutbenin de dört farzı vardır. Ancak bu ikinci hutbede ayet okumak yerine, müslümanlara dua edilmesi ve aynı zamanda hutbeyi kırk kişinin dinlemesi vaciptir. (Eğer kırk kişinin hepsi veya bir kısmı sağır ise, onlara, hiç olmazsa, hutbenin rükünlerini dinletmek lâzımdır. Aksi takdirde böyle bir cemaatin cum'asının sahih olup olmayacağı hususunda ihtilâf vardır).

Hutbe'nin Sünnetleri

Güneş tam göğün ortasından batıya doğru yöneldiği, müezzin ezanı okuduğu ve imamın da minbere çıkarak oturduğu zaman -*tahiyye-t'ül-mescid* namazı hariç- namaz kılma faslı sona ermiştir. Konuşma faslı ise hutbenin açılışıyla sona erer. Hatib minbere çıkıp yüzünü cemaata çevirdiği zaman, selâm vererek oturur; cemaat de onun selâmına karşılık verir. Müezzin ezanı okuyup bitirince, hatib sağa sola bakmaksızın, kılıcının kabzasıyla veya bastonuyla ya da minberin trabzanlarıyla oynamaksızın ellerini, namazda olduğu gibi birini diğerinin üzerine bağlayarak yüzünü cemaata çevirir ve iki hutbe irad eder. Bu iki hutbe arasında hafif bir oturuş yapar. Hutbe okurken cemaatin anlayamayacağı garip kelime ve lugatları kullanmamaya dikkat etmelidir. Hutbeleri fahiş bir şekilde uzatmamalı ve teganni yapmamalıdır. Hutbe, derleyici, beliğ ve kısa olmalıdır. İkinci hutbede bir ayetin okunması da müstehabdır. Camiye hutbe okunurken giren bir kimse cemaata selâm vermemelidir. Şayet böyle bir selâm verirse, cevap vermek şart değildir. Ancak işaretle cevap vermek güzeldir. Hutbeyi dinleyen bir kimse, aksıranlara -dua etmek sûretiyle- cevap vermemelidir. İşte bütün bunlar hutbenin sahih olmasının şartlarıdır.

Cum'anın Vücûbu

Cum'anın vâcib olması için gereken şartlar şunlardır:

1- Erkek olmak.

2- Bâliğ olmak.

3- Akıllı olmak.

4- Müslüman olmak.

5- Hür olmak.

6- Bu vasıflara sahip kırk erkeğin bulunduğu bir mahalde bulunmak.

7- Sakin bir zamanda; gür sesli bir müezzinin şehirde okuduğu ezanın duyulabileceği bir mahallin sakinlerinden olmak. Çünkü Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: 'Cum'a günü namaza çağ-

rıldığınızda herşeyi bırakıp Allah'ın zikrine koşunuz ve alış-verişi bırakınız!' (Cum'a/9)

Yukarıda zikrolunan vasıflara sahip kimseler için, şu özürlerden dolayı cum'a namazının terkinde ruhsat vardır:

1- Yağmur.

2- Çamur.

3- Korku.

4- Hastalık.

5- Hastaya bakmak..[146]

Bu özürlere sahip olup da cum'a namazına gidemeyenlerin, öğle namazını halkın cum'a namazından çıkabileceği bir zamâna kadar tehir etmesi müstehabdır. Cum'a namazını kılan hasta, misafir, köle veya kadınların, namazları sahihtir ve bu, öğle namazlarının yerine sayılır ve geçerlidir. Allah herkesten daha iyisini bilir.

Sırasıyla Cum'anın Âdâbı

Bunlar on maddede toplanmıştır:

1. Perşembe gününden itibaren kişi cum'aya hazırlanmalıdır. Kalbiyle onu kılmaya hazır olup faziletini karşılamalıdır. Bunun için de perşembe günü ikindi namazından sonra tesbih, istiğfar ve dua ile meşgul olmalıdır; çünkü bu saat fazilet bakımından cum'a gününde meçhul bırakılan saate denktir.

Seleften bazıları 'Kulların mûtad rızkından başka, Allah Teâlâ'nın bir fazilet ve ikramı vardır ki bunu yalnızca perşembe günü öğleden başlamak üzere cum'a günleri kendisine yalvaran kullarına verir' demişlerdir.

Cum'a gününde giyeceği elbiseleri perşembe gününden yıkamalı ve tertemiz yapmalıdır. Eğer yanında yoksa cum'a günü sürünmek üzere güzel koku hazırlamalıdır. Sabahın erken saatlerinden itibaren cum'aya mâni meşguliyetleri kalbinden çıkarmalı, perşembeyi cum'aya bağlayan akşam, ertesi gün için oruca niyet

---

146) Bu özürlerin miktarı, fıkıh kitaplarında tafsilâtıyla beyan edilmiştir.

etmelidir; çünkü bu günün orucu çok faziletlidir. Ancak bu orucunu ya perşembe veya cumartesi orucuyla birleştirmelidir; çünkü sadece cum'a günü oruç tutmak mekruhtur.

Cum'a akşamını, namaz kılmak ve hatim indirmek sûretiyle ihya etmelidir; çünkü bu akşamın fazileti çoktur. Cum'a gününün fazileti bu gecenin üzerine bina edilmiştir. Bu gecede veya cum'a gününde hanımıyla birleşebilir. Hatta Hz. Peygamber'in 'Kim cum'a namazına sabahın erken saati gidip öncülüğü alır ve üstünü başını güzelce temizleyerek bedenini yıkarsa, Allah ondan razı olsun!'[147] sözünü, *hanımıyla birleşmek* mânâsına hamleden bir grup, kişinin, cum'a gecesi veya cum'a günü namazdan önce hanımı ile birleşmesini müstehab saymışlardır. Bu bakımdan hadîsin son cümlesini 'Kendisi yıkandığı gibi hanımını da yıkanmaya mecbur ederse' şeklinde tefsir etmişlerdir. Bir kısım âlimler de 'Hadîsin sonundaki *ğassele* tabiriyle *elbiselerini yıkarsa* mânâsı irade olunur' demişlerdir. Bazı rivayetlerde de bu kelime *gasele* şeklinde tahfifle okunmuş ve *iğteselen*in sonuna da *li-cesedihî* tâbiri eklenmiştir. İşte cum'ayı karşılama âdâbı bunlardan ibarettir.

Cum'ayı karşılamanın bu âdabına riayet eden kimseler sabahladıkları zaman 'Bu hangi gündür?' diye gafletlerini izhar eden gafiller zümresinden çıkmış olurlar.

Seleften bazıları "Cum'a günü nasibi en fazla olan kimse cum'a saatını bekleyen ve onu bir gün öncesinden gözetendir. Nasibi en az olan kimse ise, sabahladığı zaman 'Bugün günlerden nedir?' diye sorandır" demişlerdir. Seleften bazıları cum'a namazını karşılamak için, cum'a gecelerini camide geçirirlerdi.

2. Cum'a günü sabahleyin kalktığında fecirden sonra gusletmelidir. Eğer cum'aya sabahın erken saatlerinde gitmiyorsa yeni temizlenmiş olmak için gideceği zamâna yakın gusletmesi daha iyidir. Cum'a günü yapılan gusül, kuvvetli bir şekilde müstehabdır. Hatta bazı âlimler *vacib* olduğuna bile kail olmuşlardır.

---

147) *Sünen* sahipleri, İbn Hibban, Hâkim, (Evs b. Evs'den); Tirmizî hadisin *hasen* olduğunu söylemiştir.

Nitekim Hz. Peygamber'in 'Cum'a guslü, her bâliğ kimseye vâcibdir' buyurduğu rivayet edilmiştir.[148]

Nâfi'in İbn Ömer'den rivayet ettiği en meşhur hadîsin hükmü şudur: 'Cum'aya iştirak etmek isteyen herkes yıkansın'.[149]

Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

غُسْلُ الْجُمُعَةِ وَاجِبٌ عَلٰى كُلِّ مُحْتَلِمٍ.

Erkeklerden veya kadınlardan cum'a namazına gidecek olanlar muhakkak yıkansınlar...[150]

Medinelilerden birbirleriyle tartışan iki kişiden biri diğerine 'Sen cum'a gününde gusletmeyen kimseden daha şerlisin' derdi.[151]

Hz. Ömer, camiye hutbe esnasında geldiğini gördüğü Hz. Osman'a 'Bu saatte mi geliyorsun? diyerek cum'a namazına erken gelmemesini kınar. Hz. Osman da şöyle cevap verir: 'Ezanı işittikten sonra da abdest aldım ve ancak çıkıp gelebilecek kadar geri kaldım'. Bunun üzerine Hz. Ömer 'Abdest almak mı? O da ayrı bir suç... Biliyorsun ki, Hz. Peygamber bize cum'a günlerinde gusül etmemizi emrediyordu...' buyurur.[152]

Hz. Osman'ın abdest almasıyla, cum'a gününde gusletmeyi terketmenin caiz olduğu anlaşılmaktadır. Cum'a gününde guslün vâcib olmadığı, Hz. Peygamber'den rivayet edilen şu hadîsle de sabittir:

مَنْ تَوَضَّأَ يَوْمَ الْجُمُعَةِ فَبِهَا وَنِعْمَتْ وَمَنِ اغْتَسَلَ فَالْغُسْلُ اَفْضَلُ.

---

148) Buhârî ve Müslim, (Ebu Said'den)

149) İbn Hibban

150) İbn Hibban ve Beyhakî, (İbn Ömer'den)

151) Ebu Talib el-Mekkî, *Kut'ul-Kulûb.*

152) Buhârî ve Müslim, (Ebu Hüreyre'den)

Cum'a gününde abdest alan sünnete uymuş ve güzel birşey yapmıştır. Fakat gusletmek daha efdâldir.[153]

Cum'a gününde cünüplük guslü alan kimse, ikinci bir defa da vücuduna cum'a guslü niyetiyle su dökmelidir. Fazileti elde etmek için bir gusül de kâfidir; yalnız hem cünüplüğün kalkmasına, hem de cum'a sünnetinin yerine getirilmesine niyet etmek şartıyla... Bu durumda cum'a için alınan gusül, cünüplük için alınana dahil olur.

Sahabîlerden biri, gusleden çocuğunun yanına girdiğinde 'Bu guslü cum'a için mi aldın?' diye sorar. Onun 'Hayır cünüplükten temizlenmek için aldım' demesi üzerine de 'O halde ikinci bir gusül daha al!' diyerek, delil olarak da cum'a guslünün her bâliğ müslümana vâcib olduğunu bildiren hadîsi rivayet eder.

Bu sahabî, oğluna, cünüplük için guslederken cum'a guslü için de niyet etmediğinden ikinci bir gusül yapmasını emretmiştir.

'Gusülden gaye, temizliktir. Cünüplükten kurtulmak için gusledilirken bu gayenin hasıl olması muhakkak olduğundan, ikinciye ihtiyaç yoktur' denilirse, bu fikir de yabana atılacak birşey değildir. Ancak bu fikir şeran ibadet sayılan ve fazileti aranan abdest hususunda da ileri sürülebilir. (Böyle bir ihtimal de bu fikrin çürüklüğünü açığa çıkarır).

Cum'a günü guslettikten sonra abdesti bozulan kimse, sadece abdestini yeniler, guslü iptal olunmuş olmaz. Fakat en iyisi gusülden sonra abdestini bozmamaya dikkat etmesidir.

3. Süslenmelidir. Cum'a gününde süslenmek müstehabdır ve bu da üç şeyle olur:

a) Güzel elbise

b) Temizlik

c) Güzel koku sürünmek

Temizlik

ı. Misvak kullanmak

ıı. Saçını tıraş etmek

---

153) Ebu Dâvud, Tirmizî ve Nesâî, (Sumre'den); Tirmizî hadisin *hasen* olduğunu söylemiştir.

ııı. Tırnakları kesmek

ıv. Bıyıkları kısaltmak

Taharet bölümünde sözü edilen diğer temizlikleri de yapmak gerekir.

İbn Mes'ud şöyle demiştir: 'Allah Teâlâ cum'a günü tırnaklarını kesen kimseden hastalığı kaldırır ve ona şifa ihsan eder'.

Güzel Koku

Eğer kişi perşembe veya çarşamba günü hamama gitmişse, cum'a için istenilen temizlik hasıl olmuş demektir. O halde cum'a günü, kötü kokuları ortadan kaldırmak için, yanında bulunan en güzel kokuları sürünmelidir. Bu güzel kokuyu yanında bulunanlara da koklatmaya çalışmalıdır. Erkekler için en uygun koku, keskin, fakat renksiz olan kokudur. Kadınlar için ise, renkli fakat keskin olmayan koku en uygunudur... Bu keyfiyet bu şekilde rivayet edilmiştir.[154]

İmam Şafiî şöyle buyurmuştur: 'Elbisesini temizleyenin üzüntüsü azalır; güzel koku sürünenin de aklı fazlalaşır'.

Güzel Elbise

Elbiselerin en sevimlisi, beyaz olanıdır; çünkü Allah nezdinde en sevimli elbise, beyaz elbisedir.[155]

Şöhrete vesile olacak hiçbir elbise giyilmemelidir. Siyah elbise giymek *sünnet* olmadığı gibi, giyilmesinde de herhangi bir fazilet yoktur. Hatta âlimlerden bir cemaat, siyah elbiseye bakmayı bile kerih görmüşlerdir; çünkü siyah elbise giymek, Hz. Peygamber'den sonra ihdas edilmiş bir bid'attır. Cum'a günü sarık sarmak müstehabdır. Nitekim Vâsile b. Eska'nın rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

إِنَّ اللّٰهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى أَصْحَابِ الْعَمَائِمِ يَوْمَ الْجُمُعَةِ.

---

154) Ebu Dâvud ve Tirmizî; Nesâî, (Ebu Hüreyre'den)

155) İmam Ahmed, Nesâî ve Hâkim, (Semure b. Cündüb'den)

Allah Teâlâ ve melekleri cum'a günü sarık saran kimselere *salavât-ı şerîfe* getirirler.[156]

Hararet bastığı takdirde namazdan önce veya sonra sarığın çıkarılmasında hiçbir beis yoktur. Fakat evinden camiye giderken sarığını yolda çıkarmamalıdır. Namaz vakti gelip çattığında, imam minbere çıkarken ve hutbe okurken sarığı çıkarmamaya dikkat etmelidir.

4. Camiye sabahın erken saatlerinde gitmelidir. Camiye iki veya üç fersah yoldan ve erken saatlerde gitmek müstehabdır. Bu vakit, fecrin doğuşuyla başlar. Cum'a niyetiyle camiye erken gelmenin fazileti büyüktür. Cum'aya gelirken Allah'tan korkmak, mütevazi olmak, namaz vaktine kadar camide itikâfa ve bu gelişiyle Allah'ın dâvet ettiği cum'aya en kısa zamanda icabet etmeye ve O'nun affına ve rızasına koşmaya niyet etmek en uygun harekettir. Çünkü Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır:

مَنْ رَاحَ فِى السَّاعَةِ الْأُولٰى فَكَاَنَّمَا قَرَّبَ بَدَنَةً، وَمَنْ رَاحَ فِى السَّاعَةِ الثَّانِيَةِ فَكَاَنَّمَا قَرَّبَ بَقَرَةً، وَمَنْ رَاحَ فِى السَّاعَةِ الثَّالِثَةِ فَكَاَنَّمَا قَرَّبَ كَبْشًا اَقْرَنَ، وَمَنْ رَاحَ فِى السَّاعَةِ الرَّابِعَةِ فَكَاَنَّمَا اَهْدٰى دَجَاجَةً، وَمَنْ رَاحَ فِى السَّاعَةِ الْخَامِسَةِ فَكَاَنَّمَا اَهْدٰى بَيْضَةً فَاِذَا خَرَجَ الْاِمَامُ طُوِيَتِ الصُّحُفُ وَرُفِعَتِ الْاَقْلَامُ وَاجْتَمَعَتِ الْمَلَائِكَةُ عِنْدَ الْمِنْبَرِ يَسْتَمِعُونَ الذِّكْرَ، فَمَنْ جَاءَ بَعْدَ ذٰلِكَ فَاِنَّمَا جَاءَ لِحَقِّ الصَّلَاةِ لَيْسَ لَهُ مِنَ الْفَضْلِ شَيْءٌ.

Cum'a namazına günün ilk saatinde giden, bir deveyi kurban etmiş gibi olur. İkinci saatinde giden, bir sığırı, üçüncü saatinde giden sanki boynuzlu bir koçu kurban kesmiştir. Dördüncü saatte gidense bir tavuk, beşinci saatte giden ise, bir yumurta hediye etmiş gibi olur. İmam hutbeye çıkınca defterler dürülür, kalemler kaldırılır ve melekler hutbeyi dinlemek üzere minberin başında toplanırlar. Bu saatten sonra gelenler ancak namazın hakkını vermek için gelmiş

---

156) Taberânî ve İbn Adiy, (Ebu Derdâ'dan) İbn Adiy hadisin *münker* olduğunu söylemiştir.

olurlar. Bu gibiler için bunun dışında herhangi bir fazilet yoktur.[157]

Hadîs-i şerifteki *birinci saat* denilen vakit, fecirden güneşin doğuşuna, *ikinci saat* ise, güneşin doğuşundan kuşluğa kadar olan zamandır. *Üçüncü saat*, ayakların yerde toprağın hararetiyle yanmasına; *dördüncü* ve *beşinci* saatlerse büyük kuşluktan zevale kadar geçen zamandır. Dördüncü ve beşinci saatlerin faziletleri azdır. *Zeval vakti* ise, namazın vakti ve hakkıdır. Camiye bu vakitte gelenin herhangi bir fazileti yoktur; yalnızca farzını edâ etmiş olur.

Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

ثَلاَثٌ لَوْ يَعْلَمُ النَّاسُ مَا فِيهِنَّ لَرَكَضُوا رَكْضَ الْإِبِلِ فِي طَلَبِهِنَّ: اَلاَذَانُ، وَالصَّفُّ الْاَوَّلُ وَالْغُدُوُّ اِلَى الْجُمُعَةِ.

Üç şey vardır ki insanlar bunlardaki fazileti bilselerdi, tıpkı develerin koşuşu gibi, onların arkalarına düşerek birbirleriyle yarışırlardı. a) Ezan, b) Namazın ilk safı, c) Sabahın erken saatinde cum'a namazına gitmek.[158]

Ahmed b. Hanbel (r.a), 'Bu üç şeyin en faziletlisi, sabahın erken saatinde cum'a namazına gitmektir' demiştir.

Bir rivayette şöyle denilmektedir:

اِذَا كَانَ يَوْمُ الْجُمُعَةِ قَعَدَتِ الْمَلاَئِكَةُ عَلَى الْمَسَاجِدِ بِاَيْدِيهِمْ صُحُفٌ مِنْ فِضَّةٍ وَاَقْلاَمٌ مِنْ ذَهَبٍ يَكْتُبُونَ الْاَوَّلَ عَلَى مَرَاتِبِهِمْ.

Cum'a günü oldu mu, melekler, ellerinde gümüş defterler ve altın kalemler olduğu halde camilerin kapılarında otururlar ve en önce gelenleri, derecelerine göre yazarlar.[159]

---

157) Buhârî ve Müslim, (Ebu Hüreyre'den)

158) Ebu Şeyh, *Sevâb'ul-A'mâl*, (Ebu Hüreyre'den farklı bir şekilde)

159) İbn Merdeveyh, *Tefsir*, (Hz. Ali'den farklı bir şekilde)

إِنَّ الْمَلاَئِكَةَ يَتَفَقَّدُونَ الرَّجُلَ إِذَا تَأَخَّرَ عَنْ وَقْتِهِ يَوْمَ الْجُمُعَةِ فَيَسْئَلُ بَعْضُهُمْ بَعْضًا عَنْهُ مَا فَعَلَ فُلاَنٌ وَمَا الَّذِى اَخَّرَهُ عَنْ وَقْتِهِ؟ فَيَقُولُونَ: اَللّٰهُمَّ اِنْ كَانَ اَخَّرَهُ فَقْرٌ فَاغْنِهِ وَاِنْ كَانَ اَخَّرَهُ مَرَضٌ فَاشْفِهِ وَاِنْ كَانَ اَخَّرَهُ شُغْلٌ فَفَرِّغْهُ لِعِبَادَتِكَ وَاِنْ كَانَ اَخَّرَهُ لَهْوٌ فَاَقْبِلْ بِقَلْبِهِ اِلَى طَاعَتِكَ.

Kişi cum'a günü her zamanki vaktinde gelmediğinde melekler onu aramaya başlarlar. Birbirlerine 'Filân adama ne oldu? Gecikmesinin sebebi nedir?' diye sorarlar ve 'Ey Allahım! Bu kişiyi cum'a namazına erken gelmekten fakirlik alıkoymuşsa onu zengin kıl! Onu hastalık geciktirmişse kendisine şifa ihsan eyle! Eğer herhangi bir meşguliyet sebebiyle gecikmişse onun kalbini, ibadetin için boşalt! Eğer kendisini fuzulî bir iş geciktirmişse onun kalbini tâat ve ibadetine yönelt!' derler.[160]

Birinci asırda, seher vaktinde ve fecirden sonra yolların, mum ışığında camilere doğru yürüyenlerle dolu olduğu görülmekteydi. Bayram günlerinde olduğu gibi diğer günlerde de yollar camiye giden insanlardan geçilmez bir izdiham içindeydi.

Denildiğine göre, İslâm dininde ilk icad edilen bid'at, sabahın erken saatlerinde camiye gitmenin terkedilmesidir. Acaba müslümanlar, cumartesi ve pazar günleri sabahın erken saatlerinde kilise ve havralarına akın eden yahudi ve hristiyanlardan utanmıyorlar mı? Dünyaya tapanların sabahın erken saatlerinde para kazanmak, alış-veriş yapmak için çarşıları nasıl doldurduklarını ve âhiret taliplilerinin onlardan geri kaldıklarını müşahede etmiyorlar mı?

İnsanlar, Allah Teâlâ'nın cemâl-i ilâhîsini müşahede etmek istiyorlarsa, Allah Teâlâ'ya cum'aya erken gittikleri nisbette *manen* yaklaştıklarını bilmelidirler...

İbn Mes'ud, bir gün sabahın erken saatinde camiye girerken üç kişinin kendisinden önce gelmiş olduğunu gördü. Bunun üzerine çok üzülerek nefsine şöyle dedi: 'Dört kişinin dördüncüsüsün öyle mi? Gerçi dört kişinin dördüncüsü de geç gelmiş sayılmaz'.

---

160) Beyhakî, (Amr b. Şuayb'dan *hasen* bir senedle)

5. Camiye giriş keyfiyetidir: Camiye girerken cemaatin omuzlarından atlamamalı ve önlerinden geçmemelidir. İşte camiye erken saatlerde gitmek bu keyfiyeti kolaylaştırır. Cemaatın omuzlarından atlayan hakkında şiddetli bir tehdit vârid olmuştur:

> Camiye geç gelip de cemaatin omuzlarından atlaya atlaya öne geçen kimse, kıyamet gününde köprü olacak ve halk da üzerinden geçecektir.[161]

İbn Cüreyc *mürsel* olarak şu hadîsi rivayet eder:

اِنَّ رَسُولَ اللّٰهِ ﷺ بَيْنَمَا هُوَ يَخْطُبُ يَوْمَ الْجُمُعَةِ اِذْ رَاٰى رَجُلاً يَتَخَطّٰى رِقَابَ النَّاسِ حَتّٰى تَقَدَّمَ فَجَلَسَ فَلَمَّا قَضَى النَّبِىُّ ﷺ صَلاَتَهُ عَارَضَ الرَّجُلَ حَتّٰى لَقِيَهُ فَقَالَ: يَا فُلاَنُ! مَا مَنَعَكَ اَنْ تُجَمِّعَ الْيَوْمَ مَعَنَا؟ قَالَ: يَا نَبِىَّ اللّٰهِ! قَدْ جَمَّعْتُ مَعَكُمْ، فَقَالَ النَّبِىُّ ﷺ : اَلَمْ نَرَكَ تَتَخَطّٰى رِقَابَ النَّاسِ!؟.

> Hz. Peygamber cum'a günü hutbeyi okurken halkın omuzlarından atlayarak öne geçen birisini gördü. Namazdan sonra o kişiyi buldu ve 'Bugün cum'a namazını niçin bizimle kılmadın?' diye sordu. Kişi 'Ey Allah'ın Rasûlü! Ben bugün cum'a namazını sizinle kıldım' demesi üzerine 'Cemaatin boynuna basa basa öne geçtiğini görmedik mi?' demek sûretiyle bu hareketinden ötürü amelinin mânen yanlış olduğuna işaret buyurdu.

Müsned bir hadîste Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğu vârid olmuştur:

مَا مَنَعَكَ اَنْ تُصَلِّىَ مَعَنَا؟ قَالَ: اَوَ لَمْ تَرَنِى يَارَسُولَ اللّٰهِ؟ فَقَالَ النَّبِىُّ ﷺ : رَاَيْتُكَ تَاَنَّيْتَ وَآذَيْتَ.

> Hz. Peygamber birine 'Bugün bizimle birlikte kılmadın?' deyince, adamcağız 'Ey Allah'ın Rasûlü! Beni görmediniz mi?' dedi. Hz. Peygamber de 'Seni gördüm. Gecikmiştin ve cemaate eziyet ediyordun' buyurdu.

---

161) Ebu Dâvud, Nesâî, İbn Hibban ve Hâkim, (Abdullah b. Bişr'den)

Birinci safta boş bırakılmış bir yer varsa, sonradan gelen, doldurmayanlara ceza olsun diye, omuzlardan atlaya atlaya o boş yere gidebilir; çünkü onlar haklarını zayi etmiş ve fazilet yolunu terketmişlerdir.

Hasan Basrî şöyle buyurmuştur: Cum'a günlerinde camilerin kapılarında oturup ön saflara katılmayanların boyunlarına basa basa ön saflara geçiniz; çünkü bu ihmalkâr insanlara hürmet gerekmez:

Camide namaz kılanlardan başka kimse yoksa, camiye girenin selâm vermesi uygun olmaz; zira bu selâmıyla namaz kılan kimselere veremeyecekleri bir cevabı yüklemiş olmaktadır.

6. Halkın önünden geçmemeye dikkat etmelidir. Halkın, önünden geçmesini önlemek için bir direğe veya herhangi bir duvara yakın bir yerde oturmalıdır. 'Halkın önünden geçmemesi' tâbirinden gayemiz, namaz kılanların önünden geçmemektir. Namaz kılanın önünden geçilmesi, namazın bâtıl olmasına sebep olmaz. Ancak teşvişe yol açtığı için Hz. Peygamber böyle bir geçişi nehyetmiştir:

لَأَنْ يَقِفَ اَرْبَعِينَ عَامًا خَيْرٌ لَهُ مِنْ اَنْ يَمُرَّ بَيْنَ يَدَيِ الْمُصَلِّي.

Kişinin kırk sene durup beklemesi, namaz kılanın önünden geçmesinden daha hayırlıdır.[162]

لَأَنْ يَكُونَ الرَّجُلُ رَمَادًا رَمْدِيدًا تَذْرُوهُ الرِّيَاحُ خَيْرٌ لَهُ مِنْ اَنْ يَمُرَّ بَيْنَ يَدَيِ الْمُصَلِّي.

Yemin ederim ki kişinin rüzgârların savurduğu bir toprak olması, namaz kılanın önünden geçmesinden daha hayırlıdır.[163]

Namaz kılanın önünden geçen, yol kenarında namaz kılan ve namaz kılarken önünden geçilmesini önleyecek tedbirleri almakta

---

162) Bezzar, (Zeyd b. Halid'den); Buhârî ve Müslim, (Ebu Hüreyre'den)

163) Ebu Nuaym, *Tarih'ul-isfahan*; İbn Abdilberr, *Temhid*, (Abdullah b. Ömer'den *mevkûf* olarak)

kusur edenler hakkında vârid olan bir hadîste şöyle buyurulmuştur:

لَوْ يَعْلَمُ الْمَارُّ بَيْنَ يَدَيِ الْمُصَلِّي وَالْمُصَلِّي مَا عَلَيْهِ فِي ذٰلِكَ لَكَانَ اَنْ يَقِفَ اَرْبَعِينَ سَنَةً خَيْرًا
لَهُ مِنْ اَنْ يَمُرَّ بَيْنَ يَدَيْهِ.

Namaz kılanın önünden geçenler (veya bu geçişin önlenmesi hususunda ihmalkârlık gösteren musallî), eğer bu yüzden düçar olacakları azabı bilselerdi, kırk sene orada çakılı kalmalarının, geçmelerinden daha hayırlı olduğunu anlarlardı.[164]

Direk, duvar ve yayılmış seccade, namaz kılanın hudududur. Bu bakımdan, namaz kılan kişi -imkânı varsa- bu hududlar dahilinde önünden geçmek isteyeni itebilir. Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

يدفعهُ فَاِنَّهُ شَيْطَانٌ.

Namaz kılan kişi önünden geçmek isteyenleri eliyle itsin. Dinlemez de geçmekte ısrar ederse, tekrar itsin. Yine ısrarda bulunursa onunla dövüşsün; çünkü o şeytandır.[165]

Ebu Said el-Hudrî (r.a), önünden geçmek isteyen kimseyi düşürecek derecede iterdi. Bir keresinde itilen adam Ebu Said'in yakasını bırakmadı ve onu Medine vâlisi Mervan b. Hakem'e şikayet etti. (Bu şikayet üzerine, Mervan, Ebu Said'i çağırarak, 'Sana ne oluyor? Neden filan yeğenini ittin?' diye azarladı. Ebu Said de Hz. Peygamber'in kendisine bu şekilde emretmiş olduğunu söyledi.) Namaz kılan kişi, önünde durabileceği herhangi bir direk bulamadığı takdirde hududunu, önüne bir zirâ' boyunda olan birşey dikmek sûretiyle belirtmelidir.

7. Birinci safı aramalıdır; çünkü birinci safın fazileti çok fazladır. Bu hususda vârid olan bir hadîsi daha önce rivayet etmiştik. Başka bir hadîste de şöyle buyurulmaktadır:

---

164) Muhammed b. Yahya, *Müsned*, (Zeyd b. Halid'den *sahih* bir senedle)

165) Buhârî ve Müslim

مَنْ غَسَّلَ وَاغْتَسَلَ وَبَكَّرَ وَابْتَكَرَ وَدَنَا مِنَ الْاِمَامِ وَاسْتَمَعَ كَانَ ذٰلِكَ لَهُ كَفَّارَةً لِمَا بَيْنَ الْجُمُعَتَيْنِ وَزِيَادَةَ ثَلَاثَةِ اَيَّامٍ.

Kim elbisesini yıkar, gusleder sonra da cum'a namazı için sabahın erken saatinde camiye gider ve imama yaklaşıp hutbesini dinlerse, yaptığı bu hareketler, onun iki cum'a arasında vâki olan günahlarının keffareti olduğu gibi, fazladan da üç gününün keffareti olur.[166]

غَفَرَ اللّٰهُ لَهُ اِلَى الْجُمُعَةِ الْاُخْرٰى.

Allah, böyle yapan bir kimsenin geçmiş cum'adan bu cum'aya kadar olan günahlarını affeder.[167]

Hadîsin bazı rivayetlerinde de, bu faziletin elde edilebilmesi için, insanların omuzlarından atlamamak şartı koşulmuştur.

Birinci safta kılmaya çalışırken de üç şeyden gâfil olunmamalıdır:

a) Hatibin yakınında ipekli ve benzeri -giyilmesi erkekler için haram olan- bir elbise giyen birisini görmesi ihtimali olur ya da kalbini meşgul edecek çok ağır veya altın işlemeli silâhlarıyla beraber namaz kılan birisi bulunur da eğer bu münkerleri kaldırmaya gücü yetmezse ön safta değil, gerilerde namaz kılması daha selâmetli ve kalp huzuru için daha hayırlıdır.

Kalp selâmetinin temini için bir grup âlim böyle yapmıştır. Nitekim Bişr el-Hafî'ye 'Camiye sabahın erken saatlerinde geldiğin halde neden en son saflarda namaz kılıyorsun?' diye sorulduğunda 'Kalplerin yakınlığı murad olunur, bedenlerinki değil' demiştir. Bu sözüyle, son saflarda namaz kılmanın, kalp selâmeti bakımından daha iyi olduğuna işaret buyurmaktadır.

Süfyan es-Sevrî (r.a), Şuayb b. Harb'in Ebu Câfer el-Mansur'un hutbesini iyi dinleyebilmek için minberin yanında oturduğunu gördü. Namazdan sonra Şuayb'a şöyle dedi: 'Bu kişiye (Mansur'a)

---

166) Hâkim, (Evs b. Evs'den)

167) Ebu Dâvud, İbn Hibban ve Hâkim, (Ebu Said ile Ebu Hüreyre'den)

yakın oturman kalbimi meşgul etti. Bu adamdan reddedilmesi gereken bir söz işittiğin takdirde, onu reddetmeye kudretin yetecek mi ve bunu yapacağından emin misin ki gidip bu adamın yanına oturdun?'

Hz. Süfyan, bu sözlerinden sonra Abbasî halifelerinin cum'a günlerinde giydikleri siyah elbiselerin bid'at olduğundan bahsetti. Bunun üzerine Şuayb, de "Ey Ebu Abdullah! 'Hatibe yaklaş ve hutbesini dinle!'[168] diye bir hadîs yok mudur?" diye sordu. Süfyan da 'Allah sana rahmet etsin. Bu emir, râşid halifeler için vârid olmuştur. Halbuki bu adamlardan uzak bulunduğun ve yüzlerine bakmadığın nisbette Allah'a yaklaşırsın' buyurdu.

Said b. Amr şöyle diyor: "Bir keresinde sahâbîlerden Ebu Derdâ'nın (r.a) yanında namaz kıldım. Namaz başladığında son safa kadar çekildik. Namazdan sonra kendisine 'Safların en hayırlısı birinci saftır denilmiyor mu?' denildi. 'Evet! Doğru; ancak bu ümmet, Allah'ın rahmetine mazhar olmuş ve diğer ümmetler arasında O'nun nazargâhı olan bir ümmettir. Bu bakımdan Allah namazda bulunan bir kuluna nazar kıldığı zaman, onu ve arkasındaki bütün insanları affeder. İşte bunun içindir ki Allah Teâlâ'nın beni buradaki kişilerin yüzü suyu hürmetine affetmesi için hepsinin arkasında bulunmayı tercih ettim' buyurdu".

Hadîs râvilerinden bazıları Hz. Peygamber'den, Ebu Derdâ'nın dediği gibi işittiklerini rivayet etmektedir.[169]

Bu bakımdan en son safı bu niyette tercih eden ve böylece Ümmet-i Muhammed hakkında hüsn-ü zan izhar eden bir kimse için, son safta hiçbir kayıp yoktur. (Aksine niyetine göre muamele görür). İşte bu hikmete bianendir ki 'Ameller niyetlere bağlıdır' denilmektedir.

b) Eğer hatibin yanında padişahlar için camiin bir kısmı kesilip hünkâr mahfili yapılmamışsa onun yanına yaklaşmak ve birinci safta bulunmak güzel birşeydir. Eğer böyle bir bid'at varsa, ön safta bulunmamamayı tercih etmelidir; çünkü bazı âlimler, hünkâr mahfiline girmeyi kerih görmüşlerdir.

---

168) Ebu Dâvud, (Semure'den farklı bir şekilde)

169) İbn Asâkir, *Târih-i Dımeşk*

Hasan Basrî ve Bekir b. Abdullah el-Müzenî (Allah ikisinden de razı olsun) hünkâr mahfillerinde namaz kılmazlardı. Onların görüşüne göre; bu mahfil, sadece sultanlara mahsus olarak, sonradan ihdas edilen bir bid'atdır. Çünkü bu, Hz. Peygamber'den sonra icâd edilmiştir. Halbuki camiler bütün müslümanların hakkıdır. Camilerde, hünkâr mahfilleri gibi, bir kısmın husûsîleştirilmesi ise bu hükme muhaliftir.

Ashâbdan Enes b. Mâlik ve İmran b. Husayn (r.a) ise hünkâr mahfilinde namaz kılmışlar ve burada, imama yaklaşmak için durmakta herhangi bir kerahetin mevcut olmadığını söylemişlerdir. O halde kerâhiyet, mahfillerin sadece sultanlara tahsis edilmesi ve başkasının orada namaz kılmaktan menedilmesi halinde sözkonusudur. Orada namaz kılmak herkese serbest olduğu takdirde mahfilde kerahiyet yoktur.

c) Minber, safların bir kısmını ayırır. Bunun için birinci saf, minberin önünde, kesintisiz, baştan başa uzanan saftır. Minberin sağında solunda bulunan saflar ise, minberle kesilmiş olduğu için birinci sayılamaz...

Süfyan es-Sevrî (r.a) 'Birinci saf, minberin önünde, kesintisiz devam edendir' buyurmuştur.

Bu söz çok doğrudur; zira bu saf gerçekten kesintisizdir ve ancak bu safta bulunanlar, hatibin yüzüne normal olarak bakıp sözünü (güzelce) dinleyebilir. Fakat kıbleye daha yakın olan safın birinci saf olduğunu ve minber tarafından bölünmesinde bir beis olmadığını söylemek de, hakîkatten uzak bir hüküm değildir.

Çarşılarda ve camilerin dış avlularında namaz kılmak mekruhtur. Ashabdan bazıları camilerin dış avlusunda namaz kılanları döver, oradan kovarlardı. (Tabii camide yer bulunması halinde durum böyledir.)

8. İmam hutbeye çıkınca nafile namazı ve konuşmayı kesmelidir. Yalnızca müezzini ve hutbeyi dinlemekle meşgul olmalıdır. Müezzinler ayağa kalktıklarında bazı cahiller secde ediyorlar. Böyle bir secdenin aslı astarı yoktur. Çünkü ne bir haberde ve ne de bir eserde, böyle birşey rivayet edilmiş değildir. Fakat buna rağmen bu secde, tilâvet secdesine tesadüf ederse, orada dua edilmesinde bir beis yoktur; çünkü bu vakit, fazilet vaktidir. Böyle bir secdenin

haram olmasına hükmedilemez. Çünkü haram olması için herhangi bir sebep mevcut değildir.

Hz. Ali ile Hz. Osman'ın 'Sükût edip, hutbeyi dinleyene iki; hutbeyi dinlemeyip sadece susana ise bir ecir vardır. Hutbeyi duyduğu halde sükût etmeyene iki, duymaksızın konuşana da bir günâh vardır' dedikleri rivayet edilmektedir.

Hz. Peygamber de şöyle buyurmaktadır:

مَنْ قَالَ لِصَاحِبِهِ وَالْاِمَامُ يَخْطُبُ اَنْصِتْ اَوْ مَهْ فَقَدْ لَغَا وَمَنْ لَغَا وَالْاِمَامُ يَخْطُبُ فَلاَ جُمْعَةَ لَهُ.

İmam hutbeyi okurken yanındaki arkadaşına 'sükût et' veya 'sus' diyen bir kimse 'lâğv' yapmış (yani susmamış) olur. İmam hutbe okurken lâğv yapanın cum'ası yok demektir.[170]

Hz. Peygamber'in bu hadîsi, konuşan bir insanı, sözle değil, elle işaret etmek veya taş atmak suretiyle susturmak gerektiğine delâlet eder. Ebu Zer'in rivayet ettiği bir hadîste ise şöyle buyurulmaktadır:

اَنَّهُ لَمَّا سَأَلَ اُبَيًّا وَالنَّبِىُّ ﷺ يَخْطُبُ فَقَالَ: مَتَى اُنْزِلَتْ هٰذِهِ السُّورَةُ فَاَوْمَاَ اِلَيْهِ اَنِ اسْكُتْ، فَلَمَّا نَزَلَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ قَالَ لَهُ اُبَىٌّ اذْهَبْ فَلاَ جُمْعَةَ لَكَ، فَشَكَاهُ اَبُو ذَرٍّ اِلَى النَّبِىِّ ﷺ فَقَالَ: صَدَقَ اُبَىٌّ.

Hz. Peygamber hutbe okurken, Ebu Zer, Ubey b. Ka'b'a 'Bu sûre ne zaman nâzil oldu?' diye sordu. Ubey de ona sükût etmesini işaret etti. Rasûlullah hutbeden indikten sonra Ubey 'Git, senin cum'an bâtıldır' dedi. Bu söz üzerine Ebu Zer, Ubey'i Hz. Peygamber'e şikayet etti. Hz. Peygamber de 'Ubey doğru söylemiş' buyurdu.[171]

İmamdan uzak bir yerde otursa dahi ne ilim ve ne de başka bir konu hakkında konuşmamalı; bilakis sükût etmelidir. Çünkü böyle

---

170) Tirmizî ve Nesâî, (Ebu Hüreyre'den)

171) Beyhakî, Ebu Dâvud ve İbn Mâce, (Ubey b. Ka'b'dan *sahih* bir senedle)

bir fısıltı hutbeyi dinleyenlerin kulağına gider ve onların huzurlarını bozar. Aynı zamanda konuşan kimsenin yanında da oturmamalıdır. Uzak olduğundan imamın hutbesini dinlemek imkânına sahip olmayan kimsenin sükût etmesi müstehabdır. Mademki, imam hutbe okurken namaz kılmak mekruhtur, o halde konuşmak haydi haydi mekruh olmalıdır.

Hz. Ali şöyle buyurmuştur: 'Şu dört vakitte namaz kılmak mekruhtur: a) Sabah namazından güneşin bir mızrak boyu yükselmesine kadar, b) İkindiden sonra, c) Günün tam ortasında, d) İmamın hutbe okuduğu anda...'

9. Diğer namazlar için zikrettiğimiz hususlara cum'a namazında da riayet etmelidir. İmamın okuyuşunu işittiği takdirde *Fâtiha*'dan sonra birşey okumamalı ve imamı dinlemelidir. Cum'a namazından sonra *Fâtiha*, *İhlâs* ve *Muavvizeteyn*'i yedişer defa okumalıdır. Zira seleften bazıları, bunları okuyan kimsenin, o cum'adan gelecek cum'aya kadar korunacağını ve bu okuyuşun onun için, şeytana karşı bir siper olacağını rivayet etmektedir.[172]

اَللّٰهُمَّ! يَاغَنِيُّ، يَاحَمِيدُ، يَامُبْدِىءُ، يَامُعِيدُ، يَارَحِيمُ، يَاوَدُودُ، اَغْنِنِى بِحَلاَلِكَ عَنْ حَرَامِكَ، وَبِفَضْلِكَ عَمَّنْ سِوَاكَ.

Cum'a namazından sonra 'Ey Allahım, Yâ Ganî, Yâ Hamîd! Yâ Mübdî! Yâ Muîd! Yâ Rahîm! Yâ Vedûd! Beni helâlinden vermek sûretiyle haramından, fazlınla da mâsivadan koru!' demek müste-habdır.

Denildiğine göre, bu duaya devam eden kimseyi Allah Teâlâ bütün mahlûkattan müstağnî kılarak ona ummadığı yerlerden rızık gönderir.

Cum'a namazından sonra altı rek'at namaz kılmalıdır. Zira İbn Ömer'den, Hz. Peygamber'in cum'adan sonra iki rek'at namaz kıldığı,[173] Ebu Hüreyre'den ise, dört rek'at kıldığı rivayet edilmektedir.[174]

---

172) Ebu Talib el-Mekkî, *Kut'ul Kulûb* ve Gazâlî, *Bidâyet'ül-Hidâye*

173) Buhârî ve Müslim

174) Müslim

Hz. Ali ve İbn Abbas'tan ise, altı rek'at kıldığı rivayet edilmektedir.[175] Bütün bu rivayetler sahihtir ve değişik vakitlerde vâki olmuşlardır. En efdâli altı rek'at kılmaktır.

10. (Eğer iş-güç sahibi değilse) ikindi namazını kılıncaya kadar camiden ayrılmaması gerekir. (Aksi takdirde 'Namazı kılınca yeryüzüne dağılınız!' emrine imtisâl etmelidir.)

Denildiğine göre, cum'a namazından sonra ikindi namazını da camide kılan kimseye, bir hac sevabı; aynı günün akşam namazını da kılarsa bir hac ve umre sevabı yazılır. Eğer riyâdan emin değilse, halkın 'İşte falan adam itikâfa girmiştir' demesinden korkuyorsa, o vakit, en faziletlisi Allah'ı anarak evine dönmesidir. Allah'ın nimetlerini düşünmeli, kendisini ibadet etmeye muvaffak kıldığı için O'na şükretmeli ve kusurlarından korkmalıdır.

Cum'a günündeki eşref saatini kaçırmamak için, güneş batıncaya kadar dil ve kalbine hâkim olmalıdır. Gerek cum'a namazı kılınan camide ve gerekse de diğer camilerde dünya kelâmı konuşmak uygun değildir. Zira Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmaktadır:

يَأْتِي عَلَى النَّاسِ زَمَانٌ يَكُونُ حَدِيثُهُمْ فِي مَسَاجِدِهِمْ أَمْرُ دُنْيَاهُمْ لَيْسَ لِلَّهِ تَعَالَى فِيهِمْ حَاجَةٌ فَلاَ تُجَالِسُوهُمْ.

> Halk üzerine öyle bir zaman gelecektir ki mescidlerde yapılan konuşmalar dünyalıklarının tedbiri için yapılan müzakerelerden ibaret olacaktır. Halbuki Allah Teâlâ'nın böylelerine hiçbir ihtiyacı yoktur. Onların Allah ile râbıtaları kesilmiştir; bu bakımdan onlarla oturmayın![176]

Cum'anın Diğer Sünnet ve Edepleri

Bu sünnet ve edebler, sadece cum'a namazı ve hutbe ile değil, bütün cum'a günüyle ilgilidir. Bunlar yedi tanedir.

---

175) Beyhakî, (Hz. Ali'den *merfû* olarak); Ebu Dâvud, (İbn Ömer'den)

176) Beyhakî, *Şuab'ul-İman*, (Hasan Basrî'den *mürsel* olarak); Hâkim, (Enes'den *sahih* bir senedle); İbn Hibban, (İbn Mes'ud'dan)

1. Cum'a sabahında veya ikindi namazından sonra ilim meclislerine gitmelidir. Kıssacıların meclislerindense, uzak durmalıdır; çünkü onların konuşmalarında hayır yoktur. Allah'ı arayan bir kimsenin, cum'a günlerinde hayırlı işlerden ve dualardan uzak kalması uygun değildir. Cum'a günündeki şerefli saat geldiği zaman, kendisinin hayırlı bir işte olması gerekir. Namazdan önce zikir halkalarına gitmesi uygun değildir; çünkü Abdullah b. Ömer'den şöyle rivayet edilmektedir.

اَنَّ النَّبِيَّ ﷺ نَهٰى عَنِ التَّحَلُّقِ يَوْمَ الْجُمُعَةِ قَبْلَ الصَّلاَةِ.

> Hz. Peygamber, cum'a günü, namazdan önce halka çevirip zikretmeyi yasaklamıştır.[177]

Ancak halkayı idare eden, Allah'ı bilen bir âlim olup cemaati, yaptıklarıyla irşad etmeye çalışıyorsa böyle bir toplantıya katılmak caizdir. Camide öğleden önce konuşup da dini öğreten kimsenin yanında oturmak hem sabahın erken saatlerinde camiye gitmek ve hem de vâ'z u nasihat dinlemek gibi iki vazifeyi bir arada yapmaya vesile olur. Âhirete yararlı ilmin dinlenilmesi, nafile namazlarla meşgul olmaktan daha efdâldir.

Ebu Zer'den rivayet edildiğine göre: 'İlim meclisinde bulunmak, bin rek'at namazdan daha efdâldir'.

Enes b. Mâlik "Namazı (cum'ayı) kılınca yeryüzüne dağılın ve Allah'ın fazlından rızık arayın! (Cum'a/10) ayetindeki 'aranması emrolunan fazl' dünyalık değil, hastaları ziyaret ve cenazelerin kaldırılmasına iştirâk ve ilim öğrenmek ve Allah yolundaki bir kardeşini ziyaret etmektir" demiştir. Nitekim Allah Teâlâ Kur'an'ın birçok yerinde *ilm*'i 'fazl' olarak ifade etmektedir:

> O sana bilmediklerini öğretti. Allah'ın senin üzerindeki fazlı çok büyüktür.
>
> (Nisâ/113)
>
> Andolsun ki biz Dâvud'a tarafımızdan bir fazl verdik.
>
> (Sebe/10)

---

177) Ebu Dâvud, Nesâî ve İbn Mâce, (Amr b. Şuayb'dan)

Bu ayetlerde geçen *fazl* kelimesi *ilim* anlamındadır ve Allah'a yaklaştırıcı hareketlerin en üstünüdür.

Kıssacıların meclisinde oturmaktansa, namaz kılmak daha efdâldir; çünkü selef-i sâlihîn, va'izlerin kıssa anlatmalarını bid'at görürlerdi. Hatta böylelerini camiden kovarlardı.

Nitekim İbn Ömer bir gün sabahın erken saatlerinde camideki yerini almak üzere gitmişti. Bir de ne görsün, bir kıssacı, yerine oturmuş hikâye nakletmektedir. Ona 'Yerimden kalk!' dediyse de kıssacı 'Hayır kalkmayacağım; çünkü senden önce gelip oturdum'. karşılığını verdi. Bunun üzerine İbn Ömer zaptiye âmirine haber vererek onu yerinden kaldırttı.

Eğer kıssa anlatmak sünnetten sayılsaydı, o kişiyi yerinden kaldırmak câiz olmazdı; çünkü Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

لاَيُقِيمَنَّ اَحَدُكُمْ اَخَاهُ مِنْ مَجْلِسِهِ ثُمَّ يَجْلِسُ فِيهِ وَلٰكِنْ تَفَسَّحُوا وَتَوَسَّعُوا.

Sakın, herhangi biriniz müslüman kardeşini yerinden kaldırıp kendisi oraya oturmasın. Ancak birbirinize yer açmak üzere sıkışınız.[178]

İbn Ömer, bir meclise geldiğinde kendisine hürmeten ayağa kalkan ve yerini vermek isteyenin yerine oturmadığı gibi, o ayağa kalkan adam yerine oturmadıkça da oturmazdı.

Bir kıssacı Âişe validemizin hücre-i saadetinin dış avlusunda otururdu. Âişe validemiz, İbn Ömer'e haber göndererek 'Bu adam rivayet ettiği hikâyelerle beni tâciz edip tesbih ve nafile ibadetlerime mâni oluyor' dedi. Bunun üzerine İbn Ömer (r.a), kaburgasını kırıncaya kadar asâsıyla onun sırtına vurdu ve onu oradan kovdu.

2. Cum'a günündeki eşref saatini güzelce gözetlemelidir; çünkü meşhur bir hadîste şöyle buyurulmaktadır:

اِنَّ فِى الْجُمُعَةِ سَاعَةً لاَيُوَافِقُهَا عَبْدٌ مُسْلِمٌ يَسْاَلُ اللّٰهَ عَزَّ وَجَلَّ فِيهَا شَيْئًا اِلاَّ اَعْطَاهُ.

---

178) Buhârî ve Müslim, (İbn Ömer'den)

Cum'a gününde bir saat vardır ki müslüman kul o saatte neyi isterse, Allah Teâlâ ona istediği şeyi ihsân eder.[179]

Namazın o saate tesadüf etmesi, kılanın isteklerinin verilmesine vesile olur.[180]

Bu eşref saatinin tâyininde ihtilâf edilmiştir. Kimisi güneşin doğuşu sırasında, kimisi zevalde iken, kimisi ezan okunduğu zaman, kimisi imamın minbere çıkıp hutbe okumaya başladığı zaman, kimisi halkın namaza başladığı an, kimisi de ikindi namazının en uygun vaktinin sonu, kimisi ise güneşin batış anıdır demiştir.

Rasûlullah'ın kızı Fâtıma (r.a), cum'a günündeki eşref saatini güneşin batışı anında arar; bunun için de câriyesine 'Güneş batmak üzereyken bana haber ver!' derdi. Câriye gelip haber verdiğinde de güneş tamamen batıncaya kadar dua ve istiğfarda bulunurdu. Hz. Fâtıma, babasından cum'anın eşref saatinin bu vakitte olduğunu rivayet etmiştir. Allah'ın salât ve selâmı hem babasının ve hem de onun üzerine olsun![181]

Bazı âlimler, *kadir* gecesinin bütün ramazanda gizli olması gibi, eşref saatinin de bütün cum'a gününde gizli olduğunu ve bu gizliliğin de, iştiyâkla aranması ve cum'a gününün ihyâ edilmesi hikmetine dayandığını söylemektedir.

Bazı âlimler de, 'Kadir gecesinin Ramazan'da gezdiği gibi, cum'a gününün şerefli saati de cum'a gününün saatleri içinde gezmektedir' demişlerdir. En uygunu da bu son hükümdür; çünkü bunun bir sırrı vardır. Ancak bu sırrı muamele ilminde zikretmek uygun değildir. (Onun için biz de zikretmiyoruz). Fakat Hz. Peygamber'in şu sözlerini tasdik etmek gerekir:

إن لربكم في أيام دهركم نفحات ألا فتعرضوا لها.

179) Tirmizî, İbn Mâce, (Amr b. Avf el-Müzenî'den)

180) Buhârî ve Müslim, (Ebu Hüreyre'den)

181) Dârekutnî, *el-İlel*; Beyhakî, *Şuab'ul-İman*

> Yaşadığınız günlerde rabbinizin nefhaları (tecellileri) vardır. Dikkatli olunuz ve bu nefhalardan istifade etmeye bakınız.[182]

Cum'a günü de bu günler arasındadır. O halde kişi cum'a günü boyunca huzur-u kalbi sağlamak, zikre devam etmek ve dünya vesveselerinden uzaklaşmak suretiyle bu rahmeti beklemelidir. Umulur ki, bu tecellilerden birisine erebilir.

Ka'b'ul-Ahbar şöyle diyor: 'Cum'a gününün eşref saati o günün en son saatidir. Bu saat tam güneşin batışına tesadüf etmektedir'.

Ebu Hüreyre, Ka'b'a "Ey Ka'b! Eşref saati nasıl olur da cum'anın son saati olabilir? Halbuki ben Hz. Peygamber'in 'O saatte namaz kılan kul isteğini elde eder' buyurduğunu duydum... Günün son saati ise, namaz vakti değildir" dedi. Ka'b da, "Hz. Peygamber 'Oturup namazı bekleyen, namazda sayılır' demedi mi?" karşılığını verdi Ebu Hüreyre 'evet' deyince. Ka'b 'İşte o bekleyiş namazdır' dedi. Bunun üzerine Ebu Hüreyre (r.a) sükût etti.[183]

Ka'b (r.a), bu saatin cum'a gününü hakkıyla değerlendirenlere rahmet olduğunu ve bu rahmetin de ancak amelin tamamlanmasından sonra gönderildiğine kâildir.

Kısacası, ikindi namazından güneşin batışına kadar olan vakit, imamın minbere çıkıp hutbe irâd ettiği vakitle birlikte şerefli saatlerdir. Bu saatlerde bolca dua etmek gerekir.

3. Cum'a gününde Rasûlullah'a çokça salât ve selâm getirmek müstehabdır; çünkü Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

مَنْ صَلَّى عَلَيَّ فِي يَوْمِ الْجُمُعَةِ ثَمَانِينَ مَرَّةً غَفَرَ اللّٰهُ لَهُ ذُنُوبَ ثَمَانِينَ سَنَةً.

---

182) Hakîm Tirmizî, *Nevâdir*; Taberânî, *Evsat*, (Muhammed b. Mesleme'den); İbn Abdilberr, *Temhid*, (Enes'den)

183) Ebu Dâvud, Tirmizî ve İbn Hibban, (Ebu Hüreyre'den); İbn Mâce, (Abdullah b. Selâm'dan) Irâkî bu münazaranın Ebu Hüreyre ile Ka'b arasında değil, Abdullah b. Selâm ile Ebu Hüreyre arasında cereyan ettiğini kaydetmektedir.

'Allah Teâlâ cum'a gününde bana seksen defa salât ve selâm getiren kimsenin seksen senelik günâhını bağışlar'. Bunun üzerine kendisine 'Ey Allah'ın Rasûlü! Sana nasıl salât getirilir?' diye soruldu. Rasûlullah buna şöyle cevap verdi:

اَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلٰى مُحَمَّدٍ وَعَلٰى اٰلِ مُحَمَّدٍ صَلَاةً تَكُونُ لَكَ رِضَاءً وَلِحَقِّهِ اَدَاءً وَاَعْطِهِ الْوَسِيلَةَ
وَابْعَثْهُ الْمَقَامَ الْمَحْمُودَ الَّذِى وَعَدْتَهُ وَاجْزِهِ عَنَّا مَا هُوَ اَهْلُهُ وَاجْزِهِ اَفْضَلَ مَا جَازَيْتَ نَبِيًّا
عَنْ اُمَّتِهِ وَصَلِّ عَلَيْهِ وَعَلٰى جَمِيعِ اِخْوَانِهِ مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصَّالِحِينَ يَا اَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ.

'Yâ rabb! Kulun, peygamberin, Rasûlün, mekteb ve medrese görmeyen nebiy-yi zîşânın Hz. Muhammed'in üzerine rahmet deryâlarını akıt!' dediğin takdirde bir defa salavât-ı şerîfe getirmiş olursun. Dilersen "Ey Allahım! Muhammed'e ve onun âline öyle bir salât gönder ki, senin için rıza, Hz. Muhammed'in hakkı için edâ olsun. Muhammed'e 'vesîle' adlı dereceyi ihsân eyle! Onu kendisine va'dettiğin *makâm-ı mahmûd*'a gönder. Haketmiş olduğu mükâfatı bizden taraf ona ihsân eyle. Bize vekâleten ona herhangi bir peygambere ümmetinin yerine verdiğin mükâfatın daha üstününü ver! Ey merhametlilerin en merhametlisi... Ona, onun kardeşleri olan bütün peygamberlere ve sâlih kullarına rahmet deryâlarını çoştur!" de ve bunu da yedi defa tekrar et!

Bu salavât-ı şerîfeyi her birinde yedi defa olmak üzere yedi cum'a okuyana, Hz. Peygamber'in şefaat edeceğine kesin gözüyle bakılmaktadır.

Daha fazla salavât getirmek isteyen, rivâyet edilen şu salavât-ı şerîfeyi okusun:

اَللّٰهُمَّ اجْعَلْ فَضَائِلَ صَلَوَاتِكَ وَنَوَامِىَ بَرَكَاتِكَ وَشَرَائِفَ زَكَوَاتِكَ وَرَأْفَتَكَ وَرَحْمَتَكَ وَتَحِيَّتَكَ
عَلٰى مُحَمَّدٍ سَيِّدِ الْمُرْسَلِينَ وَاِمَامِ الْمُتَّقِينَ وَخَاتَمِ النَّبِيِّينَ وَرَسُولِ رَبِّ الْعَالَمِينَ قَائِدِ الْخَيْرِ

وَفَاتِحِ الْبِرِّ وَنَبِيِّ الرَّحْمَةِ وَسَيِّدِ الْأُمَّةِ. اَللّٰهُمَّ ابْعَثْهُ مَقَامًا مَحْمُودًا تُزْلِفُ بِهِ قُرْبَهُ وَتُقِرُّ بِهِ عَيْنَهُ يَغْبِطُهُ بِهِ الْأَوَّلُونَ وَالْآخِرُونَ * اَللّٰهُمَّ أَعْطِهِ الْفَضْلَ وَالْفَضِيلَةَ وَالشَّرَفَ وَالْوَسِيلَةَ وَالدَّرَجَةَ الرَّفِيعَةَ وَالْمَنْزِلَةَ الشَّامِخَةَ الْمُنِيفَةَ، اَللّٰهُمَّ أَعْطِ مُحَمَّدًا سُؤْلَهُ وَبَلِّغْهُ مَأْمُولَهُ وَاجْعَلْهُ أَوَّلَ شَافِعٍ وَأَوَّلَ مُشَفَّعٍ، اَللّٰهُمَّ عَظِّمْ بُرْهَانَهُ وَثَقِّلْ مِيزَانَهُ وَأَبْلِغْ حُجَّتَهُ وَارْفَعْ فِي أَعْلَى الْمُقَرَّبِينَ دَرَجَتَهُ، اَللّٰهُمَّ احْشُرْنَا فِي زُمْرَتِهِ وَاجْعَلْنَا مِنْ أَهْلِ شَفَاعَتِهِ وَأَحْيِنَا عَلَى سُنَّتِهِ وَتَوَفَّنَا عَلَى مِلَّتِهِ وَأَوْرِدْنَا حَوْضَهُ وَاسْقِنَا بِكَأْسِهِ غَيْرَ خَزَايَا وَلَا نَادِمِينَ وَلَا شَاكِّينَ وَلَا مُبَدِّلِينَ وَلَا فَاتِنِينَ وَلَا مَفْتُونِينَ آمِينَ يَا رَبَّ الْعَالَمِينَ *.

Ey Allahım! Salâvâtının faziletini, artan bereketlerini, zekâtlarının şereflilerini, şefkatini, rahmetini ve tahiyyetini, Rasûllerin efendisi, hayra götürücü kumandan, iyiliğin kapısını açan kahraman, rahmet peygamberi ve ümmetin efendisi Hz. Muhammed'e tahsis et! Ey Allahım! Muhammed'i *makâm-ı mahmûd*'a gönder. Bu makamla onun zât-ı ulûhiyyetine yaklaşmasını sağla ve onun gözünü nûrlandır, geçmiş ve geleceklerin gıpta edebileceği bir şekilde nûrlandır! Ey Allahım! Muhammed'e fazl, fazilet, şeref, vesile ve yüce dereceler, yüksek ve şerefli mertebeler ihsân eyle. Ey Allahım! Muhammed'e istediğini ver. Onu umduğuna erdir ve kendisini ilk şefaat eden ve şefaati herkesten daha çok kabul olunan kıl. Ey Allahım! Bizi onun cemaatiyle haşr ve şefaatına mazhar eyle. Onun milleti üzerine öldür ve sünneti üzerine dirilt! Bizi onun kevser havzına ilet ve bu havzın suyundan, mahcup etmeksizin içir. Bizleri pişman olanlardan, şikayet edenlerden, dinini değiştirenlerden, fitne çıkaranlardan ve fitneye düşenlerden eyleme! Ey âlemlerin rabbi! Bu duamızı kabul eyle.[184]

Kısacası kişi bu konuda vârid olan hangi rivayeti (velev ki teşehhüdde okunan meşhur rivayet de olsa) okusa, salavât-ı şerîfe getirmiş sayılır. Salavât-ı şerîfe ile beraber istiğfar etmesi de uygundur. Çünkü bu mübarek günde istiğfar etmek de müstehaptır.

---

184) İbn Ebî Âs, (İbn Mes'ud'dan *zayıf* bir senedle ve fakat *mevkûf* olarak)

4. Kur'an okumalıdır: Mü'minin cum'a gününde Kur'an'ı çok okuması gerekir. Özellikle *Kehf* sûresini okumalıdır. Çünkü İbn Abbas ve Ebu Hüreyre'den (r.a) şöyle rivayet edilmektedir:

اِنَّ مَنْ قَرَأَ سُورَةَ الْكَهْفِ لَيْلَةَ الْجُمُعَةِ اَوْ يَوْمَ الْجُمُعَةِ اُعْطِىَ نُورًا مِنْ حَيْثُ يَقْرَؤُهَا اِلَى مَكَّةَ وَغُفِرَ لَهُ اِلَى يَوْمِ الْجُمُعَةِ الْاُخْرٰى وَفَضْلَ ثَلاَثَةِ اَيَّامٍ وَصَلَّى عَلَيْهِ سَبْعُونَ اَلْفَ مَلَكٍ حَتَّى يُصْبِحَ وَعُوفِىَ مِنَ الدَّاءِ وَالدُّبَيْلَةِ وَذَاتِ الْجَنْبِ وَالْبَرَصِ وَالْجُذَامِ وَفِتْنَةِ الدَّجَّالِ.

> Cum'a gecesinde veya gününde *Kehf* sûresini okuyan kimseye, bulunduğu yerden Mekke şehrine kadar olan mesafeyi aydınlatabilecek bir nûr ihsân edilir. O cum'adan gelecek cum'aya kadar olan (küçük) günâhları ve ayrıca da fazladan üç günlük günahları affolunur. Sabahlayıncaya kadar da yetmişbin melek kendisine rahmet ve af talebinde bulunur. Hastalıktan, urdan, zatülcenpten, alaca hastalığından, cüzzamdan ve deccâlin fitnesinden emin olur.

Mümkünse cum'a günü ve gecesinde Kur'an'ı bir defa hatmetmesi müstehabdır. Eğer geceleyin Kur'an okumuşsa kalanını sabah namazının iki rek'atında veya akşam namazının birinci ve ikinci rek'âtlarında ya da cum'a için verilen ezân ve kamet arasında tamamlamalıdır. Böyle yapmanın büyük bir fazileti vardır.

Âbidler cum'a gününde *İhlâs-ı şerif'i* bin defa okumayı müstehab görürlerdi. Denildiğine göre, on veya yirmi rek'atta bin *İhlâs-ı şerif* okumak, bir hatimden daha üstündür. Âbidler, cum'a gününde bin *salavât-ı şerîfe* getirirlerdi.

(Kitab'ın ilerdeki bölümlerinde de geleceği gibi) kişi meşhur altı tesbih duasını, cum'a gününde ve gecesinde okursa güzel bir zikir yapmış olur.

Cum'a günü ve gecesi hâriç, Hz. Peygamber'in hiçbir gün ve gecede muayyen sûreleri okuduğu rivayet edilmemektedir. Hz. Peygamber cum'a gecesinin akşam namazında *Kâfirûn* ve *İhlas*'

sûrelerini; aynı gecenin yatsı namazında ise *Cum'a* ve *Münâfikûn* sûrelerini okurdu.[185]

Rivayet ediliyor ki, Hz. Peygamber *Cum'a* ve *Münâfikûn* sûrelerini cum'a namazında da okurdu. Cum'a gününün sabah namazında ise, *Lokman* ile *İnsan* sûrelerini okurdu.

5. Namaz kılmalıdır. Cum'a gününde, cum'a namazını kılmak maksadıyla da, camiye giren kimse, dört rek'at namaz kılmadan oturmamalıdır. Kıldığı bu dört rek'at namazın her rek'atında ellişer tane olmak üzere ikiyüz ihlâs okumalıdır; zira Hz. Peygamber'den şöyle nakledilmektedir: 'Bu dört rek'at namazı kılan kimse, cennetteki makamını görmedikçe ölmez'.[186] 'Kendisine cennetteki yeri gösterilmedikçe ölmez' şeklinde de rivayet edilmiştir. Mescide giren kimse, imam hutbede olsa bile iki rek'at mescid namazını mutlaka kılmalıdır. Ancak hutbe okunurken kıldığı takdirde hafif geçiştirmelidir; çünkü Hz. Peygamber böyle emir buyurmuştur.[187]

Garib bir hadîste Hz. Peygamber'in mescide girip de iki rek'at *tahiyyet'ül-mescid* kılan bir kimse namazını bitirinceye kadar hutbeye ara verdiği rivayet edilmektedir.[188]

Kûfeliler 'Camiye sonradan gelen kimse imam kendisi için hutbesini keserse, *cami hediyesi* tâbir edilen iki rek'at namazı kılmalı; aksi takdirde kılmamalıdır' demişlerdir.

Cum'a gününde veya gecesinde dört rek'at namaz kılıp bu namazda *En'am, Kehf, Tâhâ* ve *Yâsin* sûrelerini okumak müstehabdır. Bu sûreleri bilmeyenlerinse *Yâsin, Lokman, Duhan* ve *Mülk* sûrelerini okuması güzel olur. Cum'a gecesinde bu dört sûrenin okunmasını ihmal etmemelidir; çünkü bunların bu gecede okunmasında çok büyük fazilet olduğu rivayet edilmektedir.

Kur'an okumayı iyi bilmeyen kimse hangi sûreleri biliyorsa onları okur ve bu da kendisi için *hatim* yerine geçer. İhlâs-ı şerîfi bol bol okumalıdır.

---

185) İbn Hibban ve Beyhakî, (Semure'den)

186) Hatib, (İbn Ömer'den)

187) Müslim, (Câbir'den) ve Buhârî

188) Dârekutnî, (Enes'den)

Cum'a günü tesbih namazı kılmak müstehabdır. Tesbih namazının keyfiyeti nafile namazlar bahsinde gelecektir. Hz. Peygamber, amcası Hz. Abbas'a 'Her cum'a tesbih namazı kıl!'[189] diye tavsiyede bulunmuştur.

İbn Abbas (r.a) her cum'a zevâlden sonra tesbih namazı kılar ve bunun çok faziletli olduğunu söylerdi. En iyisi cum'a gününü zevâle kadar namaza, cum'a namazından ikindi namazına kadar ilim dinlemeye ve ikindiden akşam namazına kadar da tesbih ve istiğfara tahsis etmelidir.

6. Sadaka vermelidir. Bu günde sadaka vermek hassaten müstehabdır. Çünkü bu günde, (hutbe esnasında, dilencilik yapanlara verilenler hâriç) fakirlere verilen sadaka kat kat fazlasıyla kabul edilir.

İmam hutbe okurken, istemek sûretiyle dilenmek mekruh olduğu gibi, böyle bir kimseye sadaka vermek de doğru değildir.

Salih b. Ahmed (b. Hanbel)[190] şöyle demiştir: 'Bir cum'a günü imam hutbedeyken, cemaattan birisi babama, yanında oturan ve sadaka isteyen bir fakire vermesi için para uzattı; fakat babam ondan bu parayı almadı'.

İbn Mes'ud (r.a) şöyle der: 'Camide dilenen kimseye sadaka vermemek gerekir. Bir de, Kur'an okuduğunuz sırada birisi gelip sizden birşeyler dilenirse vermeyiniz'.

Âlimlerden bazıları, camilerde cemaatın omuzlarına basa basa sadaka toplamaya çalışanlara sadaka vermeyi mekruh görmüşlerdir. Ancak camiin bir yerinde ayakta durur veya oturur da, hiç kimseye eziyet vermeden sadaka isterse verilebilir.

Ka'b'ul-Ahbar şöyle demiştir: "Kim cum'a namazından dönerken iki ayrı malından sadaka verir ve sonra da dönüp rükûunu, secdesini ve huşûunu tamamlamak sûretiyle iki rek'at namaz kılar; daha sonra da 'Ey Allahım! Senden *Rahmân* ve *Rahîm* olan isminle ve kendisinden başka mâbud bulunmayan, *Hayy* ve

---

189) Ebu Dâvud, İbn Mâce ve İbn Huzeyme ve Hâkim, (İbn Abbas'tan) Ali el-Karî ve başka muhaddisler, bu konuda *sahih bir hadîs* olmadığını söylemişlerdir.

190) Ahmed b. Hanbel'in oğludur.

Kayyûm olan, uykudan ve uyuklamadan münezzeh bulunan isminle istiyor ve rahmetine sığınıyorum' derse (Allah, onun bu meşrû isteğini kabul eder). Çünkü bu dua ile neyi istersen Allah ihsân eder".

Seleften bâzıları şöyle demiştir: Kişi cum'a günü bir fakire birşeyler yedirir, sonra erken saatlerde cum'a namazına gider, hiç kimseye eziyet vermez ve imam selâmı verdikten sonra da şu duayı okursa, isteği kabul olunur:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ اَلْحَىُّ الْقَيُّومُ اَسْاَلُكَ اَنْ تَغْفِرَ لِى وَتَرْحَمَنِى وَتُعَافِينِى مِنَ النَّارِ.

Bismillâhirrahmânirrahîm! el-Hayy, el-Kayyûm! Yâ rabb! Senden bana merhamet etmeni; beni affeylemeni ve ateşten âzâd etmeni istiyorum.

Bundan sonra istediği duayı edebilir. Çünkü kabul olunmasına kesin gözüyle bakılır.

7. Haftanın günlerinden cum'ayı âhiret işlerine tahsis edip, o günde bütün dünyevî meşgalelerden uzak durmalı, bol bol tesbih, tehlil ve zikir yapmalıdır. Cum'a günü sefere çıkmamalıdır; çünkü Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

مَنْ سَافَرَ فِى لَيْلَةِ الْجُمُعَةِ دَعَا عَلَيْهِ مَلَكَاهُ.

Cum'a gecesi sefere çıkan kimseye iki meleği beddua ederler.[191]

Cum'a günü sabah olduktan sonra sefere çıkmak ise haramdır. Ancak çıkmadığı takdirde arkadaşlarından geri kalacaksa hüküm değişir.

Bazı âlimler, camilerde alış-veriş yapılmış olmaması için içmek veya dağıtmak amacıyla sakalardan su satın almayı kerih görmüşlerdir. Çünkü camide alış-veriş yapılması mekruhtur. Bazı âlimlere göre de, parayı caminin dışında verir; fakat suyu camide içer veya dağıtırsa bir beis yoktur.

---

191) Dârekutnî, *el-İfrad*, (İbn Ömer'den *garib* olarak)

Kısacası, cum'a günü tesbihlerini ve hayırlı işlerini artırmalıdır; çünkü Allah Teâlâ bir kulunu sevdiği takdirde onu faziletli vakitlerde faziletli ameller işlemeye muvaffak eder. Buğzettiği kulunu ise daha acı azaplara çarptırmak, gazabına daha şiddetle mâruz bırakmak ve vaktin bereketinden mahrum bırakmak için kötü amellerle uğraştırır. Çünkü bu kişi, vaktin hürmetini ayakları altına almaktadır... Cum'a günü, *Dualar* bahsinde zikredilecek duaların okunması da müstehabdır.

Allah, kulları arasından seçtiği kuluna rahmet deryalarını coştursun! Âmin!

ALTINCI BÖLÜM

Herkesin Bilmesi Gereken Meseleler

Çok nâdir vukû bulan meselelerden birçoğunu tedkik ederek fıkha dair eserlerimizde zikretmiş bulunuyoruz.

I. Mesele

Namazı bozmayan az hareket, ihtiyaç olmaksızın yapıldığı takdirde mekruhtur. Namaz kılanın, önünden geçeni durdurması, eziyet vermesinden korkulan akrebi bir veya iki vuruşla öldürmesi (eğer vuruşlar üç olursa hareketler çoğalır ve namaz da bozulur) ihtiyaçtan doğan hareketlerdir. Bunun için de namazda yapılmaları *mekruh* değildir.

Bit ve pireden eziyet gördüğü zaman, onları uzaklaştırabilir. Aynı şekilde huşûuna mâni olan kaşıntıları da kaşımak suretiyle giderebilir. Muaz (r.a) namazda iken bit ve pireleri tutup atardı. İbn Ömer de namazda bitleri elinde kan görülecek derecede öldürürdü.

Nehâî şöyle diyor: 'Kişi, namazda bitleri hareketten düşürerek atabilir; öldürürse de bir zararı yoktur'.

İbn Müseyyeb de şöyle buyuruyor: 'Kişi biti tutup sersemleştirerek atar'.

Mücahid ise şöyle buyurmuştur: 'Namazda, eziyet verip meşgul etmedikçe, bite dokunmamak en iyisidir. Aksi takdirde kendisine bir daha eziyet veremeyecek derecede ezip atar'.

Saydığımız bu gibi hareketler ruhsattır. Evlâsı, namazda, az da olsa hareketten kaçınmaktır. Bu sırra binaen bazı âlimler, namazda iken üzerlerine konan sinekleri kovmazlardı. Kendilerinden bunun hikmeti sorulduğunda da 'İleride namazımın bu gibi şeylerle bozulmaması için nefsimi böyle şeylere alıştırmam. Çünkü fâsıklar bile padişahın huzurunda birçok eziyetlere mâruz kaldıkları halde tahammül ederler' derlerdi.

Namaz içinde esnediği zaman, ağzını eliyle kapatmakta beis olmadığı gibi, evlâ olan da budur. Aksırdığı zaman, dilini kıpırdatmamak sûretiyle içinden Allah'a hamd etmelidir. Mideyi doldurmaktan dolayı geğirmesi halinde başını yukarıya kaldırması uygun değildir. Sarığının bozulması halinde düzeltmesi de böyledir. Bütün bunlar, zaruret olmaksızın yapılırsa, mekruhtur.

II. Mesele

Çıkarılması kolay bile olsa nalınlarla namaz kılmak câizdir. Çünkü mestler üzerine mesh ruhsatı, mestlerin kolay çıkmamasına bağlı değildir, aksine bunlardaki necasetin affedilmiş olması sebebiyledir. Ayakkabılar da nalınlar gibidir.

صَلَّى رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ فِى نَعْلَيْهِ ثُمَّ نَزَعَ فَنَزَعَ النَّاسُ نِعَالَهُمْ فَقَالَ: لِمَ خَلَعْتُمْ نِعَالَكُمْ؟ قَالُوا: رَأَيْنَاكَ خَلَعْتَ فَخَلَعْنَا، فَقَالَ ﷺ : اِنَّ جِبْرَائِيلَ عَلَيْهِ السَّلَامُ اَتَانِى فَاَخْبَرَنِى اَنَّ بِهِمَا خَبَثًا فَاِذَا اَرَادَ اَحَدُكُمُ الْمَسْجِدَ فَلْيَقْلِبْ نَعْلَيْهِ وَلْيَنْظُرْ فِيهِمَا فَاِنْ رَأَى خَبَثًا فَلْيَمْسَحْهُ بِالْاَرْضِ وَلْيُصَلِّ فِيهِمَا.

> Hz. Peygamber nalınlarıyla namaz kılar, sonra da onları çıkarır. Bunu gören ashâb-ı kiram da nalınlarını çıkarırlar. Bunun üzerine Hz. Peygamber 'Nalınlarınızı niçin çıkardınız?' diye sorar. Sahâbîlerin 'Sen çıkardığın için' demeleri üzerine de şöyle der: 'Cebrâil geldi ve bana nalınlarımda necaset olduğunu haber verdi. Ben bunun için çıkardım. Bu bakımdan herhangi biriniz mescide girmek istediği zaman nalınlarını çıkarıp altına baksın; eğer bir necaset görürse yere sürmek sûretiyle silsin ve namazını onlarla kılsın.[192]

Bazı âlimler "Nalınlarla namaz kılmak daha efdâldir; çünkü Hz. Peygamber, geçen hadîs-i şerifte 'Nalınlarınızı niçin çıkardınız?' buyurmaktadır" demişlerdir. Fakat bu kadarı da mübalağadır; çünkü Hz. Peygamber, nalınla namaz kılmak daha üs-

---

192) İmam Ahmed, Ebu Dâvud ve Hâkim, (Ebu Said el-Hudrî'den)

tündür demedi ki... Aksine bu soruyu nalınlarını çıkarmasının sebebini izah etmek için sormuştur. Çünkü onların, nalınlarını kendisine uymak için çıkardıklarını kesinlikle biliyordu.

Abdullah b. Said şöyle rivayet etmektedir:

اَنَّ النَّبِىَّ ﷺ خَلَعَ نَعْلَيْهِ.

Hz. Peygamber, namazda nalınlarını çıkarırdı.[193]

Hz. Peygamber, nalınla namaz kıldığı gibi nalınsız da kılmıştır. Bu bakımdan 'Nalınla kılmak nalınsız kılmaktan daha efdâldir' denilemez.

Nalınlarını çıkaran bir kimse bunları sağına veya soluna koyup da safların kesilmesine ve dağılmasına sebebiyet vermemelidir. Onları önüne koymalıdır. Arkasına da koymamalıdır ki, kalbi onlarla meşgul olmasın. Umulur ki 'Nalınlarla namaz kılmak daha efdâldir' diyenin gayesi de kalp huzurunun bozulmamasıdır.

Ebu Hüreyre, Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

اِذَا صَلَّى اَحَدُكُمْ فَلْيَجْعَلْ نَعْلَيْهِ بَيْنَ رِجْلَيْهِ.

Herhangi biriniz namaz kılarken nalınlarını ayaklarının arasına bıraksın![194]

Ebu Hüreyre, birisine 'Nalınlarını ayaklarının arasına koy! Onlarla herhangi bir müslümana eziyet verme!' demiştir. Hz. Peygamber, imamlık yaparken nalınlarını çıkarıp sol tarafına bırakmıştır.[195] Bu bakımdan imamın böyle yapması gerekir; çünkü onun solunda kimse durmaz. İmam, kalbini meşgul etmemesi için nalınlarını ayakları arasına bırakmamalıdır; bu daha evlâdır. Onları ayaklarının önüne bırakmalıdır. Hadîsin maksadının 'Ayaklarının önüne bıraksın' olması muhtemeldir.

---

193) Müslim

194) Ebu Dâvud (*sahih* bir senedle); Münzirî ise, *zayıf* olduğu kanaatindedir.

195) Müslim, (Abdullah b. Saib'den)

Cübeyr b. Mut'im şöyle demiştir: 'Kişinin nalınlarını ayakları arasına koyması bid'attır'.

III. Mesele

Kişi namazdayken tükürürse namazı bozulmaz; çünkü tükürmek (namazı bozmayan) fiil-i kalildir. Namazda sesin meydana gelmesine vesile olmayan fısıltı, konuşma sayılmaz. Konuşma harflerinin şekli üzerinde de değildir; ancak mekruhtur ve bunun için de sakınılması gerekir. Hz. Peygamber'in izin verdiği şekilde tükürmek ise *mekruh* değildir.

أَنَّ رَسُولَ اللّٰهِ ﷺ رَأَى فِى الْقِبْلَةِ نُخَامَةً فَغَضِبَ غَضَبًا شَدِيدًا ثُمَّ حَكَّهَا بِعُرْجُونٍ كَانَ فِى يَدِهِ وَقَالَ ائْتُونِى بِعَبِيرٍ فَلَطَخَ اَثَرَهَا بِزَعْفَرَانٍ ثُمَّ الْتَفَتَ اِلَيْنَا وَقَالَ: اَيُّكُمْ يُحِبُّ اَنْ يُبْزَقَ فِى وَجْهِهِ؟ فَقُلْنَا: لاَ اَحَدَ، قَالَ: فَاِنَّ اَحَدَكُمْ اِذَا دَخَلَ فِى الصَّلاَةِ فَاِنَّ اللّٰهَ عَزَّ وَجَلَّ بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْقِبْلَةِ.

Allah Rasûlü mescidin kıble duvarında balgam görür ve bundan dolayı şiddetle öfkelenir. Sonra onu, elinde bulunan bir hurma dalıyla kazır. Sonra da 'Bana *anber* getirin!' der ve getirilen anberle o balgamın yerini sıvar. Arkasından cemaate dönüp 'Acaba hanginiz yüzüne tükürülmesini ister?' der. 'Hiçbirimiz istemeyiz' şeklinde cevap verilince de şöyle buyurur: 'Herhangi biriniz namaza durduğu zaman, Allah Teâlâ onunla yöneldiği kıble arasındadır'.

وَاجَهَهُ اللّٰهُ تَعَالَى فَلاَ يَبْزُقَنَّ اَحَدُكُمْ تِلْقَاءَ وَجْهِهِ وَلاَ عَنْ يَمِينِهِ وَلٰكِنْ عَنْ شِمَالِهِ اَوْ تَحْتَ قَدَمِهِ الْيُسْرٰى فَاِنْ بَدَرَتْهُ بَادِرَةٌ فَلْيَبْصُقْ فِى ثَوْبِهِ وَلْيَفْلْ بِهِ هٰكَذَا وَدَلَكَ بَعْضَهُ بِبَعْضٍ.

Allah onunla (namaz kılanla) yüzleşir. Bu bakımdan hiçbiriniz namazda iken önüne veya sağına tükürmesin. Ancak soluna veya sol ayağının altına tükürsün. Eğer ani bir anormallik başgösterirse, elbisesine tükürsün ve burasını ovalayarak birbirine sürtsün.[196]

---

196) Müslim, (Câbir'den); yine Müslim ve Buhârî, (Enes, Hz. Âişe, Ebu Said, Ebu Hüreyre ve İbn Ömer'den)

IV. Mesele

İmama uyan kimselerle (cemaat) ilgili sünnetler ve farzlar vardır:

Sünnetler

İmama uyan tek bir kişi ise imamın azıcık gerisinde ve sağ tarafta durmalıdır. Tek kadın imama uyduğu zaman, onun tam arkasında durmalıdır. İmamın yanında durursa da zarar etmez; ancak sünnete muhalefet etmiş olur. Eğer kadınla beraber imama uyan bir erkek de varsa, erkek, imamın sağında, kadın da o erkeğin arkasında duracaktır. Cemaate iştirâk eden kimse, safın dışında tek başına durmamalıdır. Aksine safa katılmalı veya yer yoksa niyet edip *iftitah* tekbirini aldıktan sonra usûlü dairesinde safın içinden birisini yanına çekmelidir. Eğer safın dışında tek başına durup namaza devam ederse namazı kerahetle birlikte sahihtir.

Farzlar

Safların bitiştirilmesi gerekir. İmam ile muktedî (imama uyan) aralarında irtibat olacak şekilde bir yerde bulunmalıdırlar. Çünkü ikisi bir cemaatte ve bir namazda sayılırlar. Eğer camide iseler, camide oluşları, aralarını birleştirici olarak kâfidir. Çünkü cami, safları birleştirmek için yapılmış bir yerdir. Binaenaleyh camide safların bitişik olmasına gerek yoktur. Camide ancak imamın hareketlerini bilmeye gerek vardır. Ebu Hüreyre (r.a) namazı cami içinde kılan imama damda durarak uymuştur.

İmama uyan kimsenin, caminin dış avlusunda, bir yolda veya müşterek bir düzlükte durduğunda -orası ile cami arasına giren herhangi bir bina da yoksa- imama bir ok atımı kadar yakın olması kâfidir. Böylece imamla râbıtayı temin edebilir; çünkü bu durumda fiilleri birbirine bağlanmış olur. Safın bir olması, ancak muktedînin caminin sağında veya solunda bulunan ve kapısı cami ile bitişik olan bir evin sahanlığında durup imama uyması halinde şarttır. Bu durumda saf, kesintisiz olarak tâ camiden evin sahanlığına kadar uzanmalıdır ve böyle olması da şarttır. Ancak böyle olduktan sonra o safta bulunanların ve onların arkasında kılanların namazları sahih olur. O safın önünde bulunan ve cami ile râbıtası bulunmayan safta namaz kılanların namazı ise sahih

değildir. İşte farklı binaların hükmü böyledir. Tek bir bina ve tek bir arsa ise sahra gibi sayılır. (Bir ok atımından daha fazla mesafe bulunmamak şartıyla uymak câiz olur.)

V. Mesele

Cemaate sonradan dâhil olan kişi namazın son rek'atında yetişse dahi kendi namazının başında sayılır. Bu bakımdan imama uymalı ve selâmdan sonra kalkıp, namazını kıldığı kısmın üzerine bina etmelidir. Sabah namazında imamla beraber Kunut duâsını okusa dahi kendi namazının sonunda da Kunut duâsını ikinci bir defa daha okumalıdır. Eğer imama kıyamın bir kısmında yetişirse *istiftah* duâsını okumaksızın doğrudan *Fâtiha*'ya başlamalı ve bunu da biraz acele okumalıdır. *Fâtiha*'yı tamamlamazdan önce imam rükûa giderse, '*Fâtiha*'yı tamamladığım takdirde imama itidalde yetişebilirim' kanaatinde ise, *Fâtiha*'sını tamamlayıp ondan sonra rükûa varmalıdır. Eğer imama yetişemeyeceğini tahmin ederse, *Fâtiha*'yı okuduğu yerde kesip derhal imama uymalı ve rükûa varmalıdır. O zaman *Fâtiha*'nın okunan kısmı, tamamının yerine geçer ve geri kalan kısmın okunması da kendisinden sâkıt olur. Eğer imam, rükûa vardığında o da *Fâtiha*'yı bitirmiş, zammı sûreyi okuyorsa, onu derhal keserek imamla birlikte rükûa varmalıdır. İmama secdede veya teşehhüdde yetişirse ayakta iken istiftah tekbirini alır ve ikinci bir tekbir getirmeksizin oturup imama uyar. Eğer imama rükûda iken yetişirse, o zaman önce iftitah tekbirini alır ve sonra da ikinci bir tekbir getirerek rükûa varır. Çünkü böyle yaptığı takdirde bir rek'at kılmış sayılır. Tekbirler ise, ancak namaz dahilinde yapılan intikaller için meşrû kılınmıştır.

Sadece imama uymak için yapılan ârızî intikallerde tekbir getirmek gerekmez. İmam daha rükûdayken rükûa varıp itminana kavuşmadıkça, bu intikal kendisi için bir rek'at sayılmaz.

VI. Mesele

Öğle namazını ikindi vakti gelinceye kadar edâ etmeyen kimse, ikindinin farzından önce, kazaya kalmış öğle namazını kılmalı, sonra da ikindi namazının edâsına başlamalıdır. Eğer dediğimizin aksine, önce ikindi namazına başlarsa yine olur, ancak en güzel şekli bırakıp ihtilâf şüphesine girmiş olur.

Eğer imama yetişirse ona uyup evvelâ ikindi namazını, cemaatten sonra da kazaya kalmış öğle namazını kılmalıdır; çünkü kazaya kalmış namazı hazır namazdan önce kılmaktansa, imama uyup cemaat faziletini elde etmek daha evlâdır. Eğer vaktin evvelinde namazını tek başına edâ ettikten sonra bir cemaate tesadüf ederse, (Şafiî'ye göre) derhal edâ niyeti ile imama uymalıdır. Allah, bu iki namazdan dilediğini vaktin farzına sayar. Bu şekilde cemaate uyduğu zaman kazaya kalmış bir namaza veya sünnete niyet etmesi de câizdir. Eğer daha evvelce namazını cemaatle edâ etmişse, ikinci bir cemaate rastladığı zaman, ona da kazaya kalmış namaza veya nafileye niyet etmek sûretiyle uyabilir. Çünkü cemaatle edâ edilen bir namazı, ikinci bir cemaatle tekrarlamakta hiçbir mânâ yoktur. Namazın ikinci bir defa yenilenmesi, ancak cemaat faziletini elde etmek içindir. (Bu ise birinci cemaatle zaten elde edilmiştir.)

VII. Mesele

Namazını kıldıktan sonra elbisesinde necaset görürse, en iyisi namazı kaza etmesidir. Fakat ille de kaza etmelidir şeklinde bir zorlama da sözkonusu değildir. (Çünkü bu necasetin namazdan sonra bulaşmış olması da muhtemeldir). Namazdayken elbisesinde necaset görürse, o elbiseyi sırtından yavaşca çıkarır ve namazını böylece tamamlar. Fakat en iyisi namazı bırakıp o necis elbiseyi çıkardıktan sonra yeniden başlamaktır. Bu meselenin temelini Rasûlullah'ın 'nalınlarını çıkarması' hâdisesi teşkil etmektedir. Çünkü Cebrâil, 'Nalınlarında necaset var' haberini verdiği zaman, Hz. Peygamber nalınlarını olduğu yerde çıkarıp namaza devam etmiş; bozup yeniden başlamamıştır.

VIII. Mesele

Birinci teşehhüdü, Kunut duâsını[197] veya birinci teşehhüdde getirilen salavât-ı şerîfeyi terketse veya kasden işlediğinde namazı bozacak bir fiili sehven işlese veya üç rek'at mı, yoksa dört rek'at mı kıldığında şüphe etse, bütün bu durumlarda yakîne (kesin kanaate) yapışmalı ve selâm vermeden önce *sehiv secdesi* yap-

---

197) Şafiî mezhebinde Kunut duâsı her sabah namazının ikinci rek'atının rükûundan kalkarken okunur; vitir namazında ise, Ramazan ayının ikinci yarısı hâriç hiçbir zaman okunmaz.

malıdır. Eğer selâm vermeden önce *sehiv secdesi* yapmayı unutursa, selâmdan sonra çok fazla zaman geçmeden hatırladığı takdirde derhal yapmalıdır. Eğer selâm verip abdesti bozulduktan sonra secde ederse, namazı sahih olmaz; çünkü secde yaptığı anda daha önceki selâmı yanlışlıkla vermiş gibi olur. Bu bakımdan ilk selâmıyla namazdan çıkmamış ve tekrar namaza dönmüş sayılır. Sehiv secdesinden sonra selâm verilmesi de bu hikmetten dolayıdır. Eğer camiden çıktıktan sonra *sehiv secdesi* lâzım geldiğini hatırlasa veya hatırına aradan uzun bir zaman geçtikten sonra gelse artık *sehiv secdesi* geçmiş sayılır.

IX. Mesele

Niyette vesvesenin sebebi ya aklî noksanlıktır veya şeriatı bilmemektir; çünkü Allah Teâlâ'nın emrine imtisal etmek, başkasının emrine uymak gibidir. Niyet bakımından Allah'ın ta'zîmi de başkasının ta'zîmi gibidir. Bir kimse içeri giren bir âlim için hürmeten ayağa kalksa ve sonra da 'Fazilet sahibi bir Zeyd'in içeri girmesiyle ayağa kalkıp, onu güleryüzle karşılamaya niyet ettim' dese, bu kişinin aklı noksandır. Çünkü faziletini bildiği kimse içeri girdiğinde onun için ayağa kalkmasıyla onu ta'zîm etmiş sayılır. ('Böyle yapmaya niyet ettim' demesinde hiçbir manâ yoktur). Böyle söylemesinin ancak Zeyd içeri girdiğinde başka bir iş için ayağa kalktığı veya herhangi bir gaflette bulunduğu zaman bir mânâsı olabilir.

Allah'ın emrine uyarak kıldığı namazın vaktini ve farz olduğunu belirtmenin şart koşulması, tıpkı içeri girene hürmet için yüzünü ona çevirip ayağa kalkmanın şart koşulması gibidir. Ancak bu kalkışın, girenin ta'zîminden başka bir sebep için olmaması ve bu hareketle onun büyütülmesinin kastedilmesi gerekir. Zira eğer kişi ayağa kalkıp girene sırtını çevirse veya durup adam girdikten bir müddet sonra ayağa kalksa, o vakit bu hareketi onu ta'zim sayılmaz. Sonra bütün bu sıfatlar, yapanın mâlûmu ve maksudu olmalıdır. Bütün bunların, nefsinde bir anda hazır bulunması için çok uğraşmamalıdır. Bu sıfatlara delâlet eden kelimelerin bitiştirme ve tanzimini, dili ile telâffuz veya kalben tefekkürünü uzatmalıdır.

Namaz niyetini bu şekilde anlamayan kimse niyeti anlamamış demektir; yani sen muayyen bir zamanda namaz kılmaya dâvet

edilmişsin ve sen de bu namazı, dâvete icabet ederek o vakitte kılmışsın. O halde bu hususta vesveseye düşmek tam mânâsıyla cehalettir. Zira bu maksud ve ilimler nefiste bir anda bir araya gelebilir. Ancak zihinde, nefiste düşünüldüğü gibi, teker teker düşünülmezler. Çünkü birşeyi düşünmekle nefiste hazır bulundurmak arasında büyük bir fark vardır. Allah'ın nezdinde bulunmak, O'ndan uzaklaşıp gaflete düşmeye zıt düşer. Bu huzur, tafsilâtlı olmasa bile (icmâlen ve özüyle mutlaka bulunmalıdır). Meselâ bir hâdiseyi bilen onu bir anda bir ilimle biliyor demektir. Halbuki bu ilmin içinde nice ilimler mevcuttur. Her ne kadar bu ilimler tafsilâtıyla mevcut değilseler de *mücmel* olarak vardırlar. Çünkü hâdiseyi bilen kimse, var ve yok olanı, daha önce ve sonra olanı ve oluş zamanlarını bildiği gibi, bu hâdisede yok olanın var olandan daha evvel bulunduğunu da bilir. Yine biliyor ki, var olan yoktan daha sonradır. İşte bütün bu ilimler, bir hâdise ile ilgili tek bir ilmin içindedir. Hâdiseyi bilen kimse, eğer kendisinden başka bilen yoksa 'Sen bu hâdisedeki sadece önce ve sonra olanı, yok olanı, yok olanın daha önce var olanınsa daha sonra olduğunu veya takdîm ve tehire taksim olunan zamanı biliyor musun?' diye sorulduğunda, cevaben 'Ben bunları teker teker bilmiyorum' dese yalancı olur ve bu sözü 'Ben bu hâdiseyi biliyorum' sözüne zıt düşer.

İşte vesvese bu inceliği bilmemezlikten doğar. Vesveseli kimse ise, kalbinde (meselâ öğle namazının) vaktini, edâsını ve farziyyetini bir anda, lâfızlarıyla beraber, tafsilâtlı bir şekilde hazır bulundurmak ister ve aynı zamanda mânâsını da mütâlaa etmeyi arzular... Oysa bu muhaldir. Eğer âlimin önünde ayağa kalkarken bütün bu mânâları nefsine yüklemiş olsaydı asla beceremezdi. İşte vesvese, bir bilgi ile defedilir. Şöyle ki; niyet bakımından Allah'ın emrine uymanın; başkasının emrine uymak gibi olduğunu bileceksin.

Sonra teshil ve ruhsat yönünden deriz ki, eğer vesveseli kimse ille de 'Niyet, bütün bu emirleri tafsilatlı bir şekilde hazır bulundurmaktan ibarettir' deyip bunları nefsinde devamlı surette tutmaksızın bütün bunları tekbirin başlangıcından sonuna kadar izhar etmeye çalışıp, tekbiri ancak niyet hasıl olduğu anda bitirse, bu onun için kâfidir. Ancak biz ona 'Bunların hepsini tekbirin evveli veya sonuyla beraber yapmak lâzımdır' şeklinde zor bir teklifi de yüklemeyiz; çünkü böyle bir teklif, zor ve zulümdür. Eğer kişi böyle

birşeyle sorumlu olsaydı selef-i sâlihîn bu hususu mutlaka Hz. Peygamber'e sorarlar veya ashâb-ı kirâmdan birisi niyet hususunda vesveseye düşerdi. Madem ki, selef zamanında böyle bir hâdise görülmemiştir, o halde onların sîreti, bu hususta emrin kolaylık üzerine bina edilmesine delildir. Vesveseli kimse, niyet getirmeye alışıp, vesveseler yakasını bırakıncaya kadar nasıl kolay geliyorsa o şekilde niyet etmeli; nefsini bu konuda zorlamamalıdır. Çünkü insan niyet hususunu ne kadar tedkik ederse, vesvesesi de o kadar artar.

Biz *fetvamızda* niyetin tedkiki hususunda birçok yönler zikrettik ve aynı zamanda niyetle ilgili ve âlimler için bilinmesi gerekli olan birçok ilimleri ve maksudları da inceledik. Halkın bu incelikleri dinlemesi, kendilerine kârdan çok zarar vereceği ve vesveselerini kabartacağı için bunları burada zikretmiyoruz.

X. Mesele

İmama uyan kimse rükû ve secdeyi imamdan önce yapmamalıdır. Aynı şekilde ondan önce de rükû ve secdeden kalkmamalıdır. Namazın diğer amelleri de böyledir ve imamla aynı anda yapılması uygun değildir. Aksine imama tâbi olmak ve hareketleri onun arkasından yapmak en uygunudur. Zaten imamlığın mânâsı da budur. Eğer bunları kasten imamla aynı anda, ara vermeksizin yaparsa, nasıl ki aynı hizada durdukları takdirde namazı bozulmuyorsa, yine bozulmaz. Ancak bu hareketleri imamdan önce yaparsa namazının bâtıl olup olmadığı hususunda ihtilâf vardır. Fakat mekânda imamın önünde durduğu takdirde namazının bâtıl oluşuna kıyasla burada da namazının bâtıl olmasına hükmetmek, gözardı edilecek bir keyfiyet değildir. Aksine bu hareketleri kasten imamdan önce yaparsa, namazının bâtıl sayılması daha evlâdır; çünkü cemaat olmak, fiillerde imama uymak demektir, yoksa mekânda imamdan sonra gelmek demek değildir. Bu bakımdan imama fiilde tâbi olmak daha mühimdir. Mekânda imamı geçmemek şartı ise, fiilde ona tâbî olmanın kolaylaştırılması ve uyma sûretinin husûle gelmesi içindir. Önder olanın şanına yakışan önde olmasıdır. Bu bakımdan sehven yapmak hâriç, imamdan önce davranmanın gereksiz ve mânâsız olduğu âşikârdır. İşte bu sırra binaen Hz. Peygamber fiillerinde imamı geçen bir kimsenin hareketini şiddetle tenkid ederek şöyle buyurmuştur:

> İmamdan önce başını (secde ve) rükûdan kaldıran kimse, Allah'ın, başını eşşek başına çevirmesinden korkmaz mı?[198]

İmamdan bir rükû kadar geri kalmaya gelince, böyle bir hareketle namaz bozulmaz. Meselâ imam rükûdan itidâle kalktığı halde muktedî henüz rükûa varmamıştır. Bu hareketiyle namazı bozulmaz ama bu kadar ertelemek de mekruhtur. Eğer imam alnını secde etmek için yere koyduğu anda o halen rükûa varmamışsa, o zaman namazı bozulur. Aynı şekilde imam ikinci secdeye vardığında muktedî ancak birinci secdeye varmışsa, yine bozulur.

XI. Mesele

Cemaatle namazı kılan kimseler, başkalarının namazında gördükleri eksiklik ve kusurları değiştirmeye çalışıp o hareketi kötülemelidirler. Eğer uygun olmayan bu hareketler, cahil kimseden sâdır oluyorsa ona bu hareketinin namaza uygun olmadığını yavaşça ve güzellikle söyleyip doğrusunu öğretmelidirler. Safların düzeltilmesi, bir kişinin tek başına safın hâricinde durup namaz kılması bu kabil hareketlerdendir. İmamdan önce secdeden veya rükûdan başını kaldırmak ve buna benzer hâdiseler de bu gruba dahildir. Hz. Peygamber şöyle buyurur:

وَيْلٌ لِلْعَالِمِ مِنَ الْجَاهِلِ حَيْثُ لاَيُعَلِّمُهُ.

> Âlim, cahile dinini öğretmezse bundan dolayı azaba düçar olur.[199]

İbn Mes'ud şöyle demiştir: 'Namazda çirkin ve uygun olmayan hareketlerde bulunan kimseyi görüp de, onun bu hareketlerini menetmeyen kimse, günah hususunda onun ortağı olur'.

---

198) Buhârî ve Müslim, (Ebu Hüreyre'den)

199) Deylemî, *Müsned'ül-Firdevs*, (Enes'den *zayıf* bir senedle)

Bilâl b. Sa'd'dan[200] şöyle rivayet edilmektedir: 'Yanlışlık gizlendiği zaman yalnızca sahibine, açığa vurulduğunda ise, -eğer yanlış olduğu sahibine söylenilmezse- bütün müslümanlara zararlıdır'. Nitekim hadîs-i şerîfte şöyle vârid olmuştur:

إِنَّ بِلاَلاً كَانَ يُسَوِّي الصُّفُوفَ وَيَضْرِبُ عَرَاقِيبَهُمْ بِالدُّرَّةِ.

Hz. Bilâl safları düzeltiyor ve safı düz tutmayanların ökçelerini kamçılıyordu.[201]

Hz. Ömer'den şöyle rivayet edilmektedir: 'Namazda kardeşlerinizi arayın ve göremediğiniz zaman sorun! Hasta iseler, ziyaretlerine gidin; yok sağlam oldukları halde namaza gelmemişlerse, gidip kendilerini azarlayın!'.

Azarlamak, cemaati terketmemenin iyi bir hareket ve cemaati terketmek hususunda gevşeklik göstermenin doğru olmadığını söylemektir.

Evvelkiler, cemaati terkedene karşı çok şiddetli hareket ederlerdi. Hatta bazıları cemaatten geri kalanın kapısına boş tabut götürür ve bununla, ölünün, cemaatten geri kalan diriden daha hayırlı olduğuna işaret ederlerdi.

Camiye giren kimsenin safın sağ tarafına yönelmesi daha uygundur; çünkü Hz. Peygamber zamanında sahabîler safın sağ tarafında izdiham yaparlardı. Öyle ki, bu konu hakkında Hz. Peygamber'e şikayette bulunuldu ve 'Ey Allah'ın Rasûlü! Mescidin sol tarafı neredeyse iptal edildi' denildi. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu:

مَنْ عَمَّرَ مَيْسَرَةَ الْمَسْجِدِ كَانَ لَهُ كِفْلاَنِ مِنَ الْاَجْرِ

---

200) Bilâl b. Sa'd b. Ebî Vakkas tâbiîndendir. Babası meşhur sahabî Sa'd b. Ebî Vakkas'tır. Âbid ve âlim bir zattı. H.120 senesi dolaylarında vefat etmiştir.

201) Irâkî böyle bir hadîse rastlamadığını söylemektedir. Zebidî, Ebu Bekir b. Ebî Şeybe'nin benzeri bir hadîsi *el-Musannef* adlı eserinde rivayet ettiğini bildirir.

Kim caminin sol tarafını (ibadetiyle) tâmir ederse onun için iki denklik ecir vardır.[202]

Saf dışında tek başına kalan kişi safta bir çocuk görürse onu oradan çıkarıp yerine kendisi geçebilir. Ancak çocuğun bâliğ olmaması şarttır.

Halkın bilmeye ihtiyaç duyduğu önemli meselelerden ancak bu kadarını zikrettik. Bunun dışındaki çeşitli hükümler inşaallah *Kitab'ul-Evrad* bölümünde zikredilecektir.

---

202) İbn Mâce, (İbn Ömer'den *zayıf* bir senedle)

YEDİNCİ BÖLÜM

Nafile Namazlar

Farzların dışında kalan namazlar üç kısma ayrılır:

1. Sünnetler
2. Müstehablar
3. Tatavvu'lar

Sünnetler ile, Hz. Peygamber'in devamlı olarak kıldığı rivayet edilen (namazlardan sonra kılınan sünnetler, duha, vitir, teheccüd ve benzeri sünnetler) namazları kastediyoruz; çünkü *sünnet* 'işlenilmiş yol' demektir.

Müstehablar'dan maksat; faziletleri hakkında hadîs vârid olan, fakat Hz. Peygamber tarafından devamlı olarak kılınmayan namazlardır. Nitekim -ileride söz edeceğimiz gibi- haftanın belirli gün ve gecelerinde, evden çıkarken ve eve girerken kılınan namazlar böyledir.

Tatavvu'lardan maksadımız da; hususiyeti hakkında herhangi bir rivayetin vârid olmadığı ve sözünü ettiğimiz namazların dışında kalıp da kulun, Allah'ın münacaatına tâlip olduğu bir anda, bu münacaata faziletı hakkında şeriatın emri vârid olan namazla koyulsun diye kıldığı namazlardır. Kul bu namazı âdeta teberru etmektedir; çünkü her ne kadar namaz kılmaya teşvik varsa da hususî olarak bu namazın kılınması teşvik edilmemiştir. *Tatavvu'* ise, teberrudan ibarettir. Bütün bu kısımlara 'nafile namazlar' denir; çünkü *nafile,* fazla olan namazlardır. Bu bakımdan bu maksatların tarifleri için ıstılah olarak *Tatavvu, Müstehab, Sünnet* ve *Nâfile* tâbirlerini kullandık. Bu ıstılahı değiştirmekte herhangi bir sakınca yoktur. Çünkü gayeler anlaşıldıktan sonra terimlerde tartışmaya gerek yoktur. Bu kısımların her birinin fazilet dereceleri değişiktir. Haklarında vârid olan haberler ve faziletlerini bildiren eserlere göre değer kazanırlar. Hz. Peygamber'in uzun zaman

devam ettiği ve haklarında daha *sahih* ve *meşhûr* hadîslerin vârid olduğu namazların dereceleri daha üstündür. İşte bu sırra binaendir ki 'Cemaatle kılınan sünnetler, ferdî olarak kılınanlardan daha efdâldir' denilmiştir. Cemaatle kılınan sünnetlerin en faziletlisi bayram namazı, sonra ay ve güneş tutulması nedeniyle kılınan namazlarla yağmur namazıdır. Ferdî olarak kılınan sünnetlerin en faziletlisi ise, vitir sünneti (Hanefîlere göre vacibdir) ile sabah namazından evvel kılınan iki rek'at sünnettir. Bunlardan sonra, diğer farzlarla birlikte kılınan *râtıb* -vakitli olarak kılınansünnetler, derecelerine göre sıralanırlar.

Nafile namazlar, ilgili oldukları hususlara nisbetle iki kısma ayrılırlar:

A) Yağmur, ay ve güneş tutulması nedeniyle kılınan namazlar gibi, sebeplerle ilgili nafileler

B) Vakitlerle ilgili nafileler

Vakitlerle ilgili nafileler de gün ve gecenin tekrarıyla tekrarlanan, haftanın tekrarıyla tekrarlanan ve senenin tekrarıyla tekrarlanan olmak üzere üç kısımdır. Dolayısıyla bu kısımlar dörde ulaşmış olmaktadır.

BİRİNCİ KISIM

Gün ve Gecelerin Tekrarlanmasıyla Tekrarlanan Nafileler

Bunlar sekiz tanedir. Bunların beşi, beş vakit namazla birlikte kılınan râtıb sünnetlerdir. Diğer üçü ise, kuşluk namazı, akşam ile yatsı arasında kılınan namaz ve geceleyin edâ edilen teheccüd namazıdır.

1. Sabah namazının sünneti

Bu namaz, iki rek'attan ibarettir; nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

رَكْعَتَا الْفَجْرِ خَيْرٌ مِنَ الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا.

Sabahın farzından evvel kılınan iki rek'at sünnet, dünya ve içindeki herşeyden daha hayırlıdır.[203]

Sabah sünnetinin vakti, (*fecr-i kâzible*, yani uzunlamasına/dikine yayılan aydınlıkla değil) fecr-i sâdıkın çıkışıyla başlar. *Fecr-i sâdık*, her tarafa (enine doğru) yayılan aydınlığın doğuşu demektir. Fecr-i sâdıkı idrâk etmek, ilk anında hemen hemen mümkün olmayacak kadar zordur. Ancak ayın menzillerini öğrenmiş veya fecrin, gözle görülen hangi yıldızlarla doğduğunu bilen kimseler için, fecri idrâk etmek kolaydır. Böyle bir kimse fecrin çıkışını yıldızlardan anlayabilir.

Fecrin çıkışının ay ile anlaşılmasına gelince; bu, her ayın iki gecesinde mümkündür. Şöyle ki, ayın yirmialtıncı gecesinde ay, fecirle birlikte doğmakta; onikinci gecesinin sabahında ise fecrin doğuşu ile batmaktadır. Bu genellikle böyledir. Ancak bazen de ayın burçlarında ufak tefek değişiklikler olabilir. Bunu izah etmekse uzun sürer.

Gecedeki vakitleri takdir etmek ve sabahı anlamak isteyen kimse için, ayın menzillerinin bilinmesi mühim meselelerdendir.

Sabah sünnetinin vakti, sabah farzının vaktinin geçmesiyle geçer; güneş doğduğunda farzın vakti son bulduğu gibi, sünnetin vakti de son bulur. Sabah sünnetinin vakti bu kadar geniş olmasına rağmen, onu farz namazdan evvel edâ etmek de ayrı bir sünnettir. Eğer kişi namaz için kamet getirildikten sonra camiye girerse, sünnetle hiç meşgul olmadan derhal farza durmalıdır; çünkü Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır:

إِذَا أُقِيمَتِ الصَّلَاةُ فَلَا صَلَاةَ إِلَّا الْمَكْتُوبَةَ.

Namaz için kamet getirildikten sonra farz dışında herhangi bir namaz kılınmamalıdır.[204]

Bu durumda bu iki rek'at sünneti, farz namazının edasından sonra kılmalıdır. En doğru fetvaya göre bu iki rek'at sünnet, güneş doğmazdan evvel kılındığı takdirde -velev ki, farzdan sonra kılınsın- kaza değil eda edilmiş sayılmaktadır; çünkü bu iki rek'at

---

203) Müslim, (Hz. Âişe'den)

204) Müslim, (Ebu Hüreyre'den)

sünnet, farzın vaktinde ona tâbidir. Farz ile aralarındaki tertib ise (yani evvelâ sünneti, sonra farzı kılmak hususu ise), cemaate tesadüf etmediği zamanlarda sünnettir. Eğer cemaate tesadüf ederse tertip tam aksine döner ve iki rek'at sünnet, namazdan sonra yine *eda* olarak kılınmış olur.

Müstehab olanı, kişinin bu iki rek'atı evinde ve biraz da çabuk kılmasıdır. Evinde bunları kıldıktan sonra, camiye gelip iki rek'at da *tahiyyet-ül mescid* (cami hediyesi) kılsın. Sonra otursun, farz namaz kılınıncaya kadar, herhangi bir namaz kılmasın. Farz kılındıktan güneş doğuncaya kadar olan zamanda ise en iyisi zikretmek ve düşünmektir. Bu zaman zarfında sadece sabahın sünneti ve farzıyla iktifa etmek daha iyidir.

2. Öğle namazının sünnetleri

Altı rek'attır. İkisi *sünnet-i müekkede* olarak namazdan sonra, dördü de yine *sünnet* olarak namazdan önce kılınır. Fakat önce kılınan dört rek'atın derecesi sonra kılınan iki rek'atın derecesine yetişemez. Ebu Hüreyre (r.a) Hz. Peygamber'den şöyle rivayet etmektedir:

مَنْ صَلَّى أَرْبَعَ رَكَعَاتٍ بَعْدَ زَوَالِ الشَّمْسِ يُحْسِنُ قِرَاءَتَهُنَّ وَرُكُوعَهُنَّ وَسُجُودَهُنَّ صَلَّى مَعَهُ سَبْعُونَ أَلْفَ مَلَكٍ يَسْتَغْفِرُونَ لَهُ حَتَّى اللَّيْلِ.

Kim güneşin zevâlinden sonra dört rek'at namaz kılar ve bunlarda okunan Kur'an'ı güzelce tilâvet edip, rükû ve secdeleri güzel yaparsa, o günün gecesine kadar kendisine af dileyen yetmiş bin melek de onunla birlikte namaz kılar.[205]

لَا يَدَعُ أَرْبَعًا بَعْدَ الزَّوَالِ يُطِيلُهُنَّ وَيَقُولُ إِنَّ أَبْوَابَ السَّمَاءِ تُفْتَحُ فِي هٰذِهِ السَّاعَةِ فَأُحِبُّ أَنْ يُرْفَعَ لِي فِيهَا عَمَلٌ.

Hz. Peygamber zevalden sonraki dört rek'atı terketmezdi. Bunları biraz uzatır ve şöyle derdi: 'Bu saatta, göklerin

---

205) Abdülmelik b. Habib, (İbn Mes'ud'dan)

kapısı açılır. Ben bu saatte Allah'ın huzuruna yükselen bir amelimin olmasını istiyor ve seviniyorum'.[206]

Bu hadîsi Ebu Eyyûb el-Ensarî tek başına rivayet etmektedir. Ancak Hz. Peygamber'in zevcesi Ümmü Habîbe'den bu hadîsi takviye eden şöyle bir hadîs rivayet edilmiştir:

مَنْ صَلَّى فِى كُلِّ يَوْمٍ اثْنَتَىْ عَشْرَةَ رَكْعَةً غَيْرَ الْمَكْتُوبَةِ بُنِىَ لَهُ بَيْتٌ فِى الْجَنَّةِ، وَرَكْعَتَيْنِ قَبْلَ الْفَجْرِ وَاَرْبَعًا قَبْلَ الظُّهْرِ وَرَكْعَتَيْنِ بَعْدَهَا وَرَكْعَتَيْنِ قَبْلَ الْعَصْرِ وَرَكْعَتَيْنِ بَعْدَ الْمَغْرِبِ.

Kim her gün farz namazlarından başka oniki rek'at namaz kılarsa, onun için cennette bir ev bina edilir. Bu oniki rek'atın ilk ikisi sabahtan, dördü öğleden evvel, ikisi öğleden sonra, ikisi ikindiden evvel ve son ikisi de akşamdan sonradır.[207]

İbn Ömer (r.a) ise "Ben Allah Rasûlü'nün 'Kim her gün on rek'at namaz kılarsa...' buyurduğunu duydum" dedikten sonra, sabah namazının iki rek'atı hâriç, diğerlerini Ümmü Habibe'nin rivayetinde olduğu gibi zikrederek şöyle demiştir: 'Sabah saatlerinde hiçbirimiz Rasûlullah'ın huzuruna çıkamazdık. Fakat ablam Hafsa'nın (r.a) bana söylediğine göre, Hz. Peygamber evinden, sabahın iki rek'at sünnetini kılar öyle çıkarmış'.

İbn Ömer şöyle devam etmiştir: 'Öğle namazından evvel iki rek'at kılınmalıdır'. Bu bakımdan öğleden evvel kılınan iki rek'at, daha önce kılınmasından bahsedilen dört rek'atın en kuvvetlileri olmaktadır. (Yani öğleden evvel kılınan dört rek'atın ikisi daha kuvvetlidir. Dördü de aynı derecede değildir). Öğleden evvel kılınan sünnetlerin vakti, *zeval* ile girmiş olur.

Zeval, ayakta olan şahısların doğuya yönelen gölgelerinin artmasıyla bilinir. Çünkü güneş çıktığı anda cisimler için batıya doğru uzanan uzun bir gölge meydana gelir. Güneş yükseldikçe bu gölge eksilmeye ve batı cephesinden çekilmeye başlar. Bu durum güneş tam tepeye çıkıncaya kadar devam eder. Güneş yüksekliğin

206) İmam Ahmed, (*zayıf* bir senedle); Ebu Dâvud ve İbn Mâce, (daha kısa olarak); Tirmizî, (Abdullah b. Said'den)

207) Nesâî ve Hâkim

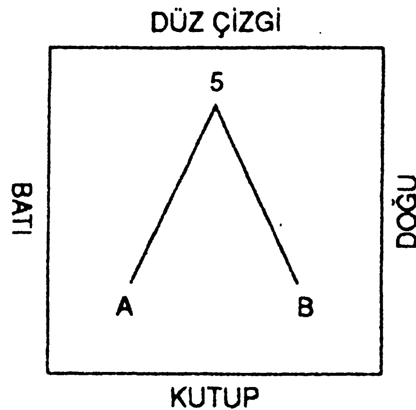
zirvesinden batıya doğru kaydığında, duraklayan gölge bu defa doğuya doğru artmaya başlar. Artmasının gözle farkedildiği zaman öğle vaktidir. Bununla birlikte kesinlikle bilinir ki, Allah Teâlâ'nın ilminde öğle vakti bundan biraz önce olmuştur. Fakat insanoğlunun mükellefiyeti ancak hissedilir nesnelere bağlıdır. Artmaya başlayan gölgenin geri kalan kısmı, kış mevsiminde uzar, yaz mevsiminde ise kısalır. Gölgenin uzaması güneşin oğlak burcunun evveline; kısalması ise, güneşin yengeç burcunun evveline varmasına kadar devam eder. Bu ise, ayaklar ve mizanlarla bilinmektedir.

Güzelce gözetebilecek kimse için, tahkik ve tesbite yakın yollardan birisi de geceleyin *kutb-u şimalî*'yi gözetlemektir. Bu gözetlemeyi yapan kişi, dörtgen bir levhayı dümdüz ve kenarlarından birisi tam kutbun hizasına gelecek şekilde koyacaktır. Kutubdan bir taşın yere düştüğünü ve sonra da bu taşın düşüş yerinden levhanın kutup tarafında bulunan kenarına bir çizgi çekildiği farzedilse bu çizginin, dörtgenin kutub tarafına düşen kenarının tam ortasına gelip dörtgenin doğu ve batı çizgilerinin herhangi birisine daha yakın olmamalıdır. Sonra o levhanın üzerine, 5 rakamı yerine -ki orası da tam kutbun karşısıdır- bir direk dikecektir. Bu direğin gölgesi günün evvelinde A çizgisi tarafından batıya doğru kayacaktır.

Bu gölge tâ B çizgisini kaplayıncaya kadar meyletmeye devam eder ve sonunda öyle bir vaziyete gelir ki, eğer başı uzatılsa tam taşın düştüğü yere varır. O zaman levhanın doğu ve batı kenarlarına olan uzaklığı eşit olup hiç birine daha yakın olmayacaktır. Bu bakımdan batı tarafına olan meyli ortadan kalktığı zaman anlaşılır ki, güneş tam tepede bulunmaktadır.

Gölge levha üzerindeki çizgiden doğuya doğru kaymaya başladığında güneş zevale başlamış olur. Bu durum, Allah'ın ilmindeki zevalin evveline yakın bir vakitte kesin olarak bilinir. Sonra gölgenin doğuya doğru kaydığı anda tam onun başının bulunduğu yere bir alâmet konur. Ne zaman ki bu alâmetten itibaren gölge direk kadar olursa o vakit ikindi vakti gelmiştir.

Zeval ilminde bu kadarcık bilgi ile iktifa etmekte herhangi bir beis yoktur. Levhanın şekli şöyledir:

3. İkindi namazının sünneti

İkindi namazından evvel dört rek'at olarak kılınır. Ebu Hüreyre (r.a) Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu rivayet etmektedir:

رَحِمَ اللّٰهُ عَبْدًا صَلّٰى قَبْلَ الْعَصْرِ اَرْبَعًا.

İkindi namazından evvel dört rek'at namaz kılan kula Allah rahmet etsin![208]

Bu bakımdan Hz. Peygamber'in bu duasına mazhar olmak ümidiyle ikindiden evvel dört rek'at namaz kılmak kuvvetli bir şekilde müstehabdır; çünkü Hz. Peygamber'in duası şeksiz-şüphesiz kabul olunur. Hz. Peygamber ikindiden önce kılınan dört rek'at sünnete, öğleden evvel kıldığı iki rek'at sünnete devam ettiği gibi devam etmemiştir.

4. Akşam namazının sünneti

Bu sünnet, akşamın farzından sonra ve iki rek'at olarak kılınır. Bu konuda rivayet farklılığı yoktur. Akşam namazından önce, müezzinin ezan ve kâmeti arasında acele olarak (Şafiî'ye göre) kılınan iki rek'at sünnete gelince; bu, Ubey b. Ka'b, Ubâde b.

208) Ebu Dâvud, Tirmizî ve İbn Hibban, (İbn Ömer'den)

Sâmit, Ebu Zer, Zeyd b. Sabit ve diğer bir grup sahabîden rivayet edilmiştir. Ubâde ve bir başkası şöyle demiştir:

كَانَ الْمُؤَذِّنُ إِذَا أَذَّنَ لِصَلاَةِ الْمَغْرِبِ ابْتَدَرَ أَصْحَابُ رَسُولِ اللّهِ ﷺ السَّوَارِىَ يُصَلُّونَ رَكْعَتَيْنِ.

Müezzin akşam ezanını okuduğu zaman, Hz. Peygamber'in sahabîleri koşar adımlarla direklerin arkalarına gider ve acelece iki rek'at namaz kılarlardı.[209]

كُنَّا نُصَلِّى الرَّكْعَتَيْنِ قَبْلَ الْمَغْرِبِ حَتَّى يَدْخُلَ الدَّاخِلُ فَيَحْسَبُ أَنَّا صَلَّيْنَا فَيَسْأَلُ أَصَلَّيْتُمُ الْمَغْرِبَ؟

Biz akşam namazından önce, cemaate gelenler tamam oluncaya kadar iki rek'at namaz kılardık. Hattâ dışarıdan camiye gelenler, namazın kılındığını zannederek 'Akşam namazını kıldınız mı?' diye sorarlardı.[210]

Bu namazın *sünnet* olduğu, belki de Hz. Peygamber'in 'İsteyen, iki ezan arasında namaz kılabilir'[211] şeklinde vârid olan hadîsinden çıkarılmıştır.

Ahmed b. Hanbel (r.a) bu iki rek'atı kılardı; bilâhare halkın ayıplaması üzerine terketti. Kendisinden bu husus sorulduğu zaman 'Hiç kimsenin kıldığını görmeyince ben de terkettim. Kişi, halkın görmediği bir yerde, evinde bu iki rek'atı kılarsa iyi olur' buyurdu.

Akşam namazının vakti, düz arazilerde güneşin gözlerden kaybolmasıyla başlar. Eğer arazinin batı tarafları dağlarla kaplı ise, güneş battıktan sonra doğudan bir karanlık yükselinceye kadar beklemelidir; zira Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

إِذَا أَقْبَلَ اللَّيْلُ مِنْ هَا هُنَا وَأَدْبَرَ النَّهَارُ مِنْ هَا هُنَا فَقَدْ أَفْطَرَ الصَّائِمُ.

---

209) Buhârî ve Müslim, (Enes'den) Abdullah b. Ahmed, *Ziyâdât'ul-Müsned*'de Ubey b. Ka'b ile Abdurrahman b. Avf'ın güneş battıktan sonra iki rek'at namaz kıldıklarını rivayet etmektedir.

210) Müslim, (Enes'den)

211) Buhârî ve Müslim, (Abdullah b. Mugaffel'den)

Gece şuradan (doğu istikametine işaretle) geldiği ve gündüz de şuradan (batıya işarettir) göçtüğü zaman, oruçlunun müddeti sona erer.[212]

En iyisi; akşam namazını vaktin evvelinde, ertelemeksizin kılmaktır. Ancak kırmızı şafağın kaybolmak üzere olduğu zamana kadar ertelenerek kılınsa, *mekruh* olmakla birlikte yine *edâ* edilmiş sayılır. Hz. Ömer bir gece akşam namazını bir yıldız çıkıncaya kadar tehir ettiğinden dolayı, İbn Ömer de, iki yıldız çıkıncaya kadar tehir ettiğinden dolayı iki köle âzâd etmiştir.

5. Yatsı namazının sünnetleri

Farzdan sonra dört rek'at olarak kılınır. Âişe vâlidemiz şöyle buyurmuştur:

كَانَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ يُصَلِّى بَعْدَ الْعِشَاءِ الْآخِرَةِ اَرْبَعَ رَكَعَاتٍ ثُمَّ يَنَامُ.

Hz. Peygamber, yatsı namazından sonra dört rek'at namaz kılar, öyle yatardı.[213]

Bazı âlimler, bütün bu haberlerin mecmûundan *râtib* sünnetlerin adedinin, farz namazların adedi gibi onyedi olduğunu çıkarmışlardır. Şöyle ki; sabah namazından evvel iki rek'at, öğleden evvel dört, öğleden sonra iki, ikindiden evvel dört, akşamdan sonra iki ve yatsıdan sonra da vitir namazı olarak üç rek'at.

Bu hususta vârid olan hadîsleri bildiğimize göre herhangi bir takdir gereksiz olur. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

اَلصَّلَاةُ خَيْرُ مَوْضُوعٍ فَمَنْ شَاءَ اَكْثَرَ وَمَنْ شَاءَ اَقَلَّ.

Namaz, vaz'edilen şeylerin en hayırlısıdır. İsteyen çok, isteyen de az kılabilir.[214]

Bu bakımdan her hayır isteyen, bu namazlardan talip olduğu hayır derecesinde kılabilir. Daha önce zikrettiğimiz hadîslerden bunların bir kısmının diğerlerinden daha kuvvetli olduğu anlaşılmıştı. Yine anlaşılmıştı ki, kuvvetlinin terki, zayıfın terkin-

212) Buhârî ve Müslim, (Hz. Ömer'den)

213) Ebu Dâvud.

214) İmam Ahmed, İbn Hibban ve Hâkim, (Ebu Zer'den)

den daha büyük bir kayıptır. Hele farz namazların noksanının nafilelerle tamamlanması hususu var olduktan sonra... Bu bakımdan çok nâfile namaz kılmayanın farzları tehlikededir; çünkü bu durumda onları ikmal edecek nafile namazlar yoktur.

6. Vitir namazı

Enes b. Mâlik (r.a) şöyle rivayet ediyor:

كَانَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ يُوتِرُ بَعْدَ الْعِشَاءِ بِثَلاَثِ رَكَعَاتٍ يَقْرَأُ فِى الْأُولَى: سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى وَفِى الثَّانِيَةِ: قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ، وَفِى الثَّالِثَةِ: قُلْ هُوَ اللّٰهُ أَحَدٌ.

Hz. Peygamber yatsıdan sonra tek olarak, üç rek'at namaz kılar; birinci rek'atta *A'lâ*, ikincide *Kâfirûn* ve üçüncüdeyse *İhlâs* sûresini okuyordu.[215]

إِنَّهُ ﷺ كَانَ يُصَلِّى بَعْدَ الْوِتْرِ رَكْعَتَيْنِ جَالِسًا وَفِى بَعْضِهَا مُتَرَبِّعًا.

Hz. Peygamber, vitir namazından sonra oturarak iki rek'at namaz kılardı. Bazı rivayetlerde 'Bağdaş kurarak kılıyordu' şeklinde vârid olmuştur.[216]

إِذَا أَرَادَ أَنْ يَدْخُلَ فِرَاشَهُ زَحَفَ إِلَيْهِ وَصَلَّى فَوْقَهُ رَكْعَتَيْنِ قَبْلَ أَنْ يَرْقُدَ يَقْرَأُ فِيهِمَا إِذَا زُلْزِلَتِ الْأَرْضُ وَسُورَةَ التَّكَاثُرِ، وَفِى رِوَايَةٍ أُخْرَى: قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ.

Rasûlullah (s.a) yatağına girmeden evvel, onun üzerinde iki rek'at namaz kılıp birinci rek'atta *Zilzâl* ikinci rek'atta da *Tekâsür* sûrelerini okurdu.[217]

Başka bir rivayette de *Tekâsür* yerine *Kâfirûn* sûresini okuduğu bildirilmektedir.

Namaz kılan kişi, vitir namazını bir selâmla kılabildiği gibi, iki selâmla da kılabilir. Hz. Peygamber bir, üç ve beş rek'at olarak edâ etmiştir. Böylece tek olarak, onbir rek'ata kadar edâ edildiği de vâ-

---

215) İbn Adiy; Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce, (İbn Abbas'dan *sahih* bir senedle)
216) Müslim, (Hz. Âişe'den)
217) Beyhakî, (Ebu Ümâme'den)

kidir.[218] Bu hususta, hadîs rivayeti onüçe kadar çıkmaktadır. Şâzz bir hadîste onyedi rek'at kılındığı da kaydedilmektedir. *Vitir* diye isimlendirdiğimiz bu rek'atlar, Hz. Peygamber'in geceleyin kılmış olduğu namazlardır; ki buna aynı zamanda *teheccüd namazı* da denir. *Kitab'ul-Evrâd*'da fazileti zikredileceği gibi, geceleyin teheccüd namazı kılmak da *müekked* bir sünnettir.

Vitir namazının hangi şekilde kılınmasının daha efdâl olduğu hususunda âlimler ihtilâf etmişlerdir. Bazı âlimler; 'çift rek'atları bir selâmla, sonundaki tek rek'atı da ayrı bir selâmla kılmak daha efdâldir. Çünkü kesinlikle anlaşılmıştır ki, Hz. Peygamber vitrin son rek'atını müstakil olarak kılmaya devam etmiştir' demişlerdir.

Bazıları da 'İhtilâftan kurtulabilmek için hepsini bir selâmla kılmak daha efdâldir. Bilhassa imam için böyledir; çünkü cemaat içerisinde, bir tek rek'atlık namaz olacağını bilmeyen kimseler olabilir' demişlerdir.

Hepsini bir selâmla kılarsa, hepsi için vitre niyet etmelidir. Eğer yatsı namazından sonraki iki rek'at sünnetten veya yatsının farzından sonra sadece bir rek'at kılmakla yetinip vitre niyet ederse de sahihtir. Çünkü vitrin şartı esasta tek olmaktır ve başkasını, yani kendisinden evvel kılınan namazları tekleştirmektir. Bu durumda ise yatsı namazının farzından sonra kılınan bir rek'at vitir sünneti, onu tekleştirir. Yatsı namazından evvel bir tek rek'atı vitir niyetiyle kılması doğru değildir.

خَيْرٌ لَهُ مِنْ حُمْرِ النَّعَمِ.

Vitir namazı kırmızı develerden daha hayırlıdır.

Yatsı namazından önce kılınan bir tek rek'atlık vitirle bu hadîsle bildirilen fazilete nâil olunamaz. Nitekim böyle bir faziletten bahseden bir hadîs rivayet olunmuştur. Yoksa (Şafiî'ye göre) herhangi bir vakitte bir tek rek'at namaz kılmak sahihtir. Yatsı na-

---

218) Buhârî ve Müslim, (İbn Ömer'den -bir rek'at kıldığını-); İbn Adiy, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce, (İbn Abbas'tan -üç rek'at kıldığını-) (Müslim, Hz. Âişe'den -beş rek'at kıldığını-) nakletmektedir.

mazından evvel bir rek'at kılmanın sahih olmaması, halkın vitir namazını kılmak hususundaki icmâını yıkmak içindir. Bir de, bu rek'atın tek haline getireceği (yatsı) namazından evvel kılınmış olmasındandır.

Üç rek'atı iki selâmla kılmak istediği zaman, ilk kılınan iki rek'atın niyetinde zorluk çıkar; çünkü eğer bu iki rek'atla teheccüd namazına ve yatsının sünnetine niyet ederse, vitirden olmaz. Eğer vitre niyet ederse esasında vitir (yani tek) de değildir. Ancak bunlardan sonra kılınan rek'at vitir olur. Bütün bunlara rağmen üç rek'atı bir selâmla kıldığı gibi, bu iki rek'âtta da vitre niyet etmelidir. Ancak vitir kelimesinin iki mânası olduğunu da kabul etmek gerekir:

1. Esasında *vitir* (tek) olan namaz

2. Kendisinden sonra gelen namazla tek olmak için kılınan namaz

Bu bakımdan üç rek'atın tamamı *vitir* olur. Önce kılınan iki rek'at ise, bu üç rek'atın bir parçasıdır. Bu iki rek'atın vitir olması, ancak üçüncü rek'atın kılınmasına bağlıdır. Kişi, bu iki rek'atı üçüncü bir rek'atla tekleştirmek niyetindeyse, o zaman bunların niyetinde 'Vitir kılıyorum' diyebilir. Üçüncü rek'at, esasında tektir ve başkalarını da tekleştirir. İlk iki rek'at ise başkasını tekleştirmediği gibi esasında tek de değildirler; ancak başkasının eklenmesiyle tekleşirler.

Vitrin, gecenin sonunda olması daha uygundur; çünkü bu durumda teheccüd namazından da sonraya düşer.[219] Teheccüdün keyfiyeti ise inşaallah *Kitab'ul-Evrâd*'da anlatılacaktır.

---

219) Bu ibareden *teheccüd*'ün *vitir*'den ayrı bir namaz olduğu anlaşılmaktadır. Oysa daha önce vitrin, *teheccüd namazı* olduğu kaydedilmişti. Nitekim İmam Şâfiî *el-Umm* ve *el-Muhtasar* adlı eserlerinde *vitir* namazına *teheccüd* demiştir. Müellif ilk hükmünde bu ictihadı benimsemiştir. Şafiî ulemasından er-Râfii, *vitr*'in *teheccüd*'den ayrı bir namaz olduğunu kaydetmektedir. Çünkü *teheccüd* uyuduktan sonra kalkıp kılınan namaz demektir. *Vitir* ise, yatsı namazından sonra ve uykudan önce kılınan bir namazdır. *Teheccüd*'ün uykudan sonra kılınan namaz olduğu, İbn Ebî Hayseme'nin *el-Ağrec*'de, Kesir b. Abbas'tan ve Haccac b. Amr'dan rivayet ettiği şu hadisle sâbittir: "Bazılarınız geceleyin kılmış olduğu namaza 'teheccüd' demenin doğru olduğunu sanıyor. Oysa teheccüd,

7. Kuşluk namazı (es-salâtu'd-duha)

Kuşluk namazına devam etmek, gerçek fazilettir. Rek'at adedine gelince, bu konuda rivayet edilen hadîslerin çoğunda *sekiz rek'at* olarak kaydedilmektedir. Hz. Ali'nin kızkardeşi Ümmü Hâni şöyle demektedir:

إِنَّهُ ﷺ صَلَّى الضُّحٰى ثَمَانِيَ رَكَعَاتٍ أَطَالَهُنَّ وَحَسَّنَهُنَّ.

> Hz. Peygamber kuşluk namazını sekiz rek'at, oldukça uzun ve tâdil-i erkânına riayet ederek güzel bir şekilde edâ ederdi.[220]

Ümmü Hâni'den başka, bunu söyleyen de yoktur. Hz. Âişe'ye gelince, o da şöyle demektedir:

إِنَّهُ ﷺ كَانَ يُصَلِّى الضُّحٰى أَرْبَعًا وَيَزِيدُ مَا شَاءَ اللّٰهُ سُبْحَانَهُ.

> Hz. Peygamber kuşluk namazını dört rek'at olarak kılar ve bazen de Allah'ın dilediği kadar uzatırdı.[221]

Fakat Âişe validemiz dörtten fazla olarak kılınan rek'atların sayısını belirtmemiştir. Bu bakımdan Hz. Âişe'nin rivayetine göre, dört rek'atı daimî olarak kılar, bunu azaltmazdı; fakat bazen çeşitli fazlalıklar da eklerdi.

Müfred bir hadîste, Hz. Peygamber'in kuşluk namazını altı rek'at olarak kıldığı rivayet edilmektedir.[222]

---

uykudan sonra kılınan namazdır". Hadîs *hasen* bir senedle rivayet edilmiştir.

220) Buhârî ve Müslim

221) Müslim, (Mua'ze adlı kadın sahâbiden); İmam Ahmed, Nesâî, İbn Mace ve Tirmizî, *Şemâil*

222) Hâkim, (Câbir'den)

Kuşluk namazının vaktine gelince, Hz. Ali, Hz. Peygamber'in altı rek'atlık kuşluk namazını şu iki vakitte kıldığını rivayet etmektedir:[223]

إِنَّهُ ﷺ كَانَ يُصَلِّى الضُّحٰى سِتًّا فِى وَقْتَيْنِ: إِذَا أَشْرَقَتِ الشَّمْسُ وَارْتَفَعَتْ قَامَ وَصَلَّى رَكْعَتَيْنِ وَهُوَ أَوَّلُ الْوِرْدِ الثَّانِي مِنْ أَوْرَادِ النَّهَارِ كَمَا سَيَأْتِى وَإِذَا انْبَسَطَ الشَّمْسُ وَكَانَتْ فِى رُبُعِ السَّمَاءِ مِنْ جَانِبِ الشَّرْقِ صَلَّى أَرْبَعًا.

1. Güneş doğup biraz yükseldikten sonra kalkar ve iki rek'at namaz kılardı. (Bu, gündüz zikirlerinden ikinci virdin başlangıcıdır. Bu husus ileride gelecektir).

2. Güneş göğün dörtte birine yükselip etrafa yayıldığı zaman kalkıp dört rek'at daha kılardı.[224]

Birincisinin vakti güneşin mızrak boyu yükselmesiyle başlar. İkincisinin vakti de, günün dörtte biri geçtiği zamandır. Bu ise, ikindi namazının karşılığıdır; çünkü ikindinin vakti de günün dörtte biri kaldığı zamandır. Öğlenin vakti ise, tam günün ortasıdır. İkindi namazının vakti zevâl ile batışın ortasındadır. İşte zamanların en faziletlisi bu söylediğimiz zamandır. Umumiyetle güneşin biraz yükselmesinden başlayarak zevâlin biraz öncesine kadar geçen zamanın tamamı kuşluk namazı vaktidir.

8. Akşam ve yatsı namazlarının arasını ihyâ etmek

Bu vakitte kılınan bir namaz, *sünnet-i müekkede*'dir. Hz. Peygamber'in akşam ve yatsı arasında altı rek'at namaz kıldığı nakledilmektedir. Bu namazın fazileti büyüktür. Bazı âlimlere göre şu ayetle kastolunan namaz budur:

> Onlar geceleyin namaz kılmak için yataklarından kalkarlar.
>
> (Secde/16)

---

223) Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce, (Hz. Ali'den)

224) İbn Mendeh, *es-Sahabe*; Taberânî, *Evsat*, (Ammâr b. Yâsir'den *zayıf* bir senedle); Tirmizî, (Ebu Hüreyre'den *zayıf* bir senedle)

Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

إِنَّهُ مَنْ صَلَّى بَيْنَ الْمَغْرِبِ وَالْعِشَاءِ فَإِنَّهَا مِنْ صَلاَةِ الأَوَّابِينَ.

Kim akşam ile yatsı arasında namaz kılarsa, bu namaz, evvabînin (yüzünü Allah'a döndürenlerin) namazındandır.[225]

مَنْ عَكَفَ نَفْسَهُ فِيمَا بَيْنَ الْمَغْرِبِ وَالْعِشَاءِ فِى مَسْجِدِ جَمَاعَةٍ لَمْ يَتَكَلَّمْ إِلاَّ بِصَلاَةٍ أَوْ بِقُرْآنٍ كَانَ حَقًّا عَلَى اللَّهِ أَنْ يَبْنِىَ لَهُ قَصْرَيْنِ فِى الْجَنَّةِ مَسِيرَةُ كُلِّ قَصْرٍ مِنْهُمَا مِائَةُ عَامٍ وَيَغْرِسُ لَهُ بَيْنَهُمَا غِرَاسًا لَوْ طَافَهُ أَهْلُ الأَرْضِ لَوَسِعَهُمْ.

Kim akşam ile yatsı arasında, cemaatle namaz kılınan bir camide durup (itikâfa girerek), namazdan veya Kur'an'dan başka birşeyle konuşmazsa, Allah Teâlâ onun için cennette, uzunluğu yüz senelik mesafe olan iki köşk lûtfeder. Yine onun için o iki köşk arasında yeryüzündeki bütün insanlar oraya akın etseler bile, onları alabilecek genişlikte bir bahçe tanzim edilir.[226]

Bu husustaki diğer faziletler ise, Allah'ın izniyle *Kitab'ul-Evrâd*'da gelecektir.

İKİNCİ KISIM

Haftaların Tekrarlanmasıyla Tekrarlanan Nafileler

Bunlar, haftanın gün ve gecelerine ait nafilelerdir; çünkü her günün ve her gecenin ayrı ayrı namazları vardır.

Pazar

Ebu Hüreyre (r.a), Hz. Peygamber'den şöyle rivayet etmektedir:

---

225) İbn Mübârek, *er-Rakâik*, (İbn Münzir'den *mürsel* olarak)

226) Ebu Velîd es-Saffar, (Abdullah b. Ömer'den)

مَنْ صَلَّى يَوْمَ الْاَحَدِ اَرْبَعَ رَكَعَاتٍ يَقْرَأُ فِى كُلِّ رَكْعَةٍ بِفَاتِحَةِ الْكِتَابِ وَاٰمَنَ الرَّسُولُ مَرَّةً كَتَبَ اللّٰهُ لَهُ بِعَدَدِ كُلِّ نَصْرَانِىٍّ وَنَصْرَانِيَّةٍ حَسَنَاتٍ وَاَعْطَاهُ اللّٰهُ ثَوَابَ نَبِىٍّ وَكَتَبَ لَهُ حَجَّةً وَعُمْرَةً وَكَتَبَ لَهُ بِكُلِّ رَكْعَةٍ اَلْفَ صَلَاةٍ وَاَعْطَاهُ اللّٰهُ فِى الْجَنَّةِ بِكُلِّ حَرْفٍ مَدِينَةً مِنْ مِسْكٍ اَذْفَرَ.

Pazar gününde dört rek'at namaz kılıp her rek'atta *Fâtiha*'dan sonra *Âmene'r-Rasûlü*'yü bir kere okuyan kimseye Allah Teâlâ, hristiyan erkek ve kadınlar adedince hasene yazar ve ona bir peygamber sevabı ile bir hac ve bir de umre sevabı ihsan eder. Kıldığı herbir rek'attan dolayı defterine bin namaz kaydedilir. Allah Teâlâ bu namazda okuduğu her harfe karşılık ona cennette simsiyah miskten yapılmış şirin bir şehir ihsân eder.[227]

Ali b. Ebî Tâlib (r.a) Hz. Peygamber'den şöyle rivayet etmektedir:

وَحِّدُوا اللّٰهَ بِكَثْرَةِ الصَّلَاةِ يَوْمَ الْاَحَدِ فَاِنَّهُ سُبْحَانَهُ وَاحِدٌ لَاشَرِيكَ لَهُ فَمَنْ صَلَّى يَوْمَ الْاَحَدِ بَعْدَ صَلَاةِ الظُّهْرِ اَرْبَعَ رَكَعَاتٍ بَعْدَ الْفَرِيضَةِ وَالسُّنَّةِ يَقْرَأُ فِى الْاُولٰى فَاتِحَةَ الْكِتَابِ وَتَنْزِيلَ السَّجْدَةِ وَفِى الثَّانِيَةِ فَاتِحَةَ الْكِتَابِ وَتَبَارَكَ الْمُلْكِ ثُمَّ تَشَهَّدَ وَسَلَّمَ ثُمَّ قَامَ فَصَلَّى رَكْعَتَيْنِ اُخْرَيَيْنِ يَقْرَأُ فِيهِمَا فَاتِحَةَ الْكِتَابِ وَسُورَةَ الْجُمُعَةِ وَسَأَلَ اللّٰهَ سُبْحَانَهُ حَاجَتَهُ كَانَ حَقًّا عَلَى اللّٰهِ اَنْ يَقْضِىَ حَاجَتَهُ.

Pazar gününde çok namaz kılmak sûretiyle Allah'ı birleyiniz. Allah Teâlâ her türlü eksiklikten münezzeh, ortağı bulunmayan bir zattır. Allah Teâlâ pazar günü, öğle namazının akabinde kılınması gereken sünnetlerden sonra kalkıp şu söyleyeceğim şekilde dört rek'at namaz kılan kimsenin bütün ihtiyaçlarını giderir: Birinci rek'atta *Fâtiha* ile *Secde* sûresini, ikincisinde *Fâtiha* ile *Mülk* sûresini okuyacak ve sonra teşehhüde oturup selâm verecektir. Daha sonra kalkıp her ikisinde de *Fâtiha* ile *Cum'a* sûresini okuyacağı iki rek'at daha kılacaktır. Bundan sonra da Allah Teâlâ'dan

227) Ebu Musa, (Ebu Hüreyre'den *zayıf* bir senedle)

istediklerini diler. Böylece Allah Teâlâ onun ihtiyaçlarını ihsân eder.[228]

Pazartesi

Câbir, Hz. Peygamber'den şöyle rivayet etmektedir:

مَنْ صَلَّى يَوْمَ الْاِثْنَيْنِ عِنْدَ ارْتِفَاعِ النَّهَارِ رَكْعَتَيْنِ يَقْرَأُ فِى كُلِّ رَكْعَةٍ فَاتِحَةَ الْكِتَابِ مَرَّةً وَاٰيَةَ الْكُرْسِىِّ مَرَّةً وَقُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ وَالْمُعَوِّذَتَيْنِ مَرَّةً مَرَّةً فَاِذَا سَلَّمَ اسْتَغْفَرَ اللّٰهَ عَشْرَ مَرَّاتٍ وَصَلَّى عَلَى النَّبِىِّ ﷺ عَشْرَ مَرَّاتٍ غَفَرَ اللّٰهُ تَعَالٰى لَهُ ذُنُوبَهُ كُلَّهَا.

Pazartesi günü, güneş yükselince iki rek'at namaz kılıp her rek'atta *Fâtiha*'yı, *Âyet'el-Kürsî*, *İhlâs* ve *Muavvizeteyn*'i birer defa okuyan bir kimse, selâm verdiğinde de on defa istiğfar edip, on defa da Hz. Peygamber'e salavât-ı şerîfe getirirse, Allah Teâlâ onun bütün günahlarını affeder.[229]

Enes b. Mâlik de Hz. Peygamber'den şöyle rivayet etmektedir:

مَنْ صَلَّى يَوْمَ الْاِثْنَيْنِ ثِنْتَىْ عَشْرَ رَكْعَةً يَقْرَأُ فِى كُلِّ رَكْعَةٍ فَاتِحَةَ الْكِتَابِ وَاٰيَةَ الْكُرْسِىِّ مَرَّةً فَاِذَا فَرَغَ قَرَأَ قُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ اِثْنَتَىْ عَشْرَةَ مَرَّةً وَاسْتَغْفَرَ اِثْنَتَىْ عَشْرَةَ مَرَّةً يُنَادَى بِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ اَيْنَ فُلَانُ بْنُ فُلَانٍ لِيَقُمْ فَلْيَأْخُذْ ثَوَابَهُ مِنَ اللّٰهِ عَزَّ وَجَلَّ فَاَوَّلُ مَا يُعْطَى مِنَ الثَّوَابِ اَلْفَ حُلَّةٍ وَيُتَوَّجُ وَيُقَالُ لَهُ ادْخُلِ الْجَنَّةَ فَيَسْتَقْبِلُهُ مِائَةُ اَلْفِ مَلَكٍ هَدِيَّةٌ يُشَيِّعُونَهُ حَتَّى يَدُورَ عَلَى اَلْفِ قَصْرٍ مِنْ نُورٍ يَتَلَأْلَأُ.

Pazartesi günü oniki rek'at namaz kılıp her rek'atta *Fatiha* ve *Âyet'el-Kürsî*'yi bir defa okuyan ve namazı bitirdikten sonra da İhlâs-ı Şerife'yi oniki defa okuyup, oniki defa da istiğfar eden kimse kıyâmet gününde şöyle çağrılır: 'Filân oğlu filân nerededir? Kalksın ve kendisine mahsus sevabı alsın!'

---

228) Ebu Musa, (isnadsız olarak)

229) Ebu Musa, (Câbir'den, o da merfû olarak Hz. Ömer'den) Irâkî hadîsin *münker* olduğunu söylemektedir.

Kendisine verilen ilk mükâfaat, bin elbisedir. Başına bir taç konularak kendisine 'Haydi cennete gir!' denilir. Cennete girdiğinde kendisini yüzbin melek karşılar. Bu meleklerin her birisinin yanında birer hediye vardır ve bu hediyelerle onu teşyî' ve taltif ederler. Bu durum, nûrdan yapılmış ve pırıl pırıl parlayan bin köşkü gezinceye kadar böyle devam eder...[230]

Salı

Yezid er-Rakkaşî, Enes b. Mâlik'ten Hz. Peygamber'in şöyle buyurmuş olduğunu rivayet eder:

مَنْ صَلَّى يَوْمَ الثُّلَثَاءِ عَشْرَ رَكَعَاتٍ عِنْدَ انْتِصَافِ النَّهَارِ — وَفِى حَدِيثٍ اٰخر — عِنْدَ ارْتِفَاعِ النَّهَارِ يَقْرَأُ فِى كُلِّ رَكْعَةٍ فَاتِحَةَ الْكِتَابِ وَاٰيَةَ الْكُرْسِىِّ مَرَّةً وَقُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ ثَلاَثَ مَرَّاتٍ لَمْ تُكْتَبْ عَلَيْهِ خَطِيئَةٌ اِلَى سَبْعِينَ يَوْمًا فَاِنْ مَاتَ اِلَى سَبْعِينَ يَوْمًا مَاتَ شَهِيدًا وَغُفِرَ لَهُ ذُنُوبُ سَبْعِينَ سَنَةً.

Kim salı günü, günün ortasında, (başka bir hadîste güneş yükselince) on rek'at namaz kılar ve her rek'atında *Fâtiha* ve *Âyet'el-Kürsi*'yi birer defa, *İhlâs-ı Şerîf*'i de üçer defa okursa, o günden itibaren yetmiş güne kadar defterine hiçbir hata yazılmaz. Eğer bu yetmiş gün içinde ölürse şehid olarak öldüğü gibi, yetmiş senelik günahları da affolunur.[231]

Çarşamba

İdris el-Ḥavlânî, Muaz b. Cebel'den Hz. Peygamber'in şöyle buyurmuş olduğunu rivayet eder:

مَنْ صَلَّى يَوْمَ الْاَرْبِعَاءِ ثِنْتَىْ عَشْرَةَ رَكْعَةً عِنْدَ ارْتِفَاعِ النَّهَارِ يَقْرَأُ فِى كُلِّ رَكْعَةٍ فَاتِحَةَ الْكِتَابِ وَاٰيَةَ الْكُرْسِىِّ مَرَّةً وَقُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ ثَلاَثَ مَرَّاتٍ وَالْمُعَوِّذَتَيْنِ ثَلاَثَ مَرَّاتٍ نَادَى مُنَادٍ عِنْدَ

---

230) Ebu Musa, (isnadsız olarak); Irâkî hadîsin münker olduğunu söylemektedir.

231) Ebu Musa (*zayıf* bir senedle)

الْعَرْشِ : يَاعَبْدَاللّٰهِ اسْتَأْنِفِ الْعَمَلَ فَقَدْ غُفِرَ لَكَ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَرَفَعَ اللّٰهُ سُبْحَانَهُ عَنْكَ عَذَابَ الْقَبْرِ وَضِيقَهُ وَظُلْمَتَهُ وَرَفَعَ عَنْكَ شَدَائِدَ الْقِيَامَةِ وَرَفَعَ لَهُ مِنْ يَوْمِهِ عَمَلَ نَبِيٍّ.

Çarşamba günü güneş yükseldiği zaman, oniki rek'at namaz kılıp, her rek'atta *Fâtiha* ve *Âyet'el-Kürsî*'yi birer defa, İhlâs ve *Muavvizeteyn*'i de üçer defa okuyan kişiye, arşın yanında duran bir tellâl şöyle seslenir: 'Ey Allah'ın kulu! O yaptığın ameli tekrarla; çünkü geçmiş günahların affolundu. Allah senden kabir âzâbını ve onun darlık ve zulmetini kaldırdığı gibi, kıyâmetteki sıkıntıları da kaldırdı'. O gün defterine bir peygamber sevabı yazılır'.

Perşembe

İkrime, İbn Abbas'dan Hz. Peygamber'in şöyle buyurmuş olduğunu rivayet etmektedir:

مَنْ صَلَّى يَوْمَ الْخَمِيسِ بَيْنَ الظُّهْرِ وَالْعَصْرِ رَكْعَتَيْنِ يَقْرَأُ فِى الْأُولٰى فَاتِحَةَ الْكِتَابِ وَاٰيَةَ الْكُرْسِيِّ مِائَةَ مَرَّةً وَفِى الثَّانِيَةِ فَاتِحَةَ الْكِتَابِ وَقُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ مِائَةَ مَرَّةٍ وَيُصَلِّى عَلَى مُحَمَّدٍ مِائَةَ مَرَّةٍ اَعْطَاهُ اللّٰهُ ثَوَابَ مَنْ صَامَ رَجَبَ وَشَعْبَانَ وَرَمَضَانَ وَكَانَ لَهُ مِنَ الثَّوَابِ مِثْلُ حَاجِّ الْبَيْتِ وَكَتَبَ لَهُ بِعَدَدِ كُلِّ مَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ سُبْحَانَهُ وَتَوَكَّلَ عَلَيْهِ حَسَنَةً.

Kim perşembe günü, öğle ile ikindi namazı arasında iki rek'at kılıp, birinci rek'atta *Fâtiha* ve *Âyet'el Kürsî*'yi yüz defa, ikinci rek'atta da *Fâtiha* ile *İhlâs* sûresini yüz defa okuyup namazdan sonra da yüz defa salavât-ı şerîfe getirirse, Şaban, Receb ve Ramazan aylarını oruçlu geçirmiş kadar sevap kazandığı gibi, kendisine Kâbe'yi ziyaret etme sevabı ve Allah'a iman ve tevekkül edenler adedince de hasene yazılır.[232]

232) Ebu Musa (*zayıf* bir senedle)

Cum'a

Hz. Ali b. Ebî Tâlib, Hz. Peygamber'in şöyle buyurmuş olduğunu rivayet ediyor:

يَوْمُ الْجُمُعَةِ صَلاَةٌ كُلُّهُ مَا مِنْ عَبْدٍ مُؤْمِنٍ قَامَ إِذَا اسْتَقَلَّتِ الشَّمْسُ وَارْتَفَعَتْ قَدْرَ رُمْحٍ أَوْ أَكْثَرَ مِنْ ذٰلِكَ فَتَوَضَّأَ ثُمَّ أَسْبَغَ الْوُضُوءَ فَصَلَّى سُبْحَةَ الضُّحَى رَكْعَتَيْنِ إِيمَانًا وَاحْتِسَابًا إِلاَّ كَتَبَ اللّٰهُ لَهُ مِائَتَيْ حَسَنَةٍ وَمَحَا عَنْهُ مِائَةَ سَيِّئَةٍ وَمَنْ صَلَّى أَرْبَعَ رَكَعَاتٍ رَفَعَ اللّٰهُ سُبْحَانَهُ لَهُ فِي الْجَنَّةِ أَرْبَعَمِائَةِ دَرَجَةٍ وَمَنْ صَلَّى ثَمَانِ رَكَعَاتٍ رَفَعَ اللّٰهُ تَعَالَى لَهُ فِي الْجَنَّةِ ثَمَانِمِائَةِ دَرَجَةٍ وَغَفَرَ لَهُ ذُنُوبَهُ كُلَّهَا وَمَنْ صَلَّى ثِنْتَيْ عَشْرَةَ رَكْعَةً كَتَبَ اللّٰهُ لَهُ أَلْفَيْنِ وَمِائَتَيْ حَسَنَةٍ وَمَحَا عَنْهُ أَلْفَيْنِ وَمِائَتَيْ سَيِّئَةٍ وَرَفَعَ لَهُ فِي الْجَنَّةِ أَلْفَيْنِ وَمِائَتَيْ دَرَجَةٍ.

Cum'a gününün tamamı namazdır. (Yani namaz vaktidir). İmanlı bir kul, güneşin bir mızrak veya daha fazla yükseldiği bir zamanda güzelce abdest alıp inanarak ve Allah'ın sevabını umarak iki rek'at kuşluk namazı kılarsa, Allah Teâlâ kendisine ikiyüz sevap yazdığı gibi yüz günâhını da siler. Kim dört rek'at namaz kılarsa, Allah Teâlâ cennette onu dörtyüz derece yükseltir ve bütün günahlarını affeder. Kim oniki rek'at namaz kılarsa, Allah Teâlâ onun için ikibin ikiyüz hasene yazar ve ikibin ikiyüz günahını da siler. Cennette onu ikibin ikiyüz derece yükseltir.[233]

Nâfî, İbn Ömer'den, Hz. Peygamber'in şöyle buyurmuş olduğunu rivayet ediyor:

مَنْ دَخَلَ الْجَامِعَ يَوْمَ الْجُمُعَةِ فَصَلَّى أَرْبَعَ رَكَعَاتٍ قَبْلَ صَلاَةِ الْجُمُعَةِ يَقْرَأُ فِي كُلِّ رَكْعَةٍ الْحَمْدُ لِلّٰهِ وَقُلْ هُوَ اللّٰهُ أَحَدٌ خَمْسِينَ مَرَّةً لَمْ يَمُتْ حَتَّى يَرَى مَقْعَدَهُ مِنَ الْجَنَّةِ أَوْ يُرَى لَهُ.

Cum'a gününde cum'a kılınan camiye girip (cum'a namazından evvel) dört rek'at namaz kılan ve her rek'atında *Fâtiha* ile birlikte elli *İhlâs-ı Şerîf* okuyan kimse, cennetteki

---

233) Dârekutnî, *Garâib-i Mâlik*

makamını görmedikçe (veya cennetteki makamı kendisine gösterilmedikçe) ruhunu teslim etmez (ölmez).[234]

Cumartesi

Ebu Hüreyre, Rasûlullah'tan (s.a) şu hadîsi rivayet etmektedir:

مَنْ صَلَّى يَوْمَ السَّبْتِ اَرْبَعَ رَكَعَاتٍ يَقْرَاُ فِى كُلِّ رَكْعَةٍ فَاتِحَةَ الْكِتَابِ مَرَّةً وَقُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ ثَلاثَ مَرَّاتٍ فَاِذَا فَرَغَ قَرَاَ اٰيَةَ الْكُرْسِىِّ كَتَبَ اللّٰهُ لَهُ بِكُلِّ حَرْفٍ حَجَّةً وَعُمْرَةً وَرَفَعَ لَهُ بِكُلِّ حَرْفٍ اَجْرَ سَنَةٍ صِيَامٌ نَهَارُهَا وَقِيَامٌ لَيْلُهَا وَاَعْطَاهُ اللّٰهُ عَزَّ وَجَلَّ بِكُلِّ حَرْفٍ ثَوَابَ شَهِيدٍ وَكَانَ تَحْتَ ظِلِّ عَرْشِ اللّٰهِ مَعَ النَّبِيِّينَ وَالشُّهَدَاءِ.

Cumartesi günü dört rek'at namaz kılıp her rek'atta bir *Fâtiha* ve üç *İhlâs* okuyan bir kimse, namazdan sonra da *Âyet'el-Kürsî*'yi okursa, Allah Teâlâ okunan her harfe karşılık kendisine hac ve umre sevabı ile birlikte gündüzleri oruç, geceleri ibâdetle geçiren bir kimsenin ecrini ve yine her harfe karşılık bir şehid sevabı verir. Bu kişi kıyâmette de peygamber ve şehidlerle birlikte *Arşullah*'ın gölgesinde olur[235].

Gece İbadetleri

Pazar Gecesi

Enes b. Mâlik bu gece hakkında şu hadîsi rivayet etmektedir:

مَنْ صَلَّى لَيْلَةَ الْاَحَدِ عِشْرِينَ رَكْعَةً يَقْرَاُ فِى كُلِّ رَكْعَةٍ فَاتِحَةَ الْكِتَابِ وَقُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ خَمْسِينَ مَرَّةً وَالْمُعَوِّذَتَيْنِ مَرَّةً مَرَّةً وَاسْتَغْفَرَ اللّٰهَ عَزَّ وَجَلَّ مِائَةَ مَرَّةٍ وَصَلَّى عَلَى النَّبِىِّ ﷺ مِائَةَ مَرَّةٍ وَتَبَرَّاَ مِنْ حَوْلِهِ وَقُوَّتِهِ وَالْتَجَاَ اِلَى اللّٰهِ ثُمَّ قَالَ: اَشْهَدُ اَنْ لَااِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ وَاَشْهَدُ اَنَّ اٰدَمَ صَفْوَةُ اللّٰهِ وَفِطْرَتُهُ وَاِبْرَاهِيمَ خَلِيلُ اللّٰهِ وَمُوسَى كَلِيمُ اللّٰهِ وَعِيسَى رُوحُ اللّٰهِ وَمُحَمَّدًا حَبِيبُ

234) Hatib, *er-Ruvât*, (Mâlik'den *garib* olarak)

235) Ebu Musa, (*zayıf* bir senedle)

اللّٰهِ كَانَ لَهُ مِنَ الثَّوَابِ بِعَدَدِ مَنْ دَعَا لِلّٰهِ وَلَدًا وَمَنْ لَمْ يَدْعُ لِلّٰهِ وَلَدًا وَبَعَثَهُ اللّٰهُ عَزَّ وَجَلَّ
يَوْمَ الْقِيَامَةِ مَعَ الْاٰمِنِينَ وَكَانَ حَقًّا عَلَى اللّٰهِ تَعَالَى اَنْ يُدْخِلَهُ الْجَنَّةَ مَعَ النَّبِيِّينَ.

Kim pazar gecesi yirmi rek'at namaz kılıp her rek'atta *Fâtiha*'dan sonra *İhlâs* sûresini elli defa, *Muavvizeteyn*'i bir defa okur, yüz defa tüm müslümanlara, yüz defa da kendisine, anne ve babasına af talebinde bulunur ve Hz. Peygamber'e yüz defa salavât getirir ve sonra da kuvvet ve kudretinden teberri etmek sûretiyle Allah'a sığınarak O'ndan başka mâbud olmadığına, Hz. Âdem'in Allah'ın seçtiği bir kul olduğuna, Hz. İbrahim'in *Allah'ın halîli*, Hz. Musa'nın *Allah'ın kelîmi*, Hz. İsâ'nın *Allah'tan gelen bir ruh* ve Hz. Muhammed'in de *Allah'ın habîbi* olduğuna şâhidlik ederse, defterine, Allah'a evlât nisbet edenler ile bu sapıklıktan kaçanlar adedince sevap yazılır. Kıyamet gününde Allah Teâlâ bu kulunu, azâb-ı ilâhîsinden emin olan kullarla birlikte haşreder. Bu kulun büyük peygamberlerle birlikte cennete girmesi (kendi lutfuyla) Allah üzerine hak olur.[236]

Pazartesi Gecesi

A'meş, Enes'ten, Hz. Peygamber'in şöyle buyurmuş olduğunu rivayet ediyor:

مَنْ صَلَّى لَيْلَةَ الْاِثْنَيْنِ اَرْبَعَ رَكَعَاتٍ يَقْرَاُ فِى الرَّكْعَةِ الْاُولَى اَلْحَمْدُلِلّٰهِ وَقُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ عَشْرَ
مَرَّاتٍ وَفِى الرَّكْعَةِ الثَّانِيَةِ اَلْحَمْدُلِلّٰهِ وَقُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ عِشْرِينَ مَرَّةً وَفِى الثَّالِثَةِ اَلْحَمْدُلِلّٰهِ وَقُلْ
هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ ثَلاَثِينَ مَرَّةً وَفِى الرَّابِعَةِ اَلْحَمْدُلِلّٰهِ وَقُلْ هُوَ اللّٰهُ اَرْبَعِينَ مَرَّةً ثُمَّ يُسَلِّمُ وَيَقْرَاُ
قُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ خَمْسًا وَسَبْعِينَ مَرَّةً وَاسْتَغْفَرَاللّٰهَ لِنَفْسِهِ وَلِوَالِدَيْهِ خَمْسًا وَسَبْعِينَ مَرَّةً ثُمَّ سَاَلَ
اللّٰهَ حَاجَتَهُ كَانَ حَقًّا عَلَى اللّٰهِ اَنْ يُعْطِيَهُ سُؤَالَهُ مَا سَاَلَ.

Pazartesi gecesi dört rek'at namaz kılıp birinci rek'atta *Fâtiha* ile onbir *İhlâs-ı Şerîf*'i, ikinci rek'atta *Fâtiha* ile yirmi *İhlâs-ı Şerîf*'i, üçüncüde *Fâtiha* ile otuz *İhlâs-ı Şerîf*'i, dör-

---

236) Irâkî, bu hadîsin kaynağına rastlamadığını söylemektedir.

düncüde ise *Fâtiha* ile kırk İhlâs-ı Şerîf'i okuyan ve selâmdan sonra da kendisine ve anne-babasına Allah'tan yetmişbeş defa af dileyerek ihtiyacını O'na arzeden kimsenin istediklerini kendisine vermek Allah Teâlâ üzerine (bir lûtf-u ilâhî olarak) hak olur.[237]

Bu namaza *hâcet namazı* da denir.

Salı Gecesi

مَنْ صَلَّى رَكْعَتَيْنِ يَقْرَأُ فِى كُلِّ رَكْعَةٍ فَاتِحَةَ الْكِتَابِ وَقُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ وَالْمُعَوِّذَتَيْنِ خَمْسَ عَشْرَةَ مَرَّةً وَيَقْرَأُ بَعْدَ التَّسْلِيمِ خَمْسَ عَشْرَةَ مَرَّةً آيَةَ الْكُرْسِيِّ وَاسْتَغْفَرَ اللّٰهَ تَعَالَى خَمْسَ عَشْرَةَ مَرَّةً كَانَ لَهُ ثَوَابٌ عَظِيمٌ وَاَجْرٌ جَسِيمٌ.

Salı gecesi iki rek'at namaz kılıp her rek'atta *Fâtiha* ile onbeşer *İhlâs* ve *Muavvizeteyn* okuyan ve selâm verdikten sonra da *Âyet'el-Kürsî*'yi onbeş defa okuyup onbeş defa da istiğfar eden kimse büyük bir sevap ve ecre nâil olur.

Hz. Ömer, Hz. Peygamber'den şu hadîsi rivayet etmektedir:

مَنْ صَلَّى لَيْلَةَ الثُّلَثَاءِ رَكْعَتَيْنِ يَقْرَأُ فِى كُلِّ رَكْعَةٍ فَاتِحَةَ الْكِتَابِ مَرَّةً وَاِنَّا اَنْزَلْنَاهُ وَقُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ سَبْعَ مَرَّاتٍ اَعْتَقَ اللّٰهُ رَقَبَتَهُ مِنَ النَّارِ وَيَكُونُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ قَائِدَهُ وَدَلِيلَهُ اِلَى الْجَنَّةِ

Kim salı gecesi iki rek'at namaz kılıp her rek'atta Fâtiha'yı birer ve Kadir sûresini de yedişer defa okursa, Allah onu ateşten azâd eder. Kıyâmet gününde bu kişinin, kendisini cennete götürecek bir önder ve delili olur.[238]

Çarşamba Gecesi

Hz. Fâtıma, Hz. Peygamber'den şöyle rivayet etmektedir:

مَنْ صَلَّى لَيْلَةَ الْاَرْبِعَاءِ رَكْعَتَيْنِ يَقْرَأُ فِى الْاُولَى فَاتِحَةَ الْكِتَابِ وَقُلْ اَعُوذُ بِرَبِّ الْفَلَقِ عَشْرَ

---

237) Ebu Musa, (isnadsız olarak A'meş'den)

238) Zebîdî bu tür hadîslerin *münker* olduğunu ve İbn Cevzî'nin *uydurma* olarak kaydettiğini söylemektedir. Tafsilât için bkz. *İthaf'us-Saade*, III/380.

مَرَّاتٍ وَفِى الثَّانِيَةِ بَعْدَ الْفَاتِحَةِ قُلْ اَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ عَشْرَ مَرَّاتٍ ثُمَّ اِذَا سَلَّمَ اسْتَغْفَرَ اللّٰهَ عَشْرَ مَرَّاتٍ ثُمَّ يُصَلِّى عَلَى مُحَمَّدٍ ﷺ عَشْرَ مَرَّاتٍ نَزَلَ مِنْ كُلِّ سَمَاءٍ سَبْعُونَ اَلْفَ مَلَكٍ يَكْتُبُونَ ثَوَابَهُ اِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ.

Çarşamba gecesi iki rek'at namaz kılıp birincisinde *Fâtiha*'dan sonra *Felâk* sûresini on defa, ikincisinde *Fâtiha*'dan sonra *Nâs* sûresini okuyup, selâmdan sonra da on defa istiğfar, on defa salavât-ı şerîfe getiren kimse için, her gökten yetmiş bin melek yere iner ve kıyâmete kadar onun sevabını yazar.[239]

سِتَّ عَشْرَةَ رَكْعَةً يَقْرَأُ بَعْدَ الْفَاتِحَةِ مَا شَاءَ اللّٰهُ وَيَقْرَأُ فِى اٰخِرِ الرَّكْعَتَيْنِ اٰيَةَ الْكُرْسِىِّ ثَلاَثِينَ مَرَّةً وَفِى الْاَوَّلَيْنِ ثَلاَثِينَ مَرَّةً قُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ يُشَفَّعُ فِى عَشَرَةٍ مِنْ اَهْلِ بَيْتِهِ كُلُّهُمْ وَجَبَتْ عَلَيْهِمُ النَّارُ

(Çarşamba gecesi) onaltı rek'at namaz kılıp bu namazda *Fâtiha*'dan sonra Allah'ın dilediği kadar okuyan ve son iki rek'atta otuz *Âyet'el-Kürsî*, birinci ve ikinci rek'atlarda da otuz *İhlâs-ı Şerîf* okuyan kimsenin, cehenneme müstehak olan on yakını için ettiği şefaatı kabul olunur.

Hz. Fâtıma, Hz. Peygamber'den şöyle rivayet etmektedir:

مَنْ صَلَّى لَيْلَةَ الْاَرْبِعَاءِ سِتَّ رَكَعَاتٍ قَرَأَ فِى كُلِّ رَكْعَةٍ بَعْدَ الْفَاتِحَةِ قُلِ اللّٰهُمَّ مَالِكَ الْمُلْكِ اِلَى اٰخِرِ الْاٰيَةِ فَاِذَا فَرَغَ مِنْ صَلاَتِهِ يَقُولُ: جَزَى اللّٰهُ مُحَمَّدًا عَنَّا مَا هُوَ اَهْلُهُ غُفِرَ لَهُ ذُنُوبُ سَبْعِينَ سَنَةً وَكُتِبَ لَهُ بَرَاءَةٌ مِنَ النَّارِ.

Çarşamba gecesi altı rek'at namaz kılıp her rek'atta *Fâtiha*'dan sonra *Âlu İmran* sûresinin 26. ayetini okuyup namazdan sonra da 'Muhammed (s.a) hangi mükâfata lâyıksa, Allah bizden yana ona o mükâfatı ihsân buyursun!'

---

239) Irâkî, bu hususta, dört rek'at namaz kılınması hakkındaki Câbir hadîsinden başka bir hadîs görmediğini kaydettikten sonra, Ebu Musa el-Medînî'nin bu hadîsi rivayet ettiğini kaydeder.

şeklinde dua eden kimsenin yetmiş senelik günâhı affolunur. Kendisi için ateşten kurtuluş beraatı yazılır.

Perşembe Gecesi

Ebu Hüreyre (r.a), Hz. Peygamber'den şu hadîsi rivayet etmektedir:

مَنْ صَلَّى لَيْلَةَ الْخَمِيسِ مَا بَيْنَ الْمَغْرِبِ وَالْعِشَاءِ رَكْعَتَيْنِ يَقْرَأُ فِى كُلِّ رَكْعَةٍ فَاتِحَةَ الْكِتَابِ وَآيَةَ الْكُرْسِىِّ خَمْسَ مَرَّاتٍ وَقُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ خَمْسَ مَرَّاتٍ وَالْمُعَوِّذَتَيْنِ خَمْسَ مَرَّاتٍ فَإِذَا فَرَغَ مِنْ صَلاَتِهِ اسْتَغْفَرَ اللّٰهَ تَعَالَى خَمْسَ عَشْرَةَ مَرَّةً وَجَعَلَ ثَوَابَهُ لِوَالِدَيْهِ فَقَدْ اَدَّى حَقَّ وَالِدَيْهِ عَلَيْهِ وَاِنْ كَانَ عَاقًّا لَهُمَا وَاَعْطَاهُ اللّٰهُ تَعَالَى مَا يُعْطِى الصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءَ.

Perşembe gecesi, akşam ile yatsı arasında iki rek'at namaz kılıp her rek'atında *Fâtiha*'yı, *Âyet'el-Kürsî*'yi, *İhlâs-ı Şerîf*'i ve *Muavvizeteyn*'i beşer defa okuyan bir kimse, namazdan sonra da onbeş defa istiğfar edip bu ibâdetinin sevabını da anne-babasına hibe ederse, onlara isyan etmiş olsa dahi anne-babasının kendisi üzerindeki hakkını edâ etmiş olur. Ayrıca Allah Teâlâ ona sıddîklar ve şehidlere verdiği şeyleri de verir.[240]

Cum'a Gecesi

Câbir, Hz. Peygamber'den şöyle rivayet etmektedir:

مَنْ صَلَّى لَيْلَةَ الْجُمُعَةِ بَيْنَ الْمَغْرِبِ وَالْعِشَاءِ اثْنَتَى عَشْرَةَ رَكْعَةً يَقْرَأُ فِى كُلِّ رَكْعَةٍ فَاتِحَةَ الْكِتَابِ مَرَّةً وَقُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ اِحْدٰى عَشْرَةَ مَرَّةً فَكَاَنَّمَا عَبَدَاللّٰهَ تَعَالَى اثْنَتَى عَشْرَةَ سَنَةً صِيَامٌ نَهَارُهَا وَقِيَامٌ لَيْلُهَا.

Cum'a gecesi akşam ile yatsı namazları arasında her rek'atında bir defa *Fâtiha*, onbir defa da *İhlâs* okuyarak oniki rek'at namaz kılan bir kimse, gündüzlerini oruç ve ge-

240) Ebu Musa, Deylemî, *Müsned'ül-Firdevs*, (zayıf bir senedle)

celerini namazla geçirmek sûretiyle Allah'a oniki sene ibâdet etmiş gibi olur[241].

Enes, Hz. Peygamber'den şu hadîsi rivayet etmektedir:

مَنْ صَلَّى لَيْلَةَ الْجُمُعَةِ صَلاَةَ الْعِشَاءِ الاٰخِرَةِ فِى جَمَاعَةٍ وَصلَّى رَكْعَتَي السُّنَّةِ ثُمَّ صَلَّى بَعْدَهُمَا عَشْرَ رَكَعَاتٍ قَرَأَ فِى كُلِّ رَكْعَةٍ فَاتِحَةَ الْكِتَابِ وَقُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ وَالْمُعَوِّذَتَيْنِ مَرَّةً مَرَّةً ثُمَّ اَوْتَرَ بِثَلاَثِ رَكَعَاتٍ وَنَامَ عَلَى جَنْبِهِ الاَيْمَنِ وَوَجْهُهُ اِلَى الْقِبْلَةِ فَكَاَنَّمَا اَحْيَا لَيْلَةَ الْقَدْرِ.

Cum'a gecesi yatsı namazını cemaatla, iki rek'at sünnetini de münferiden (tek başına) kıldıktan sonra, her rek'atında *Fâtiha*, *İhlâs* ve *Muavvizeteyn*'i birer defa okumak sûretiyle on rek'at namaz kılıp arkasından üç rek'at da vitir edâ eden ve bunları yaptıktan sonra da sağ tarafı üzerine yatıp yüzünü kıbleye çevirerek uykuya dalan kimse kadir gecesini ihyâ etmiş gibi olur.[242]

Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

اَكْثِرُوا مِنَ الصَّلاَةِ عَلَيَّ فِى اللَّيْلَةِ الْغَرَّاءِ وَالْيَوْمِ الاَزْهَرِ: لَيْلَةِ الْجُمُعَةِ وَيَوْمِ الْجُمُعَةِ.

Berrak gece ile nûrlu gün diye anılan cum'a günü ve gecesinde bana çok *salavât-ı şerîfe* getiriniz.[243]

Cumartesi Gecesi

Enes, Hz. Peygamber'den şöyle rivayet etmektedir:

مَنْ صَلَّى لَيْلَةَ السَّبْتِ بَيْنَ الْمَغْرِبِ وَالْعِشَاءِ اثْنَتَيْ عَشْرَةَ رَكْعَةً بُنِىَ لَهُ قَصْرٌ فِى الْجَنَّةِ وَكَاَنَّمَا تَصَدَّقَ عَلَى كُلِّ مُؤْمِنٍ وَمُؤْمِنَةٍ وَتَبَرَّأَ مِنَ الْيَهُودِ وَكَانَ حَقًّا عَلَى اللّٰهِ اَنْ يَغْفِرَ لَهُ.

Cumartesi gecesi, akşam ile yatsı arasında oniki rek'at namaz kılan kimse için, cennette bir köşk bina edilir. Aynı zamanda bu kişi, yeryüzünde bulunan müslüman erkek ve kadınların hepsine sadaka vermiş, inanç bakımından bütün

---

241) Irâkî'ye göre senedi yoktur.

242) Irâkî böyle bir hadîse rastlamadığını söylemiştir.

243) Taberânî, *Evsat*, (Ebu Hüreyre'den)

yahudilerden uzaklaşmış olur. Bu kimseyi affetmek de Allah'ın üzerine (bir lutf-u ilâhî olarak) hak olur.[244]

ÜÇÜNCÜ KISIM

Sene İçinde Tekrarlanan Nafileler

Bu nafileler *Şaban*, *Receb*, *Teravih* ve *Bayram* namazları olmak üzere dört kısma ayrılır:

1. Bayram Namazı

Bayram namazı (Şafiî'ye göre) çok kuvvetli bir sünnettir ve dinin şiârlarındandır. Bayram namazında yedi şeye riayet etmek gerekmektedir:

A) Sıra ile ve şu şekilde üç tekbir alınmalıdır:

اَللّٰهُ اَكْبَرُ، اَللّٰهُ اَكْبَرُ، اَللّٰهُ اَكْبَرُ كَبِيرًا وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ كَثِيرًا وَسُبْحَانَ اللّٰهِ بُكْرَةً وَاَصِيلاً، لاَ اِلٰهَ اِلاَّ اللّٰهُ وَحْدَهُ لاَشَرِيكَ لَهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ.

Allah herşeyden daha yücedir. (Üç defa) Bol, bol yapılan hamd yalnızca O'na mahsustur. Sabah akşam O'nun her türlü eksiklikten uzak olduğunu ikrâr ederiz. O'ndan başka mâbud yoktur.. O'nun ortağı da yoktur. Kâfirler böyle yapmamızı istemeselerde biz O'na ihlaslı olarak itaat ederiz.

Ramazan bayramı gecesi tekbirle açılmalı ve bayram namazı kılının-caya kadar da tekbirler getirilmelidir. Kurban bayramında ise, arefe gününün sabah namazından onüçüncü günün akşamına kadar tekbir getirilir. Bu konudaki fetvâların en güzeli budur.

Farz ve sünnet namazlarının akabinde tekbir getirilmelidir. Fakat farzdan sonra getirilenlerin daha efdâl oldukları muhakkaktır.

B) Bayram sabahı gusledilmeli, en güzel elbiseler giyinilip koku sürünmelidir. Erkeklerin tıpkı cum'a gününde olduğu gibi,

244) Irâkî bu hadîse rastlamadığını söylemiştir. Ayrıca bkz. Zebîdî, III/382

abasını sırtına geçirip sarık sarmaları çok faziletlidir. Bayram günlerinde çocuklara ipekli elbiseler giydirilmemeli, kadınlar da (bayramlaşmaya) çıktıkları takdirde süslenmemelidirler.

C) Namazdan sonra eve, bayram namazına gidilen yoldan değil, başka bir yoldan dönmelidir; çünkü Hz. Peygamber böyle yapardı.[245]

يَأْمُرُ بِإِخْرَاجِ الْعَوَاتِقِ وَذَوَاتِ الْخُدُورِ.

Hz. Peygamber bayram namazlarına kızların ve kadınların da getirilmelerini emrederdi.[246]

D) *Mekke* ve *Kudüs-ü Şerif* hariç, bayram namazını sahralara çıkarak kılmak müstehabdır. Fakat yağmurlu günlerde sahraya çıkmayıp câmilerde kılmakta bir beis yoktur. Bulutsuz günlerde devlet başkanının (veya vekilinin) mescidde zayıf kimselere bayram namazını kıldırması için birisine emir verip kendisinin kuvvetlilerle birlikte tekbirler getirerek sahraya çıkıp bayram namazını orada edâ etmesi câizdir.

E) Vakti gözetlemelidir. Bayram namazının vakti güneşin doğuşu ile zevâl arasıdır. Kurbanların kesim zamanı ise, güneşin iki hutbe okunacak ve iki rek'at namaz kılınacak kadar yükselmesiyle başlar, onüçüncü günün akşamına kadar devam eder.

Kurban bayramı namazını, kurban kesimi için, acele ederek vaktin evvelinde kılmak müstehabdır. Ramazan bayramı namazının ise sadaka-ı fıtrın, namazdan evvel dağıtılması için biraz ertelenmesi müstehabdır. İşte Rasûlullah'ın sünneti böyledir.[247]

F) Halk, namazda tekbir getire getire gitmelidir. İmam, musallaya varınca ne oturur ve ne de nafile namaz kılmakla meşgul olur. Bu sırada cemaat nafile namazlarını sona erdirerek hazırlanır; sonra müezzin veya başka birisi bir veya iki defa 'Es-salâtu câmiatun' (Namaz cemaatle kılınacaktır) diye bağırır.

---

245) Müslim, (Ebu Hüreyre'den)

246) Buhârî ve Müslim, (Ümmü Atiyye'den)

247) İmam Şafiî, (Ebu'l-Hüveylis'den *mürsel* olarak)

Bundan sonra imam, cemaatin önüne geçerek iki rek'at namaz kıldırır. Birinci rek'atta, tahrim tekbiri ile rükûa varmak için getirilen tekbirden başka yedi tekbir getirir. Her iki tekbir arasında 'Sübhânallâhi velhamdülillâhi velâ ilâhe illallâhu vallâhu ekber' der. *İftitah* tekbirinden sonra, *istiftah* duası olan 'veccehtü'yü okur. *Fâtiha*'yı *eûzü* ile birlikte sekizinci tekbirden sonra okur; *Fâtiha*'dan sonra birinci rek'atta *Kâf*, ikinci rek'atta da *Kamer* sûresini okur.

İkinci rek'attaki zâid (fazla) tekbirler beş tanedir. Kıyam ve rükû tekbirleri bunların dışındadır. İkinci rek'atın tekbirleri arasında da birinci rek'atın tekbirleri arasında okuduğu duayı okumalıdır. Namazdan sonra da aralarında oturulan iki hutbe irâd etmelidir. Bayram namazını kaçıran kimse, namazını kaza etmelidir.

G) Bir koç kurban etmelidir.

ضَحّٰى رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ بِكَبْشَيْنِ اَمْلَحَيْنِ وَذَبَحَ بِيَدِهِ وَقَالَ بِسْمِ اللّٰهِ وَاللّٰهُ اَكْبَرُ هٰذَا عَنّ۪ى وَعَمَّنْ لَمْ يُضَحِّ مِنْ اُمَّت۪ى.

Hz. Peygamber, boynuzlu iki koç kurban etmiştir. Bunları bizzat mübarek elleriyle kesmiş ve keserken de şöyle buyurmuştur: 'Allah'ın ismiyle kesiyorum. O herşeyden yücedir. Bu kurban, benim ve kurban kesmeye gücü yetmeyen ümmetlerimin kurbanıdır'.[248]

Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

مَنْ رَاٰى هِلاَلَ ذِى الْحِجَّةِ وَاَرَادَ اَنْ يُضَحِّىَ فَلاَ يَاْخُذْ مِنْ شَعْرِهِ وَلاَ مِنْ اَظْفَارِهِ شَيْئًا.

Zilhicce hilâlini gören kimse, eğer kurban kesmeye niyet etmişse, artık o andan itibaren tüylerinden ve tırnaklarından birşey kesmesin.[249]

---

248) Buhârî ve Müslim (Enes'den). Ancak ikisinde de 'Bu kurban benim ve kurban kesmeye gücü yetmeyen ümmetlerimin kurbanıdır' ilâvesi yoktur.

249) Müslim, (Ümmü Seleme'den)

Ebu Eyyûb el-Ensarî (r.a) şöyle buyurmuştur:

كَانَ الرَّجُلُ يُضَحِّي عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللّٰهِ ﷺ بِالشَّاةِ عَنْ اَهْلِ بَيْتِهِ وَيَاْكُلُونَ وَيُطْعِمُونَ.

Hz. Peygamber zamanında kişi bütün aile bireyleri hesabına bir koyun kurban eder; bundan hem kendileri yer, hem de yedirirlerdi.

Kişi kurban etinden üç gün ve daha fazla müddetle yiyebilir. İslâm'ın başlangıcında üç günden fazla yenilmemesi yasağı vârid olmuşsa da sonradan daha fazla bekletmeye ruhsat verilmiştir.[250]

Süfyan es-Sevrî 'Ramazan bayramından sonra oniki rek'at, kurban bayramından sonra da altı rek'at namaz kılmak müstehabdır' buyurmuş ve aynı zamanda bu namazın *sünnet* olduğunu da belirtmiştir.[251]

2. Teravih Namazı

Teravih namazı, yirmi rek'attır. Bu yirmi rek'atın nasıl kılındığı herkesçe bilinmektedir. Teravih namazı -her ne kadar fazilet bakımından iki bayram namazından eksik olmakla birlikte- *sünnet-i müekkede*'dir. Teravih namazının cemaatle mi yoksa tek başına mı edâ edilmesinin daha efdâl olduğu hususunda ihtilâf vardır. Hz. Peygamber iki veya üç gece çıkıp, teravih namazını cemaatle kıldırmışsa da, sonraki gecelerde çıkmamıştır. Çıkmamasının sebebini de şöyle izah etmiştir:

Teravih namazının size vâcib olmasından korktuğum için dışarı çıkmadım.[252]

Hz. Ömer, vahyin sona ermesiyle artık farz olmayacağından emin olduğu için, halkı, teravih namazını cemaatle kılmaya teşvik etmiştir.

---

250) Tirmizî ve İbn Mâce, (*hasen-sahih* bir senedle)

251) Irâkî bunun *sünnet* olduğu hususunun asılsızlığına işaret etmektedir; çünkü sahih bir hadîste Hz. Peygamber'in ne bayram namazından evvel ve ne de sonra sünnet kılmadığı kaydedilmektedir.

252) Buhârî ve Müslim, (Hz. Âişe'den)

Bazıları 'Hz. Ömer cemaatle kıldırdığı için, teravih namazının cemaatle kılınması tek başına kılınmasından daha efdâldir. Bir de cemaatte bereket vardır. Farz namazlardaki cemaatin fazileti diğer namazlardaki cemaat için de delil teşkil eder. Diğer taraftan insan tek başına namaz kılarken çoğu zaman gevşeklik gösterir. Fakat cemaati gördüğü zaman neşelenir' demişlerdir. Bazıları da 'Teravih namazını tek başına kılmak, cemaatle kılmaktan daha efdâldir; çünkü teravih sünneti, bayram namazları gibi İslâm'ın şiârlarından değildir. Bu bakımdan teravih namazını *Kuşluk* ve Tahiyyet'ül-Mescid namazlarına benzetmek daha evlâdır. Halbuki bu namazların cemaatle kılınması sözkonusu değildir. Âdete göre, bir cemaat camiye birlikte girdikleri halde *Tahiyyet'ul-Mescid*'i cemaatle kılmazlar' demişlerdir.

Teravih namazının tek başına kılınmasının daha efdâl olduğuna Rasûlullah'ın şu hadîsi delil getirilmiştir:

فَضْلُ صَلاَةِ التَّطَوُّعِ فِى بَيْتِهِ عَلَى صَلاَتِهِ فِى الْمَسْجِدِ كَفَضْلِ صَلاَةِ الْمَكْتُوبَةِ فِى الْمَسْجِدِ عَلَى صَلاَتِهِ فِى الْبَيْتِ.

Kişinin, evinde kıldığı nafile namazın camide kıldığı nafile namaza olan üstünlüğü, tıpkı camide cemaatla kılınan farz namazın evde tek başına kılınan farza olan üstünlüğü gibidir.[253]

صَلاَةٌ فِى مَسْجِدِى هٰذَا اَفْضَلُ مِنْ مِائَةِ صَلاَةٍ فِى غَيْرِهِ مِنَ الْمَسَاجِدِ وَصَلاَةٌ فِى الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ اَفْضَلُ مِنْ اَلْفِ صَلاَةٍ فِى مَسْجِدِى وَاَفْضَلُ مِنْ ذٰلِكَ كُلِّهِ رَجُلٌ يُصَلِّى فِى زَاوِيَةِ بَيْتِهِ رَكْعَتَيْنِ لاَيَعْلَمُهَا اِلاَّ اللّٰهُ عَزَّ وَجَلَّ.

Benim bu camimde kılınan bir namaz, başka camilerde kılınan yüz namazdan daha efdâldir. (Mekke'deki) Mescid-i Harâm'da kılınan bir namaz da benim camimde kılınan bin namazdan daha üstündür. Bütün bunlardan daha üstünü

253) Âdem b. Ebî İyaz, (Zümre b. Habib'den *mürsel* olarak); İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, (Zümre b. Habib'den *mevkûf* olarak)

kişinin evinin bir köşesinde yalnızca Allah Teâlâ'nın bileceği şekilde kıldığı iki rek'at namazdır.[254]

Bunun hikmeti şudur: Cemaatla yapılan ibâdete çoğu zaman riyâ karışması ihtimâli vardır; fakat tenha yerlerde insan böyle bir felâketten emindir. İşte teravih namazının cemaatla veya münferiden (tek başına) kılınması hususunda bunlar söylenmiştir.

En geçerli fetvaya göre teravih namazının cemaatla kılınması daha efdâldir; nitekim Hz. Ömer de böyle yapmıştır. Bazı nafilelerin cemaatla edâ edilmeleri meşru kılınmıştır. Teravih namazı da açıkça edâ edilmesi gereken dinî şiârlardandır. Cemaatteki riyâya ve tek başına kılınan namazdaki tembelliğe gelince, bu cemaat ruhunun faziletine bakmaktan uzaklaşmak demek olur. Bu delili ileri süren kimse, şöyle demiş gibidir: 'Cemaatle kılınan namaz, tembellikle terkedilmesinden daha hayırlıdır. İhlâs ise, her zaman için riyâdan hayırlıdır'.

Sözgelimi bir zat vardır ki teravihi tek başına kıldığı zaman tembellik göstermez; cemaate iştirak ettiği zaman da, riyâkarlık yapmaz. Acaba bu adam için, bu iki hareketten hangisi daha efdâldir? Bu durumda cemaat bereketiyle artan ihlâs ile tenha yerlerde sağlanan kalp huzuru arasında düşünmek, birisinin diğerinden üstünlüğünü savunmak hususunda tereddüd etmek gerekir.

Müstehab olan şeylerden biri de, *Ramazan ayı*'nın ikinci yarısında vitir namazının son rek'atında, rükûdan sonra *Kunut* duâsını okumaktır.

3. Receb Namazı

Hz. Peygamber'den *müsned* olarak şöyle rivayet edilmektedir:

Bir kimse Receb ayının birinci perşembesinde oruç tutup aynı gün akşam ile yatsı arasında iki rek'atta bir selâm vermek ve her rek'atında *Fâtiha* sûresini bir defa, *Kadir* sûresini üç ve *İhlâs* sûresini de oniki defa okuyup namazdan

---

254) Ebu Şeyh, Enes'den şöyle rivayet eder: 'Mescidimde kılınan bir namaz onbin namaza bedeldir; harem-i şerif'te kılınan bir namaz yüzbin namaza, hududlardaki namazsa ikimilyon namaza bedeldir. Bütün bunlardan daha fazlası, kişinin gece yarısı evinde, Allah rızası için kıldığı iki rek'at namazdır'. Hadîsin senedinde *zaaf* vardır.

sonra yetmiş defa salavât-ı şerîfe getirir ve daha sonra da 'Yâ rabbi! Ümmî peygamberin Muhammed'e ve onun âline rahmet deryâlarını coştur!' duasını okuyarak secdeye kapanır ve secde halinde de yetmiş defa 'Sübbûhun Kuddûsün Rabb'ul-melâiketi ve'r-Rûh' dedikten sonra başını kaldırıp yetmiş defa da 'Ey rabbim! Affeyle, rahmet eyle ve bildiklerinden vazgeç; çünkü en keremli ve en gâlib olan sensin' derse ve arkasından da ikinci bir secde daha yapıp, birinci secdede okuduklarını bunda da okuduktan sonra dileğini Allah'tan isterse, istedikleri kendisine verilir. Çünkü Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: 'Bu namazı kılan kimsenin denizin köpükleri, kumların taneleri, dağların ağırlığı, ağaçların yaprakları kadar günahı olsa Allah Teâlâ onu affedecek ve bu kişi kıyamet gününde ateşe müstehak olan yakınlarından yediyüz kişiye şefaat edecektir'.[255]

Bu namaz, *müstehab* namazlardandır. Bu *müstehab* namazı *Nafileler* bölümünde zikretmiştik. Bu namaz, mertebesi *teravih* ve *bayram* namazlarından aşağı olmakla birlikte tıpkı onlar gibi, senelerin tekrarı ile tekrarlanan bir namazdır. Bu namazın -hadîs *ahad* yoluyla nakledildiği için- mertebesi diğerlerinden daha aşağıdır; fakat ben Kudüslülerin istisnasız bu namaza devam ettiklerini ve bu namazın terkedilmesine müsamaha göstermediklerini gördüm; bundan dolayı buradada zikretmeyi uygun buldum.

4. Şaban Namazı

Şaban'ın onbeşinci gecesinde yüz rek'at namaz kılınır. Bu namazı kılan kişi her iki rek'atta bir selâm verir. Her rek'atta *Fâtiha*'dan sonra onbir *İhlâs-ı Şerîf* okur. Dilerse on rek'at da kılabilir. O zaman her rek'atta *Fâtiha*'dan sonra yüz *İhlâs-ı Şerîf* okur. Bu namaz da müstehab namazlar grubuna dâhildir. Selef, bu namaza hayır namazı adını verirlerdi. Selef bu namazı kılmak için bir araya gelir ve çoğu zaman da cemaatle edâ ederlerdi.

Hasan Basrî'nin şöyle dediği rivayet edilir: Hz. Peygamber'in sahabilerinden otuz tanesi bana şöyle demişlerdir:

---

255) Rezin, (Bu hadîsin *uydurma* olduğu söylenmiştir.)

اَنَّ مَنْ صَلَّى هٰذِهِ الصَّلاَةَ فِى هٰذِهِ اللَّيْلَةِ نَظَرَ اللّٰهُ اِلَيْهِ سَبْعِينَ نَظْرَةً وَقَضَى لَهُ بِكُلِّ نَظْرَةٍ سَبْعِينَ حَاجَةً اَدْنَاهَا الْمَغْفِرَةُ.

Bu gecede bu namazı kılan kimseye, Allah Teâlâ yetmiş defa nazar eder. Her nazar ile de onun yetmiş ihtiyacını giderir ki bu ihtiyaçların en azı affedilmektir.[256]

DÖRDÜNCÜ KISIM

Vakitlerle İlgisi Olmayıp Ârızî Sebeplerle Alâkalı Olan Nafile Namazlardır.

Bunlar dokuz kısma ayrılır:

1. Husuf (güneş tutulması) namazı,

2- Küsuf (ay tutulması) namazı,

3- İstiska (yağmur isteme) namazı,

4- Tahiyyet'ül-Mescid namazı,

5- Abdestten sonra kılınan iki rek'at namaz,

6- Ezan ile kâmet arasında kılınan iki rek'at namaz,

7- Evden çıkmadan önce kılınan iki rek'at namaz,

8- Eve girildiğinde kılınan iki rek'at namaz ve

9- Benzerleri.

Biz şu anda aklımızda bulunanları zikredelim.

1. Husuf ve Küsuf Namazı

Hz. Peygamber şöyle buyuruyor:

256) İbn Mâce, (Hz. Ali'den zayıf bir senedle); Irâkî'ye göre bu hadîsin aslı yoktur.

إِنَّ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ اٰيَتَانِ مِنْ اٰيَاتِ اللّٰهِ لَايَخْسَفَانِ لِمَوْتِ اَحَدٍ وَلَا لِحَيَاتِهِ فَاِذَا رَاَيْتُمْ ذٰلِكَ فَافْزَعُوا اِلَى ذِكْرِاللّٰهِ وَالصَّلَاةِ.

Güneş ve ay, Allah'ın (varlığına delâlet eden) ayetlerden iki ayettir ve hiç kimsenin ölümü ya da hayatı (doğumu) için tutulmazlar. Binanenaleyh güneş ve ayın tutulduğunu gördüğünüzde, derhal Allah Teâlâ'nın zikrine ve namaz kılmaya koşup, O'na iltica ediniz.[257]

Hz. Peygamber'in oğlu İbrahim vefat ettiği zaman güneş tutulmuştu. Hz. Peygamber yukarıdaki sözleri halkın 'Güneş, İbrahim'in ölümü için tutuldu' şeklindeki iddiâlarını yalanlamak için söylemişti.[258]

Kılınış Şekli ve Vakti

Bu namazın kılınış şekli şöyledir: İster kerahet vaktinde, isterse de dışında olsun, güneş tutulduğu zaman, 'es-Salâtu câmiatun' diye bağırılır. Bunun üzerine halk camiye toplanıp imamla birlikte iki rek'at namaz kılar. Bu iki rek'atın her birinde iki rükû vardır. Birinci rükû ikincisinden daha uzundur. Güneş tutulduğu için kılındığından kıraatı (okuyuşu) gizlidir. Birincisinde *Fâtiha* ile *Bakara* sûreleri, ikincisinde *Fâtiha* ile *Âlu İmrân* sûreleri, üçüncüsünde *Fâtiha* ile *Nisâ* ve dördüncüsünde de *Fâtiha* ile *Mâide* sûreleri okunur. Her kıyamda sadece *Fâtiha* okumak kâfi olduğu gibi kısa sûrelerin okunmasında da beis yoktur. Namazı uzatmaktaki gâye; güneş açılıncaya kadar devam etmesidir. Birinci rükûda yüz ayet kadar, ikincide seksen, üçüncüde yetmiş ve dördüncüde elli ayet kadar tesbih okunmalı, secdeler de her rek'atın rükûu kadar olmalıdır. Namazdan sonra, aralarında oturulan iki hutbe okunur. İmam efendi, hutbelerinde cemaati sadakaya, köle âzâd etmeye ve tevbeye teşvik etmelidir. Ay tutulduğu zaman da böyle yapmalıdır. Ancak ay tutulması geceleyin vâki olduğu için küsuf namazının kıraatı seslidir.

Husuf namazının vakti, güneşin tutulmasından açılmasına kadardır. Güneş, tutulu olarak batarsa, bu namazın vakti de çıkmış olur. Ay tutulması namazının vakti de güneşin doğuşuyla

257) Buhârî ve Müslim, (Muğire b. Şu'be'den)

258) Buhârî, *el-Edeb,* Müslim, (Muğire b. Şu'be'den)

sona erer; çünkü güneş çıkınca gecenin saltanatı son bulur. Fakat ay, tutulu olarak batarsa namazının vakti geçmiş sayılmaz; çünkü gece ayın saltanat zamanıdır. Eğer namaz esnasında güneş ve ay açılırsa, namazı hafifleterek çabucak tamamlamalıdır.

İmama ikinci rükûda yetişen kimse o rek'ata yetişmemiş sayılır; çünkü esas olan birinci rükûdur.

2. Yağmur Namazı

Nehirler kuruyup yağmurlar kesildiğinde veya kuyulardaki sular çekildiğinde, imama (devlet başkanına) düşen, önce herkese üç gün oruç tutmayı emretmesidir. Bununla birlikte halk güçleri yettiğince sadaka vermeli, zulümle alınan malları sahiplerine iâde edip günahlarına tevbe etmelidir. Bunlar yapıldıktan sonra dördüncü günde imam (devlet başkanı) ve halk, yanlarında ihtiyarlar, kadın ve çocuklar olduğu halde -süslü ve en güzel elbiselerin giyildiği bayram namazının aksine- yırtık pırtık elbiseler içinde, tevazuyla sahraya çıkmalıdırlar.

'Hayvanlar da insanlar gibi yağmura muhtaç oldukları için, onların da insanlarla birlikte sahraya çıkarılması müstehabdır' denilmiştir. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

لَوْلاَ صِبْيَانٌ رُضَّعٌ وَمَشَايِخُ رُكَّعٌ وَبَهَائِمُ رُتَّعٌ لَصُبَّ عَلَيْكُمُ الْعَذَابُ صَبًّا.

Eğer emzikli çocuklar, kamburlaşmış ihtiyarlar ve yayılan hayvanlar olmasaydı, üzerinize oluk gibi azap dökülecekti.[259]

Eğer zımmîler (gayr-i müslim vatandaşlar) alâmet-i fârikalarını takınarak toplantıya iştirâk ederlerse menolunmazlar.

İnsanlar sahranın geniş musallasında toplandıkları zaman, birisi *es-Salâtu câmiatun* (Namaz, cemaatla kılınacaktır!) diye bağırır. Bundan sonra imam, tıpkı bayram namazı gibi -ancak tekbirsiz olarak- iki rek'at namaz kıldırır. Namazdan sonra iki hutbe irâd edip hutbeler arasında da hafif bir oturuş yapar. Hutbelerin ağırlık noktasını af talebi teşkil etmelidir. İmam, ikinci hutbenin ortasında, sırtını cemaata çevirip kıbleye yönelmeli ve bu sırada abasını -halin değiştirilmesine tefâulen- değiştirmelidir. Nitekim

---

259) Beyhakî, (Ebu Hüreyre'den *zayıf* bir senedle)

aşağıya, sağ tarafını sola, sol tarafını da sağ tarafına getirir; cemaat de onun gibi yapar. Bütün bunlar yapılırken gizlice duaya devam etmelidirler. Daha sonra imam tekrar cemaata dönerek hutbesini tamamlar. Halk, ters giydikleri elbiselerini yatacakları zamana kadar çıkarmamalıdır. İmam şöyle dua eder:

اَللّٰهُمَّ اِنَّكَ اَمَرْتَنَا بِدُعَائِكَ وَوَعَدْتَنَا اِجَابَتَكَ فَقَدْ دَعَوْنَاكَ كَمَا اَمَرْتَنَا فَاَجِبْنَا كَمَا وَعَدْتَنَا اَللّٰهُمَّ فَامْنُنْ عَلَيْنَا بِمَغْفِرَةِ مَا قَارَفْنَا وَاِجَابَتِكَ فِى سُقْيَانَا وَسِعَةَ اَرْزَاقِنَا.

Ey Allahım! Sen bize duâ etmemizi emretmiş ve yaptığımız duayı da kabul etmeyi va‘detmiştin. İşte biz senin emrine uyarak dua ettik. Sen de va‘dettiğin gibi kabul eyle. Yâ rabb! İşlediğimiz günahları affeyle. Sulanmak ve rızkımızın genişlemesi hususundaki dualarımızı kabul eyle!

Sahraya çıkmazdan evvelki üç günlük hazırlık devresinde kılınan namazlardan sonra dua etmekte de hiçbir beis yoktur. Yağmur için yapılan bu duanın tevbe etmek, zulümle alınan nesneleri iâde etmek ve benzerleri gibi birtakım edepleri ve bâtınî şartları vardır. Bütün bunlar inşaallah *Kitab'ud-Da‘avât*'ta anlatılacaktır.

3. Cenaze Namazı

Cenaze namazının keyfiyeti, meşhur ve mâlûmdur. Cenaze hususundaki en kapsayıcı dua, sahih bir hadîste Avf b. Mâlik'ten rivayet edilen duadır. Avf b. Malik şöyle demiştir: Hz. Peygamber bir cenaze namazında şu duayı yapmışlardır:

اَللّٰهُمَّ اغْفِرْ لَهُ وَارْحَمْهُ وَعَافِهِ وَاعْفُ عَنْهُ وَاَكْرِمْ نُزُلَهُ وَوَسِّعْ مَدْخَلَهُ وَاغْسِلْهُ بِالْمَاءِ وَالثَّلْجِ وَالْبَرَدِ وَنَقِّهِ مِنَ الْخَطَايَا كَمَا يُنَقَّى الثَّوْبُ الْاَبْيَضُ مِنَ الدَّنَسِ وَاَبْدِلْهُ دَارًا خَيْرًا مِنْ دَارِهِ وَاَهْلاً خَيْرًا مِنْ اَهْلِهِ وَزَوْجًا خَيْرًا مِنْ زَوْجِهِ وَاَدْخِلْهُ الْجَنَّةَ وَاَعِذْهُ مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ وَمِنْ عَذَابِ النَّارِ.

Ey Allahım! Ona mağfiret ve rahmet eyle. Onu âfiyete kavuşturup affeyle. Onun yerini güzel kıl (onu iyi bir şekilde misafir et) ve genişlet. Onu su, kar ve dolu ile yıka. Beyaz elbisenin kirden temizlenmesi gibi, onu günahlarından temizle. Ona evinden daha hayırlı bir ev, eşinden daha hayırlı

bir eş ihsân eyle. Onu cennete dâhil et; kabir ve ateş azabından koru.[260]

Hatta (bu hararetli duadan ötürü) Avf b. Mâlik ‘O ölünün yerinde olmayı temenni ettim’ demiştir.

Cenaze namazının ikinci tekbirine yetişen kişi, kendi nefsinde namazın tertibini gözetmelidir. Böyle bir kişi, imamın tekbiriyle birlikte tekbir getirmelidir. İmam selâm verdiğinde tıpkı namaza geç kalan kimsenin yaptığı gibi, yetişemediği tekbiri getirip öyle selâm vermelidir. Eğer imam selâm vermeden evvel, yetişemediği tekbirleri çarçabuk getirip tamamlarsa bu namazda imama uymanın mânâsı kalmamaktadır. Bu bakımdan bu namazın tekbirleri zâhirî hükümler olup bunların diğer namazların rek‘atları yerine kâim ve kabul olunması gerekir. İşte her ne kadar nezdimde aksi muhtemel ise de, kuvvetlisi budur. Cenaze namazının fazileti ve cenazeyi teşyî‘ hususunda vârid olan hadîsler *meşhur* ve *mâlum* oldukları için onları zikrederek sözü uzatmak istemiyoruz.

Cenaze namazının fazileti nasıl büyük olmaz? Çünkü o farz-ı kifâyelerdendir. Nafile olması ise, ancak başkasının edâ etmesiyle, kendisine vazife olarak tevcih edilmeyen kimse içindir. Başkası tarafından kılındığı için kendisine farz olmadığı halde cenaze namazını kılan kimse farz-ı kifâyenin faziletini elde eder. Çünkü namaza iştirak edenler bu farz-ı kifâyeyi edâ edip diğer müslümanları bunun günahından kurtarmışlardır. Bu bakımdan bu namaz, herhangi bir kimseden bir farzı kaldırmayan bir nafile namaz gibi değildir.

Dua ve himmetlerin çokluğuyla bereketlenmesi için, cenaze namazında cemaatin çok olmasını istemek müstehabdır. Çünkü kalabalık bir cemaatte, duası Allah nezdinde kabul olunan kimselerin bulunması ihtimâli daha büyüktür. Kureyb şöyle anlatıyor: Oğlu öldüğünde İbn Abbas bana ‘Ey Kureyb! Çık bak bakalım, cemaat toplanmış mı?’ dedi. Bu emir üzerine çıkıp baktığımda cemaatin toplanmış olduğunu gördüm. Dönüp kendisine cemaatin toplandığını haber verdiğim zaman bana ‘Acaba kırk kişi kadar var mı?’ diye sordu. Ben de ‘evet’ dedim. Bunun üzerine

---

260) Müslim

yakınlarına ‘O halde cenazeyi çıkarınız’ diyerek sözlerine şöyle devam etti: ‘Ben Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu işittim:

مَا مِنْ رَجُلٍ مُسْلِمٍ يَمُوتُ فَيَقُومُ عَلَى جَنَازَتِهِ اَرْبَعُونَ رَجُلاً لاَيُشْرِكُونَ بِاللّٰهِ شَيْئًا اِلاَّ شَفَّعَهُمُ اللّٰهُ عَزَّ وَجَلَّ فِيهِ.

Ölen bir müslümanın cenaze namazına Allah'a ortak koşmayan kırk kişi iştirâk ederse, Allah Teâlâ onların o kişi hakkındaki şefaatlarını kabul eder.[261]

Cenazeyi teşyî‘ eden kimse, kabristana vardığı zaman (veya kabristana ilk girdiği zaman) şöyle demelidir:

اَلسَّلاَمُ عَلَيْكُمْ اَهْلَ هٰذِهِ الدِّيَارِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُسْلِمِينَ وَيَرْحَمُ اللّٰهُ الْمُسْتَقْدِمِينَ مِنَّا وَالْمُسْتَأْخِرِينَ وَاِنَّا اِنْشَاءَ اللّٰهُ بِكُمْ لاَحِقُونَ.

Ey bu memleketin müslüman ve mü’min ahalisi! Allah'ın selâmı sizin üzerinize olsun. Allah, buraya daha önce gelenlerimizi ve sonradan gelecek olanlarımızı rahmetine nâil eylesin. Allah Teâlâ dilediğinde biz de size yetişeceğiz.

Mezarlıktan, ölü defnedilmezden önce ayrılınmaması evlâdır. Ölü mezara konulduğu zaman, birisi kalkıp şöyle der:

اَللّٰهُمَّ عَبْدُكَ رُدَّ اِلَيْكَ فَارْاَفْ بِهِ وَارْحَمْهُ، اَللّٰهُمَّ جَافِ الْاَرْضَ عَنْ جَنْبَيْهِ وَافْتَحْ اَبْوَابَ السَّمَاءِ لِرُوحِهِ وَتَقَبَّلْهُ مِنْكَ بِقَبُولٍ حَسَنٍ، اَللّٰهُمَّ اِنْ كَانَ مُحْسِنًا فَضَاعِفْ لَهُ فِى اِحْسَانِهِ وَاِنْ كَانَ مُسِيئًا فَتَجَاوَزْ عَنْهُ.

Ey Allahım! Senin kulun nihayet sana vardı. Ona şefkat ve rahmet eyle. Ey Allahım! Onun yerini genişlet. Onun ruhuna gök kapılarını aç ve kendisini nezdinde güzel bir

---

261) Müslim

şekilde kabul eyle. Ey Allahım! Eğer o iyiyse, iyiliklerini artır; kötüyse de kusurlarını affeyle!

4. Tahiyyet'ül-Mescid

Bu namaz, iki rek'at veya daha fazla kılınabilir. Bu niyetle namaz kılmak *sünnet-i müekkede*'dir. Cum'a günü hutbe okurken imamı dinlemek şiddetle vâcib olduğu halde hutbe esnasında (Şafiî'ye göre) camiye girenin boynundan bu namaz sâkıt olmaz. Camiye giren kişi farz namaza dursa veya geçmiş bir namazı kaza etse bununla cami hediyesini yerine getirmiş ve bundan elde edilen sevabı da kazanmış olur. Çünkü bu namazdan gaye, kulun mâbede ilk girdiği zaman, mâbede mahsus bir ibâdet yapmasıdır. Yukarıda söylediğimiz namazlardan birini kılmakla caminin hakkını da edâ etmiş olur. İşte bu sırra binaendir ki camiye abdestsiz olarak girmek mekruhtur. Eğer camiye bir kapısından girip öbür kapısından çıkmak veya oturmak için abdestsiz giriyorsa şöyle demelidir: 'Sübhânallâhi ve'l-hamdülillâhi velâ ilâhe illallâhu vallâhu ekber'.

Bu duayı dört defa tekrar etmek lâzımdır. Denildiğine göre bu duayı dört defa okumak, fazilet bakımından iki rek'at namaza denktir.

Şafiî mezhebine göre kerahet vakitlerinde *tahiyyet'ül-mescid* namazı kılmak *mekruh* değildir. Kerahet vakitleri şunlardır: İkindi namazından güneş batıncaya ve sabah namazından güneş bir mızrak boyu yükselinceye kadar geçen zaman; zevâl vakti; güneşin doğuş ve batış ânı.

Tahiyyet-ül-Mescid'in kerâhet vaktinde *mekruh* olmaması şu rivayete dayanmaktadır:

صَلَّى رَكْعَتَيْنِ بَعْدَ الْعَصْرِ وَقِيلَ لَهُ: اَمَا نَهَيْتَنَا عَنْ هٰذَا؟ فَقَالَ: هُمَا رَكْعَتَانِ كُنْتُ اُصَلِّيهِمَا بَعْدَ الظُّهْرِ فَشَغَلَنِى عَنْهُمَا الْوَفْدُ.

Hz. Peygamber bir ikindi namazından sonra iki rek'at namaz kıldı. Bunun üzerine kendisine 'Sen bizi bu vakitte namaz kılmaktan menetmedin mi?' diye soruldu. Hz.

Peygamber de 'Bu iki rek'at, öğle namazından sonra kılageldiğim sünnet idi. Gelen heyetle meşgul olduğum için kılamamıştım' karşılığını verdi.[262]

Bu hadîs iki fayda sağlamıştır:

a) Kerahet vakitlerinde yalnızca sebebi olmayan namazların kılınması mekruhtur. Nafile namazların kaza edilmesi, sebeplerin en zayıfıdır. (Buna rağmen Hz. Peygamber kerahet vaktinde bu sebebe dayanarak iki rek'at namaz kılmıştır). Nafilelerin kaza edilip edilmemesi hususunda âlimler ihtilâf etmiştir. Geçmiş nafilenin benzeri kılındığı zaman, acaba bu, o nafilenin kazası olur mu diye tereddüt edilmektedir. Madem ki kerahet vakitlerinden, en zayıf sebeple dahi kerahiyet hükmü ortadan kalkıyor, o halde camiye girmekle de -ki bu kuvvetli bir sebeptir- kerahet ortadan kalkar. Bu sırra binaen eğer cenaze hazırsa namazı kerahet vaktinde kılınabilir. Kerahet vakitlerinde güneş tutulması ve yağmur namazı da kılınır; çünkü bu namazların birçok sebepleri vardır.

b) Nafile namazların da kaza edilebilmesidir; çünkü Hz. Peygamber geçmiş nafilesini kaza etmiştir. Rasûlullah'ın bu fiili, bizim için en güzel bir örnektir. Hz. Âişe şöyle buyurmaktadır:

كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ اِذَا غَلَبَهُ نَوْمٌ اَوْ مَرَضٌ فَلَمْ يَقُمْ تِلْكَ اللَّيْلَةَ صَلَّى مِنْ اَوَّلِ النَّهَارِ اثْنَتَىْ عَشْرَةَ رَكْعَةً.

Hz. Peygamber çok uykusu geldiği veya hasta olduğu için, geceleyin kalkıp teheccüd namazını kılamazsa, o günün erken saatlerinde oniki rek'at namaz kılardı.[263]

Âlimler şöyle demişlerdir: Namazda olduğu için müezzinin sesini işittiği halde gereken cevabı veremeyen kimse, selâm verdiği zaman, verilmesi gereken cevapları kaza etmelidir. (Ezanı müezzinin okuduğu gibi tekrarlamalı; ancak *Hayya ale's-salâh ve Hayya ale'l- felâh*'a karşılık *Lâ havle velâ kuvvete illâ billâh* deme-

262) Buhârî ve Müslim, (Ümmü Seleme'den). Müslim'in diğer bir rivayetine göre Rasûlullah bu iki rek'atı ikindiden önce kılıyordu; fakat gelen elçilerle meşgul olduğu için ikindiden sonra kazâ etmiştir. (Bu rivayet, mevzuya daha uygundur)

263) Müslim

lidir). Müezzin ezanı bitirmiş ve sükût etmişse bile böyle yapmalıdır. Bu bakımdan 'Sonradan kılınan sünnet terkedilen sünnetin kazası değil, ancak onun benzeri bir namazdır. O halde sünnet kaza edilemez' diye iddiâ eden kimsenin bu iddiâsının mânâsız olduğu anlaşılmaktadır. Zira eğer onun iddiâ ettiği gibi olsaydı, Hz. Peygamber kerahet vaktinde sünnet kılmazdı. (Bu vakitte kılmış olduğu namazın, geçmiş sünnetin kazası olduğu anlaşılmıştı. Bu fetvâ, Şafiî mezhebine göredir).

Evet bir kimsenin devam ettiği bir virdi (ibadeti) varsa, herhangi bir özürden dolayı yerine getirememesi onun bu virdi terketmesine sebep olmamalıdır. Aksine bu virdini başka bir vakitte kaza etmelidir ki, nefsi ikinci bir defa terketmeye meyledip kolayına kaçmasın! Nefisle mücâhede bir haktır. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

اَحَبُّ الْاَعْمَالِ اِلَى اللّٰهِ تَعَالَى اَدْوَمُهَا وَاِنْ قَلَّ.

Allah nezdinde amellerin en sevimlisi az da olsa devamlı olanıdır.[264]

Hz. Peygamber, bu sözüyle amelin devamlılığında gevşeklik göstermemenin daha uygun olduğunu kasdetmektedir.

Hz. Âişe Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu rivayet etmektedir:

مَنْ عَبَدَاللّٰهَ عَزَّ وَجَلَّ بِعِبَادَةٍ ثُمَّ تَرَكَهَا مَلاَلَةً مَقَتَهُ اللّٰهُ عَزَّ وَجَلَّ.

Kim devamlı yapmakta olduğu bir ibadeti usanarak terkederse, Allah Teâlâ ona buğzeder.[265]

Bu bakımdan her müslüman bu tehdide mâruz kalmamaya dikkat etmelidir. Bu hadîsin tahkîki şöyledir: Kişi, ibadetini Allah Teâlâ kendisine buğzettiği için usanarak terketmektedir. Eğer Allah'ın buğzu ve uzaklaştırması olmasaydı, bu kişiye tembellik ve usanç musallat olmazdı.[266]

---

264) Buhârî ve Müslim, (Hz. Âişe'den)

265) İbn Sinnî, *Riyaz'ul Mutaabbidîn*, (Hz. Âişe'den *mevkuf* olarak)

266) Bu, çözülmesi güç olan hükümlerdendir. Binaenaleyh burada Zebîdî'nin buyurduğu gibi devir ve teselsüle benzer bir durum vardır.

5. Abdest Namazı

Abdestten sonra kılınan iki rek'atlık namaz müstehabdır. Çünkü abdest almak Allah'a yaklaştırıcı bir ibadettir; hedefi ise namazdır. Abdestsizlik ârızdır ve çoğu zaman abdest, daha namaz kılınmadan önce bozulur. Böylece abdest için sarfedilen çaba -onunla bir namaz kılınmadığı için- boşa gitmiş olur. Bu bakımdan abdestten sonra ara vermeksizin iki rek'at namaz kılmak abdestin boşa gitmeyerek hedefine varması demektir. Bu durum Hz. Bilâl'in hadîsiyle sâbittir. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

دَخَلْتُ الْجَنَّةَ فَرَاَيْتُ بِلاَلاً فِيهَا فَقُلْتُ لِبِلاَلٍ: بِمَ سَبَقْتَنِى اِلَى الْجَنَّةِ؟ فَقَالَ بِلاَلٌ: لاَآعْرِفُ شَيْئًا اِلاَّ اَنِّى لاَاُحْدِثُ وُضُوءًا اِلاَّ اُصَلِّى عَقِيبَهُ رَكْعَتَيْنِ.

> Cennete girdiğimde Bilâl'in orada olduğunu gördüm. (Uyandığımda) ona 'Ey Bilâl! Hangi amelin sayesinde benden evvel cennete gittin?' diye sordum. 'Bilmiyorum, ancak her aldığım abdestten sonra iki rek'at namaz kılıyorum' dedi.[267]

6. Tahiyyet'ül-Menzil

Bu, kişinin evine girdiği ve evinden çıkacağı zaman kıldığı iki rek'at namazdır.

Ebu Hüreyre, Hz. Peygamber'den şöyle rivayet ediyor:

اِذَا خَرَجْتَ مِنْ مَنْزِلِكَ فَصَلِّ رَكْعَتَيْنِ يَمْنَعَانِكَ مَخْرَجَ السُّوءِ وَاِذَا دَخَلْتَ اِلَى مَنْزِلِكَ فَصَلِّ رَكْعَتَيْنِ يَمْنَعَانِكَ مَدْخَلَ السُّوءِ.

> Evinden çıkmaya niyet ettiğinde iki rek'at namaz kıl. Bu seni kötü çıkıştan korur. Evine girdiğin zaman da iki rek'at namaz kıl. Bu da seni kötü girişten korur.[268]

(Dinen) kıymeti olup başlatılan her manevî iş de bu namazı kılmak bakımından tıpkı evden çıkış ve giriş gibidir. İşte bu sırra

---

267) Buhârî ve Müslim, (Ebu Hüreyre'den)

268) Beyhakî, *Şuab'ul-İman*, (Bekir b. Amr'dan)

binaendir ki hadîste ‘İhrama girerken, sefere başlarken ve seferden dönerken ve bir de eve girmezden evvel camide iki rek‘at namaz kılınsın’[269] buyurulmuştur. Bütün bunlar, Hz. Peygamber'in fiiliyle sâbittir.

Salihlerden bazıları, yemek yedikleri ve su içtikleri zaman, kalkar iki rek‘at namaz kılarlardı. Aynı şekilde her yapılan işten sonra da mutlaka namaz kılarlardı. Herşeyin başında Allah'ın zikriyle bereketlenmek en uygun harekettir. Bu da üç mertebeye ayrılır:

a. Bu mertebelerin birincisi yeme-içme gibi günde birkaç defa tekrar edilir. Bu bakımdan böyle bir işe Allah'ın ismiyle başlanır. Hz. Peygamber bir hadîsinde şöyle buyurmaktadır:

كُلُّ اَمْرٍ ذِى بَالٍ لاَيُبْدَأُ فِيهِ بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ فَهُوَ اَبْتَرُ.

Önemli bir işin başlangıcında *Bismillahirrahmânirrahîm* denilmediği takdirde o iş bereketsizdir.[270]

b. Pek fazla tekerrür etmeyen, ancak esasta çok mühim olan şeyler; nikâh kıymak, nasihat etmek ve müşaverede bulunmak gibi... Bu işlere Allah'ın hamdiyle başlamak müstehabdır. Evlendiren ‘Hamd Allah'a, salât ve selâm da Hz. Peygamber'e mahsustur. Kızımı seninle evlendirdim’; nikâhı kabul eden de ‘Hamd Allah'a, salât ve selâm da Hz. Peygamber'e mahsustur. Onun nikâhını kabul ettim’ demelidir.

Ashâb, tebliğ yaparken nasihat ve istişare ederken önce Allah'a hamdeder ve sonra söze başlardı.

c. Fazla tekerrür etmeyen, fakat vâki olduğu zaman da devam eden mühim hâdiseler; sefere çıkmak, yeni bir ev satın almak, ihrama girmek gibi... Bütün bunlardan evvel iki rek‘at namaz kılmak müstehabdır. Seferin en azı evden çıkmak ve eve girmektir; çünkü bu da bir nevi yakın sefer sayılır.

---

269) Haraitî, Buhârî ve Müslim

270) Ebu Dâvud, Nesâî, İbn Mâce, İbn Hibbân, (Ebu Hüreyre'den)

7. İstihare Namazı

Bir işi yapmak isteyip, âkıbetini bilmeyen, yapılmasının mı yoksa terkedilmesinin mi daha hayırlı olduğunu kestiremeyen kimseye Hz. Peygamber şunları emretmektedir:

بِاَنْ يُصَلِّىَ رَكْعَتَيْنِ يَقْرَأُ فِى الْاُولَى فَاتِحَةَ الْكِتَابِ وَقُلْ يَا اَيُّهَا الْكَافِرُونَ وَفِى الثَّانِيَةِ الْفَاتِحَةَ وَقُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ فَاِذَا فَرَغَ دَعَا وَقَالَ: اَللّٰهُمَّ اِنِّى اَسْتَخِيرُكَ بِعِلْمِكَ وَاَسْتَقْدِرُكَ بِقُدْرَتِكَ وَاَسْاَلُكَ مِنْ فَضْلِكَ الْعَظِيمِ فَاِنَّكَ تَقْدِرُ وَلَا اَقْدِرُ وَتَعْلَمُ وَلَا اَعْلَمُ وَاَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ، اَللّٰهُمَّ اِنْ كُنْتَ تَعْلَمُ اَنَّ هٰذَا الْاَمْرَ خَيْرٌ فِى دِينِى وَدُنْيَاىَ وَعَاقِبَةِ اَمْرِى وَعَاجِلِهِ وَآجِلِهِ فَاقْدِرْهُ لِى وَبَارِكْ لِى فِيهِ ثُمَّ يَسِّرْهُ لِى وَاِنْ كُنْتَ تَعْلَمُ اَنَّ هٰذَا الْاَمْرَ شَرٌّ لِى فِى دِينِى وَدُنْيَاىَ وَعَاقِبَةِ اَمْرِى وَعَاجِلِهِ وَآجِلِهِ فَاصْرِفْنِى عَنْهُ وَاصْرِفْهُ عَنِّى وَاقْدُرْ لِىَ الْخَيْرَ اَيْنَمَا كَانَ اِنَّكَ عَلٰى كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ.

İki rek'at namaz kılmalı; birinci rek'atın *Fâtiha*'sından sonra *Kâfirûn* sûresini, ikinci rek'atın *Fâtiha*'sından sonra da *İhlâs* sûresini okumalıdır. Namazı bitirdikten sonra da şöyle dua etmelidir: 'Ey Allahım! Senden ilmindeki hayrı istiyorum. Beni kudretinle muktedir yapmanı istiyorum. Senin büyük fazlından istiyorum; çünkü senin kudretin vardır, benimse yoktur. Sen bilirsin, bense bilmem. Gâiblerin en incelerine kadar bilen sensin! Ey Allahım! Eğer şu yapmak istediğim şey dinim, dünyam, âkıbetim, dünya ve âhiret hayatım için hayırlı ise bana takdir eyle ve benim için onda bereket ihsan eyle. Onu bana kolaylaştır. Eğer bu şeyin benim için, dinim, dünyam, âkıbetim, dünya ve âhiret hayatım için hayırsız ise onu benden, beni de ondan uzaklaştır. Bana hayır nerede ise onu takdir eyle. Çünkü sen herşeye kâdirsin'.[271]

---

271) Buhârî, (Câbir'den); İmam Ahmed bu hadîsin *münker* olduğunu söylemiştir. Zebîdî ise, Müslim dışında bütün sünen sahiplerinin bu hadîsi rivayet ettiklerini söyler.

Bu hadîsi, Câbir b. Abdullah rivayet etmiş ve şöyle demiştir: 'Hz. Peygamber, bize Kur'an sûrelerini öğrettiği gibi her işimizde de istihareyi öğretirdi'.

Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

اِذَا هَمَّ اَحَدُكُمْ بِاَمْرٍ فَلْيُصَلِّ رَكْعَتَيْنِ ثُمَّ لِيُسَمِّ الْاَمْرَ وَيَدْعُو بِمَا ذَكَرْنَا.

Biriniz herhangi birşey yapmak istediği zaman, iki rek'at namaz kılsın ve sonra da yapacağı şeyi düşünerek zikrettiğimiz duayı okusun. (Böylece yapılıp yapılmamasından hangisi hayırlı ise ona teşvik olunacaktır.)

8. Hâcet Namazı

Sıkışan, din ve dünyasının ıslahı hususunda aşılması güç birşeyle karşılaşan, hâcet namazı kılsın; çünkü Vüheyb b. el-Verd'den[272] şöyle rivayet edilir: Böyle bir kişi oniki rek'at namaz kılıp, her rek'atında Fâtiha, *Âyet'el-Kürsî* ve *İhlâs* sûresini okumalı ve namazdan sonra da secdeye kapanarak şöyle demelidir:

سُبْحَانَ الَّذِى لَبِسَ الْعِزَّ وَقَالَ بِهِ: سُبْحَانَ الَّذِى تَعَطَّفَ بِالْمَجْدِ وَتَكَرَّمَ بِهِ، سُبْحَانَ الَّذِى اَحْصَى كُلَّ شَيْءٍ بِعِلْمِهِ، سُبْحَانَ الَّذِى لاَيَنْبَغِى التَّسْبِيحُ اِلاَّ لَهُ، سُبْحَانَ ذِى الْمَنِّ وَالْفَضْلِ، سُبْحَانَ ذِى الْعِزِّ وَالْكَرَمِ، سُبْحَانَ ذِى الطَّوْلِ، اَسْاَلُكَ بِمَعَاقِدِ الْعِزِّ مِنْ عَرْشِكَ وَمُنْتَهَى الرَّحْمَةِ مِنْ كِتَابِكَ وَبِاسْمِكَ الْاَعْظَمِ وَجِدِّكَ الْاَعْلَى وَكَلِمَاتِكَ التَّامَّاتِ الْعَامَّاتِ الَّتِى لاَيُجَاوِزُهُنَّ بِرٌّ وَلاَ فَاجِرٌ اَنْ تُصَلِّىَ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى اٰلِ مُحَمَّدٍ.

'Sahip olduğu izzetle hükümran olan, şefkat yüzünü cömertçe gösteren ve keremde bulunan, ilmiyle herşeyi şaşmaz bir şekilde sayan ve hepsinin adedini bilen, kendisinden başka tesbihe lâyık bir varlık bulunmayan, minnet ve fazilet sahibi; izzet ve keremin mâliki olan, yegâne ihsan sahibi Allah, her türlü ortaklık ve eksiklikten münezzehtir. Ey

272) Künyesi Ümeyye veya Ebu Osman olup, Kureyşlidir. Asıl ismi Abdülvehhab'dır. H. 153 senesinde vefat etmiştir.

rabbim! Arşındaki izzet düğümlerinin ve kitabındaki rahmetin en son mertebelerinin hürmetine; en büyük ismin, en yüce sa'y'in, iyi ve kötülerin geçme imkânına sahip olamadığı tam ve âmm kelimelerin hürmetine sığınarak senden Muhammed'in (s.a) ve âlinin üzerine rahmet deryalarını coşturmanı isterim'. Kim bu duadan sonra Allah'tan meşrû birşey isterse, isteği kabul olunur.

Vüheyb şöyle buyurmuştur: "Ashabdan gelen bir haberde 'Sakın bu duayı sefihlere öğretmeyiniz; çünkü isyanla onu kötüye kullanabilirler' denilmektedir".[273]

9. Tesbih Namazı

Bu namaz müstakil olarak rivayet edilmiştir; vakti ve sebebi yoktur. Haftada bir veya ayda bir defa kılmak müstehabdır.

İkrime, İbn Abbas'tan şöyle rivayet ediyor:

اَلاَ اُعْطِيكَ اَلاَ اَمْنَحُكَ اَلاَ اَحْبُوكَ بِشَىْءٍ اِذَا اَنْتَ فَعَلْتَهُ غَفَرَ اللَّهُ لَكَ ذَنْبَكَ اَوَّلَهُ وَاٰخِرَهُ قَدِيمَهُ وَحَدِيثَهُ خَطَاَهُ وَعَمْدَهُ سِرَّهُ وَعَلاَنِيَتَهُ؟ تُصَلِّى اَرْبَعَ رَكَعَاتٍ تَقْرَأُ فِى كُلِّ رَكْعَةٍ فَاتِحَةَ الْكِتَابِ وَسُورَةً فَاِذَا فَرَغْتَ مِنَ الْقِرَاءَةِ فِى اَوَّلِ رَكْعَةٍ وَاَنْتَ قَائِمٌ تَقُولُ: سُبْحَانَ اللَّهِ وَالْحَمْدُلِلَّهِ وَلاَ اِلٰهَ اِلاَّ اللَّهُ وَاللَّهُ اَكْبَرُ خَمْسَ عَشَرَةَ مَرَّةً ثُمَّ تَرْكَعُ فَتَقُولُهَا وَاَنْتَ رَاكِعٌ عَشْرَ مَرَّاتٍ ثُمَّ تَرْفَعُ مِنَ الرُّكُوعِ فَتَقُولُهَا قَائِمًا عَشْرًا ثُمَّ تَسْجُدُ فَتَقُولُهَا عَشْرًا ثُمَّ تَرْفَعُ مِنَ السُّجُودِ فَتَقُولُهَا جَالِسًا عَشْرًا ثُمَّ تَسْجُدُ فَتَقُولُهَا وَاَنْتَ سَاجِدٌ عَشْرًا ثُمَّ تَرْفَعُ مِنَ السُّجُودِ فَتَقُولُهَا عَشْرًا فَذٰلِكَ خَمْسٌ وَسَبْعُونَ فِى كُلِّ رَكْعَةٍ تَفْعَلُ ذٰلِكَ فِى اَرْبَعِ رَكَعَاتٍ اِنِ اسْتَطَعْتَ اَنْ تُصَلِّيهَا فِى كُلِّ يَوْمٍ مَرَّةً فَافْعَلْ فَاِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَفِى كُلِّ جُمُعَةٍ مَرَّةٍ فَاِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَفِى كُلِّ شَهْرٍ مَرَّةً فَاِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَفِى السَّنَةِ مَرَّةً.

Hz. Peygamber birgün amcası Abbas b. Abdülmuttalib'e şunları söyledi: 'Ey amca! Sana birşey vereyim mi? (Öğreteyim mi?) Sana birşey vereyim mi? Sana birşey vere-

---

273) Sahavî, *el-Kavl'ul-Bedî'*; Irâkî, Deylemî'nin bu hadîsi *Müsned'ül-Firdevs*'te *çok zayıf* iki senedle zikrettiğini rivayet etmektedir. Bkz. Zebîdî, III/470

yim mi? Bunu yaptığın takdirde Allah, başından sonuna kadar; eski-yeni, kasden ve yanlışlıkla yaptığın, gizli-açık günahlarını affeder. Dört rek'at namaz kılacak ve her rek'atında *Fâtiha* ile bir sûre okuyacaksın. Birinci rek'atın kıraatını bitirdiğin zaman rükûa varmadan onbeş defa 'Sübhânallâhi ve'l-hamdü- lillâhi velâ ilâhe illallâhu vallâhu ekber' diyeceksin. Sonra bu tesbihi rükûda on defa, rükûdan kalktığında on defa, birinci secdede on defa, iki secde arasında on defa, ikinci secde de on defa ve ikinci secdeden kalkarken de on defa tekrarlayacak; her rek'atta yetmişbeş defa olmak üzere dört rek'atı da böyle kılacaksın. Eğer gücün yetiyorsa bunu hergün kıl! Buna gücün yetmiyorsa her cum'ada bir, buna da gücün yetmiyorsa ayda bir, eğer buna da gücün yetmiyorsa senede bir defa kıl'.[274]

Başka bir rivayette de şöyle denilmektedir:

Kişi namazın başlangıcında *Sübhâneke* duasını okuduktan sonra -Fâtiha'yı okumadan önce- (biraz evvel zikrettiğimiz) tesbihi onbeş defa okuyacaktır. *Fâtiha*'dan sonra on defa, geri kalanı da (daha önce söylediğimiz gibi) onar defa okuyacaktır. Fakat birinci rek'atın tahiyyatına otururken okumayacaktır.

Bu şekil daha iyidir; İbn Mübârek de bunu tercih etmiştir. İki rivayetin toplamından üçyüz tesbih meydana gelir. Bu namazı gündüz kıldığında bir, geceleyin kıldığındaysa iki selâmla tamamlaması daha iyidir. Çünkü bir hadîste şöyle buyurulmaktadır:

إِنَّ صَلاَةَ اللَّيْلِ مَثْنٰى مَثْنٰى.

Gece namazları ikişer rek'at kılınır.[275]

Eğer tesbihten sonra 'Lâ havle velâ kuvvete illâ billâhi'l-aliyyi'l-azîm' derse daha güzel olur; çünkü hadîsin bazı rivayetlerinde böyle denilmesi yolunda emirler vardır.

---

274) Daha önce geçmişti.

275) Buhârî ve Müslim, (İbn Ömer'den)

Hz. Peygamber'den rivayet edilen namazlar işte bunlardır. Bu namazların kerahet vakitlerinde kılınması müstehab değildir. Ancak *tahiyyet'ül-mescid* namazı, (daha önce de söylediğimiz gibi) bu vakitlerde de kılınabilir. *Tahiyyet'ül-mescid*'den sonra zikrettiğimiz abdest, sefer, evden çıkma ve istihare namazlarının kerahet vaktinde kılınmaları ise müstehab değildir; çünkü bu vakitlerde namaz kılınması kuvvetli bir şekilde yasaklanmıştır. Bu namazlar, sebepleri zayıf olduğu için *küsuf*, *yağmur* ve *tahiyyet'ül-mescid* namazları derecesine yetişemezler.

Bazı mutasavvıfları gördüm ki, kerâhet vakitlerinde iki rek'at abdest sünnetini kılıyorlardı. Onların bu hareketi, hakîkatten çok uzaktır; çünkü abdest hiçbir zaman namazın sebebi olamaz. Aksine namaz abdestin sebebidir. Bu bakımdan namaz kılınması için abdest almak uygun olduğu halde abdest alındığı için namaz kılmak uygun değildir. Her abdesti bozulan kerâhet vaktinde namaz kılmak isterse, abdest alıp namaz kılmasından başka çıkar yol olamaz. Bu durumda da kerâhetin herhangi bir mânâsı kalmamış olur. Tahiyyet'ul-Mescid'in iki rek'at sünnetine niyet edildiği gibi abdestin iki rek'at sünnetine niyet etmek uygun değildir. Aksine abdest aldığı zaman bu namazı *tatavvu* olarak kılacaktır ki abdesti namazsız kalmasın. Nitekim Hz. Bilâl de böyle yapardı. Bu bakımdan abdestten sonra kılınan iki rek'at, mücerred *tatavvu* namazdır. Ancak abdestten sonra kılınır. Hz. Bilâl'in hadîsi, abdestin de güneş tutulması ve tahiyyet'ul-mescid gibi, namazın sebebi olduğuna delâlet etmez ki 'Abdestin iki rek'atı' diye niyet edilsin. Bu bakımdan abdeste namazla niyet etmek muhal olur; namaza abdestle niyet etmek daha uygundur. Abdestinde 'Namazım için abdest alıyorum' ve namazında da 'Abdest aldığım için namaz kılıyorum' demesi asla intizamlı bir söz olamaz. Abdestini kerâhet vaktinde dahi namazsız bırakmamak isteyen kimse, eğer zimmetinde herhangi bir sebepten dolayı sıhhatinde tereddüt ettiği bir namazı kazaya niyet etmek sûretiyle kerahet vaktinde de abdest namazını kılabilir. Çünkü farz namazların kazalarını kerahet vaktinde kılmak *mekruh* değildir. Ama bu vakitlerde sebepsiz sünnetlere niyet etmenin hiçbir mânâsı yoktur:

Kerâhet vakitlerinde sebepsiz namazların yasak olmasında üç mühim sır vardır:

1. Güneşe tapanlara benzemekten kaçınmak,

2. Şeytanların yayılmasından sakınmak; zira Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

اِنَّ الشَّمْسَ لَتَطْلُعُ وَمَعَهَا قَرْنُ الشَّيْطَانِ فَاِذَا طَلَعَتْ قَارَنَهَا وَاِذَا ارْتَفَعَتْ فَارَقَهَا فَاِنِ اسْتَوَتْ قَارَنَهَا فَاِذَا زَالَتْ فَارَقَهَا فَاِذَا تَضَيَّفَتْ لِلْغُرُوبِ قَارَنَهَا فَاِذَا غَرَبَتْ فَارَقَهَا.

Güneş, beraberinde *şeytanın boynuzu* da olduğu halde çıkar. Doğduğunde *boynuz* beraberindedir. Yükseldiği zaman ondan ayrılır. Tam göğün ortasına geldiği zaman tekrar birleşir. Batıya doğru kaydığında ayrılır; batışı dolayısıyla ışığı azalmaya başladığında yine birleşir. Batınca tekrar ayrılır.[276]

Hz. Peygamber böyle buyurmak sûretiyle bu vakitlerde namaz kılmayı yasaklamış ve aynı zamanda yasaklamanın illetine de dikkat çekmiştir.

3. Âhiret yolunun yolcuları bütün vakitlerde namazlara kesintisiz devam etmek isterler. Halbuki aynı ibadete kesintisiz olarak devam etmek usanç verir. Fakat insan bu ibadetten bir zaman için menedilirse yeniden canlanır ve o ibadete karşı iştiyâkı artar. Bir de insanoğlunun menedildiği şeye karşı hırslı olduğu da bir gerçektir. Bu bakımdan namazın bu vakitlerde yasaklanması, âhiret yolcularını ziyadesiyle teşvik etmekte, vaktin bitmesini ve namaza yeniden başlamayı dört gözle beklemelerini sağlamak-tadır. O halde bu vakitler, devamlı namaz kılmaktan usanılmaması için tesbih ve istiğfar ile ihya edilmeye tahsis edilmiştir. Böylece insan ibadetin bir nev'inden diğerine intikal etmek sûretiyle feraha kavuşur; çünkü her yenilikte bir lezzet ve zevk vardır. Sürekli olarak aynı şeye devam etmek bir ağırlık ve usanç getirmektedir. İşte bu sırra binaendir ki kulluk sadece secdeden, rükû veya kıyamdan ibaret kılınmamış; aksine muhtelif ibadetlerle çeşitli amellerden ve ayrı ayrı zikirlerden teşekkül etmiştir. Kalp onlara intikal ettiğinde her birinden ayrı bir lezzet alır... Eğer kişi sürekli olarak aynı şeye devam ederse sonunda mutlaka usanır.

---

276) Nesâî, (Abdullah es-Senabihî'den *mürsel* ve *müteşabih* olarak)

Kerâhet vakitlerinde sünnetlerin kılınmamasının sır ve hikmetleri bu üç mühim sebeple birlikte birçok sebeplerden oluşmaktadır ki, beşer tâkatı için bütün bu hikmetlere muttali olmak mümkün değildir. Allah ve Rasûlü bu hikmetleri herkesten daha iyi bilirler. Bu mühim hikmetler, ancak şeriatça mühim olan *kaza, yağmur, güneş tutulması* ve *tahiyyet'ül-mescid* namazları gibi sebeplerden dolayı terkedilebilir. Sebeplerin zayıfları ise, bu vakitlerdeki yasaklılık hikmetiyle çarpışır. Onu kaldırmaması daha uygundur. Bizce en iyisi budur. Allah herkesten daha iyisini bilir.

Kitabu Esrar'is-Salât ve Mühimmâtihî (*Namaz'ın Sırları ve Önemli Meseleleri*) adlı bölüm burada sona erdi. Bunun ardından - Allah'ın izniyle- *Kitabu Esrar'iz-Zekât* (Zekât'ın Sırları) adlı bölüm gelecektir. Hamd, her türlü eksiklikten münezzeh olan Allah'a mahsustur. Mahlukâtın en seçkini Hz. Muhammed'e, âline ve ashâbına salât ve selâm olsun!

Beşinci Kitab

KİTABU ESRAR'İZ ZEKÂT

(Zekât'ın Sırları)

1. Zekâtın Çeşitleri ve Vâcib Olmasının Sebepleri

2. Zekâtın Verilmesi, Zâhirî ve Bâtınî Şartları

3. Zekâta Müstehak Olmanın Şartları ve Zekât Almanın Âdâbı

4. Nafile Sadakanın Beyan ve Fazileti

V. Kitabu Esrar'iz-Zekât
(Zekât'ın Sırları)

Giriş

Hamd, said ve şâkî yapan, öldürüp dirilten, güldürüp, ağlatan, var ve yok ve fakir ve zengin kılan, zarar verebilen ve zarardan kurtaran, hayat sahibini bir damla meniden yaratan Allah'a mahsustur... Zenginlik vasfıyla, yarattıklarından ayrılıp kullarından bazılarını güzelliklerle donatan, onların üzerine, dilediğini zengin kılacak nimetlerini oluk gibi akıtan, rızkını temin için bin türlü meşakkate katlanan kulunu kendisine muhtaç eden ve bütün bunları da imtihan ve deneme için yapan Allah'a!... O, zekâtı dinin temeli kılmış; kullarından zekâtını verip temizlenenin bunu ancak kendisinin fazlıyla yaptığını ve yine malının zekâtını vermek sûretiyle temizlenenin ilhamını, kendisinin lütuf ve zenginliğinden aldığını beyan buyurmuştur. Salât ve selâm, hidâyet güneşi, beşeriyetin efendisi ve seçilmiş kul Hz. Muhammed'e, onun âline, ilim ve takvâ ile donatılmış ashabına mahsustur...

Allah Teâlâ, zekâtı İslâm'ın temellerinden birisi kılmış, onu din'in yüce alâmetlerinden olan namazdan hemen sonra zikrederek şöyle buyurmuştur:

Namazı gereği gibi kılın, zekâtı verin!

(Bakara/110)

Hz. Peygamber de şöyle buyurmuştur:

بُنِيَ الْاِسْلَامُ عَلَى خَمْسٍ: شَهَادَةِ اَنْ لاَ اِلٰهَ اِلاَّ اللّٰهُ وَاَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ وَاِقَامِ الصَّلَاةِ وَاِيتَاءِ الزَّكَاةِ وَصَوْمِ رَمَضَانَ وَحَجِّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ اِلَيْهِ سَبِيلاً.

İslâm dini beş esas üzerine bina edilmiştir: 1) Allah'tan başka ma'bud olmadığına ve Muhammed'in de O'nun kulu ve rasûlü olduğuna şehadet etmek, 2) Namaz kılmak, 3) Zekât vermek, 4) Oruç tutmak, 5) Hacca gitmektir.[1]

---

1) Buhârî ve Müslim, (İbn Ömer'den)

Zekâtta kusur edenler hakkında Allah Teâlâ, şiddetli tehdidlerde bulunur:

> Altın ve gümüşü biriktirip de onları Allah yolunda harcamayan kimseler, işte bunları acıklı bir azap ile müjdele!
>
> (Tevbe/34)

Malın Allah yolunda infak edilmesi, kişinin zekâtını vermesi demektir.

Ahnef b. Kays şöyle anlatıyor: 'Kureyşlilerden birkaç kişi ile oturuyordum. O sırada Ebu Zer el-Gıfârî (r.a) yanımızdan geçti ve şöyle dedi: 'İstifçileri (mal yığanları), arkalarından vurulup yanlarından ve enselerinden vurulup alınlarından çıkan kızgın demirlerle müjdele!'

Bazı rivayetlerde ibare şöyledir: 'Zekâtı tam vermeyen kimselerin tam memeleri üzerine, ucu kürek kemikleri arasından çıkacak, küreklerinin arasına da ucu tam memelerinin başından çıkacak kızgın demirler vurulur ve böylece bütün mafsalları sarsılır (delik deşik olur)'.

Ebu Zer el-Gıfârî şöyle anlatır:

هُمُ الْاَخسَرُونَ وَرَبِّ الْكَعْبَةِ فَقُلْتُ وَمَنْ هُمْ؟ قَالَ: اَلاَكْثَرُونَ اَمْوَالاً اِلاَّ مَنْ قَالَ هٰكَذَا وَهٰكَذَا مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِ وَعَنْ يَمِينِهِ وَعَنْ شِمَالِهِ وَقَلِيلٌ مَا هُمْ مَا مِنْ صَاحِبِ اِبِلٍ وَلاَ بَقَرٍ وَلاَ غَنَمٍ لاَيُؤَدِّى زَكَاتَهَا اِلاَّ جَائَتْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ اَعْظَمَ مَا كَانَتْ وَاَسْمَنَهُ تَنْطَحُهُ بِقُرُونِهَا وَتَطَؤُهُ بِاَظْلاَفِهَا كُلَّمَا نَفِدَتْ اُخْرَاهَا عَادَتْ عَلَيْهِ اُولاَهَا حَتَّى يُقْضَى بَيْنَ النَّاسِ.

> Kâbe'nin gölgesinde oturmakta olduğu bir sırada Hz. Peygamber'in yanına vardım. Hz. Peygamber beni gördüğü zaman 'Kâbe'nin rabbine yemin ederim ki onlar zarar edenlerin tâ kendileridir' buyurdu. 'Onlar dediğiniz kimlerdir yâ Rasûlullah?' dedim. Şöyle cevap verdi: 'Malca zengin olanlardır; ancak önünden, arkasından, sağından ve solundan şöyle şöyle verenler hariç. Böyleleri ise çok azdır. Zekâtları verilmeyen deve, sığır, koyun gibi hayvanlar kıyamet gününde çok diri, cüsseli ve semiz olarak gelir ve sahiplerini boynuzlayıp toslayarak ayakları altında ezerler. Hayvanlar,

bu hareketlerini insanlar arasında verilecek olan hüküm sona erinceye kadar tekrarlarlar'.[2]

Bu şiddetli ihtar, Buhârî ve Müslim'de rivayet edilmiştir. Bu bakımdan zekâtın sırlarını keşfetmek, gizli ve açık şartlarını, zâhir ve bâtın mânâlarını ve veren ile alana ait ve bilinmesi gereken malûmatları bilmek, dinin mühim meselelerindendir. Bu hakîkatler, dört bölümde beyan edilecektir:

1. Zekâtın çeşitleri ve vâcib olmasının sebepleri

2. Zekâtın âdâbı, zâhir ve bâtın şartları

3. Zekât alabilmenin şartları ve zekât almanın âdâbı

4. Nafile sadakanın beyan ve fazileti

2) Buhârî ve Müslim

BİRİNCİ BÖLÜM

Zekâtın Çeşitleri ve Vâcib Olmasının Sebepleri

Zekât, taalluk ettiği hususlar itibarıyla altı kısımdır:

I. Hayvanların zekâtı

II. Öşür zekâtı

III. Altın ve gümüşün (paranın) zekâtı

IV. Ticarî malların zekâtı

V. Definelerin ve madenlerin (yeraltı zenginliklerinin) zekâtı

VI. Fıtır zekâtı (sadakası)

I. Hayvanların Zekâtı

Gerek bu ve gerekse de diğer zekâtlar hür ve müslüman olan kimselere vacibdir. (İmam Şafiî'ye göre) zekâtın vâcib olması için, verenin bâliğ olması şart değildir. Aksine çocuğun ve delinin servetine de zekât vâcib olur. Zekât verende aranılan şartlar hür ve müslüman olmasıdır. Kendisinden zekât verilen malda aranılan şartlar ise beştir:

A) Eti yenilen evcil hayvanlar

B) Kendileri otlayan hayvanlar

C) Bütün bir sene sahibinin evinde bulunan hayvanlar

D) Kâmil nisaba mâlik olanlar

E) Tam mânâsıyla sahibinin elinde bulunan hayvanlar

Birincisi, eti yenilen evcil hayvan olmasıdır. Bu bakımdan zekât ancak deve, sığır ve koyunlarda vardır. At, katır, eşek ve koyun ile geyikten doğan hayvanda zekât yoktur.

İkincisi, mecburî olarak (senenin en az altı ayında mütemadiyen) beslenen hayvanın zekâtı yoktur. Bir zaman kendisi otlayan ve senenin bir kısmında da evde beslenen bir hayvanın da -nafaka zorluğu olduğu için- zekâtı yoktur.

Üçüncüsü, bütün bir sene sahibinin elinde bulunması şarttır. Zira Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

لاَزَكَاةَ فِى مَالٍ حَتّٰى يَحُولَ عَلَيْهِ الْحَوْلُ.

Üzerinden tam sene geçmeyen malın zekâtı yoktur.[3]

Bu hükümden senenin ortasında doğan yavrular istisnâ edilir; çünkü bunlar zekât hususunda annelerinin hükmüne tâbidirler. Annelerinin senesinin dolmasıyla onların zekâtı da vâcib olur. Eğer malları senenin ortasında satar veya başkasına hibe ederse, sene kesintiye uğramış olur. (Bu mal eline tekrar geçse yeniden bir sene bekletmesi gerekir).

Dördüncüsü, tam mânâsıyla sahibinin elinde bulunması ve tasarrufuna âmâde olması şarttır. Bu bakımdan başkasının yanında rehin olan koyunların da zekâtı gerekir; çünkü bu koyunlarda tasarrufta bulunmamayı bizzat sahipleri kendi nefislerine lüzumlu kılmıştır. Kaybolan ve gasbedilen mallarınsa, bütün fazlalıklarıyla sahibinin eline geçmedikçe zekâtları yoktur. Bulunduğunda ise geçmişin zekâtı da verilecektir. Borcu bütün malından fazla veya malına eşit olan kişi zengin sayılmaz; çünkü zenginlik ihtiyaçtan fazla mala sahip olmak demektir. (Şafiî mezhebine göre böyle bir kimsenin zekât verip vermemesi hususunda ihtilâf vardır. Kimisi, 'Zekâtını verecek ve borçlarını edâ etmek için de zekât alacaktır' demiştir).

Beşincisi ise kâmil nisaba mâlik olmaktır.

Develerin Nisabı

Develerde sayıları beş olmadıkça zekât yoktur. Beş devede, zekât olarak bir senesini doldurup ikinci seneye giren koyun veya iki senesini doldurup üçüncü seneye ayak basan bir keçi verilecektir. On devede bir, onbeşte üç, yirmide de dört koyun zekât verilecektir.

---

3) Ebu Dâvud ve İbn Mâce

Yirmibeş devede, bir senesini bitirip, ikinci senesine başlayan bir dişi deve verilecektir. Eğer bu şartları hâiz dişi deve yoksa, iki senesini doldurup üçüncü senesine ayak basan bir erkek deve verilecektir. Zekat veren kişi böyle bir dişi deve satın almaya gücü yetse bile buna zorlanmaz. Otuzaltı devede, iki senesini doldurup üçüncü seneye başlayan bir dişi deve verilecektir. Sayıları kırkaltıya vardığı zaman üç senesini doldurup dördüncü senesine başlayan bir deve verilecektir. Altmışbir deve oldu mu, dört senesini doldurup beşinci senesine ayak basan bir dişi deve; sayıları yetmişaltıya vardığı zaman da iki senesini doldurup üçüncü seneye başlayan iki dişi deve verilecektir. Doksanbir deve oldu mu, üç senesini doldurup dördüncü seneye başlayan iki dişi deve; yüzyirmibir deve oldu mu da iki senesini doldurup üçüncü seneye başlayan üç dişi deve verilecektir. Deve sayısı yüzotuza vardığında hesap istikrar bulur. Bundan sonraki her elli deve için üç senesini doldurup, dördüncü seneye başlayan veya her kırk deve için iki senesini doldurup, üçüncü senesine başlayan bir dişi deve verilecektir.

Sığırların Nisabı

Sığırların, sayıları otuza varmadıkça zekâtları yoktur. Otuz sığırda, birinci senesini bitirip ikinci seneye ayak basan bir dana verilecektir. Kırk sığırda, iki senesini doldurup üçüncü seneye başlayan bir düve; altmışta ise iki yaşında iki dana verilecektir. Altmıştan sonra hesap istikrar bulur ve her kırk sığırda üç yaşında bir düve, her otuz sığırda da iki yaşında bir dana vermek suretiyle devam eder.

Koyunların Nisabı

Koyunlar, sayıları kırka varmadıkça zekâta tâbi değillerdir. Kırk koyunda iki yaşında bir koyun veya üç yaşında bir keçi verilir. Kırktan sonra yüzyirmibire varıncaya kadar zekâtlarında bir değişiklik yoktur. Yüzyirmibirde iki koyun verilir. Bundan sonra ikiyüzbire kadar durum değişmez. İkiyüzbirden dörtyüze kadar üç koyun; dörtyüzde de dört koyun zekât verilir. Dörtyüz koyunda hesap istikrar bulur... (Bundan sonra her yüz koyunda bir koyun zekât verilir).

Ortakların zekâtı, nisab hususunda bir kişinin zekâtı gibidir. Yani iki kişinin arasında kırk koyunu varsa, zekât olarak bir ko-

yun verilecektir. Üç kişinin yüzyirmi koyunu varsa, bir koyun zekât düşer. Hayvanları bir arada bulunan komşuların şu şartlara sahip olan malları da ortak mal gibidir: 1- Geceleri kaldıkları yerin bir olması, 2- Sularının bir olması, 3- Sağılma yerlerinin bir olması, 4- Mer'aya sevkedilmek için toplandıkları yerin bir olması, 5- Mal sahiplerinin zekât veren kimselerden olması. Ancak malını zımmîlerden birinin veya mükâteb[4] bir kölenin malına katan kimsenin malında ortaklık hükmü yoktur.

Deve zekâtında bir veya iki yaş küçüğüne inmek câizdir. Ancak iki yaştan daha aşağıya inmek caiz değildir. Yaşı eksik deve veren kimse, eğer bir yaş eksiğini vermişse üste iki koyun veya yirmi dirhem para verecektir. Eğer iki yaş küçüğünü vermişse üste dört koyun veya kırk dirhem para verecektir. Yaşı küçük olanı daha yaşlısı yerine verebileceği gibi, yaşı büyük olanı da daha genci yerine verebilir. Fakat beş yaşından büyük deve veremez. (Yani dört yaşında bir deve gerekiyorsa, onun yerine altı yaşında bir deveyi veremez). Daha yaşlı deveyi genç devenin yerine verdiği zaman, zekât memuru, aradaki, farkı zekatı veren kişiye beytülmalden verecektir.

Zekâtı verilen malın bir tane dahi olsa sağlamı varsa, hasta olan mallar zekât olarak kabul edilmez. Zekât olarak, iyi mallardan, iyisi, kötü mallardan da kötüsü alınır. Zekât memurları malın en besilisini, özel yetiştirilmiş ve döl için ayrılmış olanını ve en iyisini zekât olarak alamazlar.

II. Öşür Zekâtı

Yerden biten her gıda maddesinin -ağırlığı sekizyüz men'e[5] ulaştığı takdirde- onda birini zekât vermek vâcibdir. Sekizyüz men'den az olanların, meyvelerin ve pamuğun zekâtı yoktur. Zekât yalnızca gıda maddesi olan danelerde, kuru hurma ve kuru

---

4) Mükâteb köle; kendisiyle 'Şu kadar parayı şu kadar ayda verdiğin takdirde özgürsün' denilmek suretiyle antlaşma yapılan köle demektir. Böyle bir kölenin mal sahibi olma hakkı vardır.

5) Men: İki batman demektir. Buradaki batman, dokuzyüz küsur sene evvelki Bağdad batmanı olup yüzotuz dirhem ağırlığındadır. Öşürden gaye, meyvelerden; kuru üzüm ve kuru hurma; danelerden ise buğday, arpa, pirinç, mercimek ve ihtiyarî olarak kuvt olunanlardır. Tafsilat için bkz. İmam Nevevî, *Minhâc*

üzümde vardır. Hurma ve üzümden, ancak kuru olarak sekizyüz men'e ulaştıklarında zekat alınır. Hurma ve üzümün zekâtı, kuruduktan sonra verilir. Ortak malın nisabı birbirleriyle tamamlanmak sûretiyle ikmâl edilir. Birkaç ortağı olan bir bahçeden, sekizyüz men kuru üzüm elde edildiğinde bundan, her ortağın hissesi oranınca toplam seksen men kuru üzüm zekât verilmesi gerekir. Komşular arasındaki ortaklığa itibar edilmez. Buğdayın nisabı arpa ile ikmâl olunamaz. Fakat arpanın nisabı çavdarla ikmâl olunabilir; çünkü çavdar da bir arpa çeşididir. Eğer bu mahsuller gelgeç su veya kanallarla sulanırsa, zekâtları bu kadardır. Serpmek suretiyle veya dolapla sulandığında ise, (onda bir yerine) yirmide bir zekât verilecektir. Arazi gelgeç su serpmek sûretiyle veya dolap suları ile ortaklaşa sulandığı takdirde mahsulün zekatı bu sulardan hangisi daha fazlaysa ona göre verilir.

Bu mahsullerde zekât ancak ayıklandıktan sonra vâcib olur. Yaş üzüm ve yaş hurma, zekât olarak alınamaz. Ancak ağaçlarına herhangi bir hastalık isâbet eder ve olgunlaşmadan toplanmaları gerekirse, o zaman toplanan yaş hurmanın dokuz ölçeği sahibine, onuncu ölçeği ise fakirlere verilir. 'Taksim, alışveriştir' şeklindeki sözümüz, böyle bir taksime mâni değildir. Bu taksime ruhsat verilmiştir; çünkü zaruret vardır. Zekâtın vâcib olma zamanı meyvelerde, yiyecek derecede olgunlaşma zamanı, danelerde ise katılaşma zamanıdır. Zekâtın verilme zamanı ise, kurumalarından sonradır.

III. Altın ve Gümüş'ün (Paranın) Zekâtı

Mekke ölçüleriyle ikiyüz dirhem saf gümüş üzerinden bir sene geçerse, zekat olarak onda birinin dörtte biri olan beş dirhem gümüş verilmelidir. İkiyüz dirhemden bir dirhem dahi fazla olsa, hesap edilecek ve zekâtı buna göre verilecektir.

Altının nisabı (zekât düşmesi için gereken miktar), Mekke tartısıyla tam (hiç eksiksiz) olarak yirmi miskaldir. Yirmi miskal altının, onda birinin dörtte biri zekât olarak verilecektir. Fazlası -ne kadar az olursa olsun- hesap edilecek ve zekâtı verilecektir. Eğer altın veya gümüş nisabdan bir gram kadar azsa o vakit zekât düşmez.

Sahip olunan karışık paralar içerisindeki altın veya gümüş, tasfiye edildiği takdirde nisaba varacak kadarsa zekâtı vâcib olur.

Tasfiye edilmemiş altın ve gümüş madeninde, altın ve gümüş kaplar da ve erkeklerin altın eyer gibi mahzurlu süs eşyalarında da zekât vâcibdir. Helâl olan süs eşyasında ise zekât yoktur.[6]

Alacağın Zekâtı

Zengin ve borcunu vermeye muktedir bir kimsenin yanında bulunan alacakta zekât vâcib olur. Bu alacak tahsil edildiği zaman zekâtı çıkarılacaktır. Eğer alacak vadeli ise, vadesi gelmezden evvel kendisine zekât vâcib olmaz.

IV. Ticaret Zekâtı

Bu zekât, altın ve gümüş zekâtı gibidir. Ancak ticâret zekâtının sene-i devriyesi ticaret eşyasına yatırılan paranın mülk edinilmesiyle başlar. Ticaret malına yatırılan para nisaba bâliğ ise hüküm böyledir. Eğer yatırıldığında eksikse veya ticaret niyetiyle herhangi bir mal satın alırsa, senesi, satın aldığı vakitten başlar.

Zekât, ülkenin râyiçte olan parasından verilir ve ticaret malları bu para ile kıymetlendirilir. Eğer ticaret malına yatırdığı para tam nisaba bâliğ olmuşsa, o ticaret malını onunla kıymetlendirmek, ülkenin râyiçteki parasıyla kıymetlendirmekten daha evlâdır.

Kendi ev malıyla ticaret yapmaya niyet ederse, onunla ticarî eşya satın almadıkça, yani sadece niyetle sene-i devriyesi başlamaz. Ticareti daha sene tamamlanmadan ticareti bırakırsa, zekâtı da sâkıt olur. Fakat (dinen) en iyisi; o senenin ticaret zekâtını vermektir.

Senenin sonunda, eşyalar üzerine yüklenen kârın zekâtı da sermayenin zekâtıyla birlikte verilir. Kâr için yeni bir seneyi beklemek gerekmez; nitekim zekât hayvanlarının yavrularında da hüküm böyledir.

Sarrafların mallarının senesi de tıpkı diğer ticaretler gibi, aralarındaki normal mübâdele ile sona erip yeniden başlamaz.

---

6) Hanefîlere göre süs eşyalarında da zekât vâcibdir. İster erkeğin olsun, ister kadının; ister külçe olsun, isterse de yemek kabı, bunun zekâtında kıymete değil tartıya itibar olunur. (el-Fıkhu ale'l-Mezâhib'il-Erbaa)

Ortaklaşa çalıştırılan malın kârına ait zekât, kârı aralarında paylaşmadan önce dahi olsa, ana paranın sahibine değil, çalıştırana düşer. Böyle fetvâ kıyasa daha uygundur.

V. Definelerin ve Madenlerin (Yeraltı Zenginliklerinin) Zekâtı

Rikâz, cahiliyye devrinde gömülmüş ve İslâm'dan sonra üzerinden mülkiyet geçmemiş bir arazide bulunmuş mal demektir. Böyle bir mal bulan insanın, -eğer altın ve gümüşse- malın beşte birisini zekât olarak vermesi gerekir. Bunda sene devri muteber değildir. (Yani hemen bulduğu anda beşte birini devlet hazinesine devretmelidir). Nisab miktarına ulaşmasına da, sene devri gibi itibar olunmaması daha evlâdır; çünkü beşte birinin vâcib olması, bu malın ganimete benzediğini kuvvetleştirmektedir. Bu bakımdan nisabın gerekli olması da uzak bir ihtimal değildir; çünkü bunun sarfedileceği yer, zekâtın sarfedileceği yerin tâ kendisidir. İşte bu sırra binaen yalnızca altın ve gümüş definelerin beşte biri verilmelidir diye tahsis edilmiştir.

Madenlere gelince, altın ve gümüş madeni hâriç, madenlerde zekât yoktur. Altın ve gümüş madeninin zekâtı ise iki görüşün en sahihine göre tasfiye edildikten sonra onda birinin dörtte biridir. Bu fetvâya binaen madenlerde nisab muteberdir. Üzerinden tam bir senenin geçmesi hakkında iki fetvâ vardır. Başka bir fetvâya göre de define gibi, beşte biri vacib olur. Bu fetvâya göre sene devri muteber değildir. Nisab hakkında burada da iki görüş vardır. Allah daha iyi bilir. Vâcib olan miktarda bunu ticaret zekâtına benzetmek veya katmak daha uygun olur; çünkü bu da bir çeşit kazançtır. Senenin devri bakımından onda biri zekât olarak verilen mahsullere ilhâk edilmesi doğru olmaz; çünkü bu aşırı derecede merhamete kaçmak olur. Onda biri zekât olarak verilen mahsullere ancak nisab hususunda ilhâk olunur. Bu ihtilaflardan ve şüphelerden kurtulmak için en ihtiyatlı hareket, bu madenlerin azından da çoğundan da beşte birini çıkarmak olur; çünkü bu ihtilâflar birbirlerini cerhedebilecek zanlardır. Birbirlerini cerhettiğinden ötürü de birisini kesin fetvâ kabul etmekte tehlike vardır.

VI. Fıtre Zekâtı (Sadakası)

Hz. Peygamber'in diliyle *fıtr sadakası*, bayram günü ve gecesi şahsî nafakasından ve bakmakla yükümlü olduğu kimselerin nafakasından daha fazla malı olan her müslümana farzdır.

Kişi buğday ekmeği yiyorsa buğdaydan, arpa ekmeği yiyorsa da arpadan olmak üzere Rasûlullah'ın sa'iyle adam başı bir sa' fıtr sadakası verecektir.[7] Bir sa' iki tam ve üçte bir men'dir. Yediği tahılın cinsinden veya daha üstün bir çeşidinden bu miktarı bakmakla yükümlü olduğu kişi sayısınca çıkarmalıdır. Ancak buğday yiyorsa, arpadan vermesi câiz değildir. Eğer çeşitli tahıllardan yiyorsa, fıtr sadakasını en iyisinden vermelidir. Fakat yediklerinin herhangi birisinden vermesi câiz ve yeterlidir. *Fıtr sadakası* zekât malı gibi taksim olunur. Bu bakımdan fıtr sadakasından sekiz sınıfın (eğer varsa) hepsine gereği kadar verilmesi vâcibdir. Fıtr sadakası olarak un (kavut) ve bitlenmiş buğday vermek câiz değildir.

Müslüman erkeğe, hanımının, kölelerinin ve çocuklarının fitresi vâcibdir. Bakmakla yükümlü olduğu yakınlarının fitresini de vermek mecburiyetindedir. Yani nafakası kendisine vâcib olan babalarının (baba, dede ilâ âhirih) anne ve evlatlarının fitrelerini de vermek mecburiyetindedir. Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır:

أَدُّوا صَدَقَةَ الْفِطْرِ عَمَّنْ تَمُونُونَ.

Bakmakla yükümlü olduklarınızın sadaka-i fıtrını veriniz.[8]

Ortak kölenin fitresi, sahiplerine eşit bir şekilde vâcib olur. Kâfir kölenin fitresi yoktur. Eğer kadın, kendi fitresini verirse, kifayet eder. Koca, karısının iznini almadan onun fitresini verebilir. Bakmakla yükümlü olduklarından ancak bazılarının fitresini verebilecek durumdaysa, nafakası kendisine daha kuvvetlice vâcib olanın fitresini vermesi daha evlâ olur. Hz. Peygamber çocuğunun

---

7) Buhârî ve Müslim, (İbn Ömer'den)

8) Dârekutnî ve Beyhakî, (İbn Ömer'den)

nafakasını eşinin nafakasına, eşinin nafakasını da hizmetçisininkine takdîm etmiştir.[9]

Bunlar, fıkha âit hükümlerdir. Zengin bir kimsenin bunları mutlaka bilmesi lâzımdır. Fakat bazen çok garip hâdiseler vâkî olmaktadır ki bunlar, bu bilgilerin dışındadır. İşte bu gibi hâdiselerin bilinmesi gerekirse, fetvâ sormaya güvenip bir miktar bilgi ile yetinebilir.

9) Ebu Dâvud, (Ebu Hüreyre'den *sahih* bir senedle); İbn Hibban ve Hâkim Nesâî ve İmam Ahmed

İKİNCİ BÖLÜM

Zekâtın Verilmesi, Zâhirî ve Bâtınî Şartları

Zekât veren kimsenin şu gelecek beş şartı gözetmesi farzdır:

1. Niyet

Farz olan zekâtı verdiğine kalben niyet etmelidir. Hangi malın zekâtını veriyorsa, onu tâyin etmesi gerekmez. Eğer kaybolmuş bir malı varsa, 'Bu -eğer sağlamsa- kaybolmuş malımın zekâtıdır. Şayet sağlam değilse, sadaka olsun' denilmesi câizdir. Böyle demese de mutlak şekilde 'Zekât olarak çıkarıyorum' dese bile hüküm yine böyledir. (Yani malı sağlamsa zekât, değilse sadaka olur). Velînin niyeti, mecnûn ve çocuğun niyeti yerine kâim olur. Malının zekâtını vermeyenlerden zorla zekât alındığı takdirde devlet başkanının niyeti, mal sâhibinin niyeti yerine geçer. Bu niyet ancak dünya ahkâmında geçerlidir; yani sultan ikinci bir zekât alamaz. Âhirette ise, bu niyet mal sahibine fayda vermez. Hatta ikinci bir defa, kendi arzusuyla zekâtını vermedikçe de mânevî sorumluluktan kurtulamaz. (Ancak tevbe ile kurtulur).

Zekâtın verilmesi hususunda vekil tuttuğu zaman niyet eder veya vekili, ikinci bir vekil tuttuğu zaman niyet ederse, kâfidir. Çünkü niyette vekil edinmek, niyet demektir.

2. Sene Sonunda Zekâtı Hemen Vermek

Fıtr zekâtı, Ramazan bayramı gününden sonraya bırakılmamalıdır. Fitre zekâtı, Ramazan ayının son gününde güneşin batmasıyla vâcib olur. Fitre zekâtının acele verilmesinin vakti, bütün Ramazan ayıdır.

Verecek kudrette olduğu halde zekâtını erteleyen kimse günahkâr olur. Eğer bu fırsattan sonra malı (semavî veya arzî bir felâketle) yok olsa, zekât farîzası sâkıt olmaz. Kendilerine zekat verilebilecek kimseler bulunduğu takdirde, zekâtın edâ edilmesi im-

kânı doğmuş demektir. Eğer verilecek kimse olmadığı için, zekât ertelenir ve bu arada mal da zâyi olursa, zekât sorumluluğundan kurtulmuş olunur. Zekâtı vaktinden önce vermek ancak şu şartlarla câizdir: A) Kâmil nisabdan sonra, B) Senenin başlamasından sonra.

Acele ederek iki senenin zekâtı vaktinden önce verilebilir. Ancak bu zekâtı alan fakir, sene tamam olmazdan evvel ölür veya (maazallah) dinden çıkar veya aldığı bu zekâtın dışında başka bir servet ile zengin olursa veya zekâtı verenin ana malı telef olursa veyahut zekât sahibi ölürse, verilen zekât sayılmaz. Geri alınması da mümkün değildir. Ancak verirken 'Şayet zekâtlıktan çıkaran herhangi bir sebep zuhur ederse, bu malı geri almayı şart koşuyorum' dediği takdirde geri alabilir. Bu bakımdan zekâtını vaktinden önce veren bir insan, hâdiselerin sonunu ve selâmetle neticelenmesini gözetmelidir.

3. Zekâtı Bedelen Değil, Aynen Ödemek

Zekat olarak verilmesi gereken malın kıymet itibarıyla bedelini değil, aksine açık nassla hangi malın zekâtının verilmesi emredilmişse o malın aynısından zekât vermek gerekir. Bu bakımdan altın yerine gümüş, gümüş yerine de altın verilmez.

İmam Şafiî'nin bu husustaki gayesini iyi kavrayamayanlardan, bu hususta kolaylık göstererek, 'Zekâttan gâye ihtiyaç kapısını kapatmaktır' diyerek bedelin verilmesine taraftar olanlar da çıkabilir; fakat böyle kimseler, fıkhî meselelerin sırlarını idrâk etmekten çok uzaktırlar. İhtiyacı ortadan kaldırmak şâriin maksududur; fakat bütün maksud da bundan ibaret değildir. Şer'î vâcibler üç kısma ayrılır:

Bir/Taabbüdî Emirler

Sadece taabbüdîdir. Bu kısımda nefsin zevklerine ve gayelerine yer yoktur. Bu tıpkı cemrelere (şeytanlar için) atılan taşlar gibidir; zira cemreler kendilerine atılan taşlardan hiçbir şekilde faydalanmakta değildirler. Bu bakımdan şeriatın buradaki gayesi, bu hareket ile kulu, mânâsını idrâk edemediği bir fiili sırf Allah'ın emrini yerine getirmek için isteyerek yapıp kulluğunu izhâr etme hususunda denemektir. Çünkü insan tabiatı mânâ ve faydası görülen birşeyin yapılmasında yardımcı olduğu gibi, kişiyi onu

yapmaya da sevkeder. Böyle bir şeyi yapmak tam mânâsıyla ihlâslı bir kulluğu göstermez. Hakîkî kulluk, hareketin ancak mâbudun emri olduğu için yapılıp herhangi bir mülâhazadan ileri gelmemesiyle tahakkuk eder. Hac ibadetinin birçok amelleri -cemrelere atılan taşlar gibi- sadece taabbüdîdir. (Tavaftaki remel gibi). İşte bu sırra binaen Hz. Peygamber hac için ihrâma girerken şöyle buyurmuştur:

لَبَّيْكَ بِحَجَّةٍ حَقًّا تَعَبُّدًا وَرِقًّا.

Ey rabbim! Hak olan haccı yapmak suretiyle senin emrine koşuyorum. Bu haccı herhangi bir şeyden dolayı değil, sadece kulluk ve kölelik cihetinden îfâ ediyorum.[10]

Hz. Peygamberin bu ifadesiyle de işaret buyurduğu gibi haccın amelleri sadece Allah'ın mücerred emrine itaat etmek ve böylece de kulluk izhâr etmek için yapılır. Yoksa bu hareketlerde herhangi bir fayda sezilmiş, akıl bunlara meyletmiş veya insanı bunları yapmaya teşvik etmiş değildir.

İki/Ta'lilî Emirler

Mâkul bir mânâ taşıyan ve zevk veren kısımdır. Bununla kulluk kastedilmektedir. Bu, insanların borcunu edâ etmek, gasbedilen malı sahibine geri vermek gibidir ve hiç kuşkusuz, burada fiil ve niyet şart değildir. Hak, sahibine geri verildiğinde, bunu ister sahibi, isterse de ona vekâleten bir başkası gelip alsın, vâcib yerini bulmuş ve şeriatın hitabı da böylece borçludan düşmüş olur; yani sorumlu olan şahıs kurtulur. İşte bu kısımlar (birinci ve ikinci kısım), terkipsiz kısımlardır. (Yani birincisi sadece taabbüdî, ikincisi de aklîdir). Bu iki kısmı herkes idrâk etmektedir.

Üç/Taabbûdî ve Ta'lilî Emirler

Taabbüdî ve aklî emirlerden meydana gelen kısımdır. Yani bu kısımda hem ibâdet yapan için bir zevk ve nasip vardır, hem de mükellef kulluk bakımından denenmektedir. Bu bakımdan bu kısımda, üç cemreye atılan taşlar gibi, mücerred taabbüd sahiplerine verilen haklarla sadece nefsin nasibi olan mücerred aklî bir

---

10) Bezzar, Dârekutnî, *el-İlel*, (Enes'den)

araya gelmiştir. Bu üçüncü kısım, esasında mâkul (yani düşünülür ve faydası görünür) bir kısımdır. Eğer şeriat bu kısmın yapılmasını emrediyorsa, muhakkak bu iki mânânın bir arada bulunması gerektiği içindir. Mânâların en incesi olan mücerred taabbüdü, en açığı olan mânâ sebebiyle unutmamak gerekir. Belki de en ince mânâ daha mühimdir. İşte zekât da bu kabildendir. Bu inceliği İmam Şafiî hazretlerinden başkası sezememiştir. Bu bakımdan zekât ibadetinin hedefi elbette ki fakirin ihtiyacını gidermektir. Bu mânâ ise zekât ibadetinin açık ve zihinlere kolaylıkla yerleşen mânâsıdır. Bir de (bu ibâdette, mezkur) tafsilâta tâbî olan kulluk hakkı vardır ki, şeriatın maksudu ve hedefi de budur. Bu itibarladır ki zekât da İslâm'ın esaslarından olup namaz ve hacla eşit sayılmıştır.

Hiç kuşkusuz; mallarının cinslerini ayırıp her malın zekâtını aynısından, çeşidine, cinsine ve sıfatına uygun olarak vermek mükellef için bir zorluktur. Bunları bu şekilde ayırdıktan sonra zekâtı, kendilerine zekat verilecek sekiz sınıfa dağıtmak da ayrı bir zorluk teşkil etmektedir. Bu konuda kolaylık cihetine giderek esas yerine bedeli kabul etmek, fakirin nasibine hiçbir zarar vermez; fakat kulluğa zarar verir. Kulluğun, şeriatın hedef ve maksudu olduğuna dâir birçok deliller ve şeriata hedef olarak mücerred kulluğu tâyin ettiren birçok emirler vardır ki, bunları, fıkhî görüşlerimizi yazdığımız kitaplarda zikretmiş bulunuyoruz.

Bu emirlerin en açıklarından birisi de şudur: Şeriat, beş devede bir koyunu zekât olarak vâcib kılmış ve devenin zekâtı olarak deve değil, koyun vermeyi emretmiştir. Deve yerine altın ve gümüş veya devenin fiyatı ne ise onu veriniz, dememiştir. Eğer 'O zamanlar Arapların elinde para az olduğu için böyle olmuştur' denilecek olursa, bu iddia deve zekâtındaki *cebran* meselesiyle çürütülür. Şöyle ki:

Şeriat 'Dört yaşında bir deve yerine üç yaşında bir deve verirse, üstüne iki koyun ve yirmi dirhem nakit para versin' diyor. Burada para vermeyi emreden şeriat, beş devenin zekâtı olarak da para verilsin diyebilirdi. (Demek ki para demeyişi, o zamanlar paranın az oluşuyla alâkalı değildir. Bunda başka bir hikmet aranmalıdır).

Acaba şârî bu cebirler meselesinde neden 'Eksiklik kadar kıymeti verilsin' demedi? Neden iki koyun ile yirmi dirhem takdir etti? Oysa elbiseler ve diğer bütün mallar da para ve koyun mâ-

nâsındadır. İşte buna benzer tahsisler delâlet eder ki, zekât da tıpkı hac gibi, taabbüdî mânâlardan hâli değildir; fakat zekâtta, hacdan ayrılan şöyle bir taraf vardır: Zekâtta hem taabbüdî, hem de taakkulî mânâlar bir araya gelmiştir. Zayıf zihinler bu iki mânâdan oluşan ibâdetlerin (zekât gibi) idrâkından zorlanırlar. İşte bu konudaki hatalar buradan gelmektedir.

4. Zekâtı, Bulunduğu Belde Dışına Çıkarmamak

Zekât başka bölgelere çıkarılmamalıdır; çünkü her memleketin fakirleri o memlekette bulunan malların zekâtını beklemektedirler. Zekâtı, bulunduğu yerden nakletmek, orada bulunan fakirleri mahrum etmek demektir. Ancak bir fetvâya göre eğer nakleder ve başka memleketlerdeki fakirlere verirse zekat farîzası yerine getirilmiş olur. Bütün bunlara rağmen ihtilâflardan ve şüpheden sakınmak en iyisidir. (Yani zekâtı, malın bulunduğu memleketin fakirlerine vermek daha evlâdır). Bu bakımdan her malın zekâtı bulunduğu memlekette verilmelidir. Bununla beraber zekâtın, o memlekette bulunup da oralı olmayan fakirlere verilmesinde de bir beis yoktur.

5. Zekâtı, Kur'an'ın Belirlediği Sekiz Sınıfa Taksim Etmek

Zekât, malın bulunduğu memleketteki, kendilerine zekât verilecek sınıfların adedine göre taksim edilmelidir; çünkü mevcut sınıfların tamamına vermek vâcibdir. Şu âyet-i celîlenin zâhiri de böyle bir vücûbu gerektirmektedir:

> Sadakalar (zekâtlar), Allah tarafından bir farz olarak ancak şu sınıflar içindir: Fakirler, miskinler...
>
> (Tevbe/60)

Zekât, ölüm döşeğinde bulunan bir kimsenin 'Malımın üçte biri fakir ve miskinlere olsun' demesine benzer. Bu söz, o memlekette bulunan fakir ve miskinlerin hepsinin bu malda ortak olmalarını gerektirir; zira ibadetlerin zâhirlerine hücum etmekten korunmak gerekir.

Kendilerine zekât verilecek sekiz sınıftan şu ikisi hemen hemen bütün İslâm memleketlerinden kalkmıştır:

a) Müellefet'ül-Kulûb

b) Âmiller (zekâtı toplayan memurlar)

Şu dört sınıfsa bütün memleketlerde mevcuttur:

a) Fakirler

b) Miskinler

c) Borçlular

d) Yolcular

Diğer iki sınıf olan gaziler ve kendileriyle akd-i kitâbet yapılan köleler ise, İslâm'ın yalnızca bazı beldelerinde bulunmaktadırlar. Bu bakımdan o memlekette bu sekiz sınıftan meselâ beş sınıf mevcutsa, kişi malının zekâtını beş eşit kısma veya az farkla beş kısma taksim edecek ve böylece her sınıf için bir kısmını ayıracaktır. Sonra da her kısmı, üç veya daha fazla paylara taksim edip o sınıf içindeki fertlere eşit veya farklı bir şekilde dağıtacaktır. Aynı sınıf içindeki fertlere eşit bir şekilde dağıtma mecburiyeti yoktur; çünkü aynı sınıf için ayırmış olduğu kısmı, ona veya yirmiye de taksim ederek verebilir. Paylar fazlalaştıkça da zekât alanların nasibi azalır. Sınıflar ise, fazlalık veya eksikliği kabul etmezler. Eğer varsa her sınıftan en az üç kişiye vermek daha uygundur. Bütün bunlardan sonra, eğer kişinin elinde sadece bir sa‘ fıtr zekâtı varsa ve memleketinde de zekât alan beş sınıf mevcutsa, bu bir sa‘ı her sınıftan üçer kişiye vermek suretiyle onbeş kişiye taksim etmelidir. Eğer onbeş kişiye verme imkânı olduğu halde ondördüne verir de birine vermezse, ona borçlu olur. Eğer vereceği zekât az olduğu için, onbeş kişiye dağıtma imkânı zorlaşırsa kendisi gibi zekât veren birkaç kişi bulup hepsinin zekâtını bir araya getirerek birbirlerine karıştırmalı ve sonra da zekât alan kimseleri dâvet ederek onlara toplu olarak zekâtı teslim etmelidir ki, onlara zekât malını taksim etme imkânı vermiş olsun. Zira zekâtı taksim etmek sûretiyle teslim etmek gereklidir.

Zekâtın Bâtınî Âdâbının İncelikleri

Âhiret yolunun yolcusuna zekât verme hususunda birçok vazifeler düştüğü mâlûmdur.

Birinci Vazife: Zekâtın farziyetini anlamak, mânâsını bilmek, Allah'ın bizi onunla imtihan etmesinin gerekçelerini idrâk etmek, bedenî ibadetlerden olmayıp sadece bir malî tasarruf olmakla beraber neden İslâm'ın temellerinden birisi olduğunu sezmektir. Burada üç mânâ vardır:

A) Şehâdet kelimesini telâffuz etmek, Allah'ın birliğini ikrâr ederek O'nun tek ma'bud olduğuna şâhidlik yapmak demektir. Bu ahdin tamamlanması, muvahhidin yanında, bir olan mahbubdan başka hiçbir mahbubun bulunmamasına (ve bulundurulmamasına) bağlıdır; çünkü muhabbet ve sevgi, ortaklık kabul etmez. Sadece dil ile ikrâr edilen tevhidin faydası da pek azdır. Aşkın derecesi, âşığın, sevdiği diğer şeylerden uzaklaşmasıyla ölçülür. Mallar insanlar nezdinde mahbubdur; çünkü insanların dünyalarından zevk almasına âlet ve vesiledirler. İnsanlar, bu dünya ile ancak mallar vasıtasıyla ünsiyet kazanırlar ve mallar için ölümden kaçarlar. Oysa ölümde hakîkî mahbub ile buluşma hakîkati vardır. Bu bakımdan *şehadet* kelimesiyle mahbub-u hakîkî dâvalarının doğruluğu, zekât ile denenmiş olmaktadır. Zekâtı vermek suretiyle, hedef ve mâşukları olan maldan yüz çevirip mâşuk-u hakîkîye yöneldikleri ortaya çıkar. İşte bu sırra binaen Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

> Allah, (kendi yolunda savaşarak öldürüp öldürülen) mü'minlerin canlarını ve mallarını cennet karşılığında satın almıştır.
>
> (Tevbe/111)

Allah ile yapılan bu alış-veriş, ancak cihadla olur. Burada kişi, Allah Teâlâ ile mülâki olmak aşkıyla canını bile seve seve feda eder; malın feda edilmesi ise daha kolaydır.

Malların Allah yolunda verilmesindeki mânâ anlaşıldıktan sonra (bilinmelidir ki) insanlar üç kısma ayrılır:

1. Allah'ın birliğini tasdik ettikten sonra ahde vefa göstererek bütün malını Allah yolunda harcayıp kendilerine bir dinar veya bir dirhem dahi ayırmayanlardır. Bunlar zekâtın üzerlerine farz olmasına imkân vermemek için varlarını ve yoklarını Allah yoluna sarfetmişlerdir. Hatta bunlardan bazıları, kendilerine 'İkiyüz dirhemde kaç dirhem zekât vardır?' diye sorulduğunda şöyle cevap vermişlerdir: 'Şeriatın hükmüne göre avam tabakasına ikiyüz dir-

hemde beş dirhem zekât düşer. Bizlere gelince, bizim bütün malımızı vermemiz farzdır'.

Bu sırra binaendir ki Ebubekir Sıddîk (r.a) malının tamamını, Ömer'ül-Faruk da yarısını Allah yolunda sadaka vermişlerdir.[11]

Hz. Peygamber malının yarısını getiren, Hz. Ömer'e şöyle sorar:

- Çoluk çocuğuna ne bıraktın?

- Getirdiğim malın bir mislini de onlara bıraktım.

Hz. Peygamber aynı suali Hz. Ebu Bekir'e sorduğunda o şöyle cevap verir:

- Çoluk çocuğuma Allah ve Rasûlü'nü bıraktım.

Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurur:

- İkiniz arasındaki fark, sözlerinizin arasındaki fark kadardır.

Sıddîk-ı Ekber (r.a), sadâkatın tamamını yerine getirdi ve yanında, mahbub-u hakîkisi olan Allah ve Rasûlü'nden başka hiçbir şey bırakmadı.

2. İkinci kısmın derecesi birinci kısmınkinden düşüktür. Bu ikinci kısım, ihtiyaç zamanlarını ve hayır mevsimlerini gözeterek ellerinde mal bulunduranlardır. Bunların gayesi; ellerinde bulunan bu malla zevk ve safâ sürmek değil, onu ihtiyaç nisbetinde Allah yolunda ve şahsî ihtiyaçlarından fazla olan kısmı da gerekli hayır yerlerine sarfetmektir. Bunlar, mallarının farz zekâtını vermekle iktifâ etmezler.

Tâbiîn-i kirâm'dan bir cemaat 'Zenginin malında zekâttan başka birçok haklar vardır' demişlerdir. (Nehâî, Şa'bî, Atâ ve Mücâhid böyle diyenlerdendir).

Şa'bî (r.a) 'Zenginin malında, zekâtın dışında herhangi bir hak var mıdır?' diye soran bir kişiye şu cevabı vermiştir: 'Evet vardır. Sen Allah Teâlâ'nın şu ayetini işitmedin mi?

---

11) Ebu Dâvud, Tirmizî, Hâkim, (İbn Ömer'den)

(Asıl) birr ona karşı duyduğu sevgiye rağmen malı(nı) akrabaya, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, dilenenlere, köle ve esirlere harcayanın birr'idir.

(Bakara/177)

'Malda zekâttan başka da haklar vardır' diyen grup, şu ayetleri de delil göstermişlerdir:

Kendilerine verdiğimiz rızıklardan hak yolunda harcarlar...

(Enfâl/3)

Size rızk olarak verdiğimiz şeylerden harcayın!

(Münâfikûn/10)

Bu grup, zikrettiğimiz ayetlerin, zekât ayeti ile neshedilmiş (hükmü kaldırılmış) olduğunu kabul etmemektedir. Bu gruba göre, bunlar, müslümanın diğer müslüman üzerinde bulunan ve zekât haricinde olan haklarıdır. Bunlar ayeti şöyle yorumlamaktadırlar: 'Zengin bir müslümanın, nerede bir muhtaç görürse -zekâtın dışında servetinden- onun ihtiyacını giderecek miktarı sarfetmesi gerekir'.

Bu hususta itibar edilecek fıkhî görüş şudur: Sıkıntı içerisinde bulunan bir müslümanın ihtiyacını gidermek farz-ı kifâyedir; zira bir müslümanı mahvolmaya terketmek câiz değildir. Bu konuda şöyle demek de mümkündür: 'Zengin, fakirin ihtiyacını, ileride kendisine ödemek şartıyla; yani borç vermek suretiyle giderebilir. Fakat malının zekâtını verdikten sonra böyle bir yardım zengine farz değildir'. (Kitabın başka bir nüshasında; 'Zenginin, zekâttan fazla olan malını vermesi gerekmez; ancak ileride almak şartıyla borç vermek mecburiyetindedir' denilmiştir).

Şöyle bir ihtimal de mümkündür: Fakire, ihtiyacını giderecek kadar malın derhal verilmesi gerekir. İleride ödemek şartıyla vermek; yani fakiri borç altına girmeye mecbur etmek câiz değildir. Bu ihtilaflı bir meseledir. Borç olarak vermek, halk tabakasına ait en son dereceye iniştir ki bu derece, sadece vâcib olan zekâtı vermekle iktifâ eden üçüncü grubun derecesidir.

3. Üçüncü grup, farz olandan ne eksik ve ne de fazla vermeyenlerdir. Bu da dinen en küçük rütbeyi gösterir. Halk tabakası, cimri ve mala meyilli olduklarından ve âhiret sevgilerinin zayıf olmasından dolayı bu derecede istikrâr bulurlar; yani farz olandan başkasını vermezler. (Nitekim buna işâreten) Allah Teâlâ, Kur'an'da şöyle buyuruyor:

> Eğer (Allah) sizden malların hepsini isteyip de sizi (buna) zorlasaydı cimrilik edip vermezdiniz. (Böylece Allah) kinlerinizi de meydana çıkarırdı.
>
> (Muhammed/37)

Malını ve nefsini Allah'a verip karşılığında cennet alan bir kul ile, cimriliğinden dolayı malını Allah'a vermekten çekinen kul arasında nice dereceler vardır. Allah Teâlâ'nın, kullarına, mallarını kendi yolunda harcamalarını emretmesinin mânâlarından birisi de budur.

B) İkinci mânâ ise, onları cimrilik sıfatından temizlemektir; zira cimrilik, insanı helâk edici sebeplerden birisidir. Hz. Peygamber şöyle buyuruyor:

> Şu üç şey, helâke götürücüdür: a) İtaat edilen cimrilik, b) Tâbi olunan hevâ-i nefis, c) Kişinin nefsini beğenmesi.[12]

Allah Teâlâ da şöyle buyurur:

> Kim nefsinin cimriliğinden korunursa, işte onlar (azaptan) kurtulanların tâ kendileridir.
>
> (Teğâbün/16)

Mühlikât bahsinde, cimriliğin nasıl helâk edici olduğuna ve ondan kurtulmanın keyfiyetine dair tafsilât gelecektir.

Cimrilik sıfatı, ancak nefsin, serveti Allah yolunda sarfetmeye alıştırılmasıyla giderilir. Birşeyin sevilmesi, ancak nefsi ondan ayrılmaya zorlamak suretiyle sona erer. Nefsi öyle zorlayacaksın ki, onu terketmek nefis için âdet hâlini alsın. Bu ruh ile verilen zekât, sâhibini, helâk edici cimriliğin pisliğinden temizleyici ve kur-

---

12) Kaynağı daha önce geçmişti.

tarıcı bir sıfattır. Ne kadar verilirse, o nisbette temizler ve sahibi ise o nisbette ferahlanıp durur.

C) Üçüncü mânâ, nimetin şükrüdür. Allah Teâlâ'nın kulu üzerinde -gerek nefsinde ve gerekse de malında- birçok nimetleri vardır. Bu bakımdan bedenî ibadetler, bedenî nimetlerin; malî ibadetler de malî nimetlerin şükrüdür. Sıkışık ve kendisine muhtaç bir fakiri görüp de nefsi, Allah Teâlâ'nın kendisini dilenmekten kurtardığı ve başkasını kendisine muhtaç kıldığı nimetin şükrünü edâ etmek kabilinden dahi olsa malının onda birinin dörtte birini veya direkt olarak onda birini vermesine razı olmayan insan, ne nânkör bir insandır!

İkinci vazife: Zekâtı verdiği vakittedir. Borçlu olan kimsenin, borcunu, ödeme vakti zamanı gelmezden evvel, borcuna sâdık olduğunu göstermesi için vermesi, kendisine mahsus edeplerdendir. Çünkü vakti gelmezden evvel vermek suretiyle fakirlerin kalplerine sürûr ve neşe yerleştirir. Böylece kendisini hayırlardan meneden zamanın mânilerini de önlemiş olur. Tehirde birçok âfetin bulunduğunu ve bunun isyâna sebep olduğunu da anlamış olur.

Kişi, içinde hayır işlemeye sevkedici bir duygu belirdiği zaman, derhal fırsatı ganimet bilerek hayır işlemelidir. Çünkü böyle bir duygu, melekten gelen bir telkindir. Müslümanın kalbi Rahman olan Allah'ın kudret parmaklarından ikisinin arasındadır. Kalp çok kısa bir zamanda başka bir yöne dönebilir. Şeytan daima insanı fakirlikle korkutur ve ona fuhşiyat ve münkeri emreder. Meleğin telkininden sonra, hemen şeytanın telkini gelir. Bu bakımdan müslüman, fırsatları değerlendirmelidir.

Müslüman, bütün zekâtını bir kalemde veriyorsa, bunun için senede bir ay tâyin etmeli ve bu ayın da senenin en faziletli aylarından olmasına dikkat etmelidir. Tâ ki bu vakit sebebiyle ibadeti fazlasıyla kabul edilsin ve defterine birkaç misli olarak geçsin. Meselâ Muharrem ayı gibi; çünkü Muharrem, senenin başlangıcı olduğu gibi, haram aylardan da birisidir. Veya Ramazan ayını tâyin etmelidir. Hz. Peygamber insanların en cömerdi idi. Ramazan ayında bendini aşan bir sel gibiydi; onun önünde hiçbir şey dura-

mazdı[13]. Ramazan ayında kadir gecesinin fazileti de vardır. Hem Kur'an da Ramazan ayında nazil olmuştur.

Mücâhid (r.a) şöyle diyor 'Sakın *Ramazan* demeyiniz; çünkü Ramazan, Allah'ın isimlerinden birisidir. Ancak *Ramazan ayı* diyebilirsiniz'.

Haram aylardan olan *Zilhicce* ayı da, *Ramazan* ve *Muharrem* gibi fazileti bol olan aylardandır. Hacc-ı ekber bu aydadır. Bu ayın ilk on günü, Kur'an'ın diliyle 'el-eyyâm'ul-ma'lûma' (belli başlı günler) diye ilân edilmiştir. Bir de yine bu ayda 'el-eyyâm'ul-ma'dûda' diye tâbir edilen teşrik günleri vardır. Ramazan ayının en faziletli günleri son on günü; Zilhicce'nin en faziletli günleri ise, ilk on günüdür.

Üçüncü vazife: Zekâtı gizlice vermektir; zira gizlice vermek riyâ ve gösterişten daha uzaktır. Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

اَفْضَلُ الصَّدَقَةِ جُهْدُ الْمُقِلِّ اِلَى فَقِيرٍ فِى سِرٍّ.

Sadakanın en faziletlisi, bir fakirin, gücü nisbetinde başka bir fakire verdiği gizli sadakadır.[14]

Âlimlerin bazıları da şöyle buyurmuşlardır:

ثَلاَثٌ مِنْ كُنُوزِ الْبِرِّ مِنْهَا اِخْفَاءُ الصَّدَقَةِ.

Üç şey hayrın hazinelerindendir. Gizli sadaka vermek de bunlardan birisidir.[15]

Müsned olarak rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

اِنَّ الْعَبْدَ لَيَعْمَلُ عَمَلاً فِى السِّرِّ فَيَكْتُبُهُ اللّٰهُ لَهُ مُسِرًّا فَاِنْ اَظْهَرَهُ نُقِلَ مِنَ السِّرِّ وَكُتِبَ فِى الْعَلاَنِيَةِ فَاِنْ تَحَدَّثَ بِهِ نُقِلَ مِنَ السِّرِّ وَالْعَلاَنِيَةِ وَكُتِبَ رِيَاءً.

13) Buhârî ve Müslim, (İbn Abbas'dan)

14) İmam Ahmed, İbn Hibban ve Hâkim, (Ebu Zer'den)

15) Ebu Nuaym, (İbn Abbas'dan *zayıf* bir senedle)

Kul, gizli bir amel yaptığında Allah Teâlâ onu gizli olarak yazar. Eğer onu açığa vurursa Allah nezdindeki defteri de gizlilikten çıkar ve açık yazılanlar arasına girer. Eğer ondan bahsederek 'Ben şöyle yaptım' derse, gizlilik ve açıklıktan geçilerek riyâ olarak yazılır.[16]

Meşhur bir hadîste de şöyle denilmektedir:

سَبْعَةٌ يُظِلُّهُمُ اللّٰهُ يَوْمَ لاَظِلَّ اِلاَّ ظِلُّهُ: .... وَرَجُلٌ تَصَدَّقَ بِصَدَقَةٍ فَلَمْ تَعْلَمْ شِمَالُهُ بِمَا اَعْطَتْ يَمِينُهُ .....

Yedi sınıf insan vardır. Allah Teâlâ, onları kendi gölgesinden başka bir gölgenin bulunmadığı günde (manevî veya arşının) gölgesinde gölgelendirir: 1) Sol eli sağ elinin verdiğinden haberdar olmayacak şekilde sadaka veren kişi... (Diğer sınıflar kitabın metninde sayılmamıştır).[17]

صَدَقَةُ السِّرِّ تُطْفِىءُ غَضَبَ الرَّبِّ.

Gizli sadaka, rabbin gazabını söndürür.[18]

Allah Teâlâ da şöyle buyurur:

Eğer sadakaları gizler de, fakirlere öylece verirseniz bu sizin için daha hayırlıdır.

(Bakara/271)

Sadakayı gizlemenin faydası riyâ ve gösteriş âfetlerinden kurtuluştur. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

لاَيَقْبَلُ اللّٰهُ مِنْ مُسْمِعٍ وَلاَ مُرَاءٍ وَلاَ مَنَّانٍ.

---

16) Hatib, *Tarih*, (Benzerini *zayıf* bir senedle Enes'den)

17) Buhârî ve Müslim, (Ebu Hüreyre'den)

18) Taberânî, (Ebu Ümâme'den)

Allah Teâlâ, dinleten (verdiği sadakayı şurada burada söyleyen), gösteriş yapan ve başa kakanların sadakalarını kabul etmez.[19]

Sadakasını şurada burada söyleyen kimse, bunu herkese duyurmak istiyor demektir. Cemaat içinde veren kimse ise gösteriş peşindedir. Bunlardan kurtulmanın yolu da gizlemek ve susmaktır. Sadakayı gizlemenin fazileti hakkında bir cemaat çok ileri giderek, sadaka verdikleri kişinin kendilerini tanımamasına çalışmışlardır. Bunlardan bazıları sadakasını iki gözü de âmâ olanlara verirdi. Bazıları da verecekleri sadakayı uyumakta olan bir fakirin elbisesinin kenarına bağlardı. Bazıları ise sadakasını, başka biriyle gönderirdi. Birisi vasıtasıyla gönderen, ona kendi ismini ifşâ etmemesini sıkı sıkı tenbih ederdi. Bütün bunları Allah Teâlâ'nın gazabını söndürmeye, riyâ ve gösterişten korunmaya vesile olsun diye yapıyorlardı.

Alan şahsın sadaka vereni tanıması kaçınılmaz olduğu zaman, fakire doğrudan değil de, bir aracı vasıtasıyla vermek ve kendisini tanıtmamak daha evlâdır. Çünkü fakirin kendisini tanımada, gösteriş ve minnet; aracılık yapanı tanımakta ise sadece riyâ vardır.

Şöhret için sadaka verenin ameli hebâ olur gider; çünkü zekât, nefisteki cimriliği silmek ve onun mala karşı olan sevgisini zayıflatmak içindir. Şöhret sevgisi ise, nefsi mal sevgisinden daha fazla istilâ eder. Bunların ikisi de âhirette insanı helâk edici şeylerdendir. Cimrilik sıfatı, kabirde ısırıcı bir akrep; gösteriş sıfatı ise zehirli bir yılan olur. Kişi bu iki şeyi zayıf düşürmek veya öldürüp ortadan kaldırmakla emrolunmuştur ki kabirdeki eziyetlerini tamamen veya kısmen kaldırmış olsun. Kişi riyâ ve gösteriş yaptığında akrebin bazı organlarıyla yılanı takviye etmiş gibi olur. Böylece akrepte ne kadar zayıflık meydana gelirse, yılanın kuvvetinde de o kadar artış olmaktadır. Hâdiseyi olduğu gibi bıraksa, kurtuluşu daha kolay olur. Bu sıfatların kuvvetlenmesi, mukteza-larına göre amel etmekle sağlanır. Bu sıfatları zayıf düşürmek de mücâhede edip, onlara muhalefet etmekle ve onların isteklerinin hilâfına amel etmek suretiyle temin edilir. Cimriliği isteyenlerden

19) Irâkî, böyle bir hadîse rastlamadığını söylemektedir.

yüz çevirip riyâyı isteyenlere kucak açmakta ne fayda vardır: Tabiî ki hiçbir fayda yoktur... Ancak zayıfı daha zayıflatır ve kuvvetliyi de daha ziyade kuvvetlendirir. Bu mânâların sırları *Mühlikat* bölümünde gelecektir.

Dördüncü vazife: Eğer zekâtını açıkça verdiğinde halkın da kendisine bakarak zekâtlarını vereceği kanaatinde ise, teşvik ve tergîb mahiyetinde açıkça vermesidir. Fakat açıkça verdiği takdirde kendisini, riyâ ve riyânın tedâvisi bahsinde zikredeceğimiz formül ile riyâ ihtimalinden korumaya dikkat etmelidir. Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

Eğer sadakaları açıkça verirseniz, ne âlâ...

(Bakara/271)

Eğer durum açıkça vermeyi iktizâ ederse, o zaman, açıkça verilmesi çok güzel olur. Durumun bu şekilde vermeyi icâb ettirmesi şu sebeplere bağlıdır: a) Başkasının teşvik edilmesi, b) Zekâtı isteyen zâtın bunu, halkın gözü önünde istemesi. Böyle bir kimseye, riyâ korkusuyla vermemezlik etmemeli; aksine o kişiye açıkça zekât vermeli ve bunu yaparken de kalbini mümkün olduğu kadar riyâdan korumalıdır. Çünkü zekâtı açıktan vermekte, başa kakmak ve riyâya kaçmaktan başka ikinci bir mahzur daha vardır. Bu da fakirin perdesini yırtmaktır; çünkü fakir bir kimse, çoğu zaman fakir olarak gösterilmekten eziyet duyar. Bu, tıpkı gizli fâsığın fıskını açığa vurmak gibi mahzurlu olmaktadır. Gizli fâsığı tecessüs etmek, orada burada ondan bahsetmek şer'an yasak bir harekettir. Açıktan fısk işleyen kimseyi teşhir etmekse, fıskından ötürü kendisine verilen bir ceza mahiyetini taşır. Buna da kendisi sebep olmuştur.

Bu mânânın benzerini Hz. Peygamber şöyle ifade etmektedir:

مَنْ اَلْقَى جِلْبَابَ الْحَيَاءِ فَلاَ غِيْبَةَ لَهُ.

Hayâ perdesini üzerinden atan kimsenin gıybeti yoktur. (Yani onun gıybeti helâl olur).[20]

---

20) İbn Adiy ve İbn Hibban, (Enes'den *zayıf* bir senedle)

Allah Teâlâ insanları, zekâtlarını açıkça vermeye teşvik etmektedir:

Allah'ın Kitabı'nı okuyanlar, namazı dosdoğru kılanlar, kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden gizli ve âşikâr harcayanlar hiç tükenmeyecek bir ticaret umabilirler.

(Fâtır/29)

Zekâtı açıktan vermekte teşvik vardır. Bu bakımdan kul, bu faydayı aynı hareketteki mahzurlu taraf ile karşılaştırıp tartma hususunda ince düşünceli olmalıdır; çünkü bu, zaman ve şahıslara göre değişir. Bazı durumlarda bazı şahıslar için zekâtı âşikâr vermek, gizli vermekten daha efdaldir. Fayda ve felâketleri bilip şehvet gözüyle bakmayan kimse, kendisi için her hâlukârda en evlâ ve en uygun olanı tayin eder.

Beşinci vazife: Sadakasını, eziyet etmek ve başa kakmak suretiyle ifsâd etmemektir.

Ey iman edenler! Sadakalarınızı, malını insanlara gösteriş için harcayan, Allah ve âhiret gününe inanmayan kimse gibi, başa kakmak ve eziyet etmek suretiyle boşa çıkarmayın!

(Bakara/264)

Başa kakmak ve eziyet etmek diye, tefsir ettiğimiz *el-mennü ve'l-ezâ* ibaresinin hakîkatinde âlimler ihtilâf etmişlerdir. Bazılarının dediğine göre *menn,* verdiği sadakayı orada burada söylemektir, *eza* ise onu ifşâ etmektir.

Süfyan es-Sevrî 'Minnet edenin sadakası fâsiddir' buyurmuş; kendisine *minnet etmenin* ne olduğu sorulduğunda da şöyle cevap vermiştir: 'Verdiği sadakayı orada burada zikretmek ve söylemektir'.

Bazılarına göre '*Minnet,* vermiş olduğu sadakadan ötürü fakirden hizmet beklemek; *eziyet* ise, onu fakirliğinden ötürü kötülemektir'.

Bazılarına göre de '*Minnet,* kendisine sadaka verdiği için fakire karşı kibirli davranmak; *eziyet* ise, dilendiği için fakiri terslemek ve kovmaktır'. Hz. Peygamber de şöyle buyurmuştur:

لاَيَقْبَلُ اللّٰهُ صَدَقَةَ مَنَّانٍ.

Allah, çokça minnet edenin (başa kakanın) sadakasını kabul etmez.[21]

Benim kanaatime göre, minnetin bir tohumu ve bir de ekildiği yeri vardır. *Minnet*, kalbin ahvâl ve sıfatlarındandır. Dil ve diğer âzâlarda görülen birçok haller onun üzerine kurulur. *Minnet*'in esası, fakire ihsân edenin ve nimet verenin kendisi olduğunu kabul etmektir. Oysa temizlenmesine ve ateşten kurtulmasına vesile olduğu ve Allah'ın hakkını (zekât ve sadakayı) kendisinden kabul ettiği için fakirin kendisine ihsân da bulunmuş olduğunu kabul etmelidir. Eğer fakir, kendisinden kabul etmemiş olsaydı Allah'ın hakkı daima boynunda kalacaktı. Bu bakımdan asıl zekât sahibinin fakire karşı minnet duyması gerekir; çünkü fakirin eli, Allah'ın hakkını alma hususunda O'nun vekilidir. Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

اِنَّ الصَّدَقَةَ تَقَعُ بِيَدِاللّٰهِ عَزَّ وَجَلَّ قَبْلَ اَنْ تَقَعَ فِى يَدِ السَّائِلِ.

Sadaka fakirin eline girmezden önce Allah Teâlâ'nın (kudret) eline girer.[22]

Bu bakımdan zekât ve sadaka veren kimse, böyle yapmakla Allah Teâlâ'nın hakkını kendisine teslim ettiğini bilmelidir. Fakir ise, bu hakkın Allah'a tesliminden sonra Allah'tan rızkını almıştır.

Birisinden alacağı olan bir kişi bunu alması için borçluya, kölesini veya nafakasını vermek mecburiyetinde bulunduğu hizmetçisini gönderse ve borcunu veren de alanın minnet altına girmesi gerektiğini düşünse, bu ahmaklık ve cehâlet olur. Çünkü esasında aracı olan köle veya hizmetçi parayı verenin değil, hak sahibinin minneti altındadır. Parayı veren ise, ödemesi gereken bir borcu sevdiği birşey karşılığında vermiş olur. Bu bakımdan parayı veren,

---

21) Irâkî, bu hadîsin aslına rastlamadığını kaydetmektedir.

22) Dârekutnî, *İfrad*, (İbn Abbas'tan)

kendi nefsinin hakkını ödemiş olur ve bu yüzden de onunla başkasına minnet etmeye hakkı yoktur.

Kişi, zekât farîzasının anlaşılmasındaki bu üç mânâyı veya herhangi birisini bildikten sonra nefsinin, başkasına değil, ancak kendi kendisine iyilik ettiğini görür. İyilik de malını, Allah sevgisini izhâr etmek, nefsini cimrilik rezâletinden temizlemek veya malının artmasını istemek ve mal nimetinin karşılığında şükretmek için vermekle olur. Bu gayelerden hangisi kast olunursa olunsun, zekâtı veren ile alan arasındaki hiçbir muamele de verenin, kendisini, alan kişiye iyilik yapmış olarak telâkki etmeye hakkı yoktur. Kişi kendini alana iyilik yapmış olarak görmek cehaletine düştüğü takdirde, *minnet* mânâsında zikrettiğimiz mahzurlar meydana çıkar. Bu mahzurlar, orada burada sadaka verdiğini söylemek, gösteriş için bunu ifşâ etmek, sadakayı alan fakirden, karşılık olarak teşekkür, dua, hizmet, saygı beklemek; ondan emirlerine itaat etmesini, meclislerde kendisine yer vermesini ve her emirde kendisine tâbî olmasını istemektir. Bütün bunlar *minnet*'in meyveleridir. *Minnet*'in bâtınî mânâsı ise, daha önce beyan ettiğimiz gibidir.

Eziyet'e gelince, bunun zâhirî mânâsı kendisine zekât verdiği fakiri azarlamak, ayıplamak, onunla sert konuşmak, ona karşı yüzünü buruşturmak, ekşitmek, onu teşhir ve çeşitli şekillerde istihfâf etmektir. *Eziyet*'in bâtınî mânâsı ise (ki bu da eziyetin çıkış yeri ve menbaıdır) iki husustan ibarettir:

A) Kişinin malı elden çıkarmak istememesi ve vermenin kendisine ağır gelmesi. Hiç kuşkusuz böyle bir durum insanın ahlâkını bozar.

B) Kendisini fakirden daha üstün görmesi ve kendisine muhtaç olduğu için fakirin daha düşük bir mertebeye sahip olduğu kanaatini taşımasıdır.

Bu iki görüşün menşei cehâlettir. Malı elden çıkarmayı istememek ahmaklıktır. Çünkü bin dirhemlik birşey karşılığında bir dirhemi vermeyen kimse, son derece ahmaktır. Malın Allah'ın rızasını kazanmak ve âhirette sevap elde etmek için verildiği mâlûmdur. Malı, nimetinin artması veya nefsini cimrilik rezaletinden kurtarması için vermek yerine sadece Allah rızası için ve âhirette sevap kazanmak amacıyla vermek daha şereflidir. Hülâsa zekât,

bu saydığımız niyetlerden hangisiyle verilirse verilsin, vermemenin bunlara karşılık hiçbir fayda temin etmediği meydandadır. İkinci düşünce de, birincisi gibi cehalet eseridir; çünkü kendisini fakirden üstün tutan kimse, eğer fakirliğin zenginlikten faziletli olduğunu ve zenginlerin ne gibi tehlikelerle karşı karşıya bulunduklarını bilseydi, fakiri asla hakir görmez; aksine fakirle yakınlık kurduğu için kendisini mutlu sayar ve onun Allah nezdindeki derecesini temenni ederdi; çünkü zenginlerin sâlihleri bile müslüman fakirlerden beşyüz sene sonra cennete girecektir. İşte bu sırra binaen Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

> 'Kâbe'nin rabbine yemin ederim ki zarar edenler ancak onlardır'.
>
> Ebu Zer'in 'Onlar kimlerdir?' diye sorması üzerine de 'çok mala sahip olanlardır' cevabını vermiştir.

Kişi Allah Teâlâ'nın kendisi için bir ticaret pazarı kıldığı fakiri, nasıl olur da hakir görebilir? Oysa servetini fakirin didinmesiyle elde edip çoğaltmaktadır. O malı kendi nefsiyle ve hizmetkârıyla ihtiyacı kadar da korur. Şeriat kendisine, fakire ihtiyacı kadar yardım etmesini gerekli kılmış; ihtiyacı olanı ve kendisine zarar verecek miktarı vermesini de menetmiştir. Bu bakımdan zengin, âdeta fakirin rızkını tahsil etmek için çalışan bir kimsedir. Zenginin, fakire nazaran şu tehlikelerle karşı karşıya olduğunu da unutmamak lâzımdır: (Eğer gereken hakları servetinden çıkarıp vermediği takdirde) zulmen yüklendiği hakları taşır. Zorluklara katlanır. Ölümünden sonra düşmanlarının yiyeceği malların koruyuculuğunu yapar. O halde ne zaman ki Allah'ın tevfîkiyle, vâcib olan hakların edâsı ve fakire teslim edilmesi hususunda 'istemezliğin' yerini arzu ve sevinç alır ve fakirin hakkını kabul etmek suretiyle kendisini sorumluluktan kurtarırsa, fakire eziyet etmek, onu terslemek ve ona karşı yüzünü buruşturmak gibi haller kendiliğinden ortadan kalkar ve yerini, fakirlerle sevinmek, kendisini bu sorumluluktan kurtardığı için onlarla övünüp fakirlere minnet etmek gibi iyi hasletlere bırakır. İşte yukarıda zikrettiğimiz kaynaktan, minnet etmek ve eziyette bulunmak gibi şeyler doğar.

Eğer "Zekât verenin, kendisini fakire iyilik yapmış derecesinde görüp görmemesi karanlık bir iş olduğu için, 'kendisini böyle görmediğine' delâlet edecek bir deneme var mıdır?" diye soracak olur-

san, şunu bil ki, bunun, ince ve ince olduğu kadar da açık bir alâmeti vardır. Şöyle ki; kişi zekât verdiği fakiri, kendisine karşı bir cinayet işlemiş veya düşmanını desteklemiş farzedecektir. Eğer zekât vermeden evvel bu fakire karşı duyacağı nefret bu durumda daha da artmışsa, kalbinde *minnet* kokusu var demektir; çünkü zekât verdiğinden dolayı fakirden, zekât vermezden evvel ummadığı birşeyi beklemektedir!

Eğer 'Bunu bilmek de esasında çok zor bir iştir. Hiç kimsenin kalbi böyle bir duygudan hâli değildir. Bu bakımdan bunun tedavisi ve çaresi ne olabilir?' diye sorarsan, yine bilmiş ol ki, bunun *zâhirî* ve *bâtınî* olmak üzere iki çeşit tedavi şekli vardır: Bâtınî tedavisi; zekâtın farz oluşunun anlaşılması mevzuunda zikrettiğimiz hakîkatleri bilmektir. Bu tedavinin başka bir şekli de şudur: Zekâtını kabul ettiği ve nefsinin sorumluluktan kurtulmasına vesile olduğu için, esasında fakirin kendisine iyilik ettiğini düşünüp ona minnet duymasıdır.

Zâhirî tedaviye gelince, bu minnet duyanın alışkanlık haline getirdiği hareketlerde bulunmasıdır. Çünkü ahlâktan gelen fiiller -incelikleri mevzuun son bölümünde belirtileceği üzere- kalbi ahlâk boyasıyla boyar. İşte bunun için seleften bâzıları zekâtını götürüp fakirin önüne bırakır ve -kendisini bir dilenci gibi görerek- ayakta el bağlamak suretiyle, ondan zekâtını kabul etmesini rica ederdi. Aynı zamanda eğer fakir, isteğini reddederek zekâtını kabul etmezse, bu hareketin kendisine ağır geleceğini de bilirdi.

Bazıları da fakirin elini uzatarak avucundaki zekâtı alması ve böylece onun elinin kendi elinin üstünde olması için elini açarak dururdu.

Hz. Âişe ve Ümmü Seleme (r.a), sadakalarını bir fakire gönderdikleri zaman, sadakayı götüren elçiye, o fakirin dualarını ezberlemesini tenbih ederlerdi. Elçi döndüğü zaman, fakirden işittiği duayı kendilerine iletir, onlar da aynı dua ile o fakire dua ederlerdi. Bunun hikmeti şudur: Fakirin duasına aynısıyla karşılık vermek ve bu sûretle sadakalarını karşılıktan kurtarmaktır. Selef-i sâlihîn fakirden, sadakanın karşılığı gibi olan duayı beklemezler ve duaya, dua ile karşılık verirlerdi. Hz. Ömer ve oğlu Abdullah da böyle yapmışlardır. İşte basîret sahipleri, kalplerini böyle tedavi ederlerdi. Zâhirde bu hastalıktan kurtulmanın çaresi ancak tezellül, tevazu ve fakire minnet duymaya delâlet eden bu gibi fiillerdir.

Bâtında ise, daha önce zikrettiğimiz bilgilerdir. Birisi amel bakımından, diğeri ise ilim bakımından tedavidir. Zaten kalbin tedavisi ancak ilim ve amelin terkibinden meydana gelen mâcun ile mümkündür. Bu şartlar, namazdaki huşû yerine kaimdir. Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

لَيْسَ لِلْمَرْءِ مِنْ صَلاَتِهِ اِلاَّ مَا عَقَلَ مِنْهَا.

Kişinin namazından aklettiği kadarı sahih olur.

Bu hadîs, Hz. Peygamber'in 'Allah Teâlâ fazla minnet edenin (başa kakanın) sadakasını kabul etmez' şeklindeki diğer bir hadisine ve Allah Teâlâ'nın 'Sakın sadakalarınızı başa kakmak ve eziyet etmek sûretiyle iptal etmeyiniz' (Bakara/264) ayetine benzer.

Fakihin, bu ileri sürdüğümüz şarta bakmaksızın 'Kişi zekâtını verdiği takdirde kabul olunur ve sorumluluktan kurtulur' şeklindeki fetvâsına gelince, bunun ne demek olduğunu *Namaz* bahsinde kısaca beyan etmiştik.

Altıncı vazife: Zekâtı veren, verdiğini daima az görmelidir; çünkü verdiğini büyük gördüğü takdirde, kendini beğenmişlik hastalığına müptelâ olur. Bu hastalık ise, hem helâk ve hem de amelleri yakıp kül eden şeylerdendir. Allah Teâlâ dikkatleri bu hastalığın tehlikesine çekerek şöyle buyurmuştur:

> Şüphe yok ki, Allah size birçok (savaş) yer(lerin)de zafer vermiş ve Huneyn gününde de size yardım etmişti. O vakit Huneyn'de çokluğunuz size güven vermişti de (bunun) bir faydası olmamıştı.
>
> (Tevbe/25)

'Kişi kendi ibadetini ne kadar küçümserse, Allah nezdinde o nisbette yücelir. Günahını ise, ne kadar büyük görürse, Allah nezdinde o kadar küçümsenir'.

'Hayırlı ibadet ancak üç şeyle tamamlanır: a) Yapılanın küçümsenmesi, b) Yapılmasında acele edilmesi, c) Gizlenmesi ile...'

Verdiği zekâtı çok görmek, ayette yasaklanan *menn* ve *ezâ*nın kapsamına dahil değildir. Çünkü kişi malını bir mescidin tamirine veya medresenin ihyâsına sarfederse, burada da sarfettiği malı *çok görme* hastalığı mümkün olduğu halde *men* ve *eza* ola-

maz. Ucûb ve çok görme hastalığı sadece sadakalarda değil, bütün ibadetlerde görünen bir hastalıktır. Bu hastalığın devâsı, ilim ve ameldir.

Kişi bilmelidir ki, malın onda biri veya onda birinin dörtte biri bütününe nazaran çok azdır ve yine bilmelidir ki, kendi nefsi için *bezl*'in (vermenin) en düşük derecesiyle kanaat etmiştir. Nitekim biz bunu zekât farziyyetinin anlaşılması bölümünde de zikretmiştik. Bu bakımdan böyle bir harekette bulunan bir kimse, bu hareketinden utanması gerekirken nasıl olur da bunu çok görebilir?

Eğer *bezl*in en yüksek derecesine çıkıp bütün malını veya malının büyük bir kısmını verirse, o vakit de bu malın nereden geldiğini ve nereye sarfettiğini düşünmelidir. Mal Allah'ındır. Esasında Allah Teâlâ'nın bu malı kendisine verdiği ve kendisinin yolunda sarfetmeye muvaffak kıldığı için minnet etmek, ancak Allah'a mahsustur. O halde Allah Teâlâ'nın hakk-ı ilâhisinin tâ kendisi olan malı, onun yolunda harcadığı zaman, neden bu hareketini çok görmektedir.

Amelî tedavi de şudur: Malın bütünü Allah'ındır. Bir kısmını vermemek cimriliği gösterdiği için, utanan bir kimsenin rolüne bürünerek vermelidir. O zaman, veren tıpkı emanetin bir kısmını sahibine iade eden, diğer bir kısmını da vermeyen bir kimsenin hâli gibi ezik ve utanma ile karışık bir durum arzeder. Çünkü malın tamamı Allah Teâlâ'ya aittir. Hepsini vermek, Allah nezdinde daha sevimlidir. İnsanoğlu cimri olduğu için, bütün malın verilmesi, kendisine zor geldiğinden, Allah Teâlâ, kuluna malının tamamını vermeyi emretmemiştir. Nitekim bu hakîkate Allah Teâlâ şöyle temas etmektedir:

> Eğer sizden malların hepsini ister de sizi çıplak bırakacak olursa, cimrilik edip vermezsiniz.
>
> (Muhammed/37)

Yedinci vazife: Malının en iyisini, yanında en sevimli, en kıymetli ve en güzelini seçerek onu Allah yolunda vermelidir. Çünkü Allah mutlak mânâda iyidir, ancak iyiyi kabul eder. Eğer Allah yolunda verdiği malda şüphe varsa, verdiği mal şeriata göre mülkü değilse, o zaman, yerini bulmuş olamaz. Eban'ın (b. Ebî

Ayyaş b. Abd) Hz. Enes b. Mâlik'den rivayet ettiği hadîste aynen şöyle denilmektedir:

طُوبَى لِعَبْدٍ اَنْفَقَ مِنْ مَالٍ اِكْتَسَبَهُ مِنْ غَيْرِ مَعْصِيَةٍ.

Helâlden kazandığı bir maldan Allah yolunda infâk eden kula, cennet vardır![23]

Eğer zekât için ayırdığı mal, iyisinden değilse, böyle yapması edep dışı bir davranıştır. Çünkü bu takdirde malın iyisini kendisine veya kölesine veyahut da çoluk çocuğuna bırakıyor ve böylece bunları Allah Teâlâ'dan daha fazla tercih etmiş oluyor. Eğer bu hareketini, misafirine karşı yapıp evindeki basit yemekleri ona getirirse, mutlaka misafiri darıltacaktır. Ayırdığı zekât sadakasında eğer Allah Teâlâ'yı gözetiyorsa, durum budur. Eğer nefsini ve ahiretteki sevabını gözetiyorsa böyle yaptığı takdirde yine akıllı sayılmaz. Çünkü başkasını nefsine tercih etmiş olmaktadır. Zira kişinin, malından verdiği sadaka, Allah nezdinde gizlediği veya yeyip bitirdiği veya ihtiyacına sarfettiği kadar kendisinindir.

Geçici hayatını gözetip ebedî hayatını terketmek, akıllı insanların işi değildir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

Ey iman edenler! Kazandıklarınızın ve sizin için yerden çıkardığımız ürünlerin helâl olanlarından ve iyisinden Allah yolunda harcayın. Kendinizin ancak göz yumarak alabileceğiniz düşük şeyleri sadaka vermeye kalkışmayın. Biliniz ki, Allah vereceğiniz sadakalardan müstağnidir. Her durumda hamde lâyıktır.

(Bakara/267)

Yani eğer size verildiği takdirde, ancak istemeyerek ve verenden utanarak alabileceğiniz bayağı şeyleri vermeye kalkışmayın ve böylece rabbinizi basit faydalara değiştirmeyin.

سَبَقَ دِرْهَمٌ مِائَةَ اَلْفِ دِرْهَمٍ.

23) İbn Adiy ve Bezzar

Bir dirhem, yüzbin dirhemi geçer![24]

Bunun hakîkati şöyledir: İnsanoğlu, malının helâlinden ve en iyisinden bir dirhemi Allah yolunda verir. Bu dirhem gönül rızasıyla ve Allah nezdindeki karşılığına sevinerek ve inanarak verilmektedir. Bazen de istemediği ve sevmediği malından yüzbin dirhem vermektedir. Onun sevmediği bir maldan Allah yolunda vermesi delâlet eder ki, sevdiği malını Allah'a tercih etmektedir. Bundan dolayı kendileri için kötü telâkki ettikleri bir şeyi Allah'a atfettiklerinden Allah bir kavmi zemmederek şöyle buyurmuştur:

Hem kendilerinin hoşlanmadıkları kızları Allah'a isnad ediyor, hem de en güzel âkibet onlarınmış diye dilleri kendilerine yalan söylüyor. Hayır! Şüphe yok ki, ateş onlarındır.

(Nahl/62)

Bazı Kur'an okuyucuları (kurralar) ayetteki *Lâcerem* kelimesinin başındaki nefy (olumsuz) edatı *La* üzerinde vakfederek *hayır* mânâsına almış ve onları böylece iddialarında tekzib etmiştir. Sonra *cerem*den başlayarak ayeti şu mânâya gelecek şekilde okumaya devam etmişlerdir:

Kendi nefislerine istemedikleri şeyi Allah'a atfetmeleri kendilerine ateşi kazandırmıştır.[25]

Sekizinci vazife: Sadakasının -Allah nezdinde- artışına vesile olacak bir kimseyi arayarak vermelidir. Sekiz sınıfın rastgele fertleriyle yetinmemelidir. Çünkü bu sekiz sınıfın içinde hususî sıfatlara sahip olan kimseler vardır: Bu bakımdan o hususî sıfatlar gözetilmelidir. Bu sıfatlar altı tanedir:

1. Dünyadan yüz çevirmiş, âhiret ticaretine kendisini adamış muttakîlere zekât vermelidir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

لاَتَأْكُلْ اِلاَّ طَعَامَ تَقِىٍّ وَلاَ يَاْكُلْ طَعَامَكَ اِلاَّ تَقِىٌّ.

---

24) Nesâî ve İbn Hibban, (Ebu Hüreyre'den); İbn Hibban'a göre hadîs *sahihtir*.

25) Bu yoruma göre *Cerem* kelimesi *kazanmak* mânâsına gelmiş olur.

Sen ancak muttaki bir kimsenin yemeğini ye ve yemeğini de yine bir muttakîye yedir.[26]

Bunun hikmeti şudur: Muttakî bir kimse, o sadaka ile takvâ yoluna devam etmeye gayret gösterir. Bu bakımdan sen, verdiğin sadaka ile ona bu imkânı bahşettiğinden kendisine ortak olmaktasın.

اَطْعِمُوا طَعَامَكُمُ الْاَتْقِيَاءَ وَاَوْلُوا مَعْرُوفَكُمُ الْمُؤْمِنِينَ.

Yemeğinizi muttakîlere yediriniz. Malî iyiliklerinizi mü'minlere yapınız.[27]

اَضِفْ بِطَعَامِكَ مَنْ تُحِبُّهُ فِى اللّٰهِ تَعَالَى.

Allah yolunda sevdiğin bir kimseyi misafir et ve yemeğini yedir.[28]

Bazı âlimler, sûfîlerin fakirlerini başka fakirlere tercih ederlerdi. 'Eğer bütün fakirlere verirsen daha faziletli olur' denildiği zaman, şöyle cevap verirlerdi: 'Hayır! Bunlar, gayeleri sadece Allah olan bir topluluktur. Fakr u zarurete düştükleri takdirde âzimlerine rehavet gelecektir. Eğer onlardan birisinin azmini Allah'a çevirirsem, benim için gayesi dünya olan bir kişiye vermekten daha sevimli olur'.

Adamın bu sözü Cüneyd-i Bağdadî'ye nakledildiği zaman, çok hoşuna gitmiş ve şöyle demiştir: 'Bu, Allah'ın velîlerinden biridir. Uzun bir zamandan beri bundan daha güzel bir söz duymamıştım'.

Anlatıldığına göre, bu adam iflâs ettiği için dükkânını kapatmak ister. Cüneyd-i Bağdadî, kendisine sermaye gönderir ve 'Bu sermayeyi kullan ve dükkânını terketme. Çünkü ticaret, senin gibi insanlara zarar vermez' der. Bu kişi bakkaldı. Fakirler kendisinden ne isterlerse verir onlardan para almazdı.

---

26) Ebu Dâvud, Tirmizî, (Ebu Said'den)

27) İbn Mübârek, (Ebu Said'den)

28) İbn Mübârek, (Cüveybir'den, Dahhâk'dan *mürsel* olarak)

2. Hususî olarak ilim ehlini aramalı ve sadakasını onlara vermelidir. Çünkü böyle insanlara sadaka vermek, ilme yardımdır. İlim ise, sahih bir niyetle tahsil edildiği takdirde ibadetlerin en şereflisidir.

İbn Mübârek, sadakalarını özellikle ilim erbabına tahsis etmekteydi. Kendisine 'Neden böyle yaparak bütün fakirlere vermiyorsun?' denildiği zaman, şu cevabı verdi: 'Peygamberlik makamından sonra, âlimlerin makamından daha üstün bir mertebe olduğunu bilmiyorum. Bu bakımdan âlimlerden birisinin kalbi, dünyevî ihtiyaç sebebiyle meşgul olduğu takdirde ilim tahsilini tam mânâsıyla yapamaz. O halde onlara ilim tahsili imkânını vermek en faziletli bir hareket olur'.

3. Zekâtı alan, takvâsında ve tevhîd ilminde doğru bir kimse olmalıdır. Tevhîd ilminde doğru oluşunun mânâsı şudur: Zekât ve sadakayı aldığı zaman buna karşılık verene değil, Allah'a hamdeder, şükreder ve bu nimetin Allah'tan geldiğini görür, aradaki vasıtaya önem vermez. İşte böyle bir kimse, herkesten daha fazla Allah'a şükreden bir kul olur. Bu insan, bütün nimetlerin Allah'tan geldiğini görür.

Lokman Hekim, oğluna yapmış olduğu vasiyette şöyle demektedir: 'Sakın kendinle Allah arasında nimet veren bir kimsenin varlığını hatırına getirme. Allah'tan başkasının nimetini kendin için bir ağırlık say'.

Nimet mukabilinde Allah'a değil de başkasına teşekkür etmek, hakikî nimet vereni tanımamak demektir. Bu insan, vasıtanın zorlandığını ve Allah'a musahhar olarak ister istemez o nimeti getirip kendisine verdiğini de kesinlikle bilmez. Bilmez ki, Allah Teâlâ, bu fiilin icrası için kulu zorlayan bütün faktörleri seferber etmiş ve bütün sebepleri kolaylaştırmıştır. Bundan dolayı kul, vermek hususunda mecburiyet halindedir. Eğer vermemezlik yapmak istese de buna kudreti olmaz. Çünkü Allah, kulun kalbine 'Din ve dünyasının salâhı böyle yapmana bağlıdır' fikrini ilkâ etmiştir. İtici mânâ kuvvetli oldu mu fâilin irâdesi ve bu işi yapmaya kudreti kesin bir hâl alır. Böylece kul, kudretli iticiye muhalefet edemez. Bütün itici kuvvetlerin yaratıcısı ve tahrik edicisi Allah Teâlâ'dır. Zayıflığı ve tereddüdü ortadan kaldıran da O'dur. İticilerin istediği gibi, kudretin işlemesini kuluna musahhar kılan da O'dur. Bu

imana sahip olan bir kimse, zâhirî sebeplere değil, sebepleri yaratana bakar. Böyle bir iman, verici için, alıcının senâ ve şükründen daha faydalıdır. Çünkü senâ ve şükür, faydası pek az olan birer dil hareketidir. Böyle muvahhid bir kula yardım etmek elbette zâyi olamaz. Fakat verene, verdiğinden ötürü hayırlı dualar yapan ve medh-ü senâda bulunan bir fakir ise, günün birinde bu hediye kesildiği takdirde verene aynı eşitlikte küfredebilir. Verenden azıcık bir eziyet görürse beddua edebilir. Çünkü böyle bir yağcının durumu değişiktir. Bir halde durmaz.

أَنَّهُ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعَثَ مَعْرُوفًا إِلَى بَعْضِ الْفُقَرَاءِ وَقَالَ لِلرَّسُولِ: اِحْفَظْ مَا يَقُولُ فَلَمَّا
أَخَذَ قَالَ: اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِى لاَيَنْسٰى مَنْ ذَكَرَهُ وَلاَ يُضَيِّعُ مَنْ شَكَرَهُ ثُمَّ قَالَ: اَللّٰهُمَّ إِنَّكَ لَمْ
تَنْسَ فُلاَنًا يَعْنِى نَفْسَهُ فَاجْعَلْ فُلاَنًا لاَيَنْسَاكَ يَعْنِى بِفُلاَنٍ نَفْسَهُ فَأَخْبَرَ رَسُولَ اللّٰهِ ﷺ بِذٰلِكَ
فَسُرَّ وَقَالَ ﷺ : عَلِمْتُ أَنَّهُ يَقُولُ ذٰلِكَ.

Hz. Peygamber bazı fakirlere sadakasını gönderdi. Götüren elçiye; 'Sadakayı alırken ne diyorsa onu ezberle' diye emir verdi. Fakir, sadakayı aldığında şöyle dedi: 'Hamd kendisini anan kullarını unutmayan ve kendisine şükreden kullarını zâyi etmeyen Allah'a mahsustur'. Sonra şöyle devam etti: 'Ey Allahım! Sen filân kulunu (beni) unutmadın. Bu bakımdan filân kulunun da seni unutmamasını müyesser kıl!'

Elçi, bu sözleri Rasûlullah'a naklettiği zaman, Rasûlullah sevinerek şöyle buyurmuştur: 'Onun böyle söyleyeceğini biliyordum'.[29]

Dikkat et ve gör ki, bu kişi sadece Allah Teâlâ'ya nazarını teksif etmektedir. Kendisine sadaka gönderen Hz. Peygamber'e dahi bu hususta temas etmemektedir.

Hz. Peygamber (s.a), bir kişiye: 'Tevbe et' buyurmuş ve bunun üzerine o da şöyle demiştir: 'Sadece Allah'a tevbe ederek dönüş yapıyorum. Muhammed'e değil'.

Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

---

29) Irâkî, bu hadîsin esasına rastlamadığını kaydetmiş ve İbn Mende'nin *zayıf* bir senedle İbn Ömer'den rivayet ettiğine işaret etmiştir.

عَرَفَ الْحَقَّ لاَهْلِهِ.

Kişi, hakkın sahibini tanıdı ve onu ehline verdi.[30]

Hz. Âişe'nin kendisine yapılan iftirâ ile ilgili meselede beraati nâzil olduğu zaman, babası Hz. Ebubekir (r.a), ona şöyle dedi: 'Kalk! Allah'ın Rasûlü'nün başını öp'.

Bunun üzerine Hz. Âişe şöyle demiştir:

وَاللّٰهِ لاَاَفْعَلُ وَلاَ اَحْمَدُ اِلاَّ اللّٰهَ.

Allah'a yemin ederim ki, bunu yapmayacağım. Bu hususta sadece Allah'a hamdederim.

Bu söz karşısında Hz. Peygamber de şöyle buyurmuştur:

دَعْهَا يَا اَبَا بَكْرٍ.

Ey Ebubekir! Âişe'nin yakasını bırak!

Hadîsin başka bir rivayetinde Âişe vâlidemizin Hz. Ebubekir'e şöyle dediği kaydedilmektedir:

بِحَمْدِاللّٰهِ لاَبِحَمْدِكَ وَلاَ بِحَمْدِ صَاحِبِكَ.

Ben bu iftiradan Allah'ın hamdıyla kurtulmuşum. Ne senin, ne de arkadaşınınkiyle değil...

Orada hazır bulunan Hz. Peygamber (s.a) Hz. Âişe'nin bu sözlerine karşı menfi bir tepki göstermemiştir. Oysa vahy, Hz. Peygamber'in diliyle Âişe'ye bildirilmişti. Eşyayı Allah'tan başkasına atfetmek, kâfirlerin vasfıdır. Çünkü Allah Teâlâ, şöyle buyurmaktadır:

Böyle iken Allah ortaksız olarak anıldığı vakit âhirete iman etmeyenlerin yürekleri tiksinir ve ondan başka putlar anıldığı vakit yüzleri hemen güler.

(Zümer/45)

---

30) İmam Ahmed ve Taberânî, (Esved b. Serî'den *zayıf* bir senedle)

İçini, vasıtaları ancak vasıta olarak görmekten başka menfi mânâlardan temizlemeyen bir insan, gizli şirkten kurtulmuş sayılamaz. Bu bakımdan kişi tevhîdini şirkin bulanık ve karışıklıklarından tasfiye etmek hususunda Allah'tan korkmalıdır.

4. Zekâtı alan kişinin zekâta olan ihtiyacı örtülü ve gizli olmalıdır. Her gördüğü şahsa fakirliğinden şikâyet etmemelidir. Veya nimetleri elinden çıkıp âdetleri devam eden mürüvvet sahiplerinden olmalıdır. Zira böyle bir kimse, daima iyi tarafını halka göstermek suretiyle yaşar. Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

> Dilenmekten çekindikleri için, tanımayanlar onları zengin zanneder. Ey Rasûlüm! Sen onları simâlarından tanırsın. Onlar iffetlerinden ötürü insanları rahatsız edip birşey istemezler.
>
> (Bakara/273)

Böyle kimseler, iman bakımından zengin, sabır bakımından aziz oldukları için, yüzlerini kızartırcasına şuradan buradan sadaka ve zekât talebinde bulunmazlar. Bu bakımdan her yerde diyânet erbabını araştırmak, zekât ve sadakaları onlara vermek hayır ve sabır ehlinin durumlarının iç yüzlerini keşfetmeye çalışmak, zenginlere düşen en uygun harekettir. Bu kimselere verilen sadakalar, açıktan dilenen kimselere verilen sadakanın yüz misli olarak kabul edilir.

5. Zekâtı alan kimse çoluk-çocuk sahibi olmalı veya hastalık veyahut da herhangi bir sebep dolayısıyla çalışamayacak halde olmalıdır. O zaman kendisine Allah Teâlâ'nın şu ayetinin mânâsı tecelli eder:

> Sadakalarınızı o fakirlere verin ki, onlar Allah yolunda kapanıp kalmışlardır.
>
> (Bakara/273)

Yani âhiret yolunda herhangi bir illetten veya maişetin darlığından, yahut da kalbinin ıslahı sebebiyle çalışıp rızkını temin edemez hale gelmişlerdir. Çünkü böyle kimselerin kanatları makaslanmış, el ve ayakları bağlanmıştır. Bu sebeplere dayanarak Hz. Ömer (r.a), *Ehl-i Beyt*'e on veya daha fazla koyundan oluşan

sürüler vermekteydi. Hz. Peygamber de, kişinin ailevî durumuna göre zekâtı taksim etmekteydi.

Hz. Ömer'e (r.a) (Rasûlullah'ın hadîsinde 'Yârab! Belânın cehdinden sana sığınıyorum' şeklinde geçen) 'Belânın cehdi nedir?' diye sorulduğu zaman, şu cevabı vermiştir: 'Çoluk çocuğun çokluğu ve malın azlığıdır'.

6. Zekât verilen kimse, akraba ve rahîm sahiplerinden olmalıdır. O zaman hem sadaka ve hem de sıla-i rahîm yerine geçer. Sıla-i rahîm'de sonsuz sevabın bulunduğu (da hepimizin) malûmudur.

Hz. Ali (r.a) şöyle demiştir: 'Kardeşlerimden birisine bir dirhem sadaka vermem, başkasına yirmi dirhem vermekten bence daha sevimlidir. Aynı kardeşime yirmi dirhem sadaka vermem, başkasına yüz dirhem vermekten daha sevimli geliyor bana... Ona yüz dirhem vermem, bir köleyi âzâd etmemden daha sevimli geliyor bana...'

Hayır meselesinde dost ve ihvanlar gelişi güzel tanıdıklara tercih edilir. Tıpkı akrabaların yabancılara tercih edilmesi gibi...

Zekât ve sadaka veren zat, bu incelikleri gözetmelidir.

İşte zekâtı alanda aranan ve istenen vasıflar bunlardır. Bunların her birisinde nice dereceler vardır. Bu bakımdan bu derecelerin en yükseğini talep etmek daha uygundur. Eğer bu sıfatların birkaçına birden sahip olan bir kimseyi bulur ve zekâtını ona verirse, bu kendisi için en büyük azık ve en büyük ganimettir. Bu sıfatlarla sıfatlanmış kimseyi arayıp bulursa iki ecri, eğer bu hususta yanılırsa bir ecri vardır. Çünkü o iki ecrin biri derhal olandır ki, o da nefsinin cimrilik sıfatından temizlenmesi, kalbine Allah sevgisinin yerleştirilmesi ve Allah'ın tâatinde yerini bulsun diye gayret sarfetmesidir. Onun kalbinde kuvvetleşen ve kendisini Allah Teâlâ'nın huzuruna müştâk kılan işte bu vasıflardır.

İkinci ecri ise, zekât alanın kendisine yaptığı dua ve himmetidir. Çünkü ebrârın kalpleri hâl-i hazırda ve gelecek zamanlarda tesir icra ederler. Eğer böyle bir kimseye tesadüf ederse, bu iki ecri birden alır. Yanıldığı takdirde ise, ikinciyi değil, sadece birinciyi elde etmiş olur. Gerek burada olsun, gerekse diğer yerlerde olsun, gayret sarfederek çalışan, doğruya isabet ettiği takdirde ücretini kat kat almış demektir. Allah en doğrusunu bilir!

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Zekâta Müstehak Olmanın Şartları ve Zekât Almanın Âdâbı

Kişiyi Zekâta Müstahak Kılan Sebepler

Zekâta ancak *Benî Hâşim* ve *Benî Muttalib* soyundan olmayan hür bir müslüman müstahaktır. Zekâta müstahak olan bu müslümanda Allah Teâlâ'nın kitabında zikredilen sekiz sınıfın özelliklerinden birisi mevcuttur. Bu bakımdan zekât, kâfire, köleye, *Benî Hâşim* ve *Benî Muttalib*'e mensup bir kimseye verilemez.

Çocuk ve deliye gelince, onların velîleri, kendi yerlerine zekâtı kabul ettiği takdirde onlara verilir. Bu bakımdan biz sekiz sınıfın vasıflarını beyan edelim:

I. Fakirler

Fakir, malı olmayan ve çalışmaya gücü yetmeyen kimse demektir. Eğer kişinin yanında günlük nafakası ve hâline münasip elbisesi bulunursa, fakir sayılmaz, fakat miskindir. Eğer günün yarısına yetecek derecede nafakası varsa, fakirlikten çıkmaz. Beraberinde kamis -iç gömlek- bulunur, mendili, mesti ve donu bulunmazsa, sırtındaki kamisin kıymeti de, satıldığı takdirde, fakirlerin hâline uygun kamis, mendil, mest ve don almaya yetmezse, yine fakirdir. Çünkü şu anda muhtaç bulunduğu şeyler yanında yoktur ve onları elde etmekten de âciz bulunmaktadır.

Bu bakımdan bir insanın fakir sayılabilmesi için setr-i avretinden başka bir şeyinin bulunmamasını şart koşmak doğru bir görüş değildir. Çünkü böyle bir fakir, dünyada bulunmaz. Kişinin dilenciliği kendisine âdet edinmesi, onu fakirlikten çıkarmaz. Bu bakımdan dilencilik kazanç sayılmaz. Çalışmaya kudreti olduğu takdirde, böyle bir iktidar kendisini fakirlikten kurtarır. Eğer ancak bir âletle çalışma gücüne sahipse (yanında o âleti satın alabi-

lecek para da yoksa) fakir sayılır. Fakat kendisine o âletin zekât malıyla satın alınması câizdir. Eğer şânına yakışmayan bir çalışmaya gücü yetse bile yine fakir sayılır. Şer'î ilimlerle meşgul olan bir fakirse, çalıştığı takdirde ilim tahsilinden mahrum kalıyorsa, bu gücü dikkate alınmaz ve kendisi fakir sayılır. Eğer kendisini çalışmaktan alıkoyan ibadet vazifeleriyle meşgul olan bir âbid ise, vakitlerin virdleri çalışmasına engel oluyorsa, böyle bir durumda çalışmalıdır. Çünkü çalışmak, nafile ibadetlerden daha evlâdır. İşte Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır:

طَلَبُ الْحَلاَلِ فَرِيضَةٌ بَعْدَ الْفَرِيضَةِ.

Helâl malı elde etmek için çaba sarfetmek farzdan sonra' farzdır.[31]

Hz. Peygamber (s.a) 'Farzdan sonra farz' tabirinden kazanç yolunda gösterilen gayreti kasdetmektedir.

Hz. Ömer 'Şüphe içinde bulunan kazanç dahi dilencilikten hayırlıdır' buyurmuştur.

Eğer fakir, babasından gelen nafaka veya nafakasını vermek mecburiyetinde olan kimseden gelen nafaka ile yetinirse, böyle bir yoldan nafakayı temin etmek çalışmaktan daha kolaydır. Bu bakımdan böyle bir kimse, fakirlikten kurtulmuş demektir.

II. Miskinler

Miskin, geliri giderini karşılamayan bir kimse demektir. Bazen insanın elinde bin dirhem para olsa da miskin sayılır. Bazen de balta ve ipten başka bir şeye sahip olmadığı halde zengin sayılır. Kendi hâline uygun bulunan oturma evleri ve elbiseleri, kişiyi miskinlikten çıkarmaz. Ev eşyası da bu kabildendir. Yani kendi hâline uygun ev eşyası bulunursa, bu da kendisini miskinlik vasfından çıkarmaz. Fıkıh kitaplarının olması da insanı miskinlik sıfatından kurtaramaz. Eğer kişinin malı sadece kitaplarından ibaretse, kendisine *sadaka-i fıtır* lâzım gelmez.

Kitab'ın hükmü elbisenin ve ev eşyalarının hükmü gibidir. Çünkü kişi, bunlara muhtaç olduğu gibi, kitaba da muhtaçtır.

---

31) Taberânî, Beyhakî, (İbn Mes'ud'dan *zayıf* bir senedle)

Fakat kitaptan ihtiyacını gidermek hususunda ihtiyatlı davranması gerekir; zira kitap üç gaye için gereklidir:

a) Öğrenmek

b) İstifade etmek

c) Mütalâa etmek suretiyle neşe almak

Neşe almak ihtiyacı mâkul bir ihtiyaç sayılmaz. Şiir, geçmiş hâdiselerin tarihleri, âhirette faydası olmayan ve dünyada da ancak gezme yerini tutan kitapların benzerlerinin edinilmesi gibi... Böyle bir kitap sahibine düşen kefaretin ödenmesi ve fitrenin verilmesi için, satıldığı gibi, miskinlik vasfını da kaldırır.

Öğrenmek ihtiyacına gelince, eğitmen, öğretmen ve müderrislik gibi ücretle yapılan hizmetler içinse, bu kitap onun çalışma âleti sayılır. Böyle bir kitap, fitreyi ödemek için satılmaz. Tıpkı terzi ve diğer sanatkârların âletlerinin satılmaması gibi... Eğer öğrenci, *farz-ı kifâye* olan bir ilmi elde etmek için o kitabı okuyorsa, yine satılmaz ve kendisini miskinlik vasfından kurtarmaz. Çünkü bu önemli bir ihtiyaçtır.

İstifade ihtiyacına ve kitaptan öğrenmeye gelince, gelecekte nefsini tedavi etmek için, tıp kitaplarını, mütalâa edip ibret almak için de vaaz kitaplarını saklamak gibi... Eğer böyle bir kimse, başka doktoru ve vâizi olan bir memlekette yaşıyorsa bu kitapları saklamamalı ve satarak ihtiyaçlarını temin etmelidir. Eğer bulunduğu memlekette tabib ve vâiz yoksa, bu kitaplara muhtaç olduğu inkâr edilemez bir gerçektir. Bütün bu söylediklerimizden sonra şunu da ilâve edelim ki, kişi birçok zaman ancak uzun bir müddetten sonra kitabı mütalâa etmeye muhtaç olur. Bu bakımdan bu ihtiyaç müddetini de bir zapt u rapt altına almak gerektir.

Hakîkate en yakın söz şudur: Senede ancak bir defa mütalâasına muhtaç olduğu kitap, zarurî ihtiyaçtan sayılmaz. Zira günlük yiyeceğinden fazla malı bulunan bir kimseye fitre vermek gerekmektedir. Madem ki, yiyeceği günlük olarak takdir edildi, ev eşyaları, bedene ait giyecekler de senelik olarak takdir edilmelidir. Bu bakımdan yazlık elbiseler kış mevsiminde sattırılmaz. Kitaplar ise, elbise ve ev eşyalarına daha çok benzeyen bir maldır. Bazen kişinin aynı kitaptan iki nüshası vardır. Bu bakımdan ikisinden birine ihtiyacı yok demektir. Eğer derse ki, 'Birisi daha doğru,

diğeri ise daha güzeldir, bunun için ben ikisine de muhtacım', biz cevaben kendisine deriz ki, 'En doğruyu kendine sakla ve en güzeli de sat, müreffeh yaşamayı bırak. Eğer aynı ilim dalıyla ilgili iki nüsha kitabı varsa, biri uzun, diğeri kısa ise, durumuna bakılır. Eğer gayesi istifade etmekse, uzununu kendisine bıraksın ve diğerini satsın. Eğer gayesi *tedris* ise, bunların ikisine de ihtiyacı var demektir. Çünkü birisinde olan fayda diğerinde yoktur'.

Bu meselelerin bu şekilde tasvîri sonsuza doğru uzayabilir. *Fıkıh* ilminde bu meselelerin tahliline girişilmemiştir. Bizim bunları burada zikretmemizin sebebi, bunların umumî bir belâ oluşlarından ileri geldiği gibi böyle bir düşüncenin, aksinden daha iyi ve güzel olduğuna dikkatleri çekmek içindir. Zira bu suretlerin sayılması mümkün değildir. Çünkü kitaplar hakkında düşünülenin benzeri ev eşyasının miktarı, adedi, nev'i hakkında da, elbisenin, evin genişliği ve darlığı hakkında da düşünülebilir. Bu hâdiselerin belirtilmiş hududları yoktur. Ancak fâkih, bu hâdiseler hakkında kendi reyiyle ictihad eder. İctihadında gördüklerine dayanarak bazı sınırlamalar koyar. Bu hususta şüphenin tehlikelerine dalar. Müttakî bir kimse için bu hususlarda en ihtiyatlısı hangisi ise, ona yapışır, şüpheliyi bırakır, şüphesize gider. Karşılıklı taraflar arasında bulunan müşkil orta dereceler sayılmayacak kadar çoktur. İnsanoğlunu bunlardan ancak ve ancak ihtiyatlı davranmak kurtarabilir. Allah daha iyi bilir.

III. Âmiller (Zekâtı Toplayan Görevliler)

Bunlar -halife ve kadı hariç- zekâtı toplayan bütün devlet memurlarıdır. Eksper, kâtip, alan, koruyan, nakledip getirenler de bu sınıfa dahildir. Bunların hiç birisine normal ücretinden fazla olarak zekât malından maaş verilemez. Eğer bunlar için ayrılmış zekât sermayesi artacak olursa, onlara değil, diğer sınıflara verilmelidir. Topladıkları zekât, ücretlerini karşılayamazsa noksanları devlet hazinesinden karşılanır.

IV. Müellefet'ül-Kulüb (Kalpleri İslâm'a Kazandırılmak İstenen Kimseler)

Bunlar müslümanlığı kabul eden kabile reisleri olup, kabileler arasında sözleri geçerlidir. Kendilerine zekât vermek, onları

İslâmiyet'e bağlamak ve onların benzerlerini ve tebaalarını da İslâm'a girmeye teşvik etmek demektir.

V. Mükâteb Köleler

Kölenin payına düşen zekât, onu mal mukabilinde âzâd etmeyi şart koşan efendisine teslim edilir. Ancak doğrudan doğruya köleye teslim edilmesi de câizdir. Efendi, kendi zekâtını akd-i kitabet yaptığı kölesine veremez; çünkü o köle henüz kendisinin sayılmaktadır.

VI. Borçlular

Borçlu, ibadet veya helâl bir mesele için borçlanan fakir kimsedir. Eğer borçlandığı parayı mâsiyete sarfetmişse, bu borcu, ancak tevbe ettiği takdirde zekâtla ödenir. Eğer zenginse, borcundan ötürü kendisine zekât verilemez. Ancak zengin, umumî menfaat veya bir fitne ateşini söndürmek için borçlanmışsa, o zaman bu borcunu kapatması için kendisine zekât verilebilir.

VII. Gârimûn

Bunlar devlet bütçesinden maaş almayan gâzilerdir. Zengin olsalar bile savaşmalarına yardımcı olması için zekâtın bir kısmı onlara verilir.

VIII. Yolcular

Zekât alabilecek yolcu, memleketinden, mâsiyet için değil mübah bir iş için çıkmış kimse veya zekât verenin memleketinde bulunan bir gariptir. Böyle bir insan, fakirse, kendisine zekâttan verilir. Bu kimsenin başka bir memlekette malı varsa, kendisini o memlekete ulaştırabilecek kadar zekât verilir.

Şayet bu vasıfların nasıl bilineceğini soracak olursan, şöyle deriz: Kişinin fakir veya miskin olması, kendi ifadesiyle bilinir. 'Ben fakirim veya miskinim' diyen kimseden *fakir* veya *miskin* olduğuna dair delil istenmez ve yemin ettirilmez. Kesinlikle *yalancı* olduğu bilinmedikçe sözüne itimad edilir.

Gaza ve sefere gelince, bunlar gelecek zamana ait hâdiselerdir. Bu bakımdan kişi 'Ben gâziyim' dediği zaman, kendisine zekât verilir; gazâya gitmediği takdirde de, geri alınır. Zekâtı alan diğer sınıflara gelince, onların bu saydığımız sınıflardan olduklarına dair delil lâzımdır. İşte zekât alabilmenin şartları bunlardır. Bu sınıflardan kime ne kadar zekât verileceği meselesine gelince, onu ileride beyan edeceğiz.

Zekât Alan Kimsenin Vazifeleri

Zekâtı alan kimsenin vazifeleri beştir:

1. Bilmelidir ki, kendisine zekât verilmesini Allah Teâlâ vâcib kılmıştır. Bunun bu şekilde bilinmesi, himmetin birleşmesine ve şükrün bir hedefe yönelmesine vesile olur; çünkü Allah Teâlâ, insanları hedeflerinin bir olmasına zorlamakta ve bununla mükellef kılmaktadır. Bu hedef *Tevhid* ve *Ahiret*'tir. Allah Teâlâ bize bu hedefi açıkça göstermektedir:

> Ben insanları ve cinleri ancak bana ibâdet etsinler diye yarattım.
>
> (Zâriyat/56)

Fakat hikmet-i ilâhîsi kula, şehvet ve ihtiyaçlarının musallat edilmesini dilemiştir. Üzerine musallat edilen bu şehvet ve ihtiyaçlar da kulun himmetini dağıtmaktadır. Buna karşılık kerem-i ilâhîsiyle nimetini, kulun ihtiyaçlarına kifayet edecek derecede artırmak dilemiştir. Bu sırra binaen çok mal yaratmış ve bunları da ihtiyaçları giderici âletler olsun ve ibadetler için vesile kılınsın diye kullarına vermiştir. O, bazı kullarına, deneme ve bela kabilinden çok mal verdi ve böylece onu tehlikeye sürükledi. Bazılarını da sevdi ve onu dünyada tıpkı şefkatli bir kimsenin hastasını koruması gibi korudu. Dünyanın fazlalıklarını ona vermedi. İhtiyacını kolayca elde etmesi ve bu ihtiyacın derlenip korunmasında zahmet çekmesi için onun ihtiyacını zenginler eliyle gönderdi. Böylece malları, zorluk çekmek suretiyle elde eden ve koruyanlar, zenginler; faydasını görenlerse fakirler olur. Fakirler bu şekilde Allah'ın ibâdetine koyulup ölümden sonraki âleme hazırlanırlar. Onları bu hazırlıktan ne dünya fazlalıkları çevirir ve ne de fakirlikleri dolayısıyla çaba sarfetmeleri meşgul eder. Bu ise, nimetin zirvesidir. Fakir müslüman kesinlikle iman etmelidir ki, Allah Teâlâ'nın

kendisinden esirgediği dünyalığı vermemesi, vermesinden daha üstündür. Bu son derece kritik ve müşkil meselenin tahkik ve izahı Allah'ın izniyle *Fakirlik* bölümünde gelecektir.

Fakir, bu şekilde aldıklarını, rızık olarak ve ibadetine yardımcı kabul ederek Allah'tan aldığını bilmeli ve 'Bunlarla Allah'ın tâatına daha kuvvetli bir şekilde girişeceğim' diye almalıdır. Eğer aldığı zekâtla Allah Teâlâ'ya tâat ve ibâdet imkânından mahrumsa, onu Allah'ın kendisine mübah kıldığı yere sarfetsin (başka muhtaçlara versin). Eğer aldığı zekâtla Allah'a isyan etmeye kalkışırsa, Allah'ın nimetini inkâr etmiş, O'ndan uzaklaşmaya müstehak olmuş ve Allah'ın gazabını haketmiş olur.

2. Verene teşekkür ve dua etmeli ve onu övmeli; ancak bunu yaparken de vereni, bir vasıta olmaktan daha üste çıkarmamalıdır. Veren, Allah'ın nimetinin alıcısına vasıl olması için bir yoldur. Yolun da, vasıta olmak hesabıyla bir hakkı vardır. Verene teşekkür etmek, nimeti Allah'tan bilmeye zıt düşmez; çünkü Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

مَنْ لَمْ يَشْكُرِ النَّاسَ لَمْ يَشْكُرِ اللّٰهَ.

İnsanlara teşekkür etmeyen kimse Allah'a da şükretmez.[32]

Allah Teâlâ Kur'an'ın birçok ayetlerinde -kendilerinin yaradanı olduğu ve onlara çalışma gücü verdiği halde- bu çalışmalarından dolayı insanları övmektedir; tıpkı şu ayette olduğu gibi:

O (Eyyûb) ne güzel bir kuldu. Gerçekten o, tamamen Allah'a yönelmişti.

(Sâd/44)

Buna benzer daha nice ayetler vardır. Bu bakımdan zekâtı alan kimse, verene şöyle dua etmelidir: 'Ey servet sahibi! Allah Teâlâ senin kalbini pâk kılıp ebrarların (iyilerin) kalplerinden saysın. Amelini temizletip hayırlı insanların amelinden kılsın. Ruhun

---

32) Tirmizî, (Ebu Said'den); Ebu Dâvud ve İbn Hibban, (benzerini Ebu Hüreyre'den)

üzerine rahmetini indirip onu şehid ruhlarından eylesin!' Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

مَنْ اَسْدَى اِلَيْكُمْ مَعْرُوفًا فَكَافِئُوهُ فَاِنْ لَمْ تَسْتَطِيعُوا فَادْعُوا لَهُ حَتَّى تَعْلَمُوا اَنَّكُمْ قَدْ كَافَأْتُمُوهُ.

> Size iyilik yapan bir kimseye, iyilik yapmak suretiyle karşılık veriniz. Eğer buna gücünüz yetmiyorsa, kendisine, kalbinizde iyiliğinin karşılığını verdiğiniz kanaati hasıl oluncaya kadar dua ediniz.[33]

Verilen malın ayıplarını -eğer varsa- örtmek, onu az görmemek ve kötülememek, şükrün tamamlanmasındandır. Vermeyen kimseyi, vermediğinden ötürü tahkir etmemelidir. İyilik yapanı gerek nefsinin, gerekse de halkın yanında büyütmelidir; çünkü verenin vazifesi, verdiğini küçümsemek olduğu gibi, alanın vazifesi de verenin himmetini (kendiliğinden) kabullenmek ve iyiliğini büyük görmektir. Her kul, kendi vazifesini yerine getirmeli ve böyle yapıldığı takdirde herhangi bir tenakuzun sözkonusu olmayacağını bilmelidir; çünkü küçüklüğü ve büyüklüğü icab ettiren sebepler arasında muâraza vardır. Veren için en faydalı husus, küçüklük sebeplerini düşünmektir; bunun aksini tefekkür kendisine zarar verir. Alan ise, verenin tam aksine hareket etmelidir. Gerek alan, gerekse de verenin bu hareketleri, nimetin, esasında Allah'tan geldiğine olan imanlarına zıt düşmez; çünkü vasıtayı *vasıta* olarak görmeyenler cahildir. (Vasıtayı vasıta olarak gören ise, normal düşünmektedir). Ancak vasıtayı esas görmek, hakîkatin inkârı demek olup tehlikeli bir görüştür.

3. Aldığı malın aslını araştırmalıdır. Eğer helâl değilse, ondan sakınmalıdır.

> Kim Allah'tan korkarsa, Allah ona (darlıktan genişliğe) bir çıkış yolu ihsan eder ve ona ummadığı yerden rızık verir.
>
> (Talâk/2-3)

Haramdan sakınan muttakî kimse, helâlden mahrum olmaz. Bu bakımdan zâlimlerin, bağîlerin, sultanların emrinde çalışan memurların ve malının çoğu haramdan gelen kimselerin zekât ve

---

33) Ebu Dâvud, Nesâî, (İbn Ömer'den *sahih* bir senedle)

sadakalarını kabul etmemelidir. Ancak çok çaresiz kalır ve kendisine verilen malın kimin olduğunu da bilmiyorsa ondan ihtiyacı kadar alabilir. Böyle bir meselede şeriatın fetvâsı budur; çünkü onu, malının çoğu haramdan olan bir kimse sadaka olarak vermiş olabilir; bu durumda da, helâl mal elde etmekten âciz kaldığı zaman ancak ihtiyacı kadarını alabilir. Haram malı kabullendiği zaman, onu zekât olarak almış sayılmaz; zira mal haram olduğu için verenin zekâtı yerine geçmez.

4. Alacağı miktarın şüpheli kısmından sakınmalı ve ancak kendisine helâl olanı almalıdır. Zekâtı ancak ihtiyacı olduğu takdirde alabilir. Eğer zekâtı kendisiyle kitabet akdi yapıldığı veya helâl bir yere sarfetmek amacıyla borçlandığı miktarı ödemek için alıyorsa, borcunun miktarından fazlasını almamalıdır. Zekâtı toplayan memurlardan olduğu için çalışmasının karşılığını alıyorsa, ücretinden fazlasını almamalıdır. Kendisine normal ücretinden fazlası verildiğinde de almamalıdır; zira zekâtı veren, malın esas sahibi değildir ki, onunla teberruda bulunsun. Misafir ise, azığından ve kendisini hedefine ulaştıracak kadarından fazlasını almamalıdır. Eğer zekâtı alan gâziyse sadece harp için kendisine lâzım olan at, silah gibi şeyleri satın alacak ve nafakasına yetecek kadarını almalıdır. Bütün bunların takdir ve tahdidi kişinin ictihadına bağlıdır; belirlenmiş bir hududu yoktur. Seferin azığı da böyledir. Fakat takvâ, şüpheli olanı bırakarak şüphesiz olanı almaktır.

Kişi zekâtı miskinlik sıfatıyla alıyorsa, ev eşyalarına, elbiselerine, kitaplarına dikkatle bakmalıdır. Eğer onların içinde normal fiyatıyla veya nefâsetiyle kendisini zengin edecek birşey varsa ve o şeyin değiştirilmesi de mümkünse ve değiştirildiği takdirde kıymetinin bir kısmı, kendisi gibi bir eşya alındıktan sonra artıyorsa, zekât almaktansa böyle bir yola başvurmalıdır. Ancak bütün bunlar yine kişinin ictihadına bağlı olan hususlardır.

Kişinin zekâta müstahak olduğu, görünen yönü ile sabit olur. Bunun tam zıddı olan diğer bir yönü daha vardır ki, onunla da zekâta müstahak olmadığı anlaşılmaktadır. Bu ikisi arasında, şüpheli birçok durumlar mevcuttur. Korunun etrafında dolaşan bir hayvanın koruya girme ihtimali büyüktür. Bu hususta zekâtı kabul edenin sözüne itimad edilmelidir.

Muhtaç bir kimsenin ihtiyaçlarını takdir ve tesbit etmek hususunda, darlıkta ve genişlikte birçok değişik haller vardır. Bu haller saymakla bitmez. Muttakî kimse, genişlikten çok darlığa meyleder. Bu konuda müsamahakâr olan kimse de daima genişliğe meyyaldir. Hatta nefsini çeşitli genişliklere muhtaç görür. Oysa böyle bir durum, şeriat nazarında hoş değildir. Zekâta ihtiyacı olduğu zaman, ondan, fazla almayıp, aldığı andan itibaren kendisine bir sene yetecek kadar almalıdır; zira ruhsat verilen en yüksek miktar budur. Çünkü sene tekrarlandığı zaman, gelir sebepleri de tekrarlanır. Hz. Peygamber çoluk çocuğunun ancak bir senelik nafakasını saklamıştır.[34]

Fakir ve miskinin zekât alma hususundaki hududunu belirtmeye en yakın fetva budur. Kişinin, zekâttan sadece bir aylık veya bir günlük nafakasını almakla yetinmesi takvâya daha yakındır. (Ancak bu hüküm, hergün için zekâtı bulunan memleketler için geçerlidir).

Zekât'tan Alınacak Miktar Hakkındaki Görüşler

Alınacak zekât ve sadakanın miktarı hakkında ulemanın fetvaları muhteliftir. Kimileri 'Ancak bir gün ve bir gecesine yetecek kadarını alabilir' demek sûretiyle az alma hususunda mübâlağa etmişlerdir. Bunların delili Sehl b. Hanzeliyye'nin rivayet ettiği şu hadîstir:

اَنَّهُ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَهَى عَنِ السُّؤَالِ مَعَ الْغِنَى فَسُئِلَ عَنْ غِنَاهُ فَقَالَ ﷺ : غَدَاؤُهُ وَعَشَاؤُهُ.

> Hz. Peygamber zenginlerin dilenmesini yasakladığı zaman, kendisine dilenmesi yasaklanan zenginliğin ne olduğu soruldu. Buna, şu cevabı verdi: 'Sabah ve akşam yiyeceğine sahip olan kimse zengindir'.

Başka bir grup da, 'Zekâttan zengin olacak kadar alabilir' demişlerdir. (Burada) zengin olmanın haddi bunlara göre zekât nisabına sahip olacak derecede almak demektir; çünkü Allah

---

34) Buhârî ve Müslim, (Hz. Ömer'den); Beyhakî, (Enes'den). Zehebî bu hadîsin *münker* olduğunu söylemiştir.

Teâlâ zekâtı ancak zenginlere vâcib kılmıştır. Bunlar ise, zengin değiller ki almasınlar.

Bir grup âlim de 'Kişi kendisi ve aile efradından herhangi birisi için nisab miktarı kadar zekât alabilir' demiştir.

Bazıları da 'Zenginliğin haddi elli dirhem veya onun kıymetinde altındır' demiştir. İbn Mes'ud'dan (r.a) şöyle rivayet edilmiştir:

مَنْ سَأَلَ وَلَهُ مَالٌ يُغْنِيهِ جَاءَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَفِى وَجْهِهِ خُمُوشٌ.

Kendisine yetecek kadar malı olduğu halde dilenen, kıyâmet günü mahşer yerine yüzü (utanmaktan) şerha şerha olarak gelir.

İbn Mes'ud'a 'Zenginliğin sınırı nedir?' diye sorulduğunda, 'Elli dirhem veya onun kıymetinde altındır' demiştir. Fakat bunu rivayet edenin *mevsuk* bir kimse olmadığı söylenmektedir.

Başka bir grup da, 'Zenginliğin haddi kırk dirhemdir' demişler ve delil olarak da Atâ b. Yesar tarafından Hz. Peygamber'den nakledilen şu *munkatı'* hadîsi göstermişlerdir:

مَنْ سَأَلَ وَلَهُ اُوقِيَّةٌ فَقَدْ اَلْحَفَ فِى السُّؤَالِ.

Kim kırk dirhem parası olduğu halde dilenirse, dilencilikte ifrata kaçmış demektir.[35]

Diğer bir grup âlim de, zekât alma hususunda daha geniş bir imkân taraftarıdır. Şöyle ki: Kişi, hayatı boyunca kendisini zengin edecek bir akarı veya kendisine ticaret imkânı sağlayacak ve böylece ömrü boyunca zekât almaktan kurtaracak bir malı, zekât olarak alabilir; çünkü zenginlik budur.

Hz. Ömer 'Verdiğiniz zaman karşınızdaki insanı zengin edercesine veriniz' buyurmuştur.

Hatta seleften bazıları 'Zengin bir kimse fakir düştüğünde zekâttan, onbin dirhem dahi olsa- eski hâlini geri getirecek kadar alabilir' demişlerdir. Ancak böyle bir durumda da normal sınırı geçmemeye dikkat etmelidir.

---

35) Ebu Dâvud, İbn Hibban

Ebu Talha (r.a) bahçesinde çalışmaktan dolayı namazını kaçırdığı zaman, Hz. Peygamber'e gelerek 'Namazı kaçırmama sebep olan bahçem Allah için sadaka olsun' demiş; Hz. Peygamber de kendisine şöyle buyurmuştur:

اِجْعَلْهُ فِي قَرَابَتِكَ فَهُوَ خَيْرٌ لَكَ.

O bahçeyi fakir akrabalarına vermen senin için daha hayırlı olur.[36]

Hz. Peygamber'in bu sözleri üzerine Ebu Talha, bahçesini fakir yakınlarından Hasan ile Ebu Katâde'ye vermiştir. Oysa bir hurma bahçesi, iki kişi için hem çok ve hem de zengin edicidir. (Eğer zengin edecek kadar sadaka veya zekât almak câiz değilse neden Rasûlullah buna teşvikte bulunmuştur?)

Hz. Ömer, bir bedeviye, yavrusuyla birlikte bir deve vermiştir. İşte zekât ve sadaka alma hususunda hikâye edilen hükümler bunlardır.

Alınan sadaka miktarını bir günlük nafakaya veya kırk dirheme kadar azaltmak meselesine gelince; bu husus, dilenciliğin ve kapı kapı dolaşmanın iyi olmayışı hakkında vârid olmuştur. Zaten dilenmek ve kapı kapı dolaşmak iyi birşey değildir. Dilenmenin zekât ve sadaka almaktan ayrı bir hükmü vardır. Zekâttan, alınan zekât malıyla herhangi birşey alıp onunla zengin olacak kadar alınmasına ruhsat vermek ihtimale en yakın bir fetva olduğu gibi israfa da dönüktür. Normale en yakın olan fetvâ, bir senelik ihtiyacı kadar almaktır. Bunun ötesi tehlikeli, azı ise sıkıntılıdır.

Bu fetvalar hakkında kesin bir sınır olmadığından müctehid vâki olan hükmü gözönünde bulundurarak kendi görüşüne göre fetvâ verir. Müctehidin fetvâsına rağmen muttakî kimse 'Sana fetvâ verseler de sen yine kalbinden fetvâ iste'[37] sözünü unutmamalıdır.

Nitekim Hz. Peygamber de böyle söylemiştir; çünkü günah, kalplerin ısırılması ve bir türlü doğru görmemesidir. Bu bakımdan zekât alan kimse aldığı miktar hakkında nefsinde her-

---

36) Bu hadîs *Namazın Sırları* bölümünde de zikredilmişti.

37) *İlim* bölümünde geçmişti.

hangi bir tereddüde ve şüpheye düşerse, Allah'tan korkup 'Zâhirde âlimlerin fetvâsı var' diye kendisini haklı çıkarmamaya dikkat etsin; çünkü âlimlerin fetvaları, zaruretten kurtarıcı kayıtlara bağlıdır. Ayrıca bu fetvalarda tahmin ve şüphelere düşme tehlikeleri de vardır. Şüphelerden kaçmak ise, dindar kimselerin ahlâkı ve âhiret yolcularının âdetidir.

5. Zekâtı alan kimse, mal sâhibine zekâtının miktarını sormalı ve kendisine verilen miktar, o şahsın tüm zekâtının sekizde birinden fazlaysa, bu fazlalığı almamalıdır. Çünkü zekât alacak olan diğer ortaklarıyla birlikte mütalaa edildiği zaman, ancak onun sekizde birini haketmiş olur. Bu bakımdan sekizde birini dahi iki sınıfa paylaştırdığı takdirde kendisine ne kadar düşüyorsa o kadarını almalıdır. Zekât alanlardan çoğunun verenden bu keyfiyeti sormaları gerekir; çünkü zekât alanların çoğu ya cehaletlerinden veya müsamahakârlıklarından bu taksimi gözetmezler. Bu suali ancak aldığı miktarın kendisine haram olmak ihtimali bulunmadığı kanaatında ise terkedebilir.

Helâl ve Haram bölümünde -Allah'ın izniyle- bu durumun nerede sorulması gerektiği ve ihtimal derecesinin ne olduğu tafsilâtlı bir şekilde izah edilecektir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Nafile Sadakanın Beyan ve Fazileti

Hadîsler

تَصَدَّقُوا وَلَوْ بِتَمْرَةٍ فَاِنَّهَا تَسُدُّ مِنَ الْجَائِعِ وَتُطْفِىءُ الْخَطِيئَةَ كَمَا يُطْفِىءُ الْمَاءُ النَّارَ.

Bir hurma ile de olsa sadaka veriniz. Çünkü sadaka olarak verilen o hurma, açın ihtiyacını giderir. Suyun ateşi söndürmesi gibi günahı da söndürür.[38]

اِتَّقُوا النَّارَ وَلَوْ بِشِقِّ تَمْرَةٍ فَاِنْ لَمْ تَجِدُوا فَبِكَلِمَةٍ طَيِّبَةٍ.

Bir hurmanın yarısıyla olsa bile sadaka vererek ateşten korunun. Eğer yanınızda sadaka verecek birşey yoksa dilenciyi güzel bir sözle savuşturun.[39]

مَا مِنْ عَبْدٍ مُسْلِمٍ يَتَصَدَّقُ بِصَدَقَةٍ مِنْ كَسْبٍ طَيِّبٍ وَلاَ يَقْبَلُ اللّهُ اِلاَّ طَيِّبًا اِلاَّ كَانَ اللّهُ اٰخِذُهَا بِيَمِينِهِ فَيُرَبِّيهَا كَمَا يُرَبِّى اَحَدُكُمْ فَصِيلَهُ حَتَّى تَبْلُغَ التَّمْرَةُ مِثْلَ اُحُدٍ.

Müslüman bir kul, helâl olarak kazandığı maldan sadaka verirse ki Allah da ancak helâlden verileni kabul eder- Allah Teâlâ o sadakayı sağ eliyle kabul eder ve herhangi birinizin deve yavrusunu büyüttüğü gibi onu büyütür. Öyle ki, sadaka olarak verdiğiniz bir hurma, Uhud dağı kadar olur.[40]

Hz. Peygamber Ebu Derdâ'ya hitaben şöyle buyurmuştur:

---

38) İbn Mübârek, (İkrime'den *mürsel* olarak)

39) Buhârî ve Müslim, (Adiy b. Hâtim'den)

40) Buhârî ve Müslim, Tirmizî, Nesâî, (Ebu Hüreyre'den)

إِذَا طَبَخْتَ مَرَقَةً فَاَكْثِرْ مَاءَهَا ثُمَّ انْظُرْ اِلَى اَهْلِ بَيْتٍ مِنْ جِيرَانِكَ فَاَصِبْهُمْ مِنْهُ بِمَعْرُوفٍ.

Çorbayı pişirdiğin zaman bol sulu yap. Sonra komşularından bir aileyi seç. O çorbadan sadaka olarak bir miktarını o aileye ver![41]

مَا اَحْسَنَ عَبْدٌ الصَّدَقَةَ اِلاَّ اَحْسَنَ اللّٰهُ عَزَّ وَجَلَّ الْخِلاَفَةَ عَلٰى تَرِكَتِهِ.

Allah Teâlâ sadakasını en iyi şekilde veren kulun, geride bıraktığı malına en iyi şekilde bereket ihsan eder.[42]

كُلُّ امْرِىءٍ فِى ظِلِّ صَدَقَتِهِ حَتّٰى يُقْضٰى بَيْنَ النَّاسِ.

Her insan (kıyâmet gününde) hemcinsleri arasında hüküm verilinceye kadar sadakasının gölgesinde durur.[43]

اَلصَّدَقَةُ تَسُدُّ سَبْعِينَ بَابًا مِنَ الشَّرِّ.

Sadaka şerrin yetmiş kapısını kapatır.[44]

صَدَقَةُ السِّرِّ تُطْفِىءُ غَضَبَ الرَّبِّ عَزَّ وَجَلَّ.

Gizlice verilen sadaka, Allah Teâlâ'nın gazabını söndürür.

مَا الَّذِى اَعْطَى مِنْ سِعَةٍ بِاَفْضَلَ اَجْرًا مِنَ الَّذِى يَقْبَلُ مِنْ حَاجَةٍ.

---

41) Müslim, (Ebu Zer'den)

42) İbn Mübârek, (İbn Şihab'dan *mürsel* olarak *sahih* bir senedle)

43) İbn Hibban ve Hâkim, (Ukbe b. Âmir'den)

44) İbn Mübârek, (Enes'den *zayıf* bir senedle)

Zenginlikten sadaka veren bir kimsenin sevabı, ihtiyaçtan sadaka kabul edenin sevabından daha üstün değildir.[45]

Buradaki 'ihtiyaçtan sadaka kabul eden kimse' dini için çalışmak gâyesiyle sadaka ile ihtiyacını gidermeye uğraşan kimsedir. Bu bakımdan böyle bir kimse dininin imarı için sadaka veren kimse ile sevapta eşittir.

اَىُّ الصَّدَقَةِ اَفْضَلُ؟ قَالَ: اَنْ تَصَدَّقَ وَاَنْتَ صَحِيحٌ شَحِيحٌ تَأْمُلُ الْبَقَاءَ وَتَخْشَى الْفَاقَةَ وَلاَ تُمْهِلْ حَتَّى اِذَا بَلَغَتِ الْحُلْقُومَ قُلْتَ لِفُلاَنٍ كَذَا وَلِفُلاَنٍ كَذَا وَقَدْ كَانَ لِفُلاَنٍ.

Hz. Peygamber'e 'Sadakanın hangi kısmı daha üstündür?' diye sorulduğunda, şöyle cevap vermiştir: 'Sağlam olduğun, servete karşı cimri bulunduğun, yaşama ümidinde olup fakirlikten korktuğun halde sadaka vermen, sadakanın en üstün şeklidir. Sakın can boğaza dayandığı zamana kadar sadaka vermemezlik yapma ki o zaman filân ve falan adama şunu verin diyerek falan adamın malını başkalarına taksim etmeyesin!'[46]

اَنْفِقْهُ عَلَى نَفْسِكَ، فَقَالَ: اِنَّ عِنْدِى اٰخَرَ، قَال: اَنْفِقْهُ عَلَى زَوْجَتِكَ، قَالَ: اِنَّ عِنْدِى اٰخَرَ، قَالَ: اَنْفِقْهُ عَلَى وَلَدِكَ، قَالَ: اِنَّ عِنْدِى اٰخَرَ، قَالَ: اَنْفِقْهُ عَلَى خَادِمِكَ، قَالَ: اِنَّ عِنْدِى اٰخَرَ، قَالَ ﷺ : اَنْتَ اَبْصَرُ بِهِ.

Hz. Peygamber (s.a), günün birinde ashâbına şöyle hitab eder:

- Sadaka veriniz!

Cemaatta bulunanlardan biri şöyle der:

- Benim yanımda bir dinar var.

- Onu kendi nefsine infâk et!

- Başka bir dinarım daha var.

---

45) İbn Hibban, *Duâfa*; Taberânî, *el-Evsat*, (Enes'den)

46) Buhârî ve Müslim, (Ebu Hüreyre'den)

- Onu da hanımın için harca!
- Başka bir dinarım daha var
- Onu da çocuğuna harca!
- Başka da var.
- Onu da hizmetçine harca!
- Başka da var.
- Sen onu vereceğin yeri daha iyi bilirsin.[47]

لاَتَحِلُّ الصَّدَقَةُ لاٰلِ مُحَمَّدٍ اِنَّمَا هِىَ اَوْسَاخُ النَّاسِ.

Sadaka (zekât), Muhammed ailesine helâl değildir. Çünkü sadaka, halkın (mallarının) kirleridir.[48]

رُدُّوا مَذَمَّةَ السَّائِلِ.وَلَوْ بِمِثْلِ رَاْسِ الطَّائِرِ مِنَ الطَّعَامِ.

Dilenciyi mahrum ettiğinizden ötürü müstehak olacağınız zemmi bertaraf etmek için yemeğinizden bir kuş başı kadar olsa dahî veriniz.[49]

لَوْ صَدَقَ السَّائِلُ مَا اَفْلَحَ مَنْ رَدَّهُ.

Eğer dilenci doğru söylüyorsa, ona birşey vermeyip mahrum çeviren asla felâh bulamaz.[50]

Hz. İsâ (a.s) şöyle buyurmuştur: 'Kapısından bir dilenciyi mahrum olarak çevirenin evine yedi gün kadar melekler girmez'.

Efendimiz (s.a) şu iki işini başkasına bırakmazdı: a) Geceleyin abdestte kullanacağı suyu kendisi hazırlar ve üzerini örterdi. b) Sadakasını kendi eliyle miskine verirdi.[51]

---

47) Ebu Dâvud, Nesâî, İbn Hibban ve Hâkim, (Ebu Hüreyre'den)

48) Müslim, (Muttalib b. Rabia'dan)

49) Ukaylî, *Duafâ*, (Hz. Âişe'den)

50) Ukaylî, *Duafâ*; İbn Abdilberr, (Hz. Âişe'den)

51) Dârekutnî, (İbn Abbâs'dan *zayıf* bir senedle). İbn Mübârek, (*mürsel*) bir senedle

لَيْسَ الْمِسْكِينُ الَّذِى تَرُدُّهُ التَّمْرَةُ وَالتَّمْرَتَانِ اَوِ اللُّقْمَةُ وَاللُّقْمَتَانِ اِنَّمَا الْمِسْكِينُ الْمُتَعَفِّفُ اِقْرَؤُا اِنْ شِئْتُمْ: ﴿لاَيَسْئَلُونَ النَّاسَ اِلْحَافًا﴾.

Miskin, bir-iki hurma, bir-iki lokma vermek suretiyle kapıdan giden kimse değildir. *Miskin*, haysiyetini koruyan bir kimsedir. İsterseniz şu âyeti okuyunuz: 'Onlar iffetlerinden ötürü insanları rahatsız edip birşey istemezler'.[52]

مَا مِنْ مُسْلِمٍ يَكْسُو مُسْلِمًا اِلاَّ كَانَ فِى حِفْظِ اللّٰهِ عَزَّ وَجَلَّ مَا دَامَتْ عَلَيْهِ مِنْهُ رُقْعَةٌ.

Bir müslümanı giydiren bir kimse, giydirdiği müslümanın sırtındaki elbiseden bir yama kalıncaya kadar, Allah'ın koruma ve himâyesinde bulunur.[53]

Ashab'ın ve Âlimlerin Sözleri

Urve b. Zübeyr şöyle demiştir: Hz. Âişe'nin elbisesi yamalı olduğu halde ellibin dirhem sadakayı fakir fukaraya dağıttı'.

Mücâhid, 'Yoksula, yetime ve esire seve seve yemek yedirirler' (İnsan/8) ayetinin tefsirinde şöyle demiştir: 'Yemeğe karşı iştahları olduğu halde kendileri yemezler de zikrolunan insanlara yedirirler'.

Hz. Ömer bir duasında şöyle demiştir:

اَللّٰهُمَّ اجْعَلِ الْفَضْلَ عِنْدَ خِيَارِنَا لَعَلَّهُمْ يَعُودُونَ بِهِ عَلَى ذَوِى الْحَاجَةِ مِنَّا.

Ey Allahım! Malın fazlalığını bizim hayırlılarımıza emanet kıl ki onlar bizden olan ihtiyaç sahiplerine versinler.

---

52) Buhârî ve Müslim, (Hz. Âişe'den)

53) Tirmizî ve Hâkim, (İbn Abbâs'tan). Hadîsi rivayet edenler arasında *zayıf* olarak bilinen Halid b. Tahman vardır.

Âdil Halife Ömer b. Abdulaziz de şöyle demiştir: 'Namaz seni yolun ortasına kadar götürür. Oruç ise padişahın kapısına kadar; sadaka ise, padişahın huzuruna sokar'.

İbn Ebî Cahd[54] şöyle demiştir: 'Sadaka, kötülüğün yetmiş kapısını kapatır. Sadakanın gizli verileni açık verileninden yetmiş derece üstündür. Sadaka, yetmiş şeytanın çenesini söker'.

İbn Mes'ud şöyle anlatır: Bir adamcağız yetmiş sene Allah'a ibadet ettikten sonra kötü birşey yaptı, o yetmiş yıllık ibadet yandı. Sonra bir miskinin yanından geçerken ona bir ekmek sadaka verdi. Bu sadakanın hürmetine Allah Teâlâ onun günahını affetti ve yetmiş senelik amelini kendisine iade etti...'

Lokman Hekim, oğluna 'Bir günah işlediğin zaman, hemen akabinde sadaka ver' demiştir.

Yahya b. Muaz 'Dünya dağlarının karşılığında tartılan bir dâneyi tanımıyorum. Meğer ki sadaka olarak verilen bir dâne olsun' demiştir.

Abdülaziz b. Ebî Revad[55] der ki: 'Şu üç şeyin cennet hazinelerinden olduğu söylenir: a) Hastalığı gizlemek, b) Sadakayı gizlemek, c) Müsibetleri gizlemek'. Bu söz, aynı zamanda *müsned* ve *merfû* bir hadîs olarak da rivayet edilmiştir.

Ömer b. Hattab (r.a) şöyle demiştir: Ameller aralarında (manen) birbirlerine karşı iftihar ettiler. Bu arada sadaka dedi ki; 'Ben sizin en faziletlinizim'.

Abdullah b. Ömer (r.a) sadaka olarak şeker verir ve şöyle derdi: "Allah Teâlâ'yı dinledim; şöyle buyurmaktadır: 'Sevdiğiniz şeylerden sadaka vermedikçe siz cennete giremezsiniz' (Âlu İmran/92). Allah biliyor ki en fazla şekeri severim".

Nehâî diyor ki: 'Sadaka olarak verdiğim şeyi, Allah için veriyorsam, ayıplı olması hiç de hoşuma gitmez'.

Ubeyd b. Umeyr de şöyle demiştir: 'İnsanlar son derece aç, susuz ve çıplak olarak haşrolunurlar. Onlardan hangisi dünyaday-

---

54) İsmi Sâlim b. Rafî'dir ve *el-Eşcâî* kabilesindendir. H. 120 yılında vefat etmiştir.

55) Hadîs ilminde güvenilir, âbid ve zâhid bir kimse idi. H. 159 yılında vefat etmiştir.

ken Allah için yedirmişse, Allah da onu o günde doyurur. Allah için dünyada içirene Allah orada içirir ve nihayet Allah için dünyada giydireni Allah orada giydirir'.

Hasan Basrî şöyle demiştir: 'Eğer Allah dileseydi, hepinizi zengin kılar, aranızda bir tek fakir bırakmazdı. Fakat Allah Teâlâ bir kısmınızı diğer kısmınızla denemek istedi'.

Şa'bî de şöyle demiştir: 'Kim nefsini sadakanın sevabına, fakirin sadakaya muhtaç olmasından daha fazla muhtaç görmezse, onun sadakası Allah katında kabul edilmez ve durdurularak kendisinin yüzüne çarpılır'.

İmam Mâlik de şöyle der: 'Zengin kimsenin *sebil* yaptığı suyu içmesinde bir sakınca görmüyoruz. Çünkü zengin o suyu dışarda sadaka verip, camide de içer. Çünkü onun gayesi o suyu susayanlara *sebil* etmektir. Gayesi sadece ihtiyaç sahipleri ile miskinler içsin diye değildir'.

Hasan Basrî'nin yanından beraberinde bir câriye bulunan bir *nehhas* (canbaz) geçer. Hasan Basrî, canbaza 'Bu câriyeyi bir veya iki dirheme satmaya razı mısın?' der. Canbaz kabul etmeyince, Hasan-ı Basrî 'Öyleyse yoluna devam et, (bilmelisin ki) Allah Teâlâ cennetin elâ gözlü hâtunlarını, bir kuruş ve bir lokmaya vermeye razıdır' der.

Sadakanın Gizli veya Açık Verilmesi

İhlâsın arayıcıları, bu hususta ayrı ayrı görüşlere sahiptir. Bir kısmı, sadakanın gizlenmesinin daha faziletli olduğu fikrine meyyâldir. Başka bir grup da açıkça verilmesine taraftardır. Biz bu görüşteki mânâ ve tehlikelere işaret ettikten sonra hakîkatin perdesini kaldıracağız.

Sadakayı Gizli Vermenin Beş Anlamı

1. Sadakayı gizli vermek sadaka alanın gizli kalmasına daha fazla yardım eder. Zira onun açıkça sadakayı alması, mürüvvetinin perdesini yırtmaktır. İhtiyacını belirterek afiflik durumundan çıkmaktır. Mahbub olan korunma hududunu da aşmaktır ki bu korunma hududu sayesinde, câhil kimseler o hududa dikkat eden fakirleri zengin sanırlar.

2. Sadakayı gizli vermek, insanların kalp ve dilleri için, daha selâmetlidir. Zira insanlar çoğu zaman kıskanır veya 'Neden sadaka aldı?' diye adamın aleyhinde atıp tutarlar. Zengin olduğu halde sadaka aldığını sanırlar veya 'ihtiyacından fazla aldı' derler. Hased, suizân ve gıybet ise, büyük günâhlardandır. İnsanları bu günahlardan korumak daha iyidir.

Ebû Eyyub es-Sahtiyânî şöyle demiştir: 'Komşularımda bana karşı bir hased belirmesin diye, yeni elbise giymeyi terkettim'.

Zâhidlerden biri şöyle demektedir: 'Sadece arkadaşlarımın gönlü için bazen mübah olan bir şeyi kullanmayı da terkediyorum. Çünkü onu kullandığım takdirde 'Bu sana nereden geldi?' diye sorup zihinlerinde bazı soru işaretleri oluşmaktadır'.

İbrahim et-Teymî'nin sırtında arkadaşlarından bazıları yeni bir gömlek görürler ve kendisine sorarlar: 'Bunu nereden aldın?' İbrahim 'Kardeşim Hayseme bana verdi. Eğer ailesinin bunu bana vereceğini bildiklerini bilseydim, kabul etmezdim' diye cevap verir.

3. Sadaka ve zekâtını verene bu verdiklerinin gizlenmesi hususunda yardım etmelidir. Çünkü gizli yapılan bir yardım, açıkça verilenden daha faziletlidir. Faziletli bir işin tamamlanmasına yardım etmek de fazilettir. Hadiseyi kapatmak, ancak iki taraf için mümkündür. Çünkü bir taraf hâdiseyi açığa vurursa, verenin hareketi de açığa çıkmış olur.

Bir adam, bir âlime açıktan birşey verir. Âlim, verileni kabul etmeyerek sahibine iâde eder. Aynı kişi, aynı âlime başka bir zaman gizlice birşey verir ve bu sefer o âlim, bu verileni kabul eder. Aynı kişiye bu şekilde davranmasının sebebi kendisine sorulduğu zaman da şöyle der: 'Bu kişi, bu sefer iyiliğini gizlemek suretiyle edeple hareket etti. Ben de bu şekilde edeple hareket edenin iyiliğini kabullendim. Öbür defasında açık vermek suretiyle su-i edebde bulundu. Ben de onun iyiliğini geriye iade ettim'.

Adamın biri, bir sûfîye cemaatin içinde birşey uzatır. Sûfî kabul etmeyerek sadakayı geri çevirir. Adam 'Allah Teâlâ'nın sana verdiğini neden geri çeviriyorsun?' deyince sûfînin cevabı şu olur: 'Sen, sadece Allah'ın olan bir malda başkasını Allah'a ortak kılıp sadece Allah'ın bilmesiyle kanaat etmedin de ondan. Bu bakımdan ben Allah'ın bana gönderdiği iyiliği değil de, senin konuştuğun mânâyı geri çevirdim'.

Ariflerden biri, açıkta kendisine verilen ve kabul etmediği birşeyi gizliden verdikleri takdirde kabul eder. Bunun üzerine kendisine neden böyle yaptığı sorulduğunda şöyle der: 'Sen açıkta verirken Allah'a isyan ettin. Ben de mâsiyet hususunda sana yardımcı olmak istemedim. Gizlemekle Allah'a itaat ettin. Allah'ın tâatinde sana yardımcı olmak istedim'.

Süfyan es-Sevrî 'Eğer bilseydim ki, bana vereceği sadakayı gidip başkasına söylemeyecek, şurada burada konuşmayacak biri var, sadakasını hemen kabul ederdim' demiştir.

4. Sadakayı açık vermekte, alan için zillet ve aşağılık duygusu vardır. Oysa müslüman hiçbir zaman, nefsini zelil edemez. (Allah'a karşı olan hâl müstesnâ)

Âlimlerden bazıları, gizli verilen sadakayı kabul, açık verilenleri de reddederek derlerdi ki: 'Onu açıkta bana uzatmak, ilmin vekârına zillet getirir ve ilim ehlini de küçük düşürür. Ben ise, ilmi, ayaklar altına almak, ehlini zelil düşürmek suretiyle dünyanın herhangi birşeyini yükselticilerden değilim'.

5. Ortaklık şüphesinden kaçınmak için sadakanın gizli verilmesi daha yerindedir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a), bir hadîs-i şerîfinde şöyle buyur-maktadır:

مَنْ اُهْدِىَ هَدِيَّةً وَعِنْدَهُ قَوْمٌ فَهُمْ شُرَكَاؤُهُ فِيهَا.

Yanında başk'a kimseler bulunduğu halde kişiye bir hediye verilirse, yanındakiler de o hediyede onun ortaklarıdır.[56]

Sadakanın gümüş veya altından olması, onu hediye olmaktan çıkarmaz. Çünkü Hz. Peygamber'in bu hükmünü doğrulayıcı diğer bir hadîsi daha vardır:

اَفْضَلُ مَا يُهْدِى الرَّجُلُ اِلَى اَخِيهِ وَرِقًا اَوْ يُطْعِمُهُ خُبْزًا.

56) Ukaylî, *Duâfa*; İbn Hibban, *Duâfa*. Taberânî ve Beyhakî, (İbn Abbas'dan)

> Kişinin kardeşine hediye ettiği en faziletli şey gümüştür veya ona ekmek yedirmektir.[57]

Hz. Peygamber, bu hadîse göre gümüş parayı, tek başına hediye olarak kabul etmiştir. Bu bakımdan cemaat içerisinde cemaatin rızası olmaksızın bir kişiye verilen hediyeyi almakta kerahet vardır ve şüpheden uzak değildir. Tek başına olarak hediyeyi kabul ederse, böyle bir şüpheden kurtulmuş olur.

Sadakayı Açıktan Vermenin Dört Anlamı

1. Sadakayı açıktan vermek daha makbuldür. Çünkü kişinin ihlâs ve doğruluğuna delil olur ve onu riyâdan korur.

2. Sadakayı açık vermekte mertebenin düşmesi, kulluk ve meskenetin ilân edilmesi, kibirden sıyrılma ve zenginlik dâvasını gütmekten kaçınmak vardır. Aynı zamanda (alanın) nefsi, halkın gözünden iskât edilir ve düşer.

Âriflerden biri, talebesine şöyle demiştir: 'Eğer sadakayı alanlardan-san, her halükârda açıkta al! Zira sen, şu iki sınıftan birisiyle mutlaka karşılaşacaksın: a) Sadakayı aldığın zaman, gözünden düşeceğin kişilerle ki zaten senin de gayen, insanların gözünden düşmektir. Çünkü böyle bir düşüş dinin için daha selâmetli, nefsin için de daha az tehlike getiricidir; b) Sadakayı âlenen aldığından dolayı muhabbetinin kalbinde daha geliştiği kişilerle ki zaten bu kişi, din kardeşin olmak hasebiyle böyle birşey istemekteydi. Çünkü sevgin, onun yanında arttıkça ve o seni büyük saydıkça, onun ecri fazlalaşır. Bu bakımdan sen, böyle bir şeye vesile olduğun için senin de sevabın artar'.

3. Ârif kişinin Allah'tan başka hedefi olmadığı için, sadakayı gizli veya açık kabul etmesi, kendisi için birdir. Bu bakımdan *Tevhid* bahsinde hallerin ayrılığı şirkin tâ kendisidir (gizlisi ayrı, açığı ayrı ise de şirk tehlikesi vardır).

Bazı âlimler 'Gizlice sadakayı kabul edip, açıkça verildiği takdirde reddedenin duasına önem vermeyiz' demişlerdir. İnsanlara iltifat -ister hâzır bulunsunlar, ister bulunmasınlar- hâlin nok-

---

57) İbn Adiy, (İbn Ömer'den *zayıf* bir senedle). Hadîsin devamı için bkz. *İthaf'us-Saade*, IV/178

sanlığına delâlet eder. Bu bakımdan her halukârda kişinin dikkati, bir olan *vahid-i mutlak*'a çevrilmelidir.

Anlatıldığına göre şeyhlerden biri müridlerinden birine fazlasıyla meylederdi. Şeyhin bu durumu da diğer müridlere zor gelirdi. Müridlerin bu hâlini sezen şeyh, meylettiği şahsın faziletini onlara göstermek istedi. Bunun için her birisine bir tavuk teslim ederek dedi ki: 'Hepiniz ayrı ayrı yerlere gidin ve hiç kimsenin sizi görmediği bir yerde elinizdeki tavuğu kesip getirin'. Herkes tenha yerlere çekilerek elindeki tavuğu kesip getirdi. Ancak şeyhin sevgisini kazanan mürid, tavuğu diri olarak getirdi. Bunun üzerine şeyh, müridlerine şöyle sordu: 'Neden tavukları kestiniz?' Onlar 'Şeyhimizin emrini yerine getirmek için...' dediler. Tavuğu diri olarak getiren müridine sordu: 'Neden arkadaşların gibi, sen de tavuğu kesmedin?' Mürid de şöyle cevap verdi: 'Hiç kimsenin beni göremeyeceği bir yer bulamadım. Çünkü Allah Teâlâ, beni her yerde görür'. Bunun üzerine şeyh müridlerine döner ve şöyle der: 'İşte bu nedenle ona size nazaran daha fazla ihtimam gösteriyorum. Çünkü o, Allah'tan başkasına iltifat etmiyor'.

4. Sadakayı açık şekilde vermek ve almak *şükür* sünnetinin ikame edilmesine vesiledir.

Rabbinin nimetini anlat!

(Dûha/11)

Sadakayı gizli vermek, küfran-ı nimettir. Nitekim Allah Teâlâ (c.c), kendisinin verdiğini inkâr edeni zemmederek onları cimrilerle beraber zikretmiştir:

> Onlar ki hem kıskanır, cimrilik ederler, hem herkese cimrilik tavsiye ederler ve hem de Allah'ın kendilerine fazlından verdiği şeyleri saklarlar. Biz de böyle nimetleri gizleyen nankörlere hor ve rüsvay edici bir azab hazırladık.
>
> (Nisâ/47)

Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

اِذَا اَنْعَمَ اللّٰهُ عَلٰى عَبْدٍ نِعْمَةً اَحَبَّ اَنْ تُرٰى نِعْمَتُهُ عَلَيْهِ.

> Allah Teâlâ bir kuluna herhangi bir nimeti ihsân buyurduğu zaman, o nimetin, o kulunun üzerinde görünmesini sever.[58]

Bir adamcağız, birşey getirip sâlihlerden bir zâta gizlice verir. O salih zât da, eline aldığını kaldırıp cemaate göstererek şöyle der: 'Şu bana verilen şey, dünyalıktır. Dünyalıkta ise, açıklık daha efdâldir. Gizlilik ancak âhiret ile ilgili emirlerde daha faziletlidir'.

Bu sırra binaen bazıları da şöyle demişlerdir: 'Sana topluluk içerisinde sadaka verildiği zaman, riyakârlık olmasın diye kabul et. Sonra sadakaya tâlip değilsen, gizlice sahibine iade et!'

Sadaka meselesinde şükretmek teşvik edilmiştir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

> İnsanlara teşekkür etmeyen, Allah Teâlâ'ya da teşekkür etmez.[59]

Teşekkür etmek, karşılık vermek yerine geçer. Nitekim Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

> Size bir iyilik yapana karşılığını verin. Eğer karşılığını vermeye gücünüz yetmiyorsa, o iyiliğinden ötürü kendisine hayırlı duâ ve senâlarda bulunun. Onun karşılığını vereceğinizi kesinlikle tahmin edinceye kadar dua etmeye devam edin.[60]

Muhacirler Ensâr-ı Kirâm'a teşekkür hususunda Hz. Peygamber'e (s.a) gelip 'Ey Allah'ın Rasûlü! Biz kendilerine geldiğimiz zaman mallarını bizimle paylaşan, hatta bütün ecri elde edecekleri korkusuna bile bizi sevkeden bir topluluktan (Ensâr'dan) daha hayırlısını görmedik. (Acaba bu duruma ne ile karşılık verebiliriz?)' diye sordular. Hz. Peygamber de cevaben şöyle buyurdu:

كُلُّ مَا شَكَرْتُمْ لَهُمْ وَاَثْنَيْتُمْ عَلَيْهِمْ بِهِ فَهُوَ مُكَافَاةٌ.

---

58) İmam Ahmed, (İbn Huseyn'den *sahih* bir senedle); Tirmizî, (Amr b. Said'den)

59) Daha önce geçmişti.

60) Daha önce geçmişti.

Onlara her teşekkürünüz, onları her medh u senânız, onların sizlere ikram ettiklerinin karşılığıdır.

Sonuç

Bu mânâları bildikten sonra, sadakanın gizli veya açık verilmesi hususunda naklolunan ihtilâf, meselenin aslında olan bir ihtilâf değildir, sadece insanların halindeki bir ihtilaftır. Bu konunun üzerindeki perde şu şekilde kaldırılabilir.

Biz kesin olarak sadakayı gizli vermenin her halukârda daha efdâl ve üstün olduğunu söyleyemeyiz veya sadakayı açıkça vermenin de her zaman için daha üstün olduğu iddiasında bulunamayız. Bu durumlar, niyetlerin değişmesiyle değişmektedir. Niyetler de haller ve şahıslara göre farklılık arzeder. Bu bakımdan ihlâslı bir kimse, daima nefsini kontrolu altında bulundurmalıdır ki gururun ipiyle nefsini tehlike kuyusuna sarkıtmasın. Tabiatın teşviki ve şeytanın hilesiyle aldanmasın. Sadakayı gizli vermenin mânâlarında hile ve aldanma daha fazla olmakla beraber her ikisinin de müdahalesi vardır. Fakat gizlilikteki hile müdahalesi, tabiatın meylinden doğar. Çünkü açıkça sadakayı almak; derecesinin alçalmasına, insanların gözünden düşmesine, halkın sadakayı alana istihfaf, verene de *verici* ve *ihsân edici* gözüyle bakmasına da vesile olur. İşte en gizli ve tehlikeli hastalık budur. Bu hastalık nefiste gizlidir. Şeytan bu hastalık vasıtasıyle daha önce gizli verilen sadaka hakkında söylediğimiz beş mânâyı ileri sürerek, daima insanı sadakayı gizli kabul etmeye zorlamaktadır.

Bunun ölçüsü ve miyârı tek bir şeydir. Şöyle ki: Sadakayı almasının belli olmasından, tıpkı emsâllerinden herhangi birisinin aldığı sadakanın belli olmasından müteessir olduğu gibi müteessir olmasıdır. Eğer kişi, halkı gıybet yapmak, hâsed etmek ve su-i zanda bulunmaktan veya başkasının namus perdesini yırtmaktan korumak istiyorsa veya sadakayı verene gizli versin diye yardım da bulunuyorsa veya sadakayı ilmin kıymetini düşürmesin diye açıkça almaktan çekiniyorsa, bütün bu mânâlar din kardeşinin sadaka aldığının belli olması ile de meydana gelebilir ve gelmelidir. Böyle bir durumda sadakayı gizli almak için ileri sürdüğü illet ve sebepler hususunda doğru söylemiş olur. Eğer kendisinin aldığı sadaka açığa vurulduğu takdirde, başka müslümanın aldığı sadakanın açığa vurulması gibi değil de, daha ağır geliyorsa nefsine, o

vakit sadakayı gizli almak için ileri sürülen sebeplerden kaçınmalı ve korunmalıdır. Çünkü o sebepler, birer yanlışlık ve şeytanın bâtıl hilelerinden ibaret kalır. Esasında o mânâların hiçbiri yoktur. Var olan nefsin desisesi ve şeytanın hilesidir. Çünkü ilim, ilim olduğu için zelil edilirse mahzurludur. Fakat Zeyd'in veya Amr'ın ilmi olmak sebebiyle zilleti, herhangi bir mahzur teşkil etmez. Gıybet, korunması gereken haysiyete tecâvüz olduğu hasebiyle mahzurludur. Fakat özel olarak Zeyd'in haysiyetine saldırmak bakımından mahzurlu değil... Kim ki böyle bir düşünceyi güzelce ayarlayıp hareket ederse, şeytan, o insanı kandırmaktan çoğu zaman âciz kalır. Eğer bu düşünce güzelce ayarlanmazsa, çok amelin az fayda vermesinden kurtuluş gayet güçleşir.

Sadakayı açıkça kabul etmek cihetine gelince, verenin kalbini hoş tutmak için insanın tabiatı bu yana meyleder. Böylece de sadaka vereni başka zamanlarda da sadaka vermeye teşvik eder. Bir de sadaka alan, sadaka verenden başka kimselere de kendisinin iyilik yapana çok teşekkür eden kimselerden olduğunu göstermeye gayret eder ki başkaları da kendisine ikramda bulunsun ve kendisini taltif etmek için, arayıp bulsun! Bu hareket de, insanın içinde gizli bulunan bir hastalıktır. Şeytan, dindar bir insana ancak sünnet-i seniyye şeklinde göstermek suretiyle bu kötü hasletleri tervîc ederek galip gelir. Ona der ki: 'Alan kimsenin, verene teşekkür etmesi *sünnet-i seniyye*'dir. Alınan sadakayı gizlemek ise, riyâdır'. Aynı zamanda sadakayı açıkça almak hususunda ileri sürdüğümüz gerekçeleri de teker teker zikreder. Bütün bunlardan gayesi; insanı açıkça sadaka kabul etmeye mecbur edip, o söylediğimiz gizli mânâları meydana çıkarmaktır.

Sadakayı açık almanın bu felâketi gerektirip, gerektirmeyeceği suâlinin mizânı ve ölçüsü şudur: Kişi nefsine bakacaktır. Acaba sadaka veren, sözün gidip ulaşamıyacağı bir yerde veya kendisinden herhangi bir sadaka beklemediği bir kimsenin yanında, yahut da sadakayı açık vermeyi kerih görüp, daima sadaka verene teşekkür etmeyen bir kimseye sadaka vermek itiyadında olan bir cemaatin huzurunda kendisine sadaka verene teşekkür etmeye meyleder mi etmez mi? Eğer bu söylediklerimiz nefsinde belirirse, muhakkak bilmelidir ki, nefsin bu şartlar karşısında kendisine sadaka verene teşekkür etmesi, *sünnet-i seniyye*'yi tatbik etmekten ileri gelmekte ve Allah'ın nimetini söylemek ve itirâf etmekten neş'et etmektedir. Eğer bu şartlar yoksa, açıktan aldığı sadakadan

dolayı verene teşekkür etmek, mağrur bir kimsenin ve aldanmış bir insanın kârıdır.

Kişi bakar ki, sadaka verene karşı yaptığı teşekkür, nefsin herhangi bir desisesi değil de *sünnet-i seniyye*'yi tatbik etmekten ileri geliyorsa, o zaman sadaka verenin hakkını yerine getirmekten gaflet etmez. Bakar eğer sadaka veren teşekkür etmeyi seviyor ve sadaka verdiğinin duyulmasını istiyorsa, o zaman alan kişiye düşen vazife; sadakayı gizleyip açıkça kendisine teşekkür etmemektir. Çünkü onun hakkınının yerine getirilmesi, zulümde ona yardım etmemek demektir. Sadakasından dolayı başkasının teşekkürünü beklemek ise, zulmün tâ kendisidir. Ne zaman onun teşekkürü sevmediğini ve sadaka vermesinden dolayı böyle birşey istemediğini bilirse, o zaman ona teşekkür etmeli ve verdiği sadakayı açığa vurmalıdır. İşte bu sırra binaen Hz. Peygamber (s.a) huzur-u saadetinde övülen bir kişinin hakkında şöyle buyurmuştur:

ضَرَبْتُمْ عُنُقَهُ لَوْ سَمِعَهَا مَا اَفْلَحَ.

Siz, onun boynunu vurdunuz. Eğer sizin bu meth-u senânızı işitirse, hiçbir zaman felâh bulamaz.[61]

Bununla beraber bilinmektedir ki, Hz. Peygamber (s.a), birçok kimsenin yüzlerine karşı kendilerini övmüştür. Çünkü onların yakînine güvenir ve bilirdi ki, bu övgü kendilerine zarar vermez, aksine hayra rağbetlerini artırır. Nitekim ashâbından birine şöyle buyurmuştur:

اِنَّهُ سَيِّدُ اَهْلِ الْوَبَرِ.

O, *ehl-i veber*'in (çölde çadırlarda yaşayanların) efendisidir![62]

Bir başkası hakkında da şöyle demiştir:

اِذَا جَاءَكُمْ كَرِيمُ قَوْمٍ فَاَكْرِمُوهُ.

---

61) Buhârî ve Müslim, (Ebu Bekre'den)

62) Anberî, Taberânî ve İbn Hibban (Kays b. Âsım'dan)

Ne zaman size bir kavmin büyüğü gelirse, kendisine ikramda bulunun.[63]

Bir defasında ashâbdan birini dinlemiş ve konuşmasının hoşuna gitmesi üzerine şöyle buyurmuştur:

إِنَّ مِنَ الْبَيَانِ لَسِحْرًا.

Muhakkak konuşmanın bir kısmı sihirdir (dinleyicinin kalbini etkiler).[64]

إِذَا عَلِمَ اَحَدُكُمْ مِنْ اَخِيهِ خَيْرًا فَلْيُخْبِرْهُ. فَإِنَّهُ يَزْدَادُ رَغْبَةً فِى الْخَيْرِ.

Sizden herhangi biriniz müslüman kardeşinizin iyi bir hareketini duyduğu zaman kendisine söylesin. Çünkü böyle hareket etmesi, müslüman kardeşini daha fazla hayra teşvik edici olur.[65]

إِذَا مُدِحَ الْمُؤْمِنُ رَبَا الْإِيمَانُ فِى قَلْبِهِ.

İmanlı bir kimse, methedildiği zaman kalbindeki iman gelişir.[66]

Süfyan es-Sevrî şöyle der: 'Kendini bilen bilen bir kişiye, insanların meth-u senâsı zarar vermez'.

Yine Süfyân es-Sevrî, Yûsuf b. Esbat'a şöyle demiştir: 'Sana bir iyilik yaptığım zaman, senden fazla bu yaptığım iyilikle sevinirim. Çünkü o iyiliği Allah'ın bana bir nimeti olarak görmekteyim. Bu bakımdan sen iyiliğe karşı teşekkür et, böyle yapmadığın takdirde sana da teşekkür edilmez'.

Bu mânâların inceliklerini kalbine hâkim olan bir kimsenin düşünmesi gereklidir. Zira bu incelikleri ihmal etmekle beraber

---

63) İbn Mâce, (İbn Ömer'den); Ebu Dâvud, (Şa'bî'den *mürsel* olarak, *sahih* bir senedle)

64) Buhârî, (İbn Ömer'den)

65) Dârekutnî, *el-İlel*, (İbn Müseyyeb'den, o da Ebu Hüreyre'den)

66) Taberânî, (Usâme b. Zeyd'den *zayıf* bir senedle)

âzaları çalıştırmak, şeytana maskara olmaktan başka bir mânâ ifade etmez. Çok yorgunluk ve az fayda temin ettiği için, şeytanı sevindirmekten başka bir netice vermez.

Böyle bir ilim hakkında 'Bir meseleyi öğrenmek, bir sene ibadetten daha efdâldır' denilmiştir. Çünkü bu ilimle hayatın ibâdeti dirilir, cehâlet ise, bütün hayat ibadetini öldürüp, dumura uğratır.

Kısaca halk içinde sadakayı almak, tenha yerlerde ise, bunu reddetmek, yolların en tehlikesizi ve en sağlam olanıdır. Bu bakımdan kişinin nezdinde gizli ile açık eşit bir vaziyete gelecek derecede marifeti kemâle ermemişse, kıyl u kal ile kendisini aldatmamalıdır. Böyle bir durum ise, kırmızı kibrit gibi, dil ile ifade edilir, fakat görülmez bir durumdur.

Kerim olan Allah'tan yardımını ve tevfîkini dileriz.

Sadakayı mı, Zekâtı mı Almak Efdâldir?

İbrahim el-Havvas, Cüneyd-i Bağdadî ve bir grup âlim, sadaka almanın, zekât almaktan daha üstün olduğunu söylemişlerdir. Çünkü zekât almak, miskinleri sıkıntıya sokar. Bir de çok zaman, kişide Kur'an'da beyan edilen ve insanı zekâta müstehak kılan sıfatlar tam anlamıyla görülmez. Sadaka ise, zekâttan daha geniştir.

'Zekâtın alınması, sadakadan daha üstündür' diyen âlimler ise, şu delili ileri sürmektedirler: Zekât almak, bir müslümanın boynundan farzı kaldırmaya yardım etmektir. Eğer yeryüzündeki bütün fakirler zekât almayı boykot ederlerse hepsi günahkâr olur. Bir de zekâtta herhangi bir minnet yoktur. O, Allah Teâlânın rızası için vâcib olan bir haktır. Allah onu muhtaç kullarına rızık olarak vermiştir. Hem de zekât ihtiyaç sebebiyle alınır. İnsanoğlu kesinlikle nefsinin muhtaç olup olmadığını bilmektedir. Sadaka ise, dindarlıktan ötürü alınır. Çünkü çoğu zaman, sadaka veren bir insan, hayırlı ve sâlih zannettiği kimseyi bulur, sadakasını ona verir. Hem de miskinlerle arkadaşlık etmek, Allah'a karşı kuldan istenilen zillet ve meskenete daha yaklaştırıcı ve kibirden de daha uzaklaştırıcıdır. Çünkü insanoğlu, bazen sadakayı hediye gibi alır. Bu bakımdan sadaka ile hediye arasında pek fark kalmaz. Fakat zekât almak ise, alanın zilletine daha fazla delâlet eder ve ihtiyacı olduğunu kesinlikle belirtir.

Bu meselede en doğru hüküm şudur: Bu durum, şahsın durumuna göre değişir, niyetine göre değerlendirilir. Eğer zekâta müstahak olup olmadığında şüphesi varsa zekâtı alması uygun olmaz. Eğer zekâta ihtiyacı olduğunu kesinlikle biliyorsa, meselâ hayra sarfettiği bir borcun altına girmişse, onu zekât almaktan başka hiçbir şekilde ödemeye imkânı yoksa, o zaman kesinlikle zekâta müstehaktır. Bu bakımdan zekât almakla sadaka almak arasında böyle bir kimse muhayyer bırakılırsa, şuna dikkat etmelidir: Eğer sadaka sahibi, kendisi almadığı takdirde o sadakayı başkasına vermeyecekse, o vakit zekâtı değil, sadakayı alsın. Çünkü zekât nasılsa vacib olduğu için, sahibi onu müstahak olanlara vermek mecburiyetindedir. Böyle bir durumda zekâtı değil, sadakayı almak hayrı çoğaltıp, fakirler için genişlik ve kolaylık yapmak demektir. Eğer mal, mutlaka sadaka olarak verilecekse, zekât alındığı takdirde de fakirlere herhangi bir sıkıntı yüklemek sözkonusu değilse, o zaman, kişi muhayyerdir. Hangisinden dilerse, ondan alır. Demek ki sadaka ve zekât alınmasında durumlar, şahıslara ve zamanlara göre değişiklik gösterir. Fakat çok zaman, zekât almaktan nefsin gururu daha şiddetli kırılır ve zelil edilmiş olur. Allah en doğrusunu bilir.

Zekât'ın sırlarını bildiren bu bölüm (Kitabu Esrar'iz-Zekât), Allah'ın izni, yardımı ve güzel tevfikiyle burada sona ermiş bulunuyor. Eğer Allah dilerse, bu bölümün ardından orucun sırlarını bildiren bölüm (Kitabu Esrar'is-Savm) gelecektir.

Hamd, âlemlerin rabbi olan Allah'a mahsustur! Allah, efendimiz Hz. Muhammed'e, bütün enbiyâ ve rasûllere, meleklere, yer ve gök ehlinin rahmetine yakın olanlarına, peygamberimizin âline ve ashâbına rahmet etsin! Onları her çeşit noksanlıktan Kıyamet'e kadar- korusun! Bir ve tek olan Allah'a hamdolsun! O bize kâfidir ve O ne güzel vekildir!

Altıncı Kitab

KİTABU ESRAR'İS-SAVM

(Orucun Sırları)

1. Orucun Zâhirî Farzları, Sünnetleri ve Orucun İfsadı Halinde Lâzım Gelen Hükümler

2. Orucun Sırları ve Bâtınî Şartları

3. Nafile Oruçlar ve Tertibi

VI. Kitabu Esrar'is-Savm
(Orucun Sırları)

Giriş

Hamd, O Allah'a mahsustur ki, şeytanın hilelerini kullarından uzaklaştırmak suretiyle onlara olan minnetini büyütmüştür. Orucu, dostları için kale ve kalkan yapmak suretiyle şeytanın umduğunu red ve zannını boşa çıkarmıştır. O Allah ki dostları için, orucun hürmetine cennetin kapılarını açmıştır. Onlara 'şeytanın ancak kalplerdeki gizli şehvetler yoluyla geldiği' hakîkatini bildirmiştir. Yine onlara bildirmiştir ki, şehvetleri yok etmek suretiyle itminana kavuşan nefis, hasmının belini kırmak için galip bir kahraman ve yenilmez bir kuvvete sahip olmuştur. Sünnet'in kurucusu ve insanların rehberi Hz. Muhammed'e, onun üstün akıl ve delici basiret sahibi olan ashâbına salât ve selâm olsun! Yâ rabbi! Onları daima emin kıl!

اَلصَّوْمُ نِصْفُ الصَّبْرِ.

Oruç, sabrın yarısıdır.[1]

اَلصَّبْرُ نِصْفُ الْاِيمَانِ.

Sabır, imanın yarısıdır.[2]

Hz. Peygamber'in bu hadîsleriyle orucun, imanın dörtte biri olduğu açıklık kazanmaktadır. Allah'a nisbet edilmesi itibariyle de oruç, diğer İslâmî rükûnlardan fazilette de ayrılmaktadır. Çünkü Allah Teâlâ, Hz. Muhammed Mustafa'nın kendisinden hikâye buyurduğu bir hadîs-i kudsî'de şöyle buyurmaktadır:

---

1) İbn Mâce, (Ebu Hüreyre'den)

2) Ebu Nuaym, *Hilye*; Hâtib, *Tarih*, (İbn Mes'ud'dan *hasen* bir senedle)

كُلُّ حَسَنَةٍ بِعَشْرِ اَمْثَالِهَا اِلَى سَبعمِائَةِ ضِعْفٍ اِلاَّ الصِّيَامُ فَاِنَّهُ لِى وَاَنَا اَجْزِى بِهِ.

Her hasene (sevab) on misliyle yazılır; tâ yediyüz misline kadar çıkar. Ancak oruç, o ise benimdir ve ben onun karşılığında kulumun mükâfatını veririm.[3]

Allah Teâlâ (c.c) Kur'an'da da şöyle buyurmaktadır:

Ancak sabredenlere mükâfatları hesapsız verilecektir.

(Zümer/10)

Oruç ise, sabrın yarısıdır. Onun sevabı takdir ve hesap ölçülerinin üstündedir. Orucun faziletini bilmek hususunda Hz. Peygamber'in şu hadîsi zannedersem kâfidir:

وَالَّذِى نَفسِى بِيَدِهِ لَخُلُوفُ فَمِ الصَّائِمِ اَطيَبُ عِنْدَاللّهِ مِنْ رِيحِ الْمِسْكِ يَقُولُ اللّهُ عَزَّ وَجَلَّ اِنَّمَا يَذَرُ شَهْوَتَهُ وَطَعَامَهُ وَشَرَابَهُ لاَجْلِى فَالصَّوْمُ لِى وَاَنَا اَجْزِى بِهِ.

Nefsimi kudret elinde tutan Allah'a yemin ederim ki, oruçlunun ağız kokusu, Allah nezdinde misk kokusundan daha hoştur. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: ‘Kulum ancak şehvetini, yiyeceğini ve içeceğini benim için terketmektedir. Bu bakımdan oruç benim içindir ve onun mükâfatını ben veririm’.[4]

لِلْجَنَّةِ بَابٌ يُقَالُ لَهُ الرَّيَّانُ لاَيَدْخُلُهُ اِلاَّ الصَّائِمُونَ.

Cennetin *Reyyan* adlı bir kapısı vardır. Sadece oruç tutanlar o kapıdan cennete girebilirler.[5]

Oruçlu bir kimseye, orucun mükâfatı olarak Allah'ın rahmeti ile karşı karşıya geleceği va‘dolunmuştur.

---

3) Buharî ve Müslim, (Ebu Hüreyre'den)

4) Buharî ve Müslim, (Ebu Hüreyre'den)

5) Buharî ve Müslim, (Sehl b. Sa‘d'dan)

لِلصَّائِمِ فَرْحَتَانِ: فَرْحَةٌ عِنْدَ اِفْطَارِهِ وَفَرْحَةٌ عِنْدَ لِقَاءِ رَبِّهِ.

Oruçluya iki türlü sevinç vardır: a) İftar ettiği zaman sevinir, b) Allah'a kavuştuğu zaman sevinir.[6]

لِكُلِّ شَيْءٍ بَابٌ وَبَابُ الْعِبَادَةِ الصَّوْمُ.

Herşeyin bir kapısı vardır. İbadetin kapısı da oruçtur![7]

نَوْمُ الصَّائِمِ عِبَادَةٌ.

Oruçlunun uykusu da ibadettir.[8]

Ebu Hüreyre'nin rivayet ettiğine göre, Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

اِذَا دَخَلَ شَهْرُ رَمَضَانَ فُتِحَتْ اَبْوَابُ الْجَنَّةِ وَغُلِّقَتْ اَبْوَابُ النَّارِ وَصُفِّدَتِ الشَّيَاطِينُ وَنَادَى مُنَادٍ: يَا بَاغِىَ الْخَيْرِ هَلُمَّ وَيَا بَاغِىَ الشَّرِّ اَقْصِرْ.

Mübarek Ramazan ayı geldiği zaman, cennetin kapıları açılır, cehennem kapıları kilitlenir. Şeytanlar bağlanır ve bir tellâl şöyle bağırır: Ey hayrı arayan kimse! Gel! Ey şerri arayan vazgeç.[9]

Vekî 'Yeyin, için, âfiyet olsun. Geçmiş günlerde takdîm ettiğiniz sâlih amellere karşılık olarak...' (Hakka/24) ayetinin tefsirinde 'Geçmiş günlerden maksat oruç günleridir, çünkü müslümanlar o günlerde yemek ve içmeyi bırakırlar' demiştir.

---

6) Buharî ve Müslim, (Ebu Hüreyre'den)

7) İbn Mübârek, *Zühd*, (Ebu Derdâ'dan *zayıf* bir senedle)

8) İbn Menbeh (veya Münebbih), (İbn Muğire'den)

9) Tirmizî, İbn Mâce ve Hâkim, (Ebu Hüreyre'den) Tirmizî *Garîb* olduğunu söylemiştir.

Hz. Peygamber (s.a), iftihar mertebesinde dünya hakkındaki zâhidlik ile orucu eşit göstererek şöyle buyurmuştur:

إِنَّ اللّٰهَ تَعَالَى يُبَاهِى مَلاَئِكَتَهُ بِالشَّابِّ العَابِدِ فَيَقُولُ: اَيُّهَا الشَّابُّ التَّارِكُ شَهْوَتَهُ لاَجْلِى الْمُبْذِلُ شَبَابَهُ لِى اَنْتَ عِنْدِى كَبَعْضِ مَلاَئِكَتِى.

Gerçekten Allah Teâlâ, meleklerine karşı âbid bir genç ile iftihar ederek şöyle buyurmaktadır: 'Ey şehvetini benim için terkeden genç! Ey gençliğini bana bahşeden genç! Sen benim nezdimde meleklerimin bâzısı gibisin'.[10]

Yine Hz. Peygamber (s.a) oruçlu hakkında Allah Teâlâ'nın şöyle buyurmuş olduğunu nakletmektedir:

اُنْظُرُوا يَا مَلاَئِكَتِى اِلَى عَبْدِى تَرَكَ شَهْوَتَهُ وَلَذَّتَهُ وَطَعَامَهُ وَشَرَابَهُ مِنْ اَجْلِى.

Ey meleklerim! Kuluma bakınız! Şehvetini, lezzetini, yemesini ve içmesini benim için bırakmıştır.[11]

'Artık işledikleri sâlih amellere mükâfat olarak kendileri için göz aydınlığından ne hazırlanıp saklandığını kimse bilmez' (Secde/17) ayetinin tefsirinde; 'onlar, oruçlarına karşılıktır' denilmiştir. Çünkü Allah Teâlâ, başka bir ayetinde şöyle buyurmaktadır:

Sabredenler sınırsız ve hesapsız sevap alırlar.

(Zümer/10)

Anlaşılıyor ki, oruçluya ecri, sayı ile değil, oluk oluk ve yığın halinde verilecektir. Böyle olması da uygundur. Çünkü oruç ibadeti ancak Allah için yapılır ve ona nisbetle şereflenir. Her ne kadar bütün ibadetler Allah için iseler de, oruçtaki hususiyet daha fazladır. Nitekim Allah Teâlâ *Beyt*'i (Kâbe'yi) nefsine nisbet etmekle şereflendirmiştir. Oysa sadece *Beyt* değil, bütün kâinat Allah'ındır. Orucun bu özelliği iki mânâdan ötürüdür.

---

10) İbn Adiy, (İbn Mes'ud'dan *zayıf* bir senedle)

11) Irâkî böyle bir hadise tesâdüf etmediğini kaydetmiştir. Zebidî ise, Talha'nın, İbn Seniyye'den rivayet ettiğini söyler.

A) Oruç, nefsi yemekten, içmekten ve şehvetten alıkoymak ve bunları terketmekten ibârettir. Bu ise, esasında gizli bir şeydir. Başkasına görünecek bir mahiyette değildir. Halbuki diğer ibadetlerin yapılışını herkes görmektedir. Oruç ise, ancak Allah tarafından bilinir. Çünkü oruç, mücerred sabır ile yapılan bâtınî bir ameldir.

B) Oruç, Allah düşmanını kahretmek için bir vesiledir. Çünkü şeytanın saptırma vesilesi şehvetlerdir. Şehvetler ise, ancak yemek ve içmekle gelişir. Bu sırra binaen Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

إِنَّ الشَّيْطَانَ لَيَجْرِى مِنِ ابْنِ آدَمَ مَجْرَى الدَّمِ فَضَيِّقُوا مَجَارِيَهُ بِالْجُوعِ.

Gerçekten şeytan insanın içinde kanın deverân ettiği gibi, deverân etmektedir. Bu bakımdan açlık ile şeytanın deverân ettiği yolları daraltınız.[12]

Yine bu sırra binaen Hz. Peygamber (s.a), Âişe validemize şöyle der:

دَاوِمِى قَرْعَ بَابِ الْجَنَّةِ.

- Cennet kapısını vurmaya devam et.

- Ne ile?

- Açlıkla...[13]

Daha ileride *Mühlikat* bölümünde, yemeğe karşı 'Oburluk ve İlâcı' kısmında açlığın fazileti beyan edilecektir.

Özel olarak oruç şeytanın hilesini mahvetmek ve yollarını kapatmak ve akış istikametini daraltmak için olduğundan dolayı, Allah Teâlâ'ya nisbet edilme özelliğini elde etmeye müstahak olmuştur. Allah'ın düşmanının helâkinde, Allah'ın dinine yardım vardır. Allah'ın dinine yardım eden de Allah'ın yardımına mazhar olur. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

---

12) Buharî ve Müslim, (Safiyye'den)

13) İmam Irâkî, bu hadisin aslına rastlamadığını kaydetmiştir.

Eğer siz Allah'a (Allah'ın dinine) yardım ederseniz, Allah da size yardım eder ve sizin ayaklarınızı sâbit kılar.

(Muhammed/7)

Bu bakımdan kulun var kuvvetiyle çalışması gerekir. Akabinde hidâyetle onu mükâfatlandırmak da Allah Teâlâ'ya düşer.

Biz bizim yolumuzda cihâd edenleri yollarımıza hidâyet edeceğiz.

(Ankebut/69)

Bir kavim kendi durumlarını değiştirmedikçe Allah onların durumlarını değiştirmez.

(Ra'd/11)

Değiştirmekten maksat şehvetlerin çoğalmasıdır. Bu bakımdan şehvetler, şeytanların yaygın merasıdır. Otlak olduğu müddetçe, şeytanlar orada eksik olmazlar. Şeytanlar oraya devam edince, kul için Allah'ın celâli belirmez ve kul daima Allah'ın mülâkatından uzak olur. Bakınız Hz. Peygamber ne buyurmaktadır:

لَوْلاَ اَنَّ الشَّيَاطِينَ يَحُومُونَ عَلٰى قُلُوبِ بَنِى اٰدَمَ لَنَظَرُوا اِلَى مَلَكُوتِ السَّمٰوَاتِ.

Eğer şeytanlar, Ademoğulları'nın kalplerini dolaşıp durmasaydılar, muhakkak Ademoğulları göklerin âlemini temâşa edip gayba muttali olacaklardı.[14]

İşte bu sebepten oruç, ibadetin kapısı ve insanlar için de bir kalkan olmuştur.

Orucun fazileti bu denli büyük olduğundan, onun zâhirî ve bâtınî şartlarını ve rükûnlerini zikretmek suretiyle beyan etmek gerekir. Nitekim biz bu hususları üç bölümde açıklamaya çalışacağız

---

14) İmam Ahmed, (Ebu Hüreyre'den bir benzerini...)

BİRİNCİ BÖLÜM

Orucun Zâhirî Farzları, Sünnetleri ve Orucun İfsadı Halinde Lâzım Gelen Hükümler

Zâhirî farzlar altı tanedir:

1. Ramazan ayının başlangıcını gözlemek

Bu vazife, hilâlin görünmesiyle olur. Eğer hava bulutluysa şaban ayı otuz güne tamamlanır. Hilâlin görünmesinden gayemiz; bilinmesidir. Bu ise, âdil bir kişinin sözüyle de sâbit olur. Şevval ayının hilâli ise, ibadette ihtiyat sebebiyle ancak iki âdil şahsın şehâdetiyle sâbit olur.

Bir âdil şahsın ağzından Ramazan hilâlinin göründüğünü duyan, eğer onun sözüne güvenip, yüzde ellibir oranında doğru söylediğine de kanaat getirirse, kadı o adil insanın sözüyle hükmetmezse dahi, böyle bir müslümana oruç tutmak lâzım gelir. Bu bakımdan her kul, ibadetinde zannına tâbi olmalıdır. Ne zaman ki bir memlekette hilâl görünür de başka memlekette görünmezse ve bu iki memleket arasındaki mesafe iki konaktan daha azsa, bu iki yerde yaşayan bütün müslümanlara oruç farz olur. Eğer iki memleketin arasındaki mesafe iki konaktan fazlaysa her memleketin hükmü, kendisine ait olur. Birisinde vâcib olan oruç, eğer hilâl görünmezse, öbüründe vâcib olmaz.

2. Niyet

Her gece için, geceleyin günü belirten bir niyet lâzımdır. Eğer bir defada (otuz defa olsa dahi) Ramazan orucunu tutacağına niyet ederse, kâfi gelmez. İşte 'Her gecede niyet etmek' sözümüzle bunu kastediyoruz. Eğer gündüz, Ramazan orucuna ve diğer farz oruçlara niyet ederse yeterli olmaz. Ancak nafile oruçlarda böyle bir niyet geçerlidir. İşte 'geceleyin niyet etmeli' sözüyle bunu kasdettik. Eğer sadece oruca veya farz oruca niyet ederse kâfi değildir; tâ ki Ramazan ayının farzına niyet etmedikçe...

Eğer *şek gecesi* (Şaban ayının otuzuncu gecesi), yarınki gün Ramazan'dansa 'Ramazan orucuna niyet ediyorum' diye mütereddit bir şekilde niyet ederse, kâfi değildir. Çünkü böyle bir niyet kesin olmaz. Meğer ki niyeti âdil bir şahidin şahidliğine dayanmış olsun. O zaman niyet kesinlik kazanmış olur. Âdil şahidin yanlış olma ihtimali veya yalan söyleme ihtimali bu niyetteki kesinliği iptal etmez. Ramazan'ın son gecesindeki şüphe gibi, eski bir duruma dayananan niyet, kesinlik vasfını kaybetmez. Zindanda hapis bulunan kişinin niyeti gibi, ictihada dayanan bir niyetteki tereddüt yine onu niyetlikten çıkarmaz. Meselâ bu durumdaki bir insan, galip bir zanla Ramazan'ın geldiğine ictihad ederse, bunun şüphesi, niyetini kesinlikten çıkarmaz.

Şek gecesinin olup olmamasında şüphesi olan bir insanın diliyle kesin bir niyet etmesi fayda vermez. Çünkü niyetin yeri kalptir. Kalpte şüphe bulundukça niyetin kesin olduğu tasavvur olunamaz. Meselâ Ramazan ayının ortasında 'Eğer yarın, Ramazan ayındansa, oruç tutacağım' dese, onun bu şekilde tereddüde düşmesi, zarar vermez. Çünkü bu tereddüd sadece dil iledir. Niyetin merkezinde ise, tereddüd düşünülemez. Kalp kesinlikle yarının Ramazan ayından olduğuna inanmalıdır. Geceleyin niyet edip niyetten sonra birşeyler yiyenin o niyeti fâsit olmaz ve yeniden niyet etmeye de mecbur değildir. Hâyızda olan kadın hayızlı iken niyet ettikten sonra daha fecir doğmazdan evvel temizlenirse, o niyetle orucu sahih olur.

3. Oruçlu olduğunu hatırlamakla beraber kasden birşeyi vücuduna almaktan korunmak.

Bu bakımdan yemekle, içmekle, buruna birşey akıtmakla, ön veya arkasından içeriye birşey akıtmakla orucu fâsid olur. Damarlardan kan almak ve hacâmat yapmak, sürme çekmek, kulağa veya idrar yoluna mil sokmakla oruç bozulmaz. Ancak en son şekilde mesâneye varacak kadar sıvı birşey akıtılacak olursa, o zaman oruç bozulur.

Kasıtsız olarak yolun tozu veya ağız ve burundan mideye kadar giden sinek veya ağza mazmaza suyu alırken mideye giden su orucu bozmaz. Ancak ağzını çalkalarken mübalâğalı bir şekilde yapar ve boğazına su kaçarsa, kusur ettiği için orucu bozulur. İşte biz 'kasten yaparsa' sözümüzle bunu kasdetmekteyiz. Orucu zik-

retmekteki gayemiz; unutarak yemek yiyenin orucunun bozulmadığını ispat etmek içindir.

4. Cinsî münasebetten sakınmak

Cinsî birleşmenin sınırı, sünnet yerini veya o kadarını kullanmaktır. Eğer unutarak cima'da bulunursa, orucu bozulmaz. Eğer geceleyin cima eder veya ihtilâm olursa, cünüp olarak sabahlarsa, orucu bozulmaz. Eğer fecr çıktığında cima halindeyse, fecrin çıkışını hisseder etmez derhal kılıcı kınından çekerse, o günkü orucu sahihtir. Eğer fecrin doğuşunu hissettiği halde kılıcı kınından çekmezse, orucu bozulduğu gibi, kendisine kefâret de lâzım gelir.

5. İstimnâdan sakınmak

İstimnâ ister cima yapmak suretiyle isterse herhangi bir şekilde kasten menisini çıkarmak ve akıtmak demektir. Böyle bir hareket orucu bozar. Menisi akmadıkça hanımıyla bir arada yatması veya hanımını öpmesi orucu bozmaz. Fakat buna rağmen genç ise, kerahet vardır. Ancak ihtiyar ve nefsine hâkim bir kimse ise, kerahet kalkar. O zaman öpmekte beis yoktur. Fakat terkedilmesi daha evlâdır. Kişi öpmekle menisinin akmasından korkmasına rağmen, öpüp menisi akarsa, kusur yaptığı için orucu bozulur. (Fakat kefâret lâzım gelmez)

6. Kusmaktan sakınmak

Kasten kusmak, orucu bozar. Eğer gayr-ı ihtiyari olarak kusarsa, orucu bozulmaz. Zaruret olduğu için boğazındaki balgamı yutmakla orucu bozulmaz. Çünkü böyle bir durumdan sakınmak zor olduğundan ve bu belânın umumîliği dikkate alındığından ruhsat verilmiştir. Ancak balgam çıkıp ağzına vardıktan sonra tekrar yutarsa, o zaman, orucu bozulur.

Oruç Bozmanın Cezası Dörttür

1. Kaza etmek

2. Kefâret

3. Fidye

4. Oruçlulara benzemek için o gün akşama kadar orucu bozan şeylerden sakınmak

1. Kaza

İster özürlü, ister özürsüz orucu terkeden her mükellef müslümana kaza etmek farzdır. Bu bakımdan hâyızlı bir kadın temizlendiği zaman orucunu kaza etmelidir. Dininden dönen de böyledir. Fakat kâfir, çocuk ve mecnûn ise, onların kazası yoktur. Ramazan orucunun kazasında günlerin takibi şart değildir. Nasıl isterse öyle yapar, ister arka arkaya, isterse aralıklı olarak kaza etmesi câizdir.

2. Kefaret

Kefaret ancak cima ile vâcib olur. (Bu hüküm, Şafiî mezhebine göredir). İstimnâ, yemek, içmek ve cima'dan başka orucu bozan herhangi bir şeyle kefaret vâcib olmaz. Kefaret bir köleyi âzâd etmektir. Eğer köle âzâd etmeye gücü yetmiyorsa, iki ay üst üste ara vermeksizin oruç tutmaktır. Eğer buna da gücü yetmezse, altmış miskine birer müd (belli bir ölçek) yemek vermektir.

3. Akşama Kadar Orucu Bozan Şeylerden Sakınma

Bu şekilde sakınmak, orucunu yemek suretiyle Allah'a isyan eden veya orucunu bozan hareketlerde kusurlu olan bir kimseye farzdır. Fakat hâyızlı kadın, günün ortasında temizlendiği takdirde, akşama kadar orucu bozan şeylerden sakınması farz değildir. Misafir, iki konaklık seferden oruçsuz olarak evine dönünce, akşama kadar sakınmak ona da farz değildir.

Şek gününde âdil bir kimsenin şâhidliğiyle hilâlin görünmesi sabit olduğu zaman, o gün akşama kadar orucu bozan şeylerden sakınmak farzdır.

Sefer halinde eğer gücü yetiyorsa oruç tutmak, yemekten daha efdâldir. Eğer gücü yetmiyorsa, yemek daha efdâldir. Sefere çıkacağı gün oruçlu ise, o gün orucunu bozmaz. Seferden döndüğü gün de oruçlu ise yine bozmaz.

4. Fidye

Hâmile ve emzikli kadınlara, çocuklarının sağlığından korkarak oruçlarını yedikleri takdirde fidye vermek farzdır. Her gün için bir *müd* buğday bir fakire verilmeli ve sonra da günü gününe kaza etmelidir. Çok yaşlı olan bir kimse oruç tutmaya güç yetiremediği takdirde, her gün için bir *müd* fidye vermelidir.

Orucun sünnetleri ise altı tanedir:

1. Sahuru geç yemek.

2. İftarı hurma veya su ile namazdan önce ve acele ile yapmak.

3. Zevalden sonra misvâk kullanmamak.

4. Ramazan ayında -*Zekât* bölümünde geçtiği gibi- cömert olmak.

5. Kur'an'ı çok okumak.

6. İtikâfa girmek; her Ramazan'ın son on gününde itikâfa girmek daha da faziletlidir. Çünkü Hz. Peygamber'in âdeti şöyleydi:

كَانَ اِذَا دَخَلَ الْعَشْرُ الْاَوَاخِرُ طَوَى الْفِرَاشَ وَشَدَّ الْمِئْزَرَ وَدَأَبَ وَاَدْأَبَ اَهْلَهُ.

Ramazan'ın son on günü geldiğinde Hz. Peygamber, yatağını katlar, elbisesini giyer, daha fazla ibadet etmeye hazırlanırdı. Ailesine de aynı şeyi emrederdi.[15]

Yani aile efrâdıyla yorucu bir şekilde ibadete dalardı. Çünkü bu son on günde *kadir gecesi* vardır. Çoğu zaman bu gece, Ramazanın son on gününün tek gecelerine rastlamaktadır. Tek günlerin de 21, 23, 25 ve 27 olması daha fazla ihtimal dahilindedir. Bu on günlük itikâfı peşi peşine yapmak, sadece tek gecelerde yapmaktan daha evlâdır. Eğer kişi arka arkaya itikâfa girmeyi adar veya niyet ederse, zarûret olmaksızın dışarı çıkmakla itikâf sırası bozulur. (Yani yeniden başlaması gerekir). Meselâ herhangi bir hastayı ziyaret etmek veya şâhidlik yapmak, yahut da cenaze namazına iştirak veya herhangi bir ziyarette bulunmak veyahut abdestini yenilemek için dışarı çıkarsa, itikâf sırası bozulmuş olur. Eğer def-i hâcet için çıkarsa, bu sıra bozulmaz. İtikâfta olan kişi gidip evinde abdest alabilir. Fakat abdest almak niyetiyle giderken başka birşeyle meşgul olmaması gerekir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a) itikâfta iken ancak zarûrî ihtiyaçları için dışarı çıkardı. Hastanın halini yürürken sorardı.[16] İtikafta iken cimada bulunmak, itikâfın birbiri ardına yapılmasını bozar. Fakat hanımını öpmek bozmaz. İtikâfta bulunan kişi camide koku

15) Buharî ve Müslim, (Hz. Âişe'den)

16) Buharî ve Müslim, (Hz. Âişe'den birinci kısmını); Ebu Dâvud, (İkinci kısımını)

sürünebilir. Nikâh akdi yapabilir. Yemek, uyumak ve leğende el yıkamakta da herhangi bir beis yoktur. Çünkü bütün bunlar insan itikâfını sürdürürken muhtaç olduğu hâdiselerdir. Kişinin itikâfta iken bedenin bir kısmını cami dışına çıkarması, itikâfın devamlılığına tesir etmez.

كَانَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ يُدْنِي رَأْسَهُ فَتُرَجِّلُهُ عَائِشَةُ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهَا وَهِيَ فِي الْحُجْرَةِ.

Hz. Peygamber (s.a) başını uzatır, hücresinde bulunan Hz. Âişe, onun saçlarını yıkar ve tarardı.[17]

İtikâfta olan kişi, ihtiyacı için dışarı çıkarsa, ne zaman dönerse yeniden itikâfa niyet etmesi daha uygundur. Meğer ki ilk itikâfa girdiği zaman, meselâ on günlük itikâfa niyet etmiş olsun. Fakat yine de niyetin yenilenmesi daha efdâldir.

17) Buharî ve Müslim, (Hz. Âişe'den)

İKİNCİ BÖLÜM

Orucun Sırları ve Bâtınî Şartları

Oruç üç derecedir:

A) Avam'ın orucu

B) Havass'ın orucu

C) Ahass'ul-Havass'ın orucu

Avamın Orucu: Bu oruç, mide ve tenâsül uzvunu şehvetlerden sakındırmaktır. Yani yemek, içmek ve cinsî münasebette bulunmaktan sakınmaktır.

Havass Orucu: Kulak, göz, dil, el, ayak ve sâir âzaları günahlardan uzak tutmaktan ibarettir.

Ahass'ul-Havass'ın Orucu: Kalbi, dünyevî düşüncelerden tamamen arındırıp Allah'tan başka herşeyi kalpten uzaklaştırmaktır. Böyle bir oruç Allah'tan ve kıyâmet gününden başka birşeyi düşünmekle bozulur. Din için düşünmezse dünyayı düşünmek de bu orucu bozar. Fakat din için istenilen dünya, âhiretin azığı olduğu için dünyalıktan çıkar ve böylece bu orucun bozulmasına vesile teşkil etmez. Hattâ kalp ehli, akşam iftarda yiyeceği ve içeceği şeyleri düşünmek suretiyle fikir yürüten kimsenin hatada olduğunu kaydetmişlerdir. Çünkü bu Allah'ın fazlına güvensizlik, Allah tarafından va'dedilen rızka tam inanmamak demektir. Bu mertebe, peygamberlerin, sıddîk ve mukarriblerin mertebesidir.

Bu mertebenin sözle anlatılması mümkün değildir. Bunun tahkiki sadece amelî yönden mümkündür. Çünkü bu, himmetin bütünüyle Allah'a yöneltilmesi ve Allah'tan başka herşeyi bir tarafa itmek demektir. Bu durum şu ayet ile ne güzel ifade edilmiştir.

Allah de! Sonra onları bırak, daldıkları dedikodularında oynayadursunlar.

(En'am/91)

Havass'ın orucu ise, sâlihlerin orucudur. Bu orucun keyfiyeti, âzaları günahtan korumakla beraber şu altı şeyle tamam olur:

1. Gözü Korumak

Gözü, çirkin ve istenilmeyen şeylerden korumak, kalbi meşgul eden ve Allah'ın zikrinden alıkoyan şeylere bakmamaktır. Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

اَلنَّظْرَةُ سَهْمٌ مَسْمُومٌ مِنْ سِهَامِ اِبْلِيسَ لَعَنَهُ اللّٰهُ فَمَنْ تَرَكَهَا خَوْفًا مِنَ اللّٰهِ اٰتَاهُ اللّٰهُ عَزَّ وَجَلَّ اِيمَانًا يَجِدُ حَلَاوَتَهُ فِى قَلْبِهِ.

Haram bakış, İblis'in zehirli oklarından bir oktur. Kim Allah'tan korkarak onu terkederse, Allah Teâlâ o kuluna tadı kalbinde beliren bir iman ihsân eder.[18]

Câbir, Enes'den, o da Rasûlullah'tan (s.a), şu hadîsi rivayet etmektedir:

خَمْسٌ يُفْطِرْنَ الصَّائِمَ: اَلْكَذِبُ وَالْغِيبَةُ وَالنَّمِيمَةُ وَالْيَمِينُ الْكَاذِبَةُ وَالنَّظَرُ بِشَهْوَةٍ.

Beş şey vardır ki, oruçlunun orucunu bozar: a) Yalan, b) Gıybet, c) Nemime (kovuculuk), d) Yalan yere yemin etmek, e) Şehvet ile bakmak.[19]

2. Dili Korumak

Dilini hezeyan, yalan, gıybet, nemime, fahiş konuşma, galiz konuşma, kavga ve riya ile konuşmaktan korumaktır. Ve aynı zamanda dili sükût etmeye icbâr, Allah'ın zikri ve Kur'an tilâvetiyle meşgul etmektir. Bu ise, dilin orucudur.

Süfyan-ı Sevrî şöyle der: 'Gıybet, orucu bozar'. Bu hükmü Bişr b. el-Hâris rivayet etmektedir.

---

18) Hâkim, (Huzeyfe'den *sahih* bir senedle)

19) el- Ezdî, (Enes'den)

Leys, Mücahid'den 'İki haslet vardır. Onların ikisi de orucu bozar: a) Gıybet, b) Yalan' dediğini rivayet etmektedir.

Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

إِنَّمَا الصَّوْمُ جُنَّةٌ فَإِذَا كَانَ أَحَدُكُمْ صَائِمًا فَلَا يَرْفُثْ وَلَا يَجْهَلْ وَإِنِ امْرُؤٌ قَاتَلَهُ أَوْ شَاتَمَهُ فَلْيَقُلْ إِنِّي صَائِمٌ إِنِّي صَائِمٌ.

Oruç, mü'min için kalkandır. Bu bakımdan herhangi biriniz oruçlu ise, fahiş konuşmasın, cahilce hareket etmesin. Eğer bir kişi kendisiyle çirkin konuşur veya dövüşürse, desin ki: 'Ben oruçluyum, ben oruçluyum'.[20]

أَنَّ امْرَأَتَيْنِ صَامَتَا عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَأَجْهَدَهُمَا الْجُوعُ وَالْعَطَشُ مِنْ آخِرِ النَّهَارِ حَتَّى كَادَتَا أَنْ تَتْلَفَا فَبَعَثَتَا إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَيَسْتَأْذِنَاهُ فِي الْإِفْطَارِ فَأَرْسَلَ إِلَيْهِمَا قَدَحًا وَقَالَ ﷺ : قُلْ لَهُمَا قِئَا فِيهِ مَا أَكَلْتُمَا فَقَاءَتْ إِحْدَاهُمَا نِصْفَهُ دَمًا عَبِيطًا وَلَحْمًا غَرِيضًا وَقَاءَتِ الْأُخْرَى مِثْلَ ذَلِكَ حَتَّى مَلَأَتَاهُ فَعَجِبَ النَّاسُ مِنْ ذَلِكَ فَقَالَ ﷺ : هَاتَانِ صَامَتَا عَمَّا أَحَلَّ اللَّهُ لَهُمَا وَأَفْطَرَتَا عَلَى مَا حَرَّمَ اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِمَا قَعَدَتْ إِحْدَاهُمَا إِلَى الْأُخْرَى فَجَعَلَتَا يَغْتَابَانِ النَّاسَ فَهَذَا مَا أَكَلَتَا مِنْ لُحُومِهِمْ.

Hz. Peygamber'in devr-i saâdetinde oruç tutan iki kadın, günün son saatinde açlık ve susuzluktan bitkin bir hale geldiler, neredeyse telef olacaklardı. Hz. Peygamber'in huzuruna bir elçi göndererek oruçlarını bozmak için izin istediler. Bunun üzerine Rasûlullah kendilerine bir fincan göndererek şöyle buyurmuştur: 'Onlara söyle! Yediklerini bu fincana kussunlar'.

Kadınlardan birisi, fincanın yarısı kadar katı bir kan ile iri bir et parçası kustu. Diğeri de aynı şekilde kusarak fincanı doldurdu. Hâdiseyi gören halk, hayretler içerisinde kaldı. Bu durum karşısında halkın hayretini Rasûlullah şu mübârek sözleriyle gidermeye çalıştı:

---

20) Buharî ve Müslim, (Ebu Hüreyre'den)

Bu iki kadın, Allah'ın kendilerine helâl kıldığı şeylerden uzaklaşarak oruç tuttular. Fakat Allah'ın kendilerine haram kıldığıyla iftar ettiler. Bir arada, oturarak onu bunu çekiştirdiler. İşte fincanda gördüğünüz irin, onların yemiş olduğu halkın kanı ve etidir.[21]

3. Kulağı Korumak

Kulağı her mekruhu işitmekten alıkoymak gerekir. Çünkü söylenilmesi haram olan herşeyin işitilmesi de haramdır. İşte bu sırra binaen Allah Teâlâ, gıybet dinleyen ile haram yiyeni eşit tutmuştur:

Onlar sürekli yalan dinlerler, haram yerler.

(Mâide/42)

Rabbanîler'in ve hahamların, onları günah söz söylemekten, haram yemekten menetmeleri gerekmez miydi?... Bu yaptıkları ne de kötüdür!

(Mâide/63)

Bu bakımdan gıybete karşılık sükût haramdır. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

Çünkü o zaman siz de onlar gibi olursunuz.

(Nisâ/140)

Bu sırra binaen Hz. Peygamber de şöyle buyurmaktadır:

اَلْمِغْتَابُ وَالْمُسْتَمِعُ شَرِيكَانِ فِى الْاِثْمِ.

Gıybet edenle, onu dinleyen, günahta ortaktırlar.[22]

4. Diğer Âzaları Korumak

Diğer âzaları da günahtan alıkoymak gerekir. Meselâ el ve ayak gibi. Karnını iftar zamanında nefsin istediği şehvetlerden korumalıdır. Helâl yemekten çekinmek suretiyle oruç tutup, iftar

---

21) İmam Ahmed, (Resûlullah'ın âzadlısı Ubeyyid'den *zayıf* bir senedle)

22) Taberânî, (İbn Ömer'den benzerini *sahih* bir senedle)

zamanında haram ile iftar edenin orucu hiçbir fayda temin etmez ve mânâsız kalır. Böyle bir oruçlunun durumu tıpkı bir köşk binâ edip, bir şehri yıkanın durumuna benzer. Çünkü helâl yemek ancak fazla yendiği takdirde zarar vericidir. Onun azı ise, faydalıdır. Bu bakımdan oruç, onu azaltmak için icâd edilmiş bir ibadettir. Zararından korkarak ilâçları terketmek, sonra da zehir almak, hamakattan başka birşey değildir. Haram ise, dini yok eden bir zehirdir. Helâl ise, azı fayda, çoğu zarar veren bir ilâçtır. Oruçtan gaye, helâlı azaltmaktır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

كَمْ مِنْ صَائِمٍ مُفْطِرٌ وَكَمْ مِنْ مُفْطِرٍ صَائِمٌ.

Nice oruç tutanlar vardır ki, orucundan sadece açlık ve susuzluk elde eder.[23]

Bu hadîsin tefsirinde bazı âlimler, akşam fazla yemek suretiyle harama giren bir kimsenin kastolunduğunu söylemişlerdir. Bazıları da, bu öyle bir kimsedir ki, helâl yemekten nefsini meneder, fakat haram olan gıybette bulunmak suretiyle orucunu bozar. Bazı âlimler de âzalarını haramdan korumayan bir kimsenin kastolunduğunu söylemiştir.

5. İftarda Az Yemek

İftar zamanında tıka-basa -helâl de olsa- yememek gerekir. Helâl de olsa tıka-basa doldurulan karın, Allah nezdinde en fazla buğzedilen kaptır. Oruçlu bir kimse, gündüz yemediklerini iftar zamanında tıka-basa yerse, acaba Allah'ın düşmanı olan nefis ve şeytanı nasıl kahredebilir ve şehvetini nasıl kırabilir? Bazen de kişi, oruçlu olmadığı takdirde yiyeceklerinin birkaç mislini temin ederek iftarda yer. Hatta öyle âdet edilmiştir ki, yemeklerin en nefisleri Ramazan ayı için tedârik edilir ve o ayda, birkaç ayda yenilmeyecek kadar çeşitli yemekler yenir. Oysa oruçtan gaye, mideyi aç bırakmak, heva ve şehveti kırmak ve böylece nefsi, takvâya alıştırmaktır. Bu, orucun başta gelen hedefidir. Fakat

23) Nesâî ve İbn Mâce, (Ebu Hüreyre'den)

mide sabahtan akşama kadar aç bırakılır, tam akşam zamanı yemeğe karşı şehvetle isteği kabardığında, ona lezzetli yemekleri yedirip doyurursa, onun iştahı daha da fazlalaşır ve kuvveti daha da gelişir. O zaman öyle şehvetler baş gösterir ki, şâyet nefis eski âdetlerinde bırakılıp oruç vesilesiyle bu kadar çeşitli yemeklerle beslenmeseydi, daha sakin olacaktı. İşte bu nedenle orucun ruhu ve özü, şeytanın elinde şerlere sevketmek için vesile olan nefsin kuvvetlerini kırmaktır. Bu ise, ancak iftar zamanında az yemekle hâsıl olabilir. Yani eğer oruçlu olmasaydı, akşam ne yiyecekse, oruçlu olduğu zaman da sadece onunla yetinmelidir. Eğer bütün gün, yiyeceklerini toplayarak hepsini üst üste iftar zamanında yerse, o zaman orucundan herhangi bir fayda temin edemez.

Orucun âdâbından birisi de, açlık, susuzluk ve zâfiyeti hissetsin diye gündüz uyumamaktır. Böyle yaptığı takdirde kalbi saflaşır. Her gece biraz daha zayıf olmak suretiyle gece namazlarına kalkmak imkânına sahip olur. Bu durumda umulur ki, şeytan kalbinden uzaklaşır. Şeytanın pençesinden kurtulan kalp, gökler âleminde seyretme imkânına sahip olur. Zaten *kadir gecesi*, gökler âleminde seyretme imkânına sahip gece demektir. Nitekim ‘Muhakkak biz Kur’an'ı kadir gecesinde inzâl ettik’ ayetiyle bu mânâ kastolunmuştur.

Kalbi ile göğsü arasında bir yemek torbası meydana getiren kimse, böyle bir şereften mahrumdur. Sadece midesini yemekten boşaltmak da bu mahcubiyet perdesinin aralanmasına kâfi değildir. Himmetini de Allah'tan başka her şeyden boşaltmalıdır. İşte o zaman, hakîkatin tamamını elde etmiş olur. Bu durumun ilk basamağı az yemektir. Bu husustaki tafsilât -Allah'ın izniyle- *Yemekler* bölümünde gelecektir.

6. İftar Sonrasında Korku ile Ümit Arasında Olmak

Oruçlunun iftardan sonra kalbi korku ve ümit arasında muzdarip olmalıdır. Çünkü orucunun kabul edilip kendisinin Allah'a yakın olanlardan veya orucunun kabul edilmeyip Allah'ın gazâbına maruz kalanlardan olup olmadığını kestirememektedir. Her ibadetin sonunda da böyle olmalıdır.

Hasan b. Ebî Hasan b. Hasan el-Basrî, kahkaha ile gülen bir grubun yanından geçerken onlara şöyle der: ‘Ey insanlar! Allah

Teâlâ, Ramazan ayını, kulları için bir yarış sahası olarak yaratmıştır. Kullar o ayda ibadet hedefine doğru koşuşurlar. Şüphesiz o grup, zaferi elde eder, diğer bir grup ise geri kalıp, mükâfat kazanmaktan mahrum kalır. Hayret edilecek durum, o gülen ve oynaşan kimselerin durumudur ki, halkın koştuğu hedefe kavuştukları bir günde, onlar gaflet içerisinde gülüşüp oynaşırlar. Böyle bir nimetten mahrum kalırlar. Ey gülenler! Şunu iyi bilin. Allah'a yemin ederim ki, eğer Allah Teâlâ perdeyi aralasaydı, iyilik yapan iyiliğiyle, kötülük yapan da üzüntüsüyle meşgul olur, böylece gülmek kapısı kapanırdı'.

Ahnef b. Kays'a 'Sen pir-i fâni bir kimsesin. Oruç seni zayıf düşürmektedir. (Oysa şer'an pir-i fâni olan kimseler, fidye vermek suretiyle oruç tutmayabilirler) neden oruç tutuyorsun?' denildiğinde şöyle demiştir: 'Ben, uzun bir sefere hazırlık yapmaktayım. Allah'ın azabına sabretmek, ibadetine sabretmekten daha zordur'.

İşte orucun bâtınî mânâları bunlardır.

Soru: Bir kimse, karnının ve tenâsül uzvunun şehvetlerini menedip bu mânâlara riayet etmese dahi -fakihlerin fetvâsına göre- orucu sahihtir. Bu hükme ne dersiniz?

Cevap: Zâhire göre hüküm veren fakihler, bâtınî şartlar hakkında ileri sürdüğümüz delillerden zayıf delillere dayanacak zâhir şartları tesbit etmektedirler. Hele gıybet ve benzeri gibi mânevî ve bâtınî şartlar karşısında onların delilleri çok zayıf kalır. Fakat zâhire göre hüküm veren fakihler, ancak dünyaya sarılmış ve gaflete dalmış, halk ve avam tabakasına kolay gelen tekliflere bakarlar. Onları bunun ötesi pek ilgilendirmez. Bakışları tamamen âhiret âlemine yönelen âlimlere gelince, onlar orucun sahih olmasından, Allah nezdinde kabul edilmesini kastetmektedirler. Oruçtan; Allah'ın *sâmediyyet* ahlâkıyla ahlâklanmayı anlamaktadırlar. Mümkün olduğu kadar şehvetlerden kaçınıp meleklere uymayı kastediyorlar. Çünkü melekler şehvetlerden uzaktır. Aklın nûruyla şehvetlerini kırmaya kudretli olan bir insanın rütbesi, bu ruhtan mahrum olan hayvanın rütbesinden üstündür. Fakat şehvetlere maruz kaldığından, şehvetlerle mücadele etmek mecburiyetinde bulunduklarından,

rütbeleri meleklerin rütbesinden aşağıdır. Bu bakımdan şehvete daldıkça *esfel-i safilîn*'e doğru yuvarlanıp gider. Sonunda hayvanlardan daha aşağı bir duruma düşer. Şehvetleri kırdıkça *a'lâ-i illiyyin*'e (yücelerin yücesine) yükselir, sonunda meleklerin ufuğuna varır. Melekler ise, mânen Allah'a yakın kullardır. Onlara uyan ve onların ahlâkıyla ahlâklanan da onlar gibi, Allah'a yakınlaşmaktadır. Çünkü yakın olana (meleklere) yakınlaşan, hedefe (Allah'a) da yakınlaşmış demektir. Buradaki yakınlaşma, mekân bakımından değil, sıfat bakımın-dandır.

Madem ki, kalp erbabı ve akıl erbabı nezdinde orucun sır ve hikmeti budur, o halde şehvetlere dalarak gündüz yenen iki öğün yemeği iftar zamanında bir arada yemekten ve bütün gün kendisini aç bırakmaktan ne fayda temin edilebilir? Eğer bu hareket, herhangi bir fayda temin etmiş olsaydı, o zaman Hz. Peygamber'in 'Nice oruçlular vardır ki, oruçlarından sadece açlık ve susuzluk elde ederler' sözünün mânâsı ne olurdu? Bu sırra binaen ashâbdan Ebu Derdâ (r.a) şöyle buyurur:

يَا حَبَّذَا نَوْمُ الْاَكْيَاسِ وَفِطْرُهُمْ كَيْفَ لاَيَعِيبُونَ صَوْمَ الْحُمْقَى وَسَهَرَهُمْ وَلَذَرَّةٌ مِنْ ذَوِى يَقِينٍ وَتَقْوَى اَفْضَلُ وَاَرْجَحُ مِنْ اَمْثَالِ الْجِبَالِ عِبَادَةً مِنَ الْمُغْتَرِينَ.

Akıllıların uykusu ve iftarı ne güzeldir! Nasıl olur da akıllılar ahmakların orucuna ve uykusuz kalmalarına hayret ediyorlar? Takvâ ve yakîn sahibi olan bir kimsenin ibadetinin bir zerresi, mağrurların dağlar kadar olan ibadetinden daha üstün ve daha makbuldür!

Bu sırra binaen bir âlim de şöyle buyurur:

كَمْ مِنْ صَائِمٍ لَيْسَ لَهُ مِنْ صَوْمِهِ اِلاَّ الْجُوعُ وَالْعَطَشُ.

Nice oruçlu vardır ki oruçsuzdur ve nice oruçsuz vardır ki oruçludur.

Oruçsuz oruçlu o kimsedir ki, yer, içer ve fakat âzalarını günahlardan korur. Oruçlu oruçsuz ise, yemez içmez, fakat âzalarını günahlardan korumaz.

Orucun mânâ ve sırrını anlayan bir kimse bilir ki, yemek ve içmekten geri durup diğer günahlarla yoğrulan bir kimse, tıpkı abdest alırken âza-larını üç defa meshetmek suretiyle zâhirde âdete uymuştur. Ancak en önemli şey olan yıkamayı terketmiştir. Bu bakımdan bu cehaletinden ötürü kıldığı namaz, merdud ve bâtıldır. Yiyip, âzalarını haramdan koruyan bir kimsenin meselesi de abdest âzalarını birer defa yıkayıp abdest alan bir kimsenin meselesine benzer. Bu kimse, abdestin şartını yerine getirdiği için, Allah indinde namazı makbuldür, her ne kadar fazileti terketmişse de... Yemek ve içmekten sakınıp azalarını da haramdan koruyan bir kimsenin meselesi ise, abdest âzalarının her birisini üçer defa yıkamak suretiyle abdest alan kimsenin meselesine benzer. Böyle bir kimse hem aslı, hem fazileti yerine getirdiğinden kemâlin zirvesine çıkmış olur. Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmaktadır:

إِنَّ الصَّوْمَ امَانَةٌ فَلْيَحْفَظْ احَدُكُمْ امَانَتَهُ.

Oruç emanettir. Bu bakımdan herhangi biriniz Allah'ın kendisine teslim ettiği emaneti korusun ve zâyi etmesin.[24]

'Allah size, emanetleri ehline vermenizi emreder' (Nisâ/58) ayetini okuduğunda, Hz. Peygamber elini kulağına ve gözüne koyarak şöyle buyurmuştur: 'Kulak emanettir, göz emanettir'. Eğer kulak ve göz orucun emanetlerinden ve oruçla korunması gereken şeylerden olmasaydı, Hz. Peygamber 'Ben oruçluyum desin'[25] demezdi. Yani oruçlu bir kimseye biri söver ve onunla kavga etmek isterse, oruçlu ona 'Dil, Allah'ın bendeki emanetidir. Onu korumakla mükellefim. Sana kötü cevap vermek suretiyle o emanete nasıl ihanet edebilirim' demelidir.

Bu hakîkatlerden sonra anlaşılmış olmalı ki, her ibadetin zâhiri ve bâtını, kabuğu ve özü vardır. Her ibadetin kabukları hususunda da dereceleri ve her derecenin de kademeleri vardır. Bunu bildikten sonra dilersen sadece kabukla yetinir, öze inmezsin, dilersen akıllıların er meydanına inersin.

---

24) el-Haraitî, *Mekârim'ul-Ahlâk*, (İbn Mes'ud'dan)

25) Ebu Dâvud, (Ebu Hüreyre'den)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Nafile Oruçlar ve Tertibi

Bilmiş ol ki, faziletli günlerde orucun *müstehab* olması daha kuvvetleşir. Faziletli günlerin bazıları sene, bazıları ay, bazıları da hafta içinde bulunmaktadır.

Sene İçindeki Makbul Oruçlar

Senedeki faziletli günler, Ramazan ayından sonra, Arefe günü, Aşûre günü, Zilhicce ve Muharrem aylarının ilk on günleridir. Haram aylarının tamamı, oruç tutma günleridir. Bunlar faziletli günlerdir.

وَكَانَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ يُكْثِرُ صَوْمَ شَعْبَانَ حَتّٰى كَانَ يُظَنُّ اَنَّهُ فِى رَمَضَانَ.

Hz. Peygamber (s.a) sanki Ramazan ayındaymış gibi Şaban ayında oruç tutardı.[26]

Bir rivayette şöyle gelmiştir:

اَفْضَلُ الصِّيَامِ بَعْدَ شَهْرِ رَمَضَانَ شَهْرُ اللّٰهِ الْمُحَرَّمُ.

Ramazan ayından sonra en faziletli oruç, Muharrem ayında tutulan oruçtur.[27]

Muharrem ayı, hicrî senenin başlangıcıdır. Böyle bir seneyi hayırlı bir temele dayamak daha sevimli olur ve bereketinin devamı daha fazla ümit edilir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

---

26) Buharî ve Müslim, (Hz. Âişe'den)

27) Buharî ve Müslim, (Ebu Hüreyre'den)

صَوْمُ يَوْمٍ مِنْ شَهْرٍ حَرَامٍ اَفْضَلُ مِنْ ثَلاَثِينَ مِنْ غَيْرِهِ، وَصَوْمُ يَوْمٍ مِنْ رَمَضَانَ اَفْضَلُ مِنْ ثَلاَثِينَ مِنْ شَهْرٍ حَرَامٍ.

Haram aylardan herhangi birisinin bir gününü oruçlu geçirmek, başka bir ayın otuz gününü oruçla geçirmekten daha efdâl ve üstündür. Ramazan ayının bir gününün orucu, haram ayların otuz gününün orucundan daha efdâldir.[28]

مَنْ صَامَ ثَلاَثَةَ اَيَّامٍ مِنْ شَهْرٍ حَرَامٍ: اَلْخَمِيسَ وَالْجُمُعَةَ وَالسَّبْتَ كَتَبَ اللّٰهُ لَهُ بِكُلِّ يَوْمٍ عِبَادَةَ تِسْعِمِائَةِ عَامٍ.

Her haram ayının üç gününü oruç tutup, perşembe, cuma ve cumartesine tesadüf ettiren dokuzyüz senelik ibadet sevabını alır.[29]

اِذَا كَانَ النِّصْفُ مِنْ شَعْبَانَ فَلاَ صَوْمَ حَتّٰى رَمَضَانَ.

Şaban ayının ikinci yarısından sonra, Ramazana kadar oruç tutmak yoktur.[30]

Ramazan'dan birkaç gün önce oruç tutmayı bırakmak, bu rivayete binaen *müstehab* sayılmıştır. Buna rağmen eğer Şaban ayının tamamını oruç tutar, Ramazan ayına bitiştirirse, câizdir. Çünkü Hz. Peygamber bir defasında böyle yapmıştır.[31] Fakat birçok defa da ara vermiştir.[32]

---

28) İmam Irâkî bu şekilde bir hadîse rastlamadığını söylemiştir. Ancak Taberânî *el-Mu'cem'us-Sağir'*de İbn Abbas'tan 'Muharremde tutulan her bir gün orucun karşılığı otuz günün sevabıdır' şeklinde bir hadîs rivayet eder.

29) el-Ezdî, (Enes'ten)

30) *Sünen* sahipleri, (Ebu Hüreyre'den)

31) *Sünen* sahipleri, (Ümmü Seleme'den)

32) Ebu Dâvud, (Hz. Âişe'den)

Eğer daha önceden devam ettiği âdetine rastlamazsa, Ramazan ayından iki veya üç gün önce oruç tutarak Ramazan'ı karşılamak câiz değildir.

Ashâbdan bazıları, Ramazan'a benzemesin diye Receb ayının tamamında oruç tutmanın mekruh olduğunu söylemişlerdir.

Faziletli aylar şunlardır:

1. Zilhicce, 2. Muharrem, 3. Receb, 4. Şaban

Haram aylar da şunlardır:

1. Zilkade, 2. Zilhicce, 3. Muharrem, 4. Receb

Bu ayların birisi tek, diğer üçü arka arkaya gelmektedir. Bu ayların en faziletlisi Zilhicce'dir. Çünkü hac mevsimine, haccın on günü olan *eyyam'ul-ma'lûmat* (Bilinen günler) ve teşrik günleri olan *eyyam'ul-ma'dûdat* (Sayılı günler) bu aydadır.

Haram aylardan olan Zilkade ayı da, Şevval ayı gibi hac aylarındandır. Ancak şu kadar var ki, Şevval ayı, haram aylardan değildir. Muharrem ve Receb ayları da hac aylarından değildir.

مَا مِنْ اَيَّامٍ الْعَمَلُ فِيهِنَّ اَفْضَلُ وَاَحَبُّ اِلَى اللّٰهِ عَزَّ وَجَلَّ مِنْ اَيَّامِ عَشْرِ ذِى الْحِجَّةِ اِنَّ صَوْمَ يَوْمٍ مِنْهُ يَعْدِلُ صِيَامَ سَنَةٍ وَقِيَامَ لَيْلَةٍ مِنْهُ تَعْدِلُ قِيَامَ لَيْلَةِ الْقَدْرِ، قِيلَ: وَلاَ الْجِهَادُ فِى سَبِيلِ اللّٰهِ تَعَالَى؟ قَالَ: وَلاَ الْجِهَادُ فِى سَبِيلِ اللّٰهِ عَزَّ وَجَلَّ اِلاَّ مَنْ عُقِرَ جَوَادُهُ وَاُهْرِيقَ دَمُهُ.

Allah nezdinde Zilhicce'nin ilk on gününden daha sevimli ve faziletli günler yoktur ki, o günlerde yapılan ibadet, bu on gündekinden daha üstün olsun. Zilhicce'nin bir gününde yapılan ibadet, diğer zamanda yapılan bir senelik ibadete bedeldir. Zilhicce'nin bir gecesinde yapılan ibadet, kadir gecesinde yapılan ibadete denktir.

Bu sözleri söyledikten sonra Hz. Peygamber'e 'Zilhicce haricinde Allah yolunda yapılan cihaddan da mı Zilhicce'deki ibadet daha efdâldir?' diye sorulduğunda, şöyle cevap vermiştir:

Zilhiccedeki ibadet, Allah yolunda yapılan cihaddan da efdaldir, ancak Allah yolunda atının sırtını yaralatıp kanını akıtıncaya kadar cihad edenin durumu hariç...[33]

Aylar İçindeki Makbul Oruçlar

O günler, ayın başlangıcı, ortası ve sonudur. Ayın ortası *eyyam-ü bîd (Mehtaplı günler)* tâbir edilen onüç, ondört ve onbeşinci günlerdir.

Hafta İçindeki Makbul Oruçlar

Haftanın içinde bulunan faziletli günler ise, pazartesi, perşembe ve cuma günleridir. Haftanın en faziletli günleri bunlar olduğundan, bugünlerde oruç tutmak müstehabtır. Bu günlerin fazileti hürmetine bu günlerde yapılan iyilikler kat kat fazlalaşırlar.

Sene Orucu

Savm'ud-Dehr tâbir edilen bütün senenin orucuna gelince, yukarıda sayılan günlerin tamamını ve başka günleri kapsamaktadır. Allah'a giden yolcuların bu hususta tâkip ettikleri çeşitli yolları vardır. Kimileri 'Bütün seneyi oruçlu geçirmek mekruhtur' demiştir. Çünkü böyle bir orucun mekruh olduğuna dair, birçok haberler vârid olmuştur.[34]

En kuvvetli fetvâya göre, bütün sene oruç tutmak iki illetten dolayı mekruhtur:

a) İki bayram ve teşrik günlerinde orucunu bozmadığı için mekruh olur ki böyle yaptığı takdirde bütün seneyi oruçlu geçirmiş olur. (Burada kerahet, *kerahet-i tahrimiyye*'dir)

b) Hz. Peygamber'in iftar sünnetini terkederek bütün seneyi oruçlu geçirmeyi kendisine mecbur kılarak, Allah Teâlâ'nın kendisine ruhsat verdiği halde nefsine zorluk olsun diye ille de oruç tutmak da mekruhtur. Oysa Allah (c.c) kulunun azimetleri yapmasını sevdiği gibi, ruhsatları yapmasını da sever. Bu

---

33) Tirmizî ve İbn Mâce, (Ebu Hüreyre'den) Hadîsin 'Allah Yolundaki Cihad' bölümünü Buharî, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

34) Buharî ve Müslim, (Abdullah b. Amr'dan)

bakımdan bütün seneyi oruçlu geçiren bir kimse, yukarıda zikredilen bu iki illet olmadan oruç tutuyorsa ve nefsinin ıslâhının da ancak bu şekilde oruç tutmaya bağlı olduğunu görüyorsa tutabilir ve tutsun da... Çünkü sahabe ve tâbiînden bir cemaat böyle yapmıştır. Ebu Musa el-Eş'arî'nin, Hz. Peygamber'den rivayet ettiği bir hadîste şöyle denilmektedir:

مَنْ صَامَ الدَّهْرَ كُلَّهُ ضُيِّقَتْ عَلَيْهِ جَهَنَّمُ وَعَقَدَ تِسْعِينَ.

Bütün seneyi oruçlu geçiren kimse için cehennem daralır.[35]

Bunu söyledikten sonra Hz. Peygamber baş ve şehadet parmaklarını doksan rakamı gibi düğümleyerek sözkonusu darlığa işaret buyurmuştur. Hadisin mânâsı; cehennemde onun için yer kalmaz demektir.

Derece bakımından bütün sene oruç tutmaktan daha az olan, senenin yarısını oruçlu geçirmektir. Yani bir günü oruçlu, bir günü oruçsuz geçirmektir. Böyle bir oruç, bütün seneyi oruçlu geçirmekten nefse daha zor ve nefsi mağlûp etmeye daha elverişlidir. Bu kabil orucun fazileti hakkında birçok haberler vârid olmuştur. Çünkü kul, böyle bir oruçla gününün birini oruçla birisini de şükretmek suretiyle değerlendirir. Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

عُرِضَتْ عَلَيَّ مَفَاتِيحُ خَزَائِنِ الدُّنْيَا وَكُنُوزِ الْأَرْضِ فَرَدَدْتُهَا وَقُلْتُ: أَجُوعُ يَوْمًا وَأَشْبَعُ يَوْمًا أَحْمَدُكَ إِذَا شَبِعْتُ وَأَتَضَرَّعُ إِلَيْكَ إِذَا جُعْتُ.

Yerüstü ve yeraltı hazinelerinin anahtarları bana arzolundu. Onları kabul etmedim, geri çevirdim ve dedim ki: Bir gün acıkır, bir gün doyarım. Doyduğum zaman Allah'a hamd eder, acıktığımda Allah'a yalvarırım.[36]

---

35) İmam Ahmed, Nesâî ve İbn Hibban

36) Tirmizî, (Ebu Umâme'den)

أَفْضَلُ الصِّيَامِ صَوْمُ أَخِي دَاوُدَ: كَانَ يَصُومُ يَوْمًا وَيُفْطِرُ يَوْمًا.

Orucun en faziletlisi kardeşim Dâvud'un orucudur; o birgün oruç tutar, birgün yerdi.[37]

Bu orucun faziletli olduğuna delâlet eden haberlerden biri de Hz. Peygamber'in oruç hakkında Abdullah b. Amr'a verdiği ruhsattır. Abdullah b. Amr'ın 'Ey Allah'ın Rasûlü! Sizin buyurmuş olduğunuzdan daha fazla oruç tutmaya gücüm yeter' demesi üzerine Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

صُمْ يَوْمًا وَافْطِرْ يَوْمًا.

Bir gün oruç tut ve bir gün de ye!

Abdullah 'Bundan daha faziletli orucu istiyorum ey Allah'ın Rasûlü!' deyince, Rasûlullah bu sefer şöyle buyurdu:

لاَ اَفْضَلَ مِنْ ذٰلِكَ.

Bundan daha faziletlisi yoktur.

اَنَّهُ ﷺ مَا صَامَ شَهْرًا كَامِلاً قَطُّ اِلاَّ رَمَضَانَ.

Ramazan ayı hariç, Rasûlullah (s.a) hiçbir ayda tamamen oruç tutmamıştır.[38]

Senenin yarısını oruçlu geçirmeye gücü yetmeyen bir insanın, üçte birini oruçlu geçirmesinde bir beis yoktur. Birgün oruç tutar, iki gün yer.

Ayın başından üç, ortasından üç ve sonundan üç gün tutarsa, senenin üçte birini tutmuş olur ve böylece orucunu faziletli vakitlere tesadüf ettirir. Eğer her haftanın pazartesi, perşembe ve cuma günlerinde oruç tutarsa, bu da senenin üçte birine yakındır.

---

37) Buharî ve Müslim, (Abdullah b. Amr'dan)

38) Buharî ve Müslim, (Hz. Âişe'den)

Faziletli vakitler böylece bilindikten sonra, en önemli şey insanın orucun mânâsını anlamasıdır. Kişi bilmelidir ki, oruçtan gaye; kalbin temizlenmesi, himmetini Allah'tan başka her şeyden boşaltmasıdır. İç âleminin inceliklerini bilen bir kimse, hâllerine bakar. Eğer hâli devamlı oruç tutmayı gerektiriyorsa tutar. Bazen da hâli devamlı oruçsuz olmasını gerektirir. Bazı vakitler de hem oruçlu, hem de oruçsuz olmasını gerektirir. Kısaca orucun mânâsını anladığı ve âhiret yolunda kalbini murakabe etmek suretiyle orucun hududunu bildiği zaman kalbine neyin daha faydalı olduğu, kendisi için, gizli bir durum değildir. Böylece bu durumun varlığında kendisine daimi bir tertib gerekmektedir. Bu sırra binaen Hz. Peygamber'den şöyle rivayet edilmektedir:

كَانَ يَصُومُ حَتَّى يُقَالَ لاَيُفْطِرُ وَيُفْطِرُ حَتَّى يُقَالَ لاَيَصُومُ وَيَنَامُ حَتَّى يُقَالَ لاَيَقُومُ وَيَقُومُ حَتَّى يُقَالَ لاَيَنَامُ.

Rasûlullah (s.a) bazen artık hiç orucunu bozmayacak gibi oruca devam eder, bazen de artık hiç oruç tutmayacakmış gibi iftara devam ederdi. Bazı kereler artık hiçbir zaman uykudan kalkmayacak gibi uyur, bazen de artık hiç uyumayacakmış gibi vaktini uykusuz geçirirdi.[39]

Bütün bunlar, nübüvvet nûruyla vakitlerin hakkını vermek hususundaki inkişafa göre tertiplenmekteydi.

Âlimler dört günden fazla oruçsuz olmayı kerih görmüşlerdir. Dört günü sınır belirtmeleri, bayram ve teşrik günlerinin takdirine göredir. Dört günden fazlasını oruçsuz geçirmenin kerih görülmesi şu hikmete dayanır: Kalp katılaşır, kötü âdetler başgösterir ve şehvet kapıları açılır. Hayatıma yemin ederim, âlimlerin bu görüşü halkın çoğu hakkında tam isabetli bir görüştür. Hele yirmidört saatte iki defa yemek yiyenler hakkında...

İşte *nafile oruçlar* hakkında zikretmek istediğimiz bunlardı. Allah en doğrusunu bilir.

Kitabu Esrar'is-Savm (Orucun Sırları) bölümü burada sona erdi. Bildiğimiz ve bilmediğimiz tüm hamdlerle Allah'a hamdede-

---

39) Buharî ve Müslim, (Hz. Âişe'den)

riz. Yine bildiğimiz, bilmediğimiz her nimet için Allah'a hamdeder, zât-ı ulûhiyyetinden efendimiz Hz. Muhammed'e, âline ve ashâbına rahmet deryâsını coşturmasını dileriz. Onları kötülükten korusun, şerefin en yüce derecelerine yükseltsin. Göklerin ve yerin her seçkin sâkinine de rahmet etmesini dileriz. Bu bölümün ardından -Allah'ın izniyle- *Kitabu Esrar'il-Hac* (Haccın Sırları) bölümü gelecektir.

Yardım eden Allah'tır. Ondan başka rab yoktur. Bize tevfîkini ihsan eden ancak O'dur. O bizlere kâfidir ve O ne güzel yardım edicidir!

KİTABU ESRAR'İL-HAC

(Haccın Sırları)

1. Haccın Fazileti, Beyt'in (Kâbe'nin) ve Mekke'nin Fazileti, Medine-i Münevvere'nin Fazileti, Haccın Farz Olmasının Şartları, Rükûn ve Farzlarının Sıhhati ve Mahzurları

2. Hac Seferinin Başlangıcından Memlekete Geri Dönünceye Kadar Yapılması Gereken Zâhirî Amellerin Tertibi

3. Haccın İnce Edepleri ve Bâtınî Amelleri

VII. Kitabu Esrar'il-Hac

(Haccın Sırları)

Giriş

Tevhid kelimesini kullarına sığınak, *Beyt-i Atik*'i (Kâbe'yi) müracaat merkezi yapan Allah'a hamdolsun!. O Allah ki, fazl ve şeref yönünden *Beyt-i Atik*'i kendi zatına nisbet etmiştir. O *Beyt-i Atik*'i ziyaret etmeyi, kulu ile azap arasına bir perde olarak germiş ve kalkan yapmıştır. Rahmet peygamberi ve ümmetin efendisi Hz. Muhammed'e, halkın efendileri, hakkın öncüleri olan âline ve ashâbına salât ve selâm olsun!

Hac, İslâm'ın rükûn ve esaslarından biri, ömrün ibadeti, işlerin sonu ve İslâm'ın tamamı, dinin kemâlidir.

> Bugün sizin için dininizi kemâle erdirdim. Üzerinizdeki nimetimi tamamladım ve size din olarak İslâm'ı seçtim.
>
> (Mâide/3)

Hac hakkında Hz. Peygamber de şöyle buyurmaktadır:

> İmkânı olduğu halde hac etmeyerek ölen bir kimse ister yahudi, isterse hıristiyan olarak ölsün.[1]

Ne büyüktür o ibadet ki, onun olmamasiyle din kemâlini kaybeder ve imkânı olduğu halde onu terkeden bir kimse, dalâlet yönünden hristiyan ve yahudilerle eşit olur. Böyle bir ibadete beşeri takatî yöneltip izahını yapmak, rükûn, sünnet, âdâb, fazilet ve sırlarını teker teker saymak en uygun harekettir. Bütün bunların sayılması Allah'ın tevfikiyle üç bölümde yapılacaktır.

---

1) İbn Adiy, (Ebu Hüreyre'den)

Birinci bölüm: Haccın, *Mekke*'nin, *Beyt-i Âtik*'in (Kâbe'nin) fazileti, haccın rükûnları ve vücûbunun şartları

İkinci bölüm: Seferin başlangıcından dönüşe kadar olan zâhirî amellerin tertibi

Üçüncü bölüm: Bu ibâdetin ince âdâbları, sırları ve bâtınî amelleri

BİRİNCİ BÖLÜM

Bu bölüm, iki kısımdan ibarettir.

Birinci Kısım

Hacc'ın, Beyt'in, Mekke ve Medine'nin ve buraları ziyaret etmenin fazileti

I. Haccın Fazileti

Bütün insanlara haccı ilan et. Gerek yaya olarak, gerek her uzak yollardan gelen yorgun develer üzerinde sana gelsinler.

(Hac/27)

Katâde şöyle der: Allah Teâlâ, kulu ve peygamberi Hz. İbrahim'e, bütün insanlara haccı ilân etmesi emrini verdiğinde, Hz. İbrahim (a.s) şöyle bir çağrıya başladı: 'Ey İnsanlar! Allah Teâlâ bir beyt binâ ettirdi. Onu ziyaret edin!'

Allah Teâlâ hacca gelmenin hikmetini ise şöyle beyan etmektedir:

(Gelsinler) ki kendileri için birtakım faydaları görsünler...

(Hac/28)

Bazı âlimler bu ibareden hac mevsimindeki ticaret ile âhiretteki ecrin kastedildiğini söylemişlerdir.

Selef'ten bir âlim, bu yorumu işittiğinde, şöyle demiştir: 'Kâbe'nin rabbine yemin ederim ki haccedenler affolunmuşlardır'.

Bazı âlimler 'İblis şöyle dedi: O halde beni azdırmana karşılık yemin ederim ki, insanoğullarını saptırmak için muhakkak senin doğru yoluna oturacağım, vesvese verip pusu kuracağım' (Âraf/16) ayetinin tefsirinde bu yolun Mekke yolu olduğunu, şeytanın bu yolun üzerine oturup, insanları bu yoldan menetmeye çalıştığını söylemişlerdir.

Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

مَنْ حَجَّ الْبَيْتَ فَلَمْ يَرْفُثْ وَلَمْ يَفْسُقْ خَرَجَ مِنْ ذُنُوبِهِ كَيَوْمِ وَلَدَتْهُ اُمُّهُ.

Kim fahiş konuşmaksızın, fısk-u fücurda bulunmaksızın Beyt'i ziyaret ederse, annesinin kendisini doğurduğu gün gibi günahlardan sıyrılmış olur.[2]

مَا رُئِيَ الشَّيْطَانُ فِى يَوْمٍ اَصْغَرَ وَلاَ اَدْحَرَ وَلاَ اَحْقَرَ وَلاَ اَغْيَظَ مِنْهُ يَوْمَ عَرَفَةَ.

Şeytan, Arefe gününde olduğu gibi, hiçbir günde küçülmüş, zelil olmuş, hakir olmuş ve kızmış görünmez.[3]

Şeytanın bu şekilde görünmesinin hikmeti muhakkak Allah'ın hacılar için, indirdiği rahmeti görmesinden ve Allah'ın büyük günahları affetmesinden dolayıdır.

اِنَّ مِنَ الذُّنُوبِ ذُنُوبًا لاَيُكَفِّرُهَا اِلاَّ الْوُقُوفُ بِعَرَفَةَ.

Bazı günahlara sadece Arafat dağında vakfeye durmak bile kefaret olur.[4]

Cafer b. Muhammed, bu sözü Hz. Peygamber'e isnâd etmiştir.

Mukarriblerden biri şöyle anlatır: Arafat'ta İblis, bana bir insan sûretinde göründü. Bir de ne göreyim, cismi gayet zayıf, rengi soluk, gözü yaşlı ve beli büküktü. Kendisine sordum:

- Ey İblis! Seni ağlatan nedir?

- Ticaret niyeti olmaksızın hacılar mevlâlarına doğru çıkıp gidiyorlar. Onların Mevlâ'ya yönelmelerinden, Mevlâ'nın da onları mahrum etmeyeceğinden korkarım. Bu durum beni mahzun edip ağlatmaktadır.

- Seni bu kadar zayıf düşüren nedir?

- Allah yolunda atların kişnemesi eğer benim yolumda olsaydı, daha hoşuma giderdi.

---

2) Buharî ve Müslim, (Ebu Hüreyre'den)

3) İmam Mâlik, (İbrahim b. Ebî Able'den)

4) İmam Irâkî böyle bir hadîse rastlamadığını söylemektedir.

- Rengini solduran nedir?

- Cemaatin ibâdet konusunda yardımlaşmasıdır. Eğer onlar günâh konusunda yardımlaşsaydılar, bana daha sevimli gelirdi.

- Peki, belini kamburlaştıran nedir?

- Kulun, Allah'a 'Yâ rabbi! Ben senden güzel sonuç istiyorum' demesidir. Ben daima bir kulun amelini iyi görüp de mağrur olacağı zamanı bekler ve onun benim bu hilemi sezip de mağrur olmaktan kaçınmasından korkarım.

Hz. Peygamber haccın fazileti hakkında şöyle buyurmuştur:

مَنْ خَرَجَ مِنْ بَيْتِهِ حَاجًّا اَوْ مُعْتَمِرًا فَمَاتَ اُجْرِىَ لَهُ اَجْرُ الْحَاجِّ الْمُعْتَمِرِ اِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ، وَمَنْ مَاتَ فِى اِحْدَى الْحَرَمَيْنِ لَمْ يُعْرَضْ وَلَمْ يُحَاسَبْ وَقِيلَ لَهُ ادْخُلِ الْجَنَّةَ.

Evinden hac veya umre için çıkıp yolda vefât eden bir kimse için, kıyâmete kadar (her sene) hac ve umre yapan kimsenin ecri defterine kaydedilir. Mekke veya Medine'de ölen bir kimse, ne arasat meydanına getirilir ve ne de hesaba mâruz kalır. Kendisine 'Haydi cennete gir' denilir.[5]

حِجَّةٌ مَبْرُورَةٌ خَيْرٌ مِنَ الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا وَحِجَّةٌ مَبْرُورَةٌ لَيْسَ لَهَا جَزَاءٌ اِلاَّ الْجَنَّةُ.

Mebrur (kabul edilmiş) bir hac, dünya ve dünyadaki şeylerin hepsinden daha hayırlıdır. Mebrur (kabul edilen) haccın karşılığı cennettir.[6]

اَلْحُجَّاجُ وَالْعُمَّارُ وَفْدُاللّٰهِ عَزَّ وَجَلَّ وَزُوَّارُهُ اِنْ سَاَلُوهُ اَعْطَاهُمْ وَاِنِ اسْتَغْفَرُوهُ غَفَرَ لَهُمْ وَاِنْ دَعَوْا اُسْتُجِيبَ لَهُمْ وَاِنْ شَفَعُوا شُفِّعُوا.

Hac ve umre niyetiyle (Mekke'ye) gidenler, Allah'ın halkı ve ziyaretçileridir. Eğer onlar, Allah'tan isterlerse, Allah kendilerine isteklerini verir. Eğer dua ederlerse, dualarını ka-

---

5) Beyhakî, (Ebu Hüreyre'den birinci şıkkını); Beyhakî, Dârekutnî, (Hz. Âişe'den ikinci şıkkını); hadisin iki versiyonu da *zayıf* hadîslerdendir.

6) Müslim ve Buharî, (Ebu Hüreyre'den)

bul eder. Eğer şefaatta bulunurlarsa, şefaatları kabul olunur.[7]

Ehl-i Beyt yoluyla gelen bir *müsned* hadîste şöyle buyurulur:

اَعْظَمُ النَّاسِ ذَنْبًا مَنْ وَقَفَ بِعَرَفَةَ فَظَنَّ اَنَّ اللّٰهَ تَعَالٰى لَمْ يَغْفِرْ لَهُ.

Günahça insanların en büyüğü, Arafat dağında vakfeye durduğu halde Allah Teâlâ'nın kendisini affetmediği zannına kapılan kimsedir.[8]

İbn Abbas (r.a) Hz. Peygamber'den şöyle rivayet eder:

يَنْزِلُ عَلَى هٰذَا الْبَيْتِ فِى كُلِّ يَوْمٍ مِائَةٌ وَعِشْرُونَ رَحْمَةً: سِتُّونَ لِلطَّائِفِينَ وَاَرْبَعُونَ لِلْمُصَلِّينَ وَعِشْرُونَ لِلنَّاظِرِينَ.

Bu *Beyt*'in üzerine Allah'ın her gününde yüzyirmi rahmet inmektedir. Bunların altmışı ziyaretçilere, kırkı namaz kılanlara ve yirmisi de bakanlara taksim olunur.[9]

اِسْتَكْثِرُوا مِنَ الطَّوَافِ بِالْبَيْتِ فَاِنَّهُ مِنْ اَجَلِّ شَىْءٍ تَجِدُونَهُ فِى صُحُفِكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَاَغْبَطِ عَمَلٍ تَجِدُونَهُ.

Beyt'i çokça tavâf (ziyaret) ediniz. Çünkü kıyâmet gününde hasenât sahifelerinizde göreceğiniz en büyük hasene tavâf'dır. Kıyâmet gününde göreceğiniz en kârlı amel de budur.[10]

İşte bu sırra binâen hacsız ve umresiz Kâbe'yi ziyaret etmek müstehabdır. Başka bir haberde de şöyle denilmiştir:

مَنْ طَافَ اُسْبُوعًا حَافِيًا حَاسِرًا كَانَ لَهُ كَعِتْقِ رَقَبَةٍ، وَمَنْ طَافَ اُسْبُوعًا فِى الْمَطَرِ غُفِرَ لَهُ مَا سَلَفَ مِنْ ذَنْبِهِ.

---

7) Buharî, (Ebu Hüreyre'den)

8) Hatib, *el- Muttefek ve'l-Mufterek*, Deylemî, *Müsned'ül-Firdevs*, *zayıf* bir senedle

9) İbn Hibban ve Beyhaki, (İbn Abbas'dan *hasen* bir senedle)

10) İbn Hibban ve Hâkim, (İbn Ömer'den)

Kim yalın ayak, başı kabak yedi defa peşipeşine tavaf yaparsa, bir köleyi âzâd etmiş kadar sevap alır. Kim, yağmurlu bir havada *Kâbe*'yi yedi defa ziyâret ederse, onun geçmiş günahları affolunur.[11]

Deniliyor ki, Allah Teâlâ *Arafat*'ta herhangi bir kulun bir günâhını affederse, aynı günâhı işleyen diğerlerinin de o günâhını affeder.

Selef'ten biri şöyle buyurmuştur: 'Arefe günü, cumaya tesâdüf ederse, *Arafat*'da bulunan herkesi Allah Teâlâ affeder. Dünyanın en faziletli günü o gündür. O günde Hz. Peygamber vedâ haccını yapmıştır.[12]

Hz. Peygamber, vedâ haccında vakfe yaparken şu ayet nâzil olmuştur.

Bugün sizin için dininizi kemâle erdirdim. Üzerinizdeki nimetimi tamamladım ve size din olarak İslâm'ı seçtim.

(Mâide/3)

Kitap ehli şöyle demiştir: 'Eğer bu ayet, bizler için nâzil olsaydı, bu ayetin nâzil olduğu günü bayram olarak kabul ederdik'. Bunun üzerine Hz. Ömer (r.a) şöyle buyurmuştur: 'Ben Allah için şehadet ederim ki, bu ayet iki bayramın bir arada olduğu bir günde nâzil olmuştur. Yani *Arefe* ve *Cuma* gününün bir arada olduğu bir günde *Arafat*'da vakfeye durmuşken Hz. Peygamber'e nâzil olmuştur'.

Hz. Peygamber (s.a) bir defasında şöyle dua etmişti:

اَللّٰهُمَّ اغْفِرْ لِلْحَاجِّ وَلِمَنِ اسْتَغْفَرَ لَهُ الْحَاجُّ.

Yâ rab! Hacıyı ve hacının duâ ettiği kimseyi affeyle![13]

---

11) Irâkî hadîsi bu şekliyle görmediğini kaydeder. Tirmizî ve İbn Mâce, (İbn Ömer'den başka bir ibâre ile)

12) Müslim ve Buharî, (Hz. Ömer'den)

13) Hâkim, (Ebu Hüreyre'den)

Rivayet ediliyor ki, Ali b. Muvaffak Hz. Peygamber'in yerine birkaç defa hacca gitmişti. Kendisi şöyle anlatır: Hz. Peygamber'i rüyamda gördüm. Bana şöyle dedi:

- Ey Muvaffak'ın oğlu! Sen mi benim için birkaç defa haccettin?

- Evet yâ Rasûlullah! Senin yerine haccettim.

- Sen mi benim yerime *Lebbeyk* dedin?

- Evet yâ Rasûlallah! Senin yerine *Lebbeyk* dedim,

- Ben bunun karşılığını kıyâmet gününde sana vereceğim. Mahşer yerinde senin elinden tutup mahlûkat hesabın şiddeti içindeyken seni götürüp cennete sokacağım.

Mücâhid ve başka âlimler şöyle demişlerdir: 'Hacılar Mekke'ye geldikleri zaman, melekler deve süvarilerine selâm verirler. Merkeblere binenlerin ellerini sıkarlar, yaya gelenlerin de boyunlarına sarılırlar'.

Hasan Basrî şöyle buyurmuştur: 'Ramazan ayının sonunda veya herhangi bir savaşta veya haccın sonunda ölen bir kişi şehid olarak ölmüştür'.

Hz. Ömer şöyle buyurmuştur: 'Hacceden bir kimse affolunmuştur. O hacceden *Zilhicce, Muharrem, Safer* aylarının tamamında ve *Rebiülevvel* ayının yirmi gününde kimler için istiğfar etmişse, onlar da affolunur'.

Selef-i salihînin sünnetindendir ki, savaşa gidenleri yolcu ederlerdi. Hacdan gelenleri de karşılaşırlar ve iki gözünün ortasından öper, kendilerinden dua isterlerdi. Hacılar günahlarla kirlenmezden evvel bütün bunları yaparlardı.

Ali b. Muvaffak şöyle anlatır: "Bir sene hacca gittim. *Arefe* gününün gecesi Minâ'da *Mescid-i Hayf*'ta uyudum. Rüyamda sırtlarında yemyeşil elbiseler olan iki meleğin gökten indiklerini gördüm. Biri diğerine şöyle diyordu:

- Ey Allah'ın kulu!

- Buyur ey Allah'ın kulu!

- Bu sene rabbimizin beytini ziyaret edenlerden kaç kişinin haccının kabul edildiğini biliyor musun?

- Hayır, bilmiyorum!

- Altı kişinin haccı kabul olundu.

Sonra ikisi de göğe doğru yükseldiler ve kayboldular. Ben korkular içerisinde uyandım. Neredeyse üzüntümden bayılacaktım. Bu durum beni çok müteessir etmişti. Kendi kendime dedim ki: 'Madem ki altı kişinin haccı kabul edilmiş, ben bu altı kişiden birisi nasıl olabilirim?' *Arafat*'tan inerken *Müzdelife*'de, *Meş'ar'il-Haram*'ın yanında hacıların çokluğunu ve haccı kabul edilenlerin azlığını düşünürken uyuya kalmışım. Baktım ki, iki kişi yine aynı şekilde tekrar geldiler. Daha önce yaptıkları gibi birbirlerine soru sorup, cevap verdiler. Biri arkadaşına şöyle dedi

- Rabbimizin bu gece nasıl bir hüküm verdiğini biliyor musun?

- Hayır, bilmiyorum.

- Rabbimiz bu gecede, o altı kişinin herbiri için yüzbin kişiyi bağışladı.

Birdenbire uykumdan uyandım. İfade edilmesi güç bir ferah ve sürûra kavuşmuştum".

Yine Ali b. Muvaffak şöyle anlatmaktadır: Bir sene hacca gitmiştim. Hac menâsikleri bittikten sonra, haccı kabul edilmeyenler hakkında düşünüp şöyle dedim: 'Yâ rabbi! Ben haccımın sevabını, haccını kabul etmediğin kimselere hibe ettim'. Sonra rabbimi (c.c) rüyamda gördüm. Bana dedi ki: 'Ey Ali! Cömertlik ile cömertleri yaratan ben olduğum halde sen bana karşı cömertlik mi taslıyorsun? Ben cömertlerin en cömerdi, ikram edenlerin ikram edicisi ve bütün âlemlerden daha fazla ikram ve cömertlik yapmaya müstahak olan Allahım. Haccını kabul etmediğim kimseleri, haccını kabul ettiğim kimselere bağışladım'.

II. Beyt'in (Kâbe'nin) ve Mekke'nin Fazileti

Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

إِنَّ اللّٰهَ عَزَّ وَجَلَّ قَدْ وَعَدَ هٰذَا الْبَيْتَ اَنْ يُحَجَّهُ فِى كُلِّ سَنَةٍ سِتُّمِائَةِ اَلْفٍ فَاِنْ نَقَصُوا اَكْمَلَهُمُ اللّٰهُ عَزَّ وَجَلَّ مِنَ الْمَلاَئِكَةِ وَاِنَّ الْكَعْبَةَ تُحْشَرُ كَالْعَرُوسِ الْمَزْفُوفَةِ وَكُلُّ مَنْ حَجَّهَا يَتَعَلَّقُ بِاَسْتَارِهَا يَسْعَوْنَ حَوْلَهَا حَتّٰى تَدْخُلَ الْجَنَّةَ فَيَدْخُلُونَ مَعَهَا.

Allah Teâlâ bu *Beyt*'e öyle bir va'dde bulunmuştur ki, her sene bu *Beyt*'i altıyüzbin kişi ziyaret eder. Eğer altıyüzbin kişiden az gelirse meleklerle tamamlar. *Kâbe*, mahşer gününde telli duvaklı gelin gibi haşr olunur. Kendisini dünyada ziyaret edenlerin hepsi perdelerine yapışmış bir halde beraberinde yürürler. *Kâbe* kendisi cennete girip onları da beraber cennete sokuncaya kadar yürür.[14]

إِنَّ الْحَجَرَ الْاَسْوَدَ يَاقُوتَةٌ مِنْ يَوَاقِيتِ الْجَنَّةِ وَاِنَّهُ يُبْعَثُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ لَهُ عَيْنَانِ وَلِسَانٌ يَنْطِقُ بِهِ يَشْهَدُ لِكُلِّ مَنِ اسْتَلَمَهُ بِحَقٍّ وَصِدْقٍ.

Hacer'ul-Esved, cennetin yâkut taşlarından bir yâkuttur. Kıyâmet gününde haşrolunur. Görür iki gözü ve konuşur dili vardır. Hak ve doğrulukla kendisini dünyada istilâm (öpmek veya el sürmek) edenlerin lehinde şehadet eder.[15]

Hz. Peygamber (s.a) *Hacer'ul-Esved*'i çokça öperdi.[16] Yine rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a) *Hacer'ul-Esved*'in üzerine secde etmiştir.[17]

Hz. Peygamber, devesinin sırtına binerek *Kâbe*'yi ziyaret ederdi. *Hacer'ul-Esved*'in hizasına gelince, elindeki asâsının bir ucunu taşın üzerine bırakır, diğer ucunu öperdi.[18]

Hz. Ömer'de, *Hacer'ul-Esved*'i öptükten sonra şöyle demiştir:

إِنِّي لَاَعْلَمُ اَنَّكَ حَجَرٌ لَاتَضُرُّ وَلَا تَنْفَعُ وَلَوْلَا اَنِّي رَاَيْتُ رَسُولَ اللّٰهِ ﷺ يُقَبِّلُكَ مَا قَبَّلْتُكَ ثُمَّ بَكٰى حَتّٰى عَلَا نَشِيجُهُ فَالْتَفَتَ اِلَى وَرَائِهِ فَرَاٰى عَلِيًّا كَرَّمَ اللّٰهُ وَجْهَهُ وَرَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ فَقَالَ: يَا اَبَا الْحَسَنِ! هَا هُنَا تُسْكَبُ الْعَبَرَاتُ وَتُسْتَجَابُ الدَّعَوَاتُ، فَقَالَ عَلِيٌّ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ: يَا اَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ بَلْ هُوَ يَضُرُّ وَيَنْفَعُ، قَالَ: وَكَيْفَ؟ قَالَ: اِنَّ اللّٰهَ تَعَالٰى لَمَّا اَخَذَ الْمِيثَاقَ عَلَى الذُّرِّيَّةِ كَتَبَ عَلَيْهِمْ كِتَابًا ثُمَّ اَلْقَمَهُ هٰذَا الْحَجَرَ فَهُوَ يَشْهَدُ لِلْمُؤْمِنِ بِالْوَفَاءِ وَيَشْهَدُ عَلَى الْكَافِرِ بِالْجُحُودِ.

14) Irâkî aslına rastlamadığını kaydeder.
15) Tirmizî ve Nesâî, (İbn Abbas'tan)
16) Müslim ve Buharî, (Hz. Ömer'den)
17) Bezzar ve Hâkim, (Hz. Ömer'den)
18) Müslim ve Buharî, (Ebu Tufeyl ve Câbir'den)

Biliyorum ki sen bir taşsın. Ne kimseye zarar ve ne de kimseye fayda verebilirsin. Eğer Allah'ın Rasûlü'nü seni öperken görmeseydim, seni asla öpmezdim. Bu sözden sonra hüngür hüngür ağlayıp figan etti. Sonra arkasına dönerek baktı ki, Hz. Ali orada bulunmaktadır. Hz. Ali'ye hitaben 'Ey Ebu Hasan! İşte burada gözyaşı dökülür ve duâlar kabul olunur' dedi. Hz. Ali, Hz. Ömer'e (r.a) şu cevabı verdi: 'Ey mü'minlerin emiri! *Hacer'ul-Esved*'in ne zarar ve ne de fayda vermediğini söylediniz. Halbuki *Hacer'ul-Esved* hem zarar hem de yarar verir'. Ömer 'Nasıl olur?' deyince, Hz. Ali şöyle cevap verdi: 'Allah Teâlâ, Âdem'in zürriyetini bir araya getirip onlardan söz aldığı zaman, onların vermiş oldukları söze dair bir senet yazdı ve o senedi bu taşın içine koydu. Bu nedenle bu taş, sözüne sâdık kalıp ahdine vefa gösteren mü'minler için lehde şehadet eder. Kâfirlerinde aleyhlerine şehâdet eder'.[19]

Bazı alimler tarafından denildi ki, Hz. Ali'nin bu sözü, halkın *Hacer'ul-Esved*'i istilâm ederken söyledikleri şu sözün mânâsını içerir:

اَللّٰهُمَّ اِيمَانًا بِكَ وَتَصْدِيقًا بِكِتَابِكَ وَوَفَاءً بِعَهْدِكَ.

Yâ rab! Sana iman ederek, senin kitabına inanarak ve senin sözünü yerine getirmek için bunu yapıyorum!

Hasan Basrî şöyle demiştir: 'Mekke'de bir gün oruç, diğer yerlerdeki yüzbin oruca bedeldir. Orada verilen bir dirhem sadaka, başka yerlerde verilen yüzbin dirheme eşittir. Mekke'de yapılan her hasene yüzbine bedeldir'.

Deniliyor ki, 'Kâbe'yi yedi defa tavâf etmek, bir umreye eşittir. Üç umre de bir hacca eşittir'.

Sahih bir haberde şöyle denilmiştir:

عُمْرَةٌ فِى رَمَضَانَ كَحَجَّةٍ مَعِى.

---

19) Müslim ve Buharî. Fakat Hz. Ali'nin bu sözü onların rivayetlerinde yoktur.

Ramazan ayında yapılan bir umre, benimle birlikte yapılan bir hac gibidir.[20]

اَنَا اَوَّلُ مَنْ تَنْشَقُّ عَنْهُ الْاَرْضُ ثُمَّ اٰتِى اَهْلَ الْبَقِيعِ فَيُحْشَرُونَ مَعِى ثُمَّ اٰتِى اَهْلَ مَكَّةَ فَاُحْشَرُ بَيْنَ الْحَرَمَيْنِ.

Kıyâmet gününde ilk önce kabrinden kalkan ben olacağım. Sonra ben *Medine-i Münevvere*'nin mezarlığı *Cennet'ul-Bakî*'ye gelirim. Onlar da kabirlerinden kalkıp benimle beraber gelirler. Sonra *Mekke* ehline gelirim, *Mekke* ile *Medine* arasında haşrolunurum.[21]

اِنَّ اٰدَمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ لَمَّا قَضٰى مَنَاسِكَهُ لَقِيَتْهُ الْمَلَائِكَةُ فَقَالُوا: بَرَّ حَجُّكَ يَا اٰدَمُ لَقَدْ حَجَجْنَا هٰذَا الْبَيْتَ قَبْلَكَ بِاَلْفَىْ عَامٍ.

Âdem (a.s), hac yapıp menâsik-i haccı bitirdikten sonra, melekler kendisiyle karşılaştı ve melekler kendisine şöyle dediler: 'Ey Âdem! Haccın kabul edildi (kabul olsun). Biz senden iki bin sene önceden beri bu beyti ziyaret etmekteyiz'.[22]

اِنَّ اللّٰهَ عَزَّ وَجَلَّ يَنْظُرُ فِى كُلِّ لَيْلَةٍ اِلَى اَهْلِ الْاَرْضِ فَاَوَّلُ مَنْ يَنْظُرُ اِلَيْهِ اَهْلُ الْحَرَمِ وَاَوَّلُ مَنْ يَنْظُرُ اِلَيْهِ مِنْ اَهْلِ الْحَرَمِ اَهْلُ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ فَمَنْ رَاٰهُ طَائِفًا غَفَرَ لَهُ وَمَنْ رَاٰهُ مُصَلِّيًا غَفَرَ لَهُ وَمَنْ رَاٰهُ قَائِمًا مُسْتَقْبِلَ الْكَعْبَةِ غَفَرَ لَهُ.

Allah Teâlâ (c.c) her gece yeryüzündeki insanlara bakar. İlk baktığı kimseler harem-i şerif'in halkıdır. *Harem-i Şerif* halkı arasında da ilk önce *Mescid-i Haram* ehline bakar. Kimi *Kâbe*'yi ziyaret ederken görürse, onu affeder. Kimi namaz kılarken görürse, onu da affeder. Kimi *Kâbe*'ye doğru ayakta durup bakarken görürse, onu da affeder.

---

20) Müslim ve Buharî, (İbn Abbas'dan)

21) Tirmizî ve İbn Hibban, (İbn Ömer'den)

22) el-Mufaddal, el-Cundî ve İbn Cevzî, (İbn Abbas'tan)

Evliyaullah'tan biri keşif âleminde şöyle görmüştür: 'Ben gördüm ki, İslâm'ın bütün sınırları (Basra körfezinin yakınında bulunan) *Abadan* adasına secde ediyorlardı ve yine gördüm ki, *Abadan* adası da *Cidde*'ye secde ediyordu'.

Anlatıldığına göre, hiçbir günün güneşi batmaz ki, o günde bu *Beyt*'i (Kâbe'yi) Allah'ın *abdal* kullarından biri ziyaret etmesin. Hiçbir günün fecri doğmaz ki, o günde Allah'ın *evtad* kullarından biri *Kâbe*'yi ziyaret etmesin. Abdal ve evtadların ziyaretlerinin kesilmesi, *Kâbe*'nin yeryüzünden kalkmasına vesile olur. Halk sabahladığı zaman bakar ki *Kâbe* kaldırılmış ve eseri dahi kalmamıştır. Bu hâdise *Kâbe* yedi sene hiçbir ferd tarafından ziyaret edilmedikten sonra olacaktır. *Kâbe*'nin kaldırılışından sonra mushafların yapraklarından Kur'an'ın bütün ayetleri silinir ve o yapraklarda bir harf dahi görünmez olur. Bundan sonra Kur'an göğüslerden kaldırılır. Hafızlar Kur'an'ın bir kelimesini dahi hatırlayamazlar. Bundan sonra halk şiirler, nağmeler ve câhiliyye devrinin haberlerine başvurur, onu aralarında hakem yaparlar. Bundan sonra Deccal ortaya çıkar. İsâ iner ve Deccal'ı öldürür. O zamanlarda kıyâmet, doğum zamanı yaklaşmış bir devenin doğumu gibi, yakın olur.

Bir haberde şöyle denilmiştir:

اِسْتَكْثِرُوا مِنَ الطَّوَافِ بِهٰذَا الْبَيْتِ قَبْلَ اَنْ يُرْفَعَ فَقَدْ هُدِمَ مَرَّتَيْنِ وَيُرْفَعُ فِى الثَّالِثَةِ.

Bu beyt, (Kâbe) kaldırılmazdan önce onu çokça zıyaret ediniz. Çünkü bu Kâbe iki defa yıkıldı. Üçüncü yıkılışında kaldıracaktır.[23]

Hz. Ali'nin, Rasûlullah'tan şu hadîsi naklettiği rivayet olunmaktadır: Hz. Peygamber, Allah Teâlâ'nın şöyle buyurmuş olduğunu rivayet etti:

اِذَا اَرَدْتُ اَنْ اُخَرِّبَ الدُّنْيَا بَدَأْتُ بِبَيْتِى فَخَرَّبْتُهُ ثُمَّ اُخَرِّبُ الدُّنْيَا عَلَى اَثَرِهِ.

---

23) Bezzar, İbn Hibban ve Hakim, (İbn Ömer'den)

Dünyayı yıkmak istediğim zaman ilk önce beytimden başlıyacağım. Onu tahrib edecek, onun arkasından da dünyayı tahrib edeceğim.[24]

Mekke'de Oturmanın Fazileti ve Kerâheti

İhtiyatlı davranan ve *Mekke-i Mükerreme*'deki ikameti mahzurlu gören âlimler, bunu üç sebepten mahzurlu görürler:

1. Usanç gelme korkusu ve beyte karşı olan aşkın azalmasıdır. Zira her ikisi de *Kâbe-i Muazzama*'ya karşı olan kalp sevgisinin azalmasına vesile olabilir. Hz. Ömer (r.a), hac mevsimi bittikten sonra hacılara şöyle derdi: 'Ey Yemenliler! Yemeninize, Ey Şamlılar! Şamınıza, Ey Iraklılar! Irakınıza gidin'.

Yine bu hikmete binaen, halkı çokça tavâf etmekten menetmeyi düşünüyor ve diyordu ki: 'Çok tavâf etmek sûretiyle bu Kâbe'nin hürmetine halel getirmelerinden korkuyorum'.

2. İnsan *Mekke*'den ayrılınca, *Kâbe*'ye karşı olan iştiyakı kabarır ve ikinci bir defa ziyaret etmesine vesile teşkil eder. Çünkü Allah Teâlâ, Kâbe'yi insanlar için dönüş yeri ve emniyet merkezi kılmıştır. Yani insanlar zaman zaman ona gelerek ziyarette bulunurlar ve onunla olan ilgilerini kesmezler.

Âlimlerden bâzıları şöyle buyurmuşlardır: 'Başka bir beldede bulunup da kalbin *Mekke*'ye iştiyak duyar ve *Kâbe*'ye bağlı olursa, haremde olup oranın yerlisi olmak hasebiyle kalbine usanç gelmiş olmaktan daha hayırlıdır. *Mekke*'de olup kalbin başka bir memlekete bağlı olmasından, başka memlekette olup kalbinin *Mekke*'ye bağlı olması daha hayırlıdır'.

Selef'ten biri şöyle buyurmuştur: 'Horasan memleketinde nice kişiler vardır ki, bu Kâbe'yi bilfiil ziyaret edenlerden Kâbe'ye daha yakındırlar'.

Deniliyor ki, Allah Teâlâ'nın birtakım kulları vardır ki Kâbe, Allah'a yakın olmak için onları ziyarete gider.

3. Hata işlemek ve günah yapmak korkusundan *Mekke*'de oturmayı kerih görmüşlerdir. Zira *Mekke*'de hata yapmak ve gü-

---

24) Irakî aslına rastlamadığını kaydeder.

nah işlemek büyük bir tehlike teşkil etmektedir. Bu yerin şerefi için, böyle bir hareketin insan üzerine Allah'ın gazabının celbedilmesine vesile olması gerektir.

Vüheyb b. Verd el-Mekkî'den rivayet ediliyor: Bir gece İsmail'in (a.s), hücresinde namaz kılıyordum. Kâbe ile örtüsü arasından gelen bir ses duydum. Şöyle diyordu: 'Etrafımda ziyaret edenlerin dünya hâdiselerine dalmasından, bâtıl konuşmalar yapmasından ve gafil bulunmalarından, önce Allah'a sonra sana şikâyet ediyorum ey Cebrâil! Eğer beni ziyaret edenler bu gafletlerinden men olunmasalar, yemin ederim ki, ben öyle bir patlayacağım ki, bende bulunan her taş, hangi dağdan getirilmişse oraya fırlayacaktır'.

İbn Mes'ud şöyle demiştir: '*Mekke* hariç, Allah'ın hiçbir beldesinde kul niyetini fiiliyat sahasına dökmedikçe hesaba çekilmez. Ancak *Mekke*'de insan, niyetinden ötürü hesaba çekilir'. Sonra şu ayeti delil olarak getirmiştir:

> Kim *Mescid-i Haram*'da, haktan meyletmeye niyet ederek zulüm yapmaya kalkışırsa, ona acıklı bir azap tattırırız.
>
> (Hac/25)

Yani bu azap, sadece kötü niyetinden ve mücerred iradesinden ötürü kendisine verilir.

Deniliyor ki: '*Mekke-i Mükerreme*'de sevabların biri yüzbine bedel olduğu gibi günahlar da katmerleşir'.

İbn Abbas (r.a) şöyle buyuruyor:

اَلاِحْتِكَارُ بِمَكَّةَ مِنَ الْاِلْحَادِ فِى الْحَرَمِ.

> Mekke'de ihtikâr (karaborsacılık) yapmak, haremde zulüm yapmaya niyetlenmektendir.

Yalan söylemenin de böyle olduğu söylenilmiştir..

İbn Abbas şöyle buyurmuştur: 'Rükye'de yetmiş günâh işlesem, *Mekke-i Mükerreme*'de tek bir günâh işlemekten daha kolay gelir bana...'

Rükye, Mekke ile Tâif arasında bir yerdir. Bu korkudandır ki, Mekke'de ikamet eden bazı kimseler, harem sınırları dahilinde

def-i hacet yapmaz, bu sınırları geçtikten sonra ihtiyaçlarını görüp dönerlerdi. Bazıları da Mekke'de bir ay durduğu halde yanını yere koyarak yatmamışlardır. Mekke'de ikamet etmeyi menetmek için alimlerin bazısı Mekke evlerinin kiralanmasını bile kerih görmüştür.

Sakın Mekke'de ikamet etmenin kerahetinin, Mekke bölgesinin faziletiyle tezad teşkil ettiği zannına kapılma. Çünkü ikametteki kerahetin illeti halkın dince zayıf olması, o mübarek makamların hak ve hukukuna riâyet etmek hususunda kusurlu bir halde bulunmasıdır. Bu bakımdan bizim 'Mekke'de ikamet etmemek daha efdaldir' sözümüzün mânâsı, yani kusurlu ve Mekke'den usanç getirecek kadar durmaktan durmamak daha efdaldir demektir. Fakat mübarek makamların hakkına hukukuna tam riâyet ederek ikamet etmenin efdaliyyeti ise, hiçbir zaman sözkonusu bile değildir. Durum nasıl böyle olmasın? Hz. Peygamber (s.a), Medine'den Mekke'ye geldiği zaman, *Kâbe-i Muazzama*'nın karşısında durarak şöyle buyurmuştur:

إِنَّكِ لَخَيْرُ أَرْضِ اللّٰهِ عَزَّ وَجَلَّ وَأَحَبُّ بِلاَدِ اللّٰهِ تَعَالَى وَلَوْلاَ أَنِّى أُخْرِجْتُ مِنْكِ لَمَا خَرَجْتُ.

> Senin, Allah Teâlâ'nın en hayırlı arazisi olduğun ve Allah'ın beldelerinin bence en sevimlisi bulunduğun muhakkaktır. Eğer ben senden çıkartılmış olmasaydım, kesinlikle kendi arzumla buradan ayrılmazdım.[25]

Yine hakkına hukukuna riayet ederek Mekke'de ikamet etmek, ikamet etmemekten nasıl üstün olmasın? Halbuki *Kâbe-i Muazzama*'ya bakmak, ibâdettir ve Mekke'de yapılan iyilikler birkaç misliyle Allah nezdinde kabul olunur. (Nitekim daha önce de bu keyfiyyeti zikretmiştik).

III. Medine-i Münevvere'nin Fazileti

Mekke'den sonra Medine'den daha üstün bir belde yoktur. Medine'de yapılan ibâdetler de kat kat olarak kabul olunur. Çünkü Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

---

25) Tirmizî ve Nesâî, İbn Mâce ve İbn Hibban, (Abdullah b. Adiy b. el-Hamra'dan)

صَلَاةٌ فِى مَسْجِدِى هٰذَا خَيْرٌ مِنْ اَلْفِ صَلَاةٍ فِيمَا سِوَاهُ اِلَّا الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ.

Benim bu mescidimde bir namaz, *Mescid-i Haram* hâriç, diğer mescidlerde kılınan bin namazdan daha efdaldir.[26]

İşte böylece Medine'de yapılan her hayırlı iş başka yerlerde yapılan bin hayırlı işe bedeldir. Hz. Peygamber'in Medine'sinden sonra fazilet bakımından *Kudüs-i Şerîf* gelir. Kudüs-i Şerîf'te kılınan bir namaz, Mescid-i Haram ve Medine hâriç, diğer yerlerde kılınan beşyüz namaza bedeldir. Diğer amellerde de durum böyledir.

İbn Abbas (r.a) Hz. Peygamber'den şu hadîsi rivayet etmektedir:

صَلَاةٌ فِى مَسْجِدِ الْمَدِينَةِ بِعَشْرِ اٰلَافِ صَلَاةٍ وَصَلَاةٌ فِى الْمَسْجِدِ الْاَقْصٰى بِاَلْفِ صَلَاةٍ وَصَلَاةٌ فِى الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ بِمِائَةِ اَلْفِ صَلَاةٍ.

Medine mescidinde kılınan bir namaz, onbin namaza, *Mescid-i Aksâ*'da kılınan bir namaz bin namaza, Mescid-i Haram'da kılınan bir namaz da yüzbin namaza bedeldir.[27]

مَنْ صَبَرَ عَلَى شِدَّتِهَا وَلَأْوَائِهَا كُنْتُ لَهُ شَفِيعًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ.

Medine'nin şiddetine ve sıkıntısına tahammül eden bir kimse için, ben kıyâmet gününde şefaatçı olurum.[28]

مَنِ اسْتَطَاعَ اَنْ يَمُوتَ بِالْمَدِينَةِ فَلْيَمُتْ فَاِنَّهُ لَنْ يَمُوتَ بِهَا اَحَدٌ اِلَّا كُنْتُ لَهُ شَفِيعًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ.

Medine'de ölmeye gücü yeten (yani ikamet etmek isteyen) Medine'de ölsün. Çünkü Medine'de ölen herkes için kıyâmet gününde şefaatçıyım ben...[29]

---

26) Müslim ve Buharî, (Ebu Hüreyre'den)

27) İmam Irâkî, bu hadîsin '*garib*' olduğunu kaydeder.

28) Müslim, (Ebu Hüreyre, İbn Ömer ve Ebu Said'den)

29) Tirmizî ve İbn Mâce, (İbn Ömer'den) Tirmizî'ye göre 'hadîs-i *hasen*'dir.

Bu üç bölgeden başka bütün yeryüzü ikamet için eşittir. Ancak İslâm devletinin sınırlarında ikamet etmek, bu hükmün dışında kalır. Hududları beklemek için, sınırlarda ikamet etmekte de büyük bir fazilet vardır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a) bu hükmü belirtmek gayesiyle şöyle buyurmaktadır:

لاَتُشَدُّ الرِّحَالُ اِلاَّ اِلَى ثَلاَثَةِ مَسَاجِدَ: اَلْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَمَسْجِدِى هٰذَا وَالْمَسْجِدِ الاَقْصٰى.

Ziyâret amacıyla ancak üç mescide kafileler tertib edilebilir: 1) Mescid-i Haram, 2) Şu (Medine'deki) mescidim, 3) Mescid-i Aksâ.[30]

Velilerin Kabirlerini (Meşhedleri) Ziyaret

Bazı alimler, bu hadîs-i şerîfle istidlâl ederek meşhedlerin, âlim ve sâlihlerin kabirlerini ziyaret etmeyi menetmeye taraftar görünmüşlerdir. Fakat bana göre bu hadîsten böyle bir anlam çıkmamaktadır. Aksine âlimlerin ve sâlihlerin kabirlerini ziyaret etmek emredilmiştir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmaktadır:

كُنْتُ نَهَيْتُكُمْ عَنْ زِيَارَةِ الْقُبُورِ فَزُورُوهَا وَلاَ تَقُولُوا هُجْرًا.

Sizi kabir ziyaretinden daha önce menetmiştim. Fakat kabirleri ziyaret ediniz. Yalnız *hecr* (dine aykırı) konuş-mayınız.[31]

Yukarıdaki hadîs, sadece *mescidler* hakkında söylenmiştir. *Meşhed* kelimesi, hiçbir zaman *mescid* mânâsında değildir. Çünkü bu üç mescid (*Mescid-i Haram*, *Mescid-i Nebevî* ve *Mescid-i Aksâ*) dışında yeryüzünde bulunan diğer bütün mescidler fazilet hususunda eşittir. Hiçbir İslâm beldesi yoktur ki, orada bir mescid bulunmasın. Bu bakımdan memleketinde mescid bulunan bir kimsenin başka bir memleketteki mescidi ziyaret etmesinde hiçbir mânâ yoktur. Meşhedlere gelince, onlar, hiçbir zaman eşit olmaz-

30) Müslim ve Buharî, (Ebu Hüreyre ve Ebu Said'den)

31) Müslim, (Bureyde b. el-Esid'den)

lar. Onların ziyaretinden elde edilen bereket, kabir sahiplerinin derecelerine göredir.

Evet, bir yerde mescid yoksa, mescidi olan bir yerin ziyaretine gitmek gayesiyle kervan tertip edilebileceği gibi tamamen oraya göç de edilebilir. Keşke bir bilseydim, kabir ziyaretini meneden bir kişi, peygamberlerden Hz. İbrahim, Hz. Musa, Hz. Yahya ve diğer zevâtın kabirlerini ziyaret etmeyi de meneder mi? Bu zevât-ı kirâmın kabirlerinin ziyaret edilmesini menetmek son derece muhâl ve çirkin bir harekettir. Eğer peygamberlerin kabirlerini ziyaret etmeyi caiz görürse, o zaman velilerin, alimlerin ve sâlihlerin kabirlerini ziyaret etmek de aynı mânâda değil midir? Bu zevât-ı kirâmın kabirlerini ziyaret etmek, herhangi bir beldeye ziyaret amacıyla tertip edilen kafilenin hedefleri içindedir. Nitekim, hayatta bulunan âlimleri ziyaret de bu yolculuğun hedeflerindendir ve olabilir.

Allah'ı arayan bir kimseye en uygun hareket, eğer seferinden ilmî istifadeler kasdetmezse, bulunduğu memleketten ayrılmamasıdır. Vatanında durumu normal olduğu müddetçe ikamet etmelidir. Eğer vatanında ikamet etmek kendisi için zorlaşmışsa o vakit daha sakin ve dini için daha elverişli ve ibâdetlerini kolayca yapmaya daha müsait bir yere gitmelidir. Yerleştiği o yer onun için, en faziletli yerlerden olur. Nitekim Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

اَلْبِلاَدُ بِلاَدُ اللّٰهِ عَزَّ وَجَلَّ وَالْخَلْقُ عِبَادُهُ فَاَىُّ مَوْضِعٍ رَاَيْتَ فِيهِ رِفْقًا فَاَقِمْ وَاحْمِدِ اللّٰهَ تَعَالٰى.

Yeryüzü Allah'ındır. İnsanlar da Allah'ın kullarıdır. Bu bakımdan nerede şefkat görürsen, orada oturup Allah'a hamd ü senâ et![32]

مَنْ بُورِكَ لَهُ فِى شَىْءٍ فَلْيَلْزَمْهُ وَمَنْ جُعِلَتْ مَعِيشَتُهُ فِى شَىْءٍ فَلاَ يَنْتَقِلْ عَنْهُ حَتّٰى يَتَغَيَّرَ عَلَيْهِ.

32) İmam Ahmed, Taberâni, (Zübeyr b. Avvam'dan *zayıf* bir senedle)

'Kim bir şeyde bereket bulursa, ona yapışıp elden kaçırmasın. Kim geçimini bir şeyden temin ederse, o durumu bozulmadıkça orayı bırakıp başka bir yere gitmesin'.[33]

Ebu Nuaym şöyle anlatır: Süfyân es-Sevrî'yi heybesini omuzuna koymuş, ayakkabılarını eline almış bir halde gördüm ve kendisine sordum:

- Ey Ebu Abdullah! Nereye gidiyorsun böyle?

- Bir memlekete gidiyorum ki orada bu heybemi bir dirhem ile doldurabileyim. İşittim ki bir köy varmış ve orada herşey ucuzmuş. Oraya gidip yerleşmek istiyorum.

- Ey Ebu Abdullah! Sen de mi böyle şeyler düşünüyorsun?

- Evet! Bir memlekette ucuzluk olduğunu işittiğin zaman, hemen oraya hicret et. Çünkü orası senin dinin için daha selâmetli ve arzularını daha fazla azaltıcı bir memleket olur.

Yine Süfyan es-Sevrî şöyle derdi: 'Bu kötülük zamanıdır. Bu zamanda nâm ve nişanı olmayanlardan dahi korkulur. Acaba şöhret sahiplerinin hâli ne olur? Şimdi bir yerden diğer bir yere gitmek zamanıdır. Kişi, bu zamanda fitneden kaçmak gayesiyle köyden köye, memleketten memlekete hicret etmek mecburiyetindedir'.

Yine Süfyân es-Sevrî bir defasında 'Yemin ederim, hangi beldenin daha sâkin olduğunu farkedemiyorum' der. Bu sözü üzerine kendisine sorulur:

- Horasan nasıldır?

- Horasan'da çeşitli mezhepler ve bozuk fikirler mevcuttur.

- Şam nasıldır?

- Şam'da parmakla gösterilirsin/orada şöhret düşkünlüğü vardır.

- Irak nasıldır?

- Diktatörlerin ve zalimlerin diyarıdır.

- Mekke nasıldır?

---

33) İbn Mâce, (Enes ve Hz. Âişe'den birinci cümlesini *hasen* bir senedle)

- Keseyi ve bedeni eritir/pahalıdır, sıcaktır.

Süfyan'a garip bir kişi şöyle bir suâl sorar: 'Mekke'de mücavir olarak ikamet etmek istiyorum. Bana gerekli tavsiyelerde bulun!' Süfyan da ona şöyle der: 'Sana üç şeyi tavsiye ederim: 1) Birinci safta namaz kılma, 2) Kureyş neslinden gelen biriyle ahbaplık edip yüz-göz olma, 3) Verdiğin sadakayı açıktan verme'.

Süfyan, birinci safta namaz kılmayı, şöhreti celbettiği için kerih görmüştür. Çünkü devamlı birinci safta namaz kılan bir kimse, görülmediği zaman hâli sorulur. O vakit kalbine riyâ kokusu girmesi muhtemel olduğu için ameline de mürâilik ve yapmacıklık karışır.

İkinci Kısım

Haccın farz olmasının şartları, rükûn ve farzlarının sıhhati ve mahzurları

Haccın Şartları

Haccın sahih olması için, iki şart lâzımdır:

a) Vakit (hac mevsimi)

b) İslâmiyet (hacca gidenin müslüman olması)

Bu bakımdan, bülûğ çağına gelmemiş çocuğun haccı sahihtir. Eğer aklı eriyorsa, bizzat ihrama girebilir. Eğer aklı ermiyorsa, velisi onun yerine ihrama girer ve haccın tavâf (ziyaret), sa'y ve sâir menâsiklerini normal olarak kendisine yaptırır.

Haccın vakti ise, *Şevval, Zilkade* ve *Zilhicce*'nin onuna kadardır. Dokuzuncu gün, kurban bayramının şafağına kadar devam eder. Bu bakımdan kim ki, bu müddetin haricinde hac için ihrama girerse onun yaptığı, *hac* değil *umre* sayılır. Senenin bütün ayları umre vaktidir. Fakat *Minâ* günlerinde haccın ibâdetiyle meşgul olan bir kimsenin umre için ihrama girmesi uygun değildir. Çünkü böyle bir kimse umre için ihrama girdiği takdirde

Minâ'daki haccın cemreleriyle meşgul olduğundan umrenin işleriyle meşgul olma imkânından mahrumdur.

Haccın 'Haccetu'l-İslâm' (farz hac) yerine geçmesi ise, beş şarta bağlıdır:

1. Müslüman olmak
2. Hür olmak
3. Bâliğ olmak
4. Akıllı olmak
5. Vakit bulmak

Eğer çocuk ile köle hac için ihrama girer, fakat *Arefe*de veya *Müzdelife*'de iken köle âzâd edilir, çocuk da bülûğ çağına ererse, bayram gününün fecri doğmazdan önce yeniden *Arafat*'a dönüp gelirse, ikisinin de haccı (Haccetu'l-İslâm) yerine geçer. Çünkü hac, *Arefe* demektir. Böyle yapan köle ve çocuğa kan akıtmak ve kurban kesmek gerekmez. Farz olan umrenin yapılmasında da, vakit hâriç, bütün bu şartların varlığı lâzımdır. (*Umre*'nin farz oluşu, Şafiîler ile Hanbelîlere göredir).

Bâliğ ve hür bir kimsenin yaptığı haccın nafile hac yerine geçmesinin şartlarına gelince, farz haccı edâ ettikten sonra yapılan hactır. Çünkü farz olan hac, önde gelen bir ibâdettir. Sonra *Arafat*'da vakfe halindeyken ifsâd edilen haccın kaza edilmesi gelir. Sonra adanmış hac, sonra vekâlet hac, daha sonra da nafile hac gelmektedir. Bu tertip lâzımdır. Başka haccı niyet etse dahi yine bu şekilde kabul edilir.

Haccın bir müslümana farz olmasının şartları da beştir:

1. Bâliğ olmak
2. Müslüman olmak
3. Akıllı olmak
4. Hür olmak
5. Haccetmeye gücü yetmek

Kime hac farz olursa, o kimseye umre de farz olur. (Hanefîlere ve Mâlikîlere göre umre sünnettir).

Mekke-i Mükerreme'ye ziyaret veya ticaret maksadıyla giden bir kimse, eğer odun taşıyıcısı değilse, bir kavle göre, muhakkak ihrama girip, öylece Mekke'ye girmesi gerekir. İhramlı olarak Mekke'ye girdikten sonra hac veya umre amellerini yapmak sûretiyle ihramdan çıkabilir.

Haccetmeye gücü yetmek meselesine gelince, bu iki çeşittir:

A) Bilfiil yapmak. Bunun da birçok sebepleri vardır.

ı. Kişinin sağlıklı olması gerekir.

ıı. Yolun ise, kolay ve emin olması gerekir. Tehlikeli deniz ve saldırgan bir düşmanın bulunmaması lâzımdır.

ııı. Mal hususunda ise, gidip vatanına dönünceye kadar nafakası bulunmalıdır. İster vatanında aile efradı olsun, ister olmasın. Çünkü vatandan uzak yaşamak çok zor bir şeydir. Bir de hac müddeti boyunca kendisine yetecek kadar nafakaya sahip olması lâzımdır. Borçlarını ödeyebilecek servete sahip olması gerekir. Bineğe sahip olmalı veya kiralamaya gücü yetmelidir. Kiraladığı bineğe, hevdecinde oturmak sûretiyle veya nöbetleşmek sûretiyle binmeye muktedir bulunması gerekir.

B) Hacca gitmeye gücü yetmeyen kötürüm, malıyla başkasını kendi yerine gönderebilir. Yani kendisi için farz haccı yapmış bir kimseyi ücretle tutup, kendi yerine göndermelidir. Böyle bir kimseyi gönderirken sadece nöbetleşe binecek kadar gidiş nafakasını vermek kâfi gelir. (Talep etmedikçe geliş nafakası vermek gerekmez).

Oğul, kötürüm babasına 'senin yerine ben hacca gideceğim' dediği zaman, babasının haccetmeye gücü yetiyor sayılır. Eğer oğlu 'malımı verip de yerine haccettiririm' derse, o zaman haccetmeye gücü yetiyor sayılmaz. Çünkü bedenle babaya hizmet etmek de evlât için şeref vardır. Fakat malını vermesi ise, babaya bir minnet yüklemiş olur.

Gücü haccetmeye yeten bir kimseye hac lâzım gelir. Fakat tehir edebilir. Ancak tehirde tehlike vardır. Eğer hayatının sonunda olsa dahi, hacca gitmeye muvaffak olursa, farziyet kendisinden düşer. Eğer hac etmeye gücü yettiği halde gitmeyip tehir eder ve haccetmeden ölür giderse, haccı terkettiği için âsi olarak Allah'ın huzuruna gider. Geride bıraktığı servetinden hac bedeli çıkarılır

ve haccı yaptırılır ve hatta haccın yapılmasını vasiyet etmezse dahi. Hac meselesi de tıpkı diğer borçlar gibidir. Yani vasiyet olmazsa dahi yapılması mecburîdir.

Eğer bir senede hacca gitmeye gücü yeter de, hacca gidenlerle beraber yola çıkmazsa, halk daha hacca varmazdan önce malı ve serveti yok olduktan sonra ölüp Allah'ın huzuruna giderse, boynunda hac bulunmaz. Zengin olduğu halde haccetmeyip ölen bir kimsenin durumu Allah nezdinde çok tehlikelidir. Hz. Ömer (r.a) şöyle buyurmaktadır: 'İstedim ki, bütün valiliklere emirnâme yazayım da, gücü yettiği halde hacca gitmeyen kimselerden harac alsınlar'.

Said b. Cübeyr, İbrahim en-Nehaî, Mücâhid ve Tâvus'dan şöyle dedikleri rivayet edilir: 'Kendisine hac farz olmuş zengin bir kimsenin haccetmeden önce öldüğünü bilirsem, cenaze namazını kılmam'. Nitekim bir âlimin zengin bir komşusu vardı. Haccetmeden önce ölünce, o âlim onun cenaze namazını kılmadı.

İbn Abbas 'Kim zekât vermeden ve hac yapmadan ölürse, ikinci bir defa dünyaya gelmeyi temenni eder' demiş ve şu ayeti okumuştur:

> Diyecekler: 'Rabbim! Beni dünyaya geri çevir ki, ben terkettiğim imanı yerine getirip sâlih bir amelde bulunayım'.
>
> (Mü'minûn/99)

Bunun ardından da 'Salih amelden maksat hacdır' diye ilâve etmiştir.

Haccın Rükûnları

Şu rükûnlar olmadan hac sahîh olamaz. Bu rükûnlar beş tanedir:

1. İhrama girmek
2. Bayram gününden itibaren *Kâbe*'yi yedi defa ziyaret etmek
3. Bu ziyaretten sonra *Safa* ile *Merve* arasında yedi defa sa'y yapmak
4. *Arafat*'da vakfeye durmak
5. *Arafat* vakfesinden sonra traş olmak

Arafat'ta vakfeye durmak hâriç bütün bu rükûnler, *Umre*'de de lâzımdırlar. Terkedildiğinde kurban kesmeyi gerektiren vacibler altı tanedir:

1. Mîkatta (belirli yerlerde) ihrama girmek. İhrama girmeden o belirli yerleri geçenin bir koyun kesmesi gerekir.

2. Cemrelere taş atmak. Buraya taş atmayı terketmek bir kavle göre kan akıtmayı (kurban kesmeyi) icab ettirir.

3) *Arafat*'da güneş batıncaya kadar vakfeye durmak.

4) *Müzdelife*'de gecelemek.

5) *Minâ*'da gecelemek.

6) Vedâ ziyaretini yapmak

Bu vaciblerin son dört tanesi, İmam Şafii'nin bir kavline göre terkedildiği takdirde kurban kesmekle giderilir. İkinci kavline göre ise, bunların terkinde ancak kan akıtmak müstehabdır, vâcib değildir.

Hac ve Umre'nin Eda Şekilleri

Hac ve Umrenin edâ şekilleri üç tanedir.

1. Hacc-ı İfrad

Hacc-ı ifrad, hacların en faziletlisidir. Keyfiyeti şöyledir: Sadece hacca niyet eder ve umreden evvel haccı yapar. Ne zaman ki haccını bitirirse, harem sınırının dışına çıkarak *Hıll* arazisinde ikinci kez ihrama girip umreye başlar. Umre ihramına girmek için *Hıll* arazisinin en faziletlisi *Cir'ane* mevkiidir. Sonra *Tenîm*'dir. Daha sonra *Hudeybiye*'dir. *Hacc-ı İfrad*'a niyet eden bir kişinin kurban kesmesi farz değildir. Ancak sünnet kurbanı kesebilir.

2. Hacc-ı Kıran

Hacc-ı Kıran'ın keyfiyeti şöyledir: Kişi Hac ile Umre'yi bir araya getirip şöyle der: 'Ey Allahım! Hac ve umreye birden başlamak sûretiyle senin hizmetine giriyorum'.

Böylece hac ve umre için ihrama girer. Sadece hacda yapılması gereken amelleri yapmak kâfidir. Abdest almak, gusle girdiği gibi,

umre de bu şekilde hacca girmiş olur. Yani ayrıca bir umreye lüzum kalmaz. Fakat *Arafat*'da vakfeye durmadan evvel *Kâbe-i Muazzama*'yı tavâf edip *Safâ* ile *Merve* arasında, tavâftan sonra sa'y etmişse, o sa'y hem hac ve hem de umre sa'yı olarak kabul olunur. *Tavâf* ise, haccın tavâfı olarak kabul olunmaz. Çünkü hacda farz olan tavâfın *Arafat* vakfesinden sonra yapılması şarttır.

Hacc-ı Kıran'a niyet eden kişiye kurban kesmek gerekir. Ancak Mekke ahalisinden olursa o zaman, kurban kesmek lâzım değildir. Çünkü Mekke'de oturan kimsenin ihram yeri Mekke olduğu için ihramdan çıkmış sayılmaz.

3. Hacc-ı Temettû

Hacc-ı Temettû'nun keyfiyeti şöyledir: Umre'ye ihram bağlayarak *Mîkatı* geçip Mekke'ye varır. Orada umrenin amellerini yaptıktan sonra ihramını çözer, hac zamanı gelinceye kadar ihramda mahzurlu olan bütün lezzetlerden istifade eder. Hac zamanı geldi mi, Mekke'de haccın ihramını bağlayarak *Arafat*'a doğru yola çıkar.

Kişi ancak beş şartla mütemettî sayılabilir:

1. *Mescid-i Haram*'ın hazır bulunan ahalisinden olmamaktır. *Mescid-i Haram*'ın hâzır bulunan ahalisi, namaz kısalmayacak mesafede bulunan kimseler demektir.

2. Umreyi hactan önce yapmak

3- Umreyi hac aylarında yapmak

4. Hac mîkatına veya o kadar mesafeye dönüp yeniden hac ihramı bağlamamak

5- Haccı ve umresi aynı şahıs için olmak

Bu vasıflar mevcut olduğu zaman kişi *mütemettî* (hacc-ı temettû'ya ihram bağlamış bir kimse) olur ve böyle bir kişiye bir koyun kurban kesmek lâzımdır. Eğer koyun kesmeye gücü yetmiyorsa, Kurban bayramından önce üç gün oruç tutar. İster bu üç günü peşipeşine tutsun, isterse ayrı ayrı tutsun. Yedi gün de memleketine döndüğü zaman oruç tutar. Toplam on gün olmaktadır. Eğer hacda iken üç gün oruç tutmayıp, memleketine dönünceye kadar tehir ederse, memleketinde peşipeşine veya ayrı ayrı olarak

on gün oruç tutar. *Hacc-ı Kıran* ile *Hacc-ı Temettû*'da kesilmesi gereken kurbanların bedeli eşittir.

Hac çeşitlerinin en faziletlisi *İfrad*'tır. Sonra *Temettû*, sonra *Kıran*'dır. (Hanefî mezhebine göre en faziletlisi *Hacc-ı Kıran*'dır).

Hac ve Umrenin Mahzurları

Hac ve Umre'nin mahzurları altıdır.

1. İç gömlek ve don giymek, mesti ayağına geçirmek ve başına sarık sarmaktır. İhrama giren bir kişiye en uygun gelen şey, bir peştamalı göbekten aşağı kısma bağlamak, diğerini de sırtına atmak ve ayaklarına nalın giymektir. Eğer nalınlar yoksa topuklarını kapatmamak şartıyla ökçeli ayakkabı giyebilir. Eğer göbekten aşağı bağlanan peştamalı bulamazsa, setr-i avret olacak kadar uzun bir don giymelidir. Kemer bağlamak, mahfelin gölgesinde gölgelenmekte hiçbir sakınca yoktur. Fakat başının açık kalması gerekir. Zira erkeğin ihramı başındadır. Kadın da istediği dikişli elbiseyi giyebilir. Ancak yüzünü yüz derisine temas edecek bir peçe veya benzeriyle kapatmamak şartıyla. Zira kadının ihramı da yüzündedir.

2. Koku sürünmektir. Akıllı insanlarca güzel koku sayılan her şeyden kaçınmalıdır. Eğer bedenine koku sürer veya dikişli elbise giyerse, bir koyun kurban etmesi gerekir.

3. Traş olmak ve tırnak kesmektir. Traş olmak ve tırnak kesmekte fidye vardır. Fidyeden gayem, bir koyunun kurban edilmesidir. Gözüne sürme çekmek, hamama girmek, bedeninden kan aldırmak, hacamat yaptırmak ve saç-sakalını taramakta sakınca yoktur.[34]

4. Cinsel birleşmede bulunmak. Eğer birinci tahallülden (birinci ve ikinci tahallüllerin ne olduğu hususu ileride gelecektir) önce cinsî münasebette bulunursa haccı fâsid olur ve aynı zamanda bir deve veya bir sığır yahut da yedi koyunu ceza kurbanı olarak kesmek mecburiyetindedir. Eğer birinci tahallülden sonra

---

34) Eğer tarayınca kılları düşmezse, sakınca yoktur. Fakat mekruhtur. Eğer düşerse haramdır. (Bkz. *el-Fıkıh alâ'l-Mezâhib'il-Erbaa*)

cinsî münâsebette bulunursa, haccı fâsid olmaz, sadece bir deve kurban etmek gerekir.

5. Abdestini bozan kadına el sürmek ve öpmek gibi cimanın mukaddime ve öncüleridir. Böyle bir hareket, birinci tahallülden sonra ise, haram olup olmaması hususunda ihtilâf vardır. Böyle bir harekette bulunan kişiye ceza olarak bir koyun kesmek gerekir. Eliyle istimna yapmak da böyledir. İhramdayken nikâh kıymak haramdır. Fakat böyle bir hareket, kan akıtmasını gerektirmez. Çünkü esasında böyle bir nikâh kıyılmamış sayılır.

6. Kara hayvanını av olarak öldürmektir. Yani eti yenen veya eti yenen ile eti yenmeyen hayvanların birleşmesinden doğan hayvanları öldürmemelidir. Eğer bir av hayvanı öldürülürse, onun benzerini eti yenen hayvanlardan ceza olarak kurban etmesi gerekmektedir. Öldürdüğü hayvan ile kurban olarak kestiği hayvan arasında cüsse bakımından yakınlık gözetilmelidir.

Deniz avı ise helâldir ve herhangi bir cezayı gerektirmez.

İKİNCİ BÖLÜM

Hac Seferinin Başlangıcından Memlekete Geri Dönünceye Kadar Yapılması Gereken Zâhirî Amellerin Tertibi

Bütün bunlar on maddede toplanır:

I. Evden çıkıştan başlayıp ihrama girişe kadar devam eden durumları kapsar. Bu da sekiz kısma ayrılır:

1. Hacca giden bir insan öncelikle tevbe etmeli. Zulmen aldığı malları sahiplerine iâde edip, borçlarının tamamını ödemelidir. Üzerine nafakası vâcib olanların dönünceye kadar ki nafakalarını vermelidir. Yanındaki emanetleri sahiplerine iâde etmelidir. Cimrilik etmemek sûretiyle gidiş ve gelişine yetecek derecede helâl ve temiz maldan beraberinde bulundurmalıdır.

Yiyeceğinde fakir fukaraya yardım edeceğinden kendisine yetecek derecede yanında para bulundurmalıdır. Evinden çıkmadan önce biraz sadaka vermelidir. Yolda binmek için yük taşımaya elverişli bir hayvanı ya satın almalı veya böyle bir hayvan kiralamalıdır. Eğer bineği kiralarsa, binek sahibine az veya çok bineğe neler yükleyeceğini söylemeli ve rızasını almalıdır.

2. Sâlih, hayırsever ve kendisine yardımcı olacak bir arkadaş araması uygundur. Öyle bir arkadaş aramalıdır ki, unuttuğu zaman kendisine hatırlatsın, hatırladığı zaman, kendisine yardımcı olsun, korktuğunda kendisine cesaret versin, acizliğinde kuvvet, sıkıntı anında sabır tavsiye etsin. Hacca gitmeyen arkadaşlarıyla vedâlaşmalı, din kardeşleri ve komşularıyla helâllaşmalıdır. Onlarla vedâlaşıp dualarını almalıdır. Çünkü Allah Teâlâ onların da dualarında büyük faydalar ve hayırlar kılmıştır.

Vedâ'da sünnet-i seniyye şöyledir:

أَسْتَوْدِعُ اللّٰهَ دِينَكَ وَأَمَانَتَكَ وَخَوَاتِيمَ عَمَلِكَ.

Dinini, emanetini ve amelinin sonuçlarını Allah'a ısmarlarım.[35]

Hz. Peygamber (s.a) sefere giden bir kimseye şöyle derdi:

فِى حِفْظِ اللّٰهِ وَكَنَفِهِ زَوَّدَكَ اللّٰهُ التَّقْوٰى وَغفَرَ ذَنْبَكَ وَوَجَّهَكَ لِلْخَيْرِ اَيْنَمَا كُنْتَ.

Allah'ın koruması ve himayesinde ol. Allah sana takvâyı azık olarak versin. Senin günahını bağışlasın. Nerede olursan ol, seni hayra muvaffak kılsın.[36]

3. Evinden çıkmak istediği zaman, iki rek'at namaz kılıp birinci rek'atta *Fâtiha*'dan sonra *Kâfirûn* sûresini, ikinci rek'atta da *İhlâs* sûresini okuması uygundur. Namazı bitirdikten sonra ellerini kaldırıp saf bir ihlâs ve sâdık bir niyetle Allah Teâlâ'ya duâ ederek şöyle demelidir:

Allahım! Seferde arkadaşım sensin. Geride bıraktığım aile efradımın, malımın, çoluk çocuğumun ve arkadaşlarımın benim yerime bakıcısı sensin. Bizi ve onları her çeşit âfet ve felâketten koru.

Ey Allahım! Bu seferimizde senden takvâ ve seni razı edecek amelleri isteriz.

Ey Allahım! Senden yolu bize kısaltmanı, seferi bize kolaylaştırmanı isteriz. Bu seferimizde beden, din ve mal selâmetini bize ihsân et. Bizi beytinin ziyaretine, habîbi edîbin Muhammed Mustafa'nın kabr-i şerifini ziyaret etmeye vâsıl eyle.

Ey Allahım! Seferin şiddetinden, dönüşün üzüntü verecek durumlarından, aile efradı, mal, evlât ve arkadaşlarımızın kötü görünmelerinden sana sığınıyoruz.

Yâ rabbî! Bizi ve onları himayene al.? Nimetini bizden ve onlardan alma. Âfiyetini bizden ve onlardan esirgeme!

---

35) Ebu Dâvud, Tirmizî ve Nesâî, (İbn Ömer'den)

36) Taberânî, (Enes'ten)

4. Evinden çıkınca şöyle demelidir:

Allah'ın ismiyle başlarım. Allah'a tevekkül ettim. Günahtan dönüş ve ibadete başlayış ancak Allah'ın yardımıyladır.

Ey rabbim! Dalâlete gitmekten ve götürmekten, zelil olmaktan ve zelil etmekten, sapmaktan ve saptırmaktan, zulmetmekten ve zulme uğramaktan, cahillik etmekten ve bana cahillik edilmesinden sana sığınıyorum.

Allahım! Ben zâlim, mütecâviz, riyâkâr ve şöhretperest olarak bu sefere çıkmadım. Bu sefere çıkışımın sebebi senin gazabından korunmak, rızanı elde etmek, farz ibâdetimi yerine getirmek, peygamberinin sünnetine uymak ve seninle mânen bir araya gelmenin şevkini tatmaktır.

Yoluna devam ettiği zaman da şöyle demelidir:

Yâ rabbî! Senin kuvvetinle yürüyorum. Sana tevekkül ettim. Senin kopmaz ipine tutundum. Kalbimi sana yönelttim. Güvenim için ümidim sensin. Benim için önemli olan ve olmayan herşeyden bana lûtufda bulun. Senin benden daha iyi bildiğin konularda bana lûtufta bulun. Senin komşuluğun elde edilmez bir komşuluktur. Senin senân azametlidir. Senden başka ilah yoktur. Yârabbi! Azık olarak bana takvâyı ihsân et. Günâhımı bağışla. Nereye yönelirsem yöneleyim, beni hayra yönelt!

Her inip konakladığı yerde bu duayı okumalıdır.

5. Bir bineğe binerken de şöyle demelidir:

Bismillâh ve billâh. Allah herşeyden daha büyüktür. Allah'a tevekkül ettim. Günahtan dönüş ve ibâdete varış, ancak yüce olan Allah'ın kudretiyle olur. Allah neyi dilerse o olur. Dilemeyince olmaz. Bize bu vasıtayı musahhar kılan mutî yapan Allah, her çeşit eksiklikten yücedir. Yoksa biz bunlara güç yetiremezdik. Muhakkak biz dönüp rabbimize varacağız. Yârab! Yüzümü sana yönelttim. Bütün işlerimi sana tefviz eyledim. Bütün işlerimde sana tevekkül ettim. Sen bana kâfisin ve ne güzel vekilsin!

Bineğin sırtına yerleştiği ve binek de altında karar kıldığı zaman, yedi defa şöyle demelidir:

> Allah her noksandan münezzehtir. Hamd, Allah'a mahsustur. Allah'tan başka ilah yoktur. Allah herşeyden yücedir!

Daha sonra şu duâyı okumalıdır:

> Hamd, bizi bu doğru yola ileten Allah'a mahsustur. Eğer Allah bizi bu doğru yola iletmeseydi, biz kendiliğimizden bunu bulamazdık. Ey Allahım! Bineğin sırtına bindiren sensin. Her işte yardım eden sensin!

6. *Sünnet-i seniyye* odur ki, güneş kızışmadıkça yoluna devam edip istirahat için inmemelidir. Yolculuğun ekserisi, geceleyin olmalıdır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

عَلَيْكُمْ بِالدُّلْجَةِ فَإِنَّ الأَرْضَ تُطْوَى بِاللَّيْلِ مَا لاَ تُطْوَى بِالنَّهَارِ.

> Geceleyin yolculuk yapmaya gayret gösteriniz. Çünkü yeryüzü, gündüzden daha fazla geceleyin kısalır.[37]

Gece az uyumalıdır ki yürümek sûretiyle mesafe katedebilsin. Herhangi bir konak yerine vardığında şöyle dua etmelidir:

> Ey Allahım! Yedi kat göğün ve o göklerin gölgesinde bulunanın, yedi kat yerin ve o yerin üstünde bulunanların, şeytanların ve dalâlete götürdüklerinin, rüzgârların ve bıraktıklarının, denizlerin ve süpürüp götürdüklerinin Rabbi! Bu konağın ve bu konaktakilerin hayrını senden talep ediyorum. Onun ve ondakilerin şerrinden sana sığınıyorum. Bunların şerlilerinin şerrini benden uzaklaştır!

Konağa indikten sonra orada iki rek'at namaz kılmalı ve namazdan sonra şöyle demelidir: 'Ne doğrunun, ne de yalancının geçemediği ve tam olan ilâhî kelimelerle yarattıklarının şerrinden sana sığınıyorum'.

Gece olduğu zaman şunu söylemelidir:

---

37) Ebu Dâvud, (Enes'ten)

Ey kürre-i arz! Senin de benim de rabbimiz Allah'tır. Senin ve sendekilerin şerrinden ve senin üzerinde yürüyenlerin şerrinden Allah'a sığınırım. Arslanların, yılanların ve akreblerin şerrinden, bu memlekette bulunanların şerrinden, baba ve evlâdının şerrinden Allah'a sığınırım!

Sonra da şu ayeti okumalıdır:

Halbuki gecede ve gündüzde yerleşen ve hareket eden ne varsa O'nundur. O herkesin sözlerini işiten, bütün hallerini bilendir.

(En'am/13)

7. Gündüzleri ihtiyatlı hareket etmek uygundur. Bu bakımdan kafilenin haricinde tek başına yürümemelidir. Çünkü çok zaman hileye uğrar veya yolunu şaşırabilir. Geceleyin de uyku zamanında tedbirli bulunmalıdır. Eğer gecenin başlangıcında uyursa, kolunu yayarak uyumalıdır. Eğer gecenin sonunda uyursa, kolunu yastık yaparak başını elinin ayasına alarak uyumalıdır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a) seferde böyle uyurdu. Zira uykunun ağır gelip, güneş doğuncaya kadar uykuda kalma ihtimali mevcuttur. O zaman hacdan elde ettiği faziletten daha üstün olan namaz faziletini elden kaçırmış olur. En sevimlisi, geceleyin iki arkadaş nöbet tutmakta yardımlaşmalıdırlar.[38] Birisi uyuduğu zaman diğer-lerinin nöbet tutması, sünnettir.

Gece veya gündüzde hacca giden bir kimseye herhangi bir düşman veya yırtıcı bir hayvan saldırırsa *Âyet'el-Kürsî*'yi, *Şehidallahü*'yü, *İhlâs* ve *Muavvizeteyn*'i okuyarak şöyle demelidir:

بِسْمِ اللّٰهِ مَا شَاءَ اللّٰهُ لاَقُوَّةَ اِلاَّ بِاللّٰهِ، حَسْبِىَ اللّٰهُ تَوَكَّلْتُ عَلَى اللّٰهِ، مَا شَاءَ اللّٰهُ لاَيَاْتِى بِالْخَيْرِ
اِلاَّ اللّٰهُ، مَا شَاءَ اللّٰهُ لاَيَصْرِفُ السُّوءَ اِلاَّ اللّٰهُ، حَسْبِىَ اللّٰهُ وَكَفٰى، سَمِعَ اللّٰهُ لِمَنْ دَعَا لَيْسَ
وَرَاءَ اللّٰهِ مُنْتَهٰى وَلاَ دُونَ اللّٰهِ مَلْجَا، كَتَبَ اللّٰهُ لاَغْلِبَنَّ اَنَا وَرُسُلِى اِنَّ اللّٰهَ قَوِىٌّ عَزِيزٌ. تَحَصَّنْتُ
بِاللّٰهِ الْعَظِيمِ وَاسْتَغَثْتُ بِالْحَىِّ الَّذِى لاَيَمُوتُ، اَللّٰهُمَّ احْرُسْنَا بِعَيْنِكَ الَّتِى لاَتَنَامُ، وَاكْنُفْنَا بِرُكْنِكَ
الَّذِى لاَيُرَامُ، اَللّٰهُمَّ ارْحَمْنَا بِقُدْرَتِكَ عَلَيْنَا فَلاَ نُهْلَكُ وَاَنْتَ ثِقَتُنَا وَرَجَاؤُنَا، اَللّٰهُمَّ اعْطِفْ عَلَيْنَا
قُلُوبَ عِبَادِكَ وَاِمَائِكَ بِرَاْفَةٍ وَرَحْمَةٍ اِنَّكَ اَنْتَ اَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ.

---

38) Beyhakî, (İbn İshâk yoluyla Câbir'den)

Allah'ın ismiyle korunurum. Allah neyi dilemişse, o olacaktır. Kuvvet ancak Allah'tandır. Allah bana kâfidir. O'na tevekkül ettim. Allah neyi dilerse o olur. Hayır ancak Allah'tan gelir. Allah neyi dilerse, o olur. Kötülüğü ancak Allah defeder. Allah benim için kâfidir. Allah dua edenin duâsını kabul eder. Allah'tan sonra hedef yok. Allah'tan başka sığınak yok. Allah şöyle hüküm vermiştir:

Celâlim hakkı için, hem ben galip geleceğim, hem de peygamberim. Şüphe yok ki, Allah çok kuvvetlidir ve herşeye galibdir.

Azim olan Allah'ın kalesine sığındım. Yârab! Uyku tutmayan gözünle bizi gözet. Hiçbir düşmanın eli yetişmeyen himayene al bizi... Sen bizim ümid, güven kaynağımız olduğun halde kudretinle bize rahmet eyle ki, helâk olmayalım. Yârab! Erkek ve dişi kullarının kalplerini bize karşı merhametli kıl. O kalplere bize karşı rahmet ve şefkat doldur. Rahmet edenlerin rahmet edicisi ancak sensin.

8- Ne zaman ki, bir tepeciğe çıkarsa orada üç defa tekbir getirmesi müstehabdır. Tekbir getirdikten sonra şöyle demelidir: 'Ey Allahım! Her yükseğin üzerindeki yükseklik, sana mahsustur. Her hâl ve durumda hamd sana mahsustur'.

Dereye indiğinde tesbih etmelidir. Sefer esnasında herhangi bir vahşetten korktuğu zaman şöyle demelidir:

سُبْحَانَ اللّٰهِ الْمَلِكِ الْقُدُّوسِ، رَبِّ الْمَلَائِكَةِ وَالرُّوحِ جَلَّلَتِ السَّمٰوَاتُ بِالْعِزَّةِ وَالْجَبَرُوتِ.

Ruh ve meleklerin rabbi olan, *Kuddûs* ve *Melik* bulunan Allah her noksandan münezzehtir. Gökler onun izzet ve ceberutunu iclâl (celâlini kabul) etmektedirler.

II. *Mîkat*'tan *Mekke*'ye girinceye kadar ihramın âdâbları beş tanedir:

1. İhrama girmek niyetiyle gusletmek. Yani kişi, meşhur mîkata -ki herkes orada ihrama girmektedir- vardığında gusletmelidir. Guslünü temizlik yapmak, saç ve sakalını taramak, tırnaklarını kesmek, bıyıklarının önünü almak sûretiyle tamamlamalıdır. *Taharet* bölümünde zikrettiğimiz temizliğin şartlarını burada tam mânâsıyla yerine getirmelidir.

2. Dikişli elbiseleri çıkarıp, *ihram* denilen iki peştemalı bağlamalıdır. Birisi omuzlarına atmak sûretiyle *ridâ*, diğerini de belden aşağı bağlamak sûretiyle *izâr* yapacaktır. Bu iki peştemalın beyaz olması daha iyidir. Çünkü Allah'ın nezdinde en sevimlisi beyaz olanıdır. İhrama girmezden evvel gerek elbisesine, gerekse bedenine koku sürmelidir. İhramdan sonra kalıntısı devam edebilecek kokuyu sürmekte de sakınca yoktur. Çünkü ihramdan sonra Hz. Peygamber'in saçları arasında ihramdan evvel sürünen miskin kalıntıları görülmüştür.[39]

3. İhram elbiselerini giydikten sonra hemen niyet getirmemelidir. Bineği hareket edinceye veya yaya ise kendisi sefere başlayıncaya kadar sabretmelidir. İşte o an haccın ihramına veya umrenin ihramına istediği gibi *hacc-ı kıran* veya *ifrad*'ın ihramına niyet etmelidir. İhramın başlaması için mücerred niyet kâfi gelirse de *sünnet-i seniyye* şudur ki, niyetle beraber telbiye lâfzına başlayarak şöyle demelidir:

لَبَّيْكَ اللّٰهُمَّ لَبَّيْكَ، لَبَّيْكَ لاَشَرِيكَ لَكَ لَبَّيْكَ، اِنَّ الْحَمْدَ وَالنِّعْمَةَ لَكَ وَالْمُلْكَ لاَشَرِيكَ لَكَ.

Ey Allahım! Hizmetine geldim. Hizmetine geldim. Hizmetine geldim. Senin ortağın yoktur. Hizmetine geldim. Hamd ve nimet senindir. Mülk de senin. Senin ortağın yoktur.

Eğer bu ibâreden fazla söylemek istiyorsa, şunları da ekleyebilir:

لَبَّيْكَ وَسَعْدَيْكَ وَالْخَيْرُ كُلُّهُ بِيَدَيْكَ وَالرُّغْبَاءُ اِلَيْكَ لَبَّيْكَ بِحَجَّةٍ حَقًّا تَعَبُّدًا وَرِقًّا، اَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلٰى مُحَمَّدٍ وَعَلٰى اٰلِ مُحَمَّدٍ.

Hizmetine geldim. Senin dinine yardım ederim, senin dinine yardım ederim. Hayrın tamamı senin kudretindedir. İstekler ancak sendedir. Hak, kulluk ve kölelik yönünden hacca niyet ederek senin hizmetindeyim, senin hizmetinde Yârab! Muhammed'e ve onun âl'ine rahmet deryâlarını coştur.

---

39) Müslim ve Buharî (Hz. Âişe'den)

İhrama girip *Lebbeyk* okumayı bitirince şöyle demesi müstahabdır:

اَللّٰهُمَّ اِنِّى اُرِيدُ الْحَجَّ فَيَسِّرْهُ لِى وَاَعِنِّى عَلٰى اَدَاءِ فَرْضِهِ وَتَقَبَّلْهُ مِنِّى، اَللّٰهُمَّ اِنِّى نَوَيْتُ اَدَاءَ فَرِيضَتِكَ فِى الْحَجِّ فَاجْعَلْنِى مِنَ الَّذِينَ اسْتَجَابُوا لَكَ وَاٰمَنُوا بِوَعْدِكَ وَاتَّبَعُوا اَمْرَكَ.

Yâ rabbi! Ben haccetmeyi irâde ediyorum. Onu bana kolaylaştır. Haccın farzını edâ etmekte bana yardım et ve edâ ettiğim hac farizasını benden kabul eyle. Yârab! Hacdaki farizayı edâ etmeye niyet ettim. Beni senin dâvetine icâbet eden, va'dine iman eden ve emrine tâbi olan kullarından kıl. Kendilerinden razı olduğun, huzuruna kabul ettiğin ve amellerini makbul kıldığın cemaatinden eyle beni. Niyyet ettiğim haccın edâsını bana kolaylaştır ey rabbim!... Yârab! Senin için etim, saçım, kanım, damarım, iliğim ve kemiklerim ihram bağladı. Nefsime kadını, güzel kokuyu haram kıldım. Dikişli elbiseyi yasakladım. Bütün bunları senin cemalinle müşerref olmak ve âhiret evini elde etmek gayesiyle yapıyorum.

İhrama girdikten sonra daha önce zikrettiğimiz altı mahzur kendisine haram olur. Bu bakımdan onlardan şiddetle korunmalı ve kaçınmalıdır.

5. İhramın devamı müddetince *Lebbeyk'i* zaman zaman söylemek müstehabdır. Hele arkadaşlarla birleştiği toplulukların bulunduğu yere vardığı, iniş ve çıkışları yaptığı, bineğine bindiği ve ondan indiği zamanlarda *Lebbeyk'i* tekrarlamak daha da müstahabdır. Hançeresini tahriş etmeyecek ve usanç vermeyecek derecede *Lebbeyk'i* söylerken sesini yükseltmelidir. Çünkü haddinden fazla sesi yükseltmenin hiçbir mânâsı yoktur. Zira ne sağır ve ne de gâib bir kimseyi çağırıyoruz. Nitekim bu keyfiyet, bir hadîste de böyle vârid olmuştur.

فَاِنَّهُ لاَيُنَادِى اَصَمَّ وَلاَ غَائِبًا.

Zira o, ne sağırı ve ne de gâibi çağırmıyor.[40]

---

40) Müslim ve Buharî, (Ebu Mûsâ el-Eş'arî'den)

Üç mescidde sesli olarak *Lebbeyk'i* okumakta sakınca yoktur. Çünkü bunlar hac menâsikinin icrâ edilen yerleridir. Üç mescidden gayem *Mescid-i Haram*, *Mescid-i Hıf* ve *Mîkat Mescidi*'dir. Diğer mescidlerde ise, sessiz olarak telbiye okumakta sakınca yoktur. Çünkü Hz. Peygamber (s.a) hoşuna giden birşey gördüğü zaman şöyle derdi:

لَبَّيْكَ اِنَّ الْعَيْشَ عَيْشُ الْاٰخِرَةِ.

Senin hizmetindeyim. Hayat ancak âhiret hayatıdır.[41]

III. Mekke'ye girişinden tavâfa kadar olan âdâb hakkındadır. Bu âdâb da altı tanedir:

1) Mekke'ye giriş için *Zi Tuva* denilen yerde gusletmektir. Hacda müstahab ve sünnet olan gusüller dokuzdur:

a) Mîkatta ihrama girmek için,

b) Mekke'ye girişte,

c) Kudûm (varış) tavâfı için,

d) Arafat'ta vakfe için

e) Müzdelife'deki vakfe için,

f, g, h) Üç cemreye taş atmak için yapılan üç gusül. (*Cemret'ul-Akabe*'ye atılan taşlar için gusül yoktur).

i) Vedâ tavâfı için gusüldür.

İmam Şafii (r.a), sonraki görüşünde, ziyaret ve vedâ tavâfları için guslün gerekmediğini ileri sürmektedir. Bu bakımdan bu duruma göre, hacda sünnet ve müstehab olan gusuller yediye düşmüş olur.

2. Mekke'nin haricinde bulunan *Harem* sınırına ilk girişinde şöyle demelidir:

---

41) Şafii, *el-Müsned*, (Mücâhid'den *mürsel* olarak)

اَللّٰهُمَّ هٰذَا حَرَمُكَ وَاَمْنُكَ فَحَرِّمْ لَحْمِى وَدَمِى وَشَعْرِى وَبَشَرِى عَلَى النَّارِ، وَاٰمِنِّى مِنْ عَذَابِكَ يَوْمَ تَبْعَثُ عِبَادَكَ وَاجْعَلْنِى مِنْ اَوْلِيَائِكَ وَاَهْلِ طَاعَتِكَ.

Ey Allahım! Bu senin haremin, emniyetli bölgendir. O halde buraya giren etimi, kanımı, tüylerimi ve derimi ateşe haram kıl. Beni kullarını diriltip haşrettiğin günde azabından emin kıl. Beni velîlerinden ve ibadetini yapan kullarından eyle.

3. Mekke'ye *el-Ebtah* tarafından *Seniyet'ul-Kedâ* yolundan girmelidir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a), Mekke'ye varınca, yolu değiştirerek *Seniyet'ul-Kedâ*'ya giderek oradan Mekke'ye girmiştir.[42] Bu bakımdan Rasûlullah'a uymak daha evlâdır. Mekke'den çıktığı zamanda ise, *Seniyet'ul-Kudâ* denilen aşağı yoldan çıkmalıdır. Giriş yolu ise, Mekke'nin üst kısmında kalmaktadır.[43]

4. Mekke'ye girdiği zaman, *Ra's'ur-Redm* denilen yere varınca, kendisine *Kâbe-i Muazzama* görünür. (Müellifin zamanında böyle ise de, şimdi böyle değildir). Kâbe görünür görünmez durarak derhal şu duâyı okumalıdır:

لَاۤ اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ وَاللّٰهُ اَكْبَرُ، اَللّٰهُمَّ اَنْتَ السَّلَامُ وَمِنْكَ السَّلَامُ وَدَارُكَ دَارُ السَّلَامِ تَبَارَكْتَ يَاذَا الْجَلَالِ وَالْاِكْرَامِ، اَللّٰهُمَّ اِنَّ هٰذَا بَيْتُكَ عَظَّمْتَهُ وَكَرَّمْتَهُ وَشَرَّفْتَهُ، اَللّٰهُمَّ فَزِدْهُ تَعْظِيمًا وَزِدْهُ تَشْرِيفًا وَتَكْرِيمًا وَزِدْهُ مَهَابَةً وَزِدْ مَنْ حَجَّهُ بِرًّا وَكَرَامَةً، اَللّٰهُمَّ افْتَحْ لِى اَبْوَابَ رَحْمَتِكَ وَاَدْخِلْنِى جَنَّتَكَ وَاَعِذْنِى مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ.

Allah'tan başka ilah yoktur. Allah herşeyden yücedir.

Ey Allahım! Selâm sensin ve sendedir. Senin evin selâm evidir. Sen her çeşit eksiklikten münezzehsin, ey celâl ve ikram sâhibi...

---

42) Müslim ve Buharî, (İbn Ömer'den)

43) Giriş yolunun ismi *Seniyyet'ül-Kedâ*, çıkış yolunun ismi ise *Seniyyetü'l-Kudâ*'dır.

Ey Allahım! Şu beyti (Kâbe'yi) yücelten, kemâl ve şerefe nâil kılan sensin.

Yâ rabbi! Şu beyti daha da büyüt. Şeref ve kereminî daha da artır. Azametini insanların kalbinde daha da fazlalaştır. Onu ziyaret edenleri de iyilik ve kerem yolunda geliştir.

Ey Allahım! Bana rahmet kapılarını aç ve beni cennetine dahil eyle. Beni şeytanın şerrinden koru!

5. *Mescid-i Haram*'a girdiği zaman, *Benî Şeybe* kapısından girmeli ve şöyle demelidir:

بِسْمِ اللّٰهِ وَبِاللّٰهِ وَمِنَ اللّٰهِ وَإِلَى اللّٰهِ وَفِى سَبِيلِ اللّٰهِ وَعَلَى مِلَّةِ رَسُولِ اللّٰهِ ﷺ

Allah'ın ismiyle başlarım. Allah'tan yardım talep eder, iyiliklerin Allah'tan geldiğine inanır ve Allah'a dönerim. Allah yolunda ve Rasûlullah'ın milleti (dini) üzere bu hayırlı fiillerime devam ederim.

Beyt'e yaklaştığı zaman ise şöyle demelidir:

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ وَسَلَامٌ عَلَى عِبَادِهِ الَّذِينَ اصْطَفَى، اَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ عَبْدِكَ وَرَسُولِكَ وَعَلَى إِبْرَاهِيمَ خَلِيلِكَ وَعَلَى جَمِيعِ اَنْبِيَائِكَ وَرُسُلِكَ.

Hamd Allah'a mahsustur. Selâm Allah'ın seçkin kullarına olsun! Ey Allahım! Kulun ve rasûlün Muhammed, dostun İbrahim ve bütün peygamber ve resûllerin üzerine rahmet deryâlarını coştur.

Böyle dedikten sonra iki elini kaldırıp şunu da demelidir:

Ey Allahım! Şu makamında amellerimin başlangıcında senden dileğim benim tevbemi kabul etmen, günahlarımdan vazgeçmen ve belimi büken yüklerimi sırtımdan atmandır. Beni insanlar için dönüş ve emniyet yeri kılınmış Beyt-i Harâmına vardıran Allah'a hamdolsun. O Allah ki, bu beyti âlemlere hidâyet rehberi ve mübarek kılmıştır. Ey Allahım! Ben kölenim. Bu belde ise senin belden. Harem senin haremin, beyt senin beytin. Sana geldim, rahmetini talep ediyorum. Senin azabından korkan ihtiyat sâhibinin girişiyle

dergâh-ı izzetine giriyorum. Rahmetini umar ve rızana tâlip olan bir kimsenin yalvarışıyla yalvarırım.

6. Bunları yaptıktan sonra *Hacer'ul-Esved*'e gider, sağ eliyle ona dokunup öptükten sonra şu duayı okur:

Ey Allahım! Bende bulunan emaneti yerine getirdim, verdiğim söze sadakat gösterdim. Sen de böyle yaptığıma dair benim için şahidlik yap.

Eğer *Hacer'ul-Esved*'i öpmeye imkân bulamazsa onun karşısında durup bu duâyı okumalıdır. Sonra tavâftan (Kâbe'yi yedi defa ziyaretten) başka herhangi bir şeyle meşgul olmamalıdır. Bu tavâfa *Tavâf'ul-Kudûm* adı verilmektedir. Bu tavâftan ancak cemaatla farz namaz edâ ediliyorsa vazgeçilir. Namaz edâ edildikten sonra tavâfa başlanır.

IV. İster *Tavâf-ı Kudûm*, isterse başka tavâf olsun, tavâfa başlamak istediği zaman şu gelecek altı şeye riayet etmesi uygun olur:

1. Setr-i avret, mekân, beden ve elbise temizliğiyle abdestli bulunmak gibi namazın şartlarına riâyet etmektir. Bu bakımdan *Kâbe-i Muazzama*'yı tavâf etmek namaz demektir. Ancak Allah Teâlâ (c.c) burada konuşmayı helâl kılmıştır. Tavâfa başlamazdan önce üst havlusunun ortasını sağ koltuğunun altına getirmek sûretiyle iki tarafını sol omuzuna atmalı, bir ucu sırtında, diğer ucu ise göğsüne sarkmalıdır. O zaman *Lebbeyk'i* kesip gelecekte zikredeceğimiz tavâf duâlarıyla meşgul olmalıdır.

2. Omuzundaki peştemali böyle yerleştirdikten sonra *Kâbe-i Muazzama*'yı soluna alarak. *Hacer'ul-Esved*'in yanında durmalıdır. Fakat azıcık aralıklı bir şekilde durmalı ki *Hacer'ul-Esved* tam mânâsıyle kendisinin karşısında olsun. Sonra bütün bedeniyle *Hacer'ul-Esved*'in önünden geçmiş sayılsın. Tavâf ederken Kâbe ile arasında üç adımlık bir mesafe olmalıdır. Daha fazla mesafe bırakmamaya dikkat etmelidir ki Kâbe'ye yakın bir yerde bulunsun ve *Şazırevan* denilen eski temelin üzerinde yürüyerek tavâf yapmamış olsun. Çünkü *Şazırevan*, *Kâbe*'den sayılır. *Haçer'ul-Esved*'in yanında *Şazırevan*'ı belirtecek taşlar yoktur. Ancak orada *Şazırevan* yeri ile birleşmekte ve orada karıştırma sözkonusu olmaktadır. *Şazırevan* üzerinde yürüyerek tavâf etmek sahih (doğru)

değildir. Çünkü o zaman kişi, Kâbe'nin içinde tavâf etmiş sayılır. Halbuki tavâfın *Kâbe* dışında ve etrafında olması gerekir.

Şazırevan

Duvarlar üstten daraldıktan sonra *Kâbe* duvarının eninden dışarıda fazla olarak kalan kısmına denir. Kişi *Hacer'ul-Esved*'in karşısındaki vaziyetini tam aldıktan sonra oradan tavâfa başlar.

3. Tavâfın başlangıcında ve daha *Hacer'ul-Esved*'i geçmezden önce şöyle demelidir:

بِسْمِ اللّٰهِ وَاللّٰهُ اَكْبَرُ، اَللّٰهُمَّ اِيمَانًا بِكَ وَتَصْدِيقًا بِكِتَابِكَ وَوَفَاءً بِعَهْدِكَ وَاتِّبَاعًا لِسُنَّةِ نَبِيِّكَ مُحَمَّدٍ ﷺ

> Allah'ın ismiyle tavâfa başlarım. Allah herşeyden daha yücedir. Ey Allahım! Bu tavâfımı sana iman ettiğimden, kitabına inandığımdan, ahdine vefâ gösterdiğimden ve nebiyy-i zişânın Muhammed Mustafa'nın sünnetine uyduğumdan yapıyorum.

Bunu söyledikten sonra tavâfa başlar. *Hacer'ul-Esved*'i iyice geçtikten sonra *Kâbe*'nin kapısına gelir ve orada şu duâyı okur:

اَللّٰهُمَّ هٰذَا الْبَيْتُ بَيْتُكَ وَهٰذَا الْحَرَمُ حَرَمُكَ وَهٰذَا الْاَمْنُ اَمْنُكَ وَهٰذَا مَقَامُ الْعَائِذِ بِكَ مِنَ النَّارِ.

> Ey Allahım! Bu beyt, senin beytindir. Bu harem, senin haremindir. Bu emin yer, senin emin kıldığın yerdir. Bu makam ateşten sana sığınan kimselerin makamıdır.

Makam-ı İbrâhim'e vardığında gözüyle Hz. İbrahim'in makamına işaret ederek şöyle der:

اَللّٰهُمَّ اِنَّ بَيْتَكَ عَظِيمٌ وَوَجْهَكَ كَرِيمٌ وَاَنْتَ اَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ فَاَعِذْنِى مِنَ النَّارِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ وَحَرِّمْ لَحْمِى وَدَمِى عَلَى النَّارِ وَاٰمِنِّى مِنْ اَهْوَالِ يَوْمِ الْقِيَامَةِ وَاكْفِنِى مَؤُنَةَ الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ.

Ey Allahım! Muhakkak senin beytin büyüktür. Senin vechin kerimdir ve sen rahmet edenlerin rahmet edicisisin. Bu bakımdan beni ateşten ve dergâhından kovulmuş şeytandan koru. Benim etimi ve kanımı ateşe haram kıl. Beni kıyâmet gününün şiddetlerinden emin kıl. Dünya ve âhiret nafakasında bana yardımcı ol.

Bu duâyı okuduktan sonra *Rükn-i Irâkî*'ye (Kâbe'nin Irak cephesine bakan köşesine) varıncaya kadar Allah'ı tesbih eder, hamdeder. Sonra *Rükn-i Irâkî* yanında durup şöyle demelidir:

اَللّٰهُمَّ اِنِّى اَعُوذُ بِكَ مِنَ الشِّرْكِ وَالشَّكِّ وَالْكُفْرِ وَالنِّفَاقِ وَالشِّقَاقِ وَسُوءِ الْاَخْلَاقِ وَسُوءِ الْمَنْظَرِ فِى الْاَهْلِ وَالْمَالِ وَالْوَلَدِ.

Ey Allahım! Ben şirk, şek, küfür, nifak, kötü ahlâk, aile efradı, mal ve evlâtta beliren kötü manzaradan sana sığınıyorum.

Mizabirahme'ye (Altın Oluk) vardığı zaman şöyle demelidir:

اَللّٰهُمَّ اَظِلَّنَا تَحْتَ عَرْشِكَ يَوْمَ لَاظِلَّ اِلاَّ ظِلُّكَ، اَللّٰهُمَّ اَسْقِنِى بِكَاسِ مُحَمَّدٍ ﷺ شَرْبَةً لَا اَظْمَأُ بَعْدَهَا اَبَدًا.

Ey Allahım! Arşının gölgesinden başka gölge bulunmadığı bir günde bizi arşının altında gölgelendir. Ey Allahım! Bana Muhammed'in (s.a) kadehiyle öyle bir su içir ki, ebediyyen ondan sonra artık susamayayım.

Rükn-i Şâmî'ye (Şam cephesine bakan köşeye) vardığında şöyle demelidir:

اَللّٰهُمَّ اجْعَلْهُ حَجًّا مَبْرُورًا وَسَعْيًا مَشْكُورًا وَذَنْبًا مَغْفُورًا وَتِجَارَةً لَنْ تَبُورَ يَا عَزِيزُ يَا غَفُورُ، رَبِّ اغْفِرْ وَارْحَمْ وَتَجَاوَزْ عَمَّا تَعْلَمُ اِنَّكَ اَنْتَ الْاَعَزُّ الْاَكْرَمُ.

Ey Allahım! Haccımı kabul olunmuş bir hac say. Sa'yimi sahibine teşekkür edilen bir sa'y kabul et. Günâhımı bağışlanmış günah et ve ticaretimi zarar etmeyen ticaretlerden kıl. Ey Azîz, ey Gafûr Allah... Yârab! Affeyle, rahmet

eyle, bildiğin günahların karşılığını vermekten vazgeç. Çünkü en azîz ve en kerîm sensin.

Rükn-i Yemânî'ye (Yemen tarafına düşen köşeye) vardığı zaman şöyle demelidir:

اَللّٰهُمَّ اِنِّى اَعُوذُ بِكَ مِنَ الْكُفْرِ وَاَعُوذُ بِكَ مِنَ الْفَقْرِ وَمِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ وَمِنْ فِتْنَةِ الْمَحْيَا وَالْمَمَاتِ وَاَعُوذُ بِكَ مِنَ الْخِزْىِ فِى الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ.

Ey Allahım! Küfürden sana sığınıyorum. Fakirlikten sana sığınıyorum. Kabir azâbından, hayat ve ölüm fitnesinden sana sığınıyorum. Dünya ve âhirette rezil olmaktan senin izzetine iltica ediyorum.

Rükn-i Yemânî ile *Hacer'ul-Esved*'in arasında şu duayı okumalıdır:

اَللّٰهُمَّ رَبَّنَا اٰتِنَا فِى الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِى الْاٰخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا بِرَحْمَتِكَ فِتْنَةَ الْقَبْرِ وَعَذَابِ النَّارِ.

Ey Allahım! Ey rabbimiz! Dünyada ve ahirette bize iyilik ver. Bizleri rahmetinle kabrin fitnesinden ve ateşin azâbından koru.

Hacer'ul-Esved'e vardığı zaman şöyle demelidir:

اَللّٰهُمَّ اغْفِرْ لِى بِرَحْمَتِكَ، اَعُوذُ بِرَبِّ هٰذَا الْحَجَرِ مِنَ الدَّيْنِ وَالْفَقْرِ وَضِيقِ الصَّدْرِ وَعَذَابِ الْقَبْرِ.

Ey Allahım! Rahmetinle beni affeyle. Ben borçtan ve fakirlikten, sıkıntıdan ve kabir azâbından şu taşın rabbine sığınırım!

İşte o zaman, *şavt* diye tâbir edilen yedi turluk ziyaretin birinci turu bitmiş olur. Bu bakımdan kişi, bu şekilde ve bu duaları okumak sûretiyle böylece yedi tur ziyaret yapmalıdır.

4. İlk üç turda *Remel* yapar. Son dört turda ise, normal olarak yürür. *Remel*'in mânâsı; sık adımlar atmak sûretiyle koşar gibi yürümektir. Fakat tam koşmak olmadığı gibi normal yürüyüşün de biraz üstünde bir yürüyüştür.

Gerek *Remel*'den ve gerekse *Izdıba*'dan gaye şetâretini, celâdet ve kuvvetini göstermektir. İslâm'ın başlangıcında bu hareketleri yapmaktaki gaye buydu ki, din düşmanlarının emelleri kırılsın. İşte bu *sünnet-i seniyye* daimî bir sünnet olarak ümmete kalmış oldu.[44]

Remel yaparken *Kâbe*'ye yakın olmak daha efdaldir. Eğer izdihamdan dolayı yaklaşmak mümkün değilse, uzaktan dolaşmak sûretiyle *Remel* yapmak daha efdaldir. İzdihamlı zamanlarda kişi metaf (tavâf yeri)'nin kenarına çıkıp üç defa remel yapmalı, sonra *Kâbe*'ye yaklaşarak dört defa turlarını tamamlamalıdır. Eğer mümkün ise her turun sonunda *Hacer'ul-Esved*'i istilâm etmelidir. Eğer zahmetten dolayı onun yanına sokulması mümkün değilse, eliyle *Hacer'ul-Esved*'e işaret etmeli ve onun yerine elini öpmelidir. Bütün rükûnler arasında ancak *Rükn-i Yemânî*'yi istilâm etmek müstehabdır.

كَانَ يَسْتَلِمُ الرُّكْنَ الْيَمَانِيَّ وَيُقَبِّلُهُ وَيَضَعُ خَدَّهُ عَلَيْهِ.

Hz. Peygamber *Rükn-i Yemânî*'yi istilâm eder, öper ve yanaklarını üzerine koyardı.

Hacer'ul-Esved'i sadece öpüp, *Rükn-i Yemânî*'ye el sürmekle yetinmek etmek daha evlâdır.

5. Yedi defa tavâf yapıldıktan sonra *Mültezim* denilen *Hacer'ul-Esved* ile *Kâbe* kapısının arasına düşen yere gelmelidir. Burası duaların kabul edildiği bir yerdir. Burada göğsünü *Kâbe*'nin duvarına dayamalı, perdelerine asılmalı, sağ yanağını taşların üzerine koymalı, ellerini ve kollarını duvarların üzerine uzatmalı ve şöyle demelidir:

اَللّٰهُمَّ يَارَبَّ الْبَيْتِ الْعَتِيقِ اَعْتِقْ رَقَبَتِى مِنَ النَّارِ وَاَعِذْنِى مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ وَاَعِذْنِى مِنْ كُلِّ سُوءٍ وَقَنِّعْنِى بِمَا رَزَقْتَنِى وَبَارِكْ لِى فِيمَا اٰتَيْتَنِى، اَللّٰهُمَّ اِنَّ هٰذَا الْبَيْتَ بَيْتُكَ وَالْعَبْدَ عَبْدُكَ وَهٰذَا مَقَامُ الْعَائِذِ بِكَ مِنَ النَّارِ، اَللّٰهُمَّ اجْعَلْنِى اَكْرَمَ وَفْدِكَ اِلَيْكَ.

---

44) Müslim ve Buharî, (İbn Abbas'tan)

Ey Allahım! Ey bu *Beyt-i Atik*'in sahibi! Benim boynumu ateşten azâd eyle. Beni koğulmuş şeytandan koru. Beni her kötülükten de koru. Bana rızık olarak verdiklerinle beni kanaat sâhibi kıl ve o verdiklerine bereket bahşet. Ey Allahım! Bu beyt senin beytin, bu kul senin kulundur. Bu makam ateşten sana sığınanların makamıdır. Ey Allahım! Beni nezdinde en makbul olanlardan kıl.

Bunları söyledikten sonra aynı yerde çokça Allah'a hamd etmelidir. Orada özel ihtiyaçlarını Allah'a arzetmeli ve günahlarından Allah'a sığınarak af dilemelidir.

Selef-i sâlihînden bazıları *Mültezim*'de yakınlarını uzaklaştırırlar, onlara 'Benden uzaklaşınız ki, ben rabbime günahlarımı itiraf edeyim' derlerdi.

6. *Mültezim*'deki dua faslı bittikten sonra en uygunu *Makam-ı İbrâhim*'in arkasına geçip iki rek'at namaz kılmaktır. Birinci rek'atın Fâtihasından sonra *Kâfirûn* sûresini, ikinci rek'atta da *İhlâs* sûresini okumalıdır. Bu namaza tavâf namazı denir.

Zührî şöyle buyurmuştur: Sünnet-i seniyye olarak devam edegelen, yedi tur tavâftan sonra iki rek'at namaz kılmaktır.[45] Eğer birkaç defa üst üste tavâf ederse hepsinin sonunda iki rek'at namaz kılarsa caizdir.[46]

Her yedi tur bir tavâftır. Tavaftan sonra kılınan iki rek'at namazı müteâkip şöyle demelidir:

اَللّٰهُمَّ يَسِّرْ لِيَ الْيُسْرٰى وَجَنِّبْنِي الْعُسْرٰى وَاغْفِرْ لِي فِي الْاٰخِرَةِ وَالْاُولٰى وَاعْصِمْنِي بِاَلْطَافِكَ
حَتّٰى لَا اُعْصِيكَ وَاَعِنّي عَلٰى طَاعَتِكَ بِتَوْفِيقِكَ وَجَنِّبْنِي مَعَاصِيكَ وَاجْعَلْنِي مِمَّنْ يُحِبُّكَ وَيُحِبُّ
مَلَائِكَتَكَ وَرُسُلَكَ وَعِبَادَكَ الصَّالِحِينَ، اَللّٰهُمَّ حَبِّبْنِي اِلٰى مَلَائِكَتِكَ وَرُسُلِكَ وَاِلٰى عِبَادِكَ
الصَّالِحِينَ، اَللّٰهُمَّ فَكَمَا هَدَيْتَنِي اِلَى الْاِسْلَامِ فَثَبِّتْنِي عَلَيْهِ بِاَلْطَافِكَ وَوِلَايَتِكَ وَاسْتَعْمِلْنِي لِطَاعَتِكَ
وَطَاعَةِ رَسُولِكَ وَاَجِرْنِي مِنْ مُضِلَّاتِ الْفِتَنِ.

---

45) Buharî

46) İbn Ebu Hâtim, (İbn Ömer'den)

Ey Allahım! En kolay yolu müyesser eyle. Beni en zor yoldan uzaklaştır. Dünya ve âhirette beni bağışla. Lûtuflarınla beni koru ki, sana isyan etmeyeyim. İbadetlerimi yapmakta tevfîkinle bana yardım et. Beni sana karşı isyan sayılan hareketlerden koru. Seni, meleklerini, râsûllerini ve sâlih kullarını sevenlerden eyle. Ey Allahım! Beni meleklerine, resûllerine ve sâlih kullarına sevdir. Ey Allahım! Beni İslâm dinine hidâyet ettiğin gibi, lüftunla ve himayenle beni İslâm dini üzerinde sabit kıl. Beni Allah ve Rasûlünün tâatinde çalışmaya muvaffak kıl. Beni fitnelerin saptırmasından koru.

Bundan sonra *Hacer'ul-Esved*'e dönmeli, onu yeniden istilâm etmeli ve böylece tavâfını *Hacer'ul-Esved*'i istilâm ederek sonuçlandırmalıdır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

مَنْ طَافَ بِالْبَيْتِ سَبْعًا وَصَلَّى رَكْعَتَيْنِ فَلَهُ مِنَ الْاَجْرِ كَعِتْقِ رَقَبَةٍ.

Kim *Kâbe-i Muazzama*'yı yedi tur tavâf eder, sonunda iki rek'at namaz kılarsa onun için bir köle âzâd etmiş gibi ecir vardır.[47]

İşte tavâfın keyfiyeti böyledir. Bu yapılanların içinde namaz şartlarından başka, turları yediye tamamlamak, *Hacer'ul-Esved*'den başlamak, Kâbe'yi soluna alarak turlara devam etmek, mescidin içinde ve Kâbe'nin dışında tavâfa devam etmek de vaciblerdendir. *Şazırevan* denilen temelin üzerinde yürüyerek veya *Hicr-i İsmâil*'den geçerek tavâf etmek tavâf sayılmaz. Turlara normal denmeyecek kadar uzun aralık vermemelidir. Zira turları normal olarak arka arkaya yapmak da vâcibtir. Bunların dışında kalan hareketlerin ise kimisi sünnet, kimisi de haccın âdetlerindendir.

V. Tavafı bitirdikten sonra, *Rükn-i Yemânî* ile *Hacer'ul-Esved*'in tam ortasındaki duvarın hizasına düşen *Safâ* kapısından çıkmalıdır. O kapıdan çıkıp *Safâ* dağına vardığı zaman, bir insan boyu kadar *Safâ* dağına tırmanmalıdır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a), kendisine Kâbe görünecek derecede *Safâ* dağına tırmanmış ve yukarı doğru çıkmıştır.[48]

---

47) Tirmizî ve Nesâî, (İbn Ömer'den)

48) Müslim, (Câbir'den)

Sa'yin başlangıcı, dağın tam eteğinden yapılırsa yine kâfidir. Fakat bir insan boyu kadar dağa tırmanmak müstehabdır. Ancak unutulmamalıdır ki, dağda yapılan merdivenlerin bazıları sonradan icat edilmiştir. Bu bakımdan dağı arkasında bırakmamalıdır. Zira böyle yaptığı takdirde sa'yi tamamlanmış sayılmaz. *Safâ* dağından başladığı zaman, *Safâ* ile *Merve* arasında yedi defa sa'y etmelidir. *Safâ*'ya bir insan boyu kadar çıkınca yüzünü Kâbe'ye doğru çevirip şu duâyı okuması uygundur:

اَللّٰهُ اَكْبَرُ، اَللّٰهُ اَكْبَرُ، اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ عَلَى مَا هَدَانَا، اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ بِمَحَامِدِهِ كُلِّهَا عَلَى جَمِيعِ نِعَمِهِ كُلِّهَا لاَ اِلٰهَ اِلاَّ اللّٰهُ وَحْدَهُ لاَ شَرِيكَ لَهُ، لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ بِيَدِهِ الْخَيْرُ يُحْيِي وَيُمِيتُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ، لاَ اِلٰهَ اِلاَّ اللّٰهُ وَحْدَهُ صَدَقَ وَعْدَهُ وَنَصَرَ عَبْدَهُ وَاَعَزَّ جُنْدَهُ وَهَزَمَ الْاَحْزَابَ وَحْدَهُ، لاَ اِلٰهَ اِلاَّ اللّٰهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ، لاَ اِلٰهَ اِلاَّ اللّٰهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ، اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ. فَسُبْحَانَ اللّٰهِ حِينَ تُمْسُونَ وَحِينَ تُصْبِحُونَ، وَلَهُ الْحَمْدُ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَعَشِيًّا وَحِينَ تُظْهِرُونَ. يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَيُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ وَيُحْيِي الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَكَذٰلِكَ تُخْرَجُونَ، وَمِنْ اٰيَاتِهِ اَنْ خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ اِذَا اَنْتُمْ بَشَرٌ تَنْتَشِرُونَ.

Allah herşeyden daha yücedir. Allah herşeyden daha yücedir. Bizi hidâyete ulaştırdığından dolayı hamd Allah'a mahsustur. Bütün nimetine karşılık bütün hamdleriyle hamdetmek Allah'a mahsustur. Allah'tan başka ilah yoktur. Ulûhiyette Allah birdir. Onun ortağı yoktur. Mülk onundur, hamd onundur. O, diriltir ve öldürür. Hayır, O'nun kudretindedir. O herşeye kâdirdir. Ondan başka ilâh yoktur. O biricik Allah'tır. Va'dinde doğrudur. Kuluna yardım etti. Ordusunu galip kıldı. Tek başına düşmanları püskürttü ve mağlup etti. Ondan başka ilâh yoktur. İhlâs ile O'na itâat ederiz, kâfirler bizim bu itâatımızı hoş görmeseler de. Ondan başka ilâh yoktur. Biz ihlâs ile O'na itâat ederiz. Hamd âlemlerin rabbi olan Allah'a mahsustur. Akşamladığınızda ve sabahladığınızda Allah'ı her türlü eksikliklerden tenzih ediniz (ve ederiz). "Yerde ve göklerde, akşam ve sabah (ikindi ve öğle namazları vaktinde) Allah'ı tesbih edin. O, ölüden diriyi çıkarır ve diriden de ölüyü

çıkarır. Toprağa ölümden sonra hayat verir. Siz de kabirlerinizden böyle çıkarılacaksınız. Sizi topraktan yaratması onun varlığının delillerindendir. Ondan sonra ansızın sizler beşer olarak yeryüzüne yayılıp haşrolursunuz".

Daha sonra şu duayı okur:

اَللّٰهُمَّ اِنِّى اَسْأَلُكَ اِيمَانًا دَائِمًا وَيَقِينًا صَادِقًا وَعِلْمًا نَافِعًا وَقَلْبًا خَاشِعًا وَلِسَانًا ذَاكِرًا وَاَسْأَلُكَ الْعَفْوَ وَالْعَافِيَةَ وَالْمُعَافَاةَ الدَّائِمَةَ فِى الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ.

Ey Allahım! Senden daimî iman, dosdoğru yakîn, yararlı ilim, korkan kalp ve zikredici bir dil isterim! Senin affını, âfiyetini, dünya ve ahiretteki daimî mükâfâtını dilerim!

Bu duâdan sonra, Hz. Muhammed Mustafa'ya salât ü selâm okur, istediği ihtiyaçları Allah'tan diler. Bunlardan sonra *Safâ* dağından iner, sa'ya başlar. Sa'ya başlarken şu duâyı okumalıdır:

رَبِّ اغْفِرْ وَارْحَمْ وَتَجَاوَزْ عَمَّا تَعْلَمُ اِنَّكَ اَنْتَ الْاَعَزُّ الْاَكْرَمُ. اَللّٰهُمَّ اٰتِنَا فِى الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِى الْاٰخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ.

Yârab! Affeyle, rahmet eyle, sence malûm olan günahlarımın cezasından vazgeç. Çünkü en aziz ve en güçlü sadece sensin. Yârab! Dünya ve âhirette bize iyilik ihsân eyle. Bizi ateş azâbından koru.

Normal olarak yürüyüşe devam etmelidir, tâ ki yeşil Mil'e varıncaya kadar. *Safâ*'dan inince ilk rastladığı mildir bu... Bu mil, mescid-i harâmın bir zâviyesine düşer. Mil ile arasında altı zira'lık bir mesafe kalınca remel yapıp süratle yürümelidir, tâ ki, ikinci yeşil mil'e varıncaya kadar. Oraya vardı mı, normal yürüyüşüne dönüp devam etmelidir. Ne zaman ki, *Merve* tepesine varırsa, *Safâ*'ya çıktığı gibi, oraya da çıkmalıdır. Yüzünü *Safâ*'ya çevirip, *Safâ*'da yaptığı duâyı orada da yapmalıdır. İşte böylece bir defa sa'yetmiş sayılır. *Merve*'den *Safâ*'ya varınca iki sa'y yapmış sayılır. Bu sa'yları yediye kadar devam ettirmeli her defasında remel yeri bulunan yeşil direkler arasında koşar adımlarla yürümelidir. Daha önce geçtiği gibi normal yerlerde de normal şekilde yürümelidir. Her defasında gerek *Safâ* ve gerekse *Merve* tepelerine çıkmalıdır. Ne zaman ki bu şekilde sa'yı bitirirse işte o zaman

Tavâf-ı Kudûm ve sa'yı bitirmiş olur. Gerek *Tavâf-ı Kudûm*, gerek *sa'y* ikisi de sünnettir. Sa'y yaparken abdestli olması müstehabdır. Vâcib değildir. Fakat tavâf tam bunun aksinedir.

Tavaf-ı Kudûm'dan sonra sa'y yapmışsa *Arefe* vakfesinden sonra ikinci bir defa sa'yın tekrarı uygun değildir. Ancak *Tavâf-ı Kudûm*'den sonra yapılan sa'y rükûn olan sa'yin yerine geçer ve yeterlidir. Zira rükûn olan sa'yin Arefe vakfesinden sonra yapılması şart değildir. Vakfeden sonra yapmak ancak farz olan tavâfta şarttır. Evet, sa'yin hangisi olursa olsun, tavâftan sonra yapılması şarttır.

VI. Hacı, ancak Arefe gününde *Arafat*'a varırsa, artık ondan Mekke'ye gidip Arafat vakfesinden evvel *Tavâf-ı Kudûm* yapması mümkün değildir. Ancak Arafat'a çıkmazdan birkaç gün önce, Mekke'ye varırsa, o zaman *Tavâf-ı Kudûm* yapar, eğer *Hacc-ı İfrad*'a niyet etmişse ihramlı olarak Zilhicce'nin yedinci gününe kadar Mekke'de durur. O gün öğle namazından sonra imam (devlet başkanı) Kâbe'nin yanında durarak bir hutbe okur. Halka *Terviye* (Zilhicce'nin sekizinci) gününde Minâ'ya gitmek ve Arefe gecesi Minâ'da yatmak için hazırlanmayı emreder. Minâ'da yatanlar arefe sabahı öğleden sonraki *arefe vakfe*'sinin farziyetini yerine getirmek için Minâ'dan Arafat'a doğru yola çıkarlar. Zira Arafat'ta vakfe zevalden başlar, tâ Kurban Bayramı gününün fecri doğuncaya kadar devam eder. Bu bakımdan Minâ'ya giderken *Lebbeyk'i* okuması uygundur.

Müstahab odur ki, Mekke'den hac bitinceye kadar -eğer kudreti varsa- her ibadet yerine yaya gitmelidir. *İbrahim Mescidi* diye bilinen (nâm-ı diğer *Mescid-i Nemre*)den Arafat vakfesinin yerine kadar yaya gitmek en efdal ve en uygun şekildir.

Kişi *Minâ*'ya vardığı gün şöyle duâ etmelidir:

اَللّٰهُمَّ هٰذِهِ مِنًى فَامْنُنْ عَلَيَّ بِمَا مَنَنْتَ بِهِ عَلٰى اَوْلِيَائِكَ وَاَهْلِ طَاعَتِكَ.

Yârabbi! Şurası Minâ'dır. Tâat ve ibâdet ehline ve velî kullarına neyi minnet edip ihsan etmişsen bana da onu ihsân eyle.

O gece *Minâ*'da sabahlamalıdır. Bu sadece bir konaklama gecesi olmaktadır. Hacc'ın ibâdet kısmıyla ilgisi yoktur. Arefe günü sabahladığı zaman *Minâ*'da sabah namazını kılar, güneş *Sabir*

denilen Minâ dağında görülür görülmez Arafat'a doğru yola çıkar ve şu duâyı okur:

اَللّٰهُمَّ اجْعَلْهَا خَيْرَ غُدْوَةٍ غَدَوْتُهَا قَطُّ وَاَقْرَبَهَا مِنْ رِضْوَانِكَ وَاَبْعَدَهَا مِنْ سُخْطِكَ. اَللّٰهُمَّ اِلَيْكَ غَدَوْتُ وَاِيَّاكَ رَجَوْتُ وَعَلَيْكَ اِعْتَمَدْتُ وَوَجْهَكَ اَرَدْتُ فَاجْعَلْنِى مِمَّنْ تُبَاهِى بِهِ الْيَوْمَ مَنْ هُوَ خَيْرٌ مِنِّى وَاَفْضَلُ.

Ey Allahım! Bu sabahı gördüğüm sabahların hepsinden daha hayırlı, rızâna daha yakın ve öfkenden daha uzak kıl. Ey Allahım! Senin kapında sabahlarım. Senden umar, sana güvenir ve senin cemâlini isterim. Bugün beni, benden daha hayırlı ve üstün bulunan kimselerin yanında iftihar edeceğin kullarından eyle.

Arafat'a vardığı zaman çadırını mescide yakın *Nemre* muhitinde kurmalıdır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a), çadırını orda kurmuştur.[49]

Nemre, Ürene denilen vâdinin iç kısmıdır. Ne *Mevkıf*'tan, ne de Arafat'tandır. Vakfesini yapmak için gusletmelidir. Güneş zevale geldiği zaman imam kısa ve veciz bir hutbe okur. Birinci hutbenin sonunda imam oturur, müezzin kalkar ezana başlar. İmam da müezzin ezana devam ederken ikinci hutbeyi okur. Müezzin, hemen ezanın arkasından kamet getirir. Müezzin, kameti bitirince imam da ikinci hutbeyi bitirmelidir. Hutbeden sonra imam öğle ve ikindi namazlarını bir ezan ve iki kametle kasr yaparak (kısaltarak) bir arada edâ etmelidir. Namazdan sonra vakfe yerine gitmelidir. İmam, *Arafat* sınırları dahilinde vakfe yapmalı *Ürene* vâdisinde vakfeye durmamalıdır.

Hz. İbrâhim'in (a.s) mescidi ise, onun kıble tarafı *Ürene* vâdisine, son kısımları ise, Arafat sınırlarına dahildir. Bu bakımdan adı geçen mescidin ön kısımlarında vakfeye duran kimsenin, *Arafat vakfesi* yapılmış sayılmaz. *Arafat* sınırları, mescidden büyükçe ve döşenmiş taşlarla belirtilmiştir.

Arafat'ta vakfeye durmak için, en faziletli yer, (Rahmet dağının eteğinde bulunan büyük) taşların yanında ve imama

---

49) Müslim, (Câbir'den)

ayrılan yerin yakınında bulunan yerdir. Orada kıbleye yönelerek bineğin sırtında vakfeye durmak en güzeldir. Vakfeye durduğu zaman, çokça, hamd, tesbih, tehlil, Allah'a senâ, dua ve tevbe etmelidir. Arefe gününde yapılan duâların daha canlı bir şekilde yapılması için, o günde oruç tutmaması daha evlâdır. Arefe gününde *Lebbeyk* duasının kesilmesi evlâ değildir. Belki aralıklı olarak *Lebbeyk* ile, *Arafat*'ta okunması gereken duayı okumak daha uygun olur.

En uygunu, güneş battıktan sonra *Arafat*'dan ayrılmaktır ki Arafat'ta gündüz ile geceyi bir araya getirmiş olsun. Eğer Zilhicce'nin sekizinci gününde bir saatlik Arafe vakfesine gitme imkânına sahipse gitmelidir. Çünkü zilhiccenin hilâlinde yanlışlık olabilir. Böylece haccını şüpheden kurtarmış olur ve Arefe vakfesinin fevtinden emin olur. Kim bayram gününün fecrine kadar *Arafat*'ta vakfe yapmaya muvaffak olmazsa onun haccı fevt olunup kazaya kalmış olur. Böylece bir kimsenin umre amellerini yapıp ihramdan çıktıktan sonra fevtolunan Arefe vakfesi için kan akıtması, sonra gelecek senede o haccı kaza etmesi lâzımdır.

Arefe vakfesine çıkan bir kimsenin o günde en önemli vazifesi; çokça dua ile meşgul olmaktır. Zira böyle bir bölgede ve müslümanların içtima yerinde duaların kabul olunmasının ümidi daha da artar.

Hz. Peygamber (s.a) ve selef-i sâlihinden vârid olan duâyı okumak daha evlâ ve daha efdaldir. Bu bakımdan Arefe vakfesinde duran bir kimse şöyle demelidir:

لاَ اِلٰهَ اِلاَّ اللّٰهُ وَحْدَهُ لاَشَرِيكَ لَهُ، لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ يُحْيِي وَيُمِيتُ وَهُوَ حَيٌّ لاَيَمُوتُ
بِيَدِهِ الْخَيْرُ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ. اَللّٰهُمَّ اجْعَلْ فِى قَلْبِى نُورًا وَفِى سَمْعِى نُورًا وَفِى بَصَرِى
نُورًا وَفِى لِسَانِى نُورًا. اَللّٰهُمَّ اشْرَحْ لِى صَدْرِى وَيَسِّرْ لِى اَمْرِى.

Allah'tan başka ilah yok. O biricik Allah'tır. O'nun ortağı yoktur. Mülk ve hamd O'na mahsustur. Dirilten ve öldüren O'dur. Ölümsüz ve bütün hayırları kudret elinde tutan O'dur. O herşeye kâdirdir. Ey Allahım! Kalbime, kulağıma,

gözüme ve dilime nur ihsân eyle. Ey Allahım! Göğsümü hakîkatleri kavramaya âmâde kıl. Emrini bana kolaylaştır.

Bu duâdan sonra şöyle demelidir:

Ey Allahım! Ey hamdin yaradanı! Dediğimiz ve dilediğimizden daha hayırlı olarak yapılan hamd sana mahsustur. Namazım, ibadetim, ölümüm ve hayatım senindir. Dönüşüm sanadır. Sevabım senin dergâh-ı izzetinde kıymetlendirilir.

Ey Allahım! Göğsümün vesveselerinden, işlerimin dağınıklığından ve kabir azâbından sana sığınıyorum.

Ey Allahım! Gecede ve gündüzde olan hâdiselerin şerrinden, esen rüzgârların getirdiği hâdiselerin şerrinden ve zamanın helâk edici şeylerinin şerrinden sana sığınıyorum.

Ey Allahım! Verdiğin sıhhatın hastalığa dönüşmesinden, âni olarak gelen azâbından ve öfkenin tamamından sana sığınıyorum.

Yâ rabbî! Hidâyetinle beni doğru yola ilet. Dünya ve âhirette affına mazhar olan kullarından eyle. Ey hedeflerin en hayırlısı ve kendisine başvurulanların en iyisi! İstekleri en cömertçe veren Allahım! Halkının herhangi birisine vermiş olduğun nimetin veya maişetin en faziletlisini bana da ihsân eyle.

Ey erhamerrâhîmin! Beytinin ziyaretçilerinden herhangi birisine verdiğin nimetlerin en âlâsını ben âciz kuluna da ihsân eyle.

Ey Allahım! Ey yüce derecelerin ihsân edicisi ve bereketlerin göndericisi! Ey yerler ve gökleri yoktan vareden! Bugün sesler çeşitli dillerle sana yükselmekte ve senden çeşitli ihtiyaçlar talep edilmektedir. Benim de senden ihtiyaç ve dileğim, beni belâlar evi bulunan bu dünyada, dünya ehli beni unuttuğu zaman unutma.

Ey Allahım! Konuşmamı dinler, beni görür, gizli yanlarımı bilir, açık yanlarıma vâkıf olur bir zâtsın. İşlerimin hiçbir yanı senden gizli değildir. Ben azâbından rahmetine,

kahrından şefkatine sığınan ümitsiz, fakir bir kulunum. Korkan, şefkat dileyen veya günahını itiraf eden bir kulunum. Fakir bir kulun isteğiyle senden rahmet diliyorum. Zelil ve günahkâr bir kulun yalvarmasıyla sana yalvarıyorum. Zarar görmüş, hâdiseler karşısında eğilmiş bir kulun sesi gibi sesimi yükseltiyorum. Boynumu rahmetinin karşısında bükerek merhametini dileyen bir kulun merhamet dilemesi gibi merhamet diliyorum. Dergâh-ı izzetinden çoşan deryâlar gibi gözyaşları döken, iskeleti rahmetinin önünde ezilip bükülen, burnu kahrının önünde yerlere sürünen bir kulunun edâsıyla sana yalvarıyorum.

Ey Allahım! Beni duamla şakî kılma. Bana şefkatli ve merhametli ol. Ey yalvarılanların en iyisi ve verenlerin en cömerdi Allahım!...

Yâ ilâhî! Kim sana karşı nefsini medh ü senâ ederse etsin ben kulum. Sana karşı nefsimi hor görür onu kınarım. Yârab! Günahlar benim dilimi konuşmaz kılmıştır. Rahmetine varmam için bana vesile olan herhangi bir amelim de yoktur. Rahmetini ummaktan başka şefaatçim de mevcut değildir.

Yâ ilâhî! Muhakkak biliyorum ki, benim günahlarım senin nezdinde bana herhangi bir güvenilir mertebe bırakmamıştır. Özür dilemeye yüzüm kalmamıştır. Fakat sen keremde bulunanların en kerîmisin...

Yâ ilâhi! Eğer ben rahmetine müstahak değilsem, senin rahmetin de bana ulaşmaya lâyık değil midir? Senin rahmetin herşeyi içine alır genişliktedir. Ben de o herşeyin içinde olan bir şeyim. Beni de ihâta etsin.

Yâ ilâhi! Günahlarım gerçi büyüktür. Fakat senin affına nisbeten hiçbir şey değildir. Yâ kerîm! O küçücük günahlarımı bana bağışla.

Yâ ilâhi! Sen sensin, ben de benim. Ben günahlara dönecek tipte yaratılmışım. Sana ise affa başvurmak yakışır. Yâ ilâhi! Eğer sen itaat ehlinden başka kimseyi affetmek istemiyorsan günahkârlar kime sığınsınlar?

Yâ ilâhi! Kasten senin itaatından yüz çevirerek isyana yöneldim. Sen her türlü eksiklikten münezzehsin ve beni

azaba çarptırmak için elindeki delil çok büyüktür. Fakat beni affetmek için de kereminin sınırı yoktur.

Yâ ilâh'el-âlemîn! Beni azaba dûçâr etmemek için senin en büyük olan delilinle, beni affeyle. Sana olan ihtiyacımın, senin de benden müstağni oluşunun hürmetine beni affetmekten başka bir muameleyi bana reva görme. Ey çağrılanların en hayırlısı ve umulanın en faziletlisi! İslâmın hürmetine, Muhammed aleyhisselâmın zimmetine yapışarak sana tevessül ediyorum. Bütün günahlarımı affeyle. Beni şuracıkta bütün ihtiyaçlarımı verdiğin halde memleketime döndür. Senden ne istiyorsam bana hibe eyle. Temenni ettiğim konularda ümidimi boşa çıkarma.

İlâhi! Bana öğrettiğin duâ ile seni çağırıyorum. Yine bana bildirdiğin ümitten beni mahrum eyleme.

Yâ ilâhi! Günahını önünde itiraf eden bir kuluna ne gibi bir muameleyi reva göreceksin? Zilletinden ötürü senden korkan, cürmünden ötürü önünde baş eğen kulun, amelinden ötürü sana yalvarıyor. Günahından ötürü senin dergâhına başvuruyor. Zulmünden senin affına sığınıyor. Kendisini affetmen hususunda kapında ısrar ediyor, yalvarıyor. İhtiyaçlarının giderilmesi hususunda rahmetinden ümitvâr oluyor. Birçok günahlarıyla beraber Arafat vakfesine durmuş, rahmetini ümid ediyor. Ey her canlının sığınağı, her mü'minin velîsi, ihsan eden, kulun ancak senin rahmetinle zafere ulaşır. Günah işleyen kulun da günahıyla helâk olur. (Veya helâk mı olsun).

Ey Allahım! Senin kapına ulaşmayı isteyerek yola çıktık. Senin evinin geniş sahasında konakladık. Seni arıyoruz. Senin nezdindeki rahmetini talep ediyoruz, senin ihsanını elde etmeye çıktık. Senin rahmetini umuyor, azâbından tir-tir titriyoruz. Günahlarımızın ağır yükleriyle senin kapına kaçtık. Senin Beyt-i Haramına koştuk.

Ey dileyenlerin bütün ihtiyaçlarını elinde (kudretinde) tutan Allah! Sükût eden kullarının kalbini bilen Allah! Ey beraberinde çağrılacak bir yaratıcı bulunmayan Allah (veya rüşvetle insanı geçirecek bir kapıcısı bulunmayan Allah)! Ey fazla istemekten usanmayıp belki daha cömertlik ve ke-

remde bulunan (mevlâm!) ihtiyaçların çokluğu karşısında daha fazla fazilet ve ihsanda bulunan Allah!... Ey Allahım! Sen her misafir için bir ziyafeti âdet etmişsin. Biz ise senin misafirleriniz. Bizim ziyafetimiz de senin nezdinde cennetin olsun.

Ey Allahım! (Padişahların dergâhına) gelen her heyete ve ziyaretçiye bir ikram vardır. Her dileyene ihtiyacı veriliyor. Her umana sevap verilmektedir. Senin nezdindeki rahmeti talep eden herkese bir mükâfat ihsan ediliyor. Rahmet dileğinde bulunan herkese bir rahmet var. Sana yaklaşmak isteyen herkese bir yaklaşma derecesi veriliyor. Senin rahmet eteğine yapışan herkese af ihsan ediliyor. İşte bizler de senin Beyt-i Haramına geldik. İşte bu büyük Meş'arlarda vakfeye durduk. Bu şerefli mevkileri gözümüzle gördük, müşahede ettik. Bütün bunları yapmaktaki gayemiz senin nezdinde lûtfa nail olmaktır.

Ey ilâhî! Bizim gayretimizi boşa çıkarma. Nefisleri itminana kavuşturacak kadar nimetlerin oluk gibi akmaktadır. Senin varlığını ilân etmek için cansız nesneleri dahi konuşturacak kadar ibretleri belirttin, velîlerin dahi sana karşı vazifelerini bihakkın yerine getirmekten âciz olduklarını itiraf edecek derecede onlara nimetlerde bulundun. Göklere ve yere açık ve seçik bir şekilde senin varlığının ve birliğinin delillerini haykıracak derecede âyetlerini izhâr eyledin. Kudretinle, herşeyi izzetine karşı başeğecek derecede tecellî ettirdin. Bütün yüzler senin azametinin önünde secdeye vardılar. Kulların kötülük yaparsa onlara halîm davranıp cezalarını tehir etmektesin, iyilik yaparlarsa kabul eder fazilette bulunursun. İsyân ettikleri takdirde günahlarını örter, günah işledikleri takdirde de affedersin. Seni çağırdığımız zaman icabet edersin. Şikayetlerimizi dinlersin. Sana yöneldiğimiz zaman yaklaşırsın. Senden kaçtığımız zaman bizi çağırırsın.

Yâ ilâhî! Sen Kitâb-ı Mübîn'inde enbiyânın hâtemi Hz. Muhammed Mustafâ'ya şöyle buyurmuştun:

Ey rasûlüm! O küfredenlere de ki, eğer peygambere düşmanlıktan vazgeçerlerse geçmişteki günahları bağışlanır. (Enfal/38)

İnkârdan sonra *kelime-i tevhid* getirmeleri seni onlardan razı kıldı. Biz ise itaat ederek senin birliğine şahitlik etmekteyiz. Muhammed Mustafa'nın risâletini ihlâs ile ilan ediyoruz. Bu bakımdan bu şehadetin (yüzü suyu) hürmetine geçmiş günahlarımızı affeyle. Hiç olmazsa bu kelimeyle İslâm dinine yeni girenlerin nasibinden az kılma nasibimizi..

Yâ rabbenâ! Sen savaş neticesinde elde etmiş olduğumuz köleleri azad etmek sûretiyle sana yakınlaşmamızı seversin. İşte biz de senin köleleriniz. Bizi azad etmekle fazilette bulunman, elbette bizim başka köleleri affetmemizden daha ehven ve güzel olur. Bize, fakirlerimize sadaka vermeyi emrettin. İşte bizler de senin fakirleriniz. Sen bize sadaka vermek hususunda daha yetkili ve daha fazilet sahibisin. Bizlere, bize zulüm edenleri affetmeyi tavsiye ettin. İşte bizler de nefislerimize zulmettik. Sen kerem ve fazilete herkesten daha lâyık ve bizi affetmek hususunda daha yetkilisin.

Ey rabbimiz! Bizi affeyle, bize rahmet eyle. Çünkü mevlâmız sensin.

Ey rabbimiz! Dünya ve âhirette bize iyilik ihsan eyle. Rahmetinle bizi ateş azabından koru!

Arafat vakfesinde Hızır aleyhisselâmın duasını çokca okumalıdır. O dua şudur:

Ey hiçbir durum kendisini diğer bir durumdan, hiçbir ses, kendisini başka bir sesi dinlemekten meşgul etmeyen Allah!

Ey seslerin çeşitliliği kendisini şüpheye düşürmeyen Allah!

Ey çeşitli suallerin sorulması kendisini yanıltmayan Allah!

Ey aynı anda çeşitli lûgatlerin mânâsını bilen Allah!

Ey ısrar eden ve ısrarla isteyenlerin istekleri kendisini herhangi bir müşkilâtta bırakmayan, istekçilerin çeşitli isteklerinden kırılma-yan Allah! Göğsümüzü affının serinliğiyle serinlet! Affının serinli-ğini bize tattır. Münacaatının lezzetini bize nasib eyle!

Bundan sonra kişi istediği duaları yapmalı. Kendi nefsine, anne-babasına, bütün müslüman erkek ve kadınlara istiğfar ve af

talebinde bulunmalıdır. Duasında çok ısrar etmelidir. İstediğini Allah'tan (meşrû olduktan sonra) talep etmelidir. Çünkü Allah Teâlâ'dan istenilen hiçbir şey O'nun hazinesi karşısında büyük sayılamaz.

Mutarrıf b. Abdullah[50] Arafat vakfesinde şu duayı okudu: 'Ey Allahım! Bu vakfede bulunan hacıları benim yüzümden mahrum eyleme!'.

Bekri el-Müzenî şöyle der: 'Arafat ehline baktım ve zannettim ki, eğer ben aralarında bulunmasaydım Allah Teâlâ hepsini affedecekti'.

VII. Arafat vakfesinden sonra *Minâ*'da yatmak, cemreleri taşlamak, kurban kesmek, traş olmak ve tavaf etmekten ibaret olan haccın diğer menasıkı beyan olunacaktır.

Kişi güneş battıktan sonra *Arafat*'tan *Müzdelife*'ye doğru dönerken sükûnet ve vekar ile yürümelidir. Atını seğirtmek ve devesini şiddetle sürmekten sakınmalıdır. Nitekim cahiller böyle yapıyorlar. Böyle yapılmamalıdır.

نَهَى عَنْ وَجِيفِ الْخَيْلِ وَإِيضَاعِ الْإِبِلِ. وَقَالَ: إِتَّقُوا اللّٰهَ وَسِيرُوا سَيْرًا جَمِيلاً لاَتَطَؤُوا ضَعِيفًا وَلاَ تُؤْذُوا مُسْلِمًا.

Hz. Peygamber atın seğirtilmesinden ve devenin koşturulmasından nehy ederek şöyle buyurmuştur: '*Arafat*'tan inerken Allah Teâlâ'dan korkunuz. Güzelce yürüyünüz, zayıfları çiğnemeyiniz. Herhangi bir müslümânâ da eziyet etmeyiniz'.[51]

Müzdelife'ye vardığı zaman, *Müzdelife vakfesi* için gusletmelidir. Çünkü Müzdelife *Harem*'den sayılır. Bu bakımdan Müzdelife'ye gusül ederek girmelidir. Eğer yürüyerek Müzdelife'ye varmaya kudreti varsa, vasıtaya binmekten daha efdaldir ve harem'e hürmet etmeye de daha yakındır. Yolda *Lebbeyk'i* sesli okumalıdır. Müzdelife'ye vardığı zaman şu duayı yapmalıdır:

---

50) Mutarrıf b. Abdullah b. Şükayr, Amir kabilesindendir. Künyesi Ebu Abdullah'dır. Kendisi Basra'nın büyük âlimlerindendir.

51) Nesâî ve Hâkim, (Usâme b. Zeyd'den)

Ey Allahım! Şurası Müzdelife'dir. Burada çeşitli dillerde konuşan insanlar bir araya gelmiştir. Yeni yeni ihtiyaçlar dergâh-ı izzetine arzolunmaktadır. Beni, senden isteyip de duası kabul olunanlardan eyle. Sana tevekkül eden ve her çeşit felâketten koruduğun kullarından eyle beni...

Sonra *Müzdelife*'de akşam ile yatsı namazını bir arada ve yatsı vaktinde, yatsı namazını kısaltmak sûretiyle bir ezan iki kamet getirerek kılmalıdır. İki namazın arasında herhangi bir nafile kılmamalıdır. Ancak akşam namazının nafilesiyle yatsı namazının nafilesini ve vitir namazını, iki farzı kıldıktan sonra bir arada sırayla kılmalıdır. Çünkü seferde nafile namazlarını terketmek açık bir zarardır. O nafileleri vakitlere ayırma zorluğu ise, o da ayrı bir zahmettir. Onlarla farzların arasındaki bağı kesmektir. Madem ki bir teyemmümle farz namazlarla beraber nafilelerin de edâ edilmesi, bu bağdan dolayı câizdir. Bu bakımdan tebaiyyet hükmüyle *cem-u takdim* veya *cem-u* tehir'le kılınan farz namazların arkasına nafilelerin kılınması da hem caiz hem de evlâdır. Nafilenin binek üzerinde eda edilmesinin câiz olması hususunda farzdan ayrılması, burada (Müzdelife'de veya seferde) nafilenin farzdan sonra kılınmasına mâni teşkil etmez. Çünkü biz böylece nafile namazın kılınmasının ihtiyaçtan ileri geldiğine işaret ettik.

Müzdelife'de namazı kıldıktan sonra, o gece Müzdelife'de kalmalıdır. O gece orada kalmak ibadete dahildir. Kim gecenin birinci yarısında Müzdeli-fe'den çıkıp orada gecelemezse, kan akıtması (ceza kurbanı kesmesi) gere-kir. Kudreti olan bir kimse için bu geceyi ihya etmek ibadetlerin en güzelle-rindendir.

Geceyarısı olduktan sonra gitmeye hazırlanmalıdır. Cemreleri taşlamak için gereken yetmiş taşı Müzdelife'den toplamalıdır. Çünkü Müzdelife'de yumuşak taşlar vardır. Onlardan ihtiyacı kadar olan yetmiş taşı almalıdır. Fazla taş almakta zarar yoktur. Belki bir tedbir olarak fazla taş alınabilir. Zira (cemrelere taş atarken) çoğu zaman elinden taşlar düşebilir. Yeniden taş atmaya ihtiyacı olabilir. Bu bakımdan ihtiyat olarak yanında fazla taş bulundurması gerekir. Taşlar parmak uçlarının arasına sığacak kadar hafif ve küçük olmalıdır. Taşları topladıktan sonra namazını erken saatlerde ve alaca karanlıkta kılmalı. Ondan sonra yoluna devam etmelidir. Müzdelife'nin sonunda bulunan *Meş'ar-il*

Harâm'a vardığı zaman, orada sabah güzelce aydınlanıncaya kadar vakfede durmalı ve şu duayı okumalıdır:

اَللّٰهُمَّ بِحَقِّ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ وَالْبَيْتِ الْحَرَامِ وَالشَّهْرِ الْحَرَامِ وَالرُّكْنِ وَالْمَقَامِ اَبْلِغْ رُوحَ مُحَمَّدٍ مِنَّا التَّحِيَّةَ وَالسَّلاَمَ وَاَدْخِلْنَا دَارَ السَّلاَمِ يَا ذَا الْجَلاَلِ وَالْاِكْرَامِ.

Ey Allahım! *Meş'ar-il-Harâm*'ın hakkına, *Beyt-i Harâm*'ın, bu haram ayın, rüknün ve makamın hakkına, Muhammed'in ruhuna bizlerden tahiyye ve selâm tebliğ et. Ey celâl ve ikram sâhibi! Bizi dar'üs-selâm'a dahil et.

Sonra Müzdelife'den güneş doğmazdan evvel ayrılır. Tâ ki *Muhasser vâdisi* denilen yere varıncaya kadar, orada bineğini hızlandırarak ve koşturarak vadiyi geçmek müstahabtır. Eğer yaya ise yürüyüşünü hızlandırmalıdır.

Sonra kurban bayramının sabahına girdiği zaman *Lebbeyk* ile tekbiri karışık söylemelidir. Bazen *Lebbeyk*, bazen tekbir getirmelidir. Böylece *Minâ*'ya ve cemrelerin yerine varır. Bunlar üç cemredir. Birinci cemreyi geçer, ikinci cemreyi de geçer; zira Kurban Bayramı gününde oralara atılacak taş yoktur. *Cemret'ul-Akabe*'ye (*Akâbe* adlı vâdide bulunan en büyük cemreye) varıncaya kadar yürüyüşüne devam eder. *Cemret'ul-Akabe* kıbleye doğru giden kimsenin sağına düşer. Taş atılacak yer dağın eteğinde azıcık yüksektedir. Taş atılan yer cemrelerin bulunduğu mıntıkada belli bir yerdir. Güneş çıkıp bir mızrak kadar yükseldikten sonra Cemret'ül-Akabe'ye taşlar atılır.

Şeytan Taşlama

Taşların atılışı şu şekildedir: Yüzünü kıbleye çevirerek durur. Eğer yüzünü cemreye çevirirse de sakınca yoktur. Elini kaldırıp *Lebbeyk* yerine tekbir getirir, yedi taşı birer birer atar. Her attığı taşla beraber şunları söyler:

اَللّٰهُ اَكْبَرُ عَلَى طَاعَةِ الرَّحْمٰنِ وَرُغْمِ الشَّيْطَانِ. اَللّٰهُمَّ تَصْدِيقًا بِكِتَابِكَ وَاتِّبَاعًا لِسُنَّةِ نَبِيِّكَ.

Allah herşeyden yücedir. Allah'a itaat ve şeytanın burnunun yere sürünmesi için bu taşları atıyorum. Ey Allahım!

Senin kitabına inanarak ve Hz. Peygamber'in sünnetine tâbi olarak bu taşları atıyorum...

Taşları attıktan sonra *telbiye* ile *tekbir*'i kesmelidir. Artık *telbiye* ve *tekbir* faslı sona ermiştir. Ancak Kurban gününün öğle namazının farzından başlayarak teşrik günlerinden sonuncusunun sabah namazının akabine dek devam eden farz namazlardan sonraki tekbirler getirilir. Kurban Bayramı gününde dua etmek için *Minâ*'da herhangi bir vakfeye durmamalıdır. Konakladığı yerde dua etmelidir. Farz namazlardan sonra bayram gününün öğle namazından başlayarak teşrikîn son gününün sabah namazına kadar devam eden tekbir şöyledir:

اَللّٰهُ اَكْبَرُ، اَللّٰهُ اَكْبَرُ، اَللّٰهُ اَكْبَرُ كَبِيرًا وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ كَثِيرًا وَسُبْحَانَ اللّٰهِ بُكْرَةً وَاَصِيلاً لاَ اِلٰهَ اِلاَّ اللّٰهُ وَحْدَهُ لاَشَرِيكَ لَهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ، لاَ اِلٰهَ اِلاَّ اللّٰهُ وَحْدَهُ صَدَقَ وَعْدَهُ وَنَصَرَ عَبْدَهُ وَهَزَمَ الْاَحْزَابَ وَحْدَهُ، لاَ اِلٰهَ اِلاَّ اللّٰهُ وَاللّٰهُ اَكْبَرُ.

Allah herşeyden yücedir. Allah herşeyden yücedir. Allah herşeyden yücedir. Bunda şek ve şüphe yoktur. Bütün hamd Allah'a mahsustur. Sabah-akşam (her vakit) Allah'ı her türlü eksikliklerden tenzih ederim. Allah'tan başka ilah yoktur. Birdir, O'nun ortağı yoktur. İhlâs ile O'na itâat ederim, kâfirlerin hoşuna gitmezse bile. Allah'tan başka ilah yoktur. O tektir. Va'dine sadakat gösterdi. Kuluna yardım etti. Düşman ordularını tek başına püskürttü. Allah'tan başka ilah yoktur. Allah herşeyden daha yücedir...

Sonra eğer beraberinde getirmişse hediyesini (kurbanını) kesmelidir. Kurbanını bizzat kesmesi daha evlâdır. Kurbanı keserken şöyle demelidir:

بِسْمِ اللّٰهِ وَاللّٰهُ اَكْبَرُ، اَللّٰهُمَّ مِنْكَ وَبِكَ وَاِلَيْكَ تَقَبَّلْ مِنِّى كَمَا تَقَبَّلْتَ مِنْ خَلِيلِكَ اِبْرَاهِيمَ.

Allah'ın ismiyle kurbanımı keserim. Allah herşeyden yücedir. Ey Allahım! Bu kurban senden, seninle ve sanadır.

Dostun İbrahim'den kabul ettiğin gibi benim kurbanımı da kabul eyle.

Deve kurban etmek en faziletlisidir. Sonra sığır, sonra koyun gelir. Altı kişi ile bir deve veya bir sığıra ortak olmaktansa bir koyunu tek başına kurban kesmek daha efdaldir. Koyun kesmek, keçi kesmekten daha efdaldir. Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

خَيْرُ الْأُضْحِيَّةِ الْكَبْشُ الْأَقْرَنُ.

Kurbanların en hayırlısı boynuzlu koçtur.[52]

Beyaz renkli kurban, kül renkli veya siyah renkli kurbandan daha efdaldir.

Ebu Hüreyre (r.a) şöyle buyurmuştur: Kurban hususunda beyaz renkli bir kurban siyah renkli iki kurbandan daha efdaldir. Eğer kestiği kurban tatavvu (nafile) kurbanı ise, onun etinden biraz yemelidir. Topal, kulağı kesik, boynuzu kırık, uyuz, sersem, kulakları delik, kulağı önden oyulmuş, *Arca*, *ced'a, adba, cerba, şerka, harka, mukabele, mudabere* ve *acfa* olan hayvanlar kurban olamaz. *Arca*, topal demektir. *Ced'a* burnundan ve kulağından kesilmiş, *Adba* boynuzu kırılmış demektir. Bazen de ayaklarında noksanlık olan hayvana denir. *Şerka*, üstten kulağı yarılmış, *Harka*, kulağı alttan yarılmış demektir. *Mukabele*, kulağı önden, *Mudabere*, arkadan kulağı oyulmuş demektir. *Acla* ise, zayıflık sebebiyle kemiklerinde ilik kalmayan hayvan demektir.

Kişi kurbanı kestikten sonra başını traş etmelidir. Başını traş ederken sünnet-i seniyye şudur: Kıbleye yönelmeli. Başının ön kısmından başlamalı. Önce sağ tarafını ensesine uzanan arka kemiklere kadar traş etmelidir. Sonra diğer kısımları traş etmelidir ve traştan sonra şu duayı okumalıdır:

Ey Allahım! Her tüye karşılık bana bir hasene yaz ve her tüye karşılık bir günâhımı affeyle ve her tüyün (yüzü suyu) hürmetine bana bir derece ihsân eyle!

Kadınlar saçlarının uçlarından kesmelidirler. Dazlak olanın usturayı çıplak başının üstünde gezdirmesi müstehabtır.

52) Ebu Dâvud, (Ubâde b. Sâmit'ten); Tirmizî ve İbn Mâce, (Ebu Umâme'den)

Cemret'ül-Akabe'ye taşları atıp traş olunca, birinci tahallül (ihramdan ilk çıkış) tamamlanmış olur ve böylece kadınlara yaklaşmak ve avlanmak hariç, ihramda yasak olan herşey kendisine helâl olur.

Ziyaret Tavafı ve Vakfe

Bunları yaptıktan sonra Mekke'ye gidip daha önceden târif ettiğimiz gibi tavaf yapmalıdır. İşte hacda farz ve rükûn olan tavaf, budur. Bu tavafa aynı zamanda ziyaret tavafı denmektedir. Bu tavafın ilk zamanı bayram gecesinin birinci yarısından sonra başlar. Onun en faziletli vakti, bayram günüdür. Vaktinin sonu yok istediği zamânâ kadar tehir edebilir. Ancak ihramda bulunmak kaydı, bu tavaf yapılıncaya kadar devam eder. Bu tavaf yapılıncaya kadar kadınlar kendisine haramdır. Ne zamanki bu tavafı yaparsa, ikinci tahallül (yani ihramdan tamamen kurtulmak) tamamlanmış olur. O zaman, hanımıyla yatıp kalkmak, kendisine helâl olur. Bu tavaftan sonra ancak teşrik günlerinde cemrelere (şeytanlara) taş atmak ve *Minâ*'da taş attığı günlerin gecelerinde bulunmak vazifeleri kalıyor ki bunlar da vâcibtir. İhram ortadan kalktıktan sonra hacca ittiba yoluyla bu vâcibler devam eder. Bu tavafın ve sonunda kılınan iki rek'at namazın tavafının Kudûm bahsinde geçtiği gibi, bir keyfiyyeti vardır. Bu tavaftan sonra kılınan iki rek'at namazdan boşaldığı zaman, eğer *tavaf-ı kudûm*'dan sonra sa'y yapmamışsa, daha önceden belirttiğimiz gibi *Safa* ile *Merve* arasında sa'y yapmalıdır. Eğer daha evvelce *tavaf-ı kudûm*'dan sonra sa'y yapmışsa o sa'y, rükûn olan sa'y olarak kabul olunur. İkinci defa onu tekrarlamak uygun değildir. *Tahallül*'ün (ihramdan tamamen çıkmanın) sebepleri üçtür:

1- Taşlama

2- Traş

3- Farz olan tavaf

Bu üçünden ikisini yaptığı zaman, birinci tahallülü yapmış sayılır. Bu üç şeyi kurban kesmekle beraber tehir ve takdîmde herhangi bir sakınca yoktur. Fakat en iyisi önce şeytanı taşlamak, sonra kurban kesmek, sonra traş olmak, sonra tavaf etmektir.

Hacda Okunan Hutbeler

İmam (devlet başkanı) için, bayram günü zevalden sonra hutbe okumak sünnettir. Bu hutbe, Rasûlullah'ın vedâ hutbesidir. Bu bakımdan hacda dört hutbe vardır:

1. Zilhiccenin yedinci gününde okunan hutbe
2. Arefe gününde okunan hutbe
3. Kurban bayramı gününde okunan hutbe[53]
4. Birinci ayrılış hutbesi

Bütün bu hutbeler, zevalden sonra okunur. *Arefe hutbesi* hâriç, bütün bu hutbeler tektir. Ancak *Arefe hutbesi* iki hutbeden ibârettir ve aralarında hafifçe oturulur. Tavaf bittikten sonra Mekke'den Minâ'ya döner, geceyi orada geçirir ve şeytanları taşlar. O geceye, onun sabahında insanlar orada karar kıldıkları için 'Karar gecesi' denir. Bayramın ikinci gününde güneş zevale erdiği zaman taş atmak için gusletmelidir. Önce birinci *cemreye,* yani *Arafat*'a en yakın olana varır, ki bu *cemre* yolun sağına düşer. (Müellifin zamanında böyleydi). Oraya yedi taş atar. Birinci cemreyi geçtikten sonra, yolun biraz sağ tarafına geçer, yüzünü kıbleye çevirir, *Lâ ilâhe illâllah Allahu Ekber* der, huzur-u kalp ile dua eder. Âzaları titrer bir halde duaya devam eder. *Bakara* sûresini okuyacak kadar kıbleye yönelip duaya devam etmelidir. Sonra ikinci cemreye gider. Birinci cemrede olduğu gibi burada da taşları atmalıdır ve birinci cemreyi geçip dua ettiği gibi, orada da aynı şekilde hareket etmelidir. Sonra üçüncü ve *Cemret'ül-Akabe* denilen cemreye gelir. Oraya da yedi taş attıktan sonra hiçbir şeyle meşgul olmaksızın doğru konakladığı yere gelmelidir. O gece *Minâ*'da kalmalıdır. Bu geceye *Birinci nefr gecesi* denilmektedir. Üçüncü gün öğle namazını kıldıktan sonra yine bayramın ikinci gününde olduğu gibi yirmi bir taş atmalıdır. Bu taşları attıktan sonra isterse *Minâ*'da kalır, isterse *Mekke*'ye döner. Eğer bayramın üçüncü gününde güneş batmazdan evvel *Minâ*'yı terkederse, kendisine herhangi bir kan akıtmak lâzım gelmez. Eğer o gün geceye kadar kalırsa artık *Mekke*'ye çıkıp gitmesi câiz değildir. O gece orada yatıp *ikinci nefr günü* diye anılan teşrikin üçüncü ve bayramın dördüncü gününde

53) Buharî, (Ebu Bekre'den)

öğleden önce, daha önce de söylendiği gibi, yirmibir taş atıp Mekke'ye gider. Taş attığı günlerin gecesi, Minâ'da kalmayı veya taş atmayı terkederse, kan akıtmak mecburiyetindedir. Bu niyetle kesilen kurbanın etini fakir fukaraya sadaka olarak vermelidir.

Minâ'da yattığı geceler de Mekke'de kalmamak şartıyla gidip Kâbe'yi ziyaret edebilir. Ancak tekrar dönerek Minâ'da bulunması şarttır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a) böyle yapardı.

Minâ'da olduğu günlerde *Mescid-i Hif*'te cemaatla kılınan namazı kesinlikle terketmemelidir. Zira bunun fazileti çok büyüktür.[54]

Minâ'dan Mekke'ye doğru yola çıktığı zaman, *el-Muhasseb* denilen ve Minâ'dan sayılan yerde konaklaması, orada ikindi, akşam ve yatsı namazlarını kılması ve orada sünnete uymak için biraz uyuması evlâdır. Bu keyfiyeti tâbiînden bir cemaat, sahabîlerden rivâyet etmiştir.[55] Böyle yapmayıp direk Mekke'ye gelirse de herhangi birşey lâzım gelmez.

VIII. Kim, ister hacdan önce, isterse hacdan sonra umre yapmak isterse, önce gusletmeli, ihramını giymeli, hacda olduğu gibi her çeşit ihram mahzurlarından uzaklaşmalıdır. Umre için, umre yerinde ihrama girmelidir. Umre'nin en faziletli mîkatı *Cir'âne*'dir, sonra *Tenîm*, daha sonra da *Hudeybiye*'dir. İhramını bağlar, Umre'ye niyet eder ve *Lebbeyk*'i okur. Bunu yaptıktan sonra *Ta'nîm*'de bulunan Âişe vâlidemizin mescidine gitmelidir. Orada iki rek'at namaz kılmalı ve dilediği duayı okumalı, sonra Mekke'ye gelmelidir. Yolda gelirken, *Mescid-i Haram*'a varıncaya kadar *Lebbeyk*'i sık sık getirmelidir. *Mescid-i Haram*'a girdiği zaman, *Lebbeyk'i* terketmeli. Umre niyetiyle yedi tur tavaf yapmalı. Daha evvelce de söylediğimiz gibi *Safa* ile *Merve* arasında yedi defa sa'y etmeli. Sa'y bittikten sonra başını traş etmelidir. Böylece umresi tamamlanmış olur.

Mekke'de oturan bir kimse fazla umre ve tavaf yapmalıdır. *Kâbe-i Muazzama*'ya bakmalıdır. Kâbe'nin içine girdiği zaman, iki direk arasında iki rek'at namaz kılmalıdır. Böyle yapmak daha faziletlidir. Kâbe'ye, yalın ayak ve ta'zim ederek girmelidir.

---

54) Ebu Dâvud, *el- Merâsil*, (Tavus'dan)

55) Buharî, (Enes'ten)

Bir âlime 'Sen bugün, rabbinin beytine hiç girdin mi?' denilir, o âlim de 'Allah'a yemin ederim, ben bu iki ayağımı Kâbe'nin etrafını ziyaret etmeye dahi lâyık görmüyorum. Nasıl olur da onlara rabbimin beytinin içini çiğnemeyi lâyık görürüm. Çünkü ben, bu ayakların nerede yürüdüğünü biliyorum' diye cevap verir.

Zemzem suyunu bolca içmelidir. Eğer mümkünse kendi eliyle kuyudan suyu çekmeli ve kana kana içmelidir. İçerken şu duayı okumalıdır:

اَللّٰهُمَّ اجْعَلْهُ شِفَاءً مِنْ كُلِّ دَاءٍ وَسَقَمٍ وَارْزُقْنِى الْاِخْلَاصَ وَالْيَقِينَ وَالْمُعَافَاةَ فِى الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ.

Ey Allahım! Zemzemi her hastalık ve sakame şifâ kıl. Bana ihlâs, yakîn, dünya ve ahirette mükâfat ihsan et.

Çünkü Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

مَاءُ زَمْزَمَ لِمَا شُرِبَ لَهُ.

Zemzem suyu, hangi maksatla içilirse ona şifâ olur.[56]

IX. Ne zaman ki, hac ve umre amellerinden boşalıp memleketine dönmek isterse, önce Mekke'deki işlerini görmeli, yüklerini güzelce hazırlamalı, Kâbe'nin vedâ ziyaretini en son olarak yapmalıdır. Kâbe'nin vedâ ziyareti daha önce de söylediğimiz gibi yedi tur, Kâbe etrafında dönmek demektir. Ancak bu turlarda *Remel* ve *İzdibâ* hareketleri yoktur. Bu ziyareti bitirdikten sonra *Makam-ı İbrahim*'in arkasında iki rek'at namaz kılmalı, zemzem suyundan kana kana içmelidir. Sonra *el-Multezim* denilen yere gelerek şöyle duâ ve niyâzda bulunmalıdır:

اَللّٰهُمَّ اِنَّ الْبَيْتَ بَيْتُكَ وَالْعَبْدَ عَبْدُكَ وَابْنُ عَبْدِكَ وَابْنُ اَمَتِكَ حَمَلْتَنِى عَلَى مَا سَخَّرْتَ لِى مِنْ خَلْقِكَ حَتّٰى سَيَّرْتَنِى فِى بِلَادِكَ وَبَلَّغْتَنِى بِنِعْمَتِكَ حَتّٰى اَعِنْتَنِى عَلَى قَضَاءِ مَنَاسِكِكَ فَاِنْ كُنْتَ رَضِيتَ عَنِّى فَازْدُدْ عَنِّى رِضًا وَاِلاَّ فَمُنَّ الْاٰنَ قَبْلَ تَبَاعُدِى عَنْ بَيْتِكَ هٰذَا اَوَانُ اِنْصِرَافِى اِنْ اَذِنْتَ لِى غَيْرَ مُسْتَبْدِلٍ بِكَ وَلاَ بِبَيْتِكَ وَلاَ رَاغِبٌ عَنْكَ وَلاَ عَنْ بَيْتِكَ. اَللّٰهُمَّ اَصْحِبْنِى الْعَافِيَةَ

56) İbn Mâce, (Câbir'den *zayıf* bir senedle); Dârekutnî ve Hâkim, (İbn Abbas'tan)

فِى بَدَنِى وَالْعِصْمَةَ فِى دِينِى وَاَحْسِنْ مُنْقَلَبِى وَارْزُقْنِى طَاعَتَكَ اَبَدًا مَا اَبْقَيْتَنِى وَاجْمَعْ لِى خَيْرَىِ الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ اِنَّكَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ. اَللّٰهُمَّ لاَتَجْعَلْ هٰذَا آخِرَ عَهْدِى بِبَيْتِكَ الْحَرَام وَاِنْ جَعَلْتَهُ اٰخِرَ عَهْدِى فَعَوِّضْنِى عَنْهُ الْجَنَّةَ.

Ey Allahım! Beyt senin beytin, kul senin kulundur. Ben senin kölenle senin câriyenin oğluyum. Bana musahhar kıldığın mahlûklarına beni bindirdin. Beldelerinde beni gezdire gezdire nimetlerine kavuşturdun. İbâdetlerimin ifâsında bana yardım ettin. Eğer sen benden razı olmuşsan, o rızanı daha da artır. Eğer benden razı değilsen, şu anda beytinden uzaklaşmadan önce bana minnet et. Şu an benim dönüş zamanımdır. Eğer senin iznin varsa... Seni başka birşeyle değiştirmeksizin, senin beytinin yerine herhangi bir şeyi koymaksızın, senden ve beytinden yüz çevirmeksizin dönüyorum. Ey Allahım! Bedenime âfiyeti, dinime ismeti arkadaş et. Dönüşümü güzel yap. Ebedîyyen ve kaldığım müddetçe sana itaat etmeyi bana rızık olarak ihsân eyle. Dünya ve âhiret hayrının ikisini birden bana ihsân eyle. Sen herşeye kâdirsin Yârab! Ey Allahım! Şu ziyaretim, senin Beyt-i Haram'ını ziyaret etmemin sonuncusu olmasın. Eğer bunu ziyaretimin en sonuncusu olarak kılmışsan, beytinin ziyâreti yerine bana cenneti ihsân eyle...[57]

En iyisi ayrılırken Kâbe gözünden kayboluncaya kadar gözünü Kâbe'den ayırmamaktır.

X. Bu şıkta da *Medine-i Münevvere*'nin ziyareti ve âdâbı hakkında beyanda bulunulacaktır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmaktadır:

مَنْ زَارَنِى بَعْدَ وَفَاتِى فَكَاَنَّمَا زَارَنِى فِى حَيَاتِى.

Beni vefatımdan sonra ziyaret eden sanki beni sağlığımda ziyaret etmiştir.

وَمَنْ وَجَدَ سَعَةً وَلَمْ يَفِدْ اِلَيَّ فَقَدْ جَفَانِى.

57) Taberânî ve Dârekutnî, (İbn Ömer'den)

Kim imkân bulur, eli geniş olduğu halde beni ziyarete gelmezse, muhakkak beni ta'ciz etmiş ve bana cefâ vermiş olur.[58]

مَنْ جَاءَنِى زَائِرًا لاَيُهِمُّهُ اِلاَّ زِيَارَتِى كَانَ حَقًّا عَلَى اللّٰهِ سُبْحَانَهُ اَنْ اَكُونَ لَهُ شَفِيعًا.

Kim sadece beni ziyaret etmeyi düşünerek ziyaretime gelirse, beni ona şefaatçı kılmak Allah Teâlâ'ya (lûtf-u ilâhîsi olarak) hak olur.[59]

Medine-i Münevvere'nin ziyaretine niyet eden bir kimse, yolda bol bol salâvat-ı şerîfe getirmelidir. Ne zamanki Medine'nin duvar ve ağaçlarını uzaktan görürse şöyle demelidir:

اَللّٰهُمَّ هٰذَا حَرَمُ رَسُولِكَ فَاجْعَلْهُ لِى وِقَايَةً مِنَ النَّارِ وَاَمَانًا مِنَ الْعَذَابِ وَسُوءِ الْحِسَابِ.

Ey Allahım! Şu görünen, senin rasûlünün haremidir. Onu bana ateş için siper yap, azap ve kötü hesap için de emniyet yeri kıl.

Sonra Medine'ye girmeden önce *Hirre* kuyusundan su çekerek gusletmelidir. Güzel kokuları bedenine sürmeli, elbiselerinin en güzelini giymelidir. Medine'ye girdiği zaman, mütevazi ve Medine'yi ta'zîm ederek girmelidir. Medine'ye ayak basar basmaz şöyle demelidir:

بِسْمِ اللّٰهِ وَعَلَى مِلَّةِ رَسُولِ اللّٰهِ ﷺ ، رَبِّ اَدْخِلْنِى مُدْخَلَ صِدْقٍ وَاَخْرِجْنِى مُخْرَجَ صِدْقٍ وَاجْعَلْ لِى مِنْ لَدُنْكَ سُلْطَانًا نَصِيرًا.

Allah'ın ismiyle Medine'ye giriyorum. Rasûlüllah'ın dini üzerine Medine'ye giriyorum. Ey rabbim! Beni doğru bir girişle Medine'ye girdir ve doğru bir çıkışla Medine'den çıkar. Nezdinden bana yardım edecek bir kuvvet ihsân eyle.

Sonra *Mescid-i Nebevî*'ye gider, mescide girer, Rasûllullah'ın minberinin yanında iki rek'at namaz kılar. Minber direğini tam sağ omuzunun hizasına alır. Sandûkanın yanında bulunan direği karşısına alır. Mescidin kıblesinde bulunan daire şeklindeki çiz-

58) İbn Adiy ve Dârekutnî, *Garâib'ul-Mâlik*; İbn Hibban ve Hâtib

59) Taberânî, (İbn Ömer'den)

giyi de gözlerinin tam ortasına alır ve öylece namaza durur. Çünkü Rasûlullah'ın mescidi, restorasyon (tâdilat) öncesi Hz. Peygamber'in namaz kıldığı yerdi. Rasûlullah zamanındaki mescidde kılınan namazı dikkate almalıdır. Sonra Hz. Peygamber'in kabr-i şerîfine gelerek, yüzünün hizasında durmalıdır. Bu durum, ancak sırtını kıbleye çevirmek ve kabir duvarına yüzünü döndürmekle mümkün olabilir. Kabir duvarının zâviyesinde bulunan direkten dört zîra kadar uzakta durmalıdır. Kabir üzerine asılan kandil, tam başının hizasına gelmelidir. Duvarlara dokunmak veya öpmek, sünnet değildir. Uzakta durup vazifelerini yapmak hürmete daha yakın bir durumdur. Uzakta durarak şöyle demelidir:

اَلسَّلاَمُ عَلَيْكَ يَا رَسُولَ اللّٰهِ. اَلسَّلاَمُ عَلَيْكَ يَا نَبِيَّ اللّٰهِ. اَلسَّلاَمُ عَلَيْكَ يَا اَمِينَ اللّٰهِ. اَلسَّلاَمُ عَلَيْكَ يَا حَبِيبَ اللّٰهِ. اَلسَّلاَمُ عَلَيْكَ يَا صَفْوَةَ اللّٰهِ. اَلسَّلاَمُ عَلَيْكَ يَا خَيْرَةَ اللّٰهِ. اَلسَّلاَمُ عَلَيْكَ يَا اَحْمَدُ. اَلسَّلاَمُ عَلَيْكَ يَا مُحَمَّدُ. اَلسَّلاَمُ عَلَيْكَ يَا اَبَا الْقَاسِمِ. اَلسَّلاَمُ عَلَيْكَ يَا مَاحِي. اَلسَّلاَمُ عَلَيْكَ يَا عَاقِبُ. اَلسَّلاَمُ عَلَيْكَ يَا حَاشِرُ. اَلسَّلاَمُ عَلَيْكَ يَا بَشِيرُ. اَلسَّلاَمُ عَلَيْكَ يَا نَذِيرُ. اَلسَّلاَمُ عَلَيْكَ يَا طُهْرُ. اَلسَّلاَمُ عَلَيْكَ يَا طَاهِرُ. اَلسَّلاَمُ عَلَيْكَ يَا اَكْرَمَ وَلَدِ آدَمَ. اَلسَّلاَمُ عَلَيْكَ يَا سَيِّدَ الْمُرْسَلِينَ. اَلسَّلاَمُ عَلَيْكَ يَا خَاتَمَ النَّبِيِّينَ. اَلسَّلاَمُ عَلَيْكَ يَا رَسُولَ رَبِّ الْعَالَمِينَ. اَلسَّلاَمُ عَلَيْكَ يَا قَائِدَ الْخَيْرِ. اَلسَّلاَمُ عَلَيْكَ يَا فَاتِحَ الْبِرِّ. اَلسَّلاَمُ عَلَيْكَ يَا نَبِيَّ الرَّحْمَةِ. اَلسَّلاَمُ عَلَيْكَ يَا هَادِيَ الْاُمَّةِ. اَلسَّلاَمُ عَلَيْكَ يَا قَائِدَ الْغُرِّ الْمُحَجَّلِينَ. اَلسَّلاَمُ عَلَيْكَ وَعَلٰى اَهْلِ بَيْتِكَ الَّذِينَ اَذْهَبَ اللّٰهُ عَنْهُمُ الرِّجْسَ وَطَهَّرَهُمْ تَطْهِيرًا. اَلسَّلاَمُ عَلَيْكَ وَعَلٰى اَصْحَابِكَ الطَّيِّبِينَ وَعَلٰى اَزْوَاجِكَ الطَّاهِرَاتِ اُمَّهَاتِ الْمُؤْمِنِينَ. جَزَاكَ اللّٰهُ عَنَّا اَفْضَلَ مَا جَزٰى نَبِيًّا عَنْ قَوْمِهِ وَرَسُولاً عَنْ اُمَّتِهِ. وَصَلّٰى عَلَيْكَ كُلَّمَا ذَكَرَكَ الذَّاكِرُونَ، وَكُلَّمَا غَفَلَ عَنْكَ الْغَافِلُونَ. وَصَلّٰى عَلَيْكَ فِي الْاَوَّلِينَ وَالْاٰخِرِينَ اَفْضَلَ وَاَكْمَلَ وَاَعْلٰى وَاَجَلَّ وَاَطْيَبَ وَاَطْهَرَ مَا صَلّٰى عَلٰى اَحَدٍ مِنْ خَلْقِهِ، كَمَا اسْتَنْقَذَنَا بِكَ مِنَ الضَّلاَلَةِ، وَبَصَّرَنَا بِكَ مِنَ الْعِمَايَةِ، وَهَدَانَا بِكَ مِنَ الْجَهَالَةِ. اَشْهَدُ اَنْ لاَ اِلٰهَ اِلاَّ اللّٰهُ وَحْدَهُ لاَشَرِيكَ لَهُ وَاَشْهَدُ اَنَّكَ عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ، وَاَمِينُهُ وَصَفِيُّهُ، وَخِيرَتُهُ مِنْ خَلْقِهِ، وَاَشْهَدُ اَنَّكَ قَدْ بَلَّغْتَ الرِّسَالَةَ، وَاَدَّيْتَ الْاَمَانَةَ وَنَصَحْتَ الْاُمَّةَ، وَجَاهَدْتَ عَدُوَّكَ وَهَدَيْتَ

أُمَّتَكَ وَعَبَدْتَ رَبَّكَ حَتَّى اَتَاكَ الْيَقِينُ، فَصَلَّى اللّٰهُ عَلَيْكَ وَعَلَى اَهْلِ بَيْتِكَ الطَّيِّبِينَ وَسَلَّمَ وَشَرَّفَ وَكَرَّمَ وَعَظَّمَ.

Ey Allah'ın Rasûlü, Allah'ın peygamberi, Allah'ın emînî, Allah'ın Habîbi, Allah'ın seçkin kulu, Allah'ın en hayırlı kulu, selâm sana! Ey Ahmed, ey Muhammed, ey Ebu'l-Kasım, ey Mâhî, ey Âkid, ey Hâşir, ey Beşir, ey Nezir, selâm sana! Ey Tahir, ey âdemoğullarının en şereflisi, peygamberlerin efendisi, peygamberlerin en sonuncusu, rabbilâleminin elçisi, selâm sana! Ey hayrın önderi, iyiliklerin fâtihi, rahmetin nebîsi, ümmetin hâdisi, selâm sana! Ey abdestten ötürü alacalı olarak haşrolunan ümmetin önderi, selâm sana! Selâm, sana ve senin ehl-i beytine olsun. O ehl-i beyt ki, Allah Teâlâ onlardan necâseti uzaklaştırmış ve onları pâk kılmıştır. Selâm sana, selâm senin pâk ashabına, mü'minlerin anneleri olan pâk zevcelerine olsun. Allah Teâlâ, herhangi bir peygambere, ümmetlerinden ötürü vermiş olduğu mükâfatın en faziletlisini bizden ötürü sana ihsân eylesin. Sen, seni zikredenler tarafından hatırlandıkça, gafiller senden gafil oldukça, Allah Teâlâ rahmet deryâlarını senin üzerine boşaltsın. Evvelinin ve âhirinin en faziletli, en kâmil, en âli, en yüce, en tayyib ve en temiz olması sebebiyle Allah sana salâvat etsin. Öyle salâvat ki, kullarının üzerine yaptığı salâvatların en âlâsı olsun. Nasıl ki, bizi sayende dalâletten kurtarmış ve yine sâyende bize cehaleti göstermiş ve sâyende bizi cehaletten kurtarmış ise... Allah'tan başka ilah olmadığına, Allah'ın bir ve ortaksız olduğuna şehadet ederim ve yine şehadet ederim ki, sen, Allah'ın kulu ve rasûlü'sün. Allah'ın emîni ve seçkin kulusun. Mahlukât içerisinde en hayırlı kulusun. Şehadet ederim ki sen, risâlet vazifeni hakkıyla tebliğ ettin. Allah'ın sana yüklediği emaneti yerli yerine getirdin. Ümmete nasihatta bulundun. Düşmanlarınla cihâd ettin. Bu bakımdan Allah sana, senin tertemiz ehl-i beytine rahmet deryâlarını coştursun. Seni her türlü kötülüklerden uzak tutsun, şeref versin, kerem versin ve sizi yüceltsin!

Eğer biri kendisine Hz. Peygamber'e selâm götürmeyi söylemişse o zaman, şöyle demelidir:

اَلسَّلاَمُ عَلَيْكَ مِنْ فُلاَنٍ، اَلسَّلاَمُ عَلَيْكَ مِنْ فُلاَنٍ يَارَسُولَ اللّٰهِ.

Filân ve falanın sana selâmları var ey Allah'ın Rasûlü!

Rasûlullah'a karşı vazifesini bitirdikten sonra bir zira' kadar gerileyip. Hz. Ebubekir Sıddîk'a (r.a) selâm vermelidir. Çünkü Hz. Ebubekir'in başı, Rasûlullah'ın omuzları hizasındadır. Hz. Ömer'in başı da, Hz. Ebubekir'in omuzları hizasındadır. Hz. Ebubekir'e selâm verdikten sonra bir zira' kadar gerileyerek Hz. Ömer'ul-Fâruk'a selâm vermeli, sonra ikisine hitaben şöyle demelidir:

اَلسَّلاَمُ عَلَيْكُمَا يَا وَزِيرَىْ رَسُولِ اللّٰهِ ﷺ وَالْمُعَاوِنَيْنِ لَهُ عَلَى الْقِيَامِ بِالدِّينِ مَا دَامَ حَيًّا وَالْقَائِمَيْنِ فِى اُمَّتِهِ بَعْدَهُ بِاُمُورِ الدِّينِ تَتَّبِعَانِ فِى ذٰلِكَ اٰثَارَهُ وَتَعْمَلاَنِ بِسُنَّتِهِ فَجَزَاكُمَا اللّٰهُ خَيْرَ مَا جَزَى وَزِيرَىْ نَبِىٍّ عَنْ دِينِهِ.

Ey Allah'ın Rasûlü'nün halifeleri! İkinize de selâm olsun! Ey hayat boyunca din işlerini yerine getirmek hususunda Allah'ın Rasûlü'ne yardım eden iki zat! Selâm size! Allah'ın Rasûlü'nün ölümünden sonra ümmetinin içinde dinî emirleri ayakta tutan zatlar! Selâm sizlere! Siz bunu yaparken, Rasûlullah'ın yolunu takip eder, onun sünnetleriyle amel ederdiniz. Allah Teâlâ, herhangi bir peygamberin iki halifesine dinini tebliğ ettiklerinden ötürü vermiş olduğu mükâfatın en hayırlısını size ihsân eylesin.

Bunu söyledikten sonra gerisin geriye dönerek Rasûl-i Zişân'ın (s.a) başucunda ve kabir ile bugünkü üstüvânenin arasında durmalı, yüzünü kıbleye çevirip Allah'a (c.c) hamdetmelidir. Rasûlullah'a bolca salât ve selâm okumalı ve sonra şu şekilde duaya devam etmelidir:

Ey Allahım! Sen şöyle buyurdun -ki senin dediğin haktır-: 'Eğer onlar nefislerine zulmettikleri zaman sana gelseler de günâhlarına Allah'tan mağfiret dileseler, peygamber de kendileri için af dileseydi, elbette Allah'ı, tevbeleri ziyâde kabul edici, çok esirgeyici bulacaklardı'.

(Nisâ/64)

Ey Allahım! Biz, senin sözünü dinledik, senin emrine itâat ederek senin peygamberine geldik. Onu, nezdinde günâh-

larımızın affı için şefaatçı kıldık. Belimizi büken günâhlarımızın ağır yükünü kaldırmak için onu şefaatçı getirdik. Sapmalarımızdan tevbe ettik. Günâh ve kusurlarımızı itiraf ettik.

Ey Allahım! Tevbemizi kabul eyle. Şu peygamber-i zişân'ını bize şefaatçı kıl. Onun, nezdindeki derecesiyle ve nezdindeki hakkıyla bizi yücelt. Ey Allahımız! Muhacir ve Ensâr'ı affeyle. Bizleri ve bizden önce iman ile huzur-u ilâhine gelen kardeşlerimizi affeyle.

Ey Allahım! Bu ziyaretimizi, nebiy-i zişân'ın kabr-i şerîfini en son ziyaret olarak kılma!

Ey Erhamurrahimîn! Bu ziyaret, hareminin de son ziyareti olmasın!

Bu vazifeleri yaptıktan sonra, *Ravza-i Mutahhara*'ya gelir. Orada iki rek'at namaz kılar ve gücü yettiği kadar da dua eder. Çünkü Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

مَا بَيْنَ قَبْرِى وَمِنْبَرِى رَوْضَةٌ مِنْ رِيَاضِ الْجَنَّةِ وَمِنْبَرِى عَلَى حَوْضِى.

Kabrim ile minberimin arası cennet bahçelerinden bir bahçedir ve minberim, havuzumun üzerinde kurulmuştur.[60]

Rasûl'ün minberi yanında dua etmelidir. Hz. Peygamber'in hutbe esnâsında elini üzerine koyduğu en alt düğüme elini koymalıdır.[61] Perşembe günü *Uhud* dağına gitmesi ve oradaki şehidlerin kabirlerini ziyaret etmesi müstehabdır. Bu bakımdan perşembe gününün sabah namazını *Mescid-i Nebevî*'de kıldıktan sonra *Uhud*'a gitmek üzere çıkar, öğle namazını yine dönüp gelerek *Mescid-i Nebevî*'de kılar.

Her gün, Medine'nin mezarlığı *el-Bakî*'ye, Rasûlullah'a selâm verdikten sonra gitmelidir ve bu gidiş müstehabdır. Orada bulunan Hz. Osman'ın kabrini, Hz. Hasan b. Ali'nin (r.a) kabrini ziyaret etmelidir. *Bakî*'de aynı zamanda Hz. Hüseyin'in oğlu Ali Zeynelâbidin'in, onun oğlu Muham-med'in, onun da oğlu Cafer-i

---

60) Müslim ve Buharî, (Ebu Hüreyre ve Abdullah b. Zeyd'den)

61) Irâkî bu hadîse tesâdüf etmediğini kaydeder.

Sadık'ın kabirleri de bulunmaktadır. Allah cümlesinden razı olsun! Hz. Fâtıma'nın orada bulunan mescidinde namaz kılmalı, Rasûlullah'ın oğlu İbrahim'in kabrini ziyaret etmelidir. Bütün bu kabirler, *Bakî*'de bulunmaktadır.

Medine'de kaldıkça, her cumartesi günü *Kûbâ* mescidine gitmeli ve orada namaz kılmalıdır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

مَنْ خَرَجَ مِنْ بَيْتِهِ حَتَّى يَأْتِىَ مَسْجِدَ قُبَاءَ وَيُصَلِّى فِيهِ كَانَ لَهُ عِدْلُ عُمْرَةٍ.

Kim evinden çıkıp *Mescid-i Kûbâ*'ya gelir, orada namaz kılarsa, o, bir umrenin dengi sevab elde eder.[62]

Kûbâ'da bulunan *Eris* kuyusunu ziyaret etmelidir. Çünkü Hz. Peygamber'in bu kuyuya tükürdüğü rivayet edilmektedir.[63] O kuyu, *Mescid-i Kûbâ*'nın yanında bulunmaktadır. Ondan abdest almalı ve suyunu içmelidir.

Medine'de bulunan kimseler, *Hendek*'in yakınında bulunan *Fetih* mescidine de gitmelidir. İşte böylece Medine'nin bütün mescid ve ziyaret yerlerini gezmelidir.

İmkân dahilinde bunları ziyaret etmelidir. Hz. Peygamber'in abdest aldığı kuyuları da gezmelidir. Çünkü onlardan Hz. Peygamber abdest alır, yıkanır ve içerdi. Onlar da yedi kuyudur. Bunları şifâ niyetiyle ve Rasûlullah'ın feyzinden bereketlenmek için gezmelidir.[64]

Eğer Medine'nin hürmetini gözetebiliyorsa, Medine'de oturmakta büyük bir fazilet vardır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

لاَيَصْبِرُ عَلَى لأْوَائِهَا وَشِدَّتِهَا اَحَدٌ اِلاَّ كُنْتُ لَهُ شَفِيعًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ.

---

62) Nesâî ve İbn Mâce, (Sehl b. Hanefî'den *sahih* bir senedle)

63) Irâkî, bu hadîsi görmediğini fakat Resûlullah'ın *el-Besse* ve *Garez* kuyularına tükürdüğü hakkında hadîs vârid olduğunu söyler.

64) Tirmizî, Taberânî ve İbn Adiy, (Ebu Saîd el-Hudrî'den)

Medine'nin şiddet ve sıkıntısına sabreden bir kimseye kıyâmet gününde şefaatçı olurum.

مَنِ اسْتَطَاعَ اَنْ يَمُوتَ بِالْمَدِينَةِ فَلْيَمُتْ فَاِنَّهُ لَنْ يَمُوتَ بِهَا اَحَدٌ اِلاَّ كُنْتُ لَهُ شَفِيعًا اَوْ شَهِيدًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ.

Kimin Medine'de ölmeye gücü yetiyorsa, orada ölünceye kadar ikâmet ederek ölsün. Çünkü Medine'de ölen bir kimse için kıyâmet gününde, şefaatçı (veya şâhid) olurum. [65]

İşlerini bitirdikten ve Medine'den çıkmak istediğinde en güzel hareket şudur: Kabr-i şerîfe gelip daha önceden söylediğimiz gibi ziyaret duasını tekrarlamalı ve Rasûlullaha vedâ etmelidir. Allah Teâlâ'dan ikinci defa gelmeyi istemelidir. Seferinde sağ ve selâmet evine dönmeyi de istemelidir. Sonra Rasûlullah'ın makamı bulunan küçük ravzada, iki rek'at namaz kılmalıdır. Zira bu yer, mescidin maksûresi binâ edilmezden evvel Rasûlullah'ın ikâmet yeriydi. *Mescid-i Nebevî*'den çıkarken, evvelâ sol ayağını, sonra sağ ayağını dışarı atmalıdır ve çıkarken şu duayı okumalıdır:

Yâ rabbî! Muhammed'e ve onun âline rahmet deryâlarını coştur. Bu ziyaretim, peygamberi son ziyaretim olmasın. Peygamberin ziyaretinin (yüzü suyu) hürmetine bütün günâhlarımı affeyle. Seferimde selâmeti bana arkadaş eyle. Ehlime ve vatanıma sağ ve selâmet dönmemi nasip et, ey erhamerrahîmîn!..

İmkân dahilinde Hz. Peygamber'in komşularına bolca sadaka vermelidir. Mekke ile Medine arasında bulunan ve yirmiye ulaşan mescidlere giderek oralarda ibâdet etmelidir.

Seferden Dönüşün Sünnetleri

Hz. Peygamber (s.a), gazâdan, hac veya umreden döndüğü zaman her yüksek yerde üç defa tekbir getirir ve şöyle derdi:

لاَ اِلَهَ اِلاَّ اللّٰهُ وَحْدَهُ لاَشَرِيكَ لَهُ، لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ. اٰيِبُونَ

65) Daha önce geçmişti.

آئِبُونَ عَابِدُونَ سَاجِدُونَ لِرَبِّنَا حَامِدُونَ صَدَقَ اللّٰهُ وَعْدَهُ وَنَصَرَ عَبْدَهُ وَهَزَمَ الْاَحْزَابَ وَحْدَهُ
(وَفِى بَعْضِ الرِّوَايَاتِ) وَكُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ اِلاَّ وَجْهَهُ لَهُ الْحُكْمُ وَاِلَيْهِ تُرْجَعُونَ.

Allah'tan başka ilah yoktur. Birdir. Ortağı yoktur. Mülk onundur. Hamd onun... O herşeye kadîrdir. Dönüş yapıyoruz. Tevbe ediyoruz. İbâdet ve secde ediyoruz. Rabbimize hamd edicileriz. Allah va'dinde doğrudur. Kuluna yardım etti ve tek başına düşman ordularını püskürttü.[66]

Bazı rivayetlerde şu dua da eklenmektedir:

Allah'ın zatından başka herşey helâk olucudur. Hüküm, Allah'ındır ve sizler Allah'a döneceksiniz!

Bu bakımdan seferden dönen, dönüşte bu sünnet-i seniyyeyi yerine getirmelidir. Kendi şehrine yaklaştığı zaman, bineğini hızlandırarak şöyle demelidir:

اَللّٰهُمَّ اجْعَلْ لَنَا بِهَا قَرَارًا وَرِزْقًا حَسَنًا.

Ey Allahım! Medine'de bizler için karar ve güzel rızık kıl.

Memleketine yaklaştığında geldiğini müjdelemek için birisini aile efradına göndermelidir ki, âniden aile efradının yanına gelmiş olmasın.

Geceleyin evinin kapısını gelip çalmamalıdır.[67] Memleketine girdiği zaman, evvelâ mescide gitmeli, orada iki rek'at namaz kılmalıdır. Çünkü *sünnet-i seniyye* böyledir.[68] Evine girdiği zaman şöyle demelidir:

Tevbe ediyoruz, rabbimize dönüş yapıyoruz, rabbimiz hiçbir günahı boynumuzda bırakmaz.

---

66) el- Mehamili, *Duâ*, (*hasen* bir sened ile)

67) Müslim ve Buharî, ('Aile efrâdına haber veren bir kimseyi göndersin' kaydı yoktur)

68) *Namaz* bölümünde geçmişti.

Evine kavuştuğunda Allah Teâlâ'nın kendisine Kâbe'sinin, hareminin ve peygamberinin kabrinin ziyaretini nasip etmekle minnette bulunduğunu unutmamalıdır. O nimetleri inkâr edip yeniden gaflete, boş şeylere ve günâhlara dalmamalıdır. Çünkü böyle hareket, kabul olunan haccın alâmeti değildir. Kabul edilen haccın alâmeti, dünyada zâhidlik, âhirete rağbet göstermek ve Kâbe'yi gördükten sonra Kâbe'nin rabbinin likâsına hazırlanmaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Haccın İnce Edepleri ve Bâtınî Amelleri

Haccın ince edebleri on kısma ayrılır:

1. Nafakası helâl olmalıdır. Hacca giderken kalbini meşgul edecek, zihnini dağıtacak herhangi bir ticaretle meşgul olmamalıdır ki, himmetini mücerred olarak Allah'a yöneltebilsin, kalp itminân halinde Allah'ın zikrine ve ibâdetlerinin tanzimine yönelsin. *Ehl-i Beyt* târikiyle gelen bir haberde şöyle rivâyet edilmektedir:

إِذَا كَانَ آخِرُ الزَّمَانِ خَرَجَ النَّاسُ إِلَى الْحَجِّ أَرْبَعَةَ أَصْنَافٍ: سَلاَطِينُهُمْ لِلنُّزْهَةِ، وَأَغْنِيَاؤُهُمْ لِلتِّجَارَةِ وَفُقَرَاؤُهُمْ لِلْمَسْأَلَةِ وَقُرَّاؤُهُمْ لِلسُّمْعَةِ.

> Âhir zamanda insanlar, hacca dört sınıf olarak gidecektir: a) Saltanat sâhibleri, seyahat için, b) Zenginler, ticaret, c) Fakirler dilencilik ve d) Kur'an okuyucuları da riyâ ve gösteriş için gideceklerdir.[69]

Bu hadîs-i şerîfte, hac esnasında düşünülebilecek bütün dünyevî gayelere özetle işaret vardır. Bütün bu gayeler, haccın faziletinden insanı mahrum ederler ve insanın haccını 'sadece hac' olmaktan çıkarırlar. Hele hac ile ticaret edilirse. Yani ücreti mukabilinde başkasının yerine haccedilirse. O daha da tehlikelidir. Zira bu takdirde âhiret ameliyle dünya tâlep edilmiş olur. Takvâ ve bâsiret sâhibleri böyle bir haccı kerih görmüştür. Ancak böyle bir kimsenin gayesi, Mekke'de durmaksa ve Mekke'ye varmak için de imkân sahibi değilse, o vakit, bu gayeyle başkasının yerine hacca gidebilir. Çünkü bu takdirde gayesi din ile dünyayı elde etmek değil, belki dünya ile dini elde etmektir. Bu bakımdan kişinin başlıca hedefi, Allah'ın Kâbe'sini ziyaret etmek ve dolayısıyla da müslüman kardeşinin hac fârizasını düşürmek için müslüman

kardeşine yardımda bulunmak olmalıdır. İşte bunun hakkında Hz. Peygamber'in şu hadîs-i şerîf'i vârid olmuştur:

يُدْخِلُ اللّٰهُ سُبْحَانَهُ بِالْحَجَّةِ الْوَاحِدَةِ ثَلاَثَةً الْجَنَّةَ: اَلْمُوصِى بِهَا وَالْمُنَفِّذُ لَهَا وَمَنْ حَجَّ بِهَا عَنْ اَخِيهِ.

Allah Teâlâ bir hac ile üç sınıfı cennete dâhil eder: a) Haccın yapılmasını vasiyyet edeni, b) Vasiyyeti yerine getireni, c) Müslüman kardeşinin yerine haccedeni...[70]

Ben 'Ücret ile haccetmek helâl değildir veya kendi nefsi için haccetmiş bir kimsenin ücret karşılığında ikinci bir defa başkasının yerine hacca gitmesi haramdır' demiyorum. Ancak bütün diyeceğim böyle hareket etmemenin daha güzel olduğudur. Bir kimse haccı bu şekilde bir kazanç âleti yapmamalıdır. Çünkü Allah Teâlâ (c.c) dünyayı dine bağışlar, fakat dini dünyaya bağışlamaz. Zira şöyle rivayet edilmiştir:

مَثَلُ الَّذِى يَغْزُو فِى سَبِيلِ اللّٰهِ عَزَّ وَجَلَّ وَيَأْخُذُ اَجْرًا مَثَلُ اُمِّ مُوسٰى عَلَيْهِ السَّلاَمُ: تُرْضِعُ وَلَدَهَا وَتَأْخُذُ اَجْرَهَا.

Allah yolunda gazâya çıkan ve aynı zamanda ücret (maaş) alanın misâli, Musa'nın anasının misâline benzer. Bu mübârek hâtun oğlu Musa'ya süt emzirir ve buna karşılık ücretini Firavun'dan alırdı.[71]

Bu bakımdan kimin misâli ücretle yapmış olduğu hac konusunda Hz. Musa'nın vâlidesinin misâline benziyorsa, onun ücret almasında herhangi bir sakınca yoktur. Zira böyle bir insan haccetmek ve ziyarette bulunmak için, ücret almaktadır. Onun gayesi, ücreti almak için haccetmek değildir. Aksine, hac yapabilmek için ücret almaktır. Nitekim Hz. Musa'nın vâlidesi de kendisine, evlâdına süt verme imkânı kolaylaşsın ve o çocuğun kendisinin olduğu belli olmasın diye ücret alıyordu.

70) Beyhakî, (Câbir'den *zayıf* bir senedle)

71) İbn Adiy, (Muaz'dan)

2. Haraç vermek sûretiyle Allah düşmanlarına yardım etmemelidir. Buradaki Allah düşmanları Mekke'nin *Mescid-i Haram* yolunu kesen emîrler ile yolda hacılardan birşeyler alan göçebe arablardır. Çünkü bu kimselere mal vermek, onlara yardım etmek ve onlara zulüm sebeplerini kolaylaştırmak demektir. Bu bakımdan onlara veren, sanki zulümlerine bilfiil iştirâk etmiş olur. Hangi yoldan olursa olsun onlardan kurtulma çarelerine başvurmalıdır. Eğer böyle bir imkâna sahip değilse, bâzı âlimlerin dediğini yapmakta sakınca yoktur. 'Zâlimlere yardım etmektense nafile haccı bırakarak yoldan dönmek daha efdaldir'. Çünkü hacılardan bir şeyler almak sonradan ihdâs edilmiş bir bid'attır. Bu bid'ata teslim olmak, onu ileride yerleşmiş bir sünnet ve devamlı bir âdet haline getirir. Böyle bir âdetin bulunması ise, müslümanlara cizye verdirmek gibi zillet ve küçüklük olur. Bâzılarının 'İsteyerek vermiyorum, ben onu vermeye mecburum' diyerek kendilerini haklı çıkarmasının hiçbir değeri yoktur. Zira böyle bir kimse eğer evinde oturur veya yoldan dönerse kendisinden herhangi birşey alınmaz. Belki çok zaman zenginlik sebeplerini belirttiği için kendisinden daha fazla para istenir. Eğer fakirler gibi olsaydı kendisinden para istenmezdi. Bu bakımdan nefsini para vermek mecburiyetine sevkeden kendisidir.

3. Yolculuk müddetinde çok infak etmeli, sarfetmeli ve Allah yolunda verdiklerine de hayıflanmamalıdır. Cimrilik ve israfa kaçmaksızın ortalama bir şekilde normal olarak infakta bulunmalıdır. İsraftan gayem; leziz yemek ve meşrubatın envai çeşidini bankerler gibi yemek ve içmektir. Fakat Allah yolunda çokça sadaka vermekse bu israfa dahil değildir; zira 'israfta hayır ve hayırda israf yoktur' denilmiştir.

Hac yolunda malını vermek, Allah yolunda nafaka vermektir. Bir kuruş yediyüz kuruşa bedeldir. Nitekim İbn Ömer (r.a) şöyle buyurmuştur: 'Hac seferinde yiyeceğinin güzelliği kişinin kerim (cömert) olmasındandır'.

İbn Ömer, başka bir yerde de şöyle der: 'Hacıların en faziletlisi, niyet bakımından en hâlis ve nafaka bakımından en helâline sahip olanıdır ve yakîn bakımından da en güzel hâlde olanlarıdır'.

Bir hadîs-i şerîfte şöyle buyurulmuştur:

اَلْحَجُّ الْمَبْرُورُ لَيْسَ لَهُ جَزَاءٌ اِلاَّ الْجَنَّةُ، فَقِيلَ: يَارَسُولَ اللّٰهِ! مَا بِرُّ الْحَجِّ؟ فَقَالَ: طِيبُ الْكَلاَمِ وَاِطْعَامُ الطَّعَامِ..

Hacc-ı mebrurun karşılığı cennettir buyurduğu zaman kendisinden sorulur: 'Ey Allah'ın Rasûlü! Haccın mebrur olması ne demektir?' Hz. Peygamber şöyle cevap verir: 'Güzel ve tatlı konuşmak ve yemek yedirmektir'.[72]

4. Fahiş konuşmayı, fısk ve fücurda bulunmayı ve mücadeleyi terketmektir. Nitekim Kur'an da böyle emretmektedir. Kur'an'da terki istenilen *Refes* her türlü lehviyet, ihanet ve fâhiş konuşma mânâsına gelmektedir. Aynı zamanda bu terime, kadınların türkü söylemesi ve onlarla şakalaşmak da dâhildir. Cima ve cimaya götüren şeyler hakkında konuşmak da dâhildir. Çünkü böyle bir konuşma ihram hâlinde mahzurlu olan cima'ya sevkeder. Bu bakımdan mahzurlu bir işe insanı sevkeden herhangi birşey de mahzurlu olur. Kur'an'da terkedilmesi istenen *Fısk* ise, Allah'a itaatin dışına çıkan her şeyi kapsayan bir terimdir. Bırakılması emredilen *Cidal* terimine gelince şiddetli husumet ve kalplerde kinin yerleşmesine vesile olan mücadeleler, himmeti dağıtan ve güzel ahlâka zıt düşen hareketler demektir.

Süfyan es-Sevrî şöyle demiştir: 'Kim ihram hâlinde ve haccın devamı müddetince *Refes*'te bulunursa onun haccı fâsid olur'.

Hz. Peygamber (s.a), tatlı konuşmak ile yemek yedirmeyi haccın 'mebrur' olmasından saymıştır. Sert münakaşalar ise tatlı konuşmaya zıttır. Bu bakımdan hacı arkadaşlarına, kiracısına ve diğer yolculara çokça itirazda bulunmamalıdır. Aksine yumuşak davranmalıdır. Allah'ın beytini ziyarete gidenlere kanatlarını germelidir. Güzel ahlâktan ayrılmamalıdır. Güzel ahlâk sadece başkasının eziyetine tahammül etmekten ibaret değildir. Aynı zamanda eziyet de etmemektir.

Deniliyor ki: "Yolculuğa, açıklama mânâsına gelen 'Sefer' denilmiştir; zira yolculuk kişinin ahlâkını açığa çıkarır".

---

72) İmam Ahmed, (Câbir'den)

Yine bu sırra binaen Hz. Ömer (r.a): 'Ben filân adamı tanıyorum' diyen kişiye 'Onun şerefli ahlâkına delâlet eden bir yolculukta kendisiyle arkadaşlık yaptın mı?' diye sorar, adamın 'hayır' demesi üzerine de Hz. Ömer 'O halde onu tanımıyorsun' der.

5. Eğer kudreti varsa yaya haccetmektir. Çünkü yaya hacca gitmek daha faziletlidir. Abdullah b. Abbas (r.a) ölürken çocuklarına yaya hacca gitmeyi tavsiye ederek şöyle demiştir: 'Ey çocuklarım! Yaya olarak hacca gidin. Zira yaya olarak hacca giden adamın her adımına karşılık *harem-i şerif*'in dahilinde yapılan hasenelerden yediyüz hasene ihsan edilir'. Bu söz üzerine İbn Abbas'dan sorulur: 'Harem-i Şerîf'in haseneleri ne demektir?' İbn Abbas 'Harem-i Şerif'te işlenen bir hasene (sevab), başka yerde işlenen yüzbin haseneye bedeldir' der.

Yaya yürümenin en faziletlisi, hac ibâdetindeki yürüyüştür. Mekke'den Arafat sahasına çıkmak, oradan Mina'ya gelmek memleketinden yaya çıkıp Kâbe'ye gitme niyetinden daha efdaldir. Eğer yaya yürümekle beraber memleketinden ihrama da girerse bu, haccın tam mânâsıyla yapılmasıdır, denilmiştir. Bu sözü Hz. Ömer, Hz. Ali ve İbn Mes'ud (r.a) şu ayetin tefsirini yaparken zikretmişlerdir

> Haccı da umreyi de Allah için, farz ve sünnetleriyle tam yapın!
>
> (Bakara/196)

Bazı âlimler şöyle demişlerdir: 'Binerek hacca gitmek, yaya gitmekten daha efdaldir, Çünkü bu takdirde binek sâhiplerine ücret verilmekte ve mal Allah yolunda sarfedilmektedir. Ayrıca nefsin meşakkat çekmesinden uzaklaşılır ve eziyyet azalır. Nefsin selâmetine ve böylece haccın tam yapılmasına vesile olur'.

Bu âlimlerin bu fikri, tedkik edildiği zaman, birinci fikre muhalif düşmez. Ancak tafsilât verilip şöyle denilmelidir: Yürüyerek gitmek kendisine kolay gelen bir kimse için, bu durum daha faziletlidir. Eğer zayıfsa veya yürümek bir kötü ahlâka yol açıyorsa veya herhangi bir amelin kusurlu yapılmasına vesile oluyorsa, o zaman binerek gitmek daha efdaldir. Tıpkı şunun gibi: Oruç, misafir ve hasta kimseler için eğer beden zâfiyetine ve kötü ahlâka yol açmazsa daha efdaldir. Aksi takdirde yemek daha efdaldir.

Bir âlime sorulur: 'Umre yaparken yürüyerek mi gitmeli veya bir dirhem verip bir merkebi kiralayıp binerek mi gitmelidir?' O âlim şu cevabı verir: Eğer para vermek adama daha ağır geliyorsa, hayvan kiralamak, yürüyerek gitmekten daha efdaldir. Zenginler gibi, eğer yürümek para vermekten daha ağır geliyorsa, o takdirde yürüyerek gitmek daha faziletli olmaktadır. (Nefse ne zor geliyorsa onu yapmak gerekir, demek istiyor). Sanki bu mesele, nefisle mücahede yolunu ihya ediyor. Bunun da kendisine göre, delili vardır. Fakat en faziletlisi, yürüyerek gitmek ve kira için vereceği parayı da böylece fakirlere sarfetmektir. Bunu fakire sarfetmek hayvanını kiralamak karşılığında para alana vermekten daha evlâdır. Eğer nefsi, zahmet ile malın eksilmesini bir arada kabul etmezse, o zaman yukarıdaki fetvayı verenin görüşü uzak bir görüş sayılmaz. Yani onun görüşü gibi hareket etmelidir.

6. Ancak tek başına kiraladığı ve eşyasını yüklediği ve *zâmile* tâbir edilen hayvana binmelidir. *Hevdec*'e gelince, bundan sakınmalıdır. Ancak zâmileden kendisini hayvanın sırtında tutmaktan korktuğu için, çekiniyorsa o zaman hevdecli (yani iki kişinin herbiri bir tayında oturmak şartıyle hayvanın sırtına vurulan *mahfel* demektir) hayvana binmelidir. Bu hususta iki hikmet vardır:

a) Tek başına hayvana binmek, hayvanın sırtına *hevdec* vurmaktan daha hafiftir. Çünkü *hevdec* iki kişiyi aldığı için hayvana eziyet vermektedir.

b) Hevdece binmek mütekebbirlerin binişi olduğu için tek başına binmek sûretiyle ondan sakınmalıdır.

حَجَّ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ عَلَى رَاحِلَةٍ وَكَانَ تَحْتَهُ رَحْلٌ رَثٌّ وَقَطِيفَةٌ خَلَقَةٌ قِيمَتُهَا اَرْبَعَةُ دَرَاهِمَ وَطَافَ عَلَى الرَّاحِلَةِ لِيَنْظُرَ النَّاسُ اِلَى هَدْيِهِ وَشَمَائِلِهِ.

Allah'ın yüce rasûlü (s.a), bir devenin sırtında, altında yırtık bir palan olduğu ve palan'ın üzerinde dört dirhem kıymetinde yırtık bir kadife bulunduğu halde hacca gitti.[73]

---

73) Tirmizî ve İbn Mâce, (Enes'ten *zayıf* bir senedle)

Hz. Peygamber, herkes hidâyetine ve şekil ve suretine (veya ahlâkına) bakmak imkânına sahip olsun diye devenin sırtında tavâfını yaptı.[74]

خُذُوا عَنِّى مَنَاسِكَكُمْ.

Hac ibâdetlerinizi (yani nasıl yapılacağını), benden öğrenin![75]

Denilir ki, iki kişinin bindiği hevdecleri Haccâc-ı Zâlim ihdâs etmiştir. Onun zamanındaki âlimler, bu hareketi şiddetle tenkid ederlerdi.

Süfyan es-Sevrî babasının şöyle dediğini rivayet etmektedir: 'Ben Kûfe'den el-Kadisiyye şehrine kadar hac için yürüdüm. Orada çeşitli memleketlerden gelen hacı arkadaşlarla karşılaştım. Baktım ki, bütün hacılar tek başına hayvanlara binmiş, altlarında *cevâlik* denilen çullar ve palanlar vardı. Bütün o hacılar arasında ancak iki *hevdec* görebildim'

İbn Ömer, Haccac-ı Zalim'in sonradan hac seferinde ihdas ettiği konforlu kisvelerle hevdecleri görünce şöyle dedi: 'Hacı azdır. Fakat debdebeli kervan ise çok...'

Bu hâdiseden sonra İbn Ömer (r.a) elbisesi yırtık, bineğinin sırtında *cevâlik* denilen çulları olan bir fakiri gördüğünde şöyle demiştir: 'İşte şu kişi hacıların en iyisidir'.

7. Hacca gidenin elbiseleri eskimiş olmalıdır. Tozlu topraklı bulunmalıdır. Süs ve ziynete itibar etmediği gibi övünme ve gurura meyletmemelidir. Çünkü böyle yaparsa mütekebbir ve müsriflerin divanına yazılır. Zayıf ve miskinlerin, hele sâlihlerin zümresinden silinir. Zira Hz. Peygamber (s.a) hac esnasında tozlu ve topraklı olmayı ve elinden geldiği kadar şöhret ve riyadan kaçmayı emretmiştir.

---

74) Daha önce geçmişti.

75) Müslim ve Nesâî, (Câbir'den)

Yine Hz. Peygamber hac seferinde fazlaca nimetlere dalmayı ve refaha kaçmayı yasaklamıştır. Bu hususta Fudale b. Ubeyd bir hadîs rivayet etmiştir.[76]

Başka bir hâdis de şöyledir:

إِنَّمَا الْحَاجُّ الشَّعِثُ التَّفِثُ.

Hacı sadece o kimseye denir ki, tozlu topraklı ve ihram müddetinde kirler içinde bulunur.[77]

Allah Teâlâ (c.c) meleklerine şöyle buyurmaktadır:

Benim beytimin ziyaretine gelenlere bakın. Onlar uzak memleketlerden toz-toprak içinde benim dergâhıma gelmişlerdir.

Kur'an'ı Kerîm'de de Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

Sonra kirlerini (saç ve tırnaklarını) atsınlar. Adaklarını yerine getirsinler ve o kadîm olan beyti tavâf etsinler.

(Hac/29)

Âyetteki *Tefes* diye tâbir edilen mânâ, tozlu topraklı olmak demektir. Onu temizlemek de traşla, bıyıklarının önünü almak ve tırnakları kesmekle olur.

Ömer b. Hattâb (r.a) idarecilere şöyle bir ferman göndermiştir. 'Eski elbiseler giyin. Eşyalarda pek lükse kaçmayın'.

Denildi ki: Hacıların süsü, Yemen'den gelen hacılardır. Çünkü onlar tevâzu, zayıflık ve selef-i sâlihinin yaşantısı üzerinde gelmektedir. Bu bakımdan özellikle kırmızı elbiseleri hac mevsiminde giymemeye dikkat etmek ve ne şekilde olursa olsun şöhretten kaçınmak gerekir.

رُوِىَ اَنَّهُ ﷺ كَانَ فِى سَفَرٍ فَنَزَلَ اَصْحَابُهُ مَنْزِلاً فَسَرَحَتِ الْاِبِلُ فَنَظَرَ اِلَى اَكْسِيَةٍ حُمْرٍ عَلَى

---

76) Ebu Dâvud

77) Tirmizî ve İbn Mâce, (İbn Ömer'den)

الْاَقْتَابِ فَقَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ : أَرَى هٰذِهِ الْحُمْرَةَ قَدْ غَلَبَتْ عَلَيْكُمْ، قَالُوا: فَقُمْنَا اِلَيْهَا وَنَزَعْنَاهَا عَنْ ظُهُورِهَا حَتّٰى شَرَدَ بَعْضُ الْاِبِلِ.

Hz. Peygamber seferde iken bir yerde konakladığı zaman ashab-ı kirâm bindikleri develeri çöle salıverdiler. Bu arada Rasûlullah, develerin palanları üzerindeki kırmızı çullara bakarak şöyle buyurdu: 'Görüyorum ki, bu kırmızılık size galebe çalmıştır (yani lükse kaçıyorsunuz)'.

Ashâb-ı kirâm şöyle demiştir: 'Rasûlullah'ın bu serzenişi karşısında derhal harekete geçtik. O kırmızı çulları develerin sırtlarından hemen indirmeye başladık. Öyle acele ettik ki, develerin bazıları ürktü bile...'[78]

8. Bineğe şefkat göstermeli, gücünün yetmeyeceği yükü yüklememelidir. *Hevdec* bineğin gücünün dışındadır. Bineğin sırtında uyumak, ona eziyet verip ağırlık yapmaktadır. Muttakî kimseler bineklerin sırtında uyumazlardı. Ancak sırtında oturmaktan yorulup arada sırada uyuklama hariç... Selef-i sâlihin, uzun bir zaman bineklerinin üstünde kalmazlardı. (Bazen iner, bazen binerlerdi. Bu şekilde hayvanı da dinlendirirlerdi) Çünkü Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştu:

لَا تَتَّخِذُوا ظُهُورَ دَوَابِّكُمْ كَرَاسِيَّ.

Sakın bineklerinizin sırtını kürsü edinmeyin![79]

Sabah ve akşam bineğe istirahat vermek gayesiyle inmek müstahabdır ve sünnet-i seniyyedir.[80] Bunun hakkında selef-i sâlihinden birçok eserler vârid olmuştur.

Seleften bazıları, bineği kiraladıkları zaman onun sırtından bir saniye dahi inmemek şartıyla kiralıyor ve buna göre ücret ödüyorlardı. Sonra bineğe kolaylık olsun diye, zaman zaman inerlerdi ki

---

78) Ebu Dâvud, (Rafi b. Hadîc'den)

79) İmam Ahmed, (Sehl b. Muaz'dan *zayıf* senedle)

80) Taberânî, (Enes'ten)

bineğe gösterilen bu kolaylık Allah nezdinde ihsan sayılıp, onun sevabı binek sâhibinin değil onların terazisine konmuş olsun.

Herhangi bir bineğe eziyet verip gücünün dışında kendisine bir yük vuran kişi kıyamet gününde sorumludur.

Ebu Derdâ (r.a) ölüm döşeğindeyken devesine şöyle hitab etti: 'Ey deve! Rabbinin nezdinde bana dâvacı olma. Çünkü ben senin gücünün üstünde sana bir yük yüklemedim'.

Kısacası her canlı varlığa yapılan iyilik için ecir vardır. Bu bakımdan hacı hem bineğin ve hem de sahibinin hakkını gözetmelidir. Bir saat inip de bineğe rahat ettirmek; hem bineğe rahatlık verir, hem de sahibinin kalbini sevindirir.

Bir kişi İbn Mübârek'e şöyle der: 'Benim bu mektubumu gittiğin yere götürür müsün?' İbn Mübârek 'Deve sâhibine sorayım. Çünkü ben deveyi kiraladım' diye cevap verir.

İbn Mübarek'in, ağırlığı hiç denecek kadar olan bir mektubu götürmekten bile nasıl sakındığını dikkate almalısın. Çünkü bu durum takvânın en itinalı hareketlerindendir... Zira kişi az birşey için bu kapıyı açarsa, bu hareket yavaş yavaş çoğalır.

9. Kendisine vâcib olmasa bile kan akıtmak sûretiyle Allah'a yaklaşmalıdır. Kestiği kurbanın en semiz ve en güzellerinden olmasına dikkat etmelidir. Eğer tatavvu kurbanı ise, etinden yemelidir. Eğer vâcib ise, etinden yiyemez.

Bazı âlimler 'Bu uzaklaşma Allah'a eş koşanlar içindir. Fakat kim Allah'ın dinini (veya hac farzlarını) büyük tanırsa şüphe yok ki bu, kalplerin takvâsındandır' (Hacc/32) ayetinin tefsirinde şöyle demişlerdir: 'Tâzimden gaye; güzel ve semiz kurbanı seçmektir'.

İhram bağladığı yerden *hedy* tabir edilen kurbanları sevketmek ve sürüp getirmek daha efdaldir. Tabiîdir ki, bu da kişinin zahmet ve meşakkat çekmemesine bağlıdır. Eğer zahmet çekmesi sözkonusu ise, kurbanı *Minâ*'dan alıp kesmek, ihram yerinden getirmekten daha efdaldir. Kurbanı alırken ucuza almaya pek heveslenmemelidir. Zira selef-i sâlihin üç şeyi mümkün olduğu kadar yüksek fiatlarla alırlardı ve onların hakkında çenebazlık yapıp fiyat düşürmeyi çirkin görürlerdi. O şeyler şunlardır:

ı. Hacda kesilen hedy

ıı. Hacda kesilen kurban

ııı. Âzâd etmek içine alınan köle

İbn Ömer'in rivayet ettiğine göre, Hz. Ömer (r.a) bir deveyi *hedy* olarak kesmek ister. Ancak o deve kendisinden üçyüz dinar karşılığında satın alınmak istenir. Bunun üzerine Hz. Ömer (r.a) Rasûlullah'a sorar: 'Ben bunu satıp onun parasıyla daha büyük bir deve alayım mı?' Rasûlullah (s.a), Hz. Ömer'i bu hareketten alıkoyar ve der ki: 'Belki onu hediye edersin'. Buna gerekçe olarak şöyle buyurur: 'Çünkü güzel olan az, zayıf olan çoktan daha hayırlıdır'.[81]

Üçyüz dinarla otuz deve alınabilir. Böylece et çoğalır. Fakat kurbandan gaye, et değildir. Gaye, kurban kesenin nefsinin tezkiyeye kavuşup cimrilik sıfatından temizlenmesi ve Allah Teâlâ'nın yüce cemâliyle süslenmesidir. Çünkü kesilen kurbanların ne eti, ne de kanı Allah'a yetişmez. Aksine Allah'a ulaşacak olan takvadır. Bu takvâ ise, adetlerin çokluk veya azlığını gözetmekle değil, belki kesilen kurbanın kıymet bakımından değerli olduğu sebebiyledir.

Hz. Peygamber'den (s.a) şöyle sorulur: 'Haccın birr'i (mebrur ve makbûl olması) ne demektir?' Rasûlullah '*Lebbeyk* demek sûretiyle sesini yükseltmek ve kurban kesmektir'[82] buyurur.

Hz. Âişe'nin rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

مَا عَمِلَ اٰدَمِيٌّ يَوْمَ النَّحْرِ اَحَبَّ اِلَى اللّٰهِ عَزَّ وَجَلَّ مِنْ اِهْرَاقِهِ دَمًا وَاِنَّهَا لَتَأْتِى يَوْمَ الْقِيَامَةِ
بِقُرُونِهَا وَاَظْلاَفِهَا وَاِنَّ الدَّمَ يَقَعُ مِنَ اللّٰهِ عَزَّ وَجَلَّ بِمَكَانٍ قَبْلَ اَنْ يَقَعَ بِالْاَرْضِ فَطِيبُوا بِهَا نَفْسًا.

İnsanoğlu için Kurban Bayramı'nda Allah nezdinde kurban kesmek sûretiyle akıttığı kandan daha sevimli bir amel yoktur. O kurbanlar, kıyâmet gününde boynuzları ve tırnaklarıyla gelirler. Kurbanların kanı, yere düşmezden

81) Ebu Dâvud

82) Tirmizî, İbn Mâce, Hâkim ve Bezzar, (Ebu Bekir'den)

evvel Allah Teâlâ'nın nezdinde kabul olunur. Bu nedenle kurbanlara sevinin.[83]

لَكُمْ بِكُلِّ صُوفَةٍ مِنْ جِلْدِهَا حَسَنَةٌ وَكُلِّ قَطْرَةٍ مِنْ دَمِهَا حَسَنَةٌ وَإِنَّهَا لَتُوضَعُ فِى الْمِيزَانِ فَأَبْشِرُوا.

Kurbanın derisinde bulunan her kıla karşılık sizin için bir sevap vardır. Akan kanın da her damlasına karşılık bir sevab... Kurban sizin mizanınıza konur. Bu bakımdan sevinin.[84]

اِسْتَنْجِدُوا هَدَايَاكُمْ فَإِنَّهَا مَطَايَاكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ.

Hediyelerinizi (kurbanlarınızı) en güzelinden yapın. Çünkü o hediyeler kıyamet gününde sizin için bineklerdir.

10. Hac yolculuğunda sarfettiği nafaka ve verdiği hediyeleri isteyerek seve seve vermelidir. Çoğu zaman hac yolculuğunda kişiye malı ve bedeni cihetinden musibet ve zararlar isabet eder. Eğer böyle birşey olursa, bu, onun haccının kabul olduğuna delildir. Zira hac yolundaki musibet, Allah yolundaki nafaka ile eşittir. Bu yolculukta sarfedilen bir dirhem normal vakitlerde sarfedilen yediyüz dirheme eşittir. Bu yolda sarfedilen mal, cihad yolunda çekilen sıkıntı ve şiddetler mesabesindedir. Bu bakımdan bu yolun yolcusunun başına gelen her eziyet ve kendisine isabet eden her zarar için sevap vardır. Allah nezdinde bunun hiçbir şeyi zayi olmaz.

Deniliyor ki: Bunlar gibi, haccın kabul olunmasının alâmetlerinden birisi de eski günahlarını terketmek, kötü arkadaşlar yerine salih arkadaşlar edinmek, gaflet meclisleri yerine zikir meclislerine gitmektir.

Haccın Batınî Amelleri

A) Niyette ihlâsın yolu

B) Mübarek makam ve meşhedleri ziyaret

---

83) Tirmizî ve İbn Mâce

84) İbn Mâce, Hâkim ve Beyhâkî, (Zeyd b. Erkam'dan)

C) Ziyaret esnasında tefekkür

D) Başından sonuna değin haccın sır ve mânâlarını düşünmek

Haccın başı anlayıştır. Anlayıştan gaye; haccın dindeki yerini anlamaktır. Sonra ona karşı şevk beslemek, onu yapmaya azimle sarılmak, hacca mâni olan engelleri ortadan kaldırmak, ihram olarak bağlanan havluları satın almak, yolda kullanılan bineği satın almak, satın alma gücü yoksa kiralamak, memleketten çıkmak, çölleri kat'etmek, *Lebbeyk* demek sûretiyle *Mîkat*'tan ihrama girmek, *Mekke*'ye varmak ve daha önce dediğimiz şekilde hac sırasında yapılması gereken fiilleri tamamlamaktır. Bu işlerin herbirinde hatırlayan ve ibret alan kimseler için ibretler, sadık müride uyanmak, zekî kimse için işaret ve tarif vardır. Bu bakımdan biz bunların anahtarlarına işaret edelim ki, kapılar açıldığı ve sebepler bilindiği zaman her hacı için kalbinin saflığı, bâtınının temiz ve anlayışının çokluğu nisbetinde sırlar keşfolunsun.

Fehm (Haccın Gerçeğini Kavramak)

Allah Teâlâ'ya (c.c), ancak şehvetlerden uzaklaşmak, lezzetlerden çekinmek, zarurî ihtiyaçla yetinmekle yaklaşılabilir. Bütün hareketlerinde ve işlerinde herşeyden uzaklaşarak sadece kendini Allah'a adamakla o makama varabilir. İşte bu mertebeyi elde etmek için eski milletlerin ruhbanları halktan kaçınarak dağ başlarını seçmiş ve halktan uzak durmayı tercih etmiş ve Allah'a yaklaşmak için bunları yapmışlardır. Allah Teâlâ'nın aşkı için halihâzırdaki lezzetleri terkederek nefislerini âhireti elde etmek gayesiyle zor mücahedelere koşmuşlardır. Allah Teâlâ (c.c) böyle kimseleri Kur'an-ı Kerîm'de övmektedir:

> Sevgi bakımından mü'minlere en yakın olanlarını da 'Biz hristiyanız' diyenlerini bulacaksın. Bunun sebebi şu: Çünkü onların içinde bilgin keşişler ve dünyayı terkeden râhibler vardır. Hakîkaten onlar hakkı kabul hususunda büyüklenmez ve kibirlenmezler.
>
> (Mâide/82)

Bu devir inkıraza uğradıktan ve halk şehvetlerinin arkasında sürünüp gittikten, sadece kendilerini Allah'ın ibadetine vermeyip ve bu sahada gevşeklik gösterdikten sonra Allah Teâlâ (c.c) pey-

gamber-i zişân'ı Muhammed Mustafa'yı âhiret yolunu ihya etmek ve âhiret hakkındaki peygamberlerin sünnetini yenilemek için gönderdi. Bu bakımdan Hz. Muhammed'e 'Geçmiş dinlerde ruhbanlık ve seyyahlık var mıydı?' diye sorduklarında, Hz. Peygamber (s.a) şöyle cevap vermiştir:

اَبْدَلَنَا اللّٰهُ بِهَا الْجِهَادَ وَالتَّكْبِيرَ عَلَى كُلِّ شَرَفٍ.

Allah Teâlâ bize onun yerine cihad etmeyi ve her tepeye çıkışımızda tekbir getirmeyi (yani haccetmeyi) verdi.[85]

Hz. Peygamber'den Kur'an'daki *sâlihîn* diye tâbir edilen kavmin kimler oldukları sorulunca 'Onlar oruç tutanlardır' cevabını vermiştir.

Bu bakımdan Allah Teâlâ (c.c) hac ibâdetini, ruhbanlık yerine geçirmek sûretiyle bu ümmete büyük bir nimet ve ihsanda bulundu. *Beyt-i Atîk*'in şerefi, Allah Teâlânın zât-ı ulûhiyyetine izafe edilmesinden ileri gelmektedir. Onu kullarına maksud (hedef) olarak göstermesinden kaynaklanmaktadır. Onun etrafındaki arâzileri ona harem tâyin etmesi de onun şânının yüceliğine delâlet eder.

Arafat sahasını havzına akan oluk gibi kılmıştır. *Harem* sınırları dahilindeki avlanmayı ve oradaki bitkilerin kesilmesini haram kılmak sûretiyle *Harem*'in hürmetini daha da takviye etmiştir. Harem'i tıpkı pâdişahların huzuru ve has bahçesi gibi kılmıştır ki, uzak memleketlerden gelen ziyaretçiler *Beyt*'in rabbine tevazu göstererek toz-toprak içinde oraya gelirler. Onun celâline boyun eğerek izzetinin önünde meskenet ve zilletlerini göstererek oraya gelirler. Bununla beraber onun herhangi bir Beyt'e sığmaktan veya herhangi bir beldenin sınırlarının içine girmekten münezzeh olduğunu da itiraf ederler ki, bu onların kulluk ve köleliklerini daha açık ve itâatlarını daha tam bir şekilde göstermiş olsun. İşte bu sırra binâen nefislerinin ünsiyet kuramadığı ve bir türlü çözemedikleri birtakım vazifeleri hac konusunda kendilerine yüklemiştir. Meselâ cemrelere taş atmak. *Safâ* ile *Merve* arasında yedi defa sa'y etmek gibi. Bu, mânâsı bilinmez ve sırrı çözülmez

85) Ebu Dâvud, (Ebu Umâme'den)

hareketleri yapmakla insanoğlu sadece Allah'a karşı kulluğunun kemâlini izhar etmiş olur. Zira diğer ibadetlerde aklın idrak ettiği sırlar mevcut olduğu için, insan onlara meyledebilir. Meselâ zekâtta fakir fukaraya karşı şefkat vardır. Bu yönü anlaşılır ve akıl da buna meyleder. Oruç, Allah düşmanının elinde bir âlet olan şehvetin kılıcıdır. Nefsi meşgul eden şeylerden menedip sadece ibadete yöneltir. Namazdaki rükû ve secde, Allah Teâlâ'ya tevazu biçiminde birtakım fiillerden ibarettir. Nefislerin Allah Teâlâ'nın tâzimiyle ünsiyet kurması belli bir hakîkattir. Fakat *Safâ* ile *Merve* arasındaki sa'y, şeytan taşlamaları ve benzeri hac hareketleri ise, nefisler bunlardan nasibdar olamaz ve insan tabiatı bunlara ünsiyet kuramaz. Akıl da bunların mânâ ve medlûlünü bir türlü çözemez. Bu bakımdan bunları yapmak, olsa olsa, ancak Allah Teâlâ'nın mücerred emrine uymak içindir ve onun emrine uyulması vâcib olmasını düşünerek uyma niyetidir. Bu gibi amellerde akıl, tasarruf sahasından uzaklaştırılır. Nefis ve tabiat ünsiyet ettiği yerden kaydırılır. Çünkü akılla mânâsı idrâk edilen şeylere tabiat birazcık da olsa meyleder. Bu bakımdan tabiatın bu birazcık meyli, o emri yerine getirmeye yardımcı olur. Böyle bir emri yerine getirenin tam mânâsıyla kulluk ve itâatı bilinmemiş olur. İşte bu sırlara binâen Hz. Peygamber (s.a), sadece haccın niyetinde şöyle demiştir:

> Haccı yapmak ile hizmetinde olurum. Onu hakkıyla yapar, taabbüd ve kulluğumu göstermek için yerine getiririm.[86]

Böyle bir şeyi ne namazda, ne başka ibadette söylemiş değildir. Mâdem ki, Allah Teâlâ'nın hikmet-i ilâhisi, kullarının kurtuluşu, amellerinin tabî isteklerine muhalif olmasına bağlanıp, tabiatın dizgini şeriatın eline verilsin istemiştir. Buna binaen kullar da amellerinde itaat üzere devam edip, kulluk gereğinden ayrılmamalıdır. O halde mânâları aklen çözülmeyen, sadece Allah'ın emridir diye yapılan ibadetler nefislerin tezkiyesi, onları tabiat ve aklın gereğinden uzaklaştırıp kulluk gereğince hareket ettirmesi ibadetlerin en açık ve büyük kısmındandır.

Bu hikmeti anladığın zaman, kesinlikle anlamış olacaksın ki, nefislerin bu acaip fiillerden ürkmesinin sebebi, ibadet sırlarından

---

86) Daha önce geçmişti.

gafil olunmasındandır. Haccın esası hakkında bu kadarını anlamak kâfidir.

Şevk (Hacca İştiyak)

Şevk, Beyt'in, *Allah'ın Beyti* olduğunu bildikten, dünyevî padişahların huzurlarının benzeri olarak kurulduğunu ve oraya kavuşmak isteyenin Allah'a kavuşmak istediğini, Allah'ın ziyaretinde bulunduğunu ve dünyada beyti ziyaret edenin, ziyaretinin zâyi olmayacağını bildikten sonra insanın hacca karşı iştiyâkı artar ve şevki kabarır. Evet, dünyada ziyaret eden âhirette kendisine va'dedilen hedefe mutlaka varacaktır. O hedef de, *Dâr'ul-Karâr* olan âhirette Allah Teâlâ'nın cemâline bakmaktır. Çünkü dünyada fânî ve yetersiz olan gözler *Cemâl-i İlâhî*'nin bakışından gelen nûru kabul etmeye müsait değildir ve buna güç yetiremezler. O gözler kusurlu olduğu için, o nûr ile sürmelenmeye kabiliyet kazanmış değildir. O gözler, âhirette bâkî olacağı için eksiklik ve fânîlik sebeplerinden uzaklaştırılır, o zaman Allah'ın cemâlini görüp temaşa etmeye müsait bir vaziyete gelmiş olur. Fakat, bu kusurlu göz, *Kâbe*'yi istemek ve ona bakmak sayesinde Allah Teâlâ'nın va'd-i ilâhîsinin gereğince âhirette Kâbe'nin rabbî olan Allah Teâlâ'nın cemâline ve mülâkatına hak kazanır. Bu bakımdan Allah Teâlâ'nın âhiretteki mülâkatı, insanoğlunu bu mülâkatın dünyadaki sebeplerine teşvik eder. Bununla beraber âşık, mâşukun uzaktan veya yakından ilgisi bulunan herşeye müştaktır. Kâbe ise, Allah Teâlâ'ya izafe edilmiş (Allah'ın Beyti) tir. Bu bakımdan sadece bu izafet için olsa bile, Allah'ın âşığı Kâbe'ye müştak olmalıdır. Halbuki Kâbe'ye varan kimse için Allah Teâlâ büyük sevapları da va'detmiştir.

Azm

Kişi azminin sayesinde aile efradından ve vatanından ayrılmayı kasteder. Şehvet ve lezzetlerden uzaklaşır, Allah'ın beytini ziyaret etmeye yönelir. O halde böyle yapan bir insan Beyt'in kıymetini ve Beyt'in sahibi olan Allah Teâlâ'nın yüceliğini nefsinde çok yüksek bilmelidir ve yine bilmelidir ki, Kâbe'ye gitmek azmiyle, şânı yüce, fakat dört taraftan tehlikelerle sarılmış bir şeye azmediyor. Çünkü büyük hedeflere yönelen o nisbette büyük tehlikeleri de göze almış olmalıdır. Kişi bu azmini riya ve gösterişten uzak tutarak sadece Allah için göstermelidir. Kesinlikle bilinmeli-

dir ki, kastında ve amelinde ancak hâlis olanı kabul olunur ve yine bilmelidir ki, padişahın beytine ve haremine gayesi orası değil de başka şey olarak giden bir kimsenin hareketinden daha çirkin bir hareket yoktur. Bu bakımdan nefsiyle beraber azmini de düzeltmelidir. Azmin düzeltilmesi ise, ancak ihlâs ile olur. İhlâs ise, ancak riya ve gösterişten uzak olmakla mümkündür. O halde kişi zevali yakın ve geçici olan dünyaya, ebedî ve daha hayırlı olan âhiretini fedâ etmekten sakınmalıdır.

Alâkaların Kesilmesi

Bunun mânâsı zulmen aldığı herşeyi sahiplerine iade etmektir. Bütün günahlardan ihlâsla Allah rızası için tevbe etmek demektir. Çünkü zulmen alınan herşey insanoğlu için bir alâka ve ilgidir. Her alâka da insanoğlunun yakasına yapışmış, âdeta kendisine 'Sen nereye gidiyorsun? Benim borçlarımı ödemeden nereye ayrılıyorsun?' diyen bir alacaklı gibidir. Bu alacaklı aynı zamanda şöyle de bağırır: 'Sen padişahlar padişahının beytine gidiyorsun. Halbuki o padişahın emrini daha kendi evindeyken zâyi etmişsin. Onunla alay edercesine, onun dediklerini ihmal etmiş, yerine getirmemişsin. Utanmaz mısın, âsi bir kulun varışı gibi padişahlar padişahının huzuruna varmaktasın. Böyle gidersen o seni kabul değil, elbette reddedecektir. Eğer ziyaretinin kabul edilmesini istiyorsan o padişahlar padişahının emrini yerine getir, zulmen aldıklarını iade et. Herşeyden önce bütün günahlarından pâdişahlar pâdişahına dönüş yap. Kalbinin, arkanda bıraktıklarınla meşgul olmasına engel ol ki, bütün kalbinle o pâdişahlar pâdişahına yönelmiş olasın. Nitekim zâhirî yüzünle de onun beytine yönelmişsin. Eğer bunu yapmazsan muhakkak bil ki, bu seferinden ancak zahmet ve meşakkat elde edersin. Hepsi o kadar! Sonunda da reddedilir, kovulursun'.

Kişi, aynı zamanda vatanından da alâkasını kesmelidir. Tıpkı o vatandan çıkıp bir daha oraya gelmeyecek bir kimse gibi... Çoluk çocuğuna ve aile efradına vasiyyetini yapmalıdır. Çünkü misafir ve misafirin malı, Allah'ın koruduğu hâriç, büyük bir tehlike ile karşı karşıyadır.

Hac seferi için alâkalarını kestiği zaman, âhiret seferi için alâkalarının kesileceğini de hatırlamalıdır. Zira âhiret yolculuğu kişinin önünde ve çok da yakınındadır. Bu hac seferine, âhiret yol-

culuğunda faydası olacak şeyler için çıkılmalıdır. Zira âhiret yolculuğu kararlaştırılmış, eninde sonunda yapılacak bir yolculuktur. Bu bakımdan hac seferine hazırlanırken bu yolculuğu (âhiret yolculuğunu) unutmamak gerekir.

Azık

Azığı helâlinden edinmelidir. Ne zaman ki, nefsinde fazla azık edinme, sefer boyunca yetecek ve hedefe kadar dayanacak ve bozulmayacak azık edinme iştiyakını hissederse, derhal nefsine şunu hatırlatmalıdır: 'Âhiret seferi bu seferden daha uzundur. O seferdeki geçerli azık, ancak takvâdır. Takvânın dışında âhiret yolculuğuna faydası olmayan azıkların tamamının ölüm ânında geride kalacağını, tıpkı yaş yiyecekler gibi, daha seferin başlangıcında bozulacaklarını hatırdan çıkarmamalıdır. Takvâ dışında kalan azıkların, böyle bir tehlike ile karşı karşıya oldukları için, tam muhtaç olduğu ve bütün imkânlardan mahrum bulunduğu bir zamanda bunların bozulduklarını görünce hayret ve şaşkınlık içinde kalıp, bocalıyacağını hiçbir zaman unutmamalıdır. Bu bakımdan ölümden sonra kendisiyle beraber olmayan ve âhiret yolculuğunda kendisine fayda temin etmeyen amellerden sakınmalıdır. Çünkü böyle ameller, riyanın karışmasıyla ve kusurların bulandırmasıyla kesada uğrar, boşa gider.

Binek

Sefere çıkmak için, bineği hazırladığı zaman, kalbiyle Allah Teâlâ'ya o hayvancağızı kendisine müsahhar kılıp teslim ettiğinden dolayı şükretmelidir. Çünkü sırtında taşıyacağı yükleri taşımak ve yolda binmek sûretiyle meşakkati azaltmak hususunda binek kendisine ilâhî bir lütuf olarak verilmiştir. Aynı zamanda âhiret yolculuğunda bineceği tabutu da hatırlamalıdır. Zira hac işi bir cihetten âhiret seferine benzemektedir. Acaba hac yolculuğunda kullanacağı bu binek, âhiret yolculuğunda kullanacağı binek için, bir azık oluyor mu ve aralarında bir münasebet var mıdır? Bütün bunları düşünmek mecburiyetindedir. Çünkü bilinmez, belki ölüm kendisine hac yolculuğundan daha yakındır. Belki tabuta binmesi, hac yolculuğu için deveye binmesinden daha yakındır. Bir de tabuta girmesi yüzde yüzdür. Deveye binmesi ise, aynı kesinlikte değildir. Hac seferinin bütün sebeplerinin kendisine yâr olacağı da muhakkak değildir. Bu bakımdan bu kadar

şüphelerle kapalı bulunan bir yolculuk için, bu kadar tedbirleri alıp, azığını o yolculukta yüklenen merkebi hazırlamasına karşılık, yüzdeyüz kesin olan bir yolculuğu ihmal etmesi akıl kârı değildir.

İhramda Bağlanan Bezler

Onları satın alırken kefeni hatırlamalıdır. Kefene nasıl sarılacağını hayalinden geçirmelidir. Çünkü bu kişi yakın bir gelecekte *Allah'ın Beyti*'ne yaklaştığı bir zamanda, bu iki havluyu ihram niyetiyle birisini rida, diğerini izar olarak kullanacaktır. Belki de bu seferi sona ermeden, yolda ölecek ve o havlular kendisine kefen olacaktır. Zaten ölüp kefene sarılması da muhakkaktır. Bu bakımdan nasıl ki giyimini ve durumunu değiştirmeden *Allah'ın Beyti*'ne gidemiyorsa, aynı şekilde ölümden sonra, dünya elbisesine muhalif bir elbiseye bürünmeden de Allah'ın huzuruna varamaz. Hacda ihram olarak giydiği bu elbise, âhiret yolculuğunda giydiğine yakındır. Çünkü kefende dikiş olmadığı gibi, ihramda da yoktur.

Yola Çıkış

Aile efradından ve vatanından Allah'a yönelerek sefere çıktığı zaman bilmelidir ki, dünyanın diğer seferlerine benzemeyen bir yolculuğa çıkmıştır. Bu bakımdan kalbinde neyi irade ediyor, nereye yöneliyor ve kimin ziyaretini kastediyorsa, bütün bunları kalbinde hazır etmelidir ve bilmelidir ki, pâdişahlar padişahı Allah Teâlâ'nın kapısına diğer ziyaretçilerle beraber yönelmiştir. Öyle ziyaretçiler ki, daha önce buraya dâvet edilmiş ve kendileri de bu dâvete icabet etmişlerdir. Daha önce şevkleri tahrik edilmiş ve kendileri de iştiyakta bulunmuşlardır. Gelmeleri istenilmiş ve gelmişlerdir. Alâkaları kesilmiş, mahlûktan ayrılmış, emri yüce, şânı büyük ve kıymeti yüksek bulunan Allah Teâlâ'nın huzuruna varmak diye kabul etmişlerdir. Hedeflerinin en sonuna kavuşuncaya, mevlâlarının cemâlini seyretmekle mesud oluncaya kadar bu gayretleri devam edecektir. Kalbinde Allah Teâlâ'ya varmayı ve nezd-i ilâhîsinde kabul olunmayı rahmetinden ümid etmelidir. Sefere çıkmak, aile efradından ve servetinden ayrılmak sûretiyle *mârifetullah*'a vâsıl olacağını kafasından silmelidir. Ancak Allah Teâlâ'nın faziletine güvenmeli, beytini ziyaret edene va'd buyurduğu faziletinin tahakkukunu ummalıdır. Eğer yolda

ölüm yetişirse, Allah Teâlâ'nın lûtfuna mazhar olduğunu şu ayet kesinlikle bildirmektedir:

> Kim Allah'a ve Rasûlü'ne itâatle hicret ederek evinden çıkar da sonra kendisine ölüm yetişirse onun ecri (mükâfatı) gerçekten Allah'a düşer. Allah çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir.
>
> (Nisâ/100)

Mîkat'a Giriş

Çölleri *Mîkat* denilen yerlere kadar geçip o dar geçitleri görünce, dünyadan ölümle çıkışını kıyâmet mîkatına varışını ve aralarındaki şiddetli azab, soru ve cevapları hatırlamalıdır. Yolun sıkıntılarını atlatırken, *Nekir* ve *Münker*'in suallerinin şiddetini hatırlamalıdır. Çöldeki yırtıcı hayvanlarla, kabirdeki akrep, yılan ve çıyanları hatırlamalıdır. Aile ve akrabalarından ayrılmakla, kabrin vahşetini, üzütüsünü ve tenhalığını hatırlamalıdır. Kısacası, seferin korku ve zahmetleriyle, kabrin korku ve zahmetlerine hazırlık yapmalı ve buna vesile aramalıdır.

İhram ve Telbiye

Bu telbiyenin mânâsı Allah Teâlâ'nın dâvetine icâbet etmektir. Bu bakımdan Allah'tan ümit et ki, *Lebbeyk* derken Allah tarafından kabul olunasın, red olunmayasın. Kısaca; korku ile ümit arasında bulunmalısın. Kuvvet ve kudretinden sıyrılıp tamamen Allah Teâlâ'nın fazilet ve keremine yaslanmalısın. Çünkü telbiyenin vakti haccın başlangıcıdır ve çok tehlikeli bir vakittir.

Süfyan b. Uyeyne (r.a) şöyle anlatır: Hz. Hüseyin'in oğlu Ali Zeynelâbidîn (r.a) hacca giderken ihramını bağladı, devesinin üstüne bindi. O anda benzi attı ve tir tir titremeye başladı. *Lebbeyk* diyemeyecek derecede dili tutuldu. Kendisine -bu hali müşahede edenlerden- biri 'Neden *Lebbeyk* demiyorsun?' diye sordu. Ali Zeynelâbidîn (r.a) 'Ben *Lebbeyk* dediğimde, Allah Teâlâ'nın bana 'Ne Lebbeyk, ne de sa'deyk' diye cevap vereceğinden korkuyorum'. Bütün bunlara rağmen kendisi *Lebbeyk* der demez bayılıp yere düştü. Artık haccı bitinceye kadar baygınlıklar geçirmeye devam etti.

Ahmed b. Ebi'l-Havarî şöyle anlatır: Ebu Süleyman ed-Dârâni'yle beraberdim. İhramını bağladığı zaman, *Lebbeyk* demeye muktedir olamadı. Tâ ki bir mil mesafe yürüyünceye kadar... O zaman baygınlık geçirdi. Uyandığında bana şöyle hitab etti: "Ey Ahmed! Allah Teâlâ (c.c) kulu ve peygamberi Musa'ya vahyetti ki: 'Ey Musa! İsrâiloğulları'nın zâlimlerine emret ki, beni zikretmesinler. Çünkü onlar beni zikrederlerse ben de kendilerini lânetle yâdedeceğim'. Ey Ahmed! Bana gelen hadîslerden edindiğim şu hakîkat vardır; kim helâl olmayan mal ile hacca giderse, ihram bağlayıp *Lebbeyk* dediği zaman, Allah Teâlâ kendisine 'Sen elindeki haram malı iade etmedikçe ne sana *Lebbeyk* ve ne de *Sa'deyk*' der. Biz de Allah Teâlâ'nın bize de böyle demeyeceğinden emin değiliz!"

Lebbeyk deyip de *Mîkat*'ta sesini yükselten kişi, Allah Teâlâ'nın dâvetine icabet ettiğini hatırlamalıdır. Çünkü Allah Teâlâ (c.c) Kur'an'da 'Bütün insanlara haccı ilân et' (Hacc/27) buyurmaktadır.

Aynı zamanda *Lebbeyk* diyen bir kimse bununla Sûr'un üfürülüşünü ve insanların kabirlerinden haşre gelişini, kıyâmet arasında Allah Teâlâ'nın nidâsına cevap vermek sûretiyle toplanışlarını, iki kısma ayrılıp, birisinin Allah'a yakın, diğerinin de Allah'ın gazabına uğrayışını; kimisinin makbul, kimisinin merdud oluşunu, tıpkı *Mîkat*'ta mütereddid gezen, 'Acaba haccım kabul olunur mu, olunamaz mı?' diye düşünen hacılar gibi, korku ve ümit arasında oluşlarını hatırlamalıdır.

Mekke'ye Giriş

Mekke'ye girince emniyet içerisinde Allah'ın haremine ulaştığını hatırlamalı, Allah'ın azabından emin olacağını Allah'tan ummalıdır. Allah'ın yakınlığına ehil olmayıp Allah'ın haremine mahrum olarak girmekten ve azaba müstahak olmaktan korkmalıdır. Fakat ümidi korkusundan daha galip ve üstün olmalıdır. Çünkü Allah Teâlâ'nın kerem-i ilâhîsi umumîdir ve O büyük merhamet sâhibidir. Beyt'in şerefi de büyüktür. Ziyaretçinin hakkı da gözetilir. Sığınanların sığınma hakları gözetilip zâyi edilmez.

Kâbe'yi Müşahede

O zaman, Kâbe'nin azametini kalbinde hâzır bulundurmalıdır. Kâbe'yi değil de sanki Kâbe'nin rabbini görüyor gibi kendine çeki düzen vermelidir. Beytine bakmayı nasib ettiği gibi, mübarek cemâlini de görmeyi nasib edeceğini ümit etmelidir. Kendisini bu mertebeye ulaştırdığı ve misafirlerinin arasına girmeyi nasip ettiği için, Allah Teâlâ'ya şükretmelidir. O zaman kıyâmet gününde cennete doğru, cennete girmek için akın eden insanların selini hatırlamalıdır. Sonra bu insanların iki kısma ayrıldıklarını, birisine cennete girme izni verildiğini, diğerlerinin de geriye çevrildiğini aklından çıkarmamalıdır. Hacıların da aynen bu şekilde iki kısma ayrıldığını, bir kısmının makbul, diğer kısmının merdud olduğunu unutmamalıdır. Kısacası; bütün gördüklerini âhiret işleriyle karşılaştırmalı ve âhiret işlerinden gafil olmamalıdır. Zira hacca gelenlerin bütün hareketleri âhiret durumlarına delâlet eden birer delildir.

Kâbe'yi Tavaf Etmek

Kâbe-i Muazzama'nın ziyareti namaz gibidir. Bu bakımdan ziyaret esnasında kalbinde tâzim, korku, ümit ve muhabbet bulunmalıdır. (Nitekim bunun tafsili *Namaz* bölümünde geçmişti).

Tavâf etmekle kendini Allah'ın arşının etrafında durmadan dönen meleklere benzetmelidir. Zannetmemelidir ki Kâbe'yi ziyaret etmekteki gaye; bedeninin ziyaretidir. Ziyaret Kâbe'den başlayıp, yine Kâbe ile sonuçlandığı gibi, zikrin de Allah'la başlayıp, O'nunla sonuçlandığını kalbinden çıkarmamalıdır.

Şerefli ziyaret kalbin rububiyet huzurundaki ziyaretidir. Kâbe ise, mülk âleminde bunun zâhirî bir misalidir. Çünkü o huzur melekût âlemi olduğu için göz ile görülemez. Nitekim bedende bulunan ve şehâdet âleminde göz ile görülmeyen ve gayb âleminden olan kalp gibi... Yine bilmiş ol ki, mülk ve şehâdet âlemi, Allah Teâlâ tarafından basiret verilen ve kendisine kapı açılan bir kimse için, gayb ve melekût âleminin merdivenidir. Bu denge ve bağa şu sözle işaret edilmiştir: 'Göklerdeki *Beyt'ul-Ma'mur*, tam *Kâbe-i Muazzama*'nın hizasındadır. İnsanlar Kâbe'yi tavaf ettikleri gibi melekler de onu tavaf ederler'.

İnsanların çoğu -melekler gibi- böyle kâmil bir tavaftan aciz oldukları için, imkân nisbetinde bu tavafı yapanlara kendilerini benzetmekle emrolundular.

مَنْ تَشَبَّهَ بِقَوْمٍ فَهُوَ مِنْهُمْ.

Bir kavme kendisini benzeten o kavimdendir.[87]

Böyle denilmekle de kendilerine onlardan sayılacakları va'dedilmiş oldu.

Böyle bir tavafı yapmaya gücü yeten bir kimse için denilmektedir ki: 'Kâbe de onu tavaf eder'. Nitekim bu hakîkati keşf ve kerâmet ehlinden bazıları Allah Teâlâ'nın bazı velî kulları için müşahede etmişlerdir.

Hacer'ul-Esved'e Yüz Sürmek

Hacer'ul-Esved'e dokunurken veya öperken kesinlikle inanmalısın ki, Allah'a tâat ve ibâdet etmek hususunda bîat etmektesin. Bu bakımdan bîatını harfiyyen tatbik etmeye hazır ol. Çünkü bîatta hile yapan bir kimse şiddetli azâba müstahak olur. Nitekim İbn Abbas (r.a) Hz. Peygamber'den şöyle rivayet eder:

اَلْحَجَرُ الْاَسْوَدُ يَمِينُ اللّٰهِ عَزَّ وَجَلَّ فِى الْاَرْضِ يُصَافِحُ بِهَا خَلْقَهُ كَمَا يُصَافِحُ الرَّجُلُ اَخَاهُ.

Hacer'ul-Esved Allah'ın yeryüzündeki sağ elidir. Allah onunla istediği kuluyla musafaha eder. Tıpkı kişinin kardeşi ve dostu ile musafaha ettiği gibi...[88]

Kâbe'nin Örtülerine Sarılmak

Mültezim'de niyetin şu olmalıdır: Sevgi ve iştiyâk ile hem Kâbe'ye ve hem de onun rabbine yaklaşmak istediğini ilân ediyorsun. Örtüye yapışmak veya duvarı kucaklamakla bereketini istemeli, bedeninin bütün zerrelerinin daimî ateşten korunmasını

87) Ebu Dâvud (İbn Ömer'den *sahih* bir senedle)

88) *İlim* bahsinde geçmişti.

ummalısın. Örtüye asıldığın zaman, Allah Teâlâ'nın mağfiretini, azâbından emîn olmayı, tıpkı günahkârın, hakaret ve zulme uğrayandan günâhının affı için özür dilemesi ve 'Senden başka beni affedici herhangi bir sığınak ve melce yoktur' demesi gibi, ısrarla Allah Teâlâ'dan affını istemeyi niyet etmelisin. Çünkü günahkâr insan için Allah Teâlâ'nın kerem ve affından başka sığınak yoktur ve 'Yâ rabbî! Beni affedip istikbalimi teminat altına almayınca senin dergâhından ayrılmayacağım' zihniyeti ile hareket etmelisin!

Safâ ve Merve Arasında Sa'y

Bu tıpkı pâdişahın sarayına zaman zaman gelip hizmetkârlığının gereğini yapmak ve padişahın kendisine marhemetle muamelede bulunmasını isteyen bir kulun hareketine benzer. Durumu tıpkı pâdişahın huzuruna girip pâdişahın kendisine, ne gibi muamele yapacağını, kendisini kabul mü yoksa red mi edeceğini bilmediği halde o huzurdan çıkan bir kimsenin durumuna benzemektedir. Böyle bir kimse, zaman zaman sarayın kapısına gelir, birisinde olmasa, belki ikincisinde padişah kendisine rahmet edecektir ümidinde bulunur. Senin de bu ruh ve ümidi taşıman gerekmektedir.

Safâ ile Merve arasında sa'y yaparken kıyâmette hayır ve günahları tartan terazinin iki kefesi arasında gidip gelmeyi hatırlamalısın. Safâ'yı hasenat tartan kefeye, Merve'yi seyyiat tartan kefeye benzetmelisin. İki kefe arasında gidip gelirken hangi tarafın daha ağır olduğunu ve hangi tarafın daha hafif kaldığını gözetmelisin. Böylece azâb ile af arasında koşup geldiğini hatırdan çıkarmamalısın.

Arafat'ta Vakfe

Oradaki insanların izdihamı, seslerinin yükselmesi, çeşitli dillerin bulunması ve her grubun Meş'arlara (ibadet yeri) gidip gelirken imamlarına ve delillerine tâbî olması ve onlara uyması ile kıyâmet arasâtını ve oradaki peygamber ve imamlarıyla toplanan ümmetleri ve her ümmetin peygamberinin arkasında gidişini ve her ümmetin peygamberlerinin şefaatini ummasını ve orada red ve kabul arasında mütehayyir ve şaşkın bulunduklarını hatırlamalıdır. Bunları hatırladığın zaman, Allah Teâlâ'dan

ısrarla rahmete mazhar olmuş ve zafer kazanmış kimselerle bareber seni haşretmesini talep eyle. Şerefli bir makamda bulunduğun için bu talebinin kabulüne kesin gözüyle bakmalısın. Zira Allah Teâlâ'nın rahmet-i ilâhîsi yeryüzünün kazıkları mesabesinde bulunan aziz kalpler vasıtasıyla bütün insanlara ulaşır. Arafat vakfesi, *ebdal* ve *evtad* denilen Allah'ın sevgili kullarından sâlihler ve iyi kalp sâhiplerinden boş kalmaz. Bu bakımdan bütün bu hâlis kulların himmetlerinin birleştiği, kalplerinin Allah Teâlâ'ya yöneldiği bir zamanda, elleri Allah Teâlâ'nın rahmetine ve boyunları azamet-i ilâhîsi önünde eğildiği bir zamanda, gözleri göklerde, kalpleri aynı anda çarparak rahmet istemeye yöneldiği anda yapılan dualar kabul olunur. Bu bakımdan Allah Teâlâ'nın bu kullarının emeğini boşa çıkaracağını, sa'y ve gayretlerini hiçe indireceğini, isteklerini vermeyeceğini ve kendilerini rahmetine daldırmayacağını zannetmemelidir. İşte bu sırra binâen şöyle denilmiştir: 'Günahların en büyüklerindendir ki, kişi *Arafat*'ta hâzır bulunsun ve Allah Teâlâ'nın kendisini affetmediğini zannetsin'.

Sanki kalplerin hep birden vurması, çeşitli memleketlerden gelerek Abdal ve Evtadlarla *Arafat*'ta komşu olmak, haccın sırrı, gaye ve hedefidir. Bu bakımdan Allah Teâlâ'nın rahmet-i ilâhîsini oluk halinde temin etmek için, sünnetlerin birleşmesi ve kalplerin aynı anda yardımlaşmasından daha güçlü bir sebep yoktur.

Şeytan Taşlamak

Onunla kulluğunu ilân etmek sûretiyle Allah Teâlâ'ya itâat ettiğini kastetmelisin. Akıl ve nefsin payı olmaksızın sadece Allah Teâlâ'nın mücerred emrine uyduğun için, bunu yaptığına niyet etmelisin. Sonra bu taşları atmak sûretiyle, Hz. İbrahim'e (a.s) benzediğini düşünmelisin. Çünkü iblis o yerde İbrahim'in (a.s) kalbine vesvese vermek, haccını şüpheye düşürmek ve mâsiyyet hususunda fitnelendirmek gayesiyle görünmüştür. Bunun üzerine Allah Teâlâ, İblis'i kovmak ve ümitlerini kesmek için İbrahim kuluna onu taşlamasını emretmiştir:

Eğer kalbine 'Şeytan, Hz. İbrahim'e göründüğü için, Hz. İbrahim ona taş attı. Bana ise şeytan görünmüyor ki ona taş atayım' şeklinde bir vesvese gelirse bilmiş ol ki, bu vesvese şeytandan gelmektedir ve senin kalbine, taş atmak azmini kırmak için bu vesveseyi ilkâ eden de şeytandır. Şeytan sana bu fiilin fay-

dasız ve mânâsız olduğunu düşündürür. Bu işin oyun gibi birşey olduğunu, bununla meşgul olmamanı telkin eder. Bu nedenle sen onun burnunu kırmak için taş atışında gayet ciddî ve samimi ol. Bu sûretle de onu kov ve bil ki, zâhirde taşları o çukurlara atmaktasın. Hakîkatte ise, attığın taşlar şeytanın yüzüne çarpmaktadır ve o taşları atmak sûretiyle şeytanın belini kırmış oluyorsun. Çünkü şeytanın beli ancak Allah Teâlâ'nın emrini, onun emri olduğu için, yerine getirmek, nefsin ve aklın o emri yerine getirmekte payı var mıdır diye düşünmemek sûretiyle kırılabilir.

Kurban Kesmek

Allah'ın emrine uymakta ona bir yakınlık vardır. Bu bakımdan en iyi kurbanı kesmeye dikkat et ve kurbanın her parçasıyla Allah Teâlâ'nın senin bir parçanı ateşten âzad edeceğini ümit et.[89] Çünkü va'd bu şekilde vârid olmuştur. Bunun için kurbanın büyüklüğü ve parçalarının çokluğu nisbetinde ateşten âzâd edilirsin.

Medine'yi Ziyaret

Medine'nin evlerini gördüğün zaman, derhal şunu hatırlamalısın ki, Allah Teâlâ bu beldeyi peygamber-i zişânı Hz. Muhammed (s.a) için seçmiştir ve Rasûlü'nün hicretini de oraya münâsip görmüştür. Medine öyle bir yerdir ki, Hz. Peygamber orada rabbinin farz olan emirlerini ve kendisinin de sünnetlerini ilân etmiş ve oradan düşmanlarına savaş ilân etmiştir ve yine orada dinini ölünceye kadar öğretmeye devam etmiştir. Sonra gerek kendisinin ve gerekse kendisinden sonra hakkı ilân eden iki halifesinin mezarları da oradadır. Bütün bunları hatırladıktan sonra Hz. Peygamber'in, Medine'de gezerken yere bastığı mübarek ayağını ve onların yerlerini görüyor gibi düşünerek ve edebe bürünerek gezmelisin. Belki de her attığın adım Rasûlüllah'ın mübarek adımlarının yerleridir ve her attığın adım, mutlaka onun çiğnediği toprak üzerinde olmaktadır. Bu bakımdan sükûnetle, vekar ve edeble gezmelisin. Hz. Peygamber'in Medine'nin çarşılarında gezdiğini ve o topraklara bastığını hiçbir zaman kalbinden çıkarma-malısın. Gezerken Allah'a karşı nasıl bir tavır takındığını, ne gibi bir huşû ve sükûnete riâyet ettiğini de

89) Ebu Şeyh, (Ebu Said'den)

düşünmelisin. Allah'ın adıyla birlikte anılan o büyük şânını da kalbinden hiçbir zaman çıkarmamalısın. Unutma ki Allah Teâlâ (c.c), o rasûl-ü zişâna karşı, sesini onun sesinden daha yükseltmek sûretiyle de olsa, edebe muhalif hareket edenin amelini boşa çıkarır. Sonra Rasûlullah'ın sohbeti sayesinde yüce mertebelere vardırmak sûretiyle Allah'ın minnet ettiği o mübarek sahâbîleri, Rasûlullah'ı görmekle saadetin zirvesine eren ve onun kelâmını dinlemek sûretiyle derecelerin en yücesine varan o mutlu topluluğu da hatırlamalısın. Bütün bunlardan sonra elinden kaçan Rasûl'ün sohbeti ve ashab-ı kirâmın arkadaşlığı için son derece üzülmelisin. Sonra şu hakîkati de hatırlamalısın! Dünyada Rasûlullah'ı görmek fırsatı elinden kaçtığı gibi, âhirette de onu görmemek şeklinde senin için büyük bir tehlike sözkonusudur. Belki de sen onu ancak büyük bir teessür ve hasrete kapılarak göreceksin ki, senin kötü amellerin seninle onun arasında büyük bir perde olmuştur. Nitekim, bu hâdiseye işaret ederek Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

يَرْفَعُ اللّٰهُ اِلَىَّ اَقْوَامًا فَيَقُولُونَ: يَا مُحَمَّدُ! فَاَقُولُ: يَارَبِّ اَصْحَابِى! فَيَقُولُ: اِنَّكَ لاَتَدْرِى مَا اَحْدَثُوا بَعْدَكَ فَاَقُولُ بُعْدًا وَسُحْقًا.

> Allah Azîmüşşân, beni görmek için bir kavmi karşıma çıkarır. Onlar beni görüp 'Yâ Muhammed! Yâ Muhammed!' diye bağırırlar. O zaman ben de 'Ey rabbim! İşte bunlar ashâbımdır' diyeceğim. Bunun üzerine Allah Teâlâ bana şu cevabı verecektir: 'Sen onların, senden sonra neler ihdâs ettiklerini bilemezsin'. Bunun üzerine ben onlara 'uzaklık ve azap sizlere olsun' diyeceğim.[90]

Eğer Hz. Muhammed'in şeriatının hürmetini -bir an bile de olsa- terkedersen seninle onun arasına uzaklık gireceğinden, onun muhabbetinden sıyrıldığın için ondan uzak kalacağından korkmalısın. Bununla beraber ümidin büyük olmalıdır. Çünkü Allah Teâlâ sana iman ihsân ettikten sonra seni herhangi bir ticarî ve dünyevî maksatla değil, sadece onun ziyâreti için vatanından çıkarıp göndermiştir. Senin burayı ziyaret etmen, sadece ona karşı

90) Müslim ve Buharî (İbn Mes'ud ve Enes'ten)

olan sevgin ve onun eserlerine, onun kabrinin duvarına olan aşkının bir neticesidir. Zira elinden kaçan o mübarek yüzün cemâline bakmayı telâfi etmek için nefsine memleketinden çıkarak bunca zahmetlere katlanma müsamahasında bulunmuşsun. Bu nedenle bu niyetinden ötürü Allah Teâlâ'nın sana rahmet gözüyle nazar etmesi, haline en uygun düşen bir lûtuf olsa gerektir.

Mescid-i Şerîf'e vardığın zaman hatırla ki, orası Allah'ın peygamberine seçtiği ve müslümanların en şerefli nesline ithaf ettiği bir meydandır ve yine bil ki, Allah Teâlâ'nın farz ibâdetleri ilk önce o meydanda yerine getirilmiştir. O meydan, gerek diri ve gerekse ölü olsun Allah Teâlâ'nın en faziletli kullarını sinesinde barındırmıştır. Oraya girdiğinden ötürü, sana rahmet edeceği hususunda çok ümitli olmalısın. Bu bakımdan oraya Allah'tan korkarak ve oranın hürmetini kalbinde yücelterek girmelisin. Her mü'minin kalbinde en fazla huşû ve huzur isteyen bir mekândır orası... Nitekim Ebu Süleyman ed-Dârânî şöyle anlatır: "Veysel Karânî haccedip Medine'ye geldiği zaman, mescidin kapısında durur. Kendisine 'Şurası Rasûlullah'ın kabr-i şerîfidir' denildiği zaman, düşüp bayılır. Gözünü açtığında 'Beni dışarı çıkarın' der. Hz. Muhammed'in defnolunduğu bir beldede benim için lezzet duymak ne mümkün!"

Rasûlullah'ı Ziyaret

Daha önce dediğimiz gibi, onun huzur-u saâdetinde durman ve onu diri iken ziyaret ettiğin gibi, ziyaret etmen en uygun bir harekettir. Eğer sağ olsaydı onun şahsına ne kadar yaklaşabiliyorsan, kabrine de o kadar yaklaşmalısın. Nasıl ki onun şahsına temas etmek ve onun bedenini öpmek hürmetsizlik olduğu için, onun huzurunda biraz uzakta durup onun emrini yerine getirmeye hazır bir vaziyette durmak gerektiği gibi, şu anda da öyle yapman lâzımdır. Zira mezarı kucaklamak ve öpmek hristiyanların ve yahudilerin âdetidir. Rasûlullah senin orada hazır bulunduğunu, orada ziyaretçi olduğunu bilmektedir. Ona verdiğin selâm ve getirdiğin salâvat-ı şerîfeler kendisine aynı anda yetişir. Bu bakımdan onun mübârek sûretini hayalinde canlandır. Mezarında oturduğunu ve senin hareketlerini seyrettiğini hayâline getir. Onun büyük rütbesini kalbinde yaşat. Çünkü Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

Allah Teâlâ benim kabrimde bir meleği vekil kılıp orada vazifelendirmiştir. Ümmetimden bana selâm verenlerin selâmını o melek bana tebliğ eder...[91]

Hadîste 'selâm'ı Rasûlullah'a tebliğ edilen kimseler, kabr-i şerîfe varıp ziyarette bulunmayan kimselerdir. Acaba vatanından ayrılıp o uçsuz bucaksız çölleri aşarak aşk ve şevk ile Rasûlullah'ın mânevî huzuruna varmak isteyen ve onun meşhedini görmekle yetinen, onun mübarek yüzünü bilfiil görmediğinden ötürü hasretler çeken bir kimsenin vermiş olduğu selâm ve getirmiş olduğu salât ü selâmlar nasıl olur? Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

مَنْ صَلَّى عَلَيَّ مَرَّةً وَاحِدَةً صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ عَشْرًا.

Kim bana bir defa salât ve selâm getirirse (ona karşılık olarak) Allah Teâlâ o kimseye on defa salât ve selâm okur.[92]

Bütün bunlar diliyle Rasûlullah'a salât ve selâm getirenin mükâfatıdır. Acaba bedeniyle Rasûlullah'ın ziyaretinde hazır bulunanların mükâfatı ne olur?

Rasûlullah'a selâm okuyup, salât ve selâm getirdikten sonra minberine gitmeli, orada Rasûlullah'ın (s.a) hutbe okumak ve va'z u irşadda bulunmak için o minbere vekar ve tâzim ile çıkışını tasavvur etmelisin. Minber üzerinde durduktan sonra yüzünü ashab-ı kirâma nasıl çevirdiğini ve o yüzün nasıl pırıl pırıl parladığını da hayal etmelisin. Yine orada onun Allah Teâlâ'ya hutbesiyle, ashab-ı kirâmı itâat etmeye teşvik ettiğini ve muhacirler ile ensarın (r.a) onun etrafını nasıl çevirdiklerini hatırlamalısın. Orada Allah Teâlâ'dan şu istekte bulunmalısın: Kıyâmette seninle onun arasına herhangi bir mâni girip seni ondan uzaklaştırmasın.

İşte bütün bunlar hac amellerinde kalbin vazifeleridir. Ziyarete gelen kişi, bütün bu vazifeleri yaptıktan sonra kalben mahzun olması ve korkması gerekir. Çünkü kişi acaba haccı kabul olunup kendisi mahbublar zümresine kaydedildi mi, yoksa haccı reddolu-

---

91) Nesâî, İbn Hibban ve Hâkim, (İbn Mes'ud'dan)

92) Müslim, (Ebu Hüreyre ve Abdullah b. Amr'dan)

nup kendisi rahmet kapısından kovulanlara mı ilhak edildi? Bunun keyfiyetini bilmemektedir. Bu keyfiyeti kalbin-den ve amellerinden öğrenmeye çalışmalıdır. Eğer kalbinin dünyadan uzaklaşmasının daha fazla olduğunu, Allah'a ve ünsiyet evine daha yakınlaştığını görür ve amellerinin de şeriat mizanıyla tartıldığını müşa-hede ederse o zaman haccının kabul olunduğuna can ü gönülden inanmalı-dır. Çünkü Allah Teâlâ ancak kendisini sevenin amelini kabul eder ve Allah Teâlâ kimi severse onun yardımcısı olur. Sevgisinin alâmetlerini onda belirtir ve gösterir. Mel'un İblis'in ona tasallut etmesini önler. Bu bakımdan o kimsede böyle bir durum bulunursa, muhakkak bilmelidir ki bu, haccının kabul olunmasına delâlet eder. Eğer tam bunun aksini görürse, o vakit belki de seferinden ancak meşakkat ve yorgunluk kalmıştır. Böyle bir durumdan Allah Teâlâ'ya sığınırız!

Kitabu Esrâr'il-Hac (Haccın Sırları) bölümü burada sona erdi. Bu bölümün ardından -inşallah- *Kitabu Âdâbı Tilavet'il-Kur'an* (Kur'an Okumanın Âdâbı) bölümü gelecektir!

Sekizinci Kitab

KİTABU ÂDÂBI TİLAVET'İL-KUR'AN

(Kur'an Okumanın Âdâbı)

1. Kur'an ve Kur'an Ehli'nin Fazileti, Gafletle Kur'an Okuyanların Zemmi
2. Kur'an Okumanın Zâhirî Âdâbı
3. Kur'an Okunurken Riayet Edilmesi Gereken Bâtınî Ameller
4. Kur'an Anlamak ve Nakle Başvurmadan Sadece Rey ile Tefsîr Etmek

VIII. Kitabu Âdâbı Tilavet'il-Kur'an

(Kur'an Okumanın Âdâbı)

Giriş

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adı ile başlarız. Hamd Allah'a mahsustur. O, Allah ki, kullarına, peygamber gönderip Kitab'ı indirmiştir. O kitab ki hakkında 'Ona ne önünden, ne ardından (hiçbir sûretle) bâtıl yaklaşamaz, o herkes tarafından öğülen ve hikmet sâhibi olan Allah tarafından indirilmedir' (Fussılet/42) ayeti vârid olmuştur. Öyle ki; ondaki kıssa ve haberler sayesinde düşünenler için ibret yolu oldukça genişlemiştir. Yine o kitabda tafsilâtıyla beyân edilen ahkâm sâyesinde dosdoğru yolda nasıl gidileceği, herkese bâriz bir şekilde görünmüştür. O kitab, helâl ile harâmı ayırdı. Bu bakımdan o kitab, ziyâ ve nûrdur. O kitabın sayesinde insanoğlu gururundan kurtulur. O kitabda kalb(in mânevî) hastalıklarının şifası vardır. O kitaba muhalefet eden herhangi bir kaynaktan ilim arayanları, Allah Teâlâ dalâlete götürür. O kitab Allah'ın kopmaz ipidir, apaçık nûrdur. En sağlam kulpu ve insanı hedefine yetiştirici en sağlam tutanağıdır. O kitab, azı-çoğu, küçüğü-büyüğü, kısacası bütün hakîkati kendinde toplayan bir kitabdır. O kitabın içindeki hikmetler bitmez ve tükenmez... Onun beşer tâkatinin üstündeki beyanâtı sonsuzdur. İlim sahipleri yanında onun faydaları hudutsuzdur. Kur'an çok okumakla eskimez. Öncekileri ve sonrakileri irşâd eden o kitabdır. Cinler o kitabı dinledikten sonra hemen kavimlerini Allah'ın azabından korkutmak gayesiyle döndüler ve 'dediler ki: Biz çok hoş bir Kur'an dinledik. Hidayete erdiriyor. Biz de ona imân ettik. Bundan böyle rabbimize asla hiç kimseyi ortak koşmayacağız' (Cin/1-2). Öyle ise, o kitaba iman eden bir kimse muvaffak olmuştur. Onunla söyleyen, doğru söylemiştir. Ona yapışan, hidayete ermiştir. Onunla amel eden, zaferi elde etmiştir. Nitekim Allah Teâlâ Kur'an-ı Kerîm'de o kitab hakkında şöyle buyurmaktadır: 'Hiç kuşkusuz Kur'an'ı biz indirdik ve muhakkak ki onu biz koruyacağız'. (Hicr/9)

Kalplerde ve mushaflarda korunmasının sebeplerinden birisi de, devamlı okumak, âdabı ve şartlarına riayet ederek tedkîkine devam etmek, ondaki zâhirî âdâbı ve bâtınî amelleri muhafaza etmektir. Bunun beyan ve tefsiri gerekir. Maksad ve hedefleri dört bölümde toplanmıştır.

Birinci Bölüm: Kur'an ve Kur'an Ehli'nin Fazileti, Gafletle Kur'an Okuyanların Kötülenmesi

İkinci Bölüm: Kur'an Okumanın Zâhirî Âdâbı

Üçüncü Bölüm: Kur'an Okunurken Riayet Edilmesi Gereken Bâtınî Ameller

Dördüncü Bölüm: Kur'an'ın Anlaşılması, Şahsî Görüşle (Rey'le) ve Başka Yollarla Tefsir Edilmesi

BİRİNCİ BÖLÜM

Kur'an ve Kur'an Ehli'nin Fazileti, Gafletle Kur'an Okuyanların Zemmi

Kur'an'ın Fazileti

Hadîsler

Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

مَنْ قَرَأَ الْقُرْآنَ ثُمَّ رَأَى اَنَّ اَحَدًا اُوتِىَ اَفْضَلَ مِمَّا اُوتِىَ فَقَدِ اسْتَصْغَرَ مَا عَظَّمَهُ اللّٰهُ,

Kim Kur'an'ı okuduktan sonra herhangi bir kimsenin kendisine verilen nimetten daha üstün bir nimete sahip olduğunu düşünürse, muhakkak o, Allah Teâlâ'nın büyüttüğü nimeti küçümsemiş olur.[1]

Hiçbir şefaatçı yoktur ki, Allah nezdinde mertebesi Kur'an'ın mertebesinden daha efdal ve üstün olsun. Ne peygamberlerin, ne melek ve ne de başkasının. (yani en büyük şefaatçı Kur'an'dır).[2]

لَوْ كَانَ الْقُرْآنُ فِى اِهَابٍ مَا مَسَّتْهُ النَّارُ.

Eğer Kur'an bir deride bulunursa, ateş o deriyi yakmaz.[3]

اَفْضَلُ عِبَادَةِ اُمَّتِى تِلاَوَةُ الْقُرْآنِ.

---

1) Taberânî, (Abdullah b. Amr'dan *zayıf* bir senedle)

2) Abdülmelik b. Habib ve Taberânî

3) Taberânî ve İbn Hibban

Ümmetimin en üstün ibâdeti, Kur'an okumaktır.[4]

إِنَّ اللّٰهَ قَرَأَ طٰهٰ وَيٰسٓ قَبْلَ اَنْ يَخْلُقَ الْخَلْقَ بِاَلْفِ عَامٍ فَلَمَّا سَمِعَتِ الْمَلَائِكَةُ الْقُرْاٰنَ قَالَتْ:
طُوبٰى لِاُمَّةٍ يَنْزِلُ عَلَيْهِمْ هٰذَا وَطُوبٰى لِاَجْوَافٍ تَحْمِلُ هٰذَا وَطُوبٰى لِاَلْسِنَةٍ تَنْطِقُ بِهٰذَا ....

Allah Teâlâ, mahlûkunu yaratmazdan bin yıl önce, *Tâhâ* ve *Yâsîn* sûrelerini okudu, Melekler Allah Teâlâ'nın Kur'an okuyuşunu dinlediklerinde dediler ki, cennet o ümmete olsun ki, bu okunan kelâm onun üzerine nâzil olacaktır. Cennet o göğüslere olsun ki, bunu yüklenecektir ve cennet o dillere olsun ki, bununla konuşacaktır.[5]

Ey ümmetim! Sizin en hayırlınız, Kur'an'ı öğrenen ve öğreteni-nizdir.

Allah Teâlâ bir hadîs-i kudsî'de şöyle buyurmaktadır:

Kur'an'ı okumak, herhangi bir kimseyi bana yalvarmaktan ve benden ihtiyacını istemekten alıkoyuyorsa, o kimseye şükredenlerin en faziletli ve en yüce sevâbını ihsân ederim.[6]

Üç zümre vardır. Onlar kıyâmet gününde simsiyah miskten meydâna gelmiş bir tepenin üzerinde otururlar. Kıyametin korkunç manzarası onları korkutmaz. Onlar şunlardır: a) Sadece Allah'ın cemâlini elde etmek ve onun rızâsını gözetmek gayesiyle Kur'an okuyan kişi, b) Kendisinden râzı olan bir cemaate Kur'an okuyarak cemaatle namaz kıldıran kişi... (Metinde, üçüncü zümreden bahsedilmemiştir).[7]

اَهْلُ الْقُرْاٰنِ اَهْلُ اللّٰهِ وَخَاصَّتُهُ.

Kur'an ehli, Allah'ın ehli ve havass kullarıdır.[8]

---

4) Ebu Nuaym, (Nu'man b. Beşir'den *zayıf* bir senedle)
5) Dârimî, (Ebu Hüreyre'den *zayıf* bir senedle)
6) Buharî, (Hz. Osman'dan)
7) Tirmizî, (Ebu Said'den)
8) Nesâî, İbn Mâce ve Hâkim, (Enes'ten *hasen* bir senedle)

'Demir paslandığı gibi, kalpler paslanır' demesi üzerine Hz. Peygamber'e şöyle soruldu: 'Ey Allah'ın Rasûlü! O halde kalplerin cilâsı nedir?' Hz. Peygamber 'Kur'an'ı okumak ve ölümü hatırlamak' diye cevap verdi.[9]

لَلّٰهُ اَشَدُّ اُذُنًا اِلٰى قَارِىءِ الْقُرْاٰنِ مِنْ صَاحِبِ الْقَيْنَةِ اِلٰى قَيْنَتِهِ.

Muhakkak ki, Allah Teâlâ, Kur'an okuyucusunu, cariyesinin şarkısını dinleyen kimseden daha fazla dinler.[10]

Ashab'ın ve Âlimlerin Sözleri

Ebu Umâme el-Bâhilî şöyle buyurmuştur: 'Kur'an'ı okuyunuz. Sakın bu duvarlarda asılı bulunan mushaflar sizi aldatmasın. Çünkü Kur'an'a kap olan bir kalbi Allah Teâlâ azaba uğratmaz'.

İbn Mes'ud (r.a) şöyle demiştir: 'İlmi istediğiniz zaman, Kur'an'ı inceleyiniz. Çünkü öncekilerin ve sonrakilerin ilmi Kur'an'dadır'.

Yine İbn Mes'ud (r.a) şöyle der: 'Kur'an'ı okuyunuz. Çünkü sizlere, Kur'an'ın her harfi için on sevab verilir. Dikkat ediniz! Ben 'Elif, lam, mim' bir harftir demiyorum. *Elif* ayrı, *Lâm* ayrı ve *Mim* de ayrı harflerdir'.

Yine İbn Mes'ud (r.a) şöyle demiştir: 'Herhangi birinizin kendi durumunu yoklamasına gerek yoktur. Eğer o kişi Kur'an'ı sever ve ona hayranlık duyarsa, bilmiş olsun ki Allah'ı ve Rasûlü'nü de sever. Eğer Kur'an'a buğzediyorsa, muhakkak Allah'a ve Rasûlü'ne de buğzediyor demektir'.

Amr b. el-Âs 'Kur'an'ın her ayeti, cennetin bir derecesi ve evinizin de lâmbasıdır' demiştir.

Yine Amr b. el-Âs şöyle der: 'Kur'an okuyan bir kimse, nübüvveti kaburgalarının arasına koymuş demektir. Ancak şu kadar var ki; bu kimseye vahiy gelmez'.

---

9) Beyhâkî, (*zayıf* bir senedle İbn Ömer'den)

10) İbn Mâce, İbn Hibban ve Hâkim, (Fudale b. Ubeyd'den)

Ebu Hüreyre (r.a) şöyle der: 'Herhangi bir evde Kur'an okunursa, şeksiz ve şüphesiz o ev (mânen) âile efradı için genişler, hayrı çoğalır, oraya melekler dolar ve şeytanlar kaçar. O ev ki, içinde Kur'an okunmaz, aile efradı üzerine daralır, hayrı azalır, melekler oradan çıkıp şeytanlar dolar'.

Ahmed b. Hanbel (r.a) şöyle der: "Allah Teâlâ'yı rüyamda gördüm ve kendisine sordum: 'Ey rabbim! Sana yakınlaşmak isteyenlerin, bu gayeye ulaşmaları için en iyi yol nedir?' Allah (c.c) 'Yâ Ahmed! Kelâm'dır (Kur'an'dır)' dedi. 'Yârab! İster anlasın, ister anlamasın, her okuyan insan bu dereceye varır mı?' dedim. 'İster anlasın, ister anlamasın, varır' buyurdu".

Muhammed b. Ka'b el-Kurzî şöyle buyurmuştur: 'İnsanlar, kıyâmet gününde Allah Teâlâ'dan Kur'an'ı dinledikleri zaman, (öyle bir aşka gelirler ki) sanki Kur'an'ı hiç dinlememişlerdir'.

Fudayl b. İyâz şöyle der: 'Kur'an ile amel edene en yakışan hareket, hiç kimseye hatta sultanlara ve rütbece onlardan daha küçük olan diğer idarecilere de muhtaç olup el açmamasıdır! Bu bakımdan Kur'an hâmilinin insanlara muhtaç olmaması, aksine insanların ona muhtaç olması, ona daha uygun ve yaraşır bir harekettir'.

Yine Fudayl b. İyâz şöyle der: 'Kur'an'ın taşıyıcısı, İslâm bayrağının taşıyıcısıdır. Bu bakımdan ağır başlı olup oynayanlarla beraber oynamamalı ve unutanla beraber unutmamalı, gevezelik yapanlarla teşrik-i mesâî etmemelidir. Bütün bunları yüce Kur'an'ın tâzimine binaen yapmamalıdır'.

Süfyan es-Sevri (r.a) şöyle demiştir: 'Kişi Kur'an'ı okuduğu zaman, melek onun gözlerinin ortasından öper'.

Amr b. Meymun (r.a) şöyle demiştir: Sabah namazını kıldığı zaman Kur'an'ı açıp yüz ayet okuyan bir kimseyi, bütün insanların yaptığı hayırlı amelleri yapmış bir kimse gibi, Allah Teâlâ yüceltir'.

Hâlid b. Ukbe Allah Rasûlü'ne (s.a) gelip, 'Ey Allah'ın Rasûlü! Bana Kur'an oku!' diye teklifte bulununca, Hz. Peygamber şu ayeti okudu: 'Muhakkak ki Allah adaleti, ihsanı ve akrabaya vermeyi emrediyor' (Nahl/90). Bunun üzerine Hâlid, Rasûlullah'a 'Ne olur, aynı ayeti tekrar et' diye yalvarınca, o da aynı ayeti yeniden okudu.

Halid 'Allah'a yemin ederim ki Kur'an'ın halâveti vardır. Kur'an'ın üzerinde pırıl pırıl parlayan bir nûr vardır. Onun altı yapraklı, üstü ise meyve vericidir. Beşer böyle bir sözü asla söyleyemez'.[11]

Hasan Basrî (r.a) şöyle demiştir: 'Allah'a yemin ederim, Kur'an'dan daha üstün bir zenginlik olmadığı gibi, ondan mahrum olmaktan da daha fakirlik yoktur'.

Fudayl b. İyaz şöyle der: 'Haşr sûresinin son ayetlerini sabahladığında okuyup aynı günde ölen bir kimsenin defteri, şehidler defterinin mührü ile mühürlenir. Akşamleyin aynı sûrenin son ayetlerini okuyup o gecede ölen bir kimsenin de defteri şehidlerin defterlerini sonuçlandıran mühürle mühürlenir'.

Kasım b. Abdurrahman şöyle der: Âbidlerden birine dedim ki 'Senin oturduğun bu halvethanede kendisiyle arkadaşlık edeceğin kimse yok herhalde'. Bunun üzerine elini mushafa uzatıp dizlerinin üzerine koydu ve dedi ki: 'İşte arkadaşım budur'.

Hz. Ali şöyle demiştir: 'Üç şey vardır ki, insanın zekâsına kuvvet verir ve balgamı söker: a) Misvak kullanmak, b) Oruç tutmak, c) Kur'an okumak'.

Gafletle Kur'an Okuyanların Zemmi

Enes b. Mâlik (r.a) şöyle der: 'Kur'an okuyan çok kimseler vardır ki Kur'an onlara lânet eder'.

Meysere el-Eşcâî şöyle demiştir: 'Asıl garip olan, fâcirin ezberindeki Kur'an'dır'.

Ebu Süleyman ed-Dârânî der ki: 'Zebâniler, putperestlerden önce (veya putperesti tutmasından daha şiddetli) Allah'a isyan eden Kur'an okuyucularını tutup azaba çekerler!'

Bazı âlimler de şöyle demiştir: Âdemoğlu Kur'an'ı okuduktan sonra günah ile karışık hareketlerde bulunursa, sonra dönüp yine de Kur'an'ı okursa, kendisine (Allah tarafından) denilir ki: 'Sen nerede, benim kelâmım nerede?'

---

11) İbn Abdilberr, *İstiab*; Beyhakî, *Şuab'ul-İman*

İbn Rimah (Ümeyr b. Me'mun) şöyle buyurmuştur: Kur'an'ı ezberlediğim için (korkudan) nedâmet getirdim. Çünkü bana şöyle bir haber gelmiştir: 'Kur'an'ı hıfzedenler kıyâmet gününde peygamberler neden sorulursa aynı şeyden sorulurlar'.

İbn Mes'ud şöyle der: 'Kur'an hafızına en uygun ve en yakışan hareket insanların uyuduğu zamanda geceyi uykusuz, insanların dünya meşgalelerine dalıp ifrat ettikleri zamanda da gününü uyanıklıkla geçirmektir. İnsanların sevinip eğlendiği zamanda üzülmek, insanların gülüp oynadıkları zamanda ağlamak, insanların dünya kelâmına dalıp gaflete düştükleri zamanda sükût edip düşünmek ve insanların onu-bunu kandırmaya çalıştıkları zamanda da Allah'tan korkmaktır. Yine Kur'an hafızına en yakışan hareket, yumuşaklıktır. Katı kalpli olmak, mücadeleci olmak, bağırıp çağırmak ve şiddetli olmaksa hiç de Kur'an hâmiline yaraşmayan sıfatlardır'.

Hadîsler

Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

أَكْثَرُ مُنَافِقِي هٰذِهِ الْأُمَّةِ قُرَّاؤُهَا.

Bu ümmetin münafıklarının çoğu, Kurra (Kur'an okuyucu)larıdır.[12]

اِقْرَأِ الْقُرْآنَ مَا نَهَاكَ فَإِنْ لَمْ يَنْهَكَ فَلَسْتَ تَقْرَؤُهُ.

Kur'an seni yasaklardan alıkoyduğu müddetçe Kur'an'ı oku. (O zaman onu okumuş sayılırsın). Eğer Kur'an, seni yasaklardan alıkoymazsa onu okumuş sayılmazsın.[13]

مَا آمَنَ بِالْقُرْآنِ مَنِ اسْتَحَلَّ مَحَارِمَهُ.

---

12) İmam Ahmed, (Ukbe b. Âmir ve Abdullah b. Amr'dan)

13) Taberânî, (Abdullah b. Amr'dan *zayıf* bir senedle)

> Kur'an'ın haram ilân ettiklerini helâl bilen bir kimse, Kur'an'a iman etmemiştir.[14]

Seleften bir zât şöyle buyurmuştur: 'Kul, Kur'an'ın herhangi bir sûresini açtığında, melekler onun üzerine, o sûreyi bitirinceye kadar *salâvat-ı şerife* getirirler. Başka bir kul da Kur'an'ın herhangi bir sûresini açıp okur, onu bitirinceye kadar melekler kendisine lânet ederler'. Bu söz üzerine o kimseye soruldu: 'Bu nasıl olur?' Şöyle cevap verdi: 'Kişi, Kur'an'ın helâl ilân ettiklerini helâl; ve haram ilân ettiklerini de haram olarak bildiği zaman, melekler onun üzerine salâvat getirirler. Aksi takdirde de lânet ederler'.

Bir âlim şöyle buyurmuştur: "Kul, Kur'an'ı okur ve bilmediği halde kendi kendisine lanet eder. Şöyle ki: 'İyi bilin ki Allah'ın lâneti zâlimlerin üzerinedir' der; oysa kendisi zâlimdir. 'İyi bilin ki Allah'ın lâneti yalancıların üzerinedir' der; oysa kendisi yalancılardandır".

Hasan Basrî (r.a) şöyle der: 'Siz Kur'an'ın okunmasını konaklar edinmişsiniz, geceyi de deve... O deveye biner, onunla konakları geçersiniz. Oysa, sizden öncekiler Kur'an'ı rablerinden risaleler ve fermanlar olarak görürlerdi. Geceleyin sabahlara kadar Kur'an'ı düşünür ve gündüzleyin onun ahkâmını uygularlardı'.

İbn Mes'ud (r.a) da şöyle demiştir: 'Kur'an insanlara onunla amel etmeleri için nâzil oldu. İlk insanlar ise, Kur'an'ı amel etmek için okudular. Sizin herhangi biriniz ise, Kur'an'ı başından sonuna kadar okur, tek bir harfini dahi bırakmaz. Oysa onunla amel etmeyi tamamen terketmiştir'.

İbn Ömer ve Cündüb'ün hadîsinde şöyle vârid olmuştur: 'Biz uzun bir zaman yaşadık. Bizden herhangi biri Kur'an'dan önce imanı elde ederdi. Muhammed Mustafa'ya (s.a) Kur'an'dan bir sûre nâzil oluyordu. Biz onun helâlini, harâmını, emrini, yasağını ve onun neresinde durmak gerekiyorsa onu öğreniyorduk. Sonra bazı kişileri gördük ki, onlar imandan evvel Kur'an'ı elde ederler. Kitab'ın başlangıcından sonuna kadar okuduğu halde hangi ayet kendisine emretmektedir, hangi ayet kendisini sakındırmak-tadır,

---

14) Tirmizî, (Suheyb'den)

bilmediği gibi, nerede duracağını da bilmez. Âdetâ çürük hurmaları savurduğu gibi, ayetleri savurup geçer'.[15]

Tevrat'ta şöyle vârid olmuştur:

> Ey kulum! Benden utanmaz mısın? Bazı arkadaşlarından sana bir mektup geldiğinde, yolda yürüdüğün halde, yolun bir kenarına çekilip, o mektubu okumak için oturup, onu harf be harf tedkik edip bir noktasını dahi gözden kaçırmazsın. İşte bu benim kitabımdır, sana indirdim. Dikkat et ki o kitabda senin için ne kadar hüküm beyan etmişim ve orada enine-boyuna düşünmen için nice ahkâmı senin için tekrarlamışım! Bütün bunlardan sonra yine de sen o kitabdan yüz çeviriyorsun. Acaba ben birtakım arkadaşlarından senin yanında daha mı kıymetsizim ki, böyle yapıyorsun? Ey kulum! Senin bazı arkadaşların yanında oturduğu zaman, bütün varlığınla ona dönersin. Bütün kalbinle onun konuşmasını dinlersin. Eğer o konuşurken başka birisi konuşmak ister veya onun konuşmasından seni meşgul eden herhangi bir engel çıkarırsa, derhal o ikinci konuşmacıya işaret ederek onun susmasını istersin. Dikkat et! İşte ben sana yönelmiş, seninle konuşuyorum. Oysa sen kalbinle benden uzaklaşıyorsun. Acaba beni bazı arkadaşlarından daha mı ehven telâkki ediyorsun?

---

15) *İlim* bölümünde geçmişti.

İKİNCİ BÖLÜM

Kur'an Okumanın Zâhirî Âdâbı

Bu edebler on tanedir:

I. Kur'an Okuyucusunun Hâli

Kur'an okuyan abdestli olmalı, edebli ve sâkin bir şekilde durmalı. İster ayakta isterse oturarak kıbleye yönelmelidir. Başını önüne eğmeli, bağdaş kurarak veya yaslanarak oturmamalıdır. Aynı zamanda mütekebbir bir şekilde de oturmamalıdır. Hocasının huzurunda iken nasıl oturması gerekiyorsa, tek başına Kur'an okurken de aynen o şekilde oturması uygundur. Kur'an okumak için, en faziletli ve uygun hâl, namazda ayakta iken ve camide okumaktır. Amellerin en faziletlisi bu şekilde okumaktır. Eğer yatağında uzandığı ve abdestsiz olduğu halde ezberinden Kur'an okursa, yine fazileti varsa da, ayakta iken, namazda ve câmide okuması kadar fazileti yoktur. Çünkü Allah Teâlâ (c.c) Kur'an-ı Hakîm'de 'Sağ duyulular o kimselerdir ki, ayakta iken otururken ve yatarken Allah'ı anarlar. Göklerin ve yerin yaratılışı üzerinde düşünürler...' (Âlu İmran/191) buyurmuştur.

Görüldüğü gibi, Allah Teâlâ burada hangi halde Kur'an okursa okusun, Allah'ı ananları övmektedir. Fakat şu kadar var ki önce ayakta okumayı, sonra oturarak, sonra da uzanarak okumayı tavsiye buyurmaktadır.

Hz. Ali (r.a) şöyle buyurmaktadır: 'Ayaktayken namazda Kur'an okuyan bir kimse için her harfe karşılık yüz sevap yazılır. Oturarak namazda Kur'an okuyan için, her harfe karşılık elli, namazın dışında abdestli olarak okuyan için de yirmibeş ve abdestsiz olarak okuyan için ise on sevap vardır. Geceleyin ibadet etmek daha efdaldir. Çünkü o gece, kalbin herşeyden boşalmasına daha elverişlidir'.

Ebu Zer el-Gıfârî (r.a) şöyle der: 'Gündüzleyin çok secde etmek ve geceleyin de uzun uzun namaz kılmak daha efdaldir'.

II. Kur'an'dan Okunacak Miktar

Kur'an okuyucularının uzun veya kısa okumak hususunda çeşitli âdetleri vardır; Kur'an okuyucularından bazıları bir gün, bir gecede Kur'an'ı bir defa, bazıları iki defa, hatta bazıları üç defa hatmetmeye kadar ileri götürürler.

Bazı Kur'an okuyucuları da ayda bir defa hatmederler. Fakat takdirleri hususunda başvurulan en sağlam kaynak Hz. Peygamber'in (s.a) şu hadîsi şerifidir:

مَنْ قَرَأَ الْقُرْاٰنَ فِى اَقَلَّ مِنْ ثَلاَثٍ لَمْ يَفْقَهْهُ.

Kim üç günden az bir müddette Kur'an'ı okuyup hatmederse o Kur'an'ın mânâsını anlamamıştır.[16]

Bunun hikmeti şudur: Çünkü üç günden az bir müddette Kur'an'ı hatmetmek hevesine kapılmak, *tertil* (kelimelerin üzerine basa basa, harflerin hakkını vere vere okumak) ile okumaya mânidir. Aynı mânânın Hz. Âişe'den de vârid olduğunu görmekteyiz. Şöyle ki: Âişe validemiz (r.a), Kur'an'ı çarçabuk kelimeleri birbirine bitiştirmek sûretiyle okuyan birisini dinlediği zaman 'Bu adamcağız, ne Kur'an okuyor, ne de susuyor' buyurmuştur.

Hz. Peygamber (s.a) Amr'ın oğlu Abdullah'a haftada bir defa Kur'an'ı hatmetmesini emretmiştir.[17]

Ashabdan bir cemaat de aynen bu şekilde haftada bir defa Kur'an'ı hatmederdi. Osman b. Affan, Zeyd b. Sâbit, İbn Mes'ud ve Ubey b. Ka'b bu gruba dahil olan zatlardır. Bu bakımdan Kur'an'ı hatmetmekte dört derece vardır:

A) Yirmidört saatte bir defa hatmetmek ki âlimlerden bir grup bunu kerih görmüşlerdir.

---

16) Sünen sâhipleri, (Abdullah b. Amr'dan)

17) Müslim ve Buharî, (Abdullah b. Amr'dan)

B) Ayda bir defa hatmetmek ki, her günde bir cüz okumak sûretiyle yapılır. Bu şekilde okumak ise, müddetin uzunluğu hususunda mübalâğa etmektir. Nitekim birincisinin de müddetin kısalığı ve Kur'an'ı çok okumak hususunda mübâlâğalı olduğu gibi. Bu iki derecenin arasında iki mutedil derece vardır.

C) Haftada bir defa hatmetmek.

D) Haftada iki defa hatmetmek. Bu durumda bir hatim üç güne yakın bir müddette yapılmış olur. En sevimlisi, geceleyin ayrı hatim, gündüzleyin de ayrı hatimdir. Gündüz okunan hatmin pazartesi günlerinin sabah namazında bitirilmesi, gece okunan hatmin de Cuma gecesinin akşam namazının iki rek'at sünnetinin içinde veya ondan sonra bitirilmesi daha evlâ ve daha uygundur ki bu şekilde günün evveliyle gecenin evvelini Kur'an hatmetmekle karşılamış olsun. Zira Allah'ın melekleri eğer Kur'an'ı akşamleyin hatmederse sabaha kadar, eğer sabahleyin hatmederse akşama kadar onun için salât ü selâm okurlar. Bu bakımdan hatmin bereketi böylece bütün gece ve gündüzleri kapsamış olur.

Kur'an'dan okunacak miktar hakkındaki tafsilâta gelince, eğer kişi âhiret amellerinin yolcusu bulunan âbidlerden ise, haftada en az iki hatim yapmalıdır. Eğer kalbî amellerin ve düşünce çeşitlerinin yolcularından veya ilmi neşretmekle meşgul olanlardansa, o zaman haftada bir hatim okumakla yetinmesinde beis yoktur. Eğer Kur'an'ın mânâlarına fikren nüfuz eden bir kimseyse, o zaman çokça ayetleri tekrar ettiğinden ve düşündüğün-den ötürü ayda bir defa Kur'an'ı hatmetmesi kâfidir.

III. Kur'an'ın Kısım Kısım Okunması

Haftada bir hatim indiren bir kimseye gelince, Kur'an'ı yedi hizbe (bölüme) ayırmalıdır. Çünkü ashab (r.a), Kur'an'ı hiziplere ayırmıştır.

Rivayet ediliyor ki, Hz. Osman (r.a) Cuma gecesi *Bakara* sûresinden başlayarak *Mâide* sûresinin sonuna kadar okuyordu. Cumartesi gecesi *En'am* sûresinden *Hûd* sûresine kadar okuyordu. Pazar gecesi *Yûsuf* sûresinden *Meryem* sûresine kadar okuyordu. Cumartesi gecesi *Tâhâ* sûresinden Hz. Musa ile Firavun'dan bahseden *Kasas* sûresine kadar okuyordu. Çarşamba

gecesi *Zümer* sûresinden *Rahmân* sûresine kadar okuyup Kur'an'ı hatmediyordu.

İbn Mes'ud ise, Hz. Osman'ın tertibinden başka bir tertib üzere Kur'an'ı taksim ederek her gecede bir kısmını okumaktaydı.

Denildi ki, Kur'an'ın hizibleri yedidir:

Birinci hizib, üç sûreden,

İkinci hizib, beş sûreden,

Üçüncü hizib, yedi sûreden,

Dördüncü hizib, dokuz sûreden,

Beşinci hizib, onbir sûreden,

Altıncı hizib, onüç sûreden oluşmaktadır,

Yedinci hizib ise, *Kaf* sûresinden sonuna kadardır.

İşte sâhabe-i kiram (r.a), böylece Kur'an'ı hiziblere ayırmıştı ve bu tertib üzere okurlardı. Bu hususta Hz. Peygamber'in bir hadîs-i şerifi de vardır.

Bütün bunlar, Kur'an'daki *humus* (beşte bir), *öşür* (onda bir) ve *cüzler* belirtilmezden önce idi. Bunların dışında kalan durak yerleri, cüz'lerin belirtilmesi, hiziblerin yazılması ve benzerleri daha sonra yapılmıştır.

IV. Kur'an'ın Yazımı

Kur'an'ı güzelce yazmak ve açık açık harflerini belirtmek müstehabdır. Kur'an'ın noktalarını, belirtilerini ve diğer alâmetlerini kırmızı boya ile yazmakta herhangi bir sakınca yoktur. Çünkü böyle yazmak Kur'an'ı süslendirmek ve açıkça yazmak demektir ve aynı zamanda okuyanı yanlış okumak ve lahin yapmaktan korumak demektir.

Hasan Basrî ve İbn Sirin (r.a), Kur'an'da humuslar, öşürler ve cüzlerin yazılmasını münker görürlerdi.

Şa'bî ve İbrahim Nehâî'den de, noktaların kırmızı ile yazılmasını ve buna karşılık ücret alınmasını kerih gördükleri rivayet edilmektedir.

Selef-i sâlihin şöyle derdi: 'Kurân'ı her fazlalıktan tecrîd ediniz'. Selef-i sâlihin bu kapının açılmasıyla Kur'an'da başka ziyadelerin yapılmasından korktukları için buna izin vermemişler ve böylece bu sahadaki fitnenin önünü kesmek istemişlerdir. Gayeleri Kur'an'ı zamanla herhangi bir değişme ve bozulmadan korumaktır ve onların bu hareketini böylece yorumlamak yerinde bir tefsir olur. Fakat Kur'an'daki kırmızı noktalar gibi fazlalıklar selefin düşündüğü mahzurlara ümmeti sevketmediği ve onlarla 'Kur'an daha iyi bilinir' kanâati istikrar bulduğu takdirde, böyle hareket etmekte herhangi bir sakınca olmaması gerekir. 'Bu şeyler sonradan ihdâs edilmiştir' diye, ister iyi olsun ister olmasın, mutlaka menedilmelidir şeklinde bir hüküm verilmemelidir. Zira nice sonradan ortaya çıkan şeyler vardır ki güzeldir. Nitekim terâvih namazının cemaatle kılınması, Hz. Ömer'in ihdâs ettiği bir husustur ve aynı zamanda '*Bid'at-ı hasene*'dir'.

Zemmedilen bid'at ise, köklü bir sünnet-i seniyye ile tezad teşkil eden veya öyle bir sünneti ortadan kaldıran bid'attır.

Bir âlim de şöyle demiştir: 'Ben noktalanmış mushafları okurum, fakat kendim bunu yapmam'.

Evzâî, Yahya b. Ebî Kesir'den şöyle rivayet eder: Kur'an, mushaflarda mücerred olarak yazılı idi. Kur'an'da ilk ihdas ettikleri B ve T harflerinin noktalarıdır. Ulema bu harfleri *noktalamakta* sakınca olmadığını söylemiştir. Çünkü nokta, bu harflerin (veya Kur'an'ın) nûrudur. Bu noktalardan sonra, ayetlerin sonuna büyük noktalar konuldu. Ulema bunun da *zararlı* bir hareket olmadığını söyledi. Çünkü bununla ayetlerin başları bilinmektedir. Daha sonra, sûrelerin sonlarına ve başlangıçlarına konan işaretler ihdas edildi.

Hz. Ebubekir el-Huzelî şöyle anlatır: Hasan Basrî'ye Kur'an'ın kırmızı ile noktalanması meselesini sorduğumda, 'O da ne demektir?' dedi. 'Kelimeyi arapçaya göre i'rab etmektir' deyince, 'Kur'an'ın i'rab edilmesinde herhangi bir sakınca yoktur' buyurdu.

Hâlid b. Mehran el-Huzâî (r.a) şöyle anlatır: İbn Sirîn'in huzuruna girdiğimde noktalanmış bir mushaftan okuduğunu gördüm. Oysa İbn Sirîn'in Kur'an'ın noktalanmasına karşı olduğu biliniyordu.

Kur'an'ın noktalanmasını ilk ihdâs edenin Haccac-ı Zâlim olduğu söylenir. Haccac kurrâ'yı bir araya getirdi. Kurra, Kur'an'ın kelime ve harflerini sayarak cüzlerini eşit bir şekilde takdir ederek *otuz cüz*'e taksim ettiler ve aynı zamanda başka kısımlar da (hizibler gibi) taksimat yaptılar.

V. Kur'an'ın Tertîli

Kur'an'ın okunuşunda tertil, müstehabdır. Çünkü biz gelecekte beyan edeceğiz ki, Kur'an okumaktan gaye, mânâsını düşünmektir. Bu bakımdan tertil ile okumak bu hususa yardımcıdır. İşte bu sırra binaendir ki, müslümanların annesi Ümmü Seleme (r.a) Hz. Peygamber'in kıraatini belirttiği zaman, baktılar ki, harf be harf tefsir edilen bir kıraati belirtiyor.[18]

İbn Abbâs şöyle buyurmuştur: 'Bakara ve Âlu İmran sûrelerini tertil ile okuyup mânâlarını düşünmek, bence bütün Kur'an'ı bir çırpıda okumaktan daha iyidir'.

Yine İbn Abbâs şöyle der: 'Mânâsını düşünerek *Zilzâl* ve *Kaaria* sûrelerini okumak *Bakara* ve *Âlu İmran* sûrelerini hızlı bir şekilde okumaktan bence daha sevimlidir'.

Namazda kıyamda kalma süreleri bir olan, ancak biri sadece *Bakara* sûresini, diğeri ise bütün Kur'an'ı kırâet etmiş iki kişinin hâli sorulduğunda, Mücâhid şöyle cevap vermiştir: 'Bunların ikisi ecir bakımından eşittir'.

Tertîl, sadece Kur'an'ın mânâsını düşünmek için müstehab değildir. Zira Kur'an'ın mânâsını anlamayan ve Arap olmayan bir kişi için de Kur'an okurken yavaş yavaş okumak ve tertîle riayet etmek müstehabdır. Öyleyse tertîl ile Kur'an okumak, Kur'an'a hürmet etmeye ve tâzimde bulunmaya daha yakın bir harekettir. Aynı zamanda acele okumaktan da daha fazla kalbe tesir eder.

VI. Kur'an Okurken Ağlamak

Kur'an'ı okurken ağlamak müstehabdır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

---

18) Ebu Dâvud, Nesâî ve Tirmizî

اُتْلُوا الْقُرْاٰنَ وَابْكُوا فَاِنْ لَمْ تَبْكُوا فَتَبَاكُوا.

Kur'an okuyunuz ve ağlayınız. Eğer ağlayamıyorsanız, ağlar gibi durunuz.[19]

Kur'an'ı duygulanarak okumayan bizden değildir.[20]

Salih el-Merrî şöyle anlatır: Rüyamda Hz. Peygamber'in yanında Kur'an okudum. Dedi ki: 'Ey Sâlih! Bu okumaktır! Bu okumaktır. Fakat ağlamak nerede?'

İbn Abbâs (r.a) şöyle buyurmuştur: '*Sübhan* sûresinin secde ayetini okuduğunuz zaman, sakın ağlamadan önce tilâvet secdesine varmayın. Eğer herhangi birinizin gözü damlamazsa bile mutlaka kalbi ağlasın'.

Zorla ağlamanın yolu şöyledir: Kalbinde üzüntüyü hâzır bulunduracaktır. Üzüntüden ise, ağlamak neş'et eder. Nitekim Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

اِنَّ الْقُرْاٰنَ نَزَلَ بِحُزْنٍ فَاِذَا قَرَأْتُمُوهُ فَتَحَازَنُوا.

Kur'an hüzün ile nâzil olmuştur. O halde Kur'an'ı okuduğunuz zaman, mahzun olunuz.[21]

Hüznün kalbe gelmesinin yolu şöyledir: Kur'an'daki tehdid, vaîd, sözler ve ahidler inceden inceye düşünülmelidir. Sonra Allah'ın emir ve yasaklarına karşı, kusurlu olduğunu hatırlamalıdır. Böylece şübhesiz insan mahzûn olup ağlayacaktır. Eğer saf kalplerin sahiplerinde belirdiği gibi böyle bir kişiye hüzün ve ağlamak gelmezse, o zaman hüzün ve ağlama olmadığı için ağlamalıdır. Zira Kur'an'dan ibret alıp mahzun olarak ağlamayan bir kimsenin musibetinden daha büyük bir musibet yoktur.

---

19) İbn Mâce, (Sa'd b. Ebî Vakkas'dan)

20) Buharî, (Ebu Hüreyre'den)

21) Ebu Ya'la ve Ebu Nuaym, (İbn Ömer'den *zayıf* bir senedle)

VII. Secde Ayetlerine Riayet Etmek

Secdeyi emreden bir ayeti okuduğu zaman, derhal secde etmelidir. Secde ayetini başkasından da dinlediği zaman okuyan secdeye gittiği vakit, o da secdeye varmalıdır. Tilâvet secdesi ancak abdestli olarak yapılır. Kur'an'da ondört tane *tilavet secdesi* vardır. *Hac* sûresinde iki secde ayeti vardır. *Sâd* sûresinin secdesi ise, tilâvet secdesi değildir, (şükür secdesidir). Tilavet secdesinin en azı, alnını yere koymak sûretiyle secde etmektir. En mükemmeli ise, tilâvet secdesine niyet edip tekbir alarak secdeye varmaktır. Secde ederek okuduğu ayete münasib duâlar yapmalıdır. Meselâ 'Bizim ayetlerimize öyle kimseler iman ederler ki, onlarla kendilerine öğüt verildiği zaman secdelere kapanırlar ve rablerine hamd ile tesbih ederler de kibirlenmezler' (Secde/15) ayetini okurken secdeye varır ve secdesinde şöyle dua eder:

> Ey Allahım! Senin yüzünün cemâline secde edenlerden eyle beni. Senin hamdinle tesbih yapanlardan eyle beni. Senin emrine veya dostlarına karşı kibir ve gurur gösterenlerden olmaktan sana sığınıyorum!

'Hem ağlayarak yüzleri üstü secdeye kapanırlar. Hem de bu Kur'an'ı işitmek onların kalp yumuşaklığını artırır' (İsrâ/109) ayetini okuyup secdeye vardığı zaman da şöyle duâ etmelidir: 'Ey rabbim! Senin dergâhında ağlayanlardan ve senden korkanlardan eyle beni...' Bütün secdeler böyle olmalıdır.

Namazın setr-i avret, istikbâl-i kıble, beden ve elbise temizliği gibi şartları, bu secdelerde de şarttır. Bu bakımdan abdestsiz olarak secde ayetini dinleyen bir kimse, ancak abdest aldığı zaman, o secdeyi yapmalıdır. Tilavet secdesinin en mükemmel şekilde yapılması hakkında şöyle denilmiştir: Tahrim tekbiri için de, ellerini kaldırıp secdeye varmak için de tekbir getirecektir. Bazı kimseler de 'Teşehhüd okunacaktır' demişlerse de bunun aslı yoktur. Ancak bunu namazdaki secdeye kıyas etmişler de böyle demişlerdir. Oysa bu kıyas da uzak bir kıyastır. Çünkü sadece tilâvet secdesi hakkında 'secde edilsin' diye emir vârid olmuştur. O halde emre uymak gerekir. Secdeye varmak için getirilen tekbir, başlangıca daha yakındır. Onun dışındaki tekbirler ise uzaktır. (Yani Şafiî mezhebinin kaidelerinden uzaktır).

İmamın tilâvet secdesi yaptığı zamanda imama uyan cemaatin tilâvet secdesi yapması daha uygundur. Kişi imamın arkasında namazını edâ ediyorsa, kendisinin okuduğu tilâvet secdesi için secde edemez.

VIII. Kur'an Okumaya Başlamadan Önce İstiaze Yapmak

Kur'an okumaya başlamadan önce şu duâyı okumalıdır: 'Rahmetten uzaklaştırılan şeytanın şerrinden, semî ve alîm olan Allah'a sığınırım. Ey rabbim! Şeytanların dört yanımı sarıp iğva etmesinden de sana sığınırım'.

Duâdan sonra *Nâs* sûresi ile *Fâtiha-i Şerîfe*'yi okumalıdır. Bunlardan sonra Kur'an okumaya başlamalıdır. Okuması sona erdikten sonra da şu duâyı etmelidir:

> Allah doğru söyledi. O'nun Rasûlü de onun emirlerini tebliğ etti. Yâ rabbî! Bizi Kur'an ile menfaatdâr eyle ve Kur'an'da bizler için bereket ihsân eyle. Hamd, âlemlerin rabbi olan Allah'a mahsustur. Diri ve kayyûm olan Allah'tan bağışlanma dilerim.

Kur'an okurken tesbihi emreden bir ayeti okuduğu zaman, Allah'ı tesbih etmeli ve tekbir getirmelidir. Duâ ve istiğfârı emreden ayetleri okuduğunda duâ edip istiğfarda bulunmalıdır. Eğer ümit veren bir ayeti okursa Allah Teâlâ'dan istekte bulunmalıdır. Korkutan bir ayet okuduğu zaman da, istiâze edip Allah'a sığınmalıdır. Bütün bunları lisanıyla veya kalbiyle yapmalı ve şöyle demelidir:

> Allah her eksiklikten münezzehtir. Allah'a sığınırız. Ey rabbimiz! Bize rızık ver. Ey rabbimiz! Bize rahmet eyle!

Huzeyfe b. Yeman (r.a) şöyle anlatmaktadır: Hz. Peygamber'le beraber namaz kıldım. Rasûlullah *Bakara* sûresine başlayarak okudu. Rahmet ayetlerini okuyunca Allah'ın rahmetini diliyor, azap ayetlerini okurken de istiâze edip Allah'a sağınıyordu. Allah'ı tenzîh eden herhangi bir ayeti okuduğu zaman Allah'ı tesbîh ediyordu'.[22]

---

22) Müslim

Kişi okumasını bitirdiği zaman; Hz. Peygamber'in hatm-i Kur'an'ın sonunda okuduğu şu duâyı okumalıdır:

Ey Allahım! Kur'an sayesinde bana rahmet eyle. Kur'an'ı bana iman, nûr, hidayet ve rahmet kıl. Ey Allahım! Kur'an'dan unuttuklarımı bana hatırlat, bilmediklerimi bana öğret. Gece gündüz (yani bütün vakitlerde) Kur'an okumayı bana nasib eyle. Ey âlemlerin rabbi! Kur'an'ı bana hüccet kıl![23]

IX. Kur'an'ı Açıktan Okumak

Hiç kuşkusuz kişi, Kur'an okurken en azından kendisi duyacak kadar sesli okumalıdır. Çünkü okumak, harfleri biri diğerinden ayırdedilecek bir sesin kesişmesinden ibarettir. Bu nedenle ses lâzımdır. Sesin en azı da kendisinin duyacağı kadardır. Eğer kişi kendi duyacak kadar bile sesli okumazsa, o vakit namazı sahih değildir. Başkasına duyuracak derecede sesli okumaya gelince, bir yönden güzel, diğer bir yönden de mekruhtur. Kur'an'ı başkasına duyurmayacak derecede gizli okumanın güzel olduğuna şu hadîs-i şerif delâlet eder:

فَضْلُ قِرَاءَةِ السِّرِّ عَلَى قِرَاءَةِ الْعَلاَنِيَّةِ كَفَضْلِ صَدَقَةِ السِّرِّ عَلَى صَدَقَةِ الْعَلاَنِيَّةِ.

Gizli okuyuşun alenî okuyuştan üstünlüğü, gizli sadakanın açıkça verilen sadakadan üstünlüğü gibidir.[24]

Hadîsin diğer bir rivayeti şöyledir:

Kur'an'ı açıkça okuyan, sadakayı açıkça veren gibidir. Kur'an'ı gizlice okuyan ise, sadakasını gizlice veren gibidir.

Gizlice yapılan amelin açıkça yapılan amelden yetmiş derece üstünlüğü vardır'.[25]

Bu hadîs gibi, Rasûlullah'ın şu hadîsi de gizli okumanın müstehab olduğunu isbatlayıcı delillerdendir:

---

23) Ebu Mensur el-Muzaffer b. Hüseyin el-Ercânî ve Ebubekir b. Dehhâk

24) Ebu Dâvud, Nesâî, Tirmizî

25) Beyhâkî, *Şuab'ul-İman*, (Hz. Aişe'den)

> Rızkın en hayırlısı, insana yetenidir. Zikrin de en hayırlısı gizlice yapılanıdır.[26]

> Akşam ile yatsı arasında sizden bâzıları diğerlerine duyuracak derecede Kur'an'ı sesli okumasın.[27]

Said b. Müseyyeb, bir gece Rasûlullah'ın mescidinde namazda açıktan Kur'an okuyan Ömer b. Abdülâziz'i -ki sesi çok da güzeldi- dinledi. Said b. Müseyyeb hizmetkârına dedi ki: 'Şu namaz kılan adama git, sesini biraz kısmasını söyle'. Hizmetçinin 'Mescid bizim değil ki? Onun da orada hakkı var' demesi üzerine, Said sesini yükselterek şöyle bağırdı: 'Ey namaz kılan! Eğer namazınla Allah'ın rızasını murad ediyorsan sesini biraz alçalt, yok eğer namazınla insanları(n dikkatini çekmek) istiyorsan; bilmiş ol ki, insanların Allah katında sana ne zerre kadar yararları, ne de zararları vardır'. Bunun üzerine Ömer b. Abdülaziz sustu. Kıldığı rek'atı çarçabuk bitirdi. Selâm verir vermez nalınlarını alıp oradan çıkıp gitti. Halbuki kendisi o dönemde Medine'nin valisi idi.

Kur'an'ı açıktan okumanın *müstehab* olduğuna şu hadîsi şerif delâlet etmektedir: Hz. Peygamber (s.a), geceleyin namazlarında sesli olarak Kur'an okuyan sahâbîlerin bir cemaatini dinleyip onların bu hareketlerini tasvip etmiştir. Çünkü kendisi daha önce şöyle buyurmuştur:

إِذَا قَامَ اَحَدُكُمْ مِنَ اللَّيْلِ فَصَلَّى فَلْيَجْهَرْ بِالْقِرَائَةِ فَإِنَّ الْمَلاَئِكَةَ وَعُمَّارَ الدَّارِ يَسْتَمِعُونَ قِرَائَتَهُ وَيُصَلُّونَ بِصَلاَتِهِ.

> Herhangi biriniz geceleyin kalkıp namaz kıldığı zaman, sesli okusun. Çünkü melekler ve evin içinde bulunan cinnîler okumasını dinlerler ve onun namazıyla namaz kılarlar.[28]

Hz. Peygamber (s.a), Kur'an okumak hususunda çeşitli hâllerde bulunan üç sahabînin yanından geçti: Hz. Ebubekir Sıddîk'ın

---

26) Ahmed b. Hanbel ve İbn Hibban, (Sa'd b. Ebî Vakkas'dan)

27) Ebu Dâvud

28) Müslim ve Buharî, (Hz. Âişe'den bir benzeri); Bezzaz ve Makdisî, (Muaz b. Cebel'den hadîsin son bölümünü). Ebu Şu'ca'ya göre, hadis *münker*'dir.

yanından geçti, baktı ki gizli okuyor. Kendisinden gizli okuyuşunun hikmetini sorunca Hz. Ebubekir şu cevabı verdi: 'O zât ki, ona münâcâatta bulunuyorum, (gizli de okusam) işitir'. Hz. Ömer'in yanından geçti. Baktı ki o da sesli okumaktadır. Hz. Ömer'den sesli okumasının hikmetini sorunca şu cevabı aldı: 'Sesli okumakla uykulu bedenimi uyandırıyorum ve şeytanı da uzaklaştırıyorum'. Bilâl-i Habeşî'nin yanından geçti. Baktı ki Bilâl şu sûreden bir ayet, öbür sûreden başka bir ayet okumak sûretiyle devam ediyor. Hz. Peygamber (s.a), Bilâl'den bu çeşit okumanın hikmetinin ne olduğunu sorunca Bilâl şu cevabı verdi: 'Güzel kokuyu güzel kokuya karıştırıyorum'. Bu manzara karşısında iki cihan serveri (s.a) şöyle buyurmuştur:

كُلُّكُمْ قَدْ اَحْسَنَ وَاَصَابَ.

Hepiniz güzel yaptınız ve isabet ettiniz![29]

Bu bakımdan şu geçen hadîslerin telifi (aralarındaki zâhirî tezâdın kaldırılması) şöyledir: Gizlice okumak riya ve gösterişten daha uzak olduğu için, riya ve gösterişten korkan bir kimse için gizli okumak daha efdaldir. Eğer kişi riya ve gösterişten korkmuyor, sesli okuyuşuyla da başka birisini namazında şaşırtmıyorsa onun için sesli okumak daha efdaldir.

Çünkü sesli okumakta daha fazla külfet vardır. Bir de sesli okumanın faydası sadece okuyana münhasır değildir. Sadece yapana inhisar etmeyen ve başkasına da faydalı olan hayrın, daha üstün olduğu açık bir hakîkattir. Bir de sesli okumak, okuyucunun kalbini uyandırır, onu Kur'an'ı düşünmeye daha fazla sevkeder. Kulağını başka şeyleri dinlemekten men edip sadece Kur'an ile meşgul olmasını temin eder. Aynı zamanda sesli okunuşla uykunun kaçtığı da bir hakîkattir. Sesli okuyuş, insanı daha fazla okumaya teşvik ettiği gibi tembelliği de önler. Bir de sesli okuyuş uykuda olan birisinin uyanmasına vesile olabilir ve böylece o uyanan kişinin de geceyi ihyâ etmesine sebep olur. Bir de sesli okuyan adamı, tembel ve gafil bir kimse görüp gayrete gelebilir. Allah Teâlâ'nın hizmetine aşk ile sarılmaya teşvik edilir. Bu bakımdan kişide bu saydığımız niyetlerden birşey varsa sesli okumak onun

---

29) *Namaz* bölümünde geçmişti.

için daha iyi ve efdâldir. Eğer bütün bu niyetler kişide varsa o zaman sesli okumaktan dolayı sevabı kat kat olur. Çünkü niyetlerin çokluğu ile iyilerin amelleri gelişir ve ecirler kat kat olur. Eğer tek bir amelde on niyet varsa, aynı amelde on ecir var demektir. İşte bunun için deriz ki, mushaflardan Kur'an okumak ezbere okumaktan daha efdaldir. Zira mushaftan okumakta mushafa bakmak ameli de vardır. Mushafın yüzünden okurken ayetlerin mânâsını daha iyi düşünmek, cümleleri daha güzelce tesbit etmek imkânları da mevcuttur. Bütün bu sebeplerden dolayı ecir de artar.

Denilmiştir ki: 'Kur'an'ın yüzünden okunan bir hatm-i şerîf, ezberden okunan yedi hatm-i şerîfe bedeldir. Çünkü Kur'an'a bakmak da ibadettir'.

Hz. Osman (r.a), Kur'an'ı yüzünden çokça okuduğu için, iki mushaf eskitmiştir. Sahabe-i kiram'ın birçoğu ezberden değil, yüzünden Kur'an okuyordu. Kur'an'ın sahifelerine bakmadıkları günleri iyi gün olarak saymazlardı.

Mısır fakihlerinden bazıları, seher zamanında İmam Şafiî'nin huzuruna girdiler. Önündeki Kur'an'ı açık ve yüzünden okuduğunu gördüklerinde İmam Şafiî şöyle buyurmuştur: 'Fıkıh sizi Kur'an okumaktan meşgul etmektedir. Bense yatsı namazını kıldıktan sonra mushafı önüme açar, sabah namazına kadar kapatmam'.

X. Kur'an'ı Güzel Sesle Okumak

Kur'an'ın nazmını bozacak derecede aşırıya gitmeksizin sesi yükseltip âhenkli bir şekilde tertîl ile güzelce okumak, sünnet-i seniyyedir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

زَيِّنُوا الْقُرْاٰنَ بِاَصْوَاتِكُمْ.

Kur'an'ı seslerinizle süsleyiniz.[30]

Başka bir hadîs: 'Allah Teâlâ güzel sesle Kur'an okumaya müsaade ettiği gibi, hiçbir şeye müsaade etmiş değildir'.[31]

---

30) Ebu Dâvud, Nesâî, İbn Mâce, İbn Hibbân ve Hâkim, (Berrâ b. Âzib'den)

31) Müslim ve Buharî, (Ebu Hüreyre'den)

Başka bir hadîs:

لَيْسَ مِنَّا مَنْ لَمْ يَتَغَنَّ بِالْقُرْاٰنِ.

Kur'an'ı gereği gibi teganni ile okumayan bir kimse bizden değildir.

Bazıları 'Buradaki *teganni*, *istiğna* mânâsındadır' demişler, bazıları da 'Burada *teganni* ile *terennüm* (sesin kıvraklığı) kastedilmiştir' demişlerdir. Bu son yorum lûgat ehlinin nezdinde gerçeğe daha yakındır.

Hz. Peygamber (s.a) bir gece Âişe validemizi bekliyordu. Fakat Âişe hazretleri geç geldiler. Rasûlullah Hz. Âişe'ye 'Seni geciktiren nedir?' diye sorunca, Hz. Âişe 'Ey Allah'ın Rasûlü! Ben bir kişinin okuyuşunu dinliyordum ki, ondan daha güzelini işitmedim'. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a) kalktı, gidip o kişiyi uzun uzun dinledi ve sonra dönüp gelerek şöyle dedi:

هٰذَا سَالِمٌ مَوْلٰى اَبِى حُذَيْفَةَ اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِى جَعَلَ فِى اُمَّتِى مِثْلَهُ.

Bu okuyan kişi Ebu Huzeyfe'nin âzâdlısı Sâlim'dir. Ümmetimden Sâlim gibilerini çıkaran Allah'a hamdederim.[32]

Yine Hz. Peygamber (s.a), bir gece beraberinde Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer olduğu halde Abdullah b. Mes'ud'u dinledi. Abdullah b. Mes'ud'u dinlerken uzun uzun durup beklediler. Sonra Rasûlullah (s.a) şöyle buyurdu:

مَنْ اَرَادَ اَنْ يَقْرَاَ الْقُرْاٰنَ غَضًّا طَرِيًّا كَمَا اُنْزِلَ فَلْيَقْرَاْهُ عَلٰى قِرَائَةِ اِبْنِ اُمِّ عَبْدٍ.

Kim Kur'an'ı indiği gibi ter u tâze bir şekilde okumak istiyorsa İbn Ümmi Abd'in kıraatiyle okusun.[33]

Hz. Peygamber (s.a) bir ara İbn Mes'ud'a şöyle demiştir:

---

32) İmam Ahmed, Nesâî, Tirmizî, İbn Mâce

33) Müslim ve Buharî

اِقْرَأْ عَلَىَّ. فَقَالَ: يَارَسُولَ اللّٰهِ! اَقْرَأُ عَلَيْكَ وَعَلَيْكَ اُنْزِلَ؟ فَقَالَ الرَّسُولُ ﷺ : اِنِّى اُحِبُّ اَنْ اَسْمَعَهُ مِنْ غَيْرِى. فَكَانَ يَقْرَأُ وَعَيْنَا رَسُولِ اللّٰهِ تَفِيضَانِ.

- Bana Kur'an oku.

- Ey Allah'ın Rasûlü! Ben mi sana Kur'an okuyacağım? Halbuki Kur'an sana inmiştir?

- Ben, Kur'an'ı başkasından dinlemeyi severim.

Bunun üzerine İbn Mes'ud Kur'an okudu, Rasûlullah'ın gözlerinden yaşlar akmaya başladı.[34] Hz. Peygamber (s.a) bir ara Ebu Musa el- Eş'arî'yi dinledikten sonra şöyle buyurmuştur: 'Şuna Âl-i Dâvud'un mizmarlarından verilmiş...'[35] Rasûlullah'ın bu sitâyişini işiten Ebu Musa dedi ki: 'Ey Allah'ın Rasûlü! Eğer senin dinlediğini bilseydim daha güzel okurdum'.

Meşhur kurrâ Heysem b. Hamid el-Gassânî, Resulûllah'ı rüyasında görür. Allah Rasûlü (s.a) ona 'Kur'an'ı sesiyle süsleyen Heysem sen misin?' der. 'Evet yâ Rasûlullah!' diye cevap verince, Hz. Peygamber şöyle buyurur: 'Allah Teâlâ, sana hayırlar ihsân eylesin'. Rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber'in ashâbı bir araya geldikleri zaman, aralarından birisine Kur'an'dan bir sûre okumayı emrederlerdi.

Hz. Ömer, Ebu Musa el-Eş'arî'ye 'Rabbimizi bize hatırlat' der, bunun üzerine Ebu Musa, Hz. Ömer'in nezdinde Kur'an okur. O kadar uzun okur ki, nerede ise, namazın vakti geçer. Bunun üzerine ashâbdan birisi 'Ey emîrel mü'minîn! Namaz, namaz' diye hatırlatır. Hz. Ömer'de 'Acaba biz namazda değil miyiz?' diye karşılık vererek Allah Teâlâ'nın şu ayetine işâret eder:

Muhakkak ki, Allah'ı zikretmek daha büyüktür.

(Ankebût/45)

Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

مَنِ اسْتَمَعَ اِلٰى اٰيَةٍ مِنْ كِتَابِ اللّٰهِ عَزَّ وَجَلَّ كَانَتْ لَهُ نُورًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ.

---

34) Müslim ve Buharî, (Ebu Musa'dan)

35) Nesâî, (Hz. Aişe'den)

Allah Kitabı'ndan tek bir ayeti cân-ü gönülden dinleyen kimse için, o ayet kıyâmet gününde bir nûr oluverir.[36]

Rivayete göre 'Bir ayeti dinleyen için on hasene yazılır'. Dinlemenin sevabı ne kadar büyürse, ona sebep olan okuyucu da o sevapta dinleyenle ortaktır. Ancak okuyucunun gayesi riya ve gösteriş ise, o zaman hüküm değişir.

---

36) İmam Ahmed, (Ebu Hüreyre'den)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Kur'an Okunurken Riayet Edilmesi Gereken Bâtınî Ameller

Bunlar da on tanedir.

I. Kelâm'ın Aslını Anlamak

II. Tâzim

III. Kalp Huzuruyla Okumak

IV. Tedebbür (Düşünmek)

V. Tefehhüm (Anlamaya Çalışmak)

VI. Tecerrüd (Anlamayı Engelleyen Herşeyden Uzaklaşmak)

VII. Tahsis (Kendine Hitap Edildiğini Bilmek)

VIII. Teessür (Müteessir Olmak)

IX. Terakkî

X. Teberrî

I. Kelâm'ın Aslını Anlamak

Kelâm'ın azâmetini ve yüceliğini Allah Teâlâ'nın celâl arşından mahlukâtının anlayış derecesine inmek sûretiyle yapmış olduğu lûtuf ve fazileti bilmek gerekir. Kur'an okuyan; Allah Teâlâ'nın zâtı ile kaim bulunan ve kadîm bir sıfatı olan kelâmının mânâlarını lûtfuyla insanların anlayışına ne şekilde müsait kıldığına dikkatle bakmalıdır ve yine dikkat etmelidir ki, Allah Teâlâ'nın o kadîm sıfatı, harflerin kıvrımlarında ve seslerin arasında nasıl tecelli etmiştir? Oysa harflerle sesler, beşer sıfatlarıdır. Çünkü beşer kendi sıfatlarının vasıtasıyla olmazsa, Allah Teâlâ'nın sıfatlarını anlamaktan aciz kalırdı. Aynı zamanda eğer Allah Teâlâ kelâmının yüceliğinin hakîkatini harflerle örtmeseydi, onu dinlemek ne arşın ne de ferşin kârı olurdu.

Onun saltanatının azâmetinden ve nûrunun kıvılcımlarından arş ile ferşin arasında her ne varsa bilcümlesi yanıp kül olacaktı. Eğer Allah Teâlâ (c.c) Musa (a.s)ya sebatkârlık ihsan etmeseydi Hak Teâlâ'nın tecellisinin başlangıçlarına güç yetiremeyen dağ gibi, Musa (a.s) da onun kelâmını dinlemeye güç yetiremeyecekti. Dağın paramparça oluşu gibi, o da yok olup gidecekti. Allah Teâlâ'nın kelâm-ı kibriyâsının yüceliğini anlatmak ancak bâzı misaller vermek sûretiyle mümkün olabilir. Çünkü halk ancak bu şekilde anlar. İşte bunun için âriflerden bazıları kelâm-ı kibriyânın azametini şöyle dile getirmişlerdir: *Levh-i Mahfuz*'da bulunan *kelâmullah*'ın her harfi, Kaf dağından daha büyüktür. Bütün melekler bir araya gelseler, tek bir harfini kaldırmaya tâkat getiremezler. Tâ ki, levhin âmiri bulunan İsrâfil (a.s) gelir, o harfi kaldırır ve Allah'ın izni ve rahmetiyle yerinden kıpırdatır. Bu da İsrafil'in kuvvet ve tâkatiyle değil Allah Teâlâ'nın lûtfuyladır.

Hükemâdan biri, Allah kelâmının derecesinin yüceliğine ve insan anlayışının kusurluluğuna rağmen nasıl insan anlayışına varıp da orada sebat kıldığının hakîkatini ince ve lâtif bir tâbir ile ifade edip bütün hakîkatini belirten bir misâl vererek şöyle dedi: Bir hakîm, padişahlardan birisini peygamberlerin şeriatına davet etti. Padişah, o hakîmden birkaç sual sordu. Hakîm, padişahın tâkatının yeteceği ve anlayacağı bir tarzda o sualleri cevaplandırdı. Bunun üzerine pâdişah, hakîme dedi ki: 'Bana söyle bakalım, peygamberlerin getirdiğinin, insan kelâmı olmayıp, Allah'ın kelâmı olduğunu iddia ediyorsun, bu takdirde insanoğlu Allah kelâmını kaldırmaya ve anlamaya nasıl güç yetirebilir?'

Hakîm de şöyle cevap verdi:

> Biz insanları görüyoruz ki, bazı hayvanlara ve kuşlara maksadlarını anlatmak istedikleri zaman, yani o hayvanların ileri ve geri gitmesini, dönüp bakmasını veya ilerlemesini kasdettikleri zaman, bakıyorlar ki, hayvanlar, insanların akıl nûrlarından çıkan insan kelâmının anlamını ayırdetmekten acizdirler. Oysa o kelâm gayet güzel, gayet süslü ve intizamlıdır. Bu durumu gören insanlar, hayvanların kalbine, hayvanlara uygun bir tarzda ıslık gibi sesler ihdâs ederek ve onların seslerine yakın bulunan ıslığı çalarak gayelerini onlara anlatırlar ki hayvanlar, insanın kendi

seviyesine inip seslenmesi sayesinde insanın gayesini anlasın ve iradesini, cüz'i de olsa tatbik etsin. İşte insanlar da böylece Allah Teâlâ'nın kelâm-ı ilâhîsinin hakîkatini ve sıfatlarının kemâlini -olduğu gibi anlatıldığı takdirde- anlamaktan acizdirler. Bu bakımdan aralarında hikmetin bilinmesi için, kullandıkları seslere tıpkı insanın maksadını hayvana anlatmak için kullandığı ıslık sesi gibi oldular. Bu durum, o sıfatlarda gizli bulunan hikmetin mânâlarına mâni değildir. Beşer sesleri, altında gizli olan hikmetlerin şerefi için şereflendi ve o mânâların büyüklüğüyle büyüdü. Bu bakımdan insanın sesi, hikmetin cesedi ve dışı mesâbesindedir. Hikmet de, insan sesinin nefsi ve ruhtan ötürü aziz ve şerefli olduğu gibi, kelâmın telâffuz ve sesleri de altındaki hikmetten ötürü o derecede şerefli olur. Kelâmın mertebesi çok yüce ve derecesi büyüktür. Saltanatı herşeyi kahredici, hükmünün gerek hakta, gerekse bâtılda geçerli ve belirleyici olduğu muhakkaktır. Adâletle hükmeden O, emreden ve yasaklayan, hükmüne muhakkak rıza gösterilen ve herşeyi görüp ona göre hükmeden O! Bâtıl, hikmetli kelâmın yanında dimdik durmaya güç yetiremez. Gölgenin güneşin ışınları önünde durmaya güç yetirmediği gibi... Beşerin hikmetin derinliklerine nüfuz etmeye tâkatı yoktur. Nitekim gözleriyle güneşe nüfuz edip bakmaya güçleri olmadığı gibi... Fakat buna rağmen gözlerinin görmesine vesîle olan güneş ışınlarından da mahrum değillerdir. Ancak o ışınlarla ihtiyaçlarını temin edebiliyorlar. Bu bakımdan Allah'ın kelâmı yüzü perdeli ve emri yerine getirilen bir pâdişah gibidir. Galib ve görünen güneş gibi, esas maddesi gözle görünmez. Pırıl pırıl parlayan yıldızlar gibidir. Onların seyrine vâkıf olmayan bir kimse de onlarla yolunu tâyin eder. Bu bakımdan nefis cevherlerin hazinelerinin anahtarı o kelâmdır. O kelâm, aynı zamanda öyle bir hayat suyudur ki, ondan içen ölmez. Öyle bir hastalık devâsıdır ki, ondan bir defa alan artık hiçbir zaman hastalanmaz...

Hakîmin, Allah kelâmının mânâsını anlatmak için zikrettiği misâl, o hakîkatten bir nebzedir. Bundan daha fazlasının *Muamele*

İlmi bölümünde zikredilmesi uygun değildir. Bu bakımdan bununla yetinmek gerekir.

II. Tâzim

Kur'an'ı okuyan kişi, bu işe ilk başladığı zaman kalbinde konuşanın (Allah'ın) azametini hazır bulundurmalıdır. Bilmeli ki, okuduğu beşer kelâmı değildir ve yine bilmelidir ki, Allah Teâlâ'nın kelâmını okumakta gayet tehlikeli bir durum mevcuttur. Çünkü Allah Teâlâ (c.c) şöyle buyurmuştur:

Kur'an'a ancak temiz olan kimseler dokunabilir.

(Vâkıa/79)

Nasıl ki, mushafın cildine ve yapraklarına ancak abdestli ve pâk olan bir kimse el sürebiliyorsa, öylece mânânın bâtını da (Allah'ın hükmüyle) ancak kötülüklerden pâk olan kalbin bâtınına açıktır, Allah'ın azameti ve büyüklüğü ile nûrlanan kalbe açıktır ancak. Nasıl ki, mushafın cildine her elin değmesi uygun değilse, öylece harflerinin okunmasına da her lisan ve mânâlarının idrâkine de her kalp uygun ve elverişli değildir. İşte bu tâzimden ötürü İkrime b. Ebî Cehil, Kur'an'ı açtığı zaman baygınlık geçirir ve derdi ki: 'Şu, rabbimin kelâmıdır, şu, rabbimin kelâmıdır'. Bu bakımdan kelâma saygı göstermek, onun sahibine saygı göstermek demektir. Kişi konuşanın sıfatlarını, celâlini ve fiillerini düşünüp idrâk etmedikçe konuşanın azameti onun kalbinde yerleşmez. Ne zaman ki kişinin kalbinde, arş, kürsî, gökler ile yerler arasındaki cin, insan ve ağaçlar hazır bulunursa ve aynı zamanda bütün bunların yaradanı, bunlara güç yetiren, bunların rızkını verenin bir olduğu düşüncesi yerleşirse, bütün bunlar onun kudretinin kabzasında fazl ve rahmet, hikmet ve satveti arasında şaşkın şaşkın dönerler. Eğer nimet verirse faziletinden nimet vermiştir. Eğer azap ederse adâletiyle azap etmiştir, ruhunu idrak ederse ve yine şunlar cennete gitsin dediğinde onların cennete gitmesinden zerre kadar perva etmediğini, şunlar da cehenneme gitsin dediğinde, yine onların cehennemi boylamasından zerre kadar müteessir olmadığını kavrarsa, işte o zaman azâmet ve yüceliğin hakîkatini idrâk etmiş sayılır. Bu bakımdan bu gibi şeyleri düşünmek, önce konuşanın azâmetini, sonra da konuşulanın azâmetini okuyanın kalbine yerleştirir.

III. Kalp Huzuruyla Okumak

'Ey Yahyâ! Kitab'ı kuvvetle tut' (Meryem/12) ayeti 'ciddiyet ve kuvvetle Kitab'a sarıl' şeklinde yorumlanmıştır. 'Ciddiyetle kitaba sarılmanın mânâsı; kitâbı okurken himmeti herşeyden kitaba çevirmek ve kişinin kendisini sadece ona hasretmesi demektir'.

Âlimlerden birine 'Kur'an'ı okuduğun zaman, nefsine herhangi birşey gelince vesvese ediyor musun?' denildiğinde şöyle cevap vermiştir: 'Benim nezdimde Kur'an'dan daha sevimli bir şey var mıdır ki kalbime gelsin'.

Seleften bazısı, bir ayeti okuduğu zaman, eğer kalbi o ayette mutmain olup onun mânâsını anlamamışsa ikinci bir defa onu tekrar ederdi. İşte bu sıfat bir önceki ayetin tazíminden doğan sıfattır. Zira kişi, okuduğu kelâmı tazîm ederse okudukça onunla müjdelenir, aralarında yakınlaşma olur ve okuduğundan gafil olmaktan uzaklaşır. Bu bakımdan Kur'an'da kalbin ünsiyet edeceği mânâlar mevcuttur, yeter ki okuyucu bu işin ehli olsun. O halde Kur'an'ı okuyan bağ ve bahçelerde gezintiye çıkmış gibidir. Bu durumda nasıl olur da onun gayrısını düşünüp de onunla meşgul olabilir. Böyle zevk ve sefa yerlerinde dolaşan bir kimse elbette onlardan başkasını düşünmez.

Denildi ki: Kur'an'da meydanlar, bostanlar, kasırlar, gelinler, ipekliler, bahçeler ve hanlar vardır. *Mim* harfleri Kur'an'ın meydanları, *R* harfleri Kur'an'ın bostanları, *H* harfleri sarayları/köşkleri, tesbih ve tenzihi bildiren ayetler gelinleri, *Ha Mim*'ler ipeklileri (gelinlikleri), *mufassal sûreler* bahçeleri, diğer kısımları ise hanlarıdır. Bu bakımdan okuyucu meydanlara girdiği, bostanlardan biçtiği, saraylara yerleştiği, gelinleri gördüğü, ipeklileri giydiği, bahçelerde dolaştığı ve hanların odalarında kaldığı zaman, tamamen bu zevkin tesirinde kalır. Artık Allah'tan başkası ile meşgul olmaz. Kalbi başka yerlere gitmediği gibi, fikri de dağılmaz.

IV. Tedebbür (Düşünmek)

Düşünme, kalp huzûrunun ötesinde bir mânâdır. Zira insanoğlu bazan Kur'an'dan başka şey düşünmez. Fakat buna rağmen sadece Kur'an'ı dinlemekle yetinir, mânâlarını düşünce süzgecinden geçirmez. Oysa okumaktan gaye düşünmektir. İşte

düşünmeyi temin etmek için, Kur'an'ı tertîl ile okumak *sünnet* olmuştur. Çünkü Kur'an'ın zâhirini *tertîl* ile okumak bâtınında *tedebbür* (düşünme) imkânını bahşeder.

Hz. Ali şöyle buyurmuştur: 'İçinde anlayış bulunmayan bir ibadette hayır olmadığı gibi, içinde *düşünme* olmayan okumanın da hayrı yoktur'.

Eğer kişi ancak ayetleri tekrar etmek sûretiyle *düşünme* imkânına kavuşabiliyorsa, o zaman ayetleri tekrar ediversin. Ancak bir imama uymuş ise, ayetleri tekrar etmeyi terketmek gerektir. Zira imama uyan bir kimse bir ayeti düşünmeye koyulduğu takdirde imam başka bir ayete geçer, o zaman imamı dinlememiş olur ve böylece günahkar olur. Hâli, tıpkı muhâtabının bir kelimesi hoşuna gidip de onunla meşgul olan, konuşmasının diğer bölümlerini anlamayan bir kimsenin hâline benzemiş olur... Rükûa vardığında, rükûdan önce okuduğu bir ayetin mânâsını düşünmekte olup rükûda okunan tesbihlerin ne demek olduğundan gafil bulunan bir kimsenin hâli de böyledir. Zira bu hâl, artık vesveseden başka bir şey değildir.

Amr b. Abdülkays 'Namaz içinde beni vesvese kaplıyor' dediğinde kendisine sorulur: 'Seni saran vesvese dünya işlerindeki vesvese midir?' O da şöyle cevap verir: 'Bedenimin mızrak darbesiyle delik deşik oluşu, namazda dünya vesvesesinin beni kaplamasından daha sevimli gelir bana. Böyle bir hâl yoktur. Ancak kalbim rabbimin huzûrundaki duruşumla meşgul oluyor. Ben nasıl bu huzurdan ayrılacağım diye düşünüyor ve vesveselere kapılıyorum. (Bu huzurdan Allah katında makbul olanlardan olarak mı ayrılacağım, yoksa merdûd olanlardan mı?)'

İşte o böyle bir düşünceyi vesvese olarak kabul ediyordu. Hakîkatte de bu düşünce vesvesedir. Çünkü bu düşünce, insanı yaptığı fiilin mânâsından uzaklaştırır. Şeytan, bu mertebeye varan bir kimseyi, ancak dinî bir maksadla böyle meşgul edebilir. Yani onu daha faziletli bir dinî vazifeden bu şekilde menetmeye muvaffak olur. Hasan Basrî'ye Âmir b. Abdülkays'ın bu hali söylendiği zaman şöyle dedi: Eğer siz Âmir'den naklettiğiniz bu sözde doğru iseniz bilin ki, Allah Teâlâ böyle birşeyi bizde yaratmış değildir.

قَرَأَ: بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ فَرَدَّدَهَا عِشْرِينَ مَرَّةً.

Hz. Peygamber (s.a) *Besmele*'yi okuyup yirmi defa tekrar etmiştir.[37]

Rasûlullah'ın (s.a) *Besmele*'yi tekrar etmesi, mânâsını düşünmek içindir.

Ebu Zer Gıfâri'den şöyle rivayet edilir: Hz. Peygamber (s.a) bir gece önümüzde namaza durdu. Şu ayeti tekrar tekrar okudu: 'Eğer onlara azap edersen, şüphe yok ki onlar senin kullarındır ve eğer kendilerini bağışlarsan, yine şüphe yok ki sen mutlak galibsin ve hükmünde hikmet sahibisin'. (Mâide/118)[38]

Temim ed-Dârî bir gece sürekli şu ayeti tekrar etti: 'Yoksa o kötülükleri işleyip duranlar kendilerini iman edip, sâlih amel işleyenler gibi mi yapacağımızı, hayat ve ölümlerini bir tutacağımızı mı sandılar? Ne fena hüküm veriyorlar'. (Câsiye/21)

Said b. Cübeyr bir gece şu ayeti tekrarladı: 'Ey günahkârlar! Bugün mü'minlerden ayrılın'. (Yasîn/49)

Âlimlerden biri 'Herhangi bir sûreyi açıyorum. O sûrede gördüğüm bazı hakîkatler akşamdan sabaha kadar o sûreyi bitirmekten beni alıkoyuyor' buyurmuştur.

Bir âlim de şöyle der: 'Mânâsını anlamadığım ve kalbimin nasibi içinde bulunmayan bir ayeti okuduğum zaman, ondan sevap elde ettiğime inanmıyorum'.

Ebu Süleyman ed-Dârânî'den şöyle hikâye edilir: 'Ben bir ayeti okuyorum, bazan dört veya beş gece o ayeti tekrar edip duruyorum. Buna rağmen eğer o ayet hakkındaki düşüncemi kesmezsem, başka bir ayete geçme imkânı bulamıyorum'.

Seleften biri altı ay *Hûd* sûresini tekrar edip durur. Bir türlü bu zaman zarfında o sûrenin mânâsını düşünmekten kendisini kurtaramaz.

Âriflerden biri şöyle der: 'Her cuma, her ay ve her sene bir hatmim vardır. Aynı zamanda otuz seneden beri başlattığım bir hatmim vardır ki, hâla onu bitirmiş değilim'.

---

37) Ebûzer el-Herevî, (Ebu Hüreyre'den *zayıf* bir senedle)

38) Nesâî ve İbn Mâce, (*sahih* bir senedle)

İşte bütün bunlar düşünce ve tedkîk derecelerine göre cereyan etmektedir. Bu zatlar, aynı zamanda şunu da söylemişlerdir: 'Kur'an'ı okurken nefsimi ameleler yerine koyuyorum. Bazen günü gününe çalışıyorum, bazen aylık, bazen haftalık, bazen de senelik çalışıyorum'.

V. Tefehhüm (Anlamaya Çalışmak)

Tefehhüm, okuduğu her ayetten, gücü nisbetinde anlamaya çalışmak demektir. Zira Kur'an, Allah'ın sıfatlarını, fiillerini, peygamberlerin hallerini, peygamberleri yalanlayanların hâllerini ve onların nasıl helâk olduklarını, Allah'ın emirlerini, yasaklarını, cennet ve cehennem zikrini ihtiva etmektedir.

Allah'ın sıfatlarını belirten bazı ayetler:

> O göklerin ve yerin yaratıcısıdır. Size kendi cinsinizden çiftler yapmıştır. Davarlardan da çiftler... Sizi bu tarzda yaratıp üretiyor. O'nun misli gibi (ona benzer) tek birşey yoktur. O, bütün söylenenleri işitir bir semî'dir, bütün yapılanları gören bir basîr'dir.
>
> (Şûrâ/11)
>
> *Melik*'tir (mülk ve saltanatı devamlı olandır), *Kuddûs*'tür (yani her türlü noksanlık ve ayıplardan berîdir, bütün âfet ve kederlerden sâlimdir), *Mü'min*'dir (yâni emniyet verendir), *Müheymin*'dir (yani her şeyi gözetip koruyandır), *Azîz*'dir (yani herşeye galibdir), *Cebbâr*'dır (yani kulların hallerini ve ihtiyaçlarını düzeltendir. Varlığı çok yücedir), *Mütekebbir*'dir (azamet ve ululuk sahibidir).
>
> (Haşr/23)

Bu bakımdan okuduğumuz bu isim ve sıfatların mânâlarını derin derin düşünmelidir ki, bunların sırları kendisine inkişâf etsin. Zira bu isim ve sıfatların altında öyle mânâlar saklıdır ki, o mânâlar ancak muvaffak olanlara belirir. Hz. Ali (r.a) şöyle demiştir:

مَا اَسَرَّ اِلَيَّ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ شَيْئًا كَتَمَهُ عَنِ النَّاسِ اِلاَّ اَنْ يُؤْتِيَ اللّٰهُ عَزَّ وَجَلَّ عَبْدًا فَهْمًا فِى كِتَابِهِ.

Hz. Peygamber'in insanlardan gizleyip de sadece bana fısıldayıp söylediği birşey yoktur. Ancak Allah Teâlâ'nın, kitabı hususunda kuluna verdiği anlayış ve idrak müstesna![39]

Bu nedenle okuyucu Kur'an'ın mânâsını anlamayı şiddetle aramalıdır.

İbn Mes'ûd şöyle buyurmuştur: 'Önçekilerin ve sonrakilerin ilmini isteyen bir kimse, Kur'an'ı deşsin. Kur'an'ın en büyük ilimleri Allah Teâlâ'nın isim ve sıfatları altındadır. Çünkü insanların çoğu o isim ve sıfatlardan ancak kendi anlayışlarına uygun mânâlar çıkarmışlardır. Oysa onların derinlerine nüfûz etmemişlerdir.

Allah Teâlâ'nın Fiilleri

Gökleri, yeri ve onlardan başka varlıkları yarattığını zikretmesi gibi... Bu bakımdan okuyan bu mânâları taşıyan ayetlerden Allah'ın sıfatlarını ve celâlini anlamalıdır. Çünkü fiil, fâile delâlet eder. Fiilin büyüklüğü fâilin büyüklüğüne delildir. Bu bakımdan fiilde, fiil değil fâil görünmelidir. Hakkı bilen, herşeyde O'nu görür. Çünkü herşey haktandır. O'na dönecek, O'nunla kaim ve O'nun içindir. Bu bakımdan hakîkat açısından O, külldür. Yani herşey O'nun varlığını ilan etmektedir. Kim gördüğünde O'nu görmezse sanki O'nu tanımamıştır. O'nu tanıyan da O'ndan başka her ne varsa hepsinin bâtıl olduğunu tanımış demektir. O'nun zâtı hariç, herşey helâk olur. Bunun mânâsı herşey ikinci bir halde iptal olunacaktır demek değildir. Belki herşey el'ân, eğer zâtı, zât olarak itibar edilirse bâtıldır. Ancak Allah'ın var ettiği ve O'nun kudretiyle meydana geldiği cihetle eşyaya itibar edilirse, o vakit varlıkları bu mânâ ile sabit olur. Yani tâbi olmak yoluyla sâbit olurlar. İstiklâl yoluyla ise, mutlak bâtıldırlar. İşte bu keyfiyet, *mükâşefe ilmi*'nin başlangıçlarından bir başlangıçtır. Bu sırra binâen okuyucu şu ayetleri okuduğu zaman sadece su, ateş, ekin ve meni mânâlarına düşüncesini hasretmemelidir. Belki meninin biri diğerine benzer cüzlerden müteşekkil olduğunu düşünmeli, sonra bu meninin et, kemik, sinir ve damarlara nasıl taksim edildiğini, çeşitli şekilde baş, el, ayak, ciğer, kalp ve sâir âzâlar olarak meydana nasıl geldiğini, sonra buradaki kulak, göz, akıl ve sair şerefli sıfatlarının nasıl belirdiğini, sonra bunlardaki gazab,

---

39) Nesâî, (Ebu Hüreyre'den)

şehvet, kibir, cehalet, yalanlamak ve mücadele gibi çirkin sıfatların nasıl olduğunu düşünmelidir. Bahsi geçen ayetler şunlardır:

Şimdi gördünüz mü o ektiğiniz tohumu?

(Vâkıa/63)

Şimdi gördünüz mü (rahimlere) döktüğünüz meni'yi?

(Vâkıa/58)

Şimdi içmekte olduğunuz suyu bildirin bana!

(Vâkıa/68)

Şimdi çakıp yakmakta olduğunuz ateşi bana haber verin!

(Vâkıa/71)

Evet, bu ayetleri söylediğimiz gibi düşünmelidir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

O (inkarcı) insan görmedi mi? Biz onu bir nutfeden yarattık. Şimdi de âşikâr bir mücadeleci kesiliverdi.

(Yâsin/77)

Evet, bu hikmetleri düşünmelidir. Düşünmeli ki, o hikmetlerin acaipliklerine ulaşabilsin. Acaiplerin acaibi ise, bu acaiplerin kaynağı bulunan sıfatlardır. Bu bakımdan kişi, daima sanata bakmalıdır. Bakmalıdır ki, orada yaratanı görebilsin.

Peygamberlerin Hâlleri

Kur'an okuyan insan peygamberlerin yalanlandıklarını, nasıl vurulduklarını ve bazılarının nasıl öldürüldüklerini Kur'an'dan dinlediği zaman, bundan anlamalıdır ki; Allah (c.c) peygamberlerden de, kendilerine peygamber gönderilen kimselerden de müstağnidir. Bu hâdiseler O'nun istiğnâ sıfatına delâlet eder. Eğer bütün beşeriyeti helâk ederse, bu hadise O'nun mülkünde zerre kadar menfi bir tesir icra edemez. Başka bir ayette peygamberlerin galip geldiklerini okuduğu zaman, Allah Teâlâ'nın kudretine ve hakka yardım etmek hususundaki irâdesine yorumlamalıdır.

Peygamberleri Tekzîb Edenlerin Hâlleri

Âd, Semûd kavimleriyle onların başına gelen hadîseler gibi... Bu hadîseleri belirten ayetleri okuduğu zaman Allah'ın satvet ve intikam alışından korkmalıdır. Bu hadîseden kendi nefsi için ibret almalıdır. Eğer gafil olur sû-i edebde bulunur ve Allah Teâlâ'nın azabının gecikmesine aldanırsa 'Belki de Allah Teâlâ'nın azabı yakama yapışır ve hükm-i ilâhîsi benim hakkımda infaz edilir' diye düşünüp nasibdar olmalıdır. Böylece cennet ve cehennem ve Kur'an'ın diğer konularını dinlediği zaman, herbiri hakkında uygun şeyler düşünüp ibret almalıdır. Bunlardan ne gibi ibret alınır? Bunu saymaya imkân yoktur. Çünkü sonsuzluğa doğru uzanıp gider. Her kul, Allah Teâlâ kendisine bu sahada ne kadar nasib etmişse ancak o kadarını alabilir. Zira yaş ve kuru her ne varsa tamamı hâdiseleri apaçık beyân eden kitabda mevcuttur. İşte bunun delili olan ayet:

> De ki: Eğer rabbimin kelimeleri(ni yazmak) için bütün denizler mürekkeb olsa, muhakkak ki rabbimin kelimeleri tükenmeden denizler tükenirdi. Bir o kadar daha yardımcı getirsek bile...
>
> (Kehf/109)

Yine bu sırra binâen Hz. Ali şöyle buyurmuştur: 'Eğer dileseydim sadece *Fâtiha-i Şerîfe*'nin tefsiri bahsinde yetmiş deve yükü kitap yazabilirdim'.

Belirttiklerimizden gayemiz; Kur'an'ı anlamak yoluna işaret etmektir ki bu kapı okuyucunun önüne açılsın. Bu sahayı tamamen sayarak arzetmek hususuna gelince, bu, beşer tâkatının üstünde bir şeydir.

Kur'an'ın hakîkatlerini anlamakta az da olsa, nasibi olmayan bir kimse şu ayetin mefhumuna dahil olur:

> O, münafıklardan seni dinlemeye gelen de var. Hatta senin yanından çıktıkları zaman (sahâbîlerden) kendilerine ilim verilmiş olanlara şöyle derler: 'O (Peygamber) demin ne söyledi?' (Böylece alay ederler) Bunlar öyle kimselerdir ki, Allah kalplerini mühürlemiştir de hep hevâlarına uymuşlardır.
>
> (Muhammed/16)

Bunların kalplerine vurulan mühür ise Kur'an'ı anlamalarına engel olan şeylerdir ki, gelecek bahislerde zikrettiğimiz zaman bilinecektir.

Denildi ki: 'Mürid, ancak Kur'an'da bütün isteklerini gören bir kimseye denir'. Demek ki, bütün isteklerini Kur'an'da görmeyen mürid olamaz. Mürid olan bir kimse, Kur'an'dan eksik sıfatları tam sıfatlardan ayırdeder, mevlâsının lütfuyla kölelere muhtaç olmaktan müstağnî olur.

VI. Tecerrüd (Anlamayı Engelleyen Herşeyden Uzaklaşmak)

Kur'an anlayışına mâni olan şeylerden kaçınmak gerekir; zira insanların çoğu, şeytanın kalplerine gerdiği perde ve sebeplerden ötürü Kur'an'ın mânâlarını anlamaktan menedilmişlerdir. Böylece Kur'an sırlarının hikmetleri kendileri için perdelenmiş ve basiretleri onu göremez olmuştur. Nitekim Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

لَوْلاَ اَنَّ الشَّيَاطِينَ يَحُومُونَ عَلٰى قُلُوبِ بَنِى اٰدَمَ لَنَظَرُوا اِلَى الْمَلَكُوتِ.

Eğer şeytanlar, Ademoğullarının kalpleri etrafında cirid atmasaydılar, Ademoğulları melekûta bakabilecekti.[40]

Kur'an'ın mânâları melekût aleminin cümlesindendir. Zahirî duyulardan gizlenip ancak basiret nûruyla müşahede edilen herşey de melekût alemindendir.

Kur'an'ı Anlamaya Perde Olan Hususlar

1. Kalbi, harflerin mahreçlerinden çıkmaya yönelmesidir. Böyle bir kimseyi, Kur'an okuyucularını Allah kelâmının mânâlarını anlamaktan alıkoymakla görevli bulunan bir şeytan sevk ve idare eder. Şeytan daima onları harfleri tekrar etmeye yöneltir. Ona daima 'harf mahrecinden çıkmadı' vesvesesini verip durur. Bu bakımdan böyle bir kimsenin düşüncesi yalnızca harflerin mahreçleri üzerine teksif edilmiş olur. O halde böyle bir kimseye

---

40) *Namaz* bölümünde geçmişti.

nasıl olur da mânâlar inkişâf eder. Bu gibi bir vesveseye itâat edip kurban giden bir kimse, şeytan için en büyük oyuncaktır! (Allah korusun).

2. Uyduğu bir mezhebe mukallid olup da sadece taklid ettiği mezheb üzerine titremek, nefsinde dinlediğine sadece taassub yoluyla yer verip ısrar etmek, basiret ve müşâhede ile ona ulaşmaya yanaşmamaktır. İşte böyle bir kimseyi inancı bağlamış bulunur ve bir türlü inanç bağlarından kurtulup ötelere adım atamaz. İnandığından başka bir şeyin kalbine gelmesi adeta imkansızdır. Böyle bir kimsenin görüşü sadece dinlediklerine münhasırdır. Uzakta kendisine bir ışık görünüp dinlediklerine muhalif düşen mânâlardan herhangi bir mânâ baş gösterirse, taklid şeytanı derhal kendisine hücum ederek şöyle der: 'Nasıl olur da böyle bir mânâ kalbine gelebilir? Oysa bu senin ecdadının inandıklarına muhaliftir!'

Bu bakımdan kişi, bu mânânın şeytandan gelen bir gurur olduğunu zanneder, ondan uzaklaşır ve benzerinden sakınır. İşte bu gibiler için sûfîler 'İlim perdedir' demişlerdir. Sûfîlerin buradaki 'ilim'den kastettikleri; insanların mücerred taklid ile üzerinde ısrar ettikleri inançlardır veya mezheb mutaassıblarının mücadele kelimelerinin mücerrediyle yazmış oldukları ve geride gelenlere bıraktıkları mânâsız ibarelerdir. Basiret nûruyla müşahede edilen ve keşfolunan hakîki ilme gelince, o, istenenin en sonu ve hedefi olmak hasebiyle nasıl olur da perde olabilir?

Bu gibi taklid, bazan bâtıl olur ve aynı zamanda hakîkatlerin bilinmesine de mâni olur. Meselâ *arş üzerindeki istiva*'dan orada temekkün ve istikrar etmeye inananın akidesi gibi... Eğer böyle bir kimseye, meselâ Allah Teâlâ'nın 'el-Kuddûs' isminden 'Allah insanlar için câiz olan herşeyden mukaddestir' mânâsı başgösterirse, eski taklidi bir türlü bu mânânın kalbine yerleşmesine imkân vermez. Oysa bu mânâ onun kalbine yerleşirse ikinci ve üçüncü keşiflere kapı açarak onu çekebilir ve böylece keşifler biri diğerini takip ederek çözülmeye başlar. Fakat bu hakîkat, onun bâtıl taklidiyle çarpıştığı için, derhal o taklid bu hakîkati onun kalbinden uzaklaştırır.

Bazen de taklid hak olduğu halde yine de Kur'an'ın mânâsının anlaşılmasına ve keşfine mâni olmaktadır. Çünkü insanların inanmakla mükellef oldukları hak, birkaç mertebe ve dereceye

ayrılır. Onun başlangıcı ve zâhiri vardır. Bir de bâtınının derinliği vardır. Tabiatı zâhir üzerinde dondurmak, elbette bâtının derinliğine dalmaktan insanı meneder. Nitekim bunu zâhir ve bâtın ilimlerinin arasındaki fark hususundaki *Kavaid'ul-Akaid* bölümünde zikretmiştik.

3. Kişinin bir günâhta ısrar etmesi veya mütekebbir olması, az da olsa itaat olunan dünya hevesiyle mübtelâ bulunmasıdır. Çünkü böyle bir durum kalbin kararmasına ve paslanmasına vesile olur. Bu durum, tıpkı aynanın yüzündeki pas gibidir. Hakkın tecellisine mâni olur. Bu durum ise, kalp için en büyük perdedir. İşte insanların çoğu bu perde ile hakîkati görmekten perdelenmişlerdir. Şehvetler ne kadar kalbin üzerinde yerleşirse Allah kelâmının mânâları da o kadar perdelenir. Kalpten dünya ağırlıkları ne kadar kalkarsa o derecede de mânânın o kalpte tecelli etmesi yakınlaşır. Kısacası kalp ayna gibidir, şehvetler de pas... Kur'an'ın mânâları da aynada görünen sûretler gibidir. Şehvetleri sökmek sûretiyle kalbin temizlenmesi aynanın parlatılması gibidir. İşte bu hikmete binaen Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

اِذَا عَظَمَتْ اُمَّتِى الدِّينَارَ وَالدِّرْهَمَ نُزِعَ مِنْهَا هَيْبَةُ الاِسْلاَمِ وَاِذَا تَرَكُوا الاَمْرَ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّهْىَ عَنِ الْمُنْكَرِ حُرِمُوا بَرَكَةَ الْوَحْيِ.

Ümmetim dinar ve dirhemi (serveti) yücelttiği zaman, onlardan İslâm'ın heybet ve azameti sökülüp alınır. *Emr-i bi'l-Ma'ruf*'u ve *Nehy-i an'il-Münker*'i (iyiliği emredip ve kötülüğü yasaklamayı) terkettikleri zaman da, vahyin bereketinden mahrum olurlar.[41]

Fudayl b. İyaz (r.a) 'Vahyin bereketinden mahrum olmak Kur'an'ı anlamaktan mahrum olmaktır' demiştir.

Allah Teâlâ (c.c) Kur'an'ın anlaşılır ve hatırlatıcı oluşunda Allah'a dönüşü şart kılarak şöyle buyurmuştur:

Bütün bunları hakka ve hakîkate dönen her kul için bir ihtar ve bir ibret dersi olsun diye yaptık.

(Kaf/8)

---

41) İbn Ebî Dünya

Fakat ancak küfürden dönen (Allah'ın alâmetlerinden ibret alır ve gerçeği) anlar.

(Mümin/13)

Ancak akıl sahipleri anlar.

(Ra'd/19)

Dünya aldanışını âhiret nimetlerine tercih eden bir kimse akıllılardan olamaz ve bu hikmetten ötürü kitabın sırları kendisine açılmaz!

4. Zâhirî bir yorumu okuyup 'Kur'an kelimelerinin mânâları ancak İbn Abbâs, Mücâhid ve benzeri müfessirlerden nakledilen mânâlardır' şeklindeki inanıştır. 'Bunların ötesindeki mânâlar *rey* ve şahsi düşünce ile verilen mânâlardır ve Kur'an'ı kendi reyiyle tefsir eden ateşte yerini hazırlamış olur' kanaatine varmaktır. İşte bu kanaat de Kur'an mânâlarının önüne çekilen büyük bir sed ve perdedir. Biz *rey* ile Kur'an'ın tefsir edilmesinin mânâsını dördüncü bölümde beyân edeceğiz ve bunun Hz. Ali'nin 'Ancak Allah'ın kuluna verdiği anlayış ve idrak müstesna' şeklindeki sözüne zıd düşmediğini kaydedip diyeceğiz ki; eğer Kur'an'ın mânâsı sadece İbn Abbas, Mücâhid ve benzeri müfessirlerden nakledilen zahir mânâlar olsaydı, âlim olan insanlar Kur'an'ın mânâsında ihtilâfa düşmezlerdi.

VII. Tahsis (Kendine Hitap Edildiğini Bilmek)

Bu bakımdan kişi, Kur'an'ın bir emrini veya bir yasağını dinlediği zaman, o yasağın ve emrin kendisine tevcih edildiğini takdir etmelidir. Bir va'd veya vaîdi işittiği zaman, yine böyle takdir etmelidir ki, burada müsamere ve hikaye kastolunmaz. Bunlardan gaye geçmişlerin durumundan ibret almak ve okuyanın bu hâdiselerden kendi ihtiyacını idrâk etmesi kastolunmaktadır. Çünkü Kur'an'ın hiçbir kıssası yoktur ki, o, Rasûlullah ve ümmeti hakkında bir fayda temin etmek için sevkedilmemiş olsun. İşte bu sırra binaen Allah (c.c) 'Peygamberlerin haberlerinden senin kalbini sağlamlaştıracak her haberi sana anlatıyoruz' (Hûd/120) buyurmuştur. Bu bakımdan kul, Allah Teâlâ'nın Kur'an'da bahsettiği peygamberlerin hâlleriyle ezâ ve cefâya karşı olan sabırlarıyla, Allah'ın yardımını beklemek için dindeki sebatkârlıklarıyla kendisinin de kalbini sabit kılmak istediğini anla-

malıdır. Kul nasıl bunu böyle takdir etmeyecektir? Oysa Kur'an sadece Hz. Muhammed'e mahsus olarak inmiş değildir. Belki bütün âlemlere nûr, rahmet ve şifadır. Zaten Allah Teâlâ'nın, Kur'an nimetinin karşılığında şükretmeyi bütün beşeriyete emretmesi de bu mânâdan doğar...

Allah'ın üzerinizdeki nimetini ve size öğüt vermek için indirdiği Kur'an'ı ve ondaki hikmeti düşünün. Allah'tan korkun ve bilin ki, Allah herşeyi kemâliyle bilicidir.

(Bakara/231)

Size öyle muazzam bir kitab indirmişiz ki, (iman ettiğiniz takdirde) bütün şerefiniz ondadır. Hâlâ akıllanmıyacak mısınız?

(Enbiyâ/10)

(Onları) açık delillerle ve kitaplarla (gönderdik); sana da bu zikri (Kur'an'ı) indirdik ki, kendilerine indirileni insanlara açıklayasın, ta ki düşünüp öğüt alsınlar.

(Nahl/44)

İşte Allah, onların durumlarını, insanlara böyle anlatır.

(Muhammed/3)

Haberiniz olmayarak ansızın tepenize azap inmeden önce rabbinizden size indirilenin en güzeline tâbî olunuz.

(Zümer/55)

Bu Kur'an, insanlara hak ölçüleri gösteren nûrlardan ibarettir ve şüphesiz iman edecek bir cemâat için hidayet rehberidir.

(Câsiye/20)

Bu, insanlara bir açıklama, korunanlara yol gösterme ve öğüttür.

(Âlu İmran/138)

Allah Teâlâ ilahî hitabıyla bütün insanları kasdettiği zaman elbette onun içinde fertleri de kastеder. İşte okuyucu da kasdolunan bir ferd'dir. Bu bakımdan ona ve diğer insanlara ne olmuş ki kendilerini Kur'an'a muhatab saymazlar? O halde okuduğu

Kur'an'la kendisinin kasdolunduğunu takdir etmelidir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

> Bana şu Kur'an vahyolundu ki, onunla hem sizi ve hem de kime ulaşırsa onu korkutayım.
>
> (En'am/109)

Muhammed b. Ka'b el-Kurazî şöyle buyurmaktadır: 'Kur'an kime tebliğ edilirse sanki onunla Allah Teâlâ konuşur. Bunu böylece takdir ettiği zaman Kur'an'ı herhangi birşey okur gibi okuyamaz. Kölenin efendisinden gelen bir mektubu okuduğu gibi okur ki, düşünüp içindeki emirlerle gereğince amel etsin'.

Bu sırra binâen âlimlerden bâzıları: 'Şu Kur'an rabbimiz tarafından bize gelen mektuplar mecmuasıdır. O mektuplar rabbimizin ahidlerini bize hatırlatıyor. Biz de namazlarımızda onu düşünerek okuyoruz. Tenha yerlerde onun üzerinde duruyoruz. İbadetlerimizde ve gidişatımızda onu tatbik ediyoruz' demişlerdir

Mâlik b. Dinar şöyle buyurmaktadır: 'Ey Kur'an ehli! Kur'an sizin kalbinize ne gibi bir tohum ekti? Biliniz ki yağmur yeryüzünün baharı olduğu gibi, Kur'an da mü'minin baharıdır'.

Katâde şöyle demiştir: 'Şu Kur'an ile herhangi bir kimse dizdize gelip oturmuşsa mutlaka ya eksiklik veya fazlalıkla kalkmış olur. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurur 'Biz Kur'an'dan öyle ayetler indirmekteyiz ki, mü'minler için şifa ve rahmettir. Zâlimlerin de ancak sapıklığını artırır'. (İsrâ/82)

VIII. Teessür (Müteessir Olmak)

Teessür, kalbin çeşitli eserlerden, ayetlerin değişikliğinden ötürü çeşitli renkler alması demektir. Bu bakımdan kalp, her hâlin anlatılışına göre hâllenir. O halden ötürü üzüntü, korku, ümit ve daha nice sıfatlarla sıfatlanır. Kişinin marifeti tamam oldukça, korkusu o nisbette kalpte çoğalır. Çünkü tazyik, Kur'an ayetlerinde diğer durumlardan daha fazladır. Kişi mağfiret ve rahmetin ancak âriflerin elde edebileceği şartlara bağlandığını görür. Nitekim şu ayette aynı durum mevcuttur:

> Bununla beraber şüphe yok ki, ben, tevbe eden, iman edip sâlih amel işleyen, sonra da hak yolunda sebat gösteren kimse için çok bağışlayıcıyım.
>
> (Tâhâ/82)

Görülüyor ki, bu ayette *çok bağışlayıcıyım* cümlesi dört şart ile tâkip ettirilmiştir: a) Tevbe, b) İman, c) Amel-i Sâlih, d) Hak Yolunda Sebat

Şu ayette de aynı durum vardır:

> Andolsun asra ki, gerçekten insan ziyandadır. Ancak iman edip sâlih ameller işleyenler, birbirine hakkı ve sabrı tavsiye edenler müstesnadır.
>
> (Asr/1-3)

Allah Teâlâ burada da dört şart zikretmektedir. Bu dört şartı zikretmediği ayetlerde de onları kapsayıcı ve derleyici bir şartı zikretmektedir.

> Muhakkak ki ihsan (iyilik) yapanlara, Allah'ın rahmeti pek yakındır.
>
> (A'raf/56)

Ayetteki 'ihsân', bütün şartları içine alan bir şarttır. İşte böylece Kur'an'ı başından sonuna kadar tedkik eden ve anlayan bir kimseye en uygun düşen durum korku ve üzüntüdür. Bu sırra binaen Hasan Basrî şöyle der: 'Allah'a yemin ederim, bugün hiçbir kul yoktur ki Kur'an'ı okuyup, Kur'an'a iman etsin de hüznü ferahından daha çok olmasın ve yine ağlaması çok olup gülmesi azalmasın. Yorgunluğu ve meşguliyeti çoğalıp istirahat ve tembelliği azalmasın'.

Vüheyb b. Verd şöyle buyurmuştur: 'Bütün hâdiselere, va'z ve nasihatlere dikkatle baktık ve Kur'an'ın dışında kalpleri hassas yapan ve kalplere hüzün ve üzüntüyü celbeden bir şeye tesadüf etmedik'.

Bu bakımdan kulun tilâvet ile müteessir olması, okuduğu ayetin bahsettiği sıfat ile sıfatlanması demektir. Vaîd ve şartlarla kayıtlı bulunan mağfiret ayetlerini okuduğu zaman -eğer mânâyı anlamışsa- ölürcesine korkusundan küçülür. Allah Teâlâ'nın geniş rahmetinden bahsedip mağfireti va'deden ayetleri okuduğunda, sevincinden uçarcasına müjdelenir. Allah'ın zikrini, sıfat ve isimlerini belirten ayetleri okuduğunda celâl-i ilâhînin önünde başını eğer ve azâmetini hatırlar. Kâfirlerden bahseden ve Allah hakkında muhâl olan sıfatları Allah'a nisbet ettiklerini be-

yan eden ayetleri okuduğu zaman sesini kısar, onların sözlerinin çirkinliğinden ötürü içinden hâyâ ederek kırılır. Meselâ, onların Allah'a 'çocuk' veya 'eş' nisbet ettikleri gibi durumlarda, ulûhiyyet şânına yakışmayan sözlerinden iç âleminde infiâle kapılır ve derhal sesinin hızını keserek ezik bir hâl alır. Cennetin vasfını okuduğu zaman, içinde cennete karşı bir iştiyak duygusu belirir. Cehennemin vasfını okuduğu zaman da korkudan âzaları tirtir titremeye başlar.

Hz. Peygamber (s.a) İbn Mes'ud'a 'Bana Kur'an oku!' dediği zaman İbn Mes'ud *Nisâ* sûresini açarak okur ve 'Her ümmetten birer şahid getirdiğimiz ve seni de onlar üzerine bir şâhid yaptığımız zaman, bakalım kâfirlerin hâli ne olacak?' (Nisâ/41) ayetine vardığı zaman Rasûlullah'ın iki gözünden yaşlar aktığını görür. Rasûlullah kendisine 'kâfi' der. Bunun hikmeti; o hâlin müşâhedesinin Rasûlullah'ın kalbini tamamen ihâta etmesidir.

Allah'tan korkanların bir kısmı, vâid ayetlerini okudukları zaman, baygınlık geçirirlerdi. Bazıları da bu ayetleri dinlediğinde ölürdü. Bu bakımdan okuyanın bu hallerle hallenmesi, onu Allah Teâlâ'nın kelâmını hikaye edercesine okumaktan çıkarmış olur. Bu hallerle hallenen bir kimse: 'De ki: Eğer ben rabbime isyan edersem cidden büyük bir günün azabından korkarım' (En'am/15) ayetini okuduğu zaman, eğer korkmazsa, sadece ayeti hikâye etmiş olur.

'Ey rabbimiz! Ancak sana tevekkül ettik, sana ibadete koyulduk ve yalnız sanadır dönüş' (Mümtahine/4) ayetini okuduğu zaman, eğer Allah'a tevekkül edip ona dönüş yapmamış ise, sadece bu ayeti hikaye etmiş olur.

'Elbette bize yaptığınız eziyetlere sabredeceğiz' (İbrâhim/12) ayetini okuduğu zaman, eğer hâli sabretmek veya gelecek eziyetlere karşı sabretmeye niyetlenmeyip de tilavetin halâvetine varmamışsa, evet, eğer bu sıfatlarla sıfatlanmamış, kalbi bu durumlar arasında titrememişse onun şu ayetleri okumaktan nasibi sadece dilini kıpırdatmaktır. Bunungla beraber kendine açıkça şu ayetlerde lânet edilmiştir:

İyi bilin ki Allah'ın lâneti zâlimler üzerinedir.

(Hûd/18)

Yapmayacağınız şeyi söylemeniz Allah katında buğz bakımından çok büyüktür.

(Sâf/3)

İnsanların hesapları yaklaştı, fakat onlar hâlâ gaflet içinde yüz çevirmektedirler.

(Enbiyâ/1)

Onun için (ey rasûlüm) sen bizim Kur'an'ımızdan yüz çevirip de yalnız dünya hayatını isteyen kimselere bakma!

(Necm/29)

Kim de tevbe etmezse işte onlar kendilerine zulmedenlerdir.

(Hucurât/11)

O kişi aynı zamanda Allah Teâlâ'nın şu ayetinin hükmüne de dahil olur:

Onlar içinde okuma ve yazma bilmeyenler vardır ki *Tevrât*'ı bilmezler. Ancak birtakım kuruntu yığını uydurmalar düzer, sadece şüphe ve zanda bulunurlar.

(Bakara/78)

Yani onlar mücerred tilâvetle iktifa ederler. Aynı zamanda o kişi şu ayetin de şümûlüne dâhil olmuş olur:

Göklerde ve yerde nice ayet(ler) var ki, onların yanından yüzlerini çevirerek geçerler.

(Yusuf/105)

Çünkü Kur'an, yer ve göklerdeki Allah Teâlâ'nın varlık ve birliğine delâlet eden bütün alâmetleri beyan buyurmaktadır. Kur'an ayetlerini okuyup onlardan ibret almayan, o ayetlerden yüzçeviriyor demektir. Bu hikmete binâen denildi ki: 'Kur'an'ın beyan buyurduğu sıfatlarla muttasıf olmayan bir kimse Kur'an'ı okuduğu zaman Allah Teâlâ ona 'Sen nerede, benim kelâmım nerede... Sen ki benden yüzçevirmiş bir kimsesin, bana dönüş yapıncaya kadar kelâmımı bırak, okuma!' diye hitapta bulunur.

Âsi bir kimsenin Kur'an okuyup tekrar ettiği zamanki misâli, padişahın fermanını günde birkaç defa okuyan bir kimsenin ha-

line benzer. Padişah bu kimseye fermanında memleketini imâr etmeyi emretmektedir. Oysa o, memleketin tahribi ile meşguldür ve bütün yaptığı sadece fermanı okumaktan ibarettir. Eğer bu kişi padişahın emrine muhalefet etmesiyle beraber fermanını okumayı da terkederse padişah ile alay etmekten ve bundan dolayı da cezaya çarpılmaktan kurtulamaz. Bu sırra binâen Yusuf b. Esbât dedi ki: 'Ben Kur'an okumaya niyetleniyorum. Fakat içindeki ahkâmı hatırladığım zaman, Allah'ın azabından korkarak onu bırakıyor, tesbih ve istiğfâr ile meşgul olmayı tercih ediyorum'.

Kur'an'ı okuyup ahkâmıyla amel etmekten yüz çeviren bir kimse şu ayet de kastolunan kimselerdendir:

> Onlar ise, o söz ve temînatı sırtlarının arkasına attılar. Böylece karşılığında biraz para aldılar. Bu ne kötü bir alışveriştir.
>
> (Âlu İmran/187)

İşte bu sırra binaen de Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

اِقْرَأُوا الْقُرْاٰنَ مَا ائْتَلَفَتْ عَلَيْهِ قُلُوبُكُمْ وَلاَنَتْ لَهُ جُلُودُكُمْ فَاِذَا اخْتَلَفْتُمْ فَلَسْتُمْ تَقْرَؤُنَهُ.

> Kalbiniz Kur'an üzerinde ittifak ettikçe ve derileriniz onun için yumuşadıkça Kur'an okuyunuz; (ancak o zaman okumuş sayılır-sınız). Ne zaman ki Kur'an ile çelişirseniz, demek oluyor ki siz Kur'an'ı okumuyorsunuz.[42]

Bazı rivayetlerde de 'Kur'an ile çeliştiğiniz takdirde Kur'an'ı bırakıp kalkınız' denilmektedir. Nitekim Allah Teâlâ da *Enfâl* sûresinin ikinci ayetinde 'Gerçek mü'minler yalnız o kimselerdir ki; Allah anıldığı zaman kalpleri korkarak ürperir. Onlara ayetleri okunduğu zaman imanlarını artırır ve onlar yalnız rablerine tevekkül ederler' buyurur.

Hz. Peygamber (s.a) başka bir hadîsinde şöyle buyurur:

اِنَّ اَحْسَنَ النَّاسِ صَوْتًا بِالْقُرْاٰنِ الَّذِى اِذَا سَمِعْتَهُ يَقْرَاُ رَاَيْتَ اَنَّهُ يَخْشَى اللّٰهَ تَعَالٰى.

---

42) Müslim ve Buharî, (Cündeb b. Abdullah el-Becelî'den)

> İnsanlardan Kur'an'ı en güzel sesle okuyan o kimsedir ki, onun Kur'an okuduğunu dinlediğin zaman, onu Allah'tan korkar bir kimse görürsün.[43]
>
> Allah'tan korkan bir kimseden dinlenen Kur'an'dan daha sevimli olarak, hiç kimseden dinlenilmez.[44]

Anlaşıldı ki, Kur'an, sadece bu halleri kalbe celbetmek ve ahkâmıyla amel etmek için okunur. Eğer Kur'an'ın okunmasındaki gaye bu değilse, sadece harflerin ve dilin kıpırdaması külfeti ise, bu önemsiz bir şeydir.

Bu hikmete binâen kurrâ'dan biri şöyle anlatır: Bir üstadımın yanında Kur'an okudum. İkinci bir defa okumak istediğimde beni şiddetle reddederek dedi ki: 'Kur'an'ı benim üzerime okuyup beni meşgul ediyorsun. Git, Allah Teâlâ'ya oku ve dikkat et ki, Allah Teâlâ sana neyi emretmekte ve seni nelerden sakındırmaktadır?'

İşte sahâbe-i kirâmın (r.a) meşguliyetleri böyle Kur'an'la hâllenmek ve onun ahkâmıyla amel etmekti. Hz. Peygamber (s.a) vefat ettiği zaman yirmibin sahâbîsi vardı.[45] Oysa onlardan sadece altı kişi Kur'an'ı tamamen hıfzetmişti. Bu altı kişinin ikisi hakkında da ihtilâf vardır. Sahâbîlerin çoğu bir veya iki sûreyi hıfzederdi. *Bakara* ve *En'am* sûresini hıfzedenler, sahâbîlerin âlimleriydi.

Birisi Kur'an'ı öğrenmek için huzur-i saâdete geldiğinde Allah Teâlâ'nın 'Zira kim zerre miktarı bir hayır işlerse onun mükâfatını görecek, kim de zerre miktarı bir kötülük işlerse onun cezasını görecektir' (Zilzal/7-8) ayetinin okunduğunu duyar ve 'Bu

---

43) İbn Mâce, *zayıf* bir senedle

44) Hâkim, (Ebu Kasım el Gafıkî'den)

45) Yirmibin kaydı belki de sadece Medine'de bulunanlar içindir. Zira Ebu Zur'a er-Râzî 'Resûlüllah (s.a) vefat ettiği zaman yüzondörtbin sahâbi vardı' diyor. Bütün bunlar, ondan hadis dinleyen ve rivayet edenlerdir. Buharî ve Müslim'de Enes'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah'ın zamanında bütün Kur'an'ı hıfzedenler dört kişidir ve hepsi de *Ensar*'dandır.

1. Ubey b. Ka'b,
2. Muaz b. Cebel,
3. Zeyd
4. Ebu Zeyd'dir.

Bu hadisin senedinde *za'f* vardır.

kadarı bana kâfidir' diyerek gider. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a) hazır bulunanlara 'Bu kişi Kur'an'ın mânâsını anlayarak gitti' buyurur.

Ancak ayetin mânâsını anladıktan sonra mü'minin kalbine Allah tarafından ihsân edilen bu hâl ve benzerleri nâdirattandır. Sadece dilin kıpırdatılmasına gelince onun faydası pek azdır. Belki sadece diliyle okuyup, okuduğunun hükümleriyle amel etmeyen bir kimse şu ayetin hedefi olmaya namzettir: 'Her kim de benim zikrimden (Kur'an'ımdan) yüz çevirirse ona dar bir geçim vardır ve onu kıyâmet günü kör olarak haşrederiz. (Kur'an'dan yüz çeviren kimse) şöyle der: Ey rabbim! Beni niçin kör olarak haşrettin? Oysa ben (dünyada) iken görüyordum. Allah şöyle buyurur:

> Cezân böyle! Sana ayetlerimiz geldi de onları unuttun. İşte bugün de böylece unutulursun.
>
> (Tâhâ/124-126)

Yani o ayetleri terkedip onları düşünmedin ve onlara ihtimam göstermedin! Çünkü işinde kusurlu olan kimse için 'o, işi unutmuş' denir.

Kur'an'ın hakkıyla okunması; lisan, akıl ve kalbin ortaklaşa okuması demektir. Bu okumaktan lisanın payı; tertîl ile okuyup harfleri tasrih etmektir. Aklın payı da mânâları tefsir etmek, kalbin payı ise, onlardan ibret alıp yasaklardan çekinmek, emirlere uymaktır. Bu bakımdan lisan tertîlle okuyor, akıl onun okuduğunu tercüme ediyor, kalp ise ondan ibret alıyor.

IX. Terakkî

Terakki'den maksat, Kur'an okuyan bir kimsenin hâlden hâle girip Kur'an'ı, nefsinden değil Allah'tan dinleyinceye kadar yükselmesidir. Bu bakımdan okumanın dereceleri üçtür:

A) En az derecesi, sanki Kur'an'ı Allah'a okur gibi okumaktır. Sanki Allah'ın huzurunda durmuş, Allah kendisine bakıyor ve okuduğu Kur'an'ı kendisinden dinliyor gibi düşünüp hissetmelidir. Kişi kendisini böyle düşündüğü zaman, onun hâli, Allah'tan istemek, yalvarmak ve yakarmak olur.

B) İkinci derecesi kalbiyle Allah'ı müşahede etmektir. Sanki Allah'ı görür ve onun lûtuflarına mazhar olarak ona hitâb eder,

nimet ve ihsanlarına garkolarak onunla münâcatta bulunur. Böyle bir kimsenin durumu Allah'tan utanmak, onu tâzim etmek, ona kulak vermek ve kelâmını anlamaktır.

C) Kelâm'ın içinde, konuşanı, kelimelerde de onun sıfatlarını görmektir. Bu bakımdan bu derecede olan bir okuyucu, ne nefsine, ne okuyuşuna ve ne de kendisiyle ilgili bulunan nimetlere -kendisine verilmesi hasebiyle- bakmaz. Bütün himmetini konuşana teksîf eder. Fikri ve düşüncesi konuşan olur. Sanki konuşanı müşahede etmeye garkolmuş, artık başkasını görmez. Bu derece, mukarriblerin derecesidir. Bundan önceki derece ise, *Eshâbu'l-Yemîn*'in derecesidir. Bunların dışında kalan derece ise, gafillerin dereceleridir.

Bu en yüce dereceden Ca'fer b. Muhammed es-Sâdık haber vererek şöyle buyurmuştur: 'Allah'a yemin ederim, Allah Teâlâ (c.c) kelâmında halkına tecellî etmiştir. Ancak halk onu görmez'.

Yine kendisine 'Sana ne oldu ki, namaz içinde düşüp bayıldın?' diye sorulduğu zaman şöyle buyurmuştur: 'Kalbimde bir ayeti tekrarlayıp duruyordum. Tâ ki onu, onunla konuşandan dinledim. O zaman O'nun kudretinin görünmesine cismim güç yetiremedi ve düşüp bayıldım'.

Böyle bir derecede kelâmın tadı büyüdükçe büyür. Lezzetin münâcâatı oldukça kabarır. Bu sırra binâen hükemâdan biri şöyle buyurmuştur:

> Ben daha önce Kur'an'ı okuyup ondan hiçbir tad alamıyordum. Öyle ki onu sanki Rasûlullah ashabına okuyor gibi dinleyinceye kadar... Sonra bu makamdan daha üst bir makama çıktım. Kur'an'ı sanki Cebrâil Hz. Peygamber'e telkin ediyor gibi dinleyip, okudum. Sonra Allah Teâlâ başka bir derecede tecelli etti. Bu bakımdan şu anda Kur'an dili ile konuşan Allah'tan dinlercesine okuyorum. İşte böyle olunca Kur'an'ın lezzetini duydum. Öyle bir nimete garkolmuşum ki, onsuz bir an dahi yaşayamam.

Hz. Osman ve Huzeyfe b. Yeman şöyle demişlerdir: 'Eğer kalpler pâk ve tâhir olsa, elbette Kur'an'ın okunmasına doyamazlar. 'Çünkü kalpler temizlikle kelâmda sahibini müşâhede etmek derecesine yükselir'.

Bu hikmete binâen de Sâbit el-Benânî şöyle buyurmuştur: 'Yirmi sene Kur'an'ı meşakkat çekerek okudum. Yirmi sene de onunla nimetlendim'.

Kelâmın sahibinin (Allah Teâlâ'nın) müşahedesine garkolup Allah'tan başkasını göremeyecek hâle gelen kul Allah Teâlâ'nın şu emr-i celîline uymuş olur:

O halde hemen Allah'a kaçın!

(Zâriyât/50)

Ve Allah ile beraber başka bir ilâh uydurmayın!

(Zâriyât/52)

Bu bakımdan herşeyde O'nu görmeyen, muhakkak O'nun gayrısını görmüş demektir. Kul, Allah'tan başka her neye iltifat ederse mutlaka onun o iltifatında gizli şirkten birşey vardır. Muhakkak katıksız *Tevhid*, herşeyde Allah'ı görmek demektir.

X. Teberrî

Teberrî'den maksat, Kur'an'ı okuyan kişinin varlık ve kuvvetinden teberri (uzaklaşarak) ederek nefsine katiyyen rıza ve temizlenmiş gözüyle bakmamasıdır. Sâlihleri medhedip onlara Allah'ın çeşitli nimetlerini va'deden ayetleri okuduğu zaman nefsini onlardan saymamalı, belki o vasıflara lâyık olarak ibâdet edenleri ve o sahada doğru olanları görmeli, onların kervanına katılmak için Allah Teâlâ'dan niyazda bulunmalıdır. Âsiler ve kusurluları yeren ve zemmeden ayetleri okuduğu zaman nefsini onlarla beraber görmeli ve kendisinin muhatab olduğunu takdir ederek korkmalıdır.

İşte bu sırra binâen İbn Ömer (r.a) 'Ey Allahım! Ben zulmümden ve küfrümden/nankörlüğümden ötürü senden af dilerim' dediğinde kendisine sorulur: 'Zulüm malûm ve fakat küfür ne demek?' Bunun üzerine İbn Ömer şu ayeti okur:

Gerçekten insan çok zâlimdir, çok keffardır (nankördür).

(İbrahim/34)

Yusuf b. Esbat'a 'Kur'an'ı okuduğun zaman nasıl dua ediyorsun?' diye sorulduğunda, 'Nasıl dua edeyim? Kusurumdan ötürü yetmiş defa Allah Teâlâ'dan af diliyorum...' diye cevap verir.

Bu bakımdan kişi Kur'an hakkında nefsini böyle kusurlu görürse, onun bu görüşü Allah'ın rahmetine yaklaşmasına sebep olur. Çünkü yakınlıkta uzaklık gören bir kimse, kendisinde beliren korkudan ötürü yakınlıkla taltif ediliyor ve bu korku o yakınlığın ardından gelen diğer bir yakın dereceye onu çekip götürür. Kim uzaklıkta yakınlığı görüyorsa, aldanır. Aldanışı da onu uzaklığından daha uzak bir dereceye çekip götürür. Kişi nefsini Allah nezdinde razı olunmuş gözüyle görürse, bu şekilde gördüğü nefsi kendisine perde olur. Nefsine iltifat etmek hududunu geçtiği ve okuduğunda Allah'tan başkasını müşâhede etmediği zamanda melekût aleminin sırrı kendisine keşfolunur.

Ebu Süleyman ed-Dârânî şöyle anlatır: İbn Sevban bir dostuna akşamleyin evinde iftara geleceği va'dinde bulunur. Buna rağmen kendisini bekleyen dostunun evine şafak sökünceye kadar gelmez. Dostu ertesi gün kendisiyle karşılaşınca sorar: 'Hani akşamleyin bizde iftar edecektin? Va'detmiştin? Va'dinde de durmadın'. O da şöyle der: 'Eğer sana söz vermemiş olsaydım, beni gelmekten men eden sebebi açıklayamazdım. Fakat kalbinin mutmain olması için açıklayayım: Yatsı namazını kıldığım zaman sana gelmeden önce bari vitir namazını da kılayım dedim. Çünkü ölümden emîn değilim. Ne zaman vitir namazının duasına başladım, bana cennetin rengârenk çiçekleriyle bezenmiş bir bahçesi gösterildi. Ona baka baka bir de ne göreyim sabah oldu. İşte gelmeyişimin hikmeti budur'.

Bu mükâşefeler ancak nefisten teberri, ne nefse, ne de hevâsına iltifat etmekten uzaklaşınca görünmeye başlar. Sonra bu mükâşefeler keşif sahibinin haline göre değişir. Keşif sahibi reca ve ümit ayetlerini okuduğu zaman müjde hali kendisine galip gelir, cennetin sûreti belirir. Sanki onu gözüyle görüyor gibi seyreder. Eğer korku hâli kendisine galip gelirse kendisine cehennem gösterilir. Hatta onun azabının çeşitlerini müşahede eder. Çünkü Allah Teâlâ'nın kelâm-ı ilâhîsi lâtif kolaylıklarla çetin şiddetleri, ümit ve korkuları derleyici bir kelâmdır. Bu ise okuyucunun hâllerine göre değişir; zira o sıfatların bazıları rahmet ve lûtuf, bazıları da intikam ve şiddettir. Bu bakımdan kelimeler ve sıfatların müşahedesi hasebiyle olur. Okuyanın kalbi hâllerin değişiklikleri arasında

durmadan değişmektedir. Her hâle göre kalp, ona mahsus mükâşefeye hazırlanıp yaklaşır. Çünkü dinlenen çeşitli oldu mu dinleyenin aynı hâlde durması muhaldir. Zira dinlenenin içinde razı olanın kelâmı olduğu gibi, öfkelinin kelâmı, nimet verenin kelâmı, intikamcının kelâmı, hiçbir şeyden çekinmeyerek ve perva etmeyerek hüküm veren mütekebbir ve cebbarın kelâmı, ihmâl etmeyen, şefkat ve merhamette bulunanın kelâmı da bulunmaktadır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Kur'an'ı Anlamak ve Nakle Başvurmadan Sadece Rey ile Tefsîr Etmek

Aklına şu tür sualler gelebilir: Geçen bölümde Kur'an'ın sırlarını anlamak ve temiz kalp sahiplerine keşfolunan Kur'an mânâları hakkında çok sitayişkâr konuştun. Bu nasıl olur? Oysa Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

مَنْ فَسَّرَ الْقُرْاٰنَ بِرَاْيِهِ فَلْيَتَبَوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ.

> Kur'an'ı kendi reyiyle tefsir eden bir kimse ateşteki yerini hazırlamış olur.

Bu bakımdan tefsirin zâhirî ilmini bilenler, Kur'an kelimelerini İbn Abbas ve diğer müfessirlerden naklolunan mânâ hilâfına te'vil eden mutasavvıf müfessirlere hücum etmişlerdir. Hatta mutasavvıfların anlayışına göre Kur'an'ı tefsir etmenin *küfür* olduğuna bile hükmetmişlerdir. Bu bakımdan eğer tefsir âlimlerinin dediği doğru ise, Kur'an'ın anlaşılması zâhir bir tefsirini hıfzetmekten başka ne olabilir? Eğer zâhir âlimlerinin dedikleri doğru değilse, o vakit Rasûlullah'ın 'Kur'an'ı kendi reyiyle tefsir eden bir kimse ateşteki yerini hazırlasın' hadîsinin mânâsı nedir?

İşte şimdi bu suâllerin cevabını dinle: 'Kur'an'ın zâhirî tefsirinden başka mânâsı yoktur' diyen bir kimse, sadece kendi bilgisinin hududundan haber vermektedir. Böyle bir kimse, kendi nefsinin haber verdiği şeyde doğrudur. Fakat bütün insanları kendi kapasitesine sokup da orada bocalatmaya hakkı olmadığı için bu bakımdan da yanlıştır. Haberler ve eserler, Kur'an'ın mânâlarının irfan erbabı için çok geniş olduğuna delâlet ederler. Nitekim Hz. Ali 'Allah Teâlâ'nın kuluna verdiği -Kur'an hususundaki- üstün anlayış müstesna' buyurmuştur. Eğer İbn Abbas ve benzeri müfessirlerden naklolunan yorumlardan başka Kur'an'ın mânâsı

olmasaydı acaba Hz Ali'nin söylediği o anlayış ne olacaktı? Üstelik Hz. Peygamber (s.a): ‘Kur’an'ın zahiri, bâtını, haddi ve matla’ı vardır’ buyurmuştur. Bu hadîs tefsir ulemasından İbn Mes‘ûd'dan *mevkuf* olarak rivayet edilmektedir.

Acaba eğer Kur’an'ın müfessirlerden nakledilen zahirî yorumlarından başka mânâsı olmasaydı, bu hadîsi şerifteki ‘zahir’, ‘bâtın’, ‘hadd’ ve ‘matla’ diye vârid olan terimlerin mânâsı ne olurdu?

Hz. Ali şöyle buyurmuştur: ‘Eğer isteseydim sadece Fâtiha-i şerifenin tefsirinden yetmiş deve yükü kitab yazardım’. Eğer Kur’an'ın zahiri mânâsından başka mânâsı olmasaydı, acaba Hz. Ali'nin bu konuşmasının mânâsı ne olabilirdi?

Ebu Derdâ: ‘Kişi Kur’an'a birkaç yön vermedikçe fakih olamaz’ buyurmuştur.

Âlimlerden biri de ‘Her ayetin altmışbin mânâsı vardır. Aynı ayetin çözülmeyen mânâları çözülen bu altmışbinden de daha fazladır’ demiştir.

Başkaları da şöyle der: ‘Kur’an yetmişyedibin ikiyüz ilmi ihâta etmektedir. Çünkü her kelime bir ilimdir. Sonra dört ile çarpılır. Zira her kelimenin zâhiri, bâtını, haddi ve matla'ı vardır’

Hz. Peygamber'in (s.a) *Besmele-i Şerîfe*'yi yirmi defa tekrar etmesi de herhalde onun bâtınî mânâlarını düşünüp çözmek için olsa gerek. Aksi takdirde besmelenin tercüme ve tefsîri bellidir. Onu bilmek için bu kadar tekrara ihtiyaç yoktur.

İbn Mes‘ud şöyle demiştir: ‘Geçmiş ve geleceklerin ilimlerini elde etmek isteyen bir kimse, Kur’an'ı düşünsün. Çünkü o ilimleri elde etmek için, sadece Kur’an'ın zâhirî tefsiriyle iktifâ etmek kâfi değildir’.

Kısaca ilimlerin tamamı, Allah Teâlâ'nın fiil ve sıfatlarına dahildir. Kur’anda ise, Allah'ın zâtı, fiil ve sıfatları şerhedilmiştir. Bu ilimlerin ise sonu yoktur. Kur’an'da bütün bu ilimlere ve bütün bu mânâlara işaret vardır. Bunların tefsirine dalmak Kur’an'ın mânâsına dahildir. Zahirî tefsirin mücerredi ise, buna işaret etmez. Belki daha ileri giderek deriz ki: Mütefekkirler için çözülmesi güç olan, hakîkatini bilmek hususunda insanların ihtilâf ettikleri, gerek nazarî ve gerek aklî olan bütün ilimlere Kur’an'da işâret ve

delâlet vardır. Sadece fehm sahipleri onları Kur'an'dan idrâk edebilir. O halde Kur'an'ın zahirini tercüme ve tefsir eden ilim, nasıl bütün bunları kapsayabilir?

Bu sırra binaen Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

اِقْرَأُوا الْقُرْاٰنَ وَالْتَمِسُوا غَرَائِبَهُ.

Kur'an'ı okuyun. Onun garâib ve acâiblerini araştırıp anlayın.[46]

Hz. Ali'nin rivayet ettiği bir hadîste Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmaktadır:

وَالَّذِى بَعَثَنِى بِالْحَقِّ نَبِيًّا لَتَفْتَرِقَنَّ اُمَّتِى عَنْ اَصْلِ دِينِهَا وَجَمَاعَتِهَا عَلٰى اثْنَيْنِ وَسَبْعِينَ فِرْقَةً كُلُّهَا ضَلاَلَةٌ مُضِلَّةٌ يَدْعُونَ اِلَى النَّارِ فَاِذَا كَانَ ذٰلِكَ فَعَلَيْكُمْ بِكِتَابِ اللّٰهِ عَزَّ وَجَلَّ فَاِنَّ فِيهِ نَبَأَ مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ وَنَبَأَ مَا يَأْتِى بَعْدَكُمْ وَحُكْمَ مَا بَيْنَكُمْ مَنْ خَالَفَهُ مِنَ الْجَبَابِرَةِ قَصَمَهُ اللّٰهُ وَمَنِ ابْتَغَى الْعِلْمَ فِى غَيْرِهِ اَضَلَّهُ اللّٰهُ وَهُوَ حَبْلُ اللّٰهِ الْمَتِينُ وَنُورُهُ الْمُبِينُ وَشِفَاؤُهُ النَّافِعُ عِصْمَةٌ لِمَنْ تَمَسَّكَ بِهِ وَنَجَاةٌ لِمَنِ اتَّبَعَهُ لاَيَعْوَجُ فَيُقَوَّمُ وَلاَ يَزِيغُ فَيَسْتَقِيمُ وَلاَ تَنْقَضِى عَجَائِبُهُ وَلاَ يُخْلِقُهُ كَثْرَةُ التَّرْدِيدِ.

Beni Hak peygamber olarak gönderen Allah'a yemin ederim; gelecekte ümmetim (dininin ve cemâatinin aslını anlamak hususunda) yetmişiki gruba ayrılacaktır. Hepsi dalâlette olduğu gibi, dalâlete götürücü olarak insanları ateşe davet edecektir. Bu durum meydana geldiği zaman, *Allah'ın Kitabı*'na yapışınız. Çünkü Allah'ın *Kitabı*'nda sizden önce ve sonra gelenlerin haberleri vardır ve aynı zamanda sizin aranızdaki hüküm de orada mevcuttur. Diktatörlerden kim, o kitaba muhalefet ederse Allah Teâlâ onun belini kırar. Kim Allah'ın kitabından başka herhangi bir yerde ilim

---

46) Ebu Ya'lâ ve Beyhakî, (Ebu Hüreyre'den *zayıf* bir senedle)

ararsa Allah Teâlâ onu dalâlette bırakır. O kitab Allah'ın kopmaz ipidir. Allah'ın apaçık nûrudur ve Allah Teâlâ'nın her derde deva olan şifasıdır. O kitap kendisine yapışanlar için her çeşit felâketten koruyucudur. Kendisine tâbi olanın kurtarıcısıdır. Kur'an haktan sapmaz ki düzeltilsin. Kur'an eğilmez ki doğrultulmasına ihtiyaç olsun. O kitâbın acâib ve garâibleri bitmez ve tükenmez bir hazinedir. O kitab çok okumakla eskimez...[47]

Hz. Huzeyfe, Hz. Peygamber'in (s.a) kendisinden sonra ümmetinin ihtilâf ve ayrılığa düşeceğini kendisine haber verdiği zaman, Rasûlullah'a şöyle sorduğunu rivayet etmektedir: 'Ey Allah'ın Rasûlü! O hâlde, o zamana yetişirsem, ne yapmamı bana emredersin?' Hz. Peygamber '*Allah'ın Kitabı*'nı öğren ve onun içindeki hükümlerle amel et. Zira seni o hercümerçten çıkaracak ancak *Allah'ın Kitabı*'dır'. Huzeyfe şöyle diyor: Ben bu suâlimi üç defa tekrar ettim. Hz. Peygamber de her defasında şöyle buyurdu: '*Allah'ın Kitabı*'nı öğren ve onun içindekilerle amel et. Zira kurtuluş ancak ondadır'.

Hz. Ali şöyle buyurmaktadır: 'Kur'an'ı anlayan bir kimse onunla ilmin cümlesini tefsir etmiştir'. İmam Ali, bu sözüyle işaret eder ki, Kur'an-ı Hakîm bütün ilimlere işaret etmekte ve ışık tutmaktadır.

İbn Abbas 'Kime hikmet verilmişse, muhakkak ona çok hayır verilmiştir' (Bakara/269) ayetinin tefsirinde 'Allah dilediğine fayda veren ilmi ihsân eder' demiştir; yani Allah, Kur'an'ı anlamayı ona ihsân eder.

Yine İbn Abbas 'Biz o meselenin hükmünü Süleyman'a bildirdik. Bununla beraber herbirine bir hüküm ve bir ilim vermiştik' (Enbiya/79) ayetinin tefsirinde 'Allah, Dâvud ile Süleyman'a (a.s) vermiş olduğu nimete *ilim* ve *hikmet* ismini verdi ve sadece Hz. Süleyman'a zekâsıyla çözebildiği ihsana da *fehm* ismini taktı. *Fehm*'i *hikmet* ile *ilim* den daha üstün kıldı' buyurmuştur.

Bütün bunlar, Kur'an'ın mânâlarının anlaşılmasında geniş bir meydan ve sonsuz bir vüs'atın olduğuna delâlet eder ve yine de-

lâlet eder ki, tefsirin zahirinden naklolunan mânâ, bu vâdideki idrâkin sonu değildir.

Hz. Peygamber'in (s.a) 'Kur'an'ı reyiyle tefsir eden bir kimse' şeklindeki sözü ve bu şekilde tefsir etmenin yasaklanması, Hz. Ebubekir Sıddık'ın 'Eğer kendi reyimle Kur'an'ı tefsir edersem hangi arz beni taşır, hangi semâ beni gölgelendirir?' sözü ve daha buna benzer rivayetlerde Kur'an'ın *rey* ile tefsîr edilmesini yasaklayan sözler, ya a) Bu sözlerden gaye; sadece nakil yoluyla gelen ve işitilen tefsirlerle iktifâ edip kalmak, müstakil olarak Kur'an'ı anlamak ve ondan ahkâm çıkarmaktan kaçınmak demektir, veya b) Bu sözlerden gaye başka bir şeydir. Birinci ihtimal tamemen bâtıldır. Çünkü hiç kimsenin işittiğinden başka Kur'an'ın açıklaması hakkında konuşmaması şu gelen hikmetlerden ötürü fâsid bir hükümdür:

1. Dışına çıkmak câiz olmayan rivayetlerin bizzat Rasûlullah'tan dinlenilmesi ve ona isnad ettirilmesi gerekir. Bu ise, ancak Kur'an'ın bir kısmı hakkında düşünülebilir. İbn Abbas ve İbn Mes'ud'un yorumları ise, kendilerinden olduğu için bu biçimden addolunmaması gerekir ve onların yorumlarına da, Hz. Peygamber'den dinlemedikleri için 'rey ile tefsîrdir' demek lâzım gelir. Onlar gibi, diğer ashâb-ı kirâm'ın yorumlarına da böyle bakmak gerekir.

2. Gerek sahâbîler ve gerekse müfessirler bazı ayetlerin tefsîrinde ihtilâf ederek o ayetler hakkında çeşitli te'viller yapmışlardır ki, bu te'villeri bir araya getirmek ve bütün bu te'villeri Rasûlullah'tan dinlemişlerdir, demek muhaldir. Eğer o mânâlardan birisi faraza Rasûlullah'tan işitilmişse diğerlerinin reddedilmesi gerekir! Bu nedenle kesinlikle anlaşıldı ki, her müfessir çalışmasının neticesinde kendi görüşüyle mânâyı tebârüz etmiştir. Hatta müfessirler sûrelerin başlarında gelen harfler hakkında yedi çeşit tefsir ileri sürmüşlerdir ki, bu yedi tefsiri bir araya getirmek mümkün değildir. Nitekim *Elif, Lâm, Râ* hakkında 'Bunlar *Rahmân* sıfatının harfleridir' denilmiştir. Bâzıları da '*Elif* Allah'tan, *Lâm* Lâtif'ten, *Râ* da Rahim'den alınmıştır' demiştir. Bazıları ise, daha başka şeyler söylemişlerdir. Bütün bunları bir araya getirmek mümkün değildir. O halde bütün bunların Rasûlullah'tan dinlenilmiş olması nasıl mümkün olabilir?

3. Hz. Peygamber (s.a), İbn Abbas için duâ ederek şöyle buyurmuştur:

اَللّٰهُمَّ فَقِّهْهُ فِى الدِّينِ وَعَلِّمْهُ التَّاْوِيلَ.

Ey Allahım! Onu dinde fakih yap, ona te'vil ilmini ihsan buyur![48]

Eğer iddia edildiği gibi *te'vil* ilmi de *tenzil* gibi Rasûlullah'tan dinlenilmiş olsaydı ve *tenzil* gibi hıfzedilmesi gerekseydi, o vakit hususî olarak İbn Abbas'a yapılan bu duânın ne mânâsı kalırdı?

4. Allah Teâlâ (c.c) şöyle buyurmuştur:

Oysa o haberi peygambere ve aralarında buyruk sahiplerine götürselerdi, içlerinden işin iç yüzünü araştırıp çıkaranlar, onun ne olduğunu bilirlerdi

(Nisâ/83)

İşte bu ayetle, Allah Teâlâ (c.c) Kur'an'dan hüküm istihrac etmeyi ilim ehline bıraktı. Herkesin mâlumudur ki, Kur'an'dan hüküm istihracı Rasûlullah'tan dinlemenin ötesinde bir şeydir.

Kısaca *Fehm-i Kur'an* hakkında naklettiğimiz rivayetlerin bu kadarı da 'Kur'an sadece nakil ile tefsir edilir' hayâlini temelinden yıkmış olur. Bu bakımdan Kur'an te'vilinde Rasûlullah'tan işitmeyi şart koşmanın da böylece asılsız olduğu meydana çıkmış olur. O halde herkes için kendi anlayışı ve aklının kavrayışı nisbetinde (İslâm'ın esasına muhalif düşmemek kayıt ve şartıyla) Kur'an'dan istinbât etmek câizdir.

Rey ile Kur'an'ı Tefsir Etmeyi Yasaklayan Hadîs

Bu hadîsîn iki vechi vardır:

1. Kişinin herhangi birşey hakkında bir fikri vardır. Tabiatı, ona meyletmekte, hevâsı da onu istemektedir. Bu gayesinin doğru olduğuna delil göstermek için, Kur'an'ı kendi rey ve hevâsına göre te'vil etmektedir. Eğer o rey ve hevasına uymasaydı, asla Kur'an'dan o mânâ kendisine görünmeyecekti. Bu kabil te'vil, ba-

---

48) *İlim* bölümünde geçmişti.

zen ilimle beraber olmaktadır. Meselâ birisinin ihdâs ettiği bid'atın doğruluğuna Kur'an'ın bazı ayetlerini delil olarak göstermesi gibi... Oysa o kişi bilir ki, ayetin gayesi onun iddia ettiği mânâ değildir. Fakat ayeti o şekilde te'vil etmek sûretiyle hasmını şaşırtmak istemektedir. Bu kabil te'vil, bazen de cehâletle beraber yürümektedir. Fakat ayetin birçok mânâya gelmesi muhtemel olduğu zaman, kendi gayesine uygun düşen tarafa meyledip rey ve hevâsıyla o tarafı tercih eder ve böylece kendi reyiyle tefsir etmiş olur. Yani kendisini böyle bir tefsire zorlayan reydir. Eğer bu zorlayıcı rey olmasaydı, onun yanında böyle bir te'vil tercih edilmeyecekti. Bazen de doğru bir hedefi olur. O hedefini takviye edici bir delili Kur'an'da arar ve hedefine varmak için aynı mânâyı ifade etmeyen bir ayetle istidlâl eder. Tıpkı seher zamanında istiğfâr etmeye insanları dâvet eden Hz. Muhammed Mustafa'nın 'Sahura kalkınız. Zira sahurda bereket vardır' sözüyle istidlâl edip, bu hadîs seher zamanında istiğfâr etmeyi emreder demesi gibi...

Evet, bu kimse hadîs-i şerifteki 'tesahharu' tabirinden gaye 'seher de zikir'dir' der. Oysa kendisi de bilir ki, burada sahur zamanında yenen yemek kastedilmektedir. Biri de çıkıp katı kalple mücadele etmeye çağırır ve delil olarak Allah Teâlâ'nın 'Firavun'a git. Çünkü o, hakîkaten azdı' (Tâhâ/14) ayetindeki 'Firavun' kelimesi 'kalb'e işârettir der. Bu kabil te'villeri, vâizlerden bazısı doğru gayelerde konuşmasını süslemek ve dinleyenleri teşvik etmek için kullanmaktadırlar. Oysa böyle bir hareket dinen yasaktır. Aynı zamanda bâtınîler de, halkı aldatmak ve bâtıl mezheblerine davet etmek için, fâsid gayelerinin tahakkuku için aynı te'villeri kullanıp böylece Kur'an'ı rey ve mezheblerine göre -kesinlikle Kur'an'ın gayesi olmadığını bildikleri- birtakım işlere hamlederler. İşte bu tip te'viller, rey ile yapılması menedilen tefsirin kısımlarından birisidir. O halde hadîste menedilen rey ile tefsîr, nefsin hevasına uygun düşen fâsid rey ile yapılan tefsirdir. Çalışma neticesinde elde edilen sahih ictihad ile olan tefsir değildir. Çünkü rey, sahih ictihadı içine aldığı gibi, fâsid ve nefsin hevasına uygun düşen reyi de kapsar. Hattâ bu tâbir bazen sadece nefsin hevasına uygun düşen reye tahsis edilmektedir.

2. İkinci vecih ise, nakilden ve Kur'an'ın garip meseleleriyle ilgili rivayetlerden kuvvet almaksızın sadece gramer ilminin zâhirine göre, çarçabuk Kur'an'ı tefsîr etmeye yönelip acelecilik yap-

maktır. Kur'an'ın mübhem ve tebdil olunan lâfızlarındaki mânâya, Kur'an'daki ihtisar, hazf, izmar, takdim ve tehîrine bakmaksızın hemen gramerine bakarak sathî bir nazarla tefsîr etmeyi çarçabuk yapmaktır. Bu bakımdan Kur'an tefsirini, zâhirini güzelce bilmeden sadece grameri bilmek sûretiyle Kur'an mânâlarını tez elden öne çıkarmaya yeltenen bir kimsenin yanlışları çoğalır ve aynı zamanda Kur'an'ı kendi reyiyle tefsir edenlerin zümresine dahil olur. O halde evvelâ Kur'an'ın zâhirî tefsirinde nakl ve sema'a önem vermelidir ki bu sayede yanılmadan korunmuş olsun. Buna riayet ettikten sonra düşünme ve ahkâm çıkarma kabiliyeti gittikçe genişler.

Ancak dinlemekle anlaşılabilecek garib meseleler, Kur'an'da oldukça çoktur. Biz bunların bazılarına işaret edelim ki, okuyucu diğerlerine de bu sayede muttali olup istidlâl edebilsin ve aynı zamanda bilsin ki, herşeyden evvel Kur'an'ın zahirî tefsirinde ihmalkârlık göstermek câiz olmadığı gibi, zahirî tefsiri güzelce bilmeden önce Kur'an'ın bâtınına nüfûz etmenin de mümkün olmadığını anlamış olsun. Kur'an'ın zahir tefsirini güzelce bilmeden evvel Kur'an'ın esrarını anladığını iddia eden bir kimse tıpkı kapıdan girmeden evin üst kısmına vardığını iddia eden bir kimseye veya Türkçeyi bilmediği halde Türklerin konuşmalarındaki maksatlarını bildiğini iddia eden bir kimseye benzer. Zira tefsirin zahirî kısmı, Kur'an'ın esrarını bilmek için öğrenilmesi gereken lûgatın yerine geçer.

Müfessirin Bilmesi Gereken Hususlar

Kur'an'ın anlaşılması için öğrenilmesi gereken incelikler oldukça çoktur. Onlardan birisi *hazf* ve *izmar* yoluyla yapılan i'cazdır.

> Biz Semûd'a (açık bir mûcize olarak) dişi deveyi verdik, o zulmetmelerine sebep oldu.
>
> (İsrâ/59)

Gramerin zahirine bakan zanneder ki bu ayetten murad 'Biz Semûd'a kör olmayan deveyi verdik' demektir. Bilmez ki nefislerine veya başkasına ne ile zulmettiler. (Ayette 'açık bir mûcize' tâbiri ve 'inkâr edip öldürdüler' tâbirleri *hazf* ve *izmar* edilmiştir).

Çünkü küfürleri sebebiyle kalplerine buzağı (sevgisi) içirilmişti.

(Bakara/93)

Bu ayette [sevgisi] kelimesi hazfedilmiştir.

O takdirde dünya ve âhiret azabını iki kat olarak sana muhakkak tattıracaktık.

(İsrâ/75)

Bu ayette 'azab' kelimesi, hem 'hayat' tâbirinden önce, hem de 'memât' tâbirinden önce mahfuzdur. Bu bakımdan *azab* kelimesi hazfonulunarak düşürüldü, 'hayat' ve 'memat' zikredilerek 'ehya ve mevta' yerine kaim oldu. Bütün bunlar fasih Arapçada caiz olan kaidelerdir...

Hem bulunduğumuz şehre sor. Hem içinde geldiğimiz kervana...

(Yûsuf/82)

Yani 'şehir halkına ve kervan halkına sor' demektir. Bu bakımdan 'ehil' kelimesi iki yerde de 'mukadder' (takdir edilmiş)tir.

O, göklere de yere de ağır gelmiştir.

(A'raf/187)

Gökler ve yerin ehline gizlenmiştir. Çünkü birşey gizli oldu mu ağırlaşır. Bu bakımdan burada 'lâfız' değiştirilerek 'Fî' kelimesi 'alâ' kelimesi yerine kaim olmuş ve 'ehl' kelimesi de hazfolunmuştur.

(Kur'an'dan istifade edeceğiniz yerde) rızkınızı yalanlamanızdan ibaret mi kılıyorsunuz?

(Vâkıa/82)

'Rızkınıza şükretmeyi' demektir.

Ey rabbimiz! Bize, elçilerine va'dettiğini ver!

(Âlu İmran/194)

Yani 'Peygamberlerin lisanı üzerine' bize va'dettiğin sevabı ver'. Bu bakımdan 'lisan' kelimesi burada hazfolunmuştur.

Biz onu Kadir gecesinde indirdik.

(Kadir/1)

Burada 'onu' zamîrinden *Kur'an* irâde edilmektedir. Oysa daha önce (aynı sûrede) Kur'an'ın bahsi geçmiş değildir.

Perde ile örtülünceye kadar.

(Sâd/32)

Burada 'güneş'i kastediyor. Oysa daha önceden güneşin bahsi geçmiş de değildir.

O'ndan başka veliler edinerek 'Biz bunlara, sırf bizi Allah'a daha fazla yaklaştırsınlar diye tapıyoruz' dediler.

(Zümer/3)

Yani onlar diyorlar ki; 'Biz onlara..'. İşte bu ayette de 'Diyorlar ki' tâbiri takdir edilmiştir.

Fakat bu topluluğa ne oluyor ki, Kur'an'ı anlamaya yanaşmıyorlar? Sana gelen her iyilik Allah'ın lûtfudur ve sana gelen her fenâlık da kendindendir.

(Nisâ/78-79)

Ayetin mânâsı, -dediğimiz gibi- 'anlamaya yanaşmıyorlar' şeklindedir. Oysa ibarenin zahirine bakılırsa 'onlar yaklaşmazlar. Kur'an'ın mânâsını anlarlar' şeklinde anlaşılır. 'Sana gelen her iyilik Allah'ın lûtfudur' cümlesi öncesinde de 'Derler' tabiri takdir edilmiştir. Çünkü ayette 'derler' tabiri takdir edilmezse, Nisâ sûresinin 78. ayetinin 'De ki: hepsi Allah'tandır' cümlesiyle tezad teşkil edecektir. İşte bundan da *Kaderiyye* mezhebi hatıra gelir.

O inceliklerden biri de 'yer değiştirmek ve yerinden nakledilmek'tir. Tîn sûresinde 'Tûr-i Sinâ' yerine 'Tûr-i Sinîn', Sâffât sûresinin 130. ayetinde 'Alâ İlyas' yerine 'Alâ Âl-i Yâsin' tabiri kullanıldığı gibi... Müfessirlerden bazıları 'Âl-i Yâsîn' den murad 'İlyas' değil, 'İdris' (peygamber)dir, demişlerdir. Çünkü İbn Mes'ûd'un mushafında 'Âl-i Yâsîn' yerine 'İdrâsîn' yazılmıştır.

O inceliklerden birisi de, zâhirde kelâmın bitişik olmasını önlemek için tekrar edilenlerdir.

Allah'tan başkasına tapanlar dahi gerçekte Allah'a koştukları ortaklara tâbî olmuyorlar. Ancak zanna tâbi oluyorlar.

(Yûnus/66)

Ayetin mânâsı 'Allah'tan başkasına tapanlar ancak zanna tâbi oluyorlar' şeklindedir. Ancak 'in yettebiûne' tâbiri zahirde kelâmı birleştirmek için *mükerrer* olarak kullanılmıştır.

Sâlih'in kavminden imana gelmeyip kibirlenenler, içlerinden iman eden zayıf kimseler için alay yoluyla şöyle derler.

(A'raf/75)

Yani 'Kibirlenenler iman eden zayıf kimselerle alay ederek şöyle diyorlar'. Halbuki 'limen' kelimesi yerine 'lillezîne' kelimesi kullanılmıştır.

O inceliklerden biri de 'Mukaddem' ve 'Muahhar'dır. Burada birçok kimse yanılabilir.

Eğer rabbinden bir hüküm geçmiş olmasaydı, elbette onlara azap dokunurdu. Tâyin edilmiş bir vakit vardır.

Yani 'Eğer rabbinden bir hüküm ve tâyin edilmiş bir vakit olmasaydı' demektir. (Yani ayetteki 'Ve ecelün müsemmâ' esasında 'mukaddem'dir. 'Lekâne lizâmen' tabiri de 'muahhar'dır). Böyle olmasaydı o vakit (ecelün) kelimesi (nasb) -üstün- ile okunurdu.

Sanki sen onu biliyormuşsun gibi sana soruyorlar.

(A'raf/187)

Bu ayeti celîlede 'anhâ' kelimesinin yeri 'Yes'elûneke'den sonradır. Fakat tehir edilmiştir. (Aynı zamanda 'Bihâ' kelimesi de takdir edilmiştir).

Onlara rableri katında dereceler, mağfiret ve tükenmez nimet var. Rabbin seni, hak uğrunda evinden çıkardığı zaman...

(Enfâl/4-5)

İşte bu ayet, muttasıl (bitişik) değildir. 'Rabbin seni hak uğrunda evinden çıkardığı gibi' cümlesi birinci ayetin 'De ki: Bu ganimetlerin taksimi Allah'a ve Rasûlü'ne aittir' cümlesiyle ilgili

ve ona aittir. Yani 'De ki: Bu ganimetlerin taksîmi Allah'a ve Rasûlü'ne aittir. Nitekim rabbin seni hak uğrunda evinden çıkardığı gibi...'

Yani sen çıkmaya razı olduğundan, onlar ise razı olmadıklarından ganimetlerin taksimi sana aittir. Bu bakımdan bu kelâmın (hükmün) arasına ara cümlesi olarak takvâyı emreden cümle ve diğerleri girmişlerdir.

Mümtehine sûresinin dördüncü ayeti de bu nevidendir.

> Siz Allah'ın birliğine iman etmedikçe sizi (dininizi) tanımıyoruz. Sizinle aramızda ebedî düşmanlık ve kin başgösterdi. Ancak İbrahim'in babası için şöyle demesi müstesna olmuştur: Elbette senin için..

O inceliklerden birisi *Mübhem*'dir: *Mübhem* demek, birkaç mânâya gelen kelime veya harf demektir. Birkaç mânâya gelen kelime ise *Şey*, *Karin*, *Ümmet*, *Ruh* ve benzeri kelimelerdir.

> Allah şunu misal vermektedir: Hiç bir tasarrufa gücü yetmeyen bir köle, bir de tarafımızdan kendisine güzel bir rızık verilip de ondan gizli ve âşikâre harcayan kimse...
>
> (Nahl/75)

İşte bu ayet-i celîledeki *Şey* kelimesi 'nafaka' mânâsına gelmektedir.

> Allah şu iki adamı da misâl getirdi: Bunlardan biri dilsizdir. Hiçbir şeye gücü yetmez.
>
> (Nahl/76)

Buradaki *Şey* 'adâlet ve istikametle emretmek' demektir.

> (Hızır) dedi ki: O hâlde bana tâbi olacaksan, ben anlatıncaya kadar (yaptığım) hiçbir şey hakkında bana soru sorma!
>
> (Kehf/70)

Buradaki *Şey* rubûbiyet sıfatlarıdır. Bunlar öyle ilimlerdir ki, ârif gereken vakitte bunları tatmadıkça, sual ile cevaplarını sıhhatli şekilde alma imkânı yoktur.

> Yoksa kendileri hiçbir şey olmadan mı yaratıldılar? Yoksa yaratanlar kendileri midir?
>
> (Tûr/35)

Bu ayetteki 'şey' kelimesi 'hâlık' mânâsındadır. Fakat çok kimseler tarafından zannedilir ki, bu ayet-i celîle de hiçbir şeyin başka birşeyden olmadıkça yaratılmaması sözkonusudur. (Oysa kainatı Allah yoktan varetmiştir).

'Karin' kelimesine gelince: Bu kelimenin de birkaç mânâya geldiğine dair misâller verilebilir:

> Beraberindeki arkadaşı 'Bu yanımdaki hazırdır' dedi. Atın cehenneme her inkârcı kâfiri...
>
> (Kaf/23)

Buradaki *Karin*'den (arkadaştan) murad 'insanoğlunu kontrol eden melek'tir.

> Arkadaşı şöyle der: 'Ey rabbimiz! Onu ben azdırmadım. Fakat kendisi uzak bir sapıklık içinde idi'.
>
> (Kaf/27)

Buradaki *Karin*'den murad ise 'şeytan'dır.

'Ümmet' kelimesine gelince: Bu kelime sekiz mânâya gelmektedir:

1. Cemaat

> Kuyunun başında hayvanlarını sulayan bir ümmet buldu.
>
> (Kasas/23)

Yani bir 'cemaat' buldu.

2. Peygamberlere Tâbi Olanlar

'Biz Muhammed ümmetindeniz' sözü bu anlamdadır.

3. Hayırlar İşlemede Önder Olan Kişi

> Gerçekten İbrahim hak dine yönelen, Allah'a itaat üzere bulunan bütün hayırlı hasletleri kendisinde toplayan bir ümmetti.
>
> (Nahl/120)

Yani önderdi

4. Din

Hayır! (Onların aklî ve naklî hiç bir delilleri yoktur. Ancak) şöyle dediler: 'Biz atalarımızı bir ümmet (din) üzerinde bulduk. Biz de onların izlerince giderek hidayet buluruz'.

(Zuhruf/22)

5. Zaman

Belirli bir ümmete kadar...

(Hûd/8)

Yani zamana kadar...

Bir ümmetten/zamandan sonra (Yûsuf'u ve kendisine söylediklerini) hatırladı da dedi ki: 'Ben size onun tâbirini haber veririm. Hemen beni gönderin'

(Yûsuf/45)

6. Kamet/Endam

Nitekim filân adam 'güzel ümmetli'; yâni 'endamlı' denir.

7. Tek Başına Bir Dine İnanan Kişi

Nitekim Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

يُبْعَثُ زَيْدُ بْنُ عَمْرِو بْنِ نُفَيْلٍ اُمَّةً وَحْدَهُ.

Zeyd b. Amr b. Nufeyl tek bir ümmet olarak haşrolunacaktır.

8. Anne

Nitekim 'Şu kadıncağız Zeyd'in ümmeti/anasıdır' denir.

Ruh kelimesi de *ümmet* kelimesi gibi Kur'an'da birçok mânâlarda kullanılmıştır. Biz o misalleri zikretmekle kitabımızı uzatmak istemiyoruz.

Kelimeler gibi harflerde de *ibham* vaki olabilir. Tıpkı şu ayeti celîlede olduğu gibi:

Nihayet onunla toz duman koparanlara, böylece onunla düşman topluluğu arasına girenlere ki...

(Âdiyât/4-5)

İşte buradaki ‘onunla’ şeklinde tefsîr edilen birinci zâmir, taşlara basmak sûretiyle kıvılcım çıkaran atların tırnaklarından kinâyedir. Yani o atlar tırnaklarıyla toz duman koparırlar. İkinci zâmir ise ‘hücum’dan kinâyedir. O atlar sabahleyin hücum ederek, o hücumlarıyla düşman toplulukları arasına girmektedir ve böylece müşriklerin topluluklarını dağıtmak-tadırlar.

Onunla su indirir ve onunla türlü türlü meyveler çıkarırız.

(A’raf/57)

Birinci zamir olan ‘onunla’ *bulut*'tan kinâyedir. İkinci zamîr olan ‘onunla’ *su*'dan kinâyedir. Bunun benzeri Kur’an'da çoktur.

O inceliklerden biri de beyanda tedrîcdir. Tıpkı şu ayetteki gibi:

O sayılı günler Ramazan ayıdır ki, Kur’an o ay içinde indirilmiştir’.

(Bakara/185)

Bu ayet-i celîle ile Kur’an'ın o ayın gündüzlerinde mi gecelerinde mi indirilmiş olduğu keyfiyeti açıklanmamıştır. Fakat bu keyfiyet *Duhân* sûresinin 3. ayetinde şöyle belirtilmiştir: ‘Gerçekten biz onu *mübârek* bir gecede indirdik’.

Duhân sûresinin bu ayet-i celîlesiyle de Kur’an'ın inişine mahâl olan gecenin hangi gece olduğu belirtilmemiştir. Ancak bu da Kâdir sûresinin birinci ayetiyle belirtilmiştir: ‘Şüphesiz onu (Kur’an'ı) Kadir gecesinde biz indirdik’.

Çok zaman zâhire bakılırsa bu ayet-i celîlelerin arasında ihtilâf varmış gibi görünür. Oysa gerek bu, gerekse benzeri ayetlerin hakikî tahlili ancak nakil ve sema'a (işitmeye) bağlıdır. Bu bakımdan Kur’an baştan sona kadar bu tip inceliklerle doludur. Çünkü Kur’an arap lûgatiyle inmiştir. O halde Arap kelamının *Î‘caz, Tatvil, İzmar, Hazf, İbdal, Takdîm* ve *Te’hir* gibi çeşitli inceliklerini kendinde toplamıştır ki bu şekilde inen Kur’an Arab ediblerini susturabilsin ve onlar için mu‘ciz olsun. Bu bakımdan kim Kur’an'ın zahirî mânâsıyla yetinip çarçabuk tefsirine taraftar olup bu emirlerde nakil ve işitmeye önem vermeyip keyfî hareket ederse, işte o kimse Kur’an'ı kendi reyiyle tefsir edip cehennemde yerini hazırlayanlardan olur. Meselâ, Kur’an'daki ‘ümmet’ teriminden sadece herkesin malûmu olan en meşhur mânâyı anlayıp o mânâya meyledip ve reyi de o mânâya çekip orada durması gibi.

O kelimeyi başka bir yerde dinlediği zaman meşhur manâsına reyiyle meyledip bu terimin birçok mânâları hakkındaki nakle önem vermeyen bir kimsenin tefsîri *yasaklanan tefsir* kısmına dahil olabilir. Çünkü daha önce de geçtiği gibi, bu kimse, Kur'an mânâlarının sırlarını çözmeden tefsirine girişmiş olur. Oysa bunları dinlemek sûretiyle elde ettiği zaman, kelimelerin tercümesi olan Kur'an'ın zahirî tefsirini bilmiş olur. Oysa bu zâhirî tefsir, mânâların hakîkatini anlamaya yeterli değildir. Zahirî tefsir ile mânâların hakîkatleri arasındaki fark, bir misâl ile idrâk olunabilir.

Ey rasûlüm! Attığın zaman sen atmadın, Allah attı.

(Enfal/17)

Bunun zâhirî tefsiri açıktır. Fakat mânâsının hakîkati çok derindir. Zira ayet-i celîlede, Rasûlullah'ın atışı isbat edildiği gibi, aksi de isbat edilmektedir. Oysa bunların ikisi zâhirde zıttırlar. Bir arada bulunmaları mümkün değildir. Ancak bu zıddıyet şöyle ortadan kalkabilir.

Rasûlullah'ın bir taraftan atıcı olduğunu ve diğer taraftan atıcı olmadığını bilmek gerektir. Atıcı olmadığı tarafta atan Allah Teâlâ olur. İşte Allah Teâlâ'nın şu ayeti de bunun gibi tefsir edilmelidir:

Onlarla muharebe edin ki, Allah sizin ellerinizle onları (öldürsün ve böylece) azap etsin. Onları perişân etsin...

(Tevbe/14)

Âyet-i celîlenin muhatabı bulunan müslümanlar öldürücüler ise, nasıl o kafirlere azap verici Allah Teâlâ olur? Eğer Allah Teâlâ müslümanların ellerini kıpırdatmak sûretiyle azap verici ise, o vakit 'onlarla savaşınız' diye emir vermesinin mânâsı nedir? İşte bu ayetin hakîkati ancak *mükâşefe* ilimlerinin derin ve engin denizinden yardım almak sûretiyle çözülebilir ki, bu mânâyı zâhirî tefsir vermemektedir. Şöyle ki: Fiillerin hâdise ve kudret ile irtibat durumu bilinmelidir ve aynı zamanda o hâdis kudretin Allah'ın kudretiyle olan irtibat durumu da bilinmelidir ki, engin ve çözülmesi çok zor olan mânâlar keşfolunsun. Böylece Allah Teâlâ'nın 'Ey Rasûlüm! Attığın zaman sen atmadın, Allah attı' (Enfâl/17) ayetinin doğruluğu meydana çıkar... Umulur ki, bu mânânın sırlarını keşfetmeye insan bütün ömrünü sarfetse ve bu mânâ ile ilgili mukaddimeler ve lâhikaların çözümüne bütün hayatını harcasa, yine de bu mânânın bütün lâhikaları çözülmezden önce ha-

yatı sona erip gider. Kur'an'ın bütün kelimelerinin tahkiki için bir ömre ihtiyaç vardır. Bunlar ancak ilmin sırlarında Allah Teâlâ tarafından kendilerine engin bilgiler ihsân edilmiş, kalpleri saflaşmış, düşünce kabiliyetleri çok yüksek olan ve kendilerini sadece araştırmaya adayan *râsih* âlimlere görünür. *Râsih* âlimlerin her birisinin de terakkîde bir hududu vardır. Bütün hududları geçip de terakkînin zirvesine çıkmak ise, belki de hiç kimseye nasib olmayan bir keyfiyettir. Eğer denizler mürekkep, yeryüzündeki ağaçlar da kalem olsa, yine de Allah Teâlâ'nın kelimelerinin esrârının sonunu getiremezler. Denizler biter yine de Allah'ın kelimeleri tükenmez. İşte böylece tefsirin zâhirini bilmekte müşterek olan insanların anlayışta ayrı ayrı derecelere sâhip oldukları meydana çıkar. Tefsirin zâhiri ise, insanı tam hakîkate vardıramaz. Bunun misâli; kalp erbabından bazılarının Hz. Peygamber'in secdesindeki şu duâsından farklı birşey anlamış olmalarıdır:

اَعُوذُ بِرِضَاكَ مِنْ سَخَطِكَ وَاَعُوذُ بِمُعَافَاتِكَ مِنْ عُقُوبَتِكَ وَاَعُوذُ بِكَ مِنْكَ لاَاُحْصِى ثَنَاءً عَلَيْكَ اَنْتَ كَمَا اَثْنَيْتَ عَلٰى نَفْسِكَ.

> Öfkeden rızâna sığınırım. Ukubetinden (azabından) mükafatına (affına) sığınırım. Senden sana sığınırım. Senin zâtına yapmış olduğun hamd ü senâ gibi, seni senâ etmekten âcizim.

Ona 'secde et, yaklaş' denildi, diye anlamışlardır. Peygamber de yakınlaşmayı secdede buldu. Böylece sıfatlarına baktı. O sıfatların bir kısmından kaçarak diğer bir kısmına sığındı. Çünkü *rızâ* ve *saht* (öfke) Allah'ın vasıflarıdır. (*Saht*'tan rızâya sığınır). Sonra gittikçe birinci yaklaşma arttı. Böylece sıfatlardan zâta terakki etti ve 'Senden sana sığınırım' dedi. Sonra *kurb* (yaklaşmak) döşeği üzerinde, *istiâze* (sığınmak) sayesinde elde ettiği feyiz ile gittikçe yaklaşması daha da arttı. Bu sefer Allah'ın medh ü senâsına sığınarak 'senânı sayamam' diye hamdetmeye başladı. Sonra bunun kusur olduğunu bilerek şöyle dedi: 'Kendi kendini medh ü senâ ettiğin gibisin'.

İşte bu gibi tefsirler, kalp erbâbına açılan feyiz kapılarıdır. Sonra bunların da ötesinde nice derinlikler vardır. O da yaklaşmanın mânâsını anlatmak ve secde ile elde edilmesini bilmek demektir. Bir sıfattan diğerine ve zâttan zâta sığınmanın mâ-

nâsı da o enginliklerdir. Bu sırlar sayılmayacak kadar çoktur. Lâfzın zâhirî tefsiri katiyyen buna delâlet etmez. Evet, o zâhirî tefsir bunlara delâlet etmediği gibi, aralarında zâhirî tefsir ile ters düşecek bir keyfiyet de sözkonusu değildir. Belki o sırların deşilmesi, zâhirî tefsir için bir nevi kemâldir. Zâhirden onun özüne varmaktır. Bu sırları deşmekten gayemiz zâhirî tefsire ters düşsün diye değildir. Aksine bâtınî mânâlarının anlaşılması için, bütün bu misâlleri getirdik. Allah herkesten daha iyisini bilir.

Burada *Kitabu Âdâbı Tilâvet'il-Kur'an* (Kur'an Okumanın Âdabı) bölümü sona erdi. Hamd, âlemlerin rabbi olan Allah'a mahsustur. Salât ve selâm, peygamberlerin sonuncusu Hz. Muhammed'e ve âlemlerden seçilmiş her kula ve Hz. Muhammed'in âline ve ashâbınadır!

Bu bölümün ardından -inşaallah- *Kitabu'z-Zikr ve'-Da'âvât* (Zikirler ve Duâlar) bölümü gelecektir. Yardım edici olan sadece Allah'tır. Ondan başka rab yoktur!

KİTAB'UZ-ZİKR VE'D-DA'AVÂT

(Zikirler ve Dualar)

1. Kısa ve Uzun Olmak Üzere Zikr'in Fazileti ve Faydaları
2. Duanın Âdâbı, Fazileti ve Bazı Me'sur Duaların, İstiğfâr ve Salavât-ı Şerîfelerin Fazileti
3. Belirli Kişilere ve Sebeplere Atfedilen Me'sur Dualar
4. Rasûlullah'tan ve Ashâb-ı Kirâmdan, Senedleri Zikredil-meyen Me'sur Dualar
5. Bazı Önemli Hâdiselerin Vukûu Ânında Vârid Olan Dualar

IX. Kitab'uz-Zikr ve'd-Da'avât

(Zikirler ve Dualar)

Giriş

Hamd, şefkati şâmil ve rahmeti geniş olan Allah'a mahsustur. O, kendisini zikreden kullarını hayırla yâdeder. Nitekim Kur'an'da şöyle buyurmaktadır.

> (İbâdet ederek) beni anın ki, ben de sizi mağfiretimle anayım.
>
> (Bakara/152)

Allah Teâlâ şu ayetiyle, hakikî kullarını kendisinden istemeye ve duaya teşvik etmektedir:

> Bana dua edin, size icâbet edeyim.
>
> (Mü'min/60)

Allah Teâlâ şu âyetiyle de muti'-âsi, yakın-uzak, tüm kullarını her çeşit ihtiyaç ve isteklerini bütün açıklığıyla kendisinden istemeye davet etmektedir:

> Ey râsûlüm! Kullarım sana benden sorarlarsa, (onlara bildir ki) şüphesiz ben, (kendilerine) çok yakınımdır. Bana dua edenin duasını kabul ederim.
>
> (Bakara/186)

Salât ve selâm, peygamberlerin efendisi Hz. Muhammed'e, âline ve asfiyânın en hayırlısı olan ashâbına olsun!

Allah'ın Kitabı'nı okumak hâriç, dille yapılan hiçbir ibadet yoktur ki, Allah'ın zikrinden ve ihtiyaçların hâlis dualarla O'na arzedilmesinden daha faziletli olsun. Bu nedenle önce kısa da olsa *zikr*in faziletini beyan edeceğiz. Sonra da muayyen zikirler hakkında tafsilât verip *dua*nın faziletini, şart ve âdâbını açıklayacak, din ve dünya hedeflerini içerisine alan ve Rasûlullah'tan vârid olan du-

alar ile *mağfiret* ve *istiâze* hususunda naklolunan duaları ve benzerlerini izah edeceğiz. Bu maksatlar beş bölümde ele alınacaktır.

Birinci Bölüm: Kısa ve uzun olmak üzere zikrin fazileti ve faydaları

İkinci Bölüm: Duanın fazileti ve âdâbı; Hz. Peygamber'den vârid olan bazı duaların, istiğfârın ve Rasûlullah'a getirilen salavât-ı şerîfenin fazileti

Üçüncü Bölüm: Belirli kişilere ve sebeplere atfedilen me'sur dualar

Dördüncü Bölüm: Rasûlullah'tan ve ashâb-ı kirâmdan -senedleri zikredilmeyen- me'sur dualar

Beşinci Bölüm: Bazı önemli hâdiselerin vukûu ânında vârid olan dualar

BİRİNCİ BÖLÜM

Kısa ve Uzun Olmak Üzere Zikr'in Fazileti ve Faydaları

Ayetler

(İtaat ve ibâdet ederek) beni anın ki, ben de sizi (mağfiretimle) anayım.

(Bakara/152)

Sâbit el-Bennânî bir keresinde 'Rabbimin beni andığı zamanı biliyorum!' dedi. Onun bu sözü üzerine orada bulunanlar ürktüler ve kendisine 'bunu nasıl bildiğini' sordular. Bunun üzerine 'O'nu andığım zaman O da beni anar' cevabını verdi.

Ey iman edenler! Allah'ı çok zikredin!

(Ahzâb/41)

Arafat'tan dönüşünüzde *Meş'ar-i Haram*'da Allah'ı zikredin! O size nasıl hidayet ettiyse, siz de O'nu öylece anın!

(Bakara/198)

Hacla ilgili ibâdetlerinizi bitirince, (câhiliyye devrinde hacdan sonra toplanıp) atalarınızı anarak (övündüğünüz gibi), hatta daha kuvvetli bir şekilde Allah'ı anın!

(Bakara/200)

Onlar ayaktayken, otururken ve yatarken (daima) Allah'ı anarlar.

(Âlu İmran/191)

Namazı kılıp bitirdiğiniz zaman ayakta, otururken ve yanlarınız üzerinde yatarken hep Allah'ı anın!

(Nisâ/103)

İbn Abbas (r.a) bu ayetin tefsirinde "Yani 'Gece-gündüz, karada ve denizde, seferde ve hazarda, zenginlikte ve fakirlikte, hastalıkta ve sıhhatte, gizli ve açık Allah'ı anın!' demektir" buyurmuştur.

Allah Teâlâ münafıkları kötülemek üzere şöyle buyurmuştur:

Münafıklar Allah'ı pek az anarlar.

(Nisâ/142)

Yine Allah Teâlâ şöyle buyuruyor:

Rabbini, içinden yalvararak ve korkarak, sabah-akşam sessizce (hafif bir sesle) an! Sakın gâfillerden olma!

(A'raf/205)

Allah'ı anmak (bütün ibâdetlerden) daha büyüktür.

(Ankebût/45)

İbn Abbas (r.a) şöyle buyurmuştur: 'Bu ayetin iki vechi (mânâsı) vardır: a) Allah'ın sizi anması, sizler için, sizin O'nu zikretmenizden daha büyüktür, b) Allah'ın zikri, içerisinde zikir bulunmayan diğer ibâdetlerin hepsinden daha büyüktür'.

Zikrin büyüklüğünü bildiren, bunlar gibi daha nice ayetler vardır.

Hadîsler

Rasûlullah (s.a) şöyle buyurmuştur:

ذَاكِرُ اللّٰهِ فِى الْغَافِلِينَ كَالشَّجَرَةِ الْخَضْرَاءِ فِى وَسَطِ الْهَشِيمِ.

Gafiller arasında Allah'ı zikreden kimse, tıpkı kuru otlar arasında biten yemyeşil ağaç gibidir.[1]

ذَاكِرُ اللّٰهِ فِى الْغَافِلِينَ كَالْمُقَاتِلِ بَيْنَ الْفَارِّينَ.

Gafiller arasında Allah'ı zikreden kimse, hezimete uğramış askerler arasında düşmanla (Allah için) amansızca muharebe eden kimse gibidir.

---

1) Ebu Nuaym ve Beyhakî, (İbn Ömer'den *zayıf* bir senedle)

Hz. Peygamber'in naklettiği bir hadîs-i kudsîde Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

اَنَا مَعَ عَبْدِى مَا ذَكَرَنِى وَتَحَرَّكَتْ شَفَتَاهُ بِى.

Kulum beni andıkça ve dudakları beni anmak için kıpırdadıkça ben onunla beraberim.[2]

مَا عَمِلَ ابْنُ اٰدَمَ مِنْ عَمَلٍ اَنْجٰى لَهُ مِنْ عَذَابِ اللّٰهِ مِنْ ذِكْرِاللّٰهِ عَزَّ وَجَلَّ، قَالُوا: يَارَسُولَ اللّٰهِ! وَلاَ الْجِهَادُ فِى سَبِيلِ اللّٰهِ؟ قَالَ: وَلاَ الْجِهَادُ فِى سَبِيلِ اللّٰهِ اِلاَّ اَنْ تَضْرِبَ بِسَيْفِكَ حَتّٰى يَنْقَطِعَ ثُمَّ تَضْرِبَ بِهِ حَتّٰى يَنْقَطِعَ ثُمَّ تَضْرِبَ بِهِ حَتّٰى يَنْقَطِعَ.

Hz. Peygamber bir keresinde 'Âdemoğlu kendisini Allah'ın azabından kurtaracak ameller içerisinde, O'nun zikrinden daha faydalı bir amel işlemiş değildir' buyurdu. Ashâb-ı kirâmın 'Allah yolunda cihad da mı zikir kadar faydalı değildir?' diye sorması üzerine şöyle cevap verdi: 'Evet, Allah yolunda cihad da zikir kadar faydalı olamaz. Ancak kılıcın paramparça oluncaya ve sonra ikinci ve üçüncü kılıçlarında parçalanıncaya kadar düşmanla savaşman müstesna...'[3]

مَنْ اَحَبَّ اَنْ يَرْتَعَ فِى رِيَاضِ الْجَنَّةِ فَلْيُكْثِرْ ذِكْرَ اللّٰهِ عَزَّ وَجَلَّ.

Cennet bahçelerinde otlamak (teferrüc etmek) isteyen kimse Allah'ı çok zikretsin.[4]

Hz. Peygamber'e 'Amellerin hangisi daha üstündür?' diye sorulduğunda şöyle cevap vermiştir: 'Dilin Allah'ın zikriyle taptaze olduğu halde ölmen (Yani ölünceye kadar Allah'ın zikrini terketmemen)'.[5]

---

2) İbn Mâce, İbn Hibban, (Ebu Hüreyre'den); Hâkim, (Ebu-Derdâ'dan *sahih* bir senedle)

3) İbn Ebî Şeybe ve Taberânî, (Muaz'dan ***hasen*** bir senedle)

4) İbn Ebî Şeybe ve Taberânî, (Muaz'dan *zayıf* bir senedle)

5) İbn Hibban, Taberânî ve Beyhakî, (Muaz'dan)

Dilin Allah'ın zikriyle taptaze olduğu halde sabahla ve akşamla! Böyle yaptığın takdirde günahsız olarak sabahlamış ve akşamlamış olursun.[6]

Sabah-akşam Allah'ı zikretmek, Allah yolunda ve O'nun düşmanlarıyla savaşılırken kılıçların kırılmasından daha efdâl olduğu gibi, O'nun rızası için fakirlere bol bol infakta bulunmaktan da daha efdâldir'.[7]

Bir hadîs-i kudsîde Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

إِذَا ذَكَرَنِى عَبْدِى فِى نَفْسِهِ ذَكَرْتُهُ فِى نَفْسِى وَإِذَا ذَكَرَنِى فِى مَلإٍ ذَكَرْتُهُ فِى مَلإٍ خَيْرٍ مِنْ
مَلَئِهِ وَإِذَا تَقَرَّبَ مِنِّى شِبْرًا تَقَرَّبْتُ مِنْهُ ذِرَاعًا وَإِذَا تَقَرَّبَ مِنِّى ذِرَاعًا تَقَرَّبْتُ مِنْهُ بَاعًا وَإِذَا مَشَى
إِلَىَّ هَرْوَلْتُ إِلَيْهِ.

Kulum beni kalbinde andığı zaman, ben de onu nefsimde anarım. Beni bir cemaatte andığı zaman, ben de kendisini onun beni andığı cemaatten daha hayırlı bir cemaat içerisinde anarım. Bana bir karış yaklaştığı zaman, ben ona bir zira' yaklaşırım. O bana yürüyerek geldiği zaman, ben ona koşar adımlarla varırım.[8]

سَبْعَةٌ يُظِلُّهُمُ اللّٰهُ عَزَّ وَجَلَّ فِى ظِلِّهِ يَوْمَ لاَظِلَّ إِلاَّ ظِلُّهُ ـ مِنْ جُمْلَتِهِمْ ـ رَجُلٌ ذَكَرَ اللّٰهَ
خَالِيًا فَفَاضَتْ عَيْنَاهُ مِنْ خَشْيَةِ اللّٰهِ..

Yedi sınıf insan vardır ki Allah Teâlâ onları, kendi gölgesinden başka hiçbir gölgenin bulunmadığı bir günde (kıyamet gününde) kendi gölgesinde gölgelendirir. Bunlardan biri de, tek başına kaldığı zamanlarda Allah'ı anan ve O'nun korkusundan gözleri yaşaran kimsedir.[9]

---

6) Ebu'l-Kasım el-İsfehânî, *Tergib ve Terhib*, (Enes'ten)

7) Irâkî, Enes'ten ve *zayıf* bir senedle vârid olduğunu söylemektedir.

8) Buhârî ve Müslim, (Ebu Hüreyre'den)

9) Buhârî ve Müslim, (Ebu Hüreyre'den)

اَلاَ اُنَبِّئُكُمْ بِخَيْرِ اَعْمَالِكُمْ وَاَزْكَاهَا عِنْدَ مَلِيكِكُمْ وَاَرْفَعِهَا فِى دَرَجَاتِكُمْ وَخَيْرٌ لَكُمْ مِنْ اِعْطَاءِ الْوَرِقِ وَالذَّهَبِ وَخَيْرٌ لَكُمْ مِنْ اَنْ تَلْقَوْا عَدُوَّكُمْ فَتَضْرِبُونَ اَعْنَاقَهُمْ وَيَضْرِبُونَ اَعْنَاقَكُمْ. قَالُوا: وَمَا ذَاكَ يَارَسُولَ اللّٰهِ؟ قَالَ: ذِكْرُاللّٰهِ عَزَّ وَجَلَّ دَائِمًا.

Hz. Peygamber birgün 'Ey ashâbım! Size amellerinizin en hayırlısını, padişahınız (Allah) nezdinde en verimlisini ve derecelerinizi en fazla yükseltecek olanı, Allah yolunda altın ve gümüş harcamanızdan ve düşmanlarınızla karşı karşıya gelip onların boynunu vurmanızdan ve onların da sizin boynunuzu vurmalarından daha hayırlısını haber vereyim mi?' diye sordu. Sahabîler 'Ey Allah'ın Rasûlü! Bu amel nedir?' diye sorduklarında da şöyle buyurdu: 'Devamlı olarak Allah'ı anmaktır'.[10]

Bir hadîs-i kudsîde Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

قَالَ اللّٰهُ عَزَّ وَجَلَّ مَنْ شَغَلَهُ ذِكْرِى عَنْ مَسْئَلَتِى اَعْطَيْتُهُ اَفْضَلَ مَا اُعْطِى السَّائِلِينَ.

Beni zikretmekle meşgul olduğu için benden ihtiyacını istemeye vakit bulamayan kimseye, isteyenlere verdiğimden daha fazlasını veririm.[11]

Ashâb'ın ve Âlimlerin Sözleri

Fudayl b. İyaz (r.a) şöyle demiştir: "Allah Teâlâ'nın şöyle buyurduğunu haber aldık: Ey kulum! Beni sabah ve ikindi namazlarından sonra birer saat zikreyle ki, bu iki namaz arasında maddî ve manevî ihtiyaçlarını vereyim ve sıkıntılarını gidereyim".

Âlimlerden biri şöyle der: "Allah Teâlâ şöyle buyurur: Hangi kulumun kalbinde zikrime yapışmayı ve beni anmayı galip görürsem, onun işlerini düzenler ve ona, kendisiyle oturup konuşan bir arkadaş olurum".

---

10) Tirmizî, İbn Mâce ve Hâkim, (Ebu Derdâ'dan)

11) Buhârî, *Tarih*; Bezzar, *Müsned*; Beyhakî, *Şuab'ul-İman*, (Hz. Ömer'den)

Hasan Basrî (r.a) şöyle buyurmuştur: “Zikir iki kısımdır: a) Allah Teâlâ'yı kendinle O'nun arasında (gizlice) zikretmendir. Böyle bir zikir ne kadar güzel ve ecir bakımından da ne kadar büyüktür! b) Bundan daha büyüğü ise Allah'ı, haram kıldıklarının yanında anarak bunları yapmamandır”.

Rivayet ediliyor ki, -Allah'ı zikredenin nefsi müstesnâ- dünyasını değiştiren her nefis, dünyadan susuz olarak çıkar..

Muaz b. Cebel şöyle buyurmuştur: ‘Cennet ehli Allah'ı zikretmeksizin geçirilen saatlerin dışında dünyanın hiçbir şeyine üzülmezler. Allah herşeyi herkesten daha iyi bilir’.

Zikir Meclislerinin Fazileti

Hadîsler

Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

مَا جَلَسَ قَوْمٌ مَجْلِسًا يَذْكُرُونَ اللّٰهَ عَزَّ وَجَلَّ اِلاَّ حَفَّتْ بِهِمُ الْمَلاَئِكَةُ وَغشِيَتْهُمُ الرَّحْمَةُ وَذَكَرَهُمُ اللّٰهُ فِيمَنْ عِنْدَهُ.

> Allah'ı zikretmek için bir mecliste oturanları, melekler, halka çevirerek kuşatırlar. Allah'ın rahmeti kendilerini kapsar ve Allah Teâlâ, onları nezdinde bulunan kimselerin yanında anar.[12]

مَا مِنْ قَوْمٍ اِجْتَمَعُوا يَذْكُرُونَ اللّٰهَ لاَيُرِيدُونَ بِذٰلِكَ اِلاَّ وَجْهَهُ اِلاَّ نَادَاهُمْ مُنَادٍ مِنَ السَّمَاءِ: قُومُوا مَغْفُورًا لَكُمْ قَدْ بَدَّلْتُ لَكُمْ سَيِّاٰتِكُمْ حَسَنَاتٍ.

> Sadece Allah rızası için bir araya gelip O'nu zikredenlere göklerden şöyle seslenilir: ‘Bağışlanmış olarak kalkınız! Ben sizin seyyie (kötülük)lerinizi hasenelere (sevaplara) tebdil eyledim’.[13]

مَا قَعَدَ قَوْمٌ مَقْعَدًا لَمْ يَذْكُرُوا اللّٰهَ فِيهِ وَلَمْ يُصَلُّوا عَلَى النَّبِىِّ ﷺ اِلاَّ كَانَ عَلَيْهِمْ حَسْرَةً يَوْمَ الْقِيَامَةِ.

---

12) İmam Ahmed, Ebu Ya'lâ ve Taberânî, (Enes'ten *zayıf* bir senedle)

13) Müslîm, (Ebu Hüreyre'den)

Bir araya gelip de Allah'ı zikretmeden ve Rasûlü'ne salavât-ı şerîfe getirmeden dağılan bir kavmin bu toplantıları kıyâmet gününde kendilerine üzüntü ve hasret vesilesi olur.[14]

Hz. Dâvud şöyle buyurmuştur: 'İlâhî! Benim seni zikredenlerin meclislerinden geçerek gaflete dalanların meclislerine doğru gittiğimi gördüğün zaman, daha o meclise varmadan önce ayağımı kır. Zira ayağımın bu şekilde kırılması benim için senden gelen bir nimet olur'.

Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur.:

اَلْمَجْلِسُ الصَّالِحُ يُكَفِّرُ عَنِ الْمُؤْمِنِ اَلْفَ اَلْفِ مَجْلِسٍ مِنْ مَجَالِسِ السُّوءِ.

Mü'min kulun salih bir meclisi, iki milyon kötü meclisinin keffâreti olur.[15]

Ebu Hüreyre şöyle buyurmuştur: 'Gök ehli, içerisinde Allah'ın zikredildiği evleri tıpkı bir yıldız gibi görür'.

Süfyan b. Uyeyne de şöyle buyurmuştur: "Bir kavim Allah'ı anmak üzere bir araya geldiği zaman şeytan ve dünya onlardan uzaklaşır. Şeytan, dünyaya 'Sen bunların ne yaptıklarını görmez misin?' der. Dünya da şeytana şu karşılığı verir: 'Sen onlara bakma! Dağıldıkları zaman ben onları teker teker boyunlarından tutup sana getiririm!'

Ebu Hüreyre birgün pazar yerine giderek orada bulunanlara şu şekilde haykırır: 'Siz niçin buradasınız. Oysa mescidde Allah Rasûlü'nün mirası dağıtılmaktadır'. Bunun üzerine halk, pazarı terkedip mescide gider ve orada birşey göremeyince de geri dönerek Ebu Hüreyre'ye 'Mescidde miras falan görmedik?' derler. Ebu Hüreyre de 'Peki ne gördünüz?' diye sorar. Pazarcıların 'Orada Allah'ı zikreden ve Kur'an okuyan kimseler gördük hepsi o kadar...' demeleri üzerine de 'İşte o Allah'ın Rasûlü Hz. Muhammed'in mirasıdır!' der.

---

14) Tirmizî, (Ebu Hüreyre'den *hasen* bir senedle)

15) Deylemî, (İbn Vedea'dan *mürsel* olarak)

A'meş'in, Ebu Sâlih'ten, onun da Ebu Hüreyre ve Ebu Said el-Hudrî'den rivayet ettiklerine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

إِنَّ لِلّٰهِ مَلاَئِكَةً سَيَّاحِينَ فِي الْأَرْضِ فَضْلاً عَنْ كُتَّابِ النَّاسِ فَإِذَا وَجَدُوا قَوْمًا يَذْكُرُونَ اللّٰهَ تَنَادَوْا هَلُمُّوا إِلٰى بُغْيَتِكُمْ فَيَجِيؤُنَ فَيَحُفُّونَ بِهِمْ إِلَى السَّمَاءِ فَيَقُولُ اللّٰهُ تَعَالَى: اَىَّ شَيْءٍ تَرَكْتُمْ عِبَادِي يَصْنَعُونَهُ؟ فَيَقُولُونَ: تَرَكْنَاهُمْ يَحْمَدُونَكَ وَيُمَجِّدُونَكَ وَيُسَبِّحُونَكَ. فَيَقُولُ اللّٰهُ: وَهَلْ رَأَوْنِي؟ فَيَقُولُونَ: لاَ. فَيَقُولُ جَلَّ جَلاَلُهُ: كَيْفَ لَوْ رَأَوْنِي؟ فَيَقُولُونَ: لَوْ رَأَوْكَ لَكَانُوا اَشَدَّ تَسْبِيحًا وَتَحْمِيدًا وَتَمْجِيدًا. فَيَقُولُ لَهُمْ: مِنْ اَىِّ شَيْءٍ يَتَعَوَّذُونَ؟ فَيَقُولُونَ: مِنَ النَّارِ. فَيَقُولُ تَعَالٰى: وَهَلْ رَأَوْهَا؟ فَيَقُولُونَ: لاَ. فَيَقُولُ اللّٰهُ: فَكَيْفَ لَوْ رَأَوْهَا؟ فَيَقُولُونَ: لَوْ رَأَوْهَا لَكَانُوا اَشَدَّ هَرَبًا مِنْهَا وَاَشَدَّ نُفُورًا. فَيَقُولُ اللّٰهُ: وَاَىَّ شَيْءٍ يَطْلُبُونَ؟ فَيَقُولُونَ: الْجَنَّةَ. فَيَقُولُ: وَهَلْ رَأَوْهَا؟ فَيَقُولُونَ: لاٰ. فَيَقُولُ اللّٰهُ تَعَالٰى: فَكَيْفَ لَوْ رَأَوْهَا؟ فَيَقُولُونَ: لَوْ رَأَوْهَا لَكَانُوا اَشَدَّ عَلَيْهَا حِرْصًا. فَيَقُولُ اللّٰهُ تَعَالٰى: اِنِّي اُشْهِدُكُمْ اَنِّي قَدْ غَفَرْتُ لَهُمْ. فَيَقُولُونَ: كَانَ فِيهِمْ فُلاَنٌ لَمْ يُرِدْهُمْ اِنَّمَا جَاءَ لِحَاجَةٍ، فَيَقُولُ اللّٰهُ تَعَالَى: هُمُ الْقَوْمُ لاَيَشْقَى جَلِيسُهُمْ..

Allah Teâlâ'nın bir grup meleği vardır. Bunlar insanların yaptıklarını yazıp kaydeden meleklerden başka bir grup olup yeryüzünde gezerler. Bir araya gelip Allah'ı zikreden bir cemaat gördüklerinde birbirlerini şöyle çağırırlar:

- Aradığınıza geliniz!

Bu davet üzerine meleklerin hepsi oraya toplanır ve sonra da zikredenleri çepeçevre kuşatarak halkalarını tâ göğe varıncaya kadar genişletip yükseltirler. Bunun üzerine Allah Teâlâ onlara şöyle der:

- Kendilerini bıraktığınızda kullarım ne yapıyordu?

- Sana hamd ü senâ ediyorlardı.

- Acaba o kullarım beni görmüşler midir ki, bana bu şekilde hamdetmektedirler?

- Hayır!

- Peki beni görmüş olsalardı ne yaparlardı?

- Daha fazla tesbihte ve hamd ü senâda bulunurlardı.

- O kullarım hangi şeyden bana sığınıyorlar?

- Ateşten.

- Acaba onlar ateşi görmüşler midir ki, ondan bana sığınıyorlar?

- Hayır!

- Peki onlar ateşi görmüş olsalardı ne yaparlardı?

- Ondan daha fazla kaçar ve ürkerlerdi.

- Onlar ne istiyorlar?

- Cenneti.

- Acaba onlar cenneti görmüşler midir ki onu istiyorlar?

- Hayır!

- Peki bir de görmüş olsalardı nasıl olurdu?

- Onu daha da fazla isterlerdi.

- Ey meleklerim! Sizi şâhid kılıyorum ki, ben o kullarımı affettim.

- (Ya Rabb!) Onların içinde filân adam vardır ki bu meclise seni zikretmek veya onlarla beraber olmak için değil onların herhangi birisinden ihtiyacını istemek için katılmıştır. (Onu da mı affettin?)

- Onlar öyle bir kavimdir ki, kendileriyle beraber oturan bir kimse asla kötü olmaz.[16]

---

16) Tirmizî; ayrıca Buhârî ve Müslim, (Ebu Hüreyre'den). Bkz. *Kitab'ul-İlim*, Üçüncü Bölüm

Lâ İlâhe İllallah'ın Fazileti

Hadîsler

Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

اَفْضَلُ مَا قُلْتُ اَنَا وَالنَّبِيُّونَ مِنْ قَبْلِى لاَاِلٰهَ اِلاَّ اللّٰهُ وَحْدَهُ لاَشَرِيكَ لَهُ.

Ben de dahil bütün peygamberlerin söylemiş olduğu en faziletli söz 'Lâ ilâhe illallâhu vahdehû lâ şerîke leh'tir. (Allah'tan başka ma'bud yoktur. Allah birdir; O'nun ortağı yoktur!).[17]

مَنْ قَالَ: لاَاِلٰهَ اِلاَّ اللّٰهُ وَحْدَهُ لاَشَرِيكَ لَهُ، لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ. كُلَّ يَوْمٍ مِائَةَ مَرَّةٍ كَانَتْ لَهُ عِدْلُ عَشْرِ رِقَابٍ وَكُتِبَتْ لَهُ مِائَةُ حَسَنَةٍ وَمُحِيَتْ عَنْهُ مِائَةُ سَيِّئَةٍ وَكَانَتْ لَهُ حِرْزًا مِنَ الشَّيْطَانِ يَوْمَهُ ذٰلِكَ حَتّٰى يُمْسِى وَلَمْ يَأْتِ اَحَدٌ بِاَفْضَلَ مِمَّا جَاءَ بِهِ اِلاَّ اَحَدٌ عَمِلَ اَكْثَرَ مِنْ ذٰلِكَ.

Kim 'Lâ ilâhe illallâhu vahdehu lâ şerîke leh, leh'ül- mülkü ve leh'ül-hamdü ve hüve alâ külli şey'in kadîr' (Allah'tan başka ma'bud yoktur. Allah birdir; O'nun ortağı yoktur. Mülk O'nundur ve hamd O'na mahsustur. O, herşeye kâdirdir) sözünü hergün yüz defa söylerse, bu kendisi için on köle âzâd etmeye denktir. Aynı zamanda kendisine yüz iyilik yazılır ve defterinden de yüz kötülük silinir. O gün akşama kadar şeytanın şerrinden korunur. Bu sözleri kendisinden daha fazla söyleyenler müstesna, hiç kimse de onun yaptığından daha üstün bir amel yapmış olmaz.[18]

Abdestini güzelce aldıktan sonra gözlerini göklere çevirerek 'Ben Allah'tan başka ma'bud olmadığına, O'nun bir olup ortağı olmadığına ve Hz. Muhammed'in de O'nun kulu ve

17) *Kitab'ul-Hac*, İkinci Bölüm'de geçmişti.

18) Buhârî ve Müslim, (Ebu Hüreyre'den)

de Rasûlü olduğuna şâhidlik ederim' diyen kul için cennetin bütün kapıları açılır. Böylece bu kişi cennete istediği kapıdan girebilir.[19]

لَيْسَ عَلٰى اَهْلِ لَااِلٰهَ اِلاَّ اللّٰهُ وَحْشَةٌ فِى قُبُورِهِمْ وَلاَ نُشُورِهِمْ كَاَنِّى اَنْظُرُ اِلَيْهِمْ عِنْدَ الصَّيْحَةِ يَنْقُضُونَ رُؤُسَهُمْ مِنَ التُّرَابِ وَيَقُولُونَ: اَلْحَمْدُلِلّٰهِ الَّذِى اَذْهَبَ عَنَّا الْحَزَنَ اِنَّ رَبَّنَا لَغَفُورٌ شَكُورٌ.

Lâ ilâhe illallah diyenler için, ne kabirlerinde ve ne de mahşer gününde herhangi bir yalnızlık ve üzüntü yoktur. Sûr'un üfürülmesi ânında bu kişilerin başlarından topraklar saçıldığı halde kalkarak 'Hamd, bizden üzüntüyü uzaklaştıran Allah'a mahsustur. Rabbimiz affedici ve şükredenlerin şükrünü kabul edicidir' dediklerini şimdiden görür gibi oluyorum.[20]

Hz. Peygamber birgün Ebu Hüreyre'ye şunları söyler: 'Ey Ebu Hüreyre! Kıyamet gününde, işlediğin her hasene tartılır. (Yani tartıya dahildir) Ancak Allah'tan başka ma'bud olmadığına şâhidlik etmen bu hükmün dışındadır; bu şehâdet, teraziye konulmaz. Çünkü ihlâsla getirilen şehâdet terazinin bir kefesine yedi kat gök ve yedi kat arz da diğer kefesine konsa yine de *lâ ilâhe illallah* ağır basar'.[21]

لَوْ جَاءَ قَائِلُ لَااِلٰهَ اِلاَّ اللّٰهُ صَادِقًا بِقِرَابِ الْاَرْضِ ذُنُوبًا لَغَفَرَ اللّٰهُ لَهُ ذٰلِكَ.

Huzuruna, yer dolusu günah ile de gelse, Allah Teâlâ sıdk ile *lâ ilâhe illallah* diyen kimsenin bütün günahlarını affeder.[22]

---

19) Ebu Dâvud, (Ukbe b. Âmir'den)

20) Ebu Ya'lâ, Taberânî ve Beyhakî, (İbn Ömer'den *zayıf* bir senedle)

21) Irâkî, hadîsin *uydurma* olduğunu kaydetmektedir. Ancak hadîsin son kısmı Müstağfirî tarafından rivayet edilmiştir.

22) Hadîsin bu ibaresinin *garib* olduğu belirtilmiştir. Tirmizî Enes'ten başka bir ibare ile nakletmektedir.

Hz. Peygamber, Ebu Hüreyre'ye şöyle der: 'Ey Ebu Hüreyre! Can çekişen kimseye *lâ ilâhe illallah*'ı telkin et; zira *lâ ilâhe illallah*, günahlar yığınını yıkıp târumâr eder'. Ebu Hüreyre'nin 'Ey Allah'ın Rasûlü! Bu ölüler için böyle... Peki diriler için durum nasıldır?' diye sorması üzerine de şöyle buyurur: 'Diriler için, günahları daha fazla ortadan kaldırıcıdır'.[23]

İhlâsla *lâ ilâhe illallah* diyen kimse cennete girer.[24]

لَتَدْخُلُنَّ الْجَنَّةَ كُلُّكُمْ اِلاَّ مَنْ اَبٰى وَشَرَدَ عَنِ اللّٰهِ عَزَّ وَجَلَّ شِرَادَ الْبَعِيرِ عَنْ اَهْلِهِ، فَقِيلَ: يَارَسُولَ اللّٰهِ! مَنِ الَّذِى يَاْبٰى وَيَشْرُدُ عَنِ اللّٰهِ؟ قَالَ: مَنْ لَمْ يَقُلْ لاَاِلٰهَ اِلاَّ اللّٰهُ فَاَكْثِرُوا مِنْ قَوْلِ لاَاِلٰهَ اِلاَّ اللّٰهُ قَبْلَ اَنْ يُحَالَ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهَا فَاِنَّهَا كَلِمَةُ التَّوْحِيدِ وَهِىَ الْكَلِمَةُ الْاِخْلاَصِ وَهِىَ كَلِمَةُ التَّقْوٰى وَهِىَ كَلِمَةُ الطَّيِّبَةُ وَهِىَ دَعْوَةُ الْحَقِّ وَهِىَ الْعُرْوَةُ الْوُثْقٰى وَهِىَ ثَمَنُ الْجَنَّةِ.

Hz. Peygamber birgün, 'Cennete girmekten imtinâ edip Allah'tan, ürken develerin sahiplerinden kaçışı gibi kaçan kimseler müstesna hepiniz (mü'min olduğunuz için) cennete gireceksiniz' buyurdu. Bunun üzerine 'Ey Allah'ın Rasûlü! Cennete girmekten imtina ederek Allah'tan ürküp kaçanlar da kimlerdir?' diye soruldu. Rasûlullah buna şöyle cevap verdi: 'Kim *lâ ilâhe illallah* demezse işte o, cennete girmekten imtinâ etmiş ve Allah'tan ürkerek kaçmıştır. Bu bakımdan onunla aranıza perdeler gerilmeden önce bu mübarek kelimeyi çokça söyleyin; çünkü *tevhid* ve *ihlâs* kelimesi budur. *Takvâ* kelimesi ve *kelime-i tayyibe* budur. Bu kelime hakkın dâveti ve kopmaz kulpudur. Bu kelime aynı zamanda cennetin de bedelidir'.[25]

'İyiliğin karşılığı ancak iyiliktir' (Rahmân/60) ayetinin tefsirinde şöyle denilmiştir: 'Dünyadaki iyilik *lâ ilâhe illallah*'tır. Ahirette verilecek olan iyilik ise cennettir'.

---

23) Deylemî, *Müsned'ül-Firdevs*, (Ebu Hüreyre'den)

24) Taberânî, (Zeyd b. Erkam'dan *zayıf* bir senedle)

25) Hâkim, Buhârî, İbn Adiy, Ebu Ya'lâ ve Taberânî, (değişik ibare ve ilâvelerle...)

Şu ayet de aynı şekilde tefsir edilmiştir: 'Güzel davrananlara (iman edip güzel amel işleyenlere) daha güzel bir karşılık (cennet) ve fazlası vardır'. (Yûnus/26)

Berâ b. Âzib, Hz. Peygamber'den şöyle rivayet eder:

> 'Kim on defa 'Lâ ilâhe illallâhu vahdehû lâ şerîke leh, lehü'l-mülkü ve lehü'l-hamdü ve hüve alâ külli şey'in kadîr' (Allah'tan başka ilah yoktur. Allah tektir ve O'nun ortağı yoktur. Mülk ve hamd O'na aittir. O herşeye kâdirdir) derse, bir köle âzâd etmekten elde edilen ecre denk bir ecir elde etmiş olur.[26]

Bu hadîsin başka bir rivayetinde 'köle' tâbiri yerine 'nefis' manasına gelen 'neseme' tâbiri yer almaktadır.

Amr b. Şuayb, babasından, o da kendi babasından Rasûlullah'ın (s.a) şu hadîsini rivayet etmektedir:

> Kim günde ikiyüz defa 'Lâ ilâhe illallâhu vahdehû lâ şerîke leh, lehü'l-mülkü ve lehü'l-hamdü ve hüve alâ külli şey'in kadîr' derse kendisinden önce gelen hiçbir kimse onun önüne geçemediği gibi, kendisinden sonra gelen hiçbir kimse de ona yetişemez. Ancak onun bu amelinden daha faziletli bir amelde bulunan kimse müstesnadır.[27]

> Kim (çarşıda veya) pazarda 'Lâ ilâhe illallâhu vahdehû lâ şerîke leh, lehü'l-mülkü ve lehü'l-hamdü yuhyî ve yümît ve hüve alâ külli şey'in kadîr' (Allah'tan başka hak ma'bud yoktur. Allah birdir ortağı yoktur. Mülk ve hamd O'na aittir. Dirilten ve öldüren O'dur. O herşeye kâdirdir) derse, Allah Teâlâ ona bir milyon iyilik yazdığı gibi onun bir milyon kötülüğünü de defterinden siler ve kendisi için cennette bir köşk binâ eder.[28]

Bir rivayette; kul, *lâ ilâhe illâllah* dediği zaman, bu kelime o kulun defterine gelir, o defterdeki herhangi bir hatayı tedkik ânında

---

26) Hâkim, *Müstedrek*; İmam Ahmed, *Müsned*, ('on defa' tabiri *Müsned*'de yoktur)

27) İmam Ahmed, ('ikiyüz defa' yerine 'yüz defa' tâbiriyle); Hâkim, *Müstedrek*, (*kuvvetli* bir senedle)

28) Ebu Ya'lâ, (Enes'den *zayıf* bir senedle)

görürse siler. Böylece kendisi gibi bir haseneyi görünceye kadar devam eder. Bu haseneyi gördükten sonra onun yanında karar kılar diye vârid olmuştur.

Sahih'de Ebu Eyyûb, Hz. Peygamber'den şöyle rivayet eder:

> 'Allah'tan başka ma'bud yoktur. Allah bir'dir. O'nun ortağı yoktur. Mülk ve hamd O'na aittir. O herşeye kâdirdir' mealindeki kelimeleri on defa okuyan kimse, Hz. İsmâil'in evlâtlarından esir düşen dört kişiyi azâd etmiş gibi olur.[29]

Yine *Sahih*'de Ubâde b. Sâmit tarafından Hz. Peygamber'den şöyle rivayet edilmiştir:

مَنْ تَعَارَّ مِنَ اللَّيْلِ فَقَالَ: لاَ اِلٰهَ اِلاَّ اللّٰهُ وَحْدَهُ لاَشَرِيكَ لَهُ، لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ. سُبْحَانَ اللّٰهِ وَالْحَمْدُلِلّٰهِ وَلاَ اِلٰهَ اِلاَّ اللّٰهُ.وَاللّٰهُ اَكْبَرُ وَلاَ حَوْلَ وَلاَ قُوَّةَ اِلاَّ بِاللّٰهِ الْعَلِيِّ الْعَظِيمِ. ثُمَّ قَالَ: اَللّٰهُمَّ اغْفِرْ لِي غُفِرَ لَهُ اَوْ دَعَا اسْتُجِيبَ لَهُ فَاِنْ تَوَضَّأَ وَصَلّٰى قُبِلَتْ صَلاَتُهُ.

> Geceleyin uyanıp, 'Allah'tan başka ma'bud yoktur. Allah birdir. O'nun şerîki yok. Mülk ve hamd O'na mahsustur. O herşeye kâdirdir ve bütün noksanlıklardan münezzehtir. Hamd yalnızca O'na mahsustur. O'ndan başka ma'bud yoktur. O herşeyden daha yücedir. Günahtan dönüş ve ibâdete yöneliş ancak yüce Allah'ın kuvvet ve kudretiyle olur' meâlindeki kelimeleri okuyan bir kimse bundan sonra 'Ey Allahım! Beni affeyle!' derse, günahları affolunur; dua ederse duası kabul edilir; abdest alarak namaz kılarsa namazı kabul olunur.[30]

Tesbih, Hamd ve Diğer Zikirlerin Fazileti

Hadîsler

Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır:

---

29) Buhârî ve Müslim

30) Buhârî

مَنْ سَبَّحَ دُبُرَ كُلِّ صَلاَةٍ ثَلاَثًا وَثَلاَثِينَ وَحَمِدَ ثَلاَثًا وَثَلاَثِينَ وَكَبَّرَ ثَلاَثًا وَثَلاَثِينَ وَخَتَمَ الْمِأَةَ بِلاَ اِلٰهَ اِلاَّ اللّٰهُ وَحْدَهُ لاَشَرِيكَ لَهُ، لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ. غُفِرَتْ ذُنُوبُهُ وَلَوْ كَانَتْ مِثْلَ زَبَدِ الْبَحْرِ.

Her namazdan sonra otuzüç defa *sübhânallah*, otuzüç defa *elhamdülillah* ve otuzüç defa *Allâhu Ekber* deyip yüz sayısını da *lâ ilâhe illallâhu vahdehû lâ şerîke leh, lehü'l-mülkü ve lehü'l- hamdü ve hüve alâ külli şey'in kadîr* ile tamamlayan kimsenin, deniz köpüğü kadar dahi olsa bütün günahları bağışlanır.[31]

Günde yüz defa *sübhânallâhi ve bihamdihî* diyen kimsenin deniz köpüğü kadar dahi olsa tüm günahları affolunur.[32]

Adamın biri Hz. Peygamber'e gelerek şu şikayette bulunur:

- Ey Allah'ın Rasûlü! Dünya bana sırt çevirmiş ve elimdeki servet de azalmıştır. (Bu konuda ne buyuruyorsunuz?)

- Sen meleklerin namazı gibi namaz kılıp, mahlûkâtın tesbihi gibi tesbih etmez misin? Onlar bu namaz ve tesbih sayesinde rızıklanmaktadır?

- Ey Allah'ın Rasûlü! Meleklerin namazı ile mahlûkatın tesbihi de nedir?

- Fecir ile sabah namazı arasında 'Sübhânallâhi ve bi hamdihî sübhânallâhi'l-azîm estağfirullah' (Allah bütün noksanlıklardan münezzehtir. Bunu, kendisinin hamdiyle itiraf ediyorum. Azîm olan Allah, her türlü noksanlıktan münezzehtir. O'ndan af dilerim) kelimelerini yüz defa söyle! Bunu yaptığın takdirde dünya zelîl ve itaatkâr olarak sana gelecektir. Diğer taraftan Allah Teâlâ bu sözlerin herbir kelimesinden, kıyâmete kadar kendisini tesbih ede-

31) Müslim, (Ebu Hüreyre'den)

32) Buhârî ve Müslim, (Ebu Hüreyre'den)

cek bir melek yaratır ki bu tesbihin sevabı da senin defterine yazılır.[33]

Kul *elhamdülillâh* dediğinde bu kelime (mânen) gök ile yer arasını, ikinci defa dediğinde ise tâ yedinci gökten yerin en alt tabakasına kadar doldurur. Üçüncü defa *elhamdülillâh* dediği zaman da Allah Teâlâ, ona 'Ey kulum! İste! İstediğin sana verilecektir' karşılığını verir. [34]

Rıfâe ez-Zarkî (veya Zurkî)[35] şöyle anlatır: Bir gün Hz. Peygamber'in ardında namaz kılıyorduk. Başını rükûdan kaldırıp da *Semiallâhü limen hamideh* dediğinde cemaatten birisi *Rabbenâ leke'l-hamd hamden kesîren tayyîben mübâreken fîh* (Ey rabbimiz! Bol, güzel ve bereketli hamd sana mahsustur) dedi. Namazdan sonra Hz. Peygamber 'Demin konuşan kimdi?' diye sordu. O şahıs kalkarak 'Ey Allah'ın Rasûlü! Konuşan bendim' dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu: 'Otuz küsûr meleğin, senin söylediğin kelimeleri yazmak için birbirleriyle yarıştıklarını gördüm'.[36]

اَلْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ هُنَّ: لاَ اِلٰهَ اِلاَّ اللّٰهُ، وَسُبْحَانَ اللّٰهِ، وَالْحَمْدُلِلّٰهِ، وَاللّٰهُ اَكْبَرُ. وَلاَ حَوْلَ وَلاَ قُوَّةَ اِلاَّ بِاللّٰهِ.

(Kur'an'da) *el-Bâkıyâtu's-sâlihât* (diye tâbir edilen kelimeler) şunlardır: a) *Lâ ilâhe illallah* (Allah'tan başka hak ma'bud yoktur), b) *Sübhânallah* (Allah'ı her türlü eksiklikten ve noksanlıktan tenzih ederim), c) *Elhamdülillâh* (Hamd ancak Allah'a mahsustur), d) *Allâhu Ekber* (Allah herşeyden daha yücedir), e) *Lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâh* (Günahtan dönüş ve ibâdete yöneliş ancak Allah'ın yardımıyladır).[37]

---

33) Müstağfirî, (İbn Ömer'den *garib* olarak)

34) Irâkî bu hadisin bu ibare ile nakline tesadüf etmediğini kaydeder.

35) Rıfâe b. Râfî b. Mâlik. Bedir savaşına iştirâk eden ashâb-ı kiramdandır. Muaviye b. Ebî Süfyan'ın iktidara geldiği döneme kadar yaşamıştır.

36) Buhârî

37) Nesâî, İbn Hibban ve Hâkim, (Ebu Said'den)

Yeryüzünde bulunup da 'Allah'tan başka ma'bud yoktur. O herşeyden daha yücedir. Allah'ı her noksanlıktan tenzih ederim. Hamd O'na mahsustur. Günahtan dönüş ve ibâdete yöneliş ancak Allah'ın kudret ve kuvvetiyle olur' diyen hiç kimse yoktur ki -deniz köpüğü kadar dahi günahı olsa- bağışlanmış olmasın'.

Bu hadîs, İbn Ömer'den rivayet edilmiştir.[38]

Nu'man b. Beşir Hz. Peygamber'den şöyle rivayet eder:

Allah'ın celâlini zikrederek tesbih ve tekbirle hamdini yerine getirenlerin zikir, tesbih, tekbir ve tahmidleri Allah Teâlâ'nın arşını çepeçevre -arı kovanı gibi vızıltıları olduğu halde- kuşatır ve böylece sahiplerini, yani dünyada kendilerini yapan kimseleri anarlar. Hanginiz Allah nezdinde kendisini devamlı olarak anan birşeyi olsun istemez.[39]

Ebu Hüreyre Hz. Peygamber'den şöyle rivayet eder:

لأَنْ أَقُولَ سُبْحَانَ اللّٰهِ وَالْحَمْدُلِلّٰهِ وَلاَ إِلٰهَ إِلاَّ اللّٰهُ وَاللّٰهُ أَكْبَرُ أَحَبُّ إِلَىَّ مِمَّا طَلَعَتْ عَلَيْهِ الشَّمْسُ.

وَزَادَ فِى رِوَايَةٍ: «وَلاَ حَوْلَ وَلاَ قُوَّةَ إِلاَّ بِاللّٰهِ».

'Allah'ı tenzih ederim. Hamd O'na mahsustur. O'ndan başka ma'bud yoktur. O herşeyden yücedir' demem, benim yanımda, üzerine doğan herşeyden daha sevimlidir.[40]

Hadîsin diğer bir rivayetinde *lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâh* sözleri de vardır. Aynı rivayette Hz. Peygamber'in bu kelimenin dünyadan ve içindeki herşeyden daha hayırlı olduğunu da söylediği belirtilmektedir.

Semure b. Cündüb'ün rivayet etmiş olduğu başka bir hadîste de Rasûlullah (s.a) şöyle buyurmaktadır:

Allah katında en sevimli kelimeler şu dört kelimedir: a) *Sübhânallah*, b) *Elhamdülillâh*, c) *Lâ ilâhe illallah*, d)

38) Hâkim, (Abdullah b. Amr'dan)

39) İbn Mâce ve Hâkim

40) Müslim

Allâhu Ekber. Bu kelimelerin herhangi birisinden başlamakta bir beis yoktur![41]

Ebu Mâlik el-Eş'arî Rasûlullah'tan şu hadîsi rivayet etmiştir:

اَلطُّهُورُ شَطْرُ الْاِيمَانِ وَالْحَمْدُلِلّٰهِ تَمْلَأُ الْمِيزَانَ وَسُبْحَانَ اللّٰهِ وَاللّٰهُ اَكْبَرُ يَمْلَأٰنِ مَا بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْاَرْضِ وَالصَّلَاةُ نُورٌ وَالصَّدَقَةُ بُرْهَانٌ وَالصَّبْرُ ضِيَاءٌ وَالْقُرْاٰنُ حُجَّةٌ لَكَ اَوْ عَلَيْكَ كُلُّ النَّاسِ يَغْدُو فَبَائِعٌ نَفْسَهُ فَمُوبِقُهَا اَوْ مُشْتَرٍ فَمُعْتِقُهَا.

Temizlik imanın parçasıdır (veya yarısıdır). *Elhamdülillâh* sözü (kıyâmet gününde kişinin) mizânını doldurur. *Sübhânallâhi vallâhu ekber* sözü de (mânen) yer ile gök arasını doldurur. Namaz nûrdur. Sadaka (kıyâmet gününde sahibi için bir) burhan ve delildir. Sabır aydınlık ve ışıktır. Kur'an ise lehte veya aleyhte hüccettir. İnsanlar ya nefsini satıp onu felâkete düçâr veya nefsini satın alıp onu âzâd ettikleri halde sabahlarlar.[42]

Ebu Hüreyre Rasûlullah'ın şöyle buyurduğunu rivayet etmektedir:

كَلِمَتَانِ خَفِيفَتَانِ عَلَى اللِّسَانِ ثَقِيلَتَانِ فِى الْمِيزَانِ حَبِيبَتَانِ اِلَى الرَّحْمٰنِ: سُبْحَانَ اللّٰهِ وَبِحَمْدِهِ سُبْحَانَ اللّٰهِ الْعَظِيمِ.

Söylenmeleri kolay olup mizanda ağır gelen iki kelime vardır ki bunlar, Rahmân olan Allah'ın nezdinde de sevimli kelimelerdir. Bu iki kelime, *Sübhânallâhi ve bihamdihî* (Kendisinin hamdiyle Allah'ı her türlü eksiklikten tenzih ederim) ile *Sübhânallâhi'l-azîm* (Azîm olan Allah'ı her türlü eksiklikten tenzih ederim) kelimeleridir.[43]

Ebu Zer el-Gıfârî (r.a) 'Allah nezdinde en makbûl ve en sevimli konuşma hangisidir?' diye sorduğunda, Rasûlullah (s.a) şöyle bu-

41) Müslim

42) Müslim

43) Buhârî ve Müslim

yurmuştur: 'Allah Teâlâ'nın melekleri için konuşma olarak seçtiği şu cümlelerdir: *Sübhânallâhi ve bihamdihî* (Kendisinin hamdiyle Allah'ı her türlü eksiklikten tenzih ederim). *Sübhânallâhi'l-azîm* (Yüce olan Allah her çeşit eksiklik ve noksanlıktan münezzehtir)'.[44]

Ebu Hüreyre Rasûlullah'tan (s.a) şu hadîsi rivayet eder:

إِنَّ اللّٰهَ تَعَالٰى اِصْطَفَى مِنَ الْكَلَامِ سُبْحَانَ اللّٰهِ وَالْحَمْدُلِلّٰهِ وَلاَ اِلٰهَ اِلاَّ اللّٰهُ وَاللّٰهُ اَكْبَرُ. فَاِذَا قَالَ الْعَبْدُ: سُبْحَانَ اللّٰهِ كُتِبَتْ لَهُ عِشْرُونَ حَسَنَةً وَتُحَطُّ عَنْهُ عِشْرُونَ سَيِّئَةً وَاِذَا قَالَ: اَللّٰهُ اَكْبَرُ فَمِثْلُ ذٰلِكَ.

Allah Teâlâ konuşmalardan şu cümleleri seçmiştir: 'Allah her türlü eksiklikten münezzehtir. Hamd O'na mahsustur. Allah'tan başka ma'bud yoktur. O herşeyden daha büyüktür'. Kul *Sübhânallah* dediği zaman kendisine yirmi hasene yazılır ve defterinden de yirmi seyyie silinir. *Allâhu Ekber* dediği zaman da aynı şey olur.[45]

Hz. Peygamber hadîste geçen diğer kelimeleri de aynı minvâl üzere değerlendirmiştir.

Câbir (r.a), Rasûlullah'tan (s.a) şu hadîsi rivayet eder:

Kim 'Sübhânallâhi ve bi hamdihî' derse onun için cennette bir hurma ağacı diktirilir.[46]

Ebu Zer el-Gıfârî (r.a) şöyle anlatır: Ashâb-ı kirâmın fakirleri Hz. Peygamber'e gelerek şöyle dert yandılar: 'Ey Allah'ın Rasûlü! Zenginler bütün ecirleri elde etmektedirler. Bizim kıldığımız gibi namaz kılar, tuttuğumuz gibi oruç tutarlar; üstelik de mallarının fazlasını Allah yolunda sadaka olarak verirler. (Oysa biz bunlardan mahrumuz)'. Rasûlullah da şöyle cevap verdi:

---

44) Müslim

45) Nesâî

46) Tirmizi, Nesâî, İbn Hibban ve Hâkim

أَوَلَيْسَ قَدْ جَعَلَ اللّٰهُ لَكُمْ مَا تُصَدَّقُونَ بِهِ، إِنَّ لَكُمْ بِكُلِّ تَسْبِيحَةٍ صَدَقَةً وَتَحْمِيدَةٍ وَتَهْلِيلَةٍ صَدَقَةً وَتَكْبِيرَةٍ صَدَقَةً وَأَمْرٍ بِمَعْرُوفٍ صَدَقَةً وَنَهْيٍ عَنْ مُنْكَرٍ صَدَقَةً وَيَضَعُ أَحَدُكُمُ اللُّقْمَةَ فِي فِي أَهْلِهِ فَهِيَ لَهُ صَدَقَةٌ وَفِي بُضْعِ أَحَدِكُمْ صَدَقَةٌ.

Allah Teâlâ'nın size, kendi yolunda sadaka olarak vereceğiniz birşey ihsân etmediğini mi sanıyorsunuz? Sizler için her tesbîhinize karşılık bir sadaka ecri olduğu gibi, her tahmîd (hamd) ve tehlîlinize (Lâ ilâhe illâllah) karşılık da bir sadaka ecri vardır. Her getirdiğiniz tekbir bir sadaka sayılır. Yapacağınız emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i ani'l-münkeriniz de sadakadır. Herhangi birinizin hanımının ağzına koyduğu lokmalar da sadakadır. Hatta hanımı-nızla cimâ' etmeniz bile sadakadır.

Bu söz üzerine, gelenler Rasûlullah'a sordular:

- Ey Allah'ın Rasûlü! Herhangi birimize, şehvetini dindirdiği cimâ'da da mı ecir vardır?

- Söyleyin bakalım kişi bu fiili helâliyle değil de, bir yabancıyla ve zinâ olarak yapsaydı günah olur muydu?

- Evet, yâ Rasûlullah! Günah olurdu.

- İşte zina yapmakta günah olduğu gibi, helâliyle cimâ' etmekte de ecir vardır.[47]

Ebu Zer el-Gıfârî (r.a) Hz. Peygamber'e 'Ey Allah'ın Rasûlü! Servet sahipleri ecir hususunda bizi geçtiler. Bizim söylediklerimizi onlar da söylemekte ve üstelik de infakta bulunmaktadırlar. Bizse, malımız olmadığı için infakta bulunamıyoruz' der. Hz. Peygamber de ona şöyle cevap verir:

سَبَقَ أَهْلُ الْأَمْوَالِ بِالْأَجْرِ يَقُولُونَ كَمَا نَقُولُ وَيُنْفِقُونَ وَلَا نُنْفِقُ فَقَالَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ : أَفَلَا أَدُلُّكَ عَلَى عَمَلٍ إِذَا أَنْتَ عَمِلْتَهُ أَدْرَكْتَ مَنْ قَبْلَكَ وَفُقْتَ مَنْ بَعْدَكَ إِلَّا مَنْ قَالَ مِثْلَ قَوْلِكَ تُسَبِّحُ دُبُرَ كُلِّ صَلَاةٍ ثَلَاثًا وَثَلَاثِينَ وَتَحْمَدُ ثَلَاثًا وَثَلَاثِينَ وَتُكَبِّرُ أَرْبَعًا وَثَلَاثِينَ.

47) Müslim

Ey Ebu Zer! Sana, yaptığın takdirde senden önce geçmiş olanlara yetişmeni ve senden sonra gelecek olanlardan da üstün olmanı sağlayacak bir ameli haber vereyim mi? Ancak bu ameli yapanlar seninle eşit olabilir. Bu amel de her namazdan sonra otuzüç defa *sübhânallah*, otuzüç defa *elhamdülillâh* ve otuzdört defa da *Allâhu Ekber* demendir.[48]

Buseyre adlı sahâbî kadın da Rasûlullah'tan şu hadîsi rivayet etmektedir:

Ey kadınlar! Tesbih, tehlil ve takdisi çokça yapınız ve sakın gafillerden olmayınız. Bunları yaparken de parmaklarınızla sayınız; çünkü parmaklar şahitlik yapacaklardır.[49]

Yani parmaklar kıyâmet gününde Allah'ın huzurunda, kendileriyle tesbih, tehlîl ve takdîs yaptığınıza dair şahidlik edeceklerdir.

İbn Ömer (r.a) şöyle diyor: 'Rasûlullah'ın tesbîh sırasında parmaklarını kapattığını gördüm'.[50]

Ebu Hüreyre ve Ebu Said el-Hudrî'nin şehadetiyle Allah Rasûlü'nün (s.a) şöyle buyurduğu sabit olmuştur:

اِذَا قَالَ الْعَبْدُ: لاَاِلٰهَ اِلاَّ اللّٰهُ وَاللّٰهُ اَكْبَرُ قَالَ اللّٰهُ عَزَّ وَجَلَّ: صَدَقَ عَبْدِى لاَاِلٰهَ اِلاَّ اَنَا وَاَنَا اَكْبَرُ، وَاِذَا قَالَ الْعَبْدُ: لاَ اِلٰهَ اِلاَّ اللّٰهُ وَحْدَهُ لاَشَرِيكَ لَهُ، قَالَ تَعَالٰى: صَدَقَ عَبْدِى لاَاِلٰهَ اِلاَّ اَنَا وَحْدِى لاَشَرِيكَ لِى، وَاِذَا قَالَ: لاَاِلٰهَ اِلاَّ اللّٰهُ وَلاَ حَوْلَ وَلاَ قُوَّةَ اِلاَّ بِاللّٰهِ، يَقُولُ تَعَالَى: صَدَقَ عَبْدِى لاَحَوْلَ وَلاَ قُوَّةَ اِلاَّ بِى، وَمَنْ قَالَهُنَّ عِنْدَ الْمَوْتِ لَمْ تَمَسَّهُ النَّارُ.

Kul 'Lâ ilâhe illallâhu vallâhu ekber' dediği zaman, Allah Teâlâ karşılık olarak 'Kulum doğru söyledi. Benden başka ma'bud yoktur ve ben herşeyden daha yüceyim' buyurur. Kul 'Lâ ilâhe illallâhu vahdehû lâ şerîke leh' dediği zaman Allah Teâlâ 'Kulum doğru söyledi. Benden başka ma'bud yoktur' der. Kul 'Lâ ilâhe illallah ve lâ havle velâ kuvvete illâ billâh' dediği zaman da 'Kulum doğru söyledi. Günahtan

48) İbn Mâce

49) Ebu Dâvud ve Tirmizî

50) Ebu Dâvud, Nesâî ve Tirmizî, (Abdullah b. Amr'dan)

vazgeçip ibadete yönelmek ancak benim kuvvetimle olur. Bu kelimeleri son nefesinde söyleyen kimseyi ateş yakmaz buyurur.[51]

Mus'ab b. Sa'd'ın babasından rivayet ettiğine göre Rasûlullah sahabîlerine şöyle der:

- Herhangi biriniz günde bin hasene kazanamaz mı?

- Ey Allah'ın Rasûlü! Bu nasıl olur?

- Günde Allah'ı yüz defa tesbih eden kimseye bin hasene yazılır ve aynı zamanda bu kimseden bin seyyie düşürülür; yani defterinden silinir.[52]

Hz. Peygamber (s.a), Abdullah b. Kays'a (Ebu Musa el-Eş'ârî'ye) şöyle der:

- Sana cennet hazinelerinden birini haber vereyim mi?

- Evet, ey Allah'ın Râsûlü!

- O halde *lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâh* de![53]

Başka bir rivayette Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

اَلاَ اُعَلِّمُكَ كَلِمَةً مِنْ كَنْزٍ تَحْتَ الْعَرْشِ · لاَحَوْلَ وَلاَ قُوَّةَ اِلاَّ بِاللّٰهِ.

Sana arşın altındaki hazineden bir kelime öğreteyim mi? Bu kelime *lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâh*'tır.

Ebu Hüreyre şöyle rivayet ediyor:

Sana arşın altındaki cennet hazinelerinden olan bir amel öğreteyim mi? Bu amel 'Lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâh' demektir. Kul böyle dediği zaman, Allah Teâlâ ona şu karşılığı verir: 'Kulum bana itaat etti ve teslim oldu'. [54]

Bir başka hadîs de şöyledir:

Kim sabahladığı zaman, 'Rabb olarak Allah'a, din olarak İslâm'a, imam olarak Kur'an'a, rasûl ve nebî olarak da

---

51) Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce ve Hâkim

52) Müslim

53) Buhârî ve Müslim

54) Nesâî ve Hâkim

Muhammed Mustafâ'ya râzı oldum' derse, Allah Teâlâ'ya kıyâmet gününde o kulunu râzı etmek düşer.[55]

Başka bir rivayet de 'Kim böyle derse Allah ondan razı olur' şeklindedir.

Tâbiîn-i kirâmdan Mücâhid (r.a) şöyle buyurmaktadır "Kişi evinden çıktığı zaman *Bismillah* derse, beraberinde bulunan melek 'Sen hidayete erdin ve isabet ettin' der. *Tevekkeltü alellah* dediği zaman 'Sen bütün kötülüklerden emin oldun'; *Lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâh* dediği zaman 'Sen korundun' der. Bunun üzerine bütün şeytanlar o kişinin etrafından dağılıp kaçarlar ve birbirlerine 'Hidayete ermiş ve Allah'ın himâyesine girerek korunmuş bir kişiden ne istiyorsunuz? Çünkü böyle bir kişiyi saptırmanız mümkün değildir' derler".

Eğer 'Dile bu kadar hafif ve zahmeti bu kadar az olan Allah'ın zikri neden o kadar meşakkatli ve zahmetli olan diğer ibâdetlerden daha üstün ve faydalıdır?' diyecek olursan şöyle cevap veririz: Bu meseleyi derin bir şekilde tedkik etmek *mükâşefe* ilminin kapsamına girer. *Muamele* ilminde söylenilmesine izin verilen miktarı şudur: Faydalı ve tesirli olan zikir, ancak huzur-u kalple ve daimî olarak yapılan zikirdir. Gafil bir kalple yapılan zikir ise, sadece lisan ile yapıldığı için pek büyük menfaatler sağlamaz. Bu keyfiyeti teyid eden nice haberler vardır. Kısa bir müddet huzur-u kalple zikir yapıp kalan zamanlarında Allah'tan gafil olarak dünya ile meşgul olunması menfaati az hareketlerdendir. En faydalısı devamlı olarak Allah'tan gafil kalmaksızın kalp huzurunu temîn etmektir veya hiç olmazsa vaktin çoğunu bu şekilde geçirmektir. İşte böyle bir zikir, ibâdetlerden üstündür ve böyle bir zikirle diğer ibadetler de şereflenirler. Zaten amelî ibadetlerin semeresi ve gayesi böyle bir zikirdir.

Zikrin evveli ve âhiri vardır. Evveli, Allah ile ünsiyet ve muhabbeti gerektirir. Sonu ise, yine ünsiyet ve muhabbet gerektirmekte ve bu ünsiyet ve muhabbetten sudûr etmektedir. Zikirden gaye de bu ünsiyet ve muhabbeti elde etmektir. Mürid, işin başında kalbini ve lisanını vesveselerden zoraki olarak çevirip Allah'ın zikrine yöneltir. Eğer bu zikri devamlı bir şekilde yapmaya muvaffak olursa so-

---

55) Nesâî, Hâkim ve Tirmizî

nunda onunla ünsiyet kazanır ve va'dedilenin sevgisi kalbine yerleşir. Bu keyfiyet sana uzak ve garip görünmesin; çünkü sıradan işlerde de kaide şudur ki; hazır bulunmayan bir kimseyi, yanında devamlı olarak anmak sûretiyle hazırda bulunan bir kişinin kalbine yerleştirmek mümkündür. Böylece kişi, huzurunda sık sık yâdedilen kimseyi sevmeye başlar. Hatta bazen vasıflarını çok işittiğinden ve yanında fazlasıyla yâdedilmesinden ona âşık bile olur. Böylece ilk önce zoraki olarak ve çokça yâdetmekle âşık olan kimse sonunda o mâşuku çokça yâdetmek durumunda kalır; öyle ki onu yâdetmeksizin duramaz olur. Zira herhangi birşeyi seven kimse onu çokça yâdetmeye başlar. Tekellüf de olsa birşeyi çokça yâdeden kimse sonunda onu sevmeye başlar. İşte böylece zikrin evveli tekellüf ve zorluktur. Bu hal yâdedilenin sevgisinin ve ünsiyetinin yâdedenin kalbinde yerleşmesine kadar devam eder. Sonra yâdeden kalbine yerleşmiş olan şeyi veya kimseyi yâdetmekten kendisini alamaz. Bu bakımdan bu sefer icab ettiren icab olunan, meyve de meyve veren olur.

Âriflerden birinin 'Yirmi sene Kur'an'ın meşakkatini çektikten sonra yirmi sene de onunla nimetlendim' sözünün mânâsı da bu olsa gerektir; zira nimetlenmek ancak ünsiyet ve muhabbetten sudûr eder. Ünsiyet ise ancak -zorluklar tabiî hâle dönüşünceye kadar- uzun süre meşakkatlere katlanmaktan sudûr eder. Bu bakımdan bu durum nasıl uzak ve garip olarak karşılanabilir? Oysa insanoğlu önceleri sevmediği bir yemeği kendisini zorlamak suretiyle yeyip meşakkatini çeker ve böyle devam ederse, sonunda sevmeye başlar. Hatta bazen öyle bir hale gelir ki, artık onsuz duramaz.

Nefis tekellüfle kendisine yükletilen şeyi, tahammül etmek sûretiyle âdet hâline getirir. (Nitekim, şâir bu hakîkati şöyle ifade etmiştir:) 'Nefis, kendisine yüklenilen herhangi birşeyi âdet edinir'. Yani başta hoşlanmayıp zoraki bir şekilde kendisine yüklenen birşeye sonunda alışır ve o şey kendisi için tabiî olur.

Bu girişlerden sonra (bilmelisin ki) Allah'ın zikriyle ünsiyet kazanan kimse başkalarının zikrinden ayrılır. Başkalarından maksat ölümü anında insanoğlundan ayrılan şeylerdir. Kabirde insanoğluyla beraber ne ehli, ne malı, ne çocuğu ve ne de makam ve rütbesi kalır. Onunla beraber ancak Allah'ın zikri kalır. Eğer hayattayken bu zikir ile ünsiyet kazanmışsa kabirde ondan fayda-

lanır. O anda dünyada iken kendisini Allah'ın zikrinden alıkoyan herşeyin sonu gelir ve böylece zikir ile başbaşa kalır. Bu zikirde lezzetin her çeşidini bulur; zira dünya hayatında zarurî ihtiyaçlar kendisini ister istemez Allah'ın zikrinden alıkoymuştur. Ölümden sonra ise, böyle birşey sözkonusu değildir. Böylece kişi ölümden sonra, mahbubuyla başbaşa kalmış olur ve ona olan hayranlığı da artar. Kendisini mahbubundan alıkoyan hapishaneden de kurtulmuş olur. Bu sırra binaen Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

اِنَّ رُوحَ الْقُدُسِ نَفَثَ فِى رَوْعِى: اَحْبِبْ مَا اَحْبَبْتَ فَاِنَّكَ مُفَارِقُهُ.

Ruh'ul-Kudüs (Cebrâil veya Allah'ın fermânı) kalbime şöyle üfledi: 'İstediğini sevebilirsin. (Nasıl olsa) ondan ayrılacaksın'.[56]

Hz. Peygamber burada dünya ile ilgili şeyleri kasdetmektedir; zira dünya ile ilgili herşey ölümle sona erer. Bu bakımdan yeryüzündeki her nesne fânidir; ancak celâl ve ikrâm sahibi olan rabbinin zâtı bâkîdir, ebedîdir. Kişinin ölümüyle dünya sona erer. Fakat dünyanın asıl sona erişi kendisi için tâyin edilen vakittedir. Kul öldükten sonra, Allah Teâlâ'nın huzur-u manevîsine varıncaya kadar bu ünsiyetten faydalanır. Kabirlerde haşrolunduktan sonra zikirden mülâkat mertebesine yükselinir ve böylece göğüslerdeki hakîkat açığa çıkar. Sakın 'Ölümünden sonra insanın yanında Allah'ın zikri kalmaz' diye inkâra kalkışma ve 'İnsan yok oldu. Bu bakımdan Allah'ın zikri nasıl olur da onunla kalır?' deme. Zira insanoğlu, ölümle, yanında zikir kalmayacak şekilde yok olmaz. Aksine onun yokluğu dünya ve mülk ile şehâdet âlemindendir. Melekût aleminden ise yok olmuş değildir; bilakis o âlemde vardır. Nitekim Hz. Peygamber şu hadîs-i şerîfleriyle bu hususa işaret etmiştir:

اَلْقَبْرُ اِمَّا حُفْرَةٌ مِنْ حُفَرِ النَّارِ اَوْ رَوْضَةٌ مِنْ رِيَاضِ الْجَنَّةِ.

56) *Kitab'ul-İlim*, yedinci bölümde geçmişti.

Kabir, ya ateş (cehennem) çukurlarından bir çukur veya cennet bahçelerinden bir bahçedir.[57]

أَرْوَاحُ الشُّهَدَاءِ فِى حَوَاصِلِ طُيُورٍ خُضْرٍ.

Şehidlerin ruhları yeşil kanatlı kuşların kursaklarındadır.[58]

Bedir'de öldürülen müşrikler hakkında vârid olan şu hadîs-i şerîf de aynı şekilde, bir işarettir:

يَافُلاَنُ يَافُلاَنُ (وَقَدْ سَمَّاهُمْ) هَلْ وَجَدْتُمْ مَا وَعَدَكُمْ رَبُّكُمْ حَقًّا فَإِنِّى وَجَدْتُ مَا وَعَدَنِى رَبِّى حَقًّا.

Ya filân! Ya filân! Rabbinizin size va'dettiğini hak olarak buldunuz mu? Ben rabbimin bana va'dettiğini hak olarak buldum.

Resulullah'ın bu konuşmasını dinleyen Hz. Ömer (r.a) sorar: 'Ey Allah'ın Rasûlü! Ölüler nasıl duyup, sana nasıl cevap verebilirler ki?' Bunun üzerine Rasûlullah şöyle buyurur: 'Nefsimi kudret elinde tutan Allah'a yemin ederim ki, onlar benim konuşmamı sizden daha iyi duyarlar. Fakat cevap vermeye muktedir değillerdir'. (Müslim)

Rasûlullah mü'minler ve şehidler hakkında şöyle buyurmuştur: 'Ruhları yeşil kanatlı kuşların kursağında olup Allah'ın arşının altında asılı-dırlar'.[59]

Şu hâl ve bu kelimelerle işaret olunan durum, Allah Teâlâ'nın zikrine münâfi ve zıt düşmemektedir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

Sakın Allah yolunda öldürülenleri 'ölüler' sanma. Doğrusu onlar rableri katında diridirler. Cennet meyvelerinden rızıklanırlar. Onlar Allah'ın kendilerine verdiği ihsandan dolayı neşeli hâldedirler ve arkalarından kendilerine şehadet rütbesiyle katılamayan mücahidler hakkında şunu

57) Tirmizî, (Ebu Said'den)

58) Müslim, (İbn Mes'ud'dan)

59) İbn Mâce, (Ka'b b. Mâlik'den)

müjdelemek isterler. Onlara hiçbir korku yoktur ve onlar mahzun da olmayacaklardır.

(Âlu İmran/169-170)

Allah Teâlâ'nın zikr-i ilâhîsinin şerefi için şehadet mertebesi bu kadar yüceldi. Zira hedef hâtime ve sonuçtur. Hâtime ve sonuçtan gayemiz dünyaya vedâ edip kalbin Allah ile müstağrak olduğu hâlde onun huzuruna varmak ve ondan başka herşeyden bütün ilgileri kesmektir. Bu bakımdan eğer bir kul himmetini tamamen Allah Teâlâ'ya hasredebiliyorsa, bilmiş olsun ki bu hâl üzere ölmeyi ancak muharebe saflarında elde edebilir. Zira bu saffa iştirâk eden bir kimse, canından, malından, ailesinden ve evlâdından vazgeçmiştir. Hatta bütün dünyadan vazgeçmiştir. Çünkü böyle bir kimse dünyayı ahiret için ister... Böyle bir yere takılmakla Allah sevgisi yolunda hayatını hiçe saymış ve ancak onun rızasını taleb etmiştir. Allah Teâlâ için her şeyinden tecerrüd etmekten daha büyük birşey düşünülemez ve bundandır ki, şehidlik mertebesi Allah tarafından üstün kılınmıştır. Hakkında hadsiz hesapsız faziletler vârid olmuştur. Nitekim Abdullah b. Amr el-Ensârî Uhud savaşında şehid düştüğü zaman Hz. Peygamber (s.a), oğlu Câbir'e şöyle demiştir:

اَلاَ اُبَشِّرُكَ يَا جَابِرُ! قَالَ: بَلَى بَشَّرَكَ اللّٰهُ بِالْخَيْرِ، قَالَ: اِنَّ اللّٰهَ تَعَالٰى اَحْيَا اَبَاكَ فَاَقْعَدَهُ بَيْنَ يَدَيْهِ وَلَيْسَ بَيْنَهُ وَبَيْنَهُ سِتْرٌ فَقَالَ تَعَالَى: تَمَنَّ عَلَيَّ يَا عَبْدِى مَا شِئْتَ اُعْطِيكَهُ، فَقَالَ: يَا رَبِّ اَنْ تَرُدَّنِى اِلَى الدُّنْيَا حَتّٰى اُقْتَلَ فِيكَ وَفِى نَبِيِّكَ مَرَّةً اُخْرٰى، فَقَالَ تَعَالٰى: سَبَقَ الْقَضَاءُ مِنِّى بِاَنَّهُمْ اِلَيْهَا لاَيَرْجِعُونَ.

- Ey Câbir! Sana müjde vereyim mi?

- Evet! Allah sana hayırlı müjdeyi versin yâ Rasûlullah, ver.

- Allah Teâlâ senin babanı diriltti ve huzurunda oturttu. Onunla Allah arasında herhangi bir perde olmaksızın Allah Teâlâ kendisine şöyle buyurdu: 'Dilediğini benden iste ey kulum! Sana her istediğini vereyim. O da bu hitap karşısında Allah Teâlâ'dan şöyle niyazda bulundu: 'Yârab! Senden isteğim beni dünyaya göndermendir ki, senin ve ra-

sûlü'nün uğrunda ikinci bir defa şehid olayım'. Allah Teâlâ (c.c) şöyle buyurdu: "Daha önce hükmüm 'ölümden sonra insanlar dünyaya gönderilmeyecektir' şeklinde karara bağlanmıştır".[60]

Bu hakîkatlerden sonra Allah yolunda ölmek, böyle bir hâl üzere hayatın neticelenmesine sebeptir. Zira kişi eğer bu şekilde ölmeyip bir müddet daha yaşasaydı belki dünya şehvetleri kendisine dönüp kalbini kaplayan Allah zikrine galebe çalabilirdi! İşte bu sırra binaen ehl-i mârifetin son andan korkuları oldukça büyüktür. Zira kalp, her ne kadar Allah Teâlâ'nın zikrine yapışırsa da dönek olduğu için dünya şehvetlerine yeniden iltifat etmekten uzak değildir ve kendisinde herhangi bir gevşeme başgösterebilir. Bu bakımdan kişinin bu hâl sonunda kalbinde dünya işi belirir ve dünya işi kendisine galip gelirse ve aynı hâl içinde dünyadan irtihâl ederse, bu istilânın tesirinde kalması yakın bir ihtimal olur. Bu bakımdan böyle bir durumda ölümden sonra inleyecek ve ikinci bir defa dünyaya dönüp bu durumunu düzeltmek için temennide bulunacaktır. Bu ikinci defa dünyaya dönüş arzusu ise âhiretteki nasîbinin azlığından neş'et etmektedir. Zira kişi neyin üzerinde yaşıyorsa onun üzerinde ölmekte ve neyin üzerine ölüyorsa onun üzerine de haşrolunmaktadır. Bu bakımdan bu tehlikeden en uzak hâl neticenin şehitlikle sonuçlanmasıdır. Bu da şehidin dünyayı elde etmek veya 'kahramandı' desinler veya buna benzer fâsid niyetlerde bulunmamak kasdına bağlıdır. Nitekim bu husus hadîste 'yücelmesi kastolunmalıdır' şeklindedir. İşte bu hâlden 'Allah mü'minlerden canlarını ve mallarını cennet karşılığında satın almıştır' diye bahsedilmiştir. Böyle bir kişi dünyasını âhirete satmış ve dünya karşılığında âhireti satın almıştır. Şehidin hâli senin *Lâ ilâhe illâllah* sözünün mânâsına muvafık düşer. Çünkü şehidin de Allah'tan başka maksudu yoktur. Zira insanın her maksudu mahbubudur. Her ma'bud da ilâhıdır. Bu bakımdan bu şehid hâl diliyle *Lâ ilâhe illâllah* der; zira Allah'tan başka onun maksudu yoktur. Kim diliyle *Lâ ilâhe illâllah* deyip hâli buna uygun değilse, onun işi Allah'ın meşiyetindedir ve böyle bir kimsenin hakkında tehlikeden emîn olmak sözkonusu değildir. İşte bu sırra binaen Hz. Peygamber (s.a) *Lâ ilâhe illallah* demeyi diğer zikirler-

60) Tirmizî, İbn Mâce ve Hâkim, (Câbir'den)

den daha üstün saymıştır. Bunu birçok yerlerde *tergib* olarak, mutlak ve kayıtsız bir şekilde zikretmiştir. Sonra hakikî mânâsını belirtmek için bazı hadîslerde *Sıdk* ve *İhlas* ile kayıtlandırarak şöyle buyurmuştur: 'Kim ihlâs ile *Lâ ilahe illâllah* derse...' İhlâsın mânâsı; hâlin kâle yardımcı olmasıdır. (Yani kalbin dile muvafık ve mutabık bulunmasıdır).

Bizi son nefesimizde hâl ve kâl bakımından *Lâ ilâhe illâllah* ehlinden eylemesini Allah'tan dileriz. Bizi zâhir ve bâtında bu mübarek sözü söyleyenlerden kılmasını rahmetinden niyaz ederiz ve bizde bu hâlin dünyaya vedâ edinceye kadar devam edip dünyaya iştiyak gözüyle iltifat etmemeyi, aksine dünyadan kaçınıp Allah Teâlâ'nın mülâkatına lâyık bulunanlardan eylemesini Allah Teâlâ'dan talep ederiz. Çünkü Allah ile mülâkatı seven bir kimsenin mülâkatını Allah da sever. Kim Allah'ın huzuruna varmaktan hoşlanmazsa, Allah da onun kendisine gelmesinden hoşlanmaz.

İşte bütün bunlar zikir mânâlarına işaretlerdir. *Muamele* ilmi çerçevesinde bu işaretlerden daha fazlasını söylemek imkân dahilinde değildir.

İKİNCİ BÖLÜM

Duânın Âdâbı, Fazileti ve Bazı Me'sur Duaların, İstiğfâr ve Salavât-ı Şerîfelerin Fazileti

Duanın Fazileti

Ayetler

Ey Rasûlüm! Kullarım sana benden sorarlarsa, (onlara bildir ki) şüphesiz ben (kendilerine) çok yakınımdır. Bana dua edenin duasını kabul ederim.

(Bakara/186)

Rabbinize, yalvararak ve gizlice dua edin. Muhakkak ki Allah (bağırıp çağırarak) haddi aşanları sevmez.

(A'raf/55)

Rabbiniz 'Bana dua edin, size icabet edeyim. Bana ibâdet etmekten büyüklenip yüz çevirenler muhakkak ki aşağılanarak cehenneme gireceklerdir' buyurdu.

(Mü'min/60)

De ki: 'İster *Allah*, ister *Rahmân* diye çağırın. Hangisini derseniz deyin, en güzel isimler O'nundur'.

(İsrâ/110)

Hadîsler

Nu'man b. Beşir, Hz. Peygamber'den şu hadîsi rivayet eder:

إِنَّ الدُّعَاءَ هُوَ الْعِبَادَةُ ثُمَّ قَرَأَ: ﴿ادْعُونِى اَسْتَجِبْ لَكُمْ﴾.

Hz. Peygamber birgün 'Dua, ibâdetin tâ kendisidir' buyurduktan sonra "Rabbiniz 'Bana dua edin, size icabet edeyim' buyurmuştur" (Mü'min/60) ayetini okudu. [61]

اَلدُّعَــاءُ مُخُّ الْعِــبَادَةِ

Dua, ibâdetin beyni ve iliğidir.[62]

Ebu Hüreyre Hz. Peygamber'den şu hadîsi rivayet eder:

لَيْسَ شَيْءٌ اَكْرَمَ عَلَى اللّٰهِ مِنَ الدُّعَـاءِ.

Allah nezdinde duadan daha şerefli hiçbir ibadet yoktur. [63]

اِنَّ الْعَبْدَ لاَيُخْطِئُهُ مِنَ الدُّعَاءِ اِحْدٰى ثَلاَثٍ: اِمَّا ذَنْبٌ يُغْـفَرُ لَهُ وَاِمَّا خَيْرٌ يُعَجَّـلُ لَهُ وَاِمَّا خَيْرٌ يُدَّخَـرُ لَهُ.

Kul, dua ile şu üç şeyden muhakkak birisini elde eder: a) Ya kendisi için affedilen günâh, b) Kendisine dünyada iken verilen bir hayır, c) Kendisi için azık olarak ayrılmış ve âhirette alacağı bir hayır.[64]

Ebu Zer (r.a) şöyle buyurmuştur: 'Yemeğe ne kadar tuz gerekiyorsa, hayırlı işlerde de o kadar dua yeterlidir'.

سَلُوا اللّٰهَ تَعَالٰى مِنْ فَضْلِهِ فَاِنَّ اللّٰهَ تَعَالٰى يُحِبُّ اَنْ يُسْاَلَ وَاَفْضَلُ الْعِبَادَةِ اِنْتِظَارُ الْفَـرَجِ.

Allah Teâlâ'dan fazlını isteyiniz. Çünkü Allah Teâlâ, kendisinden istenmesini sever. İbâdetin en faziletlisi ise, neticeden memnun olmayı beklemektir! [65]

---

61) Sünen sahipleri ve Hâkim

62) Tirmizî, (Enes'ten *garib* olarak)

63) Tirmizî, (*garib* olarak); İbn Mâce, İbn Hibban ve Hâkim

64) Deylemî, (Enes'ten)

65) Tirmizî, (İbn Mes'ud'dan)

Duanın Âdâbı

Duanın on âdâbı vardır:

1. Şerefli Vakitleri Gözetmek

Senenin *Arefe* gününü, aylardan *Ramazan* ayını, haftanın *cum'a* gününü ve saatlerin de *seher* vaktini gözetmek gibi.... Nitekim Allah Teâlâ (c.c) 'Sabahın erken vakitlerinde de istiğfâr ederlerdi' (Zâriyat/18) buyurmaktadır.

Hz. Peygamber (s.a) de şöyle buyurmuştur:

يَنْزِلُ اللّٰهُ تَعَالَى كُلَّ لَيْلَةٍ إِلَى سَمَاءِ الدُّنْيَا حِينَ يَبْقَى ثُلُثُ اللَّيْلِ الْآخِرُ فَيَقُولُ تَعَالَى: مَنْ يَدْعُونِى
فَأَسْتَجِيبَ لَهُ مَنْ يَسْأَلُنِى فَأُعْطِيَهُ مَنْ يَسْتَغْفِرُنِى فَأَغْفِرَ لَهُ.

> Allah Teâlâ her gece dünya semasına iner, bu iniş zamanı gecenin en son üçte birisi kaldığı zamandır. (Zât-ı ulûhiyyetine yakışır ve mahiyeti bizce malûm olmayan) inişi yaptığı zaman şöyle buyurur: 'Benden isteyen var mı ki duasını kabul edeyim? Benden dileyen var mı ki, kendisine dilediğini vereyim? Benden günâhının bağışlanma-sını isteyen var mı ki, günâhını affedeyim?'. [66]

Hz. Yâkub'un (a.s), kendisinden (Yusuf'u kuyuya attıkları için) özür dileyen ve günahlarının affı için Allah'a yalvarmasını rica eden çocuklarına 'Sizin için yakında rabbimden mağfiret dileyeceğim. Çünkü o gafûrdur, rahimdir. (Yusuf/98) deyip tehir etmesinin sebebinin' seher vaktinde dua etmek için olduğu söylenmiştir. Hz. Yâkub (a.s), seher vaktinde kalkıp dua eder ve bu duayı dinleyen çocukları da arkasında *âmin* derler. Bunun üzerine Allah Teâlâ kendisine vahiy gönderir ve 'Çocuklarını affettim ve hepsini peygamberlikle vazifelendirdim' buyurur.

---

66) Müslim ve Buhârî, (Ebu Hüreyre'den)

2. Şerefli Halleri Fırsat Bilmek

Şerefli halleri fırsat bilerek, o hallerde dua etmelidir. Nitekim Ebu Hüreyre şöyle der: 'Gök kapıları Allah yolunda, Allah'ın düşmanlarıyla çarpışanların safları düşman saflarına yaklaştığı zaman açılır ve yine o kapılar, yağmur yağdığı zaman, farz namazlar için kamet edildiği zaman açılırlar. Bu bakımdan bu vakitlerde dua etmeyi bir ganimet bilin'.

Mücâhid de şöyle der: 'Namaz, saatlerin en hayırlısında kılınmış ve kılınmaktadır. Bu nedenle namazların arkasından dua etmeyi ihmal etmeyin'.

Hz. Peygamber de şöyle buyurmuştur:

اَلدُّعَاءُ بَيْنَ الْاَذَانِ وَالْاِقَامَةِ لَا يُرَدُّ.

Ezan ve kamet arasında yapılan dua reddolunmaz. (Muhakkak kabul olunur).[67]

Oruçlu bir kimsenin duası geri çevrilmez.[68]

Hakîkat açısından vakitlerin şerefi, hâllerin şerefine bağlıdır. Çünkü seher vakti kalbin tasfiyesi, ihlâsı ve teşviş edici engellerden boşalma vaktidir. Arefe ve cuma günleri himmetlerin birleşme, kalplerin ilahî rahmetleri oluk hâlinde elde etmeye yardımlaşma vaktidir. İşte vakitlerin şerefinin sebeplerinden birisi hâllerdir. Bu sebeplerde insanın aklına gelmeyen ve bilgisi bulunmayan daha nice sırlar vardır. Secde hâli de duanın kabul olunmasına uygun hâllerdendir. Nitekim Ebu Hüreyre, Hz. Peygamber'den (s.a) bu hususta şu hadîsi rivayet etmiştir:

اَقْرَبُ مَا يَكُونُ الْعَبْدُ مِنْ رَبِّهِ تَعَالَى وَهُوَ سَاجِدٌ فَاَكْثِرُوا فِيهِ مِنَ الدُّعَاءِ.

Kulun, rabbine en yakın olduğu hâl secde ettiği hâldir. Bu nedenle secdenizde çok dua ediniz![69]

---

67) Ebu Dâvud, Nesâî, Tirmizî, (Enes'ten). İbn Adiy'e göre *zayıftır*.

68) Tirmizî, (*hasen* olarak)

69) Müslim

İbn Abbas (r.a) Hz. Peygamber'den şu hadîsi rivayet eder:

اِنِّى نُهِيتُ اَنْ اَقْرَاَ الْقُرْاٰنَ رَاكِعًا اَوْ سَاجِدًا فَاَمَّا الرُّكُوعُ فَعَظِّمُوا فِيهِ الرَّبَّ تَعَالَى وَاَمَّا السُّجُودُ فَاجْتَهِدُوا فِيهِ بِالدُّعَاءِ فَاِنَّهُ قَمِنٌ (جَدِيرٌ) اَنْ يُسْتَجَابَ لَكُمْ.

Ben rükû veya secde ederken Kur'an okumaktan menedildim. Rükûda rabbinizi tâzim edin. Secdede ise çok dua edin. Çünkü bu hallerde duanın kabul olunması sair zamanlara nazaran daha kuvvetlidir.[70]

3. Kıbleye Yönelerek Dua Etmek

Kişi, ellerini koltuk altlarının beyazlığı görünecek derecede kaldırmalı-dır. Çünkü Câbir b. Abdullah, Hz. Peygamber'in kıbleye yöneldiğini rivayet ederek şöyle buyurmaktadır:

اَتَى الْمَوْقِفَ بِعَرَفَةَ وَاسْتَقْبَلَ الْقِبْلَةَ وَلَمْ يَزَلْ يَدْعُو حَتَّى غَرُبَتِ الشَّمْسُ.

Hz. Peygamber (s.a) Arefe günü vakfe yerine geldi. Kıbleye yönelip güneş batıncaya kadar dua etti.[71]

Selmân-ı Fârisî de, Rasûlullah'ın şöyle buyurduğunu rivayet ediyor:

اِنَّ رَبَّكُمْ حَيٌّ كَرِيمٌ يَسْتَحِى مِنْ عَبِيدِهِ اِذَا رَفَعُوا اَيْدِيَهُمْ اِلَيْهِ اَنْ يَرُدَّهَا صِفْرًا.

Muhakkak rabbimiz hicabedici ve kerîmdir. Kulları ellerini dergâh-ı izzetine kaldırdıkları zaman o elleri boş çevirmekten hayâ eder.[72]

Enes de şöyle rivayet eder:

Rasûlullah (s.a) duada koltuk altının beyazı görününceye kadar ellerini kaldırır, parmağıyla işaret etmezdi.[73]

---

70) Müslim

71) Müslim ve Nesâî, (Usâme b. Zeyd'den)

72) Ebu Dâvud, Tirmizî, İbn Mâce ve Hâkim

73) Müslim

Ebu Hüreyre'nin (r.a) rivayet ettiğine göre, Hz. Peygamber (s.a) dua edip şehâdet parmaklarıyla işaret eden bir insanın yanından geçtiğinde şöyle buyurmuştur:

> Bir, bir... (iki parmağını birden kaldırma Allah'ın birliğine işaret olan tek parmağını kaldır).[74]

Ebu Derda (r.a) şöyle demiştir: 'Şu eller zincirlerle bağlanmadan önce kaldırıp onlarla dua edin'.

Duadan sonra elleriyle yüzü meshetmek gerekir. Nitekim Hz. Ömer (r.a) şöyle anlatmaktadır:

اِذَا مَدَّ يَدَيْهِ فِى الدُّعَاءِ لَمْ يَرُدَّهُمَا حَتَّى يَمْسَحَ بِهِمَا وَجْهَهُ.

> Hz. Peygamber ellerini duada (göklere) uzattığı zaman onlarla yüzünü meshetmeyince ellerini indirmezdi.[75]

İbn Abbas (r.a) Hz. Peygamber'in şu şekilde dua ettiğini rivayet etmektedir:

اِذَا دَعَا ضَمَّ كَفَّيْهِ وَجَعَلَ بُطُونَهُمَا مِمَّا يَلِى وَجْهَهُ.

> Rasûlullah (s.a) dua ettiği zaman, ellerini birleştirir, iç kısımlarını yüzüne doğru tutardı.[76]

İşte ellerin duada tutulma keyfiyeti bu şekildedir. Dua ederken gözlerini semâya dikmemelidir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

لَيَنْتَهِيَنَّ اَقْوَامٌ عَنْ رَفْعِ اَبْصَارِهِمْ اِلَى السَّمَاءِ عِنْدَ الدُّعَاءِ اَوْ لَتُخْطَفَنَّ اَبْصَارُهُمْ.

> Duada gözlerini semâya diken kavimler, ya bu durumdan vazgeçecekler veya (mânen) gözlerinin nûrları sökülecektir.[77]

---

74) Nesâî, (*hasen* olarak); İbn Mâce ve Hâkim, (*sahih* senedle)

75) Tirmizî, (*garib* olarak); Hâkim, *Müstedrek*

76) Taberânî, *el-Kebir*, (*zayıf* bir senedle)

77) Müslim, (Ebu Hüreyre'den)

4. Sessizce Dua Etmek

Dua ederken sesini ne fazla yükseltmeli, ne de iyice kısmalı, ikisi arasında bir tonla dua etmelidir. Nitekim Ebû Musa el-Eş'arî (r.a) şöyle rivayet eder: Biz Hz. Peygamber'le beraber seferden dönüyorduk. Medine'ye yaklaştığımızda Hz. Peygamber tekbir getirdi, ashab da onunla beraber tekbir getirerek seslerini oldukça yükselttiler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurdu:

يَا اَيُّهَا النَّاسُ! اِنَّ الَّذِى تَدْعُونَ لَيْسَ بِاَصَمَّ وَلاَ غَائِبٍ اِنَّ الَّذِى تَدْعُونَ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَ اَعْنَاقِ رِكَابِكُمْ.

Ey insanlar! Çağırdığınız Allah, ne sağırdır, ne de gaib. İyi bilin ki, çağırdığınız zat, sizinle bineklerinizin boynu arasındadır; (size herşeyden daha yakındır).[78]

Hz. Âişe 'Namazında sesini pek yükseltme, çok da kısma. Bu ikisinin arası bir yol tut' (İsrâ/110) ayetinin tefsirinde 'namazdan gaye duadır' demiştir.

Allah Teâlâ (c.c), peygamberi Zekeriyya'yı (a.s) överek şöyle buyurmuştur:

'O, rabbine gizlice yalvardığı zaman...'

(Meryem/3)

Başka bir ayet de şöyledir:

'Rabbinize yalvararak ve gizlice dua edin'.

(A'raf/55)

5. Duayı Kafiyeli Okumaya Çalışmak

Dua edenin hâli, Allah'a yalvaranın hâli gibi olmalıdır. Kafiyeli okumak için kişinin kendisini zorlaması, bu duruma ters düşer. Nitekim Hz. Peygamber (s.a) bir hadîs-i şerîfinde şöyle buyurmuştur:

سَيَكُونُ قَوْمٌ يَعْتَدُونَ فِى الدُّعَاءِ.

78) Müslim ve Buhârî

Duada ifrâta kaçan bir kavim gelecektir.

Allah Teâlâ da (c.c) şöyle buyurmuştur:

Rabbinize yalvararak ve gizlice dua edin. Muhakkak ki Allah, bağırıp çağırarak haddi aşanları sevmez..

(A'raf/55)

Bu ayetin tefsirinde 'Haddi aşanlar'ın duayı kafiyeli okumak hususunda kendilerini zorlayanlar oldukları söylenmiştir.

Dua eden kimse için en evlâ ve en iyi şekil, Rasûlullah'tan vârid olan duaları okuyup, onlarla yetinmesidir. Zira onlardan ayrılan bir kimse, çoğu zaman, dua okumada ileri gidip ifrata kaçar. Bu bakımdan maslahata uygun olmayan şeyleri istemeye kalkışır. O halde herkes güzelce dua etmeyi beceremez. İşte bu sırra binaen Hz. Muaz'dan rivayet edildiğine göre, cennette dahi âlimlere ihtiyaç vardır. Çünkü Allah tarafından cennetliklere 'istediğinizi isteyiniz' diye emir gelir. Bu emri alan cennet ehli, Allah'tan neyi temenni edeceklerini bilemezler. Öyle ki sonunda âlimler kendilerine bu hususu öğretirler...

Hz. Peygamber (s.a) duayı kafiyeli söylemek suretiyle ifrata kaçmayı şu hadîsiyle yasaklamaktadır:

اِيَّاكُمْ وَالسَّجْعَ فِى الدُّعَاءِ حَسْبُ اَحَدِكُمْ اَنْ يَقُولَ: اَللّٰهُمَّ اِنِّى اَسْاَلُكَ الْجَنَّةَ وَمَا قَرَّبَ اِلَيْهَا مِنْ قَوْلٍ وَعَمَلٍ وَاَعُوذُ بِكَ مِنَ النَّارِ وَمَا قَرَّبَ اِلَيْهَا مِنْ قَوْلٍ وَعَمَلٍ.

Duada seci' yapmaktan (kafiyeli okumaktan) kaçının. 'Ey Allahım! Ben senden cenneti isterim ve cennete yaklaştırıcı söz ve amelleri isterim. Cehennemden sana sığınırım. Ona yaklaştırıcı söz ve amellerden de sana sığınırım' demeniz kâfidir.

Şöyle bir rivayet de nakledilmiştir: 'Benden sonra bir kavim gelecektir: Hem duada, hem de abdest ve gusül hususunda çok ifrata kaçacaklardır'.

Seleften biri, kafiyeli (ve yapmacık bir şekilde) dua eden bir kıssacının yanından geçtiğinde ona şöyle bağırır: Sen, Allah Teâlâ'ya karşı mübalâğa mı yapıyorsun? Ben Allah rızâsı için şehâdet ederim ki, Habib el-Acemî'yi gördüm, dua ederken şu ke-

limelerden fazlasını söylemezdi: 'Ey Allahım! Bizi iyiler zümresinden eyle. Ey Allahım! Bizi kıyâmet gününde rezil etme. Ey Allahım! Bizi hayırlı işlere muvaffak kıl...' Halk da her taraftan Habib el-Acemî'nin arkasında dua ederdi ve bu zâtın duasının bereketli olduğu da herkesçe bilinmekteydi.

Seleften biri dua okuyuculara şu tavsiyede bulunmuştur: 'Zillet ve fakirlik diliyle dua et. Fesâhat ve belâgat diliyle dua etme'.

'Âlimler ve abdallar, dualarında yedi kelimeden ne fazla, ne eksik yapmazlar. *Bakara* suresinin son ayeti de buna şehâdet eder. Çünkü Allah Teâlâ, duanın hiçbir yerinde kullarının yedi kelimeden fazla olan dualarından haber vermemiştir'.

Seci'den maksat tekellüfle konuşmak demektir. Tekellüfle konuşmak ise yalvarış ve yakarışa uygun düşmez. Mutlak seci', kötülenmiş değildir. Çünkü Hz. Peygamber'den vârid olan birtakım dualarda tekellüf olmaksızın kendiliğinden kafiyeli düşen kelimeler mevcuttur. Hz. Peygamber'in şu duası buna örnek olarak verilebilir:

اَسْأَلُكَ الْاَمْنَ يَوْمَ الْوَعِيدِ وَالْجَنَّةَ يَوْمَ الْخُلُودِ مَعَ الْمُقَرَّبِينَ الشُّهُودِ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ الْمُوفِينَ بِالْعُهُودِ اِنَّكَ رَحِيمٌ وَدُودٌ وَاِنَّكَ تَفْعَلُ مَا تُرِيدُ.

Vaîd gününde senden emniyet, hulûd gününde mukarriblerle cemâlini müşâhede eden, ahdini yerine getiren, secde ve rükû edenlerle beraber senden cennet isterim. Çünkü sen rahim ve vedûdsun. Sen dilediğini yaparsın.[79]

Buna benzer daha nice dualar ve hadîsler vardır. O halde dua eden bir kimseye gereken şey, Rasûlullah'tan vârid olan dualarla yetinmektir veya tekellüf ve seci' yapmaksızın yalvarış ve yakarış diliyle istediğini Allah'tan talep etmektir. Zira Allah nezdinde en güzel dua yalvarışlı ve yakarışlı duadır.

6. Yalvarış, Korku, İstek ve Sığınma

Onlar, hayırlara koşarlar. Umarak ve korkarak bize dua ederler.

(Enbiyâ/90)

---

79) Tirmizî, (İbn Abbas'tan). (*Garib* olduğunu belirtmiştir)

Rabbinize yalvararak ve gizlice dua edin!

(A'raf/55)

Hz. Peygamber (s.a) de şöyle buyurmuştur:

إِذَا أَحَبَّ اللّٰهُ عَبْدًا اِبْتَلاَهُ حَتّٰى يَسْمَعَ تَضَرُّعَهُ.

Allah Teâlâ bir kulunu sevdiği zaman, onun yalvarış ve yakarışlarını duymak için onu belâlara mübtelâ kılar.[80]

7. Duanın Kabûl Olunacağına Kesinlikle İnanmak

Dua hakkındaki ümidine son derece bağlı olmak gerekir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

لاَيَقُلْ اَحَدُكُمْ إِذَا دَعَا: اَللّٰهُمَّ اغْفِرْ لِى اِنْ شِئْتَ، اَللّٰهُمَّ ارْحَمْنِى اِنْ شِئْتَ، لِيَعْزِمِ الْمَسْئَلَةَ فَاِنَّهُ لاَمُكْرِهَ لَهُ.

Sizden herhangi biriniz dua ettiği zaman 'Ey Allahım! Eğer dilersen beni affet, eğer dilersen bana rahmet eyle' demesin. Ancak isteğini kesin bir dille Allah Teâlâ'dan istesin. Çünkü Allah Teâlâ'yı zorlayacak herhangi bir kuvvet ve kudret mevcut değildir.[81]

Sizden herhangi biriniz dua ettiği zaman, isteğini büyütsün. Çünkü hiçbir şey Allah Teâlâ'nın kuvvet ve kudretine nisbetle büyük değildir. (Yani ne kadar büyük birşey istersen o, kudret-i ilâhiyesine nisbeten küçüktür ve verilmesinde herhangi bir zorluk da sözkonusu değildir).[82]

أُدْعُوا اللّٰهَ وَأَنْتُمْ مُوقِنُونَ بِالْإِجَابَةِ وَاعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ تَعَالَى لاَيَسْتَجِيبُ دُعَاءً مِنْ قَلْبٍ غَافِلٍ.

---

80) Deylemî, (Enes'ten)

81) Müslim ve Buhârî, (Ebu Hüreyre'den)

82) İbn Hibban, (Ebu Hüreyre'den)

Kabul edileceğine yüzde yüz inanarak Allah Teâlâ'ya dua ediniz ve biliniz ki, muhakkak Allah Teâlâ, gâfil bir kalpten gelen duayı kabul etmez.[83]

Süfyan b. Uyeyne şöyle demiştir: Herhangi birinizin daha önce yaptığı kötü hareketleri kendisini dua etmekten alıkoymasın. Çünkü Allah Teâlâ, bütün mahlûkatın şerlisi İblis'in duasını bile kabul etmiştir. "İblis: 'Bana kıyâmete kadar ömür ve mühlet ver' dedi. Allah da: 'Sen mühlet verilenlerdensin' buyurdu". (A'raf/14-15)

8. Duada Israr Ederek, Duayı Üç Defa Tekrarlamak

İbn Mes'ud (r.a) Hz. Peygamber'in, dua ettiği zaman duasını üç defa tekrarladığını, Allah'tan istediği zaman istediğini üç defa tekrarladığını söylemektedir.[84] Duasının kabul olunmasının geciktiğini görmemesi, (kulun haline) uygun bir durumdur. Çünkü Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

يُسْتَجَابُ لأَحَدِكُمْ مَا لَمْ يَعْجَلْ فَيَقُولُ قَدْ دَعَوْتُ فَلَمْ يُسْتَجَبْ لِى فَإِذَا دَعَوْتَ فَاسْأَلِ اللّٰهَ كَثِيرًا فَإِنَّكَ تَدْعُو كَرِيمًا.

Herhangi biriniz acele etmedikçe duası Allah tarafından kabul olunur. Acele etmek şu demektir: 'Ben dua ettim, duam kabul edilmedi'. Bu nedenle ey Allah'ın kulu! Dua ettiğin zaman Allah'tan çokça iste. Çünkü sen kerîm ve cömert bir zâttan istiyorsun.[85]

Bir âlim 'Ben yirmi seneden beri Allah'tan bir ihtiyacımı diliyorum. Hâlâ da bana o ihtiyacımı verip de, duamı kabul etmiş değildir. Fakat ben buna rağmen duamın kabul olunmasından ümidimi kesmiş değilim. Ben Allah Teâlâ'dan, beni din ve dünyamda beni ilgilendirmeyen şeyleri terketmeye muvaffak kılmasını istiyorum' demiştir.

Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

---

83) Tirmizî, (Ebu Hüreyre'den). *Garib* olduğunu belirtmiştir.

84) Müslim; hadisin sonu: Buharî ve Müslim

85) Müslim ve Buharî, (Ebu Hüreyre'den)

إِذَا سَأَلَ اَحَدُكُمْ رَبَّهُ مَسْأَلَةً فَتَعَرَّفَ الْاِجَابَةَ فَلْيَقُلْ: اَلْحَمْدُلِلّٰهِ الَّذِى بِنِعْمَتِهِ تَتِمُّ الصَّالِحَاتُ وَمَنْ اَبْطَأَ عَنْهُ شَيْءٌ مِنْ ذٰلِكَ فَلْيَقُلْ: اَلْحَمْدُلِلّٰهِ عَلٰى كُلِّ حَالٍ.

Herhangi biriniz Allah Teâlâ'dan birşey istediği ve o istediğinin kabul olunduğunu anladığı zaman şöyle desin: 'Hamd, salih amellerin ancak nimetiyle tamam olduğu Allah'a mahsustur'.

Kimin (duası kabul olunmayıp gecikmiş) ve istediklerinden birşey kendisine verilmemişse şöyle desin: 'Her hâlükârda hamd Allah'a mahsustur'.[86]

9. Allah'ın Zikriyle Duaya Başlamak

Bu bakımdan duanın başlangıcında hemen isteklerini sıralamaya girişmemelidir. Önce zikretmeli, zikirden sonra isteklerini sıralamalıdır. Seleme b. Ekvâ diyor ki: 'Hz. Peygamber (s.a) bütün dualarının başlangıcında mutlaka *Sübhâne Rabbiye'l-Aliyyi'l-A'le'l-Vehhâb* derdi'.[87]

Ebu Süleyman Dârânî şöyle demiştir: Bir kimse, Allah'tan herhangi bir ihtiyacını istemeden önce Hz. Peygamber'e salât ü selâm getirsin. Salât ü selâmdan sonra ihtiyacını arzetsin. İhtiyacını arzettikten sonra da duasını Rasûlullah'a getirilen salâvat-ı şerîfe ile sonuçlandırsın. Çünkü Allah Teâlâ (c.c) duanın başında ve sonunda getirilen salâvat-ı şerîfeleri kabul eder. Bu iki salâvat-ı şerîfeyi kabul edip de onların arasında dergâh-ı izzetine arzolunan ihtiyaçları bırakması, kabul etmemesi onun şânına yakışmaz. Nitekim Hz. Peygamber'den şöyle rivayet edilmektedir:

إِذَا سَأَلْتُمُ اللّٰهَ تَعَالٰى حَاجَةً فَابْتَدِئُوا بِالصَّلَاةِ عَلَيَّ فَإِنَّ اللّٰهَ تَعَالَ اَكْرَمُ مِنْ اَنْ يُسْأَلَ حَاجَتَيْنِ فَيَقْضِى اِحْدَاهُمَا وَيَرُدُّ الْاُخْرٰى.

Siz Allah Teâlâ'dan bir ihtiyacınızı istediğiniz zaman, önce salâvat getirmekle başlayınız. Çünkü Allah Teâlâ'nın şânına yakışmaz ki, kendisinden iki türlü ihtiyaç is-

86) Beyhakî, (Ebu Hüreyre'den); Hâkim, (Hz. Âişe'den benzerini *zayıf* bir senedle)

87) İmam Ahmed ve Hâkim

tendiğinde birisini (salâvat-ı şerîfeyi) kabul edip diğerini reddetsin! [88]

10. Duanın Kabul Olunmasının Temeli Bâtınî Edeptir

Duanın kabul olunmasının temeli bâtınî edeptir ki o da, tevbe etmek, zulümle aldıklarını geri vermek, bütün varlığıyla Allah Teâlâ'nın ibâdetine yönelmektir. İşte duanın kabul olunmasının en yakın sebebi budur. Nitekim Ka'b'ul-Ahbâr'dan şöyle rivayet edilir: "Hz. Musa (a.s) zamanında şiddetli bir kıtlık oldu. Musa (a.s) İsrâiloğulları'nı yanına alarak yağmur duasına çıktı. Fakat yağmur yağmadı. Böylece üç defa yağmur duasına çıktı. Yine yağmur yağmadı. Bunun üzerine (müteessir olan) Hz. Musa'ya Allah Teâlâ şöyle vahyetti: 'Sizin içinizde bir dedikoducu olduğu için, ne senin, ne de seninle bareber dua edenlerin dualarını kabul etmem'. Bunun üzerine Musa (a.s) sordu: 'Yârab! O dedikoducu kimdir? Bana göster ki, kendisini aramızdan çıkaralım?' Hz. Musa'nın bu isteği üzerine Allah Teâlâ ikinci defa şöyle vahyetti: 'Ey Musa! Ben sizi kovuculuktan menederken kendim mi kovucu olayım?' Bu müşkil durum karşısında kalan Hz. Musa, İsrailoğulları'na 'Hepiniz birden dedikodudan tevbe edip, Allah Teâlâ'ya sığının' buyurdu. İsrailoğulları da bu kötü fiilden tevbe ettiler. Ondan sonra Allah Teâlâ onlara yağmur ihsan etti".

Said b. Cübeyr şöyle anlatır: "İsrâiloğulları hükümdarlarından birinin zamanında büyük bir kıtlık oldu. Halk yağmur duasına çıktı. Bunun üzerine hükümdar, İsrâiloğulları'na dedi ki: 'Muhakkak ya Allah bize yağmur gönderecek veya biz O'na eziyet vereceğiz'. Kendisine soruldu: 'Nasıl olur da hükmü göklerde bulunan Allah'a eziyet vermeye muktedir olabiliriz?' Hükümdar 'Eğer yağmur vermezse, O'nun velîlerini ve tâat ehlini öldüreceğim. İşte bu, O'nun için eziyettir' dedi. Bunun üzerine dua eden halkın dualarına karşılık Allah Teâlâ bolca yağmur ihsân etti".

Süfyan es-Sevrî şöyle buyurmuştur: "İşittiğime göre İsrâiloğulları yedi sene, üst üste kıtlıkla karşı karşıya kaldılar.

88) İmam Irakî *merfû* olarak bu hadisi görmediğini ancak Ebu Derdâ'dan *mevkûf* olarak rivayet edildiğini söylüyor. (Ebu Tâlib el-Mekkî rivayet etmiştir)

Öyle bir hâle geldiler ki, mezbeleliklerden ölü hayvanların leşlerini toplayıp yediler. Çocuklarını yediler. Bu hâl devam ettiği müddetçe dağlara çıkıp ağlarlar, yalvarıp yakarırlardı. Bunun üzerine Allah Teâlâ onların peygamberlerine vahiy gönderdi: 'Eğer yürüyerek bitkin bir hâlde benim dergâhıma gelip, ayaklarınız yürümekten şerha şerha olup, dizlerinize kadar çıksa, dua için uzanan elleriniz göklere yetişse, dua eden diliniz dua ede ede yorulsa bile, yine de duanızı kabul etmeyeceğim ve yine de ağlayanınıza rahmet etmeyeceğim. Tâ ki, zulümle aldıklarınızı sahiplerine iade etmedikçe...' Bunun üzerine zulümle alınan bütün mallar ve haklar, sahiplerine iade edildi ve aynı günde yağmur şakır şakır yağmaya başladı".

Mâlik b. Dinar şöyle demiştir: İsrâiloğulları'nda büyük bir kıtlık meydana geldi. Birkaç defa yağmur duasına çıkmalarına rağmen, yağmurun yüzünü göremediler. Bunun üzerine Allah Teâlâ (c.c), peygamberlerine şöyle vahiy gönderdi: 'Onlara söyle ki, sizler necis bedenlerinizle benim huzuruma geliyorsunuz. Kana boyanmış ellerinizi benim dergâhıma uzatıyorsunuz. Mideleriniz haramla dolu olduğu hâlde geliyorsunuz. Şimdi ise benim gazabım sizin üzerinize daha da artar. Bu durumda bana gelmeniz sizi gittikçe benden uzaklaştırır; (bu söylediklerimden tevbe eder gelirseniz, o zaman size rahmet ederim. Aksi takdirde rahmetin yüzünü göremezsiniz)'.

Ebu Sıddîk en-Nâci der ki: "Hz. Süleyman (a.s), bir ara yağmur duasına çıktı. Çöle giderken sırt üstü yatmış, ayaklarını göklere doğru uzatmış bir karınca gördü ve o karınca şöyle diyordu: 'Ey Allahım! Ben senin mahlûkatın içinde zayıf bir mahlûkum. Senin rızkın olmazsa helâk olurum. Çünkü hiçbir zaman senin rızkından müstağnî değiliz. O hâlde bizi başkasının günâhından ötürü helâk etme'. Bu manzarayı müşâhede eden Süleyman (a.s) herşeyden habersiz bulunan cemâata 'Dönün! Dua etmenize artık ihtiyaç kalmadı. Başkasının duası bereketiyle Allah size de yağmur ihsân edecektir' dedi".

Evzâî şöyle anlatır: "Halk yağmur duasına çıktı. Yağmur duasına çıkan kitleye Bilâl b. Sa'd b. Ebî Vakkas kalkıp bir hutbe okudu: Hutbesinin başında Allah'a hamdü senâ ettikten sonra şöyle devam etti: 'Ey burada hazır bulunanlar! Siz günahkâr olduğunuzu ikrar etmez misiniz?' Hazır bulunanlar 'Evet, günah-

kâr olduğumuzu ikrâr ederiz' dediler. Bunun üzerine şöyle devam etti: 'Ey Allahım! Biz senin şöyle buyurduğunu işittik: 'İyilik edenleri ayıplamaya bir yol yoktur' (Tevbe/91). İşte biz de, günahkâr olduğumuzu ikrar ettik. Senin affın bizim gibilere olmazsa acaba kime olacaktır? Ey Allahım! Bizi affeyle! Bize rahmetini ihsân eyle! Bize yağmur gönder'. Bu duadan sonra ellerini cemaatla beraber kaldırdı ve derhal yağmur yağmaya başladı".

Mâlik b. Dinar'a 'Bizim için rabbine dua et!' denildiğinde, Mâlik şöyle demiştir: 'Siz yağmurun geciktiğini görüyorsunuz. Bense fiillerinizden ötürü taş yağmasının geciktiğini görüyorum'.

Rivayet edildiğine göre, Hz. İsâ (a.s) çıkıp yağmur duasında bulundu. Yağmurun yağmamasından rahatsız olan cemaate Hz. İsâ şöyle dedi: 'Sizin içinizde hayatında bir günah bile işleyen kimse varsa, o bizden ayrılıp gitsin'. Bunun üzerine bütün herkes dönüp gitti ve Hz. İsâ ile çölde bir tek kişi kaldı. Hz. İsâ o kalan kişiye 'Senin hiç günâhın yok mu?' dedi. Kişi 'Allah'a yemin ederim ki ben şundan başka bir günâhım olduğunu bilmiyorum: Bir gün namaz kılıyordum. Yanımdan bir kadın geçti. Şu gözümle ona baktım. Fakat o gittikten sonra ona bakan gözüme parmağımı soktum, gözümü çıkarıp attım' karşılığını verdi. Bunun üzerine İsâ (a.s), adama şöyle dedi: 'Sen dua edip Allah'tan iste. Ben de duana *âmin* diyeyim'.[89] O kişi dua etti. (Hz. İsâ da *âmin* dedi). Bunun üzerine bulutlar toplanmaya başladı. Yağmur yağdı ve insanlar da böylece kıtlıktan kurtuldu.

Yahyâ el-Gassâni şöyle anlatır: "Hz. Dâvud'un zamanında halk kıtlığa yakalandı. Aralarında üç âlim seçtiler. Bu âlimleri yağmur duasına çıkardılar ki Allah onların yüzüsuyu hürmetine yağmur versin. Bu âlimlerden biri şöyle dua etti: 'Ey Allahım! Senin, Tevrat'ta verdiğin hükme göre bizim, bize zulmedenleri affetmemiz gerek. Ey Allahım! İşte biz kendi nefislerimize zulmettik. Affetmeyi emreden sen de bizi affeyle!' İkinci âlimin duası şöyleydi: 'Ey Allahım! Sen Tevrat'ta 'kölelerimizi âzâd etmemizi' bize emrediyorsun. Ey Allahım! Bizler de senin köleleriniz. Bu bakımdan bizleri âzâd eyle'. Üçüncü âlim de şöyle dua eder: 'Ey

---

89) Bu hüküm Kur'an'a göre değildir. Çünkü Kur'an'da haram bakışın kefâreti sadece tevbe etmektir. Buradaki hüküm, eski şeriatlara âit olmalıdır. (Mütercim)

Allahım! Sen Tevrat'ta 'miskin ve fakirleri kapımıza geldikleri zaman onları boş çevirmemememizi' emrediyorsun. Ey Allahım! İşte biz de senin miskinleriniz. Senin kapında durmuşuz. Bu bakımdan bizim dualarımızı geri çevirme'. Bu dualardan sonra yağmur yağmaya başlar".

Atâ es-Sülemî şöyle anlatır: Bir ara yağmurdan mahrum kaldık. Yağmur duasına çıktık. Bir de ne göreyim, Sa'd el-Mecnun (Deli Sa'd) diye tanınan biri mezarlar arasında dolaşmaktadır.

- Ey Atâ! Bugün mahşer günü mü? Yoksa bugün mezarlarda yatan ölüler mi dirildiler?

- Hayır. Böyle birşey yok. Fakat biz yağmurdan mahrum kaldık. Yağmur duası için çıktık.

- Ey Atâ! Siz toprağa bağlı kalplerle mi, yoksa göklere bağlı kalplerle mi buraya geldiniz?

- Göklere bağlı kalplerle...

- Heyhât! Ey Atâ! Çıkanlara de çıkmasınlar. Çünkü *Nâkid* (olan Allah) basiret sâhibidir; (herkesin ne olduğunu, olduğu gibi bilir).

Bu sözü söyledikten sonra gözlerini semâya dikerek şöyle dedi:

> Ey İlâhım! Seyyidim ve Mevlâm! Kullarının günâhından ötürü memleketini helâke götürme. İsimlerinin gizli sırrı ile tecellî eyle. Perdelerin örttüğü nimetlerin hürmetine, memleketini kana kana sulandıracak, kullarına yeniden hayat bahşedecek tatlı ve bol bir su ile bizi sevindir. Ey herşeye kâdir olan!

Atâ der ki: Sa'd'ın duası bitmeden önce bulutlar gürlemeye başladı, sağa sola şimşekler çaktı. Bardaktan boşanırcasına yağmur geldi. Bu manzarayı müşahede eden Sa'd, sırtını bize çevirip yoluna devam ederken şunları söyledi:

> Âbidler ve zâhidler felâh bulmuşlardır. Çünkü onlar içlerini mevlâlarının hâtırı için aç bırakmaktadırlar. Çünkü onlar mevlâlarının sevgisinden hasta gözlerini uykusuz bırakırlar. Geceler biter, onlar hâlâ uykusuzdur. Allah'ın ibâdeti onları o derece meşgul etmiştir ki, halk onların deli olduğunu zanneder.

İbn Mübârek şöyle anlatır: "Şiddetli kıtlık olan bir senede *Medine-i Münevvere*'ye geldim. Halk çıkmış yağmur istiyordu. Ben de kendilerine katıldım. Biz bu durumdayken ansızın simsiyah bir köle, sırtında âdi bir ketenden yapılmış iki elbise olduğu halde çıkageldi. Elbiselerden birini izâr (göbekten aşağıyı örten elbise) yapmış, diğerini de omuzuna atmıştı. Geldi, tam benim yanıma oturdu. Şöyle fısıldadığını duydum: 'Ey rabbim! Günahların çokluğu, kötü amellerin bolluğu, senin nezdinde yüzleri eskitmiş midir? Sen kullarını te'dib için bize yağmur vermedin. Ey vekar sâhibi halîm Allah! Ey kullarının kendisinden iyilikten başka birşey görmedikleri rabbim! Senden yağmur istiyorum. Şu anda, şu anda senden yağmur vermeni istiyorum'. O 'şu anda, şu anda' sözünü tekrarlamakta iken, bir de ne göreyim, berrak gökler bulutlarla doldu, her taraftan sağanak hâlinde yağmurlar yağmaya başladı".

İbn Mübârek sözlerine şöyle devam eder: "Bu manzarayı müşahede ettikten sonra Fudayl b. İyâz'ın yanına geldim. Bana dedi ki: 'Neden seni böyle üzgün görüyorum?' Fudayl'a 'Yarışta bizi geçen, bizim değil de başkasının eliyle olan bir iş beni üzdü' dedim ve kendisine durumu anlattım. Bunu dinleyen Fudayl, heyecandan bağırıp bayıldı".

Rivayet edildiğine göre, Hz. Ömer (r.a) kıtlık senesinde Resulullah'ın amcası Hz. Abbas'ı şefâatçı yaparak Allah Teâlâ'dan yağmur dilemiştir. Hz. Ömer duasını bitirdikten sonra Abbas (r.a) şöyle demiştir:

> Ey Allahım! Göklerden gelen her belâ mutlaka bir günahtan ötürüdür ve o belânın giderilmesi mutlaka tevbeye bağlıdır. Senin rasûl-i zişânının ashâbı, ona yakınlığımdan ötürü benimle senin dergâhına gelmiş bulunuyorlar. İşte bunlar ellerimizdir. Günahlarla beraber senin dergâhına uzatılmışlardır. Şunlar da alınlarımızdır, tevbe ile beraber gelmişlerdir. Sen ise koruyucusun. Sürünün içinde kaybolanı elbette ki ihmâl etmezsin. Ayağı kırılmışı heder olacak bir yerde bırakmazsın. Küçükler yana yakıla seni çağırıyorlar. Yaşlılar rikkat ve heyecana gelmişlerdir. Çeşitli sesler sıkıntı hâllerini senin dergâh-ı izzetine şikayet etmektedirler. Sen ise sırdan daha gizlisini de bilensin.

Ey Allahım! Onlar ümitsiz olup, bundan dolayı helâk olmazdan önce, merhametinle onlara yağmur gönder. Çünkü senin rahmetinden ancak kâfirler ümit keserler.

(Râvi diyor ki:) Hz. Abbas, duasını daha bitirmeden dağlar kadar bulutlar göründü ve oluk gibi yağmur boşanmaya başladı).

Rasûlullah'a Okunan Salâvat-ı Şerîfe'nin ve Rasûlullah'ın Fazileti

Allah Teâlâ (c.c) şöyle buyurmaktadır:

Gerçekten Allah ve melekleri peygambere salât ederler. Ey iman edenler! Siz de ona salât ediniz ve gönülden teslim olunuz.

(Ahzâb/56)

Rivayet ediliyor ki, Hz. Peygamber (s.a) günün birinde, yüzünde müjde alâmetleri olduğu hâlde çıkageldi ve şöyle buyurdu:

اَمَا تَرْضٰى يَا مُحَمَّدُ! اَنْ لاَيُصَلِّى عَلَيْكَ اَحَدٌ مِنْ اُمَّتِكَ صَلاَةً وَاحِدَةً اِلاَّ صَلَّيْتُ عَلَيْهِ عَشْرًا وَلاَ يُسَلِّمُ عَلَيْكَ اَحَدٌ مِنْ اُمَّتِكَ اِلاَّ سَلَّمْتُ عَلَيْهِ عَشْرًا.

Cebrâil (a.s) bana gelerek dedi ki: ‘Ey Muhammed! Sen râzı değil misin ki, ümmetinden herhangi bir kişi bir defacık sana salâvat-ı şerîfe getirirse ben ona on defa salâvat edeyim? Sen râzı değil misin, ümmetinden herhangi bir kimse sana bir defa selâm ederse, ben ona on defa selâm edeyim?’[90]

مَنْ صَلَّى عَلَىَّ صَلَّتْ عَلَيْهِ الْمَلاَئِكَةُ مَا صَلَّى عَلَىَّ فَلْيُقِلَّ عِنْدَ ذٰلِكَ اَوْ لِيُكْثِرْ.

Kim benim üzerime salâvat getirirse, o salât getirdiği müddetçe melekler de onun üzerine salâvat getirirler. O kimse bu keyfiyeti bildikten sonra üzerime ister az, ister çok salâvat getirsin.[91]

---

90) Nesâî ve İbn Hibban, (Ebu Talha'dan)

91) İbn Mâce, (Amr b. Rebî'den *zayıf* bir senedle); Taberânî, (*hasen* bir senedle)

İnsanların (müslümanların) bana en yakını, bana en fazla salâvat-ı şerîfe getirenidir.[92]

بِحَسْبِ الْمُؤْمِنِ مِنَ الْبُخْلِ اَنْ اُذْكَرَ عِنْدَهُ فَلاَ يُصَلِّى عَلَىَّ.

Müslüman kişiki ben onun yanında yâdedildiğim hâlde o, bana salâvat-ı şerîfe getirmez. Bu cimrilik yönünden ona yeter de artar bile.[93]

اَكْثِرُوا مِنَ الصَّلاَةِ عَلَىَّ يَوْمَ الْجُمُعَةِ.

Cuma gününde bana çok salâvat-ı şerîfe getirin.[94]

Ümmetimden bana salâvat-ı şerîfe getiren kimse için on sevap yazılır ve defterinden on günah da silinir.[95]

مَنْ قَالَ حِينَ يَسْمَعُ الْاَذَانَ وَالْاِقَامَةَ: اَللّٰهُمَّ رَبَّ هٰذِهِ الدَّعْوَةِ التَّامَّةِ وَالصَّلاَةِ الْقَائِمَةِ صَلِّ عَلٰى مُحَمَّدٍ عَبْدِكَ وَرَسُولِكَ وَاَعْطِهِ الْوَسِيلَةَ وَالْفَضِيلَةَ وَالدَّرَجَةَ الرَّفِيعَةَ وَالشَّفَاعَةَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ حَلَّتْ لَهُ شَفَاعَتِى.

Ezan ve kameti işittiği zaman şöyle diyen kimseye benim şefâatim vâcib olur: 'Ey Allahım! Ey bu tam ve eksiksiz dâvein sâhibi! Ey kılınacak olan namazın mâliki! Kulun ve rasûlün Muhammed'in üzerine salât et. Ona vesîle ve fazileti, en yüce derece ve şefâatı kıyâmet gününde ihsan buyur!' [96]

Kim herhangi bir kitapta benim üzerime bir salât getirirse (yazarsa) ismim o kitapta oldukça melekler o kimse için af talebinde bulunurlar.[97]

---

92) Tirmizî, (İbn Mes'ud'dan)

93) Kasım b. Esbağ, (Hz. Hasan'dan)

94) Ebu Dâvud, Nesâî, İbn Mâce, İbn Hibban ve Hâkim

95) Nesâî, (Amr b. Dinar'dan)

96) Buharî, (Câbir'den)

97) Taberânî, *Evsat*; Ebu Şeyh, *es-Sevab*; el Müstağfirî, *Daavât*, (Ebu Hüreyre'den *zayıf* bir senedle)

إِنَّ فِى الْأَرْضِ مَلَائِكَةً سَيَّاحِينَ يُبَلِّغُونِى عَنْ أُمَّتِى السَّلَامَ.

Yeryüzünde seyahat eden birtakım melekler vardır. Onların vazifeleri ümmetimin selâmını bana iletmektir.[98]

Hz. Peygamber'e 'Sana nasıl salât-ı şerîfe getirelim?' diye sorulunca şu cevabı verdi:

قُولُوا: اَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلٰى مُحَمَّدٍ عَبْدِكَ وَعَلٰى اٰلِهِ وَاَزْوَاجِهِ وَذُرِّيَّتِهِ كَمَا صَلَّيْتَ عَلٰى اِبْرَاهِيمَ وَاٰلِ اِبْرَاهِيمَ وَبَارِكْ عَلٰى مُحَمَّدٍ وَاَزْوَاجِهِ وَذُرِّيَّتِهِ كَمَا بَارَكْتَ عَلٰى اِبْرَاهِيمَ وَاٰلِ اِبْرَاهِيمَ اِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ.

Deyiniz ki; ey Allahım! Kulun Muhammed'e, âline, zevcelerine ve zürriyetine, İbrahim'e, onun âline salâvat ettiğin gibi, salâvat et. İbrahim ve âline bereket yağdırdığın gibi, Muhammed'e, pâk zevcelerine ve zürriyetine de bereket yağdır. Çünkü sen hamdi herkes tarafından yapılan ve herkes tarafından övülen bir ilâhsın.

Hz. Ömer'in Hz. Peygamber'e Duası

Ömer b. Hattâb'ın (r.a) Hz. Peygamber'in ölümünden sonra ağlayarak şöyle dediği nakledilmiştir:

Annem ve babam sana fedâ olsun ey Allah'ın Rasûlü! Sen, ilk başta bir kütüğün üzerine çıkıp hutbe okuyordun. Ashâb-ı kirâm çoğaldığı zaman bu vazifeyi daha güzel yaparak bütün cemaate duyurmak için *minber* yaptırdın. O zaman senden ayrılmaya tahammül edemeyen kütük inledi. Elini üzerine koyuncaya kadar inlemesi devam etti. Ancak elini üzerine koyunca sükûnete kavuştu. Senin ayrılığına bir ağaç parçası bile tahammül edemezken, bu ayrılığa müslümanlar nasıl dayanabilsin? Ey Allah'ın Rasûlü! Anam babam sana fedâ olsun. Sen Allah'ın nezdinde o kadar fazi-

98) *Hac* kitabının sonunda geçmişti.

letlisin ki, Allah Teâlâ sana yapılan itâati kendisine yapılmış kabul ederek şöyle buyurmuştur:

Kim peygambere itâat ederse muhakkak Allah'a itâat etmiş olur.

(Nisâ/80)

Ey Allah'ın Rasûlü! Anam babam sana fedâ olsun! Senin faziletin Allah'ın nezdinde öyle yüksek derecelere ulaşmıştır ki, seni bütün peygamberlerden sonra göndermesine rağmen hepsinin başında zikredip yer vermektedir.

(Ey Rasûlüm!) Hatırla ki, bir vakit peygamberlerden söz almıştık. Senden de, Nûh'tan da, İbrahim'den de, Musa'dan da, Meryem oğlu İsâ'dan da... Onlardan sağlam bir söz aldık.

(Ahzâb/7)

Ey Allah'ın Rasûlü! Anam babam sana fedâ olsun! Allah nezdinde senin faziletin öyle bir dereceye ulaşmıştır ki, cehennem ehli sana itâat etmiş olmayı temenni ederler. Oysa bu temenniyi yaptıkları zaman ateş içinde azap görmektedirler. Nitekim Allah Teâlâ (c.c) onların bu durumunu şu şekilde belirtmektedir:

O gün yüzleri ateş içinde kaynayıp çevirilirken: 'Vâh bize! Keşke Allah'a itâat etseydik! Peygamber'e itâat etseydik!' diyeceklerdir.

(Ahzâb/66)

Ey Allah'ın Rasûlü! Anam ve babam sana fedâ olsun! Eğer Allah Teâlâ, içinden pınarlar akan bir taşı İmran oğlu Musa'ya (a.s) vermiş ise, o, senin parmaklarının arasından fışkıran sudan daha mu'cizevî değildir ki Allah Teâlâ ondan ötürü sana salât getirdi.

Ey Allah'ın Rasûlü! Anam babam sana fedâ olsun! Eğer Allah Teâlâ Hz. Süleyman'a sabahtan öğleye kadar katettiği mesafesi bir aylık, öğleden akşama kadar katettiği mesafesi de bir aylık yol olan rüzgârı vermiş ise de, o, sana verilen ve üzerinde geceleyin tâ yedinci semaya kadar çıkıp sonra aynı gecenin sabahında dönerek sabah namazını Mekke'nin *el-*

Ebtah vadisinde kıldığın *Burak*'tan daha mu'cizevî değildir. Allah rahmet deryâlarını senin üzerine boşaltsın.

Ey Allah'ın Rasûlü! Anam babam sana fedâ olsun. Eğer Allah Teâlâ, Meryem oğlu İsâ'ya ölüleri diriltme mu'cizesi ihsân etmiş ise de, onun bu mûcizesi zehirlenmiş ve pişirilmiş koyunun seninle konuşup 'Ben zehirliyim, beni yeme' diyen mu'cizenden daha üstün değildir.

Ey Allah'ın Rasûlü! Anam babam sana fedâ olsun! Nûh (a.s) kavmine beddua ederek: 'Ey Rabbim! Kâfirlerden hiç kimseyi yeryüzünde bırakma!' (Nûh/26) demiştir. Eğer sen de o beddua gibi bizim için bir beddua etseydin muhakkak hepimiz helâk olurduk. Oysa secde halindeyken senin sırtına pislik dolu işkembeyi attılar. Senin yüzünü kanattılar ve dişlerini kırdılar. Bütün bunlara rağmen sen, hayırla dua etmekten başka birşey yapmadın ve hattâ şöyle dedin: 'Ey Allah'ım! Kavmimi bağışla. Çünkü onlar bilmiyorlar'.

Ey Allah'ın Rasûlü! Anam babam sana fedâ olsun! Senin kısa ömründe sana tâbi olanlar, Nûh'un (a.s) uzun ömründe tâbi olanlarından daha fazladır. Sana iman edenler çok kalabalıktır. Oysa Nûh'a pek az kimseler iman etti. Ey Allah'ın Rasûlü! Anam babam sana fedâ olsun! Eğer sen, ancak sana denk olan kimselerle otursaydın, bizimle oturmaman gerekirdi. Eğer sen, ancak sana denk olan kimselerden kız alıp verseydin, bizden ne kız alman ne de vermen gerekirdi. Eğer sen, ancak sana denk olan kimseleri kendine vekil etseydin bizi hiçbir zaman vekil etmezdin. Fakat Allah'a yemin ederim, sen bizimle oturdun, bizden kız alıp verdin, bize vekil oldun, bizi vekil tâyin ettin. Sen yünlü elbise giydin, merkebe bindin. Terkine başkasını aldın. Yemeğini toprak üzerine koyup yedin. Yemek yerken, tevâzu olarak yağlanan parmaklarını yaladın. Allah'ın salât ve selâmı senin üzerine olsun!

Âlimlerden biri şöyle demektedir: "Ben Hz. Peygamber'in hadîslerini yazarken Hz. Peygamber'e sadece salâvat-ı şerîfe getirir ve fakat selâm getirmezdim. Bunun üzerine Rasûlullah'ı rüyamda gördüm; bana şöyle dedi: 'Neden kitabında salâvat-ı şerîfeyi tam mânâsıyla yazmıyorsun?' İşte bundan sonra kitabın neresinde sa-

lâvat yazdıysam, beraberinde Rasûlullah'a selâmı da getirerek yazmışımdır".

Ebu'l-Hasan şöyle anlatır: 'Hz. Peygamber'i (s.a) rüyamda gördüm ve kendisine 'Ey Allah'ın Rasûlü! *er-Risale* adlı kitabında senin için 'Allah, Muhammed'e onu ananlar andıkça ve onun zikrinden gafiller gafil oldukça salât etsin' diyen kişi (İmam Şafiî), acaba tarafınızdan ne gibi bir mükâfat ile taltîf edildi?' diye sordum. Hz. Peygamber şöyle cevap verdi: 'O hesap vermek için mahşerde durdurulmayacak...' [99]

İstiğfâr'ın Fazileti

Ayetler

Bir günah işledikleri veya nefislerine zulmettikleri zaman Allah'ı anarak günahlarının bağışlanmasını isteyenler...

(Âlu İmran/135)

Alkame ve el-Esved'den şöyle nakledilir: Abdullah b. Mes'ud (r.a) dedi ki: Allah'ın Kitabı'nda iki ayet vardır. Günah işleyen herhangi bir kimse o iki ayeti okuyup Allah'a istiğfâr ettiği takdirde Allah Teâlâ onun günahını affeder. O ayetler şunlardır:

Bir günah işledikleri veya nefislerine zulmettikleri zaman Allah'ı anarak günahlarının bağışlanmasını isteyenler...

(Âlu İmran/135)

Kim bir fenâlık yapar, yahut nefsine zulmeder de Allah'tan mağfiret dilerse Allah'ı çok bağışlayıcı, çok merhamet edici bulur.

(En'am/110)

Allah Teâlâ başka bir ayette de şöyle buyurmaktadır:

Artık rabbini hamd ile tesbih et ve O'ndan mağfiret dile. Muhakkak ki Allah tevbeleri kabul edendir.

(Nasr/3)

Ve seherlerde Allah'tan mağfiret dileyenler...

(Âlu İmrân/17)

---

99) Rüyalar dinde delil olmaz. Sadece terhib ve tergib için nakledilir.

Hadîsler

Hz. Peygamber (s.a) şu duayı çok okurdu:

سُبْحَانَكَ اللّٰهُمَّ وَبِحَمْدِكَ اَللّٰهُمَّ اغْفِرْ لِى اِنَّكَ اَنْتَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ.

Ey Allahım! Sen her çeşit eksiklikten uzak ve münezzehsin. Senin hamdinle bunları söyler ve yaparız. Ey Allahım! Beni affet! Çünkü kullarının tevbesini çokça kabul eden ve kullarına rahmette bulunan bir zatsın sen.[100]

Kim çokça istiğfâr ederse, Allah Teâlâ onun için her üzüntüden kurtuluş yolu, her darlıktan çıkış imkânı ihsân ettiği gibi, onun ummadığı yerden de rızık ihsân eder.[101]

Ben hergün yetmiş defa tevbe edip Allah Teâlâ'dan mağfiret talebinde bulunmaktayım.[102]

Hz. Peygamber'in geçmiş ve gelecek günahları (zelle'leri) affolunmakla beraber o yine de günde yetmiş defa af talebinde bulunurdu.

اِنَّهُ لَيُغَانُ عَلٰى قَلْبِى حَتّٰى اِنِّى لَاَسْتَغْفِرُ اللّٰهَ تَعَالٰى فِى كُلِّ يَوْمٍ مِائَةَ مَرَّةٍ.

Benim kalbim ince bir pasla kaplanıyor. (Onu silmek için) her günde yüz defa Allah'tan af talebinde bulunuyorum.[103]

مَنْ قَالَ حِينَ يَاْوِى اِلٰى فِرَاشِهِ: اَسْتَغْفِرُاللّٰهَ الْعَظِيمَ الَّذِى لَااِلٰهَ اِلاَّ هُوَ الْحَىُّ الْقَيُّومَ وَاَتُوبُ اِلَيْهِ ثَلاَثَ مَرَّاتٍ غَفَرَاللّٰهُ لَهُ ذُنُوبَهُ وَاِنْ كَانَتْ مِثْلَ زَبَدِ الْبَحْرِ اَوْ عَدَدَ رَمْلِ عَالِجٍ اَوْ عَدَدَ وَرَقِ الشَّجَرِ اَوْ عَدَدَ اَيَّامِ الدُّنْيَا.

---

100) Hâkim, (İbn Mes'ud'dan). *Sahih* olduğunu belirtmiştir.

101) Ebu Dâvud ve Nesâî, İbn Mâce ve Hâkim, İbn Abbas'tan *sahih* bir senedle)

102) Buharî, (Ebu Hüreyre'den)

103) Müslim

Kim yatağına girdiği zaman 'Kendisinden başka ilah olmayan, *hayy* ve *kayyûm* olan Allah'tan günahlarımın affını talep ediyorum' sözünü üç defa tekrar ederse, Allah Teâlâ onun bütün günahlarını -denizlerin köpüğü kadar veya *Temim* sahrasının kumlarının adedi veya ağaç yapraklarının adedi veyahut da dünya günlerinin adedi kadar olsa bile- affeder[104].

Kim bir önceki hadîste geçen duayı okursa, düşman ile savaşırken kaçsa da yine günahları affolunur.[105]

Huzeyfe b. Yeman şöyle der: 'Benim aileme karşı dilim çok sertti. Bunun üzerine Hz. Peygamber'e 'Ey Allah'ın Rasûlü! dilimin beni ateşe sokmasından korkuyorum' dediğimde, Hz. Peygamber şöyle buyurdu: 'Senin istiğfâr etmekle aran nasıl?' Sonra sözlerini şöyle sürdürdü: 'Ben (Allah'ın Rasûlü olduğum halde) günde yüz defa istiğfâr ediyorum'.[106]

Hz. Âişe Rasûllullah'ın kendisine şöyle söylediğini anlatır: 'Eğer sen bir günah işlemişsen, Allah'tan af talebinde bulun ve O'na tevbe et. (Rasûlullah bu sözü Âişe validemize iftira edildiği zaman söylemiştir). Çünkü günâhtan tevbe etmek, o günâhı işlediğinden ötürü pişman olmak ve o günâhın affını Allah'tan dilemek demektir'.[107]

Hz. Peygamber istiğfâr ederken şöyle buyurmuştur:

اَللّٰهُمَّ اغْفِرْ لِى خَطِيئَتِى وَجَهْلِى وَاِسْرَافِى فِى اَمْرِى وَمَا اَنْتَ اَعْلَمُ بِهِ مِنِّى. اَللّٰهُمَّ اغْفِرْ لِى هَزْلِى وَجِدِّى وَخَطَاىِ وَعَمْدِى وَكُلُّ ذٰلِكَ عِنْدِى. اَللّٰهُمَّ اغْفِرْ لِى مَا قَدَّمْتُ وَمَا اَخَّرْتُ وَمَا اَسْرَرْتُ وَمَا اَعْلَنْتُ وَمَا اَنْتَ اَعْلَمُ بِهِ مِنِّى اَنْتَ الْمُقَدِّمُ وَاَنْتَ الْمُؤَخِّرُ وَاَنْتَ عَلٰى كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ.

104) Tirmizî, (Ebu Said'den *garib* olarak)

105) Ebu Dâvud ve Tirmizî, (Zeyd b. Harise'den *garib* olarak). İmam Irâkî'ye göre hadisin ricâli şâyân-ı îtimad kimselerdir.

106) Nesâî, İbn Mâce ve Hâkim. (Hâkim'e göre Buharî ve Müslim'in şartlarına göre *sahih*'tir)

107) Müslim ve Buharî

> Ey Allahım! Hatamı, cehâletimi, işimdeki israfcılığımı ve senin benden daha iyi bildiğin (kusurlarımı), bana bağışla. Ey Allahım! Benim şakamı, ciddiyetimi, hatamı, kasden yaptığımı affet. Çünkü bu hataların bende olması mümkündür.
>
> Ey Allahım! Benim geçmiş ve gelecek, gizli ve açık, ve senin benden daha iyi bildiğin zellelerimi bağışla. Zira birtakım kullarını tevfîkinle muvaffak kılan ve bir kısım kullarını da gazabınla geride bırakan sensin. Sen herşeye kâdîrsin.[108]

Hz. Ali (r.a) şöyle anlatır: Ben öyle bir kimseydim ki, Hz. Peygamber'den bir hadîs dinlediğim zaman, Allah Teâlâ dilediği kadar beni ondan faydalandırırdı. Ashâb-ı kirâmdan herhangi biri Hz. Peygamber'den bir hadîs naklettiği zaman, o hadîsin Rasûlullah'a ait olduğuna dair ona yemin teklîf ederdim. Hadîsin Rasûlullah'a ait olduğuna dair yemin ettiği takdirde onu doğrular ve verdiği habere inanırdım. Ebu Bekir bana şu hadîsi nakletmiştir: 'Bir kul işlediği günahın hemen akabinde güzelce abdest alır, sonra kalkar, iki rek'at namaz kılar ve Allah'tan günâhının affını talep ederse muhakkak Allah onu affeder'.

Rasûlullah bu sözlerinden sonra şu ayet-i celîleyi okudu:

> Bir günâh işledikleri veya nefislerine zulmettikleri zaman Allah'ı anarak hemen günahlarının bağışlanmasını isteyenler, hem de yaptıkları günahlara bile bile ısrar etmemiş olanlar...
>
> (Âlu İmran/135)

Ebu Hüreyre Hz. Peygamber'den şöyle rivayet eder:

إِنَّ الْمُؤْمِنَ إِذَا أَذْنَبَ ذَنْبًا كَانَتْ نُكْتَةٌ سَوْدَاءُ فِى قَلْبِهِ فَإِنْ تَابَ وَنَزَعَ وَاسْتَغْفَرَ صُقِلَ قَلْبُهُ مِنْهَا فَإِنْ زَادَ زَادَتْ حَتَّى تَغْلَفَ قَلْبُهُ فَذٰلِكَ الرَّانُ الَّذِى ذَكَرَهُ اللّٰهُ تَعَالَى فِى كِتَابِهِ: ﴿كَلَّا بَلْ رَانَ عَلٰى قُلُوبِهِمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ﴾.

108) Müslim ve Buharî, (Ebu Musa'dan)

Mü'min bir kimse, bir günah işlediği zaman kalbinde simsiyah bir nokta belirir. Eğer tevbe eder, o günahtan el çekerse ve günâhının affını Allah'tan talep ederse, kalbi o siyah noktadan temizlenir. Eğer günâhı gittikçe fazlalaşırsa o nisbette siyahlık da fazlalaşır. Öyle ki, sonunda o siyahlıkla kalp tamamen kaplanmış olur. İşte o siyahlık Allah Teâlâ'nın Kur'an'da beyan buyurduğu *Ran*'dır: 'Hayır, doğrusu onların kazandıkları günahlar kalplerini kaplamıştır'. (Mutaffifin/14) [109]

Ebu Hüreyre Hz. Peygamber'den (s.a) şu hadîsi de rivayet etmektedir:

إِنَّ اللّٰهَ لَيَرْفَعُ الدَّرَجَةَ لِلْعَبْدِ فِى الْجَنَّةِ فَيَقُولُ: يَا رَبِّ! اَنّٰى لِى هٰذِهِ فَيَقُولُ تَعَالٰى: بِاسْتِغْفَارِ وَلَدِكَ لَكَ.

Allah Teâlâ (c.c) cennette kulunun derecesini yüceltir. Bunun üzerine kul Allah'tan sorar: 'Ey rabbim! Bu derece bana nereden gelmektedir?' Allah 'Senin evlâdının senin için af dilemesinden...' diye buyurur.[110]

Hz. Âişe Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu rivayet eder:

اَللّٰهُمَّ اجْعَلْنِى مِنَ الَّذِينَ اِذَا اَحْسَنُوا اِسْتَبْشَرُوا وَاِذَا اَسَاؤُا اِسْتَغْفَرُوا.

Ey Allahım! Beni iyilik yaptıkları zaman sevinen, kötülük yaptıkları zaman bağışlanma dileyen kullarından eyle![111]

اِذَا اَذْنَبَ الْعَبْدُ ذَنْبًا فَقَالَ: اَللّٰهُمَّ اغْفِرْ لِى، فَيَقُولُ اللّٰهُ تَعَالٰى: اَذْنَبَ عَبْدِى ذَنْبًا فَعَلِمَ اَنَّ لَهُ رَبًّا يَأْخُذُ بِالذَّنْبِ وَيَغْفِرُ الذَّنْبَ عَبْدِى اِعْمَلْ مَا شِئْتَ فَقَدْ غَفَرْتُ لَكَ.

Kul herhangi bir günâhı işlediği zaman 'Ey Allahım! Beni bağışla' derse, buna karşılık Allah Teâlâ (c.c) kendisine şöyle cevap verir: 'Kulum bir günâh işledi ve bildi ki kendi-

---

109) Sünen sahipleri; Tirmizî *hasen* olduğunu söylemiştir.

110) Tirmizî, (*sahih* olarak); Nesâî, İbn Mâce ve İbn Hibban ve Hâkim

111) İmam Ahmed, (*hasen* bir senedle)

sini günahtan ötürü muâheze veya günâhını affeden bir rabbi vardır. Kulum! (Sen bu inançta olduktan sonra) istediğini yap, ben seni bağışlarım!'[112]

İstiğfâr eden bir kimse -günde yetmiş defa aynı günâhı işlese dahi- günahında ısrar etmiş sayılmaz.[113]

إِنَّ رَجُلاً لَمْ يَعْمَلْ خَيْرًا قَطُّ نَظَرَ إِلَى السَّمَاءِ فَقَالَ: إِنَّ لِي رَبًّا يَا رَبِّ فَاغْفِرْ لِي، فَقَالَ اللّٰهُ تَعَالَى: قَدْ غَفَرْتُ لَكَ.

Hayatında hiçbir hayırlı iş yapmayan kişi, bir ara göklere bakarak dedi ki: 'Benim rabbim var! Ey rabbim! Beni affet'. Bunun üzerine Allah Teâlâ (c.c) kendisine 'Seni affettim' dedi.[114]

مَنْ اَذْنَبَ فَعَلِمَ اَنَّ اللّٰهَ قَدْ اِطَّلَعَ عَلَيْهِ غُفِرَ لَهُ وَاِنْ لَمْ يَسْتَغْفِرْ.

Kim bir günah işler ve Allah Teâlâ'nın o günâha muttalî olduğunu bilirse -istiğfâr etmese dahi- Allah Teâlâ bu kimseyi affeder.[115]

Diğer bir hadîs-i kudsî'de Allah Teâlâ (c.c) şöyle buyurmaktadır:

يَقُولُ اللّٰهُ تَعَالَى: يَا عِبَادِى كُلُّكُمْ مُذْنِبٌ اِلاَّ مَنْ عَافَيْتُهُ فَاسْتَغْفِرُونِى اَغْفِرْ لَكُمْ وَمَنْ عَلِمَ اَنِّى ذُو قُدْرَةٍ عَلٰى اَنْ اَغْفِرَ لَهُ غَفَرْتُ لَهُ وَلاَ اُبَالِى.

Ey kullarım! Benim koruduğum hariç, hepiniz günahkârsınız. Bu bakımdan benden günâhınızın affını dileyiniz ki, ben de sizi affedeyim. Kim, benim kendisini affetmeye muk-

112) İbn Mâce

113) Ebu Dâvud ve Tirmizî, (Ebu Bekir'den *garib* olarak). Senedi *kuvvetli* değildir.

114) İmam Irâkî hadîsîn aslına rastlamadığını söylemektedir.

115) Taberânî, *Evsat*, (İbn Mes'ud'dan *zayıf* bir senedle)

tedir olduğumu bilirse, ben onun hiçbir günâhına bakmaksızın onu affederim![116]

مَنْ قَالَ سُبْحَانَكَ ظَلَمْتُ نَفْسِي وَعَمِلْتُ سُوءًا فَاغْفِرْ لِي فَإِنَّهُ لاَيَغْفِرُ الذُّنُوبَ إِلاَّ أَنْتَ غَفَرْتُ لَهُ ذُنُوبَهُ وَلَوْ كَانَتْ كَمَدَبِّ النَّمْلِ.

Kim 'Sen her eksiklikten münezzehsin. Ben nefsime zulmettim. Kötülük işledim. Beni affet. Çünkü günahları affeden ancak sensin sen!' derse -günahları karıncaların sayısı kadar da olsa- onu affederim.[117]

Seyyid'ul-İstiğfâr

İstiğfârın en faziletlisinin şu dua olduğu rivayet edilmiştir:

أَفْضَلُ الإِسْتِغْفَارِ: اَللَّهُمَّ أَنْتَ رَبِّي وَأَنَا عَبْدُكَ خَلَقْتَنِي وَأَنَا عَلَى عَهْدِكَ وَوَعْدِكَ مَا اسْتَطَعْتُ أَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّ مَا صَنَعْتُ أَبُوءُ لَكَ بِنِعْمَتِكَ عَلَيَّ وَأَبُوءُ عَلَى نَفْسِي بِذَنْبِي فَقَدْ ظَلَمْتُ نَفْسِي وَاعْتَرَفْتُ بِذَنْبِي فَاغْفِرْ لِي ذُنُوبِي مَا قَدَّمْتُ مِنْهَا وَمَا أَخَّرْتُ فَإِنَّهُ لاَيَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعَهَا إِلاَّ أَنْتَ.

Ey Allahım! Sen benim rabbimsin. Ben ise kulunum. Sen beni yarattın. Ben ise gücüm yettiği kadar senin ahdinde ve va'dinde bulunuyorum. Yaptıklarımın şerrinden sana sığınıyorum. Benim üzerimdeki nimetlerini ikrar ve itirâf ediyorum ve aynı zamanda nefsimin üzerine günâhımı ikrar ediyorum. Muhakkak ben nefsime zulmettim. Günâhımı itiraf ettim. O hâlde daha önce yaptığım ve gelecekte yapacağım günahlarımı bana bağışla. Çünkü bütün günahları bağışlayacak olan ancak sensin. Senden başka hiç kimsenin buna gücü ve kuvveti yetmez.[118]

---

116) Tirmizî ve İbn Mâce, (Ebu Zer'den *hasen* olarak)

117) Beyhâkî

118) Buharî, (Şeddad b. Evs'den)

Ashab'ın ve Âlimlerin Sözleri

Hâlid b. Mi'dan[119] şöyle der: Allah Teâlâ (c.c) şöyle buyurmaktadır: 'Benim nezdimde kullarımın en sevimlisi, benim için birbirini sevenler, kalpleri mescidlerle ilgilenen ve seher vaktinde istiğfâr edenlerdir. İşte bunlar o kimselerdir ki, ben yeryüzündeki insanları herhangi bir ceza ile cezalandırmak istediğim zaman onları hatırlar, onların yüzü suyu hürmetine o cezadan vazgeçer ve yeryüzündeki insanlardan o cezayı uzaklaştırırım'.

Katâde şöyle demiştir: 'Kur'an sizi hastalıklara ve o hastalıkların tedâvisine muttalî kılar. Hastalıklarınız ise günahlarınızdır. Onların tedavileri ise istiğfârdır'.

Hz. Ali (r.a) şöyle demiştir: 'Beraberinde kurtuluş çaresi olduğu halde helâk olan bir kimsenin durumuna hayret ediyorum'. Bu esnada Hz. Ali'ye 'Nedir bu kurtuluş çaresi?' diye sorulunca, şöyle dedi: 'İstiğfâr!'

Yine Hz. Ali şöyle demiştir: 'Allah Teâlâ herhangi bir kuluna istiğfârı ilhâm etmiş ise, onu azaba uğratmamayı dilemiştir'.

Fudayl şöyle demiştir: 'Kulun *Estağfirullah* demesi, 'Beni günahlarımın sapmalarından koru' anlamına gelir.

Âlimlerden biri şöyle demiştir: 'Kul, günah ile nimet arasında bocalamaktadır. Onların ikisini de ancak Allah'a *hamd* ve günâhından *istiğfâr* etmesi ıslâh edebilir'.

Rebî b. Hayseme şöyle demiştir: Sakın hiçbiriniz 'Ben Allah'tan günâhımın affını diler, ona dönüş yaparım' demesin. Eğer dediğini yapmazsa, günah ile yalanı bir arada yapmış olur. Fakat şöyle diyebilirsiniz: 'Ey Allahım! Beni affet, tevbemi kabul et!'

Fudayl b. İyaz şöyle demiştir: 'Günahı terketmeksizin yapılan tevbe yalancıların tevbesidir'.

Rabiatü'l-Adeviye şöyle demiştir: 'Bizim istiğfârımız bile birçok istiğfâra muhtaçtır'.

---

119) Hâlid b. Mi'dan tabiin büyüklerindendir ve aynı zamanda büyük bir fakihtir. Hicrî 145 yılında vefat etmiştir.

Hükemâdan biri şöyle demiştir: 'Kim günahtan pişmanlık duymadan istiğfâr ederse, bilmeyerek Allah ile alay etmiş demektir'.

Bir bedevînîn Kâbe'nin perdesine yapışarak şöyle dediği nakledilir:

> Ey Allahım! Günah üzerinde ısrar ederek yapmış olduğum istiğfâr muhakkak kötülüktür. Senin affının genişliğini bildiğim halde senden bağışlanmamı dilemeyi terketmem de âcizliktir. Acaba benden zengin olduğun halde, daha ne zamana kadar nimetler vermek suretiyle kendini bana sevdireceksin? Ben sana muhtaç olduğum halde daha ne zamana kadar günahlarla kendimi sana buğzettireceğim? Ey va'dettiği zaman va'dini derhal yerine getiren Allah! Ey kulunu tehdit ettiği zaman affeden Allah! Ben büyük cürmümü senin büyük affına dâhil eder ve sana sığınırım. Ey rahmet edenlerin en rahmet edicisi Allah!...

Ebu Abdullah el-Verrak şöyle demiştir: Eğer günahların yağmur taneleri ve deniz köpükleri kadar olsa bile, sen şu dua ile ihlâslı bir şekilde rabbini çağırdığın zaman o günahların tümü silinir:

اَللّٰهُمَّ اِنّى اَسْتَغْفِرُكَ مِنْ كُلِّ ذَنْبٍ تُبْتُ اِلَيْكَ مِنْهُ ثُمَّ عُدْتُ فِيهِ وَاَسْتَغْفِرُكَ مِنْ كُلِّ مَا وَعَدْتُكَ
بِهِ مِنْ نَفْسِى وَلَمْ اُوفَ لَكَ بِهِ وَاسْتَغْفِرُكَ مِنْ كُلِّ عَمَلٍ اَرَدْتُ بِهِ وَجْهَكَ فَخَالَطَهُ غَيْرُكَ
وَاَسْتَغْفِرُكَ مِنْ كُلِّ نِعْمَةٍ اَنْعَمْتَ بِهَا عَلَىَّ فَاسْتَعَنْتُ بِهَا عَلٰى مَعْصِيَتِكَ وَاَسْتَغْفِرُكَ يَا عَالِمَ الْغَيْبِ
وَالشَّهَادَةِ مِنْ كُلِّ ذَنْبٍ اَتَيْتُهُ فِى ضِيَاءِ النَّهَارِ وَسَوَادِ اللَّيْلِ فِى مَلأٍ اَوْ خَلاَءٍ وَسِرٍّ وَعَلاَنِيَةٍ يَا
حَلِيمُ.

> Ey Allahım! Her günah(ım) için senin affını talep ediyorum. Öyle günah ki, ondan sana dönüş yapmış, sonra ikinci bir defa onu yapmaya yeltenmişimdir. Sana nefsimden va'dettiğim ve yerine getirmediğim her hareketimden ötürü senin affını isterim. Zât-ı ulûhiyyetini irâde edip de, sonra başkasının karışmış olduğu her amelimden sana sığınır ve

senin affını talep ederim ve yine bana ihsân ettiğin nimetleri kötüye kullanıp onunla sana isyân ettim, ondan da beni affetmeni talep ederim. Ey gaybı ve şehâdeti (hâzırı ve geleceği) bilen Allah! Gündüzün ışığında, gecenin karanlığında, cemaat içinde, tenha yerlerde, gizlide, açıkta, işlemiş olduğum günahların tümünden dönüp hepsini silecek olan affını talep ediyorum, Yâ Halîm!

Denildiğine göre bu istiğfâr Hz. Adem'in veya Hızır'ın istiğfârıdır.

Belirli Kişilere ve Sebeplere Atfedilen Me'sur Dualar

Sabah-akşam ve her namazın ardından okunması müstehab olan dualar şunlardır.

Rasûlullah'ın Duası

Sabah namazının iki rek'at sünnetinden sonra Hz. Peygamber'in (s.a) okuduğu dua hakkında İbn Abbas şöyle der:

- Rasûlullah'ın nasıl ibadet ettiğini öğrenip, kendisine bildirmem için babam (Abbas b. Muttalib) beni Rasûlullah'ın evine gönderdi. Hâne-i saâdette akşamlamak üzere Rasûlullah'a gittim. Rasûlullah o gece zevcesi olan teyzem Meymune'nin (Hars'ın kızı) odasında bulunuyordu. Geceleyin Rasûlullah kalkarak namaz kıldı. Sabah namazından evvel iki rek'at sünneti edâ ettikten sonra şöyle dua etti:

اَللّٰهُمَّ اِنّى اَسْاَلُكَ رَحْمَةً مِنْ عِنْدِكَ تَهْدِى بِهَا قَلْبِى وَتَجْمَعُ بِهَا شَعْثِى وَتَرُدُّ بِهَا الْفِتَنَ عَنّى وَتُصْلِحُ بِهَا دِينِى وَتَحْفَظُ بِهَا غَائِبِى وَتَرْفَعُ بِهَا شَاهِدِى وَتُزَكّى بِهَا عَمَلِى وَتُبَيِّضُ بِهَا وَجْهِى وَتُلْهِمُنِى بِهَا رُشْدِى وَتَعْصِمُنِى مِنْ كُلِّ سُوءٍ. اَللّٰهُمَّ اَعْطِنِى اِيمَانًا صَادِقًا وَيَقِينًا لَيْسَ بَعْدَهُ كُفْرٌ وَرَحْمَةً اَنَالُ بِهَا شَرَفَ كَرَامَتِكَ فِى الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ. اَللّٰهُمَّ اِنّى اَسْاَلُكَ الْفَوْزَ عِنْدَ الْقَضَاءِ وَمَنَازِلَ الشُّهَدَاءِ وَعَيْشَ السُّعَدَاءِ وَالنَّصْرَ عَلَى الْاَعْدَاءِ وَمُرَافَقَةَ الْاَنْبِيَاءِ. اَللّٰهُمَّ اِنّى اُنْزِلُ بِكَ حَاجَتِى وَاِنْ ضَعُفَ رَأْيِى وَقَلَّتْ حِيلَتِى وَقَصُرَ عَمَلِى وَافْتَقَرْتُ اِلٰى رَحْمَتِكَ فَاَسْاَلُكَ يَا كَافِىَ الْاُمُورِ وَيَا شَافِىَ الصُّدُورِ كَمَا تُجِيرُ بَيْنَ الْبُحُورِ اَنْ تُجِيرَنِى مِنْ عَذَابِ السَّعِيرِ وَمِنْ دَعْوَةِ الثُّبُورِ وَمِنْ فِتْنَةِ الْقُبُورِ. اَللّٰهُمَّ مَا قَصُرَ عَنْهُ رَأْيِى وَضَعُفَ عَنْهُ عَمَلِى وَلَمْ تَبْلُغْهُ نِيَّتِى وَاُمْنِيَتِى مِنْ خَيْرٍ وَعَدْتَهُ اَحَدًا مِنْ عِبَادِكَ اَوْ خَيْرًا اَنْتَ مُعْطِيهِ اَحَدًا مِنْ خَلْقِكَ فَاِنّى اَرْغَبُ اِلَيْكَ فِيهِ وَاَسْاَلُكَهُ يَا رَبِّ

الْعَالَمِينَ. اَللّٰهُمَّ اجْعَلْنَا هَادِينَ مُهْتَدِينَ غَيْرَ ضَالِّينَ وَلاَ مُضِلِّينَ حَرْبًا لاَعْدَائِكَ وَسِلْمًا لاَوْلِيَائِكَ نُحِبُّ بِحُبِّكَ مَنْ اَطَاعَكَ مِنْ خَلْقِكَ وَنُعَادِى بِعَدَاوَتِكَ مَنْ خَالَفَكَ مِنْ خَلْقِكَ. اَللّٰهُمَّ هٰذَا الدُّعَاءُ وَعَلَيْكَ الاِجَابَةُ وَهٰذَا الْجَهْدُ وَعَلَيْكَ التُّكْلاَنُ وَاِنَّا لِلّٰهِ وَاِنَّا اِلَيْهِ رَاجِعُونَ وَلاَ حَوْلَ وَلاَ قُوَّةَ اِلاَّ بِاللّٰهِ الْعَلِىِّ الْعَظِيمِ ذِى الْحَبْلِ الشَّدِيدِ وَالاَمْرِ الرَّشِيدِ اَسْاَلُكَ الاَمْنَ يَوْمَ الْوَعِيدِ وَالْجَنَّةَ يَوْمَ الْخُلُودِ مَعَ الْمُقَرَّبِينَ الشُّهُودِ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ الْمُوفِينَ بِالْعُهُودِ اِنَّكَ رَحِيمٌ وَدُودٌ وَاَنْتَ تَفْعَلُ مَا تُرِيدُ سُبْحَانَ الَّذِى لَبِسَ الْعِزَّ وَقَالَ بِهِ سُبْحَانَ الَّذِى تَعَطَّفَ بِالْمَجْدِ وَتَكَرَّمَ بِهِ سُبْحَانَ الَّذِى لاَيَنْبَغِى التَّسْبِيحُ اِلاَّ لَهُ سُبْحَانَ ذِى الْفَضْلِ وَالنِّعَمِ سُبْحَانَ ذِى الْعِزَّةِ وَالْكَرَمِ، سُبْحَانَ الَّذِى اَحْصٰى كُلَّ شَىْءٍ بِعِلْمِهِ. اَللّٰهُمَّ اجْعَلْ لِى نُورًا فِى قَلْبِى وَنُورًا فِى قَبْرِى وَنُورًا فِى سَمْعِى وَنُورًا فِى بَصَرِى وَنُورًا فِى شَعْرِى وَنُورًا فِى بَشَرِى وَنُورًا فِى لَحْمِى وَنُورًا فِى دَمِى وَنُورًا فِى عِظَامِى وَنُورًا بَيْنَ يَدَىَّ وَنُورًا مِنْ خَلْفِى وَنُورًا عَنْ يَمِينِى وَنُورًا عَنْ شِمَالِى وَنُورًا مِنْ فَوْقِى وَنُورًا مِنْ تَحْتِى. اَللّٰهُمَّ زِدْنِى نُورًا وَاَعْطِنِى نُورًا وَاجْعَلْ لِى نُورًا.

Ey Allahım! ‘Senden nezdindeki bir rahmeti talep ediyorum ki, onunla benim kalbimi hidâyet edip dağınık durumlarımı bir araya getirip ayrı olan hallerimin birleşmesine vesile kılasın. O rahmet ile fitneleri benden uzaklaştırmış, dinimi onunla ıslah etmiş, gizlimi onunla korumuş, hâzırımı onunla yüceltmiş, amelimi onunla geliştirmiş, yüzümü onunla ak etmiş ve yine onun sayesinde bana rüşdümü (dosdoğru yolu seçmek için gerekli temyiz kudretini) ihsân etmiş olasın ve yine o rahmet ile beni her çeşit kötülüklerden masum kılmış olasın.

Ey Allahım! Bana dosdoğru bir iman, kendisinden sonra küfrün yeri ve ihtimali olmayan bir yakîn ihsan eyle ve yine bana bir rahmet ihsân eyle ki, o rahmetin sayesinde dünya ve âhirette senin kerâmetinin şerefine nail olayım.

Ey Allahım! Ben hüküm gününde senden kurtuluşu, şehidlerin mertebelerini, saidlerin hayatını ve düşmanlara galip gelmeyi ve peygamberlerle arkadaş olmayı talep ediyorum.

Ey Allahım! Ben ihtiyacımı sana arzediyorum. Her ne kadar benim görüşüm zayıflamış, kurtuluş yollarım azalmış, amelim kısılmış ise de, ben senin rahmetine muhtacım. O halde her işte kuluna kâfi gelen ve kalplerin mânevi illetlerine şâfî bulunan Allah! Senden istiyorum. Nasıl ki sen, denizlerin arasını karışmaması için ayırıp, muhafaza ediyorsan, beni de ateş azabından, felâket dâvetinden ve kabir fitnesinden koru!

Ey Allahım! Görüşümün kısa olup yetişmediği, amelimin zayıf olup saramadığı şeyi, isteğimin ulaşmadığı hayrı -ki sen kullarından kime onu va'detmişsen veya o hayrı ki sen, kullarından kime onu vermişsen- ben onu elde etmek için sana iltica ediyorum. Ey âlemlerin rabbi! Onu senden istiyorum.

Ey Allahım! Bizi hidâyete eren ve başkasını erdirmeye çalışan, dalâlete sapmayan ve dalâlete saptırmayanlardan eyle. Bizi düşmanlarına düşman, dostlarına dost eyle. Bizi öyle bir duruma getir ki, mahlukâtından sana itâat edenleri senin için sevelim ve yine mahlukâtından sana muhalefet edenlere, sana düşmanlıkları sebebiyle, düşman olalım.

Ey Allahım! Bu sadece bir duadır, fakat bunu kabul etmek sana düşer. İşte bu yaptığımız çalışma, fakat güvencimiz sadece sanadır. Biz Allah içiniz ve Allah'a döneceğiz. Tâata varmak ve isyandan caymak kuvvet ve kudreti yüce, yüksek, kopmaz ipin sahibi, dosdoğru emrin mâliki olan Allah'ın kudretindedir.

Ey Allahım! *Vaîd* gününde senden emniyet ister, *hulûd* (ebediyet) gününde ise rükû ve secdeye varan, daima senin huzurunun şuhûdunda bulunan mukarriblerle beraber cennet isterim. O mukarribler ki, sana vermiş oldukları sözleri yerine getirmişlerdir. Çünkü sen *Rahîm* ve doğru kullarını çok seven *Vedûd*sun. Sen istediğini yaparsın. İzzeti (şanına yakışır bir şekilde) giyen Allah her türlü eksiklik ve noksanlıklardan münezzehtir. O daima izzet ile hükmeder. *Mecd* (cömertlikle) ile giyinmiş ve onunla kullarına nimette bulunmuş Allah her türlü eksikliklerden münezzehtir. Tesbihin sadece kendisine lâyık olduğu Allah, her çeşit nok-

sanlıklardan uzaktır. Fazl ve nimet sahibi olan Allah, her türlü noksanlıklardan münezzehtir. İzzet ve kerem sahibi olan, ilmiyle herşeyi sayıp adedini bilen Allah, her türlü eksikliklerden beridir.

Ey Allahım! Benim kalbimde, kabrimde, kulağımda, gözümde, tüyümde, derimde, etimde, kanımda, kemiğimde, önümde, arkamda, sağımda, solumda, üstümde ve altımda bana nûr ihsân eyle!

Ey Allahım! Nûrumu artır. Bana nûr ver ve bana nûr kıl![120]

Hz. Âişe'nin Duası

Hz. Peygamber (s.a), Âişe validemize hitaben şöyle buyurmuştur:

اَللّٰهُمَّ اِنِّى اَسْأَلُكَ مِنَ الْخَيْرِ كُلِّهِ عَاجِلِهِ وَاٰجِلِهِ مَا عَلِمْتُ مِنْهُ وَمَا لَمْ اَعْلَمْ وَاَعُوذُ بِكَ مِنَ
الشَّرِّ كُلِّهِ عَاجِلِهِ وَاٰجِلِهِ مَا عَلِمْتُ مِنْهُ وَمَا لَمْ اَعْلَمْ وَاَسْأَلُكَ الْجَنَّةَ وَمَا قَرَّبَ (اَوْ يقرّب) اِلَيْهَا
مِنْ قَوْلٍ وَعَمَلٍ وَاَعُوذُ بِكَ مِنَ النَّارِ وَمَا قَرَّبَ (اَوْ يقرّب) اِلَيْهَا مِنْ قَوْلٍ وَعَمَلٍ وَاَسْأَلُكَ مِنَ
الْخَيْرِ مَا سَأَلَكَ عَبْدُكَ وَرَسُولُكَ مُحَمَّدٌ ﷺ وَاَسْتَعِيذُكَ مِمَّا اسْتَعَاذَكَ مِنْهُ عَبْدُكَ وَرَسُولُكَ
مُحَمَّدٌ ﷺ .وَاَسْأَلُكَ مَا قَضَيْتَ لِى مِنْ اَمْرٍ اَنْ تَجْعَلَ عَاقِبَتَهُ رَشَدًا بِرَحْمَتِكَ يَا اَرْحَمَ
الرَّاحِمِينَ.

Ey Âişe! bütün duaların mânâlarını içeren cümleler ile dua ederek şöyle de:

Ey Allahım! Ben senden hayrın tamamını, hâzırını, geleceğini, bildiğimi ve bilmediğimi talep ederim. Şerrin bütününden, hâzırından ve geleceğinden, bildiğimden ve bilmediğimden sana sığınırım. Senden cennet ve cennete yaklaştırıcı, söz ve hareketleri isterim. Ateşten, ateşe yaklaştırıcı söz ve hareketlerden de sana sığınırım. Senin kulun ve rasûlün Muhammed'in senden istediği hayrı sen-

---

120) Tirmizî, (*garib* olarak); Taberânî , *Kitab'ud-Duâ*

den istiyorum. Kulun ve rasûlün Muhammed her neden sana sığınmışşa ben de aynı şeyin şerrinden sana sığınırım. Senden isteğim, bana herhangi bir işi takdir buyurduğun zaman onun neticesini doğrulukla sona erdirmendir.

Ey rahmet edenlerin en fazla rahmet edeni! Bütün bunları rahmetinden talep ederim![121]

Hz. Fâtıma'nın Duası

Hz. Peygamber (s.a) (kızı) Fâtıma'ya şöyle demiştir:

يَا حَيُّ يَا قَيُّومُ بِرَحْمَتِكَ اَسْتَغِيثُ لاَتَكِلْنِى اِلٰى نَفْسِى طَرْفَةَ عَيْنٍ وَاَصْلِحْ لِى شَأْنِى كُلَّهُ.

- Ey Fâtıma! Sana yapacağım şu tavsiyeyi dinlemekten seni ne men edebilir ki?

Ey hayy ve kayyûm olan Allah! Senin rahmetine sığınarak seni çağırıyorum. Beni, göz açıp kapayıncaya kadar dahi nefsime havâle etme. Durumun tamamını benim için ıslâh et.[122]

Hz. Ebubekir'in Duası

Rasûlullah (s.a) Hz. Ebubekir'e şöyle dua etmesini öğretmiştir:

اَللّٰهُمَّ اِنِّى اَسْاَلُكَ بِمُحَمَّدٍ نَبِيِّكَ وَاِبْرَاهِيمَ خَلِيلِكَ وَمُوسٰى نَجِيِّكَ وَعِيسَى كَلِمَتِكَ وَرُوحِكَ وَبِتَوْرٰيةِ مُوسٰى وَاِنْجِيلِ عِيسٰى وَزَبُورِ دَاوُدَ وَفُرْقَانِ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَعَلَيْهِمْ وَاٰلِهِمْ اَجْمَعِينَ وَبِكُلِّ وَحْيٍ اَوْحَيْتَهُ اَوْ قَضَاءٍ قَضَيْتَهُ اَوْ سَائِلٍ اَعْطَيْتَهُ اَوْ غَنِيٍّ اَفْقَرْتَهُ اَوْ فَقِيرٍ اَغْنَيْتَهُ اَوْ ضَالٍّ هَدَيْتَهُ وَاَسْاَلُكَ بِاسْمِكَ الَّذِى اَنْزَلْتَهُ عَلٰى مُوسٰى عليه السلام وَاَسْاَلُكَ بِاسْمِكَ الَّذِى بَثَثْتَ بِهِ اَرْزَاقَ الْعِبَادِ وَاَسْاَلُكَ بِاسْمِكَ الَّذِى وَضَعْتَهُ عَلَى الْاَرْضِ فَاسْتَقَرَّتْ وَاَسْاَلُكَ بِاسْمِكَ الَّذِى وَضَعْتَهُ عَلَى السَّمٰوَاتِ فَاسْتَقَلَّتْ وَاَسْاَلُكَ بِاسْمِكَ الَّذِى وَضَعْتَهُ عَلَى الْجِبَالِ فَرَسَتْ وَاَسْاَلُكَ بِاسْمِكَ

121) İbn Mâce ve Hâkim, (Hz. Âişe'den *sahih* olarak)

122) Nesâî ve Hâkim, (Enes'ten). Hâkim'e göre Müslim ve Buharî'nin şartı üzerine *sahih*'tir.

الَّذِى اسْتَقَلَّ بِهِ عَرْشُكَ وَاَسْاَلُكَ بِاسْمِكَ الطُّهْرِ الطَّاهِرِ الْاَحَدِ الصَّمَدِ الْوِتْرِ الْمُبَارَكِ الْمُنَزَّلِ فِى كِتَابِكَ مِنْ لَدُنْكَ مِنَ النُّورِ الْمُبِينِ وَاَسْاَلُكَ بِاسْمِكَ الَّذِى وَضَعْتَهُ عَلَى النَّهَارِ فَاسْتَنَارَ وَعَلَى اللَّيْلِ فَاَظْلَمَ وَبِعَظَمَتِكَ وَكِبْرِيَائِكَ وَبِنُورِ وَجْهِكَ الْكَرِيمِ اَنْ تَرْزُقَنِى الْقُرْاٰنَ وَالْعِلْمَ بِهِ وَتَخْلِطَهُ بِلَحْمِى وَدَمِى وَسَمْعِى وَبَصَرِى وَتَسْتَعْمِلَ بِهِ جَسَدِى بِحَوْلِكَ وَقُوَّتِكَ فَاِنَّهُ لاَحَوْلَ وَلاَ قُوَّةَ اِلاَّ بِكَ يَا اَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ.

Ey Allahım! Peygamberin Muhammed'in hürmetine, dostun İbrahim'in hürmetine, kurtardığın (veya seninle konuşan) kulun Musa hürmetine, kelime ve rûhundan olan İsâ hürmetine, Musa'nın *Tevrat*'ı, İsâ'nın *İncil*'i, Dâvud'un *Zebûr*'u ve Muhammed'in *Furkan*'ı hürmetine, kullarına gönderdiğin bütün vahiylerin hürmetine, yerine getirdiğin bütün kazâ ve kaderin hürmetine, senden isteyip dileğine erişen kullarının hürmetine, fakir yaptığın zenginin, zengin yaptığın fakirin hürmetine veyâ hidâyet ettiğin sapığın hürmetine ihtiyacımı senden istiyorum. (Beni mahrum eyleme). Musa'ya inzâl buyurduğun isminin hürmetine, kullarının rızıklarını dağıtmakta rolü olan büyük isminin hürmetine, yeryüzünün karar bulması için, üzerine koyup da onda muvazeneyi temin eden isminin hürmetine, göklerin üzerine konup onların istiklâle kavuşmasını temin eden isminin hürmetine, dağların üzerine koydurup onlarda istikrarı temin ettiren isminin hürmetine, o ismin ki, arşın onunla ayakta durmaktadır, işte onun hürmetine, senin *Tuhûr*, *Tâhir*, *Tahhâr*, *Samed* ve *Vitr* isimlerinin hürmetine, o mübârek ismin ki, Kitabında senin nezdinde apaçık nûrdan inzâl buyurulmuştur, onun hürmetine. O ismin ki, gündüzün üzerine onu koymuş, gündüzün nûrlanmasına vesile olmuştur. Gecenin üzerine onu koymuş, gecenin kararmasına vesile olmuştur, onun hürmetine, senin azamet ve kibriyânın, kerîm zâtının hürmetine, senden bana Kur'an ile onun bilgisini ihsân buyurmanı ister ve o bilgiyi etimle, kanımla, kulağımla, gözümle ayrılmaz bir şekilde karıştırmanı senden dilerim ve bütün bunların hürmetine senden isterim ki, kuvvet ve kudretinle benim vücudumu kendi yolunda çalıştırasın. Çünkü günahtan dönüş ve ibâ-

dete yöneliş, ancak senin kuvvetin ve kudretinledir. Ey rahmet edenlerin en rahmet edicisi olan Allah![123]

Büreyde el-Eslemî'nin Duası[124]

Rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber Büreyde'ye şöyle buyurmuştur: 'Ben sana birkaç kelime öğreteyim ki, Allah Teâlâ kim için hayrı irade ederse bu kelimeleri ona öğretir ve o kelimeleri ebediyyen unutturmaz!' Büreyde 'Evet yâ Rasûlallah! O kelimeleri bana öğret!' dedi. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a) şöyle buyurdu:

اَللّٰهُمَّ اِنِّى ضَعِيفٌ فَقَوِّ فِى رِضَاكَ ضَعْفِى وَخُذْ اِلَى الْخَيْرِ بِنَاصِيَتِى وَاجْعَلِ الْاِسْلاَمَ مُنْتَهَى رِضَاىَ. اَللّٰهُمَّ اِنِّى ضَعِيفٌ فَقَوِّنِى وَاِنِّى ذَلِيلٌ فَاَعِزَّنِى وَاِنِّى فَقِيرٌ فَاَغْنِنِى يَا اَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ.

Ey Allahım! Ben zayıfım. Razı olduğun sahada beni kuvvetlendir, zafiyetimi gider. Benim alnımdan tutup beni hayra doğru götür. Rızamın en son noktasını İslâm dini olarak kıl. Ey Allahım! Ben zayıfım, beni kuvvetlendir. Ben zelilim, beni izzete kavuştur. Ben fakirim, beni zengin et, ey rahmet edenlerin en rahmet edeni Allah![125]

Kubeyse b. Muharik'in[126] **Duası**

Hz. Peygamber (s.a) Kubeyse'nin birgün kendisine 'Ey Allah'ın Rasûlü! Benim yaşım hayli ilerlemiştir. Ben daha önce yaptığım birçok şeyleri şimdi yapmaktan âcizim. Bu bakımdan Allah nezdinde bana fayda verici birkaç kelime öğret ki, onunla kusurlarımı telâfi edeyim' demesi üzerine şöyle buyurmuştur:

اَمَّا لِدُنْيَاكَ فَاِذَا صَلَّيْتَ الْغَدْوَةَ فَقُلْ ثَلاَثَ مَرَّاتٍ: سُبْحَانَ اللّٰهِ وَبِحَمْدِهِ سُبْحَانَ اللّٰهِ الْعَظِيمِ لاَحَوْلَ وَلاَ قُوَّةَ اِلاَّ بِاللّٰهِ الْعَلِىِّ الْعَظِيمِ، فَاِنَّكَ اِذَا قُلْتَهُنَّ اَمِنْتَ مِنَ الْغَمِّ وَالْجُذَامِ وَالْبَرَصِ

---

123) İbn Hibban, (Abdülmelik b. Hârun b. Absere'den). Hadîs *munkatı'*dır.

124) Büreyde b. el Hâsib, *Eslemî* kabilesine mensuptur. Resûlullah ile beraber Hayber fethinde bulunmuştur.

125) Hâkim, (Büreyde'den sahih bir senedle)

126) *el-Hilâlî* kabilesine mensuptur. Resûlullah ile uzun zaman birlikte olmuştur.

وَالْفَالِجِ وَاَمَّا لآخِرَتِكَ فَقُلْ: اَللّٰهُمَّ اهْدِنِى مِنْ عِنْدِكَ وَاَفِضْ عَلَىَّ مِنْ فَضْلِكَ وَانْشُرْ عَلَىَّ مِنْ رَحْمَتِكَ وَاَنْزِلْ عَلَىَّ مِنْ بَرَكَاتِكَ ثُمَّ قَالَ ﷺ : اَمَا اِنَّهُ اِذَا وَفَى بِهِنَّ عَبْدٌ لَمْ يَدَعْهُنَّ فُتِحَ لَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ اَرْبَعَةُ اَبْوَابٍ مِنَ الْجَنَّةِ يَدْخُلُ مِنْ اَيِّهَا شَاءَ.

Dünyan için birşeyler öğrenmek istiyorsan, sabah namazını kıldıktan sonra üç defa şu duayı oku: Allah her eksiklikten münezzehtir. Onun hamdine bürünerek bunu ikrar ediyoruz. Yüce olan Allah, her türlü eksikliklerden münezzehtir. Günahtan dönüş ve itaat ancak azim ve yüce olan Allah'ın kuvvet ve kudretiyle olur.

Ey Kubeyse! Sen bu duayı okuduğun zaman üzüntüden, cüzzamdan, cilt hastalığından ve felçten emin olursun. Âhiretin için ise şöyle söyle: 'Ey Allahım! Beni, nezdinden gelen hidâyete erdir. Faziletini üzerime oluk gibi yağdır. Rahmetinden benim üzerime saç! Bereketinden benim üzerime indir!'

İyi bil ki! Bir kul, bu söylediklerimi tam mânâsıyla yerine getirerek kıyamet gününde huzûra gelirse -bunları hiç terk etmemek şartıyla- cennetin dört kapısı onun için açılır. İstediği kapıdan içeri girebilir![127]

Ebu Derdâ'nın Duası

Ebu Derdâ'ya 'Evin yanıyor' denildi. Gerçekten de Ebu Derdâ'nın mahallesi yanıyordu. Ebu Derdâ 'Allah Teâlâ benim evimi yakmaz!' dedi. Kendisine üç defa evinin yandığı söylendiği halde onun cevabı aynı oldu: 'Allah benim evimi yakmaz!' Sonra kendisine biri gelip dedi ki: 'Ey Ebu Derdâ! Ateş senin evine yaklaşırken söndü'. Ebu Derdâ 'Ben öyle olacağını biliyordum' diye karşılık verdi. Cemâatten biri 'Sen bunu nasıl biliyordun? Bu sözlerinin hangisinin daha acaip olduğunu anlayamıyoruz'. Bunun üzerine Ebu Derdâ şöyle dedi: "Hz. Peygamber şöyle demişti: 'Kim bu kelimeleri gece veya gündüz söylerse ona hiçbir şey zarar vermez'. Ben de o kelimeleri söylemiştim". O kelimeler şunlardır:

---

127) İbn Sinnî, (İbn Abbas'tan); İmam Ahmed, (Kubeyse'den)

اَللّٰهُمَّ اَنْتَ رَبِّى لاَاِلٰهَ اِلاَّ اَنْتَ عَلَيْكَ تَوَكَّلْتُ وَاَنْتَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ لاَحَوْلَ وَلاَ قُوَّةَ اِلاَّ بِاللّٰهِ الْعَلِىِّ الْعَظِيمِ مَا شَاءَ اللّٰهُ كَانَ وَمَا لَمْ يَشَأْ لَمْ يَكُنْ اَعْلَمُ اَنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ وَاَنَّ اللّٰهَ قَدْ اَحَاطَ بِكُلِّ شَىْءٍ عِلْمًا وَاَحْصٰى كُلَّ شَىْءٍ عَدَدًا، اَللّٰهُمَّ اِنِّى اَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّ نَفْسِى وَمِنْ شَرِّ كُلِّ دَابَّةٍ اَنْتَ اٰخِذٌ بِنَاصِيَتِهَا اِنَّ رَبِّى عَلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ.

Ey Allahım! Benim rabbim ancak sensin. Senden başka ilah yoktur. Ancak sana tevekkül ediyorum. Büyük arşın sahibi sensin. Günahtan dönüş ve ibadete yöneliş ancak azim ve yüce olan Allah'ın kuvveti iledir. Allah neyi dilerse o olmuştur. Neyi dilememişse o olmamıştır. Muhakkak Allah herşeye kâdirdir. Muhakkak Allah, ilmiyle herşeyi ihâta etmiştir ve herşeyi adet olarak tesbit buyurmuştur.

Ey Allahım! Nefsimin şerrinden ve perçemi kudretinde bulunan her mahlûkun şerrinden sana sığınırım. Muhakkak rabbimin yolu dosdoğrudur![128]

Hz. İbrahim'in Duası

Allah'ın Halili Hz. İbrahim (a.s) sabahladığı zaman şöyle derdi:

اَللّٰهُمَّ اِنَّ هٰذَا خَلْقٌ جَدِيدٌ فَافْتَحْهُ عَلَىَّ بِطَاعَتِكَ وَاخْتِمْهُ لِى بِمَغْفِرَتِكَ وَرِضْوَانِكَ وَارْزُقْنِى فِيهِ حَسَنَةً تَقَبَّلْهَا مِنِّى وَزَكِّهَا وَضَعِّفْهَا لِى وَمَا عَمِلْتُ فِيهِ مِنْ سَيِّئَةٍ فَاغْفِرْهَا لِى اِنَّكَ غَفُورٌ رَحِيمٌ وَدُودٌ كَرِيمٌ.

Ey Allahım! Bu yepyeni bir gündür. Bu bakımdan bugünü benim için ibadetle aç, mağfiret ve rızanla kapat! Bugün de bana nezdinde kabul olunacak haseneyi ihsân eyle. O haseneyi geliştir ve benim için onu kat kat çoğalt ve bugün de işleyeceğim günahları benim için affet. Çünkü çok affeden ve her çeşit nimetlerle kullarına ihsanda bulunan, kullarını

128) Taberânî, (Ebu Derdâ'dan *zayıf* bir senedle)

çok fazla seven, daha istemezden önce onların isteklerini bilip takdir eden sensin!

Ravi diyor ki: 'Bir kimse Hz. İbrahim'in duasıyla sabahladığı takdirde o günün şükrünü edâ etmiş sayılır'.

Hz. İsâ'nın Duası

Hz. İsâ (a.s) şöyle dua ederdi:

اَللّٰهُمَّ اِنِّى اَصْبَحْتُ لاَاَسْتَطِيعُ دَفْعَ مَا اَكْرَهُ وَلاَ اَمْلِكُ نَفْعَ مَا اَرْجُو وَاَصْبَحَ الْاَمْرُ بِيَدِ غَيْرِى وَاَصْبَحْتُ مُرْتَهِنًا بِعَمَلِى فَلاَ فَقِيرَ اَفْقَرُ مِنِّى. اَللّٰهُمَّ لاَتُشْمِتْ بِى عَدُوِّى وَتَسُؤْ بِى صَدِيقِى وَلاَ تَجْعَلْ مُصِيبَتِى فِى دِينِى وَلاَ تَجْعَلِ الدُّنْيَا اَكْبَرَ هَمِّى وَلاَ تُسَلِّطْ عَلَىَّ مَنْ لاَيَرْحَمُنِى يَا حَىُّ يَا قَيُّومُ.

Ey Allahım! Ben istemediğimi uzaklaştırmaya, umduğum faydayı elde etmeye muktedir olmadığım bir vaziyette sabahlamış bulunuyorum. Kuvvet ve kudret ise senin elindedir. Ben amelimin sorumlusu olarak sabahlamış bulunuyorum. Bu bakımdan benden daha fakir bir kimse yoktur.

Ey Allahım! Düşmanımı sevindirecek şekilde beni gülünç duruma düşürme. Dostumu benim felâketimle üzme. Musibetimi dinimde tahakkuk ettirme. Dünyayı bana en büyük hedef olarak kılma.

Ey Hayy ve Kayyûm olan Allah! Bana merhamet etmeyeni, bana musallat kılma!

Hızır'ın Duası

Hızır ve İlyas (a.s) her mevsimde bir araya geldikleri zaman şu kelimeleri okuyarak ayrılırlar:

بِسْمِ اللّٰهِ مَا شَاءَ اللّٰهُ لاَقُوَّةَ اِلاَّ بِاللّٰهِ مَا شَاءَ اللّٰهُ كُلُّ نِعْمَةٍ مِنَ اللّٰهِ مَا شَاءَ اللّٰهُ اَلْخَيْرُ كُلُّهُ بِيَدِاللّٰهِ مَا شَاءَ اللّٰهُ لاَيَصْرِفُ السُّوءَ اِلاَّ اللّٰهُ.

Allah'ın ismiyle! Allah neyi dilerse o olur. Kuvvet ve kudret ancak Allah'ındır. Allah neyi dilerse o olur. Her nimet

Allah'tandır. Allah neyi dilerse o olur. Hayrın tamamı Allah'ın kudretindedir. Allah neyi dilerse o olur. Kötülüğü insanlardan uzaklaştıran sadece Allah'tır.

Kim sabahladığı zaman bu duayı üç defa okursa yangından, boğulmaktan ve hırsızlıktan Allah'ın izniyle emîn olur.

Ma'ruf-u Kerhî'nin Duası

Muhammed b. Hasan şöyle demiştir: Ma'rûf-u Kerhî bana dedi ki: 'Beşi dünya ve beşi de âhiret için olan on kelimeyi sana öğreteyim ki, o kelimelerle Allah'ı çağıran bir kimse, Allah'ın o kelimelerinin yanında olduğunu görecektir'.

Bunun üzerine Ma'rûf-u Kerhî'ye dedim ki: 'O kelimeleri bana yaz!' Ma'ruf 'Hayır yazamam. Ancak Bekir b. Hanis'in bana defalarca tekrar ettiği gibi ben de sana defalarca tekrarlamak suretiyle okuyayım' dedi. O kelimeler şunlardır:

حَسْبِيَ اللّٰهُ لِدِينِي، حَسْبِيَ اللّٰهُ لِدُنْيَايَ، حَسْبِيَ اللّٰهُ الْكَرِيمُ لِمَا اَهَمَّنِي، حَسْبِيَ اللّٰهُ الْحَلِيمُ الْقَوِيُّ لِمَنْ بَغَى عَلَيَّ، حَسْبِيَ اللّٰهُ الشَّدِيدُ لِمَنْ كَادَنِي بِسُوءٍ، حَسْبِيَ اللّٰهُ الرَّحِيمُ عِنْدَ الْمَوْتِ، حَسْبِيَ اللّٰهُ الرَّؤُفُ عِنْدَ الْمَسْأَلَةِ فِي الْقَبْرِ، حَسْبِيَ اللّٰهُ الْكَرِيمُ عِنْدَ الْحِسَابِ، حَسْبِيَ اللّٰهُ اللَّطِيفُ عِنْدَ الْمِيزَانِ، حَسْبِيَ اللّٰهُ الْقَدِيرُ عِنْدَ الصِّرَاطِ، حَسْبِيَ اللّٰهُ لاَ اِلٰهَ اِلاَّ هُوَ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَهُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ.

Dinim için, dünyam için, beni ilgilendiren meselelerim için kerim olan Allah bana kâfidir. Bana zulmedenden daha kuvvetli bulunan âlim olan Allah bana yeter. Bana kötülükle yaklaşanın belini kırabilecek derecede şiddet ve kuvvete sahip olan Allah bana kâfidir. Rahîm olan Allah ölüm ânında bana kâfidir. Kabirde sorguya çekildiğim anda Allah bana kâfidir. Hesap zamanında kerîm olan Allah bana kâfidir. Mizanın yanında lâtif olan Allah bana kâfidir. Sırât'ın yanında, kadîr olan Allah bana kâfidir. Allah bana kâfidir. İlah ancak O'dur. O'na yaslanırım. O büyük arş'ın sâhibidir.

Ebu Derdâ şöyle demiştir: 'Kim günde yedi defa şu ayet-i celîleyi okursa Allah Teâlâ (c.c) -ister o kul doğru olsun, isterse yalancı-[129] onun âhireti ile ilgili bütün üzücü hâdiselerde ona kâfi gelir'.

> Ey Rasûlüm! Eğer senden yüz çevirirlerse de ki: 'Bana Allah yeter. O'ndan başka ilâh yoktur. Ben ancak O'na güvendim ve O büyük arş'ın sahibidir.
>
> (Tevbe/129)

Utbetu'l-Gulâm'ın Duası

Bu zat öldükten sonra rüyada görülmüş ve 'Ben şu kelimelerin yüzü suyu hürmetine cennete girdim' demiştir.

اَللّٰهُمَّ يَا هَادِىَ الْمُضِلِّينَ وَيَا رَاحِمَ الْمُذْنِبِينَ وَيَا مُقِيلَ عَثَرَاتِ الْعَاثِرِينَ اِرْحَمْ عَبْدَكَ ذَا الْخَطَرِ الْعَظِيمِ وَالْمُسْلِمِينَ اَجْمَعِينَ، وَاجْعَلْنَا مَعَ الْاَخْيَارِ وَالْمَرْزُوقِينَ الَّذِينَ اَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ اٰمِينَ يَا رَبَّ الْعَالَمِينَ.

> Ey Allahım! Ey sapıtanların hidayet edicisi Allah! Ey günahkârlara rahmet eden Allah! Ey sapanların sapışlarını affeden Allah! Büyük tehlikeye girmiş olan kulunu (kendi nefsini kastediyor) ve bütün müslümanları rahmetine kavuştur. Bizi iyilerle beraber kıl. Nimetine kavuşturduğun peygamberler, sıddîklar, şehid ve sâlihlerle beraber kıl. Ey âlemlerin rabbi! Bu duamı kabul eyle!

Hz. Adem'in Duası

Hz. Âişe validemiz şöyle demiştir: Allah Teâlâ (c.c) Âdem kulunun tevbesini kabul etmek istediği zaman, Hz. Âdem *Kâbe-i Muazzama*'yı yedi tur ziyaret etti. *Kâbe* ise, o gün yapılmış bir binâ değil, kırmızı bir tümsek idi. Sonra Hz. Âdem (a.s) kalkarak iki rek'at namaz kıldı. Namazın akabinde şöyle dua etti:

---

129) Günahın felâket olduğunu bilmek de tevbedir.

اَللّٰهُمَّ اِنَّكَ تَعْلَمُ سِرِّى وَعَلاَنِيَّتِى فَاقْبَلْ مَعْذِرَتِى وَتَعْلَمُ حَاجَتِى فَاَعْطِنِى سُؤْلِى وَتَعْلَمُ مَا فِى نَفْسِى فَاغْفِرْ لِى ذُنُوبِى، اَللّٰهُمَّ اِنِّى اَسْاَلُكَ اِيمَانًا يُبَاشِرُ قَلْبِى وَيَقِينًا صَادِقًا حَتّٰى اَعْلَمُ اَنَّهُ لَنْ يُصِيبَنِى اِلاَّ مَا كَتَبْتَهُ عَلَىَّ وَالرِّضَا بِمَا قَسَمْتَهُ لِى يَا ذَا الْجَلاَلِ وَالْاِكْرَامِ.

Ey Allahım! Sen benim gizli tarafımı ve açık yanımı biliyorsun. Benim mâzeretimi kabul eyle. Sen benim ihtiyacımı biliyorsun. O halde isteğimi bana ihsân eyle. Sen benim nefsimde ne varsa onu bilirsin! O halde benim günahlarımı da affeyle. Ey Allahım! Ben senden kalbime mübaşeret eden bir iman ve dosdoğru bir yakîn istiyorum ki, onun sayesinde bana isabet etmesi yazılanın bana isabet edeceğini bileyim. Ey ikrâm ve celâl sahibi olan Allah! O iman ve yakîn sayesinde bana nasip ettiğine râzı olayım.

Bunun üzerine Allah Teâlâ (c.c) Âdem kuluna şöyle vahyetti:

Ben seni affettim. Senin zürriyetinden kim senin duanla beni çağırırsa onu da affederim. Onun gam, kasavet ve kederlerini kaldırırım. Fakirlik damgasını onun kaşlarının arasından söker atarım. Her ticaretin ardından ona kâr sağlarım. Dünya ister istemez ona gelir, hatta o dünyayı istemese bile...

Hz. Ali'nin Duası

Hz. Ali, Rasûlullah'ın şöyle dediğini rivayet eder:

اِنَّ اللّٰهَ تَعَالَى يُمَجِّدُ نَفْسَهُ كُلَّ يَوْمٍ وَيَقُولُ: اِنِّى اَنَا اللّٰهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ، اِنِّى اَنَا اللّٰهُ لاَاِلٰهَ اِلاَّ اَنَا الْحَىُّ الْقَيُّومُ، اِنِّى اَنَا اللّٰهُ لاَاِلٰهَ اِلاَّ اَنَا الْعَلِىُّ الْعَظِيمُ، اِنِّى اَنَا اللّٰهُ لاَاِلٰهَ اِلاَّ اَنَا لَمْ اَلِدْ وَلَمْ اُولَدْ، اِنِّى اَنَا اللّٰهُ لاَاِلٰهَ اِلاَّ اَنَا الْعَفُوُّ الْغَفُورُ، اِنِّى اَنَا اللّٰهُ لاَاِلٰهَ اِلاَّ اَنَا مُبْدِىءُ كُلِّ شَىْءٍ وَاِلَىَّ يَعُودُ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ الرَّحْمٰنُ الرَّحِيمُ مَالِكُ يَوْمِ الدِّينِ خَالِقُ الْخَيْرِ وَالشَّرِّ، خَالِقُ الْجَنَّةِ وَالنَّارِ الْوَاحِدُ الْاَحَدُ الْفَرْدُ الصَّمَدُ الَّذِى لَمْ يَتَّخِذْ صَاحِبَةً وَلاَ وَلَدًا اَلْفَرْدُ الْوَتْرُ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ

اَلْمَلِكُ الْقُدُّوسُ السَّلَامُ الْمُؤْمِنُ الْمُهَيْمِنُ الْعَزِيزُ الْجَبَّارُ الْمُتَكَبِّرُ الْخَالِقُ الْبَارِىءُ الْمُصَوِّرُ الْكَبِيرُ الْمُتَعَالِى الْمُقْتَدِرُ الْقَهَّارُ الْحَلِيمُ الْكَرِيمُ اَهْلُ الثَّنَاءِ وَالْمَجْدِ يَعْلَمُ السِّرَّ وَاَخْفٰى اَلْقَادِرُ الرَّزَّاقُ فَوْقَ الْخَلْقِ وَالْخَلِيقَةِ.

Allah hergün nefsini medh ü senâ ederek şöyle buyurur:

Muhakkak ben âlemlerin rabbi olan Allahım. Muhakkak Allah benim. Benden başka ilah yoktur. Hayy (diri) ve kayyûm benim. Muhakkak Allah benim, benden başka ilah yoktur. En büyük ve en yüce benim. Muhakkak Allah benim. Benden başka ilah yoktur. Ben doğurmadım ve doğrulmadım. Muhakkak Allah benim, benden başka ilah yoktur. Affedici ve bağışlayıcıyım. Muhakkak Allah benim, benden başka ilah yoktur. Herşeyin başlatıcısı benim ve herşey bana dönecektir. *Aziz* (galib), *Hakîm* (hikmet sahibi), *Rahmân*, *Rahim* ve ceza gününün sâhibi, hayır ve şerrin yaratıcısı, cennet ve cehennemi yoktan vâr eden, *Vâhid*, *Ehad*, *Ferd* ve *Samed* benim. Görünür ve görünmez durumları bilen benim. *Melik* (saltanatı devamlı olan), *Kuddûs* (her türlü noksanlıktan uzak olan), *Selâm*, *Müheymin* ve *Mü'min* (herşeyi gözetip koruyan), *Aziz* (her şeye galib gelen), *Cebbâr* (kullarının hâlini ve ihtiyaçlarını düzelten), *Mütekebbir* (azamet sâhibi), *Hâlık* (yaratıcı), *Kebîr*, *Müteâlî* (yüce), *Muktedir* (herşeye güç yetiren), *Kahhâr* (kahredici), *Halîm* ve *Kerim* benim. Senâ ve mecde (hamd ve şükre) lâyık olan benim. Sırrı ve sırdan daha gizli olanı bilirim. *Kadîr* ve *Rezzak* benim. Bütün yaratıkların üstünde bulunan benim.

Söylediğimiz şekilde 'ancak benim' meâlindeki cümlelerin öncesinde 'Benden başka ilah yoktur' cümlesi zikredilmiştir. Bu bakımdan kim bu isimlerle Allah'ı çağırırsa, o şöyle desin: 'Muhakkak sensin Allah! Senden başka ilâh yoktur, şöyle ve şöyle... (Yani duada Allah konuşuyor gibi tabirler kullanılmıştır. Ancak o duayı okuyan bir kimse aynı tabirleri değil de Allah Teâlâ'ya hitap eder bir şekilde duayı okumalıdır) Bu kelimelerle Allah'ı çağıran bir kimse ibâdet edip secdeye devam edenler defterine yazılır. Öyle ibadet edenler ki, yarın mahşerde Muhammed, İbrâhim, Mûsâ, İsâ ve diğer peygamberler (a.s) ile celâl evinde komşuluk yapacaktır.

Onlara, yer ve göklerde Allah'a ibadet edenlerin sevabı kadar sevap yazılacaktır. Allah Hz. Muhammed'in ve seçkin her kulunun üzerine salât ve selâm eylesin!

Süleyman b. Mu‘temer'in Duası ve Tesbihi

Yunus b. Ubeyd, Rum diyarında şehid olan bir zâtı rüyâsında görür ve o zâta sorar: ‘Sen öbür dünyada amellerden en üstününün hangisi olduğunu gördün?’ Şehid ‘İbn Mu‘temer'in tesbihlerinin Allah nezdinde büyük bir mevki işgal ettiğini gördüm’ der.

O tesbihler şunlardır:

سُبْحَانَ اللّٰهِ وَالْحَمْدُلِلّٰهِ وَلاَ اِلٰهَ اِلاَّ اللّٰهُ وَاللّٰهُ اَكْبَرُ وَلاَ حَوْلَ وَلاَ قُوَّةَ اِلاَّ بِاللّٰهِ الْعَلِيِّ الْعَظِيمِ
عَدَدَ مَا خَلَقَ وَعَدَدَ مَا هُوَ خَالِقٌ وَزِنَةَ مَا خَلَقَ وَزِنَةَ مَا هُوَ خَالِقٌ وَمِلأَ مَا خَلَقَ وَمِلأَ مَا هُوَ
خَالِقٌ وَمِلأَ سَمٰوَاتِهِ وَمِلأَ اَرْضِهِ وَمِثْلَ ذٰلِكَ وَاَضْعَافَ ذٰلِكَ وَعَدَدَ خَلْقِهِ وَزِنَةَ عَرْشِهِ وَمُنْتَهَى
رَحْمَتِهِ وَمِدَادَ كَلِمَاتِهِ وَمَبْلَغَ رِضَاهُ حَتّٰى يَرْضٰى وَاِذَا رَضِيَ وَعَدَدَ مَا ذَكَرَهُ بِهِ خَلْقُهُ فِي جَمِيعِ
مَا مَضَى وَعَدَدَ مَا هُمْ ذَاكِرُوهُ فِيمَا بَقِيَ فِي كُلِّ سَنَةٍ وَشَهْرٍ وَجُمْعَةٍ وَيَوْمٍ وَلَيْلَةٍ وَسَاعَةٍ مِنَ
السَّاعَاتِ وَشَمٍّ وَنَفَسٍ مِنَ الْاَنْفَاسِ وَاَبَدٍ مِنَ الْاٰبَادِ مِنْ اَبَدِ اِلٰى اَبَدِ اَبَدِ الدُّنْيَا وَاَبَدِ الْاٰخِرَةِ
وَاَكْثَرَ مِنْ ذٰلِكَ لاَيَنْقَطِعُ اَوَّلُهُ وَلاَ يَنْفَدُ اٰخِرُهُ.

Allah her türlü eksikliklerden münezzehtir. Hamd Allah'a mahsustur. Allah'tan başka ilah yoktur. Allah herşeyden yücedir. Günahtan dönüş ve ibâdete yöneliş ancak yüce ve büyük olan Allah'ın kuvveti iledir.

Bu kelimeleri Allah'ın yaratmış olduğu mahlûkların sayısınca ve bundan böyle yaratacaklarının sayısınca, yarattıklarının ağırlığınca ve bundan böyle yaratacaklarının ağırlığınca, yaratmış olduklarının dolusu ve bundan böyle yaratacaklarının dolusu kadarınca, göklerin ve yerin dolusu kadarınca ve bütün bunlar kadar ve bunun birkaç misli kadar, (bu tesbihleri tekrar eder söylerim. Bu tesbihleri) mahlukatın sayısınca, arşın ağırlığınca, rahmetin enginliği kadar kelimelerin sayısınca, rızasının varacağı kadar ve razı

oluncaya kadar (söyler, tekrar ederim) Bu kelimeler, O benden râzı oluncaya kadar, dünya var olalıdan bugüne kadar, mahlûkatın onu andığı kadar ve bundan böyle kıyâmete kadar her sene, her ay, her cuma, her gün, her gece, saatlerin her birisinde, her kokuda her nefeste, ebediyyen, bir ebedden öbür ebede, dünya ebedinden âhiret ebedine ve bütün bunlardan daha fazla, öncesi eksilmez ve âhiri gelmez ve sonu alınmaz bir şekilde (bu kelimeleri söyler ve tekrar ederim).

İbrahim b. Edhem'in Duası

İbrahim b. Edhem'in hizmetkârı olan İbrahim b. Beşşar, İbrahim b. Edhem hazretlerinin her cuma günü sabah ve akşam şu duayı okuduğunu rivayet eder:

مَرْحَبًا بِيَوْمِ الْمَزِيدِ وَالصُّبْحِ الْجَدِيدِ وَالْكَاتِبِ وَالشَّهِيدِ يَوْمُنَا هٰذَا يَوْمُ عِيدٍ اُكْتُبْ لَنَا فِيهِ مَا نَقُولُ: بِسْمِ اللّٰهِ الْحَمِيدِ الْمَجِيدِ الرَّفِيعِ الْوَدُودِ الْفَعَّالِ فِي خَلْقِهِ مَا يُرِيدُ. اَصْبَحْتُ بِاللّٰهِ مُؤْمِنًا وَبِلِقَائِهِ مُصَدِّقًا وَبِحُجَّتِهِ مُعْتَرِفًا وَمِنْ ذَنْبِي مُسْتَغْفِرًا وَلِرُبُوبِيَّةِ اللّٰهِ خَاضِعًا وَلِسِوَى اللّٰهِ فِي الْاُلُوهِيَّةِ جَاحِدًا وَاِلَى اللّٰهِ فَقِيرًا وَعَلَى اللّٰهِ مُتَّكِلاً وَاِلَى اللّٰهِ مُنِيبًا اُشْهِدُ اللّٰهَ وَاُشْهِدُ مَلاَئِكَتَهُ وَاَنْبِيَائَهُ وَاَنْبِيَائَهُ وَرُسُلَهُ وَحَمَلَةَ عَرْشِهِ وَمَنْ خَلَقَهُ وَمَنْ هُوَ خَالِقُهُ بِاَنَّهُ هُوَ اللّٰهُ الَّذِي لاَاِلٰهَ اِلاَّ هُوَ وَحْدَهُ لاَشَرِيكَ لَهُ وَاَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تَسْلِيمًا وَاَنَّ الْجَنَّةَ حَقٌّ وَاَنَّ النَّارَ حَقٌّ وَالْحَوْضَ حَقٌّ وَالشَّفَاعَةَ حَقٌّ وَمُنْكَرًا وَنَكِيرًا حَقٌّ وَوَعْدَكَ حَقٌّ وَوَعِيدَكَ حَقٌّ وَلِقَاءَكَ حَقٌّ وَالسَّاعَةَ اٰتِيَةٌ لاَرَيْبَ فِيهَا وَاَنَّ اللّٰهَ يَبْعَثُ مَنْ فِي الْقُبُورِ عَلٰى ذٰلِكَ اَحْيَا وَعَلَيْهِ اَمُوتُ وَعَلَيْهِ اُبْعَثُ اِنْ شَاءَ اللّٰهُ. اَللّٰهُمَّ اَنْتَ رَبِّي لاَاِلٰهَ اِلاَّ اَنْتَ خَلَقْتَنِي وَاَنَا عَبْدُكَ وَاَنَا عَلَى عَهْدِكَ وَوَعْدِكَ مَا اسْتَطَعْتُ، اَعُوذُ بِكَ اَللّٰهُمَّ مِنْ شَرِّ مَا صَنَعْتُ وَمِنْ شَرِّ كُلِّ ذِي شَرٍّ. اَللّٰهُمَّ اِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسِي فَاغْفِرْ لِي ذُنُوبِي فَاِنَّهُ لاَيَغْفِرُ الذُّنُوبَ اِلاَّ اَنْتَ وَاهْدِنِي لاَحْسَنِ الْاَخْلاَقِ فَاِنَّهُ لاَيَهْدِي لاَحْسَنِهَا اِلاَّ اَنْتَ وَاصْرِفْ عَنِّي سَيِّئَهَا فَاِنَّهُ لاَيَصْرِفُ سَيِّئَهَا اِلاَّ اَنْتَ لَبَّيْكَ وَسَعْدَيْكَ وَالْخَيْرُ كُلُّهُ بِيَدَيْكَ اَنَا لَكَ وَاِلَيْكَ اَسْتَغْفِرُكَ وَاَتُوبُ اِلَيْكَ، اٰمَنْتُ اَللّٰهُمَّ بِمَا اَرْسَلْتَ مِنْ رَسُولٍ وَاٰمَنْتُ اَللّٰهُمَّ بِمَا اَنْزَلْتَ مِنْ كِتَابٍ وَصَلَّى اللّٰهُ عَلَى مُحَمَّدٍ النَّبِيِّ الْاُمِّيِّ وَعَلَى اٰلِهِ وَسَلَّمَ تَسْلِيمًا كَثِيرًا

خَاتِمَ كَلاَمِى وَمُفْتَاحِهِ وَعَلٰى اَنْبِيَائِهِ وَرُسُلِهِ اَجْمَعِينَ اٰمِينَ يَا رَبَّ الْعَالَمِينَ. اَللّٰهُمَّ اَوْرِدْنَا حَوْضَ مُحَمَّدٍ وَاسْقِنَا بِكَاْسِهِ مَشْرَبًا رَوِيًّا سَائِغًا هَنِيًّا لاَنَظْمَأُ بَعْدَهُ اَبَدًا وَاحْشُرْنَا فِى زُمْرَتِهِ غَيْرَ خَزَايَا وَلاَ نَاكِثِينَ لِلْعَهْدِ وَلاَ مُرْتَابِينَ وَلاَ مَفْتُونِينَ وَلاَ مَغْضُوبٍ عَلَيْنَا وَلاَ ضَالِّينَ، اَللّٰهُمَّ اعْصِمْنِى مِنْ فِتَنِ الدُّنْيَا وَوَفِّقْنِى لِمَا تُحِبُّ وَتَرْضٰى وَاَصْلِحْ لِى شَاْنِى كُلَّهُ وَثَبِّتْنِى بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِى الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَفِى الْاٰخِرَةِ وَلاَ تُضِلَّنِى وَاِنْ كُنْتُ ظَالِمًا. سُبْحَانَكَ يَا عَلِيُّ يَا عَظِيمُ يَا بَارِىءُ يَا رَحِيمُ يَا عَزِيزُ يَا جَبَّارُ سُبْحَانَ مَنْ سَبَّحَتْ لَهُ السَّمٰوَاتُ بِاَكْنَافِهَا وَسُبْحَانَ مَنْ سَبَّحَتْ لَهُ الْبِحَارُ بِاَمْوَاجِهَا وَسُبْحَانَ مَنْ سَبَّحَتْ لَهُ الْجِبَالُ بِاَصْدَائِهَا وَسُبْحَانَ مَنْ سَبَّحَتْ لَهُ الْحِيتَانُ بِلُغَتِهَا وَسُبْحَانَ مَنْ سَبَّحَتْ لَهُ النُّجُومُ فِى السَّمَاءِ بِاَبْرَاجِهَا وَسُبْحَانَ مَنْ سَبَّحَتْ لَهُ الْاَشْجَارُ بِاُصُولِهَا وَثِمَارِهَا وَسَبَّحَتْ لَهُ السَّمٰوَاتُ السَّبْعُ وَالْاَرَضُونَ السَّبْعُ وَمَنْ فِيهِنَّ وَمَنْ عَلَيْهِنَّ سُبْحَانَ مَنْ سَبَّحَ لَهُ كُلُّ شَيْءٍ مِنْ مَخْلُوقَاتِهِ تَبَارَكْتَ وَتَعَالَيْتَ سُبْحَانَكَ يَا حَيُّ يَا قَيُّومُ يَا عَلِيمُ، سُبْحَانَكَ لاَ اِلٰهَ اِلاَّ اَنْتَ وَحْدَكَ لاَشَرِيكَ لَكَ تُحْيِي وَتُمِيتُ وَاَنْتَ حَيٌّ لاَتَمُوتُ بِيَدِكَ الْخَيْرُ وَاَنْتَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ.

Mezid gününe ve yepyeni sabaha merhabalar! Kâtib ve şâhid gününe merhabalar! Bizim bu günümüz bayram günüdür.

(Ey rabbimiz!) Bugün de dediklerimizi bizim için yaz. *Hamid*, *Mecîd*, *Refî'*, *Vedûd* ve kulları hakkında istediğini çekinmeden yerine getiren Allah'ın ismiyle başlarım. Allah'a iman ederek sabahladım. Allah'ın cemâl ve celâliyle karşılacağımı tasdik ederek sabahladım. Allah'ın susturucu delile sahip olduğunu itiraf ederek sabahladım. Günahımdan istiğfâr ederek sabahladım. Allah'ın rubûbiyetini ikrâr edip onun önünde eğilerek sabahladım. Allah'tan başka herkesten ilahlık vasfını inkâr ederek sabahladım. Allah'a muhtaç olarak sabahladım. Allah'a yaslanarak sabahladım. O'na dönüş yaparak sabahladım. Allah'ı meleklerini, peygamber ve rasûllerini, arşını yüklenen meleklerini, yarattıklarını ve bundan böyle yaratacaklarını, şâhid yaparım ki, kendisinden başka ilah olmayan Allah O'dur. Birdir, O'nun ortağı yoktur. Muhammed (a.s)

O'nun kulu ve rasûlü'dür. Cennet haktır. Cehennem haktır. Ahirette kevser havuzu haktır. Muhammed'in (s.a) şefâatı haktır. Kabirde *Nekir* ve *Münker*'in suâli haktır.

Ey rabbim! Va'din ve vaîdin haktır. Seninle karşılaşmak haktır. Belli saat (kıyamet) gelecektir. Onda şek ve şüphe yoktur. Muhakkak Allah Teâlâ kabirlerde yatan ölüleri diriltip haşre gönderecektir. Bu inanç üzerinde yaşıyor ve bu inanç üzerinde öleceğim ve bu inanç üzere - inşaallah- haşrolunacağım.

Ey Allahım! Sen rabbimsin. Senden başka ilah yoktur. Beni yoktan var ettin. Ben kulunum. Sana vermiş olduğum ahid ve va'd üzerinde bulunuyorum. Buna gücüm yettiği kadar devam edeceğim.

Ey Allahım! Kendi yaptıklarımın ve her şer sâhibinin şerrinden sana sığınırım.

Ey Allahım! Ben nefsime zulmettim. Benim günahlarımı bana bağışla! Çünkü senden başka günahları bağışlayan yoktur. Beni ahlâkların en güzeline ilet. Çünkü ahlâkların en güzeline ileten ancak sensin. Benden ahlâkların kötülerini uzaklaştır. Çünkü ahlâkların kötülerini uzaklaştıran ancak sensin. Senin hizmetindeyim, senin hizmetindeyim. Ḥayrın tamamı senin kudret ellerindedir. Ben seninim ve sendenim. Günahımın affını senden talep eder, sana dönerim.

Ey Allahım! Senin gönderdiğin rasûle iman ettim. Ey Allahım! İndirdiğin kitaba inandım. Mekteb ve medrese görmeyen peygamber-i zişânın Muhammed benim konuşmamın mührü ve anahtarıdır. Bütün nebî ve rasûllerinin üzerine de salât ve selâmını yağdır.

Ey âlemlerin rabbi! Duamı kabul eyle!

Ey Allahım! Bizi Muhammed'in havzına ulaştır. Bizi Muhammed'in kadehiyle sulandır ki, o suyu içtikten sonra ebediyyen susamayalım. O öyle bir su ki kolayca yutulur, hoş gelir ve insanı suya kandırır. Biz mahrum olmaksızın, ahdini bozmaksızın, şübheye düşmeksizin, fitneye kapılmamış,

sapıtmamış ve gazabına uğramamış bir hâlde Muhammed'in ashâbıyla haşret!

Ey Allahım! Dünyanın fitnelerinden beni koru. Sen neyi seviyor, neden razıysan beni onu yapmaya muvaffak kıl. Benim hâlimin tamamını ıslâh eyle. Dünya ve âhirette şaşmaz ve değişmez hükmünle beni sabit kıl. Her ne kadar zâlim isem de beni saptırma. Sen her eksiklikten uzaksın, ey *Alîy*, *Azîm*, *Bârî*, *Rahim*, *Azîz*, *Cebbâr* olan Allah. Göklerin gölgeleriyle kendisini her türlü eksiklikten tenzih eden Allah, her türlü noksanlıktan münezzehtir. Denizlerin kabaran dalgalarıyla, dağların yansıtan sesleriyle, denizdeki kocaman balıkların kendilerine mahsus dilleriyle, göklerdeki yıldızların burçlarıyla, ağaçların kök ve meyveleriyle, yedi kat gök ile yedi kat yerin üzerinde ve içindeki varlıklarıyla kendisini tesbih eden Allah! (Biz de seni tesbih ve tenzih ederiz). Öyle bir Allah'ı tenzîh ederiz ki, yarattıklarının her ferdi (ya diliyle veya varlığıyla) onu tesbih etmektedir.

Ey Allahım! Sen yücesin, sen yücesin! Sen her eksiklikten münezzehsin, münezzehsin! Ey *kayyûm*, ey *âlim*, ey *halîm*! Sen her türlü eksiklikten münezzehsin! Senden başka ilah yok. Sen teksin, senin ortağın yoktur. Diriltiyorsun, öldürüyorsun. Ölümsüz diri ancak sensin. Hayrın tamamı senin kudretindedir. Sen herşeye kâdirsin!

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Rasûlullah'tan ve Ashâb-ı Kirâmdan, Senedleri Zikredilmeyen Me'sur Dualar

Bu duaları Ebu Tâlib el-Mekkî, İbn Huzeyme ve İbn Münzir'in derledikleri dualardan intihab etmiş bulunuyoruz.

Mürid (Allah'ın rızasını kazanmak isteyen kimse) için, sabahladığı zaman *müstahab* olan hareket, kendisi için duanın diğer virdlerden daha sevimli olduğunu kabul etmesidir. (Nitekim bunun beyânı *Evrad* bölümünde gelecektir) Eğer sen, âhiretin mahsûlünü isteyen ve duasında Hz. Peygamber'e uyanlardan isen, dualarının başlangıcında salâvat-ı şerife'den sonra şöyle demelisin:

سُبْحَانَ رَبِّىَ الْعَلِيِّ الْاَعْلَى الْوَهَّابِ، لَاۤاِلٰهَ اِلاَّ اللّٰهُ وَحْدَهُ لَاشَرِيكَ لَهُ، لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ.

Kullarına nimetleri çokça hibe eden en yüce ve yüksek bulunan rabbim her çeşit noksanlıklardan münezzehtir. Ondan başka ilah yoktur. O birdir, ortağı yoktur. Mülk O'nundur. Hamd O'nundur. O herşeye kâdirdir.

Sonra şöyle söyle:

رَضِيتُ بِاللّٰهِ رَبًّا وَبِالْاِسْلَامِ دِينًا وَبِمُحَمَّدٍ ﷺ نَبِيًّا.

Rab olarak Allah'tan, din olarak İslâm'dan, peygamber olarak Hz. Muhammed'den râzı oldum![130]

Bunu üç kere tekrarladıktan sonra şöyle de:

اَللّٰهُمَّ فَاطِرَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ عَالِمَ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ رَبَّ كُلِّ شَىْءٍ وَمَلِيكَهُ اَشْهَدُ اَنْ لَاۤاِلٰهَ اِلاَّ اَنْتَ اَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّ نَفْسِى وَشَرِّ الشَّيْطَانِ وَشِرْكِهِ.

---

130) Müslim ve Buharî, (Muğire b. Şu'be'den)

Ey Allahım! Yerleri ve gökleri yoktan var eden, gizli ve açığı bilen, her şeyin sahibi ve pâdişâhı bulunan Allahım! Senden başka ilah olmadığına şâhidlik ederim. Nefsimin ve şeytanın şerrinden ve şirkten sana sığınırım![131]

Sonra şöyle de:

اَللّٰهُمَّ اِنِّى اَسْاَلُكَ الْعَفْوَ وَالْعَافِيَةَ فِى دِينِى وَدُنْيَاىَ وَاَهْلِى وَمَالِى. اَللّٰهُمَّ اسْتُرْ عَوْرَاتِى وَاٰمِنْ
رَوْعَاتِى وَاَقِلْ عَثَرَاتِى وَاحْفَظْنِى مِنْ بَيْنِ يَدَىَّ وَمِنْ خَلْفِى وَعَنْ يَمِينِى وَعَنْ شِمَالِى وَمِنْ فَوْقِى
وَاَعُوذُ بِكَ اَنْ اُغْتَالَ مِنْ تَحْتِى. اَللّٰهُمَّ لَاتُؤَمِّنِّى مَكْرَكَ وَلَا تُوَلِّنِى غَيْرَكَ وَلَا تَنْزِعْ عَنِّى سِتْرَكَ
وَلَا تُنْسِنِى ذِكْرَكَ وَلَا تَجْعَلْنِى مِنَ الْغَافِلِينَ

Ey Allahım! Ben, malım, aile efradım, dünyam ve dinim için senden af ve âfiyet dilerim. Ey Allahım! Benim kötülüklerimi ört. Korkularımdan beni emin kıl. Kötülüklerimi azalt. Önümden, arkamdan, sağımdan, solumdan, üstümden beni koru. Altımdan herhangi bir hileye uğramaktan sana sığınırım. Ey Allahım! Beni azabından pervasız kılma! Beni kendinden başkasına yaslatma. Örtünü benden alma. Zikrini bana unutturma ve beni gâfillerden kılma![132]

Sonra şu duayı oku:

وَقُلْ: اَللّٰهُمَّ اَنْتَ رَبِّى لَا اِلٰهَ اِلَّا اَنْتَ خَلَقْتَنِى وَاَنَا عَبْدُكَ وَاَنَا عَلَى عَهْدِكَ وَوَعْدِكَ مَا اسْتَطَعْتُ
اَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّ مَا صَنَعْتُ اَبُوءُ لَكَ بِنِعْمَتِكَ عَلَىَّ وَاَبُوءُ بِذَنْبِى فَاغْفِرْ لِى فَاِنَّهُ لَايَغْفِرُ الذُّنُوبَ
اِلَّا اَنْتَ (ثَلَاثَ مَرَّاتٍ)

Ey Allahım! Sen benim rabbimsin. Senden başka ilah yoktur. Beni yarattın, ben kulunum. Gücüm yettiği kadar senin ahdin ve va'dine devam ediyorum. Yaptıklarımın şerrinden sana sığınırım. Benim üzerimdeki nimetini ikrar ettiğim

131) Daha önce geçmişti.

132) Ebu Dâvud, Nesâî, İbn Mâce ve Hâkim, (İbn Ömer'den)

gibi, günâhımı da itîraf ediyorum. Beni bağışla. Çünkü günahları senden başka hiç kimse bağışla-yamaz.[133]

Bu duayı üç kez tekrar et! Sonra şöyle de:

وَقُلْ: اَللّٰهُمَّ عَافِنِى فِى بَدَنِى وَعَافِنِى فِى سَمْعِى وَعَافِنِى فِى بَصَرِى لاَ اِلٰهَ اِلاَّ اَنْتَ (ثَلاَثَ مَرَّاتٍ،

Yârabbi! Bedenimde, kulağımda ve gözümde bana âfiyet ver. Senden başka ilah yoktur.

Bunu üç kez tekrarladıktan sonra şu duayı da oku:

وَقُلْ: اَللّٰهُمَّ اِنِّى اَسْاَلُكَ الرِّضَا بَعْدَ الْقَضَاءِ وَبَرْدَ الْعَيْشِ بَعْدَ الْمَوْتِ وَلَذَّةَ النَّظَرِ اِلٰى وَجْهِكَ الْكَرِيمِ وَشَوْقًا اِلٰى لِقَائِكَ مِنْ غَيْرِ ضَرَّاءِ مُضِرَّةٍ وَلاَ فِتْنَةٍ مُضِلَّةٍ وَاَعُوذُ بِكَ اَنْ اَظْلِمَ اَوْ اُظْلَمَ اَوْ اَعْتَدِىَ اَوْ يُعْتَدَى عَلَىَّ اَوْ اَكْسِبَ خَطِيئَةً اَوْ ذَنْبًا لاَتَغْفِرُهُ. اَللّٰهُمَّ اِنِّى اَسْاَلُكَ الثَّبَاتَ فِى الْاَمْرِ وَالْعَزِيمَةَ فِى الرُّشْدِ وَاَسْاَلُكَ شُكْرَ نِعْمَتِكَ وَحُسْنَ عِبَادَتِكَ وَاَسْاَلُكَ قَلْبًا خَاشِعًا سَلِيمًا وَخُلُقًا مُسْتَقِيمًا وَلِسَانًا صَادِقًا وَعَمَلاً مُتَقَبَّلاً وَاَسْاَلُكَ مِنْ خَيْرِ مَا تَعْلَمُ وَاَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّ مَا تَعْلَمُ وَاسْتَغْفِرُكَ لِمَا تَعْلَمُ فَاِنَّكَ تَعْلَمُ وَلاَ اَعْلَمُ وَاَنْتَ عَلاَّمُ الْغُيُوبِ (ت ن ك).

Ey Allahım! Ben hükümden sonra senin rızânı talep ediyorum. Ölümden sonra (manevî) hayatın serinliğini senden istiyorum. Senin keremli yüzünün cemâline bakmanın lezzetini talep ediyorum. Dalâlete götürücü fitne ve zarar verici herhangi bir fiil olmaksızın senin ile kavuşmaya iştiyak duymayı senden istiyorum. Zulme uğramaktan, zulmetmekten, başkasının hakkına tecavüz etmekten, veya hakkıma tecavüz edilmekten, herhangi bir yanlışlık ve günâhı elde etmekten -ki o günâhı sen affetmiyorsun- bütün bunlardan sana sığınırım.

Ey Allahım! İşlerde sabit olmayı, reşîdlikte azimeti senden istiyorum. Nimetinin şükrünü ve ibâdetinin güzelliğini senden diliyorum. Selim ve korkar bir kalbi, istikametli ahlâkı, dosdoğru dili, nezdinde kabul olunan ameli senden istiyo-

133) Buharî, (Şeddad b. Evs'den)

rum. Senden bildiklerinin hayrından istiyorum. Bildiklerinin şerrinden sana sığınıyorum. Senin bildiklerin için affı senden talep ediyorum. Çünkü sen bilirsin, ben ise bilemem! Gaybları en ince teferruatına kadar bilensin.

اَللّٰهُمَّ اغْفِرْ لِي مَا قَدَّمْتُ وَمَا اَخَّرْتُ وَمَا اَسْرَرْتُ وَمَا اَعْلَنْتُ وَمَا اَنْتَ اَعْلَمُ بِهِ مِنِّي فَاِنَّكَ اَنْتَ الْمُقَدِّمُ وَاَنْتَ الْمُؤَخِّرُ وَاَنْتَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ وَعَلَى كُلِّ غَيْبٍ شَهِيدٌ. اَللّٰهُمَّ اِنِّي اَسْاَلُكَ اِيمَانًا لَا يَرْتَدُّ وَنَعِيمًا لَا يَنْفَدُ وَقُرَّةَ عَيْنِ الْاَبَدِ وَمُرَافَقَةَ نَبِيِّكَ مُحَمَّدٍ ﷺ فِي اَعْلَى جَنَّةِ الْخُلْدِ (النسائي).

Ey Allahım! Daha önce yaptıklarımı ve daha sonra yapacaklarımı, gizli yaptıklarımı ve açıkça yapacaklarımı benim için bağışla. Benden daha iyi bildiğin kötü hareketlerimi de bağışla. Çünkü ibâdete yönelten ve günâhtan alıkoyan ancak sensin. Sen her şeye kâdirsin, her gaybı bilensin.

Ey Allahım! Ben senden sarsılmaz bir iman, bitmez tükenmez bir nimet, ebediyyen gözümün aydınlığına sebep olan bir nûr, Hz. Muhammed (s.a) ile ebedî cennetin en yücesinde arkadaş olmayı isterim.

اَللّٰهُمَّ اِنِّي اَسْاَلُكَ الطَّيِّبَاتِ وَفِعْلَ الْخَيْرَاتِ وَتَرْكَ الْمُنْكَرَاتِ وَحُبَّ الْمَسَاكِينَ، اَسْاَلُكَ حُبَّكَ وَحُبَّ مَنْ اَحَبَّكَ وَحُبَّ كُلِّ عَمَلٍ يُقَرِّبُ اِلَى حُبِّكَ وَاَنْ تَتُوبَ عَلَيَّ وَتَغْفِرَ لِي وَتَرْحَمَنِي وَاِذَا اَرَدْتَ بِقَوْمٍ فِتْنَةً فَاقْبِضْنِي اِلَيْكَ غَيْرَ مَفْتُونٍ (الترمذي).

Ey Allahım! Senden güzellerin ve hayırların işlenmesini, kötülüklerin terkedilmesini ve fakirlerin sevilmesini talep ederim. Seni sevmeyi, seni sevenleri sevmeyi, senin sevgine yaklaştıran her amelin sevilmesini senden talep ederim. Bir de senden talebim, senin tevbemi kabul etmen, günâhımı affetmen ve beni rahmetine mazhar kılmandır.

Yâ rabbî! Bir kavmi fitneye düşürmeyi irade ettiğin zaman, beni fitneye düşürmeden manevî huzuruna almak suretiyle ruhumu kabzeyle!

اَللّٰهُمَّ بِعِلْمِكَ الْغَيْبَ وَقُدْرَتِكَ عَلَى الْخَلْقِ اَحْيِنِى مَا كَانَتِ الْحَيَاةُ خَيْرًا لِى وَتَوَفَّنِى مَا كَانَتِ الْوَفَاةُ خَيْرًا لِى اَسْاَلُكَ خَشْيَتَكَ فِى الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ وَكَلِمَةَ الْعَدْلِ فِى الرِّضَا وَالْغَضَبِ وَالْقَصْدَ فِى الْغِنٰى وَالْفَقْرِ وَلَذَّةَ النَّظَرِ اِلٰى وَجْهِكَ وَالشَّوْقَ اِلٰى لِقَائِكَ وَاَعُوذُ بِكَ مِنْ ضَرَّاءَ مُضِرَّةٍ وَفِتْنَةٍ مُضِلَّةٍ. اَللّٰهُمَّ زَيِّنَّا بِزِينَةِ الْاِيمَانِ وَاجْعَلْنَا هُدَاةً مُهْتَدِينَ (النسائي والحاكم).

Ey Allahım! Gayb bilginle ve halka yeten gücünle, hayat bana hayırlı olduğu müddetçe beni yaşat. Ölüm benim için hayırlı olduğu zaman da beni öldür. Gizlide ve açıkta korkumu, rızâ ve öfkede adâleti, zenginlikte ve fakirlikte orta yolu, yüzüne bakmanın lezzetini, sana kavuşmanın iştiyâkını senden talep ediyorum. Zarar verici fakirlikten ve saptırıcı fitneden sana sığınırım. Bizi iman süsü ile süslendir. Bizi senin yoluna ileten kullarından eyle!

اَللّٰهُمَّ اقْسِمْ لَنَا مِنْ خَشْيَتِكَ مَا تَحُولُ بِهِ بَيْنَنَا وَبَيْنَ مَعَاصِيكَ وَمِنْ طَاعَتِكَ مَا تُبَلِّغُنَا بِهِ جَنَّتَكَ وَمِنَ الْيَقِينِ مَا تُهَوِّنُ بِهِ عَلَيْنَا مَصَائِبَ الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ (الترمذي).

Ey Allahım! Bizimle günahlar arasında, gerilmiş perde olacak derecede korkundan bize taksim buyur. Bizi cennetine vardıracak derecede tâatini bize nasip eyle. Bizim için dünya ve âhiret musibetlerini kolay kılacak derecede yakîn mertebesini ihsân buyur!

اَللّٰهُمَّ امْلَأْ وُجُوهَنَا مِنْكَ حَيَاءً وَقُلُوبَنَا مِنْكَ فَرَقًا وَاَسْكِنْ فِى نُفُوسِنَا مِنْ عَظَمَتِكَ مَا تُذَلِّلُ جَوَارِحَنَا لِخِدْمَتِكَ وَاجْعَلْكَ اللّٰهُمَّ اَحَبَّ اِلَيْنَا مِمَّنْ سِوَاكَ وَاجْعَلْنَا اَخْشٰى لَكَ مِمَّنْ سِوَاكَ. اَللّٰهُمَّ اجْعَلْ اَوَّلَ يَوْمِنَا هٰذَا صَلَاحًا وَاَوْسَطَهُ فَلَاحًا وَاٰخِرَهُ نَجَاحًا، اَللّٰهُمَّ اجْعَلْ اَوَّلَهُ رَحْمَةً وَاَوْسَطَهُ نِعْمَةً وَاٰخِرَهُ تَكْرِمَةً وَمَغْفِرَةً اَلْحَمْدُلِلّٰهِ الَّذِى تَوَاضَعَ كُلُّ شَىْءٍ لِعَظَمَتِهِ وَذَلَّ كُلُّ شَىْءٍ لِعِزَّتِهِ وَخَضَعَ كُلُّ شَىْءٍ لِمُلْكِهِ وَاسْتَسْلَمَ كُلُّ شَىْءٍ لِقُدْرَتِهِ وَالْحَمْدُلِلّٰهِ الَّذِى سَكَنَ كُلُّ شَىْءٍ لِهَيْبَتِهِ وَاَظْهَرَ كُلَّ شَىْءٍ بِحِكْمَتِهِ وَتَصَاغَرَ كُلُّ شَىْءٍ لِكِبْرِيَائِهِ (الطبراني).

Ey Allahım! Yüzlerimizi hazinenden gelen hayâ ile doldur. Kalplerimize korkunu yerleştir. Azâmetinden öyle bir mik-

tarı nefislerimize yerleştir ki onunla âzalarımız serkeşlikten vazgeçip hizmetine yönelsinler.

Ey Allahım! Zât-ı ulûhiyyetini her şeyden daha fazla bize sevdir!

Ey Allahım! Her şeyden daha fazla senden korkmayı bize nasip eyle!

Ey Allahım! Bugünümüzün öncesini salâh, ortasını felâh ve sonucunu kurtuluş eyle!

Ey Allahım! Günümüzün öncesini rahmet, ortasını nimet, sonunu da ikram ve mağfiret eyle. Hamd o Allah'a mahsustur ki, herşey O'nun azameti önünde eğilmek mecburiyetindedir ve herşey O'nun izzetine karşı zillet göstermekle vazifelidir. O Allah ki, herşey O'nun padişahlığına baş eğmektedir. Her şey O'nun kudretine teslim olmaktadır. Hamd büyüklüğü ve dehşeti önünde her şeyin dize geldiği Allah'a mahsustur... O Allah ki, hikmetiyle herşeyi apaçık göstermiş ve onun kibriyası önünde herşey küçüldükçe küçülmüştür.

اَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلٰى اٰلِ مُحَمَّدٍ وَاَزْوَاجِ مُحَمَّدٍ وَذُرِّيَّتِهِ وَبَارِكْ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلٰى اٰلِ مُحَمَّدٍ وَاَزْوَاجِهِ وَذُرِّيَّتِهِ كَمَا بَارَكْتَ عَلٰى اِبْرَاهِيمَ وَعَلٰى اٰلِ اِبْرَاهِيمَ فِى الْعَالَمِينَ اِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ. اَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلٰى مُحَمَّدٍ عَبْدِكَ وَنَبِيِّكَ وَرَسُولِكَ النَّبِىِّ الْاُمِّىِّ رَسُولِكَ الْاَمِينِ وَاَعْطِهِ الْمَقَامَ الْمَحْمُودَ الَّذِى وَعَدْتَهُ يَوْمَ الدِّينِ. اَللّٰهُمَّ اجْعَلْنَا مِنْ اَوْلِيَائِكَ الْمُتَّقِينَ وَحِزْبِكَ الْمُفْلِحِينَ وَعِبَادِكَ الصَّالِحِينَ وَاسْتَعْمِلْنَا لِمَرْضَاتِكَ عَنَّا وَوَفِّقْنَا لِمَحَابِّكَ مِنَّا وَصَرِّفْنَا بِحُسْنِ اِخْتِيَارِكَ لَنَا، نَسْاَلُكَ جَوَامِعَ الْخَيْرِ وَفَوَاتِحَهُ وَخَوَاتِمَهُ وَنَعُوذُ بِكَ مِنْ جَوَامِعِ الشَّرِّ وَفَوَاتِحِهِ وَخَوَاتِمِهِ (الطبراني).

اَللّٰهُمَّ بِقُدْرَتِكَ عَلَىَّ تُبْ عَلَىَّ اِنَّكَ اَنْتَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ وَبِحِلْمِكَ عَنِّى اعْفُ عَنِّى اِنَّكَ اَنْتَ الْغَفَّارُ الْحَلِيمُ وَبِعِلْمِكَ بِى ارْفُقْ بِى اِنَّكَ اَنْتَ اَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ وَبِمُلْكِكَ لِى مَلِّكْنِى نَفْسِى وَلاَ تُسَلِّطْهَا عَلَىَّ اِنَّكَ اَنْتَ الْمَلِكُ الْجَبَّارُ. سُبْحَانَكَ اللّٰهُمَّ وَبِحَمْدِكَ لاَ اِلٰهَ اِلاَّ اَنْتَ عَمِلْتُ سُوءًا وَظَلَمْتُ نَفْسِى فَاغْفِرْ لِى ذَنْبِى اِنَّكَ اَنْتَ رَبِّى وَلاَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ اِلاَّ اَنْتَ. اَللّٰهُمَّ اَلْهِمْنِى رُشْدِى وَقِنِى شَرَّ نَفْسِى (الترمذي).

Ey Allahım! Hz. Muhammed'e, âline, zevcelerine, zürriyetine salât ve selâm eyle. Yine Hz. Muhammed'e, âline, zevcelerine ve zürriyetine, Hz. İbrahim'e, âline, âlemler içerisinde bereket verdiğin gibi bereket ihsân eyle. Çünkü sevilen, hamd u senâsı yapılan ve cömertlerin cömerdi olan ancak sensin!

Ey Allahım! Emin olan rasûlün, ümmî peygamber-i zişânın ve kulun Muhammed'in üzerine rahmet deryâlarını boşalt. Ona va'dettiğin *makam-ı mahmûd*'u ceza gününde ihsan buyur!

Ey Allahım! Bizi muttakî dostlarından, zaferi elde eden hizbinden ve sâlih kullarından eyle. Bizden râzı olacağın derecede bizi çalıştır. Sevgine mazhar olacak fiillerde bizi kullan. Bize güzel ihtiyarınla yön ver. Senden hayrın tamamını; başını ve sonunu talep ediyoruz. Şerrin tamamından, başlangıcından ve sonucundan sana sığınıyoruz.

Ey Allahım! Kudretinle benim tevbemi kabul eyle. Çünkü kullarının tevbesini çokca kabul eden ve rahmet sahibi olan ancak sensin. Benim hakkındaki hilminle beni affeyle. Çünkü kullarının günahlarını çokca bağışlayan halîm ancak sensin. Benim hakkımdaki bilginin yüzü suyu hürmetine bana şefkat göster. Çünkü merhametlilerin en merhametlisi sensin. Bana sahipliğininin hürmetine benim nefsimi benim emrime ver. Bana musallat kılma. Çünkü her şeye güç yetiren padişah ancak sensin. Sen her çeşit eksikliklerden münezzehsin!

Ey Allahım! Senin hamdine bürünerek (deriz ki) senden başka ilah yoktur. Ben kötülük işledim. Nefsime zulmettim. Bu bakımdan benim günahımı bana bağışla. Çünkü rabbim sadece sensin. Çünkü senden başka günahları bağışlayıcı yoktur.

Ey Allahım! Bana iyiyi kötüden ayırma yeteneği ver. Beni nefsimin şerrinden koru!

اَللّٰهُمَّ ارْزُقْنِى حَلاَلاً لاَتُعَاقِبْنِى عَلَيْهِ وَقَنِّعْنِى بِمَا رَزَقْتَنِى وَاسْتَعْمِلْنِى بِهِ صَالِحًا تَقْبَلُهُ مِنِّى اَسْاَلُكَ
الْعَفْوَ وَالْعَافِيَةَ وَحُسْنَ الْيَقِينِ وَالْمُعَافَاةَ فِى الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ (الحاكم).

Ey Allahım! Bana kendisinden ötürü cezalandırmayacağın helâl rızıklar ver. Rızık olarak verdiğinle beni kanâatkâr kıl. Onunla sâlih ameller yapmamı nasip et ve o amelleri benden kabul et. Af ve âfiyeti senden biliyorum. Yakînin güzelliğini, dünya ve âhiretin afiyetini istiyorum.

يَا مَنْ لاَتَضُرُّهُ الذُّنُوبُ وَلاَ تَنْقِصُهُ الْمَغْفِرَةُ هَبْ لِى مَا لاَيَضُرُّكَ وَاَعْطِنِى مَا لاَيَنْقُصُكَ.
﴿رَبَّنَا اَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا وَتَوَفَّنَا مُسْلِمِينَ﴾ ﴿اَنْتَ وَلِيِّ فِى الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ تَوَفَّنِى مُسْلِمًا وَاَلْحِقْنِى بِالصَّالِحِينَ﴾ ﴿اَنْتَ وَلِيُّنَا فَاغْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا وَاَنْتَ خَيْرُ الْغَافِرِينَ وَاكْتُبْ لَنَا فِى هٰذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِى الْاٰخِرَةِ اِنَّا هُدْنَا اِلَيْكَ﴾ ﴿رَبَّنَا عَلَيْكَ تَوَكَّلْنَا وَاِلَيْكَ اَنَبْنَا وَاِلَيْكَ الْمَصِيرُ﴾ ﴿رَبَّنَا لاَتَجْعَلْنَا فِتْنَةً لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ﴾ ﴿رَبَّنَا لاَتَجْعَلْنَا فِتْنَةً لِلَّذِينَ كَفَرُوا وَاغْفِرْ لَنَا رَبَّنَا اِنَّكَ اَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ﴾ ﴿رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَاِسْرَافَنَا فِى اَمْرِنَا وَثَبِّتْ اَقْدَامَنَا وَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ﴾ ﴿رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا وَلِاِخْوَانِنَا الَّذِينَ سَبَقُونَا بِالْاِيمَانِ وَلاَ تَجْعَلْ فِى قُلُوبِنَا غِلاًّ لِلَّذِينَ اٰمَنُوا رَبَّنَا اِنَّكَ رَؤُفٌ رَحِيمٌ﴾ ﴿رَبَّنَا اٰتِنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً وَهَيِّئْ لَنَا مِنْ اَمْرِنَا رَشَدًا﴾ ﴿رَبَّنَا اٰتِنَا فِى الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِى الْاٰخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ﴾ ﴿رَبَّنَا اِنَّنَا سَمِعْنَا مُنَادِيًا يُنَادِى لِلْاِيمَانِ اَنْ اٰمِنُوا بِرَبِّكُمْ فَاٰمَنَّا﴾ ﴿رَبَّنَا لاَتُؤَاخِذْنَا اِنْ نَسِينَا اَوْ اَخْطَأْنَا رَبَّنَا وَلاَ تَحْمِلْ عَلَيْنَا اِصْرًا كَمَا حَمَلْتَهُ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِنَا رَبَّنَا وَلاَ تُحَمِّلْنَا مَا لاَطَاقَةَ لَنَا بِهِ وَاعْفُ عَنَّا وَاغْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا اَنْتَ مَوْلاَنَا فَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ﴾. رَبِّ اغْفِرْ لِى وَلِوَالِدَىَّ وَارْحَمْهُمَا كَمَا رَبَّيَانِى صَغِيرًا وَاغْفِرْ لِلْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَالْمُسْلِمِينَ وَالْمُسْلِمَاتِ الْاَحْيَاءِ مِنْهُمْ وَالْاَمْوَاتِ، رَبِّ اغْفِرْ وَارْحَمْ وَتَجَاوَزْ عَمَّا تَعْلَمُ وَاَنْتَ الْاَعَزُّ الْاَكْرَمُ وَاَنْتَ خَيْرُ الرَّاحِمِينَ وَاَنْتَ خَيْرُ الْغَافِرِينَ وَاِنَّا لِلّٰهِ وَاِنَّا اِلَيْهِ رَاجِعُونَ وَلاَ حَوْلَ وَلاَ قُوَّةَ اِلاَّ بِاللّٰهِ الْعَلِيِّ الْعَظِيمِ وَحَسْبُنَا اللّٰهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ وَصَلَّى اللّٰهُ عَلَى مُحَمَّدٍ خَاتَمِ النَّبِيِّينَ وَاٰلِهِ وَصَحْبِهِ وَسَلَّمَ تَسْلِيمًا كَثِيرًا.

Ey günâhlar kendisine zarar vermeyen! Af da varlığında herhangi bir eksiklik meydana getirmeyen Allah! Sana zarar vermeyeni bana hibe et. Senin kuvvet ve kudretinden zerre kadar eksiltmeyeni bana ihsan buyur!

Ey rabbimiz! Üzerimize oluk gibi sabır akıt ve bizi müslim olarak öldür!

(A'raf/126)

Ey gökleri ve yeri yaratan! Sen dünya ve âhirette benim yardımcımsın. Müslüman olarak canımı al ve beni sâlihlere kat!

(Yûsuf/101)

Sen bizim velimizsin. Artık bizi bağışla. Bize merhamet et. Sen bağışlayanların en hayırlısısın. Bize hem bu dünyada bir iyilik, hem de âhirette bir iyilik ver. Gerçekten biz, tevbe edip sana döndük.

(A'raf/155-156)

Ey rabbimiz! Sadece sana tevekkül ettik. Sana ibâdete koyulduk ve dönüşümüz sanadır.

(Mümtehine/4)

Biz ancak Allah'a tevekkül ettik. Ey rabbimiz! Bizi o zâlim kavmin fitnesine düşürme ve bizi rahmetinle o kâfir kavimden kurtar!

(Yûnus/85-86)

Ey rabbimiz! Bizi, kâfirler için bir sınav yapma. Bizi bağışla. Ey rabbimiz! Muhakkak ki sen azîzsin, hakîmsin.

(Mümtehine/5)

Ey rabbimiz! Bize günahlarımızı ve işlerimizde yaptığımız taşkınlıklarımızı bağışla. Savaşta, ayaklarımızı diret ve kâfirler topluluğuna karşı bize zafer ver!

(Âlu İmran/147)

Ey rabbimiz! Bizi ve bizden önce inanan kardeşlerimizi bağışla. İman etmiş olanlar için kalplerimizde bir kin bırakma. Ey rabbimiz! Muhakkak ki sen çok şefkatlisin, çok merhametlisin.

(Haşr/10)

Ey rabbimiz! Bize tarafından bir rahmet ihsan buyur ve işimizde bize bir kurtuluş hazırla.

(Kehf/10)

Ey rabbimiz! Bize dünyada iyi hâl ver ve âhirette de merhamet ihsân et ve bizi cehennem azâbından koru!

(Bakara/201)

Ey rabbimiz! Doğrusu biz bir davetçi işittik. 'Rabbinize iman edin' diye insanları iman etmeye davet ediyordu. Dinledik ve iman ettik. Ey rabbimiz! Günâhlarımızı bağışla. Kusurlarımızı ört ve canımızı iyi kimselerle beraber al. Ey rabbimiz! Peygamberlerinin lisanı ile bize va'dettiğini ver ve kıyâmet gününde bizi rüsvay etme. Şüphe yok ki sen va'dinden dönmezsin.

(Âlu İmran/193-194)

Ey rabbimiz! Eğer unutur ya da yanılırsak bizi (ondan) hesaba çekme. Ey rabbimiz! Bize bizden öncekilere yüklediğin gibi ağır yük yükleme. Ey rabbimiz! Güç yetiremeyeceğimiz şeyi bize yükleme. Bizi affet, bizi bağışla, bize merhamet buyur. Sen mevlâmızsın. Artık kâfirler topluluğuna karşı bize yardım et!

(Bakara/186)

Ey rabbim! Beni, annemi ve babamı bağışla. Onlar beni küçükken büyüttükleri gibi onlara rahmet eyle. Mü'min erkek ve kadınlara, müslüman erkek ve kadınlara, dirilerine ve ölülerine affını gönder. Ey rabbim! Affeyle, rahmet eyle, bildiğin hatalarımızdan dolayı bizi muâhaze etmekten vazgeç. En aziz ve en kerim sensin. Rahmet edenlerin ve affedenlerin en hayırlısı sensin... Biz ise Allah içiniz ve O'na döneceğiz. Günâhtan dönüş ve ibadete yöneliş ancak yüce ve büyük olan Allah'ın kudret ve kuvvetiyle mümkündür. Allah bize kâfidir ve O ne güzel vekildir. Allah Teâlâ (c.c) peygamberlerin sonuncusu Hz. Muhammed'e, âline ve ashâbına rahmet deryâlarını boşaltsın ve onları her türlü kötülüklerden emin kılsın![134]

---

134) Ebu Dâvud ve İbn Mâce, (*hasen* bir senedle); İmam Ahmed, (Ümmü Seleme'den bir kısmını)

Hz. Peygamber'den Vârid Olan İstiâzeler

اَللّٰهُمَّ اِنِّى اَعُوذُ بِكَ مِنَ الْبُخْلِ وَاَعُوذُ بِكَ مِنَ الْجُبْنِ وَاَعُوذُ بِكَ مِنْ اَنْ اَرُدَّ اِلٰى اَرْذَلِ الْعُمُرِ وَاَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ الدُّنْيَا وَاَعُوذُ بِكَ مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ (البخاري).

Ey Allahım! Cimrilikten, korkudan sana sığınırım. İhtiyarlığın son sınırına varmaktan sana sığınırım. Dünyanın fitnesinden, kabrin azabından sana sığınırım.

اَللّٰهُمَّ اِنِّى اَعُوذُ بِكَ مِنْ طَبْعٍ يَهْدِى اِلٰى طَمَعٍ وَمِنْ طَمَعٍ فِى غَيْرِ مَطْمَعٍ وَمِنْ طَمَعٍ حَيْثُ لاَمَطْمَعَ (أحمد والحاكم).

Ey Allahım! Kötülüğe götüren tamahkârlıktan, normal olarak istenilmeyen tamahkârlıktan, olacağı ümit edilmeyen herhangi bir şeyi istemekten sana sığınırım.

اَللّٰهُمَّ اِنِّى اَعُوذُ بِكَ مِنْ عِلْمٍ لاَيَنْفَعُ وَقَلْبٍ لاَيَخْشَعُ وَدُعَاءٍ لاَيُسْمَعُ وَنَفْسٍ لاَتَشْبَعُ وَاَعُوذُ بِكَ مِنَ الْجُوعِ فَاِنَّهُ بِئْسَ الضَّجِيعُ وَمِنَ الْخِيَانَةِ فَاِنَّهَا بِئْسَتِ الْبِطَانَةُ وَمِنَ الْكَسَلِ وَالْبُخْلِ وَالْجُبْنِ وَالْهَرَمِ وَمِنْ اَنْ اُرَدَّ اِلَى اَرْذَلِ الْعُمُرِ وَمِنْ فِتْنَةِ الدَّجَّالِ وَعَذَابِ الْقَبْرِ وَمِنْ فِتْنَةِ الْمَحْيَا وَالْمَمَاتِ. اَللّٰهُمَّ اِنَّا نَسْاَلُكَ قُلُوبًا اَوَّاهَةً مُخْبِتَةً مُنِيبَةً فِى سَبِيلِكَ. اَللّٰهُمَّ اِنِّى اَسْاَلُكَ عَزَائِمَ مَغْفِرَتِكَ وَمُوجِبَاتِ رَحْمَتِكَ وَالسَّلاَمَةَ مِنْ كُلِّ اِثْمٍ وَالْغَنِيمَةَ مِنْ كُلِّ بِرٍّ وَالْفَوْزَ بِالْجَنَّةِ وَالنَّجَاةَ مِنَ النَّارِ. اَللّٰهُمَّ اِنِّى اَعُوذُ بِكَ مِنَ التَّرَدِّى وَاَعُوذُ بِكَ مِنَ الْغَمِّ وَالْغَرَقِ وَالْهَدْمِ وَاَعُوذُ بِكَ مِنْ اَنْ اَمُوتَ فِى تَطَلُّبِ الدُّنْيَا. اَللّٰهُمَّ اِنِّى اَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّ مَا عَلِمْتُ وَمِنْ شَرِّ مَا لَمْ اَعْلَمْ. اَللّٰهُمَّ جَنِّبْنِى مُنْكَرَاتِ الْاَخْلاَقِ وَالْاَعْمَالِ وَالْاَدْوَاءِ وَالْاَهْوَاءِ. اَللّٰهُمَّ اِنِّى اَعُوذُ بِكَ مِنْ جَهْدِ الْبَلاَءِ وَدَرْكِ الشَّقَاءِ وَسُوءِ الْقَضَاءِ وَشَمَاتَةِ الْاَعْدَاءِ. اَللّٰهُمَّ اِنِّى اَعُوذُ بِكَ مِنَ الْكُفْرِ وَالدَّيْنِ وَالْفَقْرِ وَاَعُوذُ بِكَ مِنْ عَذَابِ جَهَنَّمَ وَاَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ الدَّجَّالِ. اَللّٰهُمَّ اِنِّى اَعُوذُ بِكَ مِنْ جَارِ السُّوءِ فِى دَارِ الْمُقَامَةِ (فَاِنَّ جَارَ الْبَادِيَةِ يَتَحَوَّلُ). اَللّٰهُمَّ اِنِّى اَعُوذُ بِكَ مِنَ الْقَسْوَةِ وَالْغَفْلَةِ وَالْعَيْلَةِ وَالذِّلَّةِ وَالْمَسْكَنَةِ وَاَعُوذُ بِكَ مِنَ الْكُفْرِ وَالْفَقْرِ وَالْفُسُوقِ وَالشِّقَاقِ وَالنِّفَاقِ وَسُوءِ الْاَخْلاَقِ وَضِيقِ الْاَرْزَاقِ وَالسُّمْعَةِ وَالرِّيَاءِ وَاَعُوذُ بِكَ مِنَ الصَّمَمِ وَالْبَكَمِ وَالْعَمٰى وَالْجُنُونِ وَالْجُذَامِ وَالْبَرَصِ

وَسَيِّىءِ الْاَسْقَامِ . اَللّٰهُمَّ اِنِّى اَعُوذُ بِكَ مِنْ زَوَالِ نِعْمَتِكَ وَمِنْ تَحَوُّلِ عَافِيَتِكَ وَمِنْ فَجْاَةِ نِقْمَتِكَ
وَمِنْ جَمِيعِ سَخَطِكَ . اَللّٰهُمَّ اِنِّى اَعُوذُ بِكَ مِنْ عَذَابِ النَّارِ وَفِتْنَةِ النَّارِ وَعَذَابِ الْقَبْرِ وَفِتْنَةِ
الْقَبْرِ وَشَرِّ فِتْنَةِ الْغِنٰى وَشَرِّ فِتْنَةِ الْفَقْرِ وَشَرِّ فِتْنَةِ الْمَسِيحِ الدَّجَّالِ وَاَعُوذُ بِكَ مِنَ الْمَغْرَمِ وَالْمَاْثَمِ .
اَللّٰهُمَّ اِنِّى اَعُوذُ بِكَ مِنْ نَفْسٍ لَاتَشْبَعُ وَقَلْبٍ لَايَخْشَعُ وَصَلَاةٍ لَاتَنْفَعُ وَدَعْوَةٍ لَاتُسْتَجَابُ وَاَعُوذُ
بِكَ مِنْ شَرِّ الْغَمِّ وَفِتْنَةِ الصَّدْرِ . اَللّٰهُمَّ اِنِّى اَعُوذُ بِكَ مِنْ غَلَبَةِ الْعَدُوِّ وَشَمَاتَةِ الْاَعْدَاءِ وَصَلَّى
اللّٰهُ عَلٰى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَعَلٰى كُلِّ عَبْدٍ مُصْطَفًى مِنْ كُلِّ الْعَالَمِينَ اٰمِينَ * * *.

Ey Allahım! Fayda vermeyen ilimden, korkmayan kalpten, kabul olunmayan duadan ve doymayan nefisten sana sığınırım. En kötü arkadaş olan açlıktan ve hıyânetten sana sığınırım. Çünkü hıyânet kişinin gizlediği en kötü şeydir. Tembellik, cimrilik, korku ve fazla ihtiyarlıktan sana sığınırım. Şuuru kaybedercesine ihtiyar olup hayatın en güç dönemine varmaktan, *Deccal*'in fitnesinden ve kabir azabından sana sığınırım. Hayat ve ölümün fitnesinden sana sığınırım.

Ey Allahım! Senden yalvaran kalpler, itaat edip tevâzu gösteren ve tevbe ile yoluna dönüş yapan fertler olmayı istiyoruz.

Ey Allahım! Bol rahmetinden, rahmetini gerektiren şeylerden, her günahtan uzak kalmayı, her iyilikten ganimet elde etmeyi, cennet ile muzaffer olmayı ve ateşten kurtulmayı senden istiyorum.

Ey Allahım! Helâk olmaktan sana sığınırım. Üzüntüden, boğulmaktan ve yıkıntılar altında kalıp ölmekten sana sığınırım. Dünya peşinde ölmekten sana sığınırım.

Ey Allahım! Bildiklerimin ve bilmediklerimin şerrinden sana sığınırım.

Ey Allahım! Beni ahlâkın kötülerinden, amelin münkerinden, devâ ve hevâların düşüklerinden koru.

Ey Allahım! Ben belânın yorgunluğundan, şekâvetin yetişmesinden, kazânın kötülüğünden ve düşmanların sevinmesinden sana sığınırım.

Ey Allahım! Küfürden, borç ve fakirlikten sana sığınırım. Cehennem azâbından ve Deccal fitnesinden sana sığınırım.

Ey Allahım! Kulağımın, gözümün, dilimin, kalbimin ve şehvetimin şerrinden sana sığınırım.

Ey Allahım! Devamlı komşum olan kötü komşunun şerrinden sana sığınırım.

Ey Allahım! Kalbin katılaşmasından, gafletten, ihtiyaçtan, zillet ve meskenetten sana sığınırım. Küfürden, fâsıklıktan, hakka muhalefet etmekten, münâfıklıktan, kötü ahlâktan, rızık darlığından, şöhretten, riyâdan sana sığınırım. Hakkı dinlememekten, dilsiz olmaktan, deli olmaktan, kör olmaktan, cüzzamlı olmaktan, âzaların titremesinden, alalık ve benzeri kötü şeylerden sana sığınırım.

Ey Allahım! Nimetinin zevâlinden, âfiyetin gidip de yerini hastalıklara bırakmasından, âni olarak gelen azabından ve öfkenin bütün sebeplerinden sana sığınırım.

Ey Allahım! Ateşin azabından, onun fitnesinden, kabrin azap ve fitnesinden sana sığınırım. Zenginliğin ve fakirliğin fitnesinin şerrinden, yalancı deccalın fitnesinin şerrinden sana sığınırım. Borç yükünden, günahtan sana sığınırım.

Ey Allahım! Doymaz bir nefsin, korkmaz bir kalbin, faydası olmayan bir namazın, kabul edilmeyen bir duanın (şerrinden) sana sığınırım. Üzüntünün şerrinden, göğsün fitnesinden sana sığınırım.

Ey Allahım! Düşmanın galip olmasından ve sevinmesinden sana sığınırım. Allah, kulu Muhammed'in (s.a) üzerine ve âlemler arasından seçtiği her seçkin kulunun üzerine rahmet deryâlarını boşaltsın. Âmin!

BEŞİNCİ BÖLÜM

Bazı Önemli Hâdiselerin Vukûu Ânında Vârid Olan Dualar

Sabahleyin ezânı dinlediğin zaman, müezzine karşılık vermek senin için müstehabdır. Nitekim bu durumu daha önce de belirtmiştik. Yine daha önce tuvalete girerken, çıkarken ve abdest alırken okunması gereken duaları *Tahâret* bölümünde zikretmiştik. O halde mescide gitmek için evden çıktığın zaman şöyle demelisin:

اَللّٰهُمَّ اجْعَلْ فِى قَلْبِى نُورًا وَفِى لِسَانِى نُورًا وَاجْعَلْ فِى سَمْعِى نُورًا وَاجْعَلْ فِى بَصَرِى نُورًا وَاجْعَلْ خَلْفِى نُورًا وَاَمَامِى نُورًا وَاجْعَلْ مِنْ فَوْقِى نُورًا اَللّٰهُمَّ اَعْطِنِى نُورًا.

Ey Allahım! Kalbime nûr, dilime nûr, kulağıma nûr, gözüme nûr, arkama nûr, önüme nûr, üstüme nûr ihsan et. Ey Allahım! Bana nûr ver![135]

Şu duayı da oku:

اَللّٰهُمَّ اِنِّى اَسْاَلُكَ بِحَقِّ السَّائِلِينَ عَلَيْكَ وَبِحَقِّ مَمْشَاىَ هٰذَا اِلَيْكَ فَاِنِّى لَمْ اَخْرُجْ اَشِرًا وَلاَ بَطَرًا وَلاَ رِيَاءً وَلاَ سُمْعَةً خَرَجْتُ اِتِّقَاءَ سُخْطِكَ وَابْتِغَاءَ مَرْضَاتِكَ فَاَسْاَلُكَ اَنْ تُنْقِذَنِى مِنَ النَّارِ وَاَنْ تَغْفِرَ لِى ذُنُوبِى اِنَّهُ لاَيَغْفِرُ الذُّنُوبَ اِلاَّ اَنْتَ.

Ey Allahım! Senden isteyenlerin aşkına ve sana doğru attığım adımların hürmetine senden isterim. Çünkü ben evimden şımarıklık, zulüm, riyâkârlık ve gösteriş için çıkmış değilim. Senin öfkenden korunmak için, senin rızânı elde etme gayesiyle çıktım. Bu bakımdan senden dileğim,

---

135) Müslim ve Buharî, (İbn Abbas'tan)

beni ateşten kurtarman, günahlarımı affetmendir. Çünkü günâhları senden başka affeden yoktur.[136]

Evden herhangi bir ihtiyaç için çıktığın takdirde şu duayı oku:

بِسْمِ اللّٰهِ رَبِّ اَعُوذُ بِكَ اَنْ اَظْلِمَ اَوْ اُظْلَمَ اَوْ اَجْهَلَ اَوْ يُجْهَلَ عَلَىَّ. بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ لَاحَوْلَ وَلَا قُوَّةَ اِلَّا بِاللّٰهِ الْعَلِىِّ الْعَظِيمِ بِسْمِ اللّٰهِ التُّكْلَانُ عَلَى اللّٰهِ.

Allah'ın ismiyle başlarım! Ey rabbim! Zulmetmekten, zulme uğramaktan, cahillikte bulunmaktan veya herhangi bir cahilin tecâvüzüne mâruz kalmaktan sana sığınırım. Rahmân ve rahîm olan Allah'ın ismiyle başlarım. Günahtan dönüş ve ibâdete yöneliş ancak büyük ve yüce olan Allah'ın kuvvet ve kudretiyle olur. Allah'ın ismiyle başlar ve sadece Allah'a güvenirim.[137]

Mescidin kapısına varıp içeri girmek istediğin zaman şu duayı oku:

اَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلٰى مُحَمَّدٍ وَعَلٰى اٰلِ مُحَمَّدٍ وَسَلِّمْ. اَللّٰهُمَّ اغْفِرْ لِى جَمِيعَ ذُنُوبِى وَافْتَحْ لِى اَبْوَابَ رَحْمَتِكَ.

Ey Allahım! Hz. Muhammed'e (s.a), âline salât ve selâm eyle ve onları her türlü kötülükten emin kıl. Ey Allahım! Benim bütün günâhımı bana bağışla ve rahmet kapılarını bana aç![138]

Câmiye girerken sağ ayağını önce at. Eğer camide alışveriş yapan birisini görürsen ona şöyle de: 'Allah senin ticaretini kârlı kılmasın!' Câmide kaybolan malı hakkında konuşan birisini görürsen Rasûlullah ona şöyle demeyi emretti: 'Allah o kaybolan malını sana iade etmesin'.[139]

---

136) İbn Mâce, (Ebu Said el-Hudrî'den *hasen* bir senedle)

137) İbn Mâce, (Ebu Hüreyre'den)

138) İbn Mâce, (Ebu Hüreyre'den)

139) Tirmizî ve İbn Mâce (Hz. Fâtıma'dan)

Hz. Peygamber (s.a) 'Sabah namazının iki rek'atını kıldığın zaman şu duayı oku' diye buyurmuştur:[140] 'Allah'ın ismiyle başlarım! Ey Allahım! Senden, kalbimin hidâyetine vesile olacak bir rahmet talep ediyorum'. Daha önce İbn Abbas'tan, onun da Rasûlullah'tan rivayet buyurduğu gibi duayı sonuna kadar oku![141]

Rükûa vardığın zaman şu duayı oku:

اَللّٰهُمَّ لَكَ رَكَعْتُ وَلَكَ خَشَعْتُ وَبِكَ اٰمَنْتُ وَلَكَ اَسْلَمْتُ وَعَلَيْكَ تَوَكَّلْتُ اَنْتَ رَبِّى خَشَعَ
سَمْعِى وَبَصَرِى وَمُخِّى وَعَظْمِى وَعَصَبِى وَمَا اسْتَقَلَّتْ بِهِ قَدَمِى لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ.

Ey Allahım! Senin için rükûa vardım. Senden korktum. Sana iman ettim ve yine senin için müslüman oldum. Sana tevekkül ettim. Rabbim sensin. Kulağım, gözüm, iliğim, kemiğim, damarım ve ayaklarımın karar bulmasının sebebi olan kuvvet ve kudretim âlemlerin rabbi olan Allah içindir.[142]

İstersen şu duayı da okuyabilirsin: (Üç defa) 'Azim olan rabbim, her türlü eksikliklerden münezzehtir'. Veya 'Sübbûhun, kuddusûn, rabb'ul-melâiketi ve'r-ruh'[143] duasını da oku.

Başını rükûdan kaldırırken şöyle de:

سَمِعَ اللّٰهُ لِمَنْ حَمِدَهُ رَبَّنَا لَكَ الْحَمْدُ مِلْأُ السَّمٰوَاتِ وَمِلْأُ الْاَرْضِ وَمِلْأُ مَا شِئْتَ مِنْ شَيْءٍ
بَعْدُ اَهْلَ الثَّنَاءِ وَالْمَجْدِ اَحَقُّ مَا قَالَ الْعَبْدُ وَكُلُّنَا لَكَ عَبْدٌ لَامَانِعَ لِمَا اَعْطَيْتَ وَلَا مُعْطِيَ لِمَا
مَنَعْتَ وَلَا يَنْفَعُ ذَا الْجَدِّ مِنْكَ الْجَدُّ.

Allah kendisine hamdedenin hamdini kabul eder. Ey rabbimiz! Göklerin, yerin ve onlardan başka dilediğin herşeyin dolusu kadar hamd sana mahsustur. Ey senâ ve mecdin ehli olan Allah, hepimiz sana kul olduğumuz hâlde kulun

---

140) Müslim, (Ebu Hüreyre'den)

141) Müslim, (Hz. Ali'den)

142) Ebû Dâvud, Tirmizî ve İbn Mâce, (İbn Mes'ud'dan)

143) Müslim, (Hz. Aişe'den)

en güzel söylediği söz şudur: Senin vermene hiç kimse mâni olamaz. Senin menettiğini de hiç kimse veremez. Senin yanında servet sâhibine serveti hiç de fayda vermez.[144]

Secdeye vardığın zaman şu duayı oku:

اَللّٰهُمَّ لَكَ سَجَدْتُ وَبِكَ اٰمَنْتُ وَلَكَ اَسْلَمْتُ سَجَدَ وَجْهِىَ لِلَّذِى خَلَقَهُ وَصَوَّرَهُ وَشَقَّ سَمْعَهُ وَبَصَرَهُ فَتَبَارَكَ اللّٰهُ اَحْسَنُ الْخَالِقِينَ. اَللّٰهُمَّ سَجَدَ لَكَ سَوَادِى وَخَيَالِى وَاٰمَنَ بِكَ فُؤَادِى اَبُوءُ بِنِعْمَتِكَ عَلَىَّ وَاَبُوءُ بِذَنْبِى وَهٰذَا مَا جَنَيْتُ عَلٰى نَفْسِى فَاغْفِرْ لِى فَاِنَّهُ لاَيَغْفِرُ الذُّنُوبَ اِلاَّ اَنْتَ.

Ey Allahım! Sana secde ettim. Sana inandım. Sana teslim oldum. Yüzüm kendisini yaratan, şekillendiren, kulağını delen, gözünü açan rabbine secde etti. Yaratanların en güzeli olan Allah! Bütün eksikliklerden münezzehtir.

Ey Allahım! Karartım ve hayâlim sana secde etti. Kalbim sana inandı. Bana vermiş olduğun nimetlerini itiraf ediyorum. Günahkâr olduğumu da itiraf ediyorum. İşte nefsime yapmış olduğum zulüm! Beni bağışla, çünkü senden başka günâhları bağışlayıcı yoktur![145]

Veya şöyle de: 'En yüce olan rabbim, her türlü eksiklikten uzaktır'.[146] Bu duayı üç defa tekrar etmelisin.

Namazı bitirdiğin zaman şöyle dua et:

اَللّٰهُمَّ اَنْتَ السَّلاَمُ وَمِنْكَ السَّلاَمُ تَبَارَكْتَ يَا ذَا الْجَلاَلِ وَالْاِكْرَامِ.

Yârabbi! Selâm sensin, selâm sendendir. Ey ikrâm ve celâl sahibi! Sen müşriklerin dediğinden münezzehsin![147]

Daha önce zikrettiğimiz diğer dualarla da dua edebilirsin. Meclisten kalktığın ve o mecliste yapmış olduğun fuzuli konuşma

---

144) Müslim, (Ebu Said el-Hudrî ve İbn Abbas'tan)

145) Müslim, (Hz. Ali'den)

146) Ebu Dâvud, Tirmizî ve İbn Mâce, (İbn Mes'ud'dan *münkatı'* olarak)

147) Müslim, (Sevban'dan)

ve hareketlerin kefareti olsun diye, bir dua okumak istediğinde şöyle de:

سُبْحَانَكَ اللّٰهُمَّ وَبِحَمْدِكَ اَشْهَدُ اَنْ لَاۤاِلٰهَ اِلاَّ اَنْتَ اَسْتَغْفِرُكَ وَاَتُوبُ اِلَيْكَ عَمِلْتُ سُوءًا وَظَلَمْتُ نَفْسِي فَاغْفِرْ لِي فَاِنَّهُ لَايَغْفِرُ الذُّنُوبَ اِلاَّ اَنْتَ.

Ey Allahım! Seni müşriklerin dediğinden tenzih ederim. Senin hamdine bürünürüm. Senden başka ilah olmadığına şahidlik ederim. Senden mağfiret talep edip, senin kapına yönelirim. Ben kötülük işledim. Nefsime zulmettim. Bu bakımdan beni bağışla. Çünkü günâhları ancak sen bağışlarsın.[148]

Çarşıya girdiğin zaman şu duayı oku:

لَاۤاِلٰهَ اِلاَّ اللّٰهُ وَحْدَهُ لَاشَرِيكَ لَهُ، لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ يُحْيِي وَيُمِيتُ وَهُوَ حَيٌّ لَايَمُوتُ بِيَدِهِ الْخَيْرُ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ.

Allah'tan başka ilah yok. Allah birdir. O'nun ortağı yoktur. Mülk O'nundur. Hamd O'nundur. O, diriltir ve öldürür. Ölümsüz diri ancak O'dur. Hayr O'nun elindedir. O herşeye kâdirdir![149]

Devamla şöyle de:

بِسْمِ اللّٰهِ، اَللّٰهُمَّ اِنِّي اَسْاَلُكَ خَيْرَ هٰذَا السُّوقِ وَخَيْرَ مَا فِيهَا، اَللّٰهُمَّ اِنِّي اَعُوذُ بِكَ شَرَّهَا وَشَرَّ مَا فِيهَا، اَللّٰهُمَّ اِنِّي اَعُوذُ بِكَ اَنْ اُصِيبَ فِيهَا يَمِينًا فَاجِرَةً اَوْ صَفْقَةً خَاسِرَةً.

Allah'ın ismıyle başlarım.

Ey Allahım! Bu çarşının ve bu çarşıda bulunanların hayrını senden isterim.

Ey Allahım! Bu çarşı ve bu çarşıda bulunanların şerrinden sana sığınırım.

---

148) Nesâî, (Râfî b. Hadîc'den *hasen* bir senedle)

149) Tirmizî, (Hz. Ömer'den *garib* olarak). Hâkim'e göre *sahih*'tir.

Ey Allahım! Yalan yere yemin etmekten veya maddî ve manevî zarar getiren bir alış veriş yapmaktan sana sığınırım![150]

Eğer borclu isen şu duayı oku:

اَللّٰهُمَّ اكْفِنِى بِحَلاَلِكَ عَنْ حَرَامِكَ وَاغْنِنِى بِفَضْلِكَ عَمَّنْ سِوَاكَ.

Ey Allahım! Beni helâlinle haramından ve faziletinle başkasından müstağni kıl![151]

Yeni elbise giydiğin zaman şu duayı oku:

اَللّٰهُمَّ كَسَوْتَنِى هٰذَا الثَّوْبَ فَلَكَ الْحَمْدُ اَسْأَلُكَ مِنْ خَيْرِهِ وَخَيْرِ مَا صُنِعَ لَهُ وَاَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّهِ وَشَرِّ مَا صُنِعَ لَهُ.

Ey Allahım! Bana bu elbiseyi giydirdin. Hamd sana mahsustur. Bu elbisenin hayrını ve bu elbise niçin yapılmışsa onun da hayrını senden isterim. Bu elbisenin şerrinden ve niçin yapılmışsa onun şerrinden de sana sığınırım![152]

Sevmediğin, uğursuz birşeyi gördüğün zaman şu duayı oku:

اَللّٰهُمَّ لاَيَأْتِى بِالْحَسَنَاتِ اِلاَّ اَنْتَ وَلاَ يَذْهَبُ بِالسَّيِّئَاتِ اِلاَّ اَنْتَ لاَحَوْلَ وَلاَ قُوَّةَ اِلاَّ بِاللّٰهِ.

Ey Allahım! Sevapları senden başkası getiremez. Günahları da senden başkası götüremez. Günâhlardan dönüş ve ibâdete yöneliş ancak Allah'ın kudretiyle mümkündür.[153]

Hilâl'i gördüğün zaman şu duayı oku:

اَللّٰهُمَّ اَهِلَّهُ عَلَيْنَا بِالْاَمْنِ وَالْاِيمَانِ وَالْبِرِّ وَالسَّلاَمَةِ وَالْاِسْلاَمِ وَالتَّوْفِيقِ لِمَا تُحِبُّ وَتَرْضٰى وَالْحِفْظِ عَمَّنْ تَسْخَطُ رَبِّى وَرَبُّكَ اللّٰهُ.

---

150) Hâkim, (Büreyde'den)

151) Tirmizî, (*hasen* ve *garib* olarak); Hâkim, (Hz. Ali'den *sahih* olarak)

152) Tirmizî, (*hasen* ve *garib* olarak); Hâkim, (Hz. Ali'den *sahih* olarak)

153) İbn Ebî Şeybe, Ebu Nuaym ve Beyhâki, (Urve b. Amir'den *mürsel* olarak)

Ey Allahım! Emniyetle, imanla, iyilikle, selâmetle, İslâm'la, râzı olduğuna ve sevdiğine muvaffak kılmakla ve seni öfkelendiren nesnelerden korumak ile bu Ay'ı üzerimizden geçir. (Ey Ay!) Benim ve senin rabbimiz Allah'tır![154]

Şu duayı da okuyabilirsin:

هِلاَلُ رُشْدٍ وَخَيْرٍ اٰمَنْتُ بِخَالِقِكَ، اَللّٰهُمَّ اِنِّى اَسْاَلُكَ خَيْرَ هٰذَا الشَّهْرِ وَخَيْرَ الْقَدَرِ وَاَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّ يَوْمِ الْحَشْرِ.

Hayr ve rüşd hilâlidir bu hilâl... (Ey Hilâl!) Seni yaratana iman ettim. Ey Allahım! Bu ay'ın ve kaderin hayrını senden isterim. Haşr gününün şerrinden sana sığınırım.[155]

Bu duadan önce üç defa 'tekbir' getirmelisin.

Rüzgâr eserken şöyle demelisin:

اَللّٰهُمَّ اِنِّى اَسْاَلُكَ خَيْرَ هٰذِهِ الرِّيحِ وَخَيْرَ مَا فِيهَا وَخَيْرَ مَا اُرْسِلَتْ بِهِ وَنَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّهَا شَرِّ مَا فِيهَا وَمِنْ شَرِّ مَا اُرْسِلَتْ بِهِ.

Ey Allahım! Bu esen rüzgârın hayrını ve bunun içindekilerin hayrını ve bu rüzgar ne ile gönderilmişse onun hayrını senden isterim. Bu rüzgârın şerrinden, içindekilerin şerrinden ve bu rüzgâr ne ile gönderilmişse onun şerrinden sana sığınırım![156]

Sana herhangi bir müslümanın vefat ettiği haberi geldiği zaman şu ayetleri okumalısın:

اِنَّا لِلّٰهِ وَاِنَّا اِلَيْهِ رَاجِعُونَ وَاِنَّا اِلٰى رَبِّنَا لَمُنْقَلِبُونَ، اَللّٰهُمَّ اكْتُبْهُ فِى الْمُحْسِنِينَ وَاجْعَلْ كِتَابَهُ فِى الْعِلِّيِّينَ وَاخْلُفْهُ عَلٰى عَقِبِهِ فِى الْغَابِرِينَ، اَللّٰهُمَّ لاَتَحْرِمْنَا اَجْرَهُ وَلاَ تَفْتِنَّا بَعْدَهُ وَاغْفِرْ لَنَا وَلَهُ.

Biz Allah'ın kuluyuz ve (öldükten sonra da) yine ona döneceğiz.

(Bakara/156)

---

154) Dârimî, (İbn Ömer'den); Tirmizî, (Talha b. Ebî Ubeydullah'dan)

155) Ebu Dâvud, (Katâde'den *mürsel* olarak)

156) İbn Ebî Şeybe ve İmam Ahmed , (Ubâde b. Sâmit'ten)

Muhakkak biz dönüp rabbimize varacağız!

(Zuhruf/14)

Sonra şöyle demelisin:

Ey Allahım! Onu iyiler zümresine kaydet. Onun defterini 'İlliyyin'de kıl. Onun zürriyetini kalanlardan kıl!

Ey Allahım! Bizi onun ecrinden mahrum etme. Ondan sonra fitneye uğratma. Bize ve ona günahlarımızı bağışla![157]

Sadaka verdiğin zaman şöyle demelisin:

Ey rabbimiz! Bizden (bu hayırlı işi) kabul et. Muhakkak, sen (duamızı) işitici, (niyetimizi) bilicisin.

(Bakara/127)

Zarar ettiğin zaman da şöyle de:

Umulur ki rabbimiz bize onun yerine daha hayırlısını verir. Muhakkak biz rabbimizden hayır isteyenleriz.

(Kalem/32)

Herhangi bir işe başladığın zaman şöyle demelisin:

Ey rabbimiz! Bize, tarafından bir rahmet ihsan buyur ve işimizde bize bir başarı hazırla.

(Kehf/10)

Ey rabbim! Benim göğsüme genişlik ver. Benim için işimi kolaylaştır.

(Tâhâ/25-26)

Göklere baktığın zaman şu ayeti oku:

Ey rabbimiz! Sen bunları boşuna yaratmadın. Sen bâtıl şey yaratmaktan münezzehsin. Artık bizi cehennem ateşinden koru.

(Âlu İmran/191)

---

157) İbn Sinnî ve İbn Hibban, (Ümmü Seleme'den)

Ne yücedir o Allah ki, gökte burçları (gezegenleri) yaratmıştır ve içerisine bir kandil (güneş), bir de nûrlu ay koymuştur.

(Furkan /61)

Gök gürültüsünü dinlediğin zaman şu duayı oku:

Gök gürültüsünün hamd ile, meleklerin de korkusundan tesbih ettiği Allah, her türlü eksikliklerden münezzehtir.[158]

Şimşeklerin çaktığını gördüğün zaman şöyle de:

اَللّٰهُمَّ لاَتَقْتُلْنَا بِغَضَبِكَ وَلاَ تُهْلِكْنَا بِعَذَابِكَ وَعَافِنَا قَبْلَ ذٰلِكَ.

Ey Allahım! Bizleri gazabınla öldürme. Azabınla bizi helâk etme. Bundan önce bize âfiyet ihsan buyur.[159] Bu duayı Kâ'b söylemiştir.

Yağmur yağdığı zaman şöyle de:

اَللّٰهُمَّ سُقْيًا هَنِيئًا وَصَيِّبًا نَافِعًا، اَللّٰهُمَّ اجْعَلْهُ صَيِّبَ رَحْمَةٍ وَلاَ تَجْعَلْهُ صَيِّبَ عَذَابٍ.

Ey Allahım! Bereketli bir su ve faydalı bir yağmur olsun. Ey Allahım! Bu yağmuru 'rahmet yağmuru' kıl. Azap yağmuru kılma![160]

Öfkelendiğin zaman şöyle de:

اَللّٰهُمَّ اغْفِرْ لِى ذَنْبِى وَاَذْهِبْ غَيْظَ قَلْبِى وَاَجِرْنِى مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ.

Ey Allahım! Günâhımı affeyle. Kalbimin öfkesini gider. Beni, rahmetinden kovulmuş şeytanın şerrinden koru![161]

Bir topluluktan korktuğun zaman şu duayı oku:

---

158) İmam Mâlik, *Muvatta*, (Abdullah b. Zübeyr'den *mevkuf* olarak)

159) Tirmizî ve Nesâî, (İbn Ömer'den, *garib* olarak)

160) İbn Mâce ve Nesâî, (*sahih* bir senedle)

161) Nesâî, (Said b. Müseyyeb'den *mürsel* olarak)

اَللّٰهُمَّ اِنَّا نَجْعَلُكَ فِى نُحُورِهِمْ وَنَعُوذُ بِكَ مِنْ شُرُورِهِمْ.

Ey Allahım! Onları sana havale eder ve onların şerrinden sana sığınırız![162]

Savaşa gittiğin zaman şu duayı oku:

اَللّٰهُمَّ اَنْتَ عَضُدِى وَنَصِيرِى وَبِكَ اُقَاتِلُ.

Ey Allahım! Benim güvendiğim ve yardımcım ancak sensin. Sana sığınarak düşmanıma karşı savaşıyorum.[163]

Kulağın çınladığı zaman, Hz. Peygamber'e salât ve selâm getir ve şöyle de:

ذَكَرَ اللّٰهُ مَنْ ذَكَرَنِى بِخَيْرٍ.

Beni hayır ile yâd edeni, Allah yâd eylesin![164]

Duânın kabul edildiğini gördüğün zaman şöyle de:

Hamd, izzet ve celâliyle iyi işlerin tamamlanmasına vesile olan Allah'a mahsustur.[165]

Duânın kabul edilmesinin geciktiğini görürsen de ki:

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ عَلٰى كُلِّ حَالٍ.

Her hâl ü kârda hamd Allah'a mahsustur!

Akşam ezânını işittiğinde şu duayı oku:

اَللّٰهُمَّ هٰذَا اِقْبَالُ لَيْلِكَ وَاِدْبَارُ نَهَارِكَ وَاَصْوَاتُ دُعَاتِكَ وَحُضُورُ صَلَوَاتِكَ اَسْاَلُكَ اَنْ تَغْفِرَ لِى.

---

162) İbn Sinnî, (Hz. Âişe'den *zayıf* bir senedle)

163) Ebu Dâvud ve Nesâî, (Ebu Musa'dan *sahih* bir senedle)

164) Taberânî, İbn Adiy ve İbn Sinnî, (Ebu Râfi'den *zayıf* bir senedle)

165) Daha önce geçmişti.

Ey Allahım! Gecenin gelişi ve gündüzün gidişi, sana davet edenin sesi namaza hazırlanma zamanıdır. Senden dileğim, beni bağışlamandır![166]

Herhangi bir üzüntüye kapıldığında şöyle de:

اَللّٰهُمَّ اِنِّى عَبْدُكَ وَابْنُ عَبْدِكَ وَابْنُ اَمَتِكَ نَاصِيَتِى بِيَدِكَ مَاضٍ فِىَّ حُكْمُكَ عَدْلٌ فِىَّ قَضَاؤُكَ اَسْاَلُكَ بِكُلِّ اسْمٍ هُوَ لَكَ سَمَّيْتَ بِهِ نَفْسَكَ اَوْ اَنْزَلْتَهُ فِى كِتَابِكَ اَوْ عَلَّمْتَهُ اَحَدًا مِنْ خَلْقِكَ اَوِ اسْتَاْثَرْتَ بِهِ فِى عِلْمِ الْغَيْبِ عِنْدَكَ اَنْ تَجْعَلَ الْقُرْاٰنَ رَبِيعَ قَلْبِى وَنُورَ صَدْرِى وَجَلَاءَ غَمِّى ـ وَذِهَابَ حُزْنِى وَهَمِّى.

Ey Allahım! Ben kulunum! Erkek ve dişi kullarının oğluyum. Perçemim kudretindedir. Benim hakkımdaki hükmün geçerlidir. Benim hakkımdaki hükmün âdildir. Zâtına isim olarak seçtiğin veya kitabında inzâl buyurduğun veya kullarından herhangi birisine öğrettiğin veya nezdindeki ilm-i gaybda kendi zâtına tahsis ettiğin ismin hürmetine sığınarak, senden Kur'an'ı, kalbimin baharı, göğsümün nûru, üzüntümün cilâsı, hüznümün gidericisi ve kaygımın silicisi kılmanı senden isterim.[167]

Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

Herhangi bir müslümana bir üzüntü isabet eder ve o da bu duayı okursa Allah Teâlâ muhakkak onun üzüntüsünü giderir ve o üzüntünün yerini ferahlık ve sevinçle doldurur.

Bunun üzerine Hz. Peygamber'e sorulur: 'Ey Allah'ın Rasûlü! Bu duayı biz de öğrenmeyelim mi?' Resulûllah da şöyle der: 'Evet, bu duayı herkes öğrenmelidir'.

Kendinde veya başkasının bedeninde herhangi bir acı olduğu zaman, Hz. Peygamber'in mübârek rukyesiyle rukye et. Çünkü Hz. Peygamber, çıbandan veya yaradan (ağrıdan) şikâyetçi olanın bedenine, önce şehadet parmağını koyar ve sonra şöyle derdi:

---

166) Tirmizî ve Ebu Dâvud, (*garib* olarak); Hâkim, (Ümmü Seleme'den son cümlesi hariç)

167) İmam Ahmed, İbn Hibban ve Hâkim, (İbn Mes'ud'dan)

بِسْمِ اللّٰهِ تُرْبَةُ اَرْضِنَا بِرُقْيَةِ بَعْضِنَا يُشْفٰى سَقِيمُنَا بِاِذْنِ رَبِّنَا.

Allah'ın ismiyle şifâ isterim. Yeryüzünün toprağı hangimizin nefesiyle veya tükürüğü ile birleşirse rabbimizin izniyle hastamıza şifâ bahşedilir.[168]

Bedeninde hastalık hissettiğin zaman elini acıyan yere koy ve şöyle de:

بِسْمِ اللّٰهِ (ثَلاَثًا) وَقُلْ (سَبْعَ مَرَّاتٍ): اَعُوذُ بِعِزَّةِ اللّٰهِ وَقُدْرَتِهِ مِنْ شَرِّ مَا اَجِدُ وَمَا اُحَاذِرُ.

Üç defa 'Bismillâh', yedi defa da 'Allah'ın izzet ve kudretine sığınarak bedenimde hissettiğim hastalığın şerrinden korunur ve sakınırım' de![169]

Herhangi bir üzüntü sana isabet ettiği zaman şöyle de:

لاَ اِلٰهَ اِلاَّ اللّٰهُ الْعَلِىُّ الْحَلِيمُ، لاَاِلٰهَ اِلاَّ اللّٰهُ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ، لاَاِلٰهَ اِلاَّ اللّٰهُ رَبُّ السَّمٰوَاتِ السَّبْعِ وَرَبُّ الْعَرْشِ الْكَرِيمِ.

Halîm ve aliyy olan Allah'tan başka ilah yoktur. Büyük arşın sahibi Allah'tan başka ilah yoktur. Yedi kat göğün ve keremli arşın sahibi Allah'tan başka ilah yoktur.[170]

Uyumak istediğin zaman, önce abdest al, sonra sağ kolunun üzerinde yüzünü kıbleye çevirerek uzan. Uzandıktan sonra, otuzdört defa tekbir (Allahü Ekber), otuzüç defa tesbîh (Subhânallah) ve otuzüç defa tahmîd (Elhamdulillâh) de. Bunu dedikten sonra şöyle devam et:

اَللّٰهُمَّ اِنِّى اَعُوذُ بِرِضَاكَ مِنْ سَخَطِكَ وَبِمُعَافَاتِكَ مِنْ عُقُوبَتِكَ وَاَعُوذُ بِكَ مِنْكَ، اَللّٰهُمَّ اِنِّى

---

168) Müslim ve Buharî, (Hz. Âişe'den). Allah'ın Rasûlü hastaya bu duayı okurdu. Önce parmağını, tükürüğü ile ıslatır, sonra toprağa sürüp hastanın acıyan yerine sürerdi. Bu durum bir peygambere lâyık bir durumdur. Esrârı çözülmez bir hikmettir.

169) Müslim, (Osman b. Ebi'l-As'dan)

170) Müslim ve Buharî, (İbn Abbas'dan)

لاَ أَسْتَطِيعُ اَنْ اَبْلُغَ ثَنَاءً عَلَيْكَ وَلَوْ حَرَصْتُ وَلٰكِنْ اَنْتَ كَمَا اَثْنَيْتَ عَلٰى نَفْسِكَ، اَللّٰهُمَّ بِاسْمِكَ
اَحْيَا وَاَمُوتُ، اَللّٰهُمَّ رَبَّ السَّمٰوَاتِ وَرَبَّ الْاَرْضِ وَرَبَّ كُلِّ شَيْءٍ وَمَلِيكَهُ، فَالِقَ الْحَبِّ وَالنَّوٰى
وَمُنْزِلَ التَّوْرَاةِ وَالْاِنْجِيلِ وَالْقُرْاٰنِ، اَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّ كُلِّ ذِى شَرٍّ وَمِنْ شَرِّ كُلِّ دَابَّةٍ اَنْتَ اٰخِذٌ
بِنَاصِيَتِهَا اَنْتَ الْاَوَّلُ فَلَيْسَ قَبْلَكَ شَيْءٌ وَاَنْتَ الْاٰخِرُ فَلَيْسَ بَعْدَكَ شَيْءٌ وَاَنْتَ الظَّاهِرُ فَلَيْسَ فَوْقَكَ
شَيْءٌ وَاَنْتَ الْبَاطِنُ فَلَيْسَ دُونَكَ شَيْءٌ اِقْضِ عَنِّى الدَّيْنَ وَاَغْنِنِى مِنَ الْفَقْرِ، اَللّٰهُمَّ اِنَّكَ خَلَقْتَ
نَفْسِى وَاَنْتَ تَتَوَفَّاهَا لَكَ مَمَاتُهَا وَمَحْيَاهَا، اَللّٰهُمَّ اِنْ اَمَتَّهَا فَاغْفِرْ لَهَا وَاِنْ اَحْيَيْتَهَا فَاحْفَظْهَا،
اَللّٰهُمَّ اِنِّى اَسْاَلُكَ الْعَافِيَةَ فِى الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ بِاسْمِكَ رَبِّى وَضَعْتُ جَنْبِى فَاغْفِرْ لِى ذَنْبِى، اَللّٰهُمَّ
قِنِى عَذَابَكَ يَوْمَ تَجْمَعُ عِبَادَكَ، اَللّٰهُمَّ اَسْلَمْتُ نَفْسِى اِلَيْكَ وَوَجَّهْتُ وَجْهِى اِلَيْكَ وَفَوَّضْتُ
اَمْرِى اِلَيْكَ وَاَلْجَاْتُ ظَهْرِى اِلَيْكَ رَغْبَةً وَرَهْبَةً اِلَيْكَ لاَمَلْجَاَ وَلاَ مَنْجَا مِنْكَ اِلاَّ اِلَيْكَ اٰمَنْتُ
بِكِتَابِكَ الَّذِى اَنْزَلْتَ وَنَبِيِّكَ الَّذِى اَرْسَلْتَ.

Ey Allahım! Ben öfkenden rızâna, cezandan affına, senden sana sığınırım.

Ey Allahım! Sana yapılması gereken senâyı -yapmaya çalışsam dahi- senin yaptığın gibi yapmaya gücüm yetmez.

Ey Allahım! Senin isminle yaşar ve onunla ölürüm.

Ey Allahım! Göklerin ve yerin ve her şeyin rabbi, pâdişahı, tanenin ve çekirdeğin yaratıcısı, *Tevrat*, *İncil* ve *Kur'an*'ın göndericisi, her şer sahibinin şerrinden ve perçemi kudretinde olan her yürüyen canlının şerrinden sana sığınırım. *Evvel* sensin, senden daha önce birşey yoktur. *Âhir* de sensin. Senden sonra da birşey yoktur. *Zâhir* sensin, senin üstünde birşey yoktur. *Bâtın* sensin, senin önünde birşey yoktur. Borcumu edâ et. Beni fakirlikten zengin kıl.

Ey Allahım! Nefsimi yaratan sensin, onu öldüren de sensin Ölümüm ve dirilişim senindir.

Ey Allahım! Eğer canımı alırsan beni bağışla. Eğer sağ bırakırsan beni koru.

Ey Allahım! Dünya ve âhirette senden âfiyet dilerim. Ey rabbim! Senin ismine sığınarak yanımı yere koyuyorum. Benim günâhımı bana bağışla.

Ey Allahım! Kullarını bir araya topladığın günde beni azabından koru!

Ey Allahım! Nefsimi sana teslim ettim. Yüzümü sana çevirdim. İşimi senin kuvvetine havâle ettim. Sırtımı sana dayadım. Senin rahmetini ister, azabından korkarak sana sığınırım. Senden kurtuluş ve sığınış, ancak yine sana olur. İndirdiğin kitabına ve gönderdiğin peygamberine iman ettim![171]

Bu dua senin için duanın en sonuncusu olsun. Çünkü Hz. Peygamber (s.a) böyle emretmiştir ve bu duayı okumadan önce kişi şöyle demelidir:

اَللّٰهُمَّ اَيْقِظْنِى فِى اَحَبِّ السَّاعَاتِ اِلَيْكَ وَاسْتَعْمِلْنِى بِاَحَبِّ الْاَعْمَالِ اِلَيْكَ تُقَرِّبُنِى اِلَيْكَ زُلْفٰى وَتُبْعِدُنِى مِنْ سَخَطِكَ بُعْدًا، اَسْاَلُكَ فَتُعْطِينِى وَاسْتَغْفِرُكَ فَتَغْفِرَ لِى وَاَدْعُوكَ فَتَسْتَجِيبَ لِى.

Ey Allahım! Sence en sevimli bulunan saatte beni uyandır. Senin nezdinde en sevimli bulunan amellerde beni çalıştır. Sana mânen yaklaşmayı nasip eyle. Öfkenden beni uzaklaştır. Senden istiyorum, sen bana ver. Senden bağışlanma diliyorum, beni bağışla. Sana dua ediyorum, duamı kabul eyle![172]

Sabah ezanında, uykudan uyandığında şöyle de:

اَلْحَمْدُلِلّٰهِ الَّذِى اَحْيَانَا بَعْدَمَا اَمَاتَنَا وَاِلَيْهِ النُّشُورُ اَصْبَحْنَا وَاَصْبَحَ الْمُلْكُ لِلّٰهِ وَالْعَظَمَةُ وَالسُّلْطَانُ لِلّٰهِ وَالْعِزَّةُ وَالْقُدْرَةُ لِلّٰهِ. اَصْبَحْنَا عَلٰى فِطْرَةِ الْاِسْلَامِ وَكَلِمَةِ الْاِخْلَاصِ وَعَلٰى دِينِ نَبِيِّنَا مُحَمَّدٍ ﷺ وَمِلَّةِ اَبِينَا اِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ. اَللّٰهُمَّ بِكَ اَصْبَحْنَا وَبِكَ اَمْسَيْنَا وَبِكَ نَحْيَا وَبِكَ نَمُوتُ وَاِلَيْكَ الْمَصِيرُ. اَللّٰهُمَّ اِنِّى اَسْاَلُكَ اَنْ تَبْعَثَنَا فِى هٰذَا الْيَوْمِ اِلٰى كُلِّ خَيْرٍ وَنَعُوذُ بِكَ اَنْ نَجْتَرِحَ فِيهِ سُوًّا اَوْ نَجُرَّهُ اِلٰى مُسْلِمٍ فَاِنَّكَ قُلْتَ: ﴿وَهُوَ الَّذِى يَتَوَفَّاكُمْ بِاللَّيْلِ

171) Müslim, Buharî, Nesâî, Tirmizî ve Deylemî

172) İbn Ebî Dünya, (*zayıf* bir senedle)

وَيَعْلَمُ مَا جَرَحْتُمْ بِالنَّهَارِ ثُمَّ يَبْعَثُكُمْ فِيهِ لِيُقْضٰى اَجَلٌ مُسَمًّى﴾. اَللّٰهُمَّ فَالِقَ الْاِصْبَاحِ وَجَاعِلَ
اللَّيْلِ سَكَنًا وَالشَّمْسِ وَالْقَمَرِ حُسْبَانًا اَسْاَلُكَ خَيْرَ هٰذَا الْيَوْمِ وَخَيْرَ مَا فِيهِ وَاَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّهِ
وَشَرِّ مَا فِيهِ بِسْمِ اللّٰهِ مَا شَاءَ اللّٰهُ لَاقُوَّةَ اِلَّا بِاللّٰهِ، مَا شَاءَ اللّٰهُ كُلُّ نِعْمَةٍ مِنَ اللّٰهِ، مَا شَاءَ
اللّٰهُ الْخَيْرُ كُلُّهُ بِيَدِ اللّٰهِ، مَا شَاءَ اللّٰهُ لَايَصْرِفُ السُّوءَ اِلَّا اللّٰهُ، رَضِيتُ بِاللّٰهِ رَبًّا وَبِالْاِسْلَامِ
دِينًا وَبِمُحَمَّدٍ ﷺ نَبِيًّا ﴿رَبَّنَا عَلَيْكَ تَوَكَّلْنَا وَاِلَيْكَ اَنَبْنَا وَاِلَيْكَ الْمَصِيرُ﴾.

Hamd, bizi öldürdükten sonra dirilten Allah'a mahsustur. Ölümden sonra dirilip haşrolmak onun huzurunda cereyan eder. Biz sabahladık. Mülk de Allah'ın olduğu halde sabahladı. Azamet ve saltanat Allah'ındır. İzzet ve kudret Allah'ındır. Biz İslâm fıtratı, ihlâs kelimesi ve efendimiz Muhammed'in dini üzerine sabahladık. Her türlü küfürden ve isyandan dönerek Hz. İbrahim'in dini üzerine sabahladık ve Hz. İbrahim müşriklerden değildi.

Ey Allahım! Seninle sabahladık, seninle akşamladık. Seninle yaşıyoruz, seninle ölüyoruz ve dönüşlerimiz sanadır.

Ey Allahım! Bizi bugün de her hayra göndermeni diliyorum. Bugün de herhangi bir kötülük yapmaktan veya herhangi bir kötülüğe bulaşmaktan sana sığınıyoruz. Çünkü sen Kur'an'da şöyle buyurdun: 'O'dur ki, sizleri geceleyin uyutarak ölü gibi yapıyor. Gündüz de yaptığınız işleri biliyor. Sonra takdir edilen ömür tamamlansın diye sizi gündüz uyandırıyor. Nihayet dönüşünüz O'nadır. Sonra O, dünyada yapmış olduğunuz işleri size haber verecektir'. (En'am/60)

Ey Allahım! Ey sabahı yaratan! Geceyi sükûnet yeri kılan! Güneş ve ay'ı 'hesab' (ve takvim başı) yapan! Bugünün hayrını ve bugünde olanların hayrını senden isterim. Onun ve ondakilerin şerrinden sana sığınırım. Allah'ın ismiyle, Allah ne dilerse (o olacaktır). Allah'ın kuvvetinden başka kuvvet yoktur. Allah ne dilerse (o olacaktır). Her nimet Allah'tandır. Allah ne dilerse (o olacaktır). Hayrın tamamı onun kudretindedir. Allah ne dilerse (o olacaktır). İnsandan kötülüğü sadece Allah giderir. Rab olarak

Allah'a, din olarak İslâm'a, peygamber olarak Hz. Muhammed'e râzı oldum. ‘Ey rabbimiz! Ancak sana tevekkül ettik, sana ibâdete koyulduk ve yalnız sanadır dönüş’. (Mümtehine/4) [173]

Kişi akşamladığı zaman aynı duayı okumalıdır. Sadece ‘sabahladık’ yerine ‘akşamladık’ ibaresini kullanıp, şöyle demelidir:

اَعُوذُ بِكَلِمَاتِ اللّٰهِ التَّامَّاتِ وَاَسْمَائِهِ كُلِّهَا مِنْ شَرِّ مَا ذَرَأَ وَبَرَأَ وَمِنْ شَرِّ كُلِّ ذِى شَرٍّ وَمِنْ شَرِّ كُلِّ دَابَّةٍ اَنْتَ اٰخِذٌ بِنَاصِيَتِهَا اِنَّ رَبِّى عَلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ.

Allah'ın tastamam kelimelerine ve bütün isimlerine sığınarak bizi yarattığının ve yoktan var ettiğinin şerrinden korumasını dileriz. Her şerlinin şerrinden de ve perçemi senin kudretinde bulunan her canlının şerrinden de sana sığınırım ey Allahım! Muhakkak benim rabbimin gösterdiği yol doğrudur!.[174]

Kişi aynaya baktığı zaman şu duayı okumalıdır:

اَلْحَمْدُلِلّٰهِ الَّذِى سَوّٰى خَلْقِى فَعَدَلَهُ وَكَرَّمَ صُورَةَ وَجْهِى وَحَسَّنَهَا وَجَعَلَنِى مِنَ الْمُسْلِمِينَ.

Benim yaradılışımı tanzim edip dosdoğru bir intizama sokan, yüzümün şeklini şerefli yapıp güzellik veren ve beni müslümanlardan kılan Allah'a hamdolsun.[175]

Bir hizmetçiyi veya köleyi veya herhangi bir hayvanı satın aldığın zaman perçeminden tutarak şu duayı oku:

اَللّٰهُمَّ اِنِّى اَسْاَلُكَ خَيْرَهُ وَخَيْرَ مَا جُبِلَ عَلَيْهِ وَاَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّهِ وَشَرِّ مَا جُبِلَ عَلَيْهِ.

Allahım! Zât-ı ulûhiyyetinden bu satın aldığımın hayrını ve üzerinde yaratılmış olduğu ahlâkların hayrını talep ederim.

---

173) İbn Adiy, *el-Kâmil*, (İbn Abbas'tan)

174) Ebu Şeyh, (Abdurrahman b. Avf'tan)

175) Taberânî ve İbn Sinnî, (Enes'ten *zayıf* bir senedle)

Bunun şerrinden ve ahlâklarının şerrinden de sana sığınırım![176]

Evlenmekten ötürü herhangi bir kimseyi tebrik ettiğin zaman şöyle demelisin:

بَارَكَ اللّٰهُ فِيكَ وَبَارَكَ عَلَيْكَ وَجَمَعَ بَيْنَكُمَا فِى خَيْرٍ.

Allah bereketini sende ve senin üzerinde kılsın. İkinizin arasını hayırla bulup sizi birleştirsin![177]

Borcunu alacaklıya verdiğin zaman ona şöyle demelisin:

بَارَكَ اللّٰهُ لَكَ فِى اَهْلِكَ وَمَالِكَ.

Allah Teâlâ ehlinde ve malında senin için bereket ihsân etsin.

Nitekim Hz. Peygamber (s.a) 'Borcunun karşılığı onu zamanında ödeyip sahibine teşekkür etmektir' buyurmuştur.[178]

Bu dualar öyle dualardır ki, Allah'ın rızasını kazanmak isteyen bir kimse bunları ezberlemelidir. Bunların dışında kalan sefer, namaz ve abdest dualarını daha önce *Hac*, *Namaz* ve *Taharet* bölümlerinde zikretmiştik.

Duanın Faydası

Eğer 'Allah Teâlâ'nın kazâ ve kader-i ilâhîsinin mecrasından zerre kadar sapmadığı ve dönmediği bilinmektedir. O halde duanın faydası nedir?' diyecek olursan, bilmiş ol ki dua ile belânın kalkması da kader-i ilâhîdendir. Bu bakımdan dua, belânın kalkmasının sebebidir. Rahmetin de celbedicisidir. Nitekim kalkan, gelen okların geri çevrilmesinin sebebi; suyun, yerden biten otların

---

176) Ebu Dâvud ve İbn Mâce, (Amr İbn Şuayb'dan *ceyyid* bir senedle)

177) Ebu Dâvud, Tirmizî ve İbn Mâce, (Ebu Hüreyre'den *hasen* ve *sahih* bir senedle)

178) Nesâi, (Abdullah b. Ebî Rebi'a'dan)

bitmesinin sebebi olduğu gibi... Nasıl ki kalkan, atılan oku geri gönderdiğinden okla çarpışırsa, aynen dua da belâ ile boğuşup çarpışır.

Silâh taşınması, Allah'ın kazâ ve kaderini itiraf etmenin şartı değildir. Çünkü Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

> Ey iman edenler! Düşmana karşı hazırlığınızı görün ve silâhlarınızı yanınıza alarak savaşa hazır olun...
>
> (Nisa/17)

Yine kazaya inanan bir kimseye, tohumu tarlaya serptikten sonra onu sulamamak şart koşulmaz ki, şöyle denilebilsin: Allah'ın kazâsı ezelden bitkilere taallûk ettiği için tohum biter, yeşerir. Eğer kaza daha önce böyle olmasaydı tohum bitmezdi. Sebepleri müsebbiblere bağlamak göz açıp kapatmak veya ondan daha yakın olan kazânın birinci basamağıdır. Sebeplerin varlığını tedricen takip eden müsebbiblerin tafsili ise, kaderdir. Madem ki, hayrı takdir eden Allah, onu bir sebeple takdir etmiştir. Elbette takdir ettiği şerrin defi için de bir sebep takdir etmiştir. Bu bakımdan basiret gözü açık bir kimsenin nezdinde bu emirler arasında herhangi bir tenâkuz yoktur. Bütün bu hakikatlerden sonra bilinmeli ki, *Zikir* bölümünde söylediğimiz fayda duada da vardır. Çünkü dua, kalbin Allah ile hazır bulunmasını ister. Kalbin bu şekilde huzura kavuşması ise ibadetlerin en yüce kısmıdır. İşte bunun için Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur: 'Dua ibâdetin iliğidir'.[179]

Halk için ekseri âdet şudur ki, kalpleri Allah'ın zikrine, ancak şiddetli ihtiyaçları olduğu ve felâketlere mâruz kaldıkları anda yönelir. Çünkü insanoğlu, herhangi bir şerre mâruz kaldığı zaman, geniş geniş dualar yapar durur. Bu nedenle şiddetli ihtiyaç insanoğlunu duaya muhtaç eder. Dua ise, kalbi yalvarma ve yakarma ile Allah'a döndürmektedir ve böylece dua ile ibadetlerin en şereflisi olan *zikir* meydana gelir. İşte bu sırra binaendir ki, belâ, önce peygamberlere (a.s), sonra Allah'ın velî kullarına, sonra mertebece daha düşük olanlara ve onlardan sonra gelenlere isabet etmektedir. Çünkü belâ, yalvarış ve yakarış ile kalbi Allah'a yöneltir. Ferdi Allah'ı unutmaktan alıkoyar. Zenginlik ise, birçok işlerde

---

179) *Birinci Bölüm*'de geçmişti.

haddi aşmaya sebep olmaktadır. 'Çünkü insanoğlu kendisini müstağni görmekle azgınlık eder!'

İşte zikir ve dualar hususunda anlatacaklarımız bu kadar.... Hayra iletici ve muvaffak kılıcı ancak Allah'tır!

Yemek, sefer, hastaları ziyaret etmek ve sair işler hakkındaki diğer dualar ise -inşaallah- yeri geldikçe izah edilecektir. Tevekkül ancak Allah'adır. *Kitab'uz-Zikr ve Da'avât* (Zikirler ve Dualar) bölümü burada sona erdi. Bunun ardından -Allah'ın izniyle- *Evrad* (Virdler) bahsi gelecektir.

Hamd, âlemlerin rabbi olan Allah'a mahsustur. Salât ve selâm Hz. Muhammed'in, âlinin ve ashâbının üzerine olsun!

Onuncu Kitab

KİTABU TERTİB'İL-EVRÂD ve TAFSİLİ İHYA'İL-LEYL

(Virdlerin Tertibi ve Gecenin İhyası)

1. Virdlerin Fazileti, Tertibi ve Ahkâmı
2. Gecenin İhyası, Keyfiyeti, Fazileti ve İlgili Meseleler

X. Kitabu Tertib'il-Evrâd ve Tafsili İhya'il-Leyl
(Virdlerin Tertibi ve Gecenin İhyası)

Giriş

Nimetlerine karşı Allah'a çok hamdederiz. Kalpte kibir ve ürkeklik bırakmayan bir zikirle Allah'ı yâd ederiz. Kendisine teşekkür etmek isteyen kimse için gece ile gündüzü arka arkaya gelecek şekilde yarattığı için, ona sonsuz şükrederiz. Hak ile korkutup müjde vermek için gönderilen peygamberine salât okur, o peygamberin tertemiz âline, şerefli olan ashâbına da salât ederiz. Onlar öyle kimselerdir ki, sabah, akşam, günün başında ve sonunda Allah'ın ibâdetine öyle dalmışlardır ki, onların herbiri dinde hidayet edici ve nûr verici birer yıldız ve lâmba olmuşlardır.

Allah Teâlâ yeryüzünü kulları için istifade edecekleri bir şekilde yaratmıştır. Fakat bu şekilde yaratılışın hikmeti, yeryüzünün engebeli ve kuytu yerlerinde yerleşip rahat etmeleri değildir. Aksine onu bu şekilde yaratmış olmasının hikmeti, kulları yeryüzünde birer konak edinsin, o konaklarında, aslî vatanlarına giderken seferlerinde gerekli olan azıkları temine çalışsın, kendileri için amel ve fazilet istif etsinler diye yaratmıştır. Bunu yaparken (hakikî kullar) o yeryüzünün tuzak ve tehlikelerinden korunurlar. Kesinlikle bilirler ki, geminin yolcularını götürdüğü gibi, hayat gemisi de kendilerini götürmektedir. Bu bakımdan insanlar bu dünyada misafirdirler. Onların ilk konakları, beşiktir. Son konakları ise mezar... Vatanları ise, cennet veya cehennem... Ömürleri ise, seferin mesafesidir. O ömrün seneleri, seferin merhaleleridir. Ayları fersahlar; günleri miller; nefesleri adımlar; tâati ise, ticarî eşyalar, vakitler ise sermayeleri, şehvet ve garezleri ise yol kesicileri, kârı ise dâr-ı selâm'da melik ve yüce olan Allah'a kavuşup ebedî nimete konmaktır. Zarar ise, bukağılar, zincirler ve elem verici azapla beraber cehennemin derekelerinde Allah'tan uzak bulunmaktır. Bu bakımdan nefeslerinin herhangi birisinde gaflete dalmış ve o nefesinin kendisini Allah'a yaklaştırıcı bir ibâdetin gayrisinde geçirmiş bir kimse, *Teğabün* gününde kendisini zarar ve pişmanlığa mâruz bırakmıştır. Öyle bir zarar ki sonsuzdur! İşte

bu büyük tehlike ve bu korkunç felâketten dolayı Allah tarafından muvaffak kılınan kimseler kollarını sıvamışlar, nefsin güvendiklerini tamamen terketmişler, hayatlarının geri kalan kısmını ganimet saymışlar, vakitlerin tekrarlamasına göre vird vazifelerini düzene koymuşlardır. Bütün bundan gayeleri; gece ve gündüzü cebbâr olan pâdişaha yaklaşmak için ihyâ etmektir ve böylece kararlılık evine (cennete) varmak için çalışıp gayret etmektir. Bu bakımdan daha önce açıklaması geçen ibâdetleri tevzi ve virdleri vakitlerin takdiri üzerine taksim keyfiyeti hakkındaki hükmün açıklanması âhiret yoluna ait ilmin önemli meselelerinden oldu. Bu önemli meselenin tam izâha kavuşması, iki bölümü zikretmekle olur.

Birinci Bölüm: Virdlerin fazileti, tertibi ve ahkâmı

İkinci Bölüm: Gecenin ihyâsı, keyfiyeti, fazileti ve ilgili meseleler

BİRİNCİ BÖLÜM

Virdlerin Fazileti, Tertibi ve Ahkâmı

Virdlerin Fazileti

Virdlere devam etmek Allah'a götürücü bir yoldur. Basîret nûruyla bakanlar bilirler ki, Allah ile mülakî olmaktaki kurtuluş ve o mülâkata giden yol, ancak kul Allah'ın dostu olarak ölürse, Allah'ı bilerek ruhunu teslim ederse elde edilir ve yine bilir ki, *muhabbet* ve *ünsiyet* ancak sevgiliyi daimi bir şekilde anmak ve onun zikrine devam etmekle elde edilir. *Mârifet* ise, ancak sevgiliyi, onun sıfat ve fiillerini devamlı bir şekilde düşünmek sûretiyle elde edilir. Bu varlık âleminde, Allah'tan ve onun fiillerinden başka herhangi birşey yoktur. Zikrin ve fikrin devamlılığı ise, ancak dünyayı ve şehvetlerini terkedip sadece zaruret miktarınca ondan istifade etmekle mümkün olur. Bütün bunlar da gece ve gündüzün vakitlerini zikir ve fikirlerin vazifeleriyle geçirmekle tamamlanır. Nefsin yaratılışında usanmak ve bıkmak olduğu için, zikr ve tefekkürün belirli sebeplerinden herhangi birinin üzerinde devam edip sabredemez. Aksine nefsi, aynı tarzdaki zikre ve fikre zorlasa, nefis bıkkınlık ve ağırlık göstermeye başlar. Siz usanmadıkça Allah usanmaz. Bu bakımdan zarurî olarak nefse yapılan lûtuflardan birisi, onu bir zikirden başka bir zikre, bir nev'iden diğer bir nev'e nakletmek sûretiyle ona rahatlık vermenizdir ki, bu çeşit işler de vakitlere göre taksim edilmiştir. Böylece nefiste, bir şeyden başka birşeye geçmek sûretiyle ibâdet lezzeti yerleşir. Lezzetten ötürü de ibâdet hakkındaki isteği artar. İsteğin devamlılığıyla da nefsin ibâdete devamlılığı sağlanır. İşte bu sırra binaendir ki, virdler çeşitli kısımlara taksim olunmuştur. O halde zikir ve fikir için en uygun şekil, kişinin bütün vakitlerini veya vakitlerinin çoğunu kapsamasıdır. Çünkü nefis tabiatiyle dünyanın lezzetlerine meyillidir. Meselâ kul, vakitlerinin bir parçasını ibadetlere sarfederse görür ki, dünyaya meyleden taraf, nefsin tabiatına uygun geldiği için, diğer taraftan daha ağır basar. Çünkü

vakit eşit olsa bile iki taraf çarpışır. Kaldı ki tabiat birisini daha fazla tercih etmektedir. Zira zâhir ve bâtın (açık ve gizli) dünya işlerine yardım ederler. Kalp, dünya işlerini elde etmekte saflaşır ve tecerrüd eder. Onu ibadete döndürmek ise, zordur. İbâdete döndürmekte ancak kalbin ihlası ve huzuru, bazı vakitlerde elde edilir. Bu bakımdan hesapsız ve kaygısız olarak cennete girmeyi isteyen bir kimse vakitlerini ibadete sarfetmelidir. Hasenelerin kefesinin daha ağır gelmesini, hayırlarının mizanının daha ağır basmasını isteyen bir kimse, vakitlerinin çoğunu ibâdetle geçirmelidir. Eğer birisi salih ve kötü amelleri karıştırırsa, o zaman durumu tehlike arzeder. Ancak Allah'ın rahmetinden ümit kesilmez. Allah'ın kereminden olan af beklenir. Umulur ki Allah cömertliği ve keremiyle onu bağışlar. İşte basîret nûruyla bakanlar için görünen durum budur. Eğer sen bâsiret ehlinden değilsen, Allah Teâlâ'nın, rasûl-i zişânı'na olan hitabına bak. Onu iman nûruyla iktibas et. Çünkü Allah Teâlâ kendisine en yakın ve nezdinde derecesi en üstün olan kullarına şöyle buyurmaktadır:

Ayetler

Doğrusu sana uzun bir meşguliyet var. Hem rabbinin ismini an ve herşeyden kesilerek ona ihlas ile ibâdet et!

(Müzzemmil/7-8)

Sabah-akşam rabbinin adını an. Gecenin bir kısmında da ona secde et. Bir de gece boyunca O'nu tesbih et!

(İnsan/25-26)

Rabbini güneşin doğuşundan önce (sabah namazında) ve batmadan önce (öğle ve ikindi namazlarında) hamd ile tesbih et. Bir de gecenin bir kısmında (akşam ve yatsı namazlarında) ve namazların sonlarında onu tesbih eyle!

(Kaf/39-40)

Kalktığın zaman rabbine hamd ile tesbih eyle. Gecenin bir kısmında ve yıldızların batışı sırasında dahi tesbih et!

(Tûr/48-49)

Gerçekten gece kalkmak daha oturaklı ve söz daha etkilidir.

(Müzzemmil/6)

Gecenin bir kısım vakitlerinde ve gündüzün etrafında da tesbîh et ki, Allah'ın rızasına eresin.

(Tâhâ/130)

Gündüzün iki tarafında ve geceye yakın saatlerinde namaz kıl. Çünkü iyilikler, kötülükleri giderir. Bu, ibretle düşünenlere bir nasihattır.

(Hûd/114)

Sonra bak ki, Allah Teâlâ, kurtulmuş kullarını nasıl ve ne ile vasfediyor?

(Kâfir mi hayırlıdır?) Yoksa ahiretin azâbından korkarak ve rabbinin rahmetini umarak, o, gece saatlerinde kalkıp secde ve kıyam hâlinde ibadet eden mi? De ki: 'Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?'

(Zümer/9)

(Onlar o kimselerdir ki, geceleyin namaz kılmak için) yataklarından kalkarlar. Rablerinin azabından korkarak ve rahmetinden ümidvâr olarak duâ ederler.

(Secde/16)

Onlar ki, rablerine secdeler ve kıyamlar yaparak (namaz kılarak) geceyi geçirirler.

(Furkan/64)

Onlar geceden pek az (bir zaman) uyuyorlardı. Sabahın erken vakitlerinde de hep istiğfar ediyorlardı.

(Zâriyât/17-18)

O halde akşama girdiğiniz vakit (akşam ve yatsı namazını) sabaha erdiğiniz vakit (sabah namazını kılın), Allah'ı tesbih edin!

(Rûm/17)

Rablerinin rızasını dileyerek sabah ve akşam ona duâ edenleri (fakirleri) yanından kovma. Onların hesabından sana hiçbir şey gerekmez ve senin hesabından da onlara birşey yoktur.

(En'âm/52)

Bütün bu ayetler gösterir ki, Allah'a giden yol, vakitleri murâkabe etmek, devamlı bir şekilde zikir ve virdleri ile o vakitlerin ihyasına çalışmaktır. Bu sırra binâen Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

أَحَبُّ عِبَادِ اللّٰهِ إِلَى اللّٰهِ الَّذِينَ يُرَاعُونَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ وَالْأَظِلَّةَ لِذِكْرِ اللّٰهِ تَعَالٰى.

> Allah nezdinde kulların en sevgilisi, güneşi, ay ve gölgeleri Allah'ın zikrini yapmak için gözetenlerdir.[1]

Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

> Ay ve güneş hesap iledir.
>
> (Rahmân/6)
>
> Rabbinin kudretine bakmaz mısın? Gölgeyi nasıl yayıyor? Dileseydi o gölgeyi devamlı ve sabit yapardı. Sonra biz güneşi de o gölge üzerine bir delil yaptık. Sonra gölgeyi azar azar bize doğru (dilediğimiz yere) alırız.
>
> (Furkan/45-46)
>
> Ay'ın da seyrine menziller takdir ettik.
>
> (Yâsîn/39)
>
> Karanın ve denizin karanlıklarında doğru yolu bulasınız diye sizin için yıldızları yaratan O'dur!
>
> (En'am/97)

Güneşi ve ay'ı hesapla seyredecek şekilde yaratmaktan gaye, sadece tertipli bir manzumenin vücuda gelmesi olmadığı gibi, gölge, nûr ve yıldızların yaratılmasından gayenin de sadece dünya işlerinde yardımcı olsunlar diye olmadığını bil. Aksine bunların yaratılışından gaye; vakitlerin takdirinin bilinmesi ve bilindikten sonra da o vakitlerde taat ve âhiret için, ibâdetle meşgul olmaktır. Bunların sadece bu gaye için yaratılmış olduğunun delili şu ayettir:

> Düşünüp ibret almak ya da şükretmek isteyenler için gece ile gündüzü birbiri ardınca getiren yine O'dur!
>
> (Furkan/62)

---

1) Taberânî ve Hâkim, (İbn Ebî Evfa'dan *sahih* bir senedle)

Yani gece ile gündüzü birbirinin ardına getiriyor ki, birisinde kaçırılan fırsat hiç olmazsa diğerinde de elde edilmiş olsun ve bu ayette Allah Teâlâ gece ve gündüzün bu şekilde yaradılışının sadece vakitleri *zikir* ve *şükür* ile geçirip değerlendirmek için olduğunu beyan eder.

Başka bir ayette şöyle buyurmaktadır:

> Biz geceyi ve gündüzü kudretimize delalet eden iki alâmet yaptık da sonra geceyi giderip yerine gündüzü getirdik ki, rabbinizden (geçim için) bir lûtuf arayasınız. Yılların sayısını ve vakitlerin hesabını bilesiniz. Biz herşeyi apaçık olarak beyan ettik.
>
> (İsrâ/12)

Aranan fazilet, Allah'ın sevap vermesi ve günahları bağışlamasıdır. Biz, Allah Teâlâ'nın rızasına mazhar olacak ameller yapmakta bizi güzel tevfîkiyle muvaffak kılmasını talep ederiz.

Virdlerin Adedi ve Tertibi

Gündüzün virdleri yedi tanedir.

ı. Fecrin doğuşundan, güneşin doğuşuna kadar bir vird

ıı-ııı. Güneşin doğuşundan zevale kadar iki vird

ıv-v. Zevalden ikindi vaktine kadar iki vird

vı-vıı. İkindiden güneş batıncaya kadar da iki vird

Gece ise, dört virde taksim olunur.

ı-ıı. Güneşin batışından halkın uyku zamanına kadar iki vird

ııı-ıv. Gecenin son yarısından fecrin doğuşuna kadar iki vird

Bu virdlerin tek tek faziletlerini, vazifelerini ve bunlarla ilgili hususları izah etmeye çalışacağız.

Gündüz Virdleri

I. Vird

Şafağın doğuşundan güneşin doğuşuna kadardır. Bu vakit şerefli bir vakittir. Bu vaktin şerefli ve faziletli oluşuna Allah Teâlâ'nın bu vakitle yemin etmesi delâlet eder:

Ağardığı zaman o sabaha ki...

(Tekvîr/18)

Allah Teâlâ'nın bu vakti yaratmakla zât-ı ulûhiyyetini övmesi, bu vaktin şerefli ve faziletli olduğuna delâlet etmektedir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurur:

O, gece karanlığından sabahı yarıp çıkaran Allah'tır!

(En'âm/96)

De ki: Sığınırım ben karanlığı yarıp sabahı ortaya çıkaran rabbe!

(Felâk/1)

Allah Teâlâ gölgeyi o vakitte kısaltmak sûretiyle kudretini izhâr ederek o vaktin şerefini belirtmiştir.

Biz bu gölgeyi azar azar bize doğru (dilediğimiz yere) alırız.

(Furkan/46)

Bu vakit gece gölgesinin azar azar alınma, güneş ışığının yayılma ve insanları o vakitte tesbîhe irşâd etme vaktidir. Bu hakîkat şu ayetle belirtilmiştir:

O halde akşama girdiğiniz vakit, sabaha erdiğiniz vakit Allah'ı tesbih edin!

(Rûm/17)

O halde dediklerine sabret. Hem güneşin doğmasından önce, hem de batmasından önce rabbini hamd ile tesbih et. Gecenin bir kısım vakitlerinde ve gündüzün etrafında da tesbih et ki, Allah'ın rızâsına eresin.

(Tâhâ/130)

Sabah-akşam rabbinin adını an!

(İnsan/25)

Müslüman uykudan uyandığı zaman bir vakit tâyin etmeli. Uyandığı zaman da Allah'ın zikriyle başlayıp şöyle demesi daha uygun düşer: 'Hamd, bizi ölü gibi uyuttuktan sonra dirilten Allah'a mahsustur'.

Duâlar bölümünde uykudan uyanan kimselerin ne gibi duâlar okuyacağı hususunda zikrettiğimiz duâ ve âyetleri sonuna kadar okumalı ve hatırlamalıdır. Elbiselerini duâ okuyarak giymelidir. Elbiselerini giyerken Allah'ın 'avret yerlerinizi örtünüz' emrine uymaya niyet etmelidir ve elbiselerle riya, gösteriş kasdetmeksizin sadece Allah'a ibâdet yapmasına yardımcı olmaları için niyet etmelidir. Helâya giderken önce sol ayağını içeri atmalıdır. Helâya giriş ve çıkış hususunda ve *Tahâret* bölümünde zikrettiğimiz duâları okumalıdır. Helâdan sonra daha önce de dediğimiz gibi, sünnet-i seniyye'ye uygun bir şekilde misvak kullanmalıdır. *Tahâret* bölümünde zikrettiğimiz duâ ve sünnetlerin tamamını gözetmek sûretiyle abdest almalıdır. Çünkü biz daha önce ibadetleri teker teker zikrettik ki burada sadece o ibadetlerin terkip ve tertip yönünü zikredelim. Abdestini bitirdikten sonra sabah namazından önce kılınması gereken iki rek'at sünneti kılmalıdır. Bu sünnetten gaye, evde kılınan sünnettir. Hz. Peygamber de aynı şekilde bu sünneti evinde kılardı.[2]

Bu iki rek'at sünnetten sonra, ister onları evinde, isterse câmide kılsın, İbn Abbas'ın rivayet ettiği şu duâyı okumalıdır: 'Ey Allahım! Senden nezd-i ilâhinden gelen bir rahmeti talep ediyorum. Öyle rahmet ki, onunla, kalbim hidayete gelir.'

Sonra camiye gitmek için evinden çıkar. Fakat camiye gitmek için okunan duâyı unutmamalıdır. Koşa koşa namaza gitmemelidir. Aksine normal şekilde yürüyerek vekarlı bir şekilde gitmelidir. Nitekim hadîs-i şerîfte de böyle vârid olmuştur. Camiye vardığı zaman parmaklarının birini diğerine geçirmemeli. Camiye girerken sağ ayağını önce atmalı ve camiye girerken okunması vârid olan duâyı okumalıdır. Sonra camide birinci safta, -eğer varsa- yer

---

2) Müslim ve Buharî, (Hz. Hafsa'dan). Bu nedenle bu ve diğer nafilelerin evde kılınması sünnettir.

almalıdır. Birinci safa geçmek için cemaatin omuzlarından atlamamalı ve izdihama meydan vermemelidir. Nitekim bu keyfiyet *cuma bahsinde* de geçmişti. Camiye vardıktan sonra, eğer evinde iki rek'at sabah sünnetini kılmamışsa onları camide kılmalıdır. Onları kıldıktan sonra arkalarından okunan duâ ile meşgul olmalıdır.. Eğer evinde iki rek'at sabahın sünnetini kılmışsa, camiye vardığında, *tahiyyet'ul-mescid* olarak (Şafiî mezhebine göre) iki rek'at nafile namaz kılmalıdır. Ondan sonra cemaati beklemek üzere oturmalıdır. Cemaat olmak hususundaki vaktin en faziletlisi Şafiî'ye göre sabahın erken saatlerinde (alacakaranlıkta) olan cemaattir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a) sabah namazını sabahın alacakaranlığında kılardı.[3] Umumî olarak herhangi bir namazda cemaati terketmek yakışıksız bir harekettir. Özellikle sabah ve yatsı namazlarında... Zira onların faziletleri daha fazladır.

Enes b. Mâlik, Hz. Peygamber'in (s.a) sabah namazı hakkında şöyle dediğini rivayet etmektedir:

مَنْ تَوَضَّأَ ثُمَّ تَوَجَّهَ اِلَى الْمَسْجِدِ لِيُصَلِّى فِيهِ الصَّلاَةَ كَانَ لَهُ بِكُلِّ خَطْوَةٍ حَسَنَةٌ وَمُحِىَ عَنْهُ سَيِّئَةٌ وَالْحَسَنَةُ بِعَشْرِ اَمْثَالِهَا فَاِذَا صَلَّى ثُمَّ انْصَرَفَ عِنْدَ طُلُوعِ الشَّمْسِ كُتِبَ لَهُ بِكُلِّ شَعْرَةٍ فِى جَسَدِهِ حَسَنَةٌ وَانْقَلَبَ بِحَجَّةٍ مَبْرُورَةٍ فَاِنْ جَلَسَ حَتَّى يَرْكَعَ الضُّحٰى كُتِبَ لَهُ بِكُلِّ رَكْعَةٍ اَلْفُ اَلْفِ حَسَنَةٍ وَمَنْ صَلَّى الْعَتَمَةَ فَلَهُ مِثْلُ ذٰلِكَ وَانْقَلَبَ بِعُمْرَةٍ مَبْرُورَةٍ.

> Kim abdest alır, sonra câmiye gider, orada namazını eda ederse, o kimse için attığı her adıma karşılık bir sevap yazılır ve bir günahı silinir. (Allah nezdinde) bir sevap on sevap olmaktadır. Bu bakımdan kişi namazını kıldığı ve güneş çıkınca câmiden çıkıp evine gittiği zaman, bedeninde bulunan kıllar adedince kendisine hasene verilir. Evine Allah nezdinde kabul olunan bir hac sevabıyla döner. Eğer güneş doğunca câmiden çıkmayıp, kuşluk namazını eda edinceye kadar beklerse, o zaman her rek'ata karşılık kendisine iki milyon sevap yazılır. Kim yatsı namazını câmide bu şekilde eda ederse, o kimseye daha önce söylediğimiz sevabın aynısı verilmekle beraber Allah nezdinde kabul olunan bir

3) Müslim ve Buharî, (Hz. Âişe'den)

umre ibadetinin sevabı da ayrıca kendisine ihsân edilir ve öylece (yüklü olarak) evine dönmüş olur.[4]

Selef-i sâlihinin âdeti fecir doğmazdan önce camiye girmekti. Tabiîn-i kirâmdan biri şöyle anlatır: Fecir doğmazdan önce camiye girdim. Baktım ki Ebu Hüreyre benden önce camiye gelmiş... Ebu Hüreyre beni görünce 'Ey yeğenim! Bu saatte niçin evinden çıktın?' diye sordu. Ben 'Sabah namazını edâ etmek için' deyince, Ebu Hüreyre 'Müjdeler olsun! Biz Rasûlullah'ın sahâbîleri bu saatte evimizden çıkmayı ve camide oturmayı Allah yolunda yapılan bir gaza gibi sayardık (veya Hz. Peygamber'le beraber yapılan bir gaza gibi sayardık)'[5] dedi.

Hz. Ali, zevcesi Hz. Fâtıma ile uyudukları bir anda Rasûlullah'ın (s.a) kapılarını çalarak 'Siz namaz kılmaz mısınız?' diye seslendiğini söylemiştir.

Yine Hz. Ali şöyle der: Ben Rasûlullah'a 'Ey Allah'ın Rasûlü! Nefislerimiz Allah'ın kudret elindedir. Ne zaman dilerse o zaman gönderir' dedim ve bunun üzerine Hz. Peygamber'in dönüp gittiğini ve giderken dövünerek şöyle dediğini işittim: 'İnsan haksız yere düşmanlık yapıp, münâkaşa etmekte herşeyden daha fazla ileri gider'.[6]

Sabah namazının iki rek'at sünnetinden ve duâsından sonra sabah namazı için kamet getirilinceye kadar istiğfar ve tesbihle meşgul olması gerekir. İstiğfar ederken şöyle demelidir:

أَسْتَغْفِرُاللّٰهَ الَّذِى لَاإِلٰهَ إِلَّا هُوَ الْحَىُّ الْقَيُّومُ وَأَتُوبُ إِلَيْهِ سَبْعِينَ مَرَّةً وَسُبْحَانَ اللّٰهِ وَالْحَمْدُلِلّٰهِ وَلَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ وَاللّٰهُ أَكْبَرُ مِائَةَ مَرَّةٍ.

O Allah'tan günahlarımın affını dilerim ki, ondan başka ilah yoktur. O hayy ve kayyûmdur (diridir ve herşeyi tedbir edendir) ve O'na tevbe eder/dönüş yaparım.

4) Beyhakî, *Şuab'ul-İman*, (Enes'ten *zayıf* bir senedle) 'Akşam namazını cemaatle kılan bir kimseye hacc-ı mebrur ve kabul olunan umre sevabı yazılır'.

5) İmam Irâkî bu rivayetin aslına rastlamadığını kaydeder.

6) Müslim ve Buharî

Bu istiğfârı yetmiş defa ve şunu da yüz defa söylemelidir: 'Allah her türlü eksiklikten münezzehtir. Hamd Allah'a mahsustur. Allah'tan başka ilah yoktur ve Allah herşeyden daha büyüktür'. Sonra *Namazda İmama Uymak* bölümünde dediğimiz gibi, zahir ve batın âdâbların tamamını gözeterek farz namazı eda etmelidir. Farz namazı eda ettikten sonra güneş çıkıncaya kadar câmide oturup -ileride beyan edeceğimiz şekilde- Allah'ın zikrine devam etmelidir. Zira Allah'ın Rasûlü (s.a) şöyle buyurmaktadır:

لَاَنْ اَقْعُدَ فِى مَجْلِسِى اَذْكُرُ اللّٰهَ تَعَالٰى فِيهِ مِنْ صَلَاةِ الْغَدْوَةِ اِلٰى طُلُوعِ الشَّمْسِ اَحَبُّ اِلَىَّ مِنْ اَنْ اَعْتِقَ اَرْبَعَ رِقَابٍ.

Ben meclisimde oturup sabah namazından güneş çıkıncaya kadar Allah'ı zikredersem, bu benim için dört köleyi âzâd etmekten daha sevimli olur.[7]

Rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a) sabah namazını kıldığı zaman seccadesinin üzerinde oturur, güneş doğuncaya kadar böyle kalmaya devam ederdi.[8] Rivayetlerden bazılarında 'Güneş doğduktan sonra iki rek'at namaz kıldı' şeklinde vârid olmuştur. Böyle yapmanın fazileti hakkında sayısız hadîs vârid olmuştur.

Hasan rivayet eder ki: Hz. Peygamber (s.a) rabbinin rahmetinden bahsederken ezcümle rabbinin şöyle söylediğini de zikrediyordu:

يَا ابْنَ اٰدَمَ اذْكُرْنِى بَعْدَ صَلَاةِ الْفَجْرِ سَاعَةً وَبَعْدَ صَلَاةِ الْعَصْرِ سَاعَةً اَكْفِكَ مَا بَيْنَهُمَا.

Ey Âdemoğlu! Sabah namazından sonra bir saat beni zikret. İkindi namazından sonra da bir saat... Bu durumda bu iki namazın arkasından (maddeten ve mânen) sana kâfi geleyim. Seni koruyayım.[9]

---

7) Ebu Dâvud, (Enes'ten)

8) Müslim, (Câbir b. Semure'den); Tirmizî, (Enes'ten)

9) İbn Mübârek, (*mürsel* olarak)

Bu zikrin fazileti böylece bilindiği zaman, kişi sabah namazından sonra oturup güneş doğuncaya kadar konuşmamalıdır. En uygun hareket, güneş doğuncaya kadar ki vazifesini dört kısma ayırmaktır:

1. Duâlar
2. Zikirler. (Zikirleri tekrar etmelidir).
3. Kur'an okumak
4. Tefekkür

1. Duâlar

Namazı bitirdiği zaman, şöyle demelidir:

اَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلٰى مُحَمَّدٍ وَعَلٰى اٰلِ مُحَمَّدٍ وَسَلِّمْ. اَللّٰهُمَّ اَنْتَ السَّلَامُ وَمِنْكَ السَّلَامُ وَاِلَيْكَ يَعُودُ السَّلَامُ حَيِّنَا رَبَّنَا بِالسَّلَامِ وَاَدْخِلْنَا دَارَ السَّلَامِ تَبَارَكْتَ يَا ذَا الْجَلَالِ وَالْاِكْرَامِ.

Ey Allahım! Hz. Muhammed'e ve âline salât et ve onları her türlü eksiklikten emin kıl! Ey Allahım! Sensin selâm. Sendedir selâm ve selâm sana döner. Ey rabbimiz! Bizi selâm ile dirilt. Bizi selâm evine dahil et. Ey ikram ve celâl sahibi! Sen müşriklerin dediğinden yücesin.

Bu duâyı okuduktan sonra Hz. Peygamber'in başlangıçta söylediği gibi o da şöyle söylemelidir:

سُبْحَانَ رَبِّىَ الْعَلِيِّ الْاَعْلٰى الْوَهَّابِ، لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ، لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ يُحْيِى وَيُمِيتُ وَهُوَ حَيٌّ لَا يَمُوتُ بِيَدِهِ الْخَيْرُ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ، لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ اَهْلَ النِّعْمَةِ وَالْفَضْلِ وَالثَّنَاءِ الْحَسَنِ، لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ وَلَا نَعْبُدُ اِلَّا اِيَّاهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ.

Kullarına çokca hibede bulunan en yüce ve mutlak yücelik sahibi olan rabbim, her türlü eksiklikten münezzehtir. Allah'tan başka ilah yoktur. Tektir, O'nun ortağı yoktur. Mülk O'nundur. Hamd O'nun. O diriltir, öldürür, hiç ölmeyen diri sadece O'dur. Hayr, O'nun elindedir. O herşeye kâ-

dirdir. Allah'tan başka ilah yoktur. Nimetin, faziletin ve güzel senânın sahibi ve lâyıkı O'dur. Allah'tan başka ilah yoktur. Biz sadece O'na ibâdet ederiz. İtâatimizi ihlâs ile sadece O'na yaparız; kâfirler böyle yaptığımızdan hoşlanmasalar dahi...[10]

Bunu söyledikten sonra *Duâlar* kitabının üçüncü ve dördüncü bölümlerinde zikrettiğimiz duâlara başlayıp -ve eğer kudreti varsa- bütün o duâları okumalı veya hangisini daha münasip görürse onu ezberlemelidir. Hangisi kalbini daha çok inceltir ve diline daha hafif gelirse onu ezberlemelidir.

2. Zikirler

Bu zikirler şunlardır: Bunların tekrarının fazileti hakkında birçok haberler gelmiştir. Fakat biz o faziletleri burada zikretmekle sözü uzatmak istemiyoruz. Bu kelimelerin her birini üçer veya yedişer defa tekrarlamak lazımdır. En fazlası ise yüzer veya yetmişer defa tekrarlanır. Ortası ise onar defa tekrarlanır. Bu bakımdan kişi, imkânı nisbetinde ve vaktinin genişliğine göre, bu kelimeleri tekrar etmelidir. Fazla tekrar etmenin faziletinin daha fazla olduğu bir gerçektir. Normal bir şekilde tekrar etmek de o nisbette faziletlidir. Orta derecede zikretmek, onar defa tekrar etmek demektir. Bu zikirleri okumaya devam eden şahıs için bu şekilde hareket etmesi daha uygundur. Çünkü işlerin en hayırlısı az da olsa devamlı olanıdır. Her vazifenin çoğuna devam etmek imkânı yoksa, az ve devamlı olması daha faziletlidir. Arada sırada yapılanın çoğundan, kalpte daha tesirli olur. Zira gevşeklikle karışık bir şekilde yapılan çoğun tesiri azalır. Daimî bir şekilde yapılan azın misâli; kesintisiz bir şekilde yer üzerine damlayan yağmur damlacıkları gibidir. Bu damlacıklar, daimi olduğu için, yerde bir iz bırakır. Şayet taşın üzerine de düşse yine aynı izi bırakacaktır. Çünkü devamlıdır. Arada sırada gelen çoğun misâli ise, bir defada veya ayrı ayrı olmak üzere birkaç defada uzun aralıklarla dökülen bol su gibidir. Böyle bir suyun eseri görünmez.. Bu zikirler de on tanedir:

---

10) Bezzar, (Abdurrahman b. Avf'dan)

Bir

لاَاِلٰهَ اِلاَّ اللّٰهُ وَحْدَهُ لاَشَرِيكَ لَهُ، لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ يُحْيِى وَيُمِيتُ وَهُوَ حَىٌّ لاَيَمُوتُ بِيَدِهِ الْخَيْرُ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ.

Allah'tan başka ilah yoktur. O, birdir. O'nun ortağı yoktur. Mülk O'nundur. Hamd O'nadır. Dirilten ve öldüren O'dur. O, ölmez bir diridir. Hayr O'nun kudret elindedir. O herşeye kâdirdir.

İki

سُبْحَانَ اللّٰهِ وَالْحَمْدُلِلّٰهِ وَلاَ اِلٰهَ اِلاَّ اللّٰهُ وَاللّٰهُ اَكْبَرُ وَلاَ حَوْلَ وَلاَ قُوَّةَ اِلاَّ بِاللّٰهِ الْعَلِىِّ الْعَظِيمِ.

Allah müşriklerin dediklerinden münezzehtir. Hamd Allah'a mahsustur. Allah'tan başka ilah yoktur. Allah herşeyden daha büyüktür. Günahtan dönüş ve ibadete yöneliş ancak azîm ve yüce olan Allah'ın kuvvet ve kudretiyledir.[11]

Üç

سُبُّوحٌ قُدُّوسٌ رَبُّ الْمَلاَئِكَةِ وَالرُّوحِ.

Çokça tesbih ve takdis edilir. Meleklerin ve er-Ruh'un rabbidir.[12]

Dört

سُبْحَانَ اللّٰهِ الْعَظِيمِ وَبِحَمْدِهِ.

---

11) Nesâî, İbn Hibban ve Hâkim, (Ebu Said el-Hudrî'den *sahih* bir senedle)

12) İmam Irâkî, bunu mükerrer olarak görmediğini kaydediyor. Fakat Müslim, Hz. Âişe'den birkaç yerde tekrar edildiğini rivayet ediyor.

Yüce olan Allah müşriklerin dediğinden münezzehtir. O'nun hamdiyle (bu itirafta bulunuyoruz).[13]

Beş

اَسْتَغْفِرُ اللّٰهَ الْعَظِيمَ الَّذِى لاَاِلٰهَ اِلاَّ هُوَ الْحَىُّ الْقَيُّومُ وَاَسْاَلُهُ التَّوْبَةَ.

Yüce olan Allah'tan af dilerim. Öyle Allah ki, O'ndan başka ilah yoktur. Hayy (diri) ve kayyûm ancak O'dur. O'ndan tevbe dilerim.[14]

Altı

اَللّٰهُمَّ لاَمَانِعَ لِمَا اَعْطَيْتَ وَلاَ مُعْطِىَ لِمَا مَنَعْتَ وَلاَ يَنْفَعُ ذَا الْجَدِّ مِنْكَ الْجَدُّ.

Ey Allahım! Senin verdiğini önleyecek hiç kimse yoktur. Senin menettiğini de verecek kimse yoktur. Senin nezdinde, servet (veya sa'y ü gayret) sahibine hiçbir fayda veremez. (Ancak senin lûtfun menfaat vericidir).[15]

Yedi

لاَاِلٰهَ اِلاَّ اللّٰهُ الْمَلِكُ الْحَقُّ الْمُبِينُ.

el-Mübîn, *el-Hak*, *el-Melîk* olan Allah'tan başka ilah yoktur![16]

Sekiz

بِسْمِ اللّٰهِ الَّذِى لاَيَضُرُّ مَعَ اسْمِهِ شَىْءٌ فِى الْاَرْضِ وَلاَ فِى السَّمَاءِ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ.

---

13) Müslim ve Buharî (Ebu Hüreyre'den)

14) el-Müstağfiri, (Muaz b. Cebel'den)

15) İmam Irâkî bu hadîsi mükerrer olarak görmediğini, ancak namazlardan sonra okunmasını ve rükûda söylenmesini zikreden rivayetlerin olduğunu kaydeder.

16) el-Müstağfirî, *Duâlar*; Hatib, *Raviler*, (İmam Mâlik'ten)

İsmiyle beraber ne yerde ve ne de gökte hiçbir şeyin zarar vermeyeceği Allah'ın ismiyle başlarım. En ince teferruatına kadar, bilen ve işiten O'dur.[17]

Dokuz

اَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلٰى مُحَمَّدٍ عَبْدِكَ وَنَبِيِّكَ وَرَسُولِكَ النَّبِىِّ الْاُمِّىِّ وَعَلٰى اٰلِهِ وَصَحْبِهِ وَسَلِّمْ.

Ey Allahım! İlmin ve hakîkatin zirvesine çıkan ümmî nebîn, rasûlün ve kulun Muhammed'e, âline ve ashâbına salât ve selâm eyle ve onları istenilmeyen kötülüklerden emîn kıl![18]

On

اَعُوذُ بِاللّٰهِ السَّمِيعِ الْعَلِيمِ مِنَ الشَّيْطَانِ رَبِّ اَعُوذُ بِكَ مِنْ هَمَزَاتِ الشَّيَاطِينِ وَاَعُوذُ بِكَ رَبِّ اَنْ يَحْضُرُونِ.

Allah'ın dergâhından kovulan şeytanın şerrinden, işiten ve bilen Allah'a sığınırım. Ey rabbim! Şeytanın vesveselerinden sana sığınırım. Şeytanların etrafımı çepeçevre sarıp beni saptırmala-rından da sana iltica ederim![19]

İşte on zikir bunlardır. Bunların herbiri on defa tekrar edildiği zaman, tümünden yüz defa okumanın sevabı hâsıl olmaktadır. Böyle yapmak her birini yüz defa tekrar etmekten daha efdaldir. Çünkü bu zikirlerin her birinin kendine mahsus bir fazileti vardır. Aynı zamanda kalp de, bu zikirlerin her biriyle ayrı bir şekilde lezzetlenir. Nefis ise, bir zikirden başka bir zikre geçmek suretiyle bir nev'i istirahat aldığı gibi yorgunluğu da önlenmiş olur. (Her yeninin bir lezzeti vardır).

---

17) Sünen sahipleri, İbn Hibban ve Hâkim, (Hz. Osman'dan sahih bir senedle)

18) Ebu Kasım Muhammed b. Abdülvahid, *Fazilet'ul-Kur'an*

19) Tirmizî, (Ma'kal b. Yesar'dan)

3. Kıraat (Kur'an Okumak)

Birçok ayetlerin okunması kişi için müstehabdır. Bu ayetlerin fazileti hakkında çeşitli haberler gelmiştir. O ayetler şunlardır: *Fatiha* sûresi[20], *Âyet'el-Kürsî*[21], *Bakara* sûresinin sonu (*Âmene'r-Rasûlü*'den başlayarak)[22], *Âlu İmran* sûresinin 18. ayeti[23], yine aynı sûrenin 26. ayeti[24], *Tevbe* sûresinin 128. ayetinin sonuna kadar[25], *Fetih* sûresinin 27. ayetinin de sonuna kadar[26], *İsra* sûresinin 111. ayetinin sonuna kadar[27], *Hadîd* sûresinin başından beş ayeti[28] ve *Haşr* sûresinin sonundan üç ayeti okumalıdır.[29]

Eğer kişi, Hızır'ın İbrahim et-Teymî'ye hediye ettiği, sabah ve akşam yedişer defa okunmasını tavsiye buyurmuş olduğu duâyı yedişer defa okursa faziletin tamamını elde ettiği gibi, şimdiye kadar zikrolunan bütün duâların faziletini de elde etmiş olur. Nitekim Gurrez b. Vebre[30] şöyle anlatır:

> Şam ahâlisinden bir dostum ve din kardeşim bana geldi. Birşey hediye ederek şöyle dedi: 'Ey Gurrez! Şu hediyeyi benden kabul eyle. Çünkü bu hediye çok güzel bir hediyedir'. Bu sözü üzerine kendisine 'Ey Kardeşim! Kim sana bu hediyeyi verdi ki (sen de bana veriyorsun)?' diye sordum. 'Bunu bana

---

20) Krş. Buharî, (Ebu Said'den); Müslim, (İbn Abbas'tan)

21) Müslim, (Ubeyd b. Ka'b'dan)

22) Müslim ve Buharî, (Ebu Mes'ud'dan)

23) İbn Hibban, *Sevab*, (İbn Mes'ud'dan)

24) el-Müstağfirî, (Hz. Ali'den)

25) Taberânî, (Enes'den *zayıf* bir senedle)

26) İmam Irâkî bu ayetin fazileti hususunda varid olan bir hadîse tesadüf etmediğini yazmaktadır. Fetih sûresinin fazileti hakkında Ebu Şeyh, Ubey b. Ka'b'dan bir hadîs rivayet etmekte ise de, hadîs *uydurmadır*.

27) Ahmed ve Taberânî, (Muaz b. Enes'ten)

28) Ebu Kasım el-Gafıkî, (Hz. Ali'den)

29) Tirmizî, (Ma'kal b. Yesar'dan); Beyhakî, *Şuab'il-İman*, (Ebu Umame'den *zayıf* bir senedle)

30) Ebu Nuaym'a göre, bu zat Cürcan kasabasında oturuyordu. Aslen Kûfelidir. Abidler arasında ibadette büyük bir şöhrete sahiptir. Rivayette ismi geçen İbrahim et-Teymî ise Zeyd'in oğlu, Şerîk'in torunudur. Aslen Kufelidir. Âbid ve zâhid bir zattır. Otuz gün yemek yemediği rivayet edilmektedir. Yaşı daha kırka varmadan Hicrî 93 yılında vefat etmiştir.

İbrahim et-Teymî adlı zat verdi' dedi. Ben 'Sen İbrahim'e sormadın mı? Bu hediyeyi ona kim vermiş?' deyince şöyle dedi: 'Evet, sordum. Dedi ki: Ben Kâbe'nin önündeki meydanlıkta oturuyordum.*Tehlil* (Lâ ilâhe illâllah), *tesbih* (Sübhânallah), *tahmid* (elhamdülillâh) ve *temcid* (Allah'ı övmek) ile uğraşırken bir kişi geldi. Selâm verip sağ yanıma oturdu. Ondan daha güzel bir kimseyi görmediğim gibi, ondan daha güzel giyinmiş bir kimseyi de görmemiştim. Onun elbisesinden daha beyaz bir elbise ve etrafa saçılan güzel kokusundan daha iyi bir kokuya da tesadüf etmemiştim. Bu manzara karşısında kendisine sordum:

-Ey Allah'ın kulu! Sen kimsin ve nereden geliyorsun?

- Ben Hızırım

- Hangi konu için bana gelmiş bulunuyorsun?

- Sana selâm vermek ve Allah rızâsı için seni sevmem sebebiyle sana gelmiş bulunuyorum. Benim yanımda bir hediye vardır. Onu sana vermek istiyorum.

- O nedir?

- Güneş çıkıp, yeryüzüne yayılmadan, bir de batmadan önce her birini yedişer defa okumak sûretiyle *Fâtiha*, *Nâs*, *Felâk*, *İhlâs*, *Kâfirûn* sûreleriyle *Âyet'el-Kürsî*'yi tekrarlamak, daha sonra yedi defa 'Allah müşriklerin dediğinden münezzehtir. Hamd Allah'a mahsustur. Allah'tan başka ilah yoktur. Allah herşeyden daha yücedir' diyeceksin. Yedi defa Hz. Peygamber'e (âline ve ashâbına) salâvat-ı şerîfe okuyacaksın. Bundan sonra yedi defa kendin için, annen ve baban için, müslüman erkek ve kadınlar için af talebinde bulunarak şöyle diyeceksin:

اَللّٰهُمَّ افْعَلْ بِى وَبِهِمْ عَاجِلاً اَوْ اٰجِلاً فِى الدِّينِ وَالدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ مَا اَنْتَ لَهُ اَهْلٌ وَلاَ تَفْعَلْ بِنَا
يَا مَوْلاَنَا مَا نَحْنُ لَهُ اَهْلٌ اِنَّكَ غَفُورٌ حَلِيمٌ جَوَادٌ كَرِيمٌ رَؤُفٌ رَحِيمٌ.

Ey Allahım! Benim ve onların hakkında ister acele, ister gelecekte, din, dünya ve âhiretimizde senin şânına ne yakışırsa ve sen neye ehilsen onu yap. Ey Mevlâmız! Bizim kötü amelimizle müstahak olduğumuz cezayı, bizim

hakkımızda icra etme. Sen çok bağışlayıcı, ilim sâhibi, cömert, kerem, şefkat ve rahmet sâhibisin.

Bu duâyı yedi defa tekrar et. Dikkat et, bu söylediğim duâları her sabah ve akşam oku ve terketme!

- Ey Allah'ın sâlih kulu! İsterim ki, bu büyük hediyeyi sana veren kimseyi bana haber veresin.

- Bu büyük hediyeyi bana Hz. Muhammed verdi.

- Bu duâdan hâsıl olan sevabın ne olduğunu bana haber vermeni istiyorum.

- Hz. Muhammed'le bir araya geldiğin zaman, ondan bu duânın sevabını sor, o sana bunu söyler.

İbrahim et-Teymî anlatmaya şöyle devam eder: Birgün rüyamda melekler bana geldiler. Beni sırtlayıp cennete götürdüler. Cennetteki nimetleri gördüm. (Cennette gördüğü büyük nimetleri tavsif etti). Cennette gördüğüm o büyük şeyler (köşkler, saraylar ve bahçeler) hakkında meleklere 'Bunlar kimin içindir?' diye sorunca melekler şöyle dediler: 'Senin yaptığın gibi kim yaparsa bunlar onundur'. (İbrahim et-Teymî'nin anlattığına göre, meyvelerden yemiş ve melekler İbrahim'e cennetin suyundan içirmişlerdir).

İbrahim anlatmaya şöyle devam eder: Ben bu durumdayken Hz. Peygamber, beraberinde yetmiş peygamber, meleklerden de yetmiş saf ve her safın meşrikten mağribe kadar olduğu bir durumda teşrif edip geldi. Bana selâm verdi ve elimden tuttu. (Bundan cesaret alarak) Hz. Peygamber'e şöyle dedim:

- Ey Allah'ın Rasûlü! Hızır bana senden şu hadîsi dinlediğini söyledi. Sen ne dersin?

- Hızır doğru söylemiştir. Hızır doğru söylemiştir. Onun hikâye ettiği haktır. O yeryüzünün en büyük âlimidir. O abdalların reisidir. O Allah'ın yeryüzündeki askerlerindendir.

- Ey Allah'ın Rasûlü! Bu duâyı okuyan bir kimse benim şu anda rüyamda gördüğüm şeylerin benzerini görmezse, acaba bana verilen bu büyük nimet ona da verilir mi?

- Beni hak peygamber olarak gönderen Allah'a yemin ederim. Senin bu yaptığını yapan bir kimse, beni ve bu cenneti görmese dahi, onun yapmış olduğu bütün büyük günahları affolunur. Allah ondan gazab ve öfkesini kaldırır. Onun kötülüklerini yazan sol tarafındaki meleğe Allah Teâlâ bir seneye kadar onun kötülüklerinden hiçbirisini yazmamasını emreder. Beni hak peygamber olarak gönderen Allah'a yemin ederim. Ancak Allah tarafından saîd olarak yaratılmış bir kul bu duâyı okur ve ancak Allah tarafından şakî olarak yaratılmış bir kimse bunu terkeder.

İbrahim et-Teymî bu rüyayı gördükten sonra dört ay yemeden içmeden kesilmiştir.[31]

İşte Kur'an okuma vazifesi budur. Eğer Kur'an'dan vird edindiği veya devamlı okuduğu bir şeyi bu okumasına eklerse daha iyi olur. Çünkü Kur'an daha önce de söylediğimiz gibi, düşünülerek okunduğu takdirde duâ, düşünce ve zikir faziletlerinin tamamını elde ettirir. Nitekim *Kur'an'ın Faziletleri* ve *Âdâb-ı Tilâvet* bölümünde bunlar anlatılmıştı.

4. Tefekkür

Tefekkür kişinin vazifelerinden birisi olmalıdır. Neyin hakkında düşünür ve nasıl düşünür? Bunun tafsilâtı *Münciyât* kısmının *Tefekkür* kitabında zikredilecektir. Fakat tefekkürün özü iki şıkta toplanmaktadır:

a) Kendisine fayda veren işler hakkında düşünmelidir. Şöyle ki: Daha önceki kusurlarından nefsini hesaba çekmeli, içinde bulunduğu güne vazifelerini bölmeli ve engelleri nasıl aşacağını inceden inceye düşünmeli, kusurlu oluşunu hatırlamalıdır. Kusurlarına sebebiyet veren amellerini de göz önünde bulundurmalı ki onu ıslah edebilsin. Kalbinde, nefsindeki amellerinde ve müslümanlara karşı yaptıkları için iyi niyetlerini hazır bulundurmalıdır.

---

31) İmam Irâkî, böyle bir hadîsin sabit olmadığını ileri sürerek şöyle demiştir: 'Hiçbir hadîste Hızır'ın Hz. Muhammed'le bir araya geldiği veya gelmediği, Hızır'ın hayatı ve ölümü hakkında *sahih* bir rivayet vârid olmuş değildir. (Bkz. *İthaf'us-Saade*)

b) Kendisine fayda veren *mükâşefe ilmi* hakkında düşünmelidir. Şöyle ki: Allah'ın nimetleri, *zâhir* ve *bâtın* ihsanları hakkında düşünmeli, bu düşüncesi sayesinde bunlar hakkındaki marifeti artmalı ve bunlara karşı şükretmesi çoğalmalıdır veya Allah Teâlâ'nın ceza ve intikamları hakkında düşünmelidir ki Allah'ın kudretini ve herşeyden müstağni olduğunu daha geniş bir marifetle tanımış olsun. Allah'ın cezalarından korkusu artsın. Bu hâdiselerin her birinin binlerce dalları vardır. Bazı insanlar için bu sahada düşünce oldukça geniştir. Bazıları için de tam aksine... Biz, gelecek *tefekkür* kitabında bunu tedkik ve tahkike çalışacağız. Kısaca tefekkürden ne kadarı mümkün olursa, o ibadetlerin en şereflisidir. Çünkü düşüncede Allah'ın anılması sözkonusu olduğu gibi fazla olarak da iki unsur daha vardır:

1. Mârifetin artışı; zira tefekkür ve keşfin anahtarıdır.

2. Muhabbetin artışı; zira kalp, büyüklüğüne inanmadığı bir zâtı sevmez. Allah'ın büyüklüğü ise, ancak sıfatlarının, kudretinin ve fiillerinin üstünlüğünü bilmekle anlaşılır. Böylece fikirden *mârifet* doğar. Mârifetten de Allah'ın tazimi ve büyüklüğü doğar, tâzimden de *muhabbet* doğar.

Aynı zamanda zikir, ünsiyeti elde ettirir. *Ünsiyet* ise, muhabbetin bir çeşididir. Fakat mârifetten doğan muhabbet, ünsiyetten gelenden daha kuvvetli, daha kalıcı ve daha büyüktür. Ârif bir kimsenin muhabbeti, tam basirete sahip olmadan zikreden bir kimsenin ünsiyetine nisbet edildiği zaman, tıpkı gözüyle bir şahsın güzelliğini görmüş, onun güzel ahlâklarına, fiil ve faziletlerine tecrübe ve deneme ile muttali olmuş bir kimsenin tanımasının, gözüyle görmediği, ancak iyiliğini ve her sahada ahlâklı olduğunu tafsilâtı olmaksızın kulaktan dolma dinleyen bir zata karşı duyduğu ünsiyetine nisbet edilmesi gibidir. Bu bakımdan gözüyle o meçhul şahsı görmeyenin ona karşı sevgisi, elbette onu bilfiil görenin sevgisi gibi olmaz. Çünkü işitmek gözle görmek gibi değildir (ve olamaz da). O halde Allah'ın zikrine kalben ve lisanen devam eden, taklidî bir iman ile peygamberlerin (a.s) getirdiklerine inananla bir olmaz. Allah'ın sıfatlarının güzelliklerinden ancak iman ettikleri peygamberlerin kendilerine bildirdiği şekilde mücmel olarak inananlarla, birtakım işlere sahip olan âbidler ile Allah'ın celâl ve cemâlini zâhiri gözden daha keskin bâtınî ve basîret gözleri ile müşâhede eden ârifler bir olamazlar. Evet bu iki

grup da Allah'ın celâl ve cemâlinin künhüne vakıf olmamışlardır. Zira bu şekilde vakıf olmak, kulların kudretinin dahilinde değildir. Ancak her kul, kendisine aralanan perde oranında cemâli müşahede eder. Oysa, rubûbiyet huzurunun ne cemâline, ne de perdelerine hidâyet yoktur. Nûr ile anılması gereken perdelerinin sayısı sonsuzdur. O perdeler ki, onlara ulaşan bir kimse, onu asl sanıyor. O perdelerin sayısı yetmiştir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

> Allah Teâlâ'nın nûrdan yetmiş perdesi vardır. Eğer o perdeleri aralarsa (keyfiyeti bizce malûm olmayan) yüzünün parıltıları her gördüğünü yakıp kül edecektir.[32]

O perdeler de tertiplidir. O nûrlar rütbece ayrı ayrıdır. Tıpkı güneş, ay ve yıldızların ayrı olması gibi... Önce en küçükleri görünür. Sonra diğerleri tevâli eder. İşte bu esas üzere bazı sûfîler Hz. İbrahim'in terakkisinde görünen dereceleri te'vil etmişlerdir: 'Felemma cenne aleyhi'l-leyl'; yani işler Hz. İbrahim'in üzerine karardığı ve müşkil olduğu zaman 'Reâ kevkeben'; o nûr perdelerinden birisine vardı.

İşte Allah Teâlâ nûr perdesini *Kevkeb* diye tâbir ediyor. *Kevkeb*'den 'parlayan' ve *yıldız* denilen şu cisimler kastolunmamıştır. Çünkü (değil Hz. İbrahim) gibi bir peygamber, sıradan insanlar dahi bilirler ki, *Rubûbiyet* vasfı cisimlere lâyık ve uygun bir vasıf değildir. Halk tabakası bile basit düşünceleriyle bu keyfiyeti idrak etmektedirler. O halde halk tabakasını şaşırtmayan bir mesele, nasıl olur da Allah'ın dostu Hz. İbrahim'i şaşırtır. *Nûr* diye adlandırılan perdelerden, göz ile görülen *ışık* kastolunmamaktadır. Aksine kastolunan mânâ, Allah Teâlâ'nın şu ayeti celilesiyle kastolunan mânâdır:

> Allah göklerin ve yerin nûrudur. O'nun nûru, içinde lamba bulunan bir kandile benzer. Lamba cam içerisindedir. Cam sanki inciden bir yıldız. Ne doğuya ne de batıya ait olmayan mübarek bir zeytin ağacı (nın yağı)ndan yakılır. (Öyle mübarek bir ağaç) ki, nerdeyse ateş değmese de yağı ışık verir. Işığı parıl parıldır. Allah dilediği kimseyi nûruna

32) *Kavaid'ul-Akaid* bölümünde geçmişti.

kavuşturur. Allah insanlara böyle misâller verir. Allah herşeyi bilir.

(Nûr/35)

Biz bu mânâlardan geçelim. Çünkü bunlar *muâmele ilmi*'nin dışında kalan mânâlardır. Bu mânâların hakîkatlerine ancak saf fikrin arkasından gelen keşif varabilir! Böyle bir keşfin kapısı ise, az kimselere açılmaktadır. Sıradan insanlar tarafından kolayca elde edilen düşünce ise, ancak *muamele ilmi*'nin fayda verici kısımları hakkındadır. Bu da faydası çok ve büyük olan konulardır.

İşte bu dört vazife -ki bunlar; duâ, zikir, kıraat (Kur'an okumak) ve tefekkürdür- her müridin sabah namazından sonraki vazifesi olmalıdır. Belki mürid, namaz vazifesinden kurtulduktan sonra her virdde bu vazifeleri yapmalıdır. Namazdan sonra bu dört vazifeden başka bir vazife yoktur. Kişi silahını ve kalkanını aldıktan sonra bu vazifeleri yapmaya muktedir olur. Oruç öyle bir kalkandır ki, insanoğlunun düşmanı olan ve onu dosdoğru yoldan çeviren şeytanın geçiş yollarını daraltır. Şafak söktükten sonra tâ güneş doğuncaya kadar sabah namazından önce kılınan iki rek'at sünnet ile sabah namazının farzından başka herhangi bir namaz yoktur... Hz. Peygamber (s.a) ve ashâb-ı kirâm gibi bu vakitte zikirle meşgul olmak daha evlâdır. Ancak farz namazını (sabah namazını) kılmadan önce uyku galebe çalarsa ve uykuyu gidermek ancak namaz kılmakla mümkün olursa o zaman uykuyu defetmek için namaz kılınmasında bir sakınca yoktur.[33]

II. Vird

Güneşin doğuşundan kuşluk zamanına kadardır. Kuşluk zamanından gayem; güneşin doğuşu ile zevâlin ortasındaki vakittir. Bu da günden üç saatin geçtiği zaman olur. Eğer gün oniki saat farzedilirse -ki bu onikinin dörtte biridir- günün bu dörtte bir vaktinde iki fazla vazife daha vardır:

a) İlki, kuşluk namazı (es-Salât'ud-Duhâ)dır ki biz bunu *Namaz* bölümünde zikretmiştik. En evlâ ve uygunu bu namazın iki rek'at olarak güneşin yükseldiği bir anda kılınmasıdır. Yani güneş ışınlarını yaydığı ve yarım mızrak kadar yükseldiği zaman

---

33) Daha önce geçmişti.

kılmaktır. Aynı zamanda dört, altı veya sekiz rek'atı da süt çocuğunun, annesinin kucağında hararetten uyuduğu veya ayaklar güneşin ısısıyla yandığı vakitte kılınır. Bu bakımdan daha önce kılınan iki rek'atın vakti, Allah Teâlâ'nın şu ayetiyle murad olunan vakittir.

> Gerçekten biz dağları onun emrine bağlı kıldık da akşamleyin ve kuşluk vakti onunla beraber tesbih ederlerdi. (Sâd/18)

Hz. Peygamber (s.a), işrak zamanında namaz kılan ashâb-ı kirâma rastladığında sesini yükselterek şöyle dedi:

اَلاَ اِنَّ صَلاَةَ الْاَوَّابِينَ اِذَا رَمَضَتِ الْفِصَالُ.

> İyi bilin ki, evvâbînlerin namazı, güneş sıcağının etkisiyle yavruların yattığı vakittir. Yani o vakitte kılınır.[34]

İşte bu sırra binaen deriz ki, eğer kişi kuşluk namazını iki defa değil de bir defa kılmak istiyorsa, biraz önce hadîste belirtilen vakit bu namaz için en faziletli vakittir. Fakat bütün bunlara rağmen kuşluk namazını iki kerâhet vaktinin (güneşin ilk doğduğu vakitle tam göğün ortasında bulunduğu vakit) arasında herhangi bir saatte kılarsa ecir hâsıl olur. Fakat -daha önce denildiği gibi- o vakitte kılmak daha efdaldir. Bütün bunlara *Duhâ* (kuşluk) ismi verilir. Sanki işrâk namazının iki rek'atı, namaz kılmasına izin verilen vaktin başlangıcına ve kerahet vaktinin de bitimine düşer. Çünkü Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

اِنَّ الشَّمْسَ تَطْلُعُ وَمَعَهَا قَرْنُ الشَّيْطَانِ فَاِذَا ارْتَفَعَتْ فَارَقَهَا.

> Muhakkak güneş, beraberinde şeytanın boynuzu olduğu halde doğar. Ne zaman ki yükselir, işte o zaman şeytan ondan ayrılır.[35]

Bu bakımdan güneşin en az yükselmesi -daha önce söylendiği gibi- yerin buhar ve sis tabakasının hizasında yükselmesidir. Bu ise ancak takriben gözetilir ve bilinir.

---

34) Taberânî, (Zeyd b. Erkam'dan hadîsin bir kısmını)

35) *Namaz* bölümünde geçmişti.

b) Bu vaktin ikinci vazifesi; insanlarla ilgili olup tâ ezelden beri âdet olarak işlenen hayırlardır. Hastayı ziyaret etmek, cenaze merasimine iştirâk etmek, *birr* (hayr) ve *takvâ* hususunda yardımlaşmak, ilim meclisinde hazır bulunmak, herhangi bir müslümanın ihtiyacını görmek ve bunlar gibi sair hayırlı işler... Eğer bu vazifelerden hiç birisi yoksa daha önce zikrettiğimiz tefekkür, kıraat, zikir ve duâdan meydana gelen dört vazifeye dönmelidir veya bunlarla dolu nafile namazları kılmalıdır. Nafile namazlar sabah namazından sonra mekruh iseler de... Fakat şu anda mekruh değildirler. Bu bakımdan bu vakitte kılınan bu gibi namazlar, isteyen bir kimse için bu vaktin vazifelerinin beşinci kısmını teşkil etmektedir. Sabah namazının farzından sonra ise, sebepsiz olarak kılınan nafile namazı mekruhtur. Sabah olduktan sonra en iyi hareket; sabah namazından önce kılınan iki rek'at sabah sünneti ve mescide giriş namazlarıyla yetinmektir. Bunların dışında herhangi bir namazla meşgul olmamalı, aksine zikir, Kur'an okuma, duâ ve tefekkür ile meşgul olmalıdır.

III. Vird

Üçüncü vird kuşluk zamanından zevale kadardır. Kuşluktan gayemiz, güneşin doğuşu ve tam zevale ermesinin ortası olan vakit ile ondan az önceki vakittir. Her ne kadar her üç saatten sonra namaz kılınması emredilmişse de... Bu bakımdan güneş doğduktan itibaren üç saatlik bir zaman geçtiğinde, namaz kılınır. O kadar vakit daha geçmeden önce de kuşluk namazı vardır. İkinci bir üç saat daha geçerse öğle namazı vakti gelmektedir. Ondan sonra üç saat daha geçerse, ikindi namazı vakti gelir. İkindiden sonra üç saat geçerse akşam namazının vakti gelir.

Kuşluk namazının, zeval ile güneşin doğuşu arasındaki yeri ve mertebesi, tıpkı zeval ile güneşin batışı arasındaki ikindi namazının yeri ve mertebesi gibidir. Ancak şu fark var ki, kuşluk namazı farz değildir. Çünkü kuşluk zamanı, insanların tam hararetle çalıştığı bir zamandır. Bu bakımdan Allah Teâlâ bu zamanda herhangi bir ibâdeti farz kılmamakla kullarına kolaylık göstermiştir.

Dördüncü vazife; bu vakitte, o dört kısımdan başka iki vazife daha vardır:

a) Kazanç, maişetin tedbiri, çarşı ve pazarlarda hazır bulunmakla meşgul olmak vardır. Eğer kişi tüccarsa dürüstçe ticaret yapması gerekmektedir. Eğer sanat sahibiyse, nasihat ve şefkatle sanatına devam etmelidir. Meşguliyetlerinin hiçbirisinde Allah'ın zikrini unutmamalıdır. Günün ihtiyacı kadar çalışmalıdır. Eğer her günün nafakasını temin etmek için çalışmaya muktedirse, o günün nafakasını temin ettiği zaman evine dönmeli ve geri kalan vaktini âhiretinin azığını elde etmeye sarfetmelidir. Çünkü (Allah'a inanan bir insan için) âhiret azığına daha şiddetle ihtiyaç vardır. Âhiret azığından alınan lezzet daha devamlıdır. Bu bakımdan kişinin bu azığı elde etmesi için çalışması, zamanının ve günlerinin ihtiyacından fazlasını elde etmek için çalışmasından daha önemlidir.

Denildi ki; mü'min ancak üç yerde bulunur:

1. İbadet/imâr ettiği bir mescidde,

2. Kendisini başkalarından saklayan bir evde,

3. Zarurî bir ihtiyaçta.

Oysa kifayet edecek zaruri ihtiyacı bilip takdir eden pek azdır. Aksine insanların çoğu muhtaç olmadıkları ve kendileri için zarurî olmayan şeyler için çalışırlar. Çünkü şeytan onları daima fakirlikle korkutup durur. Onlara çirkin hareketleri emreder. Onlar ise şeytana kulak verip uyarlar. Yemediklerini ve yemeyeceklerini istif ederler. Bütün bunları fakr u zaruretten korkarak yaparlar! Oysa Allah Teâlâ, onlara mağfiret va'dediyor. Fazilet va'dinde bulunuyor. Onlar ise Allah Teâlâ'nın bu va'dinden yüz çeviriyorlar ve onu elde etmek hususunda herhangi bir rağbet göstermiyorlar.

b) İkinci vazife, kaylulet (öğleden evvel) uykusudur. Kaylulet uykusu sünnettir. Bu uyku sayesinde kişi gece ibadetini rahatça yapabilir. Ramazan-ı şerîfte veya herhangi bir oruçta yardımcı olmak için sahur yemeğinin yenmesinin *sünnet* olduğu gibi, kaylulet uykusu da sünnettir...

Eğer kişi kaylulet uykusunu uyumadığı takdirde geceleyin kalkıp ibadet etmeyecekse, o vakit hiçbir hayırla meşgul olmaksızın kaylulet uykusunu uyumalıdır. Çoğu zaman mü'min bir kimse gaflet ehliyle oturup, onlarla konuşuyor. Oysa böyle yapmaktansa kaylulet uykusu daha güzeldir. Çünkü bu uykuyu uyu-

madığı takdirde zinde bir şekilde zikre ve belirtilen vazifelerine yönelmesi mümkün olmaz... Çünkü uykuda susmak ve (dolayısıyla) günahlardan uzak kalmak gibi bir durum vardır. Âlimlerin bazısı demiştir ki: 'İnsanların üzerine öyle bir zaman gelecektir ki, o zamanda susmak ve uyumak, amel yapmaktan daha faziletli olacaktır' ve devamla 'Nice âbidler vardır ki, onun en iyi hâli uykudur' demişlerdir.

Âlimlerin dediği o zaman, ibâdetlerle gösteriş yapılan ve ihlâssız ibâdetlerle uğraşılan bir zamandır. Acaba hem fâsık, hem de yaptıklarının hakîkatinden gâfil olan kimseye ne denilir?

Süfyan es-Sevrî (r.a) şöyle demiştir: 'Selef-i sâlihin, ibâdetlerinden ve çalışmalarından boşa çıktıklarında zinde kalmak için uyumayı tercih ederlerdi'.

Bu bakımdan kişinin uykusu selâmeti elde etmek ve geceleyin kalkıp ibâdette bulunmak niyetiyle olursa, ibâdet sayılır. Fakat hangi niyeti taşırsa taşısın, zevalden önce uyanması gereklidir. Namaz için abdest almak ve vakit gelmeden önce camiye hazırlık yapmak için zevalden biraz önce uyanmalıdır. Çünkü vakit gelmeden önce abdest almak ve camiye gitmek en faziletli amellerdendir. Eğer kişi o vakitte ne kaylulet uykusunu uyumuş, ne de kazanç ile meşgul olmuş, sadece namaz ve zikirle meşgul olmuşsa, böyle bir meşguliyet, o günün en faziletli amellerindendir. Çünkü o vakit insanların Allah'tan gâfil olup dünya işleriyle meşgul oldukları vakittir. Bu bakımdan bütün insanların rabbinin kapısından yüz çevirdikleri bir anda, rabbinin hizmetine hazırlanan bir kalp, Allah Teâlâ tarafından yüceltilmeye, mânevî huzuruna seçilmeye ve mârifetini bilmeye hak kazanmış olur. Bu vakti ibâdetle geçirmenin fazileti geceyi ihyâ etmenin fazileti gibidir. Zira gece de uykudan ötürü gaflet vaktidir. Şu gündüz vakti de nefsin hevasına tâbi ve dünyevî işlerle meşgul olmak hasebiyle gaflet vaktidir ve aynı zamanda aşağıdaki ayette belirtilen işlerden birisini yapma vakti de olabilir:

> Düşünüp ibret almak yahut şükretmek isteyenler için, gece ile gündüzü birbiri ardınca getiren O'dur.
>
> (Furkan/62)

IV. Vird

Zeval ile öğle namazının farz ve sünnetinden boşalıncaya kadar olan zamandır. Bu zaman, ise, günün en kısa ve en faziletli virdidir. Eğer kişi zevalden önce abdest alıp mescide gelmişse, güneş tam göğün ortasından batıya doğru kayıp, müezzin ezâna başladığında, kişi müezzine karşılık verinceye kadar sabretsin. Sonra kalkıp ezan ile kamet arasını ihya etsin. Bu ara, Allah Teâlâ'nın şu ayet-i celilesiyle irade ettiği 'izhar' vaktinin tâ kendisidir:

Öğleye girdiğiniz vakitte de...

(Rûm/18)

Bu vakitte aralarında fâsıla vermeksizin ve bir selâmda kılınan dört rek'at namaz kılmalıdır. Gündüz kılınan nafile namazların arasında bazı âlimlerin rivayetine göre sadece bu namaz dört rek'atlı olarak bir selâmla kılınır. Fakat bu rivayet, ta'nedilmiş ve pek kuvvetli olmayan bir rivayettir. İmam Şafiî'nin mezhebi şudur ki; sair sünnetler gibi bu namazında iki rek'atının bir selâmla kılınmasıdır ve aralarında selâm ile fasıla verilmelidir. Şâfinin bu kanaati sahih olarak rivayet edilmiştir.[36]

Bu rek'atları mümkün olduğu kadar uzatmalıdır. Çünkü *tatavvu namazı bahsinde* zikrettiğimiz bir hadîste belirtildiği gibi, göklerin kapıları bu saatlerde açılır. Bu namazda Bakara veya ikiyüz ayetlik sûrelerden birini, yahut da 'el-Mesânî' sûrelerden dört tanesini okumalıdır. Çünkü bu saatler duânın kabul olunduğu saatlerdir. Hz. Peygamber (s.a) amelinin bu saatlerde Allah huzuruna yükselmesini severdi. Bundan sonra cemaatle öğle namazını kılmalıdır. Daha önce söylediğimiz gibi, uzun kılınan dört rek'at nafileden sonra öğle namazı kılınmalı veya bu dört rek'at nafile kısa olarak kılınmalıdır. Kısacası: Dört rek'atı terketmek uygun değildir. Öğle namazından sonra önce iki rek'at nafileyi, o iki rek'attan sonra da dört rek'at nafileyi kılmalıdır. Zira İbn Mes'ud farz namazın arkasından fasıla vermeksizin onun gibi bir namaz kılmayı kerih görmüştür.

---

36) Dört rek'atın bir selâmla kılınması için bkz. Ebu Dâvud, İbn Mâce, (Ebu Eyyub'dan); İki rek'at namazın bir selâmla kılınması için bkz. Ebu Davud ve İbn Hibban, (İbn Ömer'den)

Bu nafile namazda *Âyet'el-Kürsî*'yi, *Bakara* sûresinin sonunu ve birinci virdde söylediğimiz ayetleri okuması müstehabdır ki böylece duâ, zikir, kıraat, namaz, hamd ve tesbihi vaktin şerefiyle beraber bir arada yapmış olsun!

V. Vird

Dördüncü virdin sonundan ikindi vaktine kadar olan zamandır. Bu zamanda mecscidde itikâfa girmek, zikir, namaz veya hayrın herhangi bir dalıyla meşgul olmak müstehabdır. Böylece itikâflı olduğu halde namazı da beklemiş sayılır. Zira farz namazdan sonra gelen ikinci farz namazı beklemek amellerin faziletlilerindendir ve böyle yapmak selefin yolu ve sünnetidir. Selef-i sâlihîn zamanında camiye gitmek isteyen öğle ve ikindi vakti arasında camiye girdiğinde, tıpkı arıların kovandaki vızıltısı gibi namaz kılanların okuyuşunu duyardı. Eğer kişinin evinde ibadet etmesi dinine daha selâmetli ve himmetinin toplu halde oluşuna daha elverişliyse, böyle bir kişi için nâfile namazları evinde kılmak camiye gidip kılmaktan daha faziletli olur. Bu bakımdan bu beşinci vird vaktini ihyâ etmek ki bu vakit, insanların çoğunun Allah'ın zikrinden gâfil olduğu vakittir; tıpkı fazilet bakımından üçüncü virdin ihyâsı gibidir. Bu beşinci vird vaktinde uyumak öğleden önce kaylulet uykusu uyumuş bir kimse için mekruhtur. Zira gündüz iki defa uyumak mekruhtur. Âlimlerden biri şöyle demiştir: 'Üç şey vardır. Allah Teâlâ onlara (veya onlardan ötürü yapana) buğzeder: a) Yersiz gülmek, b) Acıkmadan yemek, c) Gece ibâdeti yapıp uykusuz kalmadan gündüz uyumak'.

Uykuda sınır şudur: Gece ve gündüz yirmi dört saatten ibarettir. Normal olarak gece ve gündüzün tamamında kişiye sekiz saat uyku yeter. Eğer gece sekiz saat uyursa ikinci bir defa gündüz uyumasının herhangi bir mânâsı kalmaz. Eğer bu sekiz saatin birazını gece uyumadan geçirirse onu gündüz telâfi edebilir. Bu bakımdan insanoğluna eğer altmış sene yaşamış ise -ki galib ömür altmış senedir- ömründen yirmi senenin eksilmesi yeter de artar. Zira insanoğlu her gece sekiz saat uyursa -ki bu gece ve gündüzün üçte biridir- o zaman onun ömründen üçte biri eksilmiş oluyor demektir. Fakat yemek bedenin gıdası, ilim ve zikir de bırakılması mümkün olmayan kalbin gıdası oldukları gibi, uyku da ruhun gıdası olduğundan onu tamamen terketmek de müm-

kün değildir. İşte normal uykunun miktarı bu kadardır. Fakat bundan daha az uyumak çok zaman bedenin sarsılmasına yol açar. Ancak tedricî bir şekilde nefsini az uyumaya bedeni sarsmaksızın alıştıran bir kimsenin durumu bu kaidenin dışındadır. Bu vird, virdlerin en uzunu ve kullar için en kârlısı/en lezzetlisidir ve aynı zamanda Allah Teâlâ'nın sözünü ettiği 'asal'dan biridir:

> Göklerde ve yerde kim varsa, ister istemez, kendileri de gölgeleri de sabah-akşam Allah'a secde eder.
>
> (Ra'd/15)

Madem ki, Allah Teâlâ'ya cansız şeyler secde eder, o halde akıllı bir kulun ibâdetinin çeşitlerinden gâfil olması nasıl caiz olabilir?

VI. Vird

İkindinin vakti geldiğinde altıncı virdin vakti de geliyor demektir. O vakit, Allah Teâlâ'nın *Asr* sûresinde kendisiyle yemin ettiği vakittir; 'And olsun asr'a'. Bu, ayetin mânâlarından sadece biridir.

'Asal'ın bir tefsirinde de altıncı virdin vakti kastolunmuştur. Aynı zamanda 've aşiyyen' (Rum/18) kelimesinden de altıncı virdin vakti murad olunmuştur. Nitekim 'Akşam ve kuşluk vakti onunla beraber tesbih ederlerdi' (Sâd/18) ayetinde geçen *Akşam* tâbirinden, altıncı virdin vakti kastolunmuştur. Bu vakitte öğle namazından önce geçtiği gibi, ancak ezan ile kamet arasında dört rek'at namaz vardır ve ondan sonra da farz namaz kılınır. Bunun dışında bu vakitte herhangi bir namaz yoktur.

Birinci virdde zikrolunan dört kısımla meşgul olmalıdır. Tâ ki güneş duvarların tepesine çıkıp sararıncaya kadar...

Altıncı virdde namaz kılmak yasak olduğundan, en faziletlisi o vakitte Kur'an'ı düşünerek ve anlayarak okumaktır. Çünkü bu şekilde Kur'an okumak, zikir, duâ ve fikri bir araya getirmiş olur. Bu bakımdan bu kısma, diğer üç kısmın maksatlarının çoğu dahil olur.

VII. Vird

Güneş yere yaklaşmak, yeryüzündeki toz ve sislerle ziyası örtünmek sûretiyle sarardığı ve ziyasında sarılar göründüğü zaman

bu virdin vakti başlamış olur. Bu vird tıpkı fecrin doğuşundan güneşin çıkışına kadar olan birinci vird gibidir. Çünkü bu vird güneş batmadan önce, birinci vird de güneş doğmazdan öncedir. Nitekim 'O halde akşama girdiğiniz ve sabaha erdiğiniz vakit Allah'ı tesbih edin' (Rum/17) ayetinde bu vird kastolunmuştur. 'Ve gündüzün etrafında da tesbih et' (Tâhâ/130) ayetiyle de yedinci vird kastolunmaktadır.

Hasan Basrî şöyle demiştir: 'Selef-i sâlihîn, günün son kısmına günün öncesinden daha fazla önem verir ve tâzim ederlerdi'.

Seleften biri şöyle demiştir: 'Bizim ecdadımız günün başını dünya işlerine ayırırdı, sonunu da âhiret işlerine...' Bu bakımdan günün sonunda özellikle tesbih ve istiğfar etmek ve birinci virdde söylenen bütün zikirleri yapmak müstehâbdır. Meselâ şöyle denmeli:

> Allah'tan af talep ederim. O'ndan başka ilah yoktur. Hayy ve Kayyûm O'dur. Allah'tan tevbe talep ederim. Azim olan Allah'ın hamdiyle beraber O'nu her türlü eksikliklerden tenzih ederim.

Bu duâ, Allah Teâlâ'nın şu âyet-i celîlesinden istinbat edilmiştir:

> O halde sabret. Çünkü Allah'ın va'di gerçektir. Günâhın için mağfiret dile. Akşam sabah hamd ile rabbini tesbih et!
>
> (Mü'min/55)

Kur'an'da geçen Allah'ın isimleri üzerine istiğfar edip af talep etmek daha iyidir.

> Allah'tan af talep ediyorum. Çünkü Allah çok bağışlayıcıdır. Allah'tan af talep ediyorum. Çünkü Allah tevbeleri çokca kabul edendir. Yâ rabbî! Affet, rahmet et. Zira sen rahmet edenlerin en hayırlısısın. Bizi affet, bize rahmet gönder. Zira sen affedenlerin en hayırlısısın!

Güneş batmadan önce *Şems* ile *Leyl* sûreleri ile *Muavvizeteyn* surelerini okumak müstehabdır. Kendisi istiğfar ederken üzerine güneşin batmasını temin etmeye çalışmalıdır. Bu bakımdan akşam ezanını dinlediği zaman şöyle demelidir: 'Ey Allahım! İşte

bu, senin gecenin geliş zamanıdır ve gününün gidiş zamanı... Seni çağıranların sesleri (işitilmekte)...'

Bu duâ daha önce de geçmişti. Bu duâyı okuduktan sonra, müezzinin dediklerini tekrar etmek sûretiyle müezzine karşılık vermeli ve akşam namazıyla meşgul olmalıdır. Güneşin batışıyla gündüzün virdleri sona ermiş olur. Bu bakımdan kul, durumunu düşünmeli, nefsini hesaba çekmelidir. Çünkü (uzun) yolunun bir merhalesini böylece sona erdirmiştir. Eğer gündüzü, gecesiyle eşit olursa aldanmıştır. Eğer gecesinden daha şerlısiyse o vakit de lânete uğramıştır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

لاَبُورِكَ لِى فِى يَوْمٍ لاَأَزْدَادُ فِيهِ خَيْرًا.

Hayr bakımından artış kaydetmediğim günde benim için bereket yoktur. (Veya benim için o günde bereket olmasın)[37]

Eğer nefsini bütün gün bolca hayırlar yapmaya meyyâl görürse ve aynı zamanda oburluktan da kaçındığını hissederse, bu durum onun için müjdedir. Bu bakımdan Allah Teâlâ'nın kendisini bu sahada muvaffak kıldığından ve kendisini dosdoğru olarak yoluna ilettiğinden dolayı ona şükretmelidir. Eğer nefsinin bunun aksine hareket ettiğini görürse, bilmelidir ki; gece, gündüzün halefi ve vekilidir. O halde gündüz elinden kaçırdığı fırsatı gece telâfi etmeye çalışmalıdır. Çünkü sevaplar günahları sildirir. Ayrıca Allah Teâlâ'nın bedenine vermiş olduğu sıhhatten ve geride kalan ömründen ötürü Allah'a teşekkür etmelidir.

Evet, Allah'a teşekkür etmelidir; çünkü Allah Teâlâ ona bütün gece yapmış olduğu kusurlarını telâfi etmesi için fırsat vermiştir. Geceye girdiği zaman kalbinde 'Hayat gündüzünün sonu da vardır, onun da güneşi birgün batacaktır. Artık o batıştan sonra da bir daha doğuş (dünyada) olmayacaktır' düşüncesini hazır bulundurmalıdır ve bilmelidir ki, hayatın güneşi battığı an artık tedbir alma ve özür dileme kapıları kapanır. Bir daha da tevbe etmeye imkân bulunmaz. Bu bakımdan hayat belli günlerden ibarettir. Şeksiz ve şüphesiz o belli günler teker teker sona ermek sûretiyle fertlerin sonları gelecektir.

---

37) *Kitab'ul-İlim, Birinci Bölüm*'de geçmişti.

Gece Virdleri

Gece virdleri beş tanedir.

I. Vird

Güneş battığı zaman, akşam namazını kılmalıdır. Akşam ile yatsının arasını Allah'ın zikriyle ihya etmeye çalışmalıdır. Bu virdin sonu yatsı namazının vaktinin gelişini bildiren kırmızı şafağın batışına kadardır. Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

Kasem ederim şafağa...

(İnşikak/16)

Allah (c.c) ayette, bu vakte yemin etmektedir. Bu vakitte kılınan namaz, Kur'an lisânında *Nâşiete'l-Leyl* diye tâbir edilen namazdır.

Zira bu vakit, gece saatlerinin ilkidir ve şu ayette zikrolunan anlardan biridir.

Gecenin bir kısım anlarında (vakitlerinde) ve gündüzün etrafında da tesbih et.

(Tâhâ/130)

Bu namaz 'evvabin' namazıdır ve şu ayetle bu namaz kastolunmuştur.

Onlar o kimselerdir ki, (geceleyin teheccüd namazını kılmak için) yataklarından kalkarlar.

(Secde/16)

Bu durum, Hasan Basrî'den bu şekilde rivayet edilmiştir. Hasan Basrî'nin bu rivayetini İbn Ebî Ziyad, Rasûlullah'a isnad etmektedir. Şöyle ki:

اَنَّهُ سُئِلَ عَنْ قَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿تَتَجَافَى جُنُوبُهُمْ عَنِ الْمَضَاجِعِ﴾، فَقَالَ: اَلصَّلاَةُ بَيْنَ الْعِشَائَيْنِ،
ثُمَّ قَالَ: عَلَيْكُمْ بِالصَّلاَةِ بَيْنَ الْعِشَائَيْنِ فَاِنَّهَا تَذْهَبُ بِمُلاَغَاتِ النَّهَارِ وَتُهَذِّبُ آخِرَهُ.

Allah'ın Rasûlü'ne 'Yataklarından kalkarlar' ifadesiyle hangi namazın kastolunduğu sorulduğunda, Hz.

Peygamber 'Akşam ve yatsı arasındaki namaz kastolunuyor' diye cevap vermiştir.[38]

Sonra Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur ki: 'Akşam ile yatsı arasında kılınan namazı geçirmeyiniz. Çünkü o namaz gündüzün fuzulî işlerini zihinlerden silip götürmekte olduğu gibi, sonunu da temizler'.

Enes'ten akşam ile yatsı arasında uyuyan bir kimsenin durumu sorulduğunda şöyle demiştir: 'Sakın böyle bir uykuya dalma. Çünkü bu saat Allah Teâlâ'nın *Secde* sûresinin 16. ayet-i celîlesiyle (biraz önce zikredilmişti) kasdolunan saattir'.

Akşam ile yatsının arasını ibadetle ihyâ etmenin fazileti, bu ikinci bölümde ele alınacaktır.

Bu virdin tertibi şöyledir: Akşam namazından sonra, iki rek'at sünnet kılmalı, birincisinde *Kâfirûn* sûresini, ikincisinde de *İhlâs* sûresini -zamm-ı sûre olarak- okumalıdır. Bu iki rek'at namaz ile akşam namazının arasına herhangi bir konuşmanın ve meşguliyetin girmemesi için hemen akşam namazından sonra bunları kılmalıdır. Sonra dört rek'at nâfile namaz daha kılmalıdır ve bu dört rek'atı oldukça uzatmalıdır. Bu dört rek'attan sonra kırmızı şafak kayboluncaya kadar mümkün olduğu nisbette nafile namaz kılmalıdır. Mescid evine yakın olsa bile şayet mescidde itikâfa girme niyeti yoksa bu nafileleri evinde kılmalıdır. Eğer mescidde itikâfa girmeye niyet ederse ve böylece mescidde durup da yatsı namazını beklerse, o vakit mescidde bekleyip bu sünnetleri de orada kılması daha efdaldir. Fakat böyle yapmanın gösteriş ve riyaya kaçmamak şartıyla daha üstün olduğu bilinmelidir.

II. Vird

Yatsının vaktiyle başlar, insanların uyku hududuna kadar devam eder. Bu vakit, karanlığın kuvvetlenmesinin ve iyice çökmesinin başlangıcıdır. Allah Teâlâ bu vakitle yemin etmiştir:

---

38) Müellif bu hadîsi İbn Ebî Ziyad'ın Rasûlullah'a isnad ettiğini söylüyorsa da, İmam Irâkî'ye göre bu hadîsi Rasûlullah'a isnad eden İsmail b. Ebî İyad'dır. Çünkü Deylemî *Müsned'ül-Firdevs*'te İsmail b. Ebî Ziyad'ın rivayetinden bu hadîsi nakleder. O Â'meş'ten, o Ebu'l-Ulâ el-Anberî'den, o da Selman'ı Fârisî'den rivayet etmektedir.

Geceye ve derlediği karanlığa yemin ederim.

(İnşikak/1)

Gecenin şiddetli karanlığına kadar...

(İsrâ/8)

İşte o zaman gece şiddetlenir, karanlık oldukça koyulaşır. Bu virdin tertibi, üç şeye riayet etmekle olur:

1. Yatsının farz namazından başka on rek'at namaz kılmalıdır. Dördü yatsı namazının farzından önce olmalıdır. Bu dört rek'atın kılınışı, iki ezanın (yani ezanla kamet) arasını ihya etmek içindir. Altısı da yatsı namazının farzından sonra kılınmalıdır. Önce iki rek'at kılınmalı, sonra dört... Bu dört rek'atta, Kur'an'ın belli ayetlerini okumalıdır. *Bakara* sûresinin son ayetleri (Ayet'el-Kürsî), *Hadîd* sûresinin ilk ayeti, *Haşr* sûresinin de son ayeti ve başka ayetler gibi...

2. Onüç rek'at namaz kılmalıdır. Bu rek'atların sonuncusu tek olmalıdır. Çünkü Hz. Peygamber'in en fazla olarak gecede onüç rek'at namaz kıldığı rivayet edilmiştir. Akıllı insanlar vakitlerini gecenin başından alırlar. (İman bakımından) kuvvetli olanlar ise, gecenin sonundan alırlar. Fakat tedbir ve ihtiyat olarak gecenin başından almak daha uygundur. Çünkü kişi çok zaman uyanmaz veya kalkıp ibadet etmek kendisine ağır gelir. Ancak kalkıp ibadet etmeyi adet edinmişse, o zaman gecenin sonu kendisi için daha faziletli olur. Sonra bu namazında Hz. Peygamber tarafından çokça okunan belirli sûrelerden üçyüz ayet kadar okumalıdır. Rasûlullah'ın okunmasını çokça âdet ettiği sûreler şunlardır: *Yâsîn, Secde, Duhan, Mülk, Zümer, Vâkıa.*

Eğer geceleyin böyle bir namaz kılmazsa dahi bu sûrelerin okunmasını veya uykudan evvel bir kısmının okunmasını terketmemelidir.

Üç hadîste Hz. Peygamber'in her gece okuduğu sûreler rivayet edilmiştir.[39] O sûrelerin en meşhuru *Secde*, *Mülk*, *Zümer* ve *Vâkıa*[40] sûreleridir. Diğer bir rivayette *Zümer* ve *İsrâ* sûrelerini

39) Tirmizî

40) Tirmizî

okuduğuna ilişkin kayıt vardır. Başka bir rivayette Hz. Peygamber'in her gece *Müsebbihat* diye bilinen *Hadîd*, *Haşr*, *Saff*, *Cuma* ve *Teğâbün* sûrelerini okuduğu bildirilmiştir.[41]

Ravi diyor ki:

فِيهَا اٰيَةٌ اَفْضَلُ مِنْ اَلْفِ اٰيَةٍ.

Bu sûrelerde bir ayet-i celîle vardır ki bin ayetten daha faziletlidir.

Âlimler *Müsebbihat* denilen sûreleri altıya çıkararak *A'lâ* sûresini de bu sûrelere ilâve etmişlerdir. Çünkü bir rivayette Hz. Peygamber'in *A'lâ* sûresini sevdiği vârid olmuştur.[42] Resulullah vitrin üç rek'atında üç sûre okurdu: *A'lâ*, *Kâfirûn* ve *İhlâs*...

Bu namazı bitirdikten sonra üç defa 'Sübhâne'l-Melik'il-Kuddûs. (Rabb'ul-Melâiketi ve'r-Ruh)' duâsını okurdu.

III. Vird

Eğer uykudan kalkıp namaz kılmayı âdet edinmemişse, daha uyumazdan evvel vitir namazını kılmalıdır.

Ebu Hüreyre (r.a) şöyle demiştir:

اَوْصَانِى رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ اَنْ لاَاَنَامَ اِلاَّ عَلٰى وِتْرٍ.

Hz. Peygamber (s.a), vitir namazını kıldıktan sonra bana uyumamı tavsiye etti.[43]

Eğer kişinin âdeti gece namazını kılmak ise, o vakit namazını (vitrini) tehir etmesi daha efdaldir. Çünkü Hz. Peygamber bir hadîs-i şerîfinde şöyle buyurmuştur:

صَلاَةُ اللَّيْلِ مَثْنٰى مَثْنٰى فَاِذَا خِفْتَ مِنَ الصُّبْحِ فَاَوْتِرْ بِرَكْعَةٍ.

---

41) Ebu Dâvud, Tirmizî ve Nesâî

42) İmam Ahmed ve Bezzar, (Hz. Ali'den *zayıf* bir senedle)

43) Müslim ve Buharî

Gece namazı ikişer rek'at olarak kılınır. Sabah vaktinin girmesinden korktuğun zaman, gece namazına bir rek'at eklemek sûretiyle onu tekleştir.[44]

Hz. Âişe (r.a) şöyle demiştir: 'Allah'ın Rasûlü gecenin başında, ortasında ve sonunda vitir namazını kıldı. Onun vitir namazı seherde sona erdi'.[45]

Hz. Ali (r.a) şöyle demiştir: 'Vitir namazı üç şekilde kılınır. Dilersen gecenin başında vitir namazını kılar, sonra ikişer rek'at olarak gece namazına devam edersin. Eğer dilersen bir rek'at vitir kılarsın. Uyandığın zaman da o bir rek'ata başka bir rek'at daha eklersin. Sonra gecenin sonunda onları tekleştirirsin. Eğer dilersen namazının en sonuncusu olsun diye vitir namazını gecenin sonuna kadar tehir edebilirsin'.

İşte Hz. Ali'den bu üç şekil de rivayet edilmiştir. Bu şekillerin birincisinin ve üçüncüsünün daha normal olduğu açıktır. Vitrin noksan kılınması hakkında Hz. Peygamber'in yasak emri sahih bir şekilde vârid olmuştur. Bu bakımdan -ikinci şıkta olduğu gibi- vitri noksan kılmak, uygun bir hareket değildir.[46]

Hz. Peygamber'in mutlak olarak şöyle buyurduğu rivayet edilmektedir:

لاَوِتْرَانِ فِى لَيْلَةٍ.

Bir gecede iki vitir namazı yoktur.[47]

Eğer uyanmasında tereddüt ederse (uyanmasında tereddüt eden birisi için) bir lûtf-i ilâhî vardır ki, ulemânın bazısı onu 'hasen' görmüştür. O lûtuf da Vitir'den sonra uyuyacağı zaman yatağının üzerinde oturarak iki rek'at namaz kılmasıdır. Hz. Peygamber (s.a) yatağına gelir, iki rek'atı yatağının üzerinde kılar

---

44) Müslim ve Buharî

45) Müslim ve Buharî

46) Bu Abid b. Amr'ın veya İbn Abbas'ın sözünden alınmış bir hükümdür. Bkz. Buharî ve Beyhakî

47) Ebu Dâvud, Tirmizî ve Nesâî

ve bu rek'atlarda *Zilzal* sûresiyle *Tekasür* sûresini okurdu. Çünkü bu iki sûrede korkutmak, vaîd ve va'z u nasihat vardır.

Başka bir rivayette *Kâfirûn* sûresini okuduğu zikredilmektedir. Çünkü bu sûrede şirkten *tebrie* ve ibadeti sadece Allah'a tahsis etmek gibi büyük mânâlar vardır. Deniliyor ki, eğer kişi bu iki rek'atı kılıp uyursa sonra tekrar uyanırsa bunların ikisi bir rek'at yerine geçer (ve böylece daha evvelce kıldığı vitir namazı çiftleşir). Bu duruma göre, gece namazının sonunda bir rek'at kılmak sûretiyle namazını tekleştirebilir. Sanki uykudan önce kılınan namaz, yatak üzerinde kılınan bu iki rek'atla çiftleşmiştir. O halde yeniden vitir namazını kılmak iyi olur ve Ebû Tâlib el-Mekkî de bu şekilde vitir namazının ikinci bir defa kılınmasını güzel görerek şöyle demiştir: 'Böyle yapmakta üç amel vardır: a) Emelin kısalması, b) Vitrin elde edilmesi, c) Vitrin, gecenin sonuna düşürülmesi'.

Hakîkatte durum Ebu Tâlib el-Mekkî'nin dediği gibidir. Fakat çok zaman insanın kalbine gelir ki, yatak üzerinde kılınan iki rek'at, uykudan önce kılınan vitir namazının özelliğini iptal etmiş olmaktadır. Bu bakımdan eğer kişi uyanırsa daha önce kıldığı vitir namazı çiftleşir ve vitirlikten çıkar. Eğer uyanmazsa çiftleşmez şeklindeki hüküm düşünmeye değer bir hükümdür.

Hz. Peygamber'in bu iki rek'attan önce vitir namazını kıldığı ve uyandıktan sonra ikinci bir defa vitir namazını iade ettiği hakkında *sahih* bir rivayet varsa, o vakit anlaşılır ki bu iki rek'at, şekilde çift fakat mânâda tektirler. Bu bakımdan eğer uyanmazsa, kıldığı *vitir* olarak hesap edilecektir. Eğer uyanırsa, kıldığı namazı *çift* olarak kabullenecektir. Bütün bu hakîkatleri bildikten sonra vitir namazını bitirip selâm verdiğinde şöyle demesi müstahabdır:

> Meleklerin ve er-Ruh'un rabbi, el-Kuddûs ve el-Melik olan Allah her türlü eksiklikten münezzehtir. Gökler ve yer O'nun azamet ve ceberûtunu tebcîl ve tâzim etmektedir. Kudretle galip, ölümle kullarını mağlup etti.[48]

Rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a) farzlar hariç, namazının çoğunu oturarak kılıncaya kadar vefat etmemiştir.[49]

---

48) Ebu Talib el-Mekkî, *Kut'ul-Kulûb*

49) Müslim ve Buharî

Bir hadîs-i şerîfinde de şöyle buyurmuştur:

لِلْقَاعِدِ نِصْفُ اَجْرِ الْقَائِمِ وَلِلنَّائِمِ نِصْفُ اَجْرِ الْقَاعِدِ.

Oturarak namazını kılan, ayakta namazını kılanın yarı ecrini alır. Uzanarak namazını kılan da oturarak kılanın yarı ecrini alır.[50]

Bu hadîsi şerif, nafile namazın yatarak kılınmasının caiz olduğuna delâlet etmektedir.

III. Vird

Uykuyu evraddan saymakta hiçbir sakınca yoktur. Çünkü uykunun âdâbına riayet edildiği takdirde ibadet sınıfına girmektedir.

اِنَّ الْعَبْدَ اِذَا نَامَ عَلٰى طَهَارَةٍ وَذِكْرِاللّٰهِ تَعَالَى يُكْتَبُ مُصَلِّيًا حَتّٰى يَسْتَيْقِظَ وَيَدْخُلُ فِى شِعَارِهِ مَلَكٌ فَاِنْ تَحَرَّكَ فِى نَوْمِهِ فَذَكَرَ اللّٰهَ دَعَا لَهُ الْمَلَكُ وَاسْتَغْفَرَ لَهُ اللّٰهَ.

Kul abdestli olup Allah'ı zikrederek uyuduğu zaman uyanıncaya kadar namazda sayılır. Bir melek onun kisvesine girer. Eğer uykusunda kıpırdanıp Allah'ı zikrederse o melek kendisine duâ ettiği gibi Allah Teâlâ'dan onun günahlarının affını da talep eder.

اِذَا نَامَ عَلٰى طَهَارَةٍ رُفِعَ رُوحُهُ اِلَى الْعَرْشِ.

Kul abdestli olarak uyuduğu zaman, onun ruhu Allah Teâlâ'nın arşına yükselir.[51]

Bu derece, mü'minlerin avam tabakasının derecesi olursa, acaba havassın, âlimlerin ve arınmış kalplerin sahiplerinin dereceleri nasıl olacaktır? Zira bu sınıflar uykuda dahi esrâr-ı ilâhînin keşfine mazhar olmaktadırlar. Bu sırra binâen Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

---

50) Buharî

51) İbn Mübârek, Beyhâkî ve Taberânî

نَوْمُ الْعَالِمِ عِبَادَةٌ وَنَفَسُهُ تَسْبِيحٌ.

Âlimin uykusu ibadet, alıp-verdiği nefes ise tesbihtir.[52]

Muaz (r.a) Ebu Musa el-Eş'arî'ye 'Sen gece kalkınca ne yapıyorsun?' diye sorunca, Ebu Musa şu cevabı verdi: 'Bütün gece uyumuyorum. Gecenin hiçbir vaktinde uykum gelmiyor. Gece boyunca uyumayarak Kur'an'ı emdikçe emiyorum'. Bunun üzerine Muaz (r.a) 'Ben uyuduktan sonra kalkıyorum ve aynı zamanda kalkışımdan elde ettiğim sevabı uykumdan da umuyorum'. Aralarında cereyan eden bu hâdise Hz. Peygamber'e intikal ettiğinde, Rasûlullah (s.a) şöyle buyurmuştur: 'Muaz, senden (Ebu Musa'dan) daha fakih ve daha anlayışlıdır'.[53]

Uyku Âdâbı

Uykunun on âdâbı vardır.

1. Abdest almak ve misvak kullanmak, Hz. Peygamber (s.a) bu hususu şöyle izah buyurur:

اِذَا نَامَ الْعَبْدُ عَلٰى طَهَارَةٍ عُرِجَ بِرُوحِهِ اِلَى الْعَرْشِ فَكَانَتْ رُؤْيَاهُ صَادِقَةً وَاِنْ لَمْ يَنَمْ عَلَى الطَّهَارَةِ قَصُرَتْ رُوحُهُ عَنِ الْبُلُوغِ فَتِلْكَ الْمَنَامَاتُ اَضْغَاثُ اَحْلَامٍ لَا تَصْدُقُ.

Kul tahâret üzerine uyuduğu zaman, ruhu arşa doğru yükseltilip götürülür. Bu bakımdan görmüş olduğu rüyalar doğrudur. Eğer tahâret üzerine uyumazsa ruhu arşa varmayı beceremez. İşte onun görmüş olduğu rüyalar *Adğâs'ul-Ahlâm* denilen (saçma sapan) rüyalardır ve doğru olamaz.[54]

Bu hadîsi şerifteki 'taharet'ten zâhir ve bâtın tahâreti kastedilmiştir. Bâtınî tahârete gelince, gayb perdelerinin inkişafında tesir edicidir.

---

52) *Oruç* bölümünde zikredilmişti.

53) Müslim ve Buharî, (Ebu Musa'dan)

54) Daha önce geçmişti.

2. Baş ucuna misvakını ve abdest suyunu akşamdan hazırlayıp bırakmalıdır. Uyandığı zaman, ibâdete kalkmaya niyet etmelidir. Her uyandığında misvak kullanmalıdır. Seleften bazıları böyle hareket ederdi. Hz. Peygamber her gece, gerek uyuduğu ve gerek uyandığı zamanlarda birkaç defa misvak kullanırdı. Eğer geceleyin kalkıp abdest alma imkânı yoksa hiç olmazsa âzalarını su ile meshetmelidir. Böyle yapması müstehabdır. Eğer böyle yapacak suya sahip değilse kalkıp yatağında birazcık olsun oturmalıdır. Yüzünü kıbleye çevirerek, zikir, duâ, Allah'ın nimetlerini ve kudretini düşünmekle meşgul olmalıdır. Çünkü böyle yaptığı takdirde, bu yaptığı kendisi için gece ibadetinin yerine geçmiş olur. Zira Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

مَنْ اَتَى فِرَاشَهُ وَهُوَ يَنْوِى اَنْ يَقُومَ يُصَلِّى مِنَ اللَّيْلِ فَغَلَبَتْهُ عَيْنَاهُ حَتَّى يُصْبِحَ كُتِبَ لَهُ مَا نَوَى وَكَانَ نَوْمُهُ صَدَقَةً عَلَيْهِ مِنَ اللّٰهِ تَعَالَى.

Kim geceleyin kalkıp namaz kılmak niyetiyle yatağına girerse, uyku kendisine galebe çalıp, tâ sabaha kadar uyanmasa bile niyet ettiği kendisi için yazılır ve uykusu da Allah'tan kendisine ihsân edilen bir sadaka olur.[55]

3. Vasiyet etmek isteyen bir müslüman, vasiyetini yazdırıp yastığının altına koyarak uyumalıdır. Çünkü hiç kimse uykuda ölmeyeceğinden emin değildir. Vasiyetsiz ölen bir müslüman ise *berzah* âleminde kıyâmete kadar konuşamaz bir şekilde kalır. Ölüler (ruhlar) onu ziyâret ederler ve onun yanında konuşup dururlar. O ise konuşamaz. Bunun üzerine gelen ölülerin bazısı bazısına 'Şu miskin adam vasiyetsiz ölmüştür' derler. Vasiyet yapmak, aniden ölmek korkusundan ötürü müstahabdır. Aniden ölüm ise, mü'minler için kolaylıktır. Ancak sırtı zulüm yükleriyle büklüm büklüm olmuş ve ölüme hazırlıklı olmayan kimseler için tehlikelidir.

4. Her günahtan tevbe ederek, bütün müslümanlar için kalbini tertemiz yaparak, hiçbir kimseye zulmetme niyetini nefsinde beslemeyerek, uyandığı takdirde herhangi bir günâhı yapmaya azimli

---

55) Nesâî ve İbn Mâce, (Ebu Derdâ'dan *sahih* bir senedle)

olmayarak uyumalıdır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

مَنْ اٰوٰى اِلٰى فِرَاشِهِ لاَيَنْوِى ظُلْمَ اَحَدٍ وَلاَ يَحْقِدُ عَلٰى اَحَدٍ لَهُ مَا اجْتَرَمَ.

Herhangi bir kimseye zulmetmeye niyet etmeden ve herhangi bir kimseden buğzetmeyerek yatağına girip uyuyan bir kimsenin daha önce işlediği günâhı affolunur.[56]

5. Yumuşak döşekleri sermek suretiyle fazla konfora kaçmamalıdır. Aksine ya onları tamamen terketmeli veya hiç olmazsa bu durumda normal hareket etmelidir. Çünkü selef-i salîhinin bir kısmı uyku için sergi sermeyi kerih görerek, bunu külfete girmek saymışlardır. Ashâb-ı suffe (r.a) ise, tenleriyle toprak arasına herhangi bir sergi yaymazlardı. 'Biz topraktan yaratıldık ve ona döneceğiz' derlerdi. Aynı zamanda böyle yapmayı kalpleri için daha ince, tevazû için daha uygun görürlerdi. Bu bakımdan eğer herhangi bir müslümanın nefsi böyle yapmasına müsamaha göstermezse. hiç olmazsa ifrata kaçmaksızın normal bir şekilde hareket etmelidir.

6. Uyku iyice ağırlık vermedikçe uyumamalıdır. Gecenin sonunda kalkıp ibadet yapmaya yardım olsun diye uykuyu celbetmek durumu hariç, normal bir şekilde kendisini uykuya zorlamamalıdır. Zira selef-i sâlihîn uyku galebe çalmadıkça uyumazlardı. İyice acıkmadan da yemek yemezlerdi. Zaruret olmadıkça da konuşmazlardı. İşte bu sırra binaen Allah Teâlâ selef-i sâlihîni geceleyin az uyurlar diye tavsif etmektedir. Eğer uyku, namaz ve zikir esnasında galebe çalıp kişi ne dediğini anlamayacak bir şekilde uyuklarsa, o zaman dediklerini idrâk edecek hâle gelinceye kadar uyumalıdır.

İbn Abbas (r.a) oturarak uyumayı kerih görüyordu. Nitekim bir haberde de şöyle buyurulmuştur:

لاَتُكَابِدُوا اللَّيْلَ

---

56) İbn Ebi Dünya, (Enes'ten)

Gecenin zahmetlerine katılmayınız![57]

اِنَّ فُلاَنَةَ تُصَلِّى بِاللَّيْلِ فَاِذَا غَلَبَهَا النَّوْمُ تَعَلَّقَتْ بِحَبْلٍ فَنَهَى عَنْ ذٰلِكَ وَقَالَ لِيُصَلِّ اَحَدٌ مِنَ اللَّيْلِ مَا تَيَسَّرَ لَهُ فَاِذَا غَلَبَهُ النَّوْمُ فَلْيَرْقُدْ.

Hz. Peygamber'e denildi ki: 'Filân kadın bütün gece ibadet ediyor. Uyku galebe çaldığı zaman uyumamak için bir ipe tutunuyor'. Rasûlullah, kadının bu filini yasaklayarak şöyle buyurmuştur: 'Herhangi biriniz geceleyin mümkün olduğu kadar ibâdet edip namaz kılsın. Ne zaman uyku kendisine galebe çalarsa hemen uyusun'.[58]

تَكَلَّفُوا مِنَ الْعَمَلِ مَا تُطِيقُونَ فَاِنَّ اللّٰهَ لَنْ يَمَلَّ حَتّٰى تَمَلُّوا.

Gücünüz yettiği kadar amel ve ibâdet yapın; zira siz usanmadıkça Allah usanmaz.[59]

خَيْرُ هٰذَا الدِّينِ اَيْسَرُهُ.

Bu dinin en hayırlısı, en kolay olanıdır.[60]

اِنَّ فُلاَنًا يُصَلِّى فَلاَ يَنَامُ وَيَصُومُ فَلاَ يَفْطِرُ، فَقَالَ: لٰكِنِّى اُصَلِّى وَاَنَامُ وَاَصُومُ وَاَفْطِرُ هٰذِهِ سُنَّتِى فَمَنْ رَغِبَ عَنْهَا فَلَيْسَ مِنِّى.

Hz. Peygamber'e denildi ki: 'Filan zat, uyumadan namaz kılıyor. İftar etmeden üst üste oruç tutuyor? Rasûlullah (s.a) şöyle buyurmuştur: 'Fakat ben hem namaz kılar, hem uyurum. Hem oruç tutar, hem de iftar ederim. Benim sünnetim (yolum) budur. Bu bakımdan bu yoldan yüz çeviren biri varsa, o benden değildir.[61]

---

57) Deylemî, (Enes'ten *zayıf* bir senedle)

58) Müslim ve Buharî, (Enes'ten)

59) Müslim ve Buharî, (Hz. Âişe'den)

60) İmam Ahmed

61) Nesâî

لاَتُشَادُّوا هٰذَا الدِّينَ فَاِنَّهُ مَتِينٌ فَمَنْ يُشَادُّهُ يَغْلِبُهُ فَلاَ تُبَغِّضْ اِلَى نَفْسِكَ عِبَادَةَ اللّٰهِ.

Şu din ile gücünüzün yetmediği derecede mücadele etmeyin. (tâkatınızın fevkinde yük yüklenmeyin) Çünkü bu din metin ve sarsılmaz bir dindir. Bu bakımdan onun sonunu getirmek gayesiyle çabalayan bir kimseyi bu din mağlup eder. O halde (fazla yapmak sûretiyle) nefsini Allah'a ibâdetten soğutup usandırma![62]

7. Yüzünü kıbleye çevirerek uyumaktır. Uyku hâlinde kıbleye yönelmek iki çeşittir:

a) Can çekişenin yönelmesi gibi yönelmektir ki, bu durum sırt üstü uzanarak ensesine dayanmak sûretiyle olur. Bu gibi yöneliş, kişinin yüzü ve ayaklarının iç kısmını kıbleye yöneltmek sûretiyledir.

b) Mezarda olduğu gibi kıbleye yönelmektir. Şöyle ki: Bir yanının üzerine uzanmalı ve bedeninin yönüyle beraber yüzü kıbleye dönük olmalıdır. Bu durum ancak sağ tarafı üzerine uyuduğu zaman mümkün olur.

8. Uyku ânında duâ etmektir: Şöyle demelidir: 'Ey rabbim! Senin isminle yanımı yere koyuyorum ve yine senin isminle yanımı kaldırı-yorum...'

Dualar kitabında geçen bu hadîste bildirilen duayı okumalıdır.[63]

Bu konuyu ilgili belirli ayetleri -*Âyet'el-Kürsî*, *Bakara*'nın son ayeti gibi- okumak müstehabdır. *Bakara* sûresinin 163 ve 164. ayetlerini okumak da müstehabdır; zira denilmiştir ki: 'Bu ayeti uykuya hazırlandığında okuyan bir kimseyi Allah Teâlâ korur ve o kimse hiçbir zaman Kur'an'ı unutmaz olur'. *A'raf* sûresinin 54, 55 ve 56. ayetlerini okumalıdır ve yine *İsrâ* sûresinin 110 ve 111. ayetlerini de okumalıdır. Zira bu ayetleri okuyan bir kimsenin elbisesi ile bedeni arasına bir melek girer. O meleğin vazifesi; onu korumak ve onun için af dilemektir. Uykuya hazırlandığı zaman

---

62) Buhârî

63) Beyhâkî

Muavvizeteyn'i okuyup ellerine üfürmeli ve elleriyle yüzünü ve bedenini meshetmelidir. Zira Hz. Peygamber'in böyle yaptığı rivayet edilmiştir.[64]

Kehf sûresinin başından on, sonundan da on ayet okumalıdır. Fakat bu ayetler, geceleyin kalkıp, ibâdet etmek için uyanılsın diye okunur. Hz. Ali (r.a) şöyle demiştir: 'Kâmil akla sâhip olan bir kişi zannetmem ki, *Bakara* sûresinin sonundan iki ayeti okumadan uyusun'.

Uyumak isteyen kişi, aynı zamanda yirmibeş defa 'Sübhanallah velhamdülillâh velâ ilâhe illâllah vallahu ekber' (Allah her türlü eksiklikten uzak ve münezzehtir. Hamd Allah'a mahsustur. Allah'tan başka ilah yoktur ve Allah herşeyden daha yücedir) demelidir.

Bu dört kelimenin her birini yirmibeşer defa okumak suretiyle yüz'e tamamlamalıdır.

9. Uykuya hazırlandığı zaman uykunun bir nevi ölüm olduğunu hatırlaması gerektiği gibi uyanmanın da bir nevi yeniden diriliş olduğunu hatırlamalıdır. Zira Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

> Allah öleceklerin (ölümünü takdir ettiği kimselerin) ölümleri ânında, ölmeyenlerin de uykuları esnasında bilinçlerini alır.
>
> (Zümer/42)
>
> Allah O'dur ki, sizleri geceleyin uyutarak öldürür (ölü gibi yapar).
>
> (En'am/59)

İşte dikkat edilirse Allah Teâlâ bu ayeti celîlede uykuya 'ölüm' adını vermiştir. Nasıl ki uyanık bir insana birtakım manzaralar görünür de onların hiçbirisi onun uykudaki hâline uygun düşmezse, aynen onun gibi haşre gönderilen bir insan dünyada düşünemediği ve gözüyle görmediği şeylerle karşılaşır ve onları görür. Ölüm ile hayat arasında köprü vazifesini gören berzah misaline benzer.

---

64) Müslim ve Buharî, (Hz. Âişe'den)

Lokman Hekim oğluna 'Ey oğlum! Eğer sen ölümden şüphe ediyorsan uyuma' demiştir. Bu bakımdan uyumak mecburiyetinde olduğun gibi, ölmek mecburiyetindesin. Eğer sen ölümden sonra dirilmekten şüphe ediyorsan uyanma. Bu bakımdan, nasıl ki, uykudan sonra uyanırsan aynen onun gibi ölümden sonra da haşrolunacaksın.

Kâ'bu'l-Ahbar şöyle demiştir: 'Uyuduğun zaman sağ yanının üzerine uzan. Yüzünle kıbleye dön. Zira uyku ölümdür'.

Hz. Âişe (r.a) şöyle demiştir: Allah Rasûlü (s.a) uyumak istediği zaman en son olarak yanağını sağ elinin üzerine koyar ve kendisini o gecede ölmüş kabul ederek şöyle buyururdu: *Ey Allahım! Ey yedi göğün ve yüce arşın yoktan var edicisi ve rabbi! Ey bizim ve herşeyin rabbi ve mâlikî!..*

Biz, bu duayı *Dualar* bölümünde zikretmiştik. Bu bakımdan müslüman bir kula gereken vazife; uyumak istediği anda üç şeyi tedkik ve teftiş etmesidir: a) Neyin üzerinde uyumaktadır? b) Kendisinde galip bulunan durum nedir? Acaba Allah'ın sevgisi, Allah ile kavuşmanın muhabbeti mi kendisine galiptir veya dünyanın sevgisi mi? c) Kesinlikle bilmelidir ki, kendisinde galip olan durum neyse onun üzerinde ölecektir ve neyin üzerinde ölürse onun üzerinde de dirilecektir. Zira kişi kimi sever ve neyi severse onunla beraberdir.

10. Uyandığı zaman dua etmektir. Bu bakımdan uyandığı zamanlarda; yatağında döndüğü zamanlarda ve hangi şekilde olursa olsun her uyanışında Hz. Peygamber'in (s.a) dediklerini söylemelidir.

لَاإِلٰهَ إِلاَّ اللّٰهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ رَبُّ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا الْعَزِيزُ الْغَفَّارُ.

Gaffâr, azîz, göklerin ve yerin ve aralarındaki varlıkların yoktan varedicisi, kahhâr ve bir olan Allah'tan başka hak ilah yoktur.[65]

Müslüman bir kimse var kuvvetiyle şu durumu elde etmeye çalışmalıdır: Uykuya hazırlandığı vakitte, kalbine en son gelen fi-

65) İbn Sinnî ve Ebu Nuaym

kir, Allah'ın zikri olmalıdır. Uyandığı vakitte de kalbine en önce gelen şey yine Allah'ın zikri olmalıdır. Böyle olması Allah'ı sevmenin alâmetidir. Zira bu iki vakitte ancak kalbe hâkim bulunan durum kalpte bulunur. Bu bakımdan müslüman, kalbini bu iki vakitte denemelidir. Zira kalbin böyle olması, muhabbetin ve sevginin alâmetidir. Bu alâmet, öyle bir alâmettir ki, kalbin en derininde inkişaf eder. Bu zikirlerin müstehab olması kalbi Allah'ın zikrine doğru sürüklemek içindir. Bu bakımdan kalkmak için uyandığı zaman şöyle demelidir: Hamd, bizi öldürdükten sonra dirilten Allah'a mahsustur. Ölümden sonra haşrolunmamız onun huzurunadır ve böylece uyanma ânında okunan duâları sonuna kadar daha önce zikrettiğimiz gibi okumalıdır.

IV. Vird

Gecenin birinci yarısı geçtikten sonra başlar, tâ gecenin altıda biri kalıncaya kadar devam eder. Böylece gecenin altıda biri kaldığı zaman kul, *teheccüd* namazını kılmaya kalkmalıdır. Bu bakımdan *teheccüd* ismi uykudan sonra yapılan ibâdete tahsis edilmiştir. Bu vird gecenin yarısıdır. Gündüzün yarısı olan zevalden sonraki virde benzer. Allah Teâlâ (c.c) *Dûha* sûresinde bu virde yemin ederek şöyle buyurmuştur: 'Karanlık çöküp de sükûn bulduğu zaman geceye andolsun'. Gecenin sükûnu demek, bu vakitte sessizliğe kavuşması demektir. Bu bakımdan bu vakitte hiçbir göz bulamazsın ki, uyur olmasın. Ancak kendisini ne uyku ve ne de uyuklama tutmayan, *hayy* ve *kayyûm* olan Allah müstesnadır...

Denildiğine göre, ayetteki 'İza secâ' ibaresinin mânâsı 'uzayıp gittiği', veya 'zifiri karanlık çöktüğü zaman' demektir.

Gecenin hangi vaktinin daha dinlendirici/gecenin hangi zamanının duâ için daha faziletli olduğu sorulduğunda, Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: 'Gecenin ortası...'

Hz. Dâvud (a.s) şöyle sorar:

- Ey rabbim! Ben sana kulluk yapmayı istiyor ve seviyorum. Bu bakımdan hangi vakit daha faziletlidir?

Allah Teâlâ da vahiy göndererek şöyle buyurur:

- Ey Dâvud! Gecenin başlangıcında ve sonunda ibâdete kalma. Zira gecenin başlangıcında ibâdete kalkan sonunda uyur kalır.

Sonunda kalkan bir kimse de başlangıcında kalkamaz. Fakat sen gecenin ortasında kalk ki sen benim (cemâlimle) ben de (ilmimle) seninle başbaşa olalım ve o zaman ihtiyaçlarını bana (dergâh-ı izzetime) yükselt!

سُئِلَ اَىُّ اللَّيْلِ اَفْضَلُ؟ فَقَالَ: نِصْفُ اللَّيْلِ الْغَابِرِ (أي الباقي).

Hz. Peygamber'e gecenin hangi vaktinin daha faziletli olduğu sorulduğunda, 'Gecenin ikinci yarısı...' cevabını vermiştir.[66]

Gecenin sonunda arşın ihtizaza geldiği, Adn cennetlerinden güzel kokuların yayıldığı ve her türlü eksiklikten yüce bulunan ve cebbar olan Allah'ın en yakın göğe keyfiyeti bilinmeyen bir şekilde indiği ve buna benzer mânâlar hakkında haberler vârid olmuştur.[67]

Bu virdin tertibi şöyledir: Uyandığı zaman okunması gereken duâları bitirdikten sonra daha önce geçtiği gibi sünnet, âdâb ve duâlarına riâyet ederek abdest almalıdır. Sonra seccadesinde kıbleye yöneldiği halde şöyle demelidir:

اَللّٰهُ اَكْبَرُ كَبِيرًا وَالْحَمْدُلِلّٰهِ كَثِيرًا وَسُبْحَانَ اللّٰهِ بُكْرَةً وَاَصِيلاً.

Allah herşeyden kesinlikle yücedir. Çokça hamd Allah'a mahsustur. Sabah akşam Allah'ı her türlü eksiklikten tenzih ederiz.

Bunu söyledikten sonra, on tesbih, on hamd, on tehlil getirmelidir. Bunların akabinde şöyle demelidir:

اَللّٰهُ اَكْبَرُ ذُو الْمَلَكُوتِ وَالْجَبَرُوتِ وَالْكِبْرِيَاءِ وَالْعَظَمَةِ وَالْجَلاَلِ وَالْقُدْرَةِ.

Allah herşeyden yücedir. Melekût ve ceberût sâhibidir. Kibriyâ, azamet, celal ve kudret sâhibidir.

---

66) İmam Ahmed ve İbn Hibban

67) Ebu Dâvud

Rasûlullah'tan (s.a) *teheccüd* namazına kalkarken okuduğu rivayet edilen şu kelimeleri okusun:

اَللّٰهُمَّ لَكَ الْحَمْدُ اَنْتَ نُورُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَلَكَ الْحَمْدُ اَنْتَ بَهَاءُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَلَكَ الْحَمْدُ اَنْتَ رَبُّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَلَكَ الْحَمْدُ اَنْتَ قَيُّومُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَنْ فِيهِنَّ وَمَنْ عَلَيْهِنَّ اَنْتَ الْحَقُّ وَمِنْكَ الْحَقُّ وَلِقَائُكَ حَقٌّ وَالْجَنَّةُ حَقٌّ وَالنَّارُ حَقٌّ وَالنُّشُورُ حَقٌّ وَالنَّبِيُّونَ حَقٌّ وَمُحَمَّدٌ ﷺ حَقٌّ. اَللّٰهُمَّ لَكَ اَسْلَمْتُ وَبِكَ اٰمَنْتُ وَعَلَيْكَ تَوَكَّلْتُ وَاِلَيْكَ اَنَبْتُ وَبِكَ خَاصَمْتُ وَاِلَيْكَ حَاكَمْتُ فَاغْفِرْ لِي مَا قَدَّمْتُ وَمَا اَخَّرْتُ وَمَا اَسْرَرْتُ وَمَا اَعْلَنْتُ وَمَا اَسْرَفْتُ اَنْتَ الْمُقَدِّمُ وَاَنْتَ الْمُؤَخِّرُ لَا اِلٰهَ اِلَّا اَنْتَ. اَللّٰهُمَّ اٰتِ نَفْسِي تَقْوَاهَا وَزَكِّهَا اَنْتَ خَيْرُ مَنْ زَكَّاهَا اَنْتَ وَلِيُّهَا وَمَوْلَاهَا. اَللّٰهُمَّ اهْدِنِي لِاَحْسَنِ الْاَعْمَالِ لَا يَهْدِي لِاَحْسَنِهَا اِلَّا اَنْتَ وَاصْرِفْ عَنِّي سَيِّئَهَا لَا يَصْرِفُ عَنِّي سَيِّئَهَا اِلَّا اَنْتَ، اَسْاَلُكَ مَسْئَلَةَ الْبَائِسِ الْمِسْكِينِ وَاَدْعُوكَ دُعَاءَ الْمُفْتَقِرِ الذَّلِيلِ فَلَا تَجْعَلْنِي بِدُعَائِكَ رَبِّي شَقِيًّا وَكُنْ بِي رَؤُفًا رَحِيمًا يَا خَيْرَ الْمَسْؤُلِينَ وَاَكْرَمَ الْمُعْطِينَ.

Ey Allahım! Hamd sana mahsustur, sen göklerin ve yerin nûrlandırıcısısın. Hamd sana mahsustur, sen yerin ve göklerin ışıklandırıcısısın. Hamd sana mahsustur, sen yerin ve göklerin rabbisin. Hamd sana mahsustur, çünkü yeri, gökleri, yerde ve gökte olanları ve onların üzerinde yaşayanları idare eden sensin. Hak, ancak sensin ve sendedir. Cennet, cehennem, haşir, peygamberler ve Hz. Muhammed Mustafa (s.a) haktır.

Ey Allahım! sana teslim oldum, sana iman ettim, sana tevekkül ettim, sana yöneldim, seninle hasmıma karşı çıktım. Mahkememi sana getirdim, beni bağışla. Daha önceden ve gelecekte gizlice ve açıkta yaptıklarımı ve israflarımı bağışla. İnsanı hayra ileten ve günahtan alıkoyan ancak sensin. Senden başka ilah yoktur.

Ey Allahım! Nefsime takvâsını ihsan et. Nefsimi her türlü eksiklikten temizle. Çünkü sen temizleyicilerin en hayırlısısın. Nefsimin velisi ve mevlâsı sensin.

Ey Allahım! Beni amellerin en iyisine hidâyet et. Çünkü amellerin en iyisine ancak sen hidâyet edersin. Benden amellerin kötüsünü uzaklaştır. Çünkü amellerin kötüsünden uzaklaştıran ancak sensin. Fakir ve ümitsiz bir kimsenin isteyişi ve yalvarışıyla senden ister ve yalvarırım. Zelil bulunan ve rahmetine muhtaç olan bir kimsenin duası ile seni çağırırım. Bu bakımdan ey rabbim, duanla beni şakî kılma! Benim hakkımda şefkatli ve rahmet edici ol. Ey verenlerin en hayırlısı ve cömerdlerin en cömerdi![68]

Hz. Âişe (r.a) şöyle demiştir: Hz. Peygamber (s.a) geceleyin namaza kalktığında namazına şu şekilde başlar ve devam ederdi:

اَللّٰهُمَّ رَبَّ جِبْرِيلَ وَمِيكَائِيلَ وَإِسْرَافِيلَ فَاطِرَ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ عَالِمَ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ أَنْتَ تَحْكُمُ بَيْنَ عِبَادِكَ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ اِهْدِنِى لِمَا اخْتُلِفَ فِيهِ مِنَ الْحَقِّ بِإِذْنِكَ إِنَّكَ تَهْدِى مَنْ تَشَاءُ إِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ.

Ey Allahım! Cebrâil, Mikâil ve İsrâfil'in rabbi, göklerin ve yerin yoktan vâr edicisi, gaybın ve hâzırın bilicisi, sen kullarının ihtilâf ettikleri hususlarda onların arasında hüküm verirsin. İzninle ihtilâf vâki olan hakîkate beni hidâyet eyle. Zira sen, dilediğin kulunu dosdoğru yola hidâyet edersin.[69]

Sonra namazına başlar hafifçe iki rek'at kılar, sonra mümkün olduğu kadar ikişer rek'at namaz kılmaya devam ederdi. Eğer daha önce *vitir* namazını kılmamışsa, *teheccüd* namazını *vitir* ile kapatırdı.[70]

İki namazın arasında yüz tesbih okumak sûretiyle fasıla vermek müstehabdır. Böyle yapmanın hikmeti; istirahat etmesi ve namaza karşı şevkinin artmasıdır.

Hz. Peygamber'den gece namazı hakkında en sahih rivâyet şöyledir:

---

68) Müslim, Buharî, İmam Ahmed, Tâberânî

69) Müslim

70) Müslim, (Zeyd b. Halid'den)

Rasûlullah (s.a) ilk başta hafifçe iki rek'at kılardı. Daha sonra oldukça uzun iki rek'at kılardı. Bu iki rek'atten sonra onlardan daha kısa olan iki rek'at kılardı. Daha sonra tedrici bir şekilde kıldığı namazları bir öncekinden daha kısa olarak kılardı. Onüç rek'atı tamam edinceye kadar böyle devam ederdi.

Hz. Âişe'ye Rasûlullah'ın gece namazında sesli mi, sessiz mi okuduğu sorulduğunda, şöyle cevap vermiştir: 'Bazen sesli, bazen de sessiz okurdu'.[71]

Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

Gece namazı ikişer rek'at kılınır, ne zaman ki sabah olacağından korkarsan, o zaman tek bir rek'at daha kılarak sona erdir.[72]

اَلْمَغْرِبُ اَوْتَرَتْ صَلاَةَ النَّهَارِ فَاَوْتِرُوا صَلاَةَ اللَّيْلِ.

Akşamın üç rek'at namazı, gündüzün namazını tekleştirdi. Bu bakımdan siz de gece namazını tekleştiriniz.[73]

Hz. Peygamber'den (s.a) gece namazı hakkında *sahih* olarak rivayet edilen hadîslerin çoğunda onüç rek'at kıldığı keyfiyeti vârid olmuştur.[74]

Bu rek'atlarda Kur'an'dan olan evrâdını veya muayyen sûrelerden kendisine daha kolay gelen âyetleri okuyordu. Rasûlullah'ın okudukları, bu virdin hükmündedir. Gecenin son altıda birine yakındır.

V. Vird

Gecenin son altıda biridir ve bu vakit seher vaktidir. Çünkü Allah Teâlâ 'Onlar seher zamanında istiğfar ederler' (Zâriyat/18) buyurmaktadır.

---

71) Ebu Dâvud, Nesâi ve İbn Mâce

72) Müslim ve Buharî

73) İmam Ahmed

74) Daha önce geçmişti.

İstiğfar etmenin mânâsının, *namaz kılmak* olduğu söylenmiştir. Çünkü namazda *istiğfar* da vardır. Bu vakit, gece meleklerinin nöbet değiştirme vakti olan *Fecr*'e yakındır. Bu vakitte gündüz nöbetçisi olan melekler gelip nöbeti devralırlar.

Selmân-ı Fârisî (r.a) Ebu Derdâ'nın ziyaretine geldiği gece, Ebu Derdâ'ya bu virdi okumasını tavsiye etti. Aralarındaki konuşma uzun bir hadîste bildirilmiştir. Fakat bu hadîsin sonunda râvi diyor ki: Gece olduğu zaman, Ebu Derdâ namaz kılmak üzere kalkmak istedi. Bunu gören Selmân (r.a) Ebu Derdâ'ya şöyle dedi. 'Uyu!' Bunun üzerine Ebu Derda, uyudu. Biraz sonra geceyi ihyâ etmek için kalkmak istedi. Yine Selmân, kendisine 'uyu' dedi. O da uyudu. Sabah yaklaştığı zaman Selmân, Ebu Derdâ'ya 'İşte şimdi kalkabilirsin' dedi. İkisi birden kalktılar ve namaz kıldılar. Bu sırada Selmân, Ebu Derdâ'ya şöyle demiştir: 'Nefsinin sende hakkı vardır. Senin misafirinin ve aile efradının sende hakkı vardır. Bu bakımdan her hak sâhibine hakkını ver...'

Selmân'ın Ebu Derdâ'ya böyle demesinin hikmeti şudur: Ebu Derdâ'nın hanımı, Selmân'a Ebu Derdâ'nın geceleyin hiç uyumadığını (ve ehliyle yatağa bile girmediğini) söylemişti.

Râvî diyor ki; ertesi gün, Selmân ile Ebu Derdâ beraberce Allah'ın Rasûlü'ne geldiler. Hâdiseyi olduğu gibi naklettiler. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a) 'Selmân doğru söylemiş' dedi.

İşte beşinci vird budur. Beşinci virdde fecr'in doğuşundan korkulduğu zaman, sahur yemek müstehabdır. Bu iki virdde (dördüncü ve beşinci virdlerde) kişinin vazifesi, namaz kılmaktır. Fecr doğunca, gecenin virdleri sona erer ve gündüzün virdleri başlar. Bu nedenle kalkıp, fecrin iki rek'at namazını kılmalıdır.

> Gecenin bir kısmında ve yıldızların batışı sırasında dahi tesbih et.
>
> (Tûr/49)

Allah Teâlâ bu ayetle, bu iki rek'atı kasdetmektedir. Bu namazı kıldıktan sonra 'Allah, kendisinden başka ibâdete müstehak bir varlık olmadığını delillerle açıkladı. Meleklerle, ilim sâhipleri de adâlet ve hak üzere durarak buna şâhidlik ettiler' (Âlu İmrân/18) ayetini okuyup sonra şöyle demelidir:

Allah'ın kendi nefsi için şâhidlik yaptığına, meleklerinin ve yarattıklarından ilim sâhiplerinin zat-ı ulûhiyyeti için şâhidlik ettikleriyle ben de şâhidlik ederim. Bu şahidliğimi Allah nezdinde emânet olarak bırakırım. Bu şâhidliğim, benim Allah nezdindeki emânetimdir. Allah Teâlâ'dan isteğim, beni bu şâhidlik üzerinde öldürünceye kadar onu korumasıdır.

Ey Allahım! Bu şâhidliğin yüzü suyu hürmetine benden günahları düşür. Bu şahidliği, nezdinde benim için azık yap. Bu şahidliğimi zâyi olmaktan koru ve beni bu şahidlik üzerinde öldür ki, onunla senin huzuruna gelip değiştirmeksizin o huzurla şerefleneyim.

İşte kullar için virdlerin tertibi böyledir. Selef-i sâlihîn bu virdlerle beraber hergün de dört şeyi bir araya getirmeyi müstehab görürlerdi:

a) Oruç tutmak,

b) Az da olsa sadaka vermek

c) Hastaları ziyaret etmek

d) Cenâze merasimlerinde hazır bulunmak

Çünkü bir haberde şöyle denilmiştir:

مَنْ جَمَعَ بَيْنَ صَوْمٍ وَصَدَقَةٍ وَعِيَادَةِ الْمَرِيضِ وَشُهُودِ جَنَازَةٍ فِى يَوْمٍ غُفِرَ لَهُ (وَفِى رِوَايَةٍ: دَخَلَ الْجَنَّةَ).

Cenâzeye gitmeyi, hasta ziyareti yapmayı, sadaka vermeyı ve oruç tutmayı bir günde yapan bir kimsenin günahları affolunur.[75]

Diğer rivayette: 'Bunları yapan, cennete girer' buyrulmaktadır. Eğer bir kısmını yapar, diğerini yapmaktan âciz kalırsa, niyetine göre hepsinin ecrini almış olur.

Selef-i sâlihîn, bir parça ekmek veya sıla-i rahim yapmak veyahut bir hurma vermek sûretiyle de olsa sadaka vermedikleri bir

75) Müslim, (Ebu Hüreyre'den)

günü kerih görürlerdi. Çünkü Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

اَلرَّجُلُ فِى ظِلِّ صَدَقَتِهِ حَتّٰى يُقْضٰى بَيْنَ النَّاسِ.

Kişi, kıyâmet gününde insanların mahkemesi bitinceye kadar sadakasının gölgesinde durur.[76]

اِتَّقُوا النَّارَ وَلَوْ بِشِقِّ تَمْرَةٍ.

Bir hurmanın yarısıyla da olsa ateşten korununuz.[77]

Âişe validemiz, kapısına gelen bir dilenciye bir tane üzüm verdi. Dilenci de o üzümü Âişe vâlidemizden aldı. Âişe validemizin yanında oturanlar, onu az görerek bakıştılar. Bunun üzerine Âişe validemiz 'Size ne oldu? Neden birbirinize bakıyorsunuz? Muhakkak ki, bu bir tanecik üzümde birçok hassalar vardır' dedi.

Selef-i sâlihîn, dilenciyi boş çevirmeyi hoş görmezdi. Çünkü Hz. Peygamber'in ahlâkından birisi de hiç kimseyi boş çevirmemektir. Görülmüş değildir ki, bir kimse Rasûlullah'tan birşey istesin de 'Hayır' cevabını alsın.[78] Ancak Hz. Peygamber, isteyene birşey vermeye muktedir olmadığı zamanda sükût ederdi. Haberde denilmiştir ki:

يُصْبِحُ ابْنُ اٰدَمَ وَعَلٰى كُلِّ سُلَامٰى مِنْ جَسَدِهِ صَدَقَةٌ وَفِى جَسَدِهِ ثَلْثمِاۤئَةٍ وَسِتُّونَ مَفْصلاً فَاَمْرُكَ بِالْمَعْرُوفِ صَدَقَةٌ وَنَهْيُكَ عَنِ الْمُنْكَرِ صَدَقَةٌ وَحَمْلُكَ عَنِ الضَّعِيفِ صَدَقَةٌ وَهِدَايَتُكَ اِلَى الطَّرِيقِ صَدَقَةٌ وَاِمَاطَتُكَ الْاَذٰى عَنِ الطَّرِيقِ صَدَقَةٌ ذَكَرَ التَّسْبِيحَ وَالتَّهْلِيلَ ثُمَّ قَالَ: وَرَكْعَتَا الضُّحٰى تَاْتِى عَلٰى ذٰلِكَ كُلِّهِ اَوْ تَجْمَعْنَ لَكَ ذٰلِكَ كُلَّهُ.

Âdemoğlu, cesedinin her mafsalı üzerinde bir sadaka gerektiği hâlde sabahlar. Halbuki insanoğlunun iskeletinde

76) *Zekât* bölümünde geçmişti.

77) *Zekât* bölümünde geçmişti.

78) Müslim

üçyüzaltmış mafsal vardır. (Her bir mafsal üzerinde bir sadaka vardır).[79]

Devamla Rasûlullah şöyle buyurmuştur: 'Emr-i bi'l-mâruf'u yapman sadakadır. Kötüyü yasaklaman sadakadır. Zayıfın yükünü taşıman sadakadır. Doğru yolu göstermen sadakadır. Yoldan geçenlere eziyet veren şeyleri kaldırman sadakadır'.

Tesbih ve tehlillerin bile sadaka olduğunu zikrettikten sonra şöyle buyurmuştur: 'Kuşluk vaktinin iki rek'at namazı, bütün bunları içerisine alır'.

Hallerin Değişmesiyle Virdlerin Değişmesi

Ahiret azığının taliplisi ve âhiret yolunun yolcusu altı durumdan uzak değildir. Zira böyle bir kimse ya âbid, ya âlim, yâ tâlib, ya idareci, ya zanaatkâr veya *vâhid* ve *samed* olan Allah'tan başkasını bırakmış, bütün vaktini Allah Teâlâ'nın büyüklüğünü düşünmeye hasreden muvahhiddir.

1. Âbid

Âbid, kendisini, ibâdet için tecerrüd etmiş ve ibâdetten başka hiçbir meşguliyeti olmayan kimse demektir. Eğer âbid, ibâdeti terk ederse, başka meşguliyeti olmadığından boş olarak oturacaktır. Bu bakımdan âbidin, evrâdının tertibi daha önce beyân ettiğimiz şekildedir. Vakitlerinin çoğunu ya namaz veya okumak veyahut tesbihlere hasretmek sûretiyle vazifelerinin çeşitliliği âbid için uzak bir ihtimal değildir. Çünkü ashâb-ı kirâmdan bazılarının bir günlük virdi, oniki bin tesbihti ve yine onlardan bazılarının evradı da otuzbindi. Bazılarının da virdi üçyüz rek'attan altıyüz rek'ata kadar namazdı. Bin rek'ata kadar kılanlar da vardı. Onların virdleri hakkında nakledilenin en azı yirmi dört saatte yüz rek'at namazdır. Ashâbın bir kısmı vardı ki, virdinin ekserisi Kur'an okumaktı. Onların içinde günde bir defa Kur'an'ı hatmedenler vardı. Bazılarının ise, günde iki hatim indirdiklerini rivayet etmişlerdir. Bazıları da bir gün bütün gece bir tek ayeti tekrar edip duruyor ve onu düşünüyordu. Seleften Gurrez b Vebre Mekke'de ikamet ediyordu. Bu zat, hergün yetmiş tavaf yapardı ve her gece de yetmiş.

---

79) Müslim, (Ebu Zer'den)

Bununla beraber yirmidört saatte iki defa Kur'an'ı hatmederdi. Bu tavaf mesafeleri hesap edildi. On fersah mesafeye yetişiyordu ve her bir tavafla beraber iki rek'at da namaz kılardı. Bu da ikiyüzseksen rek'at namaz, iki hatm-i şerîf ve on fersahlık bir mesafe demekti.[80]

Şayet 'Bütün bu virdlerden hangisine daha çok vakit sarfetmek evlâdır?' diye soracak olursan, bil ki namazda ayaktayken, düşünerek Kur'an okumak bütün bunları bir araya getirir. Fakat buna devam etmek çoğu zaman güçtür. Bu bakımdan en faziletlisi şahsın durumuna göre değişir. Virdlerin gayesi; kalbin tezkiyesi, temizlenmesi ve Allah'ın zikriyle süslenmesidir. Kalbi, Allah'a (O'nun zikrine) ısındırmaktır. Bu bakımdan mürid, kalbine bakmalıdır ki, hangi virdin kalbinde daha fazla tesir ettiğini anlasın ve ona devam etsin. Ne zaman usanç duyarsa, o virdi bırakıp başka bir virdi yapmaya koyulmalıdır. İşte bundan dolayı halkın çoğu için en doğru yol, bu hayırlı vazifeleri vakitlere bölmektir. Nitekim bunu daha önce de söyledik ve yine halkın çoğu için en doğru yol, bizim kanaatimize göre, virdlerin bir kısmından diğer bir kısmına geçmektir. Çünkü bir şeyi devamlı yapmak, tabiata usanç verici bir durumdur. Bir şahsın durumu bu konuda değişik olabilir. Fakat virdlerin anlamını ve sırrını anladığı zaman, kendisini mânâya vermelidir. Eğer bir tesbihi, o tesbihin kalbinde tesir ettiğini hissederse, o tesiri gördükçe bahsi geçen tesbihi yapmaya devam etmelidir.

İbrahim b. Edhem bir abdaldan şöyle rivayet eder: O abdal bir gece deniz kıyısında namaza durdu. Bu esnada gür bir sesin tesbih ettiğini işitti. Fakat okuyanı görmedi. Bunun üzerine şöyle seslendi:

- Sen kimsin? Senin sesini dinliyor, fakat şahsını görmüyorum.

- Ben bir meleğim. Bu denizin işleri benim elimdedir. Yaratıldığım andan şu zamana kadar Allah Teâlâ'yı böylece tesbih ediyorum.

- Senin ismin nedir?

---

80) Bu ancak *Tayy-i Zaman* (zamanda yolculuk) ile mümkün olabilir. Bu ise herkes için mümkün değildir.

- Benim ismim *Mehyehâil*'dir.

- Senin bu tesbihini okuyanın mükâfatı nedir?'

- Kim benim bu tesbihimi yüz defa söylerse, o kimse kendisi için cennette hazırlanan makamını görmeyince -kendisine o makam gösterilmeyince- can vermez. O tesbih şudur:

سُبْحَانَ الْعَلِيِّ الدَّيَّانِ، سُبْحَانَ اللّٰهِ الشَّدِيدِ الْأَرْكَانِ، سُبْحَانَ مَنْ يُذْهِبُ بِاللَّيْلِ وَيَأْتِي بِالنَّهَارِ، سُبْحَانَ مَنْ لَا يَشْغَلُهُ شَأْنٌ عَنْ شَأْنٍ، سُبْحَانَ اللّٰهِ الْحَنَّانِ الْمَنَّانِ، سُبْحَانَ اللّٰهِ الْمُسَبَّحِ فِي كُلِّ مَكَانٍ.

Deyyan (kullarının mükafatını veren) ve yüce olan Allah her türlü eksiklikten münezzehtir. Arşının, azametinin ve izzetinin temelleri sarsılmaz olan Allah, eksikliklerden uzaktır. Geceyi götüren ve yerine gündüzü getiren Allah, her türlü eksiklikten münezzehtir. Kendisini hiçbir durum, diğer bir durumdan alıkoymayan Allah, her türlü eksiklikten münezzehtir... *el-Hannân* (çok şefkâtli), *el-Mennân* (çok minnet edici), olan Allah her türlü eksiklikten münezzehtir. Her mekânda tesbih edilen Allah, her kusurdan münezzehtir.

İşte bu ve buna benzer tesbihleri âhiret müridi dinlediği ve onun kalbinde tesir yaptığı zaman onu tekrar etmelidir. Kısaca hangi tesbih kalbinde tesir yapar, kendisi için hayrın kapısını açarsa onu okumaya devam etmelidir.

2. Âlim

Âlim o kimsedir ki, halk onun ilminden faydalanır. Fetvalarında, ders verişinde ve kitab telifinde halkın yararı vardır. Bu bakımdan bu âlim kişinin virdlerini tertiplemesi, âbid kişinin virdlerini tertiplemesine benzemez. Zira âlim kişi, kitapları incelemeye, yazmaya, halka faydalı olmaya muhtaçtır ve bütün bunlar için bir zaman ayırmaya, şüphesiz ki ihtiyacı vardır. Eğer bütün vakitlerini mümkün olduğu kadar bu ilmî çalışma işine tahsis ederse, farz ve vakitli ibâdetlerden sonra en faziletli meşguliyet âlim için budur... *İlim* kitabında *öğretme'nin ve öğrenme'nin fazi-*

leti hakkında zikrettiğimiz bütün ayet ve hadîsler buna delâlet eder.

Âlimin durumu, nasıl böyle olmasın? Oysa ilimde Allah zikrine devamlılık, Allah'ın ve Rasûlullah'ın dediklerini düşünmek vardır ve bununla beraber halkın faydası ve âhiret yoluna hidâyet olunmaları vardır. Bir de çok zaman tek bir mesele vardır ki, öğrenci onu öğrenir. Onunla hayatı boyunca ibadetini ıslâh eder. Eğer onu öğrenmemiş olsaydı, belki de hayatı boyunca çalışması ve gayreti boşa giderdi. İbadetten daha önce gelen ilimden gayemiz insanları ahirete teşvik eden, dünyaya tapmaktan sakındıran ilimdir. Tabiidir ki, insanoğlu bu ilmi kendisine bu yolda yardımcı olsun diye öğrendiği zaman durum böyle olur... İbâdetten daha önce gelen ilimden gayemiz; mal, mertebe, halkın nezdinde itibar görmek hususlarında insanı iten ve teşvik eden ilimler değildir. Âlim için de vakitlerinin taksimi daha evlâdır.

Gündüz

Bütün vakitleri ilmin tertibine hasretmek, tabiatın yüklenemiyeceği bir külfettir. Bu bakımdan sabah namazından sonra güneş doğuncaya kadar olan vakti, birinci virdde dediğimiz gibi zikir ve virdlere tahsis etmelidir. Eğer yanında âhiret için ilminden istifade eden varsa, güneşin doğuşundan gündüzün *Duhâ* (kuşluk namazı) vaktine kadar olan zamanını öğretmeye tahsis etmelidir. Eğer böyle bir kimse yoksa, bu vaktini düşünceye hasretmelidir. Dinî ilimlerin kendisine müşkil gelen konularını düşünmelidir. Zira zikirden uzaklaştıktan sonra ve dünya dertleriyle meşgul olmadan önce kalbinin saflığı müşkil meselelerin halline yardımcı olur.

Gündüzün kuşluk vaktinden ikindiye kadar olan vaktini kitap yazmaya ve incelemeye hasretmelidir. Kitap yazmayı ve incelemeyi, ancak yemek zamanı, abdest alma, farzları kılma, zevalden önce kaylulet uykusunu uyumak için terketmelidir. Eğer günler uzunsa, ikindi vaktinden güneşin sararmasına kadar huzurunda okunan tefsir, hadîs ve faydalı ilimleri dinlemekle meşgul olmalıdır. Güneşin sararmasından güneş batıncaya kadar da zikir, istiğfar ve tesbih ile meşgul olmalıdır. Bu bakımdan âlim kişinin güneş doğmazdan önce olan birinci virdi dilin çalışmasıdır. İkindiye kadar olan üçüncü virdi ise, göz ve elin inceleme ve

yazma ile meşgul olmasıdır. İkindiden sonra olan dördüncü virdi ise, sadece kulağın çalışmasıdır. Böyle yapmasının hikmeti ise; gözünün ve elinin istirahat etmesini temin etmek içindir. Zira ikindiden sonra kitap incelemek ve yazı yazmak, çoğu zaman göze zarar verir. Güneş sararınca yine dilin zikrine dönmelidir. Böyle olduğunda günün bir parçası kalmaz ki, orada kalbinin huzuru ile âzalarının çalışması olmasın!

Gece

Bir âlim için gece taksiminin en güzel örneği İmam Şâfii'nin şu taksîmidir: İmam Şafiî geceyi üçe taksim ediyordu. Üçte birini kitapları incelemeye ve ilim tertibine hasrediyordu ki bu, birinci virdiydi. Üçte birini de namaza hasrederdi, bu da ortanca virdiydi. Son üçte birini de uykuya tahsis ederdi. Evet kış gecelerinde böyle yapmak mümkündür. Fakat yaz geceleri ancak normal uykunun çoğu gündüz olduğu takdirde buna tahammül edilebilir. İşte bizce âlimin virdlerini böyle tertip etmesi uygun ve güzeldir.

3. Talebe

İlim öğrenmekle meşgul olmak, zikir ve nafilelerle meşgul olmaktan daha üstündür. Bu bakımdan talebenin virdlerinin tertibindeki hükmü, âlimin hükmüne benzer. Ancak âlim, faydalı olmaya çalıştığı zamanlarda, ilim tâlibi ondan yararlanmaya çalışmalıdır. Kitaplarının kenarına hâşiyeleri ve hocasından öğrendiği kaideleri yazmakla, âlimlerin kitap yazmakla meşgul olduğu zamanlarda meşgul olmalıdır. Daha önce zikrettiğimiz gibi, vakitlerini düzenlemelidir. *Kitab'ul-İlim*'de öğrenme'nin ve öğretme'nin faziletleri hakkında zikrettiğimiz ayet ve hadîsler delâlet ederler ki; öğrencilik gerekleriyle meşgul olmak, nafile ibâdetlerle meşgul olmaktan daha üstündür. Şayet öğrenci, kitap yazıp âlim olmak için tahsil eden bir kimse olmayıp avam tabakasından olsa bile, zikir, vaaz ve ilim meclislerine gidip oralarda hazır bulunması, sabah namazından güneş doğuncaya kadar ve sair vakitlerde olan virdlerle meşgul olmasından daha efdaldir. Zira Ebu Zer el-Gıfârî'nin rivayet ettiği bir hadîste şöyle buyurulmaktadır:

إِنَّ حُضُورَ مَجْلِسِ ذِكْرٍ أَفْضَلُ مِنْ صَلَاةِ أَلْفِ رَكْعَةٍ وَشُهُودِ أَلْفِ جَنَازَةٍ وَعِيَادَةِ أَلْفِ مَرِيضٍ.

Bir zikir (ilim) meclisinde hazır bulunmak, bin rek'at namazdan, bin cenaze merasimine iştirâk etmekten ve bin hastayı ziyaret etmekten daha efdaldir.[81]

إِذَا رَأَيْتُمْ رِيَاضَ الْجَنَّةِ فَارْتَعُوا فِيهَا، فَقِيلَ: يَارَسُولَ اللّهِ! وَمَا رِيَاضُ الْجَنَّةِ؟ قَالَ: حَلَقُ الذِّكْرِ.

Siz cennet bahçelerini gördüğünüz zaman, o bahçelerden istifade ediniz. Bunun üzerine 'Ey Allah'ın Rasûlü! Cennet bahçeleri de neymiş?' diye soruldu. Hz. Peygamber (s.a): 'Zikir halkalarıdır' buyurdu.[82]

Ka'b'ul-Ahbar şöyle der: 'Eğer insanlar için âlimlerin meclislerinden elde edilen sevap gösterilmiş olsaydı, mutlaka o sevabı elde etmek için o meclisin tâlipleri dövüşürlerdi. Öyle ki her rütbe sâhibi, rütbesini bırakıp o meclislere koşar ve her esnaf pazar yerini terkederek oraya varırdı'.[83]

Ömer b. Hattâb (r.a) şöyle demiştir: 'Kişi evinden çıkar. Omuzunda Tihame dağları kadar günâh vardır. Âlimi dinlediği zaman korkar, günâhından dönüş yapar ve yine günâhsız olarak döner. Bu bakımdan siz, âlimlerin meclislerinden ayrılmayın. Zira Allah Teâlâ, yeryüzünde âlimlerin meclisinden daha şerefli bir meclis yaratmış değildir'.

Bir kişi, Hasan Basrî'ye 'Ben kalbimin katılığını sana şikâyet ediyorum/bana bir çıkar yol göster' dedi. Bunun üzerine Hasan Basrî, o kişiye şöyle dedi: 'Kalbini zikir meclislerine yaklaştır'.

Ammar ez-Zâhidî (r.a), (sâliha kadınlardan) Miskine et-Tevafîye'yi rüyasında gördü. Bu hâtun, zikir meclislerine devam edenlerdendi. Ammâr kendisine şöyle dedi:

- Ey Miskine! Merhaba!

- Miskinlik (fakirlik) gitti, zenginlik geldi.

- Bu nasıl oldu?

81) *Kitab'ul-İlim*'de geçmişti.

82) *Kitab'ul-İlim*'de geçmişti.

83) Ebu Nuaym, *el-Hilye*

- Cennetin bütünüyle kendisine helâl olduğu birisine mi soruyorsun?

- Cennetin bütünü sana neyle helâl oldu?

- Zikir meclislerinde oturmakla...

Kısaca kişi için kalbindeki dünya sevgisinin düğümleri, güzel konuşan ve temiz ahlâklı bir vâizin sözleriyle çözüldüğü müddetçe o vâizi dinlemesi, dünya sevgisi ile kalbi dolu olmakla beraber birçok rek'at namaz kılmasından daha faydalıdır.

4. Zenaatkâr

Çocuklarının nafakası için çalışmaya muhtaç olan sanatkâr kimsenin bütün vakitlerini ibâdetlere hasretmek sûretiyle çocuklarını mağdur etmesi aslâ caiz değildir. Böyle bir kimsenin çalışma zamanındaki virdi, çarşıya gitmek ve kazanç ile meşgul olmaktır. Ancak sanatını yaparken Allah'ın zikrini unutmaması gerekir. Sanatını icrâ ederken tesbih, zikir ve Kur'an okumaya da devam etmelidir. Çünkü bunları çalışırken yapmak mümkündür. Ancak çalışma ile namaz kılmak bir arada mümkün değildir. Çalışan adam bahçıvan ise, o zaman vazifesiyle beraber namaz virdini de edâ edebilir. Fakat sanatkâr bir kimse, gereken nafakasını temin ettiğinde derhal virdlerinin tertip üzere yapılmasına dönmesi gerekir.

Eğer nafakasının temininden sonra yine de çalışmaya devam edip fazla kazancını sadakaya verirse, böyle yapması, daha önce de bahsettiğimiz virdleri yapmaktan daha üstündür. Çünkü faydası başkasına dokunan ibâdetler, sadece kendine fayda veren ibâdetlerden daha üstündür.

Sadaka vermek niyetiyle çalışmak, kişinin nefsinde yerleşmişse, kendisini Allah'a yaklaştıran bir ibâdet olur. Sadaka vermekle en güzel ibâdeti yapmış sayıldığı gibi başkasına da faydalı olur ve dolayısıyla müslümanların duâlarının bereketlerini celbetmiş ve böylece kat kat sevaba da sâhip olmuş olur.

5. Resmî Görevli

Devlet başkanı, kadı ve müslümanların işlerine bakmak için herhangi bir vazifeye tâyin edilmiş bir idarecinin, müslümanların ihtiyaçlarını ve Allah nizamına uygun düşen isteklerini ihlâs ile

yerine getirmeye çalışması, daha önceden zikredilen virdlerden daha üstün olur. O halde bu gibi vazifelere tâyin edilmiş kimselerin vazifesi; gündüz halkın işleriyle meşgul olup sadece farz ibadetlerini edâ etmektir. Fakat daha önce söylediğimiz gibi geceleyin yapılması söylenen virdlerini geceleyin yapmalıdır. Nitekim Hz. Ömer (r.a) böyle yapardı. Zira Hz. Ömer şöyle demiştir: 'Benim uyku ile ne alâkam var! Eğer gündüz uyursam, müslümanlara haksızlık etmiş olurum. Eğer gece uyursam, kendi nefsimi zâyî etmiş olurum'.

Bu söylediklerimizle anladın ki, bedenî ibadetlerden önce iki şey yapılır:

a) İlim

b) Müslümanlara yapılan hizmet

İlim ve müslümanlara yapılan hizmet, gerçekte ibâdet olduğu gibi aynı zamanda bütün ibâdetlerden daha üstündür. Onun faydası umumî ve yaygındır. Bu bakımdan bu iki vazife, bedenî ibadetlerden daha öndedirler.

6. Muvahhid

Bütün vaktini *Vâhid* ve *Samed* olan Allah'ı düşünmeye hasreden bir muvahhidin bütün gayesi; tek hedefte toplanır. Bu bakımdan o, Allah'tan başkasını sevemez ve ancak Allah'tan korkar. Başkasından rızık beklemez, herhangi birşeye baktığı zaman muhakkak orada Allah'ı görür. Böyle bir dereceye varan kimsenin çeşitli virdlere ihtiyacı yoktur. Aksine böyle bir kimsenin virdi, farz ibâdetlerden sonra bir tek şeydir. O da kalbin her an Allah ile haz duymasıdır. Böyle kimselerin kalbine gelen bir iş, kulaklarına gelen bir ses ve gözlerine görünen bir şeyde muhakkak ibret vardır. Düşünceleri gelişir ve mertebeleri artar. O halde onları iteleyici ve durdurucu kuvvet ancak Allah'ın kuvvetidir. Bu bakımdan böyle kimselerin bütün durumları ilerlemelerine vesile olur. Bunların nezdinde hiçbir ibâdet, diğerinden ayırt edilmez. Allah'a koşarak iltica eden bunlardır. Nitekim Allah Teâlâ bunları kasdederek şöyle buyurmaktadır:

> O halde hemen Allah'a kaçınız. Gerçekten ben size Allah tarafından (azap ile) korkutan açık bir peygamberim.
>
> (Zâriyat/49)

Yine bunlar hakkında Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

> Madem ki siz kavminizden ve onların Allah'tan başka taptıkları putlardan ayrıldınız, o halde mağaraya çekilin ki rabbiniz rahmetinden size genişlik versin ve size işinizde bir kolaylık hazırlasın
>
> (Kehf/16).

Bu kimselere Allah Teâlâ'nın şu mübarek ayet-i celîlesi ile de işaret edilmiştir:

> Bir de (İbrahim) şöyle dedi: Ben rabbime gidiyorum, o bana yolunu gösterir.
>
> (Saffât/99)

Bu derece, sıddîkların en son derecesidir. Bu dereceye, ancak virdlerin tertibinden ve onlara uzun bir zaman devam ettikten sonra varılır. Bu bakımdan mürid bu dereceleri işitip 'Ben de buraya vardım' diye mağrur olmamalı, ibâdet vazifelerinde gevşeklik göstermemelidir. Böyle olmadığının alâmeti; kalbinde herhangi bir vesvesenin olmaması, kalbine herhangi bir mâsiyetin gelmemesi ve aynı zamanda zorluklardan ve büyük meşguliyetlerden korkmamasıdır. Bu mertebe rastgele olarak herkese verilmez. Bu bakımdan bu mertebeleri elde etmek için gereken vazife, söylediğimiz şekilde virdlerin tertibine ihtimam göstermektir. Bizim söylediklerimiz, Allah'a götüren yollardır. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

> De ki: 'Herkes bulunduğu hâl ve niyetine göre iş yapar, o halde kimin yolca daha doğru olduğunu rabbin daha iyi bilir'.
>
> (İsra/84)

Bu bakımdan bütün bunları yapanlar hidâyettedirler, fakat bazısı diğerinden daha öndedir. Hepsi o kadar. Nitekim bir hadîste şöyle denilmiştir:

اَلإيمَانُ ثَلاَثٌ وَثَلاَثُونَ وَثَلِثمَاْةِ طَرِيقَةٍ مَنْ لَقِىَ اللّٰهَ تَعَالٰى بِالشَّهَادَةِ عَلٰى طَرِيقٍ مِنْهَا دَخَلَ الْجَنَّةَ.

İman, üçyüz otuzüç yoldan ibarettir. Bu yolların herhangi birisinde Allah'ın birliğine şâhidlik ettiği hâlde Allah'ın huzûruna varan bir kimse cennete girer.[84]

Âlimlerden biri şöyle demiştir: İman, üçyüz onüç ahlâktan ibarettir. Tam rasûllerin adedi kadar. Bu bakımdan bu ahlâklardan birisiyle ahlâklanmış mü'min, Allah'a götüren yoldadır. Dolayısıyla insanların ibâdetteki yolları her ne kadar ayrı da olsa, hepsi sevap üzerindedir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

Bunlar içlerinden hangileri (ibâdet) yapmakla (Allah'a) yakîn olacak kaygısı ile rablerine vesile ararlar. Rahmetini umarlar ve O'ndan korkarlar. Çünkü rabbinin azabı korkunçtur.

(İsra/57)

Bunların aralarındaki fark, ancak yakınlığın derecelerindedir. Aslında değildir. Bunların Allah'a en yakınları, Allah'ı daha iyi bilenleridir. Allah'ı daha iyi bilenleri ise, elbette en fazla ibâdet edenleridir. Zira Allah'ı bilen, asla başkasına ibadet etmez.

Her sınıf insan hakkında aslolan virdlerde devamlılıktır. Zira virdlerden gaye; kişideki gizli sıfatların değiştirilmesidir. Amellerin aralıklı yapılan kısımlarının ise tesirleri pek azdır. Ancak tam tesir ibâdetlerin tümünün yapılmasından doğar. Bu bakımdan bir amelin arkasından hissedilir bir eser görülmezse ve o amelin akabinde ikinci ve üçüncüsü yakın bir aralıkla eklenmezse, birinci eser silinip yok olur. Böyle bir kimse tıpkı fakih bir kimseye benzer. Öyle fakih ki, nefsinde fıkhın istikrar bulmasını ister. Oysa fıkıh birçok defa tekrar etmekle ancak nefsinde yerleşebilir. Faraza bir gecede binlerce defa tekrar edip durduktan sonra bir ay veya bir hafta terkedip sonra yine başlar ve bir gece durmadan sabaha kadar tekrar ederse, onun bu yaptığı müsbet olarak hiçbir tesir bırakmaz. Eğer o bir gecede durmadan yaptığını, birbiri ardına gelen gecelere taksim edip yapsaydı, yaptığının tesir edeceği muhakkaktı. İşte bu sırra binâen Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

84) İbn Şâhin, Taberânî ve Beyhâkî

اَحَبُّ الْاَعْمَالِ اِلَى اللّٰهِ اَدْوَمُهَا وَاِنْ قَلَّ.

Allah nezdinde amellerin en sevimlisi, (az da olsa) devamlı olanıdır.

Âişe validemize Rasûlullah'ın (s.a) ameli sorulduğunda şöyle demiştir:

كَانَ عَمَلُهُ دِيمَةً وَكَانَ اِذَا عَمِلَ عَمَلاً اَثْبَتَهُ.

Rasûlullah'ın ameli devamlı idi. O, bir amele sarıldığı zaman, onu devamlı yapardı.

İşte bu sırra binâendir ki, Hz. Peygamber (s.a) de şöyle buyurmuştur:

مَنْ عَوَّدَهُ اللّٰهُ عِبَادَةً فَتَرَكَهَا مَلاَلَةً مَقَتَهُ اللّٰهُ.

Allah Teâlâ kime bir ibâdeti âdet kılarsa, o da o ibâdeti usandığın-dan terk ederse Allah Teâlâ ona buğzeder!

Bir ara Hz. Peygamber'e gelen bir heyet, kendisini meşgul etti ve o zamanki virdi geçti. İşte bu virdin telâfisi için ikindi namazından sonra iki rek'at namaz kıldı. Bundan böyle ölünceye kadar ikindi namazından sonra kıldığı bu virde devam etti. Ancak şu var ki başkası bu hususta kendisine uymasın diye mescidde değil, evinde bu iki rek'atı kılardı. (Âişe validemizle Ümmü Seleme vâlidemiz rivayet etmiştir).

Şayet 'Rasûlullah'ın ikindi namazından sonra kıldığı o iki rek'atın vakti, kerahet vakti olduğu için, başkası bu hususta Rasûlullah'a uymaya yetkili midir?' diye soracak olursan, bil ki kerahet hakkında zikrettiğimiz; güneşe tapanlara benzemekten kaçmak, şeytan boynuzunun çıktığı bir anda secde etmekten sakınmak veya usanmaktan korkarak ibâdeti bırakıp istirahat etmek gibi mânâların hiçbiri Rasûlullah'ın hakkında tahakkuk edemez. Bu bakımdan bu hususta başkası Rasûlullah'a kıyas edilemez. Bu hususta başkası kendisine uymasın diye, mezkûr namazını evinde kılması da, yukarıdaki hükmümüze şâhidlik eder!

İKİNCİ BÖLÜM

Gece İbâdetini Kolaylaştıran Sebepler, İhyâ Edilmesi Müstehab Olan Geceler, Geceleri İhyâ Etmenin, Akşam İle Yatsı Arasını İhyâ Etmenin ve Geceyi Kısımlara Ayırmanın Fazileti

Akşam ile Yatsı Namazlarının Arasını İhyâ Etmenin Fazileti

Hz. Peygamber (s.a) -Hz. Âişe'nin rivâyet ettiği bir hadîste- şöyle buyurmaktadır:

إِنَّ أَفْضَلَ الصَّلَوَاتِ عِنْدَ اللّٰهِ صَلَاةُ الْمَغْرِبِ لَمْ يَحُطَّهَا عَنْ مُسَافِرٍ وَلَا عَنْ مُقِيمٍ فَتَحَ بِهَا صَلَاةَ اللَّيْلِ وَخَتَمَ بِهَا صَلَاةَ النَّهَارِ فَمَنْ صَلَّى الْمَغْرِبَ وَصَلَّى بَعْدَهَا رَكْعَتَيْنِ بَنَى اللّٰهُ لَهُ قَصْرَيْنِ فِي الْجَنَّةِ.

> Allah nezdinde namazların en faziletlisi, akşam namazıdır ki, Allah Teâlâ o namazı ne yolculukta olan, ne de mukîm bir kimseden iskât etmemiştir. Onunla gece namazını başlatmış ve yine onunla gündüzün namazını sona erdirmiştir. Bu bakımdan, kim akşam namazını kılıp ondan sonra da iki rek'at sünnet kılarsa, Allah Teâlâ o kimse için cennette iki köşk bina eder.[85]

Hadîsin râvisi 'Bu köşklerin altından mı, gümüşten mi yapıldığını bilmiyorum. Çünkü hangisinden olacağını unuttum' demiştir.

وَمَنْ صَلَّى بَعْدَهَا أَرْبَعَ رَكَعَاتٍ غُفِرَ لَهُ ذَنْبُ عِشْرِينَ سَنَةً أَوْ قَالَ أَرْبَعِينَ سَنَةً

---

85) Ebu'l-Velid Yunus b. Ubeydullah ve Taberânî

Akşam namazından sonra dört rek'at nafile kılan bir kimsenin yirmi senelik (veya kırk senelik) günâhı affolunur.[86]

Ümmü Seleme ile Ebu Hüreyre, Hz. Peygamber'den şu hadîsi rivâyet etmektedirler:

مَنْ صَلَّى سِتَّ رَكَعَاتٍ بَعْدَ الْمَغْرِبِ عَدَلَتْ لَهُ عِبَادَةَ سَنَةٍ كَامِلَةٍ اَوْ كَاَنَّهُ صَلَّى لَيْلَةَ الْقَدْرِ.

Her kim akşam namazından sonra altı rek'at nafile namaz kılarsa, onun için bu altı rek'at, tam bir senenin ibâdetine denktir veya o kimse kadir gecesini sanki namaz kılarak geçirmiştir.[87]

Said b. Cübeyr, Sevbâ'dan Hz. Peygamber'in şu hadîsini rivayet eder:

مَنْ عَكَفَ نَفْسَهُ فِيمَا بَيْنَ الْمَغْرِبِ وَالْعِشَاءِ فِى مَسْجِدِ جَمَاعَةٍ لَمْ يَتَكَلَّمْ اِلاَّ بِصَلاَةٍ اَوْ قُرْاٰنٍ كَانَ حَقًّا عَلَى اللّٰهِ اَنْ يَبْنِىَ لَهُ قَصْرَيْنِ فِى الْجَنَّةِ مَسِيرَةُ كُلِّ قَصْرٍ مِنْهُمَا مِاۤئَةُ عَامٍ وَيُغْرِسُ لَهُ بَيْنَهُمَا غِرَاسًا لَوْ طَافَهُ اَهْلُ الدُّنْيَا لَوَسِعَهُمْ.

Camide, akşam ile yatsı arasında ibâdet maksadıyla nefsini hapseden bir kimse, eğer namaz veya Kur'an'dan başka birşey ile konuşmazsa, onun için cennette uzunluk ve genişliği yüz senelik bir mesafe olan iki köşk yapmak, Allah Teâlâ'ya bir (lûtf-u ilâhîsi) olarak hak olur ve yine Allah Teâlâ, onun için o iki köşkün arasında öyle bir bahçe tanzim eder ki, eğer bütün ehl-i dünya o bahçeyi ziyaret etse, o bahçe onları içine alır.[88]

مَنْ رَكَعَ عَشْرَ رَكَعَاتٍ مَا بَيْنَ الْمَغْرِبِ وَالْعِشَاءِ بَنَى اللّٰهُ لَهُ قَصْرًا فِى الْجَنَّةِ.

Kim akşam ile yatsı arasında on rek'at namaz kılarsa, Allah Teâlâ onun için Cennet'te bir köşk bina eder.[89]

---

86) (Hişam b. Urve'den)
87) Tirmizî ve İbn Mâce
88) *Namaz* bölümünde geçmişti.
89) İbn Mübârek

Hz. Ömer (r.a) 'Ey Allah'ın Rasûlü, o halde bizim, Cennet'te köşklerimiz çoğalır' diye sorunca, Rasûlullah (s.a) cevaben şöyle buyurmuş-tur: 'Allah Teâlâ'nın nezdinde daha çok ve daha güzeli vardır'.

Enes b. Mâlik (r.a), Rasûlullah'ın şu hadîsini rivayet eder:

مَنْ صَلَّى الْمَغْرِبَ فِى جَمَاعَةٍ ثُمَّ صَلَّى بَعْدَهَا رَكْعَتَيْنِ وَلَمْ يَتَكَلَّمْ بِشَىْءٍ فِيمَا بَيْنَ ذٰلِكَ مِنْ اَمْرِ الدُّنْيَا وَيَقْرَأُ فِى الرَّكْعَةِ الْاُولٰى فَاتِحَةَ الْكِتَابِ وَعَشْرَ اٰيَاتٍ مِنْ اَوَّلِ سُورَةِ الْبَقَرَةِ وَاٰيَتَيْنِ مِنْ وَسَطِهَا ﴿وَاِلٰهُكُمْ اِلٰهٌ وَاحِدٌ لَااِلٰهَ اِلاَّ هُوَ الرَّحْمٰنُ الرَّحِيمُ اِنَّ فِى خَلْقِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ الخ﴾ وَ ﴿قُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ﴾ خَمْسَ عَشْرَةَ مَرَّةٍ ثُمَّ يَرْكَعُ وَيَسْجُدُ فَاِذَا قَامَ فِى الرَّكْعَةِ الثَّانِيَةِ قَرَأَ الْفَاتِحَةَ وَاٰيَةَ الْكُرْسِىِّ وَاٰيَتَيْنِ بَعْدَهَا اِلٰى قَوْلِهِ ﴿اُولٰئِكَ اَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ﴾ وَثَلَاثَ اٰيَاتٍ مِنْ اٰخِرِ سُورَةِ الْبَقَرَةِ مِنْ قَوْلِهِ ﴿لِلّٰهِ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ الخ﴾ وَ ﴿قُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ﴾ خَمْسَ عَشْرَةَ مَرَّةٍ كَانَ لَهُ مِنَ الثَّوَابِ مَا لَاحَصْرَ لَهُ.

> Kim cemaatle akşam namazını kıldıktan sonra iki rek'at nafile namazı kılar ve aralarında dünya ile ilgili herhangi birşey konuşmazsa, o iki rek'atın birinde *Fâtiha* sûresini, sonra *Bakara* sûresinin başlangıcından on âyet, ortasından yüzaltmış üç ve yüzaltmış dördüncü ayetlerini ve on beş defa da *İhlâs-ı Şerîf*'i okuduktan sonra rükûa ve secdeye varırsa, ikinci rek'ata kalktığı zamanda Fâtiha'yı okuyup arkasından *Ayet'el-Kürsî*'yi ve ondan sonra gelen iki ayeti 'İşte bunlar cehennemliktirler, orada ebedî olarak kalıcıdırlar' (Bakara/257) meâlindeki ayete kadar okuyup *Bakara* sûresinin sonundan 'Göklerde ve yerde ne varsa hep Allah'ındır' ayetinden alıp, sûrenin sonuna kadar ve *İhlâs* sûresini de onbeş defa okursa, (ona hesapsız sevap verilir)...[90]

Hadîste geçtiği şekilde yapanın sevabını, Hz. Peygamber öyle bir şekilde tavsif buyurmuştur ki, hadde ve hesaba sığmaz...

Abdallardan olan Gurrez b. Vebre der ki: Hızır'a 'Bana her gece yapacağım bir ameli öğret' deyince, Hızır şöyle dedi:

---

90) Ebu Şeyh

Akşam namazını kıldığın zaman kalk ve yatsı namazına kadar hiç kimse ile konuşmaksızın namaz kılmaya devam et ve bütün himmetini kıldığın namaza hasret. Kılacağın namazın iki rek'atında bir selâm ver ve her rek'atta bir defa *Fâtiha*'yı, üç defa da *İhlâs-ı Şerîf*i oku. Namazını bitirdiğin zaman hiç kimse ile konuşmaksızın evine dön, evinde iki rek'at namaz daha kıl. Bu iki rek'atın her birinde *Fâtiha* ile yedi kere *İhlâs-ı Şerîf*i oku. Selâm verdikten sonra secdeye kapan ve yedi defa Allah'tan günâhlarının affını talep ederek şu duâyı oku:

سُبْحَانَ اللّٰهِ وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ وَلاَ اِلٰهَ اِلاَّ اللّٰهُ وَاللّٰهُ اَكْبَرُ وَلاَ حَوْلَ وَلاَ قُوَّةَ اِلاَّ بِاللّٰهِ الْعَلِىِّ الْعَظِيمِ.

Allah, her türlü eksiklikten münezzehtir. Hamd, Allah'a mahsustur. Allah'tan başka ilah yoktur. Allah herşeyden daha yücedir, günâhtan dönüş ve ibâdete yöneliş, ancak yüce ve büyük olan Allah'ın kuvvetiyle mümkündür.

Bu duâyı yedi defa tekrar et, sonra başını secdeden kaldır, normal bir şekilde otur ve ellerini kaldırarak şöyle duâ et:

يَا حَىُّ يَا قَيُّومُ يَا ذَا الْجَلاَلِ وَالْاِكْرَامِ يَا اِلٰهَ الْاَوَّلِينَ وَالْاٰخِرِينَ يَا رَحْمٰنَ الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ وَرَحِيمَهُمَا يَا رَبِّ يَا رَبِّ يَا اَللّٰهُ يَا اَللّٰهُ يَا اَللّٰهُ.

Ey hayy, ey kayyum, ey celâl ve ikram sahibi, ey geçmişlerin ve geleceklerin mabudu, ey dünya ve âhiretin rahman ve rahîmi! Yârab, Yârab! Yâ Allah, yâ Allah, yâ Allah...

Sonra ellerin kalkık olduğu halde ayağa kalk ve yine aynı duâyı tekrar et. Sonra istediğin yerde sağ kol üzerinde yüzün kıbleye dönük olduğu halde uyu. Rasûlullah'a (s.a) salât ve selâm getir ve uyku tutuncaya kadar salâvat okumaya devam et.

Bu sözlerden sonra Hızır'a dedim ki: 'İstiyorum ki bu duâları kimden dinlediğini de öğreneyim'.

Bu suâlime karşılık Hızır şöyle dedi:

Ben, Hz. Muhammed'in bu duâyı öğrendiği ve kendisine vahyedildiği sırada yanında hazır bulundum. Benim de

hazır bulunduğum bir mecliste ona bu duâ öğretildi. Ben de Hz. Muhammed'e bu duâyı öğretenden öğrendim![91]

Bu duâ ve namaza tam bir yakîn ve doğru bir niyyetle devam eden kimse, ölmezden önce Hz. Peygamber'i rüyasında görür. Bazı kimseler buna devam etmiş ve rüyasında Cennet'e girdiğini, orada peygamberleri ve Rasûlullah'ı görmüştür. Böylece Rasûlullah, kendisi ile konuşmuştur ve kendisini tanımıştır.

Kısaca, akşam ve yatsı namazlarının arasını ihyâ etme fazileti hakkında birçok hadîs rivayet edilmiştir. Hattâ Rasûlullah'ın âzadlısı Ubeydullah'a 'Hz. Peygamber (s.a) farz namazdan başka herhangi bir namazın kılınmasını emreder miydi?' diye sorulduğunda, Ubeydullah (r.a) 'Akşam ve yatsı namazlarının arasında nafile namaz kılmayı emrederdi' demiştir.

Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

مَنْ صَلّٰى مَا بَيْنَ الْمَغْرِبِ وَالْعِشَاءِ فَذٰلِكَ صَلَاةُ الْاَوَّابِينَ.

Bir kimse akşam ile yatsı arasında namaz kılarsa, işte onun bu namazı *Evvabîn*'in namazıdır![92]

Esved şöyle anlatır: 'Akşam ile yatsı arasında İbn Mes'ud'a her gittiğimde onu namaz kılarken görürdüm. Kendisine neden böyle yaptığını sorduğumda, şöyle dedi: 'Bu saat, gaflet saatidir de ondan...'

Enes (r.a), *Secde* sûresinin 16. ayetinin bu namaz hakkında nâzil olduğunu söylerdi: '(Onlar, o kimselerdir ki, geceleyin namaz kılmak için) yataklarından kalkarlar, rablerinin azabından korkarak ve rahmetinden ümidvâr olarak duâ ederler'.

Ahmed b. Ebî'l-Havarî şöyle der: Ebû Süleymân ed-Dâranî'ye şöyle sordum:

- Gündüzleri oruç tutup, akşam ile yatsı arasında yemek yemem mi sence daha iyidir; yoksa gündüzleyin oruçsuz olup, akşam ile yatsı arasını nafile ibâdetle ihyâ etmem mi?

---

91) İmam Irakî, bu hadîsin aslına rastlamadığını kaydeder.

92) *Namaz* bölümünde geçmişti.

- İkisini de yap!

- Eğer ikisini birden yapmak mümkün değilse, ne yapmalıyım?

- O zaman, gündüz nafile orucu tutma, akşam ile yatsı namazlarının arasını ihyâ et!

Geceleri İbadete Kalkmanın Fazileti

Ayetler

Rabbin senin gecenin üçte ikisinden daha azında, yarısında ve üçte birinde kalktığını; seninle beraber bulunanlardan bir topluluğun da böyle yaptığını biliyor. Geceyi ve gündüzü takdir eden Allah, sizin onu sayamayacağınızı bildiği için sizi affetti. Artık Kur'an'dan kolayınıza geleni okuyun.

(Müzzemmil/20)

Gerçekten gece kalkmak daha oturaklı ve söz daha etkilidir.

(Müzzemmil/6)

Onlar o kimselerdir ki, geceleyin namaz kılmak için yataklarından kalkarlar.

(Secde/16)

Yoksa âhiretin azabından korkarak ve rabbinin rahmetini umarak o gece saatlerinde kalkıp secde ve kıyam halinde ibâdet eden mi? (Ey Rasûlüm, onlara) de ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? Ancak gerçek akıl sahipleri anlar.

(Zümer/9)

Onlar ki rablerine secdeler ve kıyamlar yaparak geceyi geçirirler.

(Furkan/64)

Bir de sabırla ve namazla Allah'dan yardım isteyin.

(Bakara/45)

Denildi ki; buradaki *namaz*, geceleyin kalkıp ibâdet etmek demektir. Gece ibâdetine sabır ile yardım edilir ve böylece nefse karşı açılan mücahede, zaferle sonuçlanır.

Hadîsler

Bu konudaki haberlerden biri de Rasûlullah'ın şu mübarek sözüdür:

> Herhangi biriniz uyuduğu zaman, şeytan onun tepesinde üç düğüm bağlar. Bağladığı her düğümün yerine şu cümleyi nakşeder: 'Senin üzerinde uzun bir gece vardır, o halde uyu'. Bu bakımdan eğer o kimse uyanıp Allah'ı zikrederse, o düğümlerden biri çözülür. Abdest aldığında biri daha çözülür. Namaz kıldığı takdirde üçüncüsü de çözülür ve böylece neşeli ve müsterih bir şekilde sabahlar. Aksi takdirde neşesiz ve tembel olarak sabahlar.[93]

Başka bir haberde, Hz. Peygamber'in yanında sabahlara kadar mışıl mışıl uyuyan bir kişinin halinden bahsedildiğinde, Rasûlullah (s.a) şöyle buyurmuştur: 'O öyle bir kişidir ki, onun kulağına şeytan işemiştir'.[94] Yine bir haberde şöyle denilmiştir:

إِنَّ لِلشَّيْطَانِ سُعُوطًا وَلُعُوطًا وَذَرُورًا فَإِذَا اَسْعَطَ الْعَبْدَ سَاءَ خُلُقُهُ وَإِذَا اَلْعَقَهُ ذَرِبَ لِسَانُهُ بِالشَّرِّ وَإِذَا ذَرَّهُ نَامَ اللَّيْلَ حَتَّى يُصْبِحَ.

> Şeytanın buruna çekilecek enfiyesi, ağızdan alınacak ilacı, göze sürülecek sürmesi (gözotu) vardır, şeytan, bir kimseye enfiyesinden çektirdiği zaman, ahlâkı bozulur; ilacından yedirdiği zaman dili şerri konuşmak sûretiyle kötüleşir ve onun gözüne sürmesinden çektiği zaman da, bütün gece sabahlara kadar uyur.[95]

رَكْعَتَانِ يَرْكَعُهُمَا الْعَبْدُ فِي جَوْفِ اللَّيْلِ خَيْرٌ لَهُ مِنَ الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا وَلَوْلاَ اَنْ اَشُقَّ عَلَى اُمَّتِي لَفَرَضْتُهُمَا عَلَيْهِمْ.

> İki rek'at namaz vardır ki o iki rek'at namazı, gecenin ortasında kılmak, kul için dünya ve dünyadakilerden daha hayırlıdır. Eğer ben ümmetimin bu hususta zorluk çe-

93) Müslim ve Buharî, (Ebu Hüreyre'den)
94) Müslim ve Buharî, (İbn Mes'ud'dan)
95) Taberânî, (Enes'ten)

keceğinden korkmasaydım, muhakkak onlara bu iki rek'at namazı farz kılardım.[96]

Sahih'de Câbir (r.a) Rasûlullah'tan (s.a) şu hadîsi rivayet eder:

إِنَّ مِنَ اللَّيْلِ سَاعَةً لَا يُوَافِقُهَا عَبْدٌ مُسْلِمٌ يَسْأَلُ اللّٰهَ تَعَالٰى خَيْرًا إِلَّا أَعْطَاهُ إِيَّاهُ.

'Gecenin bir saati vardır ki, müslüman bir kul o saatte Allah Teâlâ'dan hangi hayırlı işi isterse, Allah Teâlâ kendisine onu ihsan buyurur'. Hadîsin başka bir rivayeti şöyledir: 'Kul o saatte dünya ve âhiret hayrını Allah'tan istediğinde, Allah verir. O saat ise, her gecede vardır'.[97]

Muğire b. Şu'be şöyle demiştir: 'Hz. Peygamber (s.a) ayakları kabarıp patlayıncaya kadar gece ibâdetine devam ederdi. Kendisine denildi ki: 'Acaba Allah Teâlâ, senin geçmiş ve gelecek günâhlarını affetmedi mi?' Rasûlullah (s.a) 'Ben, Allah'a çokça şükreden bir kul olmayayım mı?' dedi.[98] Bu sözünün mânâsından anlaşılır ki, onun bu türlü ibâdetleri, rütbesinin artmasından kinâyedir. Çünkü şükretmek, (nimetin) artmasına vesiledir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

Andolsun, eğer şükrederseniz, elbette size nimetimi artırırım.

(İbrahim/7)

Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

يَا أَبَا هُرَيْرَةَ! أَتُرِيدُ أَنْ تَكُونَ رَحْمَةُ اللّٰهِ عَلَيْكَ حَيًّا وَمَيِّتًا وَمَقْبُورًا وَمَبْعُوثًا؟ قُمْ مِنَ اللَّيْلِ فَصَلِّ وَأَنْتَ تُرِيدُ رِضَا رَبِّكَ، يَا أَبَا هُرَيْرَةَ! صَلِّ فِي زَوَايَا بَيْتِكَ يَكُنْ نُورُ بَيْتِكَ فِي السَّمَاءِ كَنُورِ الْكَوَاكِبِ وَالنَّجْمِ عِنْدَ أَهْلِ الدُّنْيَا.

Ey Ebu Hüreyre! İster misin, Allah'ın rahmeti hayatta, ölümde, kabirde ve haşre gönderildiğin zaman senin üzerinde olsun? (Eğer bunu istiyorsan) geceleyin kalk, rabbinin

---

96) Adem b. Ebî İyas, (*mürsel* olarak). 'Farz kılardım' cümlesinden maksat; 'Allah'a farz kılması için müracaatta bulunacaktım' demektir.

97) Müslim

98) Müslim ve Buharî

rızasını tahsil etmek için namaz kıl. Ey Ebu Hüreyre, evinin köşesinde namaz kıl. Böyle yaptığın takdirde senin evinin nûru göklerde ve yerde yıldızların nûrunun parladığı gibi parlayacaktır.[99]

عَلَيْكُمْ بِقِيَامِ اللَّيْلِ فَإِنَّهُ دَأْبُ الصَّالِحِينَ قَبْلَكُمْ فَإِنَّ قِيَامَ اللَّيْلِ قُرْبَةٌ إِلَى اللّٰهِ وَتَكْفِيرٌ لِلذُّنُوبِ وَمَطْرَدَةٌ لِلدَّاءِ عَنِ الْجَسَدِ وَمَنْهَاةٌ عَنِ الْإِثْمِ.

Gece ibâdetini kaçırmayın, çünkü gece ibâdeti, sizden önceki sâlihlerin âdetidir. Zira gece ibâdeti Allah'a (mânen) yaklaşmak olduğu gibi günahların da kefaretidir. Bedendeki hastalığı giderici ve günâhtan alıkoyucudur.[100]

مَا مِنِ امْرِئٍ تَكُونُ لَهُ صَلَاةٌ بِاللَّيْلِ فَغَلَبَهُ عَلَيْهَا النَّوْمُ إِلَّا كُتِبَ لَهُ أَجْرُ صَلَاتِهِ وَكَانَ نَوْمُهُ صَدَقَةً عَلَيْهِ.

Gece ibâdeti, bir kimsenin âdeti ise, fakat o ibâdetini yapmasına uyku fırsat vermezse, kendisine namazının ecri yazıldığı gibi, uykusu da kendisine sadakadır.[101]

Hz. Peygamber Ebu Zer el-Gıfârî'ye hitâben şöyle demiştir:

لَوْ أَرَدْتَ سَفَرًا أَعْدَدْتَ لَهُ عُدَّةً؟ قَالَ: نَعَمْ، قَالَ: فَكَيْفَ سَفَرُ طَرِيقِ الْقِيَامَةِ؟ أَلَا أُنَبِّئُكَ يَا أَبَا ذَرٍّ بِمَا يَنْفَعُكَ ذٰلِكَ الْيَوْمِ قَالَ: بَلٰى بِأَبِي أَنْتَ وَأُمِّي قَالَ: صُمْ يَوْمًا شَدِيدَ الْحَرِّ لِيَوْمِ النُّشُورِ وَصَلِّ رَكْعَتَيْنِ فِي ظُلْمَةِ اللَّيْلِ لِوَحْشَةِ الْقُبُورِ وَحُجَّ حَجَّةً لِعِظَائِمِ الْأُمُورِ وَتَصَدَّقْ بِصَدَقَةٍ عَلٰى مِسْكِينٍ أَوْ كَلِمَةِ حَقٍّ تَقُولُهَا أَوْ كَلِمَةِ شَرٍّ تَسْكُتُ عَنْهَا.

- Eğer sefere gitmek istersen, onun için hazırlık yapar mısın?

- Evet.

99) İmam İrâkî'ye göre bu hadîs *uydurma*'dır.
100) Tirmizî, (Bilâl'den); Taberânî ve Beyhakî, (Ebu Umâme'den)
101) Ebu Dâvud ve Nesâî, (Hz. Âişe'den)

- O halde kıyâmet yolunun seferi nasıl olur ey Ebu Zer? O gün sana fayda verecek şeyleri haber vereyim mi'.

- Anam babam sana fedâ olsun ey Allah'ın Rasûlü! Evet!

- Sıcak günde, mahşer günü için oruç tut. Kabrin vahşeti için gecenin zifiri karanlığında iki rek'at namaz kıl. Büyük işlere hazırlıklı olmak için hacc yap. Miskine sadaka ver. Doğru söyle veya çirkin sözlerden kaçın.[102]

Rivayet ediliyor ki Rasûlullah zamanında bir zat var idi, halk yataklarına girdiğinde ve gözlere uyku geldiğinde o zat kalkar, namaz kılar ve Kur'an okurdu. Devamlı bir şekilde 'Ey ateşin rabbi! Beni ateşten koru!' derdi. Böylece Rasûlullah bir ara onu dinlemek için geldi ve kendisini dinledi. Sabahladığı vakit kendisine şöyle hitap etti: 'Ey Filân! Neden Allah'tan cenneti istemedin?' O zat 'Ey Allah'ın Rasûlü! Ben daha oraya varmadım ve amelim cenneti istemeye elverişli değil'. Bu cevap karşısında kalan Hz. Peygamber'e az bir zaman sonra Cebrail (a.s) gelip şöyle demiştir:

اَخْبِرْ فُلاَنًا اَنَّ اللّٰهَ قَدْ اَجَارَهُ مِنَ النَّارِ وَاَدْخَلَهُ الْجَنَّةَ.

Ey Muhammed! Filâna söyle ki, Allah onu ateşten korudu ve cennete dâhil etti.

Cebrail Rasûlullah'a (s.a) şöyle der:

نِعْمَ الرَّجُلُ ابْنُ عُمَرَ لَوْ كَانَ يُصَلِّى بِاللَّيْلِ فَاَخْبَرَهُ النَّبِىُّ بِذٰلِكَ فَكَانَ يُدَاوِمُ بَعْدَهُ عَلٰى قِيَامِ اللَّيْلِ.

İbn Ömer ne iyi bir insandır, eğer geceleri de namaz kılsa...

Bunun üzerine Rasûlullah (s.a) İbn Ömer'e Cebrail'in sözünü nakletti. Bu müjde ile karşılaşan İbn Ömer de bundan sonra devamlı olarak gece namazını kıldı.

Nafî diyor ki: İbn Ömer, geceleyin namaz kılar, sonra şöyle derdi. 'Ey Nafî! Biz seher vaktine girdik mi?' Ben 'hayır' derdim. O yine kalkıp namaza devam ederdi. Sonra 'Ey Nafî! Biz seher var-

---

102) İbn Ebî Dünya, (İbn Muhalled'den *mürsel* olarak)

tine girdik mi?' Ben 'evet' derdim. Bundan sonra namazını bırakıp, şafak doğuncaya kadar istiğfar ederdi.

Hz. Ali şöyle demiştir: 'Hz. Yahya b. Zekeriya (a.s) bir ara arpa ekmeğinden doya doya yedi ve o gece sabaha kadar uyuyup virdini terketti. Bunun üzerine Allah Teâlâ kendisine şöyle vahiy gönderdi:

يَا يَحْيٰى اَوَجَدْتَ دَارًا خَيْرًا لَكَ مِنْ دَارِى؟ اَمْ وَجَدْتَ جِوَارًا خَيْرًا لَكَ مِنْ جِوَارِى؟ فَوَعِزَّتِى وَجَلاَلِى يَا يَحْيٰى لَوِ اطَّلَعْتَ اِلَى الْفِرْدَوْسِ اِطِّلاَعَةً لَذَابَ شَحْمُكَ وَلَبَكَيْتَ الصَّدِيدَ بَعْدَ الدُّمُوعِ وَلَبِسْتَ الْجِلْدَ بَعْدَ الْمُسُوحِ.

Ey Yahya! Acaba benim evimden daha hayırlı bir ev mi buldun, yoksa benim komşuluğumdan daha iyi bir komşuluk mu buldun? Ey Yahya! İzzet ve celâlim hakkı için, eğer *Firdevs*'i görmüş olsaydın bedenindeki yağ erir ve nefsin ona kavuşmak için tenini terkederdi. Eğer sen, cehennemi bir defacık görmüş olsaydın, onun dehşetinden erirdin. Göz yaşlarından gözlerinden irinler akmaya başlardı ve Mesuh'tan sonra (Benî İsrail zamanında âbidlerin giydiği ve kara yünden yapılmış bir nev'i elbise) deri (veya demir) elbiseyi giyerdin.

Hz. Peygamber'e şöyle denildi:

اِنَّ فُلاَنًا يُصَلِّى بِاللَّيْلِ فَاِذَا اَصْبَحَ سَرَقَ فَقَالَ: سَيَنْهَاهُ مَا يَعْمَلُ.

'Filân adam, bütün gece namaz kılıyor, sabahladığı zaman hırsızlık yapıyor, (bunun hali ne olacak?)' denilmesi üzerine Rasûlullah (s.a) 'Onun yaptığı ibâdet, birgün onu yaptığı kötülükten menedecektir' buyurdu.[103]

رَحِمَ اللّٰهُ رَجُلاً قَامَ مِنَ اللَّيْلِ فَصَلّٰى ثُمَّ اَيْقَظَ امْرَاَتَهُ فَصَلَّتْ فَاِنْ اَبَتْ نَضَحَ فِى وَجْهِهَا الْمَاءَ.

---

103) İbn Hibban, (Ebu Hüreyre'den)

Allah o kişiden razı olsun ki, geceleyin kalkar, namaz kılar, sonra eşini uyandırır, o da namaz kılar; eğer eşi uyanmak istemezse yüzüne su serper.[104]

رَحِمَ اللّٰهُ امْرَأَةً قَامَتْ مِنَ اللَّيْلِ فَصَلَّتْ ثُمَّ اَيْقَظَتْ زَوْجَهَا فَصَلّٰى فَاِنْ اَبٰى نَضَحَتْ فِى وَجْهِهِ الْمَاءَ.

Allah, o kadından razı olsun ki, geceleyin kalkıp namaz kılar ve daha sonra kocasını uyandırır, o da namaz kılar. Eğer kocası uyanmazsa, onun yüzüne su serpmek suretiyle onu uyandırır.[105]

مَنِ اسْتَيْقَظَ مِنَ اللَّيْلِ وَاَيْقَظَ امْرَأَتَهُ فَصَلَّيَا رَكْعَتَيْنِ كُتِبَا مِنَ الذَّاكِرِينَ اللّٰهَ كَثِيرًا وَالذَّاكِرَاتِ.

Kim geceleyin uyanır ve hanımını da uyandırır, sonra da ikişer rek'at namaz kılarlarsa, Allah'ı çokça zikredip anan, erkek ve kadınlar zümresine yazılırlar.[106]

اَفْضَلُ الصَّلاَةِ بَعْدَ الْمَكْتُوبَةِ قِيَامُ اللَّيْلِ.

Farz namazdan sonra en faziletli (nafile) namaz gece namazıdır.[107]

Hz. Ömer (r.a), Hz. Peygamber'in (s.a) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

مَنْ نَامَ عَنْ حِزْبِهِ اَوْ عَنْ شَيْءٍ مِنْهُ بِاللَّيْلِ فَقَرَاَهُ بَيْنَ صَلاَةِ الْفَجْرِ وَالظُّهْرِ كُتِبَ لَهُ كَاَنَّمَا قَرَاَهُ مِنَ اللَّيْلِ.

Kim hizbinin (Kur'andan okunan bir miktarın) tamamını veya bir kısmını tamamlamadan uyuyup geceleyin kalkmazsa, sonra o hizbini sabah namazı ile öğle namazı

---

104) Ebu Dâvud ve İbn Hibban
105) Ebu Dâvud ve İbn Hibban
106) Ebu Dâvud ve Nesâî, (Ebu Said ve Ebu Hüreyre'den *sahih* bir senedle)
107) Müslim, (Ebu Hüreyre'den)

arasında okursa, sanki onu geceleyin okumuş gibi kendisine sevap yazılır.[108]

Ashab'ın ve Âlimlerin Sözleri

Hz. Ömer (r.a) gece virdinden bir ayet okuyamadığı zaman, bayılıp düşer, adetâ hasta ziyareti gibi kendisini ziyarete gelirlerdi.

İbn Mes'ud (r.a) gözleri uykuya daldığında kalkar, gece ibâdetine başlardı. Sabaha kadar arı kovanından gelen ses gibi sesi işitilirdi.

Süfyân es-Sevrî (r.a) bir gece doya doya yemek yedi. Bunun üzerine kendisini kasdederek 'Eşeğin yemi arttıkça, çalışması da artırılır' deyip, o gece, sabaha kadar ibâdet etti.

Tâvus (r.a) yatağının üzerine uzandığı zaman, ateşe tutulan sac üzerinde tenelerin zıplaması gibi hareketler yapardı. Sonra kalkar, sabaha kadar namaz kılardı. Sonra şöyle derdi: 'Cehennemi anmak ve hatırlamak, âbidlerin uykusunu kaçırmıştır'.

Hasan Basrî (r.a) şöyle demiştir: 'Gecenin zahmetinden daha şiddetli ve nefse daha ağır gelen ve bir de şu malın Allah yolunda infâk edilmesinden daha zor olan bir amel tanımıyorum'. Bu sözden sonra Hasan Basrî'ye şöyle denildi: 'Teheccüd namazını kılanlara ne oluyor ki, yüzleri herkesin yüzünden daha iyi parlıyor?' Hasan Basri 'Onlar, Rahman ile başbaşa kaldıkları için Rahman (c.c) nûrundan onlara bir nûr giydirmiştir' dedi.

Sâlihlerden biri seferden geldi. Kendisine bir döşek serildi. Döşek üzerinde o gecenin virdini geçirecek kadar uyku uyudu. Bundan sonra hiçbir zaman döşek üzerinde uyumamak üzere yemin etti...

Abdülaziz b. Ebî Avvad[109] gece olduğu zaman yatağına gelir, eliyle yatağı sıvazlar; 'Muhakkak, sen yumuşaksın. Allah'a yemin

---

108) İmam Ahmed, Dârimi, İbn Huzeyme, Ebu Dâvud, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce, Ebu Yâ'lâ ve İbn Hibban, (İbn Ömer'den)

109) Künyesi Ebu'l-Fadl, lâkabı Şazan'dır. İbn Hibban sika (güvenilir) olduğunu söylemiştir. Buhârî ve Nesâi kendisinden hadîs rivayet etmişlerdir.

ederim cennette senden daha yumuşak yatak vardır' deyip kalkar, bütün gecesini ibâdetle ihyâ ederdi.

Fudayl b. İyâz şöyle demiştir: 'Geceyi ilk başından ibâdetle karşılarım. Fakat uzunluğu her ne kadar beni korkutuyorsa da aldırış etmeyip, Kur'an okumaya başlarım. Böyle sabahladığım halde yine de ibâdetten doymuş değilim'.

Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: 'Kişi, günâh işler ve işlediği günâhtan ötürü gece ibâdetinden mahrum olup (bu büyük hazineyi elden kaçırır)'.

Fudayl b. İyaz şöyle demiştir: 'Gecenin ibâdetine ve gündüzün orucuna muktedir olmadığın zaman, bilmiş ol ki sen mahrumsun. Ayrıca günâhların da çoğalmıştır'.

Sile b. Uşeyn[110] (r.a) bütün gece namaz kılar, seher zamanı geldiğinde şöyle derdi: 'Ey rabbim! Benim gibi bir kimse cenneti istemez. (Çünkü yüzüm yok). Fakat beni rahmetinle cehennemden koru!'

Bir adam, hükemadan birisine 'Ben gece ibâdetine kalktığım zaman zayıflıyorum; (bana ne tavsiye edersin?)' deyince, o da şöyle bir tavsiyede bulundu: 'Ey kardeşim! Ne gündüzleri Allah'a isyan et, ne de geceleri ibadete kalk!'

Hasan b. Sâlih'in bir cariyesi vardı. O câriyeyi birisine sattı. Gece yarısı olduğu zaman câriye kalktı ve şöyle dedi:

- Ey evin sâkinleri! Namaza! Namaza!

- Galiba sabahladık, fecr oldu mu?

- Siz farz namazlardan başka namaz kılmıyor musunuz?

- Evet, biz farzdan başka namaz kılmıyoruz.

Bunun üzerine câriye, Hasan b. Salih'in yanına gelip, şöyle dedi. 'Ey efendim! Beni öyle birilerine satmışsın ki, farz namazdan başka namaz kılmıyorlar. Beni geri al!' O da geri aldı.

Rebî şöyle demiştir: 'Ben, İmam Şafii'nin evinde birçok gece yattım. Geceleri az bir zaman uyurdu.

110) Tâbiîndendir. İbn Abbas dahil birçok sahabîden hadîs rivayet etmiştir.

Ebû Cuveyriye şöyle der: "Ben Ebu Hanife ile altı ay arkadaşlık yaptığım hâlde, bu müddet zarfında bir tek gece bile yanını yere koyarak yattığını görmedim. Ebu Hanife, ilk zamanlarında gecenin yarısını ibâdetle ihyâ ederdi. Fakat bir ara bir cemaatin yanından geçti. O cemaat, fısıldaşarak birbirlerine dediler ki: 'Bu kişi bütün geceyi ibâdetle ihyâ ediyormuş'. Bu sözü işiten Ebu Hanife (r.a) 'Bende olmayan bir vasıfla vasıflandırılmaktan utanırım' deyip, bundan sonra bütün geceyi ihyâ etmeye başladı".

İmam Azam'ın geceleyin yatmak için yatağının olmadığı söylenir.

Mâlik b. Dinar (r.a) bir gece, akşamdan sabaha kadar şu ayeti durmadan tekrar etti:

> Yoksa o kötülükleri işleyip duranlar, kendilerini iman edip sâlih ameller işleyenler gibi yapacağız, hayat ve ölümlerini bir tutacağız mı sandılar? Ne fena hüküm veriyorlar!
>
> (Casiye/21)

Muğire b. Habib şöyle anlatır: Mâlik b. Dinâr yatsı namazından sonra kalkarak abdest aldı. Sonra seccadesine yönelip sakalına yapıştı. Göz yaşları âdeta kendisini boğmaktaydı ve şöyle dedi:

> Ey Allahım! Mâlik kulunun bu ak tüylerini ateşe harâm kıl. Ey rabbim! Cennetin sâkinlerini cehennemin sâkinlerinden ayırdetmek ve bölmek senin şânındandır. Acaba Mâlik kulun, hangi sınıfa dâhildir? Acaba bu iki evden hangisi Mâlik kulunun evidir?

Fecr doğuncaya kadar Mâlik b. Dinâr bu sözleri tekrar edip durdu.

Mâlik b. Dinâr diyor ki: 'Bir gece virdimi unutup uyumuştum. Bir de rüyamda gördüm ki, mümtaz bir güzelliğe sâhip bir câriye, elinde bir parça kağıt olduğu halde bana 'Sen bu kağıdı okuyabilir misin?' diye sordu. Ben 'Evet okuyabilirim' dedim. Bunun üzerine cariye, kağıdı elime tutuşturdu. Kağıtta şunlar yazılıydı:

Lezzetler ve temennîler, seni cennetlerdeki uysal ve beyaz (elâ gözlü), hurîlerden meşgul mü etti? Oysa cennette ebedî olarak yaşarsın, ölüm de yoktur ve cennetlerde güzel hurîlerle beraber zevk u safâ sürersin. Uykundan uyan. Zira Kur'an ile teheccüd kılmak uykudan daha hayırlıdır.

Anlatıldığına göre Mesrûk[111] hacca gittiğinde, Mekke'de kaldığı müddetçe hiçbir gece secde hâlinde olmaksızın uyumadı. Bütün uykusu secde hâlinde idi.

Âbidlerden olan Ezhar b. Muğis şöyle anlatır: Rüyamda ehl–i dünya kadınlarına benzemeyen bir hatun gördüm. Kendisine dedim ki:

- Sen kimsin?

- Ben hurîlerdenim.

- O halde benimle evlenir misin?

- Beni efendimden iste ve mehrimi ver de evlenelim.

- Senin mehrin nedir?

- Uzunca süren teheccüd ibâdetinin yapılması!

Yusuf b. Mihran şöyle demiştir: 'Allah'ın arşının altında horoz şeklinde bir melek vardır. Pençesi inciden, ibiği yeşil zeberceddendir. Gecenin ilk üçte biri geçtiği zaman, iki kanadını çırpar ve öterek şöyle der: 'İbâdete kalkanlar, kalksınlar!' Gecenin yarısı geçtiği zaman, yine kanatlarını çırparak bağırıp şöyle der: 'Teheccüd kılanlar kalksınlar!' Gecenin üçte ikisi geçtiği zaman kanatlarını çırparak, bağırıp şöyle der: 'Namaz kılanlar kalksınlar!' Fecirde ise kanatlarını çırptıktan sonra bağırarak şöyle der: 'Günahları boyunlarına asılı olduğu halde gafiller kalksınlar'.

Söylenildiğine göre, Vehb b. Münebbih el-Yemanî, otuz sene yanını yere koymamıştır. Kendisi şöyle demektedir: 'Evimde bir şeytan görmem, bir yastığı görmekten bana daha sevimli ve kolay gelir. Çünkü yastık, insanı uykuya dâvet etmektedir'. Vehb'in, or-

---

111) Tâbiînin birinci tabakasındandır. Hicrî 63 yılında -61 yaşındayken- vefat etmiştir.

tası hurma lifi ile dolu ve deri yüzlü yastığımsı bir şeyi vardı. Uyku kendisini zorladığı zaman, göğsünü onun üzerine koyup birkaç defa sayıklar, sonra uykudan ürkerek derhal namaza kalkardı.

Seleften Rukbe b. Muskale şöyle anlatır: 'Rüyamda izzet sâhibi Allah'ı gördüm ve şöyle dediğini işittim: 'İzzet ve celâlim hakkı için Süleyman et-Teymî kulumun yattığı yeri keremimle donatacağım. Çünkü o kırk sene sabah namazını yatsı abdestiyle kıldı'.

Denilir ki: Bu zâtın ictihadına göre uyku kalbe karıştığı zaman abdest bozulur.

Kur'an'dan önce inmiş eski kitapların bazılarında Allah Teâlâ'dan şu söz rivayet edilmektedir: 'Benim gerçek kulum, kalkmak için horozların ötüşünü beklemeyen kimsedir'.

Gece İbadetine Kalkmayı Kolaylaştıran Zâhirî Sebepler

Gece ibâdeti halkın avam tabakası için zordur. Ancak zâhir ve bâtında gece ibâdetini kolaylaştıran şartları yerine getirmeye muvaffak olan (havass) kimseler için ise kolaydır. Bu ibadeti kolaylaştıran zâhirî şartlara gelince, onlar dört tanedir:

1. Fazla yememek, fazla içmemek ve dolayısıyla uykunun kendisine galip gelip gece ibâdete kalkmayı ağırlaştırmamaktır. Şeyhlerden bazıları her gece sofranın başında dikilip şöyle diyordu:

- Ey mürid kitleleri! Fazla yemeyiniz ki, fazla içmeyesiniz ve dolayısıyla çok uyumuş olmayasınız. Bunu yaptığınız takdirde ölüm ânında çok üzüntü duymuş olacaksınız! Mideyi yemeğin ağırlığından hafifletmek, bu konuda en büyük temeldir.

2. Âzâlarını yorucu ameller yapmak sûretiyle nefsini bıktırmamaktır. Çünkü böyle yapıldığı takdirde âsab bozukluğu meydana gelir! Bu hastalık ise, fazla yemek gibi uykuyu celbedici bir hastalıktır.

3. Gündüz kaylulet uykusunu terketmemektir. Çünkü kaylulet uykusu gece ibadetine yardım eden bir *sünnet-i seniyye*'dir.[112]

---

112) İbn Mâce, (İbn Abbas'tan)

4. Gündüz günah işlememek. Çünkü günahlar kalbi katılaştırır. Kalp ile rahmet sebeplerinin arasına bir perde gerilir.

Bir kişi Hasan Basrî'ye (r.a) şöyle der: 'Ey Ebu Said! Ben sapasağlam olarak uyuyorum ve gece ibadetine kalkmayı da seviyorum. Bunun için abdest suyumu hazırlıyorum. Fakat buna rağmen kalkamıyorum, sebebi ne ola ki?' Hasan (r.a) 'Senin günahların seni sımsıkı bağlamış da (ondan kalkamıyorsun!)' der.

Hasan Basri (r.a), çarşıya girdiği zaman alışveriş yapanların fuzulî ve mânâsız konuşmalarını dinleyip şöyle derdi: 'Zannedersem bu kimselerin gecesi kötü bir gecedir. Çünkü bunlar kaylulet uykusunu uyumuyorlar'.

Süfyân es-Sevrî şöyle der: 'İşlediğim bir günahtan ötürü beş ay gece ibâdetinden mahrum oldum'. Kendisine 'O işlediğin günâh neydi?' diye sorulduğu zaman "Bir kişiyi ağlarken gördüm. İçimden 'Bu adam samimi değil, riyakârdır' demiştim".

Seleften biri şöyle anlatır: Gürrez b. Vebre'nin huzuruna girdiğimde, onu ağlarken buldum. Kendisine şöyle sordum:

- Aile efradından birinin ölüm haberi mi geldi ki, bu şekilde ağlıyor-sun?

- Ondan daha kötü!

- Seni şiddetle sarsan bir hastalık mı var?

- Daha da kötü!

- O halde neymiş o?

- Benim kapım kilitli, perdelerim sarkık olduğu halde ben bu gece kalkıp virdimi okumadım. Bunun sebebi mutlaka yaptığım bir günâhtan ileri gelmektedir. Oysa hayr, başka bir hayra insanı çağırmakta, şer ise, şerre çağırmaktadır. Hayr ve şerrin her ikisinin de azı çoğuna sürükler!

İşte bu hikmete binâen Ebu Süleyman Dârâni 'Bir kimsenin cemaatla kılınması gereken namazını bu şekilde kılmaması, mutlaka işlediği bir günâhtan ileri gelmektedir!' ve 'Gece ihtilâm olmak cezadır, cenâbet olmak uzaklıktır' derdi.

Âlimlerden biri şöyle demiştir: 'Ey miskin insan! Oruç tuttuğun zaman düşün, kimin yanında ve neyle iftar edeceksin? Zira kul, bazen bir lokmayı yer, o lokma onun kalbini istikametten saptırır ve o kalp, ilk durumuna bir türlü artık dönemez olur. Çünkü bütün günahlar kalbin kasvetini artırır ve gece kalkmasına mâni olur. Bütün günâhlardan daha fazla menfi tesir yapan şey, haram yemektir. Helâl lokma ise, kalbin temizlenmesine tesir edip kalbi hayra doğru sürükler. Onun yaptığı bu müsbet tesir, belki de hiçbir ibâdetten elde edilemez. Kalpleri deneme ile murakabe eden ve ilâhî nizamın şahidliğiyle bu durumları sabit olanlar helâl lokmayı bilirler'.

Bu sırra binâen seleften biri şöyle demiştir: 'Nice lokmalar vardır ki, insanı gece ibâdetinden menederler! Nice düşünce ve bakışlar vardır ki, bir sûreyi okumaktan insanı meneder! Kul bir lokmayı yer veya bir harekette bulunur, ondan ötürü bir sene gece ibâdetinden mahrum olur! Nasıl ki, (gerçek şekilde) namaz kılmak, insanı her türlü fuhşiyat ve kötülük yapmaktan menediyorsa, fuhşiyat yapmak da öylece insanı namaz kılmaktan ve diğer hayırlı işleri yapmaktan meneder!'

Dinever şehrinde gardiyanlık yapanlardan biri şöyle diyor: "Ben otuz küsür sene gardiyanlık yaptım. Geceleyin suç üstü yakalananların hepsine 'Cemaatle yatsı namazını kıldın mı?' diye sorardım. Onlar da 'hayır' cevabını verirlerdi". İşte bu hâdise, cemâatın insanı fuhşiyat ve kötülükleri yapmaktan menedişine delâlet etmez de, neye delâlet eder?

Gece İbadetine Kalkmayı Kolaylaştıran Bâtınî Sebepler

Gece ibadetini kolaylaştıran bâtınî sebepler dört tanedir.

1. Kalbin müslümanlara buğzetmekten, bid'atlardan ve dünya kaygusundan pâk bulunmasıdır. Zira kalbinin bütün himmetini dünya işlerine hasreden bir kimsenin gece kalkıp ibadet etmesi mümkün değildir. Eğer kalkarsa da namazı hakkında değil, dünya kayguları hakkında düşünmeye dalar, vesveselerin içerisinde kıvranıp durur. Böyle bir kimsenin benzeri hakkında şöyle denilmiştir:

Kapıcı bana senin uykuda olduğunu haber verdi.

Hâlbuki sen uyanık olduğun zaman da uyuyorsun!

2. Emelin kısaltılmasıyla beraber kalpten ayrılmayan ezici bir korkudur. Kişi âhiretin şiddetlerini, cehennemin o korkunç derekelerini düşündüğü zaman, elbette uykusu kaçar, tedbir alması ve hazırlıklı bulunması iştiyâkı oldukça kabarır. Nitekim Tavus b. Keysan şöyle demiştir: 'Cehennemin hatırlanması, âbidlerin uykusunu kaçırır!'

Basra'da Süheyl adlı bir köle bütün geceyi ibadetle ihyâ ederdi. Sâhibesi birgün kendisine şöyle der:

- Senin geceleyin ibâdet edişin gündüz çalışmalarına zarar veriyor.

- Süheyl (kendisini kastediyor) ateşi hatırladığı zaman, uyku onu tutmaz!

Yine bütün geceyi ihyâ eden başka bir köleye şöyle denmiş:

- Neden böyle yapıyorsun?

- Ateşi hatırladığım zaman, korkum kabardıkça kabarır. Cenneti düşündüğüm zaman da şevkim yükseldikçe yükselir. Bu bakımdan uyumaya kudretim yok!

Zünnûn-i Mısrî şöyle demiştir:

Kur'an, va'd ve vaîd ile gözleri gecelerde uyumaktan menetmiştir.

Onlar celâl sahibi hükümdarın kelâmını dinlemişlerdir.

Bunun için onların boyunları,

Zilletlerini Allah'ın izzeti önünde göstermek için

O'nun rahmetine eğildi.

Yine aynı mânâyı ifade etmek için şöyle demişlerdir:

Ey uzun uykulu ve uzunca gafletlere dalan insan!

Çok uyku birçok hasret ve üzüntüleri gerektirir.

Bil ki kabirde eğer oraya inersen (ki ineceksin)

Ölümden sonra bir uyku vardır ki, uzadıkça uzar

Yine orada işlediğin günahlardan

Ve sevaplardan ötürü senin için döşek yakılmıştır.

Ölüm meleğinin geceleyin ansızın gelmeyeceğinden emin misin?

Oysa nice emin kimseler vardır ki,

Kapıları geceleyin ansızın çalınmıştır

İbn Mübarek şöyle demiştir:

Gece, zifirî karanlığa büründüğü zaman, onu kucaklarlar.

Rükû'da oldukları hâlde üzerlerine şafak doğar.

Korku, uykularını kaçırmıştır.

Bunun için dimdik ayaktalar.

Dünyada emin olanlar ise, mışıl mışıl uyumaktadırlar.

3. Gece ibâdetinin faziletini bu konuya delâlet eden âyet, haber ve eserleri dinlemek sûretiyle bilmeli ki, ümidi kuvvetlensin ve sevaba karşı şevki artsın. Şevk de kendisini daha fazla sevap ve cennetlerin derecelerini elde etmeye teşvik etsin. Nitekim hikâye ediliyor ki, sâlihlerden birisi gazadan dönerken hanımı kendisi için (yumuşacık bir) yatak seriverdi ve (yatağın üzerinde) oturarak kendisini beklemeye başladı. O ise camiye girdi, sabaha kadar aralıksız ibâdete devam etti. Hanımı 'Seni uzun bir süre bekledim; sen ise seferden dönüş yaptığın hâlde sabaha kadar namaz kıldın?' deyince, o zat 'Ben bütün gece cennet hurilerinden birisini düşündüğüm için seni ve evi unuttum. Müstakbel sevgilimin aşkı ile gecenin bütününü ibadete hasrettim' dedi.

4. İbâdete teşvik eden gizli vesilelerin en şereflisi bulunan dördüncü vesile, Allah'ı sevmek, ibadetinde konuştuğu her harf ile rabbine münâcaat ettiğine, rabbinin ise kalbine gelen mânâları bile müşahade etmekle beraber, her hâline vâkıf ve muttali olduğuna sarsılmaz bir tarzda inanmaktır. Yine inanmalı ki kalbine gelen o mânâlar da Allah'tan gelen ve kendisiyle yaptığı hitap ve konuşmalardır. Bu bakımdan kul Allah'ı sevdiği zaman, şüphesiz ki, Allah ile başbaşa kalmayı da sever ve onun münâcâtından lezzet alır. Böylece sahibi ile yaptığı münâcattan lezzet

duymayı uzak bir ihtimal saymak uygun değildir. Zira böyle bir lezzetin varlığına hem akıl, hem de nakil şâhidlik eder!

Aklın Şahidliği

Güzelliğinden ötürü herhangi bir şahsa veya nimet ve servetinden dolayı pâdişaha aşık olanın hâli dikkate alınsın ve ibretle bakılsın ki, bu âşık, mâşuku ile başbaşa kaldığında münâcâtından nasıl lezzet alıyor? Tâ sabahlara kadar nasıl da uyku kendisini tutmuyor?

Şayet 'Güzele bakmak insana bir zevk verir. Allah Teâlâ ise, görülmez' dersen; bil ki, eğer güzel olan sevgili perdenin arkasında veya karanlık bir evde bulunuyorsa dahi âşık ona bakmaksızın ve hiçbir şey ummaksızın sadece O'nun komşusu olmaktan lezzet, O'na âşık olduğunu izhâr etmek ve duyulacak bir yerden ağzıyla bunu ikrar etmekten zevk alır. Her ne kadar onun böyle olduğu sevgiliye mâlum ise de...

Eğer 'Âşık mâşukun cevabını bekler ki onun cevabını işitmekle lezzetlensin. Oysa Allah Teâlâ'nın konuşmasını kulağıyla dinleyemez' dersen; bil ki, Allah'ın âşığı olan zât, Allah'ın kendisine cevap vermeyeceği ve bütün sızlanışlarına rağmen sükût edeceğini bilir. Bu bakımdan Allah âşığının da hâlini Allah'a arzetmekten alacağı bir lezzet ve gizlisini O'nun huzuruna çıkarmasından elde edeceği bir zevk vardır. Nasıl mı? Allah'a yakîn derecesinde inanan bir kimse, münâcâatı esnasında hatırına gelen her şeyi Allah'tan diler ve dolayısıyla lezzet alır. Padişah ile başbaşa kalıp, gece karanlığında ihtiyaçlarını pâdişaha arzeden bir kimse, pâdişahın vereceği nimetleri umduğundan ötürü lezzetlendiği gibi... Oysa Allah hakkındaki ümit daha doğru ve Allah nezdindeki nimet daha hayırlı, daha devamlı ve başkasının yanındaki nimetlerden daha faydalı ve garantilidir. Bu bakımdan tenhalarda ihtiyacını Allah'a arzeden bir kimse nasıl olur da bu arzedişinden lezzet almaz?

Naklin Şahidliği

Bu hakîkatin varlığına gece ibadetine devam edenlerin o ibâdetten lezzet aldıkları, âşıkın visal gecesini kısa saydığı gibi geceyi kısa saydıkları şâhidlik etmekte ve delil olmaktadır.

Hatta aşıklardan birine 'Gece ile aran nasıl?' diye sorulduğunda, şöyle demiştir: 'Ben onu hiçbir zaman doyasıya gör-

medim. Çünkü yüzünü bana gösteriyor, daha bakmadan dönüp gidiyor'.

Başka biri de şöyle der: 'Benimle gece iki koşu atıyız; bazen o beni geçer, şafağa varır, bazen de beni düşünmekten keser'.

Yine aşıklardan birine 'Senin için gece nasıl geçiyor?' denildiğinde, şöyle demiştir: 'Benim için gece bir saattir. O saatte iki durum arasındayım. Geldiği zaman onun karanlığı ile seviniyorum, doğduğu zaman onun fecri ile üzülüyorum. Ondan ötürü, sevgim, şimdiye kadar hiç bir zaman tamam olmuş değildir'.

Ali b. Bekkâr şöyle demiştir: 'Kırk seneden beri fecrin doğuşundan başka beni üzen birşey olmamıştır'.

Fudayl b. İyaz şöyle demiştir: 'Güneş battığı zaman, rabbimle başbaşa kalacağım için karanlığa seviniyorum, doğduğunda halkın gelip beni meşgul edeceğinden korktuğumdan ötürü üzülüyorum'.

Ebu Süleyman ed-Dârânî şöyle demektedir: 'Gece ehli, gecelerinden, oyun ehlinin oyunlarından aldıkları lezzetin daha âlâsını alırlar. Eğer gece olmasaydı dünyada kalmayı sevmezdim'. Yine şöyle demiştir: 'Eğer Allah Teâlâ, gece ehline amellerinin sevabına karşılık olarak onlara verdiği lezzeti saysaydı, muhakkak ki o zevk amellerinin sevabından daha fazla olurdu'.

Âlimlerden biri şöyle demiştir: 'Cennet ehlinin nimetine benzer bir vakit (nimet) dünyada yoktur. Meğer ki, Allah'a yalvarıp duran kimselerin kalplerinde taşıdığı gece münâcâtının tadı ve zevki ola...'

Biri de şöyle demiştir: 'Münâcât lezzeti dünyadan değildir. O lezzet ancak cennettendir. Allah Teâlâ onu velî kullarına izhar buyurmuştur. Onlardan başkası o lezzeti duyamaz'.

İbn Münkedir[113] şöyle demiştir: 'Dünya lezzetlerinden ancak üç şey kalmıştır: a) Gece ibâdeti, b) Arkadaşların bir araya gelmesi, c) Cemâatle kılınan namaz'.

Âriflerden biri şöyle der: 'Allah Teâlâ, seherlerde uyanık kullarının kalplerine bakar ve onların kalplerini nûrlarla doldurur.

---

113) Muhammed b. Münkedir b. Abdullah b. Hüdeyr, Teymî soyuna mensuptur, Medinelidir. Hicrî 130 senesinde vefat etmiştir.

Böylece ilâhî faydalar onların kalplerinin üzerine yağar, kalpler nûrlanır, sonra onların kalplerinden o şifalar (nûrlar) gafillerin kalplerine serpilir'.

Âlimlerden biri şöyle demiştir: 'Allah Teâlâ seher zamanında cennete bir bakış yapar; bunun üzerine cennet parıl parıl parlayıp ışıklarla donatılır, sonra tir tir titrer, yaklaşır, güzelliği gittikçe artar ve bir milyon kat daha genişler. Sonra cennet der ki: 'Muhakkak mü'minler felâha kavuşur'. Bunun üzerine Allah Teâlâ şöyle buyurur:

> Ey cennet! Ne mutlu sana! Hükümdarlara mahsus saraylardan ibaretsin. İzzet, celâl ve yüceliğime yemîn ederim, sende cebbar, cimri, mütekebbir ve gururlananlar durmayacaklardır.

Allah Teâlâ *Arş*'a da bir bakış yapar, *Arş* da bir milyon kat daha genişler. O katların her birisinin varlığıyla Allah Teâlâ da bir milyon ilme sâhip olur. O ilimlerin her birinin genişliğini ancak Allah bilir. Bütün bunlardan sonra Arş tir tir titremeye başlar. *Arş*'ı yüklenen meleklere *Arş* ağır gelir. Öyle ki onlar birbirine girerler. Oysa onlar Allah Teâlâ'nın yaratıklarının sayısı kadar, belki daha fazladırlar. Bunun üzerine *Arş* şöyle der: 'O, ancak O'dur'.

Eski âlimlerin biri şöyle der: Allah Teâlâ (c.c) sıddîklardan birine şöyle ilham etti:

> Kullarımdan bir grup var; ben onları, onlar da beni severler, ben onlara onlar da bana iştiyak duyarlar. Ben onları anarım, onlar da beni anarlar; onlar bana, ben de onlara bakarım. Eğer sen onların yolunda yürürsen seni severim, eğer onların yolundan saparsan senden nefret ederim!

Ârif 'Ey rabbim o kullarının nişanı nedir?' diye sorunca, Allah Teâlâ şöyle buyurdu:

> Çobanın güttüğü sürüyü gözettiği gibi, onlar da gündüzlerin ibadetlerini zamanında yapmak için gölgeleri gözetlerler. Kuşun yuvasına meyletmesi gibi, onlar da güneşin batışına meylederler. Ne zaman gece onları karanlığıyla örter, karanlık artıp koyulaştığında, her âşık mâşuku ile başbaşa kaldığında, o kullarım o zaman ayakları üzerinde bana

doğru dikilirler, yüzlerini bana çevirirler, benim kelâmımla beni anarlar ve benim vermiş olduğum nimetlerimle bana temellük ederek yavarırlar. Onlar, çağırıp ağlayan, âh çekip isyanından şikâyet edenler arasındadırlar. Benim için katlandıkları zahmetleri benim gözümle görülmekte, muhabbetimden ötürü çektikleri ızdırapları benim kulağımla dinlenilmektedir. Onlara ilk verdiğim nimet (şudur); onların kalbine nûrumu doldururum. Bu sayede onlardan haber verdiğim gibi, onlar da benden haber verirler. Vereceğim nimetlerin ikincisi, eğer yedi kat gök, yedi kat yer ve onlarda bulunan varlıkların tamamı terazilerine konsa, yine bu nimetleri onlar için az görüyorum. Onlara vereceğim üçüncü nimet ise, yüzümle onlara yöneleceğim. Acaba yüzümle kendisine yöneldiğim bir kimseyi sen nasıl görürsün? (Böyle bir kimsenin mertebesi elbette çok büyüktür) Acaba hiç kimse kendisine neyi irade ettiğimi bilir mi?

Mâlik b. Dinar (r.a) şöyle demiştir: 'Kul geceleyin kalkıp teheccüde başlarsa Allah Teâlâ (mânen) o kula yaklaşır. Selef-i sâlihîn kalplerinde hissettikleri incelik, tatlılık ve nûrların, Allah Teâlâ'nın kalbe yaklaşmasından olduğuna kanaat ederlerdi'.

Bu hususun -*Kitab'ul-Muhabbet*'de işaret edileceği gibi- bir sırrı ve tahkiki vardır. Allah Teâlâ'nın şöyle dediği rivayet edilir: 'Ey kulum, ben senin kalbine yaklaşan Allahım, gaybda nûrumu görmüştün'.

Müridlerden biri, şeyhine uzun uzadıya gece uykusuz kalışından şikayet edip, şeyhinden uykusunu celbedici bir çareyi söylemesini talep eder. Şeyhi 'Ey oğlum! Bil ki, Allah Teâlâ'nın gece ve gündüzde esen rahmet meltemleri vardır. Onlar ancak uyanık kalplere isabet edip uyuyan kalplerden uzak eserler. O halde sen kalbini o esintilere karşı açık tut' der. Mürid 'Efendim, beni öyle bir hâle soktunuz ki, artık ne gece, ne de gündüz uyuyamam' der. Bunun üzerine şeyhi 'Bil ki, bu esintiler, geceleyin daha fazla umulur. Çünkü gece kalkışında kalbin saflığı ve her türlü meşguliyetin bertaraf edilmesi vardır' diye cevap verir.

Sahih bir haberde Câbir b. Abdullah, Hz. Peygamber'den (s.a) şöyle rivayet eder:

Gece bir saat vardır ki o saatte müslüman bir kul Allah Teâlâ'dan hayırlı bir iş istediği takdirde Allah Teâlâ ona o hayrı muhakkak ihsan buyurur.[114]

Diğer bir rivayet şöyledir: 'Kul, o saatte dünya ve âhiret işinden hayırlı bir işi Allah'tan talep ederse, Allah Teâlâ muhakkak o kuluna onu ihsan buyurur'.

Bu saat, her gecede mevcuttur. Zaten geceleyin ibadete devam edenlerin hedefi, bu saattir. Kadir gecesinin Ramazan ayında ve şerefli saatin cuma gününde gizlenmiş olduğu gibi, bu saat de gecenin içinde gizlenmiştir. O saat, daha önceden bahsi geçen rahmet rüzgârlarının estiği saattir. Allah daha iyi bilir.

Geceyi Taksim Yolları

Miktar bakımından geceleri ihyâ etmenin yedi mertebesi vardır:

1. Bütün Geceyi İhyâ Etmek

Böyle yapmak, sadece Allah'ın ibadetine tecerrüd eden ve münâ-câatından lezzet alan, imanı kuvvetli olan kimselerin kârıdır. Bu kimselere bu şekilde ibadet etmek, ruhlarına gıda ve kalplerine hayat olur. Bunlar, ibadetin uzunluğundan yorulmazlar. Uykuyu ise, halkın meşgul bulunduğu gündüze naklederler. Bu tarzda ibâdet yapmak, selef-i sâlihînden bir cemaatin yolu idi. Bunlar sabah namazını yatsı namazının abdesti ile kılarlardı.

Ebu Tâlib el-Mekkî şöyle anlatır: 'Tevatür ve iştihar yoluyla tâbiinden kırk kişinin böyle yaptığı rivayet edilmiştir. Hattâ bu kırk kişinin içinden bu şekilde kırk sene devam edenleri bile vardır'.

Medineli Said b. Müseyyeb, Saffan b. Selim, Mekkeli Fudayl b. İyaz ve Vüheyb b. Verd, Yemenli Tavus ve Vehb b. Münebbih, Kûfeli Rebî b. Hayseme ve Hakem, Abadanlı Ebu Süleyman ed-Darânî ve Ali b. Bekkâr, Acemistanlı Habib Ebu Muhammed ve Ebu Câbir, Basralı Mâlik b. Dinar, Süleyman Et-Teymî, Yezîd er-

114) Müslim

Rekkaşî, Habib b. Ebî Sâbit, Yahyâ el-Buka ve Kehmes b. Minhal'ın bu şekilde devam edenlerden olduğunu Ebu Tâlib el-Mekkî söylemektedir.

Bu zevattan Kehmes b. Minhâl ayda doksan defa Kur'ân-ı Kerîm'i hatmederdi. Anlamadığı ayetleri ikinci bir defa tekrar ederek okurdu. Yine Medinelilerden Ebu Hâzım (Seleme b. Dinar el-Arec), Muhammed b. Münkedir b. Hüseyin ve sayılamayacak denli bir cemaat böyle yapardı.

2. Gecenin Yarısını İbadetle İhya Etmek

Bu şekilde yapan selef-i sâlihînin haddi hesabı yoktur. Bu konuda tâkip edilen en güzel yol, gecenin ilk üçte bir kısmıyla son altıda birini uyumaktır ki ibâdeti gecenin tam ortasına isabet etsin. Zira böyle yapmak daha efdaldir.

3. Gecenin Üçte Birinde Kalkmak

Bu bakımdan gecenin ilk yarısını ve son altıda birini uyku ile geçirmelidir. Kısaca gecenin sonunda uyku güzeldir. Çünkü bu uyku, gündüz uyuklamayı giderir. (Bu ise büyük bir kârdır. Zira) selef-i sâlihîn gündüz uyuklamayı kerih görürlerdi ve aynı zamanda gecenin sonunda uyumak benizin sarılığını onunla elde edilen ve (bir felâket olan) şöhreti azaltır. Eğer kişi gecenin çoğunu ibadetle geçirir, fakat seher vaktinde uyursa, benizin sarılığı azaldığı gibi, gündüz uyuklaması da azalır.

Âişe validemiz 'Hz. Peygamber (s.a) gecenin sonunda vitir namazını kıldığı zaman, eğer hanımlarına ihtiyacı olursa onlara yaklaşırdı. Eğer ihtiyacı yok ise Bilâl-i Habeşi gelip (sabah) namazı için ezan okuyuncaya kadar seccadesinin üzerine uzanıp yatardı' demektedir.[115]

Yine Âişe validemiz şöyle demiştir: 'Seherden sonra mutlaka Rasûlullah'ı uyuduğu halde görürdüm'.[116] Hatta seleften bazıları;

---

115) Müslim
116) Buharî ve Müslim

sabah namazından önceki uykunun sünnet olduğunu söylemişlerdir.

Ebu Hüreyre de böyle diyenlerdendir. Bu vakitte uyku, gayb perdelerinin arkasındaki müşahede ve mükâşefenin sebebidir. Bu ise, ancak *erbâb-ı kulûb* içindir. Bu uykuda günün ilk virdine yardım edecek istirahat vardır.

Gecenin son yarısının üçte birini ibadetle ihyâ etmek ve son altıda birini uyumak Hz. Dâvud'un âdetidir.

4. Gecenin Altıda veya Beşte Birini İbadetle Geçirmek

Bunun en faziletli şekli; gecenin son yarısında ve son altıda birinden önce olmasıdır...

5. Zamanı Gözetmeksizin İbâdete Dalmak

Bu şekilde yapılan ibadet, ancak kendisine vahiy gelen peygambere veya ayın yirmisekiz burcunu bilen veya kendisini murâkabe edip ibadete devamlılığını sağlayan veya kendisini uyandıracak bir kimseyi vazifelendiren kimseler için müyesser olabilir. Sonra bu kişi, bulutlu gecelerde çoğu zaman muztarib olur. Fakat buna rağmen gecenin başlangıcından uyku kendisine galebe çalıncaya kadar ibadet eder. Ne zaman uyanırsa, yine kalkar ibadete devam eder. Uyku kendisine bir daha galip gelirse yine uyur. Bu bakımdan bu kişinin gecede iki uykusu ve iki kalkışı vardır. Bu ise amellerin en zorlusu ve en faziletlisidir. Böyle yapmak Hz. Peygamber'in ahlâkındandır.[117]

Seleften biri şöyle demektedir: 'Bu uyku ilk uykudur. Bu uykudan uyandığım zaman, yeniden uykuya dönersem, Allah Teâlâ gözümü uyutmasın?'

Rasûlullah'ın miktar bakımından (bir takdir ve tahdid ile) kalkıp ibâdet etmesine gelince; ibâdet yapması, sadece bir tertip üzere değildi. Bazen gecenin yarısını ibâdetle geçirirdi. Bazende üçte ikisini yahut üçte birini veya altıda birini ibadetle geçirirdi. Rasûlullah'ın ibadet yapması çeşitli gecelerde vâki olurdu. Cenâb-ı

---

117) Buharî ve Müslim

Hakkın *Müzzemmil* sûresinin iki yerindeki hükm-i ilâhîsi böyle yaptığına delâlet eder:

> Rabbin senin gecenin üçte ikisinden daha azında, yarısında ve üçte birinde kalktığını...
>
> (Müzzemmil/20)

Gecenin üçte ikisinden daha az zaman ile, gecenin yarısı ile altıda birinin yarısı kastediliyor gibidir. Eğer âyetteki *Nısfehu* ve *sülüsehu* kelimeleri *esre* ile okunursa, o vakit üçte ikinin yarısı ile üçte biri demektir. Bu bakımdan gecenin üçte ve dörtte birine yaklaşır. Eğer mezkûr kelimeler *üstün* ile okunursa gecenin yarısı olur.

Âişe validemiz (r.a) şöyle demiştir: 'Hz. Peygamber (s.a), horoz'un ötüşünü işittiği zaman, ibâdete kalkardı. Rasûlullah'ın bu kalkışı, gecenin altıda biri ve daha azıdır'.[118]

Sahâbîlerden birçok kimse şöyle anlatır: 'Rasûlullah'ın (s.a) seferdeki gece namazını gördüm. Yatsıdan sonra bir zaman uyudu. Sonra uyanıp göklere baktı ve *Âlu İmran* sûresinin 191. ayetinden, 194. ayetine kadar okudu. Sonra yatağından bir misvak çekerek onunla ağzını misvakladı, abdest aldı ve namaz kıldı. Öyle ki uyuduğu kadar namaz kıldığı kanâatine vardım. Sonra uzandı; ben namaz kıldığı kadar uyudu dedim. Sonra uyandı ve ilk uyandığı zaman dediklerinin ve yaptıklarının aynısını yaptı'.[119]

6. Dört Veya İki Rek'at Kılacak Kadar Kalkmak

Bu mertebe, en düşük mertebedir. Abdest alması mümkün olmayan bir kimse kıbleye yönelip bir saat kadar oturduğu yerde zikir ve duâ ile meşgul olmalıdır. Böyle yaptığı takdirde Allah'ın fazlı ve keremi olarak geceyi ihyâ edenler defterine yazılır.

صَلِّ مِنَ اللَّيْلِ وَلَوْ قَدْرَ حَلْبِ شَاةٍ.

> Bir koyunu sağmak kadar da olsa geceleyin kalk ve namaz kıl![120]

---

118) Buharî ve Müslim
119) Nesâî
120) Ebu Yâ'lâ

İşte gece namazının taksimat şekilleri bunlardır. Bu nedenle mürid için bu yollardan hangisi kolay ise, onu kendisine seçmelidir. Müride gecenin yarısında kalkmak zor geliyorsa, akşam ve yatsı arasını ihya etmeli ve yatsıdan sonraki virdi ihmâl etmemelidir. Seher vaktinde sabahtan önce kalkmalıdır ki, sabah kendisine uykuda olduğu halde yetişmesin ve böylece gecenin ilk başında kalkmış olsun. *Yedinci Mertebe* budur. Ne zaman gecenin taksiminde takdire bakılırsa bu mertebelerin tertip ve tanzimi vaktin uzunluk ve kısalığına göredir.

Beşinci ve yedinci mertebede ise, zaman miktarına bakılmaz. Bu bakımdan, bu iki mertebenin daha önce veya daha sonra yapılması hususu, beliren tertip üzere cereyan etmez. Zira, yedinci mertebe, altıncı mertebede zikredilenlerden daha az değildir. Beşinci mertebe ise dördüncüden daha az değildir.

Faziletli Geceler ve Günler

Geceler

Fazla faziletle donatılmış ve ihyâ edilmesi daha güzel ve faydalı olan geceler, bütün senede onbeş gecedir. Allah'ın cemâlini arayan bir müridin bu gecelerden gâfil olması güzel bir hareket değildir. Çünkü bu geceler hayırların mevsimi ve ticaretlerin de tanzim edildiği zamandır. Tâcir bir kimse mevsimlerin değerlendirmesinden gâfil olduğu zaman, kâr edemeyeceği gibi, mürid de vakitlerin faziletlerinden gâfil bulunduğu zaman zaferi elde edemez.

Bu gecelerin altısı Ramazan ayındadır. Beşi, son on günün tek gecelerindedir. Zira, son on günün tek gecelerinde Kadir gecesi aranmalıdır, altıncısı ise Ramazan-ı şerîfin onyedinci gecesidir. Bu gece öyle bir gecedir ki sabahında Kur'an inmiş ve iki ordu karşı karşıya gelmiştir. Bedir muharebesi de bugün de olmuştur.

Abdullah b. Zübeyr (r.a), onyedinci gecenin Kadir gecesi olduğunu söylemiştir. Faziletli gecelerden olan diğer dokuz geceye gelince, onları da şöyle sıralayabiliriz:

a) Muharrem ayının birinci gecesi

b) Aşure gecesi (Muharrem ayının onuncu gecesi)

c) Receb ayının birinci gecesi

d) Receb ayının onbeşinci gecesi

e) Receb ayının yirmiyedinci gecesi -ki bu gece mi'rac gecesidir ve bu gecede kılınması gereken bir namaz rivayet edilmiştir-. Nitekim Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

لِلْعَامِلِ فِى هٰذِهِ اللَّيْلَةِ حَسَنَاتُ مِاَةِ سَنَةٍ فَمَنْ صَلَّى فِى هٰذِهِ اللَّيْلَةِ اثْنَتَيْنِ عَشْرَةَ رَكْعَةً يَقْرَأُ فِى كُلِّ رَكْعَةٍ فَاتِحَةَ الْكِتَابِ وَسُورَةً مِنَ الْقُرْاٰنِ وَيَتَشَهَّدُ فِى كُلِّ رَكْعَتَيْنِ وَيُسَلِّمُ فِى اٰخِرِهِنَّ ثُمَّ يَقُولُ سُبْحَانَ اللّٰهِ وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ وَلاَ اِلٰهَ اِلاَّ اللّٰهُ وَاللّٰهُ اَكْبَرُ مِائَةَ مَرَّةٍ ثُمَّ يَسْتَغْفِرُ اللّٰهَ مِائَةَ مَرَّةٍ وَيُصَلِّى عَلَى النَّبِىِّ مِائَةَ مَرَّةٍ وَيَدْعُو لِنَفْسِهِ بِمَا شَاءَ مِنْ اَمْرِ دُنْيَاهُ وَاٰخِرَتِهِ وَيُصْبِحُ صَائِمًا فَاِنَّ اللّٰهَ يَسْتَجِيبُ دُعَائَهُ كُلَّهُ اِلاَّ اَنْ يَدْعُوَ فِى مَعْصِيَةٍ.

Bu gece ibâdet edene yüz senenin sevabı vardır. Bu bakımdan bu gecede oniki rek'at namaz kılıp her rek'atında Fâtiha sûresi ile Kur'an'ın diğer bir sûresini okuyup, iki rek'atte teşehhüdde oturup sonunda selâm veren bir kimse, daha sonra 'Allah her türlü eksiklikten münezzehtir. Hamd Allah'a, mahsustur. Allah'tan başka ilah yoktur ve Allah her şeyden yücedir' duâsını yüz defa, yüz defa istiğfar, yüz defa da salâvat-ı şerîfe okuyup kendisi için dünya va âhiret işlerinden dileğini istemelidir, o gün oruçlu olarak sabahlarsa, bütün duâsını Allah Teâlâ kabûl eder. Meğer ki mâsiyet (günah) için duâ eyleye...[121]

f) Şabanın onbeşinci gecesi. Bu gecede yüz rek'at namaz vardır. Herbir rek'atın *Fatiha*sından sonra on *İhlâs-ı Şerîf* okumalıdır. Selef-i sâlihîn -nâfile namazların bahsinde söylediğimiz gibi- bu namazı terketmezlerdi.

g) Arefe gecesi

h) Ramazan Bayramı gecesi

---

121) Ebu Musa el-Medenî

i) Kurban Bayramı gecesi. Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

مَنْ اَحْيَا لَيْلَتَيِ الْعِيدَيْنِ لَمْ يَمُتْ قَلْبُهُ يَوْمَ يَمُوتُ الْقُلُوبُ.

İki bayram gecesini ibâdetle ihyâ eden herhangi bir kimsenin kalbi, kalplerin öldüğü günde ölmez.[122]

Günler

Faziletli günlere gelince onlar ondokuz gündür. O günlerde virdlere aralık vermeksizin devam etmek müstehabdır. O günler şunlardır:

1. Arefe

2. Aşûre

3. Receb ayının yirmiyedinci günü. Bu günün büyük bir şerefi vardır. Ebu Hüreyre Hz. Peygamber'in (s.a) şöyle söylediğini rivayet eder:

مَنْ صَامَ يَوْمَ سَبْعَ وَعِشْرِينَ مِنْ رَجَبَ كَتَبَ اللّٰهُ لَهُ صِيَامَ سِتِّينَ شَهْرًا.

Her kim ki, Receb ayının yirmiyedinci gününde oruç tutarsa, Allah (c.c), o kimseye altmış ay oruç tutmuş gibi sevap yazar.[123]

Bugün, Cebrâil'in Hz. Muhammed'e *peygamberlik* getirdiği gündür.

4. Ramazanın onyedinci günü ki bu gün Bedir savaşının olduğu gündür.

5. Şâban ayının onbeşinci günü

6. Cuma günü

---

122) İbn Mâce
123) Ebu Mûsâ el-Medenî

7. Ramazan bayramı

8. Kurban bayramı günleri

9. Zilhicce'nin 'el-Eyyâm'ul-Ma'lûmât' diye anılan on günü ve el-Eyyâm'ul-Ma'dûdât' diye anılan teşrik günleri

Enes (r.a) Hz. Peygamber'den (s.a) şöyle rivayet eder:

إِذَا سَلِمَ يَوْمُ الْجُمُعَةِ سَلِمَتِ الْأَيَّامُ وَإِذَا سَلِمَ شَهْرُ رَمَضَانَ سَلِمَتِ السَّنَةُ.

Cuma günü sağlam geçerse, haftanın diğer günleri sağlam geçer. Ramazan ayı sağlam geçtiği zaman, bütün sene sağlam geçer.

Âlimlerden biri 'Kim dünyada bu beş günde (ciddî bir çalışmaya sarılıp) zahmetler çekerse, o kimse âhiret gününde herhangi bir zahmete uğramaz' demiştir.. Beş günden şu günler kasdedilmektedir: İki bayram, cuma, arefe ve aşûre günleri.

Haftanın faziletli günleri, perşembe ile pazartesi günüdür. Bu iki günde ameller Allah'ın huzuruna götürülür. Biz *Kitabu Esrar'is-Savm* (Orucun Sırları) bölümünde oruç tutulacak faziletli ayları ve günleri belirtmiştik. Bu nedenle bir daha tekrara gerek bulunmamaktadır. Allah'ul-A'lem!

Hz. Muhammed'e, âline, ashabına ve tüm salih kullara salât ve selâm olsun!

İbâdât Bölümü'nün ve I. Cildin Sonu

İÇİNDEKİLER

Üçüncü Bölüm

Dördüncü Bölüm

Beşinci Bölüm

Altıncı Bölüm

Yedinci Bölüm

II. Kitabu Kavaid'il-Akaid

Birinci Bölüm

İkinci Bölüm

Üçüncü Bölüm

III. Kitabu Esrar'it-Tahâre

(Temizliğin Sırları)

İkinci Bölüm

Üçüncü Bölüm

IV. Kitabu Esrar'is-Salât ve Mühimmâtihî

(Namazın Sırları ve Önemli Meseleleri)

Birinci Bölüm

İkinci Bölüm

Üçüncü Bölüm

V. Kitabu Esrar'iz-Zekât
(Zekât'ın Sırları)

VI. Kitabu Esrar'is-Savm

(Orucun Sırları)

VII. Kitabu Esrar'il-Hac

(Haccın Sırları)

İkinci Bölüm

Üçüncü Bölüm

VIII. Kitabu Âdâbı Tilavet'il-Kur'an
(Kur'an Okumanın Âdâbı)

Dördüncü Bölüm

IX. Kitab'uz-Zikr ve'd-Da'avât
(Zikirler ve Dualar)

Birinci Bölüm

İkinci Bölüm

Üçüncü Bölüm

X. Kitabu Tertib'il-Evrâd ve Tafsili İhya'il-Leyl (Virdlerin Tertibi ve Gecenin İhyası)

İkinci Bölüm